

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

TIZENNYOLCZADIK KÖTET.

1907. ÉVFOLYAM

205—216. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1907.

50024

TARTALOM.

I. Előadások és cikkek.

	Oldal
<i>Angyal Dávid</i> , Széchenyi történeti eszméi	225
<i>Asbóth János</i> , Jelentés a Bezerédj-pályázatról	622
<i>Asbóth Oszkár</i> , Szláv jövevényszavaink	493
<i>Ballagi Géza</i> , Jelentés a Bezerédj-pályázatról	632
<i>Bertha Sándor</i> , „A vén cigány“ francia változata	677
<i>Berzeviczy Albert</i> , Elnöki megnyitó-beszéd	405
<i>Biás István</i> , Révai M., Kazinczy F. és Kisfaludy Sándor levelei gróf Teleki Sámuelhez	100
<i>Budenz József</i> , Thúry magyar-török szótáráról, 1891.	508
<i>Csánki Dezső</i> , Árpád vezér	420
<i>Csengeri János</i> , Jelentés az 1906. évi Farkas-Raskó-pályázatról .	300
<i>Darkó József</i> , A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál.	588
<i>Dézi Lajos</i> , Tinódi széphistóriája Jasonról	73
— — Révai Miklós emlékezete	671
<i>Erdélyi Lajos</i> , A háromszéki nyelvjárásról	5
<i>Ferenczi Zoltán</i> , Petőfi és a socialismus	248
— — Jelentés a gróf Teleki-pályázatról	285
Francia ismertetések a magyar irodalomról	765
<i>Gaál Jenő</i> , Jelentés a Lévy-pályázatról	752
<i>Goldziher Ignác</i> , A nemzetközi segédnyelv kérdése	334
— — Gróf Kuun Géza emlékezete	439
— — Az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége III. nagygyűlése .	516
<i>Gombocz Zoltán</i> , Thúry József magyar-török szótára	508
<i>Heinrich Gusztáv</i> , Főtitkári jelentés	413
— — Jelentés a Wodianer-jutalomról	303
<i>Horváth Cyrill</i> , A Margit-legendáról	280
<i>Katona Lajos</i> , Túlvilági látomások codexeinkben	500
<i>Kazinczy Ferencz</i> Levelezése, XVII. kötet	645
<i>Kégl Sándor</i> , Dsélâl ed-Dîn Rûmi négysoros versei	19
— — Jules Oppert kt. emlékezete	273
<i>Kisfaludy Sándor</i> , A recensensekről, 1818.	88
<i>Konek Frigyes</i> , Kéntartalmú alkaloidok synthesise	747

	Oldal
<i>Kozma Andor</i> , A magyarok symphoniája (költemény)	435
<i>Magyary Géza</i> , Újabb irányok a nemzetközi perjogban	23
<i>Melich János</i> , Révai Miklós nyelvtudománya	716
<i>Nagy Ferencz</i> , Jelentés a Lévay-pályázatról	751
<i>Négyesy László</i> , Volf György szülőházánál	664
— — <i>Kazinczy Ferencz</i> szobránál	709
<i>Ortvay Tivadar</i> , Az ősemler táplálkozása	238
<i>Pecz Vilmos</i> , A görög nyelv dialectusai	27
<i>Réz Mihály</i> , Széchenyi és az érzelmi politika	29
<i>Schmidt József</i> , Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében	581, 708
<i>Simonyi Zsigmond</i> , A Nyelvtudományi Bizottság félszázados munkássága	65
— — Révai Grammatikájának III. kötete	743
<i>Tagányi Károly</i> , Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról	754
<i>Téglás Gábor</i> , A limes Dacicus igazolása	565
<i>Teleki Mihály</i> levelezése, I—II. kötet	40
<i>Vári Rezső</i> , Oppianus kézirati hagyománya	485
<i>Viszota Gyula</i> , Kisfaludy Sándor a recenziókról	81
— — Eötvös és Trefort tervezett folyóirata	244
— — Gróf Teleki József mellszobra az Akadémiában	305
— — A „Stadium“ megírásának története	604
<i>Wertheimer Ede</i> , A jurátusok felségsértési pöre 1834—37	733
<i>Zemplén Géza</i> , Vizes oldatok felületi feszültsége	109
<i>Zimányi Károly</i> , Hematit a Kakuk-hegyről	498

II. Jelentések a pályázatokról.

<i>Bezerédj István</i> élet- és jellemrajza	381, 622
<i>Bulyovszky-pályázat</i>	391
<i>Egyetemi hallgatók jutalma</i>	391
<i>Farkas-Raskó-pályázat</i> , <i>Csengeri János</i> lt.	300
<i>Fáy-jutalom</i> (Pesti Hazai Első Takarékpénztár)	387, 388, 389
<i>Flór-alap</i> kamatai	389
<i>Kereskedelmi Csarnok pályázata</i>	385
<i>Lévay-pályázat</i>	386, 751, 752
<i>Lukács Krisztina-pályázat</i>	383, 754
<i>Nádasdy-pályázat</i>	375, 528
<i>Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom</i>	373, 525
<i>Pesti Magyar Kereskedelmi Bank</i>	379, 544
<i>Röck-alap</i> kamatai	377
<i>Sámuel-díj</i>	374
<i>Sztrókay-jutalom</i>	377, 539
<i>Teleki-pályázat</i> , <i>Ferenczi Zoltán</i> lt.	285
<i>Wodianer-jutalom</i> , <i>Heinrich Gusztáv</i> rt.	303

III. Akadémiai ügyek.

	Oldal
Az Akadémia belső tagjai 1907 január 1-én	1
Az Akadémia ülésora 1907-ben	63
Az Igazgató-Tanács jelentése az Akadémia 1907. évi költségvetéséről és vagyonának állásáról	120
<i>Berzeviczy Albert</i> , Elnöki megnyitó beszéd	405
<i>Heinrich Gusztáv</i> , Főtitkári jelentés	413
Az Akadémia pénztári számadása 1906-ról és költségvetése 1907-re	125
Az Akadémia munkásságáról 1906-ban, jelentés	337
I. Ülések	337
II. Állandó bizottságok	341
III. Az 1906-ik évben eldöntött pályázatok	349
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1906-ban	352
V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok	355
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják	355
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek	359
VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára	364
IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1906-ban	367
X. A M. Tud. Akadémia halottjai 1906/7-ben	368
Az Akadémia választásai 1907-ben	392
Az Akadémia jutalomtételei	393
Az „ „ Semsey Andor adományából	404
Az I. osztály jegyzőkönyvei 55, 115, 267, 329, 369, 478, 561, 697, 768	
A II. osztály „ 56, 115, 270, 330, 369, 478, 561, 698, 768	
A III. osztály „ 59, 116, 270, 330, 370, 478, 562, 698, 769	
Az összes ülések „ 56, 116, 270, 331, 370, 479, 562, 696, 699, 771	
Az igazgatósági ülések jegyzőkönyvei	54, 267, 475, 769
A LXVII. nagygyűlés jegyzőkönyvei	468, 472, 474
Értesítés az átalányfizetésről	64
Az Akadémia könyvkiadó-hivatalában még kapható kiadványok jegyzéke	143—224
Körlevél az Akadémia tagjaihoz a nagygyűlésről	336
Beérkezett pályamunkák (1907 szept. 30-ig)	681
Figyelmeztetés a segélyezések ügyében	708

IV. Folyóiratok szemléje.

Athenaeum	110, 550, 638, 683
Budapesti Szemle	111, 466, 551, 639, 683
Egyetemes Philologiai Közlöny	112, 259, 685, 760

Ethnographia	Oldal
Közigazdasági Szemle	260
Nyelvtudományi Közlemények	319, 553, 640, 688, 761
	559

V. Nekrologok és kisebb közlések.

<i>Balogh Jenő</i> lt. beszéde Ballagi Géza rt. ravatalánál	642
<i>Böhm Károly</i> lt. beszéde a kolozsvári ref. collegium emlék- ünnepén	483
— — beszéde a kolozsvári Apáczai-ünnepen	483
<i>Csánki Dezső</i> rt. beszéde Acsády Ignác l. tag ravatalánál	59
<i>Ferenczi Zoltán</i> lt. beszéde az eperjesi Eötvös József-ünnepen	706
<i>Márki Sándor</i> lt. beszéde Kövály László lt. ravatalánál	704
<i>Nagy Ferencz</i> rt. beszéde Hegedűs Sándor rt. ravatalánál	60
<i>Rátz István</i> lt. beszéde Tormay Béla lt. ravatalánál	61
<i>Stein Aurél</i> k. tag levele Duka Tivadarhoz	53
Szentpétervári Akadémia jutalomtételei	482

TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.

- ABDERHALDEN E., KÖRÖSY KORNÉL és LOUDON E.: „a) A fehérje emésztése, b) Dipeptidák emésztése“ *699.
- ACSAÁDY IGNÁC I. t. halála *56.
— ravatalánál Csánki Dezső rt. beszéde 59.
- Akadémia belső tagjai 1907. jan. 1-én 1.
— 1906. évi munkás-ágáról jelentés 337.
— kiadásában megjelent művek *119, *272, *333, *371, *481, *564, *703, *772.
— könyvkiadóhivatalában még kapható kiadványok jegyzéke 143.
- Akadémiák nemzetközi szövetségének emlékérmé *562.
— közgyűlése *57.
— ülései elé terjesztett indítványok *271.
- ALDROVANDI ULYSSES emlékkiünnepe *272.
— ünnepélyen képviselő *370.
- Állandó bizottságok megalakulása *562.
— működése 1906-ban 341.
— tagjainak megválasztása *479.
- Állatorvosi főiskola tanévmegnyitó ünnepé *702.
- Almanach szétküldésére nézve (január második hetében) határozat *697.
- Amizoni Károly alapítványa ügyében a közokt. miniszter átirata *54, *476.
- ANDRÁSSY DÉNES gr. ig. t. húszezer koronás adománya *331, *475.
- ANDRÁSSY GYULA gr. emlékszobrának leleplezése *56.
— leleplezése alkalmából vert aranyérem *57.
- ANGYAL DÁVID I. t. bíráló *700.
— székf.: „Gr. Széchenyi István történeti eszméi“ *115, 225.
- Arany János nagyszalontai szobrának leleplezésére meghívó *563.
— képviselő *701.
- Archaeologiai Bizottság 1906-ban 344.
— megalakulása *563.
— tagjai *480.
- Árpád-bizottságba kiküldött tagok *771.
- ASBÓTH JÁNOS I. t.: Jelentés a Bezerédy-pályázatról 622.
- ASBÓTH OSZKÁR I. t. bíráló *117.
— r. taggá vál. 392, *471, *475.
— „Szász jövőnévszavaink“ *369, 493.
- ASCOLI ÉZSAIÁS k. t. halála *117.
Átalányfizető intézetek 1906-ban 355.
Athenaeum 1906. III. és IV. 110, 1907; I. 550; II. 638; III. 683.
- BADICS FERENCZ I. t. bíráló *700.
— lemondása emlékbeszédéről *117.
- BAKSAY SÁNDOR r. t. bíráló *699.
— székf.: „Az Odisseia negyedik éneke“ *369.
- BALASSA JÓZSEF biz. segédtag *563.
- BALLA MIKLÓS Farkas-Raskó-jutalmat nyer *331.
- BALLAGI ALADÁR r. t. kiküldetik az orsz. községi törzskönyvbizottságba *332.
- BALLAGI GÉZA I. t. bíráló *118.
— Jelentés a Bezerédy-pályázatról 632.
— r. taggá vál. 392, *472, *475.
— halála *696.
— ravatalánál Balogh Jenő I. t. búcsúszavai 642.
- BALOGH JENŐ I. t. búcsúszavai Ballagi Géza r. t. ravatalánál 642.
— emlékbeszéde Fayer László I. t. felett *699.
- BÁNÓCZI JÓZSEF I. t. bíráló *699.
- Bartal Béla családi levelei *269.
- BAUER MIHÁLY: „Az affectus nélküli egyenletek sűrűsége“ *116.
— „Elemi irreducibilitási vizsgálatok“ *479.
— „A discriminans osztóiról“ *699.
- BAYER JÓZSEF I. t. bíráló *699, *700.
- Becske Rálint előterjesztéseire határozatok *770.
- Beérkezett pályaművek 681, *697.
- BEIN KÁROLY, BOGYÓ SAMU és HAVAS MIKSA Politikai Számtan című munkájokkal Fáy-jutalmat nyernek 389, *471.
- BÉKEFI REMIG I. t. bíráló *700, *772.
Belső tagok 1.
- BEÖTHY ZSOLT r. t. bíráló *699, *772.
- BERCZIK ÁRPÁD r. taggá vál. 392, *471, *475.
— bíráló *700.
- Berlini nemzetk. történelmi congresszusra meghívó *564.

- BERNÁT ISTVÁN l. t. jutalmat nyer 380, *470, 549.
- BERNÁTSKY JENŐ: „Tanulmányok a növények chlorosisáról“ *330.
- BERTHA SÁNDOR: „A vén cigány francia változata“ 677, *768.
- BERZEVICZY ALBERT elnök az eperjesi Széchenyi-kör Eötvös-émlékünnepén *702.
- „Elnöki megnyitó beszéd a május 5. közülésén“ 405.
- elnökké választatik 392, *473.
- elnökké választását megköszönő beszéde *473.
- kir. megerősítése *697, *769.
- Bevételezések állása 1906. decz. 31-én 132.
- Bezerédj István-pályázatról jelentés 381, *470, 622.
- BIÁS ISTVÁN ifj.: Révai, Kazinczy és Kisfaludy Sándor levelei Teleki Sámuel grófhhoz 100.
- Bizottságok megalakulása *562.
- működése 1906-ban 341.
- BÓDISS JUSZTIN biz. segédtag *563.
- BOGYÓ SAMU l. Beim Károly a.
- BÖHM KÁROLY l. t. beszéde az Apáczai Cseri-émlékünnepén 483, *563.
- kiküldetése az Apáczai Cseri-ünnepre *481.
- BUBICS ZSIGMOND t. t. halála *479.
- BUCHBÖCK GUSZTÁV l. taggá vál. 393, *471, *474.
- Budapesti Szemle 1906 decz., 1907 jan. 111, febr. 466, márcz. 551, ápr. és máj. 552, jún. és júl. 639, aug. 640, szept. 683, okt. 684.
- Bulyovszky-pályázatról jelentés 376, *469.
- BUZÁS GYÖZÖ dícséretben részesül 375, *469.
- Classica-Philologiai Bizottság 1906-ban 341.
- megalakulása *563.
- tagjai *480.
- CONCHA GYÖZÖ r. t. Sztrokay-jutalmat nyer 379, *469, 544.
- CSÁNKI DEZSŐ r. t. „Árpád vezér“ 420.
- a Semsey-bizottságba beválasztatik *57.
- beszéde Acsády Ignác ravatalánál 59.
- bíráló *700, *772.
- kiküldetik az Árpád-bizottságba *771.
- CSAPLÁR BENEDEK l. t. emlékünnep *371.
- CSÁSZÁR ELEMÉR biz. segédtag *563.
- CSENGERT JÁNOS l. t. az Emke Árpád-ünnepén *371.
- Jelentés az 1906. évi Farkas-Raskó-pályázatról 300, *331.
- kiküldetése az Emke közgyűlésére *481.
- CSERÉP JÓZSEF biz. segédtag *563.
- Cséry Lajos alapítványa ügyében *477.
- CSURKA ISTVÁN debreczeni tanító Wodianer-jutalmat nyer *332.
- DADAY JENŐ l. t.: „Adatok német Kelet-Afrika mikrofaunájának ismeretéhez“ *769.
- DARKÓ JENŐ: „A magyarokra vonatkozó népnevek a byzanci íróknál“ *561, 588.
- részére személyes felolvasási engedély *480.
- DÁVID LAJOS: „Az algebrai iterációról“ *479.
- Dávid Vilmos hagyománya *770.
- De Gerando Attila-féle öröklés ügye *477.
- Délmagyarországi Közművelődési Egyesület ünnepe *117.
- DÉZSI LAJOS l. t. kérétek föl a Széchy Károly felett tartandó emlékbeszédre *118.
- „Révai Miklós emlékezete“ 671, *698.
- székf.: Tinódi széphistóriája Jasonról 73.
- Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály szoborművere gyűjtőiv *333, *772.
- és Fazekas-ünnepély Debreczenben *702.
- Diplomatariumok, 1906-ban vásárolt 365.
- Dirner Lajos dr. a szolgaszemélyzet orvosává kinevezetik *701.
- DUKA TIVADAR t. t. adománya Körösi Csoma Sándor szobrára *333.
- indítványának felújítása a Körösi Csoma Sándor emlékszobra tárgyában *57.
- Edl Kálmán-ösztöndíj szabályzatának átalakítása *332.
- Edl-Holczer-féle alapítvány módosítása *477.
- ösztöndíj ügyében a III. osztály javaslata *371.
- Egyetemes Philologiai Közöny 1906. X. 112, 1907. I. 113, II. 259, III. 466, IV. 685, V. 686, VI. VII. 760.
- Egyetemi hallgatók jutalma 391, *471.
- El-Seid Mehemed Feridun bey alapítványa ügyében utasítások a pénztárnak *268, *271.
- Elegyes ülés május 3. *472.
- Elnök és másodelnök választása *472.
- Előirányzat 1907-re 134.
- Emke Árpád-ünnep (képv. Csengeri János l. t.) *371.
- Emlékbeszédek 1906-ban 346.
- ENDRÖDI SÁNDOR l. t. bíráló *699.
- ENTZ GÉZA r. t. kiküldetése az Aldrovandi Ulysse-ünnepélyre *370.
- h. osztályelnökké választatik *771.
- másodelnöki tisztre szavazatot nyer *473.
- ENTZ GÉZA ifj.: „A Tintinnidák szervezete“ *370.

- EÖTVÖS LORÁND br. ig. t. a számadások megvizsgálására fölkéretik *267.
 — elnöki tisztre szavazatot nyer *473.
 — kutatásainak segítése a kormány részéről és ezért az Akadémia köszönete *562.
 Eperjesi Széchenyi-kör Eötvös József-emlékünnepe *702, 706.
 Építészeti bizottság jelentése *267.
 ERDÉLYI LAJOS: A háromszéki nyelvjárásról 5.
 ERDÉLYI ZOLTÁN Nádasdy-jutalmat nyer 376, *469.
 Érsemjén községben Kazinczy Ferencz emlékszobra *701, *770.
 Ethnographia 1906. II. 260, III. 262, IV. 262, V. 263.
 FABRICZY KORNÉL t. t. újabb 50,000 kor alapítványa *479, *770.
 Farkas-Raskó-pályázat bírálói *699.
 — jelentés Csengeri János lev. tagtól 300, *331.
 Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel szoborművére gyűjtőív *333.
 — emlékünnepe Debreczenben *702, *772.
 Fáy-pályázat bírálója *118.
 FAYER LÁSZLÓ l. t. emlékezete Balogh Jenő l. tagtól *699.
 — emlékünnepe *371.
 FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. a Történelmi bizottság előadójává vál. *563.
 — kiküldetése *563.
 FELNER FRIGYES megbízást nyer a valutaügykérdésének megírására 388, *470.
 Felvidéki m. közműv. egyesület jubiláris közgyűlése *702.
 FERDINÁNDY GÉZA l. t. székf.: „A rendi elemek a magyar alkotmányban“ *330.
 FERENCZI ZOLTÁN l. t. az eperjesi Széchenyi-kör Eötvös-emlékünnepe *702, 706.
 — beszéde a Széchenyi-kör Eötvös-emlékünnepe 706.
 — bíráló *58.
 — Jelentés a gróf Teleki-pályázatról 285, *331.
 — „Jelentés a Péczely-regénypályázatról“ *699.
 — székf.: „Petőfi és a socialismus“ 248, *267.
 Feridun bey alapítványa *268, *271.
 — alapítólevelének helybenhagyása *119, *271.
 — értékpapirainak becserélése *477.
 — ügyrendi szabályzatának kidolgozására bizottság kiküldése s a bizottság tagjai *332.
 Figyelmeztetés a segélyezett társulatokhoz 708.
 FITTLER CAMILL biz. segédtag *563.
 Flór-alap kamatairól jelentés 389, *470.
 Folyóirat indítása a m. irodalom ismeretetésére külföldön *700.
 Folyóiratok szemléje 110, 259, 319, 466, 560, 638, 683, 760.
 FORSTER GYULA br. ig. t. az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására fölkéretik *267.
 FÖLDÉS BÉLA r. t. a Nemzetgazdasági bizottság előadójává vál. *563.
 — bíráló *118, *700.
 FÖLDÉS JÁNOS rétfalusi igazgató-tanító Wodianer-jutalmat nyer *332.
 Földhitelintézet részére fölmentvény az 1906. évre *475.
 FRANKÓI VILMOS t. taggá vál. 392, *471, *475.
 Francia ismertetések a magyar irodalomról 765.
 Franklin Benjamin emlékérmé *701.
 Frater Lőránd érdemei az érsemjéni Kazinczy-szobor körül *701.
 FRECSKAY JÁNOS biz. segédtag *563.
 GAAL JENŐ l. t. bíráló *118, *700.
 — Jelentés a Léva-pályázatról 752.
 Gazdaságtörténelmi Szemle segélyének más czélra fordítása iránt a m. gazdaszövetség kérelme *332.
 GERÉB JÓZSEF biz. segédtag *563.
 GERGELY SÁMUEL: Teleki Mihály levelezése 40.
 GOLDZIEHER IGNÁZ r. t.: „A nemzetközi segédnyelv kérdése“ 334.
 — „gr. Kun Géza ig. és t. t. emlékezete“ 439.
 — „Jelentés az Akadémiák nemzetközi szövetségének III. nagygyűléséről“ 516, *562.
 — kiküldetése *700.
 — kiküldetése az Akadémiák szövetségének közgyűlésére *57.
 — osztályelnökké választatik 392, *471.
 — Révai-ünnepet megnyitó beszéde *697.
 — Uri János *768.
 GOMBOCZ ZOLTÁN l. t. bíráló *117.
 — „Thúry József török-magyar összehasonlító szótára“ *478, 508.
 Gondnoki számadások *476.
 Gorove-pályázat bírálói *700.
 GOTHARD JENŐ l. t. kiküldetése a sarki bizottságba *371.
 Grempler Vilmos régész halála *117, *771.
 Győri Révai Miklós-ünnepre meghívó 371.
 — ünnepen képviselet *480.
 Gyűjtőívek *272, *333.
 Hadtörténelmi Közlemények fölélesztése tárgyában a honvédelmi minisztérium átirata *699.
 Hagyományok, adományok és új alapítványok 1906-ban 133.
 Halottak 1906—1907-ben 368.

HAMPEL JÓZSEF r. t. az Archaeologiai bizottság előadója vá. *563.

— „Újabb tanulmányok a vezérek korabeli emlékekről *561.

— kiküldetik az Árpád-bizottságba *771.

HARASZTI GYULA l. t. bíráló *117.

Hartel Vilmos bécsi akad. alelnök halála *117.

HAVAS MIKSA l. Beim Károly a.

Haynald Lajos Munkácsytól festett arczképének átengedése a Szépművészeti Múzeum részére *476. *769.

HEGEDŰS ISTVÁN l. t. bíráló *700.

— Janus Pannonius és T. Vespasianus Strozza *763.

HEGEDŰS SÁNDOR r. t. halála *116.

— ravatalánál NAGY FERENCZ r. t. beszéde 60.

HEINRICH GUSZTÁV r. t. a Történelmi Képesarnok megnyitása *563.

— az irodalomtört. bizottság elnökévé vál. *563.

— bíráló *58, *700, *771.

— „Főtítkári jelentés“ 413.

— Jelentés a br. Wodianer-jutalomról 303, *332.

— Jelentés a Kóczán-pályázatról *771.

HELLEBRANT ÁRPÁD biz. segédtag *563.

HERCZEG FERENCZ l. t. „Lélekrablás“ című regénye Péczely-jutalmat nyer *699.

— bíráló *771.

Hiány leírása a tőkéből *267.

Hibaigazítás 708.

HOFFMANN PÁL r. t. halála *696.

• Holczér Miklós-ösztöndíj szabályzatának átalakítása *332.

HOLUB JÓZSEF egyet. hallgató könyvjutalmat nyer 392, *471.

Horn Emil k. tagnak ajánlatik *472.

HORVÁTH CYRILL: A Margit-legendáról 280, *330.

— biz. segédtag *563.

HORVÁTH ENDRE dicséretben részesül 375, *469.

HORVÁTH GÉZA r. t. kiküldetése a nemzetk. zoologiai congressusra *370.

Igazgatósági ülések: 1906 decz. 16. 54. 1907 febr. 7. 267, május 2. 475, nov. 24. 769.

Igazgató-Tanács jelentése a költségvetésről és vagyonállásról 120.

— ülései 1906-ban 348.

Indítványok:

— a központi idegrendszer tanulmányozására szakintézetek alapítása tárgyában *271.

— Duka Tivadar indítványának felújítása a Körösi Csoma Sándor mellszobra tárgyában *57.

— KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. indítványa, hogy Akadémiánk lépjen be az északsarki egyesületbe *371.

Indítványok:

— országos segély az Akadémiák szövetségétől megindítandó tudományos vállalatokra *271.

— PETZ GEDEON indítv. tárgyában az I. és II. osztály javaslata *57.

— SZENDREI JÁNOS l. t. a Hadtudományi Bizottság és Közlemények felállítására tárgyában *118.

INKEY BÉLA l. t. kiküldetése a londoni geologiai társulat ünnepére *481.

Intézetek, hazai és külföldi, melyeknek kiadványok küldetnek 359.

Irodalomtörténeti Bizottság 1906-ban 341.

— megalakulása *563.

— tadjai *479.

ISTVÁNFY GYULA: A szőlő fás oltványainak összeforradása *59.

— bíráló *772.

JEGYZŐKÖNYVEK: 1906 decz. 54, 1907 jan. 115, febr. 266, márcz. 329, ápr. 368, május 468, jún. 561, okt. 696, nov. 768.

Jegyzőkönyvi mellékletek 334, 525, 622, 706, *754.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkaságáról 1906-ban 337.

— az Akadémia 1906. évi számadásainak megvizsgálásáról *475.

JORDÁN KÁROLY: „A seismikus hullámok terjedéséről“ *330.

Jutalomtételek 393.

KACSKOVICS KÁLMÁN biz. segédtag *563.

KARÁCSONYI JÁNOS r. t.: „Hogyan lett szent István koronája a szent korona részévé“ *698.

Karácsonyi-pályázat bírálói *700.

KÁROLYI ISTVÁN gr. igazgató taggá választatik *269, *769.

— köszönet levele *475.

— halála *696.

Kassai dóm monographiája 141.

KATONA LAJOS l. t.: „Túlvilági látomások codexünkben“ 500.

— Tundal látomásának töredéke a Sándor codexben“ *478.

KAUTZ GYULA r. t. a Nemzetgazdasági bizottság elnökévé vál. *563.

— bíráló *118.

— másodelnöki tisztre szavazatot nyer *473.

Kazinczy Ferencz érsemjéni emlékszobra *701.

— levelei gr. Teleki Sámuelhez 100.

— Levelezése XVIII. kötetének költségei 138.

— nagyszüleinek arczképe *268.

— szobránál 709.

Kazinczy Gábor adománya az érsemjéni Kazinczy-szobor fenntartási költségeire *701.

- KÉGL SÁNDOR l. t.: Dsela ed-Din Rumi négy soros versei 19, *55.
 — emlékbeszéde Oppert Gyula k. tagról *271, 273.
 Képviselés 1906-ban tudományos és irodalmi ünnepélyeken 347.
 Kereskedelmi Csarnok-pályázathoz új bíráló kinevezése *118.
 — pályázatáról jelentés 385, *470.
 KERPELY ANTAL l. t. halála *696.
 Kiadványok, még kapható — jegyzéke 143.
 Kisebb közlések 53, 482.
 Kisfaludy Sándor: A Recensensekről 88.
 — levelei gr. Teleki Sámuelhez 160.
 Kisfaludy-Társaság disztülése *272.
 KLEIN GYULA r. t. a Semsey-féle bírálóbizottság elnöke *700.
 KLUG NÁNDOR r. t.: „Miért nem emésztődnek az élő gyomra és belei?” *699.
 Kócán-pályázatra beérkezett pályaművek jegyzéke *563.
 — pályázat eredményének kihirdetése *771.
 KONEK FRIGYES „Kéntartalmú alkaloidák synthesise” *699, *747.
 KONT IGNÁCZ: Francia ismertetések a magyar irodalomról 765.
 KONKOLY-L'HEGE MIKLÓS t. t. kiküldetése a sarki bizottságba *371.
 KÓNTA SÁNDOR egyet. hallgató könyvjutalmat nyer 391, *471.
 KOZMA ÁNDOR lt.: „A magyarok symphoniája” 425.
 — bíráló *700.
 Költségvetés 1907-re 134.
 KÖNIG GYULA r. t. „Az ismeretnban és matematikában föllépő antinomiák elmélete” *116.
 Könyvkiadások 1906-ban 352.
 Könyvkiadó bizottságba az osztályoktól kijelölt tagok *472.
 — 1906-ban 346.
 Könyvtár 1906-ban 364.
 — részére ajándékok *58, *119, *272, *333, *371, *481, *564, *702, *772.
 KÖRSÖY KORNÉL l. Abderhalden a. Köszöndő-levelek új tagoktól megválasztásukért *481.
 KÖVÁRY LÁSZLÓ l. t. halála *696.
 — ravatalnál Márki Sándor l. t. beszéde 704.
 KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. indítványa az „International Union for Cooperation in Solar-Research” ügyében *371.
 Közgazdasági Szemle 1906 nov. 319, decz. 322, 1907 jan. 326, febr. 553, márcz. 556, ápr. 640, máj. 688, jún. 689, júl. 690, aug. 761.
 KRÄUTER FERENCZ egyet. hallgató könyvjutalmat nyer 391, *471.
 KRENNER JÓZSEF r. t.: „A Schuller-féle arsensulfid kristálytani és optikai tulajdonságairól” *479.
 KUUN GÉZA gr. alapítványának kamatoztatása *58.
 — arczképe *472.
 — emlékezete Goldziher Ignác r. tagtól 439.
 — hagyománya *55.
 — szobrára gyűjtőiv *272, *333.
 Kuun Kocsárd gr. szobrára gyűjtőiv *272, *333.
 KUZSINSZKY BALINT l. taggá vál. 393, *472, *475.
 KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „Adalékok az eliminatio elméletéhez” II. *562.
 LÁNG NÁNDOR biz. segédtag *563.
 Lazius Farkas térképének jubilaris kiadása *371.
 LEHR ALBERT l. t. bíráló *699.
 LENÁRD FÜLOP t. taggá vál. 393, *471, *474.
 LENGVEL BÉLA r. t. a Math. és természettud. bizottság elnödjává vál. *563.
 Lépcsőn korlát alkalmazása *770.
 LÉVAY JÓZSEF t. t. bíráló *699.
 Lévay pályázat bíráló *999.
 — pályázatáról jelentés 386, *470, 751.
 LIARD LAJOS k. taggá vál. 393, *472, *475.
 Lift a palotában *770.
 Linné-ünnep alkalmából üdvözet *481.
 — ünnepélyen képviselő *370.
 LONDON E. l. Abderhalden a. Londoni geológiai társaság jubileumára meghívó *371.
 Lukács Krisztina-féle nyílt pályázatról jelentés 383, *470, 754.
 — pályázat bírálója *700.
 Lukinich Imre dézsi tanár ajándékai *481.
 MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. t. kiküldetése *702.
 — bíráló *772.
 — kiküldetése a Linné-ünnepélyre *370.
 Magyar Földhítelintézet számadásai 1906-ról 125.
 Magyar irodalom ismertetése külföldön című folyóirat megindítása *700.
 MAGYARY GÉZA l.: Újabb irányok a nemzetközi per jogban 23, *56.
 MALAGOLA CARLO k. taggá vál. 393, *472, *475.
 MARCZALI HENRIK l. t.: „Nádorválasztás 1790-ben” *698.
 MÁRKI SÁNDOR l. t. beszéde Kövály László l. t. ravatalánál 704.
 Másodelnök választása *473.
 Matematikai és Természettudományi Bizottság 1906-ban 345.
 — megalakulása *563.
 — tagjai *480.
 Matematikai és Természettudományi osztály ülései 1906-ban 339.

- MAYWALD JÓZSEF biz. segédtag *563.
 Meghívók irod. és tud. ünnepekre *702.
 MÉHELY LAJOS l. t.: „Ösibb és újabbkori gyilkok“ *699.
 MELICH JÁNOS l. t. nagyjutalom felét kapja 374, *468, 527.
 — bíráló *771.
 — „Révay Miklós nyelvtudománya“ *698, 716.
 MENDELEEFF DIMITRIJ JOANOVICS k. t. halála *271.
 Mészáros Ferencz könyvvivő tisztelet-díja *475.
 Michelson-féle pályakérdések 482.
 MIHALIK JÓZSEF l. t. a kassai dóm monographiájának megírására megbízást nyer 141.
 MIHALYFI KÁROLY színész-bíró a Teleki-pályázathoz *700.
 Modenai Estei Hippolyt-féle számadáskönyvek 140.
 MOISSAN HENRIK k. t. halála *271.
 MUNKÁCSI BERNÁT l. t. nagyjutalom felét kapja 374, *468, 527.
 Munkácsy Mihály Haynald-arczképének átengedése *476, *769.
 Múzeumok és könyvtárak orsz. bizottságának pécsei közgyűlésére meghívó *563.
 Nadasdy-pályázatról jelentés 375, *469, 528.
 NAGY FERENCZ r. t. beszéde HEGEDŰS SÁNDOR r. t. ravatalánál 60.
 — jelentés a Révay-pályázatról 751.
 Nagygyűlés: máj. 1. 468. máj. 3. 472.
 Nagygyűlési körlevél 336.
 Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjuttalom bírálói *117, 771.
 Nagyjutalomról és Marczibányi-mellékjuttalomról jelentés 374, *468, 525.
 NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. bíráló *58, *700.
 — Kazinczy Ferencz szobránál 709.
 — „Volf György szülőházánál“ 664, *701.
 Nekrologok 59, 642, 704.
 NÉMETHY GÉZA l. t. a Class.philol. bizottság elnödjévé vál. *563.
 Nemzetgazdasági Bizottság 1906-ban 345.
 — megalakulása *563.
 — tagjai *480.
 Nemzetközi egészségügyi congressusra meghívó *371.
 — segédnyelv ügyében az Akadémia álláspontja *332, 335.
 NIELSEN KONRÁD: A török hangszólalás kérdéshöz *56.
 NYÁRY JENŐ br. t. t. az Archaeologiai bizottság elnökévé vál. *563.
 Nyelv- és széptudományi osztály ülésai 1906-ban 337.
 Nyelvtudományi Bizottság 1906-ban 341.
 — felszázados munkássága, Simonyi Zsigmond r. tagtól 65, *115.
 — megalakulása *562.
 Nyelvtudományi bizottság tagjai *479.
 Nyelvtudományi közlemények 1906. II. III—IV. 559.
 Nyomdai termékek és könyvkötői munkák árának fölemelése *701.
 ODESCALCHI ARTÚR hg. biz. segédtag *563.
 ÓNODI ADOLF l. t.: „Az orr melléküregeinek közös válaszfaláról“ *270.
 — Az orr idegeinek viszonya az agyhoz *769.
 — kiküldetése a londoni iskolatügyi congressusra *481.
 OPPELT GYULA k. t. emlékezete Kégl Sándor l. t.-től *271, 273.
 Ordódy István Károly alapítványt tesz *701, *770.
 — alapítványának ügyrendi szabályai *772.
 Orientalista congressusra (Kopenhága 1908.) kiküldöttek *700.
 — meghívó *481.
 Ormódy Armélie-pályázat bírálói *700.
 Orsz. Paedagogiai Könyvtár és Múzeum elnökének kérése *118.
 ORTVAY TIVADAR r. t. a Történelmi Képcsarnok megnyitásán *563.
 — kiküldetése *702.
 — székf.: „Az ősemlék táplálkozása“ 238, *276.
 Orvosi könyvkiadó-vállalat segélyének felmondása *268.
 Osztályok tagajánlásai *471.
 — és bizottságok költségvetése 1907-re 137.
 Összes ülések 1906-ban 346.
 — 1906. decz. 17. 56, 270, 331, 370, 479, 562, 696, 699, 771.
 Palota fölépcsőjén korlát alkalmazása *770.
 Pályaművek, szept. 30-ig beérkezett 681, *697.
 Pályázási szabályok 403.
 Pályázatok eldöntéséről szóló jelentések 373.
 — 1906-ban eldöntött 349.
 PÁPAY JÓZSEF a Marczibányi-mellékjuttalmat kapja 374, *468, 527.
 — biz. segédtag *563.
 PASTEINER GYULA r. taggá vál. 392, *471, *475.
 PECZ VILMOS r. t. A görög nyelv dialectusai 27.
 Péczely-regénypályázat bírálói *117.
 — regénypályázatról jelentés, Ferenczi Zoltán l. tagtól *699.
 Pénztár állása 1906-ban 367.
 Pénztári számadás 1906-ról 125.
 Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Pály-pályázatról jelentés 387, *470.

- Pesti m. keresk. bank-pályázat bírálói *118.
 — pályázatáról jelentés 379, *469, 544.
 Petőfi-Társaság nagygyűlése *117.
 PETZ GEDEON l. t. bíráló *117.
 — indítványa ügyében az I. és II. osztály javaslata *57.
 — megbízást nyer „Bevezetés a nyelvtudományba” című munka megírására 377, *469.
 Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi osztály ülései 1906-ban 338.
 PLÓSZ SÁNDOR t. t. a Semsey-bizottságba beavasztatik *57.
 Pinceszeliységek bérbeadása *55.
 PODMANICZKY FRIGYES br. l. t. halála *699.
 Politikai Számítan kézikönyve 389, *471, *564.
 PÓLYA JENŐ: „A trypsin-hatása az első pankreasra” *270.
 PÓR ANTAL r. t. 8000 kor. adománya *55.
 PÓRA FERENCZ Synonymikájára segély 137.
 PORZSOLT KÁLMÁN Teleki-jutalmat nyer *331.
 Pozsonyi orvos-természettudományi egyesület közgyűlése *702.
 PRUZSINSZKY JÁNOS biz. segédtag *563
 PUSKAS ENDRE egyet. hallgató könyv jutalmat nyer 392, *471.
 RADISICS JENŐ biz. segédtag *563.
 RADOS GUSZTÁV l. t. A linear differential-egyenletek elméletéhez *59.
 — kiküldetése *563.
 RADOS GUSZTÁV r. taggá vál. 393, *471, *474.
 RADVÁNSZKY BÉLA br. ig. és t. t. emlekezete Zsilinszky Mihály r. tagtól *370.
 RÁKOSI JENŐ l. t. bíráló *700.
 RÁTZ ISTVÁN l. t. beszéde Tormay Béla l. t. ravatalánál 61.
 RAUSCHER LAJOS biz. segédtag *563.
 Reale Istituto d' Incorrugiamento jubileuma *117.
 RÉCSEY VIKTOR biz. segédtag *563.
 Reiner Zsigmond dr. könyvtárának adományozása *700.
 Révai Miklós Elaborator Grammatica III. részének kiadása 138, 743.
 — halálának századik évford. alkalmából I. oszt. ülése *697.
 — levelei gr. Teleki Sámuelhez 100.
 RÉZ MIHÁLY: Széchenyi és az érzelmi politika 29, *56.
 RIEDL FRIGYES l. t. bíráló *700, *771, 772.
 Röck Szilárd-alapítvány kamatainak felhasználása 138.
 — alap kamatairól jelentés 377, *469.
 Sámuel-díjról jelentés 374, *469.
 SCHAFARZIK FERENCZ l. t. bíráló *772.
 SCHAEFFER KÁROLY dr.: „A családi vakságos idiotaságról” *769.
 SCHMIDT JÓZSEF részére személyes felolvasási engedély *480.
 — „Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében” *561, 581.
 SCHMIDT HENRIK: Sámuel-díjat nyer 374, *469.
 SEBESTYÉN GYULA l. t. székf.: „A hunszékely hagyomány” *369.
 Segélyezett munkák és folyóiratok 1906-ban 355.
 SEMSEY ANDOR t. t. a Semsey-féle bíráló-bizottság elnöke *700.
 — adományából hirdetett jutalomtettek 404.
 Semsey-bizottság bíráló-bizottságainak elnökei *700.
 — tagjai *771.
 — kiegészítése *57.
 Semmelweis-érem *371.
 Semenow Péter orosz tudós üdvözlése *117, *272.
 SICREL TIVADAR k. t. üdvözlése *117.
 SIMONYI ZSIGMOND r. t.: A Nyelvtudományi Bizottság felszázados munkássága 65.
 — a Nyelvtud. bizottság előadójává vál. *563.
 — Révai Grammatikájának III. köt. 743.
 SOMLÓ SÁNDOR színész-bíráló a Teleki-pályázathoz *700.
 Somogyi Ede munkássága a sumir-kérdésben *480.
 SÖRÖS PONGRÁC l. tagnak ajánltatik *472.
 STEIN AURÉL k. t. levele Duka Tivadarhoz 53.
 STEINHAUSZ LÁSZLÓ biz. segédtag *563.
 STEHLO OTTÓ biz. segédtag *563.
 SULLY-PRUDHOMME ARMAND k. t. halála *696.
 SZABÓ PÉTER: „Adalekok Gauss és Bolyai levelezéséhez” *479.
 SZALAY IMRE biz. segédtag *563.
 SZÁNTÓ MENYHÉRT Lévy-jutalmat nyer 387, *470.
 SZÉCHENYI BÉLA gr. ig. és t. t. adománya gr. Széchenyi István műveire és műzenmára *268, *271.
 — elnöki tisztre szavazatot nyer *473.
 — másodelnöki tisztre szavazatot nyer *473.
 — számadások megvizsgálására fölkéretik *267.
 Széchenyi-múzeum részére ajándékok: *58, *119, *371, *481, *702.
 SZENDREI JÁNOS l. t. bíráló *700.
 Szent István-templom zárkölletélteli ünnepére meghívó *57.
 Szentcs Károly irodatiszt jutalombau részesül *477.

- Szentpétersvári cs. tud. akadémia Michelson-pályázatai 483.
 Széphalmi számadások *476.
 — Maudslowi creklyéinek katalogusa *770.
 SZEREMLEI CSÁSZÁR LORÁNT dicséretben részesül 375, *469.
 Szernye-mocsárterész megbecsülése *477.
 SZILÁDY ÁRON r. t. a Semsey-féle bíráló-bizottság elnöke *700.
 — az Irodalomtört. bizottság előadó-jává vál. *563.
 SZILY KÁLMÁN r. t. a Szótári bizottság elnöké vál. *563.
 Szinész-bírálok a Teleki-pályázathoz *700.
 SZINNYEI FERENCZ biz. segédtag *563.
 SZINNYEI JÓZSEF ifj. r. t. a Nyelvtud. bizottság elnöké vál. *562.
 — a Semsey-féle bíráló bizottság elnöke *700.
 — a törökbálinti Volf-ünnepélyen *701.
 SZOLÁR FERENCZ dicséretben részesül 375, *469.
 Szolgák drágasági segélye *269.
 Szótári Bizottság 1906-ban 345.
 — megalakulása *563.
 — tagjai *480.
 Sztráray Antal gr. hagyománya ügyében *477.
 Sztrókay-jutalomról jelentés 377, *469, 539.
 Tagajánlási körlevél *119.
 TAGÁNYI KÁROLY: Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról 754.
 Tagválasztás *474.
 TAKÁTS SÁNDOR l. t. megbízást nyer a magyar szarvasmarha-kereskedés történetének megírására 383, *470.
 TANGL KÁROLY: „A gázok dielektromos állandóságáról magas nyomásoknál“ *370.
 TÉGLÁS GÁBOR l. t.: „A limes Dacicus igazolása“ *478, 565.
 TELEKI GÉZA gr. ig. t. biz. segédtag *563.
 Teleki József gr. emlékezete az elnöktől *331.
 — mellszobrá az Akadémiában, Viszota Gyulától 305.
 Teleki Mihály levelezése 40.
 Teleki-pályázat bírálói *699.
 — pályázatról jelentés, FERENCZI ZOLTÁN l. tagtól 285, *331.
 Gr. Teleki Sámuelhez Révai, Kazinczy és Kisfaludy Sándor levelei 100.
 Természettudományi Társulat segélyének felmondása *268.
 TEZNER ERNŐ dr.: „Elegyek fagyáspontcsökkenése“ *769.
 THALLÓCZY LAJOS r. t. és BARABÁS SAMU: „A Frangepánok oklevél-tára“ 140.
 THALY KÁLMÁN r. t. osztályelnökké választatik 392, *471.
 — t. taggá választatik 392, *471, *475.
 — a Semsey-féle bíráló-bizottság elnöke *700.
 — a Történelmi bizottság elnöké vál. *563.
 — kiküldetik az Árpád-bizottságba *771.
 THAN KÁROLY r. t. a Mathem. és természettud. bizottság elnöké vál. *563.
 — „Az electrolysis elméletéről“ *330.
 — kiküldetése az Akadémiák szövetségének közgyűlésére *57.
 — osztályelnökké választatik, 393 *471.
 — másodelnökké választatik 392, *473.
 — kir. megerősítése *697, *769.
 P. THEWREWK EMIL t. t. a Classica-philol. bizottság elnöké vál. *563.
 — bíráló *117, *771.
 THIRING GUSZTÁV l. t. jutalmat nyer 380, *470, 548.
 Thököly Imre szobrára gyűjtőv *272.
 THURY JÓZSEF: „Magyar-török összehasonlító szótára“ Gombocz Zoltán l. tagtól 508.
 — hagyatékában maradt kéziratok megvásárlása *332.
 — síremlékére gyűjtőv *272.
 Tiringer Béla részére lakbér *770.
 TOLNAI VILMOS biz. segédtag *563.
 — a Szótári bizottság h. előadó-jává vál. *563.
 Torma Zsófia hátrahagyott régiséggyűjteményének közzététele 141.
 TORMAY BÉLA l. t. halála *117.
 — ravatalánál Rátz István lt. beszéde 61.
 TÖRÖK AURÉL l. t.: „A krapinai ősemberről“ *270.
 — kiküldetése *702.
 Történelmi bizottság 1906-ban 342.
 — megalakulása *563.
 — tagjai *480.
 Történelmi Képcsarnok megnyitására meghívó *563.
 Tudományegyetem ünnepélyes közgyűlése *702.
 TUZSON JÁNOS dr.: „A Nymphaea Lotus rendszertani tagolása“ *562.
 UDVARDI CHERNA JÁNOS l. t. jubilaris alapítványának kamatai ügyében rendelkezés *332.
 — alapítványa kamatainak felhasználására a III. osztály javaslata *371.
 — alapítvány kamatainak felhasználása *477.
 Ullmann-pályázat bírálói *700.
 Ügyészi számadások *476.
 Ülések 1906-ban 337.
 — 1906 decz. 54, 1907 január 115, febr. 266, márcz. 329, április 369.

- május 468, jún. 561; — okt. 696, nov. 768.
 Üléssor 1907-re *57. 63.
 — 1908-ra *772.
 Ünnepeles közülés programjának megállapítása *468.
- VACZY JÁNOS biz. segédtag *563.
 — „Kazinczy Ferencz levelezése“ XVII. köt. 645.
 Vagyonmérleg 126.
 Választásokról jelentés 392.
 VÁMBÉRY ÁRMIN t. és ig. kiküldetése *700.
 Vángel Jenő dr. kérelme *118.
 VARGHA GYULA r. taggá vál. 392, *472, *475.
 — bíráló *700.
 VÁRI REZSŐ l. t. székf.: „Oppianus kézírati hagyatéka“ *330, 485.
 Vég József érdemei az érsemjéni Kazinczy-szobor körül *701.
 VERESS ENDRE: „Básta György levelezése“ 140.
 Veszteség- és nyereményszámla 1906 decz. 31. 128.
 VIKÁR BELA biz. segédtag *563.
 VISZOTA GYULA: „A Stadium megírásának története“ *561, 604.
 — „Eötvös és Trefort tervezett folyóirata, a 'Pesti Havi Irat' 244, *267.
 — „Gróf Teleki József mellszobra az Akadémiában“ 305.
 — Kisfaludy Sándor a recensiókról 81. *115.
 — biz. segédtag *563.
 Vitéz-pályázat híralói *700.
 Volf György törökbalintí szülők házának emléktáblával megjelölése *480, *701.
 Vogul Népköltési Gyűjtemény kiadása 138.
- Özv. Vojnits Tivadarné alapítványának ügyrendi szabályzata *57.
- Wahrmann József-alapítvány alapító-levelének bemutatása *697.
 WARTHA VINCZE r. t. bíráló *772.
 WEBER SAMU: Szepesmegyei oklevelek 140.
 Werbőczy István-emlékünnep *702.
 WERTHEIMER EDE l. t.: A jurátusok tetségsértési pöre 1834—7. 733, *768.
 WLASSICS GYULA ig. és r. t. a Fayer László-emlékünnepén *371, *702.
 Wodianer-jutalomról jelentés, Heinrich Gusztáv r. tagról 303, *332.
 — díjak megkülönböztetése a jutalmazottaknak *370.
 WOSINSKY MÓR l. t. halála *271
 — üvegfestési képre gyűjtőív *333.
- Zárt ülés költségvetés tárgyalása *120.
 ZEMPLÉN GÉZA: Vizes oldatok felületi feszültségéről 109, *116.
 — A kaliumpermaugant hatása cellulosera *769.
 Zeneakadémia házavató ünnepére meghívó *371.
 Zichy Antal hagyatékához tartozó ház megbecslése *477.
 ZICHY JENŐ gr. t. t. halála *116.
 ZIMÁNYI KÁROLY l. t.: „Haematit a Kakukhegyről a Hargitában“ *370, 498.
 Zoologiai Congressus — Nemzetközi — bostoni ülése *117.
 — képviselő *370.
 ZSILINSZKY MIHÁLY r. t. emlékbeszűde br. Radvánszky Béla ig. és t. tagról *370.
 ZSIRKAY JÁNOS Kőcán-jutalmat nyer *771.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET.

1907. Január 15.

1. FÜZET.

A Magyar Tudományos Akadémia belső tagjai 1907 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.
Kautz Gyula ig. és r. t., másodelnök.
Heinrich Gusztáv r. t., főtitkár.

Igazgató-tanács:

Az Igazgató-Tanács választottjai:

Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Apponyi Sándor t. t.
Semsey Andor t. t.
Gr. Csáky Albin.
Vaszary Kolos Ferencz.
Gr. Teleki Géza.
Széll Kálmán.
Szögyény-Marich László.
József főherczeg.
Samassa József.
11. Gr. Andrássy Dénes.

Az Akadémia választottjai:

Than Károly r. t.
Gr. Széchenyi Béla t. t.
Gyulai Pál t. t.
Szily Kálmán r. t.
Fraknói Vilmos r. t.
Beöthy Zsolt r. t.
Vámbéry Ármin t. t.
Wlassics Gyula r. t.
Br. Forster Gyula t. t.
Pauer Imre r. t.
b. Eötvös Lóránd r. t.
12. Plósz Sándor t. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác rt.

Osztálytitkár: ifj. Szinnyei József r. t.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György. Ponori Thewrewk Emil.
Vámbéry Ármin ig. t. Lévay József.
3. Gr. Apponyi Sándor ig. t. 6. Gyulai Pál ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály;*Rendes tagok:*

Goldziher Ignác.
 Simonyi Zsigmond.
 Ifj. Szinnyi József.
 Bartal Antal.

5. Pecz Vilmos.

Levelező tagok:

Bánóczi József.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Katona Lajos.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 17. Vári Rezső.

B) Széptudományi alosztály:*Rendes tagok:*

Szilády Áron.
 Beóthy Zsolt ig. t.
 Heinrich Gusztáv, főtktár.
 4. Baksay Sándor.

Levelező tagok:

B. Podmaniczky Frigyes.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Berezik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 Riedl Frigyes.
 Bayer József.
 Id. Szinnyi József.
 Herczeg Ferencz.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Haraszi Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 18. Dézsi Lajos.

II.**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.**

Osztályelnök: Thaly Kálmán rt.

Osztálytitkár: Pauer Imre ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

B. Nyáry Jenő.	Plósz Sándor.
Gr. Apponyi Albert.	Fabrizzy Kornél.
Br. Forster Gyula, ig. t.	7. Berzeviczy Albert, elnök.
Bubics Zsigmond.	

A) Bölcs. és társad. alosztály.*Rendes tagok:*

Kautz Gyula, másodelnök.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre ig. t.

B) Történettudományi alosztály.*Rendes tagok:*

Fraknoi Vilmos ig. t.
 Thaly Kálmán.
 Károlyi Árpád.

Hoffmann Pál.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 Láng Lajos.
 Concha Győző.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 10. Gr. Andrásy Gyula.

Hampel József.
 Pór Antal.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Csánki Dezső.
 Karácsonyi János.
 Ballagi Aladár.
 12. Ortway Tivadar.

Levelező tagok:

Falk Miksa.
 Matlekovics Sándor.
 György Endre.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Medveczky Frigyes.
 Ballagi Géza.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Vargha Gyula.
 Kolosvári Sándor.
 Asbóth János.
 Farkas Lajos.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Böhm Károly.
 Gaal Jenő.
 Balogh Jenő.
 Grossschmid Béni.
 Reiner János.
 Thirring Gusztáv.
 Kunz Jenő.
 Ferdinándy Géza.
 Magyary Géza.
 Vizaknai Antal.
 Balogh Artúr.
 28. Bernát István.

Levelező tagok:

Myskovszky Viktor.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Kőváry László.
 Bunyitay Vincze.
 Téglás Gábor.
 Szádeczky Lajos.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Békefi Remig.
 Schönherr Gyula.
 Tagányi Károly.
 Borovszky Samu.
 Csoma József.
 Fináczy Ernő.
 Wertheimer Ede.
 Nagy Géza.
 Wosinsky Mór.
 Angyal Dávid.
 Kollányi Ferencz.
 Szendrei János.
 Erdélyi László.
 Sebestyén Gyula.
 Mihalik József.
 28. Takáts Sándor.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Than Károly ig. és rt.

Osztálytitkár: König Gyula rt.

Tiszteleti tagok:

Gr. Széchenyi Béla ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor ig. t.	Fehér Ipoly.
Konkoly-Thege Miklós.	7. Duka Tivadar.
B. Podmaniczky Géza.	

A) Math. és phys. alosztály.

Rendes tagok:

- Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főkönyvtárnok.
 B. Eötvös Loránd.
 König Gyula.
 Wartha Vincze.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Lengyel Béla.
 Kherndl Antal.
 Réthy Mór.
 11. Hosvay Lajos.

B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Krenner József.
 Entz Géza.
 Thanhoffer Lajos.
 Horváth Géza.
 Klug Nándor.
 Koch Antal.
 Klein Gyula.
 Lóczy Lajos.
 Lenhossék Mihály.
 10. Genersich Antal.

Levelező tagok:

- B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 Lenard Fülöp.
 Farkas Gyula.
 Tötössy Béla.
 Bugarszky István.

Levelező tagok:

- Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Paszlavszky József.
 Brusina Spiridion.
 Török Aurél.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsy-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 Apáthy István.
 Jendrássik Ernő.
 Méhely Lajos.
 Pertik Ottó.
 Istvánffi Gyula.

Hoor-Tempis Mór.
Kalecsinszky Sándor.
Schlesinger Lajos.
25. Bodola Lajos.

Tangl Ferencz.
Schafarzik Ferencz.
Rátz István.
Hollós László.
Zimányi Károly.
27. Lörenthey Imre.

A háromszéki nyelvjárásról.

(Kivonat *Erdélyi Lajos* 1906. jún. 11-iki felolvasásából.)

Tekintetes Akadémia! A háromszéki nyelvjárásról történeti alapon készülő monographiám egy részét és tervezetét kívánom bemutatni kivonatosan.

A székely nyelvjárásokról GELEJI KATONA ISTVÁN Magyar Grammatikatskája (1645), sőt már BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN és SZAMOSKÖZY ISTVÁN XVI. századi erdélyi történetírók óta sokan és sokat írtak. Kivált mióta a XVIII. század vége felé a nyelvjárásokra és a székelyekre is ráterelődött a figyelem, és mióta a múlt század elején nyelvjárásaink osztályozásával és sajátságaik leírásával is megpróbálkoztak PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM és GÁTI ISTVÁN.

A XVIII. században KALMÁR GYÖRGY Prodrromusán (1770) s BENKŐ JÓZSEF-nek Transsilvaniáján és egyéb művei kívül BOD PÉTER-nek a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban levő „Siculia hunno dacica“ cz. kézírata és Szenczi Molnár Albert szótárának új kiadása (1767), meg a szintén székely születésű BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded Szótára (1789), Magyarság virági (1803) és egyéb művei: Orthographiai és grammatikabéli észrevételei (1800) stb. említendők. A XIX. században PÁLÓCZI HORVÁTH Á. és GÁTI ISTVÁN a Nemzeti Múzeum Jutalomfeleleteiben (1821. I—II. köt.) közölnek a székelyek nyelvjárásáról is sok érdekes megjegyzést; GYARMATI SÁMUEL pedig Nyelvmesterén kívül (1794) Vocabulariumában (1816) külön székely szavakat is tesz közzé; s KÁLLAY FERENCZ Historiai értekezése a nemes székely nemzet eredetéről (1829), valamint HORVÁTH ISTVÁN értekezése a székely nemzet nyelvéről (Tud. Gyűjt. 1834), GEGŐ ELEK-nek A moldvai csángókról kiadott munkája (1838), az Akadémia *Tájszótára*, JERNEY JÁNOS-nak az ötvenes évek elején megjelent Keleti utazása, sőt már jóval azelőtt ADELUNG Mithridatese (2: 780) és KÖPPEN orosz tudósnak és utazónak a székely nyelvjárásokat is érintő német értekezése (Szt.-Pétervár, 1826.) foglalnak magukban érdekes

adatokat és megjegyzéseket. Valamint VASS JÓZSEF-nek a dunántúli nyelvjárásról írt dolgozata is, mely már egybevetéseket is tesz a göcseji és székely nyelvjárás közt (M. Nyelvészet V. k.); mire aztán BUDENZ, LÖRINCZ KÁROLY és KRIZA a 60-as években különösebben is ráirányítják a figyelmet a székely nyelvjárásokra, s ORBÁN BALÁZS Székelyföld leírása, VESZELY, IMETS és KOVÁCS Moldva-oláhboni utazása (1870), majd a Nyelvőr szerkesztője és munkatársai, főként a 80-as években STEUER JÁNOS székelyudvarhelyi, újabban HORGER ANTAL brassói reáliskolai tanár és mások kutatásai gyarapították ismereteinket — s az Arany-Gyulai-féle Népköltési gyűjteményben is (I., III. és VII. köt.) Kriza, Orbán, Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób, újabban MAJLAND OSZKÁR székelyföldi gyűjtésében stb. becses népnyelvi szövegeket is kapunk e nyelvjárásokra vonatkozólag.

Ez a többi nyelvjárássterületekéhez viszonyítva arányilag nagy irodalom első pillanatra tán feleslegesnek mutathatná, hogy egyes székely nyelvjárások terén tovább munkálkodjunk. Azonban közelebbről vizsgálva nemcsak hogy nem teszi feleslegessé, de sőt éppen sürgeti az újabb megfigyeléseket. Mert míg egyes székely nyelvjárásoknak külön leírása még nem igen van; a mi van, csak hézagos, vagy mivel igen alapos akar lenni, kellő kritika hiányában igen sokat általánosít, nyelvtudományunk, különösen hangtanunk előrehaladása miatt pedig a mai színvonalat sokszor nem üti meg. A régebbi dolgozatokat értem. Azok az általános értekezések és észrevételek pedig, a melyek a székely nyelvről általában szólnak, tapasztalatom szerint — sokszor az újabbakat sem véve ki — több pontjukban nem találunk az egyes vidékekre. Pedig a közlők az illető sajátságról hangsúlyozzák, hogy az egész székelységben következetesen megvan (pl. STEUER a kétféle é-ről, Nyr. 22 : 372), vagy legalább nem említik azon vidékeket, a melyeken e sajátság már nem tapasztalható következetesen; noha jól tudják, sőt maguk is hangsúlyozzák, hogy a székelyföldön „sokhelyt szomszédfalvak beszéde is eltér egymástól“ (STEUER, Nyr. 22 : 127.).

Általában a székely nyelvjárásokra vonatkozó eddigi értekezések — mint a többi nyelvjárásainkról szólók nagyobb része is — sokszor nem elég alaposak, vagy jó megfigyelések mellett helyteleneket, talpraesett észrevételek mellett elhibáztatkat, elnagyoltakat is foglalnak magukban s így több tekintetben kiigazításra és pótlásra várnak. És e kiigazítás annyival sürgősebb, mivel az újabban dolgozók túlnyomó részben készpénznek vettek mindent, mit elődeik a legtöbbször kritika nélkül egybeírtak s felhasználták a nélkül, hogy a hely színén utána jártak volna. Úgy hogy ma, 43 évvel később is méltán hangoztathatjuk KRIZÁ-nak, ki e tekintetben is mintaképünk lehet, ide alkalmazható

nyilatkozatát, mely szerint abban, „a mi téve van, mennyi még a tisztázni, a kiigazítani való!“ (Vadr. 546.)

De a pótlás is sürgős. Sürgős különösen a székely nyelvjárásokra nézve, a melyekben annyi érdekes és értékes sajátság van, mind a szókincset, mind a hangtant, szótant és mondattant illetőleg, mely sajátságokra eddig a legtöbb dolgozat még nem figyelmeztetett. Pedig feltárásuknak nemcsak nyelvtudományunk, de a székelyek homályos multjának megírója is hasznát vehetné, sőt talán egyenesen fáklyára találhatna bennük!

E kiigazítások és pótlások szükségességét érezve kutattam több mint tíz éven át és óhajtottam már régóta a háromszéki nyelvjárást újra feldolgozni és leírni, mivel különösen e nyelvjárásra, mint szülőföldem nyelvére nézve tapasztaltam közlésekben olyan észrevételeket, a melyek nem állhatnak meg, bár újabb kitünő műveinkbe és értekezéseinkbe is itt-ott becsúsztak.

A háromszéki nyelvjárásról ugyanis még többet irtak, mint a többi székely nyelvjárásról s LÖRINCZ KÁROLY-nak e nyelvjárásról szóló dolgozatára (M. Ny. 6. 1861.) méltán írta SIMONYI (A M. Nyelv¹ I. 1889, 232. l.): „leggazdagabb valamennyi nyelvjárás-leírásunk közt; még arra is kiterjed, a mi nincs meg a háromszéki nyelvjárásban s ez sok tekintetben tanulságos egyes jelenségek elterjedése módjára nézve“ stb. Azonban mint már „Nyelvjárásaink tanulmányozásához“ szóló dolgozatomban (Nyr. 1903.) rámutattam, LÖRINCZ valóban dicsőretre méltó buzgalommal gyűjtött és ez elismerést ma is méltán megérdemli, de nyelvjárás-leírásának gazdag tartalma nem mind a nép ajkáról való s nem is az egész nyelvjárás területéről. STEUER JÁNOS-nak a háromszéki nyelvjárásra tett vonatkozásai pedig azt árulják el, hogy Háromszéken nem járhatott, legfőlebb csak Erdővidéken. KRIZA nagybecsű gyűjtése pedig Háromszékre vonatkozólag inkább csak Árkos vidékéről (Sepsiszentgyörgy mellett) és a régi Miklós-várszékről való, bár a többi részek nyelvkincse is szövegében hasonlít e részekéhez. (Vö. Nyr. 1903. 424—26.)

Ez érdemes gyűjtőkön kívül PAAL GYULA, GÁBORFI KÁROLY, SÁNDOR JÁNOS, ROTH FERENCZ, ZAJZON DÉNES, TEMESVÁRI ISTVÁN, INCZE GYÖRGY, BENEDEK ELEK és mások is közöltek e nyelvjárásokra vonatkozólag adatokat (Nyr. 1—10., 13—20. és újabb kk.) túlnyomólag tájszavakat és szólásformákat, egy páran nyelvtani megjegyzéseket is (KRIZA és INCZE Gy.). Azonban e közlésekben is vannak hibák s így e nyelvjárás gazdagabb irodalma még tán több kiigazításra vár, mint a többié.

Ezt tapasztalva vállalkoztam új leírására már régebben; azonban a kidolgozásra és közzétételre folyton közbejött teendőim miatt mindeddig nem gondolhattam. Mert egy másik cél is lebegett szemem előtt. T. i. eddigi nyelvjárásleírásaink általában csak

arra szorítkoztak, hogy az illető nyelvjárásnak a mai köznyelvtől s illetőleg az irodalmi nyelvtől elütő feltűnőbb sajátosságait tüntessék ki, főként a hangtani és szótani sajátságokat, a nélkül, hogy azok régibb vagy újabb fejlődésére reflektálnának s így *nyelvtörténetileg* is fejtegetnék e sajátságokat. Pedig ma már erre is gondolhatnánk s nyelvjárásaink mint a nyelvnek valósággal élő emlékei ma már *nyelvtörténeti alapon* is ismertethetők, mint azt külföldön is teszik; így tárgyalva még inkább értékesíthetné leírásukat nyelvtudományunk az egész magyar nyelv történetére nézve is. Aztán nemcsak az elütő és feltűnő sajátságok ismeretetésére kellene törekednünk, s nemcsak a hangváltozások aprózására, mint eddig némelyek tették. Hiszen úgy nem domborodik ki a nyelvjárás képe s nem szemlélhetni benne a történeti folyamatosságot; mondattani, stilisztikai, retorikai és poetikai sajátságairól meg éppen nem lehet fogalmunk! (Vö. Nyelvjárásaink tanulmányozásához szóló cikkemet, Nyr. 1903. 3-ik közlemény.)

Ilyen alapon kívánnám a szóban levő nyelvjárást ismertetni és e célból, kezemből a megye térképével, már régebben minden egyes községet bejártam, némely részt többször is, s közvetlen megfigyelések és nem egyenes puhatolózások, kérdések útján nyert eredményeimet másokkal is megfigyeltettem, a hol csak lehetett, s így mintegy ellenőriztem önmagamát is, és egyes szíves közlegek segítségét is igénybe véve, a kiket nyomtatott tájékoztatóval is elláttam, szép számú adat birtokába jutottam. Természetesen főleg és első sorban csak saját gyűjtésemre támaszkodtam s mindennek utána tudakozódom.

Ezzel részben módszeremről és forrásaimról is beszámoltam. Nyelvtörténeti és történeti alapon kívánván tárgyalni a nyelvjárást, természetesen az idevonatkozó nyelvtörténeti és történeti irodalomra is tekintettel kell lennem, s hogy eredményeim még megfelelőbb alapon nyugodhassanak, régibb háromszéki iratokat is igyekeztem figyelembe venni. Így a Székely Oklevéltárban (II. III. IV. V. VI. k.) található okleveleket (XVI.—XVII. század), különösen tanuvallomásokat, jegyzőkönyveket és leltárokat; DEÁK FARKAS-nak uzoni Béli Pál élete cz. munkájában olvasható levéltörödékeket és tanuvallomásokat (XVII. század), s a *Teleki-codex*-nek (Nyelvemléktár XII. k.) sepsiszentgyörgyi Ferencz fratertől másolt részét (XVI. század, vö. Hunfalvi Album, 7. l.) tartottam szemem előtt és értékesíttem. Megjegyzem azonban, hogy kellő kritikával használok különösen az utóbbit, mivel mint VOLF rámutatott (Nyelvemléktár 12 : XXI.) ez a Ferencz frater csak másoló volt. Így több oly sajátásnak kellett megmaradnia másolatában, a mi az eredeti fordítótól származik. Ezeken kívül haszonnal értékesítettem MATKÓ ISTVÁN, kézdivásárhelyi születésű hitvitázó műveit a XVII. századra, CSEREY MIHÁLY Erdély históriáját és br. APOR

PÉTER Metamorphosisát és levelezését (Magyar történelmi emlékek 37. k. Szádeczky L. szerkesztésében) a XVII—XVIII. századra, MIKES KELEMEN leveleit a XVIII. századra és a *Brassói magyarlatin szótártörödeléket* MELICH-től (Budapest, 1905. az Akadémia kiadása), mely részben XVI—XVII-ik századi háromszéki nyelvemlék és haszonnal értékesíthető ilyen alapon. Végül BARÓTI SZABÓ DÁVID műveit használom a XVIII. század második feléből. A történeti vonatkozásoknál meg gr. TELEKI DOMOKOS Egy néhány hazai utazását (Bécs, 1796) LAUKÓ ALBERT-től Felső-Fehérvár megye történetét (Erzsébetvárosi áll. főgimn. értesítője 1903/4), a székely kérdés irodalmát (NAGY GÉZA, dr. SEBESTYÉN GYULA és mások műveit stb.) — a mikre mindenütt hivatkoztam.

*

De térjünk *nyelvjárásunk területére és felosztására*, árnyalataira.

A nyelvjárásokra nézve, tudjuk, Horger legújabban azt a tapasztalatból merített nyilatkozatot tette, hogy a magyar nyelvterületet bár csak megközelítően pontosan elhatárolt nyelvjárásokra felosztani teljességgel lehetetlen; tulajdonképen csak az egyes *nyelvjárási sajátságok* elterjedését lehet pontosan meghatározni. A rövidség okáért beszélhetünk ugyan ezentúl is ilyen vagy olyan nyelvjárásról, de tudományos fontosságot az ilyen nagyjából való osztályozásnak nem tulajdoníthatunk (M. Nyelv I. 447.). A nélkül, hogy e nyilatkozatot egészen kétségbe vonnók — hiszen alapjában van valami benne, bár túlzott álláspont az efféle, mint legeslegújabban BALASSA is rámutatott „Nyelvtudomány“ czimű új folyóiratunkban, 60. lap — mégis beszélhetünk *háromszéki nyelvjárásról* továbbra is; sőt a megye fekvése és története, természeti és politikai okok alapján tudományosan is, ha vannak is közösségei nyelvjárásunknak egyes más székely nyelvjárásokkal.

Nyelvjárásunk *területét* pedig Steuer a székely nyelvjárások térképén (Nyr. 22: 256. l. melléklet) hangtani alapon úgy jelöli ki, hogy északi részén azt a vidéket, mely az Oltnak megyénk területére lépésétől félkörben Bereczkig húzódik, az alsíki nyelvjáráshoz veszi; az északnyugati részén pedig egy kisebb darabot, melyen Barót, Bodos, Nagybaczon fekszik, a homoródi nyelvjáráshoz keríti. Azonban utánjárásom szerint helytelenül.

Ugyanis az *északi részen* Bükszád, Szárazpatak, Peselnek, Kiskászon és Szentlélek nyelve egyezik ugyan annyiban az alsíki nyelvjárással, hogy ott is vannak *kettőshangzók* (régiesen: eé, aó, eő), valamint hosszú *i, ú, ü* is; de e községek nyelve is különbözik az alsíkitól egyben-másban. Az alsíki *bogar, madar, szeke, level, vereb*-féle alakok nincsenek meg e községekben,

mint Háromszék többi részén sem; LÖRINCZ és utána KRIZA és STEUER hibásan hozzák fel ezeket más példák mellett, minők *szemet* (szemét), *menyet*, *fonal*, *füveny* stb., melyek már Háromszék többi részein is használatosak. A három közül közül egyik sem járt ott fenn. Aztán az alsíki nyelvjárásban, legalább Bánkfalvától kezdve, ma is hallhatók a *hójszú* és *ajszú*-féle, *j*-és diftongussal bíró alakok, míg ama háromszéki községekben nem fordulnak elő, mint másutt sem Háromszéken. E községek nyelvénél még inkább különbözik az alsíki nyelvjárástól a STEUER-től ebbe kerített rész keletre fekvő községeinek (Bélafalva, Kurtapatak, Esztelnek stb.) tájsházása, hol a *bogar*, *madar*-féle ejtés szintén nem „általános“, sőt nincs meg, valamint a *hójszú*, *ajszú*-félék ejtése se; sőt itt kettőshangzók sincsenek, csak Polyánban tapasztalhatni némileg efféléket és ott is Szentlélek hatása alatt.

De az *északnyugati részen* jelzett kisebb darabot sem keríthetni a homoródi nyelvjárásba, mivel Baróton, főképp öregektől, a község egy részében hallhatni ugyan *ē* helyett *ö*-t, azonban ritkábban; Nagybaczonban pedig még ritkábban s Bodoson csak egyetlenegyszer hallottam e szóban: *embör*; és itt csak nyelvjárások egymásra hatásával van dolgunk. E kisebb részt is a háromszéki nyelvjáráshoz, az *ē*-zö területhez kell visszacsatolnunk, mint amaz északit is. Természetesen a nélkül, hogy a politikai felosztáshoz ragaszkodnánk.

Hiszen annak megvan a maga *történeti alapja* is, ha utána nyomozunk. Ugyanis az északi részen levő községek Bükszád kivételével, mely csak XVIII. századi, oltmelléki telepítés Mikó-ujfaluból, eredetileg nem tartoztak a szorosan vett Háromszékhez s lakóik tulajdonkép nem is székelyek, hanem besenyők, kik az Aporok jobbágyaivá lettek s Felsőfehérmegyébe osztattak be. Azonban e külön életükben is már a természeti viszonyoknál s fekvésüknél fogva is a háromszékiekkel érintkeztek első sorban. A mellett tagadhatatlanul Csiknak is lehetett reájuk befolyása a kásonyvölgyi közlekedés útján s faji különbségükre és tán erre lehetne visszavinni a kettőshangzók egyezését az alsíkiakéval. A többi északi községek pedig eredetileg is Háromszékhez tartoztak s így miután ők is inkább az alvidékre voltak utalva ügyes-bajos dolgaikban: természetes, hogy nyelvük is általában a háromszéki maradt, ha néhány szó az érintkezés folytán ment is át abba az alsíkiból pl. *kabala* = kancza Csomortánban.

Végül az északnyugati részen levő Nagybaczon, Bodos és Barót, Baczon egy részének kivételével, a régi Miklósvárszékhez tartozott, ezt pedig Zsigmond királynak egy oklevele alapján legalább már a XIV. században bekebelezte volt Sepsiszék s így már akkor szorosabb érintkezésbe lépett az eredeti Háromszékkel. Ez a politikai szorosabb érintkezés később ugyan meg-

szűnt a XV. században, majd meg ismét kiegészítő része lett Miklósvárszék Háromszéknek; a másnemű érintkezés meg mindig fennállhatott, hisz arrafelé a közlekedés elég könnyű, a szomszéd községek lakói a hegyeken is átjárnak egymáshoz s nősülnek is Háromszékről meg viszont. Efféle okok nyelvjárásoknál nem lényegtelenek.

Ezek után a *háromszéki nyelvjárás területét* úgy jelölhetjük meg, hogy határai nemcsak keleten, délen és nyugaton, de északnyugaton is egybevehetők a megye politikai határaival s a brassó-megyei, nagyiküküllői, udvarhelymegyei és csiki nyelvjárásokkal szomszédos.

Ezen a megyével egyterületű nyelvjáráson megfigyelésem szerint *hét*, egymástól többé-kevésbé eltérő árnyalatot, mondjuk: *tájszólást* különböztethetünk meg. E tájszólások jellemző hangtani sajátságait tán úgy adhatjuk czélszerűbben, ha főként a magánhangzókra szorítkozva ezeknek mindhárom csoportját (felső-, középső- és alsó-nyelvállásúak) áttekintjük röviden mindenik tájszólásnál. Megjegyzendő, hogy ú. n. liquidált és pótlásnyújtásból származó hangzók is fordulnak elő, melyekre itt csak röviden annyit, hogy amazok, mint tudjuk, *l, r, j* előtt fordulnak elő s kissé rövidebbek, mint a pótlónyújtásból származók. Azért a megfelelő helyen másként is jelöljük. — De most nézzük a tájszólásokat!

I. Ha Brassó felől, azaz délről északra megyünk, az első tájszólást azon székely községek nyelve teszi, a melyek Kőkösztől és Aldobolytól északra Sepsiszentgyörgyig, ettől keletre meg a Gidófalván, Angyaloson, Eresztevényen, Rétyen és Nagyborosnyón keresztül húzható vonalon belül esnek; vagyis a melyek a régi Sepsiszek déli felében fekszenek. Innen ezt *Alsósepsi tájszólásnak* is nevezhetjük. Községei közt van Uzon, gyűjtésünk központja is. Ide tartoznak Nyén és Bodola csángó községek is.

Jellemző sajátosságai e tájszólásnak, hogy kettőshangzói nincsenek, legközelebb áll a köznyelvi kiejtéshez, csakhogy a hosszú *i, ú, ü* helyett röviddek állnak pl. *buza, kut, ut, bün*. Hosszúak csak pótló-nyújtás esetén hallhatók: *túsó, tamúsz* (tanulsz), *kűsö* (külső). De ekkor is pl. *kűd* (küld) és *sűdö* (süldő). Az *é, ó, ő* rendesek és szűkejtésűek, mint a köznyelvben, pl. *kéz, szép, hó, lő, nő, kő*. Az *ë* helyett nyílt *e* áll több esetben, pl. *lehet, csere*, (vö. csérfa); *le, te, nem, se*. Az *a, á* rendesen tisztábbak; az *ê* igen nyílt *e*-hang, bár ritkábban, itt is hallható, pl. *támplom, nám* (nem). [Sőt tán effélét akar jelenteni már a XVII. században, a Béli Pál felségsértésére vonatkozó tanuvallomások közt Lisznyai István deáknak így feljegyzett felelete: *Nám tudod. T. i. te azt nem tudod. Ld. DEÁK FARKAS: Béli Pál életrajza 153. l.] Különösen sepsiszentgyörgyiek beszédében járja az efféle, innen „sápsiszan-*

gyorgyiek“. De a zártabb *q* is járja, pl. *fg*, *szárgz*, sőt szároz. Mindezek azonban kivált az *q̇* és *q̈* itt, mint pallérozottabb vidéken, éppen ritkábban hallszanak. Az ú. n. liquidatio, az l, r, j, folyékony hangok nyújtó-hatása is megvan, azonban a többi háromszéki tájszólások legtöbbjével szemben továbbfejlődve, a mennyiben itt az ú. n. liquidált és pótlónyújtásos o, ö is szűkejtésű, pl. kigondól, vót, gyümölcs, zöd, stb., csak a liquidáltak kissé rövidebb időtartamúak és így jelölhetők: *kigondól gyümölcs*.

II. E tájszólással északkeleten az szomszédos, melyet általában az orbai járásnak, régen orbai székeknek nevezett községek nyelve alkot s a melyet éppen ezért *orbai tájszólásnak* nevezhetünk. Első nyomai már Bitán, Várhegyen, Léczfalván érezhetők, s fölnyúlik Kovászna, Páké és Petőfalva vidékén egészen Ozsdoláig. A kézdi járásból Márkosfalva és Hatolyka is inkább ebbe vehető. HORGER, úgy látszik, Csernátont és a többi kézdi községet is ebbe a csoportba venné; sőt újabban a Feketeügy balpartján egészen a brassómezei Hétfaluig levinné e területet (vö. Magy. Nyelv 1: 449). Azonban, mint közelebből is személyesen utána néztem s ismét bejártam e helyeket, ez csak jóakarató általánosítás, tán némileg az elmélet kedvéért, mely a hétfalusi csángó népet, valamint Csik középső részét is e székelységből származtatja.

E tájszólás jellemző sajátága, hogy a hosszú *é*, *ó*, *ö* helyett rendszeren kettőshangzót ejt, még pedig mint a Göcsejben, *íé*, *úó*, *üö* kettőshangzókat, pl. *szíép*, *zűöd*, *fűöd*, *vűót*. Így beszélnek különösen a „pákieiek“ és „petűőfalviak“, kikkel a többi községek lakói is csufolódnak; de így beszél az egész vidék. Aztán Kovásznán és vidékén az *ë* nemcsak hogy megmaradt, de az előbbi tájszólással szemben ilyen alakokban is hallható: *lë*, *të*, *nëm*, *së*, *lëhet*, sok esetben fennebb is képezve: *së*, *nëm* stb. Ellenben a Feketeügy mentén, a kézdi-járás felől ellenkezőt is tapasztalhatni, pl. messze, meghót, Czell (vezetéknev), Albert stb. nyílt e-vel. Aztán az *í*, *ú*, *ü* helyett itt is rövid *i*, *u*, *ü* járja, mint az előbbi tájszólásban és pl. a Göcsejben. A liquidák előtt hallható és pótlónyújtásos *ó*, *ö*-re ugyanaz mondható, mint a rendszer hosszú *ó*, *ö*-re pl. *megűöd*, csaknem megűöd (Kovászna). Az *a*, *á* hangzókat gyakrabban képezik zártabb ajakkal (*q̇*, *q̈*), mint az előbbi tájszólásban s pl. Gelenczén effélék is hallhatók: *adval*, *ütvel* = *adva*, *ütve*.

III. Orbaitól nyugatra és északra a kézdi-járás következik, melynek községei Szentlélek (ma Kézdiszentlélek) és a vele szomszédos pár község kivételével, meg az orbai tájszólás határán levőket és abba vettek (Márkosfalva és Hatolyka) leszámítva, alapjában szintén egy tájszólást beszélnek, melyet a régi kézdi vagy kizdi székről *kézdi tájszólás*-nak nevezhetünk. (Ez az a terület, a honnan az aranyosszéki székelyek IV. Béla donatiója

alapján kitelepültek?) E tájszólás az előbbiekkal s a még látandó szentléleki tájszólással érintkező pontjain kissé eltérőnek mutatja az alapsajátságot, ezt azonban a szomszédos hatásoknak tulajdoníthatni; s nagyjában két részre osztható: a Kézdivásárhelytől délre és északra fekvő részre. Alapjában inkább az alsósepsivel egyezik.

A rövid *i*, *u*, *ü* az általánosabb: *buza*, *kut*, *ut*; de már egyes szavakban a hosszúak is: *bíró*, *tűz*; a szentléleki tájszóláshoz közelebb eső községekben, sőt már lennebb is a hosszúakat, vagy amazokat is használják. Az *é*, *ó*, *ő*-t az alsósepsivel egyezően e tájszólás sem ejti kettőshangzónak; kivéve a Szentlélekkel érintkező s itt-ott az orbaihoz közel eső pár községet. Az *é* az északkeleti részen, Sárfalvától felfelé egészen *i*-be megy át, pl. *Lemhín*, *szegín*, *legín* stb. Az *ë* használata részben egyezik az alsósepsi tájszólás és a köznyelv használatával; részben az Orbainál látottakkal egyezik: a hegy alatt, Csernáton vidékén effélék is járnak: *zsëbruva*, a Feketeügy mentén: *Albert*. Megjegyzendő az *ë*-nek *r* előtt hallható liquidált, azaz hosszabb, *gyértya* változata, mely nem egészen tiszta *ä*, pl. *szërda*, *szërtya*. Leginkább jellemzi e tájszólást, kivált északkeleti részét, Bereczk vidékén az alsó nyelvállású *ô*, sőt *ö*, meg *ê* használata, mint: *istålom* alåsonn, *dëgett* (szekérkenő) *ëlment* stb. A kézzel sőt irval-fele alakok is előfordulnak pl. *Torján* és vidékén.

IV. A negyedik tájszólást Szentlélek, Kiskászon, Peselnek (ma Kézdikövár) és Szárazpatak nyelvjárása alkotja, a mely községek régen ú. n. vármegyei községek voltak és Felsőfehérmegyéhez tartoztak. Ezt *szentléleki tájszólás*-nak nevezhetjük.

Jellemző sajátságai a hosszú *í*, *ú*, *ü* rövidек helyén is pl. *tükör*, *túró*, *híba*; és effélékben is: *küd* (küld), *südő* (süldő). Az *é*, *ó*, *ő*-t általában kettőshangzónak ejtik: *ê*, *ô* v. *ä*, *ö* (régébbi jelölés szerint *ë*, *ö*, *ö*) pl. *kêz*, *vôrt*, *mezô* (kéz, vót, mező). Sokszor az *é* helyett csak széles ejtésű *ê*-t kapcsolóhang nélkül, pl. *kêz*, *ël* (él). Az egyszerűbb változatok csak ritkábban hallhatók, inkább férfiak beszében s akkor is inkább széles ejtésűek. Az *ë* a *nëm*, *hanëm*, *sëm* alakokon kívül affélékben is, mint orbai és kézdi hegyalatti oldalain: tehát *këcske*, *csëléd*, *csërëp* stb.

V. A bodoki hegységen túl, az Olt mellékén, a régi Sepsiszek felső részén az előbbihez hasonló tájszólás következik, melyet *felsősepsi tájszólás*-nak nevezhetünk. Lenyülik egészen a Sepsiszentgyörgy fölött fekvő Árkosig. Az ú. n. „Ótmejkiek” beszélik, kik közül különösen az oltszemek, bodokiak, étfalviak, zalániai meg kálnokiak híresek beszédjükéről.

Az *í*, *ú*, *ü* itt is hosszú a hangsúly hatása alatt is; az *é*, *ó*, *ő* diftongizáltak már Árkoson vagy széles ejtésű változatuk-

ban járják pl. *kēz* v. *kēz*, *szēp* v. *szēp*, még műveltebbek beszédjében is, bár nem „nyujtsák“ éppen annyira a szót, mint a szentlélekiek. Az *ē* használata is nyitabb, mint az előbbi vidékeken. Az alsó nyelvallású zártabb hangzók használatával is kisebb mértékben találkozunk, mint pl. a kézdi északkeleti részén; de itt is előfordul pl. *lātom*, *vārij* stb.

VI. E tájszólással párhuzamosan a Hatod nevű erdön át, a hegyeken túl Erdővidéknek az a része következik, mely a régi Miklósvárszék, a mai miklósvári járás északi fele, s a melynek tájszólását *miklósvárszéki tájszólás*-nak nevezhetjük. E tájszólásunk ismét az előbbihez, s azzal együtt a szentlélekihez áll legközelebb; de pár helyt a szomszédos homoródi nyelvjárás hatását is mutatja.

A hosszú *ī*, *ū*, *ü* használatos akárhányszor a rövid helyén is, pl. *vidék*, *mítat*. Az *ē*, *ó*, *ő* legtöbbször diftongizáltak: *ēi*, *oi*, *ői*, kivált Miklósvár, Nagyajta, Közéapajta és Bölön lakóinak beszédében; de általában halványabbak itt is, mint az előbbi s kivált a szentléleki tájszólásban. Az *ē* használata meg a legingadozóbb valamennyi háromszéki tájszólásé közt: nevezetesen nemcsak, hogy a köznyelvi nyílt *e* helyett is használják, vagy viszont a köznyelvi *ē* helyett is *e*-t ejtenek; de Baróton és Nagybaczonban az öregebbek nyelvében a homoródi *ö* is hatással van. Példák: *kēcske*, *rēgēlő* de *legelő* is; *enged*, *hejjet* (= helyet), *nyires* stb.; aztán Boróton: *tisztölöm*, *Pétör*, *ebédöt* is; bár ott is az *ü*-zés az általános. Tán szintén udvarhelymegyei hatás, a minek személyesen még nem járhattam utána, de KRIZA is említi (Vadr. 552 és köv. ll.) az *ossó*, *bossó*, *kopossó*, *tűzszől*, *sorró*, *torró*-féle mássalhangzói hasonulások ezek helyett: *orsó*, *borsó* stb. Az *q*, *q̇*, *q̈* és *q̉* itt is hallható, főként a hegyek közt Zalán-patakon; az *q̈* meg az alsó részen, sokszor *ē* helyén is például *mēg* (= *mēg*).

VII. A hetedik tájszólást végül ettől délre Hidvég, Előpatak, Árapatak és Erősd csángó lakóinak nyelve alkotja, a mely községek az új megyerendszer életbeléptetéseig, a 70-es évekig szintén különállottak ugyan Háromszéktől és Felsőfehérmegyéhez tartoztak, de az érintkezést állandóan fentartották megénkkel. E tájszólást *hidvég-erődsi tájszólás*-nak nevezhetjük.

Jellemezni meg legegyszerűbben úgy lehet, hogy az alsósepsivel egyezik s csak néhány pontban tér el attól. Jelesen a hosszú *ī*, *ū*, *ü*-t is használja, a köznyelvnek inkább megfelelően, mint a szentléleki, oltmelléki vagy a miklósvárszéki tájszólás. Az *q*, *q̇*, *q̈* gyakoribb, az alsósepsi *bórsó*, *sólló* alakok meg e községek nyelvében részben változnak a *bossó*, *sorró*-val (Erősd) részben csak ez utóbbiak járják helyettük (felfelé: Árapatakon és Hidvégen, Miklósvárszékhez közelebb). Végül az *eszik*, *iszik*-féle

igéknek *mégegyük*, *mégigyuk*-féle analogiás alakjai, melyek a csik-gyergyói népnyelvnek egyik jellemző sajátosságát teszik, itt szintén megvannak, mint az alsósepsi Nyén és Bodola csángó községek nyelvében is, a mi tán régi települési viszonyokból magyarázható.

*

Íme nyelvjárásunk tájszólásai főbb hangtani sajátosságaik fel-
tűntetésével: a minek megkísérlése után e tájszólások *történeti alap-
ját* egyéb okokon kívül a következőkben vélem feltalálhatni. Egyszer
abban, hogy, mint már eddig éreztettem, Háromszék megye, nyelv-
járásunk területe, az idő folyamán több különböző részből állt elő.
Nevezetesen négy székből: Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár
székekből és Felsőfahérvármegyének három foltocskájából, melyek
e székek mellé voltak beékelve. Ezek névszerint az északi részen
Szentlélek és szomszédos községei, délnyugaton Hidvég, Ára-
patak, Előpatak, Erősd és délkeleten Nyén (ma Keresztvár) és
Bodola — e két utóbbi csoport csángó község. A mellett, hogy
e részek különböző időben kapcsolódtak egymáshoz, régen — úgy
látszik — nem volt kormányzati központ, hanem az egyes részek-
nek külön közigazgatása volt, mint a járásoknak részben ma is.
Pedig bizonyára az effélék is befolytak az árnyalatok alakulására.

Ezen, mondhatjuk, *politikai okok* mellett még nagyobb
mértékben működhetek közre *etnográfiai* és *földrajzi okok*.
Az etnográfiai okokat tekintve, a szentléleki tájszólás területé-
nek lakóit történetíróink — miat láttuk — besenyőknek vitat-
ják. (Besenyő nevű helység ma is van megyénkben, bár ezen
alul!) — A földrajzi okokra nézve meg a legnagyobb valószínű-
séggel állíthatjuk, hogy Hidvég-Erősd tájszólása ilyen okok foly-
tán jött létre. Ugyanis e föld a tatárjárás után lakatlanná lett s
IV. Béla a Mikó-család egyik elődének adományozta. Hogy ez
telepített-e oda lakókat vagy valamelyik utóda, arra adatunk
nincs; az azonban valószínű, hogy e lakók a Székelyföldről száll-
hattak ki ide (csángók). Legalább nyelvük egészen a mellett
bizonyít. S az is valószínű, hogy legalább egy részük éppen
Háromszékből került oda. Erre mutatnak azok a vezetéknevek,
melyek Háromszéken is halhatók. Aztán a település később is egyre
tarthatott az öregek szerint. 1848 előtt a katonáskodás elől is
sokan menekültek oda, mert az jobbágyföld volt és a jobbágy
Székelyföldön nem katonáskodott.

Földrajzi okokra, a szomszéd fekvésre és ebből származó
kölesönös érintkezésre vihetni vissza a miklósvárszéki tájszólás-
nak egy pár, a többiétől eltérő sajátosságát, melyben az udvar-
helymegyei, homoródi nyelvjárással egyezik, mint láttuk, Baróth
vidékén.

Egyebek mellett ilyen okok működhetek közre abban is, hogy a régi Sepsiszek két része ma két eltérő tájszólást beszél. Általában megyénk természeti fekvése, hegyektől való szaggatottsága is — földrajzi okok! — nagyon is hozzájárulhattak a régi különbségek megőrzéséhez és újak előállításához.

Végül a *vallás*-nak is lehet némi része ez árnyalatokban, a mint erre a palócz vidéken és másutt is van példa. Ugyanis érdekes, hogy a nyelvjárás északi részén, a hol a kath. községek vannak, az ú. n. Szentföldön, a zártabb ajakkal képzett hangzók (*g, q, e*) a legnagyobb elterjedésnek örvendenek (Kézdimartonos, Almás, Csomortán). Ellenben a déli részen, a hol a protestánsok túlnyomók, általában a nyiltabb hangzókat használják egy pár község kivételével. Egyebek mellett tán a szószék, az előrehaladottabb iskolázottság és a pallérozódás is oka e jelenségnek.

Nagyjában ez okoknak tulajdoníthatni a különbségeket, a melyek azonban korántsem oly nagyok, hogy *nyelvjárásunk egységségét* megzavarnák. E különbségek főkép hangtaniak s nem is elszigeteltek és több ponton feltalálhatók. Aztán az *é-zés* általában egyező. Az alak- és jelentéstanban meg a szókincsben is tapasztalhatók egyes különbségek; azonban ezek már nem annyira tájszólásiak, mint inkább csak egy-két községre terjedők s még kevésbé zavarják az egységet. A belső sajátságokra, az alak-, jelentés- és mondattaniakra nézve általában megegyezés tapasztalható, pedig ezek is fők, s közülök a két utóbbi csoportba tartozókat, a jelentés- és mondattaniakat is méltán hangsúlyozzák mások is.

És ez a *megegyezés is érthető*, még pedig ugyanazon okok alapján, melyeket előbb a különbségeknél láttunk. Ama különböző részek közül a főbbek korábban alkottak politikailag is szorosabb egységet. Sepsi, Kézdi és Orbai szék valószínűleg még a XV—XVI. században egyesült. Miklósvárszék pedig legalább már a XIV. században szorosabb viszonyba jutott, mint láttuk, Sepsiszékkal. A Felsőfehérmegyéhez tartozott részek ugyan politikailag csak a 70-es években csatoltattak az úgy létrejött megyéhez, de addig is szorosabb érintkezésben voltak vele. Részint mint ma is a fekvés és a mindennapi életben felmerülő jelenségek következtében; részint mint jobbágybirtokok lakói, kiknek földesurai, az Aporok és mások háromszékiek voltak. Részint pedig a vallás révén, a mennyiben ezek amazok esperességeibe soroztattak be már réges-régen, búcsúikat pedig bizonyára együtt tartották, mint ma is az északi részen, a hol katolikusok maradtak. Végül a két déli végen (Hidvég és Nyén) a lakók egy része, mint a vezetéknevek is mutatják, a régi Háromszékről települt ki és ez is befolyással volt a nyelvjárás egységesedésére, a mely ma az iskolázottság és társadalmi fejlődés folytán nagyobb arányokat ölt.

Ezek alapján a háromszéki nyelvjárásról, mint egészről szólhatunk, melynek amazok csak tájsházolásai. S itt még némely nyelvjárásleírók eljárása szerint *nyelvjárásunk általános* jellemző sajátságait foglalhatnám össze előre, a szó- és mondattaniakat is. Azonban ezt czélszerűbb lesz majd a leírás végén mintegy áttekintő összefoglalásként adni.

Annyit azonban addig is, hogy nyelvjárásunk tehát *é-ző*, az ú. n. keleti székelységhez tartozik; azonban mint ilyen s mint a székely nyelvjárások csakugyan, több egyezést mutat BALASSÁ-nak NAGY GÉZÁ-val és ZOLNAI-val folytatott vitája ellenére is (vö. Ethnographia 1. évf. és Nyr. 20—21. k.) a dunántúli nyugati nyelvjárásokkal, mint azt a székely nyelvjárásokra általában már VASS JÓZSEF, sőt már PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM észrevette és hangoztatta, mindkettő említett munkájában, s mint az már a nyelvjárások egyszerű leírásának elolvasásakor is szemünkbe ötlük. De egyezéseket mutat a drávavidékivel, a szlavoniaival és a palóczsággal (é, zó, ző) és ott a nyitravidéki íé, úó, üő-s palóczsággal is; valamint bizonyos tekintetben pl. a pápavidékivel (vö. BEKE ÖDÖN nyelvjárásleírását) és a Kalotaszeggel is (vö. az igeidőket). Különösen a göcseji rövid *i, u, ü*, mint láttuk, bizony a székelységben is feltalálható Háromszéken, sőt LŐRINCZ KÁROLY csak ilyen *i, u, ü-t* ismer e vidéken (vö. M. Ny. 6. k.). Egy dunántúli jó ismerősöm, dr. Sebestyén Gula, mikor Kovásznán járt, saját vallomása szerint, mintha Göcsejben lett volna, csak elsodálkozott az egyező kiejtésen; egy másik, erdélyi barátom pedig egyik dunántúli ismerősét nézte sokáig székelynek a kiejtése után is. VARGA IGNÁCZ is megemlékszik a Felső-Örvidék nyelvének leírásában arról, hogy az Örvidék népét is székelynek tartja az ott levő értelmiség s egyes jellemvonásai meglepően egyeznek a székelyekével s szembeszökőleg elütnek a legközelebb eső többi magyarságtól. KERTÉSZ M. zalavidéki nyelvjárás-leírása alapján is sok egyezést találunk pl. Orbai és a Zala-vidék nyelve közt, habár feltünőbb eltérések is vannak a két nyelvjárás közt. (Vö. Ny. F. 9: 36.) Tehát nem éppen úgy van a dolog, mint BALASSA állította (Ethnogr. id. h.), hanem mint Göcsejben, Nyitrában és Zalavidéken, a székelységben s éppen Háromszéken is ejtenek az *ó, ő* helyén *“ő, “ő-s* diftongusokat. De meg az *á* után álló *g*, sőt *o* is megvan a székelységben s Háromszéken is, mint Csikra és Halmágyra már SZABÓ DEZSŐ, illetőleg HORGER szintén kimutatta. Sőt a nagyon nyílt *e* hangot is megfigyelésem szerint közösen használja nagyban a Dunántúl és a székelység. Az ú. n. elbeszélő multat meg, mint újabban megjelent értekezésemben (Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban) rámutattam, a székelységen kívül Dunántúl is használják, Balatonmelléken és a Drávavidéken.

Így nemcsak *hangtani*, de *alaktani*, sőt *mondattani* dolgok-

ban is kimutathatni a feltünőbb egyezést. Sőt *tájyszavakra* nézve is (vö. Szinnyi tájszótárát és az újabb tájszó-közléseket a Nyr. 34. kötetében). Másrészt meg a palóczsággal lehet ismét feltünőbb egyezéseket találnunk ugyancsak pl. a háromszéki nyelvjárásban (lé, 2ó, 2ő diftongusok és *nitt, nül, -val* ragok stb.), nem is említve az egyező helyneveket (pl. Nyitravidéken is Bodok stb.).

Ha még ezekhez hozzávesszük, hogy a *folklore*-ban is vannak egyezések pl. a Dunántúl és a székelység, valamint a Vágmellék és a székelység közt (vö. SEBESTYÉN regös énekeit, VIKÁR Szentivánéji énekét stb.) s viszont, hogy a *néprajz* körén belül pl. a székely kapu Szlavóniában is megtalálható (HUSZKA): mindezek kétségen kívül valami régibb, sőt ősibb közösségre mehetnek vissza; s így nemcsak tisztán a *dialektologia*, de hazai *történetünk*, s *etnológiánk* érdekében, meg *folklorisztikai* és *néprajzi* szempontból is megérdemlik a székely nyelvjárások s e körön belül a háromszéki nyelvjárás, hogy még behatóbban földolgozzuk s mélyebb, történeti alapon, történeti és összehasonlító nyelvészetünk s történetünk számára is értékesítsük. Igen, a székely kérdés rejtélyének megoldhatása szempontjából is, „a székely törzsek telepedési viszonyaira nézve is“, a mire nézve HORGER-rel szemben nem annyira pusztán „a nyelvjárási sajátságok“ elterjedésére, mint ezekkel kapcsolatban a régi székrendszerre, a régi székely székek beosztására is fektetem a fősúlyt, minthogy ama „*nyelvjárási sajátságok*“ egyezése és elterjedése főként ezen az alapon érthető szerintem. Ilyen utakon aztán nemcsak pusztán a nyelvészt érdeklő eredményekhez jutunk, de a történetíró és az etnográfust érdeklőkhez is. Azért én a háromszéki nyelvjárás leírásában — a mennyiben lehetséges lesz — ilyen utakon kívánok haladni és ezért kívántam a Magyar Nyelv-tudományi Társaság támogatásával a nyár folyamán a székely és a dunántúli nyelvjárások egymáshoz való viszonyát is tanulmányozni.

Nyelvjárás-leírásomnak következő részei lesznek:

- I. A háromszéki nyelvjárás hangtana történeti alapon.
- II. Szótani sajátságok (szókincs, alak- és jelentéstan) hasonló módon.
- III. Mondattani sajátságok, behatóan.
- IV. Tájyszavak.
- V. Idegen hatások történeti alapon.
- VI. Összegfűgő szövegek.
- VII. A háromszéki nyelvjárás viszonya a többi székely és a magyar nyelvjárásokhoz s az irodalmi nyelvhez.
- VIII. Függelék: Nyelvjárásunk stilisztikai, retorikai és részben poetikai sajátságai.

Dselál ed-Din Rûmî négysoros versei.

(Kivonat *Kégl Sándor* lt. 1906. deez. 3. székfoglalójából.)

A négysoros vers a rubâ'î mondhatni nemzeti vers neme a perzsáknak. Már a perzsa irodalom őskorában előszeretettel mivelték ezt a rövid, velős gondolatok kifejezésére rendkívül alkalmas versformát.

A Mesznevi-vel a pár verssel együtt ez az iráni költők kedvencz versalakja. Rövidsége nem engedi meg a keleties terjengést. Négy sorban lehetetlen a retorikának szabad folyást engedni. Az író kénytelen lapidaris stílusra törekedni.

Ítt nyilatkozik meg a perzsáknak velők született hajlama az epigrammaszerű rövid, szellemes ötletekre. Európai olvasónak ez a perzsa költészet legélvezhetőbb versneme. A ghazelek és kaszidék túlvirágos hasonlatokkal ékes irálya nem felel meg a nyugati ízlésnek, nem egyszer erős próbára teszi az olvasó türelmét. Pedig mennyi drága gyöngy van így pazarul egy csomóba hintve! melyek külön-külön mennyi költeménynek szolgálhatnának ékül. Sokszor egy ghazelből juthatna öt-hat nyugati költeménynek is elég szebbnél-szebb hasonlat. Igen találóan mondja ezért a jeles francia iranista, Darmsteter, hogy a négysoros vers egy igazi költő kezében a leghatásosabb neme a perzsa költészetnek. A mi a négysoros vers alakját illeti, az nagy szabadságot enged a költőnek.

Rendesen a két első és a negyedik sor rimel egymással, a harmadik pedig rimtelen. A *rubâ'î* rimelése tehát $\alpha\beta\alpha.$ Ez a rendes négysoros forma, mely legtöbbszor előfordul. Néha mind a négy sor rimes, ez az úgynevezett ének négysoros *rubâ'î terâneh*. Ez többnyire kissé egyhangú. Leghatásosabb a közönséges négysoros. Vegyünk elő egy négysoros verset, mely a megszokásosabb alakra van öntve. Mérték, rim és tárgy már világos előttünk, mihelyt az első két sort elolvastuk. Aztán jön a rimtelen harmadik vers, mely úgyszólván felfüggeszti az eszmemenetet és ugyanakkor átmenetet képez a végső sorhoz. Ez bevégzi a gondolat kifejtését vagy összezezi az előbb elmondottakat, rövid, velős modorban, mely annál jobban meglep, mert itt újra felbukkan a várt rim. Vermértéke a négysorosnak rendkívül változatos.

Huszonnégy különféle változata van, mindannyi a *hazads* metrumra vezethető vissza. Ezt a versformát igen sok jelese a perzsa költészetnek használta. Elég 'Omer Khejjámra az Európában legismertebb perzsa költőre és Abú Sze'ídre az első nagy szúfi költőre hivatkoznunk.

Dselál ed-Din Rûmî, kit méltán neveztek el a mystikus költők fejedelmének, ebben a versnemben is remekelt.

Négysorosait bizvást állíthatjuk Abú Sze'íd híres versei mellé. Az összehasonlítás semmi esetre sem fog Rûmî kárára válni. Dselál ed-Din Rûmî termékeny költő volt, meglepően sokat írt és mégsem esett a termékeny írók eredendő bűnébe, nem ismételte önmagát. Képzelete tárházában kimeríthetetlen kincs volt fölhalmazva. A nagyterjedelmű, eléjétől végeig érdekfeszítő, helylyel-közzel utólérhetetlenül szép vallásos költeménye a *mesznevi ma'nevi* mellett, melyet a szúfik a perzsa koránnak diszes nevével szoktak kitüntetni, egy igazi verstengert produkált. Költeményeinek se szere, se száma. Minden egyes kézírata újabb meg újabb versével ismertet meg.

Természetesen lehetnek és kétségkívül vannak is ott későbbi nem tőle származó versbetoldások. De legtöbb verse magán viseli a nagy szúfi költő szellemének félreismerhetlen bélyegét. Rûmî költeményei egytől-egyig mind vallásos tartalmúak. De ne higgyük, hogy ez azokat egyhangúvá teszi. Az ő kezeiben a pantheismus fenséges tanai csodás szépségű formát öltöttek. Egész szívvel, lelkével csüggött e doctrinán. Óriási képzelőtehetsége a legnagyobb szolgálatot tette a szúfi bölcészetnek. Költeményeinek főjellemvonása a külső gyász mezébe burkolt benső, lángoló hitbuzgóság, az áhitat gyönyöre, melynek tüzét a költő által feltalált dervis körtáncz, a *szemâ'* szítja, növeli. Jelentőségteljes symboluma ez éppúgy a sphaerák körforgásának, mint az isteni imádatból megittasult, a legfőbb lényvel egybeolvadni vágyó emberi lélek keringésének. A táncz rhythmikus elemei felrázták egész valóját, feltüzelték phantasiáját: lelkesült vágya sarkalta az isteni egységet, az egyedül igazán létezőt egészen a főforrásig kikutatni.

Így termett a gondolatteljes ghazelek és négysorosok valódi özöne, gazdag, virágos kertje a mélységes érzelmes lyrának. Azt be kell ismerni, hogy Rûmînél nincsen meg a szín, az árnyalat káprázatos gazdagsága, az örökös változatosság tavaszias, illatos frissesége, mely Háfiz költészetét jellemzi, a mely felváltva hol bús, hol víg, istenkáromló és ájtatos, gúnyos és komoly.

Szépen szól Rûmî lantja is nagyon, de ő néha szeret egy húron játszani. Mikor őt kizárólag egy eszme, egy érzelem uralja. Humor iránt éppen nincs érzéke, allegóriáiban nem egyszer elveszti lába alól a talajt, nem veszi észre a határvonalat, mely a magasztost a nevetségestől, a póriastól elválasztja.

Néhol a forma is egy kissé hanyag, de azért Rûmî minden apró-cseprő hibája mellett gondolat, kifejezés, széphangzás dolgában méltán versenyezhet a világ költő-óriásaival. Könnyedén meg-
 üt itt-ott egy-egy isteni szép hangot. A látomány világosan áll lelki szemei előtt és ő tisztán adja vissza a mit lát.

Szenvedélyes ihletének hullámai az egekig csapkodnak. Verseiben lüktet a szenvedély. Heve elragad. Mesterként gyönyörű hasonlatokat találunk nála, sorokat, melyekbe meglep fel-fogásának eredetisége.

Mint vallásos költő, nagyon is komolyan vette hivatását, hogy sem csekély hibákra és következtetlenségekre ügyet vetett volna. A szûfi tanokat igyekezett a költő minden bájjal felruházni, mit csak lángelméje sugalt neki.

Ez a törekvés nyomot is hagyott költeményein. Azonban az ihlet magasztosabb perceiben ékesszólásának áradata elsöpör minden nehézséget és égi harmoniában olvad össze az egész. Rá nézve is áll, a mit az angol költőről Shelleyről mondanak: „ez nem pantheista tanok mezébe burkolt költészet, hanem lelkesült meggyőződés, mely vallást teremt az eszméből“.

Hogy ilyen kiváló tehetségű költő Európában oly kevésbé ismert, annak legfőbb oka az, hogy ez ideig nem akadt jó műfordítója.

Hammer, a sokat ócsárolt bécsi orientalista volt az első, a ki Rûmî költeményeit legelőbb figyelemre méltatta. Vagy hetven darabját adta német fordításban. Ezek azonban nem keltettek pongyola irányuk miatt figyelmet. Így Goethe, ki a keleti befolyást a német költészetre inaugurálta, még teljesen Háfiz befolyása alatt irta a *Westöstlicher Divan*-t. Hammer Háfiz fordítása volt tudvalevőleg a nagy költő főforrása.

Hammer után Rückert, a nagy műfordító volt az, ki felismerte a Dselâl ed-Dîn Rûmî jelentőségét. Az 1821-ben megjelent *Taschenbuch für Damen*-ben már több ghazelét közölt szép műfordításban.

Ezek azonban fájdalom, nem az eredeti szövegből, hanem Hammer fordításai után készültek. Mit veszített Rûmî egy ilyen átdolgozásban, azt könnyű elgondolni. A legjobb fordítás is sokat letöröl az eredeti szépség himporából, hát még ha a műfordító — bár milyen jeles legyen is magában véve — egy másik prózaias felfogású tudós fordításából merít! 1838-ban Rosenzweig próbálkozott meg Rûmî lyrai költeményeinek átültetésével. 75 költeményét fordította le német versekben. Könnyen folyó, sok helyen Rückertre emlékeztető fordítása nem éppen hibátlan.

Más költői fordítása tudunkkal nincs Rûmî divánjának. 1898. Nicholson adott ki angol nyelven az eredetivel együtt 48 költeményt hű próza-fordításban. A tudomány mai színvonalán

álló mű pompás jegyzeteivel kitűnő bevezetésül szolgál a nagy szúfi költő lyrájához.

Dselál ed-Din Rûmî százakra menő ghazeljeiből tehát valami 150 van csupán európai nyelvre lefordítva. Ez comparative elenyészően csekély szám. A nagy költőhöz méltó műfordítás eddig teljesen hiányzik. Még több joggal állíthatjuk ezt négysorosairól. Hoszejn Azad a perzsa mystikus rubá'î költőkből az idén közzé tett szemelvényei során nyolcz négysoros versét fordította le francia prózára. Más európai fordítása tudomásunk szerint nem jelent meg Rûmî négysorosainak. Rûmî írói egyénisége egyformán érvényesül négysorosaiban és ghazeljeiben. Ugyanazon szellem hatja át mindeniket. A szúfi tanok illusztrálása a főczél. Az ember csak eszköz teremtmője kezében, hangoztatja számos versében. „Azt gondolod önálló vagyok én? Vagy csak egy pillanatig is magamé vagyok? Olyan vagyok mint az író toll az író kezében. Labda módra vagyok én a labdaverő foglya.“

Világosan kimondja, hogy az ő kedvese nem földi lény. „Az én kedvesem, tudd meg azt, mindenki elől rejtve van. Kívül van az mindenféle találgatáson. Az én keblemben úgy ragyog a képe, mint a hold. Értsd meg jól, úgy össze van forrva a testemmel, mint a lélek“. A szív, mely a végtelen nagy istenséget magába zárni képes, olyan mint a szem, bár maga kicsiny: a legnagyobb dolgokat szemlélni tudja. „Így szóltam, kicsisége miatt szinte eltűnik a szívem. Hogyan férhet be abba a te végtelen nagyságod? Így szólt: nézd szemeidet, nem lehet e azokkal meglátni a legóriásibb tárgyakat.“

Nagy erény a szúfiknál a hallgatás. „Olyan király ő, ki tudja minden titkot, ha szavak nélkül fohászkodik is fel hozzá, megért ő téged jól. Mindenki tudja, mire jó a szóval kereskedés (nagyokat pénzért dicsérő versfaragást nevezik így a perzsák). Én annak az embernek vagyok a szolgája, a ki tud hallgatni “

Ha Isten velünk, ki ellenünk? „Ne ess kétségbe, remélj oh szív! Ha az egész világ ellened tör is, ne ereszd el a jó barát (t. i. Isten) ruhája szegélyét.“

Megénekli a tánczó dervisek zeneszerét a dobot és a rebábot (négyhúrú gitár): „Oh rebáb hangja honnét jössz te. Tele vagy te tüzzel, lélekháborítással és lázítással. A szív kémje és a végtelenség követe vagy te.“

Újabb irányok a nemzetközi perjogban.

(Kivonat *Magyary Géza* lt. székfoglalójából 1906 decz. 10.)

A magánjogok nemzetközi védelme, a melynek jogi szabályozása az ú. n. nemzetközi perjog, az újabb időben mind nagyobb jelentőségre emelkedik és legújabban nagyobb fejlődésnek indult. A múlt század nagy igazságügyi reformjai jobbra a belföldi jogvédelemre szorítottak, míg a nemzetközi jogvédelem felé csak legújabban irányul a figyelem. S már is vannak ezen a téren számottevő eredmények azokban a nemzetközi egyezményekben, a melyek a nemzetközi jogvédelem javítása iránt kötöttek.

A nemzetközi jogvédelem fejlődése nem elszigetelt, mert nagy haladást tapasztalunk a nemzetközi jog minden ágában. Ez a haladás a korunkat legjobban jellemző békés szellemnek folyománya, mely ma az elméket áthatja.

Már most az a kérdés, miben állanak a nemzetközi jogvédelem terén végbemenő reformok és mi az, a minek megvalósítására törekszünk? A választ röviden abban foglalhatjuk össze: elhárítani a nemzetközi jogvédelem fölösleges akadályait, azokat t. i., a melyek fennállanak, a nélkül, hogy szükségképeni folyományai volnának az emberiség megoszlásának különböző államokra és az államok közt esetleg fennálló műveltségi különbségeknek.

Az egész nemzetközi jognak s így a nemzetközi perjognak is alapelve az államok teljes *jogi egyenlősége*. A hol ez az elv nincs elismerve, mint a hogyan az ó-kori Róma sohasem ismerte el, ott nemzetközi jogról nem is lehet szó. Jelenleg a nemzetközi jogvédelem terén nem az egyenlőség hiánya a baj, hanem ellenkezőleg az, hogy itt ez az elv és annak folyománya az államoknak egymástól való függetlensége, bizonyos merevséggel érvényesül. Az államok a helyett, hogy kezét fognának a jogvédelem előmozdítására, inkább elzárkóznak előle, vagy legalább is megnehezítik azt. Intézményeikben a közös emberiségi érdekek ápolása helyett inkább nagyobbfokú particularizmus nyilatkozik meg.

Nem az a hiba, hogy a jogvédelem terén a külfölddel szemben bizonyos megszorításokat tesznek, hanem az, hogy a megszorító rendelkezések messze meghaladják a szükségesség határait. S éppen ez az, a mi jelenleg a nemzetközi jogvédelemnek legnagyobb fogyatkozása, s a minek elhárítására törekszünk.

Midőn arról van szó, hogy ezen törekvésekből eddig mit valósítottunk meg, s a munkának mely része van még hátra, legezélszerűbb az anyagot következő három pont köré csoportosítani: *a) Mi a nemzetközi jogvédelemnek az alapja? b) Tartalmilag miben áll a nemzetközi jogvédelem? c) És végül mi a nemzetközi jogvédelem terén alkalmazandó jog?*

A nemzetközi jogvédelemnek jelenleg három különböző alapja van: a *viszonosság*, a *szerződés* és a *feltétlenség*.

Ma túlnyomó még a viszonosság, pedig ez a legkétségtelenebb jogvédelmi alap. Mindenekelőtt azért, mert legkevesebbé biztosítja az igazság érvényesülését. Különösen áll ez a nem vélelmezett viszonosságról, mely szerint addig nincs jogvédelem, míg a külföld nem nyújt védelmet. S a jogok, a mennyiben álláspontjuk törvényeikből kivethető, névszerint a magyar jog, éppen ezt követik. A viszonosság továbbá nehezen bizonyítható. Ha bizonyítását a földre hárítjuk, akkor ezt sokszor egy megoldhatatlan feladat elé állítjuk, mert neki gyakran alig áll módjában beszerezni mindazokat az adatokat, melyekből kitűnnék, hogy velünk szemben egy másik állam jogvédelmet gyakorolja-e. Ha pedig végső esetben eldöntését az igazságügyi miniszterre bizzuk, akkor ennek biztosítunk döntő szót az ügy elbírálására, a mi nem kívánatos. És végül, a viszonosság észrevétlenül változásnak van alávetve, s így ha egy bizonyos időben fennállása be is van bizonyítva, még mindig kétes lehet, vajjon egy későbbi időben megvan-e még? A viszonosság az államok egyenlőségének külső kifejezése. Mindaddig azonban, míg erre szükség van, a czélnek egészen megfelelne a vélelmezett viszonosság is, mert a nyomában járó megtorlás az állam érdekeit eléggé megvédheti.

Vannak már most is államok, a melyek a jogvédelmet feltétlenül gyakorolják. Ezek közé tartozik különösen Nagy-Britannia, részben Olaszország és Franciaország is. Minthogy azonban a jogelvek, a melyek szerint a viszonosságtól fel nem tételezett jogvédelem gyakoroltatik, különbözők, a feltétlenség ma még kevés haszonnal jár.

Ekként ma a nemzetközi jogvédelemnek legbiztosabb alapja a *szerződés*.

Nemzetközi szerződések két-két állam között a jogvédelem iránt már régebben is előfordultak. Most azonban többről van szó, arról, hogy ilyen szerződések az államok *nagyobb* körére nézve jöjjenek létre. Ilyen szerződés az 1896. évi november 14-én Hágában a polgári jogsegély tárgyában kötött egyezmény, a melyet minálunk az 1899: XIII. t.-cz. iktatott törvénybe, s a melyet az 1904. évi hágai konferencián már revisió alá is vettek, de a revidált munkálatot Magyarország még nem fogadta el. Ilyen továbbá az 1902. évi június 12-én Hágában megkötött

házasság-perjogi egyezmény is, a melyet mi is elfogadtunk, de törvénybe iktatva még nincs. A nemzetközi szerződés a jogvédelem legbiztosabb alapja, mert kétségtelen *jogi* alap. Jogi természete iránt azonban még sok a kétely, bár újabban már igen beható elemzés tárgya. Sőt azt mondhatjuk, hogy ma a szerződés a nemzetközi jogvédelemnek egyedüli jogi alapja, mert szerződésen kívül ma még nincs meg az a jogi tudat, hogy az államok egymással szemben jogvédelemre volnának kötelezve. És ámbár remélhető, hogy sok jogi elv, a mely szerződés útján kifejlődött, idővel annyira átmegy a köztudatba, hogy szerződés nélkül is fogják gyakorolni, mégis a szerződés mint jogvédelmi alap, folyton új és új kérdések merülven fel, alig lesz valaha nélkülözhető.

A mi a nemzetközi jogvédelem tartalmát illeti, eddig a nemzetközi szerződések annak csak könnyebb pontjaira szorítkoztak. Így különösen az 1896. évi hágai nemzetközi egyezmény. Ez csak a kézbesítést, a megkereséseket, a perlési óvadékot, a szegénységjogot és az adósfogságot szabályozza. A nehezebb kérdések, névszerint az *illetékesség* és a külföldi per hatásainak elismerése, különösen pedig a külföldi ítélet *végrehajtása*, ma még nélkülözik a szabályozást. Újabban e téren az első nevezetes lépés a már említett 1902. évi házasság-perjogi egyezménynyel történt, a mely házassági perekben szabályozza az illetékességet. Hogy ebben a két kérdésben a mai jogállapot annyira kezdetleges, annak okát abban találhatjuk, hogy azok nagyon közelről érintik az állam bírói felségjogát és a felek érdekeit, s így az államok inkább tartózkodók, semhogy érdekeik sérelmet szenvedjenek. Mindazáltal a kedvezőbb jogállapotnak itt is be kell következnie, mert a nemzetközi jogvédelem csak akkor lesz elég hatályos. A legbiztosabb útja ennek a nemzetközi szerződés.

Az illetékesség a külfölddel szemben, és a külföldi ítéletek végrehajtása egymással szorosan összefüggő kérdések. Ugyanis a külföldön hozott ítéletet csak akkor lehet belföldön elismerni, ha az olyan illetékességi okok alapján hozott, a melyek mellett az alperes védekezése nem volt tetemesen megnehezítve. Ma a törvényhozások túlnyomó része az illetékességet a külfölddel szemben rendkívül kiterjeszti és még sincs gondoskodás az iránt, hogy az ilyen illetőségi okok alapján hozott ítélet a belföldön ne legyen végrehajtható. Baj ebből most csak azért nem származik, mert külföldi ítéletek belföldön rendszerint különben sem hajthatnak végre. Hogy a külföldön hozott ítélet belföldön minden aggodalom nélkül elismerhető legyen, szükséges volna a nemzetközi forgalom számára külön illetékességi okokról gondoskodni. A szerződési szabályozásnak első sorban erre kell irányulnia.

Végül a mi az utolsó kérdést, a külföldi perjognak a belföldi perben való alkalmazását illeti, ennél első sorban számolni

kell a nemzetközi perjognak mai szűkkeretű meghatározásával. Ma ugyanis a nemzetközi perjogot egészen a nemzetközi magánjog módjára szokás meghatározni. Ebből a szempontból a nemzetközi perjog nem volna egyéb, mint azoknak a szabályoknak összessége, a melyek szerint meghatározzuk, hogy a bel- és külföldi perjog versenye, összeütközése esetében melyik alkalmazandó. Így azonban a meghatározás szűk. A nemzetközi perjognak fontosabb részét az a kérdés teszi ki, hogy a bel- és a külföld bírói hatalma milyen viszonyban vannak egymáshoz. Ennek a viszonynak szabályozása pedig akár önnálló törvényhozási, akár pedig szerződési úton, nem történik összeütközést kiegyenlítő normák felállítása által. Példa erre a jogsegély iránti hágai nemzetközi egyezmény, a melynek csak egy ilyen normája van, a többiek a szerződő államokra nézve a jogsegély illető részében egységes jogot alapítanak meg. Mindazáltal a nemzetközi perjogban vannak összeütközést kiegyenlítő normák is. Csakhogy ezek itt csak alárendelt szerepet játszanak, mert általánosan elismert szabály az, hogy minden bíróság saját perjoga — *lex fori* — szerint jár el. Hogy már most melyek a belföldi perben alkalmazható külföldi perjogi szabályok, ez a nemzetközi perjognak egyik legvitásabb része. Különösen sok vitára adott okot, mert gyakorlatilag ez a legfontosabb, hogy mennyiben alkalmazhatók a belföldi perben kapcsolatban a külföldi bizonyítási szabályok, névszerint: a bizonyítási teher megoszlásának, a bizonyító eszközök alkalmazhatóságának és bizonyító erejének szabályai. Nézetem szerint egy általános minden esetet átfoglaló szabályt itt nem lehet felállítani. Ez kétségtől baj, de mégsem annyira hátrányos, mint bizonyos általános szempontokból kiindulni — nevezetesen hogy mindig alkalmazandó a külföldi jog, vagy ellenkezőleg, mindig a belföldi jog — a melyekről lépten-nyomon kiderül, hogy túlsokat mondanak. Ebben a helyzetben nincs megfelelőbb mód, mint a részletek célszerű szabályozása útján keresni a megoldást. Minthogy pedig az egész kérdésben legfontosabb az, hogy külföldi okirat a belföldi perben mennyiben bír érvénnyel, milyen a bizonyító ereje, mennyiben lehet vele szemben vagy mellette kiegészítésül, vagy a mennyiben nem mutatható fel, nélküle is, más bizonyító eszközök útján bizonyítani: a megoldásnak első sorban erre a kérdésre kell irányulnia. És minthogy itt a kívánt egyöntetőség, mert e nélkül a szabályozásnak semmi haszna sincs, külön-külön törvényhozási úton ma még nem remélhető, ennél fogva itt is első sorban a szerződési úthoz kell folyamodni.

Tehát ezen a ponton is megint csak a szerződés az egyedüli kivezető út. És így nem ok nélkül való, hogy ma a szerződést a nemzetközi jogvédelem legbiztosabb alapjának tekintjük.

A görög nyelv dialectusai.

(*Pecz Vilmos* r. t. munkájának ismertetése az 1906 deczember 3-án tartott ülésen.)

Az volt a czélom, hogy a görög nyelv dialectusainak vázlatos ismertetését adjam a tudomány legújabb eredményei alapján. Nem szorítkoztam azonban az ókorra, hanem megtettem a kísérletet a napjainkban is élő nyelv összes alakulatainak egységes összefoglalására. Mivel pedig a tanulmányok jelen állásához képest a középkori görög népies nyelv ismerete szerfölött hiányos, meg kellett elégednem az ó- és újkori phasis ismertetésével; de az újgörög nyelv népies dialectusainak kutatása is oly kezdetleges állapotban van, hogy egy, ezeket kimerítően ismertető munka bizonyára sokáig fog várni magára, s így helyén valónak tartottam, hogy az újgörög nyelv dialectusainak legalább röviden ismertető, rendszeres egybeállítására vállalkozzam. Az újgörög nyelvnel súlyt helyeztem a kiejtés finomságainak ismertetésére, és azt hiszem, hogy ez nekem itt-ott az eddigieknél teljesebben és pontosabban sikerült. Dialectuson „nyelvformát“ értek, vagyis szerintem a dialectus szó jelenti valamely nyelv egységén belül azokat a különböző „kisebb nyelvegységeket, kisebb nyelvköröket“, melyek az illető nyelvet beszélő nép bizonyos részében egy bizonyos időn át a szóbeli és írásbeli közlés eszközeül használtattak. Tehát dialectusnak veszem nemcsak a népies, hanem az irodalmi nyelv egyes formáit is, a minő pl. Homerus nyelve vagy az újgörög *καθαρεύουσα*. A görög nyelv életében, úgy a népies nyelv fejlődése, mint az irodalmi használat tekintetében, rendkívüli jelentőséggel bír az attikai dialectus, mert ezen alapul az ókori *κοινή*, és ez utóbbin az újgörög nyelv a maga egészében, de az irodalomban is az attikai nyelvforma játszsza a vezérszerepet ókori virágzásától kezdve egészen napjainkig. Éppen azért a görög nyelv dialectusainak ismertetésénél úgy jártam el, hogy sajátosságait főképen az attikai nyelvhez (ritkán egyéb dialectushoz) mérten jellemeztem; magának az attikainak valamelyes részletezését azonban szükségtelennek tartottam, mert már eleve is föltételeznem kellett ennek a görög nyelv történetében annyira fontos szerepet játszó dialectusnak az ismeretét.

Dolgozatom három részből áll, egy bevezetésből és az ó- és újrörög dialectusokat ismertető főrészekből. A bevezetésben különösen kiemelem a görög nyelvnek azt a jellemző tulajdonságát, hogy az úgynevezett kétnyelvűség, a διγλωσσία, melyet a mai görög nyelvnek annyira szemére vetnek, minden időben sajátja volt a görögnek. A legrégibb időktől napjainkig különbséget kell tennünk a görögben egyrészt a népies, másrészt az irodalmi nyelv között, és ezen a két fő nyelvformán belül mutatkoznak azután a különböző kisebb nyelvkörök vagyis dialectusok, szóval, a görögben a dialectusok is majd népiesek, majd irodalmiak. Az ógörög nyelv népies dialectusai: 1. az ion, attikai és κοινή, 2. a dór, 3. az északnyugati görög, 4. az északkeleti görög vagy aeol, 5. az elisi, 6. az arcadiai és cyprusi, 7. a pamphyliai dialectus; irodalmi dialectusai a classikus, alexandriai és római korszakbeliek három főcsoportjára oszlanak, melyek közül különösen kiválnak a classikus korszakban Homerusnak, Alcaeusnak és Sapphónak, Pindarusnak és Herodotusnak, az alexandriai korszakban Theocritusnak dialectusai. Az újrörög népies dialectusoknál négy főcsoport különböztetendő meg, ú. m.: 1. az északi, 2. a déli csoport, 3. a pontusi és kisázsiai dialectusok, 4. a cakóni dialectus; az irodalmi dialectusok közül különösen említést érdemel a mai görögök fő irodalmi nyelvformája, a καθαρὸν.

A népies és irodalmi nyelv között való különbség alapját az ógörög irodalom classikus korszakában az képezi, hogy az irodalmi nyelvformák a különböző népies dialectusok keveredése folytán állanak elő. Így pl. Homerus dialectusa ion mezt mutat aeol nyelvtesten, Pindarus nyelvét az epikus, aeol, dór és északnyugati görög, illetőleg delphibeli dialectus keveredése alkotja, és Herodotus ion dialectusát epikus és dór elemek tarkítják. Viszont a görög irodalomnak classikus korszakát követő alexandriai és római korszakaiban, valamint egész közép- és újkorában ezt a különbséget a classikus irodalmi nyelvformák anachronisztikus használata eredményezi. Mert jóllehet az alexandriai és római korszak uralkodó népies nyelvformája a κοινή διάλεκτος, ennek a két korszaknak költői (m. pl. Callimachus, Theocritus, Bion, Moschus, Apollonius Rhodius, Aratus, Nicander, Lycophron, Herondas; Babrius, Oppianus, Dionysius, Periegetes) mégis a classikus költészet nyelvjárásait használják; sőt a prózában is csak az alexandriai időszak mutatja a korabeli κοινή uralmát (a mint erről különösen az Ó-Testamentum görög fordítása, a Ἑβδομήκοντα és Polybius történetíró műve tanúskodik), de már a római korszak prózáirói (eltelkintve Strabónak, Josephusnak és az Új-Testamentumnak κοινή-beli nyelvhasználatától) haliarnasusi Dionysius példaadása nyomán indulva egyedül a classikus

attikai nyelvet tekintik jogosult nyelvformának. A középkorban, különösen a prózában, úgyszólván az összes byzantiumi írók a nyelvnek atticizáló formáját használták, melynek archanistikus színezete enyhült azután az újkori *καθαρεύουσα*-ban a népies nyelvelemek felvétele által.

Az újjörög népies dialectusok a származás tekintetében nem állanak összefüggésben az ókori népies dialectusokkal, mert ezeket sorjában kipusztította a mindinkább elhatalmasodó *κοινή*, egyetlen egynek, az ókori laconiai (spartai) dialectusnak kivételével, mely még mai nap is él a peloponnesusi czakónok nyelvében. A többi újjörög népies dialectusok azonban mind a *κοινή* talajából kiinduló középkori görög nyelvből kifejtett új alakulások.

Széchenyi és az érzelmi politika.

(Kivonat Réz Mihálynak 1906. decz. 10-iki felolvasásából).

„Minekünk magyaroknak elemünk“, mondja a „Kelet Népében“ Széchenyi, „nem kereskedési elsőbbség, vagy dics- és harczvágy, sem vallásosságból eredő elmélkedési szenv, vagy a szép-művészetek köre, vagy a magasabb és fellengző tudományokbani buvárkodás, nem elemünk, melynek említésénél vérünket forrni, szívünket dobogni, idegeinket mintegy villany által érintve lenni éreznők, mert ilyes valami szavakkal le sem is írható, akkor menjen bennünk végbe, csak akkor emelkedünk földi erőnkön túl, s érezzük keblünket isteni tüztől hevülni, mikor nemzetiségünk fertőtlenességéről van szó.“

Eme pathetikus szavakkal jellemzi Széchenyi a magyar nemzetet. Az azokban felismert igazság a helyes politikának és egy életerős kultúrának egyaránt mellőzhetetlen alapfeltételét képezi.

Valamint az egyes egyénekkal szemben az az okszerű nevelés feladat, hogy felébressze a bennük szunnyadó egyéniséget, hogy felébressze a lelket s arra appellálva, gyökereztesse meg bennünk az eszmék rendszerét: a nemzettel szemben is ez a követendő út. És minél erősebben nyilatkozik meg a nemzeti egyéniség, annál világosabb és annál könnyebb a feladat. Annál világosabb, mert félreérthetetlenül ki van jelölve az irány; és annál könnyebb, mert a kultúra nehéz munkáján annál erősebb lesz a mozgató rugó. A tudós első kötelessége az objectivitás. A tények erejének negligálása ezzel ellenkezik. A nemzeti genius adott tény, melyet nem az egyéni sympáthia, hanem hatásának és erejének mértéke arányában kell számba venni. Mert éppen az abstract eszme követelménye elsősorban az objectivitás és éppen az

abstract eszme sikeres érvényesítésének első feltétele az adott viszonyok tekintetbe vétele.

Szükséges ennél fogva a nemzeti geniust a művészetnek és a tudománynak is számba vennie, de nem szükséges mindazt helyesnek declarálni, a mit a nemzeti geniusból a köztudat kimagyaráz.

A nemzeti irány nem a tárgyban, hanem a sajátos felfogásban nyilatkozik. Jelen tanulmány iránya mindkét szempontból nemzeti. Tárgyánál fogva, mert nemzetünk történetének egyik korszakával foglalkozik. Felfogása alapján is, mert a legnagyobb magyarnak a gondolatvilágából, annak világnézetéből igyekszik általános érvényű tudományos tételeket vonni le. Ez a világnézet a nemzet sajátos felfogásával összeütközött s bármelyik felfogás legyen is helyes, a problema a mi sajátos, kiválóképpen nemzeti problémánk marad.

Az érzelmi politika jogosultságának kérdése egész nemzedékek súlyos problémája volt. Meg kellett velük legnagyobb politikusainknak küzdeniök s állást kellett velök szemben foglalniok. Egész nemzedékeket foglalkoztattak — helyes vagy helytelen megoldással — ma is helyt foglalnak a nemzet világnézetében. Helyes megoldásuktól a nemzet jövő magatartása függ; helytelen megoldásából végzetes hibák támadhatnak. Nemcsak gondolkodásnak, de cselekvésnek is alapkérdései ezek s így a szó valódi értelmében nemzeti problémánk.

A Széchenyi-korszak erre különösen alkalmas. A kérdések, a politikai problémák egész tömege vált aktualissá e korban s a tudományra nézve máig érdekesekek. Maga Széchenyi István szereplése a kérdések egész sorára vet világot. A kiváló egyén viszonya korához, melyet át akar alakítani. Hatásának titka és hatásai. A vezető egyén és a vezetett tömeg viszonya. A vezetés etnikája és taktikája. A reformátor viszonya a túlzókhoz felelőssége indirect hatása miatt. A társadalmi mozgalom hatása az államra. A magánjogi reformé a közjogra. Az anyagi és szellemi haladás iránya egymáshoz. Mind ezek a problémák megoldásra várnak.

Legérdekesebb azonban mindezek közül az a kérdés, melyet Széchenyi Kossuthnal szemben felvett, s mely minden haladó és mozgalmas korszaknak problémája marad: az érzelmi politika jogosultságának kérdése.

Minden reális politika feladata az, hogy a tényleges erőviszonyok alapján, azoknak folytonos számbavételével igyekezzék megvalósítani céljait. A politikai kérdések eldöntése — mindenél inkább — relativ, viszonylagos szempontok szerint történik. Elismerte ezt már a politikai elmélet is; a kiváló gyakorlati politikusok mindig is e szerint cselekedtek.

Az érzelmi politika legfőbb hibája ezzel szemben az, hogy a politikába abszolút szempontokat visz bele. Az érzelmi politika tehát egy oly szempontot visz bele a küzdelembe, mely a politika lényegével — a relativ mérlegeléssel — egyenes és merev ellentétben áll. Végeredményben mindig valamely ethikai következményre hivatkozik (bátorság, kitartás, önérzet, szeretet, feláldozás,) s így a politikai kérdést — ethikai kérdéssé tevén — természetéből kiforgatja.

Az érzelmi politika nagy hibája, mint látjuk, hogy nemcsak ethikai (tehát helyén kívül alkalmazott) szempontokat visz a politikába bele, hanem azokat helyén kívül is alkalmazza s alkalmazásának helyességét előre is bizonyítottnak veszi. Nem a haditerv keretén belül alkalmazza a bátorságot, hanem a bátorság kizárólagos szempontjából kiindulva alkotja meg egész haditervét.

Az érzelmi politikusok rendes tévedése, hogy ellenfeleik egész politikájának és tévedéseinek alapját abban keresik, hogy az ideális tényezők nem vétettek számba mint előnyerők. Azonban léteznek — és gyakran vannak — esetek, midőn az ideális erők maximális számbavétele is azt mutatja, hogy a többi erőviszonyokhoz mérten, relative, céljainak elérésére még mindig nem elégségesek.

Napoleon azt szokta volt mondani, hogy akkor kell megütközni, mikor száz esélyből kilenczvenkilencz esély van a győzelemre. Az érzelmi politikus akkor is megkiséértendőnek tartja, ha százból csak egy az esély. Mert az ő szempontja abszolút.

Helyén kívül vitetnek be tehát a politikába — az érzelmek révén — az ethika abszolút szempontjai, mert ezzel csak megerősítik a tömegben azt a feltevést, hogy személyek és dolgok ellen kell küzdeniök; és mert arra vezetnek, hogy mindig az ellenfélnek adják át a positió előnyeit.

De az érzelmi politika által felállított abszolút szempontoknak még száz más hátránya van.

Az érzelmi politika — minden látszólagos idealismusa mellett is — alapján a nyers erőkre való hivatkozás. Lényegében anti-consequenceationális, mert nem tűr ellentmondást. Ethikai vonatkozása folytán dogmatikus és intransigens. Abszolút álláspontokat meggyőzni nem lehet. De nem győzheti meg a tapasztalás sem; és ez ismét egy hibája.

Az érzelmi politika mindig a tömeg népszerű minden tévedését igazoló kedvező politikája marad.

És ez természetes.

Mert hiszen az érzelmi politika a census leszállítása a politikai vitában mindig és mindenütt. A relativ mérlegelés a viszonyok ismeretét, objectív mérlegelését kívánja. Positiv tudás

szükséges ehhez és tárgyilagossá elvont gondolkodás. Erőssel kell számolni és azokat mérlegelni. Mindez oly feladat, mely censust állít fel a politikával foglalkozók számára.

Az érzelmi politika ezt a censust egyszerre lerontja. Behozatala a demokráciát jelenti és pedig nem permissive, (mint a censusok törvényhozási eltörlése), hanem imperative. Mert hiszen az érzelmi politika nem megengedi, hanem köteleességgé — mondhatni lelkiismereti köteleességgé — teszi az államügyekkel való foglalkozást s az abban való activ intransigens — és mindig türelmetlen — részvételt. Mert hiszen, a mi absolute helytelen, azzal szemben a türelemnek helye nem lehet.

Az érzelmi politika éppen a rossz theoriák hibájában osztozik, mert csak egy szempontot vesz tekintetbe és nem minden szempontot; mert egy abszolút elv kedvéért mellőzi a relatív számításokat és mert nem az elveket állítja fel a körülmények szerint, hanem azt várja, hogy elveihez a körülmények igazodjanak. Mintha a hadvezér azt várná, hogy a terep igazodjék az ő terve szerint s az ellenség mozogjon az ő óhajta szerint.

Mindez pedig az érzelmi politikából logice következik, mert hiszen az ethika abszolút szempontjait a viszonyokhoz alkalmazni nem lehet és nem szabad. Ez valóban így is van és helyesen. De ha az ethikába nem szabad belevinni a politika relatív szempontjait: a politikába sem szabad az ethika abszolút szempontjait belevinni. Mert, ha belevisszük, akkor a tömeg az eseményekből semmit sem tanulhat, s midőn a balsiker a számítás helytelenségét mutatja s így a körülmények megállást parancsolnak: az ethikai szempont azt kívánja, hogy tovább haladjunk ez úton s így helyesnek declarálja azt az irányt, melyről a körülmények és az események objectív bizonyossága tapasztalatilag mutatja, hogy helytelen. Ha azonban a politikai szempontok helyébe tesszük a — helytelenül értelmezett — ethikaiakat, midőn a két szempont ellenkezőt rendel, az ethikát kell követnünk s így előáll az az absurd követelés, hogy a politikának mellőzni kell a politika — a gyakorlati tapasztalati politika — követelményeit.

Az ethika törvénye abszolút; semmi relativnak abba nem szabad belejutnia. Mert a relativnak egy paránya megrontja azt s a mulandónak szükségképpen elmulása megingatja a hitet abba is, a minek örökké valónak kell maradnia.

Mert hiszen, ha azonosítatjuk az idealismus és a rossz politika: a politika rosszságának kiderültével annak az idealismusnak is meg kell dőlnie, mely erre épített s a mi az idealismusnak csak egy helytelen irányú nyilatkozása volt — azonosítatjuk általánosítás folytán — magával az idealismussal általában (miként a megcsalódott szerelmes hűtlen kedvesével azonosítja és gyűlöli az egész női nemet) és a mi a helytelen politika

szükségképpen kudarcza volt: az az idealismus elszomorító vereségének nyilvánítottatik.

Ritka az érzelmi politika sikere, — mert hisz a positió megválasztása s a siker és a diadal árának mérlegelése hatalmából kiesett, — bukásának pedig az idealismust rontja meg.

Múlnak az évek, a tapasztalás tanulságai szükségessé teszik az új politikát. Az érzelmek embere azonban ezzel szembehelyezkedik. És nem relativ, politikai alapon, hanem absolut ethikai alapon intézi ellene támadásait. Az észszerűség követelményeit megalkuvásnak minősíti s a tapasztalás szavában hívőket és az ész szavában hívőket ethikai érzék hijával vádolja.

Szomorú, sivár idealismus nélküli korszak az ilyen idealismus nélküli az érzelmi politika hibájából. Mert dísztermet az emberek lelkében s kételkedni tanítja őket abban, mit tenniök világosan parancsol az ész.

Az nem valódi idealismus, mely a credo quia absurdum alapul. Az idealismusnak lehetetlen az észszel ellentétbe jutnia, a mi azzal ellentétbe jutott, az nem idealismus. Az ideal célja nem az óhajtasok, hanem a valóság megnemesítése. Nem lehet tehát a tapasztalattal sem ellentétbe jutnia.

Nem az az idealismus, mely az ideált igen magasra tűzi, az az idealismus, mely azt leszállítja. Oly mélyen leszállítja, hogy meg lehessen valósítani. A tűzér idealismusa a matematika. És ha valaki oly positióból, vagy oly távolból akarna az ellenségre lönni, melyből nem lehet: nem azt kellene mondanunk, hogy idealista, hanem, hogy rossz matematikus. És ha az illető egyébként bátor katona, azért még nem kell mondanunk, hogy csak az bátor, a ki rossz lövő.

A valódi idealismus¹ kutatja a dolgok természetét, igyekszik felismerni annak belső törvényeit, alkalmazkodik hozzájuk s akkor — teljesen hatalmába ejtven — irányítja saját ideális céljai szerint. Igen magas ideált tűzni ki, nem idealismus; mert az idealismus az eszme megvalósítását akarja s így annál valószínűbb, minél inkább megvalósítható.

Míg az érzelmi politika magukat a legnemesebb érzéseket teszi gyakran az idealismus megrontóivá, a relative számító politika igyekszik még a nemtelen szenvedélyeket is számításával ethikai rügökká tenni. Az angol parlamentarismus e tekintetben méltó példaképp említettik, mert a pártgyűlölettel az egyesek versengését a közjó szempontjából való kritikává nemes vetélkedéssé emeli. Ezen eredmény az angol közönség azon higgadt ítéletének következménye, mely szigorúan őrzi a határokat

¹ Itt az idealismust azon értelemben használom, mint közn használatban értelmeztetik.

s így az érvényesülni törekvők a mérték betartását önértékévé teszi.

Ellenkezik tehát ilyenkor az idealizmussal az érzelmi politika nem csak, mert nem tudja az érzelmi politika az ideált, hanem azért is, mert azoktól, a kik megvalósítják a lehetőt, megtagadja az idealismust s ekképpen éppen az ethikai érzelmeire appellálva, rontja meg egy egész nemzedék idealismusát, önmagába eszméibe vetett hitét.

Láttuk az érzelmi politika hibáit a politikában és az ethikában egyaránt. Vizsgáljuk most az intézményekre való hatásaiban.

Az érzelmi politika demokratikus.

De egyáltalában nem következik, hogy a haladás barátja lenne. Csak eszköze demokratikus, nem célja. Szempontjai abszolútak lévén, a fokozatos fejlődést kizárja. Radikális, vagy reactionárius. A török birodalom reformálását a török nép — vallási fanatismusában nyilvánuló — conservatív érzelmei törik meg; mint Spanyolország modernizálása is abban találta gátját annak idején.

Ha vizsgáljuk Franciaország történetét, lehetetlen nem látni a nagy forradalom annyi nagy törekvésének kudarczait. Könnyű lesz észrevenni, hogy annak oka Rousseau szempontjainak abszolút jellege.

Ha azonban tovább vizsgáljuk az eseményeket, az érzelmi politika kérdése számára újabb kérdések kínálkoznak. Látjuk, hogy ez a rendszer csak formájában volt abstract, valójában pedig egy nemzedék, minden érzelmeinek, minden szenvedélyeinek kifejezője volt. Minden elve megrendített egy szenvedélyt; egész rendszere lázba hozta a lélek szenvedélyeinek egyetemét.

A Contrat social korának érzelmeit logikus alakjában adja. Ez mutatja legjobban, hogy nemcsak érzelmes stylussal lehet az érzelmi politikát felébreszteni. Valamely politika érzelmi jellege ellen felhozott kifogás tehát egyáltalán nem formai, hanem igenis lényeges. Nem az agitatio módjára, hanem annak irányára vonatkozik.

Ez a tanulság mutatja, mennyire nem értették azok Széchenyt, a kik azt a kifogást emelték ellene, hogy Kossuthot csak szenvedélyes stylusa miatt tartja veszedelmesnek, (bár irányát maga is helyesli) s mégis ellene beszél és pedig a legszenvedélyesebb stylusban.

Ez a kifogás alaptalan.

Ha Kossuth bármily száraz formában is követte volna azt az irányt, mely politikáját jellemezte: érzelmi politikus lett volna akkor is. Támadta volna Széchenyi akkor is. Mert nem az volt kifogása ellene, hogy mi módon hat a szenvedélyekre,

hanem hogy egyáltalán oly szenvedélyekre hat, melyek veszedelmese a politikai számítás szerint.

Másik kifogása volt ellene, hogy az érzelmek által maga is elragadtatott. Mert a számító emberrel — mondta egyik bizalmasának — meg lehet alkudni, de a kit „keblének istene“ vezet, az nem képes megállani.

„Országglási rendszeremnek alapja az, hogy országlásban, valamint például a gyógytanban egyedül az észnek szabad működnie, a szívnek ellenben jóra, nemesre gerjesztésén kívül még motszanni sem“. Jóra, nemesre gerjesztésén kívül. Ennyi tehát a tér, a mely szerinte az érzelmeknek a politikában nyílik. Ez ismét egy adat, mely bizonyítja, hogy Széchenyi nem az agitálás módját, hanem irányát kárhóztatta.

Jogosultnak tartja tehát Széchenyi az ethikai momentumokra való hivatkozást, de úgy véli, hogy a politikai számításnak kell kijelölni, hogy mely ethikai momentumokra kell hivatkozni. És tiszta ethikai momentumok legyenek azok. Igenis hivatkozott Széchenyi is gyakran az érzelmekre. Az önzetlenség és az alsóbb osztályok iránti kötelesség, a közérdekben való áldozás (közteherviselés) az ideálisabb érdekek iránti lelkesedés, mind lelkes szóvivőt talált benne. Számolva az érdekekkel, appellálva is reájuk, sohasem mulasztotta el az ethikai rügókra is appellálni és azon lapok, melyeken meleg és nemes stylusának sajátos varázsában maig értékes kifejezésüket nyerték: műveinek legszebb lapjai.

Széchenyi számoló politikus volt, oly reálisan számoló, hogy számba vette és felhasználta az ideális érzelmeket is.

Itt tűnik szemünkbe az ethikai szempontokra való hivatkozás kérdésének egy újabb nehézsége. Az ethikai fogalom objectiv, absolut, változatlan. De az ethikai fogalmakat az emberek subjectiv, relativ változó felfogásuk szerint alkalmazzák. A politikusnak tehát nem lehet csupán elvontan tekinteni az ethikai elveket, melyekre hivatkozni akar, hanem elsősorban gyakorlati szempontból kora felfogásának szempontjából, kell néznie azokat. Ne azt tekintse, hogy mit mondanak ezen fogalmak, hanem, hogy korlátsai ez alatt mit értenek.

Vannak tehát, bármily paradoxnak is tessenek ethikai igazságok, melyek nem aktuálisak és melyeknek élesztése hibás lehet. Nem azért, mintha az ethikai érzelmek mindenike nem volna nemes; hanem azért, mert az ethikai fogalmak alkalmazása néha minden erkölcsi érzés fokozása actuális, mert nem minden erkölcsi erő óvhatta meg a kor subjectivitásától menten absolut tisztaságát. Csak az objective tisztákra szabad hivatkozni.

A békés korszakokban például elernyedés vehet a nemzeti erőt s akkor a nem helyes ethikai elvekre hivatkozni — s

azoknak erejét fokozni, — melyeket jelenlegi viselkedése igazolásra használ fel a tömeg. A felebaráti szeretet szép és nemes elv. De a csatasorban álló katonák előtt annak nincs helye. Különösen akkor nincs, ha azokban a harcziás szellem amúgy is kevés.

Olyannyira relativ természetű a politika, hogy magának az etikának absolute igaz elvei is csak a maga helyén és a maga idején szabad hivatkoznia s azoknak intenzitását az érzelmek által fokozni.

Két körülmény van, mely az érzelmi politikát jogosulttá teheti: a teljes tespedés vagy az érzelmi politikának amúgy is teljes uralma. Ezek ellen szabad az érzelmi politika fegyverével élni és pedig éppen a relativitás elve alapján. Mert hiszen a relativ számítás célja az, hogy elkerülje a vereséget s hogy ne engedje igen drágán megfizetnünk a diadalt. Ilyen esetekben azonban nincs mit veszíteni. És megengedett dolog a kockáztatás ott, a hol csak nyerni lehet.

Ezen esetektől eltekintve a számító politikusnak nem szabad oly ethikai elvekre hivatkoznia, melyek kartársai által egy helytelen politikával azonosítottak s úgy annak erősítésére vezetnek. De azt sem szabad engednie, hogy az érzelmi politika maga számára foglalja le az etikát. Hivatkozni kell tehát, (folytonosan hivatkozni azon ethikai elvekre, melyeken politikája alapul s így fokozni azoknak erejét — és kimutatva saját politikájának ethikai alapját — megfosztani ezek monopoliumától egy érzelmi politikát.

Mivelésbe kell venni azt az ethikai terrenumot, mely a számító politikát megilleti és el kell vonni az érzelmi politikától a terrenum azon részét, mely nem illeti.

A számító politika kijelöli az ethikai szempontok helyét, abszolút igazságoknak ismervén el őket, abszolút jogosultságot ad nekik.

Az érzelmi politika számításainak hiányait takargatja velük s téves politikájának téves etikát teremt, hogy úgy a valódi erkölcsi erőket ez úton terelje — téves etikája révén — téves politikája útjaira.

Hogy mi a bátorság: ez erkölcsi fogalom. De hogy mi a bátor politika: kizárólag politikai fogalom.

Az ethika felállítja valamely erkölcsi fogalom szükségképpen követelményeit. De hogy azok a követelmények a reális élet valamely viszonyában, valamely egyén, vagy osztály, vagy ország valamely cselekményében megvannak-e, vagy sem, ez az ethika körén kívül esik. Ismerni kell ezen körülményeket és csak ezen körülmények helyes ismerete alapján mondhatunk ítéletet. Ezen ítéletünk egész alapja, anyaga, minden indoka politikai ter-

mészetű. Minthogy pl. egy tisztán elvi jogszabályból nem mondhatjuk meg, hogy valamely esetre lehet-e vonatkoztatni, vagy sem. Ismernünk kell az esetet gyakorlatilag, az fogja képezni ítéletünk anyagát, alapját és minden indokát, magától értetődően és alkalmaztatván a jogszabály, mint amott az ethikai szabály.

A modern életben a bátorságnak száz más fajtája van, mint a physikai. A ki meggyőződését tudományban, politikában, művészetben és a társadalmi életben különösen — állandóan és kitartóan követi, gyakran nagyobb bátorságot tanusít, mint a harczenvedélyének pillanatnyi hősiessége. És azok az ethikai erők, az ideál iránti feltétlen önfeláldozás és annak szolgálatában az erős akarat, melyek a bátorságot alkotják, productiv időkből a munka kiváló embereiben ép oly erőteljesen nyilatkoznak. Ha ez nem igaz, akkor az egész civilisatio egy nagy óriási tévedés, sőt ethikai súlyedés és akkor a physikai tusán kívül nincs más férfihoz méltó tevékenység. És ha a bátorságon kívül semmi egyébnak ideális jogosultsága nincs, hibás volt már az első harczos, ki magának fegyvert készített s bátorságát nem kizárólag vetette latba, hanem hozzáadta még — leleményes esztől sugalt — felfedezésének erejét. Hibás volt az is, a ki először alkalmazta a puskaport, mert a természeti erőkkel akart győzni, nem csupán bátorságával. Leghibásabb azonban az volt mégis, a ki legelőbb haditervet készített, haditervet, mely megállást parancsol néha, sőt visszavonulást.

Csodálatos egy tévelygés ez, mely az ideál elleni vétségnek mondja azt, ha az ideál szolgálatában minden erkölcsi erőnket felhasználjuk, nem csupán egy erkölcsi erőt. Csodálatos egy tévelygés, mely szükségessé teszi, hogy indokolják az ész suverain irányító jogát.

Hasonlítsuk össze Széchenyi rendszerét és azt, a mit az érzelmi politika felállított és könnyű lesz látni, hogy melyikben találunk több ethikai vonatkozást; t. i. a kötelesség érzetre való hivatkozást.

A hübériséget Széchenyi meg akarta szüntetni. De a jobbagyótól azt követelte, hogy legyen egyelőre türelemmel és váltsa meg maga magát. Kossuth a kötelező örökváltságot proklamálta a népjogot követelvén és nem kegyelmet.

Széchenyi azt kívánta a vagyonos nemességtől, hogy adózék — az eddigi adókhoz hozzáadva — közczélra maga is, csináljon országos pénztárt s e fölött aztán rendelkezze. Kossuth az alsóbb osztályhoz fordult s arra izgatta, hogy vivja ki a nemesség adókötelezettségét oly módon, hogy a nemesség vegye le az ő vállairól a teher egy részét.

Széchenyi azt mondta: elpusztulunk, ha nem fejlődünk gazdaságilag. Kossuth azt mondta: kiszipolyoz Ausztria. Egyedül

a védegylet alakult a kötelesség eszméjén, de igen hamar megbukott. Jellemző azonban, hogy ebben is az volt a tendentia, hogy agressivitással, pótoltassék és idéztessék elő a productivitás.

Ethikailag azt kell mondanunk, hogyha valamely rendszer ethikai értékét az általa követett kötelességek nagysága adja meg és ha a productiv politika alapjellege éppen a kötelességek hangoztatásában áll: akkor Széchenyi productiv politikája — mely gyakorlatilag is helyesnek bizonyult — rendszerének egész teljességében ethikai követelményektől áthatott, míg az érzelmi politika a kötelességet csak szenvedélyeinktől követelt jogok kivívásában kívánja meg.

Van tehát Széchenyi rendszerének minden részében mély ethikai alap, maga a rendszer alapeszméje is: az önerejéből való segély, de Széchenyi nem hivatkozott reá mindenütt. A mint-hogy politikája is a maga teljességében a nemzeti egyéniség kifejtésében áll; de nincs reá mindenütt hivatkozás. És így ma talán jogos megfordítanunk Széchenyinek a modor és taktikáról mondott szavait és azt kell mondanunk, hogy ha Kossuthnak politikája nem is volt helyes (az aggressiv szenvedélyekre való hivatkozás) modora és taktikája ennek a politikának szempontjából, igen is célravezető volt, mert még azon ágaiban is, melyekben nyilván az osztályérdekre és osztálygyűlöletre hivatkozott, még ott is sikerült érzelmi politikáját ethikai formába öntenie s így dogmatikussá és ellentmondást nem tűrővé tenni (a mi ugyan még fokozta politikája rossz következményeit, de az ő politikája szempontjából nem volt hiba). Széchenyi ellenben, midőn nyilvánvalólag a legmagasztosabb ethikai alapon állott, gyakran egyedül állott érvelése utilitárius formája miatt.

Sajnálunk kell tehát, hogy nem hangsúlyozta eléggé mindenütt az ethikai momentumokat és hogy ellenfelének rendszerében az ethikai gyengékre nem mutatott reá többszörösen.

Az ember politikai lény, de még sokkal inkább erkölcsi lény. Ezen általános emberi vonásra mindig sikerrel hivatkozhatunk. Ez az, a mi az embernek lelkét megmozgatja, ez az, a mi soha ki nem alvó lelkesedést terem. Magában Széchenyi nagy alakjában is ez, a mi leginkább megragad, mert tudjuk, hogy a kötelesség szava volt mindig zsarnoka. Midőn annyi nemes lelkesüléssel szembeszállott, az az ethikai elv vezette, hogy a meggyőződésből fel kell áldozni mindent s abból engedni nem szabad. Midőn a rájongó idealismussal szemben, mint rideg számoló lépett fel, az ethikai elv vezette, hogy az ész szavának parancsolni kell minden érzés felett. Soha nem volt inkább idealista, mint midőn korának idealismusával szembeszállott. És soha sem vezette erősebb ethikai érzés, mint midőn uralkodást parancsolt az érzelmek felett.

És azért Széchenyi minden argumentuma hatástalan maradt, mert nem volt argumentum ad hominem, mert nem abban rendítette meg a hitet Kossuth iránt, a miben a nemzet Kossuth-tól remélt és nem azon pontjaira hivatkozott saját politikájának, melyek a nemzet ezen vágyának megfelelnek.

Nem az volt Kossuth diadalának — a körülmények számtalan összejátszásából egy körülményt döntő okul tenni képtelenség lenne — de Széchenyi sikertelenségének ez egyik oka, melyet tagadni nem lehet s melyből okulni kell.

Igenis hivatkoznunk kell az érzelmekre — a Kelet Népeben azt mondja maga Széchenyi is — s csupán arra kell ügyelnünk, hogy a politika vezesse az érzelmeket és ne az érzelmek a politikát.

A ki az érzelmi — ethikai formában jelentkező kételyek ellen csupán kényszerűségi okokkal küzd, arról a tömeg azt hiszi, hogy nincsenek ethikai indokai. És az érzelmi és a számító politika ezen harcában nem a czélszerűtlen vagy a czélszerű eszközökkel dolgozó idealismus különbségét látja — mi mint áll valóságában a dolog — hanem azt hiszi, hogy az ethikai elvek ellen itt az idealismus nélküli opportunismus küzködik.

Hivatkozni tehát a számító politika ethikai indokaira is és ez a pozitív feladat. A negatív feladat pedig az, hogy igyekezzék kimutatni az érzelmi politika ethikai hivatkozásának jogosulatlanságát. A bátorsággal szemben ne a czélszerűségre hivatkozzék, mert nincs idea és nemzet, mely nem az előbbit választaná, hanem mutassa ki, hogy a bátorság nemcsak abban a formában nyilatkozhatik, a miben az érzelmi politika azt kívánja, sőt néha abban kevesebbé is mutatkozik. Vonja el az ethikai erőt alóla, de ne igyekezzék legyőzni az ethikai erőt, mert azt nem mindig lehet és sohasem szabad. A ferde idealismus helyébe ne opportunismust, hanem egészséges idealismust tegyen.

Minden valóban nagy politikai rendszernek erkölcsi alapja van. Minden valódi nagy államférfi egész egyéniségének mély ethikai alapja van. Legmélyebb gyakran azoknak, kiknek erre hivatkozni nehezükre esik.

A kiváló egyénnek azonban vezetni kell. Ha arra megy, merre a tömeg akarja, csak együtt megy vele. Ha saját akarata után egymagában halad, csak nélküle megy. Két feltétele van a vezetésnek: egyik az irány megszabása, a másik, hogy abba az irányba bele is kényszerítse a tömeget.

Ideális kívánság, hogy a politikai kérdések csupán czélszerűségi szempontból bíráltassanak s az azok mélyén fekvő érzelmi politikai momentumok vitán kívül maradjanak. De ennek kivívása maga egy nagyszabású reform, melyen csak addig

lehet munkálni, míg az érzelmi politikának nincs gyakorlati jelentősége. Addig igenis az a feladat: etikailag devalválni az érzelmi politikát.

Mihelyt az érzelmi politika gyakorlati jelentőségű lett, kitűnt, hogy a reformok a politikai kérdések elbírálásába a cél-szerűségi szempontot belevitték, még nem jött el az ideje s akkor az actualis vitás kérdést a tényleges alapon kell eldönteni.

A politikus szerepe muló, számára az örökkévalóság csak tettei által létezik. A kultúra embere hatásának generációkra számított intenzitásával hatása össze nem mérhető.

Az arkhimedesi pont nem elég, hogy ki lehessen a földet mozdítani: meg kell az érintkezési pontnak is lennie.

A ki az arkhimedesi pontot nem látja, hiányzik abban az értelmi felsőbbség (mert hiszen a tömeggel egy színvonalon áll). A ki az arkhimedesi pontot látja, de nem mer reá állani, abban hiányzik az erkölcsi erő. De a ki az arkhimedesi ponton állva vonakodik az érintkezési pontot felkeresni: nem fogja az sem a földet helyéből kimozdítani. Csak a tudományban és a művészetben igazán erős, igazán független a genie. Csak ez a hely, ahol igazán suverain magasságban áll, elmondhatván a nagy római költővel: Odi profanum vulgus et arceo.

Teleki Mihály levelezése.*

Teleki Mihály levelezéséből eddig két kötet jelent meg. Azon szerep, mely Teleki Mihálynak az erdélyi fejedelemség történetében jutott, bőségesen indokolja levelezésének közzétételét, mert több mint két és fél évtizeden át, a gyenge és ingatag jellemű Apafy Mihály fejedelem mellett, az ő hatalmas esze, erős akarata adott irányt az erdélyi fejedelemség történetének.

Teleki M. politikai pályája Erdély történetének legmozgalmasabb, leggyászosabb, legtragikusabb idejére esik. Török, tatár, német, magyar egyformán sanyargatta, pusztította szegény elárvult hazánkat. Teleki M. mindjárt pályája kezdetén rövid idő alatt öt fejedelmet látott Erdély trónján, kik közül hármat (II. Rákóczi Györgyöt, Barcsai Ákost, Kemény Jánost) a sors tragikus halál által fosztott meg a tróntól, egy (Rhédey Ferencz) alig pár hónap mulva önként félreállott, csak az ötödik (Apafy Mihály) alatt jöhettek annyira rendbe az ügyek, hogy, habár sok viszontagságok közt, természetes haláláig megtarthatta az uralmat.

* A Széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Első kötet: 1656—1660. Budapest 1905. XXIV + 584 lap. Második kötet: 1661—1663. Budapest 1906. XV + 664 lap.

Az említett fejedelmek közül Rákóczit, Kemény Jánost, később Apafyt Teleki M. teljes odaadással, törhetetlen hűséggel szolgálta; Rhédeyvel, ennek a fejedelemségről lemondása után is, megtartotta a jó correspondentiát; Barcsaival azonban csak addig tartott összeköttetése, míg ez a török által neki felajánlott uralmat el nem fogadta. Barcsai Ákosnak Teleki Mihályhoz intézett s az első kötetben olvasható 10 leveléből csak az utolsó származik fejedelemsége kezdetének idejéből, a többi mind az azt megelőző időből.

Rákóczi Gy. és Kemény J. idejében Teleki M. még sokkal fiatalabb volt, szolgálati ideje is sokkal rövidebb, mintsem hogy államférfiúi nagy képességeit alkalmá lett volna kellőleg megmutatni; működésének nagyobb és fontosabb része Apafy M. uralkodásának idejére esik, a kinek teljes bizalmát bírta; a ki teljesen meg volt nyugodva úgy megingathatatlan hűségében, mint fényes tehetségében; Apafynak e nagy bizalma juttatta Teleki Mihályt oly magas polcra, hogy leginkább az ő akarata szabott irányt az erdélyi fejedelemség politikájának. De minden fiatalsága mellett okossága, mély belátása, a dolgoknak minden oldalról megfontolása, a viszonyoknak helyes mérlegelése és megítélése által már Rákóczi Gy. előtt is nagy tekintélyben állott. Ezt mutatja anyja Váradon 1659. január 8-ikán kelt levelének itt idézett része: „Mind itt, mind Erdélyben az a hire, hogy te vagy Rákóczinak egyik fűtanácsa s igen haragusznak reád, reám is tereád nézve“. Még inkább bizonyítják tekintélyét azon fontos megbízások, mikben már fiatal korában részesül. Rákóczi 1658-ban a fiatal, 24 éves Telekit küldi fontos megbízásokkal a bécsi udvarhoz; Kemény J. 1661. májusban szintén reá bizza Bécsben a német segély kieszközlését, a háború alatt általa alkudozik a német segítőcsapatok vezérével, Montecuculival, a két sereg egyesülése s a hadfolytatás módja felett.

Telekinek az erdélyi fejedelmek — főleg Apafy — mellett elfoglalt állása szükségessé tette a legszélesebb körű levelezést. Kemény János, Apafy, Bornemisza Anna, az erdélyi és némely magyarországi urak nagyszámú levelei mellett a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban megtaláljuk XIV. Lajos, Colbert és a lengyelországi francia követek és politikai agensek, valamint Leopold király s az Erdélyben vagy Magyarországon működő német generálisok leveleit. Szokása lévén Teleki Mihálynak a neki írt leveleket gondosan megtartani, de megőrizték, mert nagy becsben tartották utódai is, következőleg a marosvásárhelyi Teleki-levéltárt a Teleki Mihálynak írt levelekre nézve csaknem teljesnek tarthatjuk; annál sajnosabban nélkülözzük az általa írt leveleknek legnagyobb részét, mely levelekből eredetiben csak néhány példány került vissza, egy pár száz pedig az első conceptusban

vagy másolatban maradt meg. A M. T. Akadémiában, a Nemzeti és Erdélyi Muzeumban őrzött levelei Teleki Mihálynak csak kis részben pótolják a hiányt.

A megmaradt levelekben a legmagasabb politikától kezdve a legcsekélyebb fontosságú dologig minden található, a mi egy levél keretében előfordulhat. Nemcsak hazánk politikai történetére találunk bennök megbecsülhetetlen adatokat, hanem számtalan más dologra is, a mi minket a multból érdekelhet, mint például a törvénykezés, közigazgatás, adózás, gazdasági kérdések, egyházi élet, társadalmi és családi élet, irodalom stb. stb. Magyar nyelvészeti szempontból is értékes kincseket foglalnak magukban e levelek.

Az első kötetben az 1656 június 20-tól 1660 végéig kelt levelek vannak közölve. 1656-ban Teleki M. 22 éves volt. Ekkor kezdte megtartani a másoktól kapott leveleket. Az első kötetben még nem lép előtérbe a politika; a levelek nagy része a családtagoktól vagy Teleki Mihály fiatalkori barátjaitól származnak. Az ezen kötetbe felvett levelekből első sorban a női levelek vonják magukra a figyelmet, különösen a Petrelini Bornemisza családhoz tartozó öt nőnek levelei, úgymint Bornemisza Annának (Teleki Jánosné), Bornemisza Zsuzsánnának (előbb Kemény Boldizsárné, később Szentpáli Jánosné), Bornemisza Kátának (előbb Bethlen Mihályné, később Bánffy Dénesné), Bornemisza Annának (Apafy Mihályné) és Bornemisza Juditnak (Szabó Gergelyné) levelei. Érdekes művelődés-történeti szempontból, hogy Teleki Jánosné és Bornemisza Zsuzsánna nem tudtak írni, leveleiket íródeákok által íratják és olvastatják fel. Talán sajnálnunk kell ezt, főleg — a mint Teleki M. egy leveléből olvassuk, az „édes, kedves, köszvényes lábú, szépen mosolygó, piros ajakú, vidám tekintetű, birsalma szájú — Bornemisza Zsuzsánnára vonatkozólag, kinek leveleiben néha fel-felcsillanó jóízű humorát az írni nem tudás megbéníthatta. Ez öt nő közül három özvegy — vagy mint akkor mondták, árva — volt, kettő, ú. m. Bornemisza Anna (Apafyné) és Bornemisza Judit szintén özvegyszámba mehettek, mert férjeik a lengyel hadjárat után tatár fogságban szünlődtek. Habár férfihoz illő erélyvel intézték e nők dolgaikat, mégis reá voltak szorulva a fiatal rokon Teleki M. támogatására, tanácsára, miután főleg a Rákóczi és Barcsai közti versengések s a török-tatár dúlások miatt az élet úgy Erdélyben, mint a hozzá tartozó részekben megnehezedett. Gyakran keresik fel tehát leveleikkel; reá bizzák ügyes-bajos dolgaik elintézését, őtet keresik meg, hogy jószágaikat gondozza, ellenség pusztítása ellen oltalmazza, azok védelmére a fejedelemtől oltalom-levelet szerezzen, tisztjeiket rendben tartsa, szükség esetében fenytse meg, a jövedelemről számoltassa, új tiszteket állítson be. Még csekély dolgokban

is hozzá folyamodnak. Apafyné ötletet kéri, hogy csináltassa meg eltörött kését, mert nincs mivel egyék; Bornemisza Kata ötletet bizza meg, hogy „cipellist“ csináltasson neki. Váltig kérnek híreket, a miket nekik is szabad tudni; ők is szorgalmasan tudósítják az általuk hallott hírekről. A három Bornemisza testvér leveleiben sok szó esik Kemény János, még több Apafy Mihály tatár fogságáról, a fogságból kiváltásáról; Bornemisza Kata leveleiben Bethlen János hatalmaskodásairól.

Teleki M. fáradhatlan a megbízások teljesítésében. Az asszonyok jószágaira protectionalist szerez, vallató parancsolatokat peres ügyben; felügyel az özvegyek jószágai kezelésére, tisztjeik magaviseletére, gondoskodik a jövedelmek befolyásáról, értesíti őket minden változásról, a zavaros időkben gondoskodik biztonságban létükről, mit Bornemisza Kata hálás szívvel el is ismer. „Bizony édes Öcsém uram, csak ezt a Kegyelmed jóakarattját, hogy mindenfelől tudósítanak emberséges emberek, az kiket Kegyelmed kért, nagyra becsülöm“. Más helyen: „Ha Kegyelmed igaz atyafisága nem lőtt volna, énnekem bizony mindenem oda lőtt volna, de az Isten fizesse meg Kegyelmednek, hogy nem szánta oda menetelit mind ebben a félelmes időben is“. „Megvallom, hogy soha nem hittem volna, hogy ilyen jó atyámfia legyen Kegyelmed, kiért Isten sok jót adjon Kegyelmednek“.

De legérdekesebbek az első kötet női levelei között Teleki M. anyjának, Teleki Jánosnénak fiához írt levelei. Szépen tükrözik vissza e levelek Teleki M. anyjának jellemét, ki sok tekintetben mintaképe lehetett a magyar nőnek. Szókimondó, szilárd meggyőződésű, erős akaratú, határozott jellemű asszony volt. Szerette az igazságot, őszinteséget, szóban és cselekedetben az egyenességet; ezt követeli fiától is. Keményen reá ír, ha csak gyanítja is, hogy fia letért az egyenes útról. Nem egy helyen úgy leczkérteti már 23—24 éves fiát, mintha 10—12 éves gyermek lenne. Túlságba is megy néha e tekintetben, mint ezt a 119. szám alatt közölt levél tanúsítja. E levélre vonatkozik Bornemisza Kata szép intése Teleki Mihályhoz: „Látom a nénem-asszony levelét, melyet Kegyelmednek ír ő kegyelme. Bizony dolog, hogy nem helyes az ő kegyelme írása, okát is nem látom, az miért kellene lenni annak az mód nélkül való írásnak. De még is, mint jó fiú, csak az engedelmességgel győzze meg Kegyelmed ő kegyelmét. Kérem is Kegyelmedet, hogy tegyen engedelmes választ az ő kegyelme levelére, ne haraggal. Bizony dolog, édes Öcsém uram, nem mondhatom, hogy nem nehéz volna Kegyelmednek, én bizony elhiszem, hogy nehéz elszenvedni, de még is, édes Öcsém uram, mutassa meg Kegyelmed, hogy nem oka semminek.“ Nem maradtak meg Teleki Mihálynak anyjához írt levelei, tehát nem is tudjuk kellően értékelni az anya levelei-

ben itt-ott olvasható szenvedélyes kifakadásokat, miket különben nagyon enyhít a tiszta anyai szeretetnek a levelekben megnyilatkozása. Maga mondja egyik levelében: „Ha énnekem volna, anya nálamnál egy jobb nem volna, de énnekem csak nincsen, mert látja az én Istenem, hogy annyira elfogytam már, hogy ha futásra kell néznünk, egy pénzem nem leszen, kire kezem vessem.“ A törökök fenyegető közelsége s az ez által előidézett züllő állapot okozta az anyagi zavart; e bajokkal fia távolléte miatt a különben erélyes anyának kellett megküzdeni. A folyvást zsörtölődő anya nemes szívére vall a fiának adott ezen intés: „Ne igyekezzél egy szegénynek is megrontásában, mert fenn az Isten s látja, bizony megbüntet, ha mód nélkül való dolgokat cselekszel.“ Thúry Mihályt halálos ellenségének tartotta, de ennek halála után inti fiát, hogy árváiról kellőleg gondoskodjék: „hiszen te volnál az árváknak gyámola“.

Teleki Jánosné leveleiben sok figyelemre méltó részletet találunk a török miatt már ekkor veszendőben levő Boros-Jenő végnapjairól. E tekintetben érdemelnek figyelmet a Thúry Mihálytól és Újlaky Lászlótól közlött levelek is.

Az első kötetben találjuk Teleki M. két legbensőbb fiatalkori barátjának leveleit. Bónis Ferencztől csak mutatványkép szerepel 7 levél, de Dalmadi Istvánnak 35 levelével találkozunk. Ez utóbbiak történeti beccsel is bírnak, egyébként is Teleki Mihályra sok jellemző részletet tartalmaznak. Boros-Jenő török kézre jutása után, hol Teleki M. birtokai jó részét elvesztette, így ír: „Kegyelmed kárvallásán bánkodom. Csak Isten éltesse kegyelmedet, oly virtusokat látok Kegyelmedben, leszen Kegyelmednek jószága s egyéb java is.“ Más helyen: „Annyira megnyugodtam Kegyelmedben, az úristen úgy áldjon meg, hogy minden barátom felett Kegyelmedet legigazabbnak tartom hozzám, kit tapasztaltam is Kegyelmedben.“ Mint igazi barát, bal-lépésére is figyelmezteti: „Nem csodálom, hogy urunk félkedvvel van Kegyelmedhez, mert talán híre nélkül mátkásodott meg, kinek nem kellett volna lenni. Javallom az házasságot, de az módot nem.“

Meg kell említenünk az első kötetben Bánffy Dénes 15 levelét. Bánffy D. 1659. szeptemberben lépett Teleki Mihálylyal sógorsági viszonyba Bornemisza Katával kötött házassága által. A közlött levelek a két sógor közti viszonyt a legkedvezőbbnek tüntetik fel.

Az első kötetben találhatók Teleki M. korán elhalt első jegyesére, első házasságára s a második feleségével eljegyzésére vonatkozó levelek is. Teleki M. 1657-ben gondolt először házasságra. Talán a nyugalmas családi élet utáni vágyódás költötte fel benne azt a gondolatot, hogy megválják az udvari szolgálá-

lattól. Azonban anyja és Bornemisza Kata úgy magyarázták szándékát, mintha Teleki M. Rákóczi Györgyöt ennek balra fordult sorsa miatt szándékoznék odahagyni. Mindent elkövettek tehát, hogy szándékáról lebeszéljék, a mi végre sikerült is. Nagy megnyugvással írja ekkor anyja: „Hogy pedig írod, hogy akár süssenek-főzzenek, de mód nélkül uradat el nem árulod, ha mi kicsinyed van, mind elvesz is, igen nagy örömömre vagyon. Bizony édes Fiam, hogy ilyen temérdek hűségedet látom uradhoz, kérem is az Istent, hogy ezen állhatatosságodban tartsonmeg mindhalálíg.”

Teleki Jánosné Pekri Ferencz leányát, Zsófiát akarta fiával elvételni, de Teleki M. azt felelte, hogy a Pekri F. leánya főember gyermekének való. Valódi oka az volt e válasznak, hogy Teleki Mihálynak már volt választottja Torma Pál leánya, Borbála személyében. Teleki Jánosné nem jó szemmel nézván fiának e választását, Teleki M. az árva Borbálát nagynénje Bornemisza Kata gondjaira bízta. Bornemisza Kata leveleiben gyakran találunk tudósítást Boricza asszony hogylétéről, üdvözletet is Teleki Mihálynak. „Egy csókot is írhatnék Kegyelmednek, ha feltalálná Kegyelmed; keresse Kegyelmed itt az levélben.” Boricza asszony azonban 1658 áprilisban himlőbe esett, május 3-ikán meghalt. Temetéséről Teleki M. gondoskodott, kinek fájdalmát e csapás felett láthatjuk Teleki Jánosnénak 161. sz. a. közlött leveléből, gyászát pedig Bornemisza Katának július 20-ikán kelt leveléből: „A fekete köntöst pedig Kegyelmed elvetheti, ha urunk nem engedi tovább viselni.”

Boricza asszony halála után néhány hónappal Teleki M. is Pekri Zsófiára gondolt. A leánykérés eredményéről Veér Zsigmond és Veér György Telekit 1659 márczius 9-ikén így értesítik: „Ez a mi hugunk iszonyú finnyás; azt mondja, hogy ő olyan üszögös szempéterforma emberhez nem megyen. De addig hányók-vetők hetvenhétfele mesterségünket, felelénk felőled, hogy ha rút vagy is, de emberséges vagy, szolgálatra való vagy s minekünk atyafiaknak tetszel . . . annyira vivők hugunkat, hogy Kegyelmed már bátorságosan ide jöhet látni jó reménység alatt.” Egy nappal később Veér Zsigmond: „Csak Isten hozza Kegyelmedet (de igen szépen megmosdjál, Öcsém), úgy gondolom, megfoghatjuk az madarat.” 1659. év nyarán volt az esküvő. De az új házaspár nem sokáig élvezhette a nyugalmas házaselet boldogságát, mert Telekit a fejedelem szolgálata az ifjú menyecske mellől elszólította. Október 18-ikán Belényesről írja első levelét¹

¹ Teleki Mihály levelei általában a legnehezebben olvashatók. Kivételt képez az a 10 levél, melyet Pekri Zsófiának ír; ezekben a szép szabályos betűk mint gyöngyszemek sorakoznak egymás mellé, valószínűleg az olvasásban gyakorlatlan feleség kedvéért, kinek megmaradt 12 levele szokottnál nagyobb, gyerekes jellegű betűkkel van írva.

feleségének, az utolsót pedig 1660 januárius 6-ikán a Nagy-Szebent ostromló Rákóczi Gy. táborából. Februárius 18-ikán Dalmadi J. keresi fel Telekit részvevő levéllel Pekri Zsófia halála alkalmából.

Még ezen évben új házasságra gondolt Teleki M. Nem kellett sokat keresnie, hogy kit vegyen el, mert a tatár fogságban meghalt Toldi Miklós özvegye, Veér Judit, már első felesége életében bírta Teleki Mihály tetszését. A rokonsági akadályt könnyen elhárították s azon négy levelet, melyeket az első kötet végén találunk, Teleki Mihály már mint jegyesének írja Veér Juditnak.

Ha még megemlítjük, hogy Bánffy D. és Bethlen Farkas 480., 481., 484. szám alatt közölt leveleikben Teleki M. ő feleségéhez Bécsbe küldetéséről van szó, mely útra a nádor ígért költséget; hogy Teleki M. november végén és decemberben kelt leveleit az Erdélybe Barcsai Ákos ellen nyomuló Kemény János környezetéből írja, mint ennek híve: az első kötet vázlatos ismertetését kimerítettük.

A második kötetben 1661, 1662, 1663 évekből 664 lapon 456 levél van közölve. E kötetben a családi vagy baráti levelek száma már jóval kevesebb, mint az elsőben, ellenben sokkal nagyobb tért foglalnak el a politikai vonatkozású levelek. Az első kötetben Telekinek csak 23 levelével találkozunk, a másodikban már 149 levéllel van képviselve. A 149 levélből 78 feleségének, Veér Juditnak szól, a többi különböző személyeknek, köztük anyjának (5 levél), Lónyai Annának, Bánffy Dénesnek, Bornemisza Annának, Apafinak, a szatmári, szamosújvári, kolozsvári német praesidium parancsnokainak, egy-két levél különböző személyeknek. Az utóbbiak közt jellemző Telekire nézve 1662 május 9-én Tökölyi Istvánhoz írt levele azon önérzetes és erélyes hang által, melylyel Tökölyi vádjait visszautasította. A Veér Juditnak írt levelei eredetiek, a többiek részben első conceptusban vagy másolatban maradtak meg. Teleki Mihály ugyanis, mikor kővárvidéki főkapitány lett (1662. febr.), szokásba vette fontosabb leveleinek másolatát megtartani.

Azon törhetlen hűség, melyet Teleki M. előbbi ura Rákóczi Gy. iránt tanusított, továbbá fényes tehetségei jó ajánló levél voltak Teleki M. mellett az új fejedelemmel, Kemény Jánosnál, kihez csatlakozott s kivel rokon kötelek is fűzte össze nagy-nénje, Bornemisza Zsuzsanna révén, ki Kemény J. testvérének, Kemény Boldizsárnak volt özvegye. Előmenetele biztosítva volt Kemény János mellett, ki Telekinek mindjárt 1661 elején ideiglenesen Paszmost adományozta kárpótlásul a török által Magyarországon elfoglalt birtokaiért. Teleki M. ide hozta anyját s feleségét, Veér Juditot, kivel 1661 februárius 25-ikén vagy 26-ikán

kelt egybe. Még egybekelésök előtt súlyos csapás érte Telekit. Az akkor uralkodó járványos betegséget (Teleki M. egy helyen meregyet ír, más helyen pestist) Czegében megkapta testvére, Vass Lászlóné kis fiával együtt, továbbá legkisebb és legkedvesebb testvére, Erzsók és Bornemisza Judit. A két utóbbi bele is halt. Nemsokára követte őket a sirba Kemény Boldizsárné leánya, Annus is.

Teleki M. a mézeshetekből ezúttal is csak néhány napot tölthetett feleségével, mert szolgálatra a fejedelem mellé kellett sietnie. Már márcz. 13-án Buzáról, 15-én pedig Radnótról, a fejedelem udvarából ír feleségének. Teleki a tél és tavasz nagy részét Kemény János mellett töltötte, májusban a fejedelem megbízásából Bécsben járt, június 9-ikén Czegéből tudósítja édes, szerelmes, gyönyörűséges feleségét, hogy szívesen sietne hozzá, de becsületesebbnek tartja előbb a fejedelemnek jelentést tenni a bécsi útról, tehát Radnóra kell mennie. Még ki sem pihenhette a bécsi út fáradalmain, mikor Kemény János rendeletét vette június 26-ikáról, hogy szép csendesen, rezzelés nélkül indítsa házanépét Dés felé, mert már a török Erdélyben volt. Ez időtől fogva egészen a nagyszöllősi csatáig Teleki a fejedelem oldala mellett volt, pár ízben küldetésben a Montecuculi táborában, legfőlegb ritkán egy-két napra lehetett otthon. Annál gyakoribb volt a levélváltás. E levelek nagyon méltók a Teleki M. jövőző életirójának figyelmére, mert eddig nem ismert oldalról mutatják be Teleki Mihályt; fényes bizonyosságai annak, hogy milyen gyöngéd, mély, tiszta érzés volt ezen eddig ridegnek ismert ember szívében. Nem fárad ki a folyton epedő, férje életéért remegő, sűrű könnyeket hullató feleség vigasztalásában, bátorításában. Váltig inti, hogy ne búsuljon, ne törje magát, ne bántsa meg istenét a mód nélküli búsulással, jobban adja Isten még a dolgokat, kinek oltalmába is ajánlja édes, szerelmes, kedve szerint való, kedves édes Juditját, édes gyönyörűséges feleségét, a ki nélkül élni sem kívánna. Két levél érdemel különös figyelmet, az 1661 szeptember 10-ikén kelt levél, mely a bizonytalan jövő hatása alatt iratott és az 1662 januárius 21-ikén, a nagyszöllősi csata előtt kelt levele. Mindkettőben búcsúzik feleségétől, megható szavakban kéri bocsánatát, ha rövid együttlétük alatt valamivel megbántotta; fájdalommal említi meg, hogy egy órát sem élhetett csendesen vele, mert nem engedték; egyúttal gondoskodik felesége jövőjéről végrendeletében. Az utóbbi levélre Veér Judit válaszát nem ismerjük, az előbbire szeptember 18-ikán így válaszolt: „Isten áldja meg Kegyelmedet, hogy énreám oly szorgalmatos gondot visel, kit én még gondolni is nem tudtam olyan mélyen. Noha Kegyelmed sok helyen vigasztal is, hogy ne búsuljak, de éntülem bizony nem lehet mindaddig is, míg ennek a

harcznak vége nem lesz. Bizony többek azok az órák, az melyben az én szemeim könyvesek s az én szívem úgy vagyon, hogy ha sokáig így leszen, nem tudom, hová kell lennem, mert az Kegyelmed énhozzám való jóvolta igen jut eszemben s az én Kegyelmed nélkül való nyomorúságos életem is.“

De erőlyesen ír feleségére 1661 július 3-ikán, mikor az a változott viszonyok következtében a menekülésben utasításától eltér: „Neked is megmondottam, ha szintén jó hírt hallatok is, de míg én utánnatok nem küldök, vissza ne térjetek. Feleség! vagy ti viseljetek gondot énreám, én szótokat fogadom, de egyéb-iránt, hidd el, jól nem leszén a dolog.“

Néha azonban tréfás hang is csendül meg e levelekben. Montecuculi táborából visszatérve, 1661 augusztus 20-ikán Teleki M. ezt írja: „Elég sok szép német asszonyt ismerkedtem már meg“ — mire felesége aug. 26-ikán így replikáz: „Írja Kegyelmed, hogy jól megismerkedett az szép német asszonyokkal; de hadd járjon, édes Uram, elmegyen az fecske s megmarad az veréb“; erre ismét Teleki M. szeptember 5-ikén ezt írja: „Igaz dolog, az fecske elmegyen, de ismét visszajű amaz gyönyörűsége tavasznak gyönyörű idejében . . . az német asszonyok frissek, sarkon forgók, térd hajtók, igen szépek is; azért lássa Kegyelmed, Judit asszony!“

Kemény János leveleiből (15 darab) azon nehézségeket látjuk, melyekkel mindjárt kezdetben küzdenie kellett; pénzhiányról panaszkodik, mely miatt félni lehet, hogy katonái rettenetes gyalázatára szétoszlanak. Neki — hitire — nincs honnan fizetnie; nehezen esik ilyen megjátszodtatása.

A pénzhiány is lehetett egyik oka, hogy Bánffy Dénest, kit Kemény János 1661 elején Kászoni Mártonnal a német segély kieszközlése végett Bécsbe küldött, itt időzése alatt kellőleg nem támogatta. Keserűen panaszkodik Bánffy áprilisi két levelében, hogy sem a szükséges instructióval, sem plenipotentiával, sem pénzzel nincs ellátva; e mellett 5—6 hétben veszi ő nagyságának egy levelét, holott ez ügyben jűni-menni kellene az postáknak. Küldjön ő nagysága mást, ki talán mind eszével s mind egyébiránt nála szerencsésebb leszen. Ez a más éppen Teleki M. volt, kit — mint fennebb említve volt — a fejedelem májusban csakugyan felküldött Bécsbe Bánffy támogatására.

A német segély megjelenéséről, a küzdelemben részvételéről, valamint a háború folytatásáról a törökkel a nagyszöllősi csatáig e kötetben sok beces adatot találunk.

A nagyszöllősi csata után Kemény János főbb párthívei is bizonytalanságban voltak a fejedelem sorsa felől. Bánffy D. 1662 febr. 16-ikán értesíti Bethlenből Telekit a fejedelem elestéről, „kardja, egyebe kezeknél van az pogányságnak“. Rhédey F. egy

nappal később Técsőről irt levelében bizonytalannak mondja az ő nagysága sorsát. Mindamellett igyekeztek szervezkedni. Az el-esett fejedelem fia körül, Kemény Simon körül csoportosultak. Ekkor lett Teleki Mihály kövárvidéki főkapitány. Februárius 21-ikén ment Kővárba, a pusztá klastromba, a mint egyik, csak a napokban napfényre jött levelében írja Kemény Simonnak. Új állása bizalomnak volt kifolyása, de a megbízás elég kényes természetű. Sok nehézséggel kellett megküzdenie. A praesidiumnak élelemmel, ruházattal ellátása a több ízben kipusztított vidék jóvedelméből nem volt fedezhető. Úgy a hogy a Kemény János özvegye, Lónyai Anna gondoskodott az ellátásról. E mellett német praesidium is volt a várban függetlenül Telekitől. Nem volt kikerülhető a két őrség közti surlódás. Teleki már az első hónapok elteltével szeretett volna terhes hivataltól szabadulni, a mint ezt Lónyai Anna egyik levelének ide irt részlete bizonyítja: „Igen számlálja Kegyelmed, hogy már felesztendőt ott eltöltött. Vonja utánna csak a többit is, mert gyönyörűséges lakóhely Kővár. Bizony elhisszük, hogy sokan nem gyönyörködnek a Kegyelmed ott lakásában, de mi annál inkább kívánjuk, hogy Kegyelmed ott lakjék, hogysem azok lakják, a kik bánják, hogy Kegyelmed ott lakik.“ Azon levelekben, melyeket Teleki M. Lónyai Annával, Kemény Simonnal, Bánffy Dénessel és Cob szatmári német parancsnokkal váltott, sok becses anyag van Kővár és vidéke azon időbeli történetéhez. Szamos-Újvár és Erdély történetéhez pedig Ebeni István 39 levelében találunk értékes adatokat. E levelek tele vannak keserű kifakadásokkal a németek garázdálkodása felett, kik „nem egyébre valók, hanem csak szegény ember kinozni és pusztítani. Nem heában, hogy a mi eleink nem szerették a német segítséget“. „Úgy tapasztaltam meg, hogy nem segítségek, hanem csak országpusztítók voltak.“ „Ezek nem keresnek törököt, hanem csak Barna Basát és Tarcsa Basát.

A Kemény-párt 1662-ben abban reménykedett, hogy német segélyvel Apafy Mihályt megbuktathatják s kedvök szerinti fejedelmet választhatnak. E végre járatták is embereiket: Sámsondit, Macskási Boldizsárt, Keresztesi Pált, Bethlen Farkast Bécsbe, hogy német segélyt nyerhessenek. Ilyen célból volt 1662 júniusban Teleki Mihály is Pozsonyban Leopoldnál. De üres biztatásnál, ígéretnél, hitegetésnél egyebet nem nyerhettek sem in publico, sem in privato. Még annyit sem érhetek el, hogy a törökkel 1662-ben kötött fegyverszünetbe ők is befoglaltassanak. Ily körülmények közt nem sikerülhetett Kemény Simon 1662 júliusi vállalata Apafy ellen. Kénytelen volt Kolozsvár alól eredmény nélkül visszatérni. Mire Bánffy D. írja július 12-ikén, nem volt most semmi keresni valójuk Erdélyben. Találóbbr megjegyzést tesz a

szókimondó Teleki Jánosné július 16-iki levelében: „Jobb lett volna be sem menni csak azért, hogy látogassák az országnak pusztaságát, ők is pusztítsák, az mi még megmaradt. Ha csak marha hajtani tartjátok az németeket, az még nem nagy vitézség. Török elég volt, csak mertetek volna. Ha mindenkor csak Bécsben kell ordináncziát kérni járni, addig elvégzi az török. Nem sok hasznát látom a Bécsben való járástoknak még eddig. Tudom, mindezekre azt mondod: nem énreám bízták. Nem is ugyan, de ne is adjatok az nyereségében.“

A német segélyben megcsalatkozás érzése keltette fel a Kemény-párt híveiben az Apafyval kibékülés gondolatát. A fejedelemszony Bornemisza Anna tette meg a közeledésre az első lépést, irván Aranyos-Medgyesen tartózkodó testvérnénjének, Bornemisza Zsuzsánnának, hogy látogassa meg. Bornemisza Zsuzsánna Teleki Mihálytól is ízenettel ment Erdélybe testvére látogatására 1663 januáriusban második férjével, Szentpáli Jánossal. Ezután következett, hogy az év elején tartott szászkézdi országgyűlés amnestiát adott a kibujdosott Kemény-pártiaknak, Kemény Simon kivételével. Ez időtől kezdve elég sűrű a levélváltás Apafy, Apafyné és Teleki Mihály között.

Az amnestiával élve, a kibujdosottak rendre visszatértek Erdélybe, Bánffy D. május végén. Teleki M. maga maradt kinn. A míg a török Erdélyben tartózkodott, nem tartotta tanácsosnak az ott megjelenést, hol különben is voltak olyanok, kik Apafyban is gyanút igyekeztek kelteni iránta. A fia életéért remegő Teleki Jánosné is mindent elkövetett, hogy elhamarkodott bejövételtől visszatartsa. A nagyhatalmú Istenre kéri, vigyázzon életére, a török biztatásában ne bízzék, mert a méz alatt mérget talál. 1663 április 1-én kelt levelében¹ így ír: „Akárki mint adja azt tanácsul, hogy ilyen ember kellene az fejedelem mellé, mint te vagy, de ülj veszteg: a ki eddig adta a tanácsot neki, ezután is az adja. Mert voltak olyan hamis nyelvű emberek is, az kik azt mondták, hogy két fejedelmet megöletted, netalán ezt is megöletnéd. Az nagy Istenért kérlek, az míg lehet, ülj veszteg addig Kővárban.“ Teleki M. igyekezett Apafyt hűségéről megnyugtati: „Ha gyermekségemben egyik uramnak elárlásával másnál kenyeremet nem kerestem, már mikor elmém inkább-inkább érdegelik, nem követem, hanem Nagyságtokat is olyan hűséggel és serénységgel igyekezem szolgálnom, mint előbbi uramat.“ Erdélybe bemenni azonban nem sietett, jöllehet Apafy azzal mutatta bizalmát iránta, hogy maga részéről is a kővári főkapitányságban megerősítette, Bornemisza Anna pedig május

¹ Ez a levél hibásan van keltezve márczius 1. kelettel április 1. helyett; elnézésből a kötetbe is hibás helyre osztatott be.

12-iki levelében azt tudatta, hogy a török is megengedte a bemenetelt, tehát nem árt berugaszkodnia. Pedig Kővárban helyzete nehéz volt, mint ezt az 1663. év közepén túl Bánffy Dénessel váltott levelei tanúsítják. Erején felül kellett gazdálkodnia, jóllehet addigi fizetését sem kapta meg, sőt Lónyai Anna készül — már el is kezdte, a mint írja — ellopkodni tőle a főkapitányságot. Pénzen vett hússal és búzával kellett élnie, hozzá betérő úton járókat vendégelnie, kiadásai fedezésére kevés megmaradt ezüst marháit verette pénzre; attól tartott, ha ez sokáig így lesz, tolvajjá vagy katonává kell lennie, vagy gyalázatos életre kell jutnia. Ismételve azon gondolattal foglalkozik, hogy kiköltözik Kővárból, míg azt becsülete megmentésével teheti; Bánffy és Ébeni tanácsát is kéri erre, kik szándékáról lebeszélni igyekeztek. Talált volna alkalmas hivatalt, vagy mint más helyen mondja: talált volna szeget szablyájának, ha válása oppressióját nem nézné, kedves atyjafiainak, vele együtt felnőtt kedves barátnak, jóakaró urainak társaságoctól megválni nem átalotta volna, avagy csak maradékait pápistaságtól nem rettegte volna. Minden levelében sürgeti Bánffyt, hogy Szentpálival s ennek feleségével egyetértve hassanak oda Apafynál, hogy valamit adjanak, vagy ha adni nem akarnak, bárcsak lefoglalt jószágait adják vissza, a mit az ország is megítélt. Vegyen Bánffy ő nagyságoctól e részben valami cathoricumot. Örömet hamis hitűvé nem lenne, nem is lesz, de ha sem a magáét meg nem adják, sem mást nem adnak, kötelességét is nem kívánhatják. A fejedelemlennek és fejedelemasszonynak már szégyenli is írni, holott irt tiz levelet, kikre választ nem érdemlett; szegény Rákóczi Györgytől pedig azt hallotta, valakinek két-három levele egymás után választ nem teszen, ne is próbálja többször, mert unalmas előtte annak írása. Közben meg is nehezelt Bánffyra, a miért ez 1000 forinttal Apafy Istvánnétól kiváltotta Paszmost, melyet Kemény J. ideiglenesen Telekinek adott, mielőtt ő ki lett volna elégitve. A kielégítés kezdetben azért is késett, mert Apafy M. a töröktől féltében nem merte Telekit megadományozni, azután meg nem is találtak mindjárt alkalmas jószágot számára. Kinálták Mező-Ölyvessel, de Kemény Simonra való tekintettel Telekinek becsülete nem engedte, hogy ezt elfogadja. Végre Szentpéért adták Telekinek.

Mikor megszűnt az Erdélybe bemenetel akadály, Teleki M. Cob szatmári német generális és Kászonyi Márton által a bécsi udvartól is biztosítást kívánt, hogy Erdélyből visszatérve Kővárban eddigi hivatalát minden akadály és megszorítás nélkül elfoglalhatja. Ezt a kívánságot a bécsi udvar, a még be nem fejezett török háborúra is tekintettel, nehézség nélkül teljesítette azon számítással, hogy Teleki M., ki Leopoldhoz élte végéig

tartó hűségét Cobhoz és Kászonyihoz irt több levelében hangoztatta, Apafyval kibékülve, ellensúlyozhatja az Apafyt eddig környező törökös érzelmű tanácsosok befolyását. A Cob útján vett biztosítás után 1663 szeptember végén ment először Erdélybe, mely útjában azonban a török táborral Magyarországon levő Apafyval nem találkozhatott. Deczember végén másodszor is Erdélybe ment, ezúttal már szemben lehetett Apafy Mihálylyal is, kinek tanácsában nem sokára a fényes tehetségeinél fogva ötlet megillető helyet elfoglalhatta.

Végül meg kell emlékeznünk Bánffy D. ez időbeli viszonyáról Apafyhoz. Bánffy Apafyné testvérét birván nőül, őszintén buzgólkodott Apafynak a fogságból kiváltásán. 1660 július 21-én irt levele szerint két volt jószágát, ha az nem lenne elég, személyét is leköti Báthori Zsófiának az Apafy kiváltására kölcsön kért 1000 tallér erejéig. Mikor azonban Apafyt egy váratlan fordulat a fejedelmi székbe emelte, Bánffy mint Kemény János híve szembe került Apafyval. Bánffy 1662 márczius 5-ikén kelt levele szerint apprehensio lett abból, hogy Apafy fejedelemségét senki mástól nem, csak tőle féltették; írnak is neki, ne vesztegesse a hazát. Honnan vették, ördög tudja, mert soha bizony még álmában sem látta. Mind a mellett, mikor már az amnestia megvolt s a Kemény-párt híveinek a török is megengedte az Erdélybe visszatérést, Bánffy D. 1663 májusban azon reményben mehetett Erdélybe, hogy Apafy tanácsában az őt megillető helyet elfoglalhatja. De már azon levelében, melyben Telekit június 5-ikén békés megérkezéséről tudósítja, csalódottan írja, hogy Apafy mellett egyedül egy ember tanácsán forog a dolog, legfeljebb kettően, Gillányi és Naláczi. Nem hiszi, hogy ő nagyságok mellett lehessen lakása, természetével és az ratiókkal is ellenkező dolgokat nem subeálhatván. Úgy nézik itt a gonoszok őket, mint az ördögöt. Június 13-ikán ismétli, hogy senki más tanácsa Apafynál nem áll meg, csak a Gillányié, Naláczié és Csereié, s ha kevés jószágát kezéhez vehetné, feléjek sem menne. A visszatért bujdosókat halálban gyűlölik, mert féltik a koncezt tőlük. Ilyen hangon ír július 4-ikén is: Gillányi, Naláczi és Cserei a tanácsok, még is az egész ország már azt hitte el, ő igazgat mindenenket; hozzá teszi: vagy beveszik és követik ő nagyságok az ő tanácsát, vagy kimosdik mindeneikből, mert hogy más cselekedjék rosszul s őt kárhoztassák mindenek, azt bizony nem cselekszi. Bánffy ezen időben Teleki Mihálynak irt leveleit olvasva, mintegy kínálkozva merül fel az a kérdés: nem itt és ekkor kezdették már hintegetni el a magvait Bánffy későbbi tragoediájának?

Kisebb közlések.

Stein Aurél k. tag levele Duka Tivadar t. taghoz, melyet t. tagtársunk az Akadémiának megküldött.

Camp-Lop-Khotan, szeptemb. 19. 1906.

Június 26-án kelt szíves levele tiz napja, hogy kezembe került Khotanban. Ekkor tértem ugyanis vissza földmérő expedícióból, melynek tárgya a kun-luni magas hegyláncz volt. Csak most küldhetem el postámat Indiába Kashgaron át, a pusztaság széléről, onnan, a hol első ásatásaim kezdődtek. Nagy örömet okozott nekem a levelében foglalt részletes és kimerítő értesítés Londonból. Hiszen négy hónapi hosszú, elhagyatott magányomban sokszor voltak Ön és családja gondolataim tárgya, és ha nem lettem volna oly túlságosan igénybe véve, értesítettem volna Önt erről leveleim által. Mondhatom, hogy nem volt egy pillanatnyi szabad időm se, hogy belefogjak újabb munkálataim feldolgozásába, míg előbbi munkálataimat be nem végeztem. Ez most szerencsésen be van fejezve és a két 4d-rét kötet *Ancient Khotan* czímen az oxfordi nyomdában elkészül, a mire e levellem kezébe kerül . . .

Sok küzdelem árán sikerült 18 hónap előtt kicsikarni a kormány közegeitől eszközöket és engedelmet khinai-turkesztáni kutatásaim folytatására. De a hatóságok szükségesnek tartották késleltetni elindulásomat, oly feltételeket kötve ki, melyeknek teljesítése egészségem kockáztatásával egy egész évbe került és csak a múlt április havában engedélyezték a tölem kívántakat. E késedelem folytán küzdenem kell most sok német és francia vetélytárssal, éppen azon a téren, melyet áttanulmányozni évek óta feladatommak tartok. A hol rendszeres készenlét és hivatalos berendezés nincs a tanulmányozásra és a tudósnak nincs meg a legnagyobb előnye, tudniillik személyes függetlensége, ott nagy akadályokkal kell küzdeni. Az így elveszített előnyt úgy óhajtottam kipótolni, hogy utamat a Hindú-Kush és a Pamiron át nagy gyorsasággal hajtom végre. És ez sikerült is. A chitrali és a vakhani átkelések nehéz hóval voltak fedve, mikor átkeltem rajtok; de daczára a gyors utazásnak, sok érdekes észleletet gyűjthettem a Hindú-Kush táján és az afghanistani vidékeken.

Kashgarban összeállítottam karavánomat; régi turki társaim ismét csatlakoztak hozzám. Júliusban Kun-lun külső magaslatain át

Khotanba érkeztem s onnan folytatva, földmérő munkálataimat a délre fekvő, eddigelé kevésbé ismert vidékre irányoztam. Egy egész hónapom telt el glecserek és zord szakadékok között, hol a feldagadt áradások utamat nagyon megnehezítették. Ez alatt a borzasztó hőség a sík pusztaságon enyhült s lehetővé vált, hogy megkezdjem ásátásomat a homokdombok között, éppen úgy, mint 1901-ben keleti irányban Lop Nor vidékére egyik állomásról a másikra, a míg a tél tartott. A jövő nyáron alkalmasint Marco Polo útján fogok haladni a khinai tartományba, Kansu-ba. Az 1907—08-ki tél idején egy második pusztasági cam-pagne-ben leszek elfoglalva; 1908-ki ősszel, remélem, útra kelek India felé a pekingi vagy a kara-korumi úton. Európába oly hamar óhajtanék visszatérni, a mint tehetem. Hosszú idő, hogy Önt láthatom de elég rövid arra, a mit elérni óhajtok az alatt.

Fájdalom! keveset hallok Budapestről; érzem a hosszú távollétnek következményeit s régi barátaim között a veszteségeket. De hálás vagyok azoknak, akik még megvannak, mint Szily és Vámbéry. Fogadja egyébiránt sat. sat.

Stein Aurél.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1906 december 16-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök, Beöthy Zsolt, gróf Csáky Albin, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Gyulai Pál, Plósz Sándor, Szily Kálmán igazg. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtthkár.

44. Az akadémiai ügyész bemutatja a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak Amizoni Károly hagyatéka ügyében 1906 november 21-én 49.533. sz. a. kelt következő átiratát:

„Nagyméltóságú Elnök úr! Amizoni Károly budapesti lakos végrendelete értelmében kiállított és Ő csász. és apost. kir. Felsége által 1883. évi február hó 2-dikán, Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával jóváhagyott alapítólevél szerint, a melyet a Magyar Tudományos Akadémiának akkori hivatali elődöm 1883. évi február hó 9-dikén 4402. szám alatt kelt leiratával megküldött, az alapítvány kamataiból Budapesten záros határidőn belül növevelő intézet lévén létesítendő, a folyamatban levő tárgyalások alapján és a már főbb körvonalaiiban megállapított tanterv szerint a gyakorlati oktatáshoz előreláthatólag konyhakert és baromfiudvar is szükségesnek mutatkozik.

Miután az intézetnek ily irányú tantervvel leendő fölállítására esetén annak az alapítványi házban elhelyezése lehetetlen, tisztelettel fölkérem Nagyméltóságodat, méltóztassék nyilatkozni az iránt, nem lenne-e a Magyar Tudományos Akadémiának kifogása az ellen s illetőleg hozzájárulna-e ahhoz, ha a tervezett tanintézet nem az alapítványi házban nyitnáték meg, hanem más megfelelő helyiségben s az alapítványi ház összes helyiségei ezentúl is berbe adatván, azok jövődelmei a tanintézet fenntartására fordíthatnának?

Fogadja Nagyméltóságod stb. — MOLNÁR, államtitkár“.

Minthogy az Amizoni-hagyaték ügyét szabályozó alapítólevél csupán a fővárosban létesítendő nőnevelő intézetről intézkedik, az Akadémiának elvileg nincsen kifogása az ellen, illetőleg hozzájárul ahhoz, hogy a tervezett tanintézet nem az alapítványi házban, hanem más megfelelő helyiségben nyitassék meg; de egyúttal hangsúlyozandónak tartja az intézet felállítását megelőző időre vonatkozólag az alapítólevél 6. pontjának azon követelését, hogy a vallás- és közoktatási miniszter a fölállítandó intézet szervezeti szabályzatát „úgy fogja megállapítani, hogy ezen szabályzat még az intézet megnyitása előtt kellő időben közöltessék az Akadémia igazgató tanácsával tudomás és netán teendő észrevételei előterjeszthetése végett,“ — valamint ugyanazon alapítólevél 5. c) pontjában foglalt azon megállapodást, mely szerint a haszonélvező halálát (1898) követő tiz esztendő lefolyása alatt a miniszter „az alapítványi tőke állásáról az Akadémia igazgató tanácsát minden évben értesítendő“, a mi ez ideig nem történt meg.

45. Főtitkár jelenti, hogy Pór Antal akadémiai r. tag az Akadémia alaptőkéjének növelésére 8000 koronát adományozott és hogy az Elnök úr az összes ülés határozatából a nemes adományozónak már kifejezte az Akadémia meleg köszönetét. — Örvendetes tudomásul van és az Igazgató Tanács a maga részéről is köszönetet mond nagyérdemű tagtársunknak.

46. Főtitkár jelenti, hogy néhai gróf Kuun Géza t. és ig. tag az Akadémia szabad rendelkezésére 10,000 koronát, keleti tanulmányokra pedig 8000 koronát hagyományozott, mely összegek az Akadémia pénztárába már is befizetettek. Egyúttal előterjeszti az I. osztály azon óhaját, illetve javaslatát, hogy az utóbbi hagyatéknek kamatai csak akkor fordíttassanak a megjelölt célra (keleti tanulmányokra), ha a 8000 korona tőke 20,000 koronára emelkedett. — Tudomásul van s az I. osztály javaslata egyhangulag elfogadtatik.

47. Az akadémiai gondnok jelenti, hogy a palotabeli pinczehelyiséget, 1906. évi augusztus 1-től kezdődően, öt évre bérbe adta. — Örvendetes tudomásul van.

48. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró FORSTER GYULA és GYULAI PÁL ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1906 december 3-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gr. Apponyi Sándor t. t. — Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos r. tt. — Asbóth Oszkár, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Vári Rezső, l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortvay Tivadar, Pauer Imre, Zsilinszky Mihály r. tt. — Borovszky Samu l. tt. — Jegyző: ifj. Szinyei József osztálytitkár.

207. KÉGL SÁNDOR l. t. felolvassa: „Dselál-ed-Din Kúmi négysoros versei“ czimű székfoglaló értekezését. — Tagsági okevelének kiadása elrendeltetik.

208. PECZ VILMOS r. t.: „A görög nyelv dialektusai“.

209. SZINNYEI JÓZSEF r. t. bemutatja NIELSEN KONRÁD értekezését: „A török hangsúly kérdéséhez”.

210. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és KÉGL SÁNDOR l. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1906 december 10-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Kautz Gyula, Ortway Tivadar, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Csoma József, Kuncz Jenő, Kollányi Ferencz, Magyary Géza, Nagy Gyula, Reiner János, Réthy László, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — Más osztályokból: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

211. MAGYARY GÉZA l. t. bemutatja: „Ujabb irányok a nemzetközi per jogban” cz. székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevele ki fog adatni.

212. CONCHA GYŐZŐ r. t. felolvassa RÊZ MIHÁLY vendégnek: „Széchenyi és az érzelmi politika. A következetesség és Széchenyi rendszere” czímű dolgozatát.

213. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Wlassics Gyula r. és Magyary Géza l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1906 december 17-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Kautz Gyula, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Réthy Mór, Szily Kálmán, Szinnyei József, Than Károly r. tt. — Alexander Bernát, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Istvánffy Gyula, Kalecsinszky Sándor, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Mágócsi-Dietz Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Onodi Adolf, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Sebestyén Gyula, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Zimányi Károly, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

214. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy Acsády Ignác lt., a történettudomány érdemes munkása, a ki 1888 óta volt Akadémiánk tagja, a mai napon reggel 5 órakor elhunyt. — Az összes ülés fájdalmas részvételnek jegyzőkönyvében ad kifejezést és fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszédre gondoskodjék.

215. Főtitkár jelenti, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök úr f. é. nov. 23-án kelt átiratában meghívta Akadémiánkat gróf Andrássy Gyula emléksobrának leleplezésére (decz. 2.). — Az Akadémiát ez ünnepélyen az elnökség és számos akadémiai tag képviselte.

216. Főtitkár jelenti, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök úr f. é. decz. 2. megküldte Akadémiánknak a gróf Andrássy Gyula emléksobrának leleplezése alkalmából veretett éremnek egy arany példányát kegyeles megőrzés végett. — Köszönettel vétetik és a könyvtárban elhelyeztetik.

217. Főtitkár jelenti, hogy BÁRCZY ISTVÁN székesfővárosi polgármester f. évi nov. 30-án meghívta Akadémiánkat a Szent István-templom zárkövének elhelyezési ünnepére (december 8.), melyen Akadémiánkat számos tag képviselte. — Tudomásul van.

218. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémiák Szövetsége meghívta Akadémiánkat 1907. május 29-én tartandó ülésére, miről Akadémiánk képviselőit, GOLDZSIHER IGNÁCZ r. és THAN KÁROLY t. s. ig. tagokat nyomban értesítette. — Tudomásul van.

219. Főtitkár bemutatja az I. és II. osztálynak Petz Gedeon lt. indítványára (I. Akad. Értesítő 1906, 124. l. 18. pont) vonatkozó következő javaslatát: „Az általános költségvetési tételek közül a tudományos vonatkozásúak az osztályok elé terjesztessenek a végből, hogy mindenik osztály a költségvetés tárgyalása alkalmával esetleges észrevételeit megtehesse. Ez észrevételek jegyzőkönyvi kivonat útján az elnökök és titkárok bizottságával közöltetnek. Az osztályok költségvetési ülésére a főtitkár meghívatik, hogy a netalán szükséges fölvilágosításokat megadja“. — Az összes ülés ezt a javaslatot egyhangulag elfogadja.

220. Főtitkár jelenti, hogy a II. osztály a Semsey-bizottságba PLÓSZ SÁNDOR t. s. ig. és CSÁNKI DEZSŐ r. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

221. Főtitkár bemutatja az 1907-ik évi üléssort, mely elfogadtatik.

222. Az I. osztály felújítja DUKA TIVADAR l. tagnak azon indítványát, hogy az Akadémia készíttesse el Kőrösi Csoma Sándor mellsobrát és állíttassa föl a rendes ülésteremben vagy a Széchenyi-szobor parkjában. — Az összes ülés helyesléssel fogadja az indítványt és kiadja az elnökségnek további intézkedés végett.

223. Főtitkár jelenti, hogy özvegy Vojnits Tivadarné († 1904. ápril. 21.) hagyatékából 20.000 (húszezer) korona befizettetett az Akadémia pénztárába az elhunyt úrnő végrendeletének következő intézkedése értelmében: „XIII. Az egyes osztályegyezség IX. q) pontja szerint a Magyar Tud. Akadémia javára fizetendő 20.000 kor. aranyakban kamatozó évi jövedelmét tiszteletdíjúl kapja azon szerző, a ki a leg-sikerültebb magyar színművet, illetőleg drámát írja; az erre vonatkozó pályázat minden évben kiírandó és úgy ennek eszközölése, valamint a jutalom odaitélése a M. T. Akadémiát illetendi. Azon esetben pedig, ha a magyar színműirodalom valamelyik évben nem mutatna fel jutalomra méltó és érdemes színművet, akkor az azon évi kamatjövedelem tőkésítetik az alapítványi tőke gyarapítására.“

Az I. osztály ez ügyben a következő ügyrendi szabályzatot állapította meg:

„E rendelkezés értelmében pályázó daraboknak tekintetnek az illető évben Budapesten előadásra került magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek, az operák és operettek kizárásával.

E darabok megbírálására az I. osztály a pályázati évet megelőző deczemberi ülésében három tagú bíráló bizottságot választ, mely jelentését az illető évet követő február havi összes ülésben mutatja be.

Csak irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott darab kap-

hatja a jutalmat, mely meg nem osztható. Bármely más jutalmat nyert színmű nem jön tekintetbe.

Első ízben az 1907-dik évben előadott darabok pályáznak.

Az I. osztály jelenti egyúttal, hogy a Vojnits Tivadarné-pályázathoz az 1907. évre HEINRICH GUSZTÁV r. és FERENCZI ZOLTÁN s NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagokat küldte ki bírálókul. — Helyeslő tudomásul van.

224. Főtitkár jelenti, hogy az I. osztály a néhai gróf Kuun Géza t. s. ig. tag végrendeletében keleti tanulmányokra hagyományozott 8000 korona alapítványt (l. Akad. Értesítő 1906. 130. lap 23. pont) addig óhajtja kamatoztatni, míg ez összeg 20.000 (húszezer) koronára emelkedik és kamatai csak ekkor fordíttassanak a kitűzött tudományos célra. — Elfogadtatik.

225. Főtitkár jelenti, hogy a Széchenyi-muzeum számára a múlt havi kimutatás óta a következő adományok érkeztek: 1. gróf Széchenyi Ferencztől: gróf Széchenyi Istvánnak 1858. novemb. 6-ikán kelt levele egykorú másolatban. — 2. Tasner Gézától: Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrendelete című mű a szerző saját jegyzéseivel. — Köszönettel vétetnek.

226. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia könyvtára számára a novemberi jelentés óta a következő adományok érkeztek: 1. A válás és közoktat. m. kir. minisztertől: Mikes levelei. (Diszkiadás.) — 2. Berzeviczy Albert t. tag és akadémiai elnök úrtól: „Régi emlékek“. — 3. A mexikói osztr.-magy. követségtől: Mexico its social evolution. Három kötet. diszkiadás. — 4. Vajda Ödön zirczi apáttól: A kiváltságos ciszterci rend zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthardi egyesített apátságainak Névtára az 1906—1907. iskolai évre. Budapest, 1906. — 5. Gróf Majláth Józseftől: A gazdaságsadalom szociális feladatai. — 6. Dr. Havass Rezsőtől: Dalmácia. (Diszpéldány.) — 7. Dr. Esterházy Sándortól: Társadalmi kiválás és kiválasztás. — 8. Dr. Krausz Jakabtól: Bevezetés a philosophiába. — 9. László Gézától: Valerius Cato költeményei. — 10. Dr. Schumacher Sándortól: Dansk Pidskrift X. Aargang. Gads Danske Magastin. 1906. December. (Benne van Mikszáthnak egy novellája: Vicedommeren. En ungarsk rever historie. Ford. Schumacher.) — Köszönettel vétetnek.

227. Főtitkár jelenti, hogy a M. Tud. Akadémia kiadásában 1906. novemb. 26-ától deczemb. 17-ig a következő munkák jelentek meg: 1. Akadémiai Értesítő. 204. füzet. (1906 deczember.) — 2. Athenaeum. XV. évfolyam 4. sz. — 3. Nyelvtudomány. I. évf. 2. füz. — 4. Matematikai és természettudományi Értesítő. XXIV. 4. — 5. Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. 32. köt. (Carillo levelezése és iratai.) — 6. Erdélyi László l. t. A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfoglaló értekezés. (Történettudományi Értekezések. XXI. 3. sz.) — 7. Irodalomtörténeti Közlemények. XVI. 3. füz. — 8. Escott. A mai Anglia. II. köt. ford. György Endre. (A könyvkiadó vállalat. Új foly. LXVIII. kötete.) — 9. Mahler Ede. Babylonia és Assyria. (A könyvkiadó vállalat, új folyam. LXV. kötete.) — 10. Vámbéry Armin. Nyugot kulturája Keleten. (A könyvkiadó vállalat. Új folyam. LXVII. kötete.) — 11. Haraszi Gyula. Corneille és kora. (A könyvkiadó vállalat. Új folyam. LXVI. kötete.) — Tudomásul van.

228. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és KLEIN GYULA r. tagokat kéri föl és boldog ünnepeket és új esztendőt kívánva az Akadémia tagjainak, berekeszti az ülést.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1906 december 17-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Lengyel Béla, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bodola Lajos, Istvánffy Gyula, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Mágócsy-Dietz Sándor, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Zimányi Károly, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv r. t. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

229. RADOS GUSZTÁV l. t.: „A linear differential-egyenletek elméletéhez“.

230. ISTVÁNFY GYULA l. t.: „A szőlő fásoltványainak összeforradása“.

231. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV és ISTVÁNFY GYULA l. tagokat kéri föl.

Nekrologok.

I.

Csánki Dezső rt. beszéde Acsády Ignác lt. ravatalánál.
1906. december 19.

Tisztelt gyászoló közönség! Előttünk, földön járók, halandó emberek előtt legtöbbször a megdöbbenés és szomorúság, a szenvedés és fájdalom, s az örök válás jelképe a koporsó. De a ki nem csupán a törekeny anyagot látja, hanem az ideálokat s a szellemi élet törvényeit is keresi, vigasztalást is találhat a koporsó szomorú szemléletében, az abba zárt munkás élet szellemi tartalmában és eredményeiben.

Ezt a vigasztalást nyújtja nekünk az Acsády Ignác koporsója is.

Csodálatos, rég megfigyelt ereje a magyar genius hatalmának, hogy a befolyása alatt élő nemzetiségek, fajok és vallások legkülönbözőbb forrásaiból, a közös nagy folyó gyarapítására szolgáló új erőket és alkotásokat merít. Erre tanúbizonyság az ő pályája is.

Ő már, nem faj-magyar létére, a nagy magyar Alföldön, az anyatejjel szivta vérébe a magyarság érzését és szeretetét. Ez a hatalmas vonás, és egy másik, tán még hatalmasabb adja meg az ő egyéniségének, s ezzel együtt az ő munkás, tudós történetírói egyéniségének is magyarázatát.

Oly vallásnak buzgó hívője volt ő, mely egykoron, az Ó-Tesztamentum megragadó lapjai szerint, az Istenség fényében ragyogott, de a mely az utolsó pár ezer év alatt elnyomatásokat és megaláztatásokat is szenvedett. Ő mint történetíró végig nézte a középkorban

ezt a régi elnyomatást, lelke mélyében átérezzi és műveiben is visszatükrözi azt; s ebből kifolyólag a hol teheti, mindenütt, tudatosan vagy öntudatlanul, az elnyomottak és gyöngébbek pártjára áll. Oly időben, mikor jeles publicista-tollát örömmel fogadták és jutalmazták volna a kormány táborában, ő kitartó, hűséges harczosa volt a később diadalmaskodó ellenzéki eszméknek. Mint ilyen kiáltott fel egy ízben előttem, közéletünkre czélozva: „A régi zsidó próféták lelkét érzem magamban!”

S a magyar nemzet egész történelmét megírván, még bővebb alkalma nyílt ez álláspontja kifejtésére.

Igy állt pártjára az Árpád-kori magyar királyi méltóságnak a hatalma teljességében pompázó pápasággal szemben; azután a protestantizmusnak; majd az elnyomott magyarságot vezérlő szabadsághős Bocskaiaknak, Thökölyeknek, Rákócziaknak, Kossuthoknak, az idegen vagy abszolút hatalom gúgijével és erőszakoskodásával szemben. Nem véletlen azért, hogy a magyar társadalom legalsó, kevés joggal bírt, de annál több teherrel és szenvedéssel sújtott részének, a magyar jobbágságnak történetét is megírta; s hogy művei közül az a legkiválóbb, mely Magyarország három részre oszlásának történetét tárgyalja, a melyben a széttagolt és magára hagyott, leggyöngébb Magyarország legszomorúbb képét tárja elénk.

Történetírásunk mutat fel hasonló ellentéteket; vajha a Gondviselés megadná mindig a szent cél: az igazság érdekében az eszközök bölcs mérsékletét, s az eredmény kiengesztelő harmóniáját.

Kedves halottunk! Végig néztem hosszas nehéz szenvedéseidet, s bámultam lelked erejét, mely a szenvedések közepett is mindvégig megőrizte az írónak a haza sorsa s a tudomány ügye iránt való igaz érdeklődését, s utolsó fellobbanásában a jóságos embernek kiengesztelő képét is mutatta.

Azért, midőn koporsódra leteszem a Magyar Tudományos Akadémia búcsú-koszorúját, és mint barátod is örök, nagy utadra bocsátlak, elmondhatom: „Becsülettel megvívtad harczodat!”

Acsády Ignác, kedves társunk, barátunk, Isten veled! Pihenj csendesen!

II.

Nagy Ferencz r. tag beszéde Hegedűs Sándor ravatalánál 1906 deczember 31-én.

Tisztelt gyászoló közönség! Azon számos testület között, melyek Hegedűs Sándort az ő lesújtott családja után legmélyebben gyászolják: egyik legelső helyen áll a M. Tud. Akadémia, melynek a megboldogult közel negyedszázad óta nagyérdemű és állandóan működő, előbb levelező, majd rendes tagja volt.

E testület nevében nekem, mint egykori munkatársának, jutott a szomorú feladat, hogy tanúságot tegyek arról, mily érzékeny vesz-

teséget szenvedett a magyar *tudományos* világ is az ő sajnos, nagyon is korai, váratlan elhunytá által.

Hegedűs Sándorról el lehet mondani, hogy a mint egyfelől folytonos tanulmányainak és gazdag ismereteinek köszönhetette nagy sikereit és emelkedését: viszont a magyar tudomány is sokat köszönhet neki.

Egész életén keresztül, fiatal korában épp úgy, mint legmagasabb államférfiúi posztójában fáradhatlanul azon buzgólkodott, hogy tudományos és kulturális intézményeink szaporodjanak, kellő anyagi és erkölcsi támogatásban részesüljenek s minél magasabb színvonalra emelkedjenek.

E mellett maga is oly kiváló munkákkal gazdagította tudományos irodalmunkat, melyek tartós hatást gyakoroltak, állami és társadalmi feladatainkat irányították s előkelő helyet szereztek neki legjelesebb publicistáink között.

A mi Akadémiánk annál nagyobb kegyelettel gondol reá, mert senki nálánál jobban nem viselte szívén fejlődését, senki sem érdeklődött melegebben munkálkodása iránt.

Mindig az elsők között volt, ha tenni kellett érte s legnagyobb politikai és társadalmi elfoglaltsága sem gátolta abban, hogy részt ne vegyen ügyeiben.

Valóban nagy hiányát fogjuk érezni e derék férfiúnak, s a midőn fájdalomtelt szívvel örökre búcsút kell vennünk tőle: csak az nyújt nekünk némi vigasztalást, hogy szellemileg tovább is köztünk marad s emléke nekünk mindig például és buzdításul fog szolgálni.

Felejthetetlen kartársunk, igaz barátunk: Hegedűs Sándor, Isten veled! Sokat küzdöttél, sokat fáradtál; de el is érted a legmagasabbat s a mi legfőbb: kiérdemelted mindnyájunk nagyrabecsülését, őszinte elismerését, mely kísérfen az ismeretlen más világba s adja neked azt a fenséges nyugalmat, melyet a becsületes munkában és nemes törekvésben eltöltött élet számodra biztosít. Még egyszer Isten veled!

III.

Rátz István l. t. beszéde Tormay Béla l. tag ravatalánál Budapesten 1906. deczember 31-én.

A legszomorúbb tisztek egyikét teljesítem ma, a midőn *Tormay Béla* ravatalára a Magyar Tudományos Akadémia, a M. kir. Állatorvosi Főiskola és a Magyar Országos Állatorvos-Egyesület kegyeletének a jeléül koszorút teszek és elbúcsúzom attól az érdemes férfiútól, a ki közel félszázadon keresztül páratlan lelkesedéssel gyarapította a mezőgazdasági irodalmat. Tanított élő szóval, mint tanár és nagyszámú munkáival, mint kimeríthetetlen termékenységgű gazdasági író, a kinek a tolla sok új irányt jelölt ki, sok új eszmét segített valóra váltani,

s a ki gyakran leszállt a néphez is, hogy ismereteinek, tapasztalatainak gazdag kincstárából gyakorlati tudással lássa el. Cél tudatosan megkezdett és sokoldalú irodalmi munkásságát nem szakította félbe akkor sem, mikor a tanári széktől megválva, a földművelésügyi miniszteriumban élére állott egy széleskörű és nagyjelentőségű osztálynak, s nem tért pihenőre azután sem, mikor úgy mondták, hogy nyugalomba vonult.

Azok közül a vasakarátú, fáradhatatlan erejű férfiak közül való volt, a kiknek a nagy munkakör megsokszorozza az erejét, a kik a pihenést abban keresik, hogy új munkába kezdenek.

A gazdasági, majd az állatorvosi szakoktatás terén huszonöt évig dolgozott és a gondjaira bízott intézmények fejlesztésében el-évülhetetlen érdemeket szerzett. Éles elméje és nagy gyakorlati érzéke már akkor felismerte az állatorvosi szakoktatás közgazdasági jelentőségét és fontosságát, amikor az állatorvosi tanintézet még igen mostoha viszonyok közt tengődött, s mindenkoron maradandó emléket biztosít nevének az a cselekedete, hogy e meggyőződését belé tudta oltani a köztudatba, s törhetetlen kitartásával nemcsak a tanintézet újjászervezését vitte keresztül, hanem azt is, hogy minden tekintetben megfelelő új intézet épült az állatorvosi szakoktatás céljaira. Az intézetbe új tanerőket hívott, a kiknek az intézet falain túl is elismert tudományos munkássága megteremtette azt a nélkülözhetetlen alapot, a melyen az akadémiai, később a főiskolai szervezet felépülhetett.

Tormay kezdeményezésére vált ki ezelőtt 26 esztendővel a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének gazdasági szakosztályából az Országos Állatorvos-Egyesület is, a melynek negyedszázadon át fáradhatatlan elnöke, utóbb tiszteletbeli elnöke volt, s a mely vezetése alatt számottevő intézménynyé növekedve, ma már fontos feladatot teljesít.

De a szakoktatás fejlesztése, az irodalom terén való szakadatlan munkásság nem merítette ki erejét, jutott abból egyes mezőgazdasági ágazatok irányítására is, a melyekben a vezetés szerepét nem egyedül hivatalos állásának, hanem elsősorban mérhetetlen gyakorlati ismereteinek köszönhette.

Kedves Társunk! A drága hazai földet segítettél Te dúsan termővé tenni; az édes magyar földért fáradtál, dolgoztál sohasem lankadó lelkesedéssel, kitartással és most, a mikor láttad, hogy nagyra-törő munkád nem volt hiábavaló, hiszen azok a csemeték, a melyeket Te segítettél ültetni, megfogantak, lombot hajtottak és kezdenek virágozni, megtérsz pihenni a szeretett föld ölébe, mert rajta nem hagyott pihenni a munka olthatatlan szeretete. Emléked élni fog s áldott lesz mindenkoron. Hálával és szeretettel fogjuk őrizni valamennyien, a kik ezt az édes magyar földet szeretjük. Isten veled!

A M. Tud. Akadémia ülőssora 1907.

Január.

- 7-én I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály.
14-én II. (bölcs., társad. és történettudományi) osztály.
21-én III. (mathem. és természettudományi) osztály.
28-án *összes ülés*. Az 1906. évi költségvetés tárgyalása.

Február.

- 4-én I. osztály.
11-én II. osztály.
18-án III. osztály.
25-én *összes ülés*.

Márczius.

- 4-én I. osztály.
11-én II. osztály.
18-án III. osztály.
19-én *összes ülés*. Jelentés a gr. Teleki-, a Farkas-Raskó- és a br. Wodianer-pályázatról.

Április.

- 8-án I. osztály.
15-én II. osztály.
22-én III. osztály.
29-én *összes ülés*. A br. Wodianer-díjak átadása.

Május.

- 5-én *vasárnap, ünnepélyes közülés*.
6-án I. osztály.
13-án II. osztály.
27-én III. osztály és *összes ülés*.

Június.

- 8-án I. osztály.
10-én II. osztály.
17-én III. osztály.
24-én *összes ülés*.

S Z Ü N E T.

Október.

- 7-én *összes ülés és I. osztály*.
14-én II. osztály.
21-én III. osztály.
28-án *összes ülés*. Jelentés a Péczely-regénypályázatról.

November.

- 4-én I. osztály.
11-én II. osztály.
18-án III. osztály.
25-én *összes ülés*. Jelentés a Kóczán-pályázatról.

Deczember.

- 2-án I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály és *összes ülés*.

É r t e s í t é s.

A M. Tud. Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében :

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a M. Tud. Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archaeologiai Értesítőt,

Archaeologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angolvászon-kötésben kívánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a M. Tud. Akadémia többi kiadványait 25% engedménnyel szerezhetik meg a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalánál.

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtítkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kértetik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigélé 318 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtítkári hivatalhoz intézendők.

A M. Tud. Akadémia

Főtítkári hivatala.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET.

1907. Február 15.

2. FÜZET.

A Nyelvtudományi Bizottság félszázados munkássága.

(*Simonyi Zsigmond* r. t. jelentése a január 7-iki ülésen.)

Az Akadémia állandó Nyelvtudományi Bizottsága a lefolyt évben töltötte be munkásságának első félszázadát. Ez alkalommal a Nyelvtudományi Bizottság meghagyta, hogy adjak számot a M. Tud. Akadémia színe előtt az eddig végzett munkáról, s e megbízást annál szívesebben fogadtam, mert immár több mint huszonöt év óta van szerencsém magamnak is tevékeny részt vehetni a bizottság működésében.

A mult század ötvenes éveiben, az absolutismus idejében, mikor nyilvánosan nem működhetett, Akadémiánk módot keresett, hogy csendben folyó munkáját mentül nyomosabbá, gyümölcsözőbbé tehesse. E végre létesítette akkor az első állandó szakbizottságokat: 1854-ben a történelmit, 1856-ban a nyelvtudományit, 1858-ban s 1860-ban az archaeologiai, a nemzetgazdasági, a matematikai és természettudományi bizottságot (később, a hetvenes és nyolczvanas években még négyet).

A Nyelvtudományi Bizottság (vagy Bizottmány, mint akkor nevezték) 1856-ban a következő tagokból állott: Ballagi Mór, Brassai Sámuel, Czuczor Gergely, Fogarasi János, Hunfalvy Pál, Toldy Ferencz. A bizottság eleinte csak egyes alkalmi föladatokat megoldására szorítkozott, így mindjárt az első évben az I. osztály megbízásából vizsgálat alá vette *A magyar helyesírás és szóragozás főbb szabályait*, melyeket a harminczas években állapított volt meg az Akadémia. A bizottság javasolta az irodalomban akkortájt terjedni kezdett egyszerűsítések elfogadását¹: a hiányjel elhagyását az *a'*, *e'*, *'s* szócskák s a birtokos jelző mellől (*a törvény' ereje*), az *illy*, *olly*, *melly* névmások *ly*-jének

¹ Leginkább Lonkay Antal kardoskodott mellettük az 1855-iki Pesti Naplóban; viszont egy bizottsági tag, Hunfalvy Pál, e ösen ellenzte (l. M. Nyelvészet 1856, 1857).

egyszerűsítését, s végre *cz* helyett az egyszerű *c*-t (l. A magyar helyesírás ügyében a M. Acad. Nyelvtudományi Bizottmány előterjesztése a Nyelvtudományi Osztályhoz, Pest 1856). Az Akadémia mindezeket az újításokat elfogadta, az egyszerű *c* kivételével. Azóta még két ízben tették bizottságunknak föladatává a helyesírási szabályok átdolgozását, a múlt század hetvenes éveiben s ismét a századnak végén. Ez utolsó alkalommal, bár az Akadémia semmi nagyobb változtatást nem kívánt elfogadni, a bizottságnak éveken át folytatott alapos tárgyalásai nem maradtak minden eredmény és haszon nélkül.

A Nyelvtudományi Bizottság csak 1862-ben állapította meg rendszeres munkatervét, az ebbe fölvelt összehasonlító nyelvészettel egész nyelvtudományunknak szélesebb alapot szerzett, s egyúttal megnyerte az Akadémia támogatását a *Nyelvtudományi Közlemények* című állandó folyóirat kiadására. E folyóiratnak eddigelé megjelent harminczhat kötete foglalja magában a bizottsági tagok munkálatainak nagy részét, s egyúttal hű tükre nyelvtudományunk félszázados haladásának. Hunfalvy Pálnak, az akkori bizottsági előadónak, szerkesztése alatt egészen általános volt a folyóirat: az 1878-ig megjelent tizen négy kötet mindent fölkarolt a lapp nyelvtől a dravida nyelvekig s a mongoltól a baszkig. Azonban legtöbb tért az ural-altaji nyelv hasonlító munkálatok foglaltak el s köztük első sorban Hunfalvy és Budenz dolgozatai. Hunfalvy ezen idő alatt tette közzé a lapp, vogul és osztják nyelv terjedelmes ismertetését. — Budenz leginkább a törökség tanulmányával foglalkozott. Azután a finn-ugor nyelvek közül ismertette behatóan a cseremis, mordvin és svéd nyelvét. Majd fölismervén, hogy a magyar nyelv közvetlen rokonsága csakis az ugor nyelvekben található, tüzetesen ezek körében folytatott hasonlító tanulmányokat, melyeknek főczélja a magyar-ugor nyelvazonosság rendszeresítése volt. Így keletkezett a magyar-ugor szókinés összeállítására az első rendszeres kísérlet: „A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések“ a NyK. VI—VII. kötetében (ebből lett aztán a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár). S így keletkezett a későbbi Ugor Alaktanhoz az első nagyszabású tanulmány: „Denominatív igék az ugor nyelvekben“ (X). Vámbéry magyar-török szóegyeztetéseiből is Budenz válogatta külön azokat az elemeket, melyek az ősi rokonság bizonyítékai, azoktól, melyeket utólag, a török népekkel való érintkezések idején vett át a magyar nyelv. — Barna Ferd. a magyar és finn nyelv észjárásbeli találkozásait tárgyalta (VI.). — Simonyi Zs. az ugor módalakokat tette tüzetes tanulmány tárgyává. — A külön magyar nyelvészetnek természetesen szintén nagy tér jutott. A szerkesztő és Fogarasi János vitatkoztak egymással az ige-

idők kérdéséről. Ugyancsak ők és Mátyás Flórián sokat foglalkoztak a nyelvbeli régiségekkel; a népnyelvvvel pedig Fogarasi, Vass József és Kriza (II.—IV. és X.).

Azonkívül az indogermán, sémi és egyéb nyelvekkel, a classikus philológiával, s a nyelvészetieken kívül sok mythologiai, ethnologiai s általában őstörténeti értekezéssel találkozunk. Ilyen Hunfalvyé a magyar mythologiai nyomokról (XII.), valamint a földirati nevekről (VI. VII.): szintén ethnologiai érdekből tárgyalta ismételve az oláh nyelv és nép történetét (VI. XIV.). — Ez a fől sorolás nagyon tarkának mutatja a NyK. tartalmát, de mégis megvolt a tízennégy kötetnek a maga határozott jelleme. Jellemüket egyrészt Budenz és Hunfalvy uraltaji tanulmányai, másrészt Hunfalvy ethnologiai értekezései adták meg.

1878 végén Hunfalvytól, ki ekkor a nyelvészet művelését már majdnem teljesen abbahagyta, hogy ethnographiai és őstörténeti nyomozásainak éljen, Budenz József, az új bizottsági előadó, vette át a Ny. Közlemények szerkesztését. Ő jól megokolt előterjesztéssel rávette a Nyelvtudományi Bizottságot, hogy a Ny. Közlemények tárgykörét egészen az uraltaji tudománynak művelésére szorította, „oly célból, hogy az, a mi kétségtelenül nyelvészeti főteendőnk és elengedhetetlen földadatunk, melynek teljesítését tőlünk joggal is várhatják, hogy éppen az a nyelvészet, a mely amúgy is a mi erőinknek nagyobb részét foglalkoztatja, hogy éppen az tegye egyszersmind e folyóiratnak lehetőleg homogén tárgykörét“.

A Ny. Közleményeknek azt a nyolcz kötetét, mely 1879-től 1892-ig jelent meg (XV.—XXII.), majdnem egészen Budenz és az ő iskolájából kikerült nyelvész-nemzedék munkálatai töltik meg. Itt jelent meg a mesternek egyik legfontosabb műve, az ugor nyelvek összehasonlító alaktana (XVIII. XX., kiegészítő részeit később közöltük hagyatékából XXII. XXIII.). Kisebb összehasonlító dolgozatai: az ugor nyelveknek elágazásáról (XV. XVI.), az ugor 3. szem. névmás eredeti alakjáról s az ugor számnévek rendszeréről (XXI.). — Az ugarság különféle részeiből nyelvmutatványokat közölt: így a vogulból XIX., osztjából XVII., zürjénből XV., mordvinból XVI. De másfelől elérkezettnek látta az időt, hogy az ugarságon túlmenve a távolabbi rokon nyelveket is tárgyalás alá vegye. Így ismertette az ugarsághoz legközelebb álló samojéd nyelvek egyikét (XXII.), továbbá a szorosan vett altái nyelvek közül a mandsut (XX.), a mongolt (XXI.), s a török nyelvek közül a jakutot (XIX.). Ezenkívül tüzetesen és szigorúan megbírálta Vámbérynak a magyarok eredetéről irt könyvét (XVII. XVIII.). Budenz saját munkái mellett legtöbb tért engedett tanítványai

közül Halász és Munkácsi dolgozatainak. Halász Ignác főleg a l a p p n y e l v j á r á s o k kimerítő ismertetésével szerzett magának érdemeket. Munkácsi Bernát közlései főleg a votják, vogul és csuvas nyelvek terén mozognak.

Abban a tizennégy évben, mikor Budenz volt a bizottság előadója s a folyóirat szerkesztője, rendkívül meggazdagodott és megélenkült nemcsak összehasonlító nyelvészetünk művelése, hanem bizottságunknak sokoldalú működése is. Budenz József, hogy összehasonlító nyelvészetünknek jövőjét is biztosítsa, mikor Magyar-ugor összehasonlító szótáráért elnyerte az Akadémia nagy jutalmát, e jutalomnak felét följánlotta a R e g u l y - a l a p megteremtésére. Erre nézve hadd foglaljon itt helyet a bizottságnak 1879. június 9-iki jegyzőkönyvéből Budenz előterjesztése s a rávonatkozó bizottsági határozat:

„A magyar nyelvtudományt első sorban érdeklő rokon nyelveket — az ugor nyelveket — csak az egy finn nyelvet kivéve — még nem ismerjük oly anyagkészletből, mely haladó összehasonlító nyelvtudományunkat kielégíthetné. Bármily nagyra becsülendő is azon egyes nyelvész-utazók érdeme, a kik eddig az illető ugor (kivált keleti-ugor) népeket látogatták s nyelveiket részint legelőször kutatták, — ú. m. a finnek részéről kivált *Castrén*, *Ahlqvist*, s magyar részről az egy *Reguly*, kikhez csak kevés helybeli orosz nyomozó számítható (*Szavvajitov*, *Rogov*: zürjén nyelv; *Popov*, *Vologodszki*: vogul és osztják nyelv) — azt nem is kell bizonyítani, hogy valamely nyelvnek (kivált ha még több dialektikus változatban él) valamennyire teljes föl kutatása s elegendő eredeti nyelvanyag gyűjtése nem várható egy-két bármily sikeresen és buzgón működő nyelvész munkájától. Hiszen saját magyar nyelvünkben, a melynek pedig anyagkészlete egy 400 éves irodalomban van lerakva, még folyvást kerül ki eddig észre nem vett becses adat.

Összehasonlító nyelvtudományunknak eddig elég dolga volt azzal, hogy a rokon nyelvekről eddig rendelkezésére levő anyagot földolgozza s talán ezt sem végezte még teljesen (pl. a mi a *Reguly* hagyományát illeti); de most már idején való arról is gondoskodni, hogy a mindig mélyebbre hatni törekvő tudományunk számára új, — s a többszörös összehasonlítás által biztosabb, a nyomozónak egyéni tévedéseitől mindinkább ment, de kiváltképen még ismeretlen részleteket is reménylhető anyag szereztessek. S e megszerzés becsületbeli föladata a magyar nemzet első tudományos intézetének, — kivált tekintve, hogy e téren egy rokon nyelvű nép (a finnek) elismerendő törekvéseivel találkozik, de a mely számban és anyagi erőben amúgy hátrább áll a magyarnál. Ideje már, hogy újra meginduljanak — az ugor rokonság terén teendő közvetlen nyelvkutatás végett — olyan

tudományos utazások, a melyeknek első nagy példáját a magyarok részéről *Reguly* adta, kinek ugor nyelvészetünk az ő anyagának egy igen becses részét köszöni. De kell és lehet is már most, a folytatandó nyomozás munkájához rendszeresebben hozzáfogni, a munkarészletek czélszerű kijelölésével s alkalmas egyes erőkre való elosztásával. Kivánatos, hogy majd minden évben legyen egyik-másik rokon népnél magyar nyomozó, — s hogy ennek folyamatba vétele ne késsék nagyon, parancsolja a szomorú sors, melynek mind a keleti-ugor rokon népek elébe néznek: az egyre gyorsabbá váló enyészet, egy túlhatalmas környező és uralkodó másnyelvű nép elnyomó árai között.

De a kijelölt fontos cél megvalósítása nagy pénzerőt kíván s a szükséges kiadás előreláthatólag nem fog mindig az Akadémia rendes budgetjéből telni. E szerint kívánatosnak látszik, hogy mindig bizonyos összeg egy külön *alap* által biztosítva legyen, úgy hogy az Akadémiának ahhoz esetleg csak valamit hozzá kellene pótolnia. Reménylhető, hogy a *külön alap* fönnállása egyes adakozókat is a cél fontosságára figyelmesekké tesz s az alap öregbítésére indítja nemeslelkűségöket. Bizonyosan akadnak majd más módok is az alapnak bár apránként való növelésére (pl. gyűjtések, — eredménytelen pályadíjak odafordítása).

Ezúttal a t. Bizottságot csak arra vagyok bátor fölkérni: mondja ki, hogy — „*az ugor rokon nyelvek (kivált a keleti-ugor nyelvek) rendszeresen folytatandó tüzetesebb kinyomozására egy külön pénzalapot óhajt létesíteni, melynek legalkalmasabb nevét a **Reguly-alap** címet ajánlja; s kéri az Akadémiát, hogy az alap létesítését elvben elfogadván, az annak kezelésére vonatkozó részletes megállapítások (szabályok) kidolgozásával és eléterjesztésével ugyancsak a Nyelvt. Bizottságot bízza meg*“.

Egyúttal előadó a létesítendő *Reguly-alaphoz* egy kis mustármagul (az ugor szótárért nyert akadémiai jutalomból) fölajánl — 500 forintot.

A Bizottság a *Reguly-alap* létesítésére vonatkozó ezen indítványt teljesen elfogadván, az ügyet, további eljárás végett, a Nyelvt. Osztályhoz teszi át. Eléadó adományához még *Szarvas Gábor* is, a Nyelvőr szerkesztősége részéről, egy eredménytelenül maradt 50 aranyas pályadíjat ajánl föl.“

—

A nyolczvanas években három Budenz nevelte nyelvésztt küldött ki a bizottság — több ízben is — a votjakok, vogulok, lappok és törökök nyelvének tanulmányozására (Halász Ignáczt, Munkácsi Bernátot és Kúnos Ignáczt), s ezek mindenkor gazdag zsákmánynyal megrakodva tértek vissza.

De több más irányban is találkozunk a bizottság kezdésével, irányításával, vagy legalább buzdításával. A nyolczvanas években sokat foglalkozott a Mesterségek Szótárának előmunkálataival (szerk. Frecskay János), továbbá a finn-magyar szótárral (szerk. dr. Szinnyei József), sőt még a nyelvújítás szótárának tervével is (1881. III. 26-iki jegyzőkönyv; l. a Magyar Nyelvőr 10 : 97. lapján közölt fölszólítást). S hogy minden egyébben is minő tervszerű volt Budenz József vezetése alatt bizottságunk működése, azt legjobban láthatjuk, ha megint Budenznek engedjük át a szót. A Nyelvtudományi Bizottság működéséről szóló egyik jelentésében (l. Akadémiai Értesítő 1890. 20. l.) megemlékszik nyelvtudományunknak 1870 táján való ellankadásáról s újonnan való föllendüléséről, és így szól:

„A magyar nyelvészet művelői is kevesbednek, s a kik megmaradtak, részint más tanulmányokkal vannak elfoglalva. Kerülnek tehát a körébe tartozó becses adalékok, de a munkáságnak mégsem látszik a kívánt fogamatja, a mennyiben jelesen azon részében, melynek gyakorlatilag is kellene hatni, e hatás nem igen tapasztalható. Az irodalmi nyelv bírálata és ellenőrzése mégsem akadályozza a szabályellenes szóalkotások továbbterjedését s a szólásbeli idegenszerűség egyre kiszorítgatja a jó magyar kifejezéseket. Lassanként meg kellett a bizottságnak is éreznie, hogy a magyar nyelvészetnek ezen a bizonyos ellankadásán segíteni kell. Fölismerte, hogy tudományos tanításait meg is kell hallgattatnia, s e végett az irodalmi körökben, valamint általában a művelt közönségben a magyar nyelvészet iránt élénkebb érdeklődést kell kelteni, hogy ez úton egyszersmind új munkás erőket támasszon. Beláthatta azt is, hogy a m. nyelvészetet teljesebb ismeretanyaggal kell táplálni, jelesen a népnyelvnek tüzetes tanulmányát mozditván elő rendszeres adatgyűjtéssel és jobban hozzáférhetővé tévén a nyelvrégiségeket is, mely sok kiadatlan codexben és ritka nyomtatványban még szinte használatlanul lappangott. E részben a bizottság úgy intézkedett, hogy elfogadta egy olyan folyóirat alapítását, mely főteendőinek a m. nyelvművelés megvitatását és irányozását, meg az élő népnyelv kutatását és megismertetését vallja s nyelvészeti fejtegetéseivel egyenesen a művelt nagyközönséghez fordul oly módon, hogy azt nemcsak a nyelvügy iránt érdeklődésre bírja, hanem töle közreműködést is nyerjen. E folyóirat a *Magyar Nyelvőr*. 1872-ben Szarvas Gábor bizottsági tag szerkesztése alatt indult meg (az 1872-iki bizottsági jelentés azt mondja, hogy a bizottság „egy mélyen érzett hiánynon kívánt azon folyóirat létesítése által segíteni, mely a Bizottság aegise és Szarvas G. szerkesztése alatt, Nyelvőr czímmel újév óta közkézen forog”), s bátran állithatjuk, hogy általa

a m. nyelvészet új lendületet vett, valamint hogy az irodalmi nyelvvelésére várt hatása is csakhamar tapasztalható volt. Már a második évfolyamában százra emelkedett dolgozótársainak és gyűjtőinek száma s eddig a népnyelv ismeretére szolgáló annyi anyag gyűlt benne össze, hogy a nyelvészeti használat könnyítése végett már annak szótári földolgozása kívánatosná vált. Ezen munka, az új *Magyar Tájszótár* szerkesztése 1884 óta dr. Szinnyi József-re van bízva, ki anyagának javarészét csakugyan a Nyelvőr gyűjtéseiből meríti. [A nyelvjárások grammatikai földolgozásának irányítására kiadta a bizottság Balassa József két munkáját: a *Phonetikát* s *A m. nyelvjárások osztályozását.*] — A mi a m. nyelvregiség hozzáférhetővé tételét és teljes föltárását illeti, ennek is megfelelt a bizottság az által, hogy a kiadatlan m. codexeket egy új nyelvemlék-gyűjteményben adatta ki, oly utasítással, hogy a szövegek minden lényegesre nézve teljes alakhűséggel közöltesse, de földolgozó mellékletek (p. külön szótárak) elhagyásával, hogy a kiadás szerfölött hosszú ideig el ne haladjon. Az így készült *Nyelvemléktár* az eddig Volf György gondozása alatt megjelent 14 kötetében kevés híján föl is ölelte már az egész, eddig a közismeret és tanulmány elől elzárt codexirodalmat. A régi nyelvemlékek egy másik részét foglalja magában a *Régi magyar költők tára*, melyet Toldy halála után Szilády Áron ad ki; egyéb ritkákka vált régi nyomtatványok újra való kiadásáról most az 1879 óta fennálló irodalomtörténeti bizottság gondoskodik. — De a bizottság azzal nem érte be, hogy a régi nyelv ismeretének forrásait megnyitotta, hanem egyszersmind az egész nyelvregiségnek . . . olyan első földolgozását is szükségesnek látta, mely annak különösen a szónyomozásra való nyelvészeti használatát lehetőleg megkönnyítse. Ebbeli szándékát megvalósította a *Magyar Nyelvtörténeti Szótárban*.“

—

Budenz József halála óta igyekeztünk a megkezdett tervszerű munkákat fölünk telhetőleg folytatni és befejezni. A rokon népek közt folytatott tanulmányutak eredményei jobbra megjelentek, népköltési gyűjtemények, szótárak s részben már nyelvtani földolgozások alakjában, és becses segédeszközei lettek összehasonlító nyelvészetünknek és őstörténeti kutatásainknak. Elkészült a *Magyar Tájszótár*, s hiányainak pótlására éveken át gyűjtőket küldtünk ki hazánknak különböző vidékeire és hazánk határain túl is a moldvai csángókhoz, sőt hogy az egész népnyelvnek, valamennyi nyelvjárásnak rendszeres átkutatását és földolgozását biztosítsuk, sikeres mozgalmat indítottunk a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakítására. A Nyelvtörténeti Szótár kiegészítésére kiadtuk a Szamota István önfeláldozó munkájával szerzett

gyűjtésből a Magyar Oklevélszótárt, Zolnai Gyula szerkesztésében. Szívesen támogattuk Melich János bizottsági tagtársunknak a szláv jövevényszókra és szótáraink történetére vonatkozó szorgos kutatásait. Mikor pedig újabb nyelvtudományunk sokoldalú munkásságával eléggé előkészítettnek láttuk a talajt, megindítottuk az új nagy szótár előkészítésére irányuló tárgyalásokat. Az új szótárnak nagyszabású munkáját az oktatásügyi kormány évi segélylyel, a M. T. Akadémia pedig az új állandó szótári bizottság föllállításával biztosította.

Vége éveken át számos élénken vitázó ülésben foglalkoztunk a magyar nyelvművelésnek két gyakorlati kérdésével: a helyesírással és az idegen szók elhatalmasodásával. A helyesírást először egy külön nagy albizottságban, még Szarvas Gábor vezetése alatt, tárgyaltuk tüzetesen, az így készült dolgozatot aztán tételről-tételre, sőt betűről-betűre átvizsgáltuk a teljes Nyelvtudományi Bizottságban. Javításainknak egyelőre csak igen kis részét fogadta el az Akadémia, de munkánkkal sikerült előkészíteni iskolai helyesírásunknak többféle egyszerűsítését. — A fölsőleges idegen szókna k magyar szókkal való helyettesítését szintén számos bizottsági ülésben megvitattuk, s a tárgyalásoknak eredményét Tolnai Vilmos foglalta össze a *Magyarító Szótárban*.

A magyar s az ural-altaji nyelvészeten kívül a bizottság figyelme kiterjedt más nyelvkörökre is, különösen a sémi s az indogermán nyelvekre; amazokat a Nyelvtudományi Közleményekben Kuun Géza gróf és Goldziher Ignác, emezeket Asbóth Oszkár és Petz Gedeon művelte. A legutolsó években pedig az általános és indogermán nyelvtudománynak s a hazai nem-magyar nyelvek kutatásának két új eszközét teremtette meg a bizottság: egyik az Asbóth Oszkár szerkesztette *Nyelvtudomány* című folyóirat, a másik a *Magyarországi német nyelvjárások* címe alatt megindult monographia-gyűjtemény, melyet Petz Gedeon szerkeszt; tervünk szerint e mellé fog sorakozni a hazai szláv nyelvjárásokat ismertető sorozat.

Talán e rövidre fogott beszámolóval is sikerült megmutatnunk, hogy a Nyelvtudományi Bizottság e félszázad alatt termékenyítőleg hatott a hazai nyelvtudománynak s kivált a magyar nyelvművelésnek minden ágára, és hogy a M. Tud. Akadémia továbbra is elvárhatja tőle a lelkiismeretes, czéltudatos és eredményes működést.

Tinódi széphistóriája Jasonról.

(Kivonat *Décsi Lajos* lt. 1906. decz. 3. székfoglalójából.)

Előadó lev. tag akadémiai székfoglaló értekezésében, melynek címe: „Széphistoriák a XVI. és XVII. századból“, az összes szorosabb értelemben vett magyar széphistoriákat, t. i. a melyek a classikus és a középkori romantikus vagy magyar mondavilágból vették tárgyukat, kiadásra készen, irodalomtörténeti bevezetéssel ellátva bemutatta. Mutatványul felolvasta dolgozatából az első széphistoria, Tinódi „Jason király“-a irodalomtörténeti bevezetését, melynek kivonata itt következik.

Tinódi egyetlen széphistóriáját, melyet Toldy még nem ismert, s először Szilády adott ki, a Csereyné-codex vagy verses-könyv tartotta fenn. Csupán ezt a kézirati másolatát ismerjük, valószínűen sohasem jelent meg nyomtatásban. A Csereyné-codex a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak az Apor-codexen kívül legbecsesebb kézirata. Egy 73 negyedrést levélből álló kötet ez a XVI. század második feléből, nagyobb része egy kéz írása. Írója az 1b levelen Balázs deáknak nevezi magát („balas deiak írta ezer 565“) s minden valószínűség szerint egy személy a „Sodoma, Gomora veszödelméről“ szerzett bibliai historia „Balás Deák“-jával, a ki 1559-ben Gyulán írta énekét. Nehezebb megállapítani, mi volt családi neve? Egy személy-e azzal a Balázs-deák Mártonnal, a ki Vég-Gyula várában, mint hadnagy vitt végbe hősi tetteket (EPhK. 1885:157. l.), vagy pedig annak atyja, a Békésről származott Balázs deák (RMKT. VI:384. l.)? Nekünk ez az utóbbi feltevés látszik valószínűbbnek, ezt a Balázs deákot tartjuk a „Sodoma, Gomora veszödelse“ szerzőjének is. A Csereyné-codexben nevezetesebb verses művek: 1. Szegedi András éneke Jeruzsalem ostromáról (1558). (Szilády ezen kézirati szöveg alapján határozta meg a szerző nevét, Toldy a nyomtatott szövegből „Csegéri (Csegezi?)“, Szabó K. „Csengeri“ nevet olvasott ki.); 2. Pesti György éneke a halálról (1560). (Megvan ugyan Bornemisza Énekeskönyvében is, de romlott szöveggel. Bornemisza nem törődve a rímmel, sokszor az értelemmel sem, önkényesen átdolgozta azt. A magyar „Todtentanz“ kiadásához alapul csak ez a különben is legrégebb kézirati szöveg szolgálhat.) 3. Tinódi

„Jason király“-a; 4. Egy „Cancio jókoza“ című ének négy első versszaka, mely alább „Cantio ivcvnda de Helena Horvat“ címmel teljesen megvan s címének semmiképen meg nem felelő vallásos ének Girothi Pétertől (1566) stb.

Tinódi széphistóriájának Szilády „Jázonról és Médeáról“ címet adott. A Csereyné-codexben latin címe van: „Alŷa cancio optima de Regŷs Iason pulcra“ [id est historia]. Nem valószínű, hogy eredetileg ez volt a címe, azaz, hogy magától a szerzőtől származik, mert Tinódi nem adott műveinek latin címet, de feltehetjük, hogy Balázs deák úgy fordította le azt latinra, a mint akár kéziratban, akár nyomtatványban találta. Az egyetlen kézirat latin címének ez felel meg magyarul: „Igen szép ének Jason király széphistóriájáról“, ezt kellene tehát visszaállítani. Ezen cím mellett szól az is, hogy a kik nótául választották, szintén így idézik: „Az Jason éneke nótájára“ Tar (Thaarare) Benedeknél,¹ „Ad notam Iafonis“ Szegedi Gergelynél²: tehát elhagyják a Medea nevét.

(Következik a széphistória tartalma.)

Mikor szerezte versbe Tinódi e széphistóriát, nem tudjuk. Szokása, hogy a versfökön kívül az utolsó strófában is magával, vagy művével foglalkozik: rendszeren itt szokta megmondani az írás évét is. Ez az utolsó strófa, ha csakugyan megvolt, elveszett és így a szerzés idejéről csak találgatásra vagyunk utalva. Irodalomtörténetiróink többnyire megegyeznek abban, hogy a Tinódi első művei közül való.³ Acsády Tinódi műveinek időrend szerint való összeállításában a negyedik helyet juttatja neki s elibe teszi Judit asszony históriáját, Buda veszését, Perényi [Prini] Pétert s az írás évét 1542—8-ban határozza meg.⁴ Nézetünk szerint tévesen. Tar Benedek 1541. Szent Mihály [Szeptember] havának első hetiben szerzett „Házasságról való dicsíret“-hez már nótául választja, jóval előbb kellett tehát Tinódinak megírni. Csak jó sok idő, legalább két-három év múlva terjedhetett el annyira, hogy a szegedi énekszerzőhöz is eljusson. Tinódi legelső fennmaradt művét tehát 1537—8 körül szerezhetette.

Eredeti-e Tinódi Jáson históriája vagy csak fordítás? Ez a kérdés a mű felfedezése óta foglalkoztatta irodalomtörténet-íróinkat. Első kiadója, Szilády nem tartotta fordításnak. „A görög mythologiából — úgymond — eléggé ismeretes tárgy feldolgozási módja azt sejteti, hogy Tinódi nem kész művet fordított, hanem

¹ Szilády: RMKT. II: 153. l.

² XXIX. Psalmus. Énekeskönyv. Debr. 1569. 19. l. RMKT. VI: 222. lap.

³ Szilády: RMKT. III. k. XXII. l. („alighanem legelső műve“), IX. l. — Mészöly: Tinódi S. 132. l.

⁴ Azt hisszük, így javítandó ki a sajtóhiba: 1542—42.

olvasmányai után saját felfogása szerint alkotta meg énekét.¹ Ugyanezt a nézetét fejezi ki az életrajzban egy szép költői képben: „Természetesebb azon feltevés, hogy ez az ének a lantos első művei közül való, midőn még határozott irány nélkül, iskolai visszaemlékezéseinek tarlóján szedett virágokból kötött egy bokrétát nemzeti öntudatra csak később ébredt műzsjának keblére.”² Jobbára ez a feltevés ment át irodalomtörténeteinkbe. „Gyógyulása idején Dombovárrott írja legrégibbnek tartott énekét, a Jason és Medea címűt, melyet iskolai emlékek nyomán készített”, írja Badics a Beöthy-féle képes Magyar irodalomtörténetben.³ Acsády szerint pedig „Jázon és Medea történetét mondja el (a legkisebb elbeszélésben), szárazon, szintelenül, úgy adva elő az eseményeket, amint azt az író valamelyik könyvben olvasta”.⁴ Bodnárnál: „Honnét vette kis elbeszélését; állott-e előtte valamely minta vagy pedig tanulói visszaemlékezésből írta le, nem tudom megmondani”.⁵ Legújabbban Mészöly Tinódi életrajzában ezeket mondja róla: „Egy epikai költői tárgyat is dolgozott föl Tinódi, Jázon és Medea historiáját, melyről legrégibbnek ismert műve szól. Így kezdi: (itt idézi a négy első sort). Ő tehát a mithologiabeli meséről történeti krónikát ír. De néhol a tárgyról ragad az előadásra is némi költői elem. A népköltemények módjára emlékeztetnek a több helyen előforduló ismétlődő kifejezések és sorok. A népmesékre emlékeztet az, hogy Médea: „Jázont egy hétiglen siratá magában”. A virágénekek hangja csendül meg Médea szerelmi vallomásában a következő strófa végén: „Sok vitézeket én szépeket láttam, | De náladnál szebbet én soha nem láttam; | Kérlek, megbocsássad, szerelmed óhajtom, | Kit az én szívembe arannyal beirtam”.⁶

Lássuk, mennyire találják el az igazságot. A forrásra Tinódi maga szolgált útbaigazítással. Műve első versszaka:

Sok bölchiek Irttanak az meglött dolgokrol,
Ielesben Troianak w nag' Romlasarol
ennis ßolok Romlafanak fundamentomarol
hog' kettfeg ne legien enny sok Irasrol,

valamint az utolsó:

Ez lwn eredettÿ mind az kett Troÿanak;
fundamentomabol el kÿ romlaffanak;
az kortt az görögök nag' bozzut, [allanak]
kÿral'ok wittezzek fokan megh halanak:

¹ RMKT. III. k. 472. l.

² U. o. IX. l.

³ I³. k. 289. l.

⁴ B. Szemle 1899. XCVII. k. 182. l.

⁵ Ir. Tört. I. 350. l.

⁶ 131—3. l.

világosan utal arra, hogy azt a trójai monda feldolgozásai közt kell keresnünk.

A Jason-monda a görög költészet legrégebb koráig nyúlik vissza. Már Homeros emlegeti az „Odysseiá”-ban (X. 135. kk. XII. 66. kk.), Hesiodos a „Theogeneiá”-ban (956. kk; 992. kk.) bőven tárgyalják a Νεοπάκτια ἔπη, Eumelos „Korinthiaká”-ja, Kinaithon stb. Epost írtak róla: Rhodosi Apollonios (Argonautika), Epimenides stb.; Orpheus neve alatt is maradt ránk egy Argonautika.¹ Drámát írt róla Euripides (Medeia). A latin feldolgozások közül nevezetes a Valerius Flaccus eposa (Argonauticon)² és Seneca drámája (Medea). Ovidius a „Metamorphoses”-ben s a „Heroides”-ben dolgozta föl.³ Mindezekben azonban hiába keresünk Tinódi forrását, mivel nem a Trója-mondával szoros kapcsolatban tárgyalják a Jason-mondát. A Trója-monda feldolgozásai közül először a Dares Phrygiusnak tulajdonított „De excidio Troiae historia” veszi Jason és társai vállalkozását kiindulási pontul Trója veszedelméhez. A későbbi feldolgozók aztán ebben is követik s ezt a részt is mindjobban kibővítik. Így az Albertus Stadensis „Troilus”-a,⁴ Benoît de Sainte-More „Le roman de Troie”-ja stb., főképp pedig Guido de Columna „Historia Troiana”-ja.⁵

Guido de Columna (vagy olaszosan Colonne)⁶ messinai városbíró volt, a XIII. században élt.⁷ Mattheus de Porta salernói püspök kérésére fogott latin prózában írt munkájához, melyet 1287-ben⁸ fejezett be Benoît verses művének felhasználásával⁹

¹ Christ⁴ 820. l.

² Magyarra ford. Fábián G. Arad, 1873.

³ A későbbi feldolgozások között felemlítjük Dracontius latin elbeszélő költeményét s Raoul Lefevre († c. 1467) „Roman de Jason et Medee” cz. regényét. (V. ö. Dunlop-Liebrecht 181—2. l.) Corneille (Medea), Marbach (Medea), Grillparzer (Das goldene Vlies) színműveit. Nálunk Dugonics regénynek dolgozta fel latin (Argonauticorum . . . libri XXIV. Pos. Cass. 1788.) és magyar nyelven (A gyapjas vitézek, Pozs. 1794. 2 kötet.).

⁴ Megj. Lipsiae. 1875.

⁵ „Historia destructionis Troie”, „Historia de bello Troiano” czímet is visel.

⁶ „G. de Columnis”-nak, „della Colonná”-nak és „delle Colone”-nek is írják. L. Gröber i. m.

⁷ Tiraboschi: Historia della litt. ital. vol. VIII. (1833) 136—140. l. Bartoli: Storia della lett. Ital. I². Firenze 1878. 154—162. l. Dunlop-Liebrecht 179. l. Gröber: Lat. Literatur. Grundr. der rom. Phil. II/1. 321. l. — Casini: Ital. Litteratur u. o. II/3. 18. (itt az újabb irodalom is fel van sorolva). Bőven foglalkozott vele Toldy F. „Anonymus és Colonnai Gvido” cz. latin értekezésében (Összegyűjt. m. VII. 249—261. l.), megtéve őt Anonymus plagisatorának.

⁸ Más adatok szerint 1273 v. 1288—9. Toldy i. h. 253. l.

⁹ Lásd: H. Dunger: Die Sage vom trojanischen Kriege in d. Bearb. d. Mittelalters. Leipzig, 1869. — W. Greif: Die mittelalt. Bearb. d. Trojannersage. Marburg. 1886. (Ausgaben u. Abh. aus d. Geb. d. rom. Phil. 61.)

saját phantasiájának is szabad folyást engedve, saját tudását is fitogtatva. Jason és Medea romantikus történetével kezdődik, azután Trója első pusztulását mondja el s a tulajdonképeni Trója-monda kiszínezett előadása után a háború hőseinek Trója pusztulása után való dolgaival (Posthomerica) is foglalkozik. Guido hősei középkori lovagok: Achilles Polixena szerelméért eped, kit Hektor temetésén pillant meg és szerelméért kész volna rögtön abbahagyni a harczt; Trója tündérvárhoz hasonló, a milyent csak a képzelem alkothat; Páris és Helena nyolcz napig tartó lakodalmat ülnek, muzsikaszóval és komédiákkal; Helenának két szemöldöke közt kis sebhely van, mely nem hogy ártott volna szépségének, de emelte azt; a tudós Cassandra igen fehér arcú, de szeplős volt; Párisnak sárga haja úgy fénylett, mint a tiszta arany stb.

Ez a regényes história még a könyvnyomtatás felfedezése előtt kéziratban nagyon elterjedt és népszerű munka volt.¹ A budapesti egyetemi könyvtárban is fenmaradt egy kézirati másolata 1475-ből, melyet Sztárai Máté (Matheus de Stara) Egervári László, váradi püspöki gubernator megbízásából készített (Cod. lat. saec. XV. No 71), a csetneki evang. egyházkerületi könyvtárban is van egy 1456. évi kézírata. A könyvnyomtatás felfedezése után nem került mindjárt kiadására a sor (első kiadása 1477-ben jelent meg), de attól fogva, hogy közzétették, egyik kiadás a másikat követte. Magyarra Haller János fordította le 1681-ben, a fogarasi fogházban s 1695-ben adta ki Kolozsváron, mint a „Hármas Istoria“ harmadik részét.

Tinódi ezen „Historia Troianá“-nak valamelyik kiadásához jutott hozzá Dombóváron s ennek bevezető részét szedte magyar versekbe. Sőt valószínű, hogy később le is fordította az egész Trójai historiát. Ha csak Jason kalandját akarta volna lefordítani, minek hivatkozik benne annyiszor Trója pusztulására? És csakhamar Jason fordítása után, mely mint befejezett széphistória, önállóan is forgalomba került, az énekszerzők emlegetik s nótául választják „Trójá“-t. Szkhárosi Horvát András 1544-ben Váradon szerzett „Ketfele hitről: à Cristvsbeli; es à Papai foltos Hitről“ című verses művének felirata: „Az Troia Notaiara. Nagy fok szent Irafokrol emlek:“. Ezt a Bornemisza Énekeskönyve tartotta fenn számunkra (1582). De hátha a kiadó és nem a szerző látta el ezzel a felirattal? Arra is van ugyan példa, hogy a kiadó ír felébe „nótát“, de Bornemisza bizonyára inkább vallásos éneket, bibliai historiát választott volna — Énekeskönyvében úgy is eleget talált volna olyat, a mely erre a nótára megy — nem pedig

¹ Népszerűségéről l. Taine: Philosophie de l'art.
15. lap.

egy általa többször megrótt széphistóriát. De ha már az ének fölött ezt a notát ott találta, megtartotta. Még akkor is, ha a Bornemisza-féle Énekeskönyv adatát nem fogadnók el, ott van Fekete Imre „Az erős es istenfelő vitez Samsonrol historia“¹ cz. munkája, e fölött is ez áll: „Meg emlekezhettünc, auagy Troya Notaiara“. Ezt az elbeszélést Fekete 1546-ban írta s a Hoffgreff-féle Énekeskönyv tette közzé, melyről Szabó Károly (RMKT. I. köt.: 348. sz. a.) és Szilády Áron kimutatják, hogy 1552-ben kellett megjelennie, mert „54 ivnyi tartalmában egyetlen újabb keletű ének sem fordul elő“. Igaz, hogy Mátray későbbinek állítja, de nekünk Szabó következtetése meggyőzőnek látszik. Nem állítjuk, hogy Tinódin kívül más nem adhatott ki egy Trójai históriát, arra se helyezünk súlyt, hogy a „Trója nótájá“-val ellátott énekek mind 12 szótágú verssorok, mint a Tinódi „Jason históriája“, de első sorban mégis arra kell gondolni, a ki a Guido-féle Trójai história első részét átíltette. Annyi bizonyos, hogy már 1544-ben volt egy Trójai históriánk. Hunyadi, Lévai névtelen, Huszti Péter históriái tudvalévő, hogy sokkal későbbi keletűek (szereztetési évük 1569, 1570, a kiadás évei: 1577, 1576, 1582), reájuk tehát nem gondolhatunk.

Annak igazolására, hogy Tinódi csakugyan Guido latin szövegét fordította, valamint fordítói eljárásának szemléltetésére, álljon itt néhány sornyi mutatóvány a latin szövegből (az 1494-iki strassburgi kiadás szerint):

„In regno Thesalie de predictis pertinentiis Romanie, cuius incole Mirmidones dicti sunt, quod nos hodie vulgari denominatione Salonicium appellamus, regnabat tunc temporis rex quidam iustus et nobilis, nomine Peleus, cum eius consorte cum Thetide nuncupata, ex quorum matrimonio processit vir ille tam fortis tam animosus tam strenuus denominatus Achilles. — — Hunc autem regem, Peleum, describit historia quendam habuisse fratrem Esonem nomine, sibi ex utroque parente coniunctum et eo in etate maiorem. — — Ex hoc igitur Esone supererat quidam natus Iason nomine, vir fortis et strenuus et iuuenis nimium speciosus, modestus, largus, affabilis, tractabilis, pius et omni morum venustate, chorscus. Hunc Thesalie primates et nobiles, hunc plebei tenere dilectionis affectu pro suarum virtutum excellentia sunt amplexi, non minus, quam regem Peleum venerantes.

A Tinódi fordításában:

Egy wdőben wala az tessaliaba | az peleus kýral'lakýk kýral'fagban, | Tettýs azzoný wala wele hazaffagban | ký erős herkwlést [így] hordoza halfában: | Banat az kýralnak ýywett Tart'ta wala, | mertt egy att'afya [ő] neký wala, | ký erős Iafonnak neuezettik wala. | Igazan orzaga aztt illetý wala. | Az orşagbeliek wtt şerettýk wala, | mert nagy dýchierettes Iamborfaga neký wala, | — —

¹ RMKT. II: 334. I.

Vagy a szöveg közepéről véve a mutatóványt:

Deinde quendam annulum sibi dedit, in quo talis virtutis lapis erat inclusus, ut quaecunque venena corripere, eorum nocumenta repelleret et quem veneni rabies perfusa forsitan inficeret, velut ab aquis infusum innocuum sua virtute saluaret. Erat et in eodem lapide alia virtus intensa, ut si quis hunc lapidem clausum gereret in pugillo, ita, quod lapis ipse gerentis carni fortiter inhereret, inuisibilis statim fieret, ita, quod, dum ipse gestaret in pugno, nemini pateret copia visionis. Hunc lapidem sapientes achatem appellanti in insula Sicilie primo repertum. Et hunc Eneam scripsit Virgilius¹ gestauisse, cum primum inuisibiliter Carthaginis peruenit ad oras, de quo sic dixit: „Graditur fido comitatus achate“. — —

Es   nek  ada egy aran  gy wrw ett | kiben b lchiek Irnak ch'oda draga k weth | Wala Illien hazna az nag  draga k nek, | k tt moft s az b lchiek Irnak akattefnek, | k  w aban tenne azt meg nem latnayak, | az   lyc aban [igy] azt el z r l ttek, | Akhatefuel mentt woltt eneas karttagoban, | mikor digo azon  be mentt az templomban, | wirg lius Ir a az eneidesben | nem latta wt akkor fenk  az templomban: — —

A magyar átdolgozásának forrásával való összevetéséből k t nik, hogy Tinódi hiven követi az események sorrendjének előadásában, de nem szóról-szóra fordít s olyan önállóságot mutat, a milyent ebben a korban ritkán találunk. Nem szereti sem a bőbeszédű  radoz st, sem a tud koss got, Guido előadásának jellemvonását: ugyanezért a hosszú párbeszédeket elhagyja, vagy r vid t rajtuk (pl. a trójai kisz ll s n  Jason, Hercules beszédét egybevonja s a követ felesel s t elhagyja), vagy csak tartalmukat adja; egész sereg tudóskodó fejtegetést hagy el, melyek semmi, vagy igen laza összefüggésben vannak az elbeszéléssel s annak menetét megzavarják. Ilyen k t r sek a mirmidonokr l, a napfogyatkoz sokr l, Ohetes [Aeetes] kincsének  rz s r l, Peleus [Pelias] meg fjod s r l, Hercules hősi tetteiről, a hajózás feltalálásáról, a Nagy-  s Kis-Medve csillagról, az Aeneas-mond r l adott hosszadalmas magy razatok. A magyar átdolgozó romlatlan erkölcsi érzékéről tanúskodik, hogy röviden átsiklik Jason  s Medea  jjeli találkozásának érzékies jelenet n, melynél forrása szivesen idéz. A moralis elmélkedés az átdolgozó ízlésével megegyez, követi is ebben, de t ls gai nélkül. Milyen bőbeszédű fejtegetést csatol Guido a női nem  llhatatlans g r l és k jv gy r l ahhoz a jelenethez, melyben Ohetes Jason mellé  lteti leányát. Tinódi csak egyszerűen megmondja, hogy: „Nag  bolondfaga lwn ohettes k rlnak, | we delmet zerze w   p leany nak“ (169—170. v. s.). Tárgyi eltérések is vannak közte és forrása között. Pl. a szerelmi találkozóra Medea követe Guido-

¹ Vergiliusnál (Aen. I.) Achates Aeneas h i embere.

nál vénaszony (anus), Tinódinál kis apród. A latin forrásban a trójai kalandnál külön szól Jason, külön Hercules a követnek s az felel rá, Tinódinál az igen búsuló vitézek együtt izennek a királynak stb.

Tinódi versformái nem változatosak. Legjobban kedveli a négysoros egyrimű szakokat. Legtöbb ezek közül 11 vagy 12 szótagú sorokból áll, ezek legkedveltebb versformái, de használja a 10-est is; a háromsoros szakok 13—14—16 szótagúak s szintén egyriműek. Egy-egy énekében három 10-es sor után negyediknek 11-est, 12-es után 13-ast, 11-es után 13-as vagy 5-ös sort alkalmaz, az utóbbival, úgy látszik, a sapphói szakot utánozza. A Jason király históriája is 12 szótagú egyrimű négysoros strófákból áll. Szilády megjegyzi róla, hogy „nyelvén s verselésén nem találjuk azt a gyakorlottságot s megállapodottságot, melyet többi énekén tapasztalunk“. Ebből azt következteti, hogy Tinódi első művei közül való. Mint fentebb láttuk, ez a következtetés helyes akkor is, ha nem a verselésből vonjuk le. Tinódinak különösen verselésén nehéz a fejlődést kimutatni, mert mindvégig kevés, mondhatnók mindinkább kevesebb gondot fordított reá. Pl. „Zsigmond király fogságá“-nak még hanyagabb a verselése, pedig az énekszerző pályafutása vége felé írta. A Jason király verselése sem rosszabb, mint a többi művéké, ha pedig Tinódi átdolgozását forrásával vetjük össze, el kell ismernünk, hogy olyan helyes költői érzéket s forrásaival szemben olyan önállóságot mutat, a milyent későbbi műveiben ilyen mértékben nem találunk.

Kisfaludy Sándor a recenziókról.

(Felolvasatott az I. osztálynak január 7-iki ülésén.)

A Tudományos Gyűjtemény 1818. évfolyamának 6. füzetében *A Recenziókról* czímen egy értekezés jelent meg, a mely a nyelvújítás harcában jelentős mozzanatot jelöl. Ez az értekezés *Füredi Vida* névaláírással jelent meg s már Kazinczy és kora azt hitte, hogy szerzője Péteri Takács József, a dunántúli írók egyik tekintélyes embere és Kisfaludy Sándor, Horvát Endre, Pápay Sámuel meg Ruszek József jó barátja volt. Az a Takács József, a ki Horvát Endrével Kazinczynak 1815-iki békülő útja után 43 pontba összefoglalva megküldötte a nyelvújításra vonatkozó kifogásaikat.

Dr. Takács Sándor a Péteri Takács Józsefről irt (1890) életrajzában szintén neki tulajdonítja ezt az értekezést,¹ pedig a szerző nem Takács József, hanem Kisfaludy Sándor.

Meg kell előre jegyezni, hogy Kisfaludy Sándornak értekezése nem jelent meg sohasem eredeti formájában s a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent értekezés Kisfaludy Sándor értekezésének átdolgozása.

Az átdolgozásnak története van.

Tudvalévő, hogy Kazinczy Ferencz 1815—1816-ban szeretett volna a reá neheztelő dunántúli írókkal kibékülni s ezért Takács Józsefet meg is látogatta, majd hogy Kisfaludy Sándorral is kibékülhessen, Ruszek József keszthelyi apátot kérte fel közvetítőnek.

Kisfaludy Sándor azonban nem mutatott hajlandóságot a barátkozásra, s így mindketten Ruszekhez 3—3 levelet irtak, melyekben Kisfaludy Sándor Kazinczyt nem egyenes eljárásáért és teuto-gallo-hungarismusáért vádolta, Kazinczy viszont ezen állítások ellen védekezett.

Miután ebből a levelezésből meglehetősen kiderült, milyen a gondolkozásuk egymás iránt, történt, hogy Kisfaludy Sándor a

¹ Újabban Váczy János is a Magyar Nyelvben (1906) megjelent értekezésében (Horvát Endre és a nyelvújítás) és Kazinczy Ferencz Levelezése XVI. kötetének előszavában, mely az Akadémiai Értesítő 1906. évfolyamában is megjelent (535. l.).

Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamának 3. füzetében *Egy jelen volt Vendég* álnév alatt ismertette a Keszthelyi Helikonnak 1817. évi február 12-én, a király születése napján tartott ünnepélyét.

A *Vaterländische Blätter*-ek magyar tudósítója a *Tudományos Gyűjtemény* ismertetése alapján az ünnepélyt politikai lakmározásnak minősítette s azonfölül jelezte, hogy legközelebb 60 magyar munkát fog megbírálni. Kisfaludy Sándort nagyon bántotta ez a tudósítás, mert a *Vaterländische Blätter*-ek szerkesztője minden vizsgálat nélkül adta ki s nem győződött meg arról, vajjon igaz-e a tartalma. Eszébe jutottak ekkor Kazinczy recenziói, a melyek szintén így láttak napvilágot. Ez a recensio tehát csak a Kazinczy-törte úton haladt. Ezen elkeseredett haragra gyuladt, mert azt hitte, hogy „valamelly nem jó lelkű magyar Irónk palástya alatt egy olly Freronismus akar lábra kapni, mely minden jót, igazat, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni“. Meg volt győződve, hogy ezt azt állapotot Kazinczy-Freronnak köszönhetjük, mert ő kezdette meg nálunk a recenseálást, ő teremtette meg a meglévő irányt.

Elhatározta, hogy a mostani recenseálás módja ellen sikra száll s kifejti, milyeneknek kell a recenzióknak lenniök. 1818 elején meg is irta értekezését.

Az értekezés 6 részből áll s bevezetése határozottan megjelöli, hogy a *Vaterländische Blätter*-ek szerkesztőségének a magyar munkák bírálatára tett ígérete és a Keszthelyi Helikonnól szóló tudósítás okozta az elmélkedés létrejöttét.

Az első rész arra felel, mi az elmemivek recenziója, a második, hogy „kinek vagyon jussa bírálni“, a harmadik pedig, hogy mely nyelven kell az elmemívet recenseálni.

Fontos a negyedik kérdés, mely arra felel, hogy mennyire hasznosak vagy károsak a recenziók az irodalomra. Hasznos volna a recensió, ha egy tudós társaságtól vagy valamely bölcshet részrehajlatlan ítéletéből eredne, de a garázda recensensektől származó recensió csak kárt, gyűlölséget idéz elő. Ha pl. a *Vaterländische Blätter*-ek recensense a Keszthelyi Helikonnak ünnepélyéről a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent ismertetés alapján azt írja, hogy az politikai lakmározás volt, holott az az értesítés haza- és királytiszteletről szólt, igazán azt kell hinnünk, hogy valamely magyar írónak palástja alatt oly Freronismus kap lábra, a mely a szépet, igazat csirájában megöli.

Hasonlóképen fontos az ötödik kérdés, hogy milyenek a magyar művek eddigi recenziói. Recensenseink általában az író személyét tekintik a bírálásnál. Ha kedves előttük a személy, a művet édig magasztalják és a rosszat észre sem veszik benne, ha azonban az író nem kedvelt, a szépet, jót, figyelmen kívül

hagyják s a műből csak a rosszat szemelik ki. Ilyen eddig ismeretes recensenseink aprólékos eredetin kívül, csak jobb, silányabb fordítással foglalkoztak.

A legfontosabb azonban a hatodik kérdés, mely arra felel, kik a magyar művek német recensensei. E recensensek nem azok, a kik németül írtak s megismertették a magyart a külfölddel, hanem nagyobbára magyar írók, a kik a hír és név szomjától felfuvalkodva ily recensiókkal elsőik akarnak lenni s irigységet lehelve mindent legyaláznak, mi nem az ő firmájuk alatt jelent meg. Előre sejtethető, milyenek lesznek a *Vaterländische Blätter*-ek recensiói. E recensiók egy nagy elméjű írónk műhelyében készülnek, a mint ott készültek a vagdalkozó német tudósítások is. E vezérnek, újító kórságától elragadtatva, az a célja, hogy recensióival elijeszze azokat, a kik kikeltek ellene azért, hogy nyelvünket más nemzet majmává né tegye.

Az értekezésnek ezen rövid ismertetéséből is kitetszik, hogy Kazinczy kritikai és nyelvújító működéséről van itt szó, a támadás az ellen irányul. Ezt a támadást pedig Kisfaludy Sándor akarta Kazinczy ellen intézni.

Kisfaludy Sándor szerzőségét bizonyítják az alábbiak:

1. Igaz ugyan, hogy az értekezés Kisfaludy Sándor kezeírásában nem maradt ránk, de az Akadémia kéziratárában a Toldy-féle iratok között két másolatban¹ is megvan. Az egyiknek címe *Recensiói elmélkedések* (Magy. irod. level. 130. sz.), a másiké *Recensensekről* (Magy. irod. level. 127. sz.) és ennek czimlapjára oda van írva „az eredetiről másolva“.² Ezek Kisfaludy Sándor művei és levelei közé vannak besorozva s ezek közt nemcsak ez az értekezés, hanem több más is (pl. Ulysses és Penelope, Önéletrajz, A Magyar Színművészségről) eleinte csak e másolatokból voltak ismeretesek, sőt ma is csak így ismeretesek.

2. Kisfaludy szerzőségét bizonyítja az ok, a mely az értekezést létrehozta, az értekezésnek kiinduló pontja. Kisfaludy tudósítása alapján mondták, hogy a Keszthelyi Helikon ünnepélye politikai lakmározás és ugyanekkor ígérték a magyar művek recenseálását. Kit érintett e tudósítás? Ki védte volna ki jobban a támadást, mint éppen maga Kisfaludy!

3. De Kisfaludy szerzőségét hathatósan bizonyítja az érte-

¹ Ring Adorjának, az Akadémia irnokának, kezeírásában.

² Az eddigi kutatók figyelmét kikerülte Toldy Ferencz A magyar költészet kézikönyvének IV. kötete (2 kiadás) 31. lapján levő jegyzete. Itt Horvát Endre életrajzában, érintve a kérdést, megemlíti Kazinczy véleményét, hogy az értekezést Takács írta s Horvátnak pedig része volt benne. Erre Toldy megjegyzi, hogy „Kazinczy sejtelve csak részben volt helyes; az értekezést Kisfaludy Sándor írta, mint az előttem fekvő önkezü fogalmazata bizonyítja“.

kezésnek hangja, nyelvezete s több hasonló, sőt egyező gondolat az értekezés és Kisfaludynak ez időtájt Ruszekhez és gr. Dessewffy Józsefhez írott levelei közt.

Mikor az ötödik pontban azt mondja az orthographiáról, hogy az még nincs meghatározva és a jottisták a jövődő kort előre meghatározzák, ezt ugyanigy találjuk meg Ruszekhez 1816 június 3-án intézett levelében.

Értekezés.

... a magyar orthographia még nincsen meghatározva... még is, kivált az egyik rész... elég vakmerő még a jövődő kornak ítéletét is előre meghatározni.

Levél.

Meg van e tehát már határozva a' magyar Orthographia... s ki határozhatta azt meg eddig? Én azt tartom, hogy nyelvünknek Orthographiáját csak a jövődő fogja meghatározni.

Ugyanily egyezés tapasztalható akkor is, mikor (a hatodik részben) arról szól, ki az igazi recensens (vesd össze Ruszekhez 1816 jún. 3-án írt levelét).

Értekezés.

... minden világ elejbe bocsátott elmemívnek nagy Recensense az olvasó közönség: jó Recensense ezen közönségnek jobb és bölcsőbb része.

Levél.

A közönségnek jobb, bölcsőbb és nagyobb része... a legjobb, legigazabb Recensor az elméművekre nézve.

Ugyancsak egyező az is (az értekezésben és Dessewffyhez 1817-ben írt levelében), mikor Kazinczy újító kórságáról, literatori monopoliumáról és valóságos tyrannismusáról szól.

Értekezés.

Czélja az, hogy *újító kórságától* elragadtatván, azokat, kik elég nemesek és bátrak a nyelv ellen kikelni és nem engedni, hogy... édes anyanyelvünket... más nyelveknek majmává tegye, és vele úgyszólván Literatori monopoliumot, sőt valóságos Tyrannismust üzzön.

Levél.

Ekkor Kazinczyt... a nyelv' újító kórság, és egyszersmind a Francia, olasz és német nyelvet majmoló nyavalya kezdé gyötörni... A Tövisék... előmenvén azt hirdették, hogy övé a magyar nyelvnek Monopoliuma és a Tyrannismus a magyar Literatúrában.

De egyező vagy hasonló több más hely is.

Haszontalan és nevetséges hatalomszó, valakinek ilyen Ítéletét zászló gyanánt a közönség előtt kiszégezni. (5. pont.)

a maga ítéletét az olvasó közönség előtt zászló gyanánt kiszégezi (Ruszekhez, 1816 jún. 3.).

Recensenseink többnyire az Író személyét nézik, midőn munkáját ítélik. (5. pont.)

...nem annyira az elmemívvel szeretnek megvívni, mint az Írónak személyével (Dessewffyhez, 1817.).

Értekezés.

Kazinczy . . . az első magyar classicusnak, magyar Goethének, sőt a magyar Literatura valóságos Napoleonjának fog . . . hirdettetni, ki szint oly merész diadalommal osztja a más nyelvekből francia mód szerint requirált szavaknak a magyar polgárságot, mint Napoleon az ő Rokonainak a királyi . . . czimeket. (6. rész.)

(Kisfaludy) . . . egyenes lelke nem tudá a magyar Freronnak legalább egy-két dicsőítő versnek tömjénével kedvét soha megnyerni.

Kárt okozhattak azzal, hogy az Írók, a nemzeti kulturának Bajnokiközt egyenlenséget, visszavonást . . . sőt egész háborút szereztek. (4. rész.)

Eddig esmeretes Recensenseink kettőt hármat kivéve többnyire jobb, silányabb fordítók, kiktől aprólékos . . . eredeti darabokon kívül alig ismerünk egyebet. (5. rész.)

Levelek.

a ki így ír magyarul, az első classicus magyar Író (Ruszekhez, 1816 június 3.) . . . magyar Goethévé változása . . . oly gyözedelmi menetelt látszottak jeleníteni, mint mikor Napoleon letapodván a Francia népnek szabadságát, . . . magát Császárrá koronáztatta. (Dessewffyhez, 1817.)

. . . ha Kazinczynak én is úgy tömjéneztem volna . . . mint némelyek, hát még hibámat is magasztalta volna. (Ruszekhez, 1816 ápr. 17.)

(az írói levelezések) bajt okozhatnak: . . . tapasztaltam, hogy a magyar Literatura' Bajnokai között . . . meg hasonlásokra, felekezetekbe szakadásokra adtak alkalmatosságot (Dessewffyhez, 1817.).

. . . az ő minden akár jobb, akár silányabb aprólékainak égis emelése (Dessewffyhez, 1817.).

4. Kétségtelenül bizonyítja Kisfaludy Sándornak szerzőségét az a körülmény, hogy az átdolgozás után az eredeti értekezésből kimaradt és a Keszthelyi Helikonra vonatkozó részlet Kisfaludy Sándor neve alatt, Festeticshez intézett ódájával együtt a *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évfolyamának 3. füzetében (113. lapon)

megjelent. Ez utóbbi cikknek bevezető részlete pedig megvan a *Recensensekről* című értekezés végéhez toldva!

Kisfaludy értekezése tehát átdolgozva jutott csak a *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évfolyamának 6. füzetébe.

Kisfaludy tudniillik értékezését azonnal közölte barátaival, s habár nagyon tetszett nekik, mégis figyelmeztették barátjukat, hogy nagyon kiérezni belőle a támadást Kazinczy ellen. Ezt kerülni akarták (különösen Pápay és Takáts), mivel nem szeretnék volna, hogy Kisfaludy és Kazinczy között a kibékülés lehetlenné váljék. Azt ajánlották Kisfaludynak, hogy az értekezést átalakítják. Az átalakítást Horvát Endre végezte (erre vall a Füredi Vida név.¹) Takáts, Ruszek és Pápay tudtával, talán segítségével is.

Először bevezetést írtak az értekezés elé s ebben összehasonlítják a régi és újabb recensiókat. Azután a hat pontot egygyel megtoldották, ötödik pontnak ugyanis azt a kérdést fejtették, „milyeneknek illik az Antirecensióknak lenniük?”

Ezen bővítésen kívül az egyes kérdések keretén belül is változtattak és e változtatások mutatják, hogy a Kisfaludy értekezésének Kazinczy ellen irányuló élet gyengíteni akarták.

Az 1., 2. és 3. kérdés alig változott. A 4-ikből kihagyták a *Vaterländische Blätter*-eknek a Keszthelyi Helikonra vonatkozó tudósítását, mert a recensiókról általánosságban akartak szólni és mert azt akarták, hogy az ilyen helyekből ne lehessen a szerzőt felismerni. Kihagyták az 5. pont (nálunk 6-ik) végét, mely arról szól, hogy eddigi recensenseink jobb, silányabb fordítók, kik csak aprólékos eredetieket írtak mert ez nyílt támadás volt Kazinczy ellen. A 6. pontban (náluk 7-ik) meg a recensensek osztályozása után megtoldták az értekezést, kiterjeszkedtek a neologusoknak azon állítására, hogy a harcban ők nyerik el a pálmát. Az írók közé felvették Baróti Szabó Dávidot is. Kisfaludynak Kazinczyra felvett értelmezését teljesen megváltoztatták, enyhítették s teljesen átdolgozták az értekezés végét is. A mi nyíltan Kazinczyra vonatkozott, kihagyták. Kimaradtak a Freronismusról, újító kórságról, literatori monopoliumról és tyrannismusról szóló részletek s enyhítő, a poeta szabadságát védelmező részletet toldottak bele.

Végül e sok változáson kívül sok latin idézetet szűrtak a szöveg közé, részben például, részben bizonyításul. Ez meg is tévesztette Kazinczyt.

¹ Kazinczy Glottomachusaiban feljegyezi, hogy Horvát Endre nagyatyjának neve még Füredi volt, özvegye egy Horváthoz ment férjhez s ennek neve átment mostoha fiára. Állítólag maga Horvát beszélte el egy barátjának s ez Kazinczynak. (Magyar költők élete. Összegyűjtött Munkái közt IV. 184. l.).

Kisfaludy értekezéséből kihagytak tehát mindent, a mi nyíltan Kazinczyra vonatkozott s a miből felismerhették volna az értekezés íróját. Azon helyek maradtak ki, a melyeket Kisfaludy Sándor leveleiben is hangsúlyozott.

Az így megváltoztatott recensiót, melynek éle így is — habár szelidebben — Kazinczy ellen irányult, elküldötték Verseggy Ferencznek, hogy tisztázza le és küldje el a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségének. Tudták, hogy az ellenpárt megnézi a kéziratot. Úgy is volt. Kazinczy maga bizonyítja e szavaival: „Úgy hiszem, hogy az említett dühös és hazugságokkal szőtt értekezés „*A Recensiókról*“ Takáts József tollából folyt; azt mutatják az egymást toló citatumok, a mi neki minden dolgozatában sajátja volt; azt mutatja a compositio és stylus is; azt az értekezés végében álló: in necessariis unitas stb., mely kivált neki kedvezzen ideája volt. Horvát Endre a Takáts értekezését toldogatta, igazgatta s a Füredi Vida névvel jegyezte meg; Verseggy pedig tulajdon kezével leírva adta a *Tudományos Gyűjtemény* redactiójának, hogy én ne tudjam, ki ellen támadjak fel s tégyem nevetségessé magamat, ha ellenkezöm személyét eltévesztem“.

Kisfaludy barátai — mint látjuk — mégis elérték, azt, a mit akartak. Kazinczy nem ismert a szerzőre. Kazinczy az értekezés czélzatát azonban a megváltoztatott alakban is megértette s az értekezést dühösnek, hazugnak nevezte. Mit szót volna, ha Kisfaludy értekezése jelent volna meg!

Kazinczy az értekezést nem hagyta szó nélkül. Felelt a *Tudományos Gyűjtemény* 1819. évfolyamának 11. füzetében *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél* czímen.

Ebben összefoglalja véleményét a nyelvújításról. Az irodalom virágzásával együtt jár a nyelv változása, a mely annál nagyobb, minél jobban érezhető az idegen szép példák hatása. A nyelv változása mindig perrel jár. Füredi Vida vádolja az újítókat, hogy gyalázatot hoztak a nemzetre s hogy egy írónk magát classicus írónak hirdetteti. Ezt ő nem tette. Majd ismerteti az orthologusok és neologusok hibáit. Az orthologusok az „egység egységére“ törekednek, holott a neologia a természet szerint „a különbözőség egységét“ követi. A neologia titka az, hogy „jól és szépen az ír, a ki tüzes orthologus és tüzes neologus egyszersmind, s eggyességben és ellenkezésben van önmagával“, és szabad ez iskola íróinak mindaz, „a mit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete világosan nem tilt, a régi és újabb classicusok által nevelt ízlés még javasol, s a szükség múlhatatlanul parancsol“. De a neologusok is hibáznak, mert sokan közülök írni mernek a magyar nyelv tökéletes tudása nélkül, vadászszak a xenologismusokat és gyakran mindent magyar névvel akarnak kifejezni az érthetőség rovására.

Kazinczy itt másképen beszél mint előbb. Hangja nyugodt, érvei általánosságban elfogadhatók, véleménye nem túlzott.

A dunántúli írók, különösen Kisfaludy Sándor fellépésének el nem vitatható haszna éppen az volt, hogy Kazinczy az újítás terén ezentúl óvatosabb lett.¹

Viszota Gyula.

A Recensensekről.²

(1818.)

Az 1818-dik esztendőben újra és tovább folytatandó német „Hazai Leveleknek“ (Vaterländische Blätter) Redactiója azt jelenti, hogy mintegy hatvan magyar munkáknak Recenziója fog benne megjelenni. Ezen több félről figyelemre méltó jelentés némelly magyar Hazafiaknak, kiknek nemzeti Literatúrájuk szíveken fekszik, a következő elmélkedésekre és kérdésekre nyújt vala alkalmatosságot, úgymint:

1. Mi az Elmemíveknek Recenziója?
2. Kinek vagyon jussa az Elmemíveket recenseálni?
3. Melly nyelven kell az Elmemíveknek recenseáltatni?
4. Mennyire hasznos, mennyire káros a Recenzió a' Literatúrának?
5. Millyenek a' magyar Elmemíveknek eddig való Recenziói?
6. Kik a' magyar Elmemíveknek német Recensensei?

Az 1-sőre. Az Elme miveknek Recenziója, annak megvizsgálása, 's jobban mondva megítélése: mi jó, mi nem jó, egy elmeszüleményben, minden tekintetre nézve, úgymint a munkának fogantatására, elrendelésére, kidolgozására, nyelvére nézve, stb. a régi és újjabb Remek miveknek példája után bevett, 's megállapított aesthetikai szabások szerint. A tudós Recenziók nagy divatba jöttek a Tudományok nagyobb terjedésével, 's elmemíveknek szaporodásával, minden csinosabb és formáltabb nemzeteknél, de leginkább szomszédinknál, a' Németeknél, kiknek ezen, egyébiránt hálátlan foglalatosságban annyira tellik kedvek, hogy a halhatatlan Schillertől fogva a legutolsó verskovácsig, és egy falusi mesternek nyomtatásban megjelenő firkálásáig alig van valami, a mi általok recenseálva nem volna; sőt ebbéli kedvek

¹ Heinlein Istvánnak, az akadémiai kéziratok rendezésével megbízott tiszttviselőnek, volt tudomása ezen értekezésről. Véleménye az volt, hogy ha Toldy lemásoltatta Kisfaludy kéziratát, bizonyára el is tette. Fáradságot nem kimélve kutatott az eredeti kézirat után s a felolvasás napján, közvetlen a felolvasás előtt Kisfaludy Sándor fogalmazványát meg is találta. Ezt a kéziratot Szily Kálmán főkönyvtárnok a felolvasás után az Akadémiának be is mutatta.

² Kisfaludy Sándor czikke a költőnek eredeti kéziratából.

még tovább is terjed; mert nem elégedvén meg a magok temérdek természetvényeivel, még más nemzeteknek Parnaszszusait is megjárják, és Ítéleteiket kimondgyák, de a' mint tapasztalljuk, leginkább szeretik ők a' magyar Elmemíveket, szintén mint a' magokét, rostálgatni.

Ha a magyar munkáknak Recenzióji mindég olyan úton jutnának szomszédink kezébe, melyre az Igazság, helyes és az emberi gyarlóságtól kitelhető bölcse Ítélet, Becsület, szíves Emberség, tartózkodás, és mellékes tekintetek nélkül járni szokott, tehát minden kétség kívül nem csak rossz néven nem vehetnénk szomszédinknak Elmemíveinkhez való köztartását, hanem úgy, mint egy kormánynak örvendő Atyánkfiainak barátságát köszönettel is vennénk. Azonban kellemetlen tapasztalásból azt mondhattuk, hogy a magyar Elme míveknek német Recenzióji eddig többnyire nem tiszta forrásból eredtek, és szomszédink minden barátságos indulattal, és jó szándékjok mellett, elmulatván a' beküldött, és jó hitelle fogadott Recenzióknak helyes vagy helytelen voltát megvizsgálni, a' magyar közönségnek jobb és bölcsőbb része nem elégedhetik meg vélek minden tekintetben; itt mindazonáltal a' jó és szerencsés választásnak elhibázásán kívül mindenből ki vannak mentve jó német szomszédink, és barátink; és minden, a' mi helytelen, igazságtalan, és embertelen a' magyar míveknek német Recenziójában, ezen magyar, nem mondhatnánk tudatlan, hanem többnyire indulatos, részre hajló és a' dicsőség koszorúját csak bizonyos felekezethez részére kényszeríteni akaró Iróinkra hárul, kik a' legjobb célú német hazai tudósításokat (nem hinnénk, hogy pénzért) magyar Recenziókkal bővítették, és a' Nemzetet ez által nem csak boszszontani, hanem megbántani is szabadnak tartják.

A 2.-ra. Vannak ugyan egyes Férjfiak, Tudósok, kik sok és nagy elmébéli tehetséggel, szívbéli jósággal, igaz józan érzéssel, bölcse ítéelő erővel bírnak, és valamelly remek elmemiv által például szolgálván, magokat jelesekké és híresekké tevék. Ilyen Férjfiaknak Ítélettételében hajlandó volna egy egész nemzet megnyugodni: mert ámbár érezzük és tudjuk, hogy az ember, ez a' földnek porából lett, és földnek porává leendő gyarló teremtmény, tökéletest nem szülhet, mégis ha már ítélni kell valakinek, csakugyan ahhoz illik leginkább, a' ki megmutatta, hogy a' miről ítélt, érti, és azt maga a' tökéletességnek embertől kitelhető és elérhető pontyáig tellyesítette is.

Ha egy Schiller Bürgert, Göthét és Matthiassont recenseállya, hát igen bocsánandó könnyen hívés akárkinek részéről is, ha Schillernek szavát szentnek, igaznak tartja: mert olyan ember szóll benne, a' ki remek mívei, és nyelve által megmutatta, hogy szíve, lelke az emberi tökéletességnek lehető pontyáig emelke-

dett. Ha egy Lessing recenseál, a' ki a' Tudományoknak több uttyain mint Mester előmenvén, remek példái által a' szívet és Észét arról meggyőzi, hogy ő a' legjobb, legszebb, legigazabb úton ment, és az ő útján nem járókat is nem ostorral kívánnya oda kényszeríteni, hanem a' jó Szívnek és éles észnek a' czélt ritkán hibázó erejével; ki ne szeresse, becsüllye és kövesse őtet, úgy is, mint Recensent?

De egy ember csak egy ember; egy embernek csak egy a' szíve és az elméje, és ez csak tulajdon érzésekkel és gondolatokkal bír, a' mi még nem elégséges más szívek és elmék érzeményeiknek és gondolattyaiknak tökéletes elfogadására, ki-meríttetésére, és igaz megítélésére. Azért a' mi vélekedésünk szerint csak egy több jeles Tagokból álló Tudós Társaságnak lehet igaz Jussa az elmemiveket megítélni, és ezen 'Tagok mind olyanok legyenek, kik már önnön remek elmemiveik által az egész Nemzet előtt megbizonyították, hogy ahhoz értenek, a' miről szólnak, hogy szívek semmi alacsony, gyarló emberi indulatot nem táplál, és azt, a' mit egyik mond, valamennyi alá merje írni minden félelem és tartózkodás nélkül. Egy valamelly hónapos Írásnak folytatására, jobb s elébb már a' feltett számú papirosnak megtöltésére alább való tagokból öszve állott vegyes társaság még nem lehet megbírálvá (!) ez elmemiveknek igaz megítélésére; vagy elégedgyék meg azzal, ha a' közönségnek formáltabb része csak annyinak veszi ltéleteket, a' mennyinek kell, úgymint: a' sors és szerencse, a' környüállások, emberi szövetkezések és indulatok által sugallott, annyira helyes mint helytelen magasztalásoknak, vagy rágalmazásoknak; a' mi a' Recensenseknek nem válik épen nagy becsületekre —, s okait mindannak, hogy sokan vannak, kik fizetésért is, ingyen is másokat hol érdemen felül dicsérnek, hol érdemen alul gyaláznak, mind annak, hogy még sokkal többen vannak olvasók, kiknek ez kedves multság és időtöltés — nem a' mennyeivel rokon, hanem a föld porában fetrengő emberi természetnek gyarló és alacsony ingereiben lehet keresni. A mennyeivel rokon emberi természet felebaráttjának hibáit mentegeti, mezitelenségét felebaráti szeretettel fedezi, midőn a porból ki nem vergődhető, irigységgel, kártékony indulatokkal tellyes ember csak önmagát szeretvén és keresvén, felebaráttjától, a mi tehetségében áll, elrabolná. „Jó reménységgel ballag ez a vándor az ország úton, nem valamelly nyereségnek fejében, nem valamelly szerencse nyomozásában, hanem hogy barátit, rokonit meglátogatván, örömet adgyon és a megosztózás által örömet vegyen; de elő áll a' lesből az esmeretlen úton álló és életét kivén, mindenétől megfosztva a szegény vándort. Jó reménységgel járja Parnaszszus uttyát és futtya rajta a pályát egy Tudományt kedvellő magyar Hazafi nem valamelly nyereség

fejében, (mert ki tudott még eddig elme mive által szerzett valamely nyereséget mutatni?) nem valamely szerencse nyomozásában (mert kit vitt még a' magyarok közül elmemeivénél fogva ölébe a szerencse?) nem, hanem hogy érzeménnyeit és gondolatit magához hasonló rokon szivekkel és elmékkal megosztván, örömet adgyon és vegyen, és hogy egyébbel nem szolgálhatván Hazájának, Nemzetének, és ő falusi vagy pusztai magánnyában legalább az által szolgállyon, hogy nemzetének a Tudományok és szép mesterségek által való nemesítésében és csinosításában ő is tehetsége szerint részt vegyen; de elő áll lesből a Recensens és megtámadgya, megrúgja, megcsapkodgya nem annyira a Recensiónak, mint Pasquilusnak ostorával a jó és nemes szándékkal indult pályafutót, és megfosztja jó hírétől, nevétől, és azon édes hiedelmétől, hogy Hazájának, Nemzetének tudományos ügyében egy kis jó szolgálatot tett. Nem Titeket értelek itt, Ti egy-két jobb lelkű, nemesebb szívű, jobb akaratú bölesebb Magyar és Német Recensensek, kik össze akadván egy illy pályafutóval, nem támadgyátok meg hanyat homlok ostorral és egyéb Recensensi hóhér eszközzel, hanem azt mondgyátok: „Földim! Barátom! Te nem jó úton jársz, emezen menny — ezen is itt-ott darabos hegyek, göröngyök vannak — kerüld ki — ezen mentek előtted Virgyilnek, Horatznak, Tasszónak, Petrarkának, Shakespearenek, Schillernek, Wielandnak, Goethenek hatalmas Geniussai 's a' mi ott darabos volt, megegyengették, a' hol sár, iszap volt, ki kerülték 's a' t.“ A ki ezt így írta, úgy véllyük, jól szólott a' dologhoz.

A 3.-ra. Ha a' Recensiónak az volna czéllya, hogy a' Recensens az Irónak, vagy az Iró' barátinak bizelkedni akarván, valamely elmemivet ész és ok nélkül magasztallyon, hirdessen, akár jó, akár rossz.

Vagy ha ellenkezőképen az volna czéllya, hogy az Irót és annak barátit, tisztelőjít, akár irigységből, akár természetes rossz alacsony lelkűségből gyalázza, rágalmazza, a mint epéjétől kitelik, tehát mennél több nyelven kürtölné a' Recensens a dicséreteket, vagy gyalázatokat, annál jobban megfelelné a' czélnek; sőt akkor tanácsosabb volna a' Recensensnek minden idegen nyelven megírni Recensióját, hogy az még Haytiba is elterjedjen; csak azon nyelven nem, mellyen a' munka írva van; hogy a' hasonló rosszlelkű, és a' másnak gyalázattyában gyönyörűségeket lelő olvasók, a' nem gondolkodók, 's ugyan azért a' sokkal nagyobb csoport, annál vakabb bizodalommal elhihessék a' mondottat, és annak valóságáról, mi igaz, mi nem igaz benne, meg ne győződ-hessenek; minthogy magok a' recenseáltt munkát nem értvén, felőle nem ítéhetnek. — De ha az a' czéllya a' Recensióknak, hogy egy böles Itélő megmondgya, mi jó, mi nem jó, mért jó.

mért nem jó, — ez így, ez amúgy jobb lett volna az irtt tárgyra, a' nemesebb czélra, a' nyelvre nézve 's a' t. — tehát minden Recensiának szükségképpen azon a' nyelven kell írva lennie, mellyen a' recenseáltt elmemív irattatott; hogy akár az olvasó, akár a' Parnaszszusi pályát futni kezdő érthesse, láthassa, és meggyőződhessek felőle, hogy ezt követni, amazt kerülni kell. Mert p. o. mit hihet mást a' becsületes német olvasó, a' ki magyarul nem ért, és német nyelven valamely magyar elmemívnek Recensióját olvassa, mint azt, a' mit a' jó vagy rossz-lelkű Recensensnek a' munka felől írnia tetszett?

Megbocsáthatatlan alacsonyság tehát és kár az, ha egy valaki Freronnak lelke által megszálltatván, részszerint maga a' magafelől, részszerint baráti által, olly szemtelen, németül azt merné írni vagy iratni, hogy ő egyedül maga a' classikus magyar író; de minthogy ez németül olyanok előtt, kik nem értik, 's nem értvén nem ítélnének felőle, teli torokkal úgy vagyon hirdetve, másokat lecséplő hatalom szavakkal, ki veheti a' jólelkű németeknek rossz néven, ha úgy hiszik, a' mint írva vagyon? Ki kételkedhetik tehát felőle, hogy a' magyar elmemíveknek csak magyarul kell recenseáltatni, valamint minden más elmemívnek a' maga nyelvén?

Az idegen nyelven írt Recensiókat csak úgy lehet tekinteni, mint tudósításokat, mellyek az idegen olvasókat nem igen mulathatták. Csak a' mióta a' Recensiók Satyrákká és Pasquillusokká fajultak el, azólta kapnak rajta a nemtelenebb lelkű olvasók, úgy mint egy szégyenpolczra felállított vétkesen a' köz-nép. A Recensiók, a Satyrák és Pasquillusok előtt annyival kapósabbak, minthogy azokban a név el nem hallgattathatik, a' mi nem kevés füszer száma a' rágalomnak.

A 4.-re. Tagadhatatlan, sőt szembetűnő, hogy a' Recensiók, ha azok egy tudós Társaság egyenes ítéletéből erednének, vagy ha csak egyes Bölcsnek, és önnön példája által jeles Literatornak epe nélkül ömlött vélekedéséből származnának is, hasznokra volnának mind az elmélkedő olvasóknak, mind kivált a' fiatal és kezdő Literatoroknak azon okból, hogy ők az által mind a' jót, igazat, szépet, nagyot megismerni, érezni és követni, mind az ellenkezőt megismerni, utálni és kerülni tanulhatnak. Tagadhatatlan, hogy a' gondolkozásnak és Írásnak szabadsága nagy szerencse, és egygyike a' legfőbb emberi és nemzeti Javaknak, egygyik legfőbb eszköze a' nemzeti Culturának; de ha tekintyünk, melly nagy Játék piaczn vagyon engedve az indulattyokat zabolázni nem tudó garázda Recensenseknek, s miként éltek vissza eddig ezen egygyik legszebb nemzeti szabadsággal: melly méltatlanul szóllották, moeskolták és gyalázták le gyakorta a' legérdemesebb elmemíveket, hát tagadhatatlan az is, hogy több kárt

okoztak, mint hasznót: mert ellenkező Itéletek által eszeket vesztvén a gyengébb lelkűeknek, azokat szívekkel és lelkükkel mintegy küszködésbe hozták. — Kárt okoztak azzal, hogy az Irók, a' nemzeti Culturának Bajnoki között egyenetlenséget, visszavonást, gyűlölséget, sőt egész háborút szereztek, kik barátságosan egygyetértve, öszvefogva, hamarább és bizonyosabban elérhették volna a' szép, nagy és dicső czélt.

Ha példának okáért a Keszthelyi Helikonról a Tudományos Gyűjteményben előforduló Tudósítást a Recensens úgy ítéli meg, mint egy politikus lakozást (politische Schmauserey leírását, (lásd a' német hazai leveleket), holott az egész tudósításnak szinte minden sora többnyire a' Hazához és Királyhoz való szeretetet, tiszteletet emlegeti, és olly dologról szől, melyt az előmozdítja; — holott a' Keszthelyi Helikon a' Tudományoknak és szépmesterségeknek egy valóságos szép tavaszi virágzó napját tüntette fel a' vidéken és a' vendégeskedést csak úgy hozá elő, mint az újságok egy itt, vagy amott tartott lakozást, melyben ennek, vagy amannak az Uralkodó Felségnek egészségeért, hosszas életéért éllyen poharak emeltettek, — hát valóban azt lehet s kell is gondolnunk, hogy valamelyik magyar Irónknak palástya alatt egy olly Freronizmus akar lábra kapni, mely minden Jót, Igazat, szépet, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni; és nem bizonyos, ha epéjének kiömlése a' hazához és Királyhoz való szeretetet és tiszteletet, — vagy a' szép Intézetnek lelkes Szerzőjét, a' hazafiúi és hív Alatt valói szívvel példás Festeticset, vagy a' hazafiúi Tudósítót illeti-e? — Sok rossz akarat, nagy irigység, gonosz lélek kell ahhoz, hogy egy innep, melyben jó Királyunk' születésének emlékeztetéssé tételére a' lelkes Gróf Festetics a' házi szegények között 2000 fkat, a' megnyomorodott haza védők számára 2000 fkat, és a tanuló Ifjúság között 500 forintokat osztott ki, egy politikus lakozásnak nevezete alatt nevetségessé tétessék a' világ előtt. — Példa! miként hidgyen a' közönség a' Recensenseknek! — miként hirdesse a' Német hazai Leveleknek Redactiója minden vizsgálat nélkül a' magyar Freronoknak sziszegését. Mert ezen szép czélra törekedő Leveleknek nem lehetett szándéka azt, a' mi jó, szép, és igen is dicsőséges, lealázni. Azért meg is vagyunk győződve arról, hogy ennek utánna nagyobb figyelem lesz arra, a' mit mások szava után mondani fognak.

Ha a *Journal des Savans*, melyet de Sallo 1665-ben irni kezdett, s hasonló jó lélekkel, és nagy észszel bíró Tudósok folytattak, az emberi léleknek nagy becsületére, a' Tudományoknak nagy hasznára, a szép Esméreteknak nagy terjedésére szolgált is, tehát egy Freronnak rágalmazó Recensióji, ki egy dühös vadként megharapott minden vele egy időben élő nagy Tudó-

sokat és Írókat, valóban ennél nagyobb becselenségére voltak az emberi léleknek, és kárára a Tudományoknak és szép mesterségeknek. — Emlékezetre méltó az, hogy ezen Freronnak fíja először hóhértársa s utóbb hóhér ellensége volt emez újabb időkben támadott emberi szörnynek, Robesspierrének. — A Nemzeteknek jobb Geniussai távoztassák tehát el, hogy a Freron természetű Recensenseknek akár fajok szaporodgyn, akár kezekre valamely polgári hivatal és hatalom adattasson!

Minthogy Schillerek, Lessingek tehát kevesen születnek a világon, szembetűnő, hogy az egyes Recensensek mindenkor nagyobb károokra lesznek, mint sem hasznokra a Tudományoknak és szép mesterségeknek, nagyobb bosszúságokra a jó lelkű olvasóknak, mint sem kedvekre, nagyobb észvesztésekre a gyengéknek, mint sem tanításokra, nagyobb sérelmére a moralitásnak, mint sem előmozdítására.

Az 5-re. A Magyar elmemiveknek eddig esmeretes magyar Recenzióji között kevés van olyan, mely a czélnak egészen megfelelné. Némelly rövideden azt mondgya: hogy az a munka jó vagy azt mondgya: rossz, nem adván okát sem annak, mért tartya jónak, sem annak, mért mondgya rossznak. — Haszontalan és nevetséges hatalom szó valakinek ilyen Itéletét zászló gyanánt a közönség előtt kiszégezni. Minden olvasó azt szokta gondolni letévén valamely könyvet: ez jó, — ez rossz, — ez meglehető; és van is jussa hozzá. És bizonyára minden olvasó, ha egészen nem is, legalább némelly tekintetekben különböző vélekedéssel fog megítélni egy elmemivet, mint-hogy minden olvasó más füvel, más szívvvel fog az olvasáshoz. — Némelly Recenzió azt mondgya, valamely munkának részeire kibocsátkozva s egyes helyeket is rostálgatva: ez jó, ez rossz; és néha helyes, néha helytelen okait is adgya vélekedésének. Vannak, de kevesen, kik a hasznos, de nemes czélt mindig szemek előtt tartván, és a szerzőnek sem magasztalására, sem gyalázására nem törekedvén, sőt a szerzőt fel sem vévén, csak a munkát magát tekintvén, felebaráti érzéstől vezéreltetvén, mind a dícséretben, mind a helybe-nem-hagyásban bölcs mértéket tartanak, — és ezek köszönetet érdemelnek; mert ha minden részről nem is, de némelly részről még is tanítanak. Azonban Recensenseink többnyire az Írónak személyét nézik, midőn munkáját ítélik: ha kedves a személy, tehát munkájában a jó égig van emelve, a közönséges a szépnak s jónak helyén kényszerítették szegény sugárait ragyogtatni, és a rossz fel sem vétetik, mert a személy kedves. — Ha gyűlölt az Írónak személye, tehát az igen szép és jó által *ugortatik*, fel sem vétetik; a közönséges helyben hagyattatik, ne hogy a Recensens tellyességgel részrehajlással vádoltathassék; a rossz mind ki szemeltetik, szor-

galommal fejtegették, 's addig korbácsoltatik míg az olvasónak is fáj. — Illyen Freron szerencsénkire nem sok lehell a' magyar ég alatt; 's a' kik volnának is, azoknak lehelletét nem örömost szívja be a' magyar Közönség; mert meg kell vallanunk, hogy a' magyar olvasó közönséget különös szíves emberség karakterisálja, annyira, hogy később a' szerzőnek tiz hibáját és botlását megbocsátani, — humani a se nihil alienum existimans, — mint sem a' Recensensnek egy ostorcsapását; jól tudván azt, hogy sokkal nehezebb egy középszerű munkát, kivált eredetit, írni, mint sem azt classice recenseálni. A' *Tövisék és Virágok* (tudni méltó, hogy a' virágok is mind csalán virágok, úgymint: *Szépen festi a rutat* stb.) azért nem tették szerencséjüket a' magyar olvasó közönség előtt, mert a' nemesebb embertermészet nem szeret bikacsókkal korbácsoltatni, — az olvasó ember pedig lelkére nézve legalább, a nemesebb és formáltabb tagja az emberségnek. — Az illyen lélektől sugallott Recensióknak helyes helytelenségét csak azon okból is méltó tekintetbe venni, hogy noha a' magyar orthographia még nincsen meghatározva, és az Iróknak egygyik része Yista, másik Jottista, kérdésben sem vévén azt, mellyik rész számíthat több 's jelesebb férjfiakat; még is, kivált az egygyik rész, a' másiknak minden tartózkodás nélkül hibául tulajdonítva vele ellenkező Írásmódgyát, és így elég vakmerő még a' jövődő kornak ítéletét is előre meghatározni.

A' mi tudtunkra eddig még semmi magyar elmeszüleménynek sem volt az a' szerencséje, vagy szerencsétlensége annyiszor recenseáltatni, 's németre 's francziára is fordíttatni, mint Himfynek. Ez magyarul, németül már édig emeltetett, porig aláztatott, tűzre kárhoztattatott; — megítélte azt a' tüzes ifjú, a' virágzó férjfiú, a' megérett bölcs, az ősz vénység, — megítélte azt a' Moralitás és az Immoralitás, — az okos és balgtag, — megítélte azt az egyenes lélek és a' kaján Irigység; — megítélték azt Leányok, Menyecskék, Banyák, — megítélte azt Pap, Barát, Katona 's mindeniknek ítélete másként ütött ki. Jele, melly gyarló és miként mindeniknek különböző Geniussától függő az emberi Ítélet.

Hibának látták benne némellyek azt, hogy mindég a' szerelemről szóll; némellyek azt, hogy néhol másról is szóll, mint a' szerelemről; némellyek azt, hogy épen 200 dalig énekelt; némellyek azt, hogy mindég egy hangból, 's egy mértékre énekelt, úgy hogy, ha az olvasónak szíve és esze nem volna, tehát nem volna egyebet mit tennie, mint brekekét, brekekét kiáltania, hogy véleménnye a' sok Recensió szerint öszvezevarodván, olyan legyen, mint ezernyi ezer békának egy tóban öszve brekegő kuruttyolása. De olyan az emberi gyarlóság! Egy ugyanazon Irót, ugyanazon elmeszüleményiért egygyik fogadatlan Birája a' Classicismusnak trónusára, másik fogadatlan Birája a' szégyenpolczra

állíttya ki az olvasó közönség előtt. Ha sok magyar Talentumot a' szemérem, mely a' formáltabb magyarnak mintegy nemzeti Tulajdona, visszatartóztat a' közönség előtt való megjelenéstől, a' tövis koronákkal olly bőven adakozó Freronnak nagy okai, mert a' szemtelen garázdaságot szereti kerülni a' szemérem.

Különös figyelmet érdemel itt az, hogy magyar Iróink közül (nem értvén azon Hazánkfiait, kik németül írtak és a' kikről alább lesz szó) akár Poetáinkat, akár Prózaistáinkat vegyük, de ollyan Iróinkat értyük, kik eredeti munkájik által jelesbek, a' mi tudunkra alig vannak, kik a' Recensiónak akár mérő serpenyő-jével, akár tanító eszközével, akár töviskoszorújival, akár éppen pasquiliusi korbáceszával megjelentek volna, akár a' magyar, akár a' német közönség előtt. Eddig esmeretes Recensenseink, kettőt-hármat kivén, többnyire jobb, silányabb Fordítottók, kiktől aprólékos és emberi gyarlósággal és mulandósággal bélyegzett eredeti darabokon kívül alig esmertünk egyebet. — 3 különféle rend-, vallás és állapotbéli jelesb Iróinknak ezen szelid, épétlen, Irigység és gyűlölség nélkül való emberséges karaktere különös becsületére válik az ember vizsgáló és elméző előtt.

A 6-ra. Vannak nekünk igen érdemes Hazánkfijai, kik noha magyarok, mégis németül írtak és ez által Hazánknek becsületet, a német Literaturának még nagyobb hírt, nevet és hasznót szereztek. Fessler, Engel, Glatz, Schedius, Schwartner, Genersich, Rösler, Halitzky, hogy többeket ne említsünk, ollyan férjfiak, kikre a' Magyar Nemzet büszke önérzessel és örömmel tekint, és csak azt sajnálhattya, hogy szép és nagy tehetségeikkel szomszédinknak több hírt és hasznót szereztek, mint magunknak; de másrésről meg mintegy felüti bánatunkat azon tekintetbéli érdek és nyereségünk, hogy ők a' Magyart német Irásaik által jobban megismertették a' világgal, mint sem ha magyarul írtak volna. A' magyar nem veszt azzal, ha valaki ötet úgy állíttya akár egygyenként, akár nemzettestben a' világ színére, a' mint van, él és cselekszik. S ezek azt hiven teljessítették.

A' mit Schwartnernek szemére hánynak is némelly hazafiak, elhitettyük magunkkal, hogy azt ő sem kártékony szándékból, sem idegenkedésből nem cselekedte, hanem hogy zavaros kútfejekből merítvén Esméreteit, a' mi nem csuda, természet szerint minden tekintetből tisztát nem nyújthatott. — A' világ azt gondolhatná és nem ok nélkül, hogy a' magyar Iróknak német Recensiói mind ezen Hazánkfijaitól jönnek; de nem úgy vagyon: Ezen érdemes Hazánkfijaitól esmérünk ugyan némelly magyar munkákat ítélő Recensiókat a' német hónapos Irásokban; de meg kell vallanunk, hogy ezek többnyire ollyanok, melyek minden irigy és gyűlöletes indulatoktól tiszták; emberséget, jó

és hasznos szándékot és felebaráti szeretetet és türelmet lehel-
lenek. — Igen emberséget sértő vélekedés volna pedig az, ha
ennek okát azon környüállásból akarnánk kihasogatni, hogy ezen
németül Író Hazánkíjai, és a' magyarul írtt és recenseáltt mun-
kák között semmi vetélkedésnek helye nem lévén, az Irigység-
nek és gyűlölségnek nem volna alkalmatossága és ösztöne meg-
szóllamlani.

Sajnálkodva, és keserű érzéssel kell megvallanunk, hogy a'
magyar elmemíveknek német Recensensei többnyire mind *magyar
Írók*, a' kiket megnevezhetnénk ugyan, minthogy a' titoknak
fátyola alatt is esmereteselek előttünk; de ezen Írásnak czélya a'
legtisztább hazafiúi és Literatori szándék lévén, kerüli a' Frero-
nizmus ostorával való csapkodást, mellyhez just és hatalmat tar-
tani senkinek sem enged. Ezen Recensenseinket, valamint a' más
Nemzetbelieket is, egy külföldi Literatornak szava szerint így
oszthatjuk fel: 1-ször) Az alacsony nyereséget és talán kenyereket
illy hálátlan úton kereső Recensensek. Hazánknak becsületére
legyen mondva, hogy ilyenek a' magyarok között alig vannak.
2-szor) A kérdékenységből, hír 's név szomjából felfuvalkodott
Recensensek. Ezek azon lelkek, kik az illy mulékony és könnyű
elmemívek által, milyenek a' Recensiók, örömet az elsőb helye-
ket foglalnak a' Tudományok és Tudósok köztársaságában; mint-
hogy magok semmi jót, nagyot, hasznosat teremteni nem képesek.
3-szor) Az Irigység, gyűlölség, és más garázda indulatok által
felingerelt Recensensek, kik a' Szent Írásnak ezen szavai által
quaerens, quem devoret rajzoltathatnak le. Ez tulajdonképpen
olyan neme az embereknek, melly mindent gyaláz, mindenre
epéjét okádgya, a' mi nem az ő Firmája alatt jó a' világra, hogy
magát a' hamis fényben megtarthassa. Ezek azt gondolják, hogy
ha Freroni trombitájokat megfújják, másoknak elmemívei legottan
öszverognak, mint egykor Jerichonak falai. — Bálványoknak
állittyák fel magokat, kik előtt a' többi mind térdet hajtson.

Esmervén lelki tulajdonságát, és ezen szerencsétlen feleke-
zetekbe szakadását Literatorainknak, már előre mintegy meg-
mondhattuk, milyenek lesznek Német hazai levelekben előforduló
magyar Elmemíveknek Recensiója. Már előre megmondhattuk,
kinek kinek virág, — kinek kinek tövis koszoruját, ugymint:
Virág. Ez a' szelid kellemes Philosophus, ki, si fractus illabatur
orbis, mosolyogva fogna nézni, 's a' ki neki vétt, arra mosolyogva
tekint, hidegen és szárazon meg fog dicsértetni, úgy hogy minden
szép, jó és fényes a' teli torkú Recensensre ütödgýék vissza.

Verseghy. A' magyar nyelvnek ez a' derék és munkás
Bajnoka, örökké gyaláztatni fog, örökké csak a' rútat fogja szé-
pen festeni tudni, ha bár a' Görög, Római, Frantzia, Angol és
Német Literaturának minden Ragyogvánnya sugárzik is írásaiból.

Kisfaludy, ki a' magyar Poezisban mint tudva nagyon epochát csinált, ki szerelmet, hazafiságot úgy énekelt, mint eddig kevés magyar, tövis koszorúval fog megkoronáztatni; minthogy egyenes lelke nem tudá a' magyar Freronnak legalább egy-két dicsőítő versnek tömjénnyével kedvét soha megnyerni, ki a közönségesnél jobb 's nagyobb hirt, nevet maga mellett megszenvedni nem képes.¹

Kis, Berzsenyi meg fognak koronáztatni, de nem úgy, a' mint valóban megérdemlik; csak úgy, mint a fősvény és irigyadni szokott; a' mit egygyik keze ad, a' másik vissza veszi; kerül-fordul az olvasó, és nem tudja virágok-e a korona vagy tövis. Ezt is mégis csak annak köszönhetik, hogy a' mit Kisfaludy elmulatott, ők — él nem mulatták, úgy hozván magával az időnek és környüállásoknak összeveütközése.

Kazinczy, ki valóban igen tudós és munkás magyar Literátor. az első magyar Classicusnak, magyar Goethének, sőt a' magyar Literatura valóságos győzhetetlen nagy Napoleonnyának fog trombita és dobszóval hirdettetni, ki szint oly mérész diadalommal osztja az új és más nyelvekből franeczia mód szerint requirált szavaknak a' magyar polgárságot mint Napoleon az ő Rokoninak, és kedvelttyeinek egykor a királyi és hercegi tronusokat és címeket. — Szerencsés, a' ki egy test, egy lélek a' dicsőséget és gyalázatot osztogató Recensensekkel!

Hazafiak! Legyünk bölcssek! okosok! Legyünk Társok, Barátok, Bajnokok a' Hazának, Nemzeti Culturának, Tudományoknak nagy és boldogító ügyében! — Szeressük, segítsük, tőrjük egymást! — Ne legyünk irigyek, telhetetlenek; mert úgy járunk mint a' kutya a' mesében, ki a' darab húst a' vizen által szájában vivén, irigységből árnyékához kapott és — falattyát elejtette. Minden emberséges magyar Hazafi méltán fogja a' magyar Literátoroknak társaságát kerülni, látván, minő Irigység, gyűlölség, ellenkezés, visszavonás, harag uralkodik közöttük.

S ti jó német szomszédaink s atyánkfijjai! ne ítéljetekek hanyat-homlok, az Igazságnak és Literátorinknak sérelmével. Kémllelyétekek, nyomozzátok ki előbb a' valóságot és azután osztogassátok a' borostyán vagy töviskoszorúitokat, mellyek nélkül éppen el is lehetünk. Ne mocskollyátok meg magatokat és írásaitokat, helytelen ítéletekkel, és jó és hasznos igyekezeteteket előmozdító magyar barátitoknak megbántásával.

Általában véve a' Recensiókról és Recensensekről az a'

¹ Ezt az utolsó mondatot Kisfaludy a fogalmazvány végére újra kiírta, így: „minthogy egyenes lelke a' magyar Freronnak, kinek természeté a' közönségesnél jobb 's nagyobb hirt nevet maga mellett nem képes megszenvedni, kedvet soha meg nem nyerhetette, a' mi néki csak egy-két dicsőítő versnek tömjénnyébe került volna“.

mi vélekedésünk: Minden világ elejbe bocsátott elmemívnek nagy Recensense az olvasó közönség; jó Recensense azon közönségnek jobb és bölcsőbb Része. Minthogy tehát minden olvasó magában már recenseál és minden olvasó más szívvel lélekkel fogván az olvasáshoz, másként recenseál, az egygyes emberek recensiójára semmi szükségünk nincsen, mert a' Recensióját ugys csak az tudgya javallani, ki vele hasonló szívvel lélekkel bir, a' többinek hijába beszéll, hijába dicsér vagy gyaláz. — Csak olyan Recensiók találhatnak helyet, melyeknek nemes és hasznos czéll yok, valamely elmemívnek a' közönséggel való megismeretése, ajánlása, és a' tanítás. Ebből önként következik az, hogy a' Recensens jó szívű, jó lelkű, jó és igaz ítéletű, nagy tudományú és értelmű ember legyen. Mihely (?) az indulatok, ugymint az Irigység, gyűlölség, kérkedékenység, gúnyolódás, rágalmazás stb. recenseálnak, már satyra és Pasquilus lesz belőle, nem Recensio: és az illyent úgy tekinthetjük, mint a' Literaturánknak fogadatlan hohér poroszlját. Minden Recensensnek az szerez nyomosságot, ha ő is már jelessé és esmeretessé tudta magát tenni valamely elmeszüleménnyre által. A' ki maga még csak igen keveset nyom a' Tudósok' köztársaságában, hallgasson és tanuljon. A' nagy tehetségű elmék, ha jó lélek és szív nincs mellett, ne recenseállyanak; mert recensiójuk olly gyalázat, melly először a' megtámadottra, azonban magokra a' Támadókra, 's utóbb az egész Nemzetre ragad. Az ostorcsapások, melyekkel Schlegel és Kotzebue, mind a' ketten nagy Literatorok, egymást illeték, örökös gyalázat, melly az olvasóknak, ha nemes érzésűek, szintén úgy fáj, mint magoknak fájhatott. — Kézzel tapogatható immár, hogy egy nagy elméjű (lelkéről még ne szólljunk) Literatorunknak vezérsége alatt olly Freronizmus akar lábra kapni, melly felfuvalkodott meghittséggel, és a' dicsőségnak égő szomjával mindent lábbal akar tapodni, a' mi nem az ő kihirelkedett helyben hagyásával bátor kodik születni. A' minket vagdaló német tudósítások és éles Recensiók ennek műhelyében koholtatnak.

Czéllya az, hogy ujított kórságától elragadtatván, azokat, kik elég nemesek és bátrak a' nyelv mellett ellene kikelni és nem engedni, hogy atyáink által ajakról ajakra adott édes anyanyelvünket korcs Izlése által más nyelveknek majmává tegye, és vele úgy szóllván Literatori monopoliumot, sőt valóságos Tyrannismust üzzön, ez által megijeszze és ha felekezetébe nem erőltetheti is, legalább hallgatásra kényszerítse. Ennek álorczáját, le kell vonnunk, kártékony szándékát, mellyel a' maga felekezetén kívül minden magyar Literatorot, garázda kényvének játékává és fulánkjának tárgyává kíván tenni, meg kell akadályoztatnunk. Legegzenesebb és legnemesebb módgya ennek a' volna, hogy a' mit ő németül hirdet, a' magyaroknak is tudtokra adgyuk, 's

azután a' mit ő németül helytelenül hirdetett, mi is németül megczáfolyjuk. Hadd esmerje és ítélje meg őket mind a' magyar mind a' német közönség. Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed amica magis veritas.

Révai, Kazinczy és Kísfaludy Sándor levelei Teleki Sámuel grófhhoz.

1790—1808.

— Ismerteti és közli ifj. Biás István. —

Ezek a levelek, melyeket a Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltárának újonnan rendezése kapcsán a Teleki-könyvtár hozott napvilágra, a megújhódó magyar irodalom néhány kiválóságának törekvéseit, terveit, érzelmeit, nem egyszer kéréseit tolmácsolják a maecenasokban nem nagyon gazdag kornak ritka műveltségű, érdemes maecenasával, Teleki Sámuel gróffal szemben. Sem a levélírók, sem a kihez leveleiket írták, nem szorulnak külön commentálásra e levelek közzétételével.

A mi a levelek fölfedezését illeti, — azok egyszerre kerültek elő Bod Péter, Verseghy, Péczeli, Aranka, Benkő József, Koppi Károly stb. eddig ismeretlen leveleivel, melyekről azonban legyen szabad remélnünk, hogy nem sokáig maradnak ismeretlenek.

I.

Révai Miklós — Teleki Sámuel grófhhoz.

Nagy Méltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram és Pártfogóm!

Én igen szerentsétlen egy ember vagyok. Mióta meg esmértem, hogy mivel tartozom annak az Édes Hazának, a' mellyben születtem, a' volt nékem is az én fő törekedésem, hogy annak szolgálván le fizethessem tőlem ki telhető adómat. Ugyan ezen hazafiúi iparkodásommal leltem a' Kegyelmes Urnál is kedvet. De, nem tudom, mi boldogtalan tsillagzat alatt jöttem e' világra, hogy egész életemben tsak az akadályokkal kénteleníttem küszködni, mellyek szüntelen hátrá'tak a' Haza' javára tárgyazó igyekezetimben. Úgy véltem, hogy most már meg nyughatom ebben a' hivatalban, mellyet itt Győrött viselek a' Nemzeti Oskoláknál lévő Rajzoló Karban. De mivel a' Váras, ebben a' lármában, melly most éktelenül zavarja az egész Hazát, ki önti gyűlölségét ezen Oskolák ellen, 's el végezte Tanátsában, hogy ezek után

nem fizeti már többé a' Tanítókat; tehát én is ki hülök egy olly hivatalomból, a' mellyért sokáig fáradoztam, hogy el nyerhessem, mivel kedvem szerint való volt, és elég időm telhetett, jobb segedemem is nyújtódott itt az irogatásra. Mi tévő leszek most! Viszsa kell mennem a' Kalastromba, a' kétségbe esésnek falai közé, a' hol ifjúságomnak leg szebb virágját el fonnyasztotta a' szabadabb elméken kegyetlenkedő hatalom. O bár mint többől fel hányattatnának ezek a' szép lelkeket el ölő hóhér tömlöztök! De még nem támadott fel az a' világosság a' meg átalakodott Magyarinak, hogy ezt a' valóságot által láthatná. Én, a' ki szomorú áldozattá lettem itt annak a' dagályos Bálványnak, a' ki az egész világtól imádtatni akarja magát, én tapasztaltam, 's tapasztalták más ezer szerentsétlenek, hogy ártalmasak a' Társaságnak ezek a' Setétség Várai. Mivel igen oda szítanak Romához, meg telvén a' Köz Jóval ellenkező Hagyásokkal, mind Istentől el hasonlottak, átok' és kárhozat' fiainak tartják azokat, kik tovább látván azt a' szent kötelességet érzik, mellyel a' Hazának tartoznak. Kegyelmes Uram! arra a' Hazára kérem, mellyet olly hiven szeret, kérem Nemzetünknek támadható boldogulására, mellyet szívből ohajt: méltóztassék pártomat fogni. Lehet abban mód, hogy, ha már itt meg sem maradhatok, másutt valahol a' Kalastromon kívül viselhessek olly hivatal, mellyben újra meg mutathassam, hogy olly Jámbor Hazafin segített a' Kegyelmes Úr, kire épen nem vesztegetés képen terjesztette hathatós Pártfogását. Tellyes bizodalomban lévén, hogy meg fogok vigasztaltatni Kegyelmes Uramtól,¹ mely tisztelettel holtig maradok

A' Nagy Méltóságú Grófnak
Én Kegyelmes Uramnak és Pártfogómnak

Győrött. Pünköst hav. 27 napján 1790.

Alázatos szolgája

Révai Miklós t. h.

Borítékon :

Jaurino.

Excellentissimo ac Illustrissimo Domino, Domino Samueli S. R. I. Comiti Teleki de Szék. S. R. Apost. Majestatis Camerario, Actuali Intimo Status Consiliario, Procancellario Regio Hungarico Transilvanico Aulico, et Inclyti Comitatus Bihariensis Supremo Comiti, Domino ac Patrono Gratosissimo. Viennae.

¹ Nyert-e vigasztalást, illetve választ Révai e levélre, mely gondolkozásmódját rendkívül érdekes világításba helyezi? — Teleki Sámuel írásai között, noha a gróf elküldött leveleinek mását többnyire megőrizte, a Révaihoz irt (?) válasznak semmi nyomát nem találjuk.

II.

Kazinczy Ferencz — Teleki Sámuel grófhoz.

Kegyelmes Uram,

Excellentziád Augustusnak közepe táján Váradra váratik; 's engemet a' József Öcsém Augustusnak 17-dikén tartandó menyegzője, Borsodi Vice-Ispán Consil. Ragályi József Urnak Mária leányával, elvon azon rég óta óhajtott szerencsémről, hogy Excellentziádat láthassam. Legyen szabad, Kegyelmes Uram, a' helyett írva mutatnom-bé Excellentziádnak örökös tiszteletemet 's háládatosságomat.¹

Az én könyveim közt kettő van, a' miről azt merem hinni, hogy az Excellentziád hazafiúi lélekkel állított Bibliothecájának öregbítésére lehetne. Esedezem Excellentziádnál, méltóztassék ajándékomat elfogadni, 's érezze, mint örvendek, hogy azt nyújthatom. Eggyike a' Brouckhusius verseinek pompás kiadása, melyet én egy érdemes barátomtól, Miskolczi volt Professor Komjáti Ábrahámától, kaptam, midőn Belgiumból haza ért. A' másika az Oporin Bukolikusai.²

Excellentziád kegyes megengedni, hogy egy szándékomat tehessem Eleibe, 's könyörgök ítéletéért, mely reá bátoritson a' rettegett munkára, vagy tőle örökre elrettentsen. — Sallustot akarom fordítani. — Fogságomban, hol nem vala szabad írnom, enyhületet leltem némelly szebb darabjainak magyarra tételében, 's ezen próbáim közül egy-kettő úgy megmaradt emlékezetemben, hogy kiszabadulván, papirosra tehettem. Imhol vannak ezek a' töredékek.*) — Ha folytatandom a' munkát, minden jobb kiadásait 's Német, Francz 's Olasz fordítóit megszerzem, (most még a' Kéthídiak³ kiadásán kívül egyet sem bírok) 's két fordítással jelenek-meg egyszerre; az egyikét szorossan a' deák Original szerint készítem, — a' másikat azzal a' kényes és szabad kézzel, a' mellyel a' franczia szokta által tenni a' régi Írókat, és a' mellyel a' Rollin Római Történeteinek egyik darabjában láttam Sallustnak egy-két igen szépen fordított szakaszait. Mert a' mit Lessing mondat Emilia Galottiban a' Herczegével Continak, a' Festőnek: *Nem olly igen híven, még hívebben volna*, az igen illik a' Fordítók munkáira is. Azonban kéntelen vagyok

¹ Kazinczy levelezéseiben mindig nagy tisztelettel és elismeréssel említi Teleki Sámuel, a mint hogy buzgó tisztelője volt az egész familiának. — V. ö. Kazinczy „Telekiek” című közleményét F—ő magyarországi Minerva 1831-iki évf.

² Oporin bázeli nyomdász a XVI. században. Hires kiadója a latin-görög klasszikusoknak.

³ Zweibrückeni kiadás.

kivallani, hogy nékem a' különben igen tisztelt Kovásznai¹ nem fog példányul szolgálni a' Rómaiak' fordításában.

Az Excellenciád megdicsőült fijának² tiszteltetésén senki nem örvend szívesebben, mint én, kinél senki nem kesergi szívesebben halálát. Lipsiában nyomatott Elogiumát most várom Könyvárosomtól. Nem nyugszom meg, míg jelét nem adom, hogy ismerem, szerettem. — A' kit a' jók kesergenek, nem élt kevés időt.

Eljen Excellenciád sok esztendőket, a' Hazának, a' Tudományoknak, a' Jónak, Igaznak, Szépnek hasznára, örömére. Maradok alázatos hiv tisztelettel

Excellenciádnak

alázatos szolgálja

Ér-Semjén, 6. Aug. 1802.

Kazinczy Ferencz.

*) E levélhez csatolt külön^{1/2} levéliven:

Töredékek a' Sallust Magyar Fordításából.

Catilinának 1-ő Része.

„Mindennek, a' ki feljebb akar emelkedni, a' más állatoknál, oda kell törekedni egész erővel, nehogy élete hallgatásban osonjon-el, mint a' marháké, kiket a' Természet hanyatt képpel 's hasok' szolgálának csinált. Áll pedig ez a' minden mi örök a' lélekben és a' testben. A' lélek uralkodni adatott inkább, a' test inkább szolgálkodni: ez a' barmokkal, amaz az Istenekkel köz bennünk. Honnan nekem úgy tetszik, hogy szebb az elme' ereje által törekedni dicsőségre, mint a' testé által; és mivel az élet, a' mit élünk, rövid, igen is illő, emlékezetünket minél *hosszúabbra* kinyújtani. Mert az a' fény, a' mellyet szépség 's gazdagság ad, töredékeny és múlandó: az szép igazán 's az marad-meg örökké, a' mellyet az érdem szerez. Azonban sok ideig kétesnek tartották a' régiek, ha a' hadi dolgokat testi erő segélli e inkább, vagy a' találmányos elme. Mert minekelőtte valamihez fogunk, megfontolás, a' megfontolás után pedig teljesítő erő kíváztatik. Így, a' mi külön fogva tehetetlen, a' kölesön segéd által gyarapodik.

Catilina. XLIII. Rész. A' Cethégus képe. Natura ferox, vehemens etc. Lelke délczeg, lángoló, tartóztatlan; serény katona. Minden igen jól van, ha igen hamar van, azt tartotta.

Viderint³ Consules, ne quid resp. detrimenti capiat. Lássá

¹ Kovásznai Sándor az Erdélyi Nyelvemelő-Társaság tagja. Sok igyekezettel, kevés sikerrel fordítgatott klasszikusokból.

² Teleki Domokosnak.

³ Így! — Közlő.

a' két Consul, hogy a' hazát romlás ne érje. — vagy: hogy a' haza romlást ne valljon.

Jugurtha III. Rész. — Mert erőszakkal igazgatni a' hazát és a' kikenél a' nagyobb vagy, ha rá elég erőd van is 's jót is téssesz vele, felette alkalmatlan; kivált hogy minden régiek' újítása gyilkosságot, üzést 's más effélet vonsz maga után. Pedig hasztalan törekedni 's a' magad fárasztásával csak azt nyerni, hogy gyűlöljenek, eggyik neme a' legveszedelmesebb örvöngésnek.

CIV. Rész. — Rómának Tanácsa 's Népe mind a' jó akaratot, mind a' bántást emlékezetben szokta tartani. A' mi Bocchust illeti, vétsége, minthogy magába szállott, elengedtetik. A' frigy és barátság megadódik, ha érdemlendi.

III.

Fő Méltóságú Gróf Udvari Cancellárius és Fő-Ispán,
Kegyelmes Uram!

Assessor Baranyi József Úr' társaságában a' Sárréti Járás' eggyik Szakának Conscriptiójára rendeltetvén, Májusnak első napján hozzá fogtunk a' munkához, 's Bagost, Debreczenhez két mértföldnyire, 's Monostor-Pályit elvégeztük, most pedig Hosszú-Pályival készülünk-el, a' békőzelgető innepek miatt a' munkától megpihenvén.

Mellyet Excellentziádnak, kinek a' Felséges Uralkodó ezt a' munkát Fő-Ispáni¹ gondjai közzé különösen bízta, alázatosan bémutatván, magamat kegyelmeibe ajánlom, 's örök tisztelettel maradok

Excellentziádnak

Hosszú-Pályi, Májusnak 16-d. 1804.

alázatos hiv szolgálja:

Kazinczy Ferencz.

IV.

Fő Méltóságú Gróf, Udvari Cancellárius és Fő-Ispán,
Kegyelmes Uram!

E' napokban valék a' Münchenből felesége anyjának 's testvéreinek látogatásokra Kassára érkezett Rottal. Általvettem tőle azon láda könyveket, mellyeket magával számomra hozott. 's így Antiquaria Bibliothecám nevezetes számú 's becsü köny-

¹ Teleki Sámuel ez időben másodszor volt Biharmegye főispánja. Első ízben 1785—1787-ig.

vekkal 's mappákkal gazdagodott ismét. 526 Rftot fizettem mostan néki. A' most általvettek közt nekem különösen kedvesek Pelbartus de Themeswarnak és Michael de Hungaria nevezetű barát-nak XXII. kötetből álló Munkájik: de semmi sincs olly kedves, mint egy Mátyás Király idejebeli Msptum következő nevezet alatt:

Judiciu de Cometa que apparuit Anno dnj Mo CCCC 68 vicefima scda die mensis septembris in civitate Hyfropolitana alias posoniens p Serenissimo principe et dno dno Mathia Dei gra Hwngarie Dalmacie Croacie etc Rege compositu.¹

Az aláírás a' 11-dik az az utolsó lapon ez:

Eiusd Serenitatis tue fidelis seruator, Die 6 Octobris Martinus Archidiaconus Sigbiensis Ecclesie.

Rott azt mondotta, hogy ezt a' kis munkát nyomtatásban is fellelem ládjában, de még nem találtam-meg.

Ez a' Kézírás Gyűjteményemnek nagy becsét ad, és könnyíteni fogja szándéklott eladását.

Atiláról pedig ezeket leltem benne:

1. Attila, Hunnorum Rex, quem ex historicis delineatum Superiorum indultu in Ill. Salana publicae Doctorum censurae exponit Praeses M. Rudolphus Roht, Ulmensis, respondente Jo. Christ. Papa, Westhusio Thuringo. Auctior editio, sumtibus Christ. Enoch Buchtae, 1679. in 4-o philylrae 7.

Attilának két Monetája mellé van metszve. Az egyyiken szarvas fővel áll. a' visszás oldalon pedig Aquilejának omladéki látszanak; — a' másikon koronás fővel van az egyyik lapján 's ez a' körülírás: Attia² Rex. Flagellum Deus. Ennek másik oldalon egyy oroszlánon egyy meztelen vén ember ül. kezében kardot és ostort tartván. Világos, hogy ezt a' később időkben metszette valamely tudatlan Metsző.

2. Joannis Grangieri Reg. Prof. Paris. de loco, ubi vietus Attila fuit olim Dissertatio. Cum Annotationibus Anonymi iterum edita. Lipsiae, 1746. in 4-o — 30. lap. Cardin. Richelieunek van ajánlva.

3. Historia delle attoni d'Attila cognominato Flagello di Dio, con la Dichiarazione delle fiere battaglie, incendij Distruzioni, Ruine e danni, che apportò all' Italia, Raccolta da D. Giov. Battista Pittoni. Seconda Impressione. Venezia, 1700. Pittoni Lénárd könyvnyomtatónál. — in 12-o lap 72.

Ezeket jó lesz a' Leonardus Arretinus Attilájának kiadá-

¹ Kazinczy erről részletesen ír Kulcsár lapjának, a Hazai és Külföldi Tudósítások 1807-iki évfolyamában, 29. sz.

² Így. — Közlő.

sakor a' könyv vastagítása végett mellé tennem, kivált ha az olasz munka egy talál lenni azzal, a' miről Excellentiádnak Bibliothecarius Ocsovszkj Ur nekem egyszer azt írta, hogy azt valamely recensióból illy czim alatt ismeri: Guerre d'Attila, Flagello di Dio. — Gebhardinak Magyar Országi historiájából tudom, hogy az a' munka, melyet Bibliothecarius Ur előhoz, tekintetben van.

Rott dicsekedett, hogy egy valahol — a' helyet megnevezni nem akarta — valamely Külső Országi Klostromban reá talált a' *Chronicon Budensére*, mely a' Mátyás Király Nyomtatójában Budán jött vala ki. A' Papok mutatták a' Catalogusban, hogy meg van, de reá nem akadtak. Rott egy Louis d'ort adott nekik reá előre, 's megígértette magának, hogy míg Münchenbe vissza tér, a' könyvet neki által küldik. Ezt Rott elbeszélte Schwartner Pesti Professornak, 's ez neki értte 300 Rftot ígért. Ezt ismét Eperjesen elmondta Prof. Sennovitznak, 's ez neki 600 Rft ígért a' könyvért. Rott azt fogadta, hogy mind addig nem adja-el, míg engemet is meg nem kínál vele, 's ha én adom azt neki, a' mit más ajánl, a' könyv másé nem lesz. Én belé nem vágok; erszényem az afféle szép vesztegetést nem győzi. De ha Excellentiád parancsolna éránta, szerencsésnek tartanám magamat, ha tisztelemnek 's háládatosságomnak ezen jelenségét adhatnám.

Rott a' maga régi könyveit a' Bavariában eltörlött Klostromok' Bibliothecájából szerzi. Három szobája van tele tömve könyvel Münchenben. Maga a' Conscriptió körül szolgálja a' Polizeyt, de azon felyül a' Király Bibliothecáját is rangirozza.

Engedje-meg Excellentiád, hogy egy alázatos kérest tehessek. Az abban áll, hogy ide zárt leveletem méltóztassék Bibliothecárius Urnak által adni, és arra birni, hogy kérésemet teljesítse. Magától is merném ugyan reményleni ezen jóvoltot: de az Excellentiád szava nem lesz sikertelen. Hajkul Erdélyi születésű Bécsi Nyomtató esztendő olta tartja magánál censurán keresztül ment írásomat, rezeimet, pénzemet, 's három holnap olta nem felel, 's semmi úton nem tudom tőle kifacsarni a' választ. Még Augustusnak 5-dikén küldöttem Neidlnek¹ 50 ftot Ocsovszkj Ur által az Excellentiád levelében: vettem Recepisséjét, de sem Ocsovszki Ur, sem Neidl nem felel hasonlóképpen.

Ajánlom magamat Excellentiádnak sokszor tapasztalt kegyelmeibe 's maradok hív tisztelettel

Excellentiádnak

alázatos szolgálja

Széphalom, Sátor Alja Ujhelynél,

Abauj Vgyében, Septbr. 22d. 1806.

Kazinczy Ferencz.

¹ Hires gráci riézmetsző.

V.

Nagy Méltóságú Gróf, Udvari Cancellarius és Fő-Ispán,
Kegyelmes Uram!

Meghagytam Magyar Régiségeim 's Ritkaságaim' Kiadójának, Institóris Károly Pesti Könyvárosnak, hogy ezen munkának egy exemplárját Excellentiádnak haladék nélkül küldené-fel, 's ezt nem sokára az a' kézzel irt exemplár is fogja követni, melyet Sinai Sándor a' Sylvester Grammatikájáról vétetett számomra, hogy az az Excellentiád Vásárhelyi kincsei közé tétethessék. Mert ámbár M. Régiségeimnek ezen első kötetébe az említett Grammatika bényomtatott: ezen kézírásnak még is meg vagyon beese, minthogy a' nyomtatásban a' magyar szók gyakorta arbitrarie vannak a' hosszú vocálisok' jeleivel megbélyegezve, és még inkább azért, mert ez a' kézírás egy lapon és egy sorban sem többet sem kevesebbet nem foglal, mint az Ujszigeti kiadás, mellyről ez véve van. Fogadja szokott kegyessége szerint Excellentiád kisded ajándékomat, és engedje nekem azt az örömet, hogy kegyes indulatjaival magamnak tovább is hízkelhessem.

Tudván, hogy Kiadóm a' következő kötetek' kibocsátására csak úgy fog kedvet kapni, ha ezen első kötet néki hasznót hajtand, minthogy az újra kiadott három munka kevés interesszét támaszthat, mert hányan fognak a' legrégibb Magyar Grammatikán, a' legrégibb Magyar Abéczésén, és a' Varjas énekén kapni? azon voltam, hogy Praefatióim 's scholionjaim vonjanak sok olvasókat 's vevőket, 's így mind sok szükségtelennek tetszhetőt, mind sok piquant dolgokat mondogattam. A' Debreczenieknek a' többek között jól kijutott, kik, mint valamely második hibázhatatlan Róma, azt tartják, hogy övék a' mennyeket nyitó és záró hatalom a' Magyar Philologia dolgában. Mint vették azt a' mit mondtam Debreczenben, még nem tudom. Legalább azt tanulják-meg, hogy a' tudományok' országában nincsen imperium.

A' második kötetbe a' többek között a' Leonardus Aretinus Atiláját 's a' Judicium de Cometa 1468. akarom felvenni, és a' *Ritkaságok'* articulusába az Excellentiád felejthetetlen fijának Gróf Domonkosnak, azon valóban igen jól készült, már épen nem található munkáját, melyet Birkenstock¹ után dolgozott a' szerencsétlen halálú Palatinus' tiszteletére. Én valék az, a' ki Excellentiádnak azt az örvendeztető hirt hozám, hogy Prof. Németh² az idvezült ifjú Grófnak útazásait németre fordítani

¹ Híres bécsi író, kitűnő latin stylist.

² Németh László, győri tanár, a ki németre fordította Teleki Domokos gróf „Egynehány hazai utazások leírása“ című művét. — Bécs, 1796.

szándékozik: én hozom most is azt a' jelentést, hogy a' szegény Gróf emlékezete újra feléled, 's a' Praefatióban úgy fogok felőle szólni, a' hogy azt a' Grófnak ritka érdemei kívánják. Engedjemeg Excellentziád, hogy ha majd azt kidolgozandom, előbb Excellentziádnak megmutathassam, hogy sem sajtó alá mégyen.

De ezen felyül még egy más kérést is bátorkodom tenni: — Debreczen egy magyar igen régi Hymnariont bír. Azt a' Collegium Bibliothekájának az idv. Sinai¹ szerzette-meg. Emlékezem ezen kincsről a' Sylvester Grammatikája előtt álló Praefatióban. A' Professzorok használatlanul 's fösvénykedve, irigykedve bánnak vele; nem engedik hogy más leirattassa. Ha magok adnák-ki, kik deákul igen jól tudnak, de épen nem tudnak magyarul, — (ám Vig László derekasan megrostálta mind Budait, mind Sárvárit, és a' rostálás épen nem igazságtalan, sőt igen igazságos) — ha magok adnák-ki, mondom, prostituálnák magokat, és azokat, a' kikhez tartoznak. Esedezem Excellentziád előtt alázatosan, méltóztassék Péchy Imre² bátyámat megszóllítani, hogy az a' Manuscriptum diplomatai hűséggel másoltassék-le Excellentziádnak Vásárhelyi Bibliothecája' számára, 's engedje, majd ha kéznél lesz, egy ideig nekem. Én a' Lemásolót kifizetem, ha érte száz forintot kér is, 's párját vétetvén, ajándekba adom a' Debreczenből veendő Mstumot az Excellentziád Vásárhelyi Bibliothecájának. Ezt az ajánlást Excellentziádnak megbántása nélkül tehetem.

Minden tudománynak tanúlatnia kell: tanúlatnia még a' magyar nyelvnek is, és a' ki magyarul csak úgy tud, mint a' Debreczeniek, jól teszi, ha magát azok előtt, a' kik a' magyar philológiát üzik, nevetségessé nem teszi. Ezt maga Péchy Imre bátyám sem hiszi, sem gyanítja, 's innen jó, hogy az a' külömben igen nagy érdemű kis írás, mellyet nyelvünk védelméül készített, ott a' hol a' szók' lefordításáról szóll, épen olly rossz, mint másutt igen jó. Ha a' Debreczeniek 's maga Péchy is megsejdenék, hogy a' Hymnárion nekem iratik, bizonyosan megcsálnák reményemet. Excellentziádtól azt megtagadni nem fogják.

Maradok alázatos hiv tisztelettel

Excellentziádnak

alázatos szolgálja:

Széphalom, 29. Octob. 1808.

*Kazinczy Ferencz.*³

¹ Sinai Miklós debreczeni ref. superintendens.

² Debreczeni ref. superintendens, a magyar nyelvi oktatás harczosa.

³ Kazinczy és a Telekiek között fennálló összeköttetést lásd bővebben *F. Minerva* 1831. „Telekiek“.

VI.

Kisfaludy Sándor — Teleki Sámuel grófhöz.

Kegyelmes Uram!

A' Magyar Haza' nagylelkű, nagyszívű, tudós Fijának, — a' Tudományok' és szép Mesterségek' bölcs Kedvellőjének, hatalmas Pártfogójának, — Nagyméltóságodnak, ezen csekély elmegjátékkal,¹ bátorodik kedveskedni, és a' magyar nyelvet 's Literatúrát hathatós Kegyelmébe alázatosan ajánlani

Nagyméltóságodnak
Sütemen 20-dik Apr. 1807.

alázatos szolgája

Kisfaludy Sándor m. k.
N. Zala és Vas Várm. Táblabírája.

A levél hátsó lapján:

Gróf Teleky' Ö Nagyméltóságának.

Vizes oldatok felületi feszültségéről.

(Kivonat *Zemplén Géza* január 21-én bemutatott értekezéséből.)

Szerző bölcsészetdoctori értekezésében megkísérlette a homogen folyadékok felületi energiájára vonatkozó Eötvös-féle törvényt vizes oldatokra is átvinni, úgy, hogy az oldatokat elegyeknek tekinti, mindig figyelembe véve a víz associatio-fokát, elektrolitok esetén pedig a dissociatiót is. Ez utóbbi esetben pl. az elektrolyt-oldat a víz, a bomlatlan elektrolyt és az ionok keverékének tekintendő. Az így előállított képletet szerző saját kísérleteivel három különböző anyagon, különböző concentrációk mellett ellenőrizte és jó megegyezést talált a kísérleti eredményekkel.

Új anyagot az elmélet és tapasztalat összehasonlítására talált most a szerző Grabowsky és Pann kísérleteiben, kik adataiból, minthogy a víz associatióját és az oldott só dissociációját is elhanyagolták, azt olvasták ki, hogy a megvizsgált elektrolitokra az Eötvös-féle törvény nem érvényes.

Szerző adataikat saját tökéletesített képlete alapján átszámította és kimutatta, hogy Eötvös törvénye így a Grabowsky és Pann által megvizsgált chlorid, sulphat, nitrat, carbonat-oldatokra is érvényes.

---

¹ 1807-ben kiadott Regéi-vel.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM mult évi harmadik és negyedik száma a következő tartalommal jelent meg. A III. számban Tihanyi Lajos folytatja „A magyar országgyűlés ujonczmegajánlási joga” című dolgozatát, mely a török hódoltság korát tárgyalja. A dolgozat befejező része a IV. számban található, s az 1715-től 1848-ig terjedő korszakról szól. — Bárány Gerő befejezi „A cultura értékéről” című tanulmányát. — Zalai Béla új dolgozatot kezd meg „A közvetlen tapasztalás összefüggés-rendszere” czim alatt, melyet a IV. számban is folytat; az első fejezetben a transformatio fogalmát állapítja meg; a másodikban a lelki jelenség fogalmáról s a belső észrevevés szerepéről értekezik. — Illyefalvi V. Géza befejezi „A nemek aránya és a nemképződés” című dolgozatát. — Vida Sándor Mazziniről emlékezik meg születésének 100-dik évfordulója alkalmából (a III. és IV. számban). — Dr. Kiss Mihály folytatja a III-ik és befejezi a IV. számban „A társadalmi, gazdasági és állami fejlődés alapjai” című dolgozatát. — Kozáry Gyula „Az Eugenics kérdését”, — Székely György pedig „Natorp paedagogiai rendszerének” ismertetését folytatja a III. és IV. számban. — Dr. Pekár Károly „Az amerikai pszichologiai laboratoriumokról” ír (II., III. közl.). — Schneller István: „Egyetemi tanügyi irányzatunkról” elmélkedik (V., VI. közl. III., IV. sz.). — Dr. Vida Sándor „Leibniz élete és bölcészete” című dolgozatát folytatja (IV. közl. IV. füz.). — Új czikkek: Enyvári Jenőtől: „A productiv képzelet-erő viszonya a transscendentalis apperceptióhoz a tiszta ész kritikájában” (I., II. közl. III., IV. szám). — Várnai Sándortól: „A természetphilosophia új álláspontjai” (IV. szám). — A második kísérleti lélektani congressus. A psychophysikai teljes ingersorok módszerének elmélete. Dr. Révész Gézától (IV. szám.). — Az „Irodalom” rovatban a következő művek vannak ismertetve: Böhm Károly: „Az ember és világa” (ism. Pauler Ákos); Rivista Filosofica (ism. Vida S.); Revue philosophique de la France et de l'étranger (ism. Pauler Á.); Dr. Jahn M.: Ethik als Grundwissenschaft der Pädagogik (ism. Szlávik M.); Egy új lélektani munka (Rehmketől ism. Várnai S.).

2. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma: Gyula y Pál *Báró Kemény Zsigmond tanulmányai* czimmel azon előszót közli, mely Kemény Zs. összes műveinek nemrég megjelent IX—XI. kötetének bevezetését képezi, s melyben ismerteti e kötetek tartalmát. — Nagyiványi Fekete Gyula *Az elnéptelenedés-ről* szóló tanulmányának befejező részét adja, melyben a nemzeti védelemről ír. E szempontból figyelembe veendőnek tartja a következő intézményeket: a kisbirtokok szaporítása, a közegészség gondozása, az örökösödési illeték leszállítása, a nötlenség megadóztatása, az adórendszer reformja, s végül új életnézletek terjesztése. — Balogh Jenő *Nyomor és büntettek* című büntetőjogi tanulmányát befejezi. — Kármán Mór *Népoktatásunk szervezése és az újabb törvényhozás-ról* szóló tanulmányából a befejező közleményt adja s ebben szól a tanítók javadalmazásáról, teendőinkről a népoktatás politikai vonatkozásának tekintetéből. — Ezután Fogazzaro *A Szent* című regényének befejező része következik Vetési József fordításában. — *A Költemények* között találjuk Lé v a y J ó z s e f *Patak partján* című eredeti költeményét s Heine *Harald Harfagar király* versét Le h r A l b e r t fordításában. — Marczali Henrik *Történethamisítás?* című cikkében arról szól, vajjon megilleti-e Magyarországot az érdem a nyugoti műveltség oltalmazása körül. Egyúttal válasz akar lenni a bécsi polgármesternek gyűlölködő nyilatkozatára, melyet a német történetírók bécsi kongresszusa alkalmából tett. — Az *Értesítő*-ben Farkas I.: *Csipkefátyol*, Loti P.: *Les Désenchantées* című munkák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke van.

U g y a n e f o l y ó i r a t januári füzetének tartalma: Marczali Henrik *Rákóczi Ferencz és a nép* czimmel az Erzsébet népakadémia megnyitó ünnepén elmondott beszédét közli, melyben Rákóczi viszonyát a néphez, teljesen a történelmi igazság szerint, magának Rákóczi irataiból, világítja meg. — Berzeviczy Albert a Kisfaludy-Társaságban *Keleti Gusztáv emlékezeté-ről* szóló felolvasását adja. — K r o p f L a j o s *A magyar alchymisták-ról*, s különösen Bánfi-Hunyadi János, XVII. századi magyar alchymistáról közöl adatokat. — H e g e d ű s P á l *A szabadelvű császárság* czimmel Ollivier Emilnek, III. Napoleon miniszterelnökének nagy művéről írt ismertető tanulmányt. Ollivier e művének célja egyrészt III. Napoleon politikájának rugóit föltárni, másrészt kimutatni, hogy Franciaország 1870—71. évi vereségének messzire visszanyúló okai vannak. — Ele k A r t h u r D e A m i c i s *Furio* című elbeszéléséből az első közleményt adja. — *A Költemények* között van K o z m a A n d o r *Bordal*-a és Flavel Scott Mines angol költő *A kalifa rózsája* című verse Z s o l d o s B e n ő fordításában. — W a l d a p f e l J á n o s *A népléktan alapítójáról*, Lazarusról, a nemrég elhunyt német philosophusról értekezik. — B a l l a g i G é z a *Gaal Jenő közgazdasági és társadalompolitikai dolgozatairól* írt ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben Gyulai Á.:

Legendák könyve, Réz M.: Magyarország és a demokratia, Chamberlain: Briefwechsel zwischen Schiller u. Goethe (Bleyer Jakabtól), Bartels H.: Heine, Gebhardt E.: L'Italie mystique, Haack F.: Die Kunst des XIX. Jahrhunderts, Hanapier: Die freien Rhythmen, Glasenapp: Richard Wagner, Dampie: History of the orthodox chures, című művek vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY múlt évi (1906) X. (decemberi) füzetében első helyen Vári Rezső cikke olvasható. Címe: *A görög taktikus írók III. családjának kézirataihoz*, s az e családba tartozó kéziratok viszonyára tesz megjegyzéseket. Kifejezést ad annak a sejtelmének, hogy ez a Νικηφόρος Οβριανός-tól összefoglalt corpus késő bizánczi-kori compilatio. — Bászel Ernő befejezi *Bernauer Ágnes a német költészetben* című nagyobb terjedelmű értekezését, részletesen méltatja Hebbelnek különböző földolgozásait s befejezésül megállapítja az egyes Bernauer-drámák történeti hűségét, aesthetikai értékét és, a fölvetett problema szerint, műfajukat. — Téglás Gábor értekezése *A Mithra-kultusz Nabarze-alakjai hazánk területéről* címet viseli. A hazánk területén talált Nabarze-oltárok alapján megállapítja ezen a római birodalom területén feltűnő ritkán jelentkező kultusznak elterjedését. — Bérard V. az *Odysszeiáról* cím alatt Cserépjózsef folytatólagos értekezésében ismerteti kivonatban Bérard V.-nek azokat a fejtegetéseit, a melyek szerint a görögök és semiták (első sorban phoeniciaiak) között sűrű érintkezés volt, a minek következményeként a homerosi hajósok nyelve, szokásai és fölfogása keleti befolyás nyomát viselik magukon. — A *Hazai irodalom* rovatát Hajnal Márton posthumus bírálatá nyitja meg, Gjuro Šurmin *Hrvatski preporod* (A horvát megújulás) című munkáját ismerteti. Az alapos, lelkiismeretes kutatáson kívül főképen Šurmin önálló fölfogását dicséri, hogy szakítva a meggyökerezett balvéleménnyel, Gaj Lajost, a horvátok ünnepelt íróját, mint író és tudóst igen jelentéktelennek meri mondani, s csak agitatorikus tevékenységét magasztalja. — Darkó Jenő széleskörű philologiai apparatussal és részletekbe menő pontossággal mutatja ki, hogy Lukinich Imrének Menander Protector fordítása *Menander Protector történeti művének fenmaradt töredékei*, bár félreértés és pontatlanság található benne, szükséges és használható segédeszköz annak, a ki e kor történetével akar foglalkozni. — A M. T. Akadémia kiadásában megjelent *Grof Zrinyi Miklós költői műveit* Császár Elemér ismerteti, s a két kiadónak, Széchy Károlynak meg Badić Ferencznek gondos, lelkiismeretes munkáját dicséri. — Yolland Arthur kis könyvéről, *Alexander Petőfi-ről*, mely angol nyelven mutatja be Petőfi életét és működését 1829-től 1844-ig, Schmidt Márton mond elismerő bírálatot. — Laczó Viktor *Mirabilia Romae*-ja bírálója, Finály Gábor szerint nem valósítja meg a czélját. (Ütmutató akarna lenni a modern és antik Rómáról.) — A *Külföldi irodalom* rovatában Petz Gedeon

részletesen tárgyalja Richard M. Meyer *Stilistik*-jét. Elrendezése nem czélszerű, de a munka nagy olvasottságról tesz tanúságot és magas színvonalon áll: sok becses anyagot nyújt s a stilisztikai sajtóságok magyarázatában érvényesíti a lélektan tanulságait. — Kropf Lajos A. O. Prickard *Longinus On the Sublime* című munkájának (fordítás és bevezetés) bírálata kapcsán kitér arra a kérdésre, van-e jogosultsága annak a fölfogásnak, mely a Codex Cantabrigiensis néven ismert Longinus szöveg tulajdonjogát honfitársunkra, Dudith Andrásra, erőszakolja. — Francesco d'Ovidio olasz nyelvű Dante-tanulmányait, *Il purgatorio e il suo preludio*, Kaposi József ismerteti, s mint oly munkát, mely elméjével magyarázza és világosítja a Purgatórióhoz fűződő theologiai, philosophiai, historiai és aesthetikai kérdéseket illetőleg homályos helyeket, a magyar Dante-kutatók figyelmébe ajánlja. — A *Philologiai program-értekezések* között Heinrich Gusztáv Vojtkó Páltól *Himfy szerelmeit* (népszerű); Császár Ernő Kovács Gézától *Sipos József nyelvészeti munkásságát* (lelkiismeretes, elfogulatlan); Hornyánszky Gyula Nyusztay Antaltól *Homeros Zeusét* (naiv); Láng Nándor Schmidt Mártonnak *Az Erechteion és a Nike templom* című Gardner fordítását Gardner egy pár tévedését helyreigazítva, Tafferner Bélától *A Laokoon csoportot* (hosszadalmas) és Rappensberger Vilmostól *Sicilia és régi klasszikus emlékeit* (eleven tollal megírt utirajz, de nem több); Finály Gábor Laukó Albertől *A római város a császárság két első századában* című értekezést (puszta fordítás Duruyból!); Wirth Gyula Lipóczi Keezer Gézától *Tacitus dialogusát* (hű és magyaros); Incze József Kálmán Jánostól *Homeros és Vergilius alvilágát* (vázlatos és semmitmondó), Gurnescevs Lajostól *Cicero Divinatiojának és Verres elleni beszédének fordítását* (magyaros, de nem hű) bírálják. — A *Vegyések* között h. (Heinrich Gusztáv) egy paedagogiai hetilap tévedését igazítja helyre (Schedius = Schedel!); — Szabó Károly két francia bibliographiai ritkaságot ismertet; — Szigetvári Iván *Arany Hid-avatása és Mistral Miréiója* között keres rokonságot; — Vértessy Dezső egy régebbi cikkre (*Addenda Glossario*) tesz megjegyzést. — A beküldött könyvek között Czuberka Alfréd *Kuruczok fegyverek*, Horváth Endre *A bakonyalji nyelvjárás*, Bacsó Gyula *Az adavidéki nyelvjárás* című művekről olvasható pár sor. *Külföldi könyvészet* és az egész évfolyam *Név- és tárgymutatója* végzi be a füzetet.

Ugyane folyóirat ez évi folyamának I. (januári) füzetét Némethy Géza értekezése nyitja meg, mely *Szövegjavítások Ovidius Szerelmeihez* cím alatt Ovidius Amores cz. elegiagyűjteményének kéziratban készen álló magyarázatos kiadásából nyújt mutatóványképen húsz emendationális kísérletet. — A következő értekezésnek, *Alexandriai szent Katalin verses legendája*, szerzője, Horváth Cyrill, Knust és Varnbagen e tárgyra vonatkozó kutatásait föl-

használva részletesen ismerteti a legendának görög és latin változatait, majd Katona Lajos fejtegetéseire támaszkodva megállapítja, hogy a magyar verselő nem költötte legendája anyagát, nem végzett szerkesztő és átalakító munkát, hanem kész legendát ültetett át irodalmunkba. — D a r k ó J e n ő értekezése, *Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondyles történeti művéhez*, e bizánczi író tizenkét codexének leírását és ismertetését adja, azután a másolóikról közli azt, a mit rájuk nézve föl lehetett kutatni, végül a codexek összetartozását és rokonsági fokát állapítja meg. — V é r t e s y J e n ő *Hugo Viktor két posthumus költeménye* című értekezésében a nagy francia romantikus költő két költeményét, A Sátán végét és az Istent ismerteti, a tartalmi bemutatás keretében elemezve a költemények szépségeit. — A *Hazai Irodalom* rovatában első helyen Finácsy Ernő könyvéről, *Az ókori nevelés történetéről* olvasható ismertetés, a melynek szerzője Pauler Ákos. Véleménye szerint a munka a legújabb kutatás eredményeinek fölhasználásával, kiforrott paedagogiai elmélet alapján készült igazi tudományos munka. — A II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak hazaszállítása alkalmából készített nagy Mikes-kiadásról (*Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei*) Cs á s z á r E l e m é r szól, ismerteti s bírálja a szöveg-közlés elveit s a bevezető értekezéseket. Karenovics Józsefnek munkáját *Zrinyi Miklós, a szigetvári hős, költészetünkben*, Sz a b ó J e n ő ismerteti. A roppant szorgalmon, a melylyel az anyagot összehordta, s a lelkiismeretes földolgozáson kívül nem talál benne dicsérni valót; compositiója nincs a műnek, részeiben aránytalan, stílusa fogyatékos. A szerkesztő azonban hozzáteszi, hogy a munkában van sok új is, és bár csak adatgyűjtemény, mégis használható. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv Max Burchardnak *Das Nibelungenlied* című kis munkáját bírálja, mely vonzó stílusban szól a német irodalomnak erről a remekéről, de csak a monda legújabb földolgozásairól tud érdemeset mondani; a főproblema elől kitér, aesthetikai fejtegetést szánt-szándékkal nem ad, nem több szellemes tárczaczikknél. — B l e y e r J a k a b egy magyar vonatkozású német munkáról, Gustav Roethének *Günser Bruchstück des mittelniederländischen Renaut von Montalbaen* című értekezéséről emlékezik meg, mely a címben megnevezett német verses regénynek egy hazánkban (a községi levéltárban) talált földolgozásáról szól. A községi lelet főérdeme, hogy híven őrizte meg az eredetinek nyelvét és még hivebben verselési technikáját. — L á n g N á n d o r az első nemzetközi archaeologiai kongresszus beszámolóját (*Comptes-Rendus du Congrès international d'archéologie. I-ère session, Athènes, 1905.*) bírálja. Az ülésekről közölt kivonatoknak legnagyobb hibája, hogy a görög szerzők fölolvadásait meglehetősen részletezve, a külföldiekét azonban igen rövidre fogva adja. — I n c z e B é n i J. Ph. Krebs *Antibarbarus der lateinischen Sprache* című művének irányelveiről számol be. — A *Vegyesek* között h. i. (H e g e d ü s I s t v á n) az élte

virágjában elhunyt classikus-philologusról, *Kalocsay Endréről*, emlékszik meg meleg hangon. — *Vértessy Dezső* pótló adatokat közöl az ókori Lexikonhoz. — Egy névtelen czikk összeállítja a külföldi kritika nyilatkozatait *Némethy Géza* Tibullus-kiadását illetőleg. — *Nyusztay Antal* védekezik, de kevés sikerrel, *Hornyánszky Gyulának* az értekezéséről (*Homeros Zeuse*) mondott súlyos ítélete ellen. — A Beküldött könyvek között cs.-tól (*Császár Elemér*) pár szó olvasható *Lévay Józsefnek* *Tompa Mihály* című kis munkájáról. — Az 1905/06. iskolai esztendőben megjelent philologia program-értekezések jegyzéke rekeszti be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1907 január 7-én.

GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: *Gr. Apponyi Sándor* t. t. — *Heinrich Gusztáv*, *Pecz Vilmos* r. tt. — *Asbóth Oszkár*, *Badies Ferencz*, *Dézi Lajos*, *Ferenczi Zoltán*, *Gombocz Zoltán*, *Katona Lajos*, *Kégl Sándor*, *Melich János*, *Némethy Géza*, *Petz Gedeon*, *Zolnai Gyula* l. tt. — *Más osztályokból*: *Berzeviczy Albert* t. t. — *Földes Béla*, *Ortvay Tivadar*, *Szily Kálmán* r. tt. — Jegyző: ifj. *Szinnyei József* osztálytitkár.

1. **SZINNYEI JÓZSEF** r. t. felolvassa **SIMONYI ZSIGMOND** r. t. jelentését „A nyelvtudományi bizottság félszázados munkássága“.

2. **GOMBOCZ ZOLTÁN** l. t. bemutatja **VISZOTA GYULA** vendég „Kisfaludy Sándor a recensiókról“ cz. értekezését.

(A felolvasás után **SZILY KÁLMÁN** r. t. bemutatja *Kisfaludy Sándor* cikkének eredeti kéziratát.)

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére **PE CZ VILMOS** r. és **BADICS FERENCZ** l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1907 január 14-én.

B. FORSTER GYULA t. tag helyettes elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: *Berzeviczy Albert* t. t. — *Concha Győző*, *Csánki Dezső*, *Fejérpataky László*, *Földes Béla*, *Kautz Gyula*, *Ortvay Tivadar*, *Wlassics Gyula* r. tt. — *Angyal Dávid*, *Ballagi Géza*, *Balogh Jenő*, *Bernáth István*, *Borovszky Samu*, *György Endre*, *Kollányi Ferencz*, *Kunz Jenő*, *Nagy Gyula*, *Óváry Lipót*, *Reiner János*, *Szendrei János*, *Tagányi Károly*, *Téglás Gábor*, *Thirring Gusztáv* l. tt. — *Más osztályokból*: *Goldziher Ignác*, *Heinrich Gusztáv*, *Szily Kálmán* r. tt. — *Dézi Lajos*, *Katona Lajos* l. tt. — Jegyző: *Pauer Imre* osztálytitkár.

4. **ANGYAL DÁVID** l. t. felolvassa: „*Gr. Széchenyi István történeti eszméi*“ című székfoglaló értekezését. — Levelező tagsági oklevélének kiadása határoztatik.

5. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére **ORTVAY TIVADAR** r. és **ANGYAL DÁVID** l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1907 január 21-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Szily Kálmán r. tt. — Bodola Lajos, Bugarszky István, Franzenau Ágoston, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lörenthey Imre, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Török Aurél, Tötössy Béla, Winkler Lajos, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar, Paur Imre r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

6. KÖNIG GYULA r. t. „Az ismerettanban és matematikában föllépő antinomiák elmélete“.

7. ZEMPLEN GÉZA részéről: „Vizes oldatok felületi feszültségéről“, előterjeszti THAN KÁROLY r. t.

8. BAUER MIHÁLY részéről: „Az affectus nélküli egyenletek sűrűsége“, előterjeszti RADOS GUSZTÁV l. t.

9. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

NEGYPEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1907 január 28-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, báró Forster Gyula, Gyulai Pál, Plósz Sándor t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, b. Eötvös Loránd, Fejérfataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Hampel József, Klein Gyula, König Gyula, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Nagy Ferencz, Ortway Tivadar, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József, Thaly Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze, Wlassics Gyula r. tt. — Asbóth János, Badics Ferencz, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Ferenczi Zoltán, Fináczy Ernő, Hegedűs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kolányi Ferencz, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Nagy Gyula, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

10. Elnök úr az ülést a következő beszéddel nyitja meg: „Tisztelt Akadémia! Múlt december hó közepén tartott legutolsó összes ülésünk óta a halál dús aratást tartott soraink között. Nem egy jelesünktől fosztotta meg Akadémiánkat. Elvesztettük gróf Zichy Jenőt, 1899 óta tiszteleti tagtársunkat, ki lelkesedését, fényes nevét és állását, nagy vagyonát állította a tudományos kutatás szolgálatába, hogy első sorban fajunk őseredetének nyomait keresve a kelet kevéssé feltárt területeinek nyelvi, nép- és földrajzi feltárása körül oly eredmények kivívásának legyen üttörője, melyek a külföldi szakkörök méltó érdeklődését is fölkeltették. Kevéssel később elvesztettük Hegedűs Sándort, 1885 óta levelező, 1893 óta rendes tagtársunkat

ki azzal a lelkiismeretességgel és azzal a kitartó buzgalommal, mely-
lyel a közügyet minden téren szolgálta, vett részt Akademiánk mun-
kásságában is, melegen érdeklődven intézetünk administratív és gaz-
dasági viszonyai iránt is és kivévn busásan részét a gyakran terhes
bírálati munkából is. Vele majdnem egyidejűleg dőlt ki sorainkból
Tormay Béla, ki 1899 óta volt levelező tagtársunk s kinek fár-
datatlan működése mezőgazdasági irodalmunk terén sok tekintetben
alapvetőnek mondható. Mindhárom elköltözött társunkkal szemben
lerőtta az Akadémia már elhunytukkor a kegyelet szokásos, de szív-
ből is jövő adóját, tolmácsolván azt családjaik előtt is; Hegedüs Sándor
társunk ravatala fölött Nagy Ferencz társunk, Tormay Béla koporsójá-
nál Rátz István társunk mondott Akademiánk nevében búcsúszót.
Bizonyára méltóztatnak helyeselni, hogy elvesztésök fölötti fájdalom-
ukat, emlékek iránti hálás kegyeletünket mai összes ülésünk jegyző-
könyve is kifejezze. Együttal fölhívjuk a második, illetve a harmadik
osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról, a maga hatáskörében gondos-
kodjék. — Az összes ülés e halálesetek fölött érzett mély részvété-
nek ad kifejezést és az indítványok értelmében határoz.

11. Főtitkár jelenti, hogy külső tagjaink sorából, január 24-én
Milanóban elhunyt **Ascoli Ezsásias**, a XIX. századnak egyik leg-
nagyobb nyelvtudósa. a ki 1875 óta volt tagtársunk: jelenti továbbá,
hogy **Hartel Vilmos**, jeles classikus philologusnak, a bécsi csász.
Akadémia alelnökének, január 14. és **Grempler Vilmos**, kiváló
régésznek január 8. bekövetkezett elhunnya alkalmából az Elnökség
részvétét fejezte ki a bécsi Akademiának, valamint a Sziléziai Régé-
szeti Társulatnak, melyek meleg köszönettel fogadták figyelmünket. —
Helyeslő tudomásul van, az elhunyt kultagra vonatkozólag pedig föl-
hivatik az I. osztály, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék.

12. Főtitkár jelenti, hogy az Elnökség **Sickel Tivadar** külső
tagtársunkat, a diplomatika regenerátorát, és **Sémenov Péter** szená-
tort, a szentpétervári Földrajzi Társaság elnökét 80-dik születésök
napján üdvözölte, mit a jubilansok melegen köszöntek meg. — Helyeslő
tudomásul van.

13. Főtitkár jelenti, hogy a **Petőfi-Társaság** meghívta az
Akadémiát f. január 6-án palotánk dísztermében tartandó nagygyűllé-
sére, melyen Akademiánkat a főtitkár képviselte. — Tudomásul van.

14. Főtitkár jelenti, hogy a **Délmagyarországi Közművelő-
dési Egyesület** meghívta az Akadémiát február hó 2. és 3. Szegeden
tartandó országos ünnepére. Az Elnökség az Akadémia képviselőtérre
BERCZIK ÁRPÁD, **ORTVAY TIVADAR** és **SENTKILÁRAY JENŐ** tagtársainkat
kérte föl. — Helyeslő tudomásul van.

15. Főtitkár jelenti, hogy a **Nemzetközi Zoologiai Con-
gressus** meghívta az Akadémiát f. évi augusztus 19—23. Bostonban
(Massachusetts, U. S. A.) tartandó üléseire. — Kiadatik a III. osztálynak.

16. Főtitkár jelenti, hogy a nápolyi **Reale Istituto d'Incor-
raggiamento** meghívta Akademiánkat 1906 december 30-án ünnepelt
százados jubileumára, és hogy az Elnökség a szíves meghívóra üdvözlő
távirattal válaszolt. — Helyeslő tudomásul van.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nagyjuttalom és Marczibá-
nyai-mellékjuttalom** ügyében kiküldendő bizottságba **P. THEWREWK**
EMIL t., **SMONYI ZSIGMOND** r., **ASBÓTH OZSKÁR**, **GOMBOCZ ZOLTÁN** és
PETZ GEDEON I. tagokat választotta; — továbbá, hogy a **Pécze-
lyregénypályázat** bíráló bizottságába a nagy elfoglaltsága miatt vissza-
lépett **BAKSAY SÁNDOR** rt. helyébe **HARASZTI GYULA** I. tagot küldte
ki; — végre, hogy **BADICS FERENCZ** lt. bokros teendői miatt nem tart-
hatja meg **SZÉCHY KÁROLY** lt. felett az elvállalt emlékbeszédét és

hogy ez emlékezésed megtartására DÉZSI LAJOS I. tagot kérte föl, a ki a megbízást készséggel elfogadta. — Tudomásul van.

18. A II. osztály jelenti, hogy a **Pesti Magyar Kereskedelmi Bank** pályázatának bírálóiul KAUTZ GYULA r., BALLAGI GÉZA és GAÁL JENŐ I. tagokat kérte föl; — továbbá, hogy a **Fáy-jutalomra** beküldött tervezet megbírálásával FÖLDES BELA r. tagot bizta meg; — végre, hogy a **Kereskedelmi Csarnok** pályázatához az elhunyt Hegedüs Sándor rt. helyébe ugyancsak FÖLDES BELA r. tagot választotta.

19. Főtitkár jelenti, hogy MUNKÁCSI BERNÁT és KÜNOS IGNÁC I. tagok az 1902. **Lukács Krisztina-jutalom** ügyében előterjesztett beadványukat (Akad. Értesítő 1906. 698. l.) visszavonják, a mivel az úgy befejezettnek tekintendő. — Tudomásul van.

20. Főtitkár bemutatja dr. Vängel Jenő úrnak az Országos Paedagogiai Könyvtár és Múzeum elnökének 1906. decz. 25.-én kelt következő átiratát: Nagyméltóságú Elnök Úr! Mély tisztelettel bátorodom Nagyméltóságodat felkérni, hogy a Magyar Tud. Akadémia nagyérdemű tagjainak becses figyelmét kegyeskedjek az Országos Paedagogiai Könyvtár és Tanszermúzeumra felhívni. Ugyanis a paedagogiai könyvtár újonnan rendeztetett, melléje paedagogiai olvasó és állandó tanszerkiállítás rendszeresített. A könyvtárban mintegy 6585 munka van, az olvasóba 98 hazai és külföldi tanügyi lap jár, a kiállításban pedig a hazai tanszerkészítők és gyárosok vettek részt, a kik kiállított tárgyaikat azután időről-időre kicserélik. A hazai cultura és tanügyi érdekében kérem még, ha bárminő kívánság vagy megjegyzés merülne fel a paedagogiai könyvek beszerzése, vagy külföldi és hazai tanügyi lapok előfizetése tekintetében, úgy velem közölni kegyeskedjék és én kellemes kötelességemnek fogom ismerni azokat lehetőség szerint teljesíteni. Különben: az Orsz. Paedagogiai könyvtár és a vele kapcsolatos paedagogiai olvasó és állandó tanszerkiállítás nyitva van állandóan és díjtalanul (VIII. Szentkirályi-u. 47. Ferencz József Tanítók Háza) hétfőn és szerdán d. u. 3—6-ig, csütörtökön d. e. 9—12 és d. u. 3—6-ig, szombaton d. u. 3—6-ig és vasárnap d. e. 9—12-ig. Fogadja Nagyméltóságod különös nagyrabecsülésem és tisztelem kifejezését. — Tudomásul van.

21. Főtitkár előterjeszti a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága 1906. november 10-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből a következő kiírt cikket:

„3. Előadó felolvassa Dr. SZENDREI JÁNOS lev. tagnak az osztályhoz beadott s az osztály által véleményadásra a bizottsághoz áttett következő indítványát: „Bátorodom javasolni, hogy a **Hadtudományi Bizottság**, mely azelőtt a III. osztály körében állott fenn s a mely 1897 óta szünetel, a II. osztály kebelében újból felállíttassék és szakközlönye, a **Hadtörténelmi Közlemények**, újból megindíttassék. A Honvédelmi Miniszteriumban azon ígéretet nyertem, hogy a folyóiratra újra elő fognak fizetni s a jövő évi január hó 1-étől évenként nagyobb segélyt fognak nyújtani. A Festetich-féle alapítvány kamataival együtt, a mely alapítvány egyenesen hadtudományi czélokra szolgál, az újból felállítandó bizottság kiadásai ekként az Akadémia költségvetésének minden megterhelhetése nélkül fedezetet nyernének.”

A bizottság beható vita után, melyben a bizottság jelenlévő tagjai és az indítványtevő ismételten részt vettek, az indítvány felől a következőkben állapodott meg: A hadtudományi bizottság újból való felállítását illetőleg, minthogy a hadtudomány az Akadémia Ügyrendje értelmében a III. osztály körébe tartozik, a hadtudományi bizottság pedig a III. osztály kifolyása, a történelmi bizottság nem tartja magát intézkedések megtételére illetékesnek. Ellenben a had-

történelemnek, mint a magyar történelmi kutatásokkal szorosan összefüggő feladatnak művelését saját működési körébe tartozónak ismeri el s ezért teljes készséggel járul hozzá az indítvány azon részéhez, hogy az 1897 óta megszűnt hadtudományi bizottságnak, mely különben is túlnyomó nagy részben nem a szorosabb értelemben vett s a III. osztályba tartozó hadtudományt, hanem a történelmi bizottság feladatai körébe vágó magyar hadi történelmet művelte, nagybecsű folyóirata a *Hadtörténelmi Közlemények*, a történelmi bizottság gondozásában újból megindíttassék. Föltéve, hogy e folyóirat költségei az indítványozó úr által esetleg kilátásba helyezett honvédelmi miniszteriumi támogatással és a hadtudományi czélokra szolgáló Festetics-féle akadémiai alapítvány jövedelméből teljes fedezetet nyernek, a történelmi bizottság gondoskodni fog annak szerkesztőjéről, megállapítja a folyóirat programját, ennek s esetleg más hadtörténeti kiadványoknak költségvetését, még pedig saját költségvetésétől teljesen elkülönítve, dotációjának minden megterhelhetése nélkül. Hogy a hadtörténet a történelmi bizottság kebelében a mostaninál nagyobb arányokban legyen művelhető, a bizottság véleménye elfogadása esetén meg fogja tenni a szükséges lépéseket, arra nézve, hogy tagjainak száma hadtörténelmi kutatások terén működő akadémiai tagtársakkal, valamint a honvédelmi miniszterium által kijelölendő katonai szakférfiakkal kiegészíttessék. Mindenekelőtt azonban szükséges, hogy az Akadémia a honvédelmi miniszteriumnak kilátásba helyezett anyagi támogatásáról kötelező hivatalos formában biztosíttassék*. — A Történelmi Bizottságnak e jelentését a II. osztály 1906. decz. 10. tartott ülésében elfogadta és az összes ülés is helyeslő tudomásul vette.

22. Főtitkár bemutatja az Akadémia összes belső tagjaihoz intézett és már szétküldött körlevelét, melyben a tagajánlásoknak f. évi február 28-ig beküldését kéri. Üresedésben van az I. osztály A) alosztályában 1 r. és 1 lev. tag helye, B) alosztályában 2 r. tag helye; a II. osztályban 2. tisztt. tagnak, az A) alosztályban 3. r. és 2 l. tagnak, a B) alosztályban 2 l. tagnak helye; a III. osztályban 3 tisztt. tagnak, az A) alosztályban 1 r. és 5 l. tagnak, a B) alosztályban 2 r. és 3 l. tagnak helye. — Tudomásul van.

23. Főtitkár jelenti, hogy a Vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr helybenhagyta a *Feridun-bey*-alapítvány Alapítólevelét, melynek értelmében a hagyaték az Akadémia tőkéjéhez csatoltatott. — Tudomásul van.

24. A **Széchenyi-Múzeum** számára az utolsó kimutatás óta a következő ajándék érkezett: Fesztőry Lajostól: Graf Stephan Széchenyi czímű műve. — Köszönettel vétetik.

25. Az Akadémia könyvtára számára a deczemberi összes ülés óta a következő adományok küldettek be: 1. Kövesligethy Radó l. tagtól: *Seismonomia*. — 2. Téglás Gábor l. tagtól: Négy értekezés. — 3. Somogy vármegye alispáni hivatalától: Somogy vármegye a rendi országgyűlésen. — 4. A Szépművészeti Múzeumtól: A régi képtár lajstromának egy magyar és egy francia nyelvű példánya. — 5. Löw Immanueltól: Emlékbeszédek. — Köszönettel vétetnek.

26. Az Akadémia kiadásában 1906. decz. 17-től 1907. január 28-ig megjelentek: 1. *Magy. Tud. Akadémiai Almanach* 1907-re. — 2. *Akadémiai Értesítő*. 205. füz. — 3. *Archaeologiai Értesítő*. XXVI: 5. sz. — 4. *Nyelvtudományi Közlemények*. XXXVI: 3—4. füzet. — 5. *Irodalomtörténeti Közlemények*. XVI: 4. füz. — 6. *Magyar történelmi Emlékek* I. oszt. 33. köt. Magyarország melléktartományainak oklevéltára. II. köt. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198—1526. Szerk. Thallóczy Lajos és Áldásy Antal.

27. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FÖLDES BÉLA és FRÖHLICH IZOR r. tagokat kéri föl.

28. Ezután zárt ülésben az 1907. évi költségvetés az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottságának, és az Elnökök és Titkárok értekezletének, valamint az osztályok javaslata értelmében egyhangúlag elfogadtatott. — Az Igazgató-Tanács elé terjesztendő.

29. Elnök úr a zárt ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére gróf APPONYI SÁNDOR t. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagokat kéri föl.

Az Igazgató-Tanács jelentése a M. Tud. Akadémia 1907. évi költségvetéséről és vagyonának állásáról.

Tekintetes Akadémia!

Alapszabályaink 26. §-a értelmében az Igazgató-Tanács „örkődik az Akadémia vagyona fölött s annak állásáról az Akadémiának évenként kimerítő jelentést tesz“. Ügyrendünk 260. §-a értelmében pedig az Igazgató-Tanács az általa megállapított évi költségvetést „az Akadémia összes-ülése elé terjeszti“.

Ha eddig az alulírt Igazgató-Tanács ennek a föladatának csak a vagyonmérlegnek, továbbá a veszteség- és nyereség-számláinak, valamint a bevételek, hagyományok, adományok és új alapítványok kimutatásának s végül az évi költségelőirányzatnak évenként az „Akadémiai Értesítő“-ben való közzététele által felelt meg, ezt indokolta az Akadémia háztartásának bosszú időn át úgyszólván változatlan keretben való továbbvitele. Ezúttal azonban a helyzet köteleességünké teszi a szokott közléseken kívül e jelentés előterjesztését, melylyel a tekintetes Akadémiát s közönségünket is pénzügyi helyzetünk iránt tüzetesen tájékoztatni kívántuk.

Az a körülmény, hogy már évek sora óta az Akadémia bevételei nem voltak oly mértékben fokozhatók, a mily mértékben az Akadémia iránti igények nőttek, elkerülhetetlenné tette az épületeinken eszközölt tetemes helyreállítások és beruházások céljából törlesztési kölcsön alakjában 50,858 kor. 72 fillérvnyi összegnek saját alaptőkének kölesön gyanánt való fölvételét, mely évi 3000 korona törlesztési és kamatjárulékkal terhelte számadásainkat s ennek daczára az utolsó évek számadásai rendszeren túlkiadással — a legutóbbi 32,777 kor. 53 fillérvnyi túlkiadással — zárultak.

Ez a tény könnyen megérthetővé lesz, ha egy pillantást vetünk az Akadémia személyi és dologi viszonyainak az utóbbi 20 év alatt való fejlődésére.

Habár a M. Tud. Akadémia tagjai már régen lemondtak a nekik — a legtöbb külföldi Akadémia mintájára — az eredeti szervezet szerint biztosított — különben akkor is igen szerény — tiszteletdíjról, habár az állandó elfoglaltsággal járó főtitkári, osz-

tálytitkári, könyvtárnoki tisztségeken s az iroda és könyvtár alkalmazottjain kívül az Akadémia összes functionariusai minden díjazás nélkül teljesítik szolgálataikat, maga az a tény, hogy a tisztí fizetések az utóbbi évtizedek alatt úgyszólván az összes szolgálati ágakban tetemesen emelkedtek, hogy továbbá az Akadémia irodájának évi ügyforgalma 20 év alatt az egyszerűsítésre való minden törekvés ellenére, már a bizottságok, pályázatok szaporodása miatt is jelentékenyen gyarapodott; könyvtárunk munkaszáma ugyanazon idő alatt 36,689-ről 73,048-ra s kiadványaink mennyisége 671 nyomtatott ivre emelkedett, s időközben a Széchenyi-muzeum is létrejött, melynek csak berendezése mintegy 10,000 koronába került, hogy több tisztviselőnk és szolgálk özvegyei nyugdíjban részesülnek, eléggé megmagyarázza személyi kiadásainknak e húsz év folyamában 50,000 koronáról 69,000 koronára való emelkedését.

Házi kiadásainknak — értvén ez alatt a fűtést, világítást, mesterembereket, tisztogatást, vízfogyasztást — ugyanez idő alatt 12,000 koronáról 39,000 koronára való emelkedését, ha nem is utalunk több fogyasztási czikk jelentékeny áremelkedésére, indokolja magában véve az a tény, hogy — a mi azelőtt kivételesen egyes társulatoknak nyújtott engedmény volt — ma a legkülönbözőbb tudományos, irodalmi és közművelődési egyesületek úgyszólván nap-nap mellett igénybe veszik Akadémiánk helyiségeit, s míg még a nyolczvanas években az Akadémia az ily használatért bizonyos díjat követelt, immár hosszabb idő óta minden ellenszolgáltatás nélkül, ingyen bocsátja helyiségeit, a világítást, fűtést és kiszolgáltatot ily célokra rendelkezésre.

Az Akadémia szellemi munkásságának kiszélesedésével járó költségzaporulatról már a kiadványok előbb kimutatott ívszáma is fogalmat nyújt, de megvilágítja ezt az a tény is, hogy az osztályok normalbudgetjének összege 20 év előtt 105.400 korona volt, míg jelenleg 149,627 korona 68 fillérre rúg. Tehát csak e három czímen az Akadémia rendes évi kiadásai a legutóbbi évtizedek alatt kerek 90,000 koronával szaporodtak.

Az Igazgató-Tanács s az Akadémia tisztikara tőlük telhetőleg igyekeztek a szaporodó szükségletek arányában fokozni a bevételeket; e tekintetben elég legyen arra utalni, hogy főkép czélszerű beruházások által sikerült az Akadémia épületeiben levő bérhelyiségek jövedelmét az utolsó két évben 12,340 koronával gyarapítanunk. Társadalmunk is adományokkal és hagyományokkal hozzájárult jövedelmező vagyonunk növeléséhez, — ha talán nem is oly mértékben, mint régebben. Eltekintve az oly alapítványoktól, melyek valamely meghatározott — s fájdalom, nem mindig megvalósítható — célzt szolgálnak, az Akadémiának szabad rendelkezésére álló jövedelmet nyújtó vagyona az utóbbi

20 év alatt 1.484,027 kor. 74 fillérrel gyarapodott, úgy hogy egy-egy évre átlag mintegy 70,000 korona esett. Ha fölteszszük, hogy e tőkezsaporodás egész összege 4%-kal emeli jövedelmünket s a bértöbbletet is számításba vonjuk, még mindig mintegy évi 17—18,000 koronával állandóan alatta maradt a jövedelem-szaporulat csak e kiadások emelkedésének is.

E körülmények okozták, hogy ma Akadémiánkra tényleg 104,156 kor. 05 fillérnyi adósság terhe nehezedik. Ezen összeg a következő tételekből alakul:

Az 1906-ik évi kezelésnél mutatkozó hiány .	32,777 kor. 53 fill.
Előbbi évek még fedezetlen hiánya . . .	3,836 „ 36 „
A könyvkiadó-vállalatnál mutatkozó hiány .	18,653 „ 40 „
Az alaptőkéből vett törlesztési kölcsönből	
még törlesztetlen	48,888 „ 76 „

Összesen: 104,156 kor. 05 fill.

A fenti tételek magyarázatául itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a könyvkiadó-vállalat deficitje több év kezelésének eredményéből származik, s hogy — tudomásunk szerint — annak megszüntetése a könyvkiadó-bizottságot is foglalkoztatja, mely e kérdés tanulmányozására szűkebb bizottságot is küldött ki, mert habár egy tudományos kiadóvállalat jogosultságát — kivált a mi viszonyaink között — az, hogy rá kell fizetni, még magában véve kérdésessé nem teszi, bizonyos, hogy Akadémiánk pénzügyi helyzete megkívánja e vállalatnak is oly egészségesebb alapra való helyezését, mely az évről-évre megújuló kezelési hiányt elkerülhetővé fogja tenni.

Az Igazgató-Tanács tisztában van azzal, hogy ennek a helyzetnek föntartása az Akadémia pénzügyi romlása nélkül lehetetlen, mert nincs értelme például a terhes törlesztési kölcsön részletei továbbfizetésének, mikor az Akadémia adósságterhe az évről-évre fokozódó deficit által sokkal nagyobb mértékben növekszik, mint a mily arányban fizetjük vissza a tőkénkből vett kölcsönt, és nincs értelme annak, hogy vagyonmérlegünkben tovább is activa gy nánt szerepeltessünk egy olyan — a fenti tartozásoknak megfelelő — összeget, mely ma tényleg már passivát képvisel.

E helyzet orvoslásánál az Igazgató-Tanácsot első sorban az arra való tekintet vezérli, hogy az Akadémia pénzügyi egyensúlyának ezt az időleges megrendülését számadásaink tanúbizonysága szerint tulajdonképen főleg az okozta, hogy épületeinkbe az utóbbi években tetemes — a fenti adósságot mindenesetre messze túlhaladó — összegeket kellett nagyobb helyreállítások s átalakítások czimén bevételeinkből befektetnünk. Tekintve, hogy épületeink bérjöveldelme az utolsó két évben is 12,340 koroná-

val növekedett, nyilvánvaló, hogy ez jövedelmező beruházás volt, sőt nyilvánvaló az is, hogy bérjövedelmünk fokozódását véve alapul, az Akadémia jövedelmező vagyona a kimutathatólag befektetettnél jóval nagyobb összeggel gyarapodott ez idő alatt. Ezzel a ténnyel szemben az Akadémia kimutatott tartozási összege tulajdonképen tökevagyonunk csökkenését jelenti ingatlan vagyonunk megfelelő értékelmelkedése javára, vagyis nem annyira vagyonvesztéséről, mint inkább csak a vagyon egy részének állagváltozásáról lehet szó.

Ezeket tartva szem előtt, az Igazgató-Tanács arra határozta el magát, hogy a fentebb kimutatott tartozási összeget az Akadémia vagyonából leírja, s e leírást olyképp foganatosítja, hogy először is a múlt évi vagyonmérlegben az 1906. évi kezelés tiszta nyereménye gyanánt mutatkozó 32,809 kor. 60 fillérnyi vagyonszaporulatot törli, azonfölül pedig 71,346 kor. 45 fillért a kimutatott vagyonból leír, s erre való tekintettel a kölcsöntörlesztés czímén eddig költségvetésünkben szerepelt 3000 koronás tételt is f. évi előirányzatunkból kihagyja.

Fölmerülhetne az a kívánság, hogy a fentebb kifejezett tény — t. i. az ingatlan vagyon megfelelő értékgyarapodása — ingatlanaink mérlegszerű becsértékének fölemelésében is kifejezést nyerjen; azonban az Igazgató-Tanács ügyviteli szempontból helyesebbnek s az Akadémia méltóságához illőbbnek tartja e rendszabály mellőzését. Kétségtelen, hogy épületeink mindazzal, a mi az Akadémia tulajdonaképen bennök van, — a telkek becsértékének emelkedését is számba véve, tekintetbe véve a könyvtár gyarapodását, melyhez újabban egész különálló gyűjtemények ajándékozása is hozzájárult, a nagyterem fresco-díszének létrejöttét stb. — ma sokkal magasabb értéket képviselnek a vagyonmérlegünkbe e czímen fölvett 2 millió koronánál; de tekintve, hogy míg közkereseti társaságok törvény és alapszabályaik által kötelezve vannak leltárak értékéből bizonyos hányadot évenként leírni, Akadémiánkat ily kötelezettség nem terheli, viszont az értékelmelkedések és leltárbeli vagyonszaporulatok fölvételét sem tartjuk helyenvalónak.

A tekintetes Akadémiának ezennel bejelentett, egyhangú határozatunk alapján tett intézkedésünkkel czélunk nemcsak az volt, hogy vagyonmérlegünkbe és költségelőirányzatunkba teljes őszinteséget és realitást hozzunk be, hanem az is, hogy helyreállítván ilyképen előirányzatunkban a pénzügyi egyensúlyt, alapot teremtsünk arra, hogy Akadémiánk ezentúl szigorú takarékoság mellett ismét rátérhessen a jövedelem egy része tőkésítésének útjára.

Ezt szükségesnek, de lehetségesnek is tartjuk; lehetségesnek két módon. Vagy úgy — és megvalljuk, hogy ehhez a módhoz nem szívesen fogunk nyúlni, — hogy az Akadémiának köz-

vetetlenül tudományos czélokra szolgáló kiadásait redukálni fogjuk; ennek megkezdéseképen már mai ülésünkben értesítjük a Természettudományi Társaságot és Orvosi könyvkiadó-vállalatot, hogy a költségvetésünkbe részökre külön tételképen fölvett 4000, illetőleg 2000 koronányi segélyösszegre a jövő évtől kezdve föltétlenül nem számíthatnak, s folytatni fogjuk a pénzügyi orvoslás e rendszabályait — ha elkerülhetetlennek fog bizonyulni — az osztályok normálbudgetjének arányos leszállításával is.

A másik mód, mely Akadémiánkat a vagyoni megszilárdulás és anyagi fölvirágzás útjára vezethetné, az volna, ha az állam és a társadalom az eddiginél nagyobb arányokban vennék intézetünket gyámolítás alá. Tekintve, hogy ma alig van Magyarországon tudományos irodalmi munkásság, mely valami alakban és módon az Akadémia támogatását nem élvezné, tekintve, hogy a legtöbb művelt államban az Akadémiát egyszerűen az állam tartja fenn, talán nem tekinthető viszonyaink között indokolatlannak az állam bőkezűbb segélyére irányuló kívánság sem.

Hogy társadalmunk már hosszabb idő óta kevésbé sűrűn emlékezik meg adományaival és alapítványaival Akadémiánkról, annak oka talán éppen abban az elterjedt tévhitben is keresendő, mintha az Akadémia nagyon gazdag volna. Ez a tévhit fokozza és szaporítja az intézetünkkel szemben minden oldalról támasztott igényeket, okozza a kielégítetlen igények miatti zúgolódást s másrészt a társadalom adakozó-kedvének lankadását.

Az Akadémiának e jelentésünkben megvilágított pénzügyi helyzete — hiszszük és reméljük — el fogja oszlatni ezt a tévhitet s a magyar társadalomban szaporítani fogja azok számát, kik intézetünk vagyoni felvirágoztatására nekünk segédkezet akarnak nyújtani.

S ime ez az óhajlás alig hogy elhangzott körünkben, máris lelkes és nemes visszhang kelt nyomában! Igazgatóságunk nagyérdemű tagja, halhatatlan alapítónk méltó fia, gróf Széchenyi Béla kijelentette, hogy — mintegy indítást adandó az Akadémia újabb társadalmi fölkarolásának, — feladataink teljesítését azzal kívánja megkönnyíteni, hogy a nagyemlékü atyja, gróf Széchenyi István munkái kiadására és a Széchenyi-muzeumra f. évi költségelőirányzatunkba fölvett 4000 koronát magára vállalja.

Igazgató-Tanácsunk lelkesedéssel szavazott nyomban köszönetet a nagylelkű ajánlatért és siet azt a tekintetes Akadémiának is örömmel bejelenteni.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia Igazgató-Tanácsának 1907. évi február hó 7-én tartott üléséből.

Berzeviczy Albert, elnök.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA 1906-RÓL
ÉS KÖLTSEGVETÉSE 1907-RE

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.666,200 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os papírért. szabályozási és talajjavítási al pari és kamatok 1906. deczemb. 31-ig kor. 3.365,724 180,000 kor. 4 $\frac{1}{2}$ % kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1906. deczember 31-ig „ 183,600 6000 kor. 3 $\frac{1}{2}$ % kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1906. decz. 31-ig „ 6077-50	3555401	50		
	b) 69,700 kor. 4 $\frac{1}{2}$ % magy. koronajár. kötv. al pari és kamatok 1906. decz. 31-ig	69932	33		
	c) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti alapítványi okmány	10000	—		
	d) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti 4 $\frac{1}{2}$ % záloglevelek 10000 kor. al pari és kamatok 1906. deczember 31-ig	10075	—		
	e) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi takarékpénztár 4 $\frac{1}{2}$ % záloglevél al pari és kamatok 1906. deczember 31-ig	6045	—		
	f) 4000 frt 4 $\frac{1}{2}$ % magyar földtehermentesítési kötvény al pari és kamatok 1906. decz. 31-ig	8053	33		
	g) 1 drb 200 kor. 1860. évi államsorsjegy 1907. május 1-én lejáró szelvény	200	—	3659707	16
1a	Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány értékpapirjai.			206800	—
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke			2000000	—
2a	Néhai Zichy Antal hagyatéka, Wesselényi-utczai ház és telek értéke			40000	—
3	Kívül fekvő alapítványok:				
	a) 6%-os alapítványok	23100	—		
	b) 5%-os alapítványok	46280	—		
	c) 4%-os alapítványok	61168	—		
	d) kamatnélküli alapítv.-ok kor. 5670—				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzoleum és kert) „ 20000—				
	bb) Román - alapítvány (Szernye-mocsár, 46 katasztr. hold értéke) 9000 — „ 2 db Beregmunkácsi takarékpénztári részv. névértékben 400 — „ 9400.—	35070	—	165618	—
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítv. után			1862	75
5	Követelések			219073	30
6	Előre kifizetett, 1907. évre eső illetmények			4904	05
7	Künnlevő előlegek			2260	—
				6300225	26

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fil.	korona	fil.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22400	07		
	b) Többi tisztviselők fizetése	25483	68		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	11852	49		
	d) Nyugdíjak	5143	99		
	e) Segélyezés, nyugdíjjárulék és jutalmak	4116	40	68996	63
2	Almanach és Értesítő			8423	91
3	Az I. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztályi kiadások	6300	—		
	b) nyelvtudományi bizottság	11904	01		
	c) irodalomtörténeti bizottság	9635	48		
	d) classica-philologiai bizottság	7000	—		
	Valóságos kiadás 1906. évben	34839	49		
	Előirányzott összeg 1906. évre	35200	01	35200	01
	Marad az I. osztálynak 1907. évre	360	52		
4	A II. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztályi kiadások	15049	93		
	b) történelmi bizottság	25315	73		
	c) archaeologiai bizottság	10860	70		
	d) nemzetgazdasági bizottság	8020	—		
	Valóságos kiadás 1906. évben	59246	36		
	Előirányzott összeg 1906. évre	82106	91	82106	91
	Marad a II. osztálynak 1907. évre	22860	55		
5	A III. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztály-kiadásokra	26611	07		
	b) természettudományi bizottság	10437	53		
	Valóságos kiadás 1906. évben	37048	60		
	Előirányzott összeg 1906. évre	42255	21	42255	21
	Marad a III. osztálynak 1907. évre	5206	61		
5a	Szótári bizottság részére:				
	Valóságos kiadás 1906. évben	8850	84		
	Előirányzott összeg 1906. évre	6533	62	6533	62
	Több kiadás	2317	22		
	Ennek fedezetére szolgál az I., II., III. oszt.jár.	2400	—		
	Marad a szótári bizottságnak 1907. évre	82	78		
6	Könyvkiadó bizottság: az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye	8000	—	8000	—
	Átvitel	8000	—	251516	29

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat	8000	—	251516	29
	A Könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	23047	16		
		31047	16		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása . . .	37264	59		
	1906. évben több kiadás	6217	43		
	Mult évről fennmaradt tartozás	12435	97		
	Fedezetlenül fennáll 1907. évre	18653	40		
7	Széchenyi-múzeumra			4867	58
7a	Szinnyei Magyar Írók életrajzára			2400	—
8	Jutalmakra			33066	69
8a	Bolyai jutalomra			2000	—
9	Geophysikai vizsgálatokra			8000	—
10	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
11	A magyar irodalom ismertetése külföldön .			5984	—
12	Könyvtára :				
	a) vásárlásokra	13025	82		
	b) diplomatáriákra	2000	—	15025	82
13	Az Akadémia épületeire :				
	a) palota	25412	02		
	b) bérház	8138	45	33550	47
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra . .			8769	59
15	Adó			27765	40
16	Kamatok, alapítványok és alapok után . .			10440	94
17	Előre nem látott kiadások			5986	50
18	Kazinczylevelezése kiadására stb. a Kazinczy-alapból			6640	74
19	Különféle leírások	995	05		
20	A mult évik 22.728.97 vagyonszaporulatból az igazgató-tanács határozatából kifolyólag az 1905. év végéig mutatkozó deficitek részbeni leírására fordított összeg . . .	11328	97	12324	02
21	Az alaptőkétől vett kölcsön törlesztésére .			3000	—
22	A mult évi tartozások törlesztésére . . .			2500	—
23	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja			32809	60
				474647	64

Bevételezések állása 1906. december 31-én.

Költségv. sz.		Mérleg száma	Bevételek 1906. évben		Költségvetés 1906. évre	
			korona	fl.	korona	fl.
	<i>I. Rendes bevételek:</i>					
1	Alapítványok kamatai	1a	6566	72	6600	—
2	Követelések kamatai	1b	6624	84	6600	—
3	Értékpapírok kamataiból.	2	144976	33	145000	—
4	Házbérekből: a) palota és bérház után . . . . . K. 76.876'67	3a				
	b) Wesselényi-utczai ház „ 500.—	3b	77376	67	75000	—
5	Könyvek eladásából	4	18831	99	20000	—
6	Országos dotatio a Belügyministerium befizetésével együtt	5 a—g	99000	—	99000	—
			353376	55	352200	—
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>					
	Maradékok az osztályok mult évi költségvetéséből	9	38095	75	38095	75
	Régészeti és embertani társulat járul.	7	1050	—	1050	—
			39145	75	39145	75
	I. Rendes bevétel		353376	55	352200	—
	II. Rendkívüli és átfutó bevételek . .		39145	75	39145	75
	1906. évre előirányzott főösszeg . .				391345	75
	Bevételezések 1906. évben		392522	30		
	1906. évben több vétetett be, szemben az előiránnyal				1176	55
			392522	30	392522	30
	1906. évre előirányz. összeg mint fent		392522	30	391345	75
	Bevételek, mint fent					
7	Hagyományok és adomány. 42505'49	6				
8	Új alapítványok:	6a				
	Fabrizy Sámuel-alapítvány					
	szaporulata . . . . . 1000.—					
9	A Kazinczy-alapból . . . . . 6640'74	8				
10	Különféle bevételek; Szernye- mocsár haszonbére . . . . . 201'58	10	49347	81		
11	Az Akadémia rendes kiadá- saira előirányzott összeg 1906. évre . . . . . K 391'345'75					
	Ezzel szemben a kiadás 1906. évben . . . . . „ 424'123'28					
	tehát deficit . . . . . „ 32'777'53	11	32777	53		
	Összes bevétel 1906. évben, illetőleg a Veszt.- és Nyer.-számla főössz.		474647	64		
	Több vétetett be				83301	89
			474647	64	474647	64

Budapesten, 1906 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Trebitsch s. k.

Simon s. k.

Hagyományok, adományok és új alapítványok 1906. évben.

Folyósz		Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	<i>Adományok határozott rendeltetés nélkül:</i> 1. Pór Antal adománya 4000 f. m. földteherment. kötvényben . . . . . 2. Arany János szoborbizottság adománya a szoboralapból	8000 2868	— 27	10868	27
2	<i>Hagyományok határozott rendeltetéssel:</i> Özv. Vojnits Tivadarné sz. Vojnits Mária hagyománya			20000	
3	<i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i> 1. Néhai Ipolyi Arnold püspök hagyománya . . . . . 2. Néhai Pichler Antónia hagyománya . . . . . 3. Néhai gf. Kuun Géza	37 600 10000	22	10637	22
4	<i>Új alapítványok:</i> Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány felszaporodott kamatfeleslegéből az alapítvány gyarapítására tökécsített rész			1000	
Összesen: . . .				42505	49

Budapest, 1906 deczember 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Trebitsch s. k.

Simon s. k.

Előirányzat 1907-re.

Bevétel.

Rendes bevételek :

	Előirányozva 1906-ra	Tényleg befolyt 1906-ban	Előirányzat 1907-re
I. Alapítványok kamatai . . .	6.600.—	6.566.72	6.600.—
II. Követelések	6.600.—	6.624.84	6.500.—
III. Értékpapírok kamataiból . .	145.000.—	144.976.33	148.000.—
IV. Házbérekből	75.000.—	77.376.67	79.500.—
V. Könyvek eladásából	20.000.—	18.831.99	20.000.—
VI. Országos dotatio :			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000.—	30.000.—	30.000.—
b) Régészeti közleményekre . .	10.000.—	10.000.—	10.000.—
c) Természettud. kutatásokra . .	10.000.—	10.000.—	10.000.—
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000 —	3.000.—	3.000.—
e) Szótári munkásságra	4.000 —	4.000.—	4.000.—
f) Könyvtarra (a belügyminiszte- rium befizetésével együtt) . .	12.000.—	12.000.—	12.000.—
g) Az Akad.szabadrendelkezésére	30.000.—	30.000.—	30.000.—
	<u>352.200.—</u>	<u>353.376.55</u>	<u>359.600.—</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek :

Maradék az osztályok munká- lataira	38.095.75	38.095.75	28.510.46
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050.—	1.050.—	1.050.—
	<u>39.145.75</u>	<u>39.145.75</u>	<u>29.560.46</u>
Összes bevétel	<u>391.345.75</u>	<u>392.522.30</u>	<u>389.160.46</u>

Kiadás :

	Előirányozva 1906-ra	Tényleg kiada- tott 1906-ban	Előirányzat 1907-re
I. Személyes járandóságok . . .	67.400.—	68.996.63	69.000.—
II. Általános kiadások :			
Értesítő	8.000.—	8.423.91	8.000.—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke . .			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály	35.200.01	35.200.01	34.360.52
IV. II. „	82.106.91	82.106.91	80.060.55
V. III. „	42.255.21	42.255.21	35.206.61
Va. Szótári bizottság	6.533.62	6.533.62	4.082.78
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :			
a) Az Akadémiai Vállalatra . .	2.000.—	2.000.—	3.500.—
b) Term.-tud.-társ. részére . .	4.000.—	4.000.—	4.000.—
c) Az orvosi vállalat részére . .	2.000.—	2.000.—	2.000.—

	Előirányozva 1906-ra	Tényleg kiada- tott 1906-ban	Előirányzat 1907-re
VII. Széchenyi munkáira és múzeumára	5.000.—	4.867.58	4.000.—
VIIa. Szinnyei: Magyar Írók élet- rajza	2.400.—	2.400.—	2.400.—
VIII. Jutalmakra	15.000.—	33.066.69	24.300.—
VIII. A Bolyai-jutalomra	2.000.—	2.000.—	2.000.—
IX. Geophysikai vizsgálatokra	8.000.—	8.000.—	8.000.—
X. Budapesti Szemle segélye	8.000.—	8.000.—	8.000.—
XI. A magyar irodalom ismerte- tése külföldön	6.000.—	5.984.—	6.000.—
XII. Könyvtára :			
a) Vásárlásokra 13.000	15.000 —	15.025.82	15.000.—
b) Diplomatiákra 2.000			
XIII. Akadémia épületeire :			
a) Fűtés	19.000.—	33.550.47	26.000.—
b) Világítás			
c) Vízfogyasztás			
d) Kéménysöprés, mester- emberek stb.			
e) Tisztítás és apróbb kiadások			
f) Rendkívüli kiadások			
XIV. Vegyes kiadásokra :			
a) Akad. kiadványok expe- ditíója	8.000.—	8.769.59	7.850.—
b) F. H. I. főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja			
c) Ügyvédi költségek			
d) Kisebb nyomtatványok			
e) Irodai kiadások			
f) Biztosítási díj			
XV. Adó	30.000.—	27.765.40	29.000.—
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	10.700.—	10.440.94	10.400.—
XVII. Előre nem látott kiadásokra	6.000.—	5.986.50	6.000.—
XVIII. Az alaptőkétől vett kölcsön törlesztésére	3.000.—	3.000.—	—
XIX. A múlt évi tartozások tör- lesztésére	2.500.—	2.500.—	—
	390.095.75	422.873.28	389.160.46
Az alaptőke szaporítására	1.250.—	1.250 —	—
	391.345.75	424.123.28	389.160.46

Megjegyzések a kiadásokhoz.

Ad II. Almanach pro 1906: 1664 k. 12 f. Francia rapport: 34 k. A fönmaradó összeg (6734 k. 79 f.) a 47 ivnyi Ertesítő nyomda-költségére és tiszteletdíjaira, meg néhány kisebb kiadásra ment.

Ad VI. Az akadémiai vállalat ez idei kiadásában (37,264 k. 59 f.) a mult évet illető 19,333 k. 52 f. kiadás foglaltatik (tavaly a vállalat nagyon elkésett, úgy hogy a nyomdai számla csak az idén fizettetett ki), tehát ennek levonásával a vállalat 1906-ik évi kiadása tényleg 17,931 k. 07 f. Bevétel volt 1259 előfizető után 12,590 k. és (megközelítőleg, mert a könyvkereskedők csak husvétkor számolnak le) 400 egyes kötet eladásából 1600 k., összesen 14,190 k. A hiány tehát 17,931 k. 07 f.-ből levonva 14,410 k. = 3741 k. 07 f.

Ad VIII. 1906-ban a következő jutalmak fizetettek ki: Széchenyi Molnár István 200 k., Röck-alap (Vogul népköltészet) 500 k., Wodiáner 2000 k. és előadója 228 k. 60 f., Teleki 1130 k., Bródy 6000 és előadónak 200 k., Sámuel 171 k. 30 f., Gorove 1130 k., Lukács Krisztina 2000 k., Rózsay 1000 k., Ünnepeles közülesi tiszteletdíjak 599 k. 26 f., Wahrmann 2000 k., Forster 1500 k., Thury Körösi Csoma-előadása 240 k. és nyomda-költség 180 k. 55 f., Karátsonyi 4520 k., Tomory (előleg) 1500 k., József fhg.-ünnepeles előadók tiszteletdíja 571 k. 50 f., Flór 800 k., Nagyjutalom 2286 k., Marczibányi 571 k. 50 fill., Péczely-regényjutalom 2395 k., Kóczán 1143 k. és bírálói 200 k. — összesen 33,066 k. 69 f.

Az 1907-iki évben a következő jutalmak esedékesek: Wodiáner 2200 k., Bezerédj 2000 k., Nagyjutalom 2286 k., Marczibányi 572 k., Teleki 1130 k., Farkas-Raskó 200 k., Bulyovszky 400 k., Kóczán 1343 k., Nádasdy 2100 k., Vigyázó 1200 k., Sztrokay 1100 k., Biztosító Társaság 1000 k., Dóra 500 k., Ullmann 800 k., Lévay 1000 k., Péczely-regény 2400 k., Széchenyi-Molnár 200 k., Közülés 800 k., Röck 2955 k., Sámuel 172 k., összesen 24,358 k. (hozzávetőleg, tekintettel az aranyak árfolyamára).

Ad XI. E rovat főtételei: Mathem. und Naturwiss. Berichte 3000 k., francia ismertetések 2000 k., német ismertetések 300 k., magyar irodalomtörténetre dán nyelven 200 k., angol fordítások 100 k. A többi kisebb nyomtatványokra ment, melyek más rovatban nem találtak fedezetet.

Ad XIII. E rovatról az építési bizottság igen részletes kimutatást terjeszt elő. A főtételekről megjegyzendő:

Kiírt czikk az Igazgató-Tanács 1906 febr. 2-án tartott üléséből (Akad. Ertesítő 1906, 129. l.): „10. Főtítárk bemutatja az Építészeti Bizottság 1906 január 25-én tartott ülésének jegyzőkönyvét, melyből kitünik, hogy 1905-ben kiadatott rendes szükségletre 14,434 k.

22 f., rendkívüli szükségletre 9620 k. 84 f., összesen 24.055 k. 06 f. Minthogy a rendkívüli munkálatok összesen 20,800 k. 03 f.-t tettek és erre 9620 k. 84 f. fizettetett, marad 1906-ban 11,179 k. 19 f. fizetendő. Ehhez adva az 1906. évi rendes kiadásokat: 16,942 k. 24 f.-t és a rendkívüli szükségletre 4175 k.-t, az egész 1906. évi szükséglet: 32,296 k. 43 f. — Tudomásul van.“ — Ezen 32.296 k. 43 f. tételnél 1155 k. 04 f. túllépés mutatkozik, mit a következő kiadások okoztak: 1. Az osztálytitkárok hivatalos helyiségeinek berendezése 476 k. 92 f. — 2. A díszterem dobogójának áthelyezése a terem közepébe 175 k. 12 f. — 3. József fhg. mellékszobrához márványtalapzat 503 k., összesen 1155 k. 04 f., — az Igazgató-Tanáctól engedélyezett 32.296 k. 43 f.-rel együtt 33.550 k. 47 f.

1907-ben a rendes kiadások (fűtés, világítás, vízfogyasztás stb.) mint körülbelül eddig 16,106 k. 88 f. — A rendkívüli kiadások fő-tételei: 1. Az üveges tető lebontása és átalakítása 10,149 k. — 2. Az erkély lebontása s újjal való kicserélése 6112 k. — 3. Mázoló munkák a palotában 3794 k. — 4. A két épület közti légudvar újra vakolása 1132 k. — 5. Építész tiszteletdíja 606 k. 46 f. — 6. Díszszőnyeg 390 k. 80 f. — 7. Egy szelfogó ajtó 246 k. és több kisebb tatarozási munka, összesen 22,612 k. 26 f.

Ad XIV. E rovatba át kellett venni a Keleti Szemle segélyét (1000 k.), mely a XI. rovatból már nem talált fedezetet. Koszorúkra kellett 1170 k. 83 f. A többi irodai kiadások és kisebb nyomtatványok.

Ad XVII. Ebben: Az Iszlám encyklopaediájára II. részlet 1000 k., Ráth György-emléktábla 652 k., Bolyai-érem 2655 k., a Hungary segélye 400 k., Rákóczi-ünnep (a palota díszítése) 380 k., az Akadémiák Szövetségének tagsági díja 192 k. 50 f.

Az I. osztály és bizottságainak költségvetése 1907-re.

I. Az I. osztály munkálataira.

1. Értekezésekre	2.690 k. — f.
2. A Nagy Szótárra	1.600 k. — f.
3. A Néprajzi Társaság segélye	1.000 k. — f.
4. Póra Ferencz synonymikájára.*).	600 k. — f.
5. Bírálóknak	410 k. — f.

6300 k. — f.

*) Póra Ferencz e munkájával ezelőtt néhány évvel akadémiai jutalmat nyert. Most a szerző kiegészítette művét s több évi munkája eredményeül 24,000 magyar szót mutat be rokon és ellentétes jelentés szerint csoportosítva. Elismerést érdemel, hogy nagy számú szót és közmondást is fölvev. Egészen modern példák után indult. Jelese az angol Roget példáját és rendszerét követte, a magyarázatásnak kevés tért enged, főtörekvése a nyelv kincseinek rendszeres csoportosítására irányult. A szerző maga kívánja kiadni munkáját s az Akadémiától segélyt kér. Mivel a munka valóban rég érzett hiányt pótol, megérdemli az osztály támogatását két éven át (1906. és 1907) 600—600 k.-val.

II. Nyelvtudományi Bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények . .	5.300 k. — f.	
2. Nyelvtudomány cz. folyóirat . .	1.600 k. — f.	
3. Nyelvelméltár XV. k.*)	2.400 k. — f.	
4. Régi szótárak feldolgozására . .	600 k. — f.	
5. Magyarországi német nyelvjárások	500 k. — f.	
6. Az előadó díja	800 k. — f.	
		11.200 k. — f.

A rendes javadalmon kívül rendelkezésére áll a bizottságnak a Röck Szilárd-alapítvány eddigi kamataiból 1954 k. 62 f. s az 1907-i kamatokból 1000 k., összesen 2954 k. 62 f. Ebből — úgy mint eddig — a Vogul Népköltési Gyűjteményre tartatik fön 1354 k. 62 f. A többi 1600 k.-át arra fordítja a bizottság, hogy 1907-ben Révai Miklós halálának századik évfordulójára kiadja az *Elaboratio Grammatica* III. részét, a mely kéziratban majdnem teljesen fönmaradt. Az 1600 k.-ból 1100 k. mintegy 17 iv nyomdai költsége, 500 k. pedig a másolás és a korrigálás díja. A kiadást a bizottság előadója gondozza.

*) A Nyelvelméltár XV. kötetére: 21 iv nyomtatására 1400 k., szerkesztői díjra 700 k.; a Székelyudvarhelyi codex külön nyomtára 300 k. — A kötetet Katona Lajos I. tag szerkeszti.

III. Irodalomtörténeti bizottság:

1. Irodalomtörténeti Közlemények .	4.400 k. — f.	
2. A Zrinyász - kiadás nyomtatási költségeinek kifizetésére	1.663 k. 88 f.	
3. A Zrinyászhoz való bevezetés és jegyzetek írói díja	740 k. — f.	
4. A Budapesti és a Németújvári Glossák II. kötetének nyomtatási költségeire	1.896 k. 12 f.	
5. Az előadó díja	800 k. — f.	
6. Mult évi munkálatokra	360 k. 52 f.	
		9.860 k. 52 f.

E bizottság körébe tartozik a Kazinczy-bizottság, mely 1907-re Kazinczy Levelezése XVIII. kötetének kiadására következőleg állapította meg költségvetését:

1. Nyomdaköltség hozzávetőleg . .	2.500 k. — f.	
2. Szerkesztő tiszteletdíja	1.050 k. — f.	
3. Szerkesztő díja a XVII. kötet után (bevezetés, jegyzetek, index) . .	390 k. — f.	
4. Jegyzői díj	200 k. — f.	
		4.140 k. — f.

A Kazinczy-bizottság kiadásai az Akadémia kezelésére bizott Kazinczy-alapból fedeztetnek.

IV. *Class.-philologiai bizottság:*

1. Euripides Bacchansnőinek nyomtatási költsége	300 k. — f.
2. Euripides Heraklesének nyomtatási költsége és hátralevő fordítói díja	500 k. — f.
3. Platon Sophistájának kiadására	639 k. 08 f.
4. Tavalyról maradt nyomdai tartozások kifizetésére	760 k. 92 f.
5. Készülőben levő munkákra	800 k. — f.
6. Egyetemes Philologiai Közlöny segélye	2.000 k. — f.
7. Tibullus nyomtatási költsége	585 k. 87 f.
8. Lygdamusra (részlet)	414 k. 13 f.
9. Ovidius Amor. kiadására (részlet)	200 k. — f.
10. Az előadó díja	800 k. — f.
	<hr/>
	7.000 k. — f.
Teljes összeg	34.360 k. 52 f.

A II. osztály és bizottságai költségvetése
1907-re.I. *Az osztály munkálataira:*

1. Értekezésekre, emlékbeszédekre és bírálatokra	5.000 k. — f.
2. Az Athenaeum kiadására	5.000 k. — f.
3. A Phil. Írók Tára segélye	800 k. — f.
4. A Magyar Paedagogia segélye	400 k. — f.
5. A Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
6. A M. Philosoph. Társaság segélye	1.000 k. — f.
7. M. Földrajzi Társaság segélye	800 k. — f.
8. Az Arch. Értesítő műmellékleteire	500 k. — f.
9. Téglás Gábor lt. límes-kutatásaira	1.000 k. — f.
10. Mult évi munkál. (1100+7266.18)	8.366 k. 18 f.
	<hr/>
	23.266 k. 18 f.

II. *Történelmi bizottság.*

1. Thaly Kálmán, Ifj. Teleki Mihály naplója	2.500 k. — f.
2. Thallóczy-Barabás, A Frangepánok oklevéltára	2.000 k. — f.
3. Kiss István, Az I. Ferdinandkori helytartótanács leveleskönyve	3.000 k. — f.
4. Vetéssy László levelezése	2.000 k. — f.
5. Veress Endre, Básta György levelezése	1.500 k. — f.
6. Királyi pecsétek kiadásának előkészítése	060 k. — f.
7. A Hunyadiak korához levéltári kutatásokra	400 k. — f.

8. <i>Analecta Scepussii</i> , Supplementum III. cz. kiadvány segélyezése . . .	600 k. — f.
9. A Történelmi Tár 1907. évi folyamának kiadása . . .	2.400 k. — f.
10. A Történelmi Életrajzok 1907. évi segélye . . .	1.000 k. — f.
11. A Gazdaságtörténelmi Szemle 1907. évi segélye . . .	1.000 k. — f.
12. Teleki Mihály levelezésének kiadása (IV. részlet) . . .	2.000 k. — f.
13. Másolásokra . . .	2.000 k. — f.
14. Előadó tiszteletdíja . . .	800 k. — f.
15. Bizottsági apróbb kiadásokra . . .	200 k. — f.
16. Mult évi munkálatokra . . .	6.709 k. 96 f.

28.709 k. 96 f.

Új vagy felemelt tételek rövid indokolása:

2. A Thallóczy-Barabás-féle oklevéltár folytatása azon nagy-érdekű levéltári anyag közzétételének, a melyet Thallóczy Lajos r. tag évek hosszú során át az ország déli határainak történetére nagy fáradsággal egybegyűjtött. A becses sorozatból eddig két kötet (A horvát végvidék oklevéltára és a Magyar-szerb érintkezések oklevéltára) készült el.

5. A Veress Endre szerkesztésében kiadandó „Básta György levelezése” czimű gyűjtemény nagyarányú levéltári kutatás eredménye, melyet Veress Endre a bizottság támogatásával éveken át végzett. A gyűjtemény a XVII. század első éveinek történetéhez elsőrangú forrás.

8. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Wagner, Bárdossy és Schmauk oklevéltáraihoz harmadik pótlék gyanánt szándékozik kiadni a Weber Samu által gyűjtött kiadatlan szepesmegyei okleveleket. A nevezett társulat korlátozott anyagi eszközeire való tekintettel a történelmi bizottság a kiadvány segélyezését határozta el, a minek fejében a kiadványból 25 példány beküldését kötötte ki.

13. A Másolások rovatánál a bizottság a tavalyinál sokkal nagyobb összeget állított be, még pedig azon okból, hogy ennek segítségével a Modenában őrzött Estei Hippolyt-féle számadáskönyvek nagy tömegéből az összes nagybecsű magyar művelődéstörténeti adatokat, melyeket eddig csak hibás és hiányos másolatokban birunk, lemásoltathassa.

III. *Archaeologiai bizottság.*

1. Az Archaeologiai Értesítő: a) szöveg és ábrák 4400 k., b) nyomda 3700 k.	8.100 k. — f.
2. Magyar Műemlékek és Arch. Közlemények	2.000 k. — f.
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj . . .	1.200 k. — f.
4. A képes duczok kezelőjének . . .	240 k. — f.
5. A kassai dóm monographiájára . . .	460 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	1.984 k. 41 f.

13.984 k. 41 f.

Az elősorolt tételek közül az elsőt a mult évi javadalomhoz képest (7700) emelni kellett, mivel a nyomdai árak 15%-kal emelkedtek.

A 2. tétel alatti összeg, valamint a 6. tétel megfelelő része az 1907-ik és következő években az arch. bizottságnak dr. Pósta Béla kolozsvári egyet. tanárral történt megállapodása értelmében a Torma Zsófia hátrahagyott régiséggyűjteményének méltó közzétételére fog fordíttatni. Ez a munka mintegy 7000—8000 koronára rugó költséget fog okozni.

A 3. és 4. tétel az előbbi évekből jött át és nem változott.

Az 5. tétel alatt szerepelnek a kassai dóm nagy monographiájára szükséges előmunkálatok (ábrák, fényképek stb.) költségei, melyekre részben a fölmerülő szükséghez képest a 6. tételbeli összeg is fordítandó.

A kassai dóm monographiájának a megírására a bizottság Mihalik József akad. lev. taggal szerződött és a munka megjelenése követni fogja dr. Pósta Béla fönntemlített munkáját.

IV. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4.400 k. — f.
2. Megyei monographiák	480 k. — f.
3. Magyar közgazdasági könyvtár	1.000 k. — f.
4. Remekírók Tára	460 k. — f.
5. Előadói díj	800 k. — f.
6. Apróbb kiadások	60 k. — f.
7. Mult évi munkálatokra	6.900 k. — f.
	<hr/>
	14.100 k. — f.
Teljes összeg	80.060 k. 55 f.

A 4. tételhez 800 korona járul a Schossberger-féle alapítvány kamataiból.

1907-ben meg fognak jelenni a következő munkák: 1. Fordítások: Toynbee, Ipari forradalom; Webb, Ipari demokratia; Cairnes, Közgazdaságtani vezérelvek. 2. Eredeti munkák: Jankovich Béla, A gabonavámok hatása; Fellner, Készpénzfizetés és fizetési mérleg.

A III. osztály és bizottságának költségvetése 1907-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Termt. Értesítőre és kisebb munkák segélyezésére	9.000 k. — f.
2. Emlékbeszédekre és apró kiadásokra	400 k. — f.
3. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia czéljaira	1.000 k. — f.
4. Mathem. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.
5. Orvosi Hetilap segélye	1.200 k. — f.
6. Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
7. Bogdánfy „Hydraulika“ cz. munkájának segélye (Utolsó (II.) részl.)	1.500 k. — f.
8. Jancsó „A malária parasitái“ cz. munkájának tiszteletdíja	1.200 k. — f.
9. A budapesti földrengési állomás eszközeinek beszerzésére megszavazott összegből (5000 k.)	4.300 k. — f.
10. Mult évi maradék	24 k. 86 f.

20.024 k. 86 f.

A mult évi számszerű maradék 24 k. 86. f. Ehhez járul azonban még 3300 k., mely az osztály határozata értelmében a földrendési állomás eszközeire már is utalványoztatott, de csak az 1907-iki költségvetésben talál földüzetet. E maradékból (3324 k. 86 f.) azonban földüzendők Stäckel Pál „A két Bolyai geometriai vizsgálatai“ cz. munkájának költségei (3600 k.). Szintúgy Alexander Béla „Gerincezozslop“ című munkájának subventiója (1500 k.), valamint Filárszky „Növény morfológiá“-jáé (1000 k.), azaz összesen 6100 k.

E szerint tényleges hiány merül föl 2775 k. 14 f. erejéig, mely leginkább a „Math. és Term.-tud. Értesítő“ terjedelmének és tartalmának különben igen öröndetes emelkedéséből származik. Az itt szükséges túlkadások földüzése az 1906. évben úgy történt, hogy az „Ertesítő“-nek nem 5, hanem 7 fürete került elszámolásra.

A hiány földüzetere az osztály olyképen határoz, hogy Stäckel Pál munkájáról, a mely 1907 vége előtt semmiesetre sem kerül sajtó alá, annak idején újból fog költségvetésileg gondoskodni.

II. Math. és Természettud. Bizottság.

1. A földművelési és technikai tudományok körébe vágó munkálatok segélyezésére	2.000 k. — f.
2. Az Annal. hist. nat. (Természettud. Füzetek) segélye	2.000 k. — f.
3. Physikai társulat segélye	1.000 k. — f.
4. Írói díjakra	2.000 k. — f.
5. Nyomdai költségek	2.200 k. — f.
6. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
7. Mult évi maradvány	5.181 k. 75 f.
	<hr/>
	15.181 k. 75 f.
Teljes összeg	35.206 k. 61 f.

**A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓHIVATALÁBAN**

MÉG KAPHATÓ

**AKADÉMIAI KIADVÁNYOK
JEGYZÉKE.**

Az árak korona és fillér értékben vannak föltüntetve. A *-gal jelölt munkák egész vászonkötésben is kaphatók. Egy-egy bekötés ára az 1904-ig megjelent köteteknél 80 fillér, a későbbieknél 1 korona.

BUDAPEST. 1907.
V., AKADÉMIA-UTCZA 2. SZÁM.

1. Nyelv- és széptudomány, irodalomtörténet.

	K
Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel	2.40
— A homerosi Demeter-hymnusról	1.—
— Az ó- és középkori Terentius-biographiák	—,80
— Isota Nogarola.	1.—
— Scholia recentia in Pindari epinicia. Pars prior	9.—
— és Vári Rezső. Scholia vetera in Nicandri Alexipharmaca. Adiecta sunt scholia recentia	3.—
*Aischylos tragédiái. Ford. Csengeri János. 1 arczképpel	5.—
Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs	8.—
Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litte- rarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs	8.—
Aristophanes vígjátékai. Ford. Arany János. II. kötet	4.—
Ugyanaz III. kötet	4.—
Ásbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben	1.60
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—,40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—,20
— Nyelvünk újabb fejlődése	—,40
Barna Ferdinánd. A mordva nép házassági szokásai	—,60
— A mordvaiak történelmi viszontagságai	—,40
— A mutató névmás hibás használata	—,20
— A votják nép multja és jelene	—,60
— A votjakok pogány vallásáról	—,40
— Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai.	—,60
— Vámbéry Ármin „A magyarok eredete“ című műve néhány főbb állításának bírálata	1.20

Bartalus István. Adalékok a magyar zene történelméhez. Bakfark Bálint lantvirtuóz és zeneköltő és Eszterházy Pál egyházi zeneköltményei. Hangjegyekkel	1.—
— Újabb adalékok a magyar zene történetéhez	—80
— Jelentés felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratjai és nyomtatványairól	—40
— Művészet és nemzetiség	—40
Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet	14.—
— Egy magyar Eszther-dráma	—60
Békési Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig	12.—
Bogisich Mihály. Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel	—60
— Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év	1.—
Brassai Sámuel. A mondat dualismusa	1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis „A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet“ című II. értekezésére	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Újtestamentum cseremiszt fordításából	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon linguae Hungaricae cum linguis Ugricis comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet	2.—
*Carlyle Tamás. Hősökről. — Gyémánt nyaklánc	6.—
Classikusok magyar fordításokban. Hellen— I. kötet: Sophokles. Oedipus a király. — Euripides. Iphigenia Aulisban. Ford. Guzmics Izidor	—40
Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos	2.—
*Croiset M. A görög eposz története. 2 kötet	6.—
Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével	6.—
Cserép József. Határidőszámítás a rómaiaknál	—40
— C. Julius Caesar commentáriusainak folytatásai és Asinis Pollio —	—80
Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Összegyűjtötte és életrajzzal vezette dr. Duka Tivadar. (Kőrösi Csoma Sándor arczképével, síremléke rajzával s egy térképpel)	6.—

Körösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások — 1. szám: gróf <i>Kuun Géza</i> . Ismereteink Tibetről. Alkalmi beszéd, tartotta — . . .	1.50
— 2. szám: <i>Goldziher Ignác</i> . A buddhismus hatása az iszlámra. Alkalmi beszéd, tartotta —	—80
— 3. szám: <i>Thury József</i> . A középkorszaki török nyelv ismertetései. Alkalmi beszéd, tartotta —	—80
Dankó József . A francia könyvdísz a renaissance-korban. Harmincegy ábrával	2.60
* Dante . A paradicsom. Fordította Szász Károly	4.—
Dézi Lajos . Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől 1537.	2.—
Emlékkönyv , Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859.	1.—
* Faguet Emil . A XVIII. század. Irodalmi tanulmányok	6.—
Festus Farnesianus , Codex — XLII. tabulis expressus Consilio et impensis Acad. Litt. Hung. edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Tabulas photographicas arte Justini Lembo Neapolitani confectas phototypice descripsit Georgius Kloesz Budapestinensis. Folió. 42 tábla	42.—
Finály Henrik . A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szövmutatókat készített hozzá — . . .	4.—
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.	—60
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval	1.—
— A történetírás az arab irodalomban	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten . . .	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben . .	—80
Greguss Ágost . A szép erkölcsi alapjáról	1.60
— Az első mesterségek jelképei	—80
Gyomlay Gyula . Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Szövegkritikai tanulmány. Fényképmelléklettel. .	1.20
— Böles Leo taktikája, mint magyar történeti kútforrás	1.20
Halász Ignác . Svéd-lapp nyelv V.: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta —	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI.: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel	3.20
Haraszti Gyula . A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség — André Chénier költészete.	1.20
— André Chénier költészete.	3.—
Hegedüs István . Guarinus és Janus Pannonius.	1.60

	K
Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. —	1.80
— Petrarca „Szózatja” és egyik latin költői levele	—50
Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és eposz.	—80
Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymatványok jegyzéke	4.—
Heller Ágost. Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa. a) Könyvtár. — b) Kéziratok. — c) Arczképek és metszetek. d) — Érmek. — e) Zeneművek.	—60
Helyesírás szabályai, A magyar —. Újabban átvizsgált kiadás. Szó- és tárgymutatóval	—40
*Homérosz Iliásza. Fordította Baksay Sándor	6.—
Hunfalvy Pál. A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság.	—40
— A számlálás módjai és az év hónapjai	—40
— Az aranyos-széki mohácsi nyelvművek	—30
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről	—30
— Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?	—40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve	1.20
Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi fró a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi <i>Fraknói Vilmos</i> és <i>Ábel Jenő</i>	7.—
II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja <i>Ábel Jenő</i> . Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus	7.—
Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot <i>Ballagi Aladár</i> , a III. évfolyamtól <i>Szilády Áron</i> . Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 16 évfolyam 1891—1906.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam	10.—
Egyes füzet	3.—
Jakab Elek. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig	1.—
*Jánosi Béla. Az aesthetika története. 3 kötet.	11.—
Joannovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).	—60
— Szórendi tanulmányok, I. rész	—60
U. az, II. rész	—80
Kálmány Lajos. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya	—40
— Mythológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A hold nyelvhagyományainkban	—20
Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái	1.20
— A Teleki-codex legendái	1.60
— Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban	1.60

K

- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVI. kötet: 1763—1819-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté 12.—
- Kégl Sándor dr.** A perzsa népdal . . . . . —.90
- Szenáji és a perzsa vallásos költészet . . . . . 3.—
- Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből. . . . 3.—
- Kis Ignác dr.** Káldi György nyelve . . . . . 1.—
- Költők tára, Régi magyar** —. Szerkeszti Szilády Áron
- V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 154?—1560.) 4.—
- VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Márai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi Györgyi, Vilmányi Lidércz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek, 1545—1556.) . . . . . 6.—
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. . . . . 6.—
- Kont Ignác dr.** Seneca tragédiái 1.20
- Kozma Ferencz.** Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus . . 2.—
- Kunos Ignác dr.** Ada-kálei török népdalok . . . . . 2.—
- Három karagöz-játék . . . . . 2.—
- Kis-Ázsia török dialektusairól . . . . . —.90
- Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet 10.20
- és **Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban . . . . . 1.—
- Gróf Kuun Géza.** A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről . . . . . —.80
- A sémi magánhangzókrol . . . . . —.75
- Adatok Krim történetéhez . . . . . —.40
- Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit . . . . . 10.—
- Ujabb adatok a kún Petrarca-codexhez . . . . . —.30
- Magyarországi német nyelvjárások.** 1. füzet: *Gedeon Alajos.* Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
- 2. füzet: *Lindenschmidt Mihály.* A verbászi német nyelvjárás alaktana . . . . . —.90
- 3. füzet: *Gréb Gyula.* A szepesi felföld német nyelvjárása . . . 1.80
- 4. „ *Hajnal Márton.* Az isztiméri német nyelvjárás hangtana 1.20
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő.
- I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula 4.40
- II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly . . . . . 9.—
- III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly . 3.—

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő.

- IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve.
1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly . . . . . 12.—
- Mahler Ede dr.** Adalékok az egyiptomi nyelvhez . . . . . —.60
- Egyiptológiai tanulmányok a chronológia köréből . . . . . —.30
- Majláth Béla.** Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik
évből . . . . . —.20
- Mayr Aurél dr.** A lány aspiraták kiejtéséről a zendben . . . . . —.20
- Az úgynevezett lány aspiraták phonetikus értékéről az ó-indben . 1.20
- Melich János.** A brassói latin-magyar szótár-töredék . . . . . —.60
- A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata
felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel
ellátta — . . . . . 5.—
- Melich János.** Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német
jövénényszavai (A középfrank nyelvjárás térképével) 1.20
- Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből . . . 3.—
- Molnár Albert** (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással . . . . . 9.—
- Munkácsi Bernát.** Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története . . . . . 12.—
- Budenz József emlékezete 1.20
- **Vogul népköltési gyűjtemény.** I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján . . . . . 3.—
- Kiegészítő füzet. Bevezetés: A vogul-osztják népköltés irodalma s főbb sajátosságai. A vogul nép ősi hitvilága. Tárgyi és nyelvi magyarázatok . . . . . 6.—
- II. kötet: Istenek ősi énekei, regái és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján . . . . . 8.—
- III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján . 10.—
- IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találos mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján . 8.—
- **Votják népköltészeti hagyományok** . . . . . 4.—
- **Votják szótár.** 4 füzet . . . . . 16.—
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek . . . . . —.60
- *Némethy Gejza.** A római elegia. Ára füzve 4.— egész vászonkötésben . 5.—
- **Albii Tibulli Carmina.** Accedunt Sculpiciae Elegidia . . . . . 6.—
- A római elegia viszonya a göröghez . . . . . —.48
- **Dicta Catonis quae vulgo inscribuntur Catonis disticha de moribus** . 2.—
- **Lygdami Carmina.** Accedit Panegyricus in Messalam . . . . . 3.—

- *Némethy Gejza. Vergilius élete és művei . . . . . 5.—
- A. Persii Flacci satirae. Edidit, adnotationibus, exegiticis et indice verborum instruxit . . . . . 8.—
- Nyelvemlékek, Régi magyar** — Kiadta a M. T. Társaság Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelete alatt (Időkör: A magyar keresztyénység elejétől minden a mi 1550-ig eredetiében élé- kerül. Már 1550-től 1575-ig némi válogatással csak a nyelv hivatalos életét, sajátosságait, helyesírását, elavult szavait, szer- kezétét mutatók, melyekkel históriai felvilágosítás, magyar háziélet, szokás kifejlése is jár. 1575—1600-ig ugyanezen tár- gyúak, még nagyobb megválasztással.) 4-rét.
- III. kötet: 1. Tatrosi másolat 1446-ból. 2. Vegyes tárgyú régi magyar iratok. 1540—1600-ig . . . . . 4.—
- IV. kötet. Első osztály: Guary-codex . . . . . 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) . . . . . 3.—
- V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredeti- vel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György . . . . . 12.—
- Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik** Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. III. kötet: Nagyszombati codex. — Szent-Domonkos- codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál . . . . . 4.—
- IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet . . . . . 4.—
- VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex . . . . . 4.—
- VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex . . . . . 4.—
- VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár- codex . . . . . 4.—
- IX. és X. kötet: Érsekujvári codex. Egy-egy kötet . . . . . 4.—
- XI. kötet: Debreczeni codex. — Gömöri-codex . . . . . 4.—
- XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex . . . . . 4.—
- XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi codex. — Keszthelyi codex Miskolczi töredék . . . . . 4.—
- XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyány-codex. — Cseh-codex
- Nyelvtudomány. Szerkeszti Asbóth Oszkár.** I. kötet. 1906. Megjelenik évenként kétszer. Előfizetési ára . . . . . 6.—
- Nyelvtudományi Közlemények.** (I—XXXVI. kötet.) A X. kötet 1. füzeté elfoglyott. Az I—XVI. kötetet *Hunfálvy Pál*, a XV—XXII. kötet 4. füzetéig (bezárólag) *Budenz József*, a XXII. kötet 5. füzetétől kezdve *Simonyi Zsigmond*, utóbb *Szinnyei József* szerkesztésében. Az I—IX. kötet ára kötetenként . . . . . 3.—
- A X. kötetből kötetenként . . . . . 6.—

Nyelvtudományi Közlemények. A XXIII. kötettől negyedévenként jelenik meg. Előfizetési ára egy-egy kötetnek	6.—
— Egyes füzet ára	1.50
Pályamunkák, Nyelvtudományi — II. kötet. Tartalma: 1. dr. Engel József. A magyar nyelv gyökérszavai. 2. Nagy János. Tiszta magyar gyökök	1.—
Janus Pannonius. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Hegedüs István	1.80
Pecz Vilmos dr. A classica-philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra	—60
— A görög tragoedia. I. kötet: A görög tragoedia története	4.80
— A kisebb görög tragikusok tropusai műveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészetösszehasonlító tropikájához	—20
— Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival, műveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához	1.20
Pesti Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romane Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papíron	6.—
Pollák Miksa. Arany János és a biblia	3.60
Pozder Károly dr. Idegen szók a görögben és latinban	1.—
Putnoky Miklós. Az Etymologicum Magnum Romaniae és az összehasonlító nyelvészet jelene Romániában	—40
*Radó Antal. Az olasz irodalom története. 2 kötet	8.—
Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint	9.—
Schreiner Márton dr. Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században	—60
Simonyi Zsigmond. A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. III. kötet: Az alárendelő kötőszók. Második fele	3.—
— A magyar szótök. Általános rész	—60
— A nyelvújítás történetéhez	—40
— Kombináló szóalkotás	—80
— Mutató a „Nyelvtudományi Közlemények“ I—XXV. évfolyamához. Tartalomjegyzék, tárgymutató és szójegyzék	2.—
Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet	8.—
Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve	9.—
Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670	10.—

	K
Szabó Károly. Második rész: 1671—1711.	12.—
Szamota István. A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. A schwazi Ferenczrendi kolostorban őrzött egyetlen példányból közszétette. bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta —. Egy fényképi hasonmással	1.—
— A schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közszétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta —. (A szójegyzék fényképével).	4.—
Szarvas Gábor. A régi magyar nyelv szótára	—20
Szász Béla. A reflexio és valláserkölcsei elem a költészetben és Longfellow	—60
Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján	—40
— A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről	—30
— id. gróf Teleki László ismeretlen versei	—20
— Széchenyi emlékezete	—20
— Gróf Szechenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arcképpel Ugyanaz kötve	3.— 4.—
Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből. (Énekes könyv, melyből szok- tanac az úrnac Diczeretet mondani, az anya szent egyházában es keresztyeneknek minden gyülekezetiben, mostan vyobban egben szedegettetött és megöregbítettött Sz. Gergel általa meg- emendálttatott. PSALMO CXLIX. Diczeretet mongyatok az Istennek az szenteknek Gyülekezetiben. Debreczembé Nyom- tatta Komlós András AN. MDLXIX.) Szilády Áron tanulmányá- val Sz. Gergelyről s énekes könyvéről	5.—
Szilády Áron. Költészetünk I. Mátyás király idejében	2.—
— Magyar szófejtetések	—20
Szilasi Móricz. Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók tör- ténéhez	1.—
Szilý Kálmán. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?	—20
Színműtár, Magyar történeti —. Kóczán Ferencz alapítványából. I. kötet: Attila halála. Történelmi tragédia 5 felvonásban. Irta Szász Károly	2.—
— II. kötet: István vezér. Történelmi dráma 5 felvonásban. Irta Szász Károly	2.—
— III. kötet: Pogány magyarok. Történelmi színmű 4 felvonásban. Irta Gabányi Árpád	2.—
— IV. kötet: Charitas. Történelmi szomorújáték 3 felvonásban. Irta Váradi Antal	2.—
— V. kötet: Ilona királyné. Történelmi dráma 3 felvonásban. Irta Endrei Zalán	2.—
— VI. kötet: IV. István. Történeti tragédia 5 felvonásban. Irta Somló Sándor	2.—
id. Színnyei József. Az első magyar bibliographus	—60
Tárkányi Béla. A legújabb magyar szentírásról	—20

Telegdi Miklós. Az keresztyensegnek fundamentomiról való rouid keonyvechke. Ki az Szent irasnac külömb külömb heleiből, keres és feleleskeppen irattatott és — mester által, Deac nyelwől Magyar nyelwre fordítatott. Bechben nyomtattatott Raphael Hofhalter által: urunc születése vtán 1562. esztendőben	2.—
Télyf Iván dr. Adatok az attikai törvénykönyvhez	—20
— Eranos	—40
— Három francia hellenista és a volapük	—40
— Heraclius. Rankavis Kleon hellén drámája Nyelvészeti jegyzetekkel	—60
— Jelentés uj hellén munkákról	—60
— Kisfaludy Károly „Mohács“-a görögül	—80
— Középkori görög verses regények	—60
— Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél	—40
— Rankavis Kleon új görög drámája	—60
— Solomon Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv . .	—40
— Solon adótörvényéről	—20
— Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás	120
— Új görög irodalmi termékek	—80
Publius Terentius Afer vígjátékai Ford. dr. Kis Sándor	6.—
Thury József. A „Behdset-ül-Lugat“ című csagatáj szótár	120
— A közép-ázsiai török irodalom	150
— Török nyelvemlékek a XIV. század végéig	1.—
— A kasztamuni-i török nyelvjárás	1.—
Toldy Ferencz. A magyar irodalom befolyásáról a nemzeti életre a legrégibb időktől fogva	1.—
— Beszéd a magyar irodalom legújabb koráról. (1772—1872.) . . .	—40
— Tudománybeli hátramaradásunk okai s ezek tekintetéből Akadémia- nk feladása	—20
— Visszatekintés a nyomdászat négyszáz éves történetére Magyar- országon	1.—
Ugor füzetek. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehason- lításához.	
1. szám: Orosz-lapp nyelvmutatványok. (Máté evangelioma és eredeti textusok.) Gyűjtötte és fordította Genetz Arvid	120
2. szám: Zürjén nyelvmutatványok. Közlik Budenz József és Halász Ignác	120
3. szám: Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok. Írta és közölte Halász Ignác	120
4. szám: Máté evangelioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev A. fordításából bevezetéssel és szójegyzékkel közölte Budenz József	120
5. szám: Votják nyelvmutatványok. Magyar fordítással és szójegy- zékkal. Votják nyelvtanulmányok. I. rész: Bevezetés. Idegen elemek a votják nyelvben. Írta dr. Munkácsi Bernát	2.—
6. szám: Felelet I. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Ármin „A magyarok eredete“ cz. munkájára — II. Vámbéry úrnak török nyelvűjítése. Írta Budenz József	120

Ugor füzetek:

8. szám: Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. Gyűjtötte és fordította dr. Halász Ignác	2.—
9. szám: Svéd-lapp nyelv. III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok. Gyűjtötte és fordította dr. Halász I.	2.40
10. szám: Svéd-lapp nyelv. IV. Déli-lapp szótár. Irta dr. Halász Ignác	3.20
11. szám: A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. Irta dr. Munkácsi Bernát	5.—
12. szám: Déli-osztják szójegyzék. Dr. Pápai Károly gyűjtései alapján összeállította dr. Munkácsi Bernát	1.20
13. szám: Cseremisz-szótár. (Vocabularium čeremissicum.) Genetz Arvid közreműködésével szerkesztette Szilasi Móricz	6.—
14. szám: Irtisi-osztják szójegyzék. Szerkesztette Patkanov Szerafin	4.—
*Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza	3.—
Vadnay Károly. Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye	—30
Vámbéry Ármin. A csuvasokról	—60
— A keleti török nyelvről	—20
— A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet.	
I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire	—60
II. Válasz Budenz József bírálati megjegyzéseire	1.—
— Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény. Török kéziratból fordította. előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József	—80
Vargha Gyula. Óda az 1867. évi koronázás emlékére. 8°	—30
Ugyanaz folió kiadásban	—40
— Barsi József emlékezete	—40
Vass Bertalan. Horvát István életrajza. (Horvát István arcképével).	6.—
Zichy Antal. Psychiatria és politika	—20

2. Bölcsészeti, társadalmi és történeti tudományok.

Acsády Ignác dr. A magyar adózás története 1598—1604-ben	2.—
— Két pénzügytörténelmi tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604. II. A jobbágyadózás 1564—76-ban	4.—
— Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1526—64.	3.40
Actes et Documents pour servir à l'histoire de l'Alliance de George Rákóczi, Prince de Transylvanie, avec les Français et les Suédois dans la guerre de trente ans. Publié par A. Szilágyi	7.20
Angyal Pál. A tömeg büntetetei	1.20
Anjoukori okmánytár. (Codex Dipl. Hungaricus Andegavensis.) Szerkesztette Nagy Imre. Minden kötethez név- és tárgymutató.	
I. kötet: 1301—1321.	7.20
II. „ 1322—1332.	7.20
III. „ 1333—1339.	7.20
IV. kötet: 1340—1346.	8.40
V. „ 1347—1352.	8.—
VI. „ 1353—1357.	12.—

	K
Apáthy István. A kényszer egyesség a csődeljárásban	—,36
— A szerzői jogról szóló törvény (1884. XVI. t.-cz.) méltatása jogi és gazdasági szempontból	—,40
Archaeologiai Értesítő. Új folyam. Szerkeszti az I—IV. kötetet Pulszky Károly. az V. kötettől Hampel József. Számos fametszettel.	
IX—X., XI. 2—5. füzet. XII. XVI—XVIII., XXI—XXVI. kötet: (1889—1906) Minden kötet öt számban jelent meg. Egy-egy szám ára	2.40
Archaeologiai Közlemények. A hazai műemlékek ismertetésének előmozdítására. Az eddig megjelent kötetek a következők:	
I kötet: 12 táblával. 1859. (Elfogyott)	—,—
II. „ Egy 4 ^o képatlaszszal és 54 táblával. 1861	6.—
III. „ 4 füzetben, 10 képtáblával és több fametszettel. 1862.	3.20
IV. „ 3 füzetben. 8 képtáblával. 1864.	2.40
V. kötet: 2. füzetben, 2 rézmetszetű táblával és több fametszettel. 1865.	2.40
VI. kötet: 2. füzetben, 7 rézmetszetű táblával és több fametszettel. 1866.	3.20
VII. kötet: 2. füzetben, 4 rézmetszetű táblával és számos fametszettel. 1867—1868.	3.20
VIII. kötet: 3. füzetben. 6 rézmetszetű táblával és számos fametszettel. 1870—1871.	3.20
IX. kötet: 2. füzetben. 2 rézmetszetű táblával és számos fametszettel. 1873—1874.	6.60
X. kötet: 3. füzetben. 1 rézmetszetű táblával. 3 térképpel és számos ábrával. 1875—1877.	7.60
XI. kötet: 5 tábla rajzzal és számos ábrával. 1877.	3.60
XII. „ Számos fametszettel. 1878.	4.—
XIII. „ „ „ 1879—1880.	3.60
XIV. „ „ „ 1886.	7.—
XV. „ Táblákkal. 1886.	5.60
XVI. „ 18 táblával. 1890.	9.—
XIX. „ Számos ábrával. 1895.	5.—
XXII. „ „ „ 1899.	8.—
Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti Pauer Imre. Kis 8-rét. I. XV. évfolyam. 1892—1906. (Minden évfolyam 4 füzetben.) Egy-egy évfolyam ára	10.—
Egyes füzet ára	3.—
Baintner János. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalkulása	—,40
Balássy Ferencz. A zámi és ohati apátságok	—,60
— Ludányi Tamás egri püspök	—,40
Ballagi Aladár. Colbert	6.40
Ballagi Géza. Az 1839—40-diki országgyűlés viszhangja az irodalomban	1.80
Ballagi Mór. Mésa Moab királyának diadaloszlopa. Egy táblával . .	—,40
*Bárczay Oszkár. A hadügy fejlődésének története. 2 kötet . . .	12.—

	K
Barsi József dr. Az emberi öntudat jelen fokáról	—20
Békefi Remig dr. A debreczeni ev. ref. főiskola XVII—XVIII. századi törvényei	3.—
Beliczay Jónás. Marsigli élete és munkái.	1.20
Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez, Oklevéltár — A velencei levéltárban Mircse János által eszközölt máso- latokból. Szerkesztette Óváry Lipót	10.—
Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiadta Szilágyi Sándor	4.80
— — levelezése	4.—
*Bodley John Edw. Courtenay. Franciaország. 2 kötet	7.—
*Bryce J. A római szent birodalom. Fordította Balogh Ármin. Átnézte Marczali Henrik	5.—
Bunyitay Vincze. A mai Nagyvárad megalapítása. (Nagyvárad 1692-iki rajzával).	—40
— Szilágy megye középkori műemlékei	—60
*Burckhardt Jakab. A renaissancekori műveltség Olaszországban. 2 kötet	8.—
*Carrara Ferencz. A büntetőjogtudomány programja. 2 kötet (Csak kötvé).	3.60
Csánki Dezső. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korá- ban. Három kötet. (A „Hunyadiak kora Magyarországon“ cz. munka VI., VII. és VIII. kötete.) Egy-egy kötet	14.—
Csatskó Imre. A büntetés-rendszerről általában, különösen a halál- büntetésről Poroszországban	—40
Cserép József. C. Julius Caesar commentariusainak folytatásai és Asinius Pollio.	—80
Csoma József. Magyar nemzeti czímerek. (Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. kötet 2-ik fele.) Számos ábrával és 7 táblával.	4.—
Deák Farkas. A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család marosvásár- helyi levéltárából	5.40
— A kolozsvári ötvös legények strikeja 1573-ban és 1576-ban	—80
— A Wesselényi-család őseiről	—60
— Adatok a „Nagy“ Csáky István életéből	—40
— Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról s az erdélyi tör- ténetirodalom egy-két kútforrásáról	—20
Demkó Kálmán dr. A felső-magyarországi városok életéről a XV— XVII. században	5.40
Dethier P. A. Augusteon vagy Nagy-Jusztinián óriás lovasszobra barna rézből, melyet egy a sztambuli szerályban létező, való- színűleg Corvin-féle kéziratban lelt s 1418. vagy 1413-dik év körül anconai Pizziciolli Cirjék vezérlete alatt Nimphirius által készült, eddig kiadatlan festmény után visszaállított —. Öt képtáblával	1.20

	K
*Dicey A. V. Bevezetés az angol alkotmányjogba. Ford. Tarnay János.	
Átnézte Kautz Gyula	6.—
Domanovszky Endre. Dante mint politikai író	—20
Ecseri Lajos. A munkásbiztosítás kérdése	—60
Érdy János dr. A boszna és szerb régi érmek. 63 rézmetszettel és egy kőrajzzal	1.40
— De Tabulis ceratis in Transylvania repertis. (Erdélyben talált viaszos lapok.) Hat táblával	1.—
— Régiségtani közlemények. Nyolcz kőrajzi táblával	1.—
*Escott T. K. S. A mai Anglia. Ford. György Endre. A ford. átnézte Huszár Imre. I. és II. kötet. Ára füzve 8 korona. Egész vászonk.	10.—
Fabritius Károly. Erdélynek Honter János által készített térképe 1532-ből. Egy térképpel	—40
Fayer László dr. Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. 3 kötet. Ára az	
I. kötetnek	8.—
II. „	6.—
III. „	8.—
IV. „	5.—
Fejérpataky László. A királyi kancellária az Árpádok korában	2.—
Fenyvessy Adolf. Az első magyar vasut története	1.60
— Adósságok conversiója, különös tekintettel a magyar aranyjáradék conversiójára	—40
Ferdinándy Gejza dr. Az aranybulla. Közjogi tanulmány	3.—
*Ferenczi Zoltán. Deák élete. Három kötet	12.—
Finály Henrik. Az ókori súlyokról és mértékekről	2.—
Földes Béla. Adalékok a papírpénz történetéhez és statisztikájához	—40
— Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. I. évfolyam. 1883. 3.20;	
II. évfolyam. 1884.	4.—
— Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról	2.—
— Városaink és a városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján	—60
Fraknói Vilmos. A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Terézia koráig	10.—
— Oklevéltár a m. kir. kegyúri jog történetéhez. Közli —	7.50
— A magyar országgyűlések története. 1526—1587. I—III. és V—VII. kötet	14.80
— A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt. 1526—1563.	10.—
— Carvajal János bibornok magyarországi követségei. 1448—1461.	1.—
Fraknói Vilmos. Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I. kötet. 1458—1479. II. kötet. 1480—1490. A két kötet ára	17.—
*Friedjung Henrik. Harcz a német hegemoniáért. (1856—1860.) Három kötet. Az 5-dik német kiadás után fordította Junius. Átnézte dr. Hoffmann Frigyes	15.—

	K
Galgóczy Károly. A székely kérdés	—20
Gelcich József. Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevél- tára. A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította —. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos	10.—
Gindely Antal. Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása tör- ténetéhez	10.—
*Gregorovius Ferdinánd. Hadrian császár. — A görög-római világ Hadrian-korabeli rajza	4.—
Gyárfás István. A jászok nyelve és nemzetisége.	1.—
— A paraszt vármegye	—60
— A Petrarca-codex kún nyelve	120
— Dobó István Egerben	1.—
György Endre. A különbözeti árszabályok jogosultsága és hatása .	3.60
Haan Lajos. Bél Mátyás	—80
Hajnik Imre. A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt.	9.—
— A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének meg- szűnése	—20
— Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban	—40
Hampel József. A Nemzeti Múzeum legrégebb pannoniai sírtáblái. 23 képes táblával	2.—
— A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. — I. rész. 200 képes táblával és a szövegben 48 ábrával	10.—
— II. rész 162 képes táblával és a szövegben 95 ábrával	12.—
— Adalék Pannónia történetéhez Antonius Pius korában	—40
Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus Patrius Hung.) Szerkesztette Nagy Imre. VIII. kötet	6.—
Hetényi János. A magyar pantheon előcsarnoka	—40
Hoffmann Pál. A specificatio. Magánjogi értekezés	—80
Horvát Árpád. Mabillon János a diplomatika megalapítója	—60
Horváth Cyrill. A philosophiai módszerek jelen állapotjáról . . .	—20
Horváth Mihály. A vármegyék szereplése nemzetünk életében . . .	—80
*Huber Alfonz. Ausztria története. 3 kötet	14.—
Hunfalvy János. Hazánk közlekedési eszközeiről	—40
— Jelentés az Antwerpiában 1871-ik évi augusztus 13—22-ig tartott nemzetközi geographai congressus munkálatairól	—20
*Hunfaly Pál. Az oláhok története. 2 kötet	12.—
*Hüppe Siegfried. A lengyel alkotmány története	6.—
Jakab Elek. A levéltárakról, tekintettel a magyar államlevéltárügyre .	2.—
— A Magy. Tud. Akadémia kéziratárának ismertetése	—80
— Dr. Duka Tivadar könyve Körösi Csoma Sándorról. Ismertető értekezés	—80
— Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII-dik században. . .	120
— Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalomtörténeti tanulmány	—60

	K
*Paul Janet. A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. 3 kötet	9.—
Jekelfalussy József dr. A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban, az 1881. évi jóváhagyott költségvetések alapján	—40
— Hazánk bűnügyi statisztikája (1873—1880) különös tekintettel a büntett miatt elítéltek személyi és társadalmi viszonyaira	—40
— Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott népszámlálás szerint	—40
Illés József. A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában	2.—
Jogtörténelmi emlékek (Magyar —.) A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. (Corpus statutorum Hungariae municipalium.) Össze gyűjtötték és felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták dr. Kolosvári S. és dr. Óvári K. I. kötet: Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai	8.—
— II. kötet: Második fele. A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. (A II. kötet első fele elfogyott.)	9.—
— III. kötet: A tiszántúli törvényhatósági jogszabályok	14.—
— IV. kötet: Első és második fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai	32.—
— V. kötet: Első és második fele. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. Ára egy-egy kötetnek	12.—
Ipolyi Arnold. A deákmonostori XIII. századi román basilika. Hely- és műtörténeti monographia. Hat táblázattal	2.—
— A középkori magyar festészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény	—40
— A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Képatlazzsal (folio)	20.—
— Ugyanaz. Nagy folio kiadás. (Négy színezett képtáblával és számos szövegek közti fametszettel)	60.—
— Alsó-sztrégovai és rimai Rimai János államiratai és levelezései	5.—
— Gróf Károlyi István emlékezete	—60
— Nicolai Oláh Ludovico II ^o regi Hungariae et Mariae reginae a secretis, Ferdinandi I. cancellarii, dein Archiepiscopi Strigoniensis, primatis regni Hungariae et locum tenentis regii Codex epistolaris. 1526—1538.	6.—
Kállay Béni. Magyarország a Kelet és Nyugot határán	—80
Kandra Kabos. Szabolcs vármegye alakulása	—60
Karácsonyi János. A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig	2.80
— A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Első és második kötet. Egy-egy kötet	9.—
— U. az. Harmadik kötet. Első és második fele	9.—
— A székelyek eredete és Erdélybe való települése	1.20
— Szent István király oklevelei és a Szilveszter bulla. Diplomatikai tanulmány	4.—

	K
Károlyi Árpád dr. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban . .	—80
— Illésházy István hűtlenségi pöre	240
Kantz Gyula. Az államgazdaság eszméje és a socialistikus financia kezdetei	—40
Keleti Gusztáv. Az Akadémia nagytermének falképeiről és művészeti díszítéséről	2.—
Keleti Károly. A magyar mezőgazdaság	—20
— A mezőgazdasági statisztika a nemzetközi congressusokon . . .	—20
— A művészet mint nemzetgazdasági tényező	—80
— A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján	—80
— A statisztika hivatalos és tudományos művelése	—40
— Magyarország élelmezése	2.—
— Magyarország népesedési mozgalma 1864—73-ban.	—80
— Tengerészletünk és Fiume jövője	—40
— Visszapillantás közgazdaságunk egy negyed századára	—40
Kerpely Antal. A magyar vasipar jövője. (A legközelebbi tíz évben)	—40
*Kidd Benjamin. Társadalmi evolúció. Angolból fordította Geöcze Sarolta. Átnézte Tarnai János. Ára füzve	4.—
— Egész vászonkötésben	5.—
Király János. Pozsony város joga a középkorban.	8.—
Kiss Károly. Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár- és Szerbország- ban 1454-ben és Nándorfejérvár fölmentése a török táboritástól. 1456. A Nándorfejérvári diadal negyedik százados napján elő- terjesztette —	2.—
Knauz Nándor. Évmutató Fejér György magyar okmánytárához . .	—40
Kollányi Ferencz. A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban	6.—
Konek Sándor dr. A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmi	—40
— A nemzetek szellemi élete a párizsi világkiállításon	—20
— A statisztika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban	—30
— Bányászatunk jelen állapota s teendőink annak sikeresb kifejtésére	—60
— Magyarország egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalma	—60
— Ugyanaz 1877—79.	140
— Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából	—80
— Újabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából	—70
Könyöki József. A középkori várak, különös tekintettel Magyar- országra. Sajtó alá rendezte Nagy Géza. Nagy 8 ^o -rét. 676 ábrával	16.—
Kőrösi József. Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról. Négy graphikus rajzzal	—40
— Budapest nemzetiségi állapota és magyarosodása az 1881-iki nép- számlálás eredményei szerint. 1 graphikai ábrával	—40
— Demológiai tanulmányok. I. A szülők korának befolyása a gyer- mekek halálokára. — II. A szülők korának befolyása a gyer- mekek életerejére	—80

Köszegi Pál. Bercsényi házassága. Történelmi ének 1695-ből. Írta —.	
A Varsóban levő eredeti kéziratról közli Thaly Kálmán. Tol-	
dalék: „Actio curiosa“. Magyar történelmi színjáték 1678-ból .	4.—
Kovács Ferencz. Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla	
kürelti üléseinek naplója. Szerkesztette —. Hat kötet. Minden	
kötet külön is kapható. Ára egy-egy kötetnek	7.—
Kováts Gyula. Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben . .	—80
Kunz Jenő. Az igazságos jog	—80
Ladányi Gedeon. Modern alkotmányos monarchiai intézmények a	
középkori államokban.	—20
*Lanciani Rudolf. A régi Róma	6.—
Láng Lajos. Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig . .	—60
— A középoktatás hazánkban. (1867—1886.)	—80
— A népoktatás hazánkban. (1869—1884.)	—80
— Magyarország népmozgalma. (1880—1885.)	—60
— Minimum és homestead	—40
— Minimum és majorátus. Függelékül: Két levél a parasztgazdaság	
állásáról Somogyban, Andorka Gyulától és egy levél a mező-	
gazdasági birtokviszonyokról a Székelyföldön. Cseh Károlytól .	—60
*Laveleye Emil. A tulajdon és kezdetleges alakjai. 2 kötet	6.—
*Lavergne Leonce. Az angol mezőgazdaság	1.—
*Le Play. A munkásviszonyok reformja. Fordította és bevezette Geöcze	
Sarolta. A fordítást átnézte dr. Wildner Ödön	6.—
*Leroy-Beaulieu Pál. Pénzügytan. 2 kötet. (Csak kötve)	7.20
Lipp Vilmos. A keszthelyi sírmezők. 363 rajzzal	3.20
— A keszthely-dobogói sírmező	—20
Magyarországi török kincstári deffterek. Fordította dr. lászlólalvi	
Velics Antal. Bevezetéssel ellátta s sajtó alá rendezte Kam-	
merer Ernő. I. kötet. (1543—1635.)	6.—
— II. kötet. (1540—1639.)	10.—
Majláth Béla. A hajdúk kibékkézési kísérlete Ináncson 1607-ben . .	—40
— A szőnyi béke okmánytára	5.—
— Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története	1.40
— Adatok a helynevek történetéhez	—40
— Forgách Ádám és Báthory Sófia ékszereinek történetéhez	—40
Marczali Henrik. Gróf Pálffy Miklós főkanzellár emlékiratai Magyar-	
ország kormányzásáról. Adalék Mária Terézia korának törté-	
netéhez	—80
— „Magyarország története II. József korában“ című munkája	
I—III. kötetéhez név- és tárgymutató.	—60
Matlekovits Sándor. A részvénytársulati ügy törvényhozói szem-	
pontból	—20
— A vasuti különbözeti viteldíjak. Dicsérettel kitüntetett pályamunka	
— Báró Wüllerstorff és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-	
magyar monarchiában	1.—

Mátyás Flórián. A magyarok első hadjáratai Európában	K —,60
Megyei monographiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén. Szerkeszti Kőrösi József. I. kötet. 3.—. (Tartalma: Grünwald Béla. Zólyommegye. — Szmracsányi Aristid: Liptómege. — Dr. Pisztóry Mór: Pozsony városa. — Sváby Frigyes: Szepesmegye. — ifj. Kubinyi Miklós: Árva-megye.) II. kötet 2.40. (Tartalma: ifj. gróf Széchenyi Imre: Somogymegye. — dr. Gaal Jenő: Békésmegye. — dr. Gaal Jenő: Csanádmegye. — Ballagi Géza: Zemplénmegye. — dr. Berényi Pál: Sopronmegye.) Külön lenyomatban megjelentek: Árva-megye: ifj. Kubinyi Miklóstól . . . . . —,80 Bars-megye: Ruffy Páltól . . . . . —,80 Békésmegye: dr. Gaal Jenőtől . . . . . —,40 Bodroghköz a kivándorlás szempontjából. Legényey Bodnár Pétertől . . . . . —,40 Csanádmegye: dr. Gaal Jenőtől . . . . . —,40 Csikmegye: T. Nagy Imrétől . . . . . —,60 Hunyadmegye közgazdasági leírása. Téglás Gábortól . . . . . —,30 Liptómege: Szmracsányi Arisztidtől . . . . . —,40 Máramaros-megye: Nyegre Lászlótól . . . . . —,60 Nyitra-megye: dr. Thuróczy Károlytól . . . . . —,80 Pozsony városa: dr. Pisztóry Mórtól . . . . . 1.— Somogymegye: gr. Széchenyi Imrétől . . . . . —,60 Sopron-megye: dr. Berényi Páltól . . . . . —,60 Szepes-megye: Sváby Frigyes-től . . . . . —,60 Torontál vármegye gazdasági monographiája. Jeszenszky Ignácztól . . . . . —,30 Udvarhely vármegye közgazdasági leírása. Barabás Endrétől 1.— Vas vármegye közgazdasági leírása. Éhen Gyulától . . . . . 1.— Veszprém vármegye gazdasági leírása. Kis Ernőtől . . . . . —,30 Zemplén-megye: Ballagi Gézától . . . . . —,40	
Meyer Gotth. Alfréd. Szent Simeon ezüst koporsója Zarában. Magyar nyelvre fordította dr. Éber László. 14 képes melléklettel és 29 ábrával a szövegben	8.—
Mikó Imre gr. Erdély különválása Magyarországtól	3.20
Mócsy Mihály. Elmékedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a polgári és erkölcsi nevelésre.	—,20
Molnár Aladár. A philosophia mint külön tudomány	—,20
— Ugyanaz, II. közlemény	—,20
Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerkesztették Károlyi Árpád és Szalay József.	2.80
Nagy Ferencz. A szövetkezetek alapelve	—,80
Nemzetgazdasági és statisztikai Évkönyv. Szerkeszti Földes Béla I. évfolyam 1883. — II. évfolyam 1884.	7.20
Ökrös Bálint. A törvénykezés reformjai	—,40

	K
Ortvay Tivadar dr. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. Történet-topographiai tanulmány. Egy térképpel	1.60
— A praehistorikus kőeszközök régiségi jellegeiről	—60
— Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. Egy térképpel	1.—
— Kritikai adalékok Margum történetéhez	—60
— Margum és Contra-Margum (Castrum Augusto Flavianensia, vagy Constantia) helyfekvése. Források és közvetlen helybuvárlatok alapján	—90
— Összehasonlító vizsgálatok a hazai és észak-európai (dán, svéd, norvég) praehistorikus kőeszközök eredete és régisége körül. Első fele: A kőeszközök eredete	—80
— Második fele: A kőeszközök régisége	1.20
— Temes vármegye és Temesvár város története. I. kötet. Első könyv: Őskor. A vidék földtani alakulásától a keltavaskor végéig	4.—
— IV. kötet: Oklevelek. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Első kötet: 1183—1430.	8.—
Óváry Lipót. A Magy. Tudom. Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. Ismerteti —. Három füzet. Egy-egy füzet	6.—
— Nápolyi történelmi kutatások	—20
Pauler Ákos. Az ismeretelméleti kategóriák problémája	2.40
* Pauler Gyula. A magyar nemzet története Szt.-Istvánig	6.—
* Pauler Tivadar. Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez	3.—
* Payot Gyula. Az akarat nevelése. Francziából fordította Weszely Ödön. Átnézte Ambrus Zoltán. Ára fűzve 4.—, egész vászonkötésben	5.—
Péchy Antal. Alsó-Magyarország bányamívelésének története. Két kötet. Egy térképpel	17.—
Pesty Frigyes. A helynevek és a történelem	—80
— Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím	—60
— Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. kötet	6.—
Pisztóry Mór. A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó tizenöt év alatt	5.—
Pulszky Ágost dr. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés	—20
Pulszky Ferencz. A rézkor Magyarországon. Huszonegy ábrával	2.40
— Az archaeologiai leletekről Winckelmann ideje óta, különösen a trójai ásatásokról	1.—
— Néhány magyarországi és ősmagyar leletről	2.—
II. Rákóczi Ferencz levéltára. (Archivum Rákóczianum) Bel- és külföld irattárákból bővítve.	
— I. osztály. Had- és Belügy. I—III. kötet: II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. (1703—1712.) Közli Thaly Kálmán. Egy-egy kötet	4.—

II. Rákóczi Ferencz levéltára.

- IV—VI. kötet: Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1704—1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli Thaly Kálmán. I. kötet. (1704—1705.) Egy levél utóirata hasonmásával. II. kötet. (1706—1708.) III. kötet. (1708—1711.) Egy-egy kötet 7.20
- VII. kötet: Székesi gr. Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez (1704—1712.) Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli Thaly Kálmán. IV. kötet. (Pótkötet.) (1711—1712.) 2.40
- VIII. kötet: Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelm helytartó leveleskönyvei s más emlékezetre méltó iratai. (1705—1711.) Az eredeti kéziratokból közli Thaly Kálmán. 4.80
- IX. kötet: Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetreméltó iratok. (1685—1716.) Összegyűjté s az eredeti kéziratokból közli Thaly Kálmán . . . . . 8.—
- X. kötet: Pótlékok s betűrendes név- és tárgymutató II. Rákóczi Ferencz levéltára I. osztály I—IX. kötetéhez. Közli Thaly Kálmán 3.20
- II. osztály. Diplomátia. I—III. kötet: Angol diplomatikai iratok, II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő. Egy-egy kötet . . . . . 4.—
- II. Rákóczi Ferencz önéletrajza és „Egy keresztény fejedelem áhításai“** című munkája. A párisi nemzeti könyvtárban őrzött eredeti kéziratból . . . . . 6.—
- Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et „Aspirationes principis christiani.“** E codice Bibliothecae nationalis Parisiensis edidit Commissio Fontium Historiae Patriae Acad. Scient. Hung. 6.—
- I. Rákóczi György és a porta.** Levelek és okiratok. Szerk. Beke Antal és Barabás Samu. . . . . 10.—
- II. Rákóczi György felelete az „Innocentia Transylvaniae“-ra.** (1653—1659.) A fejedelem megbízásából írta dr. Basire Izsák. A durhami káptalan levéltárából közli Kropf Lajos . . . . . —40
- Rákóczi György (A két —) fejedelem családi levelezése.** Szerkeszti Szilágyi Sándor. Két fényvéseti hasonmással . . . . . 8.—
- *Rambaud Alfréd. Oroszország története. 2 kötet. . . . . 6.—
- Ráth Zoltán.** Évtizedünk egyenesadó reformjairól 1.80
- Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén . . . . . —90
- Régészeti Emlékek, Magyarországi — (Monumenta Hungariae Archaeologica.)** I—IV. kötet. Tartalma: I. kötet. 1. rész: Henszlmann Imre. Pécsnek középkori régiségei. I. rész. A pécsi székesegyháznak építészete. 6 képtáblával és számos fametszettel. . . 4.—
- 2. rész: Ugyanaz II. rész. A pécsi székesegyháznak domborművei. 2 képtáblával és számos fametszettel. . . . . 4.—
- II. kötet. 1. rész: Henszlmann Imre. Pécsnek középkori régiségei. III. rész: Első és második függelék a pécsi székesegyház

Régészeti Emlékek.

magáníratához és a pécsi ó-keresztény sírkamara. 4 képtáblával és számos fametszettel	4.—
— 2. rész: Henszlimann Imre. A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel	16.—
— III. kötet. 1. rész: Dr. Rómer Flóris Ferencz. Régi falképek Magyarországon. 13 többnyire színezett képtáblával és számos fametszettel	16.—
— 2. rész: Henszlimann Imre. Lőcsének régiségei. 14 képtáblával és 88 fametszettel	12.—
— IV. kötet. 1. rész: Myskovszky Viktor. Bártfa középkori műemlékei. A szent Egyed templomának műrégészeti leírása. 9 fénynyomatú táblával és számos fametszettel	10.—
— 2. rész: Myskovszky Viktor. Bártfa középkori műemlékei. A városház s a város erődítményeinek műrégészeti leírása. 5 fénynyomatú táblával és számos fametszettel	8.—
Reiner János. Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai . .	1.60
Reissenberger L. és Henszlimann I. A nagyszombati és székesfehérvári régi templom. Egy tervrajzzal, képtáblával és számos szövegbeli fametszettel	8.—
Rentmeister Antal. Gaius	— .60
— Lex falcidia és quarta falcidia. Értekezés a pandekta-jog köréből .	1.40
Réthy László. Corpus Nummorum Hungariae. (Magyar egyetemes éremtár.) I. kötet: Árpád-házi királyok kora. Első füzet. 18 táblával .	10.—
Révész Imre. Magyar tanulók Wittenbergben, Melanchton haláláig .	— .50
Rómer Flóris. A régi Pest. Történelmi tanulmány	3.—
— Mátyás király budai könyvtáráról	1.60
Rupp Jakab. Magyarország helyrajzi története, főtekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetes városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. 3 kötet	6.60
*Ruskin. Velence kövei. 3 kötet	20.—
Schvarcz Gyula. A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához	1.—
— A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta	1.—
— A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben .	— .40
— A tudományos és irodalmi kitünőségek jogcíme a felsőházi tagságra az európai államok alkotmánytörténelmében, különös tekintettel a spanyol alaptörvényhozásra (1808—1876.)	1.40
— További tanulmány a legújabban fölfedezett ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΗΟΛΙΤΕΙΑ fölött	1.20
— Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve. Kleisthenestől Ephialtesig. (507—461—2-ig Kr. e.) . . .	1.—

Schvarcz Gyula. Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről, tekintettel ezek alkotmánytörténelmi előzményeire.	1.—
— Adalék a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez	1.—
— Adalék a római alkotmánypolitikához és államjoghoz	—80
— Gondolatszabadság és ódon tömeguralom	1.—
— Herodotos és Anytos psephismája	—80
— Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében	1.—
— Melyik görög állam közelítette meg leginkább a képviseleti rendszer alapgondolatát?	—20
— Montesquieu elmélete a monarchiai államformáról a „L'esprit des lois” első tíz könyvében és az európai alkotmányfejlődés	—60
— Sallustios államformái és a görögök politikai irodalma.	—40
— Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokrátiája	1.—
— További adalékok a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez	—80
*Southey Róbert. Nelson életrajza. Fordította és jegyzetekkel ellátta Reményi Antal. Több ábrával és egy térképpel	5.—
Statisztikai közlemények. A hazai állapotok ismeretének előmozdítására. Szerkeszti Hunfalvy János és Keleti Károly. Első folyam. Hat kötet. (12 füzetben.) 1861—1864. Második folyam: (Ezen cím alatt: „Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények.”) Nyolcz kötet. (16 füzetben.) 1865—1872	14.—
Szádeczky Lajos dr. A csiki székely krónika	4.80
— Báthory István lengyel királylány választása 1574—1576.	6.—
— Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552—1556.	1.40
Széchenyi Béla gróf. Keletázsiai tudományos utazásom és eredményei	1.40
Széchenyi István gróf hírlapi cikkei. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. I. kötet: 1828—1843.	10.—
— II. kötet: 1843—1848. Egy autográf lap fotogr. másolatban	10.—
— külföldi útirajzai és feljegyzései. Naplói nyomán összeállította Zichy Antal	8.—
— levelei szülőihez. Összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Zichy Antal	6.—
— munkái. II. sorozat. I. kötet. 1. rész: Hitel. 2. rész: Világ. Bevezetésül Gyulai Páltól: Gróf Széchenyi István mint író. — Kautz Gyulától: a) a „Hitel” és b) a „Világ” méltatása. Sajtó alá rendezte Szily Kálmán. Gróf Széchenyi István arcképével	10.—
— Félbörkötésben	14.—
— II. kötet: Stadium. — A Kelet népe. — Politikai Programmtörédek. — Bevezetésül: Vissza Gyulától: A Stadium megjelenésének története. — Kautz Gyulától: a) A Stadium. b) A Kelet népe és c) A Politikai Programmtörédek méltatása	10.—
— Félbörkötésben	14.—
Szécsen Antal gróf. Angol politikai behatások a szárazföldre	1.40

	K
Szentkláray Jenő dr. A becskerekai vár	—,40
— A dunai hajóhadak története	5.20
Szillágyi Ferencz. A germanizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt.	—,40
Szilágyi Sándor. A linzi béke okirattára	8.—
— Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Egy táblával	—,60
— Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai	—,20
— Carrillo Alfonz diplomatiai működése (1594—1598.) Eredeti okmányokkal és levelekkel	2.—
— Carillo Alfonz diplomáciai működése (1594—1598.)	—,60
— Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. Két kötet	20.—
— Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról	—,20
— Lorántfy Zsuzsánna. Történeti család- és jellemrajz	1.20
— Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 1540.	—,60
— Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII-dik század elejéről	—,20
— Révay Péter és a szent korona. (1619—1622.)	—,80
Szinnyei József. Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. I. osztály: Történelem és segédtudományai. I. kötet: Hazai folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertoriuma	10.—
— II. kötet: Hírlapok, 1731—1880. (Első rész)	10.—
Szinováczy György. Az uzsora-törvényekről	—,20
Szlemenics Pál. Törvényeink története a dicső ausztriai ház országlása alatt 1740—1848.	2.40
Téglás Gábor. Az alföldi sánczok maros-dunaközi csoportjának helyrajza és technikai szerkezete. 16 szövegközi ábrával	—,60
— Limes-tanulmányok. 1 térképmelléklettel, 11 szövegközi szemléltető ábrával	2.40
— Újabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonyai Dacia történetéhez egészen Trajanus fellépteig. Tizennégy szövegközi rajzzal	2.—
Teleki József gróf. A Hunyadiak kora Magyarországon. IV—VI. kötet. Első fele. A (VI., VII. és VIII. köteteket lásd Csánki Dezső alatt.) X—XII. kötet. Egy-egy kötet	7.—
— a VI. kötet első felének ára	3.50
Thallóczy Lajos. Mantovai követjárás Budán	2.—
— Tanulmányok a bosnyák bánság kezdetéről, főtekintettel a körmendi levéltár okleveleire. Egy térképpel	1.20
Thaly Kálmán. A székesi gróf Bercsényi család. (1525—1706.) Három kötet	25.60
— Az első hazai hírlap 1705—1710.	—,60
— Az 1683-iki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából hg. Esterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán	—,60
— Gróf Esterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706—1709. Függelék: gróf Esterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve. 1708.	20.—

*Thierry Amadé. Elbeszélések a rómaiak történetéből az V-ik században: Aranyuszáj Szent János és Eudoxia császárné — A keresztyén társadalom Keleten	3.—
Thirring Gusztáv. Népesedésünk kútforrásai a mult század első felében	2.—
Tisza István. Az adóáthárítás elmélete	—40
Tököly Imre gróf (Késmárki —) levelei. Sajtó alá rendezte Deák Farkas	3.20
— Naplója 1693—1694. évekből. Az eredeti kéziratból közli Nagy Iván	4.—
Torma Károly. A Limes Dacicus felső része. Hat fametszettel és egy térképpel	1.80
— Adalék észak-nyugoti Dacia föld- és helyiratához. Három táblával	1.—
— Repertorium Dacia régiség- és felirattani irodalmához. (Repertorium ad Literaturam Daciae archaeologicam et epigraphicam)	5.—
Török-magyarkori Történelmi Emlékek. Szerkesztik Szilády Áron és Szilágyi Sándor. I. osztály: Okmánytárak. III—IX. kötet. Ára kötetenként	4.—
— Név- és tárgymutató a Török-magyarkori államokmánytár I—VII. kötetéhez	1.20
— II. osztály: Írók. I. kötet: Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte Thúry József.	8.—
— II. kötet: Török történetírók. II. kötet. (1521—1566.)	8.—
— III. kötet: <i>Evlija Cselebi</i> török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Fordította és jegyzetekkel kísérte <i>Karácson Imre</i>	10.—
Történelmi Emlékek, Magyar — (Monumenta Hungariae Historica.) <i>Első osztály: Okmánytárak. (Diplomataria)</i> I—XXVI. és (a XXVII. kötet elfogyott) XXVIII—XXXI. kötet. Ára az I—XXV. köteteknek kötetenként	4.—
— a XXVI. kötetnek	2.—
— a XXVIII. kötetnek	10.—
— a XXIX. kötetnek	12.—
— a XXX. kötetnek	12.—
— és a XXXI. kötetnek (Egy térképpel)	16.—
Tartalma: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. 1632—1660. Szerkeszté Szilágyi Sándor. Egy kötet, két fényvéseti hasonmással. — Alvinczi Péter okmánytára. (Dipl. Alvinczianum.) Erdély visszacsatolása felett a magyar királylyal és megbízottjaival folytatott alkudozások történetéhez. 1685—1688. Közzétette Szilágyi Sándor. Két kötet. — Anjoukori okmánytár. Név- és tárgymutatóval. (Codex diplom. Hungaricus Andegavensis.) Szerkesztette Nagy Imre. (Lásd „Anjoukori okmánytár“.) — Br. Apor Péter verses művei és levelei 1676—1752. Két kötet. Szerkesztette dr. Szádeczky Lajos. — Árpádkori új okmánytár. (Codex Diplom. Arpadianus cont.) Fejér Gy. Codex Diplomaticusának folytatása. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. I—XII.	

- kötet. — A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmánnyal a család történetéhez. Szerkesztették Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Térképpel, két leszármazási táblával és 11 pecséttrajzzal. — Magyar történelmi okmánytár, a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. 1441—1652. Összeszedte s lemásolta Hatvani (Horváth) Mihály, I—IV. kötet. — Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból. 1521—1717. Összeszedte s lemásolta Simonyi Ernő. Egy kötetben. — Magyarország melléktartományainak oklevéltára. I. kötet: A horvát véghelyek oklevéltára. I. 1490—1527. Szerkesztették: Thallóczy Lajos és Hodinka Antal. Egy térképpel. — Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez. 1632—1648. — Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. 1648—1662. — Oláh Miklós, II. Lajos és Mária királyné titkára, továbbá magyarországi cancellár, esztergomi érsek-prímás és kir. helytartó levelezése. — III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései. 1535—1549. A nápolyi állami levéltárban létező Farnese-osztályban tett saját kutatásai nyomán közli Óváry Lipót. Egy kötet. — Pázmány Péter levelezése. (Codex Epistol. Petri Pázmány Card.) Közzéteszi Frankl Vilmos. Egy kötet. 1605—1625. — Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. I. kötet: Levelek. 1535—1565. Közrebocsátja Barabás Samu. — Ugyanaz. II. kötet: Levelek 1566—1574. Oklevelek 1584—1602. és pótlék 1535—1567.
- *Második osztály. Írók. (Scriptores.)* I—XXIII. kötet 1., 2. fele és XXIV—XXXVIII. kötet. Egy a VIII. kötethez és két (1-ső és 3-ik) a XXX. kötethez tartozó pótfüzettel. (A 2-ik pótfüzet elfogyott.) Ára egy-egy kötetnek . . . . . 4.—
- a XXXVI. kötetnek . . . . . 12.—
- a XXXVII. kötetnek . . . . . 15.—
- a XXXVIII. kötetnek . . . . . 15.—
- Tartalma: Altorjai B. Apór Péter munkái. Közli Kazinczy Gábor. Egy kötetben. — Baronyai Decsi János magyar históriája. 1592—1598. A szerző életével. Közli Toldy Ferencz. Egy kötet. — Brutus János Mihály, m. kir. történetíró magyar históriája 1490—1552. A m. kir. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából a szerző életével közli Toldy Ferencz és Nagy Iván. Három kötetben. — Ghymesí Forgách Ferencz nagyváradipüspök magyar históriája 1540—1572. Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt. A herczeg Esterházy-féle kéziratból közli Majer Fidél. Bevezette Toldy Ferencz. Egy kötet. — Halmágyi István naplói 1752—53, 1762—69. és iratai 1669—1785. Közli dr. Szádeczky Lajos. — Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. és Hidvégi Mikó Ferencz históriája 1594—1613. Biró Sámuel

folytatásával. Közli Kazinczy Gábor. Egy kötet. — Késmárki Tököly Imre naplója 1676—1678. évről. Közli Torma Károly. Egy kötet. — Késmárki Tököly Imre naplója 1693—1694. évekből. Az eredeti kéziratból közli Nagy Iván. Egy kötet. Késmárki Tököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Két kötetben. Közli Thaly Kálmán. I. kötet: 2 részben: K. Tököly I. és némely főbb híveinek (Dobai Zs., Sándor G., Bay M., Almády J.-nak) naplói és emlékezetes írásai 1686—1705. II. kötet: Leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. — Kritibulosz. II. Mehmet élete. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága által kiadott görög szöveget ugyanannak megbízásából fordította Szabó Károly. Egy kötet. — Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századból. I. kötet; Gyulafy Lestár följegyzései. Közli Szabó Károly. — Mártonfalvi Imre deák emlékirata. — A Pálóczi Horvát család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. — Ugyanaz. II. kötet: Gyulafy Lestár följegyzései. Közli Szilágyi Sándor. — Keczer Ambrus naplója. Közli Tasnádi Nagy Gyula. — Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leírása. Közlik Mencesik Ferdinánd és Kluch János. — Ugyanaz III. kötet: Czegői Vass György és Vass László naplói. 1659—1739. Közli Nagy Gyula. Egy genealogiai táblával. — Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Összeszedte s jegyzetekkel és oklevél-tárral kísérve kiadta Szilágyi Sándor. Egy kötetben s egy pótfüzettel. — Szamosközi István történeti maradványai 1566—1648. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról kiadta Szilágyi Sándor. Négy kötet, pótfüzetekkel. — Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról. 1484—1543. Közli Wenzel Gusztáv. Egy kötet. — Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveleskönyve. Az eredetiből közli Thaly Kálmán. — Történelmi naplók 1663—1719. Ottlyk György önéletleírása. — Bártfai követek naplója az ónodi gyűlésről. — Gróf Teleki Mihály és Pápai János nándorfejevári követségének diariuma. — Ifj. Tsétsi János havi krónikája. — Bivolinyi István töredék naplója. — Ritter György soproni emlékirata. Egy kötet. — Verancsics Antal m. k. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közli Szalai László. (1—7.) és Wenzel Gusztáv (8—12.) 12 kötet. Név- és tárgymutatóval.

Harmadik osztály: Országgyűlési Emlékek. (Monumenta Comititalia Regni Hungariae és Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae.) Történeti bevezetésekkel. Szerkeszti Fraknói Vilmos és Szilágyi Sándor. a) **Magyar országgyűlési emlékek.** Szerkesztette az I—X. köteteket dr. Fraknói Vilmos s XI. kötettől dr. Károlyi Árpád. (1526—1606.) Ára az I—X. kötetnek kötetenként . . . 6.—

Harmadik osztály:

- a XI. kötetnek . . . . . 10.—
- b) Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerkeszti Szilágyi Sándor. I—XXI. kötet. (1540—1699.) Egy-egy kötet ára . . . . . 6.—
- Negyedik osztály. Diplomatai emlékek. (Acta Extera.) A) Diplomatai emlékek az Anjoukorból.* Szerkeszti Wenzel Gusztáv.
- I. kötet. 1268—1341. . . . . 6.30
- II. kötet. 1341—1370. . . . . 10.—
- III. kötet 1370—1426. . . . . 8.—
- B) *Diplomatai emlékek Mátyás király korából.* 1458—1490. Szerkesztették Nagy Iván és B. Nyáry Albert. Négy kötet. Egy-egy kötet . . . . . 4.—
- Történelmi Tár, Magyar** —. A történelmi kútfők ismeretének előmozdítására. Szerkeszti Toldy Ferencz. 1856—1877. Az I. és II. kötet elfogyott.
- III. kötet: Nagy Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok. — Kemény J. gróf Mihály vajda. — Knauz N. Az 1397-iki országgyűlés végzeménye. — Kisebb közlések. Egy címrajzzal . . 1.60
- IV. kötet: Érdy J. Liptói regestrum 1391-ből. — Toldy F. Sárospataki magyar krónika 1523—1615. — Wenzel G. Budai regesták az Anjouk korából. — Szilágyi S. Oklevelek Bethlen G. 1619—20-iki hadjárata történetéhez. — Nagy I. Római magyar regesták . 1.60
- VI. kötet: Wenzel Gusztáv. A Héderváry Fer. jószágai fölötti per és ítélet 1523-ban. — Szilágyi S. Történelmi följegyzések 1481—1752. — Adalékok a török-magyar beltörténethez. — Mayer E. Oklevéli adalékok. — Révész J. Magyar tanulók Wittenbergben. — Podhraczky J. Okmányos közlések. — Kisebb közlések 1.60
- XII. kötet: Knauz N. A budai káptalan regestái 1148—1649. — Pesty Fr. Temes vármegye főispánjai, a temesvári pasák és tartományi elnökök. — Wenzel G. Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról 1.60
- XIII. kötet: Jakab E. Erdély egyháztörténelméhez. — Torma K. Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez. — Érdy J. Székesfehérvár érememlékei. 8 rézmetszettel, Budenz J. Szulejmán naplója 1529-iki bécsi hadjáratáról. — Kisebb közlemények . 1.60
- XIV. kötet: Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. 1496—1501. I. közlemény. Közli Wenzel G. (A II. közleményt lásd a „T. Tár.” XXIV. kötetében). . . . 1.60
- XV. kötet: Vitnyédi István levelei 1652—1664. Adalékul a XVII. század politikai és erkölcs-történetéhez. Közli Fabó A. I. kötet . 1.60
- XVI. kötet: Vitnyédi István levelei, 1652—1664. Közli Fabó A. II. kötet 1.60
- XVII. kötet: Rhédey László történeti maradványai 1658—1663. Közli Nagy Iván 1.60

Történelmi tár.

- XVIII. kötet: A Kemény-család fejedelmi ágának okmánytára. Közügyek 1538—1722. Közli P. Szathmáry Károly. — Árúczikkek szabályzata 1627—1706. évekből. Közli Nagy Iván 1.60
- XIX. kötet: Szilágyi S. Levelek és államokmányok. 1552—1623. — Thaly K. Bocskay István leveleskönyve. 1605. márcz. 20-tól április 29-ig. — Jakab E. Sándor Pál kapitliala s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei. I. közlemény 1.60
- XX. kötet: Jakab E. Sándor Pál kapitliala s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei. II. közlemény. — Nyáry A. Buda 1541. évi bevételéről Mazza A. egykorú jelentése. — Knauz N. Okmánykalászok. — Érdy J. Éremtani egyveleg 3.60
- XXI. kötet: Jakab E. Az utolsó Apafi. Történeti tanulmány . . . 3.60
- XXII. kötet: Lónyai Albert zengi kapitány velenczei követségei 1501—1515. — II. Lajos király számadási könyve, 1525. január-július 16. Közli Fraknói Vilmos. — Oklevelek az ipar és kereskedés történetéhez Magyarországon a XVI. és XVII. században. Közli Szilágyi Sándor. — Apró történeti közlemények. Nagy Ivántól 3.20
- XXIII. kötet: Zahn J. Nagy Lajos magyar király mint közbenjáró Ausztria és Aquiléja között. 1360—65. — Óváry L. A Nagy Lajos és V. Károly francia király között tervezett szövetség. 1374—76. — Dr. Marczali H. Közlemények a párizsi nemzeti könyvtárból. — Fraknói V. Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513—1526. — Szilágyi S. Okmányok és levelek az 1595—1598-iki prágai alkudozások történetéhez. — Nyáry A. Marc. Antonio Ferrari, Castaldo tábornok titkárának jelentése Martinuzzi meggyilkoltatásáról 1552. febr. 19. . . . 3.20
- XXIV. kötet: Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. II. közlemény. (Az első közleményt lásd a „T. Tár.“ XIV. kötetében.) Közli Dr. Wenzel Gusztáv . . . 3.20
- XXV. kötet: Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. III. közlemény. Közli Dr. Wenzel Gusztáv . . 3.60
- Tóth Károly.** A vasút-kezelési rendszerek Magyarországbán. Öt táblával 1.60
- Tóth Lőrincz.** A magyar felsőház reformja 1.20
- A rövidtartamú szabadságvesztés-büntetések s a fűltételes elítélés —.80
- A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben, magyar szempontból . . . . . —.80
- A visszaesés okairól és óvszereiről . . . . . 1.—
- Emlékezések a nemzetközi börtönügyi congressusra Rómában 1885. (Nov. 16—24.) . . . . . 1.—
- Fegyházi tanulmányok. I. Az illavai fegyház . . . . . 1.—
- II. A rabmunka . . . . . 1.—
- Szemle a magyar jogászgyűlések munkássága s eredményei felett —.60
- Tóth-Szabó Pál.** Giskra, különös tekintettel Abaujmegyére 1.20

Trefort Ágoston. B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra“	—20
Vaisz Ignác Masolino olasz képművei. Adalékok a magyar műtörténethez	—20
Vámbery Ármin. A honfoglaló magyarok jellemzéséhez	1.60
Váry Rezső dr. Bölcse Leó császárnak „A hadi taktikáról“ szóló munkája	1.60
Vécsey Tamás dr. A fogyasztási egyletek. Nemzetgazdászati és statisztikai tanulmány	—40
— Aemilius Papinianus pályája és művei	1.80
— Justinianus „Omnem reipublicae“ kezdetű rendelete a jogoktatás tárgyában. Adalékul a jogi oktatás történetéhez	1.20
— Lucius Ulpius Marcellus	2.—
— Sextus Caecilius Africanus jogtudós	1.20
— Széchenyi és a magyar magánjog	1.20
Wenzel Gusztáv. A magyarok Rómában 1350.	1.60
— A vasuti ügy s a posta- és távirdai ügy közti összeköttetés Magyarországon, a közlekedési és névszerint vasuti jog szempontjából	—40
— Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából	1.—
— Az országos jog és a particuláris jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben	1.20
— Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog	—50
— Kassa város parkettkészítése a XV. század kezdetén	—20
— Kritikai tanulmányok a Frangepán-család történetéhez	—80
— Rostizlaw galicziai herceg. IV. Béla magyar királynak veje	—20
— Tata fénykora. 1412—1542.	—80
— Visszapillantás az előbbi magyar királyi Curiának 1724—1769-iki működésére	1.60
Werböczy István hármaskönyve. Harmadik kiadás. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták Kolosváry Sándor és Ovári Kelemen. Ára fűzve	10.—
Egész vászonkötésben	11.—
Wertheimer Ede. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- és Spanyolország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához)	1.—
— Erzsébet Anglia királynője és Ausztria. 1563—1568. Adat a XVI. század vallási történelméhez	—60
— Franciaország magatartása II. József császárnak, II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásaival szemben	—40
— Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly osztrák főherceg között. 1559—1561. Kiadatlan kútfők nyomán	—90
Wlassics Gyula. A tettesség és részesség tana. A bűnkísérlés és bevégezett bűncselekmény. (A tettesség és részesség tana I. kötetének teljesen átdolgozott új kiadása.)	12.—

K

Wosinsky Mór. Az őskor mészbetétes diszítésű agyagművessége. 1447 ábrával	12.—
Zlinszky Imre. A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére	—80
— Két legújabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből. (A német perrend- és az osztrák perrendtartási javaslat.)	—80
Zsilinszky Mihály. Az eperjesi tanácskozmány 1647/8-ban	—80
— Az 1609-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez	—60
— Az 1637/8-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez	—60
— Az 1681-iki soproni országgyűlés történetéhez	1.—
— Az 1646-iki tokaji tanácskozmány	—80
— Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány 1644/5-ben	—80
— Török János szerepe a linczi békekötésben. 1645.	—40

3. Matematika és természeti tudományok.

Aht Antal. A pesti egyetem ásványtárában levő földpátok jegecz- sorozatai és az idevonatkozó két jegecrendszer. Két tábla- rajzzal	—60
Ifj. Apáthy István dr. Tanulmány a Najadeák szövettanáról. Négy táblával	2.—
Balassa János. A képző-műtétek. (Operationes plasticae.) Egy atlaszszal, 18 színezett kőrajzzal	10.—
Ballagi János. A gyomor hámsajtjeiről	120
Balló Mátyás. A Duna-folyam vegyi viszonyairól Budapest mellett. Négy táblával	—40
— Újabb tanulmányok a kámforcsoport köréből	—20
Bedő Albert. Az erdőművelés jelentősége hazánkban	160
Bernáth József. A budai „Kinizsi“ forrás víznek vegyelemzése	—20
— A magyarországi ásványvizek lelhelyei	—60
— Adatok Magyarország ásványvíz-isméjéhez	—40
— Magyarországi ásványok elemzése	—40
Bolla János. Néhány új gombafaj Pozsony környékéről	—20
Bolyai de Bolya (Volfgangus). Tentamen iuventutem studiosam in elementa matheseos purae elementaris ac sublimioris methodo intuitiva evidentialiaque huic propria introducendi cum appendice. Editio secunda.	
— Tom I. Conspectus arithmeticae generalis. Ediderunt Julius König et Mauritius Réthy. Egy arczkép és 11 tábla geometriai rajzzal. Diszes bőrkötésben és merített papíron	40.—
— Tom II. Elementa geometriae et appendices. Edider. Jos. Kürschák, Mauritius Réthy, Béla Tötössy de Zepethnek. Pars 1-ma: Textus. — Pars 2-a: Figurae. 75 tábla és Appendix 7 tábla	40.—

Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése. Szerkesztették, jegyzetekkel és életrajzzal ellátták Schmidt Ferencz és Stäckel Pál. 4 hasonmással, két táblával és szövegközi ábrákkal. Merített papíron és díszes bőrkötésben	16.—
Borbás Vincze dr. Az elzöldült szarkaláb, mint morphologiai útmutató. Egy táblával	—60
— Az 1871—1873. évben Magyarország keleti részeiben gyűjtött növények jegyzéke. Freyn József vasuti mérnök német kézírata után közli —	—80
— Adatok Arbe és Veglia szigetek nyári flórája közelebbi ismeretéhez. Három táblával	—80
— Adatok a sárga virágú szegfűvek és rokonaik systematicai ismeretéhez	—40
— Észrevételek és phytographiai megjegyzések Janka Viktor „Adatok Magyarhon délkeleti flórájához stb.” című cikkére	—40
— Floristikai adatok, különös tekintettel a Roripákra	—80
— Dr. Haynald L. érsek herbáriumának harasztféléi. (Újabb adatok a magyar pteridographia ismeretéhez)	—40
— Floristikai közlemények a M. T. Akadémia által támogatott botanikai kutatásaimból	1.20
— Jelentés az 1873. évben a Bánság területén tett növényteni kutatásokról	1.—
— Vizsgálatok a hazai Arabisek és egyéb Cruciferák körül	1.—
Corn. Chyzer et Ladisl. Kulczynski. Araneae Hungariae secundum collectiones a Leone Becker pro parte prescriptas conscriptae a —. Tomus I: Salticoidae. Oxyopoidae, Lycosoidae, Heteropodoidae, Misumenoidae, Euctrioidae, Tetragnathoidae, Uloboroidae, Pholcoidae, Scytodoidae, Urocteoidea, Eresoidae, Dyctinoidae. (Accedunt tabulae sex)	10.—
— Tomi II-di pars prior: Theridioidae (Accedunt tabulae quinque)	10.—
— Tomi II-di pars posterior: Bodarioidae, Agalenoidae, Drassoidae, Boropseoidae, Dysderoidae, Filistatoidae, Calommatoidae, Theraphatoidae. (Accedunt tabulae quinque)	10.—
Chyzer Kornél. Zemplénmegye ásványvizei	—40
Cserhádi Sándor. A dohány égésére befolyást gyakorló körülmények tanulmányozása	1.50
Csulak Lajos dr. A nitrosylsav néhány sójáról	—20
Daday Jenő dr. A kagylósrákok harántcsíkos izomrostjainak finomabb szerkezete. Két rajzlappal	1.—
— A Magyarországbán eddig talált szabadon élő evezőlábú rákok magánrajza. Négy rajzlappal	3.—
— A magyarországi kagylósrákok magánrajza. (Ostracoda Hungariae.) A szöveg közé nyomott 64 ábrával	6.—
— Új adatok a kerekeshégek ismeretéhez. 1 rajzzal és 14 ábrával	—80

K

Davida Leó. Az ágyéki és kereszt-gerinczagi dűczok többszörösségéről. Egy táblával	—20
Dezső Béla dr. A magyar tengerpart szivacsfaunája. I. közlemény	—20
Eötvös Loránd b. A távolba hatás kérdéséről	2.—
Fabinyi Rezső. Jelentés a Capronamid előállításának egy módjáról	—20
— Két isomér monobromnitronaphthalinról	—20
— Stereochemiai tanulmányok	1.20
— Tanulmányok az Aldehydek vegyületeiről phenolokkal. Első értekezés: Di-hydroxyphenylaethan és vegyületei	—20
Farkas Gyula dr. Az Ampère-féle elemi törvények aequivalenseinek meghatározása	—90
Feichtinger Sándor dr. Jelentés a csajkások területe és Torontál vármegye flórája érdekében tett 1870. augusztus havi utazásomról	—20
— Krasznamegye és környéke flórájáról	—60
— Részletes jelentés az 1872-ben tett társas kiránduláson észlelt fészkesekről. (Compositae)	—20
Fest Vilmos. A közlekedési művek és vonalak	—40
Filarszky Nándor dr. Adatok a Pieninek moszatvegetációjához. Tizenegy, részben színes rajzzal	1.60
Fleischer Antal dr. A cyansav-vegyületek szöveti alkatáról	—20
— A dithiocyansavról. — A rhodanammon néhány kettős sójáról. Két tábla rajzzal	—40
— A „szobránczi“ hideg sós-kénes ásványvíz vegyi vizsgálata	—20
Fodor József dr. A hosszú élet föltételeiről	1.60
Frivaldszky János. A magyarországi téhelyröpkék (Coleoptera). Műszavainak magyarázata, rövid boncz- s élettani ismertetéssel. Három táblával	1.60
— Adatok Máramaros vármegye faunájához	—40
— Adatok Temes és Krassó megyék faunájához. Egy táblával	—40
Frivaldszky Imre dr. Jellemző adatok Magyarország faunájához. Tizenhárom körrajzú táblával	3.60
Fröhlich Izor dr. Az electrodynamometer általános elmélete. 3 táblával	2.—
— Az elhajlott fény intenzitásának vizsgálata. Tizenkét ábrával a szöveg között	—80
Galgóczy Károly. Az alföldi aszályosság legvalószínűbb okai és hatásának természetszerű mérséklése	—20
Georgius de Hungaria arithmetikája 1499-ből. Szily Kálmán és Heller Ágost rávonatkozó jelentéseivel	—60
Gesell Sándor. A Vörösvágás-dubniki m. kir. opálbányák földtani viszonyai Sárosmegyében. Négy táblával	—60
— Adatok a máramarosi m. kir. bányagazgatásához tartozó, a megye É. K. részében fekvő vaskő bányaterület földtani megismertetéséhez. Két térképpel	—60
Goldzieher Vilmos dr. A szaruhártya szalagszerű elhomályosodásáról. Egy táblával	—20

Gombocz Endre. Sopron vármegye növényföldrajza és flórája . . .	3.—
Gothard Jenő. A herényi astrophysikai observatorium leírása és az abban tett megfigyelések 1881-ben. Egy táblával	—60
— A Pons-Brooks üstökös spektroskopikus megfigyelése a herényi astrophysikai observatoriumon. Két táblával	—80
— Astrophysikai megfigyelések a herényi observatoriumon az 1883. évben. Két táblával	—80
— Nova Aurigae spectruma, összehasonlítva néhány bolygószerű kód spectrumával	—60
— Spektrálphotographiai tanulmányok	—60
Greguss Gyula. A Duna vizének hőmérséke 1866-ban	—20
Gruber Lajos dr. 24 η Cassiopeiae kettős csillag mozgásáról . . .	—20
— és Kurländer Ignác. Az 1874. V. (Borelli-féle) üstökös definitív pályaszámítása	—20
Hankó Vilmos dr. A bábolnai meleg „Mátyás-forrás” és a szavatái „Fekete-tó” hideg sósforrás kémiai elemzése	—20
— A solymosi hideg savanyú ásványvíz kémiai elemzése	—20
— és Gáspár János. A magyar búza kémiai összetétele	—90
Hantken Miksa. Az esztergomi burányrétegek és a kiscelli tállyag földtani kora	—20
— Hébert és Munier Chalmas közleményei a magyarországi ó-har- madkori képződményekről. Két táblával	—40
— Új adatok a buda-nagykovácsi hegység és az esztergomi vidék föld- és őslénytani ismeretéhez	—60
Hazay Gyula. Az északi Kárpátok és vidékének Mollusca-faunája, különös tekintettel a Magas-Tátra tenyészetére	—80
Hazslinszky Frigyes. A magyarhoni lemezgombák (Agaricini) elterjedése	1.60
— A szőlő öbolye. Egy tábla rajzzal	—20
— Adatok Magyarhon zuzmóvirányához	—40
— Besztercebánya vidékének moszatviránya. Markus Sándor hagra- tékából	—20
— Egy felszíni Hypogaeus. Egy táblával	—20
— Előmunkálatok Magyarhon gombavirányához	—60
— Jelentés az 1872. a M. Tud. Akadémia által támogatott fűvészeti társas kirándulásról Magyarországon D. K. részében. A hely- színén gyűjtött vagy vizsgált phanerogám növények jegyzéke. — Új adatok Magyarország phanerogám virányához. — A bánság-erdélyi határvidék gomba viránya. Négy táblával . .	—40
— Magyarhon hasgombái (Gasteromycetes)	—30
— Magyarhon üszökgombái és ragyái	1.40
— Rendhagyó köggombák. Rajzokkal	—40
— Új adatok Magyarhon gombavirányához	—40
— Új adatok Magyarhon kryptogam virányához az 1878. évben . .	—20
de Heerdeggen Lajos. A légeccsav mennyiségi meghatározásának módszere	—60

K

Hegyfoky Kabos. A felhőzet a magyar szent korona országaiban. Huszonkét számtáblázattal, két graphikus táblával, egy térképpel s ábrával	6.—
— Folyóink vizállása és a csapadék. Tizenöt számbeli táblázattal. Öt graphikus táblával és két ábrával	3.—
Herman Ottó. <i>Erismatura leucocephala</i> (Linné) a magyar ornisban. Két táblával	—20
Hidegh Kálmán dr. Adatok egyes magyar ásványok chemiai elemzéséhez	—20
Hirschler Ignác dr. Adat aszaruhártya gyurmájába lerakodott festőanyag ismeretéhez. Egy táblával	—20
Hőgyes Endre dr. A veszettség gyógyításáról. Kísérleti és statisztikai tanulmány, tekintettel különösen a Pasteur-féle prophylacticus gyógyításra	1.60
— Az associált szemmozgások idegmechanismusáról. I. közlemény: Bevezetés. 1. A fej és testmozgásokat kísérő associált szemmozgások tünetei emlézőknél és az embernél. Öt táblával	1.—
II. közlemény: Az idegrendszer egyes részeinek befolyásáról az önkénytelen associált szemmozgásokra. Két fametszettel	1.40
Holtsy Pál dr. Csillag-észlelés a kelet-nyugot vonalban. Egy számtáblával	—60
Horváth Géza. Adatok a hazai félrőpűek ismeretéhez	—40
Hunfalvy János. Magyarországi légtüneti észleletek az 1864., 1865. és 1866. évekből	—40
Hunyady Jenő. Egy negyedrendű felületről	—40
Hutyra Ferencz. A zsírok átszivárgálásáról, nevezetesen az epe befolysa alatt	1.20
Jendrassik Jenő. A m. kir. tudomány-egyetem élettani intézetének leírása. Tíz táblával és egy fametszettel	2.—
— A magától sorakoztató eső-myographium és alkalmazásának vázlata. Hat táblával	1.60
— Két új szemmérészeti mód. Tíz ábrával	—60
Losvay Lajos. A búziási József-forrás vegyi elemzése	—40
— Levegőben, égéskor keletkező nitrogéntartalmú melléktermékek mennyiségi meghatározása	—80
Jurányi Lajos dr. A <i>Ceratozamia</i> hímsejtjeinek kifejlődése és alkatáról. Négy táblával	—40
Kalchbrenner Károly. A magyar gombászat fejlődéséről és jelen állapotáról	—40
— A szepesi Érczhegység növényzeti jelleme	—40
— A szepesi gombák jegyzéke, II. Hat képes táblával	1.20
— Magyarország hártyagombáinak válogatott képei. 4 füzet. 40 színes képtáblával	40.—
— Szibériai és délamerikai gombák. Négy táblával	1.20

	K
Kalecsinszky Sándor. A durranó lég sűrűségének meghatározása . . .	—20
Karl János dr. Jelentés az 1871. kirándulásom alkalmával Trieszt és Fiume környékén tett álatinai gyűjtéseimről	—40
Katonai Évkönyv 1886-ra, Magyar —. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő. Első évfolyam	3.60
Kenessey Albert. A vízből való élet- és vagyonmentés és eszközei .	—40
Kerpely Antal. Az aczél megkülönböztető jelei. (Indított tömecsű állapot, meleg törőpróba.) Négy táblával	—60
— Folyékony ciansó vas-nagyolvasztóban	—20
Klein Gyula. A Pilobolus gombának fejlődése és alakjai. Két táblával	—20
— A Pinguicula és Utricularia sejtmagjaiban előforduló krystal- loidokról. Egy táblával	—40
— Néhány Floridea krystalloidjairól. Egy táblával	—40
— Ujabb adatok a tengeri moszatok krystalloidjairól. Egy táblával	—60
— Vizsgálatok a növénylevelek rendellenességeiről. Négy táblával .	2.—
Klug Nándor dr. A színérzésről indirect látás mellett. Öt ábrával .	—60
Koch Antal dr. A ditrói syenittömzs közettani és hegyszerkezeti viszonyairól. Egy táblával	—60
— A dunai trachytesoport jobbparti részének (szent-endre—visegrád— esztergomi hegycsoport) földtani leírása a hegy- és vízrajzi viszonyok előrebocsátásával. A hegycsoport földtani térképével, 6 könyomatú táblával és 37 a szöveg közé nyomott fametszetű ábrával	4.—
— A rakováci Sanidintrachyt (?) és földpátjának vegyelemzése . .	—20
— Az Aranyi-hegy (Hunyadm.) kőzete és ásványai és ezek között két új faj. Három táblával	—80
— Ásvány- és közettani közlemények Erdélyből. Egy tábla rajzzal	—40
— Előleges jelentés a szent-endre—visegrádi trachyt-hegycsoport 1871-ben megkezdett részletes földtani vizsgálatairól	—20
— Ugyanaz. Folytatás. (1872-ben)	—20
— „ „ (1874-ben)	—20
König Gyula. A Hamilton-féle rendszerek és az elsőrendű parczialis differenciálegyenletek általános elmélete	1.—
Konkoly Miklós. A teljes holdfogyatkozás 1877. február 27-én és az 1877. (Borelli) I. számú üstökös színeképének megfigyelése az ó-gyallai csillagdnán	—20
— Adatok Jupiter és Mars physikájához. 1880-dik évben. Egy füg- gelékkel	—60
— Ugyanaz 1881-ik évben. Három táblával	—60
— 106 állócsillag színekpe	—40
— 615 állócsillag spectuma. A déli öv átkutatásának I-ső része. 0°-tól 15°-ig. (Hora 12—2.)	—40
— III-ik része. 0°-tól 15°-ig. (Hora XII—XVIII.)	—40
— Astrophysikai megfigyelések az ó-gyallai csillagvizsgálón 1880-ban. Egy táblával	—60

K

Konkoly Miklós. Astrophysikai megfigyelések az ó-gyallai csillag-	
vizsgálón. 1881-ben. Három táblával	—60
Ugyanaz 1883-ban. Második rész. Három táblával	—60
Ugyanaz 1884-ben. Négy fametszettel	—60
— Csillagászati megfigyelések az ó-gyallai csillagvizsgálón. Két füzet	—80
— Csillagászati megfigyeléseim 1874. és 1875-ben. Három táblával .	1.—
Ugyanaz 1883-ban	—80
— Előleges vizsgálatok néhány szénhydrogén-gáz spectrumán spectro-	
scoppal és spectralphotometerrel. Három táblán és a szövegbe	
nyomott 2 fametszettel	1.—
— Hullócsillagok megfigyelése a magyar korona területén :	
1877-ben	—20
1878-ban	—20
1879-ben	—20
1880-ban	—20
1881-ben	—20
1883-ban és azok 47 kisugárzó	
pontjainak levezetése	—20
Ugyanaz. 1884-ben. Huszonhat radiáció ponttal	—20
„ 1885-ben	—40
— 102 hullócsillag kisugárzó pont levezetve 518 megfigyelésből,	
melyek a magyar korona területén 1879. és 1880-ban tétettek	—20
— Hullócsillagok radiáció pontjai. Levezetve a magyar korona terü-	
letén tett megfigyelésekből 1871-től 1878 végéig	—40
— Mercur átvonulása a nap előtt	—20
— Napfoltok megfigyelése az ó-gyallai csillagdában. Egy táblával	—80
— A napfoltok s a nap felületének kinézése 1876-ban. Három kép-	
táblával	—80
Ugyanaz 1878-ban	—20
„ 1879-ben. Egy táblával	—60
„ 1880-ban és 1382 napfolt micrometrikus mérése. Két	
táblával	1.20
„ 1881-ben	—80
„ 1883-ban	—80
„ 1884-ben. Egy fametszettel	1.40
— A napfoltok gyakoriassága 1872-től 1884 végéig. Az ó-gyallai	
megfigyelésekből s azok összehasonlításával s részben kiegé-	
szítésével a zürichi megfigyelésekkel. Két táblával	—60
— Spectroscopicus megfigyelések az ó-gyallai csillagvizsgálón. a)	
Brorsen üstökös spectruma. — b) Hullócsillagok spectruma. —	
c) Palisa üstökös spectruma. — d) Holdfogyatkozás spectruma	
és csillagászati megfigyelése. (1878 aug. 12—13.)	—20
— Uj villam-záró vagy nyitó készülék normál-órán és a Jürgenssen-	
féle óraszerkezet. Egy táblával	—20
Kont Gyula. A villamosságok kiegyenlítődése a szikrában és a szigetelőlk	
oldalinfluenciája	—20
Kossutány Tamás dr. A különböző eredetű Saccharomyceselek befolyása	
a bor képződésére	—80

	K
Kövesligethy Radó dr. A Kis-kartali csillagvizsgálóról	—40
— 1871—1880. években Magyarországon megfigyelt hullócsillagok pályaelemei	—20
Krausz Károly. Adalék az ideg-állomány vizsgálatához. Egy tábla rajzzal	1.—
Krenner József S. dr. A felsőbányai trachyt wolframitja. Egy táblával	—20
— Két új kénsavas kali-cadmium kettőssónak jegeczalakjairól. Hét ábrával	—20
— Magyarhoni Anglesitek. Kilencz táblával	—80
Kriesch János. Álattani utazási jelentések az 1870- és 1872-dik évről	—20
— Egy új halfaj	—20
Kruspér István. A párisi levéltári méterrúd véglapjain levő mélyedések megméréséről (Értesítő, Leguj. f. VII.)	—20
— A párisi meter-prototyp az 1870. augusztusi meter-értekezleten	—20
— A Schwerdt-féle comparator módosított alkalmazása	—20
— A vonásos hossz mértékek összehasonlítása folyadékokban	—20
— Légtüneti észleletek. Két kötet. I. kötet	1.20
— II. kötet	6.—
Lakits Ferencz dr. Az ó-gyallai csillagvizsgáló földrajzi szélessége	—20
Laufenauer Károly dr. Agyszövetteni vizsgálatok. Két táblával	—20
— Vizsgálatok az agy corticalis látómezőjéről. Egy táblával	—40
Lendl Adolf dr. Tanulmány az Epeira cucurbitina cl., E. Alpica l. k. és E. inconspicua e. s. nevű fajokról. Tizenhat ábrával. Adatok az újabb irányú Descendentia-elmélethez	—50
Lengyel Béla dr. A borszéki „Boldizsár-kút” vegyelemzése	—60
— A légeny-éleg sűrűsége	—40
— A mohai (Fehérmegye) Ágnes-forrás vegyelemzése	—20
— A szulinyi ásványvíz vegyelemzése	—20
— Az Acetonnak egy új Aminjéről	—20
— Egy újabb szerkezetű vízszivattyúval kombinált higanylégszivattyúról. Egy táblával	—20
— Néhány gázkeverék szinképi vizsgálata. Egy táblával	—20
Lenhossék József dr. A férfi medencze visszeres torlatai. Négy táblával	—60
— A mesterségesen eltorzított koponyákról általában, különösen pedig egy Csongrádon és Székely-Udvarhelyen talált ilyenmű makrocephal és egy Alesúthon talált barbár korból származó koponyáról. Három fénynyomatú táblával és a szövegben tizenegy fametszetű és öt önlemez-nyomatú táblával	4.—
— Az emberi gerinczagy, nyúltagy, és várolhid szerkezetének görcsői tájviszonyai. Tizennyolcz ábrával	—80
— Az emberi vese Malpighi-féle lobrai. Három táblával	—40
— Az emberi vese visszer-rendszere. Egy táblával	—60
— Deák Ferencz koponyáján tett mérések és ezekből vont következtetések. Két számtáblával	—40
— Hyrtl Corrosio-anatómiája	—20

	K
Lenhossék József dr. Polymikroskop. Három táblával	—80
— Mihály. Ritkább bonczrtani rendellenességek. Egy táblával	—40
Liebermann Leó. A borkősav száraz lepárlási terményeiről	—20
— A kénessav kimutatása a borban és más folyadéokban. — Egy készülék könnyen olvadó fémek és ötvények olvadási pontjainak meghatározására. Egy rajzzal	—20
Kisfaludi Liphay Sándor. A vasutak jövedelmezőségéről, kapcsolatban a tarifák kérdésével	—80
— Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai	3.—
Lojka Hugó. Adatok Magyarhon zuzmó-virányához. I. rész	—20
— Ugyanaz. II. rész.	—50
— Részletes jelentés az 1872. tett társas fűvészeti kiránduláson gyűjtött zuzmókról	—20
Lőrenthey Imre dr. Palaeontologiai tanulmányok a harmadkorú rákok köréből. Tizenegy táblával. I. rész	6.—
— Ugyanaz. II. rész. Három táblával	1.—
— Adalékok Gömörmegye madárfaunájának ismeretéhez	—40
— Adalékok Magyarország ornithológiájához, vonatkozólag a fészkelési és elterjedési viszonyokra	—40
Ludman Ottó. Jelentés az 1872. tett társas kirándulásokról helyrajzi, magasságmérési és légtűneti tekintetben	—40
— Kivonat a Vihorlat trachythegységnek topographikus leírásából	—20
Margó Tivadar dr. A puhányok izomrostjairól. Adalék az izomszövet összehasonlító alkat- és fejlődéstanához. Egy táblával	—60
— Az izomidegek végződéseiről. Két táblával	—80
Martin Lajos. A változtatási hánylat alkalmazása a propellerföület egyenletének lefejtésére	—40
— Az erőműtani csavarfelületek. — A vízszintes szélkerék elmélete	2.—
Mathematikai és természettudományi Értesítő. A III. osztály által küldött szerkesztő-bizottság közreműködésével szerkeszti König Gyula. Minden kötet 9 számban, a XII. kötet 12 számban jelent meg. 1888—1894. Egy-egy kötet	6.—
— Ugyanaz XIII—XVI. (a XVII. kötet elfogyott.) XVIII—XXIV. kötet. 1895—1906. Megjelenik 5—5 füzetben. Előfizetési ára egy-egy kötetnek	10.—
Mathematikai és természettudományi Közlemények, vonatkozólag a hazai viszonyokra. Eddig 27 kötet. 1861—1901. Szerkeszti az I—XV. kötetet Szabó József, a XVI—XXIII. kötetet b. Eötvös Loránd. A XXIV. kötetől Lengyel Béla dr. szerkesztésében. Kötetekben kaphatók:	
II. kötet: 2 térképpel és 2 táblával	2.—
III. „ 2 térképpel és 7 táblával	3.60
IV. „ 1 térképpel és 5 táblával	4.—
V. „ 13 táblával	3.60
IX. „ 1 „	2.—

Mathematikai és természettudományi Közlemények :

X. kötet: 3 táblával	2.40	XIV. kötet: 5 graphikai és 4 képtáblával	6.—
XI. „ 5 „	2.40	XV. „ 13 táblával	8.—
XII. „ 2 térképpel	3.—	XVI. „ 6 „	7.60
XIII. „ 6 graphikai és 1 képtáblával	5.—	XVIII. „ 1 térkép, 7 tábla és 5 rajzlappal	6.40
— XIX. kötet: 4 rajzlappal, 1 rajzzal és 14 ábrával	5.80		
Mátrai Gábor. Adatok a zsírfelszívódáshoz a gyomorban	1.20		
Mihálkovics Géza. Az agy fejlődése magasabb rangú gerincesek- és emberi ébrényeken tett vizsgálatok nyomán. 65 ábrával	6.—		
— Adatok a madárszem fésűjének (Pecten) szerkezetéhez és fejlődéséhez. Három táblával	—40		
Mocsáry Sándor. A magyar fauna fémdarázsai. (Chrysididae faunae Hungaricae.) 2 táblával	2.40		
— Adatok Bihar megye faunájához	—40		
— Adatok Zemplén és Ung megyék faunájához	—80		
— Adatok Zólyom és Liptó megyék faunájához	—60		
— Bihar és Hajdu megyék hártya-, két-, reczés-, egyenes- és félröpüi	—40		
— Bihar megye téhely- és pikkelyröpüi	—40		
— Jellemző adatok Erdély hártyaröpü rovarainak faunájához	—20		
— Monographia Chrysididarum orbis terrarum universi. (Földünk fémdarázsainak magánrajza.) Tabulae I—II. Két táblával	40.—		
Molnár János. A budai „Rákóczy“ keserűvíznek vegyelemzése	—20		
— A hévizek Buda környékén	1.—		
— „Aesculap“ budai új keserűvíz vegytani elemzése	—20		
— Magyarhoni keserű források. Három táblázatos kimutatással	—40		
— Vöröspataki és vörösvágási agalmatolith vegyelemzése	—20		
Murmann Ágost dr. Az 1861-iki nagy üstökös pályájának meghatározása	—40		
— Európa bolygó elemei, annak tíz első észlelt szembenállása szerint	—40		
— Freia bolygó feletti értekezés	—60		
Nendtvich Károly dr. A parádi Energit	—20		
— A stubnai hévizek	—20		
— A temesi bánság földje, gazdasági és műipari tekintetben	—40		
Neupauer János. Az ásatag diatomaceák rhyolith-, csiszpala s egyéb közetekben. Négy tábla rajzzal	—40		
Ónodi A. dr. A csigolyaközötti dúcok és ideggyökerek fejlődéséről. Két táblával	—80		
— A gége idegeinek boncztatana és élettana, kiegészítő kórtani adatokkal. Szöveggközi ábrákkal	3.—		
Orley László dr. A magyarországi oligochaeták faunája. I. Terricolae. (Rendszertani rész.) Három táblával	—80		
Ormay Sándor. Az 1868. évi földrengés Jászberényben	—20		
Parádi Kálmán. Jelentés az erdélyi vizek örvényférgeire tett kutatások eredményéről. Két táblával	—60		

Kápolnai Pauer István. A hadtudomány viszonya a többi tudományokhoz	—20
Péchy Antal. A tudományok haladásának befolyása a selmeczvidéki bányamívelésre	—40
Pillitz Vilmos dr. Tanulmányok a talaj absorptiója fölött	—40
Piribauer Alajos. A knihainai meteorokő mennyileges vegyelemzése	—20
Preysz Mór. Mőlczer Győrgy szegedi ásványvizének vegyelemzése 1863.	—20
Primics Győrgy dr. A Kis-Szamos forrásvidéki hegység kristályos palakőzetei. Egy táblával	—40
Regéczy Nagy Imre dr. Az izomáram nemleges változata által egy másik izomban közvetlenül kiváltott másodlagos rángásról. Ábrákkal	—60
— Adatok a szűrődés tanához	1.20
— Egy újabb eljárás az áramerő mutató foksor készítésére a bevezető du Bois-féle szánkakészüléken. — Az ingerület kiindulási helyének megállapítása az izomban, bevezetett áramokkal való ingerléskor. — Az ingerület látszólagos lappangási időszakasza az izom közvetlen ingerlésekor. Három táblával és négy ábrával	1.40
— Vizsgálatok az izomrángás lefolyásának különböző behatásokra beálló módosulatairól, a Jendrassik összehúzóási elméletének alapján	1.20
Réthly Mór. A kerületre redukálható felület-egészletek elméletéhez .	—30
— A propeller és peripeller felületek elméletéhez	—60
— Folyadéksugarak	1.—
Rik Gusztáv dr. A borszéki „Erdei-kút“ vegyelemzése	—60
— A borszéki „Új sárosfürdő“ vizének vegyelemzése	—60
— A könny hatás a phosgen gázra	—40
— Az erdőbényei vas-timsós ásványvíz vegyi elemzése	—20
— és Rohrbach Kálmán dr. A szénéleg-kéneg hatása a higanyaethylre	—40
Ring Ármin. A buziási Mihály-forrás vegyi elemzése	—40
Rohrbach Kálmán dr. A borszéki „Kossuth-kút“ vegyelemzése . . .	—60
— A borszéki „Új lobogó“ fürdő vizének vegyelemzése	—60
— A szénélegkéneg elnyelési tényezője vízre nézve	—20
Rónay Jácint. A szerves élet haladása s a fajok kihalása	1.—
Róth Samu dr. Jelentés az eperjes-tokaji hegylánc északi részében tett utazásról	—20
— Szepes megye néhány barlangjának leírása. Három táblával . .	—80
Rózsay József dr. Adatok a hagymáz oktanához	—20
— Adatok a járványok oki viszonyaihoz	—20
Ruzitska Béla. A szénvegyületek égési hőjének caloriméteres meghatározása és egyidejű mennyileges elemzések	1.—
Schaffer Károly dr. Az intrahypnotikus reflexcontracturák morfológiája és a suggestiónak behatása ezekre. Rajzokkal	1.50
Scheiber S. H. A kettős torzszülés bonczana. Négy könyomatú ábrával	—40

	K
Schenzl Guidó dr. A magnetikus lehajlás (inclinatio) megméréseiről. Tizenhárom ábrával	—40
— A napmelegség terjedése a föld mélyébe. Egy táblával	—60
— Ugyanaz. Folytatás. Egy táblával	—40
— Az isogonok rendhagyó menetéről Magyarország erdélyi részében. Három táblával	—80
— Időjárási viszonyok Magyarországon 1871-ik évben; különös tekintettel a hőmérsékre és csapadéokra. Két színes táblával	1.—
— és Kondor Gusztáv. Magnetikai helymeghatározások Magyarország délnyugoti részén. Egy átnézeti táblával	1.—
— és Kruspér István. Magnetikai helymeghatározások Magyarországon az 1866. és 1867. években. Két táblával	—80
— Lejbicz-kénfürdő kénes vizének vegytani elemzése	—20
Schiff Ernő dr. Adatok az első életnapok folyamán elválasztott vizelet quantitativ-chemiai összetételéhez	1.60
— Újabb adatok az újszülöttek haematológiájához, különös tekintettel a köldökszűrő lekötési idejére. (Az úgynevezett „tartalek-vér” szerepe az újszülött szervezetében.)	1.80
Ifj. Schilberszky Károly. Adatok a virág szaporodó szerveinek rendellenes szervezetéhez. Hét táblával	3.—
Schmidt Sándor. Adatok a Pyroxén-csoport egyes ásványainak pontosabb ismeretéhez. Hat táblával	2.—
Schuch József. Adatok a járulékos gyökerek fejlődéséhez	—20
Schulek Vilmos dr. A szembogár-szűkítőnek kiszabadítása	1.—
Schulhof Lipót. Az 1870. IV. számú üstökös definitív pályaszámítása	—20
— Az 1871. II. számú üstökös definitív pályaszámítása	—20
— Az 1873. VII. számú Coggia-Winecke-féle üstökös pályaszámítása	—60
Schuller Alajos. 1. A hydrogen hyperoxyd képződése égés közben. — 2. Válasz a víz képződési melegének ügyében	—20
— A légnyomás változásainak pontos meghatározásáról	—20
Schvarczer Viktor dr. A hortobágyi keserűvíz elemzése	—20
Sigmond Elek. A könnyen átsajátítható phosphorsav jelentősége és meghatározása talajaink trágyaszükségletének megállapítása céljából.	4.—
Silberstein Salamon. Vonalgeometriai tanulmányok	—40
Simonkai Lajos dr. Hazánk tölgyfajai és tölgyerdei. 10 táblával	2.40
Sinkovics Lajos. Adatok Magyarhon edényes növényeihez	—40
— Nagyvárad és a Sebes-Kőrös felsőbb vidéke	1.—
— Részletes jelentés a magyar-erdélyországi határhegyek s a Retyezátra tett társas kiránduláson gyűjtött máj- és lombmohokról	—20
Sóbányi Gyula. ADuna balparti mellékfolyóinak hydrographiája különös tekintettel a terasse-képződményekre. 44 ábrával	5.—
Staub Mórész dr. A Frusca-Gora aquitaniai flórája. Négy táblával	1.—
— Az állandó megleősszegek és alkalmazásuk a Magyarország északi felföldjén tett phytophaenologiai megfigyelésekre. Egy táblával	—60

Staub Mór icz dr. Fiume és legközelebbi környékének floristikus viszonyai. Egy táblával	2.—
— Magyarország phaenologiai térképe. Egy térképpel	—40
— Phytophaenologiai tanulmányok. Hat graphikai táblával	—40
— Ugyanaz. II. rész: A vegetatio fejlődése Fiume környékén. Öt graphikai táblával	—40
Steiner Antal dr. Adalék az Isocyanursav történetéhez	—20
— Vizsgálatok a Fulminátok (durrsavvegyek) vegyalkata felett	—40
— Vizsgálatok a löcsei m. kir. főreáliskola vegytani intézetéből	—20
Suppán Vilmos. Kúp- és hengerfelületek önálló ferde vetítésben. Két táblával	—20
Szabó Ferencz. A Carludovica és a Canna gummijáratairól. Egy táblával	—20
Szabó József dr. A magyar Alföld alakulása földtani tekintetben	1.60
— A salgó-tarjáni köszénbánya részv.-társ. bányászatának leírása	—20
— Az abrudbánya-verespataki bányakerület és különösen a Verespatak-orlai m. kir. bányatársulati Szt.-Kereszt altárna monographiája. Egy térképpel	—80
— Adatok a moraviczai ásványok jegyzékének kiegészítéséhez	—20
— Fouqué munkája Santorin vulkáni szigetről	—40
— Jelentés Görögországba tett geologiai utazásairól	—20
— Jelentés a London- és Berlinből az Akadémiának küldött meteoritekéről	—20
— Meteorkő-hullás Ung megyében, Knyahinyán 1866. június 9-én	—80
— Selmecz környékének geologiai leírása. (Egy ívrét atlaszszal, számos melléklet és szövegekzi ábrával)	32.—
— Urvölgyit, egy új réz-ásvány	—20
Szécskay István. Kristálytani vizsgálatok a betléri Wolhynon. Három képtáblával	—60
Szigethy Károly. A folyami rák zöld mirigyének boncz-, szövet- és élettana. Két táblával	—40
Szili Adolf dr. Egy érzéki megtévedés magyarázata	—60
Szily Kálmán. A physikai világ communistikus irányzata.	1.—
— Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt	2.—
Szinnyei József. Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. II. osztály: Természettudomány és matematika. I. kötet: Hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai évkönyvek repertoriuma. 1778—1874.	10.—
Sztoczek József. Újabb nyomozások a színkép-elemzés terén	1.—
Téglás Gábor. A Buhaj (Bagolyvár) nevű csontbarlang Stájerlak-Anina határában	—20
— Egy új csontbarlang Toroczkó vidékén, a bedellői határban. A barlang alaprajzával és hosszszelvényével	—20
— Újabb barlangok az erdélyi Érczhegység övéből és a Fejér-Körös hunyadmegyei völgyszakaszáról. Tizenhárom rajzzal	—80

Teschler György. Adatok a dentinfogak finomabb szerkezetének ismeretéhez. Hét táblával	1.20
Than Károly. A borszékéi „F6-kút“ vegyelemzése	—60
— A m. kir. egyetem vegytani intézetének leírása. 5 táblával	—80
— A margitszigeti hévforrás vegyi elemzése	—20
— A szénéleg-kénegről	—20
— A vegyelemek paránysúlyáról	—40
— Előmunkálatok a cukor mesterséges összetevéséhez. (Értesítő, Leguj. f. VI.)	—20
— Vegyerélytani vizsgálatok. II. értekezés. Egy táblával	—40
— III. A calorimetrikus mérések adatainak összehasonlításáról	—40
Thanhoffer Lajos dr. Adatok a szem porczhártyája szövet- és élettanához. Tizenkét színezett táblával	2.40
— A csigolya közti dűcseztek szerkezetéhez. Rajzzal egy táblán	1.—
— A gyulladásról. Három táblával	—80
— A zsír első útja. Két tábla rajzzal	1.—
— Az érverésről. Hatvannégy fametszettel és egy táblával	1.—
— Adatok a harántcsíktú izmok szerkezet- és idegvégződéséhez. Egy táblával	—40
— Újabb adatok a harántcsíkos izomrostok idegvégződéséhez. Kilencz táblával	3.—
— Adatok a központi idegrendszer szerkezetéhez. 8 könyomatú táblával	3.—
— Adatok a zsírfelszívódáshoz s a vékonybél bolyhok szöveti szerkezetéhez. Öt táblával	—60
— Helyreigazító észrevételek Jendrassik Jenő úr „Helyreigazító“ czímű „észrevételeire“.	—20
— Közlemények az állatorvosi élettani intézetből. II. Eszközök és vizsgálatok. Négy rajzzal	—20
— Nedvutak az ütőfalakban. Két színes ábrával	1.—
— Újabb vizsgálatok az izmok szerkezetéről. Egy táblával	—40
Tömösváry Ödön dr. A hazánkban előforduló Heterognáthák Egy táblával	—40
— Adatok hazánk Thysanura-faunájához. Egy rajzlappal	—40
— Újabb adatok hazánk Thysanura-faunájához	—20
Török Aurél dr. Adatok az emberszabású lények koponyaátalakulásához. Egy fiatal gorilla-koponyáról. I. Általános rész. 1 táblával	1.20
— Jelentés III. Béla magyar király és neje testerekléről. Négy táblával és egy függeléssel	4.—
— Ugyanaz. Második közlemény: Adatok az Árpádok testerekléinek embertani buvárlatához	1.20
Vész János Ármin. Biztosítási kölcsön. (Új életbiztosítási nem.)	—40
Weiner László dr. Az instrumentális fényhajtás szerepe egy Vénusz-átvonulás photographiai felvételénél	—40
Welkow Sándor. Beryllium és Aluminium kettős sók	—20
Weszelovszky Károly dr. Éghajlati viszonyok Árvaváralján. 1850–1884-ig terjedő észlelései alapján	3.60

Zimányi Károly. A közetalkotó ásványok fő fénytörési együttthatói nátrium-fénynél. Három tábla és két táblázattal	2.—
Zlamál Vilmos. Az állattenyésztés fontossága s jelenlegi állása Magyarországon	—40

4. Az egész Akadémiára vonatkozók.

Akadémiai Almanach. (Magy. tudom.) Polgári és csillagászati naptárral.	
Az 1861. évfolyam elfogyott.	
Az 1862. évfolyam nem jelent meg.	
— 1863—1874. évfolyam. Egy-egy évfolyam	—40
— 1875—1907. évfolyam. Egy-egy évfolyam	2.—
Akadémiai Értesítő. (Magy. Tud.—) A M. T. Akadémia hivatalos közlönye. Szerkeszti Schedel (Toldy) Ferencz. I—XIX. évfolyam. 1840. (II. III. évfolyam nem jelent meg)— 1859. Egy-egy évfolyam ára	
— Új folyam. A) A nyelv- és széptudományi osztály közlönye. Szerkeszti Toldy Ferencz. I., II., 1., 3., 4. füzet és III. kötet. 1860—1865.	8.80
— B) A philosophiai, törvény- és történettudományi osztályok közlönye. Szerkeszti Csengery Antal. Öt kötet. 1860—1866. Egy-egy kötet	3.—
— C) A matematikai és természettudományi osztályok közlönye. Szerkeszti Győry Sándor. Hat kötet. 1860—1866. Egy-egy kötet	3.—
— Legújabb folyam. Szerkeszti a főtítkár. 1867—1889.	55.20
— Ehhez „Név- és tárgymutató“	2.—
Akadémiai Értesítő. (Magy. Tud.—) A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán, 1905. április havától Heinrich Gusztáv főtítkár. 1890-től megjelenik minden hó 15-én. Egy-egy évfolyam	
(A „Könyvkiadó-Vállalat“ pártoló tagjai és az évi átalányt fizető intézetek ingyen kapják.) A 18., 24., 25., 37. és 38. szám elfogyott.	
Akadémia (A Magy. Tud.) Évkönyvei. I—XVII. kötet. 1831—1889-ig. Tartalma: Emlékbeszédek. Értekezések a nyelv- és széptudományok-, a társadalmi-, történelmi-, bölcsészeti-, matematikai-, hadi- és természettudományok köréből. Arczképekkel, rézmet-szetekkel és körrajzokkal.	
II. kötet: 1832—1834.	10.—
III. „ 1834—1836.	4.—
IV. „ 1836—1838.	4.—
V. „ 1839—1840.	4.—
VI. kötet: 1840—1842.	6.—
VII. „ 1842—1844.	6.—
VIII. „ 1844—1847.	6.—
A IX. kötettől (1848—1889.) számonként jelent meg. A még kapható számokban megjelent dolgozatok a szerzők nevei alatt vannak felsorolva.	

Akadémia Jegyzőkönyvei. (A m. tud.—) A M. Tud. Akadémia megbízásából közléteszi Csengery Antal. Négy kötet. 1863—1866.	1.60
Arany János. Széchenyi emlékezete	1.60
Csengery Antal. Az Akadémiák, különösen a Magy. Tud. Akadémia	—40
Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa	—60
Gyulai Pál. Kölcsey Ferencz születésének százados évfordulóján . .	—50
Szász Károly. Óda Deák Ferencz emlékezetére.	2.—
— Óda b. Eötvös József szobrának ünnepélyes leleplezésére . . .	1.—
Szily Kálmán és Viszota Gyula. A M. T. Akadémia Széchenyi-múzeumának tárgyjegyzéke	1.—

5. A Magy. Tud. Akadémia tagjai felett tartott emlékbeszédek.

Ábel Jenő l. tagról. Hegedüs István l. tagtól	—60
Agassiz Lajos k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	—30
Ami Boué k. tag felett. dr. Szabó József r. tagtól	—20
gróf Andrássy Manó l. tag felett, báró Radvánszky Béla t. tagtól . .	—30
Angyalffy Mátyás l. tag felett. Balásházy János r. tagtól (Akad. Évk. VII.)	—.
Antal Géza l. tag és Török József r. tagról. Högyes Endre r. tagtól	—60
Apáthy István r. tagról. Matlekovics Sándor l. tagtól	—40
Arany János r. tag felett. Szász Károly r. tagtól	1.60
Arányi Lajos felett. Chyzer Kornél r. tagtól	—50
Arnth Alfréd k. tag felett. Károlyi Árpád r. tagtól	—40
Árvay Gergely l. tag felett. Szvorényi József t. tagtól	—20
Asbóth Lajos l. tag felett. Kápolnai Pauer István l. tagtól	—20
Atkinson William Stephen k. tag felett. dr. Duka Tivadar l. tagtól	—20
Baintner János l. tag felett. Apáthy István r. tagtól	—20
Bajza József r. tag felett. Toldy Ferencz r. tagtól	—20
Balassa János t. tag felett. Jendrassik Jenő r. tagtól	—80
Bethlenfalvi Balássy Ferencz r. tag felett. Szentkláray Jenő l. tagtól. Arczképpel	—80
Balla Károly l. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	—20
Ballagi Mór r. tagról. Imre Sándor r. tagtól	1.—
Balogh Kálmán r. tag felett. Högyes Endre r. tagtól. Arczképpel. .	1.20
Barsi József l. tag felett. Vargha Gyula t. tagtól	—40
id. Bartal György t. tag felett. Pauler Tivadar t. tagtól	—80
Benfey Tivadar k. tag felett. Budenz József r. tagtól	—20
Árkosi Benkő Dániel l. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	—20
Beüthy Leó l. tagról. György Endre l. tagtól	—40
Bérczy Károly l. tag emlékezete. Arany László l. tagtól	—20
Bertrand Sándor k. tag felett. Wosinsky Mór l. tagtól	—30

K

Báró Berzeviczy Vincze t. tag felett. Gróf Dessewffy József t. tagtól (Akad. Évk. III.)	—.—
Berzsenyi Dániel r. tag felett. Kölcsey Ferencz r. tagtól. (Akad. Évk. III.)	—.—
Bitnicz Lajos t. tag felett. Szabó Imre t. tagtól	—20
Du Bois-Reymond Emil k. tagról. Thanoffer Lajos r. tagtól	—60
Boissier Péter Edmund k. tag felett. Haynald Lajos dr. t. tagtól	—40
Brassai Sámuel r. tag felett. Concha Győző l. tagtól	—50
Broca Pál k. tag felett. Lenhossék József r. tagtól	—60
Budai Ezsaiás t. tag felett. Péczely József r. tagtól. (Akad. Évk. VI.)	—.—
Bunsen Róbert k. tag felett. Than Károly r. tagtól. Arczképpel	1.—
Cantú Caesar k. tagról. Óváry Lipót l. tagtól. Arczképpel	—60
Capasso Bertalan k. tag felett. Óváry Lipót l. tagtól. (Arczképpel)	—30
Claude Bernard felett. Balogh Kálmán r. tagtól	—40
Császár Ferencz t. tag felett. dr. Suhayda János l. tagtól	—20
Csatskó Imre l. tag felett. Pauler Tivadar r. tagtól	—20
Csengery Antal r. tag felett. Gyulai Pál r. tagtól	1.40
Csoma (Kőrösi —) Sándor l. tag felett. báró Eötvös József t. tagtól (Akad. Évk. VII.)	—.—
Czinár Mór l. tag felett. Ipolyi Arnold r. tagtól	—40
Czobor Béla r. tag felett. Békefi Remig l. tagtól	—80
Czuczor Gergely r. tag felett. Toldy Ferencz r. tagtól	—80
Danielik János t. tagról. Szvorényi József t. tagtól	—60
Dankó József l. tagról. Pór Antal r. tagtól	—60
Darwin Charles Róbert k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól. Arcz- képpel és jegyzetekkel	—80
Davis József Bernát k. tag felett. Lenhossék József r. tagtól	—40
Deák Farkas r. tagról. báró Radvánszky Béla t. tagtól	—30
Deák Ferencz t. tagról. Csengery Antal r. tagtól	2.—
Gróf Dessewffy Aurél l. tag felett. Császár Ferencz t. tagtól. (Akad. Évk. VI.)	—.—
Gróf Dessewffy Emil t. tag felett. báró Eötvös József t. tagtól és Szász Károly r. tagtól	—40
Gróf Dessewffy József t. tag felett. báró Eötvös József t. tagtól. (Akad. Évk. VII.)	—.—
Dorner József l. tag felett. Kalchbrenner Károly r. tagtól	—24
Engel József l. tag felett. Finály Henrik l. tagtól	—20
Dr. Entz Ferencz l. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	—20
Báró Eötvös József t. tag felett. gr. Lónyay Menyhért t. tagtól és Szász Károly r. tagtól	—40
Erdélyi János r. tag felett. Greguss Ágost r. tagtól	—40
Érdy János r. tag felett. Nagy Iván l. tagtól	—20
Érkövy Adolf l. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	—20
Fábián Gábor r. tag felett. Zichy Antal t. tagtól	—20
Fabritius Károly l. tag felett. Kozma Ferencz l. tagtól	—80
Fallmerayer Jakab Fülöp k. tag felett. Trefort Ágoston l. tagtól	—40

	K
Faraday Mihály k. tag felett, Akin Károly l. tagtól	—,20
Fáy András t. tag felett, Zichy Antal l. tagtól	1.—
Fényes Elek l. tag felett, Keleti Károly r. tagtól	—,40
Gr. Festetics György igazg. tag és gróf Széchenyi Ferencz felett. Kis János r. tagtól, (Akad. Évk. I.)	—, —
Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett, Goldziher Ignác l. tagtól	—,60
Flór Ferencz l. tag felett, Poór Imre lev. tagtól	—,20
Fodor József r. tag felett, Hőgyes Endre r. tagtól, Arczképpel	1,20
Alsóviszti Fogarasi János r. tag felett, Tóth Lőrincz r. tagtól	—,80
Forgó György l. tagról, Balogh Pál r. tagtól, (Akad. Évk. V.)	—, —
Frankenburg Adolf l. tag felett, Vadnay Károly l. tagtól	—,40
Frenzl Ede dr. k. tag felett, Haynald Lajos t. tagtól, Arczképpel	—,60
Frivaldszky Imre felett, Nendtvich Károly r. tagtól	—,20
Georch Illés t. tag felett, Berger János r. tagtól, (Akad. Évk. IV.)	—, —
Gindely Antal k. tag felett, Acsády Ignác r. tagtól	—,50
Gladstone W. E. k. tagról, György Endre l. tagtól	—,60
Gneist Rudolf k. tagról, Concha Győző l. tagtól	—,80
Gorove István t. tagról, György Endre l. tagtól	—,40
Gorove László l. tag felett, Sztrokay Antal r. tagtól, (Akad. Évk. VI.)	—, —
Görög Demeter t. tag felett, Kállay Ferencz r. tagtól, (Akad. Évk. II.)	—, —
Greguss Ágost r. tag, felett, Bánóczy József l. tagtól	—,40
Grimm Jakab k. tag felett, Riedl Szende l. tagtól	—,20
Grote Arthur k. tag felett, Duka Tivadar dr. l. tagtól	—,20
Grünwald Béla l. tagról, Láng Lajos r. tagtól	—,60
Guizot Ferencz k. tag felett, Trefort Ágoston t. tagtól	—,20
Guzmics Izidor t. tag felett, Czuczor Gergely r. tagtól (Akad. Évk. V.)	—, —
Gyárfás István l. tag felett, Szilágyi Sándor r. tagtól	—,20
Haan Lajos l. tagról, Zsilinszky Mihály l. tagtól	—,60
Haberern Jonathán felett, Hunfalvy Pál r. tagtól	—,20
Hauer Ferencz k. tag felett, Böckh János l. tagtól	1,20
Hazslinszky Frigyes r. tagról, Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól, Arcz- képpel	—,80
Heer Oszwald k. tagról, Klein Gyula l. tagtól	—,80
Heller Ágost l. tag felett, Fröhlich Izidor r. tagtól, Arczképpel	—,60
dr. Henle Jakab k. tag felett, dr. Mihalkovics Géza r. tagtól	—,40
Herschel János k. tag felett, Kondor Gusztáv, l. tagtól	—,20
Hollós Jusstinián l. tag felett, Fehér Ipoly t. tagtól	—,40
Hornyik János l. tag felett, Szilágyi Sándor r. tagtól	—,40
Horvát Árpád l. tag felett, Károlyi Árpád r. tagtól	—,40
Horváth Boldizsár l. tagról, Tóth Lőrincz r. tagtól	1.—
— Ugyanaz Szilágyi Dezső t. tagtól	—,60
Horváth Cyrill t. tag felett, dr. Pauer Imre l. tagtól	—,20
Horváth János t. tagról, Guzmics Izidor t. tagtól, (Akad. Évk. III.)	—, —
Horváth Mihály r. tag felett, Salamon Ferencz r. tagtól	1,20
Humboldt Sándor l. tag felett, A. Balogh Pál r. tagtól	1.—

	K
Hunfalvy János r. tag emlékezete. Keleti Károly r. tagtól	—60
Gr. Illésházy István ig. tag felett. Gróf Dessewffy József t. tagtól. (Akad. Évk. V.)	—.
Imre János r. tag felett. Szalay Imre t. tagtól. (Akad. Évk. II.)	—.
Ipolyi Arnold r. tag felett. Fraknói Vilmos r. tagtól	2.—
Jakab István l. tag felett. Szász Károly r. tagtól	—20
Jekelfalussy József r. tag felett. Vargha Gyula l. tagtól	—40
Jendrássik Jenő r. tagról. Klug Nándor l. tagtól. Arczképpel	—60
Jerney János r. tag emlékezete. Gyárfás István l. tagtól	—40
Jurányi Lajos r. tag felett. Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól. Arczképpel	1.—
Kacs Kovács Lajos l. tag felett. Nagy Iván r. tagtól	—30
Gr. Károlyi György t. tag felett. Gr. Lónyay Menyhért t. tagtól	2.—
Gr. Károlyi István ig. tag felett. Ipolyi Arnold r. tagtól	2 —
Kassai József l. tag felett. Nagy János t. tagtól. (Akad. Évk. VI.)	—.
Keleti Károly r. tag felett. Jekelfalussy József l. tagtól	—60
Báró Kemény Gábor t. tagról. György Endre l. tagtól	—60
Gr. Kemény József t. tag felett. Gr. Mikó Imre t. tagtól	1.60
B. Kemény Zsigmond t. tag felett. Gyulai Pál r. tagtól	1.—
Kerekgyártó Alajos Árpád l. tag felett. Békefi Remig l. tagtól	—60
Klein Lipót Gyula k. tag felett. Heinrich Gusztáv r. tagtól	—80
Kölcsény Ferencz r. tag felett. B. Eötvös József t. tagtól. (Akad. Évk. V.)	—.
Kondor Gusztáv l. tag felett. Kövesligethy Radó l. tagtól	—60
Konek Sándor t. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól	—20
Korizmics László l. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	—20
Korponay János l. tag felett. Kápolnai Pauer István l. tagtól	—20
Kossovich Károly r. tag felett. Zsoldos Ignác r. tagtól. (Akad. Évk. VI.)	—.
Kovács Gyula l. tag felett. Gönczy Pál l. tagtól	—20
Nagy-ajtai Kovács István l. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól	—20
Kovács Pál l. tag felett. Vadnay Károly l. tagtól	—20
Dr. Kovács-Sebestyén Endre l. tag felett. dr. Rózsay József l. tagtól	—20
Kriza János l. tag felett. Szász Károly t. tagtól	—50
Kronecker Lipót k. tagról. Rados Gusztáv l. tagtól	—30
Krones Ferencz k. tag felett. Wertheimer Ede l. tagtól	—30
Dr. Kruesz Károly Krizosztom t. tag felett. Hollósy Jusztinián. l. tagtól. (Arczképpel).	—40
Kubinyi Ferencz és Ágoston felett. Nendtvich Károly r. tagtól	—20
Ladányi Gedeon l. tag felett. Szabó Károly r. tagtól	—20
Szárhegyi gróf Lázár Kálmán l. tag felett. Xántus János l. tagtól	—20
Laufenaucr Károly l. tag felett. Kétly Károly l. tagtól	—30
Dr. Lenhossék József felett. Mihálikovics Géza r. tagtól. (Arczképpel)	—90
B. Liebig Justus k. tag felett. Than Károly r. tagtól	1.—
Lönnrot Illés k. tag felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	—40
Lonovics József érsek, t. tag felett Ipolyi Arnold r. tagtól	—80
Gróf Lónyay Menyhért akad. elnök felett. Trefort Ágoston t. tagtól	1 60

	K
Ludwig Károly Frigyes Vilmos k. tagról. Klug Nándor r. tagtól . . .	—,60
Lukács Móricz t. tag felett. Trefort Ágoston t. tagtól	1.40
Magda Pál l. tag felett. Székács József t. tagtól. (Akad. Évk. VII.)	—, —
Majláth György ig. tag emlékezete. gróf Széchen Antal t. tagtól . .	—,20
Id. Székhelyi Majláth György ig. tag felett. Lonovics József t. tagtól	—,40
Margó Tivadar t. tagról. Entz Géza r. tagtól	—,60
Markusovszky Lajos t. tagról. Högyes Endre r. tagtól	—,60
Mátray Gábor l. tag felett. Bartalus István l. tagtól	—,20
Mátyás Flórián r. tag felett. Békefi Remig l. tagtól	—,40
Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston t. tagtól	—,20
Mihalkovics Géza r. tag felett. Thanhoffer Lajos r. tagtól	—,50
Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszki Endre l. tagtól	—,20
Gróf Mikó Imre t. tag felett. Horvát Boldizsár t. tagtól	2. —
Mittermayer Károly József Antal felett. Pauler Tivadar t. tagtól . .	—,20
Molnár Aladár l. tag felett. Tanárky Gedeon l. tagtól	—,40
Morócz István l. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	—,20
Alsószopori Nagy Imre r. tagról. Fejérpataky László r. tagtól . . .	—,50
Nagy Iván r. tag felett. Márki Sándor l. tagtól	—,40
Nagy Károly r. tag felett. Kondor Gusztáv l. tagtól	—,20
Neilreich Ágost k. tag felett. Hazslinszky Frigyes l. tagtól	—,20
Nyiry István r. tag felett. Balogh Pál r. tagtól. (Akad. Évk. VII.)	—, —
Ökröss Bálint l. tagról. Tóth Lőrincz r. tagtól	—,40
Oppolzer Tivadar k. tag felett. Konkoly Miklós t. tagtól	—,30
Owen Sir Richard k. tagról. Margó Tivadar t. tagtól. (Arczképpel) .	1. —
Palacky Ferencz k. tag felett. Zsilinszky Mihály l. tagtól	—,40
Palugyay Imre l. tag felett. Keleti Károly l. tagtól	—,20
Parlatore Fülöp k. tag felett. Haynald Lajos t. tagtól	1. —
Pauer János l. tag felett. Czobor Béla l. tagtól. (Arczképpel) . . .	1.20
Pauler Tivadar akad. másodelnök felett. Kautz Gyula r. tagtól . .	2. —
Paúr Iván l. tag felett. Hampel József l. tagtól	—,50
Péchy Imre ig. tag felett. Tóth Lőrincz r. tagtól. (Akad. Évk. VI.)	—, —
Perger János r. tag felett. Sztrókay Antal r. tagtól. (Akad. Évk. V.)	—, —
Petrovics Fridrik r. tag felett. Zsívora György l. tagtól. (Akad. Évk. IV.)	—, —
Petzval Ottó r. tag felett. Kondor Gusztáv l. tagtól	—,20
Plósz Pál r. tag felett. Lengyel Béla r. tagtól	—,30
Pólya Jakab l. tag felett. Varga Gyula l. tagtól	—,50
Pólya József l. tag felett. dr. Török József r. tagtól	—,20
Pompéry János l. tag felett. Joannovics György t. tagtól	—,20
Pott Frigyes Ágoston k. tagról. Pecz Vilmos l. tagtól	—,40
Báró Prónay Gábor l. tag felett. Habernern Jonathán l. tagtól . . .	—,24
B. Prónay Sándor ig. tag felett. Székács József t. tagtól (Akad. Évk. V.)	—, —
Pulszky Ágost l. tag felett. Concha Győző l. tagtól	—,80
Quetelet Adolf k. tag felett. Keleti Károly l. tagtól	—,20
Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. tagról. Duka Tivadar l. tagtól . .	—,80
Ráth Károly l. tag felett. Rómer Flóris l. tagtól	—,20

	K
Ráth Zoltán l. tag felett. Vargha Gyula l. tagtól	—60
Rau Károly Henrik k. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól	—20
Regnault H. Viktor k. tag felett. dr. Than Károly r. tagtól	—20
Reichardt Henrik Vilmos k. tag felett. Kanitz Ágost l. tagtól	—40
Temesi Reitter Ferencz l. tag felett. Fest Vilmos r. tagtól	—20
Révész Imre l. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	—40
Rómer F. Flóris r. tagról. Hampel József l. tagtól	1.20
Rónay János Jácint r. tagról. Pór Antal l. tagtól	—60
Roscher Vilmos k. tagról Kautz Gyula r. tagtól	1.50
Dr. Muraközi Rózsay József k. tag felett. dr. Batizfalvy Sámuel l. tagtól	—40
Rudolf főherczeg trónörökös t. tag felett. Jókai Mór t. tagtól	1.60
Sainte-Claire Deville H. k. tag felett. Than Károly r. tagtól	—60
Sauer Ignác l. tag felett. dr. Poór Imre l. tagtól	—40
Schiefner Antal k. tag felett. Budenz József r. tagtól	—20
Schleicher Ágost k. tag felett. Riedl Szende l. tagtól	—20
Schuster János r. tag felett. Bugát Pál r. tagtól. (Akad. Évk. V.)	—.
Simai Kristóf l. tag felett. Horváth Endre r. tagtól (Akad. Évk. III.)	—.
— Ugyanaz. Toldy Ferencz r. tagtól. (Akad. Évk. III.)	—.
Hodosi és Kizdiai Bárá Sina Simon ig. tag felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	—40
Spencer Wells k. tag felett. Duka Tivadar l. tagtól	—30
Staub Mórca l. tag felett. Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól. Arczképpel	—80
Dr. Suhayda János l. tag felett. dr. Konek Sándor r. tagtól	—20
Szabó Károly r. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól	—30
Szalay László r. tag felett. B. Eötvös József t. tagtól	1.—
Szász Béla l. tag felett. Hegedüs István l. tagtól. (Athenaeum 1900. 1.)	—.
Id. Szász Károly r. tag felett. B. Kemény Zsigmond t. tagtól	1.—
Szathmáry György l. tag felett. Zsilinszky Mihály r. tagtól	—60
Gr. Széchenyi István t. tag felett. B. Eötvös József t. tagtól	1.60
Székács József t. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	—40
Szentkirályi Zsigmond l. tag felett. Jakab Elek l. tagtól	—80
B. Szepes Ignác t. tag felett. Bitnicz Lajos t. tagtól. (Akad. Évk. IV.)	—.
Szigeti József l. tag felett. Berczik Árpád l. tagtól	—45
Szilágyi Ferencz l. tag felett. Szabó Károly r. tagtól	—40
Szilágyi Sándor r. tag ravatalánál. Pauler Gyula r. tagtól	—50
— Ugyanaz. Fraknoi Vilmos r. tagtól	2.—
Szücs István l. tag felett. Ballagi Géza l. tagtól	—60
Taine Hippolyte k. tag felett. Alexander Bernát l. tagtól	—60
Tanárky Gedeon l. tag felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	—80
Tanárky Sándor r. tag felett. Szontágh Gusztáv r. tagtól. (Akad. Évk. V.)	—.
Tarczy Lajos r. tag felett. Török József r. tagtól	—20
Tárkányi Béla József t. tag felett. Szvorényi József t. tagtól Arczképpel	—60
Gr. Teleki Domokos t. tag felett. Deák Farkas r. tagtól	—40
Gr. Teleki Ferencz t. tag felett. Döbrentei Gábor r. tagtól (Akad.Évk.VIII.)	—.
Gr. Teleki József t. tag felett. Toldy Ferencz r. tagtól	—70
Gr. Teleki László t. tag felett. Lukács Mórca t. tagtól	—20

	K
Gr. Teleki Lászlóné felett, Toldy Ferencz r. tagtól. (Akad. Évk. VII.)	—.
Télfi Iván l. tag felett, Pecz Vilmos l. tagtól	—80
Thiers Lajos Adolf k. tag felett, Trefort Ágoston t. tagtól	—20
Tittel Pál r. tag felett, Bitnicz Lajos t. tagtól (Akad. Évk. II.) . .	—.
Toldy Ferencz r. tag felett, Gyulai Pál r. tagtól	160
Tompa Mihály l. tag felett, Szász Károly r. tagtól	1.—
Torma Károly r. tag felett, Téglás Gábor l. tagtól	—60
Török János l. tag felett, Érkövy Adolf l. tagtól	—24
Török József r. tag és Antal Géza l. tagokról, Högyes Endre r. tagtól	—60
Tóth Ágoston l. tag emlékezete, Hollán Ernő t. tagtól	—40
Tóth Lőrincz r. tag felett, Vécsey Tamás r. tagtól. Arczképpel . .	1.—
Trefort Ágoston t. tag felett, Keleti Károly r. tagtól	160
Urházy György l. tag felett, Szilágyi Sándor r. tagtól	—20
Vajkay Károly l. tagról, Tóth Lőrincz r. tagtól	—60
Vállas Antal r. tag felett, Galgóczy Károly l. tagtól	—40
Vandrák András l. tag felett, Vécsey Tamás l. tagtól	—40
Vásárhelyi Pál r. tag felett, Győri Sándor r. tagtól. (Akad. Évk. VIII.)	—.
Vass László t. tag felett, Bitnicz Lajos t. tagtól (Akad. Évk. VII.) .	—.
Szigethi Wargha János l. tag felett, Galgóczy Károly l. tagtól . .	—30
Weninger Vincze l. tag felett, dr. Konek Sándor r. tagtól	—20
Wenzel Gusztáv r. tagról, Vécsey Tamás r. tagtól	150
Báró Wesselényi Miklós t. tag felett, Gr. Teleki Domokos t. tagtól .	160
Wöhler Frigyes k. tag felett, Nendtvich Károly r. tagtól	—40
Xántus János l. tagról, Mocsáry Sándor l. tagtól	—60
Dr. Zlamál Vilmos l. tag felett, Galgóczy Károly l. tagtól	—20
Zlinszky Imre l. tagról, Tóth Lőrincz r. tagtól	—40
Zsigmondy Vilmos l. tagról, Péch Antal l. tagtól	—50
Zsivora György l. tag felett, Tóth Lőrincz r. tagtól	—40
Zsoldos Ignác r. tag felett, Tóth Lőrincz r. tagtól	—60

Az Akadémia fogytán levő kiadványaiból teljes árban még kaphatók:

1. Irodalomtörténet. Nyelvtudomány és rokon.

Aristophanes vígjátékai. Fordította Arany János.	K
I. kötet: A lovagok. — A felhők. — A darázsok. — A béke.	
II. „ Az acharnaebeliek. — A madarak. — A békák. —	
Lysistrate. III. kötet: A nők ünnepe. — A nőuralom. — Plutos. 1880.	12.—
Ábel Jenő. Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. (Analecta ad historiam renascentium in Hungariae litterarum spectantia.) 1880.	3.60
— Corvinoxek. 1879.	1.20
— Magyarországi humanisták és a dunai tudós-társaság. 1880. . . .	1.60
Ballagi Aladár. Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I. kötet. Első fele. 1904.	8.—
Ballagi Mór. Brassai és a nyelvújítás. 1876.	—30
Barna Ferdinánd. A finn költészetéről tekintettel a magyar ősköltés- zetre. 1873.	1.60
— A hangsúlyról a magyar nyelvben. 1875.	—60
— A határozott és határozatlan mondatról. 1874.	—40
— A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai. 1879. . . .	1.—
— Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1877.	1.—
— Kapcsolat a magyar és szuomi irodalom között. 1878.	—20
— Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. 1878.	—60
— Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. 1875.	—50
— Ősvallásunk főistenei. 1881.	—80
Bartalus István. Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 1882.	—80
Bayer József. A magyar drámai irodalom története. A legrégibb nyomokon 1867-ig. Két kötet. 1897.	14.—
Egész vászonkötésben	16.—
Bálint Gábor. A mandsuk szertartásos könyve. 1876.	—20
— jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. . . .	—40
Bánóczy József. A magyar romanticizmus. 1882.	—20

	K
Beöthy Zsolt. Széchenyi és a magyar költészet. Kis 8°. 1893. Egész vászonkötésben	3.—
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat. 1870.	—60
— A neo- és palaeologia ügyében. 1875.	—60
— Commentator Commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után — 1872.	1.40
— Logika, lélektani alapon fejtegetve. 1858.	2.30
Budenz József. Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása . .	—20
Classicusok (Római—) magyar fordításban IV. kötet: C. Jul. Caesar munkái II. kötete. 1836.	2.—
Devai Mat'as. At tízparantsolatnac, ah hit agazatinac, anı mi at' a' ncnac, aes ah hit petsaetinec röviden való mag'ara'zatt'a — Azt mong'a szent Peter szent Lucátsnak ötödik részében Eüangelománac. Vram te neuedben meg vetem hálomatt. Tábláiiais vágon az végénn. Kis 8°. 1897.	2.—
Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti Gyulai Pál. I—XVIII. kötet. (teljes) 1867—1904. 142.48 I—IV. 6. (7. hiányzik) 8—10—XVIII. kötet	142.18
Fábián István. Finn nyelvtan. 1859.	1.—
Finály Henrik dr. Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből. 1888.	3.60
Goldziher Ignác. A pogány arabok költészetének hagyománya. 1893.	1.20
Heinrich Gusztáv. Etzelburg és a magyar hünmonda. 1882.	—40
Horatius levelei. Fordította Kis János. Eredeti textussal Döring szerint s Wieland magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferencz által. 1893.	3.—
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján. 1872.	6.—
— A számlálás módjai és az év hónapjai. 1884.	—40
— Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. 1879.	—40
Imre Sándor. A nevek „uk“ és „ük“ személyragairól. 1879.	—40
— Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. 1880.	—60
— Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 1870.	1.20
Játékszini jutalmazott feleletek. (Magyar —) a Magyar Tudós Társaságnak 1833-beli ezen kérdésére: Miképen lehetne a magyar játékszint Budapesten állandóan megalapítani? (I. Fáy András felelete. II. Kállay Ferencz felelete. III. Jakab István felelete.) 1834.	—20
Joannovics György. Az ik-es igékről. 1877.	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 1870.	—60
Kazinczy Ferencz eredeti munkái. A M. T. T. megbízásából össze-szedték Bajza és Schedel. II. kötet: Utazások. Kis 8°. 1839.	—80
Keresztnevek (Nem-magyar—) jegyzéke. Kis 8°. 1893.	—40
Kont Ignác dr. Lessing mint philologus. 1881.	—60
Kozma Ferencz. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és nép-életben. 1882.	—60

K

Költők tára. (Régi magyar —). IV. kötet: Nagybánkai Mátyás, Siklósi Mihály. Végkecskeméti Mihály. Battyáni Orbán. Tolnai György. Három névtelen. Ilosvai Selymes Péter. 1540—1575. (1883.)	5.—
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában. 1858.	—20
Mátray Gábor. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvincodexről. 1870.	—20
Némethy Géza. Euhemeri reliquiae. (Collegit, prolegomenis et adnotationibus instruxit —) 1889.	120
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. II. kötet: Weszprémi codex. — Peer codex. — Winkler codex. — Sándor codex. — Gyöngyösi codex. — Thewrewk codex. — Kriza codex. — Bod codex. — 1874.	4.—
Nyelvtudományi pályamunkák. III. kötet: Magyar szókötés. Szilágyi István koszorúzott és Fábián István díjazott művei. 1846.	2.—
Pecz Vilmos. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. 1894.	—60
Pozder Károly dr. Újperzsa nyelvjárások. 1880.	1.—
Ruzsicska Kálmán dr. Schopenhauer aesthetikája. 1881.	—20
Simonyi Zsigmond. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. 1881.	—60
— A magyar határozók. Három kötet. 1888/1895.	15.—
— Ugyanaz. I. kötet. Második rész. 1890.	320
— Ugyanaz. II. kötet. Második rész. 1895.	560
— Ugyanaz. II. kötet teljesen. 1895.	860
— Az analogia hatásairól főleg a szóképzésben. 1881.	—40
Szabó József. Az idegen szók használatmódja	—60
— Magyarosítás a természettudományokban s különösen annak gyakorlati jelentősége. 1867.	—20
Szabó Károly. Apáczai Cséri János, Barcsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 1872.	—24
Szalai István. Tapasztalati lélektan. 8 ábrával. 1858.	—40
Szász Károly. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 1868.	—30
Szenássy Sándor. A latin nyelv és dialektusai. 1872.	140
Szilády Áron. A defterekről. 1872.	—40
Télfi Iván. Aeschylus. 1876.	160
— Két új-görög nyelvten magyarul és a mai görög verstan. 1895.	—40
— Új görög munkák ismertetése. 1894.	—80
Thewrewk (Ponori —) Emil. A magyar zenetudományostárgyalása. 1890.	—40
Thewrewk de Ponor. Aemilius — Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit —. Pars I. 1889.	760
Toldy Ferencz. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétiig. (Corpus grammaticorum lingvae Hungaricae veterum.) 1866.	4.—

	K
Toldy Ferencz. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1870.	2.40
— Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1871.	1.60
Trefort Ágoston. Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből. 1882.	3.—
Vadnai Károly. Az első magyar társadalmi regény. 1873.	—80
Vass József. Dunántúli nyelvjárás. Jutalmazott pályamunka. 1860.	1.20
Vámbery Ármin. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. 1879.	—20
Vikár Béla. Gáti István stenographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. Gáti István arczképével. („Tachygraphia vagy szapora írás módja“ czimű munkája II. kiadásával és 5 stenographiai táblával.) 1889.	—80
Volf György. Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. 1879.	—20
— Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonysága szerint. 1896.	2.40
— Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? (A régi magyar orthographia kulcsa.) 1885.	1.—
Gróf Zichy Ágost. A Boro-Budur, Jáva szigetén. 3 képpel. 1881.	—80
— Tanulmány a japáni művészetről. 1879.	2.—
Zichy Antal. Lessing. 1877.	—40
Gróf Zrinyi Miklós költői művei. A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából a költő kéziratai alapján sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte Széchy Károly lev. tag. Széchy Károly jegyzeteit sajtó alá rendezte s hagyatékának felhasználásával a bevezetést írta Badics Ferencz lev. tag. 1906.	16.—
<hr/>	
Jancsovics István. Új magyar-szláv és szláv-magyar szótár. I. rész: Magyar-szláv szótár. Kis 8°. 1848. (Szláv nyelvtannal mint segédeszközzel.)	2.—
— II. rész: Szláv-magyar szótár. Kis 8°. (Magyar nyelvtannal.)	2.—
Zsebszótár. (Magyar és német—). Közre bocsátá a Magy. Tudós Társaság. Második, vagy német-magyar rész. (Második kiadás). Kis 8°. 1843.	4.60

2. Történelem és segédtudományai. Jog- és államtudomány. Politika.

Acsády Ignác. A jobbágy-adózás 1577—97-ben. 1896.	2.40
— A karloviczi béke története. 1669. (1899.)	1.50
— A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után. 1889.	—60
— A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. 1890.	1.60

Archaeologiai Értesítő. Szerkeszti dr. Rómer Flóris. A VIII. kötettől Henszlmann Imre. A X. kötettől Henszlmann Imre és báró Nyáry Albert. A XIV. kötetet Pulszky Károly. A még kapható kötetek a következők:		
III. kötet: Számos fametszettel	1870.	6.—
V. „ „ „	1871.	6.—
VIII. „ „ „	1874.	6.—
X. „ „ „	1876.	6.—
XI. „ „ „	1877.	6.—
XII. „ „ „	1878.	6.—
XIV. „ „ „	1880—1881.	10.—
I—XIV. kötet, 1869—1881.		88.—
— Ugyanaz. Új folyam. Szerkeszti az I—IV. kötetet Pulszky Károly, az V. kötettől Hampel József. Számos fametszettel. A még kapható kötetek a következők:		
I. kötet: Két füzet 1881—1882.		10.—
II. „ „ „ (A 3-ik füzet elfogyott.) 1882—1883.		8.—
III. „ „ „ 1883.		10.—
VIII. „ 1., 2. és 5. füzet, 1888. (A 3—4. füzet elfogyott.)		
XI. kötet. 1. szám. XIII—XV. kötet. XIX—XX. kötet. Egy-egy füzet ára		2.40
Archaeologiai Közlemények. A hazai műemlékek ismertetésének előmozdításáa. 4 ^o .		
XVII. kötet: Számos ábrával. 1895.		4.—
XVIII. „ 14 fénynyomatú és számos fametszetű ábrával. 1895.		6.—
XX. „ Számos ábrával. 1897.		6.—
XXI. „ „ „ 1899.		12.—
Asbóth János. Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására. 1902.		—30
— Korunk uralkodó eszméi. 1896.		—50
Bakos Gábor. A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi és nyelvészeti tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökeres javítására. 1880.		—40
Balássy Ferencz. A megye és a várispánság vagyis e két intézmény közötti különbség. 1893.		—60
— A székekelyek alapszerződése vagyis a székely krónikának e szerződést tartalmazó pontjai. 1873.		—80
— Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradvékai Egerben.		1.—
Beöthy Leó. A társadalom keletkezéséről. 1878.		1.20
— Juda. Izrael és Aram. 1875.		1.20
Békefi Remig. A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai. 1901.		1.50
— A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. 1900.		1.—
— A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. 1906.		12.—
— A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt 1901.		—80

	K
Békefi Remig. A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. 1899.	1.50
Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Fordította Szabó Károly. Második kiadás. Javította Fejérpataky László. 1892.	1.50
Borovszky Samu. A nagylaki uradalom története. 1900.	—80
— Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. 1901.	—40
Böhm Károly. A lényeg formaisága. 1881.	—80
— Az értékelmélet feladata s alapproblémája. 1900.	1.—
Brassai Sámuel dr. Az igazi pozitív philosophia. 1896.	1.—
Bunyitay Vincze. A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei és egy magyar humanista. 4 ^o . Egy rajz és két fénynyomattal. 1893.	2.—
— Biharvármegye oláhjai s a vallásunió. 1892.	1.60
Cóncha Győző. A rendőrség természete és állása szabad államban. 1901.	—80
— Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. 1888.	—40
Csánki Dezső. Kőrösmege a XV-ik században. 1 térképpel. 1893.	4.—
Csengery Antal. Az altáji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra. 4 ^o . 1858.	—40
Csona József. A nemzeti címerek tanulmánya. 7 ábrával. 1900.	—60
Czinár Mór. Fejér György magyarországi okmánytárának betűrendű tárgymutatója. (Index alphabeticus codicis diplom. Hungariae per G. Fejéri.) 1866.	4.—
Deák Farkas. Magyar hölgyek leveleiről. 1879.	—40
— Nagyvárad elvesztése 1660-ban. 1877.	—40
Demkó Kálmán. A szepesi jog. (Zipser Willkür). Keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajogokhoz. 1891.	—80
Domanovszky Endre. A logica fogalma. 1876.	1.—
Edvi Illés Károly. Parlamenti szólásszabadság. 1903.	—40
Érdy János dr. Erdélyben talált viaszoslapok (Tabulae ceratae) és magyar őstörténeti vizsgálatok. 4 ^o . 5 könyomattal. 1856.	10.—
— Numi Transilvaniae. Erdély érmei. Képatlaszszal. 4 ^o . 1862.	7.—
Fabritius Károly. Pemflinger Márk szász gróf élete, különös tekintettel a reformatió elterjedésére az erdélyi szászok között. 1875.	2.—
Fayer László. Az otthon védelme a magyar büntetőjogban. 1895.	—60
Fejérpataky László. Magyarországi városok régi számadáskönyvei. (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiból.) 1885.	8.—
— Oklevelek II. István király korából. 3 oklevél-hasonmással és 2 pecséttrajzzal. 1895.	1.60
Fináczy Ernő dr. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 1740—1780-ig. Két kötet. 1899., 1902.	16.—
Földes Béla. A jegybankok nemesércz-politikája. 1895.	—80
— A társadalomerkölcsi problema. 1903.	1.20
Fraknoi Vilmos. Henckel János, Mária királyné udvari papja. 1872.	—30

Fraknói Vilmos. Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon. 1898.	—60
— Petrarca és Nagy Lajos. 1900.	—30
— Réwai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 1538—1555. (1873.)	1.—
— Szent László levele a montecassinói apáthoz. Hasonmással. 1901.	—40
Gaal Jenő dr. Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere. 1897.	1.50
— Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. 1903.	12.—
Haberern Jonathán. Aristoteles és befolyása az új bölcsészetre és az életre. 1867.	—30
Hajnik Imre. A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. 1892.	—40
— A királyi könyvek a vegyesházakbeli királyok korszakában. 1879.	—20
— A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. 1881.	—80
— Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. 1888.	1.20
Hampel József. Ujabb tanulmányok a rézkorról. 50 ábrával. 1895.	1.20
Hegedüs Sándor. Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. 1894.	—60
Helmár Ágost. Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése és műve kútfőinek kimutatása s bírálati méltatása. 1876.	1.—
Henszlmann Imre. A székesfehérvári ásatások eredménye. 9 táblával és számos fametszettel a szövegben. 4 ^o . 1864.	5.—
— Tanulmányok a góthok művészetéről. 1874.	—40
Hitbizományok (A magyarországi —) átalakulásáról. (I. Keresztúry József: A hazánkban létező hitbizományok átalakítási terve. — II. Benczur János: A magyar hitbizományok czélszerű átváltoztatása. — III. Varga Soma: A hazai hitbizományok átalakításáról. 1847.	—40
Hodinka Antal dr. Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. 1898.	2.40
Hoffmann Pál. A birtoki jogtan kétségei. 1892.	—30
Honfoglalás kútfői. (A magyar —) A honfoglalás ezredéves emlékére. Szerkesztették Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. 4 ^o . 1900. CXXXV ábrával.	35.—
Horváth Cyrill. A philosophiai módszerek akadályairól. 1868	—20
Ipolyi Arnold. A középkori szobrászat Magyarországon. 1863.	—80
— Prokesch-Osten Antal gr. kültag emlékezete és Mátyás király könyvtára maradványainak fölfedezése. 1878.	—80
Jakab Elek. A Ghycziek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzási intézményre. 1876.	—80
— A kalendáriumokról történelmi és politikai tekintetben. 1881.	—80
— Tanulmányok Erdély XVIII. századbéli jogtörténetéből. 1878.	—80
Karácsonyi János. A pusztaszeri monostor kegyurai. 1897.	1.50
— Az aranybulla keletkezése és első sorsa. 1899.	—60

	K
Kautz Gyula. A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. I. rész: Egyszerű vagy kettős valuta? 1880.	—40
Keleti Károly. Magyarország népességének szaporodása és fogyása, országrészek és nemzetiségek szerint. 1879.	—40
Knauz Nándor. Az országos tanács és országgyűlések története 1445—1452. (1859.)	1.—
— Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva. 4 ^o . 1876.	8.—
Komáromy András. A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. 1898.	1.60
— Ugocsa vármegye keletkezése. 1896.	—90
Kovács Nándor. Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv „Árpádkori új okmánytárához.” (Index alphabeticus Codicis Diplomatici Arpa- diani Continuati.) 1889.	10.—
Krizskó Pál. A körmöczi régi kamara és grófjai. 1880.	—80
Kuncz Ignác dr. A demokratia eszméje és szervezete. 1885.	—80
— Állami önkormányzat. 1896.	—60
Láng Lajos. A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. (1881.)	—60
Magyar Levelestár. A régibb magyar közélet, erkölcsök, történet és nyelv ismeretének előmozdítására. I. kötet: 400 magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Közli Szalay Ágoston. Kilencz kőirati táblával. (1861.) II. kötet: Magyar hölgyek levelei. 499 darab. 1515—1709. Közli Deák Farkas. (1879.)	8.—
Magyar Történelmi Tár. VIII. kötet: Ráth Károly. Gróf Eszterházy Miklós nádor levelei. — Ötvös Ágoston. Báthori István lengyel király levelei 1576—85. — Szilágyi Sándor. Kisebb közlések. 1861.	1.60
IX. kötet: Horváth Mihály. Magyar Regesták a bécsi császári levéltárból 1118—1605. — Horváth Mihály. Magyar Regesták a szepesi káptalan, jászai és leleszi konventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból és gyűjteményeiből 1228—1643. Első közlemény. — Szilágyi Sándor. Okmányok az erdélyi tudóstársasági igyekezetek történeteire. 1793—1845. — Adalékok a magyar tudomány- és iskolatörténethez. (I. Ráth Károly. Soproni tudósok. — 2. Révész Imre. A jénai egyetemen tanult magyarok s erdélyiek névsora. 1550—1850. — 3. Révész Imre. A házeli egyetemen tanult magyarok név- sora. 1660—1852. — 4. Podhradzky József. Kisebb közlések. I—V.) 1861.	1.60
X. kötet: (Arany bullák és okmány hasonmásai.) Horváth Mihály. Kismartoni regesták 1617—1645. — Nagy Iván. Királyi, nádori s némely más nevezetes levelek Nógrád vármegyéhez. 1663—1666. — Knauz Nándor. Az Aranybulla. — Botka Tivadar. Ujabb családani adalékok. I. — Podhradzky József. Kisebb közlések. I—VI. — 1861.	1.60
XI. kötet: Wenzel Gusztáv. A turini békekötés 1381-ben. — Horváth Mihály. Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai	

Magyar Történelmi Tár.

s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből 1228—1643. Második közlemény.	
— Vámbéry Ármin. Hunyadi János hat legnagyobb csatája, melyeket Szultán Murád és Mohammed ellen vitt. Chodzsa Szádüddin Effendi Tádzs üt Tevarich török szövegét fordítva közli —. Nagy Iván. Kisebb közlések. 1862.	1.60
Mahler Ede. II. Ramses, az exodus faraója. 1900.	—75
Marczali Henrik. Az Árpádok és Dalmácia. 1898.	2.—
Margalits Ede dr. Horvát történelmi repertorium. 2 kötet. 1900., 1902.	30.—
Márki Sándor dr. Péro lázadása. 1893.	1.80
Mátyás Flórián. Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteire. 1899.	—90
— Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről. 1898.	—60
— Sz. László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. 1900.	—80
— Történeti egyezések és tévedések. 1896.	—60
Medvezky Frigyes dr. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. 1881.	—40
— A normatív elvek jelentősége az ethikában. 1889.	—60
Megyei monographiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén: Zólyom megye közgazdasági viszonyai. Grünwald Bélától. 1887.	—60
Műrégészeti kalauz, különös tekintettel Magyarországra. I. rész: Óskori műrégészet. 154 fametszettel. Írta dr. Rómer Flóris. — II. rész: Középkori építészet. 250 fametszettel. Írta dr. Henszlmann Imre. 1866.	5.—
Myskovszky Viktor. A renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk építészeti műemlékeire. 18 fametszettel. 1881.	—80
Nagy Ernő. Az ausztriai császári cím fölvételeiről. 1897.	—80
Nagy Imre. A Pécz nemzetség örökösödési pere. 1425—1433. (1892.)	—90
Nagy Iván. Az utolsó Árpád-házi király trónra lépte. 1876.	—40
— Egy főbenjáró per a XVII. századból. 1873.	—20
Nagy Márton. A gyermek fokozatos fejlődése. 1868.	—30
Nyáry Albert báró. A heraldika vezérfonala. 4 ^o . 9 színnyomatú és 13 fametszetű táblával és a szövegbe nyomott 86 ábrával. 1886.	10.—
Nyáry Jenő báró. Az aggteleki barlang mint őskori temető. (Monumenta Hungariae archaeologica aevi praeistorici.) 4 ^o . Egy tervrajzzal, 3 fénynyomatú táblával és 335 szövegbeli fametszettel. 1881.	6.—
Óváry Lipót. A magyar Anjouk eredete. 1893.	—60
— Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiről. Tanulmány. 1888.	1.—
Ovidius Násótól. (Átváltozások P. —) Fordította Egyed Antal. Három füzet. (1851.)	3.—

Pauer Imre dr. Új álláspont, módszer és irányelvek az etikában. 1889.	—60
Pályamunkák. Philosophiai — I. kötet: Almási Balogh Pál felelete az Akadémia ezen jutalom kérdésére: Tudományos művelődésünk időszakonként mit terjeszt eléénkbe a philosophia állapotja iránt és tekintvén a philosophiát, miben és mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél? 1. Tekintet Magyarország tudományos régiségeibe. — 2. A philosophiai műveltség állapotja Magyarországon a középkorban, más nemzetekkel összehasonlítva. — 3. A philosophiai műveltség állapotja Magyarországon Bacotól Kantig, más nemzetekkel összehasonlítva. — 4. A philosophiai műveltség állapotja Magyarországon Kanttól a jelen időkig, más nemzetekkel összehasonlítva. — 5. A philosophiai műveltség hátramaradásának okai Magyarországon. 1835. . .	—40
— Történettudományi — I. kötet: Hetényi János. Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. 1841. . .	1.20
— Törvénytudományi — I. kötet: Szemere Bertalan. A büntetésről és különösen a halálbüntetésről. 1841.	2.—
Pesty Frigyes. A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. 1882.	6.—
— A szörényi bánág és Szörény vármegye története. Három kötet. 1878.	14.—
— A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. 1876.	—80
— Az eltűnt régi vármegyék. 2 kötet. 1880.	10.—
Pór Antal. Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhez. 1892.	—60
Pulszky Ágost dr. A jog- és állambölcsészet feladatai. 1888.	—40
Pulszky Ferencz. A magyar pogány sírleletek. 1891.	—40
— Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. 1889.	—80
Raumer Fr. Lengyelhon bukása. Történetrajz. Fordította Horváth Döme. Kis 8°. 1859.	—50
I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Levelek és okiratok. 1883.	8.—
Reiner János. Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai. 1903.	1.60
Réthy László. A romanismus Illyricumban. 1896.	—50
Ribáry Ferencz. A pelasg kérdés mai állása s a jobbágyság a helleneknél és rómaiaknál. 1875.	—60
— Babylonia és Assyria őskori történelmének hitelessége. 1869. . .	—40
Rómer Flóris. Észak-nyugati utam. 1879.	—20
Rupp Jakab. Buda-Pest és környékének helyrajzi története. 2 térképpel. 1868.	4.—
Salamon Ferencz. Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. 1869. . .	—40
Schönherr Gyula. Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai. 1898.	—60

Schvarcz Gyula. Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak. 1891.	1.20
Szabó Károly. Péter és Aba. 1872.	—60
Szádeczky Lajos dr. A czéhek történetéről Magyarországon. 1890.	2.80
— Szerémi György élete és emlékirata. 1892.	1.50
— emlékirata kiadásának hiányai. A bécsi codex alapján. 1892.	—90
Szendrei János dr. A magyar viselet történeti fejlődése. 147 szöveg-közi képpel és 6 táblával. N. 4°. 1905.	12.—
Szentkláray Jenő. Oláhok költöztetése Délmagyarországon a mult században. 1891.	—40
Szilágyi Ferencz. Egy lap Erdély legújabb történelméből. Emlékbeszéd Tunyogi Cs. József kolozsvári ref. jogtanár fölött. Az 1834-iki országgyűlés s azt megelőzőtt egyházi s politikai mozgalmak rajzával. 1867.	1.80
— Idősb b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. 1876.	1.—
— Ifjabb b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. 1875.	1.—
— Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. 1873.	2.—
Szilágyi Sándor. Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. 1873.	1.20
— I. Rákóczy György és a diplomácia. 1878.	1.—
Tagányi Károly. Megyei önkormányzatunk keletkezése. 1899.	—40
Teleki József gr. Hunyadi János eredete. 1851.	1.—
Téglás Gábor. Herodotos, Daciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása. Egy térkép-melléklettel. 1899.	2.—
— Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről. A rozsnyói táborhely (Erdenburg) és jelentősége Dacia történetében. 4 rajzmelléklettel. 1901.	1.20
— Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. 1 térképpel. 1889.	—80
— Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. Az aranybányászat ethnografiai adminisztrationalis szervezete Daciában. 1891.	1.80
Thaly Kálmán. Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára. 1867.	—60
Torma Károly. Az aquincumi Amphitheatrum északi fele. Jelentés az ottani ásatásokról. 8 fametszettel és 15 fénynyomatú táblával. 1881.	4.—
Török-magyarokori történelmi emlékek. I. osztály: Okmánytár. II. kötet: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagykőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. Össze-gyűjtötte Szilágy Áron és Szilágyi Sándor. II. kötet. 1863.	4.—
— Ugyanaz. I—IX. kötet. 1863—1873.	36.—
Történettudományi pályamunkák (I. „Pályamunkák” alatt)	
Törvénytudományi pályamunkák (I. „Pályamunkák” alatt.)	

Tutkó József. Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve. (N. 8 ^o) Okmánytárral, 6 képpel és a város alaprajzával. 1861.	2.50
Udvardy Ignác. A keresztény elem üdvös befolyásáról a polgárisodásra. 1862.	—80
Velics Antal dr. (Lászlófalvi —) Magyarországi török kincstári defterek. Bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. Második kötet: 1540—1639. (1890.)	10.—
Veress Endre dr. Erdély fejedelmi interregnuma. (Izabella királyné diplomáciai működése.) 1551—56. (1899.)	2.—
— Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez. 1 képmelléklettel. 1896.	—90
Wenzel Gusztáv. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Eredeti oklevelek alapján. 1882.	—80 és 240
— A „Servitus fumi immittendi“ hazai jogunk rendszerében. Tanulmány az összehasonlító jog szempontjából. 1878.	—40
— A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. 1878.	—60
— Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal. 1494—1548. (1876.)	1.20
— Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időkből. 1873.	—30
— Adalék 1352-ből az arany-bulla néhány cikkének alkalmazásához és magyarázásához. 1873.	—20
— Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. 1873.	1.20
— Magyarország bányászatának kritikai története. 1880.	6.—
— Magyarország mezőgazdaságának története. 1887.	5.—
— Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. Tanulmány az összehasonlító jogtudomány szempontjából. 1877.	—80
— Nevezetes per lőcsei polgárok között. 1421—1429. Adalék Magyarország jogtörténetéhez. 1873.	—40
— Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei. Tanulmány hazánk közlekedési viszonyainak történetéhez. 1872.	—20
— Stibor vajda. Életrajzi tanulmány. 1874.	2.60
— Thurzó Zsigmond, Szaniszló és Ferencz négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó-családból. 1497—1540. (1878.)	—80
Weszelovszky Károly dr. Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. 1875.	1.40
Zsilinszky Mihály. Az 1708-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. 1888.	1.20
— Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány 1644—1645-ben. 1886.	—80
— Nagy férfiak szerepe a történelemben. 1880.	—40
— Taine Hippolyt Adolf, mint történetrő. 1895.	—80
Zsoldos Ignác. Népszerű erkölcsstudomány. 1840.	—80

3. Természettudomány. Matematika és rokon.

	K
Akin Károly. A gázok összenyomhatóságáról. 1867.	—,20
Antolik Károly. A hangáttétellel előidézett hangidomokról kifejlesztett rezgő hártványon és üveglemezeken. 1890.	—60
ifj. Apáthy István dr. A magyarországi pióczák faunája. Rendszertani essay. 1889.	—80
Apáthy István dr. A pióczafélék külső alaktanáról. (Kivonatos közlés.) 27 ábrával. 1889.	1.20
Babbage K. Logarithmen der natürlichen Zahlen 1 bis 108,000. Dritte stereotypauflage, besorgt und mit der Einleitung in deutscher Sprache herausgegeben von Karl Nagy. (London.) 1834.	5.—
Balló Mátyás. A víz-elvonó testek behatásáról a kámforsavra és amidjaira. 1880.	—20
— Az aethyloxálatnak hatásáról a naphtylaminra. 1873.	—20
— Budapest főváros ivóvizei egészségi szempontból és néhány ásványvíz elemzése. 1881.	—60
Balogh Kálmán. Az agy befolyásáról a szívmozgásokra. 1876.	—20
— Az agy féltékéinek és a kis agynak működéséről. 1876.	—80
— Lázás bántalmak egyik okbeli tényezőjéről. 1878.	—40
Bardocz Lajos dr. A mechanika alapvonalai. 225 fametszvéennyel. 1874.	2.—
Batizfalvy Sámuel dr. A testgyógyászat (Orthophaedia) újabb haladása s tudományos állása napjainkban. 3 kiválóbb késsel fölvilágosítva. 1869.	—50
Bedő Albert. Magyarország erdőségei. 1885.	—20
Bernáth József. Közlemények a budai keserű forrásokról 1876.	—20
Borbás Vincze dr. A hazai epilobiumok ismeretéhez. 1897.	—40
— A szerbtővis hazája és vándorlása 1893.	1.80
— Az Aquilegiák rendszere és földrajzi elterjedése. (Systema et area Aquilegiarum geographica.) 1882.	—20
— Békés vármegye flórája. 1881.	1.40
— Pestmegye flórája Sadler (1840.) óta és újabb adatok. 1872.	—40
— Újabb jelenségek a magyar flórában. 1875.	—20
Büökh János. Adatok a Mecsekhegység és dombvidéke jurakorbeli berakodásainak ismeretéhez. I. Stratigraphiai rész. II. Palaeontologiai rész. 10 tábla rajzzal. 1880. 1881. A két rész ára	3.—
— Ugyanaz I. rész külön	—60
Brancsik Károly dr. Trecsén vármegyében található Molluscaák rendszeres összeállítása. Egy képtáblával 1890.	—80
Chelius M. J. dr. Sebészesség, melyet előadási kézikönyvvül kiadott —. Fordította Bugát Pál. Második kötet. 1837.	4.—
Cuvier báró. Az állat-ország fölosztva alkotása szerint alapul szolgáló az állatok természetleírásához s bevezetésül az összehasonlító boncztanhoz. Természet után rajzolt ábrákkal. I. kötet. Fordította Vajda Péter. 1841.	2.—

Daday Jenő dr. A magyarországi Branchipus-fajok átnézete. (Conspetus specierum Branchipodorum faunae Hungaricae.) 2 rajzlappal. 1888.	—80
— A nápolyi öböl rotatoriái. 2 rajzlappal. 1890.	1.—
— A Tintinnodeák szervezeti viszonyai. 2 rajzzal. (Jelentés a nápolyi Stazione Zoologiában végzett vizsgálatok eredményéről.) 1887.	1.—
— Adatok a cilioflagelláták ismeretéhez. (Véglénytani tanulmány.) Egy rajzlappal. 1884.	—40
— Jelentés az 1884. év nyarán Magyarország különböző vidékein végzett Crustaceologiai kutatások eredményéről. 1885.	—40
— Új adatok Erdély denevér-faunájának ismeretéhez. Egy rajzlappal. 1887.	—60
Dietz Sándor dr. A Sparganium tourn. és Typha tourn. virág és termés fejlődése. 8 tábla rajzzal. 1887.	2.—
Dietz Sándor. Adatok a növények, különösen az Euphorbiceák tejnedvének ismeretéhez. 2 táblával. 1882.	—40
Entz Géza dr. A vorticellinák rugalmas és összehúzódó elemei. 3 táblával. 1891.	1.—
— Adalék a chytridiumfélék ismeretéhez. (Rhizidium euglenae Alex. Braun.) 2 táblával. 1873.	—60
Báró Eötvös Loránd dr. A rezgések intenzitása, tekintettel a rezgési forrásnak és az észlelőnek mozgásaira. 1874.	—30
Eröss Gyula dr. A külső hőmérsék befolyása a csecsemők szervezétére. 1884.	1.20
— Vizsgálatok újszülött gyermekek rendes hőmérséki viszonyaira vonatkozólag. 1885.	—60
Értekezések a matematikai tudományok köréből. A III. osztály rendeletéből szerkeszti Szabó József. I—XV. kötet (teljes). 1837—1894.	69.34
II—XV. kötet (hiányzik az I. kötet). 1868—1894.	65.94
Értekezések a természettudományok köréből. A III. osztály rendeletéből szerkeszti Szabó József. I—XXIII. kötet (teljes). 1867—1895.	162.72
Fabini János tanítmánya a' szembetegségekről. Fordította dr. Vajnócz János. 1837.	—50
Farkas Gyula dr. A Bolyai-féle algoritmus. 1881.	—20
Fleischer Antal dr. A málnási ásványvíz vegyi vizsgálata. — A torjai „Büdösön“ előforduló kénsavforrásokról. — A ditrói sodalith összetételéről. 1876.	—40
Fodor József dr. A lakásviszonyok befolyása a cholera és typhus elterjedésére. 1884.	—40
— A vérnek bacterium-ölő képességéről. 1887.	—20
— Bacteriumok az élő állat vérében. 1885.	—20
— Egészségtani kutatások a levegőt, talajt és vizet illetőleg. II. és III. rész. Tíz táblával	5.—
— Újabb kísérletek erekekbe fecskendezett bacteriumokkal. 1886.	—20

Franzenau Ágoston. Adatok Letkés faunájához. 1 tábla rajzzal. 1894.	K 1.80
— Kristálytani és optikai vizsgálatok az Aranyi hegyi Amphibolon. 1 képtáblával. 1882.	—40
Frivaldszky Imre dr. Balkányi természettudományi utazás. 4 ^o . 1 rész- és 7 kömetszettel. 1838.	2.—
— Hazánk faunájára vonatkozó adatok és a Pusztapeszéri erdő. Akad. évkönyv IX. a.)	—80
Frivaldszky János. A magyarországi egyenesrőpűek magánrajza. (Monographia orthopterorum Hungariae.) 6 táblával. 1868.	3.—
— Magyarország téhelyrőpűinek futonczféléi. (Carabidae.) 1874.	—60
Frommhold Károly dr. A féloldali ideges főfájás. (Migraine.) 1868.	—20
Fröhlich Izidor dr. Az állandó elektromos áramlások elméletéhez. 1880.	—20
— Az elméleti physika kézikönyve. <i>Bevezető rész</i> : Matematikai repertorium physikusok számára. A szöveg közé nyomott 28 ábrával. Egész vászonkötésben. 1890.	4.60
<i>Második kötet</i> : Dynamika. Első része: Alapfogalmak. Az anyagi pont dynamikája. Különös tekintettel a kezdők igényeire. A szöveg közötti 107 ábrával. Egész vászonkötésben. 1896.	12.—
— Együttesen lengő elemi mágnesek kölcsönös vonzásai és taszítá- sai. 1891.	—80
Gothard Jenő. A herényi astrophysikai observatorium sarkmagas- ságának meghatározása. 1885.	—40
— Az 1884. évi megfigyelések a herényi astrophysikai observa- toriumon. 2 ábra és 2 táblával. 1885.	1.—
— Astrophysikai megfigyelések a herényi observatoriumon. 1 táblá- val. 1884.	—60
— Egy új spektroskop. 1 tábla rajzzal. 1884.	—40
— Tanulmányok az égitestek photographálása terén. I. rész. Egy táblával. 1885.	—40
Gothárd Sándor. Adatok Jupiter és Mars bolygók physikájához. Három táblával.	—80
Greguss Gyula. Hő és nehézkedés. 1870.	—24
Gruber Lajos dr. A földnehézség meghatározása Budapesten 1885-ben. 4 táblával. 1886.	1.20
— 24 η Cassiopeiae kettős csillag mozgásáról. 1877.	—20
Győry Sándor. A' felsőbb analysis' elemei. Első füzet. 4 ^o . 1836.	2.80
Halaink és haltenyésztestünk. Három részben. Kriesch János.— Kenessey Albert és Tasner Dénestől. 1868.	3.—
Hankó Vilmos dr. Hunyadmegye ásványvizei. 1884.	—20
Hantken Miksa. A beocsini márga földtani kora. 1874.	—20
— A clavulina Szabói-rétegek. Az euganeák és a tengeri alpok terü- letén és a krétakorú „Scaglia“ az euganeákban. 4 táblával. 1883.	—80
— A Nummulitok rétegzeti (stratigraphiai) jelentősége a délnyugati Középmagyarországi hegység ó-harmadkori képződményeiben. 1875.	—40

	K
Hantken Miksa. Adalékok a Kárpátok földtani ismeretéhez. 1877.	—20
Hazslinszky Frigyes. A gombák jelleme. 1873.	—20
— Besztercebánya vidékének moszatviránya. Markus Sándor hagyatékából. 1869.	—40
— Magyarhon és társországainak húsos gombái. Öt tábla rajzzal	6,—
— Magyarhon és társországainak szabályos Dycomyetjei. Tizenkét táblával	2.60
— Magyarország és társországainak Spheriái. Tizenöt tábla rajzzal	7.20
Hegyfok Kabes. A környezet hatása a hőméretekre. 2 táblázattal. 1888.	—60
— A zivatarokról. 1889.	1.—
Heller Ágost. A hangrezgés intenzitásának méréséről. 1870.	—24
— Az energiátan alapjairól. 1894.	—30
Hirschler Ignác. Tapasztalataim a szeszes italok, valamint a dohány-nyal való visszaélésekről mint a láttompulat okáról. 1870.	—80
Horváth Géza. A magyarországi Psyllidákról 1885.	—40
— A rovarok dimorphismusáról. 1 tábla rajzzal. 1884.	—80
— Az eremocoris-fajok magánrajza. 2 táblával. 1883.	—60
— és Pavel János. Magyarország nagy-pikkelyröpüinek rendszeres névjegyzéke 1874.	—60
Hőgyes Endre dr. A vese vérkeringési viszonyairól. Hat táblán 17 ábrával. 1873.	1.—
— Az asszociált szemmozgások idegmechanismusáról. I. közlemény: Bevezetés. 1. A fej és testmozgásokat kísérő asszociált szemmozgások tünetényei emlősoknél és az embernél. 2. könyomatú és 3 egyszerű nyomatú táblával. 2. Az idegrendszer egyes részeinek befolyásáról az önkénytelen asszociált szemmozgásokra. 2 fametszettel. 3. A szemmozgás asszociáló idegmechanismus részletes berendezéséről. I. és II. fejezet: Az asszociáló centrum és a centrifugál rész berendezése és működése. 1 fametszettel, 6 táblázattal és egy színes kőrajzzal. 1881. 1885. A három füzet	3.60
Hőgyes Ferencz dr. Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan alsó végtagállások fejlődéséről a gyermekkorban. 2 tábla, 1 rajz. 1894.	2.—
Hradnay Ferencz. Számolási segéd. A közéletben gyakorta előforduló pénzszámolások tábláit s egyszerű szabályait példákkal felvilágosítva foglaló — 1841.	1.—
Hunyady Jenő. A kúpszeleten fekvő hat pont feltételi egyenletének különböző alakjairól. 1876.	—40
— A másodfokú felületek elméletéhez. 1879.	—40
— A Möbius-féle kritériumokról a kúpszeletek elméletében. 1879.	—20
— A polus és a polárok. A viszonyos polárok elve. 1867.	—30
— A pontokból vagy érintőkből és a conjugált háromszögből meghatározott kúpszelet nemének eldöntésére szolgáló kritériumok. 1881.	—20
— A Steiner-féle kritériumokról a kúpszeletek elméletében. 1880.	—20

Hunyady Jenő. Az orthogonális substitutió együtthatóinak paraméteres értékei. 1889.	—60
— Apollonius feladata a gömbfelületen. 1877.	—20
— Tételek a componált determinánsoknak egy különös neméről. 1880.	—20
— Tételek azon determinánsokról, melyek elemei adjungált rendszerek elemeiből vannak componálva. 1880.	—40
Hünninger Adolf. A Haynald-observatoriumban 1880—1884. megfigyelt napfoltok. 1885.	—40
Ilosvay Lajos dr. A Luh-i „Margit“ forrás vegyi elemzése 1878.	—20
— a) Adatok a carbonylsulfid physikai sajátosságaihoz. b) A budapesti világító gáz chemiai analysise. (1876.) 1880. (Term. tud. értékek. X 1.)	—20
Inkey Béla. Az erdélyi havasok az Oltszorostól a Vaskapuig. Geotektonikai vázlat. 1889.	—40
Istránffi Gyula dr. Jelentés a felsőmagyarországi tőzegképletek algológiai megvizsgálásáról. 2 táblával. 1888.	1.—
Janka Viktor. Adatok Magyarhon délkeleti flórájához, tekintettel dr. Borbás Vincze jelentésére Az 1873. évben a Bánság területén tett növényteni kutatásokról. 1876.	—50
Jendrassik Jenő dr. A villám-áram által az izomban előidézett áramlatok okairól. (Term. tud. értékek. VIII. 14.)	1.—
— Értekezések a myo-mechanika köréből. 1882.	1.—
— Helyreigazító észrevételek Thanhoffer Lajos úrnak e című székfoglaló értekezésére: „Adatok a harántesikú izmok szerkezetére és idegvégződéséhez“. 1882.	—20
Jurányi Lajos dr. A <i>Salvinia natans</i> (Hoffh.) spóráinak kifejlődéséről. 2 táblával. 1873.	—20
— <i>Oedogonium diplandrum</i> s a nemzési folyamat e moszatnál. Rajzokkal 2 táblán. 1871.	—30
Kalchbrenner Károly. Új vagy kevésbbé ismert hasgombák. (<i>Gasteromycetes novi vel minus cogniti</i>) 5 táblával. 1884.	1.—
— Új vagy kevésbbé ismert szömöröcsőgfélék. (<i>Phalloidei novi vel minus cogniti</i> .) 3 táblával. 1880.	—60
Karpelles Lajos dr. Adalékok Magyarország atka faunájához. Nyolcz táblával	2.—
Kenessey Albert. A kapaszkodó hajózásról. 1872.	—20
— Adatok folyóink vízrajzi ismeretéhez. 1877.	—40
Kerpely Antal. A vas kémiai alkata és keménysége közötti vonatkozások. 2 táblával és több rajzzal a szöveg között. 1878.	—40
— Adatok a Martin-aczél tulajdonságainak ismertetéséhez. 1880.	—20
Kherndl Antal. A lánczhidak merevítő tartóinak graphikai elméletéről. 2 rajzlap-melléklettel. 1891.	1.—
Kiss Károly P. A szénkönyvek égése chlorgázban. 1882.	—20
Klein Gyula. A <i>Pinguicula Alpina</i> mint rovarevő növény, különös tekintettel bonczatani viszonyaira. 2 tábla rajzzal. 1879.	—40

Klein Gyula. A Vampirella fejlődése és rendszertani állása. 2 táblával. 1882.	—60
Klein Gyula és Szabó Ferencz. A vadgesztenye gyökereinek ismeretéhez. 1880.	—20
Klug Lipót dr. Perspectiv helyzetű alakzatokról. 1882.	—20
Klug Nándor dr. A szem fénytörő közegeinek hősugár-átbocsátó képességéről. (Term. tud. érték. VIII. 14.) 1878.	1.—
— Az enyv mint tápanyag. 1890.	—80
— Vizsgálatok az emlősök fülcsigájáról. 1873.	—80
Koch Antal dr. A brassói hegység földtani szerkezetéről és talajvízviszonyairól. Egy tábla szelvénynyel. 1887.	—40
— A Fruska-Góra geológiája. Egy geologiai térképpel és egy szelvénytáblával. 1895.	2.—
— A kőzetek tanulmányozásának módszerei, alkalmazva a Szent-Endre—visegrádi trachyt-csoport kőzeteire. 1876.	—60
— Előleges jelentés a Szentendre—visegrádi trachyt-hegycsoportnak 1874. év nyarán bevégzett részletes földtani vizsgálatáról. 1875.	—20
— Görcsövi kőzetvizsgálatok. Három táblával. 1872.	—40
Konkoly Miklós. A napfoltok és a nap felületének kimérése. 1877-ben. 1878.	—40
— Az ó-gyallai csillagda leírása s abban történt napfoltok észlelése, néhány spectroscopikus észlelés töredékeivel. 1872. és 1873. Három táblával. 1874.	—80
— Az ó-gyallai csillagvizsgálón eszközölt csillagászati megfigyelések eredménye 1882-ben. 1883.	—20
— Az üstökösök vegytani alkotása. 1882.	—20
— Adatok Jupiter physikájához. (Az 1883—1884-iki oppositióból.) 2 táblával. 1885.	—40
— Adatok Jupiter és Mars physikájához. 1879. Rajzok három táblán. 1880.	—60
— Álló csillagok színképének mappirozása. Új módszer a csillagok színképét könnyen megfigyelhetni. 1879.	—20
— Astrophysikai megfigyelések az ó-gyallai csillagvizsgálón 1882-ben. a) A Wells üstökös színképe. b) A szeptemberi nagy üstökös színképe. c) 9 meteor színképe. d) 115 állócsillag spectruma. e) Colorimetrikus megfigyelések. 1883.	—40
— Astrophysikai megfigyelések, melyek az ó-gyallai csillagdán 1883. évben tétettek. 1 táblával.	
I. rész: a) α Cassiopeae spectruma. b) α Ursae minoris spectruma. c) A Swift üstökös spectruma. d) A Brooks üstökös spectruma. e) Colorimetrikus megfigyelése 75 állócsillagnak. 1884.	—60
— Egy új reversió spectroscop s annak használata. 1 táblával. 1883.	—40
— Egy új szerkezetű spectroscop. 1 táblával. 1883.	—20
615 állócsillag spectruma. A déli öv átkutatásának II-ik része.	
— O°-tól—15°-ig. (Hora III—XI.) 1885.	—20

Könkoly Miklós. Hullócsillagok megfigyelése a magyar korona területén.	
I. rész. 1871—1873. (1877.).	—40
II. rész. 1874—1876. (1877.).	—40
— 1882-ben. (1883.).	—20
— Mars felületének megfigyelése az ó-gyallai csillagdán az 1877-iki oppositió után. Egy táblával. 1879.	—20
— Néhány szó az üstökösök vegytani alkotásáról, összehasonlítva a meteoritekkal. 1883.	—20
Korányi Frigyes dr. Kórodai adatok a vegyes fertőzeti betegségek ismeretéhez. 1889.	—20
Korányi Sándor. A szemlencse fejlődésének első mozzanatairól a gerinczeseknél. Rajzokkal egy táblán. 1885.	—40
König Gyula. A másodrendű és két független változót tartalmazó parcziális differenciálegyenletek elmélete. 1885.	1.20
— Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai. 1903.	15.—
— Az elliptikai függvények alkalmazásáról a magasabb fokú egyen- letek elméletére. 1871.	—20
Kövesligethy Radó dr. A folytonos spectrumok elmélete. 1885. . . .	—40
Kriesch János. A modern zoologia szempontjai és céljai. 1883. . . .	—20
Kruspér István. A comparatorokról. Rajzokkal egy táblán. 1873. . . .	—40
— Egy új mérlegrendszer. Egy táblával. 1878.	—40
Lendl Adolf dr. A magyarországi Tetragnatha-félékről. 5 táblán 59 ábrával. 1886.	1.—
— A pókok (Araneina), különösen a kerekhálós pókok (Epeiridae) természetes osztályozásának kísérlete. 1888.	1.—
— Adatok a pókok boncz- és fejlődéstanához, különös tekintettel a végtagokra. 4 táblával. 1886.	—80
Lengyel Béla dr. A parádi timsós, Ilona-völgyi timsós és a Clarisse- forrás vizének vegyelemzése. 1883.	—40
— A Rank-herleini és szejkai ásványvizek chemiai elemzése. 1880.	—20
— Az utóvilágításról Geissler-féle csövekben. 1880.	—20
Lenhossék József dr. A közép idegrendszer szürke állományának és az egyes ideggyökök eredeteinek tájviszonyai. 1867.	—20
— A szeged-öthalmi ásatásokról, különösen az ott felfedezett ősmagyar, ó-római és kelta sírokban talált csontvázakról, továbbá egy ugyanott talált sphenoccephal és katarhin hyperchamaecephal koponyáról, végre egy Ó-Szönyön kiásott mesterségesen eltor- zított makrocephal koponyáról. 5 fénynyomatú táblával, egy színezett könyomatú térrajzzal és a szövegben 7 fametszettel. 4°. 1882.	4.—
— Az emberi koponyaisme. (Cranioscopia.) 12 számtáblával és 2 kép- táblával. 1875.	4.—
— Progén koponyák. 6 tábla és a szövegben 5 ábrával. 1885. . . .	1.60
Lenhossék Mihály dr. A gerinczvelői idegek hátulsó gyökereiről. 6 ábrával. 1889.	—80

Liebermann Leó. A petroleum lobbanási pontja meghatározásának egy új módszere. 1884.	—20
Loczka József. Egy földpát mennyiségi analysise. (Term. tud. érték. X. 1.) 1880.	—20
Lovassy Sándor dr. Adalékok Gömörmegye madárfaunájának ismeretéhez. 1887.	—40
— Adalékok Magyarország ornithológiájához, vonatkozólag a fészkelési és elterjedési viszonyokra. 1887.	—40
Margó Tivadar dr. Az állatország rendszeres osztályozása, különös tekintettel az újabb állattani rendszerekre. Egy rajzolt táblával. 1883.	—40
Mathematikai és természettudományi értesítő. Szerkeszti König Gyula. XVII. kötet (1899.) 2. füzet	2 —
— 3. füzet	2.—
Mathematikai és természettudományi közlemények, vonatkozással a hazai viszonyokra. Szerkeszti Szabó József. I. kötet. 1861. 16 táblával	2.40
VI. kötet. 5 táblával. 1868.	2.—
VII. „ 6 „ 1869.	1.60
VIII. „ 1 „ 1870.	1.40
XVII. „ 12 „ 1881.	7.—
Magócsy-Dietz Sándor dr. A növények talajálló irányának okairól. 1887.	—40
B. Mednyánszky Dénes. A mész geológiai és technikai jelentősége Magyarországon. 1870.	—20
Mezey Ödön dr. Adatok a harántesikú izmok élet- és szövettanához. (Term. tud. érték. VIII. 14.) 1878.	1.—
Méhely Lajos. A magyar fauna Bombinatorjai s egy új Triton (Molge) faj hazánkban. Két tábla rajzzal. 1891.	—80
— A nyugat palaearctikus gőté két vérrokonáról. Két táblával. 1893.	—80
— Magyarország kurta kigyói. Két tábla rajzzal. 1895.	3.—
Mihalkovics Géza dr. A gerinces állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlődése. 1 atlaszszal. (IX. tábla és magyarázat.) 1885.	7.—
Mocsáry Lajos. Újabb adatok Temesmegyehártyaröpi faunájához. 1879.	—80
— A magyar fauna másnejű darázsai. (Heterogynidae faunae Hungaricae.) 2 táblával. 1881.	1.20
— Adatok Magyarország fűrkészdarázsainak ismeretéhez. (Data ad cognitionem Ichneumonidarum Hungariae.) I. Ichneumones wesm. 1 színes táblával. 1885.	1.20
— Európai és másföldi új hártyaröpi. (Hymenoptera nova Europaea et exotica.) 1883.	—80
— Újabb adatok Temesmegye hártyaröpi faunájához. 1879.	—80
Nagy Imre (Regéczy—) dr. A folyadékok áramlása hajszálcsovekben. 5 ábrával. — Adatok a fehérsnye-oldatok átszivárgásához. 1883.	—60
— Észrevételek az Osmosis elméletéhez. 1 tábla rajzzal. (Term. tud. érték. XV. 14.)	—60

K

Nagy Imre (Regéczi —) dr. Kísérleti adatok a Porret-féle izomtűné- mény jelentőségének kérdéséhez. 1889.	—80
Nagy Károly. Astronomiai napló és kalendárium 1840-re	1.—
Nendtvich Károly dr. A Beregmegyében levő bilásoviczi Irma-forrás ásványvizének vegyelemzése. 1885.	—20
— A vámfalusi és turvékonyi ásványvizek vegyelemzése. 1885.	—40
— Magyarország ásványvizei. 1835.	—20
Ónodi A. D. dr. Az együttérző idegrendszer fejlődése. 6 táblával. 1885.	1.—
— Kísérleti adatok a gége hűdéseinek tanához. 1890.	1.—
Ortvay Tivadar dr. A magyarországi Duna szigetek földirati csopor- tosulása s képződésük tényezői. Egy melléklettel. 1880.	1.20
— Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig. Két kötet. 1882.	10.—
Ossikovszky József dr. A bártfai fürdő ásványvizeinek chemiai elem- zése. 1885.	—40
Örley László dr. A magyarországi piócák faunája. Egy a szöveg közé nyomtatott ábrával. 1886.	—80
— A palaearktikus övben élő terrikoláknak revisiója és elterjedése. (Revisio et distributio specierum terricolarum regionis palaearc- ticae.) 1885.	—40
— A Rhabditisek magánrajza orvosi és természetrajzi szempontból. Hat rajzlappal 1885.	2.40
Pályamunkák. Természettudományi —. I. kötet: Toperzer T. A magyar- országi pokolvar, annak természete, okai, óvó- és gyógy módjai. 1837.	—20
III. kötet: Wagner D. Magyarországnak közgazdaságilag nevezetes termékeiről. — Török József ugyanazon tárgyról. 1844.	—40
IV. kötet: Szabó József. Pest-Buda környékének földtani leírása. 1 földtani abroszszal. 1858.	—60
Pertik Ottó. Myelin és idegvelő (Szövettani tanulmány.) 16 rajzzal. 1881.	—80
Petényi S. János hátrahagyott munkái. Szerkeszté Kubinyi Ferenc. Első füzet. Képekkel 4 táblán. 1864.	—40
Petzval Ottó. Felsőbb mennyiség-tan. I. rész: Külzeléki hánylat, alkal- mazásával együtt. II. rész: Egészleti hánylat, alkalmazásával együtt. 1867/1868. Két kötet.	14.—
— Ugyanaz. II. rész külön	8.—
Preisz Hugó dr. Adatok a veleszületett szívbajok tanához. Tizennégy eset kapcsán. 2 tábla rajz. 1890.	1.—
Primics György dr. A keleti Kárpátok geologiai viszonyai. 2 szel- vénynyel. 1884.	—60
— A rodnai havasok geologiai viszonyai, különös tekintettel a kris- tályos palákra. Két táblával. 1885.	—80
Réthy Mór. A diffractio elméletéhez. 1875.	—24
— A fény törése és visszaverése homogén isotrop átlátszó testek határán. Neumann módszerének általánosításával és bővítésé- vel. 1880.	—20

Réthy Mór. A sarkított fényrengés elhajlított rács által való forgatásának magyarázata. Különös tekintettel Fröhlich észleleteire. 1880.	—20
Roboz Zoltán dr. Adatok a Cestodák ismeretéhez a Solenophorus Megalocephaluson megejtett vizsgálatok alapján. 17 ábrával. (A heidelbergi egyetem állattani intézetéből.) 1882.	—60
— Adatok a Gregarinák ismeretéhez. (A villafrancai tengeri állattani állomásról.) 1886.	—40
Roth Samu dr. A hajdani jégárak nyomai a Magas-Tátra déli oldalán. 3 táblával. 1886.	1.20
Rothman Ármin. Az izommagvakról. (Term. tud. értékek. XV. 14.) 1885.	—60
Rózsay József dr. Tanulmány a régi zsidók orvostanáról 1875.	—50
Say Móricz dr. Az állati munka és forrása. 1870.	—20
Schaffer Károly dr. Az idegrendszer szöveti elváltozásai a vesztéségnél. Rajzzal egy táblán. 1890.	1.—
Schenzl Guidó. Lehajlás-meghatározások Budapesten és Magyarország délkeleti részében. 1 térképpel. 1878.	—40
Scherfel V. Aurél. A czemétei ásványvíz vegytani elemzése. 1883.	—20
— A felső-ruszbachi ásványvíz vegyelemzése. 1880.	—20
— A koronahegyifürdő (Smerdzonka) kénes vizének vegyelemzése. 1885.	—20
— A sibrai (sivabradai) fürdő ásványvizének vegyelemzése. 1883.	—20
— A tátrafüredi Castor és Pollux ásvány források vegytani elemzése. 1875.	—20
— A tátrafüredi Hygiea-forrás vegyelemzése. 1885.	—20
Schmidt Sándor. Baryt és Cerussit Telekesről Borsodmegyében. 4 könyomatú táblával. 1882.	—80
Schuller Alajos. A súly és a hő állítólagos összefüggéséről. 1875.	—20
— A víznek képződési melegéről. 1881.	—20
— Önműködő higanylégszivattyú. 1 rajzzal. 1881.	—20
Schuller Alajos és Wartha Vincze dr. Hőmennyiség-mérések. 1 táblával. 1878.	—40
Simonkai Lajos dr. Hazánk és a földkerekség hársfajainak bíráló átnézete. (Revisio Tiliarum Hungaricarum atque orbis terrarum.) 2 táblával. 1888.	1.40
— Magyarország és környékének zanótjai. (Cytisi Hungariae, terrarumque finitimarum.) 1888.	—40
Sinkovics Lajos. Adatok Magyarhon edényes növényeihez. 1874.	—70
— Bánsági és hunyadmegyei utazásom 1874-ben. 1878.	1.80
Sipőcz Lajos dr. Néhány magyarhoni ritkább ásványfaj vegyi összetételéről. 1885.	—40
Sóltész János dr. A fűvészet alapvonalai, tekintettel a műveltebb néposztály szükségére. 147 ábrával. Kis 8°. 1873.	2.—
Solymosi Lajos dr. A felső-rákosi savanyúvíz, valamint a székelyudvarhelyi hideg sósfürdő kémiai elemzése. 1880.	—40
— A homoródi vasas savanyúvíz-források kémiai elemzése. 1881.	—20

	K
Stollár Gyula. Az alsó-kékedi gyógyforrás chemiai elemzése. 1880.	—40
Szabó Ignác. A lég. Népszerű légtűnettan. (Meteorologia.) Különös tekintettel hazánk légtűneti viszonyaira. 2 földabroszszal s számos ábrával. Kis 8 ^o . 1874.	1.60
Szabó József dr. A gránát és cordierit (Dichroit) szereplése a magyarországi trachytokban. 2 tábla chromolithographiai képpel. 1879.	—60
— Az ásványok olvadásának új meghatározási módja. 11 fametszvénynyel. 1873.	—20
— Egy continentális emelkedés és süllyedésről Európa délkeleti részén. 5 könyomatú táblával. (Évkönyv X. 6.) 1862.	4.—
— Göd környéke forrásainak geológiai s hidrographiai viszonyai. 1 térkép s 5 fametszet. 1887.	—60
— Magyarosítás a természettudományokban s különösen annak gyakorlati jelentősége. 1861.	—20
— Selmecz geológiai viszonyainak előzetes ismertetése. 1885.	1.—
Szádeczky Gyula. A magyarországi Obsidiánok, különös tekintettel geológiai viszonyaikra. A szövegbe nyomott 4 fametszvénynyel. 1887.	—80
Szigethy Károly. Az Astacus Fluviatilis és Astacus Leptodactylus átnézeti alakjai. 6 táblán 65 ábrával. 1885.	1.20
Szily Kálmán. A hő-elmélet második főtétele, levezetve az elsőből. 1875.	—20
— A telített gőz nyomásának törvényéről. 1880.	—20
— Adatok Bolyai Farkas életrajzához. 1884.	—40
Természettudományi pályamunkák. (I. „Pályamunkák“ alatt.)	
Teschler György. Ablepharus Pannonicus Fitz. 11 táblán rajzolt 81 ábrával. 1885.	3.60
Téglás Gábor. Újabb barlangok az erdélyrészi Érczhegység övéből. 1. A körösbányai hegység barlangjai Zámától Kis-Bányáig. (Boicza.) 2. A Kis-Bányától az Ompoly völgyig mutatkozó újabb barlangok. 3. Egy új csontbarlang a déli Kárpátok szegélyzetében, Petrosz hunyadmegyei falu határában. (Inkey Béla barlang.) 168 a szöveg közé nyomtatott, fametszetű rajzzal. 1888.	2.80
Than Károly. A harkányi kénes hévíz vegyi elemzése. 1869.	—40
— A magas hőmérsék és karbolsavgőz hatása szerves testekre. 1879.	—20
— A szliácsi források chemiai elemzése. 1885.	—40
— A városligeti artézi kút hévforrásának vegyi elemzése. 1880.	—40
— Az ozon képződésről gyorságéseknél. — A polhorai sóforrás vegyelemzése. 1867.	—20
Tóth Ágoston. A földképkészítés jelen állása, a mint az képviselve volt az antwerpeni kiállításon. 2 táblával. 1872.	—80
— Az európai nemzetközi fokmérés és a körébe tartozó geodetai munkálatok. 1 térképpel. 1870.	—60
Tömösváry Ödön dr. A magyar fauna álskorpiói. (Pseudoscorpiones faunae Hungaricae.) 5 rajzzal. 1882.	2.—

	K
Tömösváry Ödön dr. Egy tömegesen tenyésző légyfaj az Alsó-Duna mellékéről. (Thalassomyia congregata.) Három tábla rajzzal. 1884.	—,60
Vas Frigyes. Tanulmányok az idült nikotin és alkohol mérgezésekről. 1 melléklettel. 1894.	—,60
D.Vállas Antal Az égi és földtekék használata. Előre bocsáttatik a 'világegyetem' és a föld' ismerete. 3 tábla rajzzal. Kis 8°. 1840. Kötve	1.—
— Felsőbb egyenletek, egy ismeretlennel. Első füzet. 1842.	1.—
Vész János Ármin. A háromél leirati feloldása. Három köirátú táblával. 1858.	—,50
— Ábra-táblák „Leirati mértan“-ához. I. rész: A vetülettan. I. fél. 23 kömetszetű táblával. 4-rét. 1865.	6.—
— Adalék a visszafutó sorok elméletéhez. 1874.	—,20
Wartha Vincze dr. A silikátok formulázásáról. 1870.	—,20

4. Hadtudomány.

Balás György. Az 1866. évi osztrák-porosz háború. 19 szövegábrával és 2 térképmelléklettel. 1894.	6.—
Hadtörténelmi közlemények. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő. I/II. kötetből egyes füzetek, és III/X. kötet. 1890—1896. Ára kötetenként 10.— Egy-egy füzet	2.—
Horváth Jenő. (Rónai —) Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. I. rész: A honfoglalástól a mohácsi vészig. 1 melléklettel és 11 szövegbeli hadműveleti és csatavázlattal. II. rész: A mohácsi vésztől a legújabb korig. 1 melléklettel és 21 szövegbeli rajzzal és csatavázlattal. 1895., 1897. A két kötet ára	14.—
Ugyanaz II. kötet külön.	8.—
— Gróf Zrinyi Miklós a költő és a hadvezér hadtudományi munkái. Zrinyi Miklós arcképével. 1891.	4.—
Károly főherczeg. A strategia elvei az 1796-iki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva. Három kötet. 1 tábla és 1 térképpel. 1861/3.	2.—
Szécsi Mór. Az osztrák-olasz háború 1866-ban. 12 melléklettel. 1893.	6.—

5. Zene.

Bartalus István. Magyar Orpheus. Vegyes tartalmú zenegyűjtemény. XVIII—XIX. század. Hangjegyekkel. n. 8°. 1869.	12.—
Mátray Gábor. Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból. Hangjegyekkel. 4°. Papírkötés. 1859.	2.—

6. Emlékbeszédék.

	K
Emlékbeszéd Domanovszky Endre l. tag felett. Alexander Bernát l. tagtól. 1901.	—60
— Edvi Illés Pál felett. Haberern Jonathán l. tagtól. 1872.	—32
— Felsőbüki Nagy Pál felett. Tóth Lőrincz r. tagtól. 1874.	1.—
— Finály Henrik l. tagról. Márki Sándor l. tagtól. 1899.	1.20
— Haidinger Vilmos k. tagról. Szabó József r. tagtól. (Évkönyv XIII. 10.) 1872.	1.60
— Halász Ignác l. tag fölött. Szilasi Mórincz l. tagtól. 1903.	—40
— Lewes Henrik György külső tag fölött. Szász Károly r. tagtól. 1881.	—20
— Pasteur Lajos k. tag felett. Hőgyes Endre r. tagtól. Arczképpel. 1901.	2.—
— Pázmándi Horvát Endre, 1839-ben elhunyt r. tag felett. Szász Károly r. tagtól. 1879.	—20
— Prokesch-Osten Antal gr. kültag felett. Ipolyi Arnold igazg. és r. tagtól. (Tört. értek. VII. 6.) 1878.	—80
— Renan mint orientalista. Goldziher Ignác r. tagtól. 1894.	2.—
— Szalay Ágoston felett. Deák Farkas l. tagtól. 1879.	—20
— Szemere Bertalan felett. Horvát Boldizsár t. tagtól. 1875. (Évkönyv XIV. 6.)	1.60
— Tunyogi Cs. József fölött. Szilágyi Ferencz l. tagtól. 1867. (Tört. értek. I. 5.).	1.80
— Vörösmarty Mihály r. tag felett. Bárá Eötvös József ig. tagtól. (Akad. Évkönyv IX. a.) 1859.	—80
— Wass Samu gróf felett. Deák Farkas l. tagtól. 1880.	—40
— Zádor György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól. 1869.	—50

Az Akadémia könyvkiadó-vállalata.

[Az árak fűzve értendők. Bekötött példányoknál (egész vászon-kötés)
minden egyes kötet 80 fillérrel drágább.]

	K
Badics Ferencz. Fáy András életrajza. 1890.	3.—
Bánóczy József. Révai Miklós élete és munkái. 1879.	2.—
Beóthy Zsolt. A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. 2 kötet. 1526—1788-ig (Csak kötve.) 1886—1887.	8.—
Boyesen Hjalmar Hjorth és Heinrich Gusztáv. Goethe Faustja. (Tanul- mányok.) 1888.	3.—
Cherbuliez Viktor. Művészet és természet. 1893.	3.—
Dante. A purgatorium. Ford. Szász K. 1891.	4.—
Ugyanez n. 8 ^o . meritett papíron. Egész vászon kötésben . . .	14.—
Emerson Ralph Waldo. Az emberi szellem képviselői. 1894.	3.—
Haraszti Gyula. A naturalista regényről. (Csak kötve.) 1886. . . .	3.80
Ribbeck Ottó. A római költészet története. Három kötet. 1891., 1893.	9.—
Sainte Beuve. Arczképek a francia újabbkori társadalomból. 1888.	3.—
Villemain. Pindár szelleme és a lantos költészet. A népek erkölcsi és vallási emelkedettségéhez való vonatkozásaiban. 1887. . .	3.—
Barthelémy-Saint Hilaire. A philosophia viszonya a természettudo- mányokhoz és a valláshoz. 1890.	3.—
—————	
Beóthy Leó. A társadalom fejlődés kezdetei. Két kötet. 1882. . . .	6.—
Bernát István, Észak-Amerika. Közgazdasági és társadalmi vázlatok. 1886. (Csak kötve)	4.—
Berryer válogatott törvényszéki beszédei. 1887. (Csak kötve) . . .	4.—
Boissier Gaston. Archaeologiai séták. Róma és Pompei. 1883. . .	4.—
Földes Béla. Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. 1882.	2.—
Gide Pál. A nők joga. Két kötet. (Csak kötve.) 1886.	7.60
Kállay Béni. A szerbek története. I. kötet. 1780—1815. (1877.) . . .	6.—
Mayr György. A társadalmi élet törvényszerűsége. Statisztikai tanul- mány. 1881.	3.—

Medveczky Frigyes. Társadalmi elméletek és eszmények. 1887. . . .	K 3.—
Ratzel Frigyes. A föld és az ember. Anthro-po-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. 1887.	3.—
Ribot Th. A lelki átöröklés. 1896.	3.—
Schuchardt Károly. Schliemann ásatásai Trója, Tiryns, Mykéne, Orchomenos és Ithakában. Számos melléklettel és szövegbeli ábrával. 1892.	6.—
Thierry Amadé. IV. kötet: Szent Jeromos. A keresztyén társadalom nyugaton. 1888.	3.—
— A római birodalom képe Róma alapításától kezdve a nyugati császárság végéig. 1881.	3.—
Vámbéry Ármin. A török faj, ethnologiai és ethnographiai tekintetben. (Csak füzve.) 1885.	6.—

Az Akadémiára vonatkozók.

Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István	
1. tagtól. II. Vaszary Kolostól. III. Révész István 1. tagtól. 1877.	1.20
Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról.	
1832-re	—20
1837-re	—20
1838-ra	—20
1840-re. Astronomiai naplóval és kalendáriommal.	—20
1841-re " " " "	—20
1842-re " " " "	—20
1843-ra " " " "	—20
1844-re. Kalendáriommal	—20
1845-re "	—20
Szász Károly. Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.	
A Széchenyi-szobor leleplezési ünnepére írta —. Gróf Széchenyi	
István aczélmetszetű képével. 1880.	3.—
<hr/>	
Tudománytár. Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. I. folyam :	
1834—1836. II. folyam : 1837—1844. (I—XXIV. kötet [jan.—	
júliusi füzet] XXV—XXVI., XXIX—XXX. kötet.) A XXIV. kötet	
aug.—decemberi füzete, a XXVII—XXVIII. és XXXI—XXXII.	
kötet elfogyott. Ára kötetenként	2.—

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET.

1907. Márczius 15.

3. FÜZET.

Széchenyi történeti eszméi.

(Részlet *Angyal Dávid* lt. 1907 jan. 14-én felolvasott székfoglalójából.)

Széchenyi történeti eszméinek megbecsülésében, de még ismertetésében is íróink felfogása nagyon szétágazó. Széchenyi tisztelői közt némelyek történeti felfogását a nagy szellem gyöngéden érintendő hibái közé sorolják, mások azonban dicsőítik e felfogás mélységét, Széchenyi ellenfelei pedig már életében is épp ez oldalról sebeztek őt talán a legérzékenyebben s egy újabb bírálója kimondja, hogy kivált a magyar történet s a magyar intézmények szelleme ismeretlen föld maradt Széchenyi előtt.

Bizonyos, hogy e felfogások rendezésre szorulnak, s elég érdem volna ily problema megoldását legalább elősegíteni egy-két adattal.

E czélból vizsgálódásainkat három részre osztjuk. Kutatni akarjuk először, hogy mily hatások alatt s minő rendszerre fejlődtek Széchenyi eszméi az általános történetről, vizsgálni akarjuk azután, hogy miképen kapcsolódtak össze ez eszmék Széchenyinek a magyar történetről s a hazai viszonyokról alkotott felfogásával s végül Széchenyi történeti eszméit az újabb tudományos mozgalmak szempontjából is óhajtjuk ismertetni.

Széchenyi már korán — talán első költői olvasmányainak hatása alatt — megkedvelte a tájaknak s valószerűen a nemzeteknek összehasonlítását az emberi életkorokkal. Tizennyolcz éves korában írja szüleinek Világosról, hogy a Kőrös vidéke tetszett neki. „Ez a síkság — úgy mond — mely termékeny és gazzal is el van borítva, szép látvány, az ifjúsághoz hasonlítható; az Alpesekeket tiszteletreméltó vénekhez hasonlítanám.“

1814-ben komoly figyelemmel olvasta Mme de Staël *L'Allemagne*-jét. Különösen azok a sorok keltik fel érdekét, a hol a szerző a nemzeti állam s jellem jelentőségéről beszél. „A mi napjainkban — mondja Mme de Staël — csakis a nemzeti jellemben van az államnak igazi ereje.“ Az ehhez hasonló helyeket Széchenyi naplójába is jegyzi. De bizonyára érdekelte Széchenyit

a szerzőnek történetfilosófiája is. Madame de Staël az emberi szellem perfectibilitásáról is beszél. „Az ember történetében — úgy mond — a mindig egyenlő s folytonos haladás tervét vesz-zük észre.“ Az Allemaigne szerzője a népek ifjúságát és érett korát is felemlíti. „A németek — úgy mond — ifjúságot terem-tettek maguknak, az angolok megférflasodtak.“

Mindezek a gondolatok mélyen hatottak az ifjú Széchenyi szellemére. Midőn 1814 végén Nápolyban Filangieri tábornokkal, Mme de Staël ismerősével találkozott, élénken érdekelte mindaz, a mit az Allemaigne szerzőjéről hallott.

Nem bántotta az, hogy Chateaubriand megbírálta a perfectibilitás tanát, a jakobinusok e hitvallását; a gondolat egyre foglalkoztatja Széchenyit utazásai közben. A perfectio, a perfect szavak kedvelt szólamai lesznek. De még ingadozik lelke a haladás törvényének megállapításában. Pompejiben bámulja az ókor „perfectióját“, gondolkozik azon, vajon mikép következhetik ily perfectio után a hanyatlás. De bármennyire tiszteli az ókori s régi olasz művészetet, az újkor művészete inkább lelkesíti. Canová-nak mennyei szobráról beszél, a korabeli francia művészetben pedig csodálja az emberi szellem haladását. Korának másnemű vívmányai kötötték le figyelmét 1815-iki angliai utazásában. Az új gépek, a gyáripar lendülete nagyon foglalkoztatták, „egy ily gép — úgy mond — a legnagyobb perfectióhoz tartozik“. De azt is észre vette, hogy ennek a tökéletességnek árnyéka is van, mert nagy nyomor a kísérete.

Különös tévedése Széchenyi már említett bírálójának az, hogy a nagy reformatorra az angol alkotmányos élet mulékony hatást tett. Igaz, hogy a gépekkel s gyárakkal nagyon sokat foglalkozott, de mégis a három dolog közül, melyet Angliában tanulmányozni érdemesnek tart, első helyen az alkotmányt említi. Már 1815-iki útja előtt is olvasta Montesquieut. Sokat elmélkedett azon, a mit Montesquieuben a nemzetek jellemének alakulásától, a nemzetek sorsáról olvasott. Feltűnhetett neki Montesquieunek az a megjegyzése, hogy az angol állam is elvész egykor, ha törvényhozó hatalma romlottabb lesz, mint a végrehajtó hatalom. Anglia csak úgy el fog veszni, mint Róma, Sparta és Carthagó — mondja Montesquieu. Ime a haladásnak oly vigasztaló gondolatára új nagy árnyék borul. De hogy is lehetne másképp?

Hiszen a nemzetek és az emberek élete hasonló — írja Széchenyi naplójában 1816 márczius 17-én — a nemzeteknek is van gyermekkoruk s vannak kamaszéveik, azután az életbe lépnek s vagy tökéletesednek, vagy romlanak. A különbség csak az, hogy a nemzetek évezredekig élnek és fejlődésüknek évszázados fordulói vannak. Így például egy népnek kamaszévei három-száz évig is eltartanak.

Így formulázza először elméletét a nemzetek életkoráról.

Korának európai nemzeteit vizsgálva, nem egy nemzeten vélte észrevenni a halálnak jegyét. Szenvedélyes érdeklődéssel olvasta Alfieri önéletrajzát, az olasz költő lelkében a magáéval néhány rokon vonást talált s azért egyik „legkedvesebb szentjének“ nevezte. Már pedig Alfieri azt írta, hogy Olaszország halott ország, népe már nem él és nyelve is majdnem holt nyelv. Pedig e nyelven írt Tasso, a kinek stanzáiért Széchenyi érdeemesnek találta olaszul tanulni.

A saját olaszországi tapasztalatai Alfieri panaszát látszottak igazolni. De a midőn utazása közben egészségtől duzzadó amerikai tiszteket látott, lelke felvidult. Minő nép lesz még ezekből egykor? — így kiált fel. Amerikát viruló gyermekhez hasonlítja, a jövő országának nevezi, a mint az ókori nagy államokat a mult birodalmi közé sorolja.

1819-ben Nápolyban újra formulázza elméletét a nemzetek fejlődéséről.

„Egy nemzet úgy keletkezik, mint a hogy a gyermek születik; azután átéli a kamaszéveket, az ifjúságot, a férfikort és az öregkort, s végül elhal; az egyedüli különbség az, hogy az ember holtteste feloszlik, ellenben a nemzetnek holtteste évek hosszú során át tengődik.“ „A nemzetek nagyságának alapját — így fűzi tovább a hasonlatot — az a nevelés teremti, melyet gyermekkorukban kaptak. A nemzeteket a kormányok nevelik. A nép ereje s egészsége s az uralkodó értelmi ereje — ezek a nemzeti nagyság fejlesztő elemei. A népek épp úgy, mint az emberek, csak ifjúságukban tanulékonyak, és javíthatatlanok lesznek, ha öregednek. Ha egyszer a szokások meg vannak állapodva s a balítéletek meggyökereztek, veszélyes s hiábavaló dolog azoknak átalakítását még csak meg is próbálni. Az ily nép nem is szenved, hogy bajának gyógyítása végett hozzá nyuljanak épp úgy, mint a beteg, ki remegve látja a sebészét.“

Ez elmélkedés első fele a nemzetek halálának meghatározásával egészíti ki az 1816-iki formulát, második fele pedig Mme de Staël már említett könyvének néhány gondolatát fűzi tovább. Az Allemagne szerzője is azt mondja, hogy a kormányok a népeknek igazi nevelői és hogy az emberi nem épp úgy nevelhető, mint minden egyes ember.

Széchenyinek megtetszett e gondolat, valósíthatónak is hitte, mert már akkor égett a vágytól, hogy reformáljon egy nemzetet úgy, mint a hogy ez időtájt sikerrel fáradozott a saját lelki világának átalakításán.

A következő évben, 1820-ban, Török Sz.-Miklóson katonaszkodván, Mme de Staëlnek azt a munkáját kezdi olvasni, mely az irodalmat a társadalmi intézményekhez való viszonyában tár-

gyalja. E munkával még komolyabban foglalkozik, mint a Németországról szólóval. Ne csodálkozzunk azon, hogy oly komoly jelentőséget tulajdonít az írónőnek. Gondoljuk meg, hogy Mme de Staël Byron — Széchenyi előtt nagy tekintély — a világ-irodalom talán legnagyobb írónőjének nyilvánította. Igaz, hogy Széchenyi kételkedett is néha Mme de Staël alaposságában, de fiatal lelkének fogékonyságával elfogadott eszméit nem felejtette el.

Megmérhetjük az idézett könyv hatását Széchenyire, ha azt olvassuk benne, hogy egy nemzet értelmességének fejlesztése egyenlő értékű jó erkölcaseinek felvirágoztatásával. Vagy ha ezt olvassuk: ösztönözd az embert a többségnek mindenféle nemére és e különböző tehetségei mindannyian erkölcsi életének tökéletesedését fogják elősegíteni.

A történetről Mme de Staël ezt mondja: „Végigpillantva a világ változásain és a századok sorrendjén, az emberi faj perfectibilitásának eszméje emelkedik ki előttem és nem bírom figyelmet elfordítani tőle. Nem hiszem, hogy az erkölcsi természet e nagy munkája valaha szünetelt volna; a fényes korszakokban, valamint a homályosakban az emberi szellemnek fokozatos haladása soha sem szakadt félbe. Lelkem minden tehetségével fogadom el ezt a philosophiai eredményt, egyik legnagyobb értéke az, hogy az emelkedettség nagy érzését kelti fel bennünk.“

Mint látjuk, e munkájában az írónő nagyobb hévvel és határozottsággal hirdeti a perfectibilitást, mint a Németországról szólóban. Az emberi nem különböző korairól is beszél s azt mondja, hogy az ókorban még nem érte el az emberiség a melancholia korszakát.

„Jól tudom — írja Széchenyi naplójába — hogy mit ért Mme de Staël a melancholia korán. Jól tudom, hogy a népeknek van gyermekkoruk stb. egész öregkorukig, s hogy mind e korokat végig kell élniök.“

Így fordítja le az írónő elnevezéseit a saját elméletének terminológiájára és csendesen — a nélkül, hogy mondaná s a nélkül, hogy tisztán látnók a logikai fonalat — hozzáfűzi a fejlődés ez elméletéhez a perfectibilitásnak már most egészen lelkébe vésett tanát.

Ekkor már történetphilosophiája magaslátáról ítéli meg az egykorú eseményeket. Midőn Ypsilanti támadását hallja, így kiált fel: „Görögország újjászületéséből semmi sem lesz. Nemzetek úgy születnek és halnak meg, mint az emberek. Görögország már élt és hogyan élt s minő férfikort ért!“

Korának a politikai szabadságért vívott küzdelmei, továbbá politikai és történeti olvasmányai egyre ösztönzik a népek sorsáról való elmélkedéseinek mélyítésére. Elolvassa Burke támadását a francia forradalom ellen. Noha e forradalom egyik éltető taná-

ban, a perfectibilitásban maga is hitt, úgy gondoljuk, hogy rokon-szenve Burke felé hajlott. Határozottan helyeselte Burkenek azt a meghatározását, hogy a reformra való képesség kapcsolata a conservatív hajlammal jellemzi az igazi államférfiút. Széchenyi is azt mondja ekkortájt, hogy ő az ultrák és a carbonarik közt foglal helyet. „Ti úgy bántatok a francia nemzettel — mondja Burke a forradalom vezéreinek — mintha ma vagy tegnap keletkezett volna.“

Ezt a szemrehányást Széchenyi egészen átérezte. Folyvást foglalkoztatta a népek életkorának különbsége történeti és politikai tekintetben.

1824-ben újra fogalmazza elméletét és igyekszik tartalmasabban jellemezni a négy életkor mindegyikét. A gyermekkorban és ifjúkorban fejlődnek ki a legszebb és legnemesebb jellemvonások, a minőkre példákat Róma és Görögország története nyújt, vagy Amerikában Washingtoné és Frankliné. Az érett férfikorban van Franciaország s Anglia. Itt már nem látjuk a nemes lelkesedést a nagyért, kiválóért s önzetlenért, — azt a büszkeségtől és nagyravágyástól nem zavart szép rajongást az emberiség javáért hiába keressük ez országokban. Cselekvéseik főrugója a realitás, a nyereség, az előny, a hatalom, és ezek körül forog az érdeklődés. Az öregkorban vannak azok a népek, melyeknek ereiben a vér bágyadtan folydogál s a hol az emberek azzal dicsekednek, hogy csak magukra gondolnak, nem lévén érzékük a közjó iránt.“

Bár sejtjük, de még nem látjuk tisztán, miképen egyeztethető a folytonos romlás e képe a perfectibilitás tanával.

1823 óta sokat foglalkozott Széchenyi Voltairerel. Voltaire 1785-iki kiadásának köteteit sorban olvasgatta. Veszélyes író — úgy mond — a tapasztalatlan ifjúságnak, de sok jót is művel, mert „türelmet hirdet és ezt eléggé hirdetni, istenemre, alig lehet.“

Voltairenek nagy jelentőségű világtörténeti áttekintését már csak magyar vonatkozásai miatt is érdekléssel olvasta. Széchenyin kívül más magyar írókra, például Verseyhyre, is hatott Voltairenek az a kijelentése, hogy valamennyi nép közül, melynek történetén munkánkban végig tekintettünk, egy sem volt szerencsétlenebb, mint a magyar. De különben is Voltaire munkája telve van igen tanulságos elbeszélésekkel és gondolatokkal. Széchenyi kezében alighanem ez volt az első jelentékenyebb könyv, mely a világ történetét Nagy Károlytól XIII. Lajos koráig folytonos előadásban tárgyalja.

Nem felejtette el Széchenyi, hogy Voltaire a középkor idejét „a borzalmak századainak“ nevezi.

A kiváló egyének szerepét a történetben Voltaire már igen

élénken kiemelte. „Látjuk — mondja Voltaire — hogy egy nemzet felsőbbsege csak vezetőitől függ.“ „Minden nagyot e világon — mondja másutt — egyes emberek lángeszének és szilárdságának köszönhetünk.“ Ezek a gondolatok megerősítették Széchenyit abban a felfogásban, melyre ösztönt már Mme de Staël könyvéből nyert.

Voltaire szerint a kormányoknak nagyobb befolyása van az emberek jellemére, mint az éghajlatnak. Ez oly felfogás, mely Széchenyi szerint szerencsésen igazítja helyre a Montesquieuét s azonkívül a nemzetek nevelésének lehetőségét is hirdeti.

Voltaire azt a nyolczszázéves történetet, melyet elbeszél, a bűnök, a hóbort s a szerencsétlenségek nagy gyűjteményének nevezi el, melyben itt-ott látni néhány erényt és kevés boldog időt, mint elszórt lakásokat láthatunk vad pusztákban. Mind a mellett Nagy Károly kora óta a XVIII. századig a népességnek, a vagyonnak, a műveltségnek haladását látja Európában.

Igy tehát Széchenyi a haladás eszméje mellett Voltaire könyvében új bizonytságot talált. A hogy mindenütt talált újakat ekkor az életben s a technika vívmányaiban, ha külföldön utazott.

Fáradhatatlan olvasó volt, de kevés történeti munkában talált oly gyönyörűséget, mint Ségur „Napoleon története és a nagy hadsereg 1812-ben“ című munkájában. Classikus munka, írja róla, Thukydideshez és Xenophonhoz hasonlítható. A tárgy is nagyon érdekelte, I. Napoleonról később maga is írt egy kiváló jellemrajzot az *Önismeretben*. De Ségur gondolatai is viszhangot keltettek lelkében. Ségur úgy magyarázza Sándor csár és Napoleon összeütközését, hogy Sándornak birodalma még fiatal volt, mint fejedelme s naponként növekedett, ellenben a francia birodalom már érett korban volt, mint császára és most már csak gyöngülhetett. Midőn Napoleon Vilnába ért a lengyel hősökkel — beszél Ségur — megmozdult a litvánok szíve mélyén a még élő, bár már elöregedett hazafiúi érzés. Ségur elbeszélvén Barclay visszavonulását s azt, hogy az oroszok mennyire haragudtak reá a terület kiszolgáltatása miatt, dicsőíti az orosz hadvezért, mert szembe szállt a megtévesztett közvéleménnyel és mert felfogta, hogy a nemzeteket a legtöbbször önmaguk ellenére mentik meg. Az önmegtagadó elszántság, melylyel az oroszok feldúlták hazájukat, hogy megsemmisítsék a hódítót, bámulatra ragadja Ségurt. „Kivívták az igazi dicsőséget — úgy mond — és ha egy előrehaladottabb műveltség fogja majd áthatni minden osztályukat, e nagy népnek is lesz nagy századja, ők is megragadják majd a dicsőség kormánybotját, melyet, úgy látszik, hogy a föld népei sor szerint adnak át egymásnak.“ Képzeltetjük, hogy a nagy történetírónak könyvében olvasott példák és reflexiók mennyire edzeték Széchenyi elhatározását s mennyire érlelték alakuló elméletét.

Már nyilvános pályájának küszöbén volt ekkor, de mint író még nem lépett a nyilvánosság elé. Tanulva készült pályájára és még férfikorában is könnyen fellobbanó lelkesedéssel olvasta a nagy írók eszméit az emberi és nemzeti élet titkairól. Így olvasta Franklint, kit élete egyik vezéréül választott. Franklin azt tanítja, hogy az egyes polgárok erkölcsi érzéke együttvéve alkotja meg a nemzetek erejét. Ezt már régebben így gondolta Széchenyi is. Az Üdvleldében is olvashatjuk, „hogy a derék nemzet nem egyéb, mint derék polgárok öszvege”.¹ Franklin Angolországot öreg, Amerikát ifjú nemzetnek nevezi.

Széchenyi általában nagyon megkedveli Franklin iratainak azt a jellemvonását, hogy az értelmességet, a munkásságot, a takarékoság s előretörekvő gazdálkodás szellemét és az erkölcsi értéket egységbe kapcsolja. Herdert is többször idézi Széchenyi. Nem csupán a magyarokra vonatkozó jóslata, hanem történet-philosophiájának alapgondolatai is érdekelték. A természet különböző, egymással az életért küzdő szervezeteket teremtett — úgy mond Herder — mert a legkisebb térre az élők legnagyobb sokaságát akarta elhelyezni. A teremtő e küzdelemben találta meg az egyetemes élet fentartásának módját. A szervezetek formája folyton emelkedik a földön és a sornak csúcsán az embert találjuk, a kinél senki sincs mesterségesebben és változatosabban szervezve. Nincs nemesebb szó az ember rendeltetésének kifejezésére, mint a humanitás. A humanitás szó magába foglalja az ember hivatását az eszességre s a szabadságra; szigorú méltányosság és igazság nélkül nincs ész s nincs is igazi humanitás.

A mit a teremtő életre hívott, s a mi hat, az bizonyos kapcsolatban örökké él és hat. Az elhervadt virág széthull, de az erő, mely e részeket élesztette, nem halt ki az egyes szervezet szétbomlásával. Hihetjük-e tehát, hogy az emberi lélek, a legmagasabb szervezet éltetője, egyszerre megsemmisüljön? A hely és az idő mellett a nemzetek jelleme dönti el az emberi birodalmak eseményeit. A történet folyama azt mutatja, hogy az igazi humanitás növekedésével az emberiség romboló daemonai kevesbedtek és pedig az ész és a kormányzó művészet felvilágosodásának belső törvényei szerint.

Herdernek e gondolataiból egynémelyik átment Széchenyi munkáiba is. Általában Herder hatásának is része van Széchenyi morális, természet- és történetphilosophiája megalakításában.

Már a kortársaknak is feltűnt Bentham hatása Széchenyire.

Mi itt főleg Bentham általános történeti eszméit vehetjük figyelembe. Hogy az újkor erkölcsi többet érnek, mint a régiebb koroké, ezt Bentham oly ténynek mondja, melyet Hume s Vol-

¹ 38. l.

taire már bebizonyítottak. Bentham szerint a legbarbárabb korok egyszersmind a legbűnösebbek is. E korokban csak a papság tudott olvasni, ez az ész gyermekkor. A theokratikus államokban élő nemzetek gyermekkorukban öregedtek meg. Az ily nemzetek könnyen leigázhatók és történetük csak abból áll, hogy bilincseik színét változtatják. Bentham nem hisz a végtelen perfectibilitásban. Kevesbithetjük, de meg nem előzhetjük az összes gonosz szenvedélyeket. Csak a lehető kell keresnünk, elég nagy tér ez a lángésznek s elég nehéz feladat a legnagyobb erényeknek is. Nem paradicsomot, csak kertet teremthetünk a földön, de ez a kert gyönyörűsége tartózkodó hely lesz ahhoz a vadonhoz képest, a melyben az emberek oly sokáig bolyongtak. Épp oly nevetséges dicsérni a régi korok bölcsességét, mint magasztalni erényöket. Őseink csak olyanok voltak, mint mi vagyunk, a visszaélésnek és a romlottságnak okai ugyanazok voltak régen is, de ellen-szerűk, a felvilágosult közvélemény, gyöngébb volt akkor. Őseink balgatagsága sokkal tanulságosabb, mint bölcsességük.

Ehhez még néhány erkölcstani tételét kell idéznünk: Az erkölcstelen tett hamis számítása az önérdeknek. Mennél műveltebb egy nemzet, annál több ereje van körében az erkölcsi megtorlás befolyásának. Minden erkölcstannak czélja az egyetemes boldogság. A törvényhozás az emberek vezetésének oly művésze, mely a boldogság lehető legnagyobb összegének előállítására törekszik.

E szó szerinti idézetek egybevetése Széchenyi műveivel, új példával igazolja Stuart Millnek azt az állítását, hogy „a multban s ma is többnyire Bentham fegyvereivel ostromolták a régi intézményeket“.

Verulami Baconról Széchenyi így szól Kiss Jánoshoz írt levelében: „A Novum Organum ránk nézve kimeríthetetlen kincstár. Minden munkálkodásimban, a mennyire lehetett, a bent kijelent utat követtem.“

Hogy mennyiben követte az inductio módszerét, itt nem kutathatjuk. De a Novum Organumból történeti eszméket is merített. „Az embereket — úgy mond Bacon — a tudományok művelésében tartóztatta s majdnem megbabonázta az ókornak imádása.“ „A hajdankor — mondja továbbá — bennünket tekintve, régi és öregebb, de magát a világot tekintve, új és fiatalabb kor.“ Ez utóbbi mondást átvette Bentham is a politikai sophismákról szóló művébe. Széchenyi is átvette a Hitelbe e szavakkal: „A mit közönséges beszédben régi időnek, hajdankornak hívunk, józan ész után új időnek, ifjúkornak kellene hívni.“¹

Bacon is beszél a népek és államok három, esetleg négy

¹ 174. l. Akad. kiadás.

életkoráról és az öregkor jellemző vonásának mondja az ipar és kereskedelem üzését — igaz, hogy nem a Novum Organumban, s így nem tudjuk, vajon Széchenyi ismerte-e Bacon e felosztását.

Kautz Gyula Smith Ádámot Széchenyi közgazdaságtani mesterének nevezi. Smith korszakalkotó munkájában a multnak gazdasági viszonyaival is foglalkozik. Fejtegeti, hogy a föld és a munka jövedelme mennyivel nagyobb a maga korában, mint egy századdal azelőtt, vagy még régebben volt. A középkori jobbágyságról szólva megjegyzi, hogy a rabszolgaságnak e neme még nincs eltörölve Németország s Ausztria egy részében, Oroszországban, Lengyelországban s Magyarországon. Pedig — úgy mond — a népek és korok tapasztalata mutatja, hogy a rabszolgáktól végzett munka a végső számításban mégis csak a legdrágább. A keresztes háborúkat a tőke és az emberek nagy fecsérlésének nevezi. A történetből azt a tanulságot meríti, hogy a kereskedelem és ipar fejleszti lassanként a rendet és jó közigazgatást s ezekkel együtt a szabadságot is.

Szóval itt újabb bizonyítékokat talált Széchenyi a haladás elve mellett. S általában úgy tekintette Smith művét, mint az újkori szellem egyik legerősebb fegyverét. Midőn a latin nyelv használhatatlanságát akarta bizonyítani a modern államban, azt mondotta Cziráknak, próbálja csak latinra fordítani Smithnek munkáját.

Sokat tanult még Széchenyi Young Arthurtól, a Politikai Arithmetika szerzőjétől is, a kinek munkáját ismételten olvasta. Young is megvetéssel szól a középkori agrár viszonyokról, kiemeli, hogy nem a népesedés a gazdagság alapja, hanem a munka, megrója a nem jól alkalmazott jótékonytságot s úgy hiszi, hogy hajdan néptelenebb volt Európa, vagy mint Széchenyi mondja az *Önismeretben*, a népetlenség az államok fiatalsági nyavalyája.

Midőn így végére jutottunk annak a számra és kiválóságra tekintélyes, de még sem teljes írói névsornak, melyet Széchenyi tanítói karának tekinthetünk, nem azt akarjuk mondani, hogy Széchenyi általános történeti eszméi egész terjedelmükben és kapcsolatukban másoktól vannak átvéve. Nem szolgálai átvételről van itt szó, hanem csak azokról a benyomásokról, melyeket nagy gondolkodók egy fogékony elméjű s tanulni vágyó, de önállóságát is megőriző gondolkozó elméjében keltettek. Igaz, hogy van elég eclecticismus Széchenyi rendszerében, s ezért könnyen tévedhetünk, ha általános eszméit újabbkori társadalomtudományi vagy természetbölcseleti rendszerekkel úgy vetjük össze, mintha egészen saját szerű, először Széchenyitől kigondolt vagy kifejtett eszmekörökről volna szó. De másrészt nem kell felejtenuünk, hogy nem minden gondolatának mutathatjuk ki eredetét, s lehet néha találkozás is az, mit átvételnek képzelünk és a mi fő, egész rend-

szerének egyéni színe is szembetűnő. Egyéniségét élesen megfigyelt lélektani részletekben érvényesíti, s különösen abban, hogy a keresztyén erkölcsnek s a keresztyén hitelvek tanításaival szervesen, néha mystikus hévvel egyeztetni azt, a mit deista philosophusoktól tanult.

Általános történeti eszméinek rendszerét ő maga nem fejtette ki teljes kapcsolatban sehol sem, de a rendszer már kialakult lelkében első nagy munkáinak megírása közben és különböző munkáiból ki is fejthető. Meg kell próbálnunk e kifejtést, többnyire Széchenyi szavaival, de a rövidség kedvéért néha más szavakkal is, noha híven az értelemhez.

„A keresztyén vallással — úgy mond Széchenyi — azt a hitet is átvettük, hogy a Halandó Virtusai és Esze által mindig magasabbra emelheti magát az Istenség felé.”¹ „A jobb ember minden cselekedeteinek egybenvonata, élte munkáinak végcélja, tengerbajainak egyedüli reménysugara, végre is csak azon halhatatlan vágy, e földön inkább-inkább tökéletesített lelkével visszatérni szebb honába.”² „Az állat és ember közti különbséget semmi sem tünteti világosabban ki, mint az elsőnek pangó, a másodiknak haladó léte.”³ A haladás ez ösztönének, melyet a keresztyén vallás oltott az emberiségbe, eredményeit is látjuk az emberiség történetében.

„Az emberi nem, mióta nemzedékről-nemzedékre mehet át az anyagon nyert diadalnak napról-napra növekedő sora, és alig mehet veszendőbe egy kikutatott igazság is, nemcsak alvásba visszaesni többé nem fog, de az eszmék szabadabb surlódásánál fogva mindinkább s inkább ki fog belőle törni a szellemi szikra.”⁴

A szellemi haladás e megállapításánál Széchenyiben kételyek ébredtek, mint a haladás elméletének sok más hívében is. Jól tudta, hogy „eddigelé Hellasnak sem szobrait, sem építményét a természethez, vagy józan okokhoz közelebb nem hozta az emberi nem, sőt nem is érte el.”⁵ De elnémitja a kételyt. „Ez nem mutatja elérhetetlenségüket, hanem azt, hogy új Európa nem érte még el szobrászi századát” — a görög építészet pedig az új viszonyokhoz és északi éghajlathoz alkalmazható, tehát szebbíthető.” Az erkölcsi haladás is megállapítható. „A keresztyén vallás által megnemesültek az újabb emberek, mert az újabb generatio közt oly irányállapotban, mint a tökéletesség felé törekedő emberiség lelke tárgult, az erények is jobban-jobban fejlődtek; nem a theatralis erények, melyeknek taps vala főczéljuk,

¹ Lovakról 1828. 208. l. — ² Hunnia. 1858. 157. l. — ³ Eszme Törödékek a Tiszavölgy rendezését illetőleg. 26. l. — ⁴ Törödékek gróf Széchenyi István írtaiból. Pest, 1860. 13. l. — ⁵ Pesti por és sár. 1866. 27. l. — ⁶ U. o.

hanem azon házi és négy fal közti erények, melyeknek nem emberi, hanem tán csak angyali tanújuk van.“¹

Az ókorral szemben hamar megállapítja Széchenyi az újkor erkölcsi felsőbbségét. „Hála az égnek — úgy mond — eltemetése a keresztény vallás az egyiptomi s római önkényt, mely Pyramisokat, Coliseumokat s a t. rakott, melyeken mi oly sokszor ábrándozók nem bámulnánk annyira, ha mindig eszünkbe jutna, hogy az azokat építette ezernyi ezer rabszolgának mennyi temérek könyárjaival vannak azok alkotva s czimentezve.“² De a középkor erkölcsi alárendeltségének megállapítása nehezebben esik lelkének. „Midőn a mult időkben a Nemzetek lelke, a vitézeket bájoló hölgyek szíve érdemléseért megvívni, lánszákat törni, hevítette fel — a szent koporsóhoz való vándorlással a szerencsétlen szeretőt a lemondásnak magasztos és szent érzésével töltötte el — később a Nemzeteket a Hit és Vallás védelmével lángolta fel.“³ Így beszél másutt is a középkorról: „Nagy számmal tódultak a nemzetek hősei hajdan Palaestina szírtei közé, s bár példakép sikertelen lőn hevült képzelődésokoza fáradozások, még sem maradt a tiszta lélek sugalma minden haszon nélkül, mert a sok veszély, együtt türt nyomorúság, egy okért ontott vér szorosabban kötö egymáshoz az egysorsúakat, közelebb hozá a szolgát urához; s így, midőn szelídült, nemesült az emberiség, nem jutta ugyan a Megváltó koporsójának birtokába, de közelebb emelkedék egy élő Istenhez.“⁴ Így tör ki belőle néha a romantikus lelkesedés a középkori ideálokért. Ezek felé vonzotta szíve és phantasiája, de szellemének másik, reális irányával a perfectibilitás tanának varázsától lekötve, az újkort dicsőítette és annak fegyvereit forgatta.

Végtelen perfectibilitásban nem hitt, „mert az ember azt sehol sem éri el, elég boldog lévén ahhoz mind közelebb járulhatni.“⁵

De vajjon mikép jut és jutott az emberiség a tökéletesség útjára? A nemzetek lépcsőin. „A nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasbra emelkedhetik véghivatása „a tökéletesülés“ felé.“⁶ Maguk a nemzetek átmennék az emberi élet különböző korain egészen a vénségig s a halálig.⁷ A XIX. század első felében az emberiség elérte férfikorát, midőn a fejedelmek hatalmát nem az erő, hanem „az igazság, az erény s törvények utáni szigorúság biztosítja és csak az emberiség tisztelete emelheti hatalmukat magasbra.“⁸

¹ Világ. 166., 167. II. (Ak. kiad.) — ² U. o. 81. I. — ³ Lovakul. 6. I. — ⁴ Stadium. 4. I. (Akad. kiadás.) — ⁵ Hirlapi Czikkek II. 21. I. — ⁶ Hunnia. 200. I. — ⁷ Hitel. 148. I. — ⁸ Hunnia. 198. I.

Itt találkozunk Széchenyi rendszerében Herder ideáljaival. A viruló férfikor tehát az igazi nemzeti nagyság kora. „De nemzeti nagyságot kevés nép ér el.“¹ Mint a legtávolabb időktől mai napig tett tapasztalás mutatja, csak kevés nép idomult nemzetté, csak kevés érte el a férfikor szakát, s a legtöbb alig született s eltűnt már, vagy gyermekkorból egyenesen gyermekaggóságba süllyedt.² Pedig minden nemzetben megvan a kifejlődhetési lehetőség, az ételszikra, mely kiképződésre bírhat.³ Igaz, hogy nincs meg egyenlően. Mert a nemzeti sajátságok nem egyenlők, nagy hiba volna észre nem venni Isten teremtésében az egymáshoz annyira hasonló és egymástól mégis annyira különböző formákat, s így a nemzetekben a hasonlóság mellett a külön sajátságokat, még az idiosyncrasiákat is.⁴ A sajátságok különbsége egyszersmind értékek különbsége is. A nemzetek szellemi minősége épp oly különböző, mint a föld, melybe a fákat ültetjük. Mily ritka a százados tölgy! Gyakran a fiatal sugár sarjadékból görbe vén fa lesz, melynek ágai rothadnak.⁵

Ilyenek a lelketlen kores népek, kiken a legbölcsebb kormány, egy próféta sem segít.⁶ De az elkorcsosulás a nevelés hibája is lehet, nem csupán az eredeti sajátságoké. Nevelni s fejleszteni kell a népek sajátságait úgy annyira, hogy „minden saját fénykörében felemelkedett népcsalád egy magasb lépcsővé legyen az istenekhez“.⁶ De vajjon mikép nevelhető ily nagygyá egy nemzet? Erre a kérdésre Széchenyi látszólag többször ellenmondó, de mégis szorosan összetartozó válaszokat adott. Látszólagos ellenmondásai azonban sok félreértésre adtak alkalmat.

Mi virágoztat fel egy országot? kérdi Széchenyi a *Világban*. „Az emberi halhatatlan lélek s annak legfőbb széke, az emberi agyvelő jeleli ki a cultura ösvényét s csak az bírja a nemzeteket lehető legmagasb civilisatói fokra és semmi egyéb“ — így hangzik a válasz.⁷ „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma“ — mondja a *Hitelben* is.⁸ Másutt az anyagi javak nagy jelentőségét emeli ki. „A kormány — úgy mond a Stadiumban — szent kötelességének semmi mód sem felel meg, ha az ország gazdagságát minden módon előmozdítani nem iparkodik.“⁹ A kik Széchenyinek ilyen nyilatkozatait és nyilvános működésének legszembevetőbb részét vették figyelembe, azok úgy jellemzik, hogy csak az ész, csak az anyag embere s hogy a nemzeti életben a szabadságot, az erkölcsi javakat kevesebbre becsülte az anyagiaknál. Mások talán az ellenkező túlságra haj-

¹ Hirlapi Czikkek. I. 229. l. — ² Hunnia. 200. l. — U. o. —

³ Kelet Népe. 7. l. — ⁴ Hitel. 148. l. — ⁵ Stadium. 27. l. (Akad. kiadás.) — ⁶ Beszédek. 512. l. — ⁷ 220. l. — ⁸ 158. l. — ⁹ 49. l.

lottak, midőn Széchenyi ily nyilatkozatát olvasták: „Egyedül az erény oka néhány nemzet gigási felemelkedésének.“¹

De e nyilatkozatok közt nincs igazi ellenmondás. Maga Széchenyi egyezteteti a látszólagos ellentéteket. „Valamint a köz-moralitásnak nagyobb-kisebb léte — mondja a *Stadiumban* — egyenesen hat az országi mechanikának jobb vagy rosszabb létre, úgy bizonyosak lehetünk, hogy a jobb mechanika megint visszahat az erkölcsiségre.“² Ez nagyon természetes, mert hiszen „a legfőbb értelem — mondja Széchenyi a *Töredékben* — egy-szersmind a legfőbb erény is.“³ „Általában — mondja egy másik munkájában — synonymák e fogalmak: erény és bölcsesség, becsületesség és jó szándék, hasznos és igazságos, jó és dicső.“⁴ Tehát egy nemzet nevelése csak úgy vezet progressióra, ha a nevelő egy tényezőt sem hanyagol el, „hanem az emberi alkotó tulajdonok azon egyetemes kifejtését czélozza, mely nélkül az emberi nem soha nem emelkedhetik a kellő magasságra.“⁵

Természetesnek fogjuk találni Széchenyiben az erkölcsi és értelmi ideálok e szoros egységét, ha visszagondolunk Mme de Staël eszméire, Herder humanitási ideáljára, vagy Franklin moráljára és Benthamre, a kinek hasznossági elvét szintén gyakran félreértették, mintha az egyén boldogságát hirdetné s nem a köznek javát.

Visszatérve Széchenyi történeti eszméinek sorára: Midőn a nemzetek így neveltetnek nagygyá erkölcsi, szellemi s anyagi irányban, különös sajátásaik s az általános emberi ideálok lehető összeegyeztetésével, oly javakra tettek szert, melyek nyereségében az egész emberiség osztozik.⁶ És a midőn férfikoruk után hosszú, vidám öregséget érnek, átadva erkölcsi hagyományukat a folyton előretörő emberiségnek, befejezik nemzeti életüket. S mint az ember csak egyszer él, úgy a nemzet életében is csak egy nemzeti korszak lehetséges.⁷ És mintegy megkoronázza rendszerét e felkiáltással: Valamint Istenben, úgy hiszek én az emberi perfectibilitásban.⁸

Mint láttuk, Széchenyi nem igen bizonyítgatja az értelmi és erkölcsi haladás történeti törvényét, éppen csak meghatározza és a nemzetek fejlődésének s elmúlásának törvényeivel igyekszik egyeztetni. A törvénynek érvényességében nem kételkedik, valamint a nemzeti és emberi élet párhuzamának tudományos értékében sem.

Ez eszméket majdnem egyértelműséggel hirdette az irodalom, melyet átkutatott, úgy hogy szinte vakmerőségnek lát-

¹ Hitel. 149. l. — ² 215. l. — ³ 20. l. — ⁴ Néhány Szó a Lóverseny körül. 77. l. — ⁵ Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg. 27. l. — ⁶ Hunnia. 106. l. — ⁷ Stadium. 22. l. —

⁸ Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg. 73. l.

szott minden kételkedés. De nemcsak ezt kell megjegyeznünk rendszeréről.

Kemény Zsigmond, midőn a nemzetek életkorának tanát Széchenyi ellenfeleivel szemben védelmezte, azt mondotta, hogy e tan nincs oly szoros kapcsolatban Széchenyi politikájával, mint azt ő maga képzelte. És igaz is, hogy Széchenyi politikai taktikáját történetphilosophiája nélkül is megérthetjük s igazolhatjuk. De ez a történeti rendszer, éppen mivel maga Széchenyi oly szorosnak képzelte annak kapcsolatát politikájával, nem lehet mellékes jelentőségű Széchenyi megértésére. Alapján egy vallás-erkölcsi postulatumot találtunk, csúcsán hitvallást, az egészet pedig vallásosságának szelleme hatja át. Kétségtelen tehát, hogy e rendszer folytonos és eleven életet élt Széchenyi belső világában, mert lelkének legmélyebb forrásaiból táplálkozott.

Az ősember táplálkozása.

(Kivonat *Ortway Tivadar* rt. 1907. febr. 11-én tartott székfoglalójából.)

Mi volt az ősember táplálkozása? A növény- avagy az állatvilág szolgáltatta-e neki a szükséges tápanyagot? A kik az ember legkezdetlegesebb állapotait a bibliai hagyományban ismerik fel, azok számára e kérdés már meg van oldva. E hagyomány szerint ugyanis „a Teremtő minden *gyümölcsöt termő növényt és fát* az ember táplálékául rendelt“. Majd hozzáteszi, „hogy Isten alávetette az embernek a *tenyer halait, az ég szárnyasait* és a földön mozgó *minden élő állatot. Minden, a mi mozo, és él, szolgáljon neki eledelül*. Mindent, úgy mint a zöld füvet, neki adott.“ A teremtés könyvének hagyományon alapuló ezen oktatása szerint tehát az első emberek *mindentevők* voltak. Csakhogy azok, kik nem a bibliai hagyományból, hanem a szorosan vett természettudományokból indulnak ki, a kérdés illetén megoldását nem fogadják el. Tényleg azt látjuk, hogy ellentétes nézet jut a mai tudomány terén kifejezésre, az a nézet, *hogy az ősember eredetileg növényevő volt s csak későbbben tette őt a szükség mindentevővé*.

Igy Hovelaque francia tudós szerint az első ember valószínűleg „vegetarianus“ volt s ezt a nézetet magáévá teszi Büchner sveiczi tanár is. De Rauber és Peschel is e nyomon haladnak s mint bizonyítékra az ember *fogalkotására* és *bélszervezetére* hivatkoznak. „Fogalkotására nézve — írja Rauber — az ember nem hús-, hanem *növényevő* lény. Belének aránylagos hosszúsága (1 : 10) őt a *növényevő* emlős állatok sorába helyezi.“ Peschel azonkép kiemeli, hogy „az embert fog- és emésztési

készülékei *növényi* táplálékra utalják“. Schurtz Henrik elegendőnek találja, „ha az emberi testalkatásra egy pillantást vetünk, hogy meggyőződünk arról, hogy fogalkotása nem képesítették őt eredetileg a nagyobb melegvérű állatok húsának szétszaggatására és elköltésére“.

Legott azonban föltűnik, hogy egyik válaszbán sincs meg a kívánatos határozottság. Az érveik gyengeségét a nevezett tudósok mintegy maguk is elismerik. Rauber ugyanis kijelenti, hogy „magából a fogalkotásból valami nagyon sok még nem következtethető“. És minthogy „a lények sorozatában az ember legközelebbi rokonai bár növényevők, a húst még sem vetik meg, hanem mindenféle kisebbrendű állatokra vadásznak is, azért szorinte aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy az ember sem tartja meg szigorúan a határt“. Peschel azonkép kiemeli az óvilági majmokra vonatkozólag, melyeknek pedig az emberrel egyenlő fogalkotásuk van, hogy mintegy szabályellenesen táplálkoznak, mivel nemcsak növényeket, de apróbb állatokat is megesznek. Ezt a tényállást Büchner is hangsúlyozza s több rendbeli példát hoz fel arra nézve, hogy fogságra jutott majmoknak a húsos ételek kedvencz falataik közé tartoznak. Hoernes ezért kijelenti, „hogy a majmok útjain haladó legprimitívabb embert is, bár fogai alkotása szerint *látszólag* növényi eledelre van utalva, mégis kizárólagos növényevőnek nem képzelhetjük“.

És tényleg az embernek sem a fogalkotása, sem a bél-szervezete nem olyan, mely komoly bizonyítékot szolgáltatna arra, hogy őt eredetileg tisztán *növényevőnek* jelentsük ki. Az ember fogai úgy az *őrésre* mint a *harapásra* egyformán alkalmasak, vannak tompa és éles, metsző fogai s már ez mutatja, hogy eleitől fogva képesített volt úgy a vegetabilis, mint az animális táplálék használatára. A fossilis embertől reánk maradt fogak nagyon is azt bizonyítják, hogy nehéz, kemény tápanyagok megdolgozására alkalmasak voltak. Különben is kiemelendő, hogy a legősibb emberek, kikről tudunk, az állathúst már sütéssel tették porhanyósabbá s így a megrágásra s emésztésre könnyebbé.

Tudjuk továbbá, hogy a feje-je-anyagok, ezen bonyolódott organikus vegyületek a legfontosabb tápláló anyagok, mert nélkülök nincs élet s nélkülök a növényi és állati szervezetben lehetetlen a sejtképződés. Már pedig a mai kémiai vizsgálatokon alapuló tudományos tapasztalat azt bizonyítja, hogy az ember emésztési szervei a növényi tápanyagot, ennek a növényben való felosztása és mechanikai elrendezettsége következtében sokkal tökéletlenebbül emésztik meg s sokkal kevésbbé használják ki, semmint az állatit. Az ember béltartalma sokkal gyorsabban szorittatik lefelé, semhogy belei képesek volnának a sejtburkokba zárt s sokszor elfásított növényi anyagok táporejét felszívni, míg

az állati anyagokéit sokkal tökéletesebben használják ki. Még akkor is, ha — a mi nem szükséges — azokat igen nagy mennyiségben fogadják magukba. Az ember bélszervezete e szerint éppen nem bizonyítja azt, mintha kiválóan növényi tápanyag emésztésére volna organizálva. Ellenkezőleg bélszervezete szerint az embert jobban hús- mint növényevőnek kell tartanunk.

Vajjon azonban, mondhatná valaki, nem állott-e az évezredek során az ember fizikai, anatómiai szervezetében a kiválasztás és alkalmazkodás törvényénél fogva oly átalakulás be, mely az eredetileg növényevőt utólagosan a húsevésre képesítette? Ez ellenvetésre alaposan megfelelnek megállapított tények. Az állatoknál ugyanis a testi szerveknek egyre finomodó különbözőzése, differencirozása tény. Azok az állatok, melyeket új táplálkozási módra kényszerítenek, testök szervezetében lassanként az új feltételek szerint minősülnek. De e jelenséget hasztalanul kutatnók az embernél. Az embernél eddig, mit a Darwin-féle leszármazási elmélet hívei sem vonnak kétségbe, maig még nem találtak oly emberfajt, mely a most élőtől lényegesen eltérne. Sem az eddig ismertté vált ősfajok, sem a most élő népek közt nem fedeztek fel oly embereket, melyeknek csak félakkora koponyatartalmuk volna, mint a milyenek azoké, melyeket rendszerint látunk. Az ausztráliai vagy tűzföldi embernek testi szervezése csak lényegtelen sajátosságokra nézve tér el az ariaitól vagy chinaitól s a mennyiben a történelem előtti nemzedékeknek testi alakultságát a fenmaradt csontmaradványokból megállapíthatjuk, annyiban azon eredményre jövünk, hogy az ősök külsőleg nem különbözhettek lényegesen utódaiktól. Azok a kezdetben oly nagy feltűnést keltezt különbözőségek, melyeket a praehistoriával összekapcsolt kraniologia megállapított tudományos tényekül hirdetett, a mai tudomány szerint semmisek. A diluviális típusok lényegben egyeznek a modern típusokkal. A neanderthali koponyáról, mely Kinget „a még nem beszélő homo neanderthalensis“ különös fájának létezettségére vélte feljogosíthatni, Virchow kimutatta, hogy az egy az angol betegség, a rhachitis és az aggkori köszvény, az arthritis deformans által pathologiailag befolyásolt koponya, melynek egyébiránt még negyedkori eredete sincsen bebizonyítva. A cannstatti koponyáról, melyben Quatrefages és Humy a „cannstatti külön faj ősére“ véltek ismerhetni, immár azonkép ki van mutatva, hogy az a neanderthali typushoz sorakozik s hogy diluviális kora szintén nincs még kétségtelenül bizonyítva. Az engisi koponya Huxley vizsgálata nyomán egészen normális koponyának bizonyult. A sípka-barlangi alsó állkapocstörödek, melyből a tönkrement diluviális óriás nemzedékre következettek, ugyancsak Virchow beható vizsgálatai szerint egy fogretentióban szenvedett egyéntől származik s így képződése tisztán egy patho-

logiai heterotopiából fejtendő meg. Azok a népek, melyek manapság főtáplálékukat a növényországból kapják, nincsenek emésztés dolgában különbül szervezve, mint azok a népek, melyek főtápanyagukat az állatországból veszik, pedig ilyen szervezeti különbséget okvetlenül fel kellene tételeznünk, ha az ember eredetileg növényevésre lett volna utalva. Éppen a rágó és emésztési szervek egyformasága bizonyít tehát leghitelesebben amellet, hogy az ősember kezdettől fogva *mindentevő* volt és csakis a körülményektől volt feltételezve, hogy táplálkozásában a növény- vagy az állatvilág szolgáltatja-e neki a főanyagot. Térbeli különbségek, nevezetesen a geographiai viszonyok: szélességi fokok, éghajlati, évi közepes hőmérsékleti és tengerszint felett való magassági, nem különben földtermékenységi viszonyok voltak és vannak a tápanyag kiválasztására és felhasználására döntő kihatással. Nyilván azok az emberek, kiket a végtelenül lassan haladó fajfelesztés, feltéve, hogy az, mint általán hisszük, egy közös centrumból indult ki, bújá tropusi vidékekre juttatott, mely dús növény- és gyümölcs-termeléssel szolgáltatta készen a tápanyagot, ott természetesen a növényországból vették és veszik azt az anyagot, mely az elfogyasztott erőt pótolja. Értjük azért, ha az indusok azt tartják, hogy az első emberek azon gyümölcsökkel táplálkoztak, melyeket a föld önmagától érlelt meg számukra. Ez igazságszámba jön ma is a térítő zónakörök közt fekvő oly földterületekre nézve, melyekben a pálma datolyái, a kenyérfa gyümölcse, a gesztenye, cacao, ananas, avagate vagy a cocusfa diói elegendők a lakosságnak munka nélkül való táplálására. De oly vidékeken, hol a föld által följárlott gyümölcsfélék nem voltak elégségesek a lakosság táplálására vagy a hol azok az évszaki változások következtében fogyatkozók voltak, ott e hiány vagy fogyatkozás az embereket egyéb tápforrások keresésére és felhasználására kényszerítette. A tengerparti vidékekre vagy a homoksivatagok s terméketlen pusztaságok széleire, vagy magas éjszaki sarkvidékekre juttatott emberek csaknem teljesen nélkülözték a vegetabilis tápanyagot, ott ők az *állati* tápanyagra egyenest rá voltak szorítva: tengeri halra, kagylóra, rákra, rozmárra, fókára, czetre s egyéb tengeri faunára, pusztaságban s erdőségben ragadozó állatfajokra s madarakra. Értjük azért, hogy ily vidékek lakóinak közös tudata szerint a *hideg- s melegvérű állatok* voltak őseik eredeti tápszerei. Gondolhatnak-e a mai lappok és samojedek, a jakutok és tsuksok, az eszkimók és grönlandiak, kik képzőművészeti talentumukat iramszarvasok, czethalak, fókák, rozmárok, jegesmedvék, kutyák és madarak rajzolásában és csontlapon való kifaragásában merítik ki, mást, mint azt, hogy az ő őseik ez állatok húásával és zsirjával táplálkoztak?

De a helyi kiható viszonyokon kívül mindig tekintettel kell

lennünk arra a *gazdasági munkára* is, melylyel a tápanyag összegyűjtése avagy új tápforrások szerzése együtt jár. A vadon termő növényekhez: gyümölcs- és gyökérfélékhez jutni mindenesetre kényelmesebb, mert könnyebb volt, mint az állatfélékhez, hisz ez utóbbiak kézrekerítése, vadon állapotban természetén s számos esetben az ember erejét fölülmúló physikai erővel bírván, nyilván mindig csak nehézség: elszánt küzdés és életveszélyeztetés mellett történhetett. Ezért nyilvánvaló, hogy tropikus vidékeken az állatvilág csak másodsorban játszott az ember táplálkozásában szerepet, de hogy mégis felhasználta, azt a tropikus vidékek mai ősnépeinek példája is kétségtelenné teszi. A rendszeres gazdasági munkától idegenkedő ősembert oly vidékeken, hol a természet nem hívta őt terített asztalhoz, a tápanyag hiánya kényszerítette a nehezebb munkára: a veszedelmesebb állattal való megküzdésre is. Látjuk, hogy ma is a sarki vidék, a moszatok és saxifragák, a törpe nyír és gletscher-fűz hazája növényileg nem tudja lakóit táplálni. Látjuk, hogy az európa-ázsiai fátalan pusztaságok sós füvei s hagymanövényei sem biztosítják az ott élők életfentartását, amiért is az *állatvilágnak* kell a hiányt pótolnia. Különben az állatokkal való harc mindig előbb állott be, nemcsak a védelem hanem a táplálkozás szempontjából is a természetnek növényvilági mostohasága pótlásául, mintsem a természet fogyatkozásának *földművelési* munkával való pótlása. A vadászat és halászat azért régebbi kulturállapot, mint a nomadizálás és a földművelés. A nomadizálás marhatenyésztést, a földművelés marhatenyésztést és társadalmat tételez fel. Ezért értjük az egyiptomiak hitét is, mely szerint ők legrégebbi időkben (a maguktól termő) füveket ették: a *mocsárnövények szárait és gyökereit*, használták aztán második táplálékul a *halakat*, melyeket a folyó nagy bőségben nyújtott vala kivált áradáskor, de ették végül a *legelő marhahúsát* is, mert hiszen mint földművelő nép baromtenyésztő nép is volt. A nehéz földművelési munkára legeslegutoljára szánta el magát az ember életfentartási ösztöne.

Ilyformán a tisztán történelmi bölcselkedés is rávezet azon igazság megismerésére, hogy az ember táplálkozásának történetében flora és fauna egyaránt igényt tarthat a prioritásra. Éppenséggel nem mondhatni, hogy a növényi táplálkozás, a herbivoracitas mint *alantasb kulturfok* megelőzte legyen az állati táplálkozást, a carnivoracitást mint *magasb kulturfokot*. De viszont azt sem fogadhatni el, mit a palaeolithkorú ősemberről egy magyar kultúr-történetíró mond, ki szerint az ősember tápláléka *állathús* volt, de aztán szükség által rábírta, *növényevővé* is lett. Ennek csak úgy volna értelme, ha az író vele azt akarná kifejezni, hogy a *vadászból földművelő lett*. Az ember kezdettől fogva *homo omnivora*x, mit a testszervezeti és történetbölcséleti érveken kívül a

barlangok, a kagylódombok, a turfarétegek s a czölöpépítmények fenmaradt *konyhahulladékai*, de úgy a történeti ősnépek mint a mai ősnépek életmódja is bizonyítanak.

Am kétségbevonhatatlan igazságnak tekintendő továbbá az, hogy az embernek az éghajlati és földrajzi viszonyokhoz való alkalmazkodási képessége mellett éppen a *mindentevőiségre* való organizáltsága tették neki multban és jelenben is fájának minden ellentétes viszonyok közt való fentartását és folyton való szellemi fejlődését lehetségessé. A multban azok a nagy klímaváltozások, melyek kimutathatólag nemcsak continensünket, de földünk összességét érték, nem jártak az ember elpusztulásával, úgy a mint az a táplálkozásra egyoldalulag s korlátozottan organizált állatoknál volt az eset. Mikor azok a gazdag legelők, melyek a continensnek mai kialakulását megelőzőleg Európa éjszaki, nyugati meg déli tartományait, nevezetesen Angliát, Belgiumot és a Földközi tenger tartományait állati élet-tartásra annyira alkalmasokká tették, lassú süllyedésben tenger színe alá kerültek, akkor az ezen bújó legelőkön táplálkozó állatfajok: a nagy kérődzők, vastagbőrűek, ormányosak; és mikor a klímában gletscheri és tropus-ellentétek váltották fel egymást, akkor meg számos egyéb növényi és hűsevő állatfajok is vagy teljesen elpusztultak, vagy még idején visszahúzódtak aequatoriális vagy pedig sarki régiókba, mert azok az állatok mind csak az organizáltságuknak megfelelő természet tápanyagaihoz és klímájához tudtak alkalmazkodni s tovább megélni csak úgy tudtak volna, ha testi szervezetüket egyéb elütő tápanyagok felvételére s egyéb éghajlati befolyások elviselésére átalakíthatták, minősíthették volna, míg az ember az öt körülvevő természet kedvező és kedvezőtlen viszonyaihoz egyaránt alkalmazkodva és minden élelmezési és égalji akadályok felett diadalmaskodva, magát ezentúl is fentarthatta. De tisztán culturális tekintetben is fejleszthette egyre határozottabban munka és szabadságszeretetét, melyek nélkül nincsen cultura. A mily bizonyos, hogy az ételkiválasztás, az ételanyagok az ember testi alkatára határozott befolyással nincsenek, amennyiben az ételek nemei iránt, ha táplálásra kielégítőek és kellően emészthetőek, a mindent kellő anyagokká átformáló test közömbös, épp oly kétségtelen, hogy a tápanyagok előteremtése és kiválasztása nagyban előmozdítja a culturember anyagi és szellemi életének termékenységét és szabadságát. Az a nép, a mely egyoldalulag csakis növényi eledellel táplálkozott és táplálkozik, hiányozván belőle a szellemi erő teljességét fentartó energia, szabadságszeretetének fejlesztésében megvult s megvan akadályozva. A hol a banana nő — mondja Emerson — ott az emberben az állati rendszer tunya s magasb ösztönök rovására ápoltatik. Nálunk is példakul szolgálhatnak azok, kik jóformán csakis burgonyával táplálkoznak.

A kik pedig a vegetabilis anyagok mellőzésével jóformán csakis hússal táplálkoznak, a mint erre tanulságos példákat találhatni Amerikában és Angliában, azoknál a szellemi erőteljességet fenntartó energia mérséketlensége következtében a túlingerültség és a beteges idegesség mutatja az egyoldalú táplálkozás káros következményeit. Vegetarius népek még soha sem alapítottak culturállamot. Indiából igazi cultura még nem áramlott ki. De gyűjtő-, vadász- és állattenyésztő nomád népek sem alapítottak culturállamot, a mint erre a mai ausztrál-négerek, a buschmannok vagy a paumotu-szigetiek is képtelenek. Tényleg nem minden népre illik gyakorlatilag a nagy Aristoteles elmélete, hogy „az ember államalapító lény, zoon politikon“. Culturállamokat csakis földművelő és iparúzó népek alapítottak, melyek nagyrészt hús- és növényfogyasztók, mert csakis ezek igazi kultura- és erőhordozók. Ez okból azok, kik az emberiség számára egyoldalulag, mert organizáltsága ellenére, de mégis feltéve, hogy jóhiszeműleg egy általános érvényességű táplálkozási rendszert akarnának akár az állati, akár a növényi tápanyagok kizárásával felállítani, merő *képtelenségek* hirdetői és merő *képtelenségek megvalósítására* törekvő utópisták.

Eötvös és Trefort tervezett folyóirata, a „Pesti Havi Irat“.

(Felolvastatott 1907. február 4-ikén.)

Ferenczy József „A magyar birlapirodalom története“ czímű, 1887-ben kiadott művében (373 lapon) megemlíti s röviden tárgyalja is, hogy Eötvös József és Trefort Ágoston 1841-ben egy tudományos folyóirat kiadását tervezték; de mivel egyes részletében tévesen tárja elő az anyagot, másrészt pedig mivel az azóta írt Eötvös-életrajzok nem vettek Eötvös tervéről tudomást, alkalomszerűnek tartom az Eötvös és Trefort folyóíratára, a Pesti Havi Irat kiadására vonatkozó történet föllevenítését.

Eötvös és Trefort, mint a M. T. Akadémia tagjai 1841. szept. 14-én folyamodványt nyújtottak be a m. kir. Helytartótanácsnál egy 5—6 íves havi folyóiratnak, Pesti Havi Irat czímen való kiadhatása ügyében, a melyhez egyúttal a szokásos postai kedvezményt is kérték. Eötvös és Trefort folyamodványa, sajnos, nem maradt reánk, de a helytartótanácsnak 1841. évi és 1770. sz. és 2122. sz. és 1842. évi 1615. sz. iratai, továbbá a kancelláriának 1841. évi 14823. és 17997. sz. iratai eléggé tájékoztatnak az ügy állásáról.

A folyamodók abból indultak ki, hogy a nemzet életét figyelve két igazság tűnik mindenkinek a szemébe: 1. hogy haladunk, 2. hogy ez a haladás, gyorsasága mellett is, az életre kevesebb hatással volt, mint remélték. Ezt a hiányos ismereteknek köszönhetjük. Mivel a lapok napiérdekű dolgokkal foglalkoznak, a közönség pedig tudományos műveket nem vesz, ezért volna a tervezett tudományos havi folyóírra szükség, a mely a postai költségeken kívül 6 pengő forintba kerülne.

A szerkesztők a folyóíratot három rovatra akarták osztani. Az elsőben a jog, a történet és nemzetgazdaság mezejét áttekintő rövid értekezéseket akartak közölni, a melyekkel ezen tudományokban nálunk elterjedt előítéleteket szándékoztak eloszlatni és kiírtani.

A második rovat, *Külföld* czímmel, a külföldi iratokban tárgyalt politikai eseményeket, a harmadik rovat, a *Hon* című pedig oly belföldi politikai vagy más híreket tartalmazott volna, a melyek a folyóírat megjelenése előtt a hazai újságokban már napvilágot láttak és a hatóság engedélyét e célra elnyerték.

Mint látható, a folyóírat politikai irányú cikkeket akart közölni. Az akkori cenzúrai szabályok értelmében az ily ügyet a helytartótanácsnak a magyar kancellária útján a felséghez kellett terjesztenie.

A helytartótanács tehát 1841 október elején tartott ülésében a kérést azzal terjesztette fel a kancellária útján a felséghez, hogy a folyamodók kiváló szellemi tehetségükért közbecsülést élveznek s az előfizetők érdekeinek biztosítására is elég alappal vannak ellátva, ezért a kért engedély megadását a megjelölt és nem kifogásolható tartalommal, az előírt censura és a szokásos postai kedvezmény mellett ajánlja.

A nádor a helytartótanács ezen határozatát október 10-ikén tette át Majláth Antal kancellárhoz. Kisérő levelében (Helyt. tan. 1841. év 1770. sz.) megjegyezte, hogy neki a folyamodók kérése ügyében több megjegyzése van, még pedig, hogy a politikai értekezésekről nem fejtik ki elég világosan szándékukat, azonkívül, hogy ha az egyik folyamodó, báró Eötvös József főrend is, még sem menthető fel, a mint az más hirlapoknál szokásos, az előfizetők érdekeinek biztosítására szükséges pénz-alap (cautio) felmutatásától s végül megjegyzi azt is a nádor, hogy báró Eötvös József személye ismeretes ugyan, de a másik folyamodóé nem, azért Trefort Ágostonnak személyéről, képességéről és érzelméről információkat kellene bekívánni.

A kancellária 1841 október 21-iki ülésében tárgyalta a kérést s a helytartótanács véleményét és a nádor megjegyzéseit mérlegelve azt ajánlotta a felségnek, hogy az engedély megadása előtt a folyamodók felszólítandók, fejtsek ki szabatosabban a

folyóirat 2. és 3. rovatának tartalmát, mutassák ki a szükséges cautiót, azonkívül a személynök felszólítandó, tegyen jelentést Trefort Ágoston képességéről és érzelméről.

A felség elfogadta a kancellária előterjesztését s október 21-iki rendeletével utasította a helytartótanácsot a fenti értelembe.

Eötvös és Trefort a helytartótanács részéről értesítettén, október végén vagy november 1-én újabb folyamodványt nyújtottak be a helytartótanácsnál, a melyben kifejtették, hogy a személyes élű vitakozások a tervezett folyóiratról ki vannak zárva, a 2. és 3. pontban pedig nem akarnak oly külföldi vagy országbeli eseményeket közleni, amelyek eddig még nem jelentek meg honi hírlapokban, hanem az a céljuk különösen az értekezési rovatban, hogy minden hónap végén a közben már honi hírlapokban megjelent eseményeket az olvasó közönségnek általános áttekintésben bemutassák. Azonkívül mellékelték gróf Forgács Lajos 6000 frtról szóló cautiós levelét s megjegyezték még, hogy Eötvös személye ismeretes, mivel közhivatalt is viselt, Trefort személyére pedig jellemző, hogy akadémiai taggá 34 szavazat közül 33-mal választották meg.

A helytartótanács az újabb folyamodványt (mely szintén nem maradt ráuk) 1841. november 2-án vette tárgyalás alá. A gyűlésen Mérey Sándor elnöklete alatt Lovász Sándor előadó, Privitzer püspök, gr. Pongrácz, gr. Sorsich, gr. Hersich, Redl, Andrásy, Stahly, Zsedényi és Szobovits consiliariusok voltak jelen és azt határozták, hogy a kérést pártolólág terjesztik fel a felséghez, mert a folyamodók a kérésük ellen esetleg felhozható minden nehézséget megczáfolnak, az előfizetők érdekének biztosítására pedig mellékelik gr. Forgács Lajos cautiós levelét, és mivel Szerencsy István kir. személynök mellékelt bizonyítványa arról tanuskodik, hogy Trefort Ágoston kiváló tehetségű, kitűnő nevelésű, nemes erkölcsű, tisztességes, tevékeny, jó vallású és politikai érzelmű férfiú.

A nádor a helytartótanácsnak ezt a felterjesztését november 28-ikán kelt (Helyt. tan. 2122. sz.) levelével küldötte meg Majláth Antal kancellárnak s megjegyezte, hogy véleménye szerint a kívánt feltételek teljesültek s így a kérésnek helyt lehet adni, annál is inkább, mivel óhajtja, hogy báró Eötvös József, a kit írásaiban mindig mérsékeltnek ismer, ily elfoglaltságot nyerjen.

A kancellária deczember 30-iki üléséből pártolólág terjesztette fel a kérést a felséghez, a ki megadta az engedélyt. Erről azonban a helytartótanács 1842. október 25-iki üléséből értesítette Pest vármegyét azzal, hogy közölje a folyamodókkal a „szokott feltételek és óvások mellett“ megadott engedélyt.

Pest megye (1842. évi jegyzőkönyv 6136. száma szerint) végrehajtotta a rendeletet. Zlinszky János főszolgabíró útján értesítette a folyamodókat és maga is tudomásul vette a rendeletet a szokott fentartással, „a mennyiben netalán a bennemlitett feltételek, és óvások a' sajtó szabadság ügyét érdeklének, annyiban az e részben már sokszor ismételt viszont óvásokat e megye rendei megújítják“.

A folyóirat történetéhez még a következőket kell megjegyznem. Eötvös József eredetileg nem Treforttal, hanem mással vagy egyedül akart ily folyóirat-félét kiadni. Ezt látszik bizonyítani Széchenyi István, ki naplójában már 1841. január 29-én így ír: „Eötvös Pepi Balogh Pállal, Kossuthal egy Useful Knowledge stb. tervez. Batthyány Lajost meghíják — engem nem“. Széchenyi különben a Kelet népe című művében is említi Eötvösnek tervét a 166—7. lapon így: „Feltűnik nekik némi tömlőczözöttnek sápadt képe, megesik szivük rajta és rögtön tömlőczők javítása kerül legelső sorra. (Czélzás Eötvös Vélemény a fogházjavítás ügyében című értekezésére, mely Szalay Themis című folyóiratában jelent meg) Látnak tudatlanságot jobbra-balra és ezen megesik szivük — bár valahára magokon is megessenék egyszer s ezt ne felejtlenék — im tüstént születik az useful knowledge gyermeke“.

Eötvös József igen jó barátja volt Szalay Lászlónak, ki 1840-ben kiadta a Budapesti Szemlét, az első magyar szemlét, a melybe Eötvös Józsefen kívül, még Trefort Ágoston, Schedel Ferencz, Lukács Mór és Henszlmann Imre is dolgoztak, de a mely két kötet után a részvétlenség miatt abbamaradt. Eötvös ezt a vállalatot akarta feleleveníteni, de tényleg nem indította meg tervezett folyóiratát. Annyi idő telt el, két év, a tervezés és az engedély elnyerése között, hogy elment talán a kedve a megindítástól.

Viszota Gyula.

Petőfi és a socialismus.

(Kivonat *Ferenczi Zoltán* lt. 1907 febr. 4-iki székfoglalójából.)

Értekező a megválasztásáért kifejezett köszönet után fölemli, hogy az Akadémiában eddigelé csak egyszer volt szó Petőfiről, midőn a Nyelvtudományi osztály jelentése alapján a forradalom után tartott első nagygyűlés, 1859. decz. 15-én, megjutalmazta a költőnek 1847-ben megjelent *Összes költeményei*-t. Most ez alkalommal értekező azért kíván a költőnek a socialismushoz való viszonyával foglalkozni, mert évek óta a budapesti socialdemokraták és nemzetközi socialisták márczius 15-én a költő szobrát, mint olyanét szokták megkoszorúzni, mint a ki Marx Károlylyal és nálunk Táncsics Mihálylyal együtt a socialismus egyik előharczosa volt. Értekező ebből a célból vizsgálat tárgyává teszi, hogy socialista volt-e a költő s ha nem, elszórt eszméivel és működésével, általában politikai programjával mily viszonyban áll a socialis tanokhoz. Itt értekezésének rövidítve azt a részét közöljük, mely arra felel, socialista volt-e Petőfi?

A socialismus különböző árnyalatai éppen abban az időben öltöttek szabatosabb formát az elméletekben, mialatt Petőfi különböző helyeken növekedett, majd pedig nehéz harczeit vívta a sorssal; sőt maga a „socialismus“ szó, mint ezen elméletek összefoglalt elnevezése, ebben az időben (1832) szerepel első ízben Leroux Péternél, ki ugyan határozatlanul, de mint az individualismus ellentétét használja.

De jóllehet több éven át általában alig értettek alatta mást, mint a demokratia radikálisabb felfogását; mégis jelentése gyorsan kialakult és határozottabb lett, kezdtek érteni és magyarázni e szó alatt azokat a rendszereket, melyek meg akarják változtatni nemcsak a társaság politikai szervezetének alakját, mert ez úgy sem vezetne az általok kitűzött célra; hanem a társaság alapjait, sőt lényegét akarják felforgatni s tanaik nevében a jelenlegi állam szükségképi feltételeit, a tulajdont, a családot, az egyéni szabadságot akarják megsemmisíteni s helyökbe az állam gazdasági berendezésének oly rendszerét helyezni, mely a teljes egyenlőség alapján létesitné a társulást, a solidaritást,

a kölcsönösséget s a munkához való jogot és köteleességet. Mindezek nevében jöttek létre a tulajdon új berendezését követelő communismus és collectivismus tanai, melyek közül amaz az összes magántulajdonnak közös tulajdonná átalakítását, emez a termelés, forgalom, csere és hitel eszközeinek közösségét kívánja a magánhasználati és fogyasztási cikkeknek magánkézben való meghagyása mellett.

A socialismus e jelentése szükségképi következménye volt annak, hogy a szabadszerzés rendszere multhatatlanul a tőke uralmát eredményezi a munka felett s így oka a függésnek, szegénységnek s az ebből folyó bűnöknek. Az egyetlen helyes viszony tehát az, mely szerint a tulajdon a munka arányát kövesse s ezt a felosztást az államnak kell végeznie. Ez alapon a communismus szerint minden ember egyenlőnek születvén, egyenlően kell dolgoznia s egyenlő joga van a javakhoz; vagy a socialismus tágabb felfogása szerint, csak a munka ad a javak egy részéhez jogot s a javak felosztásának a munka arányát kell követni.

A mint látható, attól az időtől fogva, hogy Babeuf 1796-ban egyenlőségi és communista nézeteit először próbálta meg egy összeesküvés által az akkori directorium megbuktatásával az életbe átvinni: az elmélet a socialismus vagy hát a nemzetgazdasági jobb berendezés terén nagyot haladt és nem elégedett meg a nagy néposztályok nevében a politikai egyenlőség legszélesebb gyakorlatával sem. Már Babeuf összeesküvésének jelszava ez volt: a forradalom nem valósította meg a valódi, a tényleges, azaz a gazdasági egyenlőséget, mert ez csak az egyéni vagyon megszüntetése, a communismus által érhető el. „E szerint szükséges a társadalmi intézményeket oda emelni, hogy mindenkit megfosszanak még reményétől is, hogy valaha gazdagabb, hatalmasabb, vagy ennél fogva kiválóbb legyen, mint egyenlő társai“.

Ezóta folyvást kísért az a főelv, hogy a magántulajdon az emberek túlnyomó része legfőbb boldogságának ellensége. Most tehát az elmélet főczélja lőn, a társaság megfontolt újraszervezése az emberi akarat által; mert a francia forradalom által proklamált alapelvek a népre nézve csekély értékűek; sőt általában is a politikai forradalmak céltalanok, ha nem járnak a társadalmi rend felforgatásával is. A formális szabadság uralma, melyet a nagy forradalom behozott, ámitás, míg a társadalomnak két osztálya: a szegények, tudatlanok és hiszékenyek s velők szemben a gazdagok, miveltek és felvilágosodottak osztálya fennáll; mert a világ összes törvényei sem gátolják meg, hogy az első osztály ne legyen a másodiknak rabszolgájává. Tehát a munkás-osztályt csakis a föntebb vázolt gazdasági alapelvek megvalósítása, a munkához és megélhetéshez való jognak tényleges gyakorlata elégeitheti ki.

Miképen alakultak ki ezek alapján az egyes tanok a communismus és collectivismus különböző felfogása és olykor megkísérlett, de mindannyiszor meghiusult gyakorlati kísérletei által, miként maradnak számosan az elmélet terén, miként alakítanak mások titkos társulatokat, hogy gyakorlatilag működve előkészítsék a polgári osztálylyal közösen a politikai forradalmakat, hogy ezek által megcsinálhassák a socialis forradalmat; miként hatolnak be a különböző socialis tanok a tőke és munka mind szédítőbb ellentéte következtében az öntudatra jutott proletariatusba, mely végre Marx Károlyban hatalmas szószólóra talál: mindez részletesebben nem tartozik ide és csak azt jegyezzük meg, hogy Marx 1847 november-december havában, Londonban, a communista congressus alkalmával Engelssel együtt fogalmazta meg azt a *Kommunista kiáltványt*, mely a *Fédération des justes* „minden ember testvér“ régi, békés jelszava helyébe az új küzdelem harcziás felhívását iktatta: „minden ország proletárjai egyesüljetekek“.

Ez a kiáltvány, melyről a tények összefüggése érdekében pár szót mondanunk kell, a következő alapgondolatokat fejezi ki. A gazdasági termelés és minden történelmi korszaknak ebből szükségkép következő társadalmi tagoltsága, teszi az illető korszak politikai és szellemi történetének alapját. Ehhez képest az ősi birtok- és vagyonközösség felbomlása óta az egész történelem osztályharczok történelme volt, oly harczoeké, melyeket a kizsarolt és zsaroló, a leigázott és uralkodó osztályok egymással vívtak a társasági fejlődés különböző fokain; ez a harc azonban most oly fokot ért el, melyen a kizsarolt és elnyomott osztály (proletarismus) többé az őt kizsaroló és elnyomó osztály (bourgeoisie) alól magát föl nem szabadíthatja a nélkül, hogy ugyanakkor meg ne szabadítsa az egész társaságot örökre a kizsaroltatástól, elnyomástól és osztályharczoktól.

A nevezetes kiáltvány többi része nem egyéb, mint a Marx előtt már föllállított socialis tanok kivonata, de az itt említett elvek egészen övéi s ezek nevében a kiáltvány záró alapelve ez a felhívás: „Minden ország proletárjai egyesüljetekek!“

Most ezek előrebocsátása után térjünk át Petőfire. Itt költeményei közül különösen *Palota és kunyhó*, *A nép nevében*, *A XIX. század költői*, *Kazinczy Gáborhoz*, *A koldus sírja*, *Okatootátia*, *Föltámadott a tenger*, *A király és a hóhér*, *A nemzetgyűléshez*, *A mágnásokhoz*, *Az apostol* és néhány hely prózai műveiben s leveleiben, azok, melyeket különösebben figyelembe kell vennünk.

Ehhez képest a költő egész életének s gondolkozásának ismeretével tekintsük meg mindezeket közelebbről. A *Palota és kunyhó* az urának fényében kevélykedő palotát, a kin csak a ráaggatott, őrzött kincs ér valamit, de a palota és az úr napjai

egyaránt meg vannak számlálva: éles ellentétbe állítja a kunyhóval, hová ő oly gyönyörrel lép, mert a sötét szobákban fényes szívek találhatók, mert a szalmakunyhókban születnek a nagyok, a megváltók, egyszóval mindazok, kik a világnak szentelik magukat. A nép mégis mindenfelől csak megvetést és inséget lát; de a költő biztatja, hogy ha a múlt s jelen nem is, a végtelen jövő a népé; ő a kunyhó szent födele alatt letérdel, kéri a nép áldását s viszont ő megáldja a népet.

A XIX. század költői-ben föl hívja költőtársait, hogy mint az ég rendelte, legyenek ők a pusztában vezérlő lángoszlopok; tehát „átok reá, ki elhajítja kezéből a nép zászlaját“. Ugyanitt szól a „nap hevében, éhen-szomjan kétségbeesve“ tengő milliókról s egyszersmind három pontban jelöli meg a törekvés végczélját; t. i. ha mindenki a bőség kosarából egyaránt vehet, ha mindenkinek egyenlő joga lesz, ha mindenki egyenlően részesülhet az oktatásban, akkor megállhatunk, mert ott a Kanaan.

A nép nevében költeményében Dózsa György szellemére hivatkozik s figyelmezteti a nemességet, hogy ne várja, míg a nép maga erővel veszi el a magáét. Azonban a míg régen csak kenyeret kért, most emberhez illőn „jogot, emberjogot a népnek, mert a jogtalanság a legrútább bélyeg“ s Isten megbünteti, ki ezt teremtményeire rásüti. De a kiváltságokra joga sincs a nemességnek, mert a hazát a nép szerezte és tartotta meg, tehát az emberiség nagy szent nevében jogot követel a népnek, követeli ezt a hon nevében is, mely eldől, ha új védoszlopot nem nyer a népben.

Kazinczy Gáborhoz, a hozzá intézett költeményben, mint lelke rokonához szól, „a nép nevében, melynek Kazinczy is hive és a ki szintén a nép felszabadításának katonája. Mint egy új Prometheus, fekszik évezred óta „a bilincsre vert nép, és rágja máját a saskeselyű, és vérzi lábát és kezét a láncz“; de ők le fogják rázni róla a vasat s elűzik tőle a saskeselyűt.

A koldus strjá-ban egyebek közt fölemlíti azt is, hogy a koldus a csaták tűzében vérével áldozott az urak birtokáért, kik őt később éhen halni hagyták. Okatootáia költeményében gúnyolódva szól arról, hogy hazánkban a paraszt és a nemes külön osztályokat alkot; földolog itt a kutyabőr, melyet sok úr testén visel s a népnek csak ígér, de mitsem ad.

Föltámadott a tenger költeményében újong „a népek tengere“ föltámadásának, viharának, üvöltésének, mely a hajókat pokolra süllyeszti s ő lelkesen biztatja a népet, e tengert, hogy égis dobva tajtékát, örök tanulságul az égre írja fel, hogy „habár fölül a gály a alul a víznek árja, azért a víz az úr“. Így örül a földindulás, néplázadás gyarapodásának A király és a hóhér költeményében is.

A nemzetgyűléshez szólva arra buzdítja a követeket, hogy új hazát kell alkotniok, szebbet, tartósabbat a réginél, melyben „ne legyenek kiváltságok kevély nagy tornyai, sötét barlangok; denevértanyák“; hanem teljes legyen benne az egyenlőség és szabadság.

A *mágnásokhoz* című, egyébként nem hiteles szövegű költeményben, mely különben versbe szedett vezérezik, a nép nevében szól; felhívása olyszerű, mint egy új Dózsa Györgyé, hogy a nép, mely hiába kérte tőlük az emberek közé befogadást, most, ezer évi szenvedés után álljon bosszút rajtuk; de aztán szelidebben szólva, hozzáteszi, hogy a nép kész elfelejteni az ezeréves kinokat, ha az urak testvérül fogadják, ha elvetik kevélységöket, czímeröket s a nép teljes egyenlőségét elismerik.

Az *apostol*, 1848 júliusában és augusztusa elején írt hosszú elbeszélő költeménye, mintegy összefoglalása egy nagyszabású történetben mindannak, a mit ő a költő hivatásáról, a nép elnyomásáról s a felszabadulás munkájáról és kötelességéről összes egyéb műveiben vallott. Ennek hőse, Sylvester, oly férfiú, kiben az erény s az ezzel szükségképen együtt járó nyomor egyesül; egy félisten, a kiben meghal az ember s csak a polgár él, ki nem bír éhezni családjának kenyeret keresni, mert az ő hivatása az emberiség felszabadítása a rabszolgaságból s egyetlen feladata az, hogy embertársai rabokból újra emberek legyenek. Ebben áll Istentől való elhivatása, mert az Istentől való legnagyobb eltérés a rabszolgaság, ez a bűnök szülője s ki embertársai előtt meghajol, az az Istent gúnyolja. Magából a cselekvényből kitűnik, hogy Sylvester valódi törekvése a népnek, melyet mindenütt nyomor és gazság gyötör, mely eddig csak kötelességeit ismerte. felvilágosítása jogairól; arról, hogy a szolga is ember és még az úr és szolga, a munkaadó és munkás viszonya nem változtatja meg az egyenlőség természeti jogait. Midőn tehát egy falucskába, a szegény emberek meghívására, jegyzőnek megy, ő, a ki elhárította a gazdag hivatalra meghívást, a néphez így szól: „Üdvöz légy, nép! úgy nézz szemembe, tanítód és atyád leszek. A bölcső óta mit vertek fejedbe? Kötelességedet; én megtanítlak jogaidra!“

De a faluban két halálos ellensége támad: a pap és a földesúr. Ezek, midőn fenyegetésekre nem hallgat, mint istentagadó és lázító ellen, felingerlik az általa imádott népet; távoznia kell, azonban elhatározza, hogy ezentúl a még gyermek népnek felvilágosításán kettős erővel fog küzdeni. A fővárosba jő, hol egész szabad lelkét beleönti egy műbe; a mű dicső, remek, melynél „különbet még Rousseau sem írt“, de a censura miatt meg nem jelenhet s ő inkább meghal, hogysem meggyőződése ellen írjon valamit. Így művet mű után írva telnek el évek, mialatt egyik gyermeke éhen hal. Végre egy titkos nyomdán kiadja műveit.

„Mi volt ezen művekben? az, hogy a papok nem emberek, de ördögök, s a királyok nem istenek, hanem csak emberek, és minden ember ember egyaránt, s az embernek nemcsak joga, hanem teremtőjéhez kötelessége is szabadnak lennie, mert a ki Isten legszebb adományát meg nem becsüli, magát az Istent sem becsüli az!” (XVI.) Alább is (XVII.) azt mondja, hogy „egy közös jó van, miből egyenlően jár mindenkinek a rész, s ez a közös jó a szabadság, ki ebből mástól elvesz egy porszemnyit is, halálos vétket követ el s azt ki szabad, azt ki kell irtani“. Ezt adta tehát Sylvester tudtára az embereknek s ezért kerül börtönbe. Midőn tíz év múlva kiszabadul, akkor sem kérdez mást, mint azt, hogy „szabad-e a nemzet, a haza?“ s midőn látja, hogy a világ még mélyebbre görbedt, hogy az emberiség napról napra törpül s a zsarnokság óriásodik: akkor is ezért tesz nagy, de elhibázott kísérletet a királygyilkolással, melyért azonban újra a szeretett nép fogja el s adja a hóhér kezére. Egy epilógusban aztán a költő feltárja a szebb jövőt, midőn a nép visszaszerzi szabadságát s keresi a hősök tetemeit; de nem leli, mert rég elhamvadtak a bitófa mellett.

A prózai műveiből idézhető helyek ezekkel párhuzamosak, sőt azonosak. A költészetről szólva, azt mondja, hogy „a múzsák nem conservatív kisasszonyok, ők haladnak a korral, s minthogy a század jelszava „éljen a nép!“ a múzsák is leszálltak az aristokratikus Helikonról, s a kunyhókban telepedtek meg“. (*Üti levelek*. VII.) Még határozottabban írja Aranynek 1847 február 4-én: „Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martirkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az aristokratiát!“

Utóbb, 48-ban még lelkesebben ezt mondja *Nyilatkozatában* (jún. 15.) a népről: „Kaptam az alkalmon, hogy a ki eddig az irodalomban képviseltem a népet, képviseljem most az országgyűlésen is . . . ki ismerné jobban szükségéit, mint én? ki védelmezné lelkesedettebben jogait, mint én? hiszen a nép az én vallásom, istenem!“ Majd ugyanott így végzi: „a nép én előttem szent, annyal inkább szent, mert gyöngé, mint az asszony s mint a gyermek. — Dicsértessék a nép neve most és mind örökké!“ E hely teljesen azt fejezi ki, mit *Az Apostol*. Ott a szintén csaldott Sylvester szájába e szokat adja:

„Ez hát a nép!“ kiálta föl,
Ez hát a nép, a melyet én imádot,
A melyért élni s halni akarok!

Ilyen volt ezredév előtt . . .
 De semmi, semmi, ezredév után
 Majd nem lesz ilyen; még most gyermek ő, kit
 El lehet könnyen bolondítani,
 Majd meg fog ő érni, férfi lesz belőle,
 S épen mert gyermek, gyámolítani kell.

A népet inkább ölelő kebel tehát, mint a költőé, már nem lehetett volna. Felfogása e helyekből teljesen világos. Ő a népet nemesebbnek, jobbnak tartja az uraknál, küzdeni a népért legfőbb hivatása; ezért Dózsa Györgyöt „a magyar történet egyik legdicsőbb emberének tartja”; csak a nép szereti önzetlenül, tehát igazán a hazát, a multban a nép szerezte és tartotta meg, a jövőben is ő lesz legfőbb támasza; ezért jogokat, teljes egyenlőséget és szabadságot követel. Sőt az államot a népre kell alapítani s többségénél fogva joga van a politikában vezetni és mindenestre előbb-utóbb fog is. Mindezek csak a respublicaban valósíthatók meg; ő tehát az alkotmány átalakításában demokrata, radikális, a királyságnak s minden egyed- és osztályuralomnak ellensége; végre meggyőződésből republicanus volt és marad végső lehelleltéig és a mi ezzel egyet jelent, szigorú erkölcsű ember; republicanus vallásosságból is, mert a jelen és a jövő a monarchia romjain a köztársasági eszme megvalósulásáé és győzelméé, mivel a respublica a szabadság gyermeke s a szabadság anyja.

Ha mindezeket elfogulatlanul megtekintjük, mindebben semmi nyoma a socialismusnak. Petőfi kíván ugyan népfelszabadítást, a népnek jólétet, oktatást, kívánja a legnagyobb politikai egyenlőséget, sőt a népuralmat egészen addig és oly mértékben, a mit újabban Seilliére demokratikus imperialismusnak nevez; de mindezt nem a gazdasági élet átalakítására, nem az állam megbuktatására, nem a magántulajdon, a család eltörlésére vonatkoztatja a communismus, collectivismus s több efféle, hanem tisztán a politikai demokratizmus, az általános szabadság nevében. Ezért az a forradalom, melyet előre lát és megjósol, mely véresebb lesz, mint bármely volt is eddig, tisztán politikai forradalom. Mint valódi demokratának azért legfőbb gondja a köztársaság megalapítása, mert ez az idők szelleme, mert ez alapszik egyedül a valódi egyenlőségen, csak ez ró mindenkire egyenlő kötelességeket és adja ugyanazon jogokat, csak tőle remélhető a nép teljes politikai felszabadítása után e szabadság biztosítása; mert a népakarat, a népfelség és monarchia vagy bármily egyeduralom összeférhetetlen s mert végre a jogok és kötelességek egyensúlya csak áltálal juthat uralomra.

Ámde ezek mellett sehol és soha a költőnél nem találkozik socialis eszmékkal. Ő természetesen olvashatta volna az 1847-ig megjelent utopistikus tanokat s talán egyet-mást ismert

is belőlők; de alaposan és kedvvel nem foglalkozott velök, soha egyet sem említ az e körbe némileg beletartozó írók közül Rousseaut kivéve, a ki azonban socialista sohasem volt. Nincs nyoma, hogy Babeuf felkelése és tanai bármi hatást is tettek volna rá, Marx *Kommunista kiáltványát* pedig, noha a lehetőség szerint olvashatta volna, tényleg nem olvasta.

De a mi feudalistikus viszonyaink közt nem is lett volna célja a socialis tanoknak. Nálunk előbb a jogért és alkotmányért kellett küzdeni; addig, a míg ezek is bilincsben voltak, mire való lett volna egyébre gondolni? Azt a legmerészebb socialista harczos is elismeri, hogy a politikai forradalmaknak meg kell előzniök az esetleges socialis forradalmakat. Petőfi pedig még a Dózsa György felkelésében sem talált egyebet nemzeti küzdelemnél a népszabadság érdekében.

Mindezek mellett Petőfi erős individualista volt s mint ilyen, az egyéni szabadságnak sőt függetlenségnek nemcsak hirdetője, hanem saját élete példáján megvalósítója is. Olyan, mint Apostola. Már pedig a socialis tanokból egyenesen hiányzik az egyéni szabadság, sőt általában is a szabadság eszméje az egyenlőségbe olvad, az egyéniség a tömeg egységébe vész; az egyéni kötelességérzet és lelkiismeret továbbá e tanok szerint a tömeg kötelességérzetébe és lelkiismeretébe olvad, az egyén erkölce a tömeg erkölcsével azonosul.

De a költő maga is megmondja, hogy meggyőződéseit a világtörténelemből s a francia forradalmak történelméből merítette. Önmagáról mondja azt, hogy „a magányban buzgón olvasá, miként a hívő a koránt s mint a zsidó a bibliát, olvasta oly buzgón a világtörténetet“.

Világtörténet! mily csodálatos könyv!
Mindenki mást olvas belőle.
Egyiknek üdv, másiknak kárhozat,
Egyiknek élet, másiknak halál.
Egyikhez így szól, s kardot ad kezébe:
„Eredj és küzdj! nem küzdesz hasztalan,
Az emberiségen segítve lesz“.
Másikhoz így szól: „tedd le kardodat,
Hiába küzdenél,
Mindig boldogtalan lesz a világ,
Mint ezredévek óta az“.

Neki azt sugta, mit körülbelül ebben fejez ki: a föld is gyümölcs, meg kell érnie; ehhez évezredek vagy tán évmilliók kellenek, de megéri valamikor s az emberek világ végeig fognak lakomázni belőle; a földet megérlelő sugarak a nagy emberek lelkei, ilyen sugár ő is; a világ célja boldogság s erre eszköz a szabadság; ő tehát a szabadságért fog küzdeni s érte vérét kiontani. (*Az Apostol*. XI.)

Ugyanez időtájban, 1848 márcz. 17-éről ezt írja: „Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez új evangélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit. Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem és ott benn a holt betűk megelevenedtek, és az élethez jutottaknak szűk lett a hely, és tomboltak és örjöngtek bennem.“ (*Lapok . . . naplójából.*)

Valóban íme a költőnél az emberiséget megváltó szó, vagy inkább maga a megváltó: a szabadság, megvalósítva a demokratikus köztársaságban. Ez a bűvös eszme az ő életének vezetője, lelkének legfőbb tartalma, mely alkalom szerint más-más jelentést ölt, de lényegében ugyanaz a legmagasztosabb mysteriosus ige marad, a maga minden egyebet felölelő jelentőségével és mennyei sugalmazásaival.

Ugyanis életének különböző szellemi fókán ez az ige előbb mint az egyéni szabadság, majd mint a minden hivatal vagy állandó foglalkozás alól való függetlenség türelmetlen sóvárgása foglalja el őt. Majd a szabadság úgy jelenik meg költészetében, mint a nép felszabadításának eszméje, a haza földnépének a középkori feudálisztikus viszonyok alól való kimentése, kiküzdése.

Ez aztán általában az egész emberiségnek a rabságból való felszabadítása eszméjére vezeti, mely kivált 1846 második fele óta a világszabadság, bölcsesételeg elvont alakjában több, bámulatos lelkesedéstől kísért gondolattal gazdagította költészetét. Midőn 48-ban a tények ideje elkövetkezett, a szabadság eszméje újra egy szűkebb jelentést öltött; egyrészt az alkotmányos szabadság és egyenlőség megvalósítását kívánta ez eszme nevében, másrészt hazánknak Ausztriától való függetlenítését értette alatta. Azonban a számtalan változat alaplényege mindig az és ugyanegy, legyen bárhol, bármikor és bármily terjedelemben róla szó, melyet ez a mondás fejez ki: „Legyünk rabokból ismét emberek“ és legyünk függetlenek, s hogy mindkettőt elérjük, csak rajtunk áll.

A szabadságnak e kultuszából következik, hogy nincs költő, de talán író sem, kinél a *szabadság* szó nagyobb eszme- és érzelmi változatok kapcsán fordulna elé, mint Petőfinél s ezért nincs jellemzőbb valami, a költő jellemrajzának megalkotásához, mint az érzelmi és eszmekezesekapcsolatoknak az a sorozata, melyet műveiből a szabadság szó használatáról össze lehet állítani; pedig éppen ennek az eszmének kivált érzelmi kapcsolatait egyébként nagyon is korlátoztak.

Figyeljük meg, hogy maga a *szabadság* szó 151-szer s a *szabad*, *szabadul* szók 46-szor, együtt 196-szor fordulnak elő a költő műveiben. Leszámítva az ú. n. partikulákat, a *szerelem* szón

kivül, mely csupán költeményeiben 272-szer fordul elő, ezt a szót használja leggyakrabban s ezzel külsőleg is kimutatja, hogy ő valóban a szerelem és szabadság költője.

Az ebből folyó lényeg az, hogy ime, Petőfi szabadság-hős volt, a szabadság eszméjének katonája; de nem volt socialista, még kevésbé communista, collectivista, socialdemokrata vagy ez irányok bármely más árnyalatának híve. A mint kiindulása más volt, más volt a célja is. Az elméleti socialismus, mint utopismus, egy lehetetlen ábrándot tűz ki a messze jövőben; a gyakorlati socialismus a munkáskérdésből indulva ki, a társadalmi szervezet ellen küzd nemzetgazdasági elvek nevében és kivált az egyenlőség által véli célját elérhetőnek; Petőfi a szabadság nevében akar politikai egyenlőséget és a nemzet osztályainak összeolvadását, körülbelül ugyanazt, a mit az előtte lefolyt polgári forradalmak zászlóikra irtak s elveit éppen ezekből merítette. Az, a mit a socialismus akar, több és más, mint a polgári szabadság, sőt egyenesen a magát fölszabadított és érvényesülni birt polgárság, mint osztály ellen küzd a proletárok nevében, tehát olyanért, a mi túl van a polgári forradalom határain; e mellett a socialismus internationalis, sőt helyesebben antinationalis, ellensége a nemzeti hatalmi törekvéseknek, minők imperialismus, chauvinismus, történelmi jog; Petőfi ellenben a legszigorúbban a történelmi hagyományok, jogok embere s oly szenvedélyes nationalista, tehát oly kizárólag magyar, mint csak volt valaha és valaki s a szabadságnak, egyenlőségnek nincs oly általános eszméje és érzelme, melyet ne Magyarországra vonatkoztatna s a vész pillanataiban azonnal mindenről elfeledkezik azon kívül, hogy magyar, el tehát világpolgári és világ szabadsági vagy respublicai ábrándjairól is. A socialismus továbbá forradalmazó és romboló, Petőfi forradalmazó, de evolutionista. Röviden, annyi ellentét ajánlkozik, hogy akár visszaélhetnénk velök; mondjuk csak annyit, hogy Marx nem fogadta volna be hívei közé, s ez elég.

De még jobban szembeötlik a költő helyzete emez eszmeharczokban, ha megfigyeljük, a mit Engels mond a *Kommunista kiáltvány* előszavában, 1890-ben. E szerint 1847-ben kétféle embert neveztek socialistának. „Egyfelől a különböző utópista rendszerek híveit, kivált az Owenistákat Angliában s a Fourieristákat Franciaországban, kik akkor kimerült és haldokló sectákat alkottak; másfelől a legkülönbözőbb socialis gyógyszerészeket, kik a magok különböző egyetemes gyógyszereikkel és mindenfajta foltozással akarták a társadalmi bajokat orvosolni, a nélkül, hogy a tőkének és nyereségnek a legkisebbet is ártottak volna.“

Kérdjük most: ugyan hol a nyoma annak, hogy Petőfi ezek közül bármelyikről csak tudomást is szerzett volna? Sőt nincs az ő eszméi közül egy sem, melyet a francia forradalom

ismeretével meg ne tudnánk könnyen magyarázni. A szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi oly szembeötlően kerültek onnan, hogy felesleges is beszélni rólok; de pl. az általános európai forradalom közeledéséről szóló tant is megkapjuk Saint-Just egy különben zavaros és kiforratlan, egyébként meglepően mérsékelt művében, melynek egy példányába a költő e szókat írta be: „Petőfi Sándor kincse“. Ennek előszava t. i. e szókkal kezdődik: „Európa nagy léptekkel megy forradalma felé s a kényuralom minden erőfeszítései sem tartóztatják föl“ (*Espirit de la révolution et de la constitution de France. 1791.*) A világszabadság eszméje, a mely minden népnek, minden kormány és minden uralkodó osztály elleni egyetértő fölkelését fejezi ki; szintén a forradalmi republicanusok gyakran hirdetett elveiből született.

De egyebekben sincs oly politikai nézete, egész a rémuralom szükségéig, az első magyar miniszterium eltörléséig, melynek tagjait ő a girondistákkal hasonlította össze, nincs egész a királyiálet népjogáig olyan, melyek egy Camille Desmoulins, Robespierre, Marat, Saint-Just, beszédeiben megtalálhatók ne volnának, egész az ő forradalmi stylusának tömör, velős, kategorikus, kijelentésszerű formuláiig vagy a római szigorú köztársasági erények hangoztatásáig vagy azon köztársasági lázig, melyről Saint-Just már azt mondja, hogy őt kinozza, fölfalja, fölemészti. Petőfinél, mint láttuk, ugyanez olvasható más szavakkal.

Az értekező megállapítván, hogy Petőfi nem volt socialista, tovább azt fejtegeti, hogy a költő eszméiben azonban, éppen szabadsági és egyenlőségi, törekvései miatt, voltak az akkori és későbbi socialis tanokkal rokon elvek. Végre azt fejtő ki, hogy a költő jelleme és gondolkozása feljogosít arra a következtetésre, hogy a mai tapasztalatok és a nép mai helyzetének szemlélete s közelebbi ismerete bizonyára a socialisták egyik vezérévé tette volna, ha tovább él.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi II. (februári) füzetét Erdélyi Pál értekezése nyitja meg, *Várkonyi Amade László költészetéhez*. Szerző a Nemzeti Múzeum kézirtattárában két kéziratot talált, a melyekben Amade-versek foglaltatnak nagy számmal, közöttük 28 teljesen ismeretlen. A fölfedezésnek másik fontossága, hogy a verseket, melyek kiadás czéljából voltak össze-irva, Mészáros Ignác állította össze. A bevezető értekezésen kívül 7 vers közlése olvasható e füzetben. — Vértessy Dezső *Kalidása Vikramorvasi*-ját ismerteti, főképen ezen indus drámának prologusát. — Darkó Jenő befejezi az I. füzetben megkezdett értekezését, *Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondyles történeti művéhez*, közli az apparatust, a kéziratok eltérő olvasásait. — Incze Béni értekezésében, melynek címe *Juvenalis pályája*, az eddigi kutatások alapján vonzó képet rajzol Juvenalisnak, a nagy római szatíra-költőnek, pályájáról. — Marmorstein Artúr *Parabola Vulpium* című czikke Berahja héber költőnek mesegyűjteményét mutatja be és iparkodik megállapítani a viszonyt Berahja és Marie de France meséi között. Végül táblázatos kimutatásban közli a két gyűjtemény egyes meséinek forrásait. — A *Hazai irodalom* rovatában Császár Elemér ismerteti *Gróf Széchenyi István munkái*-nak II-ik sorozat II. kötetét, mely az Akadémia kiadásában jelent meg. A Szily Kálmán gondozta szöveg mintaszerű, Viszota Gyula bevezető értekezése a Stadiumhoz tartalmas és kimerítő, Kautz Gyula bevezetései azonban bár széleskörű olvasottságra vallanak, egyoldalúak és elfogultak. — Raffay Sándornak görögből való fordítását, az *Ujszövetségi apokrifusok*-at Hanny Ferencz bírálja. Terjedelmes bírálatában hibáztatja ugyan egyes részletek fordítását, s itt-ott felekezeti álláspontot vet a fordító szemére, de általában: tárgyválasztása szerencsés, az öskeresztény irodalom e termékeinek fordítása, kritikai, irodalomtörténeti és theologiai ismertetése érdemes munka volt. — A *Külföldi irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Paul Merkernek *Studien zur neuhohdeutschen Legendendichtung* című művét, mely vonzó előadásban, rövid bevezetés után, a fölvilágosodás korának és a romantikusoknak legenda-költészetével foglalkozik. A munka, bíráló szerint nemcsak tanulságos, hanem értékes alkotás is. — Peter Graszl-

nak *Geschichte der deutsch-böhmischen Ansiedelungen im Banat* című művét, melynek tartalmát jelzi már a címe, Schmidt Henrik ismerteti. — A Wilhelm Kroll szerkesztésében megjelenő *Die Altertumswissenschaft im letzten Vierteljahrhundert* című munkát Kallós Ede ismerteti, röviden összefoglalva az egyes class. phil. disciplinák fejlődését a XIX. század utolsó negyedében. — Endrei Gerzson ismerteti ezután három német tudós, F. Baumgarten, F. Poland, R. Wagner, közös munkáját, a *Die hellenische Kultur*-t, mely mintegy összefoglalásképpen rendszerezni kívánja a gimnáziumi oktatás alatt szerzett földrajzi, történeti, irodalomtörténeti és művészettörténeti ismereteket. Nemcsak alapos, hanem érdekes és figyelembresztő munka. — James Greenfieldnek *Die Verfassung des persischen Staates* című művét Kégl Sándor bírálja, s a mű alapján sivár képet fest a perzsiai szomorú állapotokról. — A *Philologiai program-értekezések* rovatában Gálos Rezső ismerteti Kovács Bernardinnak *Kézirati iskolai drámák a XVIII. századból* cz. értekezését, mely nagybecsű adalékokat nyújt a nemzetietlen kor drámairodalmához. Nyilas Lajos röviden bírál két programot, Pintér Jenőét, *Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén 1831—1850.* (részletkérdés, új adatok nincsenek) és Vadász Norbertét, *Dukai Takács Judit* (ügyes, de kissé terjengős összefoglalás). — A *Budapesti Philologiai Társaság* iratai után, melyek között Heinrich Gusztáv az Elnöki beszédben Vári Rezső és Fináczy Ernő könyveit és Széchy-Badies Zrinyi-kiadását méltatja, valamint a magyar irodalomtörténet földadatairól meg eszközeiről mond figyelemreméltó szavakat, a *Vegyesek* rovatában h. (Heinrich Gusztáv) *Schiller Tell-drámájához* cím alatt egy német programot ismertet; — Bleyer Jakab *Az Anjou-kori magyar humanizmus* hoz közöl egy adalékot; — Srs (Sörös Pongrácz) *Könyi János életéhez* cím alatt Kőnyinak három költői s egy prózai levelét mutatja be; — Czeizel János *Kazinczy egy ismeretlen levelét* közli; — Bartha József válaszol Horváth Cyrillnek. Végül Ányos István, *Az okviszony ismerettanáról*, Prónai Antal *Etelka-kiadásáról*, Gyulai Pál *Katona és Bánk bánjáról* s a *Klasszikus regénytárról* olvasható pár szó. Külföldi könyvészet fejezi be a füzetet.

2. Az ETHNOGRAPHIA múlt évi második füzetében Solymossy Sándor dr. a *lira és epika eredetéről* szóló tanulmányát folytatja. Miután az eddigiekben kimutatta, hogy az epikának teljesen megfelelő lelki dispositió a primitív férfi jellemében foglaltatik, másrészt hogy az igazi líra jellemző tulajdonságai az őskori nő természetében vannak meg, most áttér annak a kérdésnek tárgyalására, hogy mi okból maradtak meg e műfajok annyi évezreden át, a kultúrtársadalomnak kialakulásáig, sőt azon is túl oly mereven elkülönülve, mindegyik a maga sajátos körében, s miért fejlődtek ezen az alapon önállóan, nem elegyedve össze egyes műfajokká. A két nem eltérő jellemalakulásán kívül ezt ama különös intézmények és szokások sorozata magya-

rázza, melyek az őskorban a két nem elszigeteltségét szigorúan fentartották. Ezek közé tartozik az, hogy a föld legkülönbözőbb pontján lakó kezdetleges törzsek úgy rendezik összejöveteleiket, tánczaikat, hogy a férfi- és nőcsoport egymást a mulatságból legtöbbször kizárja; költészetük pedig össze van forrva a csoportos szórakozással. A két nem szigorúan megszabott napi munkája szintén eltérő egymástól: a nő végzi a házi teendőket, gondozza az ültetvényeket; a férfi külső munkával keresi az élelmet, vadászik s védi házi tűzhelyét. Jellemző fényt vet a két nem elkülönült életére a *férfivá avatás* szertartása, a midőn a kezdetleges népeknél a serdülő fiút szinte erőszakkal ragadják ki anyja és testvérei köréből s befolyása alól. A többnejűség és házközösség régi intézményei szintén elősegítik a nőknek és férfiaknak külön való társulását és együttérzését. Ez alakulásnak egyik érdekes bizonyossága, hogy sok kezdetleges népnél külön *asszonyi nyelv* fejlődött. Ily következtetés s az élet majdnem minden körére kiterjedő elszigeteltség mellett érthető, hogy a líra a tűzhely mellett, az epika pedig a külső életben találván meg a maga körét, egymással nem érintkeztek, egymásra nem hatottak s a maguk ősi sajátosságait el nem veszítették mindaddig, míg a kultúrfejlődés fokozatain feljebb haladva az egyes népek az ősalapotú berendezkedést föl nem cserélték azzal, melyben a két nem között kölcsönös érdeklődés, közeledés s egymás megbecsülése jött létre. A továbbiakban a szerző az ösférfi-jellem és epika kapcsolatából folyó jelenségeket fejtegeti. — A további közleményekben Mészáros Gyula az *oszmán-török nép babonáinak* ismertetését folytatja, ezúttal a szellemidézés, kuruzslás, [varázslat és jóvendőmondás műveleteivel s több kapcsolatos népszokással foglalkozva. — Sebestyén Gyula dr. *bábtánczoltató betlehemesek* szerepét mutatja ki a magyar mysteriumok történetében. Utal a betlehemes és regös játékok közös elemeire, illetve arra a hatásra, melyet a regös játék a betlehemesre gyakorolt, továbbá arra, hogy a dunántúli betlehemes énekek változatos szövegei között is ugyanolyan rokonság észlelhető, mint a regös énekek közt. Kiemeli a bábtánczoltató betlehemes játékok néprajzi jelentőségét, vázolja ennek történetét, alakulatait és elterjedését nálunk, valamint a szomszédos éjszaki szláv népek között. Kutatásának főeredménye, hogy a középkori eredetű magyar bábtánczoltató betlehem legrégebb emléke a hazai népi mysteriumok történetének. — Réthei Prikkel Mariján dr. a *hajdútáncz eredetéről* értekezve bírálóival szemben védi azt a nézetét, hogy a táncznak ez a fajtája a szlávországból került hozzánk. — Az irodalmi rovatban Asztalos Gyula *Barátosi Balogh Benedek „Dai Nippon“* művének első kötetét ismerteti, Sebestyén Gyula dr. pedig észrevételeket fűz egy közleményhez, mely „A magyar honfoglalás mondái“ cz. művét illetőleg az Irodalomtörténeti Közleményekben jelent meg. Kisebb közlemények a Pelsőcson és vidékén dívó régi csordás szokásokról, az oláhok „Kedd asszonyáról“ és cigány

temetkezési szokásokról, végül társulati ügyek egészítik ki a füzet tartalmát.

Ugyane folyóirat múlt évi *harmadik* füzetében Ernyei József a *cseh heraldika magyar vonatkozású mondáiról* értekezik kapcsolatban egy előbb megjelent tanulmányával, melyben az Attila, Csaba és Zoárd vezérek alakjaival s a hármass pólya, illetve folyó czimeralak keletkezésével foglalkozó szláv mondakört tárgyalja. Az állítólag közös többől származó Slavata, Svihov és Csernin nemzetségek, mint állítólagos Přemyslida utódok czimerében a három sáv, mint három folyó képe, a Crouy Chanelek és Hédervári Kontok pólyáinak mása, szintén előfordul, s a czimermagyarázó monda Zoárd vezérig terjed. E monda átélte az evolutio és decadentia minden alakulatát. Változatos pályafutása közben elterjedt a szomszéd országokban is, hol új meg új változatok alapjául szolgált. — Mészáros Gyula a következő közleményben befejezi az *oszmán-török nép babonáira* vonatkozó munkáját, ezúttal a szemverést, megigézést, valamint e bajok ellenszereit, továbbá a természeti tűneményekről alkotott hiedelmeket ismertetve. — Galgóczy János a *tigin*-nek olvasott sumir szóra nézve kifejlődött vitában befejező észrevételeit közli. — A *néphit és népszokások* rovatában Gönczy Ferencz azokat a göcseji és hetési szokásokat tárgyalja, melyek a *gyermek születésére és szoptatására* vonatkoznak, Ernyei József pedig a *betlehemek történetéhez lengyel adatokkal* járul. — A *népköltészet és népzene* rovatában Kolumbán Samu a *dévai csángók népdalaiból* közöl mutatványokat s Réthei Prikel Marián a *magyar halottas tánczokra* található adatokat állítja egybe. — Az *irodalmi* rovatban Bán Aladár bőven méltatja Pápay József *osztják népköltési gyűjteményét*. — A *kisebb közlemények* során Balásy Dénes arra nézve nyilatkozik, hogy egy dévai csángó betlehemes játék megjelent szövege régebben a székelyföldön is ismeretes volt. — Végül társulati ügyek, különösen a Magyar Néprajzi Társaság 1906-iki közgyűlésének hivatalos jelentései következnek.

Ugyane folyóirat múlt évi *negyedik* füzetének bevezető közleményében Solymossy Sándor a *líra és epika eredetéről* szóló tanulmányát folytatva a *félművelt népek költészetéről* értekezik. A hagyományok szívóssága folytán számos nyomát találjuk még itt a nemek szerint való, primitív műfaj-beosztásnak; másfelől olyan formákra akadunk, a melyek ebből átmenetkép származtak, s mint ilyenek átvezetnek az európai népköltészet mai állapotához. Kiderül a vizsgálódás folyamán, hogyan veszi át lassanként a férfivilág a női lírát, miként alakítja azt át, másrészt pedig, hogy mi lett sorsa tovább a népepikának. A nők könnyebb sorsával s a szoros családi összeforrással karöltve jár a dalaik átterjedése a férfiak ajkára. Ezzel azonban a férfi nép csak eltanulja a lírikus dalokat, míg az egész formát még nem veszi át, nem teszi magáévá. Minthogy a lírikus népköltés

előadó formája világszerte a karban való dalolás, a mindig együttlevő *vegyes* karban a férfinép is együtt éneklí a nőkkel a szerelmes nótákat. Ez alkalommal a tömeghatás varázsa alól nem szabadulhat, az éneklésbe önkéntelenül belesodródik, a tetszetős éneket egyre hajtogatják a mezőn is, a tífzhely mellett is, a folytonos ismétlés következtében a dal a nőkkel együtt foglalatostkodó férfinak megmarad emlékezetében, fülébe veszi magát s nem tud tőle menekülni. Később nemcsak karban dalolja a többivel, de magányos munkája alatt is önfeledten dúdolja. A dal így áttekér a férfiak ajkára, bár magát a lírikus dalok *költését* még nem vette át: nem aktív létrehozó tehát, hanem csupán passív utáHzó. Belső lelki szükségből, a nő iránt való szerelem vagy becsülés érzéséből a férfi a félművelt népeknél még lírai éneket nem alkot. — A további közleményekben K ó s s a Gy ö r g y a *régi magyarok lófestését* ismerteti történeti és irodalmi adatok alapján. — Heller Bern á t a *hálótársak közé helyezett kard*-ról szóló munkájához csatol pótló adalékokat. — A *néphit és népszokások* rovatában Sebes ty é n Gy u l a dr. *Réső Ensel Sándor „Népszokások“* cz. műve ki nem adott II. kötetének munkatervét közli tájékoztató bevezetés kapcsán. Ezután T ó t h I s t v á n leírásában *Kiskún-félegyháza-vidéki néphiedelmek* következnek. — A *népköltészet és zene* rovatában Kanyaró Ferencz *székely balladákat* nyújt magyarázó jegyzetekkel, Seprődi János *marosszéki dalmutatványait* folytatja, Benkóczy Emil pedig *természetrajzi meséket* közöl. — A *kisebb közlemények* közt foglalnak helyet Gárdonyi Géza adata a *halottas tánc* népszokásához, Vass Miklós dr. levéltári följegyzése egy 1630-ban tartott *boszorkánypör* tanúvallomásairól és Berze Nagy János dr. észrevételei az *oláhok Kedd-asszonyáról*. — Az irodalmi rovatban Ostern Salamon dr. *Bloomfield „Cerberus the Dog of Hades“* művét és Heller Bern á t Victor Chauvin bírálatát a *Mardrus-féle Ezeregyéjszaka-fordításról* ismertetik. A befejező közlemény az 1905-iki néprajzi könyvészet magyarországi részét tartalmazza.

Ugyane folyóirat múlt évi ötödik füzetében Sebes ty é n Gy u l a dr. folytatja a *rovás- és rovásírásról* írt tanulmányát s ezúttal megállapítja a *székely betűrovás* *eredetét*. A XVI. századig fenmaradt székely betűrovás épp úgy a phöniciái írás kiterjedt családjába tartozik, mint a hogy ide tartozik a XVII. századig rovott germán rúna és a X. századi arab följegyzésben említett török rovásírás. A székely betűrovás jegyeinek létrejöttével szorosan összefüggő rokon kapcsolatok viszont mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy a székely betűsor eredetileg *török* volt, s hogy a török betűsorban végleges kialakulása idején nyugoti és keleti török elemek egyesítettek. Megállapítható, hogy a keleti török elemek forrása a VII—VIII. századi epigraphiai emlékeken fenmaradt ó-török rovásírás volt. A nyugati török elemek forrását nem ismerjük; de a székely közvetítés útján megmaradt betűsor jegyeiből elég világosan kitérnik, hogy e forrás

hajdan a Fekete-tenger vidékén megjelenő barbár népekkel? sűrűn érintkező görögök phöníciai eredetű rovott írásrendszeréből táplálkozott. Már Thomsen rámutatott arra, hogy a középpázsiai ó-török írás az aram írás befolyása alatt keletkezett; ehhez az értekező hozzáteszi, hogy vannak az ó-török írásrendszernek olyan jelei is, melyek görög eredetűek. E jelenségnek magyarázata az lehet, hogy a nyugoti és középpázsiai ó-török népek érintkezése alkalmával már mindkét félnek volt írása s a nyugoti fél, az aram, a középpázsiai fél pedig görög elemeket vett át vele érintkező társától. A székely betűíróvás szórványosan fenmaradt késő emlékeinek szegénységét és fogyatékos voltát igazolja az, hogy birtokosai XI. század óta nem vele, hanem az írott sokkal életrevalóbb termékével fedezték kultur-szükségletüket. — Rubinyi Mózes dr. Wundtnak kritikáját ismerteti a *mythologiai elméletekről*. Röviden meghatározza a mithosmagyarázat eddig divott elméleteit, jelesen Müller Miksa elfajulás-elméletét, Wuttke, Schulze, Hartmann és Siebeck haladás-elméletét, a naturalistikus és Taylor-féle animistikus elméleteket; aztán áttér a mythos lényegére vonatkozó kutatási irányokra, melyeknek bírálata után Wundt arra az eredményre jut, hogy a mythos fejlődésének megértéséhez csak egy igazi módszer lehetséges, a *lélektani*. A néplelektani mythologia nem alkot elméleteket. Nincs történeti és faji korlátokhoz kötve. A mythologiai anyagot egészében tekinti át, egybeköti a szellemükben rokonokat s az egyest az időben és térben távollevő, de analog jelenségekkel magyarázza. S míg a történeti és ethnologiai mythologia inkább az emberi phantasziának másodlagos alkotásait, a már költői köntösben jelentkezőket vizsgálja, a néplelektani mythologia, a mennyire lehet, ketté választván költészetet és mythost, lerázván mintegy a száraz mythikus tényekről az egyéni jellegű költészet virágait; magukra e mythikus tényekre megy vissza s bennük általános emberi tartalmat keres. — A *néphit és népszokások* rovatában Nyáry Albert báró a karancsalji palóczság egyik határfalujának, *Mihály-Gergének népéről* ir számos népköltési mutatóvány kapcsán. — A *népköltészet és népzene* rovatában Seprődi János folytatja *marosszéki dalgyűjteményének* közlését, Ernyei József pedig a *hajdudáncz* eredetének kérdéséhez szláv irodalmi forrásokból vett adatokkal járul. — A *kisebb közleményekben* Venetianer Lajos dr. válaszol Galgóczy Jánosnak legutóbbi vitacikkére. A *sumér kérdésben* folytatott kutatás szerint ma már annyira kifejlődött, hogy még azok is, kik hisznek egy valamikor létezett sumér népben és nyelvben, tagadják annak rokonságát az ural-altaji nyelvekkel; de egyre szaporodik azoknak a tudósoknak a táborra, kik az állítólagos sumér nyelv és kultura fölött is napirendre térnek. — Ugyanitt H. A. a *szamosújvári őrmény múzeumról* tesz jelentést, Tolnai Vilmos az *úszely, uszován* színnevezetekről ir, melyet festett lovakra és kutyákra is alkalmaztak, Pápay József Bán Aladárnak ama közleményéhez fűz észrevételeket, melyben a

szerző *Osztják Népköltési Gyűjteményét* ismertette.} Könyvészet, néprajzi hírek és társulati ügyek egészítik ki a füzet tartalmát.

Az „Ethnographia“ melléklete gyanánt megjelenő társfolyóirat, „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője“ múlt évi első füzetében Szabó Imre a *dévai székelycsángó keresztelő- és lakodalmi szokásokról* ír. — Timkó György a magyarság körében ismeretes változatos alakú *tüzi aczél szerszámról*, valamint a hozzátartozó *kova- és taplókésztségről* értekezik. — Bátky Zsigmond a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályában levő *somogytolnai ködmönöket* ismerteti. — Nyáry Albert báró a *palócok temetkezését* tárgyalja egybevetve a hajdankor szokásait a mostaniakkal. Sok, ma már érthetetlennek látszó szertartási részlet levezethető és kimagyarázható az ősi szokások megismerése által. — Kovács Antal a *bajai karácsonyi népszokásokat*, Hajnal Ignác a *bácskai gyermekjátékokat*, Bán Aladár a *karjalai falvakat* és utakat ismerteti. — Az irodalmi rovat Barátosi Balogh Benedek „*Dai Nippon*“ könyvének I. kötetét, A „Magyarország vármegyéi és városai“ kiadványsorozatnak *Zemplén vármegyéről* szóló kötetét és Dr. M. Höffler „*Das Haaropfer in Teigform*“ értekezését méltatja. — Végül a szláv folyóiratok szemléje s múzeumi ügyek következnek.

Ugyane folyóirat második füzetében Semayer Vilibáld dr. a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának jelene és jövője* czímen rövid értekezést nyújt e nagyjelentőségű nemzeti intézményünk múltjáról, jelen állapotáról s jövője reményeiről kapcsolatban azzal az alkalommal, hogy a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya addigi bérhelyiségéből a városligeti iparcsarnok épületébe költözik. Itt is munkaprogramja lesz a Néprajzi Osztálynak a néprajzi tárgyak gyűjtése első sorban a magyarság, a magyarral rokon és szomszédos népek köréből. A többi népek kulturájából annyit igyekszik felkarolni, a mennyi nemzeti sajátságaiknak megvilágítására és a magunk kulturája nemzeti különállásának bemutatására szükséges. — A továbbiakban Madarassy László *az alföldi pásztorok szíjjártó készségeit*, Szabó Imre a *dévai csángótelepek farsangi és husvéti szokásait*, Nyáry Albert báró a *palóc gyermekek kapó kövezés játékát*, Hathalmi Gabnay Ferencz *budapest-vidéki haj- és kendőviseletet*, Hajnal Ignác a „trenderli“ nevű *zsidó gyermekjátékot*, Rexa Dezső az *árvamegyei májusfát*, Téglás Gábor a *hunyardmegyei fafaragást*, Bán Aladár dr. a *karjalai épületeket és udvarokat*, végül Timkó György a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályában levő *khinai és turkesztáni tűzszerszám-késztségeket* írják le. — Az irodalmi rovatban Ernyei József *Moklovszki Kázmér* lengyel írónak munkáját ismerteti, mely az építkezéssel, a házzal összefüggő bútortat szerkezetével és díszítésével foglalkozik. — A szláv folyóiratok szemléjében ugyancsak Ernyei József az „Etnografičeskoje Obozrjenje“ czímű moszkvai néprajzi folyóirat 60—63. füzetének tartalmáról nyújt tájékoztatást.

Ugyane folyóirat együtt megjelent 3. és 4. füzetében Pálos Ede *Győrvidék kapufélfájáról* értekezik számos képmutatvány kíséretében. A végtelen gazdagságú formák közül a legrititívebb fokón állók azok, melyeknek teste három részre oszlik, ú. n. fejre, nyakra és törzsre. Ezek kétségkívül a kapu mellett őrt álló ősi házi bálvány másai s mint ilyenek egyenes leszármazói az e fajta legősibb kapuépítkezéseknek. A fejlettebb változatok a történeti építkezési stílusok jellegét mutatják. — Tömörkény István *A szegedi vizenjárókról*, a vontatás módjairól, a régi hajóépítő-iparról s a partmenti kisebb községek közt történő vízi közlekedésről ír. — Madarassy László a kecskeméti vidék pásztorainak ivóedényét, az ú. n. *ivóharangot* ismerteti. — Cseszy Mihály a szegedvidéki népviselet és népszokások egyes jelenségeit tárgyalja. — Bátky Zsigmond néhány borsodmegyei községben található *barlanglakásokról* tesz rövid jelentést. — Nyáry Albert báró *A palóc lakodalom* részletes leírását közli. — Herman Ottó észrevételeket fűz Timkó Györgynek a magyarság tűzi-szerszámairól és egyéb ide tartozó készségeiről irt dolgozatához. — Perlik Lajos a jászóvidéki *májusfa-szokásokat* ismerteti, B. S. pedig az alföldi *cseréperselyeket*. — Gönczy Miklós az előbbi füzetben megjelent s *a budapestvidéki haj- és kendőviseletről* szóló tanulmányhoz fűz észrevételeket. — Zoltai Lajos a debreczeni városi muzeum *czéhládáinak* leírását nyújtja. — Erneyi József a *körmöczyi Zsuzsánnajátékról* értekezik s egy ily népies műnek német szövegét közli. — Bán Aladár dr. befejezi a *karjalai falvakról, épületekről és temetőkről* irt tanulmányát. — S. Biró Lajosnak *melanéziai csiga- és kagylópénz-gyűjtéseit* mutatja be a gyűjtőnek eredeti adatai kapcsán. — Az irodalmi rovatban Bátky Zsigmond dr. *Sirelius* finn tudós-
nak „*Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern*“ művét, Magyarország újabb színes *néprajzi térképeit* s R. Meringer „*Das deutsche Haus und sein Hausrat*“ könyvét ismerteti. — Beluleszkó Sándor dr. L. Benesch „*Das Beleuchtungswesen vom Mittelalter bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts*“ könyvét méltatja. — Erneyi József K. Medveczky tót írónak *Kriván-Gyetva néprajzáról* irt monographiájáról s Bán Aladár „*Képek a finn nép életéből*“ cz. tanulmányáról közöl bírálatot, végül a szláv folyóiratok szemléjében Sochán Pálnak a *habán majolika* eredetéről irt művét ismerteti.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1907 február 4-én.

GOLDZIERER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gyulai Pál, P. Thewrewk Emil t. t. — Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos r. tt. — Asbóth Oszkár, Badies Ferencz, Bereczik Árpád, Endrődi Sándor, Ferenczi Zoltán, Gyomlai Gyula, Hegedüs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kégl Sándor, Négyesy László, Némethy Géza, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Csánki Dezső, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Balogh Jenő, Borovszky Samu, Erdélyi László, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

30. FERENCZI ZOLTÁN l. t. felolvassa: „Petőfi és a socialismus“ című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása rendeltetik.

31. HEINRICH GUSZTÁV r. t. bemutatja VISZOTA GYULA vendégnek „Eötvös és Trefort tervezett folyóirata 1841-ből“ című dolgozatát.

32. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV r. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1907. február 7-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, gróf Csáky Albin, báró Eötvös Loránd, Gyulai Pál, Pauer Imre, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Szily Kálmán, gróf Teleki Géza, Than Károly ig. tagok és Fejérfarkas Kálmán akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár. (Kautz Gyula m. elnök betegséggel, gróf Dessewffy Aurél, báró Forster Gyula és Wlassics Gyula ig. tagok a főrendiházban való elfoglaltságukkal mentették ki távolmaradásukat.)

1. Főtitkár bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézetből 1906. decz. 31. lezárt számadásait és az 1907. évi költségvetést, melyet az „Elnökök és Titkárok“ értekezlete és a „Pénzügyi Bizottság“ már letárgyalt és oly javaslattal terjeszt az Igazgató-Tanács elé, hogy a feltüntetett 104.156 K 05 f. hiányt a tőkéből leirándónak tartja, mint-hogy e hiány az Akadémia épületeiben eszközölt befektésekből származnak, melyek már eddig is igen gyümölcsözőknek bizonyultak. — Az Igazgató-Tanács ez értelemben határoz. E pont kapcsán a pénztár megvizsgálására gróf SZÉCHENYI BÉLA és báró EÖTVÖS LORÁND ig. tt., a gondnoki számadások megvizsgálására a M. OSZTÁLYELNÖK úr, az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására báró FORSTER GYULA ig. t. kéretnek föl.

2. Főtitkár bemutatja az Építészeti Bizottság 1907. január 25-én tartott ülésének jegyzőkönyvét, melyből kitétni, hogy az Igazgató-Tanács által 1906. febr. 2. hozott határozatával engedélyezett 32.296 K 43 fill. tételnél 1155 K 04 fill. túllépés mutatkozik, mit a következő kiadások okoztak: a) az osztálytitkárok hivatalos helyiségeinek berendezése 476 K 04 f.; b) a díszterem dobogójának áthelyezése

a terem közepébe 175 K 12 $\frac{1}{2}$ f.; c) néhai József főherczeg mellszobrához márványtalpazat 503 K, összesen 1155 K 04 f. — Helyeslő tudomásul van.

3. Az Építészeti Bizottságnak ugyanazon jegyzőkönyvében foglalt javaslata szerint 1907-ben a rendes kiadások (mint körülbelül eddig) 16.106 K 88 fillért tesznek ki. A rendkívüli kiadások 22.612 K 26 fillérre rúgnak, amely összeg azonban az 1907. év folyamán alig lesz teljesen igénybe veendő, miért is a költségvetésbe, hogy hiánnyal ne záródjék, e szükségletnek csupán egy része volna fölveendő. — Helyeslő tudomásul van.

4. A költségvetés kapcsán fölhatalmaztatik a főtítkár, hogy a Természettudományi Társulatnak és az Orvosi könyvkiadó-vállalatnak az eddig élvezett akadémiai segélyt (4000, ill. 2000 K) a folyó év végére fölmondja; de kimondatik egyúttal, hogy az Akadémia a kérdéses vállalatokat, melyeknek szükséges és hasznos voltát készséggel elismeri, anyagi eszközeihez képest jövőre is lehetőleg támogatni fogja.

5. Elnök úr előterjeszti az Igazgató-Tanács nevében az összes Akadémiához intézendő jelentését az 1907. évi költségvetésről és az Akadémia vagyoni állapotáról. — A jelentés egyhangúlag elfogadatik és közzététele elhatározatik.

6. A költségvetés kapcsán gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. t. az Akadémia f. költségei fedezésében mutatkozó hiány megszüntetését a maga részéről is óhajtván elősegíteni, kijelenti, hogy a költségvetés VII. tétele alatt „Gróf Széchenyi István műveire és muzeumára” fölvet 4000 koronát készségesen magára vállalja s a sajátjából fedézi. — Az Igazgató-Tanács megilletődéssel és hálával fogadja e kijelentést, melyet az Akadémiának örömmel fog bejelenteni.

7. Főtítkár bemutatja Tornáczky Kálmán úrnak Balassagyarmat, 1907. jan. 8-án kelt levelét, melyben az Akadémiát értesíti, hogy Tóth Istváné, szül. Kazinczy Erzsébet végakaratóból, özv. Hegedűs Lajosné, szül. Hrabovszky Irén megbízásából megküldi Kazinczy Ferencz nagyszüleinek Bossányi Ferencz és Zsuzsánna arcképeit a széphalmi Kazinczy-mauzoleumban való elhelyezés czéljából. — Meleg köszönettel vétetnek, egyúttal helyeslő tudomásul van az Elnök úr intézkedése, a ki a rongált képeket kitisztíttatni rendelte, mielőtt Széphalomra elküldetnek.

8. Az akadémiai ügyész bejelenti, hogy a néhai El Seid Mehemmed Feridun bey alapítványa ügyében a kormányhatósági jóváhagyással ellátott alapítólevél beérkezett, hogy ennek következtében az alapító neve alatt a Magyar Földhitelintézetnél őrzött értékek a M. T. Akadémia ottani letétjéhez csatolandók és hogy az alapítólevél pontozataihoz képest az alapítványi értékek most már rendes alapítványi kezelésbe lesznek veendőek.

A kezelés érdekében az ügyész több rendbeli intézkedést tart ez idő szerint szükségesnek és e végből a megfelelő megbízást a Magyar Földhitelintézetnek, mint a M. Tud. Akadémia vagyonkezelő pénztárának megadni véli. Úgy mint:

a) Minthogy az alapítvány eddigi átlagát képező értékpapírok között külföldi értékpapírok is foglaltatnak, a külföldi értékpapírokat és a mindenkor fel nem használható készpénzt az alapítvány kezelésének egyszerűsítése érdekében egynemű magyar földhitelintézeti záloglevelekre becserélni illetőleg egynemű magyar földhitelintézeti záloglevelek vásárlására fordítani javasolja.

b) Minthogy az alapító által szándékolta alapítvány $\frac{1}{5}$ -ének évi jövedelme, azaz 3200 kor. az alapító törvényes örökösével létrejött

egyezséghez képest a hagyaték biróilag átadott tőkeértékének igénybe vételével az akadémiai czélokra már most felhasználható, felkérendő lenne a Magyar földhitelintézet, hogy az egyezségileg redukált 214.439 kor. 86 fillért tevő alapítványi tőkeértékből évi 3200 kor. kamatjövedelemnek megfelelő tőkerészt már most hasítson ki és ezen alapítványi tőkerészt „Feridun alapítvány (akadémiai rész)” czím alatt vegyen külön kezelés alá.

Ezen tőkerésznek 1903. évi október hó 4-től számítandó eddig lejárt és a jövőben is 3200 koronát tevő évi kamatjövedelme a M. T. Akadémia rendelkezése alá bocsájtandó, mely utóbbi a most mondott lejárt és a jövőben lejárando évi 3200 K kamatjövedelmet török-magyar vonatkozású irodalmi tanulmányok és művek dotatiójára fogja évenként fordítani.

Az egyezségileg 214.439 K 86 fill.-re redukált alapítványi tőkének az előző pontban említett 3200 kor. évi kamat által igénybe nem vett többi része szintén külön kezelendő 1903. évi október hó 4-től számítandó kamatjövedelmével együtt „Feridun alapítvány” (Feridun Kiamil Zadi ösztöndíjalap) czím alatt és a mindenkor kamatjövedelmekkel együtt mindaddig tőkésítendő, a míg az ily módon gyümölcsöztetett összeg az alapító okirat értelmében (évi 3200 K tevő négy ösztöndíj céljaira) évenként legalább 12,800 kor. kamatjövedelmet nem eredményez.

c) Minthogy a Feridun-alapítvány mint hagyomány után a magy. kir. államkincstár 21444 kor. vagyonátruházási illetéket irt elő, mely kincstári illetékkövetelés hagyatékbiróilag magán az alapítványi vagyonon biztosított, felkérendő lenne a Magyar Földhitelintézet, miszerint az alapítvány könnyebb kezelése érdekében mentesítse a Feridun alapítványi vagyont a mondott illetékkövetelés eddigi biztosítása alól és foganatosítsa a kir. kincstár érdekeinek megóvása végett az illetékbiztosítást az eddigi mértékben és a további intézkedésekig megfelelő módon a M. T. Akadémiának a Magyar Földhitelintézetnél őrzött egyéb ingó vagyonán;

d) Minthogy a M. T. Akadémia az alapítólevélben egyebek között magát arra is kötelezte, miszerint annak ellenőrizhetése végett, hogy az alapítványt (Feridun Kiamil Zade ösztöndíjalap) miként fogja az igénybe nem vett kamatszaporulattal öregbiteni, felkérendő lenne ugyancsak a Magyar Földhitelintézet, hogy az alapítvány ezen része után az igénybe nem vett évi kamatjövedelem tőkésítését megismertető számadási kivonatot minden év pénztári lezártával a Magy. Tud. Akadémiával a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter értesítése czéljából közölni sziveskedjék. — Az akadémiai ügyésznek a—d alatti javaslatai elfogadtatván, az ezeknek megfelelő intézkedések megtételére a Magyar Földhitelintézet az akadémiai elnökség útján czennel megbíztatik, illetőleg felkéretik.

9. A gróf Károlyi Sándor ig. t. elhunytával megüresedett igazgatósági helyre egyhangúlag gróf KÁROLYI ISTVÁN úr választatik meg.

10. Az akadémiai szolgák f. 1907. jan. 29. folyamodványt adtak be, melyben a múlt évben élvezett drágasági segélyt a f. 1907. évre is kéri, egyúttal mostani tizedéves pótlékuknak ötödéves pótlékká átalakítását óhajtják. — A drágasági segély a múlt évi összegben és kifizetési módozatban engedélyeztetik, kérvényüknek a pótlékokra vonatkozó része pedig a pénzügyi bizottsághoz utasítatik.

11. Szily Kálmán főkönyvtárnok előterjeszti BARTAL BÉLA úrnak, Fadd, 1906. okt. 25-én kelt levelét, melyben az akadémiai könyvtárban általa elhelyezett családi iratok közül a családtörténeti jellegűeket a M. Nemz. Múzeumnak kéri átadni. — A kérés értelmében az

akadémiai könyvtár ki fogja választani a családtörténeti jellegűeket és ezeket a M. Nemzeti Múzeumnak átszolgáltatni.

12. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZÉLL KÁLMÁN és BEÖTHY ZSOLT ig. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1907 február 11-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. t. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Hampel József, Ortway Tivadar, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János, Ballagi Géza, Borovszky Samu, Gaal Jenő, Kollányi Ferencz, Kováts Gyula, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

33. ORTVAY TIVADAR r. t. széket foglal: „Az ősemlék táplálkozása” című értekezésével. — Rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

34. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HAMPEL JÓZSEF és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1907 február 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Klug Nándor, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Szily Kálmán r. tt. — Jendrassik Ernő, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schafarzik Ferencz, Tangl Ferencz, Török Aurél l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Borovszky Samu, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Lengyel Béla h. osztálytitkár.

35. TÖRÖK AURÉL l. t.: „A krapinai ősemlékről”.

36. ÓNODI ADOLF l. t.: „Az orr melléküregeinek közös válaszfaláról”.

37. Ugyanaz az orrüreg tábláit mutatja be.

38. PÓLYA JENŐ részéről: „A trypsin hatása az első pankreasra”, előterjeszti TANGL FERENCZ l. t.

39. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére TANGL FERENCZ és TÖRÖK AURÉL l. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1907 február 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Csánki Dezső, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Szily Kálmán, Szinnyi

József, Thaly Kálmán r. tt. — Angyal Dávid, Borovszky Samu, Gomboez Zoltán, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Kövesligethy Radó, Melich János, Nagy Gyula, Ónodi Adolf, Reiner János, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Heinrich Guszáv főtitkár.

40. KÉGL SÁNDOR l. t. felolvassa emlékbeszédét Jules Oppert külső tagról. — Az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

41. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy **Wosinsky Mór** lt., a praeistoria és archaeologia kitünő munkása, a ki a gróf Zichy Jenő keletásziai expedíciójában is részt vett, febr. 22-én rövid betegség után váratlanul elhunyt. Az elnökség a gyászshír vételekor nyomban táviratilag fejezte ki részvétét, koszorút küldött a koporsóra, a ravatalnál pedig gróf **APRONYI SÁNDOR** t. és ig. t. tolmácsolta az Akadémia érzelmeit. — Az összes ülés jegyzőkönyvébe iktatja mély részvétét és fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék.

42. Főtitkár jelenli, hogy **Mendeleeff Dimitrij Ivanovics** és **Henry Moissan**, a chemia hírneves tanárai, Akadémiánknak 1900, ill. 1902 óta külső tagjai, az előbbi febr. 2. Szent Pétervárt, az utóbbi febr. 20-án Párisban meghaltak. — Részvétellel vétetik tudomásul és a III. osztály fölhivatik, hogy emlékbeszédekről gondoskodjék.

43. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács febr. 7-én letárgyalta és megállapította a f. évi költségvetést, mely az Akad. Értesítő február havi füzetében (134.—142. l.) megjelent. Ennek kapcsán bemutatja az Igazgató-Tanács id. ülésének jegyzőkönyvéből a következő (6.) pontot: „A költségvetés kapcsán gróf **SZÉCHENYI BELA** t. és ig. t. az Akadémia f. költségei fedezésében mutatkozó hiány megszüntetését a maga részéről is óhajtván elősegíteni, kijelenti, hogy a költségvetés VII. tétele alatt „Gróf Széchenyi István műveire és múzeumára” fölvetett 4000 koronát készségesen magára vállalja s a sajátjából fedezi. Az Igazgató-Tanács megilletődéssel és hálával fogadja e kifejezést, melyet az Akadémiának örömmel fog bejelenteni.” — Az összes ülés nemeslelkű tagtársunknak az Akadémiával szemben tanúsított ez újabb jóindulatának bizonyítékát a legmelegebb köszönettel fogadja és hálájának e jegyzőkönyvében is kifejezést ad.

44. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr helybenhagyta a Feridun-bey-hagyaték alapító levelét, minek folytán e hagyaték máris a Magy. Tud. Akadémia tökéjéhez csatoltatott. Minthogy a „Török-magyar tanulmányok és kiadványok” czimén az Akadémia rendelkezésére bocsátott alapítvány az I. és II. osztályt közösen érdekli, az összes ülés fölhívja az érdekelt osztályokat, hogy az ügyrendi szabályzat kidolgozására két-két tagot küldjenek ki bizottságul, melynek a főtitkár is tagja legyen.

45. Akadémiánk kiküldött képviselői az **Akadémiák Szövetségének** üléseire, **GOLDZSIHER IGNÁCZ** és **THAN KÁKOLY** rendes tagok még az 1904-ik évi május havában Londonban tartott ülésekről szóló jelentésekben (Akad. Értesítő 1904, 475. l.) két indítványt terjesztettek Akadémiánk elé, melyeknek tárgyalását az 1904. jún. 20-án tartott összes ülés (u. o. 425. és 149. ll.) az öszre halasztotta, de e tárgyalás mindeddig elmaradt. A két indítvány így hangzik: 1. Az Akadémiák Szövetsége felszólítja a Szövetségben képviselt egyes Akadémiákat, hogy a Szövetség nevében lépéseket tegyenek kormányaiknál azon célból, hogy a központi idegrendszer tanulmányozására szolgáló külön szakintézeteket vagy intézeti osztályokat alapítsanak, a mennyiben ily célú intézetek az illető országokban még nem léteznének. — 2. Az Akadémia tegyen előterjesztést arra nézve, hogy közokt. kormányunk az Akadémiák Szövetségétől megindítandó tudományos vállalatokban való anyagi részvétel céljaira az országos költségvetés keretében egy

külön meghatározott évi összeget bocsásson Akadémiánk rendelkezésére. A támogatandó vállalatok meghatározása természetesen az Akadémiát illeti. — Az összes ülés az első indítványt véleményes jelentéssel végezt kiadja a III. osztálynak, a második indítványt pedig elfogadja és ennek értelmében fölír a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz évi 3—4000 kor. segély utalványozásáért, ill. ez ügy elintézéséig is rendelkezésre bocsát képviselőinek évi 3000 koronát.

46. Főtitkár bemutatja a Kisfaludy-Társaság meghívóját f. évi február 7. tartott évi díszülésére és jelenti, hogy ez ülésen az Akadémiát az elnök és a főtitkár képviselték. — Tudomásul van.

47. Főtitkár bemutatja Bologna városának meghívóját Aldrovandi Ulysses hírneves természettudós halálának háromszázados emlékünnepeére (1907 jún. 12.). — Kiadatik a III. osztálynak, hogy az Akadémia képviseltetéséről gondoskodik.

48. Főtitkár bemutatja P. Semenov államtanácsosnak Szent Pétervárt, f. é. január 19. kelt levelét, melyben meleg köszönetet mond Akademiánknak nyolczvanadik születésnapja alkalmából kifejezett üdvözléteért. — Tudomásul van.

49. Főtitkár bemutatja a gróf Kun Kocsárd, gróf Kuun Géza és Thököly Imre szobraira, valamint Thúry József siremlékére beérkezett gyűjtőleveket. — Szokásos módon köröztetni fognak.

50. A könyvtár számára a januári összes ülés óta érkezett adományok: 1. Szemere Miklóstól: A delegációban tartott beszéd a Balkánról. — 2. Barátosi Balogh Benedektől: Dai Nippon. II. és III. köt. — 3. A cseh országos levéltártól: a) Mittheilungen aus dem Landesarchiv des Königreichs Böhmen; b) Archiv Český. — 4. Galileo Galilei munkáinak nemzeti kiadásából a XVII. XVIII. köt. — 5. Dr. Tuzson Jánostól: A balatoni fosszilis fák monografiája. — 6. Dr. Király Pétertől: Magyar szocializmus. — 7. Lukács Gézától: Gazdaságpolitikai törekvések. — 8. Laszowski Emilől: Povjesni spomenici plem. Općine Turopolja. — 9. A m. kir. belügyminisztertől: A malária elterjedése Magyarországon. — 10. A vallás- és közokt. magy. kir. minisztertől: Magyarország közoktatásügye az 1905. évben. — 11. Az egri érseki irodától: Névtár 1907-re. — 12. Ónodi Adolf l. tagtól: Az orrüreg táblái. — 13. Dr. Veress Endrétől: A kolozsvári Báthory-egyetem története. — 14. Dr. Gorjanović-Kramberger Károlytól: Der diluviale Mensch von Krapina in Kroatien. — 15. Sárközy Imrétől: A Nádasdi Sárközy család. — 16. Iványi Istvántól: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. (V. köt.) — 17. Dr. Tragor Ignácztól: Vác vára és képei. — 18. S. Chandrasekhara Sastrigaltól: Sri Bala Manóramā. — Köszönettel vétetnek.

51. A Magy. Tud. Akadémia kiadásában 1907. február havában a következő munkák jelentek meg: 1. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. 2. sz. (206. füz.) — 2. Mathemat. és természettud. Értesítő. XXIV. köt. 5. füz. — 3. Irodalomtörténeti Közlemények. XXVII. k. 1. füz. — 4. Szabó Samu. A székelyudvarhelyi Codex. Különlenyomat a Nyelvemléktár XV. köt.) — 5. Réz Mihály. Széchenyi-problémák. (Társadalmi Értekezések. XIII: 7. sz.) — 6. Akadémiai könyvjegyzék. 1907.

52. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére PRÉCZ VILMOS r. és KOMÁROMY ANDRÁS l. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1907. Április 15.

4. FÜZET.

Jules Oppert kt. emlékezete.

(Felolvasta *Kégl Sándor* lt. 1907. febr. 25.)

Korunk egyik legkiválóbb tudósát vesztettük el Oppert Gyulában. Megilletődéssel ejtjük ki e nevet. A XIX. század nyelv-tudományi felfedezéseinek legnagyobbika fűződik hozzá. Úttalan utakon haladott ő. Minden lépés előre egy-egy győzelmes csatát jelentett, melyet nagy tudása mellett lángeszének divináló erejével vívott meg. A tudomány harcosa volt a szó legteljesebb értelmében. Segített világosságot vetni az évezredek titokzatos homályába s ezért neve be van írva örök időkre a tudomány aranykönyvébe. A tudós sorsa az elfeledtetés. Elfeledjük a tudomány tört. úton járó munkásait, bármily derék hasznos munkát végeznek is, egyedül a felfedezők, az úttörők emléke él örökké. Az ékiratok genialis megfejtője, Grotefend, valamint Rawlinson és Hincks mellett neki köszönhet legtöbbet az assyriologia. Tisztelői elnevezték őt a francia assyriologia atyjának.

Igazi atyja is volt ő az assyriológiának, melyet ő nevelt nagyra Franciaországban. És Oppert az ember épp oly meglepően eredeti volt, mint Oppert a jeles assyriologus. Csupa láng, csupa lelkesedés és őszinteség. Véleményét bátran kimondta mindenkor. Az opportunitás nem szerepelt az ő szótárában. Ha kedvencz tárgyáról esett szó, szép vonásai fölélénkültek, a szeme csak úgy izzott, égett, mozgott, beszélt hévvel, tüzzel, mint a hajdani Izrael prófétái. Jellemző az a kijelentése, melyet Heidelbergben, a Bábel-Bibekérdés izgalmas napjaiban tett volt: „A saját határozott meggyőződésünket, melyre beható lelkiismeretes tanulmányozás után jutottunk, nemcsak hogy szabad, de kötelességünk is ismertetni“. Felvilágosult szelleme nem akadályozta őt azért abban, hogy a bele nevelt mélységes vallásos érzületet mindvégig megőrizze.

A háborítatlan lelki egyensúly meglátzott egész valóján. Dolgozott folyton, egy percze sem szűnt meg szellemi tárházát gyarapítani és kutatni. A hevesen gestikuláló nyughatatlan tanár higgadt, hajszállhasogatásig pedans tudós lett, mihelyt a dolgozó-

szoba ajtaja bezárult mögötte. A francia sziporkázó szellemeséget a német alaposság váltotta fel. És valóban Oppert Gyula francia volt a társaságban, de német lett, ha a tudomány mezejére lépett. Nyelvtudása a mesével volt határos, csodákat beszéltek róla tanítványai; arabul, dánul, svédül, perzsául és törökül csaknem egyforma könnyen fejezte ki magát. Jártas volt a classikusokban, némely értekezése szinte meg van tüzdelve görög és latin idézetekkel. Nem hanyagolta el a speciális zsidó tanulmányokat sem, így pl. szorgalmasan olvasta a Talmudot. Jól ismerte a modern irodalmakat, híres volt arról a könnyűségről, a melylyel beillő idézeteket tudott minden alkalommal beszédjébe szőni.

Csillagászati és matematikai ismeretei igen jelentékenyek voltak. Emlékezőtehetsége pedig, kivált számoknál, bámulatba ejtett. Számtani ismereteit kitűnően értékesítette a genesis chronologiai kérdéseinek tisztázása közben. Olyan jó matematikus volt, mint a milyen tapasztalt régész és epigraphus. Ennek egyik fényes bizonyítéka az assyr mértékekről írt tanulmánya: „*Mémoire sur l'étalon des mesures assyriennes*“, mely a francia keleti társaság közlönyében látott napvilágot.

Oppert a haladás embere volt; beismerni, ha tévedett, könnyebben és szebben senki sem tudta volna. Ő neki nem esett terhére téves véleményét kijavítani. „Ne tegyék fel rólam, mondom, hogy az előbbi hypothesiseim mellett, melyek tarthatatlanoknak bizonyultak, majd én makacsul kitartok“. Annak a kornak szülötte volt Oppert, mikor még nem ment túltengésbe a specialitásokra való feldarabolása egy-egy tudományágnak. A mult század első felében az orientalisták a keleti tudomány egész terére kiterjeszkedtek. Egy Kosegarten vagy Ewald, egyformán figyelemmel kísérték az indogermán és a sémi philológiát. Sylvestre de Sacy, az arab nyelvészet tudományának első nagy mestere, behatóan foglalkozott a sémi nyelvek mellett a perzsa és török philológiával. Ilyen volt Oppert is, a ki sémi-héber-arab tanulmányai mellett perzsa, zend és szanszkrit specialistává képezte ki magát. Különbösen is mozgékony, minden iránt érdeklődő természete nem tűrte volna ifjúsága éveiben a nagyon szoros értelemben vett specialista tanulmányok szürke egyhangúságát. Oppert egyik kiváló tulajdona éppen sokoldalúságában rejlett. E tekintetben egy másik diszéhez, a francia keleti tudományosságnak, Darmesteter-hez, a jeles zend-kutatóhoz lehet őt hasonlítani. Tisztán logice gondolkodó fő volt, ki érdeklődése tárgyát bő ismereteinek világításában a helyes arányokban látta. Ítélete biztos, következtetései matematikai pontosságúak. Az ékiratok megfigyelésénél és fordításánál ötlük ez leginkább szemünkbe. Irálya világos és szabatos. Nem csekély érdem ez, ha egynémely orientalistának rettenetes fordításait figyelembe vesszük.

Oppert Gyula Hamburgban született 1825-ben s az ottani Johannaumban végezte iskoláit. Mint gyermekifjú nagy buzgalommal fogott a matematikai tanulmányokhoz. Később a heidelbergi egyetemen a jogra iratkozott be. Jogi tanulmányaira öreg korában is érdeklődéssel pillantott vissza. Az kétségtelen, hogy üdvös hatással voltak szellemi fejlődésére. Képzeletének határt szabtak, szűkebb, egyenes mederbe szorították eszméit. Éles megfigyelés és gyors felfogás jellemezte az ifjú Oppertet, a mi őt kiválóan alkalmassá tette nehéz feladata megoldására. A keleti studiumok iránti előszeretete vitte rá, hogy átmenjen Heidelbergből a bonni egyetemre, mely akkoriban Németországban a keleti tanulmányok egyik gócpontja volt. Itt Lassen-től szanszkrit, Freytag-tól arab nyelvet tanult. Két évet töltött Berlinben. A doktori diplomát Kielben nyerte el egy latinul írt értekezéssel: *De jure indorum criminali*. Nagy képzettsége daczára Oppert Gyula Németországban nem tudott érvényesülni. Szabad szellemének szűk volt az akkori Németországnak előítéletekkel terhes légköre. Előmenetelt nem remélhetett abban a milieuban, hol még az elavult vallási és faji ellentétek oly nagyot nyomtak a latban.

Átment Franciaországba, hol 1847-ben tanári kinevezést kapott a német nyelvből a lavalai lyceumban. Megtanult adoptív hazájáért lelkesülni. A francia föld megadta neki mindazt, a mit szülőföldre megtagadott tőle: elismerést az érdemért, tág teret a fáradhatatlan munkásnak. És Oppert dolgozott lankadatlanul, soha nem csüggedve, hervadhatatlan babért gyűjtve a francia tudomány számára. Neki köszönhető, hogy az ékiratok első megfejtői között a francziák méltó helyet foglalnak el.

Iskolát csinált, lelkesítette tanítványait. Az igazi nagy mester nyomában, mint a termékenyítő eső után gombamódra terem a tanítványok lelkes serege. Buzdította, segítette tanítványait, támogatta bizonytalan lépéseiket a rögzös ösvényen. Kicsinyes feltékenység vagy irigység nem fért az ő szép jelleméhez. Franciaországban mindjárt kezdetben összeköttetésbe lépett Letronne, Burnouf és De Sauley-val. Még berlini tartózkodása alatt megírta volt *Das Lautsystem des Altpersischen* című értekezését.

Lavali és rheimsi tanárkodása idejében folytatta ó-ind és ó-perzsa tanulmányait. Itt írta a *Revue Archéologique* és a *Journal Asiatique*-ba az *Essais sur les inscriptions achéménides* cím alatt összegyűjtött értekezéseit, melyekkel egyszerre magára vonta az Institut és a tudományos világ figyelmét.

Az ó-perzsa phonetika számos homályosságát sikerült eloszlatnia. Spiegellem szemben jól felhasználta a „Király-feliratok“ méd- és assyr nyelvű fordításait. Mint Darmesteter a pehlevi glossáknak, úgy Oppert az ó-perzsa feliratok egykorú interpretációjának nagy fontosságot tulajdonított mind végig.

Egy 1872-ben kiadott értekezésében így szól: „Ime egy példája a mi philologiai módszereink tehetetlenségének, ha a hozzánk eljutott régi fordítások igénybevétele nélkül akar valaki valamit megmagyarázni.“ (Voilà un exemple de l'impuissance de nos méthodes philologiques, pour interpréter sans le secours des anciennes versions parvenus jusqu'à nous. *Mélanges Perses. Extrait de la Revue de linguistique et de philologie comparée.* Paris 1872. 22 l.)

Legfőképp az ázsiai társaságba való beválasztása 1847-ben gyakorolt döntő befolyást pályafutására. A kezdet nehéz volt. Kellett küzdenie az előítélettel is, melyet minden francia az idegennel szemben táplál. Ha nehéz volt is a küzdelem, Oppert készülsége arányban volt vele. A német alapos tudományosság emlőin nevedezett ifjú tudós le birta győzni az előtte tornyosuló akadályok tömegét. Mindjárt eleinte jól hatott correct francziasága és imponált nagy tudása. A szerencse is kedvezett neki. A khorszábádi romok feltárták háromezer éven át őrzött titkukat. Napfényre került egy eddig ismeretlen ősrégi civilisatio. A franczia kormány 1851-ben Fresnel vezetése alatt Mesopotamiába expeditiót küldött ásátások végzésére. Ennek az expeditiónak Oppert volt a lelke, éltető, mozgató ereje. Az ékirásos cserép- és bronztablák és obeliszek megszámlálhatatlan sokasága között elemében volt Oppert Gyula. Az általa megfejtett, elolvasott ékiratok száma igen jelentékeny és tekintve e tudományág akkori fejlettségi fokát, meglepően correct. A mesopotámiai kutatások négy teljes évét vették igénybe, négy izgalommal, lázas munkával, de a siker mámorító örömével teli évét, melynek hatása egész életére kihatott, véglegesen határozott irányt adva munkásságának, mely eddigelé, mint már mondva volt, az ó-perzsa és szanszkrit nyelvészetre vonatkozott. Az a sok régészeti kincs, melyet ott a helyszínen gyűjtött, huzamos időre bő feldolgozandó anyagot szolgáltatott neki. Ő volt az első, a ki a régi Babylonról helyes képet alkotott. A híres ókori metropolis topographiáját megállapította s ezzel megkönnyítette a későbbi kutatók munkáját.

Eredményes útjának harmoniáját egy baleset zavarta meg, mely sokáig bántotta a szenvedélyes kutatót: egész halom ládákból csomagolt műkincse lett egy vihar alkalmával a Tigris hullámainak martaléka. Ez érzékeny csapás volt a tanulmányai tárgyán meleg szeretettel csüggyő tudósra. Fáradozásai jutalmául Francziaország polgárává avatta. Elismerésben és sikerben Oppertnek bő része volt. 1857-ben a szanszkrit nyelv és az indogermán összehasonlító nyelvészet tanára lett az akkori még császári könyvtárnál. Ekkor írta hallgatói számára *Grammaire Sanscrit* című elemi tankönyvét, mely két kiadást ért (Paris, 1859—1864).

Az összehasonlító nyelvészet feladatát a tudomány akkori

állásához képest nagy vonásokban pompásan vázolja 1864-ben tartott bevezető előadásában, melyet mint a császári könyvtárnál az indogermán nyelvészet tanára tartott: *Ouverture du cours de philologie comparée des langues indo-européennes à la bibliothèque impériale* (Paris 1864). Lehető világosságra, érthetőségre törekszik, jól választott példákkal illusztrálja az összehasonlító nyelvészet mibenlétét. Minden sorából kitetszik valóban nagy nyelvismerete és nyelvészeti iskolázottsága, mint a ki egyformán jártas az árja és a sémi philológiában. Látköre tágas; megemlékezik a török, mongol és magyar rokonságról (*analogues reliant entre eux le turc, le mongol, le magyar*) is. Hangsúlyozza, hogy ha többnyire árja eredetű népek lakják is Európát, földrészünk vallásai sémi forrásra vezethetők vissza. Élénk színekkel festi a hindú és hellén műveltség közti minden nyelvrokonság daczára fennálló óriási különbséget. Nagy szerencse, úgymond, hogy műveltségünk hellén és nem ó-ind alapokon fejlődött ki. Európa sohasem lett volna az, a mi, ha a hindu civilisatio lett volna az irányadó. Az ókor leszebb nyelvének, a görögnek, sémi elemeit sem hagyja figyelmen kívül. Egy jegyzetben ígéretet is tesz, hogy nem sokára ki fogja mutatni a hellén lexikon sémi eredetű alkatrészeit. (Je compte prouver assez prochainement l'existence d'un élément sémitique dans le dictionnaire de la plus belle des langues indo-européennes. *Ouverture* 18. l.) Igen helyesen óva int, hogy a nyelvrokonság még nem döntő bizonyíték arra, hogy az illető nép fajilag is rokon. Nyomós érveket hoz fel a mellett, hogy az összehasonlító nyelvésznek nem szabad az indogermán nyelvek terére szorítkoznia. A sémi nyelveken kívül nem mellőzheti a turáni és az egytagú nyelveket sem. A szorosan vett szanszkrit philologia maga sem lehet el a turáni és a végső kelet khinai-féle nyelveinek némi ismerete nélkül, különösen ha az ind nyelv újabb phasisát akarja megvilágítani (*surtout quand il s'agit d'apprécier la période plus moderne de la langue indienne*). A skandináv és az éjszaki szláv nyelvekre gyakorolt turáni befolyást is tekintetbe kell venni. Az árja, turáni és sémi nyelvcsaládok ősi rokonságának sokat vitatott kérdését nem akarja Oppert döntő bizonyítékok hiányában vita tárgyává tenni; de nagy óvatossággal megjegyzi, hogy a bebizonyítás hiányából még nem következik magának a ténynek fenn nem állása. (*Mais l'absence de démonstration n'implique pas la non réalité des faits*). Hisz a nyelvek közös, bár még be nem bizonyított, eredetében, melyet újabban az olasz Trombetti nagy nyelvészeti apparatussal, merész állítások egész özönével hypothesisiként felállít. (*L'unità d'origine del linguaggio*, Bologna 1905.)

Ékesszólóan kiemeli beszéde végén, hogy mennyit köszönhet az epigraphia az összehasonlító nyelvtudománynak. Az ó-perzsa

„Király-feliratok“ már teljesen meg vannak fejtve; Babylonia és Ninive ezer meg ezer ékirásos táblája s felirata nem rejtély többé. Asoka, a híres buddhista fejedelem feliratait az angol kutatók szorgalma a tudomány közkincsévé tette. „Ki tudja, hogy a jövő mennyi talány megfejtését tartja még fenn számunkra?“ „Ime ez, így végzi bevezető beszédét Oppert, tudományunk nagy tere, ezek a határok, melyek közé kell beilleszteniünk működésünket. Quos ultra citraque nequit consistere rectum.“

Nagyobb munkáit Oppert, kit 1874-ben az assyriologia nyilvános rendes tanárává neveztek ki, mind utazása után írta. Az *Éléments de la grammaire assyrienne* és az *Expedition scientifique de la Mésopotamie* című műveit joggal nevezik azon épület bázisának, melynek homlokzatára Oppert neve van írva. E két mű alapította meg a hírnevét. Szép sora következett még ezután a nagy tudományról tanúskodó műveknek. Ő szerkesztette és alapította a francia assyriologia fejlődésére oly fontos *Revue d'Assyriologie*-t.

A sumir kérdésben, mely az assyriologusok táborát két részre szakította, ádáz polemiákra adva alkalmat, Oppert egészen magáévá tette Hinks 1850-ben felállított elméletét. Az assyr műveltség és az ékirás szerinte nem semita eredetű, hanem egy ősrégi néptől, a már évezredek előtt kihalt sumirtól vették át az assyrok. Halévy-vel e felett nem egyszer volt heves vitája; Halévy azonban makacsul megmaradt kevesektől osztott nézete mellett. Szerinte a sumir nép és nyelv nem létezett soha, a mit mi sumir nyelvnek nevezünk, az nem egyéb a babyloni nyelv egy mesterséges, papok körében divó nyelvjárásnál. Ez a polemia zajos jelenetekre adott alkalmat és az Institut különben olyan csendes üléstermének falai nem egyszer viszhangoztak a heves vitaközlésektől. Oppert Gyula rendíthetetlen meggyőződéssel védte álláspontját. Kitartó, fáradságot nem kímélő lelkiismeretességgel építette fel theoriáját, melyet megvédeni minden pillanatban kész volt. Harczolni is kész volt. Olympusi haraggal csapott le ellenfelére. Jól átgondolt argumentumaival szembeszállni nem csekély leleményességet és szakismeretet igényelt. Vitatkozni igen szeretett, kivált ha méltó ellenfele akadt. Keletiesen heves véralkata el-elragadta néha, de soha az izléstelenség vagy a kiméletlenség határáig. Lehetőségig kerülte a személyeskedést. Pedig volt rá példa előtte elég, különösen Lenormant és Halévy polemiájában. Lenormant térdig gázolt a személyeskedés iszapos vizében. Nem állottott Halévy-nek még zsidó származását is szemére hányni. Halévy, úgymond, zsidó szemüvegen át nézi a sumir kérdést és azért lép fel a sumir theoria ellen, mert semita lévén, a sémi faj becsületbeli dolgának tekinti. A polemia nagy hullámokat vert, de a tüzes szóharcz közepett is elég volt

Renan-nak vagy később Barbier de Meynard-nak egy mosolya és csitító szava, hogy a tüzesen vitázó Oppert ajkain elnémuljon a harag kitörése. Nálunk, hol némelyek kapva-kaptak az assyriologusok nagyobb részétől kétségbe vont sumir-turáni atyafiságon, Oppert mint buzgó védelmezője e nézetnek, mely a világ egyik legrégebbi műveltségének turáni eredetét vitatta, tagadhatatlanul elismerésre számíthat.

Oppert Gyula igen elmés replikáiban. Kritikáit gyakran füszerezi jóízű élczeivel. Szellemes ötletei sokszor csaltak hallgatói s olvasói ajkaira mosolyt. Humora nem hagyta el soha. Két évvel halála előtt 1904-ban a Delitzsch-csel folytatott polemia idején A *Zeitschrift für Assyriologie*-ban megjelent *Jahveh?* című cikke is örökké friss kedélyéről tesz tanúságot. Nehezen megdönthető érvei mellett a finom gúny könnyű ütegeit is harezba viszi. Úgy járt Delitzsch, írja Oppert, mint a Tell Vilmos francia fordítója Philarète Chasles, a ki Schiller sorait „*Gottlob, hier steh' ich wieder auf dem Meinigen*“ így adja vissza: „*Grâce à Dieu, me voilà revenu sur le Meinigen*“ (hála Istennek visszatértem a Meinigenre). A francia kritika megköszönte a fordítónak, hogy egy eddigelé ismeretlen havast fedezett fel Svájczban, a Kladderatsch meg a nagy görög tragikus egy levelét juttatta Chasles kezeihez, aláírva Ὁ Ἱπρυῆ Εὐρυπίδης. Erre a *Journal des Débats* hasábjain mentegetődzött Chasles: Ő tudja jól, hogy der Meinige, el mi, il mio, le mien, my own mit jelent; ő csupán nagyobb nyomatékot akart adni a német költő szavainak. A mentség rosszabb a hibánál. Delitzsch tendentiosus elragadtatásában egy harmadik személyű igét nézett isten-névnek (*hat in seinem tendenziösen Eifer eine Verbalform dritter Person für einen Gottesnamen angesehen*). Ezek *Ja-up-pi-ilu*, *Ja-pi-ilu* és *Ja-u-um-ilu*. Oppert szépen kimutatja, hogy ezeknek az elamita nyelvből vett kifejezéseknek semmi közük a homályos etymológiájú Jahveh-isten-névhez.

Halála váratlanul jött és fájdalmasan érintette a tudományos világot, mely még számos értékes munkát várt tőle. Oppert Gyula megőrizte szellemi frissességét utolsó perczéig. Egy nappal halála előtt még jelen volt az akadémiában. Senki sem sejtette volna, őt látva, hogy a halál már rávetette setét árnyékát. Barátai sem igen tudtak betegségről. Nagy lelki energiája aránylag sokáig pótolta fogyó physikai erejét. Elmondhatjuk, úgy halt meg, a mint élt. Munkaközben végződött be sikerekben gazdag pályafutása.

A Margit-legendáról.

(Kivonat Horváth Cyrill márczius 4-én tartott felolvasásából.)

A magyar Margit-legendáról mindeddig az volt az uralkodó vélemény, hogy „nem fordított, hanem szabadon szereztetett“ (Toldy) és „szükségképen szabadon kellett készülnie ama forrásból, mely már mint a szentségvizsgálók jegyzőkönyvének mása ismeretes. E mellett szól az is, hogy mostani alakjában meglehetősen kevés latinismust, ellenben sok magyarságot mutat“ (Volf). Ezzel az általánosan elfogadott nézettel szöges ellenkezésben áll Révai föltevése a legenda fordított voltáról; sőt részben Knauz Nándoré is, a ki a műnek egy helyéből azt következtette, hogy a magyar író a tanuvallomásokat tartalmazó rotulusoknak egyes, neki fontosabbnak látszó helyeit szóról-szóra lefordította, holott másokat egészen szabadon új formába öntött; — de a különféle nézetek megbírálására senki sem vállalkozott, s a mi fő: a legendának különféle variánsait átvizsgálni s összevetni tudásaink meg sem kísérelték.

Pedig a Margit-legendának egy-két variánsa már elég régóta ismeretes. Ilyen első sorban az a fejezet, a melyet P. Ranzanus „Epitomé“-ja szentelt Margit emlékének, aztán az a változat, melyet az *Acta SS. Boll.* — mint Fr. Guarinus dominikánus testvérnek 1340-ben, Avignonban, a tanuvallomások rotulusaiból kivonatatosan készült munkáját — tett közzé egy páderborni kéziratból. E két változathoz csatlakozott a XIX. század hatvanas éveiben az ú. n. Nápolyi Margit-legendá, melyet Óvári Lipót fedezett föl Nápolyban, a Biblioteca Nazionale kéziratai között s Knauz Nándor az Akadémiában is bemutatott és egész terjedelmében közölt a Magyar Sion 1867—8-iki folyamában.

Mindezekből, mint Horváth Cyrill az Irodalomtörténeti Közlemények 1906-iki kötetében megmutatta, már is tetemes világosságot lehetett volna árasztani a magyar legenda természetére. A szövegeknek összehasonlítása kiderítette volna, hogy a magyar változat nem készülhetett sem Ranzanusból, sem a páderborni szövegből, sem a nápolyiból; hogy a nápolyi és páderborni variáns, noha első pillanatra jóformán ellentétes természetű munkák, mégis szoros atyafiságban vannak egymással: mivel az előbbi nem egyéb,

mint az utóbbinak kivonata s így tulajdonkép a nápolyit kell Guarinus eredeti munkájának tartanunk; hogy Ranzanus legendájának semmi köze a Guarinus-féle változathoz . . . s végül: hogy a magyar munkának igen sok helye van, melyek Ranzanus-sal, s még több, a melyek Guarinussal többé-kevésbbé szó szerint egyeznek. Mindezekből a jelenségekből nem lett volna nehéz megállapítani:

a) hogy a magyar variáns és Guarinus egyező helyei tulajdonkép a rotulusok illető helyeinek hű másai; s mivel az ily helyek száma meglehetősen nagy: a magyar legendának jókora része a rotulusok egyes részeinek többé-kevésbbé hű fordítása;

b) hogy a magyar író a rotulusokon kívül egyéb forrásból is fordított, abból jelesül, amelyre közvetve vagy közvetlen Ranzanus is támaszkodik.

Ezt a kettős következtetést ugyanis teljességgel megerősítik a később napvilágra jutott adatok, első sorban Umberto Bianchi és De la Corre jegyzőkönyve megmaradt részének publicatiója a Fraknoi-féle Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis első kötetében. Horváth C. tüzetesen összehasonlította e tanuvalomásokat szövegeit a magyar legendával (*Magyar Nyelvőr*, 1906) és arra az eredményre jutott, hogy a magyar szövegnek igen tetemes részét okvetlen a rotulusokból fordították ugyan, de a legenda még sem keletkezhetett csupán a két olasz pap nyomozásainak jegyzőkönyvéből.

Szerencsére Goedeke a „Grundriss“-ben említést tesz a müncheni kir. könyvtárnak egy XV. századbéli kéziratáról, mely többek közt Margit legendáját is tartalmazza, csakhogy német fordításban, melyet Jorg Valter dominikánus testvér szerzett volt János mester deák eredetijéről. Ezt a változatot említi Fraknoi is (Mon. Rom. Episc. Vespr. I. pag. CIV.), de csak létezéséről van tudomása, látni nem látta s János mesterről megjegyzi, hogy róla egyáltalán semmit sem tudunk.

Pedig János mester és legendája nagyfontosságú jelenségek a magyar Margit-legenda szempontjából. Mi több, maga János, a szerző, korántsem ismeretlen egyéniség. Íme néhány adat: 1. A német legendának mindjárt czimiratában e szavak olvashatók: *dise heylige junkfr. (t. i. Margit) ist gewesen prediger ordens bey der stat Ofen in dem Closter daz man nennet Sanct margarethen ynseln. Daz hat zu latein geschr. pruder johannes ein meister dez selben ordens.* — 2. Valamivel alább maga frater János ezt vallja Margit életének és csudáinak tőle származott elbeszéléséről: *alz wir daz mer geschen denn gehört haben, tragten wir in gedechtnüsz.* — 3. A legendának VIII. fejezetében, hol Margitnak disciplináló vesszőről és övéről van szó, a következő megjegyzés ötlík szembe: *Dise kleider vnd gerten der disciplin*

hab ich pruder hans ein meister prediger ordens und andere tagte prüder nach irem abgang gesehen. Vormalis wuest nymant von der hertikeit der seligen dinerin gotz, denn allein drey person. vnd ward also von ir verhalten vnd verporgen. daz daz nymant mocht erfragen noch erfahren.

Ezek az adatok világosan megmondják, hogy fráter János dominikánus rendfő volt, Margitnak kortársa és olyan ember, a ki kevéssel a szűz halála után abban a szerencsében részesült, hogy láthatta Margit „kincseit“, melyekről előtte csak hárman tudtak, mint a magyar legenda mondja: maga Margit és az a két soror, kik a hösnőnek a kinzóöv és vesszők készítésében segítségére voltak.¹

Vessük össze mindezt a dominikánus szerzet történetének ismert s kétségtelen adataival, az eredmény meg fog lepni mindenkit. 1. Tudva van, hogy János nevű magister ordinis-t a dominikánus rendfők sorozata 1349-ig csupán egyet ismer: Joannes de Vercellist (vagy Vercellensist); 2. nemkülönben ismeretes, hogy ez a János 1264-ben, június 8-án, a párizsi nagykáptalanban lett rendfőnökké s hivatalát 1285. november 30-ig, haláláig viselte (Echard-Quetif, I. pag. XVI—XVII. és 210—212.); s hogy 3. ugyanő 1273-ban, tehát két évvel Margit halála után, Pest mellett nagykáptalant tartott, mikor is „tam cingulum, quam flagella huiusmodi (t. i. Margitéit) Sororibus, Fratribusque, qui ad Capitulum Generale convenerant, publice ostentavit“. (Ferrarius, De reb. prov. hung. pag. 262., 559.)

A János-féle legenda szerzője tehát Joannes de Vercellis vagy Vercellensis, a párizsi egyetemnek egykori jeles jogtanára, a kiváló diplomata, kinek életéről, tetteiről, jeles körleveleiről s predikációs könyvéről eddig is emlékeztek a dominikánus írók számon tartói. (V. ö. Quetif-Echard, Scriptores ordinis praedicatorum. Vol. I. Lutetiae Parisiorum, 1719. pag. 210—212.)

János testvér 1275 végén vagy 1276 első felében írta meg munkáját. Nem előbb: mivel a mű elbeszéli László királynak 1275 nyarán történt „csodálatos“ gyógyulását; s nem utóbb, mivel Umbertóék szerepléséről egyáltalán nem tud semmit s 1276. júl. 23-án megkezdett működésük jegyzőkönyvének adatait sem használja, holott az első, vagyis 1271—3-iki inquisitiót s

¹ V. ö. Ez gyenyerevfegnek ruhayat . es ez difciplinanak vez-zevyet. Zerzet meftere . frater yanos . es egyeb fok veen fraternek lat-tak. Ez zent zvznek halala vtan. Az fororok ezt tytkon az fratereknek meg mutatvan. Mert aznak elevelte myg zent margyt azzon elt .senky ez dologrol Semmyt nem tudot. Ez harom zemetlevl meg valva . az az . zent margyt azzon . tutta . ez keet Sororral. Magy. leg. pag. 87. (Nytár, VIII., 30.)

ennek fő szereplőit nem mulasztja el meg-megemlíteni, s úgylátszik, tapasztalataik eredményeit is fölhasználta.

Annyi bizonyos, János művének a szerzetben megvolt a tekintélye: legalább erre vall az a körülmény, hogy B. Margit veternyéjének lectióit (1—9) belőle vették az officium szerkesztői (L. Ferrariusnál, pag. 344—350.), és tekintélye mellett szól az a szoros kapcsolat is, mely ezt a legendát a magyar codex értékes variánsához fűzi s a Joannes Vercellensis nevet immár amaz íróké közé iktatja, kikről a magyar irodalomtörténetnek meg nem emlékeznie lehetetlen.

Kétségtelen ugyanis, hogy a magyar Margit-legenda ama részeinek, melyek az 1276-iki jegyzőkönyvből nem származhattak, János testvér elbeszélése volt forrása. A szövegek tüzetes összehasonlításából kiderült, hogy a magyar változatnak említett részeiben a János-féle legenda fejezetei szólnak meg, még pedig úgy, hogy folyásukat csupán egy helyütt zavarja össze jelentékenyebben a magyar írónak járatlansága. Mi több: világosan megmutatható, hogy a magyar változat két első részének körvonalai, keretei egyenesen fráter Jánostól vannak kölcsönözve. Ime néhány szembeszökőbb jelenség: 1. A Ráskai-féle szöveg (2—7. l.) alapjában János I—III. fejezeteiből van fordítva; a 27—35. lap Jánosnak VII., a 80—92. lap ugyanennek VIII—IX. fejezete és a 93—102. lapon megint az ő X. fejezete bővül ki az 1276-iki fassiókból vett közbeszúrásokkal. 2. A második részben olvasható példák és csodák közül az első 29 darab nemcsak szövege, hanem sorrendje szerint is jórésztben fedi János XI., XII. fejezetét s XIII. fejezetének egy részét, mindössze abban térve el tőle, hogy a 6-ik csoda után 3 új miraculumot szűr be Umbertóék jegyzőkönyvéből; s közben a János-féle legendának nemcsak felosztását, fejezetczímeit, de még egyéni megjegyzéseit is hűségesen lefordítja. Avagy nem szűr-e szemet, hogy Vercelli János ezt a címet írja XI. fejezete fölé: Von den zeichen dy da geschahen ee sye verschid. vnd zu der selben zeit, vnd nach ir schydung daz aylft Capitel; a magyar pedig: Immar jt kezdetnek el zent margyt azzonnak chuda tetely kyket az vr menden tehetev iften tevn. zent margyt azzon erdeme mya. ez zent zvznek elteben. halala jdejen. es halalanak vtanna fok keppen (108—9. l.); hogy mikor János a XII. fejezet élén ekkép szól: Seliger vnd heylicher gedechtnűsz junkfr. Margaretha dy swester prediger ordens von der dise legend ist. unseren hern jhu xpi auszerwelte gespons und libste dirn. da sye noch war in irem leben. weszt vnd erkant sy nit allein den leyplichen sichtum der menschen. sunder auch dy sych sein gewesen an iren selen. den half sy allzeyt getrewlich zu irer gesunthait leybs und der selen. *Ausz den wir etliche sagen wollen; a magyar*

a megfelelő helyen újra szépen utána jegyzi: Ez bodog emlekezete zent zvy. zent margyt azzon. predicator zerzetbeli Soror. vr ihs cristufnak valasztot jegefe. es zerelmes zolgaloya. Meeg elveen az halando testben. nem chak testevknek korlagban. de byzonymal meeg lelkeknek beteglegyben es. fokaknak meg gyógyvlfának yo tetelyt atta. *kik kezzvl fokakat el hagyvan. keveset meg mondog benne.* (114. l.) S végre, hogy János a 13. számú eset, vagyis a hideglelés noviciái meggyógyításának elbeszélése után új fejezetet kezdván: „Von etlichen zeichen dye got durch sye hat getan nach irm abgang. Capitulum xijmum,“ ugyanott a magyarban is szembeötlik az új cím: It kezdetnek jmmar zent margyt azzonnak az oly choda tetely. kyket az vr isten. zent margyt azzonnak halala vtan myelkevdeek“ (138. l.) Stb.

Mindebből elég világosan kitetszik, hogy a magyar változathoz az alapot és keretet János legendája alkotta. A két mű között vannak ugyan eltérések: János III—VI. fejezetének anyagát a magyar író szörnyen összezavarta, sőt a 30-ik számtól kezdve miraculumainak sorrendjét is fölforgatta; de viszont tagadhatatlan, hogy idevágó szövegeit (nagyon kevés kivétellel) gondosan felhasználta, és munkájának minden része rávall, hogy a János-féle legendát az 1276-iki tanuvallomások adataival lehetőség szerint bővíteni törekedett. Innen van, hogy a szövegbe lépten-nyomon beszúrja a rotulusok egy-egy szavát (különösen neveket), mondatát, rövidebb-hosszabb töredékét, vallomását, csodáit; hogy belenyúl az eredetinek sorrendjébe, akárhányszor tönkreteszi a kész jó szerkezetet, sőt, mint a III—VI. fejezettel történt, a szöveget is össze-vissza kúsálja. Mert mindent, de mindent, a mit a rotulusokban emlékeztetre méltónak talál, bele akar „gyakdosni“ János testvér munkájába, s mikor a becses okirat kincseit ezzel az eljárással sem bírja egy szálíg beléerőszakolni: a maradékot odabiggyeszi kész munkájához függeléknek.

Ime szerkesztésbeli sokat emlegetett „önállósága“. Igaz, némelyek azt fogják mondani, hogy ereje nem is ebben, hanem a fogalmazásban van, stílusában, mely annyira magyaros, hogy fordításnak nem is gondolható; azonban ez ismét tévedés. A magyar Margit-legendában bizonyára elég latinizmus akad, sőt homályosság és nehézkesség is, különösen a fr. Jánoson alapuló részekben; s viszont az a körülmény, hogy a rotulusokból készült részletek nyelve átlag természetesebb és magyarosabb, éppen nem fogalmazásuk szabad voltában gyökerezik. Az olvasónak nem kell felednie, hogy a rotulusok a tanúk vallomásait lehetőleg hiven, szóról-szóra kívánták megörökíteni, a hogy a pápai utasítások is, magok a vizsgáló biztosok is hangsúlyozzák, s tudnia kell, hogy a vallomást tevő személyek közül csupán egy beszélt

németül, kettő latinul, holott a többi ismeretes tanu mind egy lábig magyarul tanuskodott, a mi egy csapásra érthetővé teszi, hogy a jegyzőkönyvből nem volt nehéz magyarosabb ízű *fordításokat* készíteni. Valóban a magyar legendázó éppen nem tért el a legendázók ősi szokásától, compilált, mint elődei tették, contaminált, mint amazok számtalanszor, s épp oly tisztelettel bánt a régi szövegekkel. Forrásainak rendét meg-megbolygatta, egyes részeket az egyikből a másikba szürogatott: de rajta volt, hogy az eredeti hely szavait lehetőleg megőrizze, inkább fordítsa, mint átdolgozza, s épp ezért munkájában nem nehéz megállapítani úgyszólván minden egyes szónak származását. A Margit-legenda dolga ebben a részben immár olyan világos, hogy a jövő kutatók vállára nem igen ró többé nagyobb fáradságot.

Sajnos, fr. János legendájának eredeti latin szövegéhez nem sikerült hozzájutnunk s még mindig meg kell elégednünk Jorg Valtertől való német fordításával; nem lehetetlen azonban, hogy Castillo nagy műve, vagy a Ferrariusnál felsorolt írók egyikének-másikának munkája, melyekhez Horváthnak hozzáférnie még nem sikerült, ebben az irányban is segítségére lesz a kutatásnak. Ezt pedig annál is inkább kívánnunk kell, mivel a magyar változat — számos latinismusának bizonyosága szerint — János-féle részeiben szintén okvetlen latin szöveg alapján készült.

Jelentés a gróf Teleki-pályázatról.

(Felolvasta Ferenczi Zoltán lt. a márcz. 18-án tartott ülésen.)

„A gr. Teleki József-jutalomért — mond a pályázati hirdetés (Akadémiai Értesítő 1906. 207. l.) — 1906-ban tiszta vígjátékok pályázhatnak, tehát a bohózatok mellőzésével. A verses forma előnyül tekintetik a műnek hasonló, vagy közel hasonló becsű társai fölött.”

E pályatételre a kitűzött határnapig (szept. 30.) 13 pályamű érkezett be. Az Akadémia *Gyulai Pál* tiszteleti, *Heinrich Gusztáv* rendes és *Ferenczi Zoltán* levelező tagokat bízta meg a bírálattal, kikhez a budapesti nemzeti színház *Hevesi Sándor* és *Dezső József* tagokat küldte ki. Ez a bizottság *Gyulai Pál* tiszt. tag elnöklete alatt f. évi márczius 12-én tartott ülésében döntött a pályaművekről és Ferenczi Zoltán l. tagot bízta meg a jelentés megírásával. A jelentést a következőkben azzal a mentséggel van szerencsém a T. Akadémia elé terjesztetni, hogy időm korlátozottsága nem engedte meg oly röviden írnom, a mint egyébként szokásom.

A bizottság mindenekelőtt megállapította, hogy a 13. számú, *A lovagias elégtétel* cz. dráma 4 felvonásban, egy különben minden részében kezdetleges mű, valamint a szerzőlött hibás magyarsággal irt *Celicy Mária* (3-ik sz.), a szerzőtől drámának (3 felv.) nevezett mű, mely pedig valósággal egy tiúndéries vagy még inkább groteszk operetteféle, különben szintén kezdetleges, sok helyt értelmetlen munka, tulajdonképen nem tartoznak a pályázat keretébe.

A többi 11 szindarab közül, melyek már mind a pályázat körébe valók, kevesebb értékű mű van 7, melyek sorrendben így következnek: *Egy házaspár története* (8. sz.), *Buridán szamara* (1. sz.), *Ilona* (12. sz.), *A darázsészek* (4. sz.), *Mese* (10. sz.), *Pázmán lovag* (6. sz.), *A reformátor* (7. sz.).

Ezekkel csak röviden kívánunk foglalkozni s pár vonásukat kiemelni, mintegy annak is bizonyítása végett, hogy a bizottság az aránylag kisebb érdemet is komoly figyelmére kívánta méltatni.

Az *Egy házaspár története* cz. (vigj. 5. felv.) oly naiv mesében és szerkezetben egyaránt, hogy elég lesz, ha csak pár lényegesebb dolgot emelünk ki belőle. A zavaros mese szerint Galgó szereti Linát és Lina Galgót; de a szülők az ú. n. Amerikának akarják adni, mire a fiatalok megszöknek. Ekkor egymáséi lesznek, de a II. felv.-ban, mely Velenczében foly le, Lina meghasonlik férjével és az ú. n. Amerikaival elszökik a tengerentúlra. A III. felv.-ban 20 év múlva újra itthon találjuk őt egy Amerikából hozott leánynyal, kibékül férjével, a kinek szintén van egy természetes fia s mivel Lina nem akarja, hogy ezek egymáséi legyenek, ezek is meg akarnak szökni. Azután a IV—V. felv.-ban hosszan arról értesülünk, hogy Galgó fiának az anyja, Aurora, most a Határy neje, kitől férje ezért válni akar, majd megtudván, hogy Galgó volt a csábító, párbajra akarja hívni, de kiderülvén, hogy ez a csábítás a házassága előtti időből való, bölcsen megbocsát nejének s az ifjak is egymáséi lesznek.

A *Buridán szamara* (vigj. 1. felv.) egy kis igénytelen, naiv tréfa, valami tanulómunka. A Buridán szamara Csegő Janesi, orvos egy vidéki városban, a ki nem bír választani házigazdájá, Wesl gyáros, két leánya, a szellemes Annus s a házas Miczi közt. Szerencsére odakerül Mende Bandi nevű barátja, miniszteri segédtitkár Budapestről, a ki eligazítja a dolgot olyformán, hogy Miczit az apával Debreczenbe akarja küldetni, mire Csegő, ki tényleg Miczit szereti, siet nyilatkozni, Annust pedig Mende veszi el.

Mindenesetre naiv művecske a most említett, de legalább értelmes; azonban az *Ilona* címűt (12-ik számú, vigj. 3 felv.) megérteni sem könnyű. A szerző első sorban is úgy képzei, hogy vagy minden jelenet más helyt, vagy legalább is mindig függőnyt

lebocsátva s újra felvonva foly le. Valami következetes cselekmény nincs benne, csak annyi, hogy Ilonát (Tyukody Imre leányát) Tyukodi Dóra, az unokatestvére, el akarja választani Kondoros Emiltől, a kik egymásba szerelmesek, mert Dóra Kondorost magának akarja megkaparítani. Ezt egy pletykával akarja elérni, mely szerint az ő fivére, Zoltán, jegyben jár Ilonával, ő maga Kondorossal, a mi persze nem igaz, s a belépő Kondoros mindent leleplez, mire Dóra a vidám Kuka Péternek nyújtja kezét, Zoltán pedig megmarad a bor mellett. Ez a vékony cselekvény is csak a III. felvonásban van. A többiben vagy húsz személy minden terv és észszerűség nélkül jár-kele s ha volt valaha rossz vers, akkor ezek azok, minőkre itt minden személy alkalom nélkül rágyujt; ha volt valaha précieuse-beszéd, akkor ez az, a melyet itt kivétel nélkül mindenki alkalmaz, ízetlenül szellemeskedve, szójátékot gyártva cél és észszerűség nélkül, melyek közt, elismerjük, olykor elfogadható is akad.

A *darázsfiú* (4. sz.) vigj. 3 felv.-ban, egy vidéki városba visz, hol az apai ágú Fejérek viselik a fő-, az anyai ágú Fejérek az alsó hivatalokat. Gadácsy Miklós, az új városatya, hatásos beszédet tart a város elmaradottságáról, a mi nagy kavarodást idéz elő s mivel Karmos Albert nagyvállalkozó megijed, hogy Gadácsy újításai neki vállalataiba kerülhetnének, tehát kezét fog az apai Fejérekkal s leányát is, Gizellát, most már nem neki, hanem egy dr. Futó nevű ügyvédnek akarja adni. Ekkor Miklós unokahuga, Erzsike, szövetezik Szegő zsidó ügynökkel és Gizella fivérével, Gyulával, a ki egy egészben békítő röpiratban magyarázza meg Miklós terveit s aztán mindent gondviselészerűen elintéznek. A szerző több más alakot is szerepeltet, kik nélkül azonban a cselekvény épp úgy lefolyhatna s mint ú. n. illusztrációk is gyöngék. Ilyenek a versenyző gyáros (Ágas), ennek vénülő huga, Rágó, a jellemtelen szerkesztő, Gadácsy szülei. Az egész mű banális és részletezőbb fejtegetésre nem alkalmas.

A *Mese* (10. sz.), vigj. 3 felv.-ban, cz. műről is szólnánk talán részletesebben is, ha meg bírtuk volna érteni. A mű sok esetben rimelő jambusokban van írva. Gascogneban játszik a „közép-kor derekán“ s talán innen benne a homály. Ha jól vettük ki, a miről nem vagyunk bizonyosak, tartalma az, hogy Bertrand, Villeboys fia, szereti Margot-t, Auvergne hercegeének (Fülöp) hugát, a kit életében egyszer távolról látott, ha jól értettük homályos szavait. Midőn erről őt nővére (Agathe) kivallatja, éppen hozzájuk érkezik a herceg, Margot és kíséretök, de álcázva, ugyanis Fülöp hg. mint egyszerű lovas s Robert de Verhyly jelen meg mint herceg, viszont Blanka udvarhölgy szerepel Margot képében s emez mint udvarhölgy. Most Agathe a fivére ügyét akarja a vélt hercegnél előmozdítani, de maga lesz szerelmes; viszont Bertrand a vélt

Margot hercegnőnek (Blanka) elzengi egy költeményben égő szerelmi vallomását, melyet ez siet meghallgatni. Az érkező Godofréd leleplezi a személyeket s most úgy Fülöp hg., mint Margot készek a magok nevében is elfogadni Agathe és Bertrand vallomását; de míg Agathe hü marad most is Róberthez, midőn kisül, hogy ez komolyan szereti s nem akart vele csak tréfálni; addig Bertrand a lehető legzavarosabb és a legkimagyarázhatatlanabb módon egyszerre ott hagyja a különben kaczer Blankát s most már Margot tetszik neki, de ajánlatát mégsem fogadja el büszkeségből; míg aztán ez Margot-t meg nem hódítja s maga kéri meg Bertrاندot.

Ez a zavaros mese tartalma, ha — s ezt kénytelenek vagyunk ismételni — megértettük, miben éppen nem állítjuk, hogy bizonyosak vagyunk. De legyen bárhogyan, mivel itt egy olykor nem rosszul dolgozó, valószínűleg ifjú íróról van szó, kinél a zavarosság gyakran a részletekben és párbeszédekben is nyilatkozik; figyelmeztetésül csak annyit kívánunk mondani, hogy biztos, határozott expositio nélkül, erős és hibátlan logikai menet nélkül színpad számára dolgozni hiú munka. A színpad nem tűri a homályt; de természetesen máshelyt se jó.

Versben, elég gyakorlatot mutató trocheusi sorokban, van írva a 6-ik számú, *Pázmán lovag* cz. 3 felvonásos vígjáték, mely Arany ismert kedves humorú balladáját bővíti ki s el is lapítja. A bővítés főleg abban áll, hogy bevesz a személyek közé egy Poétát és Pázmán nejének (Éva) nővérét, Klárát, kik természetesen egymásba szeretnek. A vadászó király mintegy megszállja, megrohanja Pázmán várát; Bolondja, mint király lép fel, a ki a féltékeny házigazdát becsukja s ez meglátja az üveges ajtón keresztül, a mint a király megcsókolja Évát, kinek egyébként megsúgja, hogy ő a király. A vadászok távoznak, Pázmán kiszabadul s indul bosszút állni.

A II. és a III. felv. első fele a királyi vár kertjében, a III. felv. 2-dik fele a vívótéren foly le. A Bolond ezekben is mint király szerepel, kihallgatja Pázmánt, kinek egyszerre lelohad bosszúvágya, midőn párbajról van szó s a szerző a szerelmes Poétát is fölötte gyáva legénynek mutatja be, mi nemcsak észszerűtlen, hanem a természettel is ellenkezik. Igazi szerelmes sohasem gyáva. A III. felv.-ban a Poéta egyszerre nagyon is kardossá lesz, de most meg Klára neheztel, hogy egy más nőért kész megvívni. Végre Pázmán Mátyással vív meg, a Poéta a Bolonddal s minden végződik, mint a mesében. Az egész mű amolyan vig-opera-szerű, szintén fiatalos s talán csakugyan operaszövegnek készült; de hát ez nem tartozik ránk.

A *reformátor* (7. sz.), vígj. 5 felv.-ban, kissé részletesebb tárgyalást is megérdemelne, mert van megfogható tartalma s a

benne fölvetett problema, az álmodozó újitó alakja, ki a legeszszerűtlenebb módon nyúl a kérdéshez, ki egyszerre felvilágosodott és korlátolt s ezért mindenütt megbotlik és ha becsületes emberek meg nem mentenék, elvesztené vagyonát, jegyesét stb., nem közönséges és érdemes a megfejtésre, a költői alakításra. Ez a reformátor, ez a maga társadalomjavító elvein lovagló felhővitéz, Hamvas, a kit megeseálnak inasai, behálóz egy Kardos nevű iparlovag, még pedig éppen titkárával (Kecskés) egyetértve s nemcsak jelentékeny összeggel károsítja meg, hanem Hamvas jegyesét, Margitot is elcsábítja olyformán, hogy rábeszéli, hogy csak menjen hozzá a gazdag Hamvashoz, majd aztán az ő kedvese lesz. A darabba bele van szöve (III. felv. I. szín) egy kulturegyesületi alakuló gyűlés Hamvas elnöklete alatt, szerintünk színpadon lehetetlen tárgyalásmóddal, de nem szellem nélkül. Ezt követi a II. színben Kardos alkuja Margittal. Mi e jelenetet magyar viszonyok közt túlságos merésznek tartjuk. Egészen hasonló finomabbul tárgyalva francia regényben olvastunk ugyan, de regényben több minden elmondható, mint színpadon előadható. Végre Margit rokona, Serényi, még a kellő pillanatban közbelép, felvilágosítja Margitot, hogy Kardos nős és iparlovag, közben Kardos és Kecskés elillannak s Hamvas némileg kigyógyulva nőül veszi Margitot.

Látható, hogy a műben van tanulmány, van gondolat is; de mindez 5 felvonásban igen elnyújtva s ellapítva; azonban írói képesség műve s ezért foglalkoztunk vele ily terjedelemben.

A pályázat legjobb művei az *A ki nincs*, *Az igazság királya*, *Családi politika* és *Az iskolatársak*.

Ezek közül az *A ki nincs* (11. sz.) vigj. 3 felv.-ban, kétségtelenül a pályázat legmulattatóbb műve. Igen kedves elevenséggel, valódi vidámsággal, ötletességgel van írva; de az egésznek bohózatos kidolgozása, sőt bohózatos alapeszméje nem e pályázat körébe utalják, a melynek tartalmától a bíráló bizottság a művek becslésében nem térhetett el.

Lássuk kissé közelebbről. Bakordszayné (Ilona) s leánya Málvin (Hárskay Elemérné) többekkel együtt a spiritismusnak hódolnak és így Ránky Félix iparlovag kezébe kerülnek, a ki az anya segélyével meg akarja kapni a gazdag Bakordszay-lányok (Mari, Katinka) valamelyikét, kik közül pedig Mari dr. Ürmöst, Katinka Mosoly Márton s.-fogalmazót szereti. Ez a Bakordszayné nagy házi zsarnok s ezért a lányok titokban egyeznek meg az ifjakkal; Ránky pedig a spiritismus által elhitheti az anyával, hogy Bábi néni szelleme hazajár, mindent elmond férjéről és vejéről s így ez a Bábi néni (a meghalt Borbála néni) uralkodik volta-képen a házon és kedélyeken, kiben azonban a két leány, ezek kedvesei stb. mind nem hisznek. A cél most Ránky csalásainak leleplezése ezek részéről, másfelől Ránky tartuffősködései, hogy

az asszonyt kezében tartva, elérje czélját. Ő ez utóbbit két úton akarja elérni: 1. leleplezteti Bábi néni által Bakordszayt, hogy ő azon ürügy alatt, mintha Csuproky nevű vidéki sógorát látogatta volna meg, tulajdonkép Budapesten mulatott; 2. megtudja, hogy Hárskaynak valami Sándori Emiliával volt viszonya, tehát Bábi néni szellemével rábeszéli Málvint (Hárskayné), hogy kutassa ki férje fiókját, ki meg is kapja ennek a Sándori Emilia nőnek dátumnélküli leveleit s férjét hűtlennek vélvén, válni akar.

Természetesen Bakordszay szeretne nejjével szemben gyermekei mellett működni; de felesége Budapestre híván Csuprokyékat, hogy kikérdezze férjéről, Bakordszay folyton retteg a leleplezéstől s így ezeket vejénél szállásolja el; továbbá számos kibúvóhoz, föllentéshez kénytelen folyamodni, hogy neje és Csuprokyék találkozását meggátolja, a kik pedig annál inkább találkozni óhajtanak vele, mert rokonuk, Csantavér Jákó számára meg akarják kérni az egyik leányt. Másfelől Ránky a Hárskay képviselő lakásán, hol a két első felvonás egy pár ú. n. séance keretében foly le, egy medium segítségével (Erzsi) egy Bábi néni által diktált levél segítségével akarja odavinni a dolgot, hogy a főkép általa okozott házi zavarban az egyik leányt megkapja. Azonban Bakordszay a Ránky s a medium összebeszélését kihallgatja, kieseréli a levelet, helyébe egy Ránkyt compromittáló levelet csúsztat, majd mint szellem jelenik meg s ekkép a különböző helyzetek, csoportosulások, félreértések, cselek csaknem elbeszélhetetlen bonyodalmakat okoznak kivált a II. felvonásban, melyek kedvesek, olvasva nagyon mulattatók s azt hiszszük, hogy színpadon is azok volnának.

Végre a III. felv.-ban, most már Bakordszay lakásán, minden elsimul. Még egy pár ügyesen elhelyezett quiproquo után Bakordszayné éppen a Ránky által a Bábi néni nevében irt levél parancsára, melyet férje neki átad, beleegyezik, hogy leányai választottjaikhoz menjenek; Ránky eltűnik a színtérről, Málvint pedig Sándori Emilia által meggyőződik, hogy férje csak őt szereti s így egyelőre teljes a béke, de teljes a Bábi néni uralma is. Egynehány, talán túlzón bohózatos jelenetet, melyeket Csantavér okoz azzal, hogy Katinkával szemben aszfaltbetyárokodik s egész Hárskayékig kíséri fel, meg hogy a II. felv.-ban késő este újra visszatér Hárskayékhoz a kabátjáért, mely a III. felv.-ban is szerepet játszik, nem kívánunk részletezni, a szerző nem is akart mindenben a teljes logikához ragaszkodni, hanem mulattatni s ezt elérte. Mi csak Bakordszayné szellemhívését, melyet szerző mintegy adott tényt állít oda, nem találjuk indokolva, továbbá Ránky ügytelenségeit nem értjük eléggé. Az ily iparlovagok rendesen sokkal okosabbak; de ez az ú. n. fiók-Tartuffe oly balga, annyira elárulja magát, hogy szinte csodálkozunk oly késői felsülésén. Ezt az alakot lehetne és kellene a mű érdeké-

ben jobban megrajzolni; de hát az is igaz, hogy a bohózat természete szerint a szerző mélyen járni s mindent indokolni nem kívánt.

Az igazság királya (5-ik számú) vigj., vagy mint szerző mondja, komédia 3 felvonásban, már ismételve szerepelt az akadémiai pályázaton, legutóbb az 1905. évi Teleki-jutalom darabjai közt mint 10. számú, *Az erkölcsbíró* cz. alatt. Részletes ismertetése olvasható az *Akadémiai Értesítő* 1906. évf. 253—256. lapján, hol az is meg van említve, hogy már előbb is pályázott és „a szerző sokat javított művén, a nélkül, hogy drámai szempontból erősebb darabot tudott volna belőle csinálni”. Most mi részletesen összevetettük e mű mai alakját az ismertetéssel, de nem találtunk rajta lényegesebb változtatást s egészen csatlakozunk a mult évi bírálat ítéletéhez.

A mű ú. n. történeti vigjáték. Szereplői Mátyás, Bánffy, Bánffyné és leánya Sára, egy Klára nevű ismeretlen leány, Erdődy Péter, Reichenburg Krisztián, Erázmus pap; a többi mellékes. A lényeg benne a következő: Mátyás király Pozsonyban, a Zergehegy táján vadász és Bánffy, a király kegyence, a minta, a féltékeny férj, nem hívja meg várába, mert noha ártatlanul, a király egy alkalommal hírbe hozta Bánffy nejét, mialatt a férj a király megbízásában járt el. Ez a helyzet. Klára éppen ekkor megszökik egy klastromból, hová Bánffy és Erázmus be akarják zárni, találkozik Erdődy Péterrel s tüstént egymásba szeretnek. Ez az Erdődy a király volt és kegyvesztett pohárnokának fia, ki most Gábor érsektől haldokló apja vallomását hozza a királynak, hogy apja nem volt hűtelen. Ezt a király tudomásul veszi, de minthogy az Erdődyek várait már Bánffynak adományozta, az ifjút úgy akarja kárpótolni, hogy el akarja vettetni vele Bánffy leányát, Sárát, s minthogy némi jelekből azt hiszi, hogy Klára a Bánffy törvénytelen leánya, meg akarja szegyeníteni neje előtt az erényhős férjet s Klárát e célból apródi ruhában magával viszi Bánffy pozsonyi várába, hová hivatlanul is elmegy. (I. felv.)

A másik két felvonás Pozsonyban foly le. Akár Erázmus, akár Bánffy azonnal megmondhatnák, hogy Klára magának a királynak törvénytelen gyermeke; de Bánffy megtiltja a titok leplezését, mert nem akarja Mátyást megszegyeníteni, a ki oly büszke rá, hogy Bánffyt megfoghatta, ki erényével és féltésével oly nagyra van.

Amde (és erre van alapítva az egész mű) a szerző alapgondolata az, hogy ekkoriban Magyarországon nagy a kicsapongás, a házasságon kívüli élet s e miatt a pápa is Barbo személyében követet küld a királyhoz, ki az I. felv.-ban elutasítón felel; de a II. felv.-ban egy nápolyi követség hírül hozván, hogy Beatrix neje

lesz, Barbótól feloldozást kér, ki ekkor megragadva az alkalmat, így válaszol:

Felséges tett! de méltó koronául
 Hajtsd végre, mit a pápa kérve óhajt.
 Hazád: a büszke Regnum Marianum;
 Am Isten anyja, a szent védőasszony,
 Magasztos arczát búsan eltakarja,
 Hogy országában így dúl a ledérség!
 A szűzi fátýol ronggyá összetépve,
 Vadházasság, hitvescsere, szabadfrigy,
 Mint édes bűn hódít, mámorba ejt,
 S már több a fattyu, mint az édes gyermek!
 Megtisztult szívvel ne tûrd más bûnét,
 (élevezve)
 Miként nem tûrné szűzi hitvesed . . .
 Pirúljon majd, ha új honába ér?

Most ennek hatása alatt Mátyás elrendeli, hogy minden vadházasságban élőt össze kell esketni s Bánffyra czélozva, kire egyszersmind parancsa végrehajtását is bizza, meghagyja, hogy a ki törvénytelen gyermekét eltagadja, pörbe idézendő. Azonban Bánffy, kit pedig a király vallomásra akarna bírni, mindvégig hallgat; a király bosszúsan Nápolyba küldi követnek s neje búcsútlanul bocsájtja el a hűtelent. Ekkor Erázmus a nőnek megmondja a valót, a ki Reichenburgot férje visszahívására küldi s midőn visszatér, Bánffyné mondja meg a királynak, hogy Klára nem a férje, hanem az ő leánya a szegény meghalt Annától s így a király teljes kudarcot vall, de minden szeretetreméltóság nélkül. De hát az egész darabban sincs sok királyi benne; mert különben Bánffy, Erdődy s mások aligha mernének vele úgy beszélni, a hogy teszik. Tegyük hozzá, hogy természetesen Erdődy megnyeri Klárát, Reichenburg pedig Sárát; de ez mellékes, annál is inkább, mert a történelem szerint Reichenburg Bánffynak Bora nevű leányát, Erdődy pedig csakugyan Sárát vette nőül és volt Bánffynak még több gyermeke is; tehát szerző nem kívánta a szorosan vett történelmi adatokat tiszteletben tartani.

De im ez az alap nemcsak zavaros, — mert megjegyzendő, hogy a darabban nem oly világos, mint itt előadtuk, — hanem történelmileg sem igaz; a Mátyáskori ilyenműi erkölcsstelenségről semmit sem tudunk s ily módon vigjátéki tárgygyá tenni Mátyást aligha fáradságra érdemes munka volt, kit a köztudat megszokott más szemmel nézni s éppen jellemző igazságérzetét mutatja be szerző a legferdebb tükörben. Mi egyáltalán nem hiszszük, hogy ily alapon Mátyás helyesen lehetne vigjátéki hős vagy vigjátéki alak. Volna még egyéb megjegyzésünk is; de ezeket most, tekintettel a mult évi ismertetésre, elhallgatjuk; azonban elismerjük, hogy elég jó és nem tartalmatlan s nem is drámaiatlan, gyakran rimelő jambusokban van írva; a jelenetezés, noha nem különösen

mulattató vagy új, gyakorlott írói kézre vall; van benne jellemző tudás is. Mindezeket a bíráló örömmel emeli ki.

Jól és világosan vezetett darab a *Családi politika* (2. sz.) vigjáték 3 felvonásban. Ebben Vajthay Kálmán a darab hőse, egy negyven évet meghaladott gazdag földbirtokos, ki, és unokaöccse, Rikárd, utolsó tagjai a Vajthay-családnak, melyet ő fenn akar minden áron tartani. Minthogy pedig ő maga, mint hiszi, nőülésével elkésett, tervét Rikárdra alapítja, ki egyik követségnél van alkalmazva, hol fényes életmódjával vagyoni viszonyait megrongálta. Ez a Rikárd egyébként nagy hölgyszívpusztító vagy hölgyszívfaló, kibe minden nő szerelmes. Így pl. egykor némi flirtje volt, sőt eljegyzésig ment a mostani Tarkeőy Szaniszlónéval (Katinka) és némi szerelmi viszonya volt özv. Pálhalmynéval (Seraphine) is, kik közül utóbbi most is szereti. Ezért az özvegy örömmel fogadja Vajthay Kálmán tervét, hogy Rikárdot haza hívja, ki a régi emlékek hatása alatt őt bizonyára megszereti újra s minthogy Seraphine gazdag, tehát vagyoni egyensúlya is helyreáll. Vajthay megegyezik továbbá Tarkeőyvel, egy meggazdagodott s igen izléstelen snobbal, hogy Rikárdot az alispáni székbe segíti; Vajthay pedig őt a megye egyik követévé teszi, viszont Tarkeőy megveszi Rikárd pesti házát nagy áron, miből Rikárd adósságai fedeztetnének. Ez a Vajthay Kálmán családi politikája s a mű alapja.

Látjuk, hogy a szerző világosan állította fel az expositiót, a baj benne csak az, hogy mindez nem csak nem új, de nem elég érdekes sem. Közönyösek maradunk az iránt, hogy mindez Vajthaynak sikerül-e vagy sem? Lényegileg egyik személy iránt sem érdeklődünk különösen. Természetesen a szerző akkép vezeti a darabot, hogy Vajthaynak egyik terve sem sikerül; de azért minden pompásan oldódik meg. Azonban erről a közönségnek az első pillanat óta nincs kétsége s így nem támad benne a várakozásgerjesztésnek, az érdeklődés felfüggesztésének kíváncsisága s mindezek kedves kielégítésének gyönyöre sem; annál kevésbbé, mert a szerző a bonyodalomban sem tud akár új, meglepő, akár mély és humoros vagy komikus lenni. Vajthay Kálmán ugyanis afféle Lombai-szerű alak a Kisfaludy Károly *Csalódások* darabjára emlékeztetően és még nem is nagyon modernizálva, ki azonban nem lesz annyira komikus a saját kudarczaiban, mint Lombai; mert elsősorban is maga a megtestesült egyszerűség és becsületesség; másodsor egyáltalában nem komikus semmiben, a komikumnak még csak lehellete sem érinti; harmadszor terveit éppen nem képviseli valami különös kitartással és minden sokkal jobban út ki, mint a hogy ő számította.

De menjünk tovább.

A családi politika ellen első sorban is Rikárd működik. Nem akar alispán lenni, nem akarja elvenni Seraphinet, mert

Alváry Arabellát szereti. Viszont ennek nővérébe (Melanie) Iharos Arisztid, Rikárd rokona, szerelmes, de mint afféle határozatlan ember, mindkét nővérnek futólag udvarol, a mi alkalmas volna talán némi bonyodalomra, de szerző nem fonja komolyan a szálát; továbbá meg kell említeni, hogy Seraphineba a viszonzás minden reménye nélkül, Kormódy László világbajnok és nagy párbajhős szerelmes, ki mindentlét sértést szimatol. Rikárd hamar észreveszi, hogy a tervkovács nagybátya, Vajthay Kálmán, szerelmes Seraphineba, de hajlottnak képzelt kora miatt nem is mer megnyerésére gondolni; különben is tudja, hogy a fiatal özvegy szíve Rikárdé. Rikárd tehát Seraphinnak czukrosvizben beadja először azt, hogy reá ne számítson, másodszor, hogy őt Kálmán reménytelenül szereti. Itt talán újra alkalmá lett volna szerzőnek jellemeit mélyebbé tenni, ha például Rikárdot gyöngébbnek mutatja be, a ki Seraphine jól ismert érzelmeit kimélve, megtartja a félreértésben akarata ellenére is; ha továbbá Seraphine érzelmeit mélyebbeknek rajzolja s ezek hatása alatt őt érdekesebbé téve, valami komolyabbat, vagy komikusat tenne. De hát ő is angyal, mint Kálmán. Általában e darabban csupa angyalok szerepelnek s ezeknek, noha igen szépen ékítik e sárvilágot, megvan az a szerencsétlenségök, hogy színdarabban unalmasak; a színpadon minket inkább azok érdekelnek, kiknek szívében számtalan ördög vagy legalább manó lakik. Ez így van, sajnálatos, de róla nem tehetünk.

Ez az angyal tehát, már mint Seraphine, csalódásában egy kicsit, de csakis egy kicsit, meghatódik, magához méltón egy kicsit könnyez, de nem többet, mint egy a gyűrűjéből kihullott kis gyémánton s rögtön hozzálát, hogy minden bajt elsimitson, mert ha jól emlékszem, már említettem, hogy ő egy valódi angyal s ezt ne feledjük el.

Szerencsére akad is némi tennivalója, mert itt van a világ-bajnok, Kormódy. Ez megpillantja Seraphine könnyeit, sértést szimatol, mely vért kíván s felesapva Seraphine lovagjának, párbajra hívja Rikárdot; majd Rikárd is nekibuzdúl s a mindkét nővérnek (Alváry Arabella és Melánie, hiszen emlékszünk rájuk!) udvarló Iharos Arisztiddal akar párbajozni; viszont Rikárdot pedig Tarkeőy Szaniszló hívja ki, mert nejének udvarol s ezért, — csak azt nem értjük, mért oly későn, — féltékenységi jeletet rögtönöz; mert hiszen az első pillanattól láthatta volna, hogy Katinka éppen nem bűnös, (hiszen e darabban mindenki angyal!) de kedves érzelmekkel gondol Rikárdra, kivel különben is egyes 2-dik személyben beszél. Közben szaporítja Seraphine angyali feladatait az is, hogy Arabella Vajthay Kálmán szavaiból arról győződik meg, hogy Rikárd meg is kérte már Seraphinet, a mi pedig éppen nem igaz; ezért duzzogni kezd, noha ő is angyal és eltagadja magát Rikárd elől; a hűtlent látni sem akarja.

Ez a bonyodalom, mely a III. felvonás elején előttünk, illetőleg Seraphine előtt áll. Ő aztán kezébe veszi az ügyeket, mint afféle gondviselés; elnököl a három párbajban a segédek ülésén, miközben minden párbajozó külön szobában várja sorsát. Nincs mit remegni, minden elsimul, mindenki párjához jut, Kormódy persze hoppon marad, Tarkeőy megnyugszik, Seraphinet végre Kálmán kéri meg s elfogadja a Rikárd által lenézett alispánságot, Rikárd pedig Tarkeőy helyett képviselő lesz.

A mű jó írói nyelven van megírva s e tekintetben hibátlanabb mint a pályázat bármely társadalmi darabja; de mint látható, noha a párbeszédek kellemesek, nincs különösebb érdeke sem a cselekvénynek, sem a személyeknek; hiányzik belőle a mélység és a valódi komikum, melyet leginkább Tarkeőy és Kormódy képviselnek, de meglehetősen erőltetettek; a legfőbb alakok szintelenek, elmosódottak; de mindemellett sikerrel előadhatónak gondoljuk nagyon gondos betanulással. Erre, úgy látszik, szerző is gondolt, mert a darab személyeinek szerepeit ki is osztotta a Nemzeti színház tagjainak.

Az az élénkség, elevenség, mozgalmasság, változatosság, mely ebből a műből meglehetősen hiányzik, annál nagyobb mértékben van meg a 9-ik sz., *Az iskolatársak* cz. 3 felvonásos vígjátékban. Ez tulajdonképen egy követválasztás, melyben lejátszódik egy kis szerelmi történet, az „iskolatársak” összezőrrenése és kibékülése, meg egy miniszteri titkár és anyja kudarcza.

Szalántay József és Mujkó Demeter, egykori „iskolatársak,” már az iskolai együttélés óta testi-lelki jóbarátok, házuk egymás mellett van s ők a kerítést is lehordatták már időtlen idők óta; egyszersmind Szalántay egy jószívű pipogya ember, kinek már az iskolai élet óta minden dolgát Mujkó Demeter intézi, ő tud mindent s nemcsak a háznál, hanem az egész faluban totumfactum, afféle gondviselés. Egyszóval valóságos angyal. E pályázatban világosan sok az angyal. Mert van továbbá Szalántaynak egy Margit nevű lánya, Demeternek egy Lajos nevű ügyvéd fia s ezek is csupa angyalok, kik természetesen gyerekkoruk óta szeretik egymást s most Lajos föllép a kápolnai kerületben képviselőnek, mert t. i. a darab lokalizálva Kápolnán történik, napjainkban. Nincs kétség, hogy a nép lelkes barátja egyhangulag képviselő lesz, megkapja Margitot s minden idylli csendben folyik tovább.

Ámde van Szalántaynak egy özvegy nővére, Bessenyeyné s ennek egy fia, Ákos, miniszteri titkár. Ez okos fiú, egészen korszerű. Lejön Szalántayhoz anyjostul s a következő tervet főzi ki. Ő a Szalántay, akarom mondani, kápolnai kerületben megválasztatja magát képviselőnek, egy félév múlva főispán s aztán nemsokára államtitkár lesz. Ez a siker útja. Ezt jó tudni; okos és gyakorlati terv; bizonyosan így lesznek az államtitkárok. Csak az most

a bökkenő, hogy Mujkó már föllépett. Ákos azonban rögtön felismeri a helyzetet. Nincs baj, Mujkó az utolsó perczben visszalép, ő félév múlva főispán lesz s átadja kerületét Mujkónak; így nincsenek kiadások s mindkettő képviselő lesz, czélt ér.

Pompás terv; de már mondtuk, hogy Lajos angyal; ez pedig ördögi terv, ő el nem fogadhatja, sem le nem mondhat, noha Ákos neki egy gyakorlati, egy mai gyakorlati elme bölcseségével fejti ki terveit; sőt felajánl neki egy másik kerületet a kormány nevében; mert úgy látszik, rendelkezik a kormánnyal is. Végre Szalántayra hárul, hogy döntsön, fellépjen-e Lajos vagy nem? Szalántay zavarán Margit segít, magára vállalja a döntést; de ő programbeszéd nélkül nem nyilatkozhatik. Felváltva tehát elmondja Ákos is, Lajos is a maga programját egy, szerintünk egyáltalán nem valószínű és nem is naiv, mert ahhoz sokkal keresettebb, mint inkább kiszámított jelenetben; de Margit sem dönt, küzdésre hívja fel őket, mert „Küzdésben szereti látni a nő a férfit“ vagy „küzdve látni a férfit szép látomány, kedves a nőnek“. Ezt is jó tudni, a fiatalok hasznát vehetik. Ez az expositio. Ehhez tartozik még két dolog. Egyik az, hogy Ákos a nagybácsi elé Aladin varázslámpáját tartja, a mennyiben táviratokat adat le neki a miniszterelnök nevében, a melyeknek szerző szerint bűvös a hatása; ezek egyikében a miniszterelnök bizalmas értekezletre Budapestre hívja meg, továbbá pedig Ákos megígéri, hogy itt egy bankban igazgatósági taggá teszi s megválasztatja az új pártlap sajtóbizottságába. Másik az, hogy Ákos anyja, ki amúgy is féltékeny Demeterekre, midőn Lajos visszalépni nem akar, a két „iskolatársat“ összeveszíti. Ezzel a jelenettel végződik az I. felvonás, melyet azonban a szerző is nagyon burleszknek s esetleg elhagyhatónak vél egy *) alatti jegyzetben.

Ennyiből is már látható, hogy a szerző igen ügyes technikus és nagyon jártas a meseszövéseben, bonyolításban, eszközei számosak, találékonysága nem közönséges, és ha nem is jellemeket rajzol, de élenken tudja alakjait mozgatni.

Menjünk tovább. A II—III. felvonásban foly le a választás. Közben Szalántay és Margit megjárja Budapestet, azalatt Demeter kerítést húzat a két telek közé, mely éppen befejeződik, mire ők leérnek; de természetesen a hosszú évek alatt megerősödött rokonszenv ugyanaz marad. A választás azonban most már nagy és költséges küzdelemmé válik. Ákos abban a hiszemben költekezik, ígér fűt-fát, hogy nagybátyja adni fogja a pénzt rá, ki ezt meg is ígérte, ő aztán elveszi Margitot s ezzel kárpótolja. Most már a jelenetek sokaságát, tarkaságát, melyek a kettős színen egymás mellett, egymásután, sőt egymásba folyva leperegnek, elbeszélni nagyon sok tér kellene; de nem is szükséges. Elég az,

hogy hol Szalántay, hol Margit folyton a kerítésen nézdegélnek át, beszélgetnek s még a cselédek is azt teszik, Bessenyeyné bosszúságára, a ki siet Margitnak előadni azt, hogy Ákos bolondul érte s a választás után megkéri. Majd jön Ákos egy kellemetlen kortessel, ezután Demeterék egy gúnyos igazgatósági és lapalapítási ülést játszanak el Szalántay bosszantására, minek célja különben, a bohózatos és tarkítási szándékot kivéve, érthetetlen; aztán Demeterék csellel belesülyeszti Ákost a hordóba, melyen állva programmbeszédet mond. Erre verekedés támad s rögtön utána jönnek a Lajos választói szép díszben s rendben, hogy őt a faluházához kísérjék programja elmondására, miközben maga Szalántay is Lajos hívének csap fel. Ekkor Ákos a hivatalos hatalom eszközeihez nyúl, melyek egyszerre tüneményes átalakulást okoznak; úgy hogy pár perc múlva Lajos már tudja, hogy meg fog bukni és midőn hallja, hogy az alku szerint Ákos képviselő lesz a Margit hozományával, az pedig cserében elveszi, Lajos rögtön kész lemondani a jelöltségről s ezt Margitnak egy párbeszédben tudtára is adja, kérve, hogy a hozományt ne költsek el. Ekkor ez az angyal ráüt a kerítésre s azt mondja, most már csak azért is megválasztatja Lajost. Ez a II. felv. vége.

Most tehát Margit veszi kezébe az ügyeket. A III. felvonás a választás napján foly le. Lajos megírja lemondó levelét és elküldi — alig hinnők! — Margitnak, egyszersmind készül elutazni a bukás előtt és elől, mialatt neki az apja egy igen keserű előadást tart az életről és útitervét helyesli. Margit a lemondást zsebre teszi s nem adatja át a választási elnökönek. Ákosék természetesen sürgetik Szalántaytól a választási költséget 25,000 frtban s most Margit, hogy leendő jegyesét kipuhatolja, úgy adatja elő apjával, mintha Budapesten éppen azon hazafias bankba fektették volna be összes vagyonukat, melybe Ákos miatt mentek bele. Ez avult fogás, de úgylátszik mindig jó, mert a vigjátékirók nem feledkeznek meg róla ma sem. Most is beválik. Ákos tüstént tisztában van teendőivel: ott hagyja a kerületet, mert már 5000 frtot úgyis beleköltött s más helyt olcsóbb kerületet kap. Rögtön határoz, hogy megszökik anyjával együtt; átmegy közben Demeterhez, ezzel kifizeteti elköltött 5000 frtját és visszalép a jelöltségtől, mire Lajost egyhangúlag kikiáltják képviselőnek. Midőn pedig Demeter és Lajos megtudják az álhirt, hogy Szalántayék tönkre mentek, azonnal egész vagyonukat úgy tüntetik fel, mintha az mind Szalántayé volna; mert Szalántay úgysem tudja, mije van és mert már mondtuk, hogy ezek ketten angyalok. Ezek tehát fényesen kiállják a Margit ósdi próbáját, a többi aztán magától értetődik.

Látható, hogy a szerző egész szemfényvesztő ügyességgel fűdi el a mese soványságát s ez az ügyessége nagyobb, mint

logikája. Ugyanis Lajos már kezdetén tudhatja, hogy egy ú. n. pénzes választásra rámege a Margit hozományának jó része; mért nem lép vissza már akkor, ha utóbb főképp emiatt teszi úgyis? Továbbá: Margit gyermekkora óta ismerheti Lajost, miért akarja most a küzdelemben kiismerni? Margit azzal is azonnal tisztában van, hogy Ákos és anyja csak eszközül akarja kihasználni; soha Ákos egy szóval is neki szerelmet nem vall, miért hiszi mégis, hogy el akarja venni s miért kell neki szerelmi próba, mikor sohasem esett szó szerelemről köztük? De Ákos is az első pillanat óta tudja, hogy Margit Lajost szereti, és ezt ő is, anyja is mondják és hogy Ákos el akarja őt utóbb venni, azt már számításnak csakúgy nem mondhatjuk. Aztán Lajos is tudja, hogy őt Margit szereti, annál is inkább, mert a nő tudja ugyan színlelni a szerelmet, de nem tudja színlelni, ha szerelmes, azt, hogy nem szerelmes; mire tehát kétsége, mikor Margit mindig világosan értésére adja, hogy csak őt szereti s az egész választásban csak Lajos érdekli? Aztán, ha Lajos iránt érdeklődik Margit, miért jön mégis Budapestre, mikor a cselekvény sem igényli? Talán mégis azt gondolja, hogy esetleg Ákos neje lesz? Erre csakugyan feljogosít annyiban, hogy nem éppen oly nyílt, mint szeretnők. A közbelépése is lehetne korábbi, nemcsak akkori, mikor Lajos le akar mondani; és miért akarja szerelmét illetőleg vagyona állítólagos elvesztésével Lajost is kipróbálni, mikor erre nincs szükség, sőt egy önérzetes férfi még visszalépni is képes volna ilyes tréfa miatt? Hiszen a szerző sehol sem állítja fel az ellentétet, hogy melyik férfi kettőjük között az igazi; sőt eldönti már az első pár jelenetben éppen ő maga. Aztán Szalántayról csak mondják folyton, hogy számár, valójában pedig szerző nagyon okos megjegyzéseket ad szájába, legalább is olyanokat, mint a többiébe; utóbb is egész józan életfilozófiát árul el; és elhiszi-e szerző, hogy önérzetes lány eltűri apja oly megaláztatását, minőt szerző egy különben kihagyni kész jelenetben produkáltat az I. felvonás végén Margit jelenlétében? Gondolja-e továbbá szerző, hogy vannak oly naiv ügyvédek is, mint Lajos? A ki oly naiv, az önkénytelenül nem lesz ügyvéd, hanem pl. lyrikus. Vannak-e oly különös jó emberek, mint Demeter és fia, kik lemondanak vagyonukról ily módon, a mi még hozzá nem is szükséges, s a mivel szerző nemcsak túlló a célon, hanem jó emberek helyett balgáknak mutatja be őket? Hiszen Margit is csak azt akarja megtudni, hogy Lajos elvenné-e őt vagyontalanul is. Hiszi-e végre, hogy egy önérzetes ember, minőnek Lajost akarja bemutatni, visszalépő levelét a jelöltségtől éppen Margitnak küldené el? Nem annak föltevésére jogosít minket, hogy titokban azt reméli, hogy Margit hátha nem küldi el, sőt nincs-e feljogosítva Margittól ezt egyenesen várni is? Aztán az I. felvonásbeli

mellveregetés után lehető-e, hogy oly szökve-formán akarjon elmenni, ő, ki férfiasan akar küzdeni vagy akár bukni s mégis megijed, mielőtt tényleg megbukott volna? Mit szól ehhez Margit, a ki többször ismétli, hogy küzdésben szereti látni a nő a férfit?

Ezeket bizony hiában borítja be szerző szemfényvesztő ügyességgel, változatossággal, elevenséggel. Ezért nem teszi a cselekmény az élet benyomását, de nem is az élet megfigyelésének eredménye, hanem csak ügyes komédia az egész, melyből éppen ezért hiányzik a költészet, a humor, sőt a helyzeteket leszámítva, a komikum is és mindenesetre nincs, talán a két főkortest leszámítva, egyetlen valóban komikus alakja sem a műnek, de egyetlen valódi jellemrajz sincs benne.

Legyen szabad a cím ellen is kifogást tennünk. Az *iskolatárs* a német *Schulkamerad* szónak a fővárosban s innen, fájdalom, a napilapok útján a vidékre is elterjedt szolgai fordítása. Magyarul helyesen *tanulótárs*, (condiscipulus, consors studii stb.) újabban néha, de szintén hibásan, *osztálytárs*, azaz oly tanuló, ki pl. velünk ugyanegy osztályba és iskolába jár. Az *iskolatárs* inkább oly tanulót jelentene, a ki ugyan egy iskolába, de nem egy osztályba jár velünk; de itt szerző világosan *tanulótárs* értelmében használja a nem magyaros s így nem helyes összetételt. A nyelvtörténeti szótár természetesen nem ismeri az *iskolatárs* szót, mert újabb; nem idézi a Czuczor-Fogarasi szótára sem önállóan, de már ismeri s a *tanulótárs* czimzó alatt magyarázat és bírálat nélkül egyszerűen fölemlíti. Az *osztálytárs* szót pedig nem ismeri még az akadémiai szójegyzék sem.

De továbbá mit keresnek egy írói műben a „hotelba,“ meg az állandó „a Lajos,“ „a Demeter,“ „a Máli néni,“ „az Ákos“ „a Jóska“ stb., különben fájdalom eléggé elterjedt magyartalanságok s általában is az a névelőnek felesleges halmozása; továbbá az ily vagdalt mondatok: „Aztán kend ne vegye be a csikó helyett. Azért hogy olyan pálinkaforma szaga van.“ stb. és az effélék: „Rám ösmert még kedves bácsi“ (helyesen: „Rám ösmer még . . .“), „táltja a száját“ (helyesen: „tátja . . .“), „A legelső vonattal el akarok utazni“ (helyesen: „A legelső vonattal elutazom“), „Igen, hallottam, hogy tönkre tetszett menni“ (helyesen: „hogy tönkre mentek, hogy önök tönkre mentek;“ mert ez bizony senkinek sem tetszik) stb.

Mindenesetre, t. Akadémia, ezek hibák és ugyancsak nem jelentéktelenek; de mindezek mellett tekintve a szerző színpadi jártasságát, a mű ügyes berendezését, a jelenetek hatásos beállítását, a helyes szakaszokra osztást és az érdeklődés folytonos ébrentartását, egészben a mű színszerűségét, mely okvetlenül hatást ígér, a párbeszédék élénkségét és gyakran találó alkalmazását, általában a vígjáték- és színdarabíró-ügyességet,

mely az egészben nyilatkozik, a mely irodalmunkban éppen nem gyakori tulajdonság: a bíráló bizottság egyhangulag *Az iskola-társak* cz. „Tiszta erkölcs“ jeligéjű, 9-ik számú pályaműnek kívánja az Akadémia ügyrendje 158-ik pontjára való hivatkozással, a pályadíjat kiadatni, mely szerint t. i. „a jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kijár, még pedig megosztatlanul.“

Jelentés az 1906. évi Farkas-Raskó-pályázatról.

(Előterjesztette Csengeri János l. t. a márczius 19-iki összes ülésen.)

A bíráló bizottság, melynek tagjai Beöthy Zsolt, Négyesy László és Csengeri János, el volt készülve arra, hogy a Farkas-Raskó-pályázat ez idei termelésével — 51 pályamunka — a pályamunkák becse, mint rendesen, fordított arányban fog állani; mindamellett remélte, hogy általában a színvonal emelkedéséről tehet jelentést és a nagy tömegből több jeles, abszolút becsű költemény fog kiemelkedni. Sajnos, a pályaművek legnagyobb része (33 darab) teljesen értéktelen verselmény. Majd gyerekes sületlenségekkel, majd alaktalan és képtelen phrasisokkal, majd durva és rossz nyelvezettel, majd lehetetlen verseléssel találkozunk. Akad a sok közt tiszteletreméltó hazafi-érzés (pl. a 20. sz. Lombehullás), de gyarló versezetbe van foglalva. Akadnak elég jól verselt strophák (pl. 21. A szabadság ünnepén, 29. Kossuth katonája), de semmit sem mondanak. Vannak „tulipán-rigmusok“ is (43. sz.), persze Tatár Péter műhelyéből. S mily önérzet csendül meg itt-ott pl. a *Szemek* cz. analphabeta zöngeményben (26. sz.). Egész anthologia, nem csoda, ha szerzője 200 aranyat kíván érte. Nagylelkűbb a *Perpetuum mobile* (8. sz.) költője, ki a megnyerendő száz aranyat száz szegény közt kívánja kiosztatni. Szegények! — De ne panaszkodjunk! hát nem Petőfi hatására vall az az epigon, a ki így szól Banda Márczihoz:

Márchi! ütök terem' uccse,
Nem látsz ám egy petákok se:
En még te töled se félek,
Fülembé húzd, a míg élek.

Azt hiszem, elég lesz ennyi azokról a pályamunkákról, melyek jóval alatta állanak az irodalmi színvonalnak. Jobban megközelíti a színvonalat 13 pályamunka (az 1., 14., 15., 18., 32., 33., 40., 41., 44., 45., 46., 49., 51. számúak), melyekben hol a forma, hol a tartalom érdemel némi figyelmet; sajnos, a kettőnek összhangjával egyik sem dicsekedhetik. Az 1. számúban (Sz. Gellért és a magyar dal) van kedvesség és inventio, de egészben véve alant jár s formailag egyenetlen. A 14. számú (A sírból) bizarr

ötletével nyelvi erőt egyesít, de verselése szintén nagyon egyenetlen. Elég jó verselés van a 32. számúban (Vértanúk napján), de alakító erő nélkül, krónikás modorban. A 40-iknek (A rév felé) is ügyes a formája, de tele van ismétléssel, erőtlen, prózai szóval. A *hajóács*-ban (41. sz.) van inventio és előadás, de allegorikus vonatkozásai homályosak és egészben nem sokat mond. A *Régi átok*-nak (46. sz.) gyöngé jambusai és sok tautológiája mellett egy szép gondolata van, a refrainje:

„Önnön fia ütötte által mindig
Hét törrel átvert vonagló szívét“ —

természetesen: a hazának. *Petőfi ébredése*-nek (49. sz.) is vannak sikerült helyei, de a költői valószínűség hiányzik belőle s a vége ellapul. Kinek beszél Petőfi szelleme *éjjel* a Múzeum lépcsőjén?

Az irodalmi színvonalt csak 5 pályamunka éri el többé-kevésbé. Egyben-másban ezek ellen is több kifogás tehető.

A *Gyászmagyarok Énekén* (36. sz.) erősen érzik Keveháza hatása. A régiesség, melyre törekszik, csak részben sikerült: több helyt krónikaszerű és nyelve egyenetlen.

Emlékezzünk régiekről (48. sz.) epistola, melyet a szerző egy költő barátjához intéz s szemére veti, hogy olyan költeményt írt, melynek rímei csengők, képei színesek, de tartalma csak „csácsogás“, csak „testi ének“.

„Száz sebből vérzik még a hon:
De erre nincs húr lantodon.“

Úgy beszél, mint a ki maga nem költő, nem is költői lélek, ő letűnt korok nagyjaival társalog. Nálunk a hagyománynak nincs varázsa.

„Te is megtévedt képzelettel
Idegen tűzhelyt keresel fel.
A czafrangokat becsülöd
S felejtetd a honi röögöt.
Feláldozásra volna szükség,
Hogy nemzetünk még fejlődhessek.
Bár alkotmányunk megújult:
A viszonyunk még bonyolult.“

E strophából is kitűnik, hogy a szerzőnek van mondanivalója, de alig mond valami újat és a mit mond, az nem ritkán merő prózává lapul. Másutt meg szaggatott és homályos:

„A mult egyetlen büszkeségünk,
Ha felragyog, csodálunk s félünk.
Egyetlen érzésünk a bús
S egy kéz most mindent összezúz...
De mi a romokon föléled:
Egy munkás, művelt államélet.
Hátramaradni nem tudunk:
Csodákat művelt a karunk.“

A szerző maga is érezte, hogy költeménye sok helyt homályos, mert 15 lapnyi kommentárral látta el. Sajnos, hogy ezzel az epistola hiányain nem segíthetett.

Ügyes formákat, de itt-ott üreseket és csináltakat tüntet fel a *Tárogató* (17. sz.). Szerkezete nem egyenletes, tartalma szétfolyó. Az egész azonban nemcsak technikai ügyességről, hanem izlésről is tanúskodik s több részlete hangulatos.

Színes, hangulatos lyrai leírást ad a *Reggeltől estig* (42. sz.). Van benne költői lendület és erő, emelkedett, szép nyelv. Közvetve nem egyéb, mint himnus a Naphoz, mint a Föld életadó-jához. Menetében azonban bizonyos lankadás van, így különösen a vihar rajza nagyon futólagos, elmosódott. A stanza formáját sem szerencsésen választotta meg a szerző. Legnagyobb baj azonban, hogy nem felel meg a pályázat föltételének, mely *hazafias* költeményt kíván. Részemről ezt nagyon sajnálom, mert bár nem kifogástalan költemény, szerintem több tekintetben felülmulja társait.

A *Királyhágó* (35. sz.) ügyes verselésével, tartalmas inventiójával, egységes szerkezetével az előbbivel méltán vetekszik, a többit pedig mind meghaladja s eleget tesz a hazafiaság kellékének, s hazafisága szívből fakadó. Egyes kifejezései nem kifogástalanok s kiválóságra nem tarthat számot; de forma és tartalom kellő színvonalon és elég kedves összhangban jelennek meg benne. A költő a Királyhágó hegyormai alatt jár. A juhot őrző ketrinczás lányka nem érti magyar köszöntését. Lenéz s látja a siralom völgyét, a honi földet, melyet idegen nép lakik. Vasárnap van. A hívek a templomban lesik a pápa gyűlölettel izzó szavait.

De, ah, közelből, mintha a mennyből
Szállna a hang: lágy gyermeki kar
Víg dala zendül... s messze kicsendül:
„Hazádnak légy oh hive, magyar“.

Szomszédos házból: az iskolából
Árad az ének a soron át,
Falakon áthat s mint égi jóslat
Némítja el a pápa szavát:

Hogy lesz idő majd, hogy levelet hajt
Egykor e téren a honszeretet;
Cseng a magyar szó, búvösen hangzó
Elvakult ősök hantja felett!

Lesz idő egyszer, hogy gyökeret ver
Sok vész nyomán a testvériség,
S hol vihar dúlt, ott együtt kivívt
Szabadságunk szent őrtüze ég!...

... Mintha közelgő büszke jövendő
 Ebből a dalból szállna felém ...
 Járvá merengőn avaros erdőn
 Erdélyi bérczek bűvös ölén.

A bizottság egyhangúlag azt javasolja, hogy a „légy óh hive, magyar“ jeligéjű pályaműnek, mely társainál — a mondottak szerint — sikerültebb s magában véve is irodalmi színvonalon álló, figyelemre méltó költemény, méltóztassék kiadni a pályadíjat.

Jelentés a báró Wodianer-jutalomról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. márczius 19-én.)

Id. Kapriorai báró Wodianer Albert 1892 december 3-án tett végrendeletében 50,000 kor. tőkeösszeget hagyott a M. T. Akadémiára, oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát egyezer és egyezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, kiket a M. Tud. Akadémia e kitüntetésre legméltóbbnak tart. E kitüntetésnél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkássága, nevelő és oktató buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és azon kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb, a tanító értékét és közbecsülését a társadalom előtt emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 166. §-a értelmében fölkérte a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire Magyarországnak összesen 66 tankerületéből 45 vármegye (tavaly 48) és Fiume tanfelügyelői 77 tanítót (tavaly 85) ajánlottak jutalmazásra. Ezeken kívül 8 kir. tanfelügyelő (tavaly 12) küldött ugyan jelentést, de részint azért, mert csak újabb időben vette át tankerületét és ez okból meggyéje tanítóit még nem ismeri eléggé; részint pedig azért, mert jutalmazásra érdemesíthető tanítót nem talált: egyáltalában nem hoztak javaslatba jutalmazandó tanítót. Nem küldött semmiféle jelentést 12 tanfelügyelő (tavaly 6). A mult évi ajánlottak közül az idén kimaradt összesen 15 tanító (tavaly 11); új ajánlott az idén 10 tanító (tavaly 29). Az ajánlottak között van a) felekezeti iskolai tanító 17 (tavaly 19); b) ilyen igazgató 6 (tavaly 5); c) községi iskolai tanító 4 (tavaly is 4); d) ilyen igazgató 3 (tavaly 4); e) állami iskolai tanító 14 (tavaly 16); f) ilyen igazgató 27 (tavaly 28); g) gyári iskolai igazgató 2 (tavaly 1); h) pusztai

iskolai tanító 1 (tavaly is 1); i) nyugdíjas 3; — összesen 77 tanférfit, még pedig 36 tanító, 39 igazgató és 3 nyugdíjas.

A bíráló bizottság, melynek elnöke a M. Tud. Akadémia elnöke, az idén is, az Ügyrend id. szakasza értelmében, az Akadémia elnökeiből és titkáraiból állott, és a bizottságba, felvilágosítás szolgáltatása végett, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr kiküldötte Halász Ferencz miniszteri tanácsos és Kacs Kovics Mihály osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Trájtler Károly székesfővárosi és Kozma László debreczeni igazgató-tanító urakat. Az elnök úr, a bizottság tagjainak véleményét meghallgatván, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletes minősítmenyi táblázat elkészítésére ezúttal is Trájtler Károly igazgató-tanító urat kérte föl, ki is a rábizott fáradságos föladatnak rendkívüli ügyszere-ttel és lelkiismeretességgel felelt meg. A bizottság folyó hó 11-én tartott ülésében beható vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatok adatait tanulságos áttekintésben föltüntető minősítmenyi táblázatot és figyelembe véve az ajánlottaknak úgy az iskolában kifejtett tanító és nevelő munkásságát, mint az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi jólétének javítása körül tanúsított fáradozásait, teljes egyértelműséggel

Földes János, sopronmegyei rétfalusi állami igazgató-tanítót és

Csurka István, debreczeni felekezeti tanítót ajánlja a M. Tud. Akadémiának az 1906. évi báró Wodianer-jutalommal való kitüntetésre.

A jelentéstevő igazgató-tanító úr e tanfériakon kívül még második helyen ajánlotta *Bányai Jakab* nagybecskereki állami igazgató-tanítót és *Nagy Ferencz* szegedi községi igazgató-tanítót; harmadik helyen pedig *Kablay István* ózdi gyáriskolai igazgató-tanítót és *József Mihály* unitárius tanítót; sőt ezeken kívül még 23 igen érdemes tanfériúra hívta föl a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium figyelmét.

Midőn a bizottság most *Földes János* és *Csurka István* urak kitüntetését javasolja, egyúttal kéri a M. Tud. Akadémiát,

1. fejezze ki köszönetét a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselőik a bíráló bizottságnak adtak; Trájtler Károly igazgató úrnak pedig a minősítő jelentés szakavatott és teljesen megbízható kidolgozásáért;

2. terjessze föl a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetőleg elfogadott minősítmenyi táblázatot a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumhoz, esetleges további fölhasználás végett;

3. értesitse *Földes János* és *Csurka István* urakat, hogy

az Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette, egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanfőfiakat, hogy személyesen akarják-e folyó évi április 29-én, az Albert napját követő összes ülésen, a jutalmat fölvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését kívánják.

Gróf Teleki József mellszobra az Akadémiában.

Gróf Teleki Józsefnek, az Akadémia első elnökének van az akadémiai könyvtárban egy mellszobra, melynek szerzőjéről és keletkezéséről ma alig tudunk valamit. A fehér márványszobor készítője Ferenczy István, első szobrászunk, keletkezése pedig 1842-be nyúl vissza és érdekes körülményeket tár fel előttünk.

Gr. Teleki József 1842-ben Erdély főkormányzójává nevezetvén ki, az alapszabályok értelmében, — mely megkövetelte, hogy az elnök az Akadémia székhelyén lakjék, — le kellett volna mondania, mert hivatala miatt Erdélybe kellett lakhelyét áttennie. De Teleki József nagy tiszteletben állott a tagok előtt, mozgalom indult, hogy a nádor jelen esetben tekintsen el a szabályoktól s eszközölje ki, hogy Teleki elnök maradjon továbbra is. Ezt a nádor kieszközölte, mert Teleki tényleg továbbra is elnök maradt.

Az osztatlan tiszteletet személyes tulajdonságaival, tudományos készségével és az Akadémia iránt tanúsított pártfogásával érdemelte ki. Így már 1839-ben odaajándékozta az Akadémiának nagybecsű könyvtárát, a mi által az akadémiai könyvtár egyik alapítója¹ is lett. Eshető eltávozása sajnálkozást keltett a tagokban és az a mozgalom, hogy a tisztelet jeléül az új könyvtár számára el kellene készíttetni mellszobrát fehér márványból, meleg pártfogásra talált. Az eszme Döbrentei Gáborban keletkezett, a ki elnyervén Teleki Józsefnek beleegyezését, Budán azonnal megindította erre a célra a gyűjtést. (Az első adakozók gróf Keglevich Gábor kamarai elnök és b. Mednyánszky Alajos voltak.)

Akkor Budán két szobrász lakott. Az egyik magyar volt, Ferenczy István, az Akadémiának levelező tagja; a másik olasz, Monti Ráfael, a ki itt időzött, mert a Nemzeti Múzeum számára „szobrozatokat“ készített, sőt V. Ferdinánd királyt is mintázta.

Döbrentei — miként alábbi levelei mutatják — Monti

¹ Az Akadémia könyvtárának olvasószobájában elhelyezett emléktábla így hangzik: Széki gróf Teleki József s testvérei: Ádám, Sámuel, László, gróf Teleki László fiai és ennek özvegye, báró Mészáros Johanna emlékének, kik 30 ezer kötettel s ehhez csatolt alapítványaikkal az Akadémia könyvtárának alapját megvetették.

Ráfaelt nagyobb művésznek tartotta s vele akarta Teleki mell-szobrát elkészíttetni, lehetséges azonban, hogy személyes indok is közrejátszott, mert barátsága Ferenczy iránt e tájban kissé elhidegedett. Döbrentei azonban óvatos volt, mind a két művészt megkérdezte, mily áron készítenének el mellszobrot, Ferenczy 300 (csak a főt) vagy 400 (mellszobor görög lepellet) pengő forintot, Monti pedig 600, illetőleg 800 forintot kért, de ez utóbbi az Akadémia iránti tiszteletből hajlandó volt az életnagyságú mell-szobrot (mentésen) carrarai márványból 300 forintért elkészíteni, tehát 100 forintért olcsóbban, mint Ferenczy. Döbrentei elfogadta Monti ajánlatát, szerződött vele, sőt felpénzt is adott neki, a ki megígérte, hogy a szobrot Milanóban elkészíti s még a tavasszal elküldi.

Döbrentei intézkedéseiről időközben mások is tudomást szereztek s így a „Spiegel“ című újságba is került s ez már úgy tárgyalta, mintha Montit az Akadémia bizta volna meg Teleki mellszobrának elkészítésével. Lehet, hogy ez a körülmény bírta rá Döbrenteit arra (de valószínűleg hozzájárult a gyűjtés gondja és a felelősség érzete is), hogy a gyűjtésre az Akadémia titkokát, Schedel Ferenczet, is felkérje. 1842 január 17-ikén levelet intézett hozzá (lásd az 1. számú mellékletet), a melyben eddigi intézkedéseit tudatva felszólítja, gyűjtsön az akadémiai tagok között ő is a Teleki-könyvtárban felállítandó mellszoborra. Mind a ketten titkokok voltak Teleki elnöksége alatt, legyen az indítvány is kettőjüké. Felkérte, hogy ha elvállalja az ajánlatot, írja meg, kinek küld ő, s kinek küldjön ő maga, hogy a szükséges 300 p. frtot felében-felében összegyűjtsék. Kijelenté azonban azt is, hogy az Akadémia elé nem akarja vinni az ügyet, nehogy a tagokra pressziós színezetű legyen.

Schedel még aznap küldött válaszában elfogadta Döbrentei felhívását és tudtára adta azt is, kiket fog adakozásra felszólítani. De e levelében szót emel Ferenczy mellett is, a mit bizonyít Döbrenteinek január 24-iki újabb levele (lásd a 2. számú mellékletet), a melyben ez elismeri ugyan Ferenczy tehetségét a „büszkötlés“-ben, de költségkimélés miatt is újból Monti mellett dönt, mint a kinek újabb előleget is adott.

Schedelnek ez nyilván nem tetszett s azért — miként a következmény bizonyítja — mindenképen azon volt, hogy a honi szobrász, az akadémikus Ferenczy István bizassék meg a mell-szobor készítésével. Január 22-iki levelében ugyan igéri Döbrenteinek, hogy a gyűjtést el fogja küldeni előleges költségként Monti számára, de jelzi levelében azt is, hogy a legközelebbi ülésen Döbrentei nevében előadja az ügyet. Ezt Schedel Döbrenteivel való megállapodása ellenére tette, valószínűleg azért, hogy a felelősséget az ügyben beálló fordulatért magáról részben elhárítva

az akadémiai tagok nevében a szobor készítését a magyar Ferenczynek biztosítsa. Schedel bizonyára azt hitte, hogy így Döbrentei is bele fog nyugodni a fordulatba.

Schedel tényleg az Akadémia elé vitte az ügyet. Az 1842. évi január 24-iki ülésen felhasználva Teleki Józsefnek távollétét, a jegyzőkönyv 87. pontja szerint Döbrentei Gábor rendes tag nevében felszólítja az Akadémia tagjait, járuljanak aláírásaikkal s pénzádományaikkal ahhoz, hogy az Akadémiától nemsokára elvándorló elnök megtisztelésére Monti Rafael milánói szobrászszal karrarai márványból készíttessék el életnagyságú mellszobra, a mely az Akadémia könyvtárában volna felállítandó. Megjegyezte egyúttal Schedel, hogy Döbrentei megnyerte már az elnök beleegyezését, s hogy Montival már szerződött, sőt felpénzt is adott neki és az aláírást Budán már sikerrel meg is indította.

Az ülésen Schedius Lajos tisz. tag elnökle alatt jelen voltak: Bajza József, Balogh Pál, Bugát Pál, Fogarasi János, Frivaldszky Imre, Gebhardt Ferencz, Győry Sándor, Jerney János, Kállay Ferencz, Kiss Károly, Luczenbacher János, Sztrokay Antal, Vörösmarty Mihály rend. tagok, Lukács Móríc, Nagy Ignác, Széchy Ágoston, Taubner Károly, Vajda Péter levelező tagok, Schedel Ferencz titoknok és Szalay László segédjegyző.

A gyűlés a fenti indítványt a következőképen tette magáévá: „Az ülés örömmel fogadta az indítványt, mélyen meg lévén hatva mindazon fájdalomtól, mellyet szeretett elnökétől való elválásának lehetőségén érez, mind azon óhajástól, hogy tiszteletének valamely maradandó jelét adhassa. Tekintvén azonban, hogy e megtisztelés sokkal nagyobb, ha nem magányos, hanem académiái végzés útján fejeztetik ki — *másfelül hazai anyag és művész létében*, ez által kívánván a' szobrot elkészíttetni magáévá teszi ugyan Döbrentei Gábor rendes tag indítványát, de a következő módosítással:

1. E' végzés erejével bocsásson ki a titoknok aláírási ívet, közölje azt minden helybeli 's ha a' szükség majdan megkívánná, vidéki tagokkal is, hogy e célra az előleges költségvetés szerint szükséges 350—400 p. ft. összeszerezessék.

2. Az ügy vitelére biztosság neveztetik, melly Schedius Lajos tisz. tag elnökle alatt Döbrentei Gábor, Kiss Károly, Jerney János és Schedel Ferencz tagokból álland; s mindennek előtt Ő Excjájának az academia abbéli óhajását bejelentvén, ennek nevében kérje, hogy a mintaképhez ülni s megengedni méltóztatnék: miszerint az ekkép készülendő mellszobor az academia' Teleki-könyvtárában felállíttathassék.

3. Ferenczy István l. taggal a' mellszobor íránt értekezvén s kikötvén, hogy magyar köntösben 's legkésőbb nagygyűlésig elkészüljön, a' kisgyűlésnek jelentést tegyen.

4. Döbrentei Gábor r. tagot felszólította, hogy aláírásával magát ez ügghöz kapcsolja, 's elsőséget adván a' hazai művészeknek, ki büszköltésben a' társaság bizodalját méltán bírja. Montival tett kötetstől elállana; mi okból a' már adott felpénz a' társasági aláírásból lenne pótolandó."

Schedel ezt a határozatot kivonatban közölte Döbrenteivel, de ez nagyon megharagudott reá, mert a kivonatot hitelesítés és minden felvilágosítás nélkül küldötte el neki és mert azt látta, hogy Schedel kijátszotta. Megállapodásuk ellenére az ügyet az Akadémia elé vitte, a mely elfogadta ugyan eszméjét, de Montival szemben az ügyet nem oldotta meg nagylelkűen s így őt magát a művésszel szemben ferde, kínos helyzetbe hozta. Döbrentei eleinte a maga pénzéből akarta a szobrot Montival elkészíttetni (lásd a 3. sz. levelet), a szobrot pedig a Muzeumnak akarta ajándékozni; de ezt az ajánlatot Monti nem fogadta el, sőt az előleg visszafizetését is megigérté. Időközben Schedel szorgalmasan gyűjtött és a szobor ügyében értekezett Ferenczyvel, a kit mindenképen rá akart bírni, hogy a szobrot 300 p. frtéért készítse el, annyiért, a mennyiért Monti ajánlkozott.

Már a legközelebbi, január 31-iki ülésen a 91. pont szerint jelentette, hogy Ferenczy Istvánnal az ülés kezdete előtt értekezett a készitendő szoborról. Ferenczy kijelentette, hogy az ár tekintetében kénytelen megmaradni az első kijelentése (400 frt) mellett, mely a Monti által először kért 800 p. frtnak csak fele, már azért is, mivel a történetek után nem volna illő Montival „árcsökentő versenybe" bocsátkoznia. A csonka oszlop pedig, melyre a mellszobor állíttatnék, 20 p. frtba kerülne. A gyűlés szintén nem tartotta illendőnek, hogy a művésszel alkudják, s mivel remélte, hogy a szükséges pénzösszeg egybegyűl, felhatalmazta a bizottságot, a melybe pótlólag Pulszky Ferenczet is kiküldötte, hogy Ferenczyvel a szerződést megkösse.

Döbrentei sehogy sem volt megelégedve az ügy alakulásával. Schedel február 12-ike körül irt neki, sőt elküldötte hozzá Kiss Károly rendes tagot, hogy Döbrenteit a további részvételre bírja, és elmondván a fordulat történetét, a felmerült ellentétet kiegyenlítse. De Döbrentei nem akart ily körülmények között semmire sem vállalkozni, mert a Montival és vele szemben elkövetett eljárást nem tartotta helyesnek. A Kiss Károly hozta tizenetet azonban Schedel úgy magyarázta, mintha Döbrentei beleegyezett volna a fordulatba, sőt ily jelentést tett Telekinek, a ki hitelt adott neki. Mivel azonban Kiss Károly útján nyilvánvaló lett, hogy Döbrentei reá haragszik, február 13-ikán levelet intézett hozzá, melyben többek közt megírta neki, ne keressen okot a neheztelésre ott, hol nincs. Erre Döbrentei február 14-én eléggé kemény válaszában (lásd a 4. számú levelet) visszautasítá Schedel

szemrehányásait s kinyilvánítá, hogy a bizottság munkásságában nem vehet részt, a mit tudatott Schedius Lajos bizottsági elnökkel is (lásd az 5. sz. levelet).

A bizottság február 16-án ült egybe, s ezen sajnálattal vette tudomásul Döbrentei visszalépését, nem fogadta el Kiss Károly közvetítő indítványát, hogy Teleki József szobrát bizzák Montira, Teleki atyjának, Teleki Lászlónak szobrát pedig Ferenczyre, hanem megállapította, hogy az adott meghatalmazás szerint Ferenczyvel készített el a mellszobrot (magyar dolmányban és lepellel) honi márványból, s egyúttal megszövegezte a Ferenczyvel kötendő szerződést is (lásd a 6. számú mellékletet). A bizottság ülésének jegyzőkönyvét Jerney János jegyző felolvasta a február 21-iki ülésen (106. p.), a mely a megállapodásokat elfogadta, a szerződést is helybenhagyta, Döbrentei kijelentését pedig (107. p.), hogy nem vesz részt a bizottság munkálataiban, kívánságára jegyzőkönyvbe vette. Döbrentei a február 21-én Schedelhez intézett levelével (lásd a 7. számú levelet) még egyszer megkísérelte, hogy Schedelt rávegye a Kiss Károly által előadott közvetítő ajánlatra, de ennek nem volt eredménye.

Ferenczy a szobrot valószínűleg elkészítette a kikötött határidőre, de a könyvtár, közbejött akadályok miatt, csak az 1844-ik nagygyűlésre készült el. A megnyitás ünnepélye ezen év december 23-án folyt le s részt vettek rajta Széchenyi István vezetésé alatt az összes tiszteleti, rendes és levelező tagok, továbbá meghívott vendégek. Az ünnepélyen Schedel Ferencz titoknak a könyvtár keletkezéséről,¹ Bajza József pedig az ajánló gr. Teleki-család tudományos és különösen a magyar irodalom körül szerzett érdemeiről² értekezett, „a mely előadásokat — miként az Akadémia nagygyűlésének jegyzőkönyve megörökíti — a jelenlévők élénk figyelemmel hallgatván s tetszés jeleivel kísérvén, ezek után megtekinték a könyvtári termekben találtató tudományos kincseket 's a' társaság nagy érdemű elnökének, Széki gróf Teleki József, erdélyi főkormányzó Ő Nméltóságának ugyanott felállított a' társasági tagok költségén, mely tiszteletök 's hálájok jeléül szabad ajánlás útján került egybe, Ferenczy honi szobrászunk által készített márvány mellszobrát, mire a' tagok tanácskozási termőkbe vonultak s ekkor nyitattott meg a' hatodik ülés.“

A szobor a szerződésben körülírt alakban készült el, nincs rávésve Ferenczy neve, de a fentiek alapján kétségtelen, hogy

¹ Megjelent a M. T. Társaság Évkönyvei VII. kötetében „Az academiái könyvtár' rövid története s mibenléte“ czimen.

² Megjelent ugyanott „A Telekiek tudományos hatása“ czimen.

az ő műve s így ismeretes műveinek száma egygyel, kétségtelenül érdekessel, gyarapodott. A mellszobor előbb az akadémiai könyvtár belső termében (a középső folyosó végén) állott az eredeti talapzaton, ma az olvasóteremben, a Teleki emlékére elhelyezett emléktábla alatt van elhelyezve.

Viszota Gyula.

1.¹

(Döbrentei levele Schedelhez.)

Tekintetes Professzor 's magyar akadémiai Titkár Ur,

Egy igen szivemből eredő kérésem van Kegyedhez, úgy is hiszem, nem áll ellene:

„Csatolja magát össze velem, magyar akadémiai tagok között aláírók felszólításában, kiktől összegyűlő pénzen, elvált elnökünk, gróf Teleki József ő exelja büsztjét márványból készítsük, 's a' Teleki könyvtár termébe állítsuk.“

Társaság ülése eleibe azért adandónak, hogy az határozza el, többféle ok nem ajánlja. Az attól megvált aláírásban szabadság, amott erőltetés színe, amaz pedig nemesb. És a' tiszteleti 's rendes tagok határozata úgy is csak ajánlás — kérelem képében menne az Igazgatósághoz, szabad aláírással tehát minden egyén, önkéntebbi hangulatra van eresztve.

A' Spiegel utolsó száma legnagyobb hebehurgyasággal hirtet, hogy a m. akadémia gróf Teleki statuája készítésére Monti Rafaelt bizta volna meg.

A' dolog így áll. Mult szerdán este kérdezem Ferenczyt csak átaljánosan, de célzattal, mennyiért készít most büsztöt. Felelete volt, csak fővel 300 pengő forintért, görög átvetésű lepellel 400 pforintért. Csütörtökön a' velem egy háznál lakó Montit kérdeztem meg. Válasza 600 f és 800 pengő forint, úgy miként itten nála V^d. Ferdinand királyunk nagyszerű büsztjét carrarai márványból legszebb művészséggel alkotva láttam. Végre azt mondá, minthogy gr. Telekié, a' magyar akadémiához lenne szánva, annak elnökeét, országos intézethez, mivel a' nemzeti muzeum szobrozatai is reá bízvák, feleért készíti 300 pforintért élet nagyságban, mentével 's kiállítja következő tavasszal Milanóban, hol atyja lakik, ki Napoleon szobrát is törlíté.

Monti szombaton este felé kérdi tőlem, hogy miként írható a' Spiegel, a' mi nem igaz. Ő nem mondhatta volna neki azt, de semmit sem is mondott. Én még kevésbbé, mondám, a' Spiegelgel semmi viszonyom nincs. De ezt csak magyarázatul.

¹ A mellékletek az 1842. évi főtítkári iratok közt 5. sz. alatt találhatók.

Montival büsztre nézve már kötve vagyok. Tudja Ő exclja is a' szándékot. Ha nem tenne kegyed szerencsésné, velem együtt munkálásával, egyedül kellene a' művet végrehajtanom aláírók szerzése útján.

De fogadja el kegyed, ehhez nyújtott kezemet, barátsággal, adja szívesen tudtomra, becses levelében, mivel én Pestre most nem járok, kiket vállal magára, hogy a' többinek én nyújtsam az aláírást. Felét méltóztatnék gyűjteni Kegyed, más felét fognám én. Indítvány és eljárás legyen így kettőnké; én voltam gr. Teleki elnöksége alatt titkár, Kegyed az.

Legkisebbé sem kételkedve örvendetes válaszon, vagyok szíves tisztelettel

Kegyed alázatos szolgálja

Budán, januarius 17^d 1842.

Döbrentei Gábor.

2.

(Döbrentei levele Schedelhez.)

Buda, januarius 24^d. 1842,

Tekintetes Professzor és Titkár Ur,

Igen szívesen köszönöm a gr. Teleki büszkje ügyében ma barátságosan küldött közleményt, 's magamat ahhoz fogom tartani, kivévén épen irtam volt már ma Dr. Gebhardtnak 's belé tevém Sztrokay, Kállay mellett Jankovichot és Schediust, melly levélkémet már most legényem helyett Kegyedé által küldöm. De ha Kegyednek adják a' mit reá szánnak, jó. Az ügy közérdek az akademiára nézve, akárki szedi, akárhova adja, csak meglegyen. Gr. Keglevich Gábor ő excljától itt kaptam 25 pengő forintot, B. Mednyánszky aláírt 15 pftot, tegnap. Czech, Jakab itt felszólítatvák. Montinak adtam a' mult szerdán a magaméból 10 pftot mintegy foglalóul, pénz kellvén neki. Épen most délelőtt akarok adni neki még 15 ftot. A többiből majd későbbben. Ferenczy előttem is, jeles büsztlő, de megíráom Monti indító okait 's oly felköntösözött munkáért, Ferenczy kívánatát, miként gondolom, nem igen bajtottuk volna bé. Ferenczyt én már pártoltam 's a' hol lehet, ezután is fogom.

Köszönöm a' pecsétes nyaláb átküldését. Szíves tisztelettel vagyok kegyednek alázatos szolgálja *Döbrentei Gábor.*¹

¹ Címzés: Tekintetes Orvos Tudor Schedel Ferencz m. kir. egyetemi professzor, m. akadémiai Titkár és Trencsén vmegyei Táblabíró Úrnak Pest.

3.

(Döbrentei levele Schedelhez.)

Tekintetes Titoknok Úr,

Épen most bontám fel, reggeli 8 órákor, tegnap este nálam talált levelét. Mivel ebédre vagyok az által hívva, sietnem kell válaszzal, mert hírré kell tennem, hogy már tegnap reggel mára máshová eligérkeztem, 's mivel én szavamat állom, szerencsém nem lehet ma Vasárnap ő Excljánál tisztelkednem, a' mit igen sajnálok. Tessék ezt hírül tenni.

Egyszersmind más egy-két szót is. A' vett levél simaságán elálmélkodám. Illy könnyen ide hányva írt, kit más két igen becsesnek érzett maga lekötése alul én, még nem oldhaték fel. 'S becsületemet így látom fitymálva. Megigértetik nekem, hogy a' társaság eleibe nem leszen terjesztve az ügy, azonban igen, a' társaság elfogadja ideámat, 's lekötött szavamat Montival 10 fttal, 25 fttal akarja feloldatni, holott legelső lett volna már vagy Montihoz állani, vagy először ő vele a' leggenerosusabb módon tisztába hozni a dolgot, 's Ferenczyvel azután végezni. 'S hozzám az ülés jegyzőkönyvének kivonata minden hivatalos levél és felvilágosítás nélkül juttatik. Olvasvám, azt érzém, ha a' társaság épen Ferenczyvel akar, lássa, jó, de reméllem engem idea adót, compromissioiba nem hoz, mert különben elfogadni nem is illik. Kiküldöttség tagja, mondtam, nem lehetek, mert maga ellen egyszer így máskor másként nem cselekedhetik önbecsérzéssel nem játszó, sőt ezt megmondottam Ferenczynek is. 'S azonban úgy sem a' küldöttség dolgozott, hanem a' Titoknok, ki arra megbízva nem is volt, 's ez nekem semmit sem írva, küldi az aláírási ívet gr. Széchenyihez, Sztrokayhoz, Kállayhoz, kiket második levelében egyenesen nekem jegyzett ki. Megtudva ezeket, Montival hogy csak könnyen rontsam el szavamat, arra reá nem vitt érzésem, sőt Ő Exclja visszaérkezével, hozzá általküldém mint művét teendő. Majd magam beszélék Ő Excljával. Fájt nekem, hogy ez a' szerény ember, a' miatt mivel a' társaság engem úgy nem szabadíta fel szavam alul, miként vártam volna, illy kiméletlen helyzetbe jött. Ezért tehát tiszteletből Ő Exclja iránt, és tiszteletből egyezésemhez, tegnap ezt mondán délelőtt Montinak: Uram, a' társaságnál ez történt, az Ferenczyvel készíteti a' büsztet, hanem az én szavam áll: én magaméból fizetem ki a' 300 pengő forintot csakhogy már nem fog menni munkája az akadémiához. Én akarám vagy megtartani magamnak, vagy ha csakugyan azok, kik mint nem az akadémiához tartozók már mondák hogy örömmel aláírnak, kívánták volna Nemzeti Múzeumba vagy máshová, oda menjen. De Monti azt

felelé: az ő alkuja, ajánlása csak 300 ftért az akadémia iránti tiszteletéből volt, ha oda nem megy, becsüli szavam megtartani akarását, de így feloldoz, mert látja nem bennem a' hiba. Ekkor azt mondtam, én pedig hát vissza nem vehetem a' neki adott 35 pengőt, mivel e beszéd előtt is adtam neki, sőt többet kész vagyok adni akárcsak magaméból, minthogy többször járt Pestre ez ügyben és már szállást is akart fogadni. Felelete vagy a' munka egészen ha lett volna vagy semmi, az adott pénzt visszafizeti. De én meg elfogadni nem akarom. Monti látom fennkölt lelkű művész. S nekem annál inkább fáj, hogy Magyarországon vele ez történt. Másként kipótolnom kell már igyekeznem, hogy a' hazát ne elkeseredve hagyja el. Nemzet ellen valami idegenkedésre ne fakadjon, az ifjú neve könnyen európai legyen. 'S nem mesterember fogása.

Tetszik ebből látni, hogy közletésnek már itt vége, mihez hajlottam volna egyébként még Montival nem beszélve; megkérdezem majd gr. Keglevich Gábor Ő Exclját, hová akarja tétetni 25 ftját mivel Montihoz írt alá 's oda adom hová kívánja, B. Mednyánszky nem fizette ki a' 15 ftot Montira igérve, függ Ő Excljától mit akar. Kiss Károly 6 ftját rám bízta, én aláírtam fizettem 10 ft. A' többivel mihelyt megolvassam a' nem kiméllő határozatot, mindjárt felhagytam. De már folytatnom sem lehet így bánván velem a' társaság és Titoknoka a' hogy bánt. Mert ha én nem az ő nevében alkudtam is, mit megbízás nélkül nem is tehettem volna, hanem csak szabad aláírás útján, fel kelle ő neki engem szabadítani, hogy most már művére is aláírást gyűjtsék. De mit mondana most Monti? 'S magam nem volnék meglegedve magammal, ámbár gr. Teleki Ő Excljáért legörömbesebb cselekszem. S így örvendek, hogy ideám szerinti megtiszteltetése még is megtörténik: fájdalom benne részt már nem vehetnem. És hogy az akadémia egy remekművet nem fog bírni.

Tisztelettel

Buda, febr. 13^d. 1842.

Döbrentei Gábor.

4.

(Döbrentei levele Schedelhez.)

Buda, februárius 14-d. 1842.

Tekintetes Professzor 's m. akad. Titkár Ur,

A' mai ülésre, ha kívántatnék, ezen idecsatolt kétfélet küldöm által:

1. Dengelegi Devecsery István levelét még Junius 24-dikéről 1841 Tökről, hozzám, a magyar tudós társasághoz folyamodását, 's Magyar Abécét. Ezt hozzám ugyan még a' múlt év

Augusztusában hozák, de hon nem lévén, cselédem olly igen eltevé 's nekem úgy nem szóla felöle visszaérkeztemkor, hogy csak a' mult héten bukkantam reá, midőn félretett nyalábaim között keresgéltem.

2. Dékány István levelét hozzám télhó 28-dikáról Kecskemétről, az ottani temetési egyesület nyomtatott jelentésével 1840—1841. Dékány látom nem olvassa jelentéseit a' titkári hivatalnak a' hírlevelekben, azért gondola engem 1835 óta is megszólítandónak.

A' tegnap vett levél pedig további felszólalásra is kész. Következő áll abban, hozzám „Engedje meg K^d, hogy egész őszinteséggel kérjem, ne keresne okot nehezitelésre ellenem ott, hol nincs stb.“

Feleletem: Időm drágább 's hivatalos dolgom több, mint sem ok *keresésre* fordíthatnám. Úgy vevém az esetet, a' mint egyenesen előmbe álla, és a' mint K^{det} hozzám adott levelei 's tettei magok veszik.

Januárus 17^d. költ válasza felszólításomra nagyon megörvendeztetett. Ah, mondám, nemes bizalomra, nemesen adott válasz. El van fogadva benne, hogy az aláírás, eléadott okaimnál fogva, ülés eleibe nem megy, 150 pforint felvállalása, vagy személyesen adatik kezembe, vagy küldve lesz és kijegyezve, kiket tetszik magára külön megszólítani. Művészeti kérdésben s Művészen az az Montiban megegyezés, minekutána kitettem, hogy Ferenczynél is tettem kérdést, pedig elsőbbszer. Mind ezt Ő Exejával január 18-dikán, midőn Bécsbe tőlem indult, igen örömmel közlöttem, ki már akkor Montinak az ülést megígérte volt.

Január 22-dikéről hozá K^d levele 24-dikén a' nekem osztott 's magának kijegyzett megszólítandók névsorát. Megemlíti, „hogy hétfőn eléadja a' dolgot az én nevemben“. Mit akarhat K^d ezzel egyebet, gondolám, mint azt, hogy ülés előtt és után egyikkel, másikkal szól 's aláírást ajánl, mert könnyebb leszen ottan tenni ezt, mintsem ehhez és amahoz is menni vagy írni. Ha pedig nemcsak így akarna cselekedni, hanem épen ülésben szólani, bizonyosan kérdést tett volna hozzám, hogy első nagybecsű válaszában adott szava alól feloldom-e? Erre támaszkodtam volt én, 's illetlennek érzém kétségeskedést mutatnom arra ujólag emlékeztetésemmel, mert ollyas ismétlése csak becsület-sértés lehet. Még gyanút sem engede, mit úgy is megvetni szeretek, K^d azon sora, „hogy a' mit in facie loci gyűjt 30 ember közt, előleges költségül Monti számára küldi által“. Ez az oka, miért nem siettem másnap mindjárt, a' nekem jutottaknak írni.

Azonban január 26^d. reggel kezembe adnak egy jegyző-könyvi kivonatot, mellyen sem ülés napja, sem titkári hitelesítés nincs, mellyet hivatalos levél nem kísér, talán felvilágosítani

akaras végett legalább, miért áll annak elején: „A' titoknak, Döbrentei Gábor rt. *nevében* felszólítá a' társaságot stb. Ez mondam nem helyesen van, én nem kértem a' titkoknokot, hogy nevemben szólítsa fel a' társaságot. És megütköztem abban, hogy tehet ember ilyet, kinek két levele hozzám másképen szól.

Hivatalos levelet kell vala K^{dnek} hozzám küldeni, de látom, lelkiismerete megrázá, hogy a' dolgot nem adott szava szerint intézte. Levelet igen, és nem Kiss Károly rendes tagot, csak a' különben is által jövőt megkérni, elmondására *historice* a' dolog mikép fordultának, 's hogy K^d helyett szóval is a' további részvétre kérjen. A' tegnap délelőtt Montival volt szóm megilletődései között vett levélnek ezen sorait tegnap délután megmutattam Kiss Károlynak 's kérdém, mit mondhatott ő egyebet a' titkárnak en szavaimnál: hogy én *in suspenso* maradok, mert becsületem van lekötve Montival. Kiss Károly azt felelé, hogy ő semmi egyebet nem is mondott, 's tökéletesen hiszem, mert nem is úgy beszélt velem, mint megbízott ember, 's ezt a' férfit nem találtam még soha szó elforgatónak. Annál inkább nem vivé hát a' hirt megegyezésem felől, mert nyilván kimondottam neki, hogy én a' küldöttségben azért nem vehetek részt, mert nem illenék egyik nap Montival, kinek már pénzt is adtam előre, egyeznem, másnap más művészszel.

Vártam most a' küldöttség elnökének tudósítását, mikor akar tartani ülést. Feleletem lett volna arra, hogy a' csak most irt oknál fogva én abból felszabadításomat kérjem, 's azt is, miszerint elébb a' társaság, ha az én ideámat tölem át akarja venni, jobban tudósítassék, hogy én Ferenczyt nem mellőztem el, Montinak pedig akademiánk iránti tiszteletét fogadtam el, 's én nem a' társaság nevében egyeztem vele, mert ezek a' jegyzőkönyvi kivonatban mind nincsenek érintve, talán hát igazán *historice* elé sem adattak. Minden esetre kikötöttem volna azt, hogy becsületemet a' Társaság elébb mentse fel Montival, 's biztam igasságos teendőségébe. De meghívó levél nem jött, ülés maig sem tartatott, 's engemet K^d egyedül maga kijátszott.

Mert a' budai Casinóban tán január 28—30^d kérdvén Ferenczyt, kapott-e felszólítást, azt felelé, hogy a' titkártól van január 26-dikáról meghívása. Írtam már tegnap, miként nyilatkozám én becsülése mellett is, ellene a' részemről vele már mostani kötésnek. 'S előttem Ferenczy előszer úgy is nemet, azután igent 's nemet mondott.

Minekutána így semmit sem tudtam, mi történt a' küldöttség össze nem ülttével, K^d elintézetései útján, szavam pedig Montinhoz kötött, természetes volt Montit Ő Excljához, mihelyt megjött, általküldenem. És Ő Excljától azt kelle hallanom, hogy K^d mondása szerint, Kiss Károlytól én megegyezésemet izentem,

's Ő Exelja látám, elhivé ezt a' titkárnak. Én, egyenesen cselekedett, kapok hát szint, nem a' két levele szegett. De tisztába kell jönni a' dolognak.

Nem kellene, Titoknok Ur, a' tagokat az együtt munkálástól így elidegeníteni, tudományos munkálathoz kedv kell. Bizony tisztább diszben állana igen méltán tisztelt Elnökünk büszkje a' társaság részéről, a' maga saját és senki által nem homályosítható diszében, ha az, kinek ideáját általveszi a' Társaság, épen az által még elebb kimentetett volna, szava törése alul. Azonban a' társaságot, ámbár K^d azzal védi magát, nem okozhatom, mert látom, hallom, nem volt eleibe terjesztve a' dolog úgy, a' mint állott, nem annak küldöttsége intézé el, hanem egyik tagja maga, az az K^d, a' nélkül, hogy nyíltan tudatta volna, mi történik.

Mikor tehát a' tettek magok így szólnak, nincs okom keresni azt. Maradott volna meg K^d első levele mellett, 's mikor azt változtatni akarták volna, szóllott volna kereken hathatósan ellene, miként olly ügynél tud tenni, melyet lelkéből pártol, nyujtott barátságommal ölelném K^{det}, mert ember lett volna legszebb megegyezéssel társaságunk becsületére egyenes úton megtisztelve; így most, midőn nekem ezen tett csak adott szavam füstbe veretésére szolgált, bánnom kell, hogy jobbomat olly lovagilag nyujtottam. Szép hitemnek egyik törtszáma előttem, mert közletés illyet helyre nem hoz, 's annak, miként tegnap íráom, vége.

Még reggel akarám ezt küldeni, de többféle főbiztosi dolog jött közbe, azért is illy sebtében írva, de akárhogy van, enbecsem érzése, tiszta indulatomnak melege szól, 's ezzel fogok nyilatkozni e' dologról akárki előtt; magamnak e' leveletem másolatban megtartván.

Tisztelettel

Döbrentei Gábor.

5.

(Döbrentei levele Schediuszhoz.)

Nagyságos Királyi Tanácsos Ur,

Az ide ./. alatt mellékelt Eléadásom a' tekintetes Választottsághoz mentségemet mutatja, 's okaimat hogy becsületem szavának megszegésre kényszerítése miért nem történhetik. Pártolni fogja ezt Nagysád is, úgy hiszem, midőn jobban felvilágosítatik, 's hogy hidegen ne végye, kérem. Nem kell a' tagokat elidegeníteni.

'S Nagysáddal mint Elnökkel, közlöm az ide ./. alatt tett feleletemet is a' titkár úrhoz, melyet magára méltóztassék elol-

vasni 's azután visszakérem. Azért kell ezt küldennem, mert Elé-
adásomat idő rövidsége miatt, hosszasan nem írhatám.

Magam ajánlása mellett, vagyok tisztelettel

Nagysád

alázatos szolgálja

Buda, febr. 16^d. 1842.

Döbrentei Gábor.

6.

(A kiküldött bizottság jegyzőkönyve.)

1842. február 16-án a Jegyzőkönyv — száma alatt 'ki-
rendelt választmány ülést tartván, jelenvoltak Schedius Lajos és
Pulszky Ferencz tiszteleti, Schedel Ferencz, Kis Károly és Jerney
János rendes tagok.

1. Olvastatott Döbrentei Gábor r. tag' levele, melyben
elnök ő excel. gr. Teleki József elnök úr mellszobrának készítése
iránt Monti olasz képfaragóval történt egyezkedését körülménye-
sen előadván, az academiai tagok' határozatához, mely szerint
honi szobrász Ferenczy Istvánra bízatik a' mű kivitele, nem
járulhatását nyilvánítá. — Tudományul szolgálván, sajnálattal
vevé a' Választmány, hogy némi félreértések miatt a' köz szán-
déklatú terv' eszközlésinél illy meghasonlás keletkezék; — egyéb-
iránt Kiss Károly választmányi tag által indítványozott azon
kiegyenlítési mód, miszerint ő excellentiája' mellszobrának mun-
kálata Montira bízván, a' forrón tisztelt elnök' néhai édes
atyja gr. Teleki László' mellszobra készítése adatnék Ferenczy-
nek, el nem fogadtatott, minthogy e' választmány meghatalmazása
egyedül Ferenczyvel teendő egyezsége terjed ki.

2. Elnök ő excellentiája mellszobra készítése iránt Ferenczy
István szobrász és academiai l. taggal értekezvén a' választmány
— kölcsönösen megállapítatott, hogy ő exelja mellszobra a'
mondott művész által legközelebb előmutatandó minta szerint,
honi márványból, magyar dolmányban és leplezett ábrázolva
készítessék; olly föltétel tüzetvén ki egyszersmind, hogy folyó
évi június hónapban bevégezve legyen a' mű; dolgozásáért pedig
előlegesen a' szerződés aláírása alkalmával 133 ft 20 kr pengőben,
félmunka idejében ismét annyi; elkészültekor végre ugyancsak
annyi, így összesen 400 azaz négyszáz pengő ftk fizetessenek
Ferenczynek; — miről is a' közelebbi ülésben előterjesztendő
szerződés készítése rendeltetett.

3. Schedel Ferencz titoknok úr előadá, miként a' tervezett
mellszobor költségére az önkéntes aláírás már 300 pftra szapo-
rodott. Tudományul vétetett, az aláírás további eszközlésére tisz-
telt titoknok úr ezuttal is megkérétvén.

7.

(Döbrentei levele Schedelhez.)

Tekintetes Professzor 's m. akadémiai Titkár Ur,

Megértvén tegnap előtt, hogy Elnök ö exclja néhai nagy-
érdemű atyja mellszobrát kívánja készíttetni, azt nem közletésül
nézem, mert ö excljának e' szándékát még mult 1841 october-
ről tudom.

A' dolog tehát igazságosan, érzésem szerint, úgy lehet
eligazítva, ha gr. Teleki József ö exclja mellszobrát Monti készíti,
gróf Teleki Lászlóét pedig Ferenczy. Ezt mondám ma Ferenczy-
nek is, midőn vele találkoztam, a' dunai átjárás miben létét
nézvé, mivel feltételelem volt ma ülésbe mennem. Mind azáltal
ettől fosztva kell lennem, mert a' jég ma már megindult, a' víz
árad, miként a vízmértéknél láttam, 's megvallom 1841-beli már-
tius 19-dik óta nem vagyok többé olyan bátor, mint az előtt,
a' jégen este setétben is visszatérés körül.

Ö Excljának a' tárgyhoz szólani kényes, nem is elegyedek
belé, de ha a' tekintetes Társaság abbeli megegyezését látja,
kész leszen nagyérdemű atyja szobrához választani Ferenczyt.

Ha eléjőne ma ez, a' tekintetes Választottsághoz küldött
nyilatkozatomnak felolvastatását kérem. Örvideni fogok midőn
felvilágítás után a' tekintetes Társaság Monti mellett leendő
elnökünk ö Excljára nézve, kívánsága pedig és enyém is, a' mi,
Ferenczyt illeti, teljesedik.

De ha, becsületszavamat Montival, tekintetbe nem venné,
mit valóban nem hihetek, akkor Nyilatkozatomnak a' jegyző-
könyvbe tételét kérem, mert azt hogy az indítvány nevemben
tételik, hogy én a' társaság elmellőzésével egyeztem volna csak
mindjárt Montival, magamon nem hagyhatom. Azt sem, mintha
Ferenczyt épen elmellőztem volna. Nekem ennek megkérdezése
után Monti szép nyilatkozatát el fogadnom illet 's örömmel
tettem, mert műve jeles.

Vagy az mondatnék: a' társaság, jegyzőkönyvi határozata
ellen már nem tehet? Felelem rá, hogy nyilatkozatom meghal-
lásával igen. De meg különben is, ülés végeztével hozatván
elé a' tárgy, a' még csak tanácskozást, 's egy oldalut felvilágo-
sításom nélkül, a' még előleges kitudakozást aligha leheté hatá-
rozatul nézni. Az elnök megtiszteléséről akkor szólhat a' jegyző-
könyv, midőn minden tisztában van, addig ezen tárgy ugy sem
akadémiai foglalatosság, végeztével is csupán tisztelet emlékül
mehet oda 's akkor menjen méltán.

Ha K^d igazán sajnálja, miként írá, ez összekuszálódást, bizonyosan elégtételre igazítani segíti. 'S akkor érzéseim olly barátságosak lesznek, miként írtam.

Tisztelettel szolgál

Buda, febr. 21^d 1842.

Döbrentei Gábor.

Folyóiratok szemléje.

1. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE november havi füzetét Matlekovits Sándor vezeti be, ki *Az autonom vámtarifa iparvédő jellege* czimen folytatja az új vámtarifának a Közgazdasági Szemle október havi füzetében megkezdett tárgyalását. Az új autonom vámtarifa főleg azon árúk vámját emelte, melyek gyártása már Magyarországon is annyira megerősödött, hogy úgy a magyar, mint az osztrák ipar érdekében volt szükség a védelemre. Azon árúknál, melyek gyártásában Ausztria óriásilag erősebb hazánknál, mint pl.: a szövött árúk, üveg- és agyagárúk, kisebb emeléseket látunk. Ausztriának egyik legvirágzóbb iparága a pamutipar. Jelenleg annyira fejlett, hogy csak a finomabb számú fonalakban szorul a külföldre. Éppen ezért a fonalak vámjainál lényeges emelésekkel nem találkozunk, sőt a svájci szerződésben a finomabb fonalak nagy része az eddiginél is kisebb vámok alá esik, a 110-es számnál finomabbak pedig egészen vámmentesen bocsáttatnak be. A szövő-, kikészítő és szinnyomó-ipar szintén igen erős Ausztriában. A termelés nemcsak fedezi a vámterület szükségletét, hanem még ez árúk tekintélyes mennyisége kivitelre is kerül. A kiviteli többlet értéke 1905-ben közel 43 millió koronára rúgott. Az új vámtarifa mégis magasabb vámokat honosít meg. Így az öt színnél több nyomással készült árúk 11—25, a közönséges sűrű mustrás szövetek 6—10 koronával magasabb vámok alá esnek. Lényegesen emelkedett a finom és legfinomabb bársony, a szalag, paszománt, különösen pedig a szövekött árúk váma. Nagy jelentősége éppen ezeknek a vámemeléseknek nincsen, mert ezek a cikkek nagyrészt magas értékűek; így mint fényűzési tárgyaknál a vám inkább pénzügyi jelentőségű; másrészt a legtöbb árú, mint a paszománt és a szövekött árúk forgalma activ mérleget mutat, s így védekezésre nem volt szükség. A lenipar bár még mindig igen erős és fejlett iparág, mindinkább hanyatlik úgy Ausztriában, mint Magyarországon. A termelés azonban még mindig nemcsak a belföldi piacot elégíti ki, de kivitelre is igen jelentékeny mennyiséget, 1905-ben pl. közel 20 millió korona értékű lenárút juttatott. Ilyen termelési viszonyok mellett a lenárúk vámai természetesen változatlanul maradtak. A szövőiparok közt a gyapjúipar, a pamutiparral együtt, a legerősebb osztrák iparok közé tartozik. A nyersanyag nagy részét külföldről importálja Ausztria és bár fonóipara igen fejlett, jelentékeny a behozatal a gyapjúfonálban is: 1901—1905. évi

időszakban évenként átlag 384 ezer métermázsa nyers gyapjút és 62 ezer métermázsa gyapjúfonalat importált. Az új vámtarifa nem emeli a fonalak vámját, sőt egyes, Ausztriában nem készülő fonalakat vámmentesen bocsát be. A vámok csak a 200—500 grammos szöveteknél emelkedtek. Magyarország gyapjúipara, mely a vámokban a külföld ellen éppen úgy meg van védve, mint Ausztria, a nagy gyapjúfogyasztáshoz képest még igen csekély. Az 1898. évi összeállítás szerint összesen 44 gyapjűfeldolgozó gyárunk van, melyekben 145 fonógép 34 ezer orsóval, 223 kézi és 571 mechanikai szövőszék dolgozott. Évi termelésük összesen 10 millió korona. A selyemárúk vámját, melyek forgalma állandóan passiv mérleget mutat, az új vámtarifa jelentékenyen emeli. Hasonlóképen lényeges módosításokat találunk a szövőiparral kapcsolatos confectiós árúk vámjánál is. A kész ruhaneműek vámjai látszólag nem emelkedtek, mert az új tarifa is megelégedett az eddigi 40%-os confectiós pótlékkal. Tényleg azonban nagy az emelkedés, mert az egyes szövetek vámjai jelentékenyen emelkedvén, a belőlük készült ruhák váma aránytalanul megnagyobbodott. Így a tiszta selyembáronyruha, az eddigi 1323-29 korona vám helyett jövőre 1820 K vámot, a női gyapjűszövet-ruha 166-67 K helyett 252 K vámot fog fizetni. Az új vámtarifa emelte a papírvámokat, mi főleg a nagyobb részletezés folytán történt. Papirosárúkban még nagyobbak a vámemelések, de itt már indokolható a védelem, minthogy a forgalom erősen passiv. Főleg az ú. n. fényűzési papírárúkban nagy a behozatal. Az eddig vámmentes képes levelezőlapok, ezután négyféle vám alá esnek. Az erős bőr- és bőrárúipar is kivette részét a vámok emeléséből. Maga a bőrkészítés elegendő tekintélyes, de a bőrárúgyártás igen sok külföldi bőrre szorul. Az osztrák bőrárúiparra fontos bőrfajok az új vámokban nem is sújtanak, sőt egyes bőrfajok még kisebb vámok alá fognak esni ezután. Emelések főleg a lóbőrnél és a borjúbőrnél történtek. A bőrárúk vámjainak emelése teljesen indokolatlan. Hasonlóképpen érthetetlen — szerzőnk szerint — a fa és faragóanyagokból készült árúk vámjainak tetemes emelése, mert ezen árúk forgalma is igen kedvező, s a vámtételek általában a régiek is maradtak. A vas- és vasárúgyártás mind Magyarországon, mind Ausztriában igen erős ipar, s a vámterület forgalma is folytonosan activ. Az új vámtarifában a nyers vas összes fajainak a váma lefelé kikerekítve maradt meg. A nyersvasnál tehát a külföldi vas behozatala a belföldi ipar szükségletének természetéből folyik, s így már az eddigi elég magas vám is túlságos. A gépeknél és az elektrotechnikai eszközök csoportjánál két érdek küzd erősen egymással, az egyik a gépgyártás, a másik a gépeket használók érdeke. Minthogy a gépeket használók között maguk a gyárosok és nagyiparosok is szerepelnek, azt látjuk, hogy számos gépcsoportnál nem a nagyobb védekezés, hanem a behozatal megkönnyítése van czélozva, azaz az eddigi vámok nem emeltettek, hanem

vagy meghagytak eddigi magasságukban, vagy még le is szállítottak. Az a kérdés, hogy vajjon milyen előnyöket nyújt az új vámrendszer a közös vámterületen Magyarországnak és Ausztriának? Az bizonyos, hogy úgy Magyarországnak, mint Ausztriának az új rendszer magasabb vámjaiban meglesz az az előnye, hogy a közös vámterület piacjai, a közös vámterület termelése számára jobban lesznek biztosítva, vagyis az új vámrendszerben a vámok piaczbiztosító hatása fog érvényesülni. Magyarország mezőgazdasága Ausztriában, Ausztria ipara Magyarországon talál biztos, állandó és vámok által megvédett piacokat. Így tehát az új vámrendszer vámjai a közös vámterület biztosításában Magyarország érdekeit épp úgy védik és támogatják, mint Ausztriáét. Csakhogy nem mondhatjuk ugyanezt a vámok áremelő hatását illetőleg. Mezőgazdasági cikkeknek és főképp Magyarország főterményeinek: a gabonának, a melyeknek ára a világpiaczokon szabályoztatik, a vám csak akkor áremelő, ha a belső termelés a vámmal védett terület fogyasztási szükségletét teljesen ki nem elégíti. A mint a belső termelés a vámterület fogyasztási szükségleténél nagyobb, s így a termés egy része a külföldön kénytelen elhelyezést keresni, a vám áremelő hatását veszti. Másképp áll ez az iparcikkeknek és a gyártmányoknak, mert az iparcikkek árának szabályozását a vámterületen belül az iparosok és gyárosok egyetértése eszközli, mi a mezőgazdasági cikkeknek lehetetlen. Az iparcikkek ára tehát a vám erejéig emelhető és a szerint, a mint a belső verseny azt engedi, a vám kisebb vagy nagyobb összege erejéig érvényre is jut. Míg tehát Magyarország elsősorban egy állandó piacz biztosítását, Ausztria ezenfelül még áremelő előnyt is élvez a közös vámterületen az új vámrendszerben. —

B a r a b á s E n d r e folytatja *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely thj. sz. kir. város közigazdasági leírását*. Először az erdészeti viszonyokat ismerteti nagy részletességgel. Az ipari foglalkozásnak a Székelyföldön mindig háziiparjellege volt. A korábbi évszázadok alatt, mikor a századok között már számos iparág virágzott, a székelység között még alig volt önálló iparos. Az 1720-iki összeírás szerint az egész Székelyföldön csak 552 iparost és kereskedőt irtak össze, kikből Marosszékre 367 esett. Később azonban inkább fejlődött az ipar. Legrégibb a mészárosceh volt, mely még 1493-ban nyerte kiváltságát. Legnépesebb viszont a szabóceh volt, tagjai alkották a szűcsökkel együtt a polgárság zömét, s ők vezették a városi közügyeket is. Napjainkban is Maros-Torda megyében és Marosvásárhelyt van a legtöbb iparos a többi székely törvényhatóságok között, számszerint 7400. Az 1900. évi összeírás alapján a megyében és Marosvásárhelyt összesen 4232 ipari vállalat volt, melyek közül 2783 segéd nélkül dolgozott. Foglalkozás szerint legtöbb a cipész és csizmadia, ezután a szállodás, vendéglős és kávéiparban alkalmazottak, kovácsok, asztalosok, fazekasok stb. vannak nagyobb számban. 1884-ben a megyében háziiparral összesen 9825 egyén foglalkozott, túlnyomó részben nők és családtagok; az

évi termelés értéke közel 50 ezer koronára rúgott. Legjelentékenyebb a szalmafonás, mely iparág fejlesztésére a földművelési miniszter tanfolyamokat is rendezett. Az iparoktatás szolgálatában a megyében és Marosvásárhelyen két tanonciskola, egy szakiskola és egy nőipariskola áll. Iparos tanonciskola van Marosvásárhelyen és Szászrégenben. A nagyobb mérvű kereskedelem kifejlődését főleg a rossz közlekedési viszonyok akadályozzák. Még ha a székeiy körvasút ki is épül, akkor sem lehetne Marosvásárhely a Székelyföld kereskedelmi középontja, mert még a szomszédos Csik- és Udvarhely megye kereskedelmi forgalmában sem vehetne részt. A kereskedelem és közlekedés közvetlen szolgálatában álló népesség száma az utóbbi 10 év alatt jelentékenyen emelkedett. A fakereskedelem a megyében igen jelentékeny, évente átlag 10.000 fertály tutajt úszatnak le Zámig. Az évi termelés azonban ennél sokkal nagyobb, mert ebbe az összegbe nincsen beleértve a nagymennyiségű kisebb méretű tutaj, a mely a szállítási költségeket ki nem bírja, továbbá azon famennyiség, mely az itteni 5 gőzfűrés és számos havasi fűrés által félégyártmány, deszka, lécz-, épülettára stb. feldolgoztatik. — A *Közlemények és ismertetések* rovatát (-vits) vezeti be, ki *Német és osztrák ipartörvény* címen Dr. Ludwig Beringer: Die Gesetzgebung der Innungen in Deutschland und der gewerblichen Genossenschaften in Österreich während der letzten hundert Jahre című könyvét ismerteti. (Mainz, 1906. XII + 24 lap). — Ezután Moldoványi István érdekesen ismerteti *Az 1905. évi angol sztrájkstatisztikát*. Board of Trade (Labour Department): Report on Strikes and Lockouts and on Conciliation Boards in the United Kingdom in 1905. Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty — nyomán. (London, 1906. 157 lap.) Az 1905. év úgy a sztrájkok, mint a sztrájkoló munkások tekintetében alig mutat lényeges eltérést az ezt megelőző esztendőhöz. 1905-ben összesen 358 sztrájk folyt le, melyben közvetlenül 67.653 munkás vett részt. Indirecte még 25.850 munkás volt kénytelen a sztrájkok miatt munkáját abban hagyni, s így a szünetelő munkások összes száma 93.503 volt. A legtöbb sztrájkoló munkás a szénbányászokból került ki, számszerint 40.448, az összes sztrájkoló munkások csaknem 60%-a. A sztrájkok folytán közel két és félmillió munkanap veszett kárba. A legtöbb sztrájk mint rendesen, rövid (egy hétnél rövidebb) ideig tartott. Teljes sikerrel végződtek a sztrájkok az azokban résztvett munkások 24,7%-ára, részben sikerrel végződtek az azokban résztvett munkások 40,6%-ára és csak 34,7%-a a munkásoknak sztrájkolt minden siker nélkül. — m. zs. a Kormos Alfréd szerkesztésében megjelenő *Pénzügyi compass*-t ismerteti. — Végül a *Magyar Közgazdasági Társaság* október havi üléseiről számol be a füzet, melyhez a Társadalomtudományi Bibliographiának vaskos fürete van mellékelve.

Ugyane folyóirat december havi füzetét Halász

Sándor, *Nemzetközi giroforgalom, különösen Ausztria-Magyarország és Németország közt* című cikke nyitja meg. A giroforgalomnak nemzetközi alapon való megalkotására első sorban az egyes országok postatakarékpénztárai vannak hivatva. Ha ezen intézetek, melyeknek hatáskörébe tartozik a postai cheque-clearing-giroforgalom, egymással szoros kapcsolatba lépnek, egy oly hatalmas és alkalmas szervezet létesíttetnék, melynek segélyével lényegesen megközelíthető volna az a cél, hogy a nemzetközi követelések is a készpénz használatának lehető kiküszöbölésével, tisztán könyvszerű úton egyenlítettessenek ki. Kitűnő példa erre az osztrák és a magyar postatakarékpénztárak ez irányú működése. Így az osztrák postatakarékpénztár összforgalmának közel 44%-a, a magyar postatakarékpénztár összforgalmának pedig 36%-a 1905-ben már tisztán a könyvelési módszer igénybevételével volt lebonyolítható. De a postatakarékpénztárak országuk giroforgalmának intensív művelésére még azáltal is módot nyújtanak, hogy számlatulajdonosai lévén egyéb nagy girointézeteknek, a saját és ez utóbbiak számlatulajdonosai közt felmerülő kölcsönös fizetések szintén giroszerű kiegyenlítés alá kerülhetnek. Így pl. az osztrák és a magyar postatakarékpénztár számlatulajdonosa az osztrák-magyar banknak, valamint tagja az osztrák és a magyar leszámoló-egyleteknek is. A monarchia állami girointézeteiben bevezetett fizetési rendszer a külföldön is követésre talált. Németországban már 1899-ben kért a kormány felhatalmazást, hogy a birodalmi postaintézetet cheque- és giroforgalommal kiegészíthesse. Különböző okokból ez azonban még most sem jött létre. Svájcban, 1906. év eleje óta élvezik a postai cheque- és giroforgalom előnyeit. Franciaországban és Belgiumban pedig már szintén folyamatban vannak az előmunkálatok a szóban lévő üzletág mielőbbi meghonosítása iránt. Az osztrák-magyar postatakarékpénztárak cheque-forgalmában már is megvannak a nemzetközi giroforgalomnak a csirái. Nevezetesen az osztrák postatakarékpénztárnak sikerült néhány év előtt a Levantével, az ott működő néhány osztrák postahivatal útján megteremtteni a cheque- és clearing-forgalmat, mely 1905-ben már közel 6 millió korona össz-forgalmat tüntetett fel. Mint tulajdonképeni nemzetközi girokapcsolat sokkal élesebb körvonalakban domborodik ki az osztrák postatakarékpénztár és a berlini Deutsche Bank közt 1906. május 1-én létrejött viszony. E két intézetnek kölcsönös átutalási forgalma minden tekintetben annyira öröndetesen fejlődik, hogy állítólag ugyanilyen csereviszonynak Olaszországgal való létrehozása már a legközelebbi jövőben várható. E fényesen bevált kísérlet beigazolta, hogy a nemzetközi girokapcsolat megvalósításában a pénzrendszer különböző volta nem képez leküzdhetetlen akadályt, s így elvileg mi sem állja útját annak, hogy hasonló megállapodás létesülhessen erre rátermett más intézetek és más országok között is. — Ezután Bányász László cikke következik, ki *Munkásjóléti intézmények a m. kir. dohánygyárakban*

czímen érdekesen ismerteti a m. kir. dohányjövédék socialpolitikai működését. A dohánygyári munkások számos jóléti intézményei között elsősorban a dohánygyári betegsegélyzőpénztárak említendők, melyek az 1891: XIV. t.-cz. alapján alakítottak a már azelőtt is létező munkásbetegápoló- és segélyegyletekből. Ezen betegsegélyző pénztárak alapszabályait a kereskedelmi miniszterium által a képviselőházhoz most benyújtott és az ipari, gyári és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló törvényjavaslat továbbra is érvényben hagyja. Változás csak annyiban fog történni, hogy az üzemi baleset által sújtott dohánygyári munkásokat és azok hozzátartozóit ezután az állam részesíti kártalanításban. A dohánygyári betegsegélyző pénztáraknak tagjai kétfélék: a belépésre kötelezett és az önként belépő tagok. Az előbbieket a dohánygyári munkások és pedig úgy a havidijasok, mint a heti-, napi- és szakmánya-béreszek, valamint a tanoncok. Az önként belépő tagok részint a biztosításra kötelezett tagoknak külön keresettel nem bíró családtagjai, kiknek ellátásáról a kötelezett tag gondoskodik, részint pedig azon nyugbérés volt dohánygyári munkások, kik valamely dohánygyár székhelyén tartózkodnak állandóan. A pénztár betegség vagy baleset alkalmával a betegség ideje alatt ingyen orvosi vagy szülésznői segélyt nyújt és ingyen látja el tagjait a szükséges gyógyszerekkel és gyógyászati eszközökkel. Ha a betegség keresetképtelenséggel jár, táppénzt ad, azonban legfeljebb 20 héten át. A gyermekágyi segély 4 héten át élvezhető. Nyugbérérellátás esetén állandó havi segélyben részesíti tagjait, szolgálatképtelenség esetén pedig, ha a szolgálati idő rövidsége miatt a tag állami ellátásban nem részesülhet, a szolgálati idő arányában 80 koronáig terjedő végkielégítést és végül halál esetén temetési segélyt ad. A betegség esetén nyújtott segélyezés helyett a pénztári orvos, vagy a pénztári igazgatóság rendeletére a beteg kórházi ellátásban is részesíthető, azonban legfeljebb 20 hét tartamára. Ez idő után a kórházi költségeket a kincstár fizeti. Ugyancsak a kincstár fizeti a szegénysorsú bujakóros, trachomás és elmebetegek ápolási és szállítási költségeit, ha ezeknek fizetőképessé hozzátartozói nincsenek. A baleseti segélylyel és járadékkal a dohánygyári munkások kedvezményei betetőzést nyernek, s miután a munkásbiztosító törvényjavaslat mindazon segélyezési módokat, melyeket eddig élveztek, meghagyja számukra, viszont külön kikötésével a segélyezések minimumát, úgyszintén a baleseti kártalanításokat is biztosítja nekik: ki lehet mondani, hogy a dohánygyári munkások helyzete az ipari, gyári és kereskedelmi alkalmazottaknak a törvényjavaslatban tervezett helyzeténél előnyösebb lesz. A pénztárak tagjai tagsági díjat, vagyis havi vagy heti járulékot tartoznak fizetni, mely díjak keresményükből hozatnak előlegesen levonásba. E járulékokat eddig $\frac{2}{3}$ részben a munkás, $\frac{1}{3}$ részben az állam fizette; a törvényjavaslat e tekintetben is a munkások javára intézkedik, midőn kimondja, hogy

ezután csak a fél járulékot fizeti a munkás, míg a másik felét a kincstár tartozik viselni. Az összes dohánygyári betegsegélyzőpénztárak 1904-ben 607 férfi és 11.271 női fekvő-, továbbá 2616 férfi és 41.998 női fenjáró beteget részesítettek segélyben, mely összesen 56.492 betegségi eset folytán 11.878 beteg tagnak 159.780 K 91 fill. táppénzt, 44.614 beteg munkás részére pedig 45.995 K 89 fill. gyógyszerköltséget fizettek ki. A kifizetett összegből táppénz fejében 13 K 45 fill. gyógyszerköltség címén 1 K 37 fill. átlagkiadás esik minden betegre. A dohánygyári betegsegélyző pénztár igazgatása a közgyűlés hatáskörébe tartozik, melynek elnöke a dohánygyári igazgató vagy helyettese. A munkások úgy a közgyűlésen, mint az igazgatóság és felügyelőbizottságban képviselve vannak, az összes munkások sorából választott kiküldötteik által. Az összes dohánygyári betegsegélyzőpénztárak bevétele 1904-ben 990 ezer K, kiadása 442 ezer K, vagyonuk pedig 548 ezer K volt. A dohányjövedéki központi igazgatóság néhány dohánygyárban az utóbbi években munkáskonyhákat állított fel, hol a munkások önköltségi áron kapnak meleg és tápláló ételeket. A kísérlet azonban nem vált be, mert a népkonyhák látogatottsága minden évben csökkent, úgy, hogy nemsokára a még működő népkonyhákat is meg fog kelleni szüntetni. Egy másik munkásjóléti intézmény, melylyel a dohányjövedék most kísérletezik: a gyermekmenhely. Egyelőre csak Kolozsvárott és Szomolnokon akarnak dohánygyári gyermekmenhelyt létesíteni, hol a munkásnők kisdéd gyermekeiket a munkaidő tartamára gondozás és ápolás végett beadhatnák. A kisdéd ápolásáért az anyának semmit sem kell fizetnie, mert az ápolási díjat a kincstár fedezi. A dohánygyári munkások további fontos kedvezménye a nyugellátás, melyben a legalább 10 éve egyfolytában szolgáló azon munkások részesülnek, kik betegség vagy baleset következtében munkaképtelenné váltak, s szolgálatképtelenségüket a dohánygyári, valamint közhatósági orvos igazolta. A nyugellátás vagy ideiglenes, mely legfeljebb egy évre engedélyeztetik, vagy végleges. Összege a betöltött szolgálati évek arányában emelkedik, azonban 40 évet meghaladó szolgálat után sem lehet több évi 200 koronánál. A munkásnőket gyári szolgálatuk után a nyugellátás akkor is megilleti, ha özvegyi nyugdíjban részesülnek. A férfimunkások azonban kétféle nyugdíjat nem élvezhetnek. A munkások özvegyeinek és gyermekeinek sem állandó ellátásra, sem más állami kedvezményre igényük nincsen. — Barabás Endre folytatja és befejezi *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely thj. sz. kir. város közgazdasági leírásá-t*. Rendkívül súlyos teherként nehezedik a vármegye szegény lakóainak vállára az adózás. Az évenként kirovott adó évről-évre csökken, viszont a leírások összege folyton emelkedik. Ismerve adózási rendszerünket, az adózási képesség csökkenésének hivatalos elismerését a nép anyagi romlása bevallásának kell tekintenünk. Az állami és községi terheken kívül még az egyházi adó is terheli a népet, mely a székelyföldön

még egészen különleges formában a kepezés alakjában áll fenn. A kepezés mai rendszerét utoljára az erdélyi General-Commando egy 1804-ben kiadott rendelete szabályozza. E régi és teljesen elavult rendelet folytán az egyházi adózás oly óriási teher, hogy gyakran felülmúlja az összes állami és községi adókat. Így pl. Demeterfalván az állami adónak 623%-a az egyházi adó, olyan község pedig, akárhány van a megyében, hol az egyházi adó 200—300%. Ha az összes adónemeket egybevetjük, kitűnik, hogy egy marostorda-vármegyei lakos évente átlag legalább is 25 korona adót fizet. A szövetkezeti élet igen élénk a megyében, az 1898: XXIII. t.-cz. alapján létesített Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe 40 marostorda-megyei hitelszövetkezet tartozik. Tűzkárbiztosító egyesülete pedig már 1840-ben alakult. A pénztézetek száma 1903-ban a megyében és Marosvásárhelyt együtt 49 volt. Ezek közül 4 bank, 5 takarékpénztár és 40 szövetkezet. A bankok és takarékpénztárak befizetett alaptőkéje 2,880.000 K, tartalékalapja 680.000 K, betétállománya 9,500.000 K, nyeresége pedig 286.000 K-ra rúgott összesen, 1903-ban. A munkáviszonyok szintén kedvezőtlenek a megyében. A székelység nyomott gazdasági helyzete, a földmives lakosság sűrűsége, a nép túlnyomó részét arra utalja, hogy saját kis gazdaságán kívül más irányban is keressen foglalkozást. A nagy városok, valamint a nagyobb uradalmak és iparvállalatok hiányában azután a munkáselem ott keres magának foglalkozást, a hol legközelebb éri és kívándorol a szomszédos Romániába. Szerző részletesen ismerteti a megyében uralkodó munkabérvizonyokat. Feltűnő az a szomorú körülmény, hogy a megye déli, vagyis magyar részén a mezőgazdasági munkások bére sokkal kevesebb mint az északi, román vidékeken. Azonban még a megyében mutakozó legmagasabb munkabér sem éri el az országos átlagot. — A *Közlemények és ismertetések* rovatát (-vits) vezeti be, ki *Közép-európai közgazdasági egyesület* czímen, *Mitteuropäischer Wirtschaftsverein in Österreich-Ungarn und die Vereinigten Staaten von Amerika* in ihren handelspolitischen Beziehungen czímű könyvvel foglalkozik. *A törlesztéses államadósságok* czímen ifj. Márffy Ede ismerteti dr. Pap Dezső hasonló czímű könyvét. Budapest. 1906. 231. l. *Franciaország közgazdasága* czímen Kiss Ernő, Dr. Návai Aladár: *Vázlatok Franciaország közgazdaságáról* czímű könyvét méltatja. *Svéd-norvég vámpolitika* czímen Pap Dávid, Kondor Alfréd: *Vámkapcsolat és szakitás Svédország és Norvégia között*, (-vits) *Német-amerikai vámszerződés* czímen dr. Julius Wolf: *Der deutsch-amerikanische Handelsvertrag. Die kubanische Zuckerproduction und die Zukunft der Zuckerindustrie*, *Könyvtitel* czímen (h) Zsengeri Manó: *Könyvtitel és mérleg. Tekintettel a fönnálló és létesítendő jogszabályokra*, czímű könyveket ismertetik. Végül a Magyar Közgazdasági Társaság december havi felolvasó üléséről számol be a füzet.

Ugyane folyóirat januári száma két nekrológgal kezdő-

dik. *M. Gy. Hegedüs Sándorról* emlékszik meg. Államférfiúi, egyházférfiúi, publicistikai, különösen pedig gyakorlati gazdaságpolitikai tevékenységét méltatja és rámutat azon nagy veszteségre, mely a közgazdasági tudományt ezen hivatott művelőjének elhúnytával érte. A meleghangú búcsúztatót az elhúnyt főbb irodalmi műveinek felsorolása és életrajzi adatai zárják be. — *Kováts Ferencz Acsády Ignác*zról közöl beható tanulmányt. Az őszinte elismerés hangján ír azon úttörő munkáról, melyet Acsády a magyar gazdaságtörténelem eddig kevésbé művelt területén végzett, azon küzdelemről, melyet a klasszikus magyar történetírás epigonjai ellen folytatott. A magyar történetírás elhanyagolta azon néposztályokat, melyek 1848 előtt nem tartoztak a politikai nemzethez és így gyakran hibás eredményekre jutott. Acsády éppen e téren igyekezett történetírásunkat kiegészíteni. Kováts Ferencz mint objectiv bíráló, Acsádynak elévülhetetlen érdemein kívül írói gyengéit is észreveszi, új, eredeti módszerének ötletszerűségét és sok helyt következtelenségét kifogásolja. Acsády forrástanulmányai részletesek és lelkiismeretesek, de a források fölhasználása nem kifogástalan. Főhibája pedig, hogy saját tudományágának irodalmát, különösen a külföldi anyagot nem vette kellően figyelembe. Érdemeinek és fogyatékosságainak mérlegét szerző határozottan Acsády javára dönti el, ki számtalan új eszméjével és a tények új világításba helyezésével maradandó helyet biztosított magának a magyar tudományban. — *Lukács Károly: A francia államháztartás Sully idejében* czim-mel alapos forrástanulmányról és eredeti felfogásról tanúskodó értekezést közöl. Fejtegetéseit a történeti előzmények rövid képével vezeti be. Bemutatja François d'O „surintendant“ korrupciós regimét, a ki az állam pénzhiányán az állások és méltóságok áruba bocsátásával és a tisztviselők fizetésének visszatartásával akart segíteni és így az adóbérlők, kincstárosok és ellenőrzés nélküli számvevők rendszerét honosította meg. Áttérve tulajdonképeni tárgyára, részletesen méltatja Sully tevékenységét az állami pénzügyi igazgatás összes ágaiban. Foglalkozik Sully ellenőrző tournéjával, IV. Henrik király könnyelműsége és fényűzése ellen folytatott küzdelmével, az adóbérlőkkel és az állam hitelezőivel szemben követett politikájával, a közjövelmek kezelésének ellenőrzésére behozott rendszerével, az általa meghonosított államháztartási mérleggel, központi adminisztrációval és budgettel, az államadósságok consolidálásával és a koronajavak visszaszerzésével, végül az adórendszer, pénzláb és valutaügy terén létesített reformjaival. — Sully regiméjének eredményeit szerző számokkal világítja meg. 12 év alatt a nép adótartozását 26 millióval csökkentette és ennek ellenére a közjövelmek mégis évi 4 millióval emelkedtek; 100 milliónyi államadósságot törlesztett és 50 milliónyi koronajavakat szerzett vissza, e mellett pedig 20—23 milliót tett ki a Bastille pin-czéiben felhalmozott állami nemesfémkészlet. A keszspénznek ily nagymértékű összehalmozása kifogásolható ugyan, de menti szerző

ezt azzal, hogy Sully az 1598-iki vervinsi békével a francia-német rivalitást nem tekintette befejezettnek és közeli európai háborúktól tartott. Ha működését általános szempotokból értékeljük, nem találunk ugyan nagy inventiókat, széles conceptiókat, melyek a gazdasági tudományt előbbre vitték volna, de kitünő érzéke van kora gyakorlati követelményei iránt. Első sorban pedig érdeme, hogy a tisztesség, a rend és a takarékoság szellemét hozta be a pénzügyekbe. — B u d J á n o s *Születési és termékenységi statisztika* czimen Illyefalvi Vitéz Géza sárospataki jogtanár hasonezímű, az 1906. év folyamán megjelent munkáját teszi bírálat tárgyává. Bíráló nézete, hogy a munka rendkívül hézagos, nem képez teljes egészet, nem meríti ki kellőleg a tárgyat s határozott célja nincs; megállapíthatatlan, hogy a mű megírásakor mi lebegett a szerző előtt; módszertani tanulmányt, vagy az adatok tudományos feldolgozását akarta-e nyújtani, vagy pedig e két irány egybekapcsolásával a szóbanforgó statisztikának egyidejűleg a fejlődését, mai állását s a rendelkezésre álló adatok kellő kritikai és tudományos méltatását, kapcsolatban a megfelelő irodalom ismertetésével volt-e szándékában bemutatni? Tájékozatlanságra vall, hogy a szerző szerint az 1897-ben életbe léptetett tudakoló módszer beválik, holott ez 1903-ban elejtetett. Helytelen szerző azon eljárása, miszerint kimerítően felsorolja, hogy a születési statisztika révén mi mindenről nyerünk felvilágosítást, a nélkül azonban, hogy e kérdésekbe bepillantást engedne. A kérdéseket felsorolja, de ki nem fejt. Nagy hibája szerzőnek, hogy statisztikát számadatok nélkül akar írni. Erről bizonyosságot tesznek a magyarság propagatív erejéről szóló fejtegetései és a „Születések“ czímű fejezete. Nem tudja, úgy látszik, hogy statisztikusnak állításait mindig számokkal kell bizonyítani. A hol pedig mégis közöl számadatokat, ott egyes kiváló statisztikusok fáradságosan összeállított s már részben elavult kimutatásait lemásolja. Megtaláljuk nála Fireks születési mutatóját, mely azonban csak 1895-ig terjed. A halvaszületésekről 1881—1890. évi átlagokat a törvénytelen születésekről 1890-ig, illetve 1895-ig terjedő adatokat közöl. Sikerkültnek tartja bíráló az ujszülöttek nemi arányáról szóló részt, azonban itt is kifogásolandónak tartja azt, hogy több érdekes újabb elméletet szerző fel sem említ. Meglepő tájékozatlanságot árulnak el a kívándorlásra vonatkozó adatai; azt állítja ugyanis, hogy a magyar kívándorlók száma egy évben 250 ezer volt, holott 1905-ben, midőn legmagasabbra csaptak a kívándorlási mozgalom hullámai, 168 ezren vándoroltak ki. Az utolsó „termékenységi statisztika“ czímű fejezetről bírálónak az a véleménye, hogy az minden önállóság és eredetiség nélküli, teljesen összefüggéstelen és minden logikus kapcsolatot nélkülöz. Mindent összevetve igazat kell adni bírálónak, hogy „a munka ily terjedelmes ismertetését azon körülmény teszi indokolttá, hogy nálunk nem egy ily munka, csak a hiányzó tudományos ellenőrzés miatt jelenik meg“. — B a r a b á s E n d r e szokott alaposságával,

értekezik a nép táplálkozásáról Maros-Torda vármegyében. Érdekes összeállításokat közöl a székelyek fogyasztásáról az egyes ételekre vonatkozólag, még pedig hely- és időszerint változóan. Majd egy erdélyi tanítónőnek a gyermekek táplálkozására vonatkozólag gyűjtött adataiból von le érdekes következtetéseket. Végül a székelyek pusztulásával mint hiányos táplálkozás következményével foglalkozik. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Somló Bódog, Szabó Ervinnek *Marx és Engels* kötetét ismerteti. Elismerésre méltónak tartja bíráló azt a munkát, melyet Szabó Ervin a gyűjteménybe felveendő darabok kiválogatása és bevezetéssel, magyarázattal ellátása körül kifejtett. Ezen bevezetések és jegyzetek mindmegannyi alapos önálló tanulmány. Figyelemreméltók különösen azon kísérletei, melyekkel a 48-as eseményeket az osztályharcz megvilágításában igyekszik bemutatni. E munkájával ismét bebizonyította szerző, hogy ő Magyarországon a szocializmus irodalmának legalaposabb ismerője. — vits — W. Peters: *Zur neuesten Entwicklung des Genossenschaftswesens im Handwerk* című könyvét ismerteti, mely a németországi kisiparos szövetkezetek boldogulásának nehézségeivel és a „kisember” állami támogatásával foglalkozik és néhány számadatot közöl a német szövetkezetek működéséről. — Ugyancsak — vits — ismerteti Rudolph Leonhard: *Kornhäuser und Getreidehandel* című. művét. Beszámol a német agráriusok mozgalmával gabonaraktákra létesítésére, mit a gabonaárak megszilárdítása céljából tartanak szükségesnek, ezzel kapcsolatban foglalkozik a határidőzlet kérdésével. — Moldoványi István a *Statistique des grèves et de recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1905.* című hivatalos kiadvány ismertetésével részletesen számol be az 1905. évi francia sztrájkstatistikáról. — Florián Károly a *Wörterbuch der Volkswirtschaft* most megjelent első kötetét ismerteti. — A pénzügyi és kereskedelmi évkönyv 1906—07. évi XXXIV. kötetének ismertetése és a Magyar Közgazdasági Társaság hivatalos közleményei zárják be e számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1907 márczius 4-én.

GOLDZIERER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: gróf Apponyi Sándor, Gyulai Pál t. tt. — Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron r. tt. — Badics Ferencz, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlai Gyula, Hegedüs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, id. Szinnyei József, Vári Rezső l. tt. — Más osztályokból: Csánki Dezső, Ortvyai Tivadar,

Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Lörenthey Imre, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

53. VÁRI REZSŐ l. t. fölolvassa: „Oppianus kézirati hagyatéka” című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevele kiadatik.

54. SZILÁDY ÁRON r. t. bemutatja HORVÁTH CYRILL vendégnek „A Margit-legenda” cz. értekezését.

55. MELICH JÁNOS l. t.: „Az Árpád-kori beczéző keresztnevek egy csoportjáról.”

56. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV r. és VÁRI REZSŐ l. tagokat kéri föl.

TIZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1907 márczius 11-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Hampel József, Ortway Tivadar, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János, Balogh Jenő, Ballagi Géza, Békefi Remig, Borovszky Samu, Bernáth István, Ferdinándy Géza, Fináczy Ernő, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Kunz Jenő, Magyar Gyula, Reiner János, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv r. tt. — Katona Lajos, Lörenthey Imre l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

57. FERDINÁNDY GÉZA l. t. felolvassa „A rendi elemek a magyar alkotmányban” cz. székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

58. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FÖLDES BÉLA r. és FERDINÁNDY GÉZA l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1907 márczius 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Lengyel Béla, Réthy Mór, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincez r. tt. — Bugarszky István, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Istvánffi Gyula, Kalecsinszky Sándor, Kosutány Tamás, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar, Pauer Imre r. tt. — Asbóth János, Borovszky Samu l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

59. THAN KÁROLY r. t.: „Az electrolysis elméletéről.”

60. JORDÁN KÁROLY részéről: „A seismikus hullámok terjedéséről”, előterjeszti Kövesligethy Radó l. t.

61. BERNÁTSKY JENŐ részéről: „Tanulmányok a növények chlorosisáról”, előterjeszti Istvánffi Gyula l. t.

62. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ISTVÁNFFI GYULA és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1907 márczius 19-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Goldziher Ignác, Ortvy Tivadar, Szinnyi József r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János, Ballagi Géza, Borovszky Samu, Csengeri János, Ferenczi Zoltán, Katona Lajos, Kégl Sándor l. tt. — Jegyző: Heinrich Guszáv főtítká.

63. Elnök úr a gróf Teleki József emlékének szentelt ülést a következő szavakkal nyitja meg: „Akadémiánk első elnöke, gróf Teleki József, drámai pályadíjra szánt alapítványt hagyott reánk azzal a rendelkezéssel, hogy a kiírandó pályázat eredményének kihirdetése s a pályadíj odaítélése mindig az ő nevenapján, József-napon tartandó rendkívüli összes ülésben menjen végbe. Ennek a rendeltetésnek felelünk meg mai összes ülésünkkel, melynek első és főtárgya a Teleki-pályadíjra vonatkozó pályázati jelentés fölolvassása lesz. Ezt az alkalmat megragadjuk most is, mint mindig, hogy háláteljes kegyelettel emlékezzünk meg arról a férfiról, a ki nemcsak mint történetíró szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem mint Akadémiánknak hosszú időn át buzgón működött első elnöke s jötevője, a Széchenyi István munkatársa s könyvtárunk megalapítója, e tudományos intézet évkönyveiben az érdeemesek legérdemesbjei közé írta be kitörölhetetlen betűkkel nevét.“

64. FERENCZI ZOLTÁN l. t. fölolvassa jelentését az 1906-ik évi Teleki-drámai pályázatról, mely szerint a bizottság a jutalmat a IX. számú „Iskolatársak“ című három felvonásos vígjátéknak javasolja kiadni. — A bíráló bizottság javaslata elfogadotván, a fölbon- tott jelígis levélből PORZSOLT KÁLMÁN neve tűnt elő.

65. Ezen rendkívüli összes ülést követő márczius havi rendes összes ülést Elnök úr a következő bejelentéssel nyitja meg: „Örömmel jelentem a tisztelt Akadémiának, hogy nemes bőkezűségéről ismert igazgató tagtársunk, gr. Andrassy Dénes, igazgató-tanácsunk legutóbbi jelentéséből értesülvén róla, hogy Akadémiánk pénzügyi nehézségekkel küzd, 20,000 koronát adományozott alapítványképen az Akadémiának olykép, hogy ez összeg évi kamatai az Akadémia teljesen szabad rendelkezésére álljanak. A nemes adományozó — csatlakozva nagy- érdemű tagtársunk, gr. Széchenyi Béla legutóbbi szép ajánlatához — saját kijelentése szerint példát akart ezzel az elhatározásával adni az Akadémia újabb, hathatós társadalmi fölkarolására. Bár mennél több követőre találna nagylelkű példája! Azt hiszem, a t. összes ülés helyes- lésével találkozik indítványom, midőn kérem, méltóztassanak fölhatál- hassam.“ — Az összes ülés mélyen érzett háláját levélben tolmácsol- hassam.“ — Az összes ülés igaz örömmel és mély hálával veszi gróf ANDRASSY DÉNES ig. t. úr nagylelkű adományát és fölkeri Elnök urat, hogy juttassa az Akadémia meleg köszönetét a nemes adományozó tudomására.

66. CSENGERI JÁNOS l. t. fölolvassa jelentését az 1906. évi Farkas-Raskó-pályázatról, mely szerint a jutalom a 35. sz. „A Királyhágó“ című költeménynek javasoltatik kiadni. — A bíráló bizottság javas- lata elfogadotván, a felbontott jelígis levélből BALLA MIKLÓS neve tűnt elő.

67. Elnök úr a Teleki- és Farkas-Raskó-pályázat jutalmat nem nyert jelígis leveleinek elhamvasztására ANGAL DÁVID és BOROVSZKY

SAMU I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljártak.

68. HEINRICH GUSZTÁV r. t. fölolvassa jelentését az 1906-ik évi **Wodianer-jutalmakról**. — A bíráló bizottság javaslata elfogadtatván, a két jutalom FÖLDES JÁNOS sopronmegyei rétfalusi állami igazgatótanítónak és CSURKA ISTVÁN debreczeni felekezeti tanítónak ítéltetik oda.

69. Főtitkár öszinte megilletődéssel jelenti, hogy **Berthelot Marcellin**, a hirneves chemikus és államférfiú, Akadémiánknak 1882 óta külső tagja, márczius hó 18-án meghalt. — Az összes ülés a jeles tagtárs elhunytja fölött mély részvétét jegyzőkönyvében is megörökíti és fölhívja az illetékes III. osztályt, hogy emlékebeszédről gondoskodni méltóztassék.

70. Főtitkár fölhívja az Akadémia figyelmét **dr. Edl Kálmán és Holczer Miklós** 32,000 koronás alapítványára (Akad. Ügyrend 182—184. §.), melyből évenként két ösztöndíj volna adományozandó, míg a kamatból fönmaradó részből természettudományi, főkép orvosi szakművek volnának díjazandók. Minthogy az ösztöndíjak adományozása igen nagy, részben legyőzhetetlen akadályokba ütközik, felhivandónak tartja a főtitkár az illetékes III. osztályt, hogy e hagyaték kezelése, esetleg módosítása ügyében javaslatot tegyen, mire az Akadémia az alapítvány szabályzatának átalakítása iránt kérvénnyel fordulhatna Ö Felségéhez. — Az indítvány elfogadtatván, az ügy érdemleges tárgyalás és javaslattétel végett kiadatik a III. osztálynak.

71. Főtitkár jelenti, hogy néhai **Udvardy Cherna János** I. tagnak 1882-ben tett alapítványa (Akad. Értesítő 1882, 62. l.) ez évben lesz esedékessé; e négyszáz koronás alapítványnak kamatai ugyanis minden 25-ik évben kerülnek fölhasználás alá. Az alapítvány az 1906. év végén 1058 kor. 88 fillért tett ki, úgy hogy a 400 kor. tőke levonásával 658 kor. 88 fill. áll rendelkezésre. — Az összes ülés fölhívja a III. osztályt, hogy e kamatösszegnek mire fordítása iránt a f. évi nagygyűlésnek jelentést tenni sziveskedjék.

72. Az I. osztály fölkéri az Akadémiát, hogy néhai **Thury József** I. tagnak hagyatékában talált 21 kötetre terjedő értékes keleti kéziratokat és saját kéziratban maradt befejezetlen magyar-török összehasonlító szótárát 4000 koronáért megvásárolni méltóztassék. — Egyelőre helyeslő tudomásul szolgál.

73. A tervezett **segédnyelv** dolgában jelenti az I. osztály, hogy ennek kérdésével nyelvtudományi szempontból nem kíván foglalkozni, és mivel ez a tervezett segédnyelv nem tudományos, hanem csupán gyakorlati jellegű kérdés, nem is tartja arra valónak, hogy az Akadémiák szövetségi közgyűlésének napirendjére tűzessék. De teljesítendőnek tartja az indítványozónak azon kérését, hogy az egyúttal beküldött nyilatkozat-ívek az Akadémia tagjainak hozzáférhetőkké tétessenek, hogy az erre hajlandó tagok egyénileg aláírásukkal csatlakozhassanak. — Elfogadtatik.

74. A **Peridun bey**-alapítvány ügyrendi szabályzatának kidolgozásával megbízott bizottságba az I. osztály **VÁMBÉRY ÁRMIN** t. és **GOLDZIEHER IGNÁC** r. tagokat, a II. osztály **FEJÉRPATAKY LASZLÓ** és **THALY KÁLMÁN** r. tagokat küldte ki. — Tudomásul szolgál.

75. A II. osztály az **ACSÁDY IGNÁC** I. tagnak elhunytával az országos községi törzskönyvbizottságban megüresedett tagsági helyre **BALLAGI ALADÁR** r. tagot jelölte ki. — Helyeslő tudomásul van s a belügyminiszter úrnak be fog jelentetni.

76. A Magyar Gazdaszövetségnek azon kérésére, hogy a megszűnt „Gazdaságtörténelmi Szemle“ akadémiai segélye a „Magyar

Gazdák Szemléje" című folyóiratra ruháztassék át, a II-ik osztály őszinte sajnálkozással veszi tudomásul a „Gazdaságtörténelmi Szemle" megszüntetését; a kérdéses kérdés teljesítésére azonban nem hajlandó, mert ezzel nem látja megvalósíthatónak a kitűzött célt, a magyar gazdaságtörténet intensivebb művelését. Addig is, míg ez irányban intézkedést tehet, a gazdaságtörténeti czélokra felvett költségvetési tétel ügyét függőben óhajtja tartani. — Helyeslő tudomásul van.

77. Főtitkár jelenti, hogy Duka Tivadar Londonban élő tagtársunk Körösi Csoma Sándor szobrára 100 koronát küldött. — Meleg köszönettel vétetik.

78. Főtitkár jelenti, hogy a Petőfi-Társaságtól, a Budapesti Ujságírók Egyletétől, a Természettudományi Társulattól és a soproni Irodalmi és Művészeti Körtől meghívók érkeztek, melyekre vonatkozólag az Elnökség intézkedett. — Tudomásul van.

79. Főtitkár jelenti, hogy gróf Kuun Kocsárd és Kuun Géza szobrára, Wosinsky Mór üvegfestésű képére, valamint Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály szoborművére gyűjtőívek érkeztek. — Szokásos módon köröztetni fognak.

80. A könyvtár számára a januári összes ülés óta érkezett adományok: 1. Békefi Remig 1. tagtól: Emlékbeszéd a budapesti kir. magy. tud. egyetem Rákóczi-ünnepélyén. — 2. Dr. Walter Gyulától: I. Napoleon és a klasszikusok. — 3. Gróf Forgách Lászlótól: Szalánczvár története. — 4. A szegedi áll. felső leányiskola igazgatóságától: A szegedi egyetem. — 5. Dr. Fayer Gyula és dr. Balog Arnoldtól: Fayer László. 1842—1906. — 6. Institut für österreichische Geschichtsforschung-tól: Die Feier des achtzigsten Geburtstages von Theodor von Sickel. — Köszönettel vétetnek.

81. Az Akadémia kiadásában 1907. márczius 1-étől 19-éig a következő munkák jelentek meg: 1. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. 3. sz. (207. füz.) — 2. Athenaeum. XVI. évf. 1. sz. — 3. Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXVII. köt. 1. sz. — 4. Dr. Jancsó Miklós: Tanulmány a váltóláz parazitáiról. — 5. Dr. Lörenthey Imre: Palaeontologiai tanulmányok a harmadkorú rákok köréből. (Mathemat. és természettud. Közlemények. XXIX. köt. 2. sz.) — Tudomásul vétetik.

82. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR r. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

A nemzetközi segédnyelv kérdése.

Couturat párizsi tanár m. é. december hó 22-én Akadémiánk főtítkárához számos melléklet közlésével intézett levelében Akadémiánk figyelmét azon bizottság törekvésére óhajtja irányítani, mely „*Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale*“ néven az 1900-iki párizsi világkiállítás idején alakult. Mint neve is mutatja, e bizottság azt az évszázadok óta ismételten felmerült eszmét tűzte ki feladatául, hogy a nemzetközi érintkezés megkönnyítésére egy mesterséges köznyelvet alkosson. A bizottság e feladat valóvá tételének módozatait egy „*Déclaration*“-ban foglalta össze, melynek alapján ez idő szerint már több mint száz társulat képviselteti magát a Délégationban, és közel 800 főiskolai tanár és író helyeslően járult hozzá a tőlük kívánatosnak elismert programhoz. Köztük a tudomány kiváló neveivel is találkozunk; leginkább azonban természettudósokéival. Mint nyelvész-aláíró *Schuchardt*-ot kell megemlítenem, ki a segédnyelv létrejötté mellett egy külön, a bécsi Akadémiához hivatalosan intézett jelentésben emel szót, mely franczia fordításban a mellékletek közt található. Magyar részről a *Déclaration* aláírói közt találjuk Apáthy, Bálint Gábor, Borbás Vincze, Fábinyi, Farkas, Klug, Richter, Szádeczky Gyula kolozsvári egyetemi tanárokat és Stein Lajos kultagunkat.

Az I. osztály f. é. január hó 9-én tartott üléséből Couturat tanár átiratát és összes mellékleteit véleményadás végett nekem adta ki. Bizonyára nem tévedek, midőn abból a föltevésből indulok ki, hogy a t. osztály a Couturat átiratának ötletéből nem azt várja tőlem, hogy a czélul kitűzött mesterséges nyelvről, vagy mint most nevezik „segítő nyelvről“ (*langue auxiliaire*) mint a gondolatok nemzetközi közlését elősegítő nyelvi eszközről a *nyelvtudomány* szempontjából adjak véleményt. Nem hiszem, hogy a kérdést ily szempontból ez alkalommal megbeszélés tárgyául kitűzni óhajtanák. Nem is erre terjed Couturat úr átirata; hanem a következő két dologra:

Először is: hogy Akadémiánk a fent említett bizottság megalkulásáról tudomást szerezvén, — kétségkívül kiküldötteink útján — arra hasson, hogy az Akadémiák Szövetségének jövő májusban Bécsben tartandó sessiója a nemzetközi segédnyelv ügyét kedvező elbánásban részesítse és a Délégation működését pártolásába fogadja;

másodszor: hogy az iratokhoz mellékelte és, mint már említve volt, számos aláírással ellátott Déclaration-t tagjainkkal — már mint egyénekkel — közöljük és ezáltal nekik az egyéni csatlakozásra alkalmat adjunk.

C. úr e kérelmét bőven támogatja annak fejtegetésével, hogy éppen a mi sajátos nyelvi körülményeink közt, nekünk még inkább mint valamely elterjedt világnyelven beszélő nemzetnek érdekünkben volna, hogy tudományos munkáink terjedését egy ily segédnyelv elfogadása által előmozdítsuk; így csakis *egy* idegen irodalmi nyelvvel állnánk szemben és nem kellene 3—4 nyelvvel birkoznunk. Munkáinknak ez egy nyelven történő közlése azokat egy csapással az összes világirodalom közkincsévé tenné.

Az első sorban említett óhajtasról az a véleményem, t. osztály, hogy — nem szólván már most arról a kérdéstről, vajjon az ily mesterséges nyelv a pusztá formulákon túl képes-e élő gondolatvilágunk tolmácsaként hatni — a segédnyelv használata a legjobb esetben a tudományos érintkezés pusztán *gyakorlati* kérdése; csakis ily szempontból van is feltéve. Azt hiszem, nem az Akadémiák Szövetségének dolga a kérdés mai előkészítő stadiumában vele érdemlegesen foglalkozni. Ha a Délégation megcsinálja a maga új nyelvét, kinek-kinek módjában lesz, élni vele, ha ugyan képes rajta gondolatait és érzéseit igazán kifejezni és terjeszteni. De a dolog végrehajtását még is inkább a gyakorlati életfeladatok embereire kell hagyni, kik egy mindenéletfejlődés és historiai kapcsolaton kívül álló nyelvtalálmánnyal talán boldogulhatnak. Ha elkészülnek vele, majd megválnak, hogy élhetnek-e vele az akadémiák is.

Egyszóval, bár delegátusaink véleménysszabadságát e kérdésben nem óhajtuk korlátozni, nem pártolhatjuk, hogy az Akadémiák Szövetsége e mozgalomban résztvegyen.

Más állást foglalhatnánk, ha a mozgalomnak az volna a célja, hogy a nagy élő historiai világnyelvek közül az egyiket vagy a másikat, akár a francziát, a németet vagy az angolt fogadják el a tudományos érintkezés világnyelvéül. Ez esetben komoly megfontolás tárgyává tehetnők a kérdést a magunk speciális szempontjából. De a kérdés ily irányban nincsen kitűzve, sőt úgy látszik, a nagy nemzetek versengése az érvényes közmegegyezés lehetőségét már eleve is kizártnak mutatja.

C. úr másik megkeresését okvetlen teljesítenünk kell. A főtitkár úr megtalálja a módot arra, hogy az iratokhoz mellékelte aláírási íveket tagjaink keze ügyébe juttassa, hogy bármely tagtársunknak módjában legyen egyéni hozzájárulását aláírásával kifejezni. Ezzel Akadémiánk, mint testület, nem lép ki semleges helyzetéből.

Budapest, 1907 február 1-én.

Goldziher Ignác.

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1907. évi LXVII. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Április 30-án, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

Tárgyak:

- a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra. —
d) Osztályelnök választása. — e) Az állandó bizottságok tagjainak kijelölése.

Az I. osztály javaslatot tesz a Nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom odaitélése iránt.

II.

Május 1-én, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyak:

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelígés leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.

III.

Május 2-án, csütörtökön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.

IV.

Május 3-án, pénteken délután 4 $\frac{1}{2}$ órakor nagygyűlési elegyes ülés.

Tárgya:

Elnök és másodelnök választása.

V.

Május 3-án, pénteken d. u. 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyak:

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

VI.

Május 5-én, vasárnap délelőtt 10 órakor ünnepélyes közülés.

Budapest, 1907 márczius 19.

Elnöki megbízásból:

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1907. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés

a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1906-ban.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1906 január 8-ikától december 17-ikéig egy ünnepélyes közülése, egy rendes, két rendkívüli nagygyűlése, nyolcz összes ülése, 26 osztályülése, négy igazgatósági ülése, összesen tehát 42 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 8 nyilvános és 9 zárt ülést tartott.

Az *irodalom és művészet köréből* értekeztek: Január 8-án KATONA LAJOS l. t. „Kódexeink forrásairól” (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1906. évf.) és ugyanakkor KÜNOS IGNÁCZ l. t. felolvasta „Adakalei török népdalok” című tanulmányát (megj. az Értekezések a nyelv- és széptudomány köréből XIX. köt. 7. sz.). — Február 5-én BADICS FERENCZ l. t. bemutatta BAROS GYULÁnak mint vendégnek „Rimay János szerelmi lírája” című értekezését. — Márczius 5-én NÉMETHY GÉZA l. t. bemutatta CSERÉP JÓZSEFnek mint vendégnek „Julius Caesar és Asinius Pollio” című értekezését (megj. a Nyelvtud. Értekez. XIX. kötet 8. sz.) — Április 23-án GOLDZSIHER Ignác r. t. a Kaufmann-könyvtárról tett jelentést (megj. az Akad. Értesítő 1906. évf.). — Október 8-án NÉMETHY GÉZA l. t. Ovidius Szerelmeinek új kiadását ismertette (megj. az Akad. Értesítő 1906. évf.) és BADICS FERENCZ l. t. bemutatta Zrinyi Miklós költői műveinek Széchy-féle akadémiai kiadását (megj. az Akad. Értesítő 1906. évf.). — November 5-én DÉZSI LAJOS l. t. felolvasta „Magyar széphistóriák a XVI. és XVII. században” című székfoglaló értekezését (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.). — December 3-án KÉGL SÁNDOR l. t. „Dselál-ed-Din Rûmî négysoros versei” című értekezésével foglalta el székét (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.).

A *nyelvtudomány köréből* értekeztek: Február 5-én ZOLNAI GYULA l. t. „Nyelvemlékeink közlésmódjáról”. — Márczius 5-ikén GOMBOCZ

ZOLTÁN I. t. felolvasta székfoglaló értekezését: „Mongol-csuvas hangtani analógiák“. — Április 23-án az osztály külön ülést szentelt Körösi Csoma Sándor emlékezetének és ez alkalommal THURY JÓZSEF I. t. felolvasta „A középázsiai török nyelv ismertetései a XIII. század óta“ című értekezését (megj. a Körösi Csoma Sándor emlékezetére kiadott értekezések gyűjteményében). — Június 5-én ZOLNAI GYULA I. t. felolvasta a Magyar Oklevél-Szótárról szóló jelentését (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1906. évf.) és ERDÉLYI LAJOS mint vendég „A háromszéki nyelvjárásról“ című értekezését (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.). — Deczember 3-án PE CZ VILMOS r. t. „A görög nyelv dialektusai“ című értekezését mutatta be (megj. az Egyetemes Philológiai Közlöny 1907. évf.).

A zárt üléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály s gondoskodott arról, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek: DÁZSI LAJOS (Széchy Károly I. tagról), SZILÁDY ÁRON (Thury József I. tagról), HEGEDŰS ISTVÁN (Zichy Antal t. tagról).

* * *

A II. azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 8 nyilvános és ugyanannyi zárt ülést, összesen tehát 16 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

Január 15-én ACSÁDY IGNÁCZ I. t. felolvasta „A magyar adózás története 1598—1604“ című értekezését (megjelent a Történettud. Értekezések XX. köt. 6. sz.). — Február 12-én NAGY FERENCZ r. t. székét foglalt „A szövetkezetek alapelve“ című dolgozatával (megj. a Társadalomtud. Értekezések XIII. köt. 6. sz.). — Márczius 12-én HAMPEL JÓZSEF r. t. felolvasta „A Nemzeti Múzeum legrégibb pannoniai sirkövei“ című értekezését (megj. a Történettud. Értek. XXI. k. 1. sz.). — Május 7-én TEG LÁS GÁBOR I. t. felolvasta „A német birodalmi limes-bizottság munkálkodásának eredményei és tanulságai saját teendőinkre nézve“ című dolgozatát (megj. a Történettud. Értekez. XXI. köt. 2. sz.). — Június 11-ikén ERDÉLYI LÁSZLO I. t. felolvasta „A tihanyi apátság kritikus oklevelei“ című székfoglaló értekezését (megj. a Történettud. Értekez. XXI. köt. 3. sz.).

Október 15-én BOROVSKY SAMU I. t. bemutatta LUKINICH IMRE vendégnek „I. Rákóczy György törekvése a lengyel királyságra“ című dolgozatát (megj. a Történettud. Értekez. XX. köt. 4. sz.). — November 12-én BERZEVICZY ALBERT t. t. akadémiai elnök felolvasta „Beatrix királyné (Mátyás felesége) gyermek- és leányévei“ (meg fog jelenni a Magyar Történeti Életrajzok során). — Deczember 10-én MAGYARY GÉZA I. t. székét foglalt „Újabb irányok a nemzetközi perjogban“ című értekezésével (megj. a Társad. Értekez. XIII. köt. 8. sz.); ugyanakkor CONCHA GRÓZÓ R. t. felolvasta RÉZ MIHÁLY vendégnek „Széchenyi és

az érzelmi politika. A következetesség és Széchenyi rendszere" című dolgozatát (megj. a Társad. Érték. XIII. köt. 7. sz.).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály, bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkák megbírálására s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédet tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek: ANGYAL DÁVID I. t. (Acsády Ignác I. t. felett), BALLAGI GÉZA I. t. (Beöthy Ákos I. t. felett), TAKÁTS SÁNDOR I. t. (Csaplár Benedek I. t. felett), BALOGH JENŐ I. t. (Fayer László I. t. felett), NAGY FERENCZ R. t. (Hegedűs Sándor R. t. felett), FÖLDES BÉLA R. t. (Körösy József R. t. felett), HAMPEL JÓZSEF R. t. (Mommusen Tivadar K. t. felett), ZSILINSZKY MIHÁLY R. t. (br. Radvánszky Béla T. t. felett), br. NYÁRY JENŐ T. t. (gr. Zichy Jenő T. t. felett), ORTVAY TIVADAR R. t. (Wosinsky Mór I. t. felett).

* * *

A III., vagyis Matematikai és Természettudományi Osztály 8 nyilvános és 4 zárt, összesen 12 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 39 munkát terjesztettek elő, melyek közül 24-nek a szerzője volt akadémiai tag, 15-é pedig vendég. Az értekezések közül székfoglaló volt 1.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 22-ikén: KÖNIG GYULA R. t.: „A halmaz-elmélet alap-problémáiról“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); SCHULLER ALAJOS R. t.: „A gőz-calorimeterhez tartozó mérleg“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. köt.); SCHULLER ALAJOS R. t.: „A rezgő lemezek csomóvonalainak metszési pontjairól“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); DADAY JENŐ I. t.: „Adatok Hátsó-India Copepoda-faunájának ismeretéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); RIESZ FRIGYES: „A tér fogalmának genesisé“; RÉVÉSZ GYULA: „A színes fényingerek hatásáról“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.). — Február 19-én: THAN KÁROLY R. t. ismerteti „A kísérleti chemia elemei“ című munkájának III. könyvét; JENDRASSIK ERNŐ I. t.: „Újabb tanulmány a járásról: a futás és az ugrás“ (Magyar Orvosi Archivum, 1906); RADOS GUSZTÁV I. t.: „Térbeli görbék stationárius síkja“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); FEJÉR LIPÓT: „A Fourier-sorról“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); SIKLOSSY GYULA: „Tanulmányok az éleslátásról“ (Orvosi Hetilap „Szemészet“ melléklete, 1906); GOLDZIEHER VILMOS: „Adatok a trachoma körboncztanához“. — Április 2-án: LÖRENTHEY IMRE I. t.: „Budapest pannóniai és levantei-korú rétegei és faunájuk“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.). Székfoglaló értekezés; PRINZ GYULA: „A Lytoceratidae Neum. család tapadóizmainak fölfedezése“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „A makroseismikus rengések feldolgozása“ (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); TERKÁN LAJOS: „ β Lyrae pályaelemeinek kiszámítása spectroscopiai és photo-

metriai adatokból" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. köt.); SCHIFF ERNŐ: „Az újszülöttek vére" (Klinikai Füzetek, 1906); SCHLESINGER LAJOS I. t.: „Asymptotikus előállítások a linear-differential rendszerek elméletében" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); FEJÉR LIPÓT: „A Fourier-féle sorokról" (II. közl.) (Math. és Természettud. Értesítő XXIV. k.). — Május 14-én: FRÖHLICH IZIDOR I. t.: „Az elhajlított fény polarizálásának új törvényszerűségei" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); DADAY JENŐ I. t.: „Adatok a délamerikai halakban élősködő trematodák ismeretéhez" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „Seismikus hullámfelületek és a seismikus távolhatás törvénye" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „Seismikus hosszkülönbség meghatározása" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); SUTÁK JÓZSEF: „A differentialegyenletek elméletéhez" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); ZEMPLÉN GYÖZÖ: „A legnagyobb energiaforgalom elvéről" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.). — Június 25-én: HORVÁTH GÉZA I. t.: „A palearktikus faunaterület tingitidái" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); KORÁNYI FRIGYES I. t.: „Vizsgálatok az emberi gerincoszlop kopogtatási hangjáról" (Orvosi Hetilap, 1906); DADAY JENŐ I. t.: „Délamerikai halakban élősködő Paramphistomida-fajok anatómiai és szövettani viszonyairól" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); SCHLESINGER LAJOS I. t.: „Asymptotikus előállítások a linear-differentialegyenlet elméletében" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. köt.). — Október 22-én: DADAY JENŐ I. t.: „Egy középafrikai édesvízi rák postembryonális fejlődésmenete"; ÓNODI ADOLF I. t.: „Az orr üregeinek viszonya a látóideghez"; ÓNODI ADOLF I. t.: „Az orrbajok által okozott ellenoldali vakság tanáról"; TUZSON JÁNOS: „A kleistogamia egy új esetéről" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); DONATH GYULA: „Az epileptikus görcsrohamot előidéző anyagokról" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.). — November 19-én: KÜRSCHÁK JÓZSEF I. t.: „Adalék az eliminatio elméletéhez" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.); TERKÁN LAJOS: „Naprendszerünk mozgásának iránya"; FEKETE SÁNDOR: „A keményítő-emésztés reactio-hője" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.). — December 17-én: RADOS GUSZTÁV I. t.: „A linear-differential-egyenletek elméletéhez" (Math. és Természettud. Értekez. XXIV. k.); ISTVÁNFFI GYULA I. t.: „A szőlő fásoltványainak összeforradása" (Math. és Természettud. Ért. XXIV. k.).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról és kiadásáról.

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság munkálataiból 1906-ban a következők jelentek meg:

Nyelvtudományi Közlemények 36. k., szerk. SZINNYEI JÓZSEF r. t. A szerkesztő mellett közreműködtek a bizottság tagjai közül: Gom-bocz Zoltán és Melich János.

Nyelvtudomány (új folyóirat, általános és indogermán nyelvészeti tartalommal). 1. évfolyam 1. és 2. füzete, szerk. ASBÓTH OSZKÁR l. tag. Közreműködtek Petz Gedeon és Balassa József biz. tagok.

A SZAMOTA-ZOLNAI-féle *Magyar Oklevélszótár* a 13—15. füzetekkel teljesen elkészült.

A *Magyarországi német nyelvjárások* című új vállalatból (szerk. PETZ GEDEON l. t.) ismét két füzet jelent meg: A szepesi felföld német nyelvjárása GERÉB GYULÁ-tól és Az isztiméri német nyelvjárás hangtana HAJNAL MÁRTON-tól.

A bizottság megbízásából 1905-ben végzett nyelvészeti tanulmányutak eredménye megjelent a Nyelvészeti Füzetek 29., 33. és 37. számában (Böszörményi Géza, Beke Ödön és Bacsó Gyula nyelvjárás-tanulmányai).

A bizottság kebelében megalakult a Nyelvemléktárt gondozó albizottság, mely első sorban a Székelyudvarhelyi-codexnek s a Nyelvemléktár XV. kötetének közzétételéről gondoskodik.

A bizottság elhatározta, hogy Révai Miklós halálának százéves fordulója alkalmával kiadja Révai Grammatikájának fönmaradt kéz-irati töredékeit. A kiadás gondozásával az előadó van megbízva.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadványaiból 1906. évben megjelentek:

a) *Irodalomtörténeti Közlemények* XVI. évfolyama.

b) Id. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Írók élete és munkái*, 96—100. füz. KAZINCZY FERENCZ levelezésének XVI. kötete.

HEGEDŰS ISTVÁN-tól, *Analecta Recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*.

SZÉCHY KÁROLY, *Zrinyiász* kiadása.

3. A Classica-philologiai Bizottságnak „A görög és latin remekírók” című fordítási gyűjteményében megjelentek:

P. THEWREWK EMIL-től: *Homeros Iliáda* I—VI. énekének két-nyelvű és egynyelvű kiadása.

BARCZA JÓZSEF-től: *Lucius Annacus Seneca: Erkölcsei Levelek* két-nyelvű és egynyelvű kiadása.

A gyűjtemény számára folytatásul el vannak fogadva:

BARCZA JÓZSEF-től: *Cicero Tusc. Disputationes*-ei.

LIPÓCZI KECZER GÉZA-tól: *Euripides Bacchansnői*.

LATKÓCZY MIHÁLY-tól: *Euripides Heraklese*.

MÉSZÖLY GEDEON-tól: *Seneca Troades*-ei.

Bírálat alatt vannak :

INCZE BÉNI-től : *Ifj. Plinius levelei.*

CSERÉP JÓZSEF-től : *Sallustius.*

Készülőben :

CSENGERI JÁNOS-tól : *Euripides Hippolytosa.*

FERENCZY ÁRPÁD-tól : *Aristoteles Államá-nak és a Kenyontól kiadott Athéni Állam-nak fordítása.*

GERÉB JÓZSEF-től : *Pausanias fordítása.*

SOÓS-tól és BARCZA-tól : *Livius fordítása.*

SIMON JÓZSEF-től : *Platon Sophistája.*

Az „Editiones Criticae“-féle gyűjteményben megjelent:

NÉMETHY GÉZA-tól : *Lygdami carmina. Accedit Panegyricus in Messallam. Edidit, adnotationibus exegeticis et criticis instruxit stb. című editio.*

E gyűjtemény számára folytatásul el van fogadva :

NÉMETHY GÉZA-tól : *Ovidius Amores-einek magyarázatos és kritikai editiója.*¹

Mint újabb lexikális munka készül :

BARTAL ANTAL-tól : *A magyar királyság latin helységneveinek szótára.*

A bizottság támogatásával megjelent :

az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XXX. évfolyama.

4. A Történelmi Bizottságot a lefolyt évben súlyos veszteség érte két nagyérdemű tagjának váratlan elhúnytával. Május hó 2-ikán br. RADVÁNSZKY BÉLA, december 17-ikén pedig dr. ACSÁDY IGNÁCZ távozott el az élők sorából. Mind a ketten a bizottság legtevékenyebb, legbuzgóbb tagjai közé tartoztak, kik élénk részt vettek a bizottság működésében és tevékenysége irányításában. Emléküket a bizottság hálás kegyelettel fogja megőrizni.

A bizottság különben az elmúlt év folyamán nyolcz ülést tartott és pedig január 13., február 10., márczius 10., június 16., október 6., november 10., november 14. és december 7-ikén. Ez üléseken saját munkaprogramjának megvalósításán kívül, hozzá áttett kérdések megvitatása, kiadásra benyújtott munkák megbirálása, pályakérdések kitűzése és új kiadványok előkészítése foglalkoztatta a bizottságot.

Így az osztály felhívására a bizottság szövegezte a Bük-, Oltványi-, Péczely-, Röck Szilárd-, Vigyázó-, Ipolyi- és Forster-Scitovszky-féle alapítványokból kiirandó pályakérdéseket és megállapította a pályázati feltételeket. A bizottság mondott szakvéleményt a hadtudományi bizottság, illetőleg a Hadtörténeti Közlemények felújítása tárgyában.

A Flór-alapnak a bizottság rendelkezésére bocsátott évi kamatját dr. DOMANOVSKY SÁNDOR „Kézai Simon mester krónikája“ című

forrástanulmányának kiadására fordította, s minthogy a mondott alapítványnak évi 800 korona kamata a közel 12 nyomtatott ivre terjedő kiadvány költségeire nem volt elégséges, a hiányt saját dotatiójából fedezte.

A *Hunyadiak Korának* kiadására létesített külön alapot a bizottság a lefolyt évben tekintélyesen gyarapította; úgy hogy e célra immár 8000 korona összeggel rendelkezik s így a nagybecsű kiadvány folytatásának pénzügyi akadálya nincs. A mű érdekében a szerző, CSÁNKI DEZSŐ bizottsági tag, nagyméretű levéltári kutatásokat végzett, melyekről a bizottságnak beszámolt.

Hasonlóképen folytattatta a bizottság a magyar királyok és királynők pecsétjeinek összegyűjtése és kiadása érdekében a HORVÁTH SÁNDOR által megkezdett levéltári kutatásokat, melyekből becses sphragistikai anyag gyűlt egybe.

A bizottságtól nyert anyagi támogatással dr. VERESS ENDRE kivált a vatikáni és a propaganda fidei levéltárakban gyűjtött és másoltatott le értékes levéltári anyagot, főkép a XVI—XVII. századokból.

A bizottság folyóirata, a *Történelmi Tár*, melynek kiadásához a bizottság a M. Történelmi Társulattal kötött szerződés értelmében évenként 2400 koronával járul hozzá, az év folyamán is pontosan megjelent. Két elismerésre méltó tudományos vállalat, a *Történelmi Életrajzok* és a *M. Gazdaságtörténeti Szemle* az elmúlt évben is a megérdemelt segélyben részesült; s eleget tett a bizottság, a harmadik részlet folyósításával, a Teleki Mihály levelezésének kiadása tárgyában a M. Történelmi Társulattal kötött szerződésnek.

A bizottság által sajtó alá adott munkák közül az 1906. év folyamán a következők készültek el teljesen:

a) SZÁDECZKY LAJOS kiadásában *Halmágyi István naplója* közel 51 nyomtatott ivnyi terjedelemben.

b) VERESS ENDRE szerkesztésében *Currillo Alfonz levelezése* 49 $\frac{1}{2}$ nyomtatott iven.

c) THALLÓCZY-ÁLDÁSY szerkesztésében a *Magyar-szerb érintkezések oklevéltára*.

d) BÉKEFI REMIG-től: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig* című, az Akadémiától az Oltványi-jutalommal kitüntetett mű, 37 $\frac{1}{2}$ ivnyi terjedelemben.

e) Dr. DOMANOVSKY SÁNDOR említett műve, melynek kiadási költségeit a bizottság részben a saját dotatiójából fedezte.

f) KOLLÁNYI FERENCZ: *A magán kegyúri jog hazánkban* című székkfoglaló értekezése, melyet kiadásra a II. osztály tett át a bizottsághoz.

Ezenkívül sajtó alatt van, de a közlő halála miatt befejezhető nem volt, a br. RADVÁNSZKY BÉLA által szerkesztett *Héderváry-család oklevéltára*. A bizottság azonban gondoskodott, hogy a kiadvány mielőbb napvilágot láthasson.

A bizottság munkaprogramjába felvett négy kiadvány, úgymint: *Ifj. Teleki Mihály naplója*, MARGALITS EDÉ-től *A szerb történelmi repertorium*, az I. Ferdinánd-kori kir. helytartótanács levelezőkönyve és *Vetéssy László levelezése* még nincsenek az előkészítés ama stadiumában, hogy sajtó alá lettek volna adhatók.

5. Az Archaeologiai Bizottság közzétette folyóiratát, az „Archaeologiai Értesítő“-t, melyből az elmúlt évben megjelent az új folyam 26. kötete 30 íves tartalommal, két képmelléklettel, huszonhat táblával és hatszáznyolcvannyolcz ábrával a szövegben. A bizottság már évek óta kívánja folyóiratát a tudomány örvendetes emelkedéséhez mértén fejleszteni, de szűkes javadalma és vállalt egyéb irodalmi kötelezettségeinél fogva egyelőre sajnálattal le kellett róla mondania. Tervbe vett két rendbeli kiadványa, a kassai dóm monographiája és Torma Zsófia ismeretes tardosi gyűjteményének közzététele tekintetében szerződött, előbbire nézve MIHALIK JÓZSEF-fel, a M. Tudom. Akadémia tagjával, utóbbi dolgában pedig dr. PÓSTA BÉLA kolozsvári egyetemi tanár és a kolozsvári erdélyi múzeum igazgatójával, a kinek őrizete alatt a Torma Zsófia gyűjteménye áll. Az elmúlt évben a kassai monographia számára a kassai dóm főoltárának képeiről 36 fényképi fölvétel készült. A dr. Posta-féle munka szerző közbejött súlyos betegsége miatt a szándékba vett 1907-ik évi határidő hosszabbításával csak 1908 folyamatában fog sajtó alá kerülhetni. Remélhető, hogy a bizottságnak e munka közzétételére az 1906—1908-ig főtartandó összeg elegendő lesz. A bizottság legutóbbi kiadványának, dr. SZENDREI JÁNOS művének a magyar viselet történetéről, végső költsége az 1906-ik évben volt törleszthető.

Költségvetése és minden egyéb folyóügyeinek elintézése véget a bizottság 1906. évi december 7-ikén tartott ülést. Ezúttal szomorúsággal értesülvén egyik érdemes tagja, br. Radvánszky Béla elhunytáról, jegyzőkönyvében örökitette meg emlékét.

Ugyanakkor foglalkozott az archaeologiai bizottság dr. KÜZSINSZKY BÁLINT javaslatával a pannoniai római limes fölkutatása és föllásása végett szervezendő szakbizottság dolgában. A bizottság a limes-kutatás megindítását tudományos közszükségletnek tartja, hasznosnak véli egy szakbizottság föllállítását és azt javasolja, hogy az a műemlékek országos bizottsága kebelében állíttassék föl. A bizottság örömmel üdvözölte b. MISKE KÁLMÁN tervbe vett kiadványát a szentvidi őstelepről és sajnálja, hogy nem járulhat hozzá a magyar szöveg költségéhez. Hasonlókép dicsérendőnek ítélte TEGELÁS GÁBOR buzgalmat az erdélyi és alföldi nagy sánczvonalak fölkutatásában és reményét fejezte ki, hogy az anyagi támogatásban is fog részesülni.

A bizottság nagybecsű dűcztára az utolsó jelentés óta 414 db horganyedzésű dűczzal gyarapodott és a dűczok száma az 1906-ik év végén 13,018 darabra emelkedett. A múlt évben 16 különböző érdekelt fél részéről abból egészben 329 db dűcz vétetett kölcsön.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság az 1906-iki évre megszavazott költségvetését, rendeltetésének megfelelően, használta fel. Jövő évi munkaterve szerint a következő munkák megjelenése várható :

- a) JANKOVICH BÉLA : *A gabonavámok hatása.*
- b) FELLNER FRIGYES : *Készpénzfizetés és nemzetközi fizetési mérleg.*
- c) WEBB (fordítás) : *Industrial democracy* (ford. GYÖRGY ENDRE).
- d) TOYNBEE (fordítás) : *Industrial Revolution* (ford. NAVRATIL ÁKOS).

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság a lefolyt évben a következőknek engedélyezett segínyt a tőlük vállalt, hazai érdekű tudományos munkálatok támogatására :

a) KORMOS FERENCZ-nek : *A magyarországi diluviális mészkőképződmények állatvilágá-nak* kutatására 300 kor.

b) ZIMÁNYI KÁROLY-nak : *Magyarország pyritjei-nek* tanulmányozására 600 kor.

c) LÖRENTHEY IMRÉ-nek : *A hazai pliocén-képződmények monographikus feldolgozására* 500 kor.

Összesen 2000 korona.

A lefolyt évben lezáródott a Math. és Természettud. Közlemények XXVIII. kötete s megindult a XXIX. kötet, melynek 1. száma SIGMOND ELEK munkáját „A könnyen átsajátítható phosphorsav“ stb. című munkát foglalja magában. E munka a Lukács Krisztina-alapból pályadíjat kapott.

A bizottság, úgy mint eddig, a jövőben is hazánk természeti viszonyainak megismerésére irányuló munkásságot kíván kifejteni és az e célra törekvő tudományos kutatásokat törekszik megindítani, vagy a folyamatban lévőket anyagilag támogatni.

8. A Szótári Bizottság a megállapított munkaterv szerint folytatta a Nagy Szótár adatgyűjtő munkálatait. Az 1906. év folyamán földolgozás alá került 128 munka, illetőleg kötet, melyek közül a legfontosabbak : *Árúlajstrom* a vámtarifához (1879), a *Debreczeni Grammatika*, DEBRECZENI MÁRTON *költői munkái*, DIÓSZEGHY-FAZEKAS *Füvészkönyve*, EÖTVÖS KÁROLY *néhány regénye*, ERDÉLYI JÁNOS *Velenzei hölgye*, FÁBIÁN GÁBOR *Cicero leveleinek fordítása*, HORVÁTH ISTVÁN *Rajzolatai*, IPOLYI ARNOLD *Magyar szent koronája*, JÓKAI MÓR *több regénye*, KUNOS ENDRE *verses munkái*, Nagyenyedi Album, PÁKH ALBERT *Magyar ember könyve*, TÓTH BÉLA *Anekdota-kincse* és *Szájru-l-szájra* című munkája, WESSELÉNYI MIKLÓS *Balítéletei* stb. (részben kiegészítő földolgozások). A folyóiratok közül : *Aurora*, *Egyet. Phil. Köz-löny*, *Erdélyi Híradó*, *Erdélyi Múzeum*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Magyar Kurir*, *Magyar Múzeum*, *Magyar Nyelvőr*, *Tudományos Gyűjtemény* folytatólag és a *Magyar Nyelv*.

Ily módon a rendes dolgozótársaktól és néhány önként közreműködő gyűjtőtől 118,365 adat gyűlt be ; az előadó gyűjtése 8832 adatot téven, az 1906. évi munkásság által a készülő szótár összesen 127,197 adattal szaporodott, úgy hogy az adatok összes száma

1.012,211-re emelkedett. (Az előadó, említett kész gyűjtésén kívül, több ezer idézetre menő anyagot is hagyott még hátra, melynek kellő földolgozásában az alább előadandó körülmény meggátolta.)

KASSAI *Szókönyvé*-nek nyomtatásban meg nem jelent részét a bizottság a kéziratból betűről-betűre lemásoltatta és az eredetivel pontosan összevettette, úgy hogy ez most nyelvtudósainknak hozzáférhető lett.

Minthogy a bizottság előadója, ZOLNAI GYULA, a kolozsvári tudományegyetem ny. r. tanárává kinevezetett s ezért közvetlenül nem vezethette tovább a gyűjtést, a bizottság megbízta az elnököt, hogy a szótári munkákat a legközelebbi nagygyűlésig a maga felelősségével s egy segédmunkás közreműködésével tovább vezesse. Ily segédmunkásul a bizottság beleegyezésével TOLNAI VILMOS, a Nyelvtudományi Bizottság segédtagja kéretett föl. Zolnai Gyula előadó, 1906 október 5-én a M. Tud. Akadémia főtítkárának és Tolnai Vilmosnak jelenlétében a Nagy Szótár összes eddigi gyűjteményét a Szótári Bizottság könyveivel és irataival együtt az elnök kezébe átadta.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában megjelentek (az 1905—1907. ciklus második évi folyama):

a) HARASZTI GY.: *Corneille és kora*. A francia dráma fejlődése. Egy kötet, történeti képekkel és névmutatóval.

b) MAHLER EDE: *Babylonia és Assyria*. Egy kötet, illusztrációkkal, térképpel és névmutatóval.

c) ESCOTT: *A mai Angolország*. Fordította GYÖRGY ENDRE, átnézte HUSZÁR IMRE. Második kötet.

d) VÁMBÉRY ÁRMIN: *Nyugat kulturája Keleten*. (Anglia és Oroszország Ázsiában.) Egy kötet.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédet tartottak: Január 29-én BEKEFI REMIG I. t. Mátyás Flórián r. t. felett, április 30-án CONCHA GYÖZÖ r. t. Pulszky Ágost I. t. felett, május 20-án PONORI THEWREWK EMIL t. t. József főherczeg ig. és t. t. felett, május 28-án MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR I. t. Staub Móricz I. t. felett.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 29-én bejelentetett az Akadémia egyik nemeslelkű alapítójának, Bródy Zsigmondnak halála. PETZ GEDEON I. t. indítványt nyújtott be a költségvetésnek az osztályok hatáskörén kívül eső tételeinek revideálása tárgyában. Bemutattattott a Kazinczy-bizottságnak 1905. évi elszámolása és jövő évi költségvetése. Bejelentettek a decz. 31-iki határnappal lejárt pályázatokhoz az osztályoktól kinevezett bírálók. Felolvastattott Poincaré Henrik levele, melyben köszönetet mondott a neki odaitélt Bolyai-jutalomért. Ráth György emlékezetére a könyvtárban emléktábla felállítása határozottatott el. Bejelentetett, hogy Gomperz Róza úrhölgy, mint leányának, özvegy Kaufmann Dá-

vidné asszonynak örököse, vejének, Kaufmann Dávid rabbi-képző intézeti tanárnak 1800 kötetből és 25 nagyértékű kéziratból álló becses könyvtárát a M. Tud. Akadémiának ajándékozta. — Február 26-án bejelentetett, hogy az Igazgató-Tanács az Akadémia 1906. évi költségvetését elfogadta. Tárgyaltatott a gróf Széchenyi István, Bezerédj István életrajzára kiírt pályázatok, valamint a Forster János-féle nyílt pályázat ügye. A Kisfaludy-Társaság felhívására eszközölt gyűjtés eredményeképp Balassa Bálint földi maradványainak méltó elhelyezésére 350 korona gyűlt össze. — Márczius 19-ikén halás köszönettel fogadta az összes ülés, hogy József cs. és kir. főherczeg úr ő fensége boldogemlékű atyja, József főherczeg igazg. és tiszt. tag bronz mellszobrát az Akadémiának ajándékozta. — Április 30-án átadattak a jutalmazottaknak a br. Wodianer-díjak. Bemutatott gróf Apponyi Albert újonnan kinevezett vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr levele, melyben hivatalos működéséhez az Akadémia támogatását kéri. Elfogadtatott az I. osztály indítványa az Ehrenfeld-codex megszerzése tárgyában. — Május 28-án bejelentettek egyes halálesetek s bemutatattak némely tudományos ünnepélyekre szóló meghívó levelek. — Június 25-én bejelentettek a Kóczán-pályázatra beérkezett pályaművek; megállapított a rendkívüli nagygyűlés napja. Helyeslő tudomásul vétetett, hogy az Akadémiák szövetségébe a tokiói japán tudományos akadémia fölvéetessék.

Október 8-án elhatározott, hogy a Rákóczi-ünnepélyek következtében az október 29-ére kitűzött összes ülés elmarad s az ugyanazon napra kitűzött rendkívüli nagygyűlés f. évi november 5-én, az I. osztály ülése előtt tartatik meg. Bejelentetett, hogy a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr a mértékek használata és ellenőrzése ügyében az akad. szünet alatt az Akadémia véleményét kérte s ez ügyben az akad. elnökség megfelelő módon intézkedett. — A november 5-én tartott rendkívüli összes ülésen az elnök jelentést tett a Rákóczi-ünnepélyeken való részvételéről s meleg elismeréssel emlékezett meg Thaly Kálmánról, ki lelkesedését főképp egy ideális czélnek szentelve, élte alkonyán törekvésének teljes diadalát szemlélheti. Az ünnepelt meghatott szavakkal mondott köszönetet a szíves megemlékezésért. — November 26-án bemutatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter átírata, melyben köszönetet mondott az Akadémiának, hogy a nemzetközi földmérés szövetség budapesti értekezlete alkalmából helyiségeit átgengedte. Bemutatott az 1907. évi üléssor. Bejelentettek az osztályoktól a pályázatokhoz kinevezett bírálók. Köszönettel fogadtatott Semsey Andor t. tagnak a British Museum katalogusának megvásárlására felajánlott adománya. — Deczember 17-én megállapított az özvegy Vojnits Tivadarné-alapítvány szabályzatának ügyrendi szövege, s kinevezettek 1907-re a bírálók. Az I. osztály indítványt tett Kőrösi Csoma Sándor mellszobrának felállítására tárgyában.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és iro-

dalmi ünnepélyekre s összejövetelekre küldötte el képviselőit, illetőleg üdvözlétét: a Petőfi-Társaság január 6-iki nagygyűlésére (képv. HEINRICH GUSZTÁV főtitkár), az Akadémiák Szövetségének május 30-ikán tartandó közgyűlésére (képv. THAN KÁROLY és GOLDZIHNER IGNÁCZ r. tt.), a philadelphiai Philosophical Society április 17—20. napjain tartott Franklin-ünnepére (üdvözlő levél küldetett), a Kisfaludy-Társaság febr. 11-iki ünnepélyes közülésére (képv. az elnök és főtitkár), a st.-louisi tudományos akadémia márczius 10-iki jubiláris ünnepére (üdvözlő irat), a múzeumok és könyvtárak szövetségének május 24-iki közgyűlésére (képv. a főtitkár és főkönyvtárnok), a kir. József-műegyetem május 1-én tartott Liphay-émlékünnepére (képv. THAN KÁROLY osztályelnök, KÖNIG GYULA osztálytitkár és a főtitkár), az április 7-én tartott Széchenyi-gyászmisére (képv. SZINNYEI JÓZSEF r. t.), a budapesti kir. tudományegyetem május 13-iki közgyűlésére (képv. többen), a szent István-szobor május 21-iki leleplezésére (képv. az elnök), az érsekújvári június 17-iki Rákóczi-ünnepen (képv. THALY KÁLMÁN r. t.), az Emke június 5-én tartott közgyűlésén (képv. MÁRKI SÁNDOR l. t.), Neumayer György természettudós 80-ik születésnapján (üdvözlő távirat), az országos középiskolai tanáregylet július 2. és 3-án tartott nagygyűlésén (üdvözlő távirat), Jókai Mór svábhelyi mellszobrának leleplezésén (képv. FERENCZI ZOLTÁN l. t.), a kolozsvári nemzeti színház szept. 7. és 8-iki ünnepélyén (képv. HARASZTI GYULA l. t.), Balassa Bálint hibbei temetésén aug. 27-én (képv. BERCZIK ÁRPÁD l. t.), Semmelweis Ignác budapesti szobrának leleplezésén (képv. a főtitkár), az aradi vértanúk emlékére a budapesti ferenczrendiektől tartott gyászmisén (képv. id. SZINNYEI JÓZSEF és HEGEDÜS ISTVÁN l. tagok), a turini történelmi congressuson (üdvözlő távirat), Szeria Popovics János verseczi drámaíró és költő születésének ötvenedik évfordulójára (üdvözlő távirat), gróf Andrássy Gyula emlékszobrának leleplezésén (képv. az elnökség), a szt. István-templom zárkövének elhelyezési ünnepén (képv. számos tag).

* * *

Az Igazgató-Tanács 1906-ban négy ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Január 21-én BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök beszéddel foglalta el az elnöki széket. Az üresedésben levő három igazgató-tagsági helyre egyhangúlag megválasztattak: JÓZSEF főhg ő fensége, SAMASSA JÓZSEF bibornok-érsek és gróf ANDRÁSSY DÉNES. Bemutattatott és elfogadtatott a Feridun bey-alapítvány alapító-levelének tervezete. — Február 2-án bemutatattak az Akadémiának a M. Földhitelintézetétől 1905 december 31-én lezárt számadásai, melyeknek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagok kérettek föl. Az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására br. FORSTER GYULA ig. t. kéretett föl. Tárgyaltattak az 1906. évi akadémiai költségvetés. — Márczius 22-én felolvastattak a számadások megvizsgálására kiküldött bizottságok jelentései s a Magyar

Földhitelintézetnek a fölmentvény megadatott. Tárgyaltattak a pénzügyi és építészeti bizottságok javaslatai. — Május 27-én bejelentetett gr. KÁROLYI SÁNDOR és br. RADVÁNSZKY BÉLA ig. tagok halála s elintéztést nyertek némely folyóügyek.

Ez üléseken a következő új adományok és hagyományok jelentettek be :

1. *Adományok határozott rendeltetés nélkül :*

- a) Pór Antal adománya 4000 f. m. földteherment. kötvényben . . . . 8000 K — fill.
- b) Arany János-szoborbizottság adománya a szoboralapból . . . . 2868 K 27 fill. 10,868 K. 27 fill.

2. *Hagyomány határozott rendeltetéssel :*

Özv. Vojnits Tivadarné sz. Vojnits Mária hagyománya 20.000 K. — fill.

3. *Hagyományok határozott rendeltetés nélkül :*

- a) Néhai Ipolyi Arnold püspök hagyománya . . . . . 37 K 22 fill.
- b) Néhai Pichler Antónia hagyománya 600 K — fill.
- c) Néhai gróf Kuun Géza „ 10,000 K — fill. 10,637 K. 22 fill.

3. *Új alapítvány:*

Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány fel-
szaporodott kamatfeleslegéből az alapítvány gyarapítására tőkésített rész . . . . . 1000 K. — fill.
Összesen . . . . 42,505 K. 49 fill.

III. Az 1906-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték), 100 arany.

Az 1905. szeptember 30-ikán lejárt határnapi 22 pályamű érkezett; ezek közül a jutalom az 1906. márczius 19-én tartott összes ülésen a 22. sz. „Rege“ című, „Száll az ének szájról-szájra“ jeligéjű, 5 felvonásos tündérvjátéknak ítéltetett oda. Felbontván a jeligés levél, abból SOMLÓ SÁNDOR neve tűnt elő.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 200 korona.

Az 1905. szeptember 30. határnapi 56 pályamunka érkezett; a jutalom ki nem adatott s a jeligés levelek az 1907. márczius 19-én tartott összes ülés határozatából felbontatlanul elhamvasztattak.

3. *Br. Wodianer-féle néptanítói jutalom*, 1000—1000 korona.

A két jutalom az 1906. márczius 1-én tartott összes ülésen SINKA LAJOS szatmármegyei krassói ev. ref. tanítónak és TOMCSÁNYINÉ CZUKRÁSZ RÓZA pestmegyei mátyásfüldi állami elemi iskolai tanítónőnek ítéltetett oda.

4. *Nagyjuttalom és Marczibányi-mellékjuttalom* (1899—1905. évkörben megjelent társadalomtudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

A nagyjuttalom az 1906. november 5-én tartott rendkívüli nagygyűlésen gróf ANDRÁSSY GYULA: „A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai“ (1905.) czímű munkájának íteltetett oda; a Marczibányi-mellékjuttalom pedig az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlésen FÖLDES BÉLA „Közgazdasági Értekezések“ (1902.) czímű munkájának íteltetett oda.

5. *Bródy-juttalom* (publicistikai érdemek jutalmazására), 6000 korona.

Az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki, hanem az ügyrendi szabályzat értelmében fele-felerészben a Magyar Írók Segélyegyletének és a Hírlapírók nyugdíjintézetének utalványozta ki.

6. *Wahrmann-juttalom* (1900—1905. évkörben kereskedelmi érdemek jutalmazására), 2000 korona.

Az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés e jutalmat JÁLICUS FERENCZ budapesti borkereskedőnek ítélte oda.

7. *Sámuel-díj* (1905-ben megjelent nyelvtudományi értekezések), 15 arany.

Az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlésen e díj HORGER ANTAL: „A keleti székelység nyelvjárásairól“ szóló dolgozatának íteltetett oda.

8. *Gorove-juttalom* (a komikum elmélete), 100 arany.

Az 1905. szeptember 30. határnapig két pályamunka érkezett; a jutalmat az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés az 1. számú, „Az aesthetika terén azok a buvárok stb.“ jeligéjű pályamunkának ítélte oda. Felbontatván a jeligés levél, abból SZIGETVÁRY IVÁN neve tűnt elő.

9. *Lukács Krisztina-juttalom* (magyar etymologiai szótár), 2000 korona.

Az 1905. szeptember 30. határnapig két pályamunka küldetett be; az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés a jutalmat a 2. számú, „Tout puissant! tel est le mot...“ jeligéjű pályamunkának ítélte oda. Felbontatván a jeligés levél, abból mint szerzőknek neve a MELICH JÁNOS és GOMBOCZ ZOLTÁN l. tagok neve tűnt elő.

10. *Marczibányi-juttalom* (a m. helyesírás története), 40 arany.

Az 1905. szeptember 30. határnapig egy pályamunka érkezett be; azonban ennek a jutalom az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlésen nem volt kiadható.

11. *Bük-juttalom* (a magyarországi török uralkodás története) 2000 korona.

Az 1905. szeptember 30. határnapig egy pályamunka érkezett be; az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés azonban e munkának a jutalmat ki nem adta.

12. *A M. Alt. Biztosító Társaság jutalma* (a válságok elmélete), 1000 korona.

Az 1905. szeptember 30. hatánapig két pályamunka érkezett; az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki; ellenben a 2. számú, „Azt termeljünk, a mit élvezni bírunk” jeligéjű munkát megdicsérte.

13. *Flór-alap 1906. évi kamatai* (m. történeti czélokra), 800 kor.

Az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés e kamatokból dr. DOMANOVSKY SÁNDOR „Kézai Simon krónikája” czimű forrástanulmányának kiadását határozta el.

14. *A Röck-alap kamatai* (történeti értekezés kiadására), 1000 korona.

Az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés e kamatokat valamely történeti tárgyú értekezés kiadására rendelte.

15. *Forster-Scitovszky-díj* (egyháztörténelmi feladatra), 13,500 korona.

Az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés dr. KARÁCSONYI JÁNOST bízta meg „A szent Ferenczrend története Magyarországon 1711-ig” czimű kérdés kidolgozásával; határidőül 1914. évet tűzvéen ki.

16. *1904. évi Rózsay-díj*, 1000 korona.

Az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés e jutalmat HALAVÁTS GYULA „A neogénkorú üledékek Budapest környékén” czimű tanulmányának rendelte kiadatni.

17. *Forster János-jutalom* (a kender és len termelése), 3000 kor.

E nyílt pályázatra az 1905. december 30. hatánapig négy tervezet küldetett be; ezek közül az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés a megbízást a III. számú tervezet szerzőjének, ZORÁD ISTVÁN gazd. egyes. titkárnak adta meg, határidőül 1908. február 1-jét állapítván meg.

18. *Lévay-jutalom* (a legelőkérdés Magyarországon), 1000 kor.

Az 1905. december 31. hatánapig e nyílt pályázatra két tervezet érkezett; ezek közül az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés az 1. számú tervezet szerzőjének, TREITZ PÉTER-nek adott megbízást e feladat kidolgozására. Hatánap: 1908. febr. 1.

19. *1906-iki Rózsay-díj* (orvosi kérdésre), 1000 korona.

Az 1905. december 31. hatánapig két tervezet küldetett be; az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés JANCsó MIKLós és ELFER ALFRÉD szerzőknek adott megbízást „A különböző emberi tuberkulosis-bacillustörzsek virulentiája” tanulmányozására; hatánap: 1908. febr. 1.

20. *Tomory-jutalom* (absolut geometria), 2000 korona.

Az 1905. december 31. hatánapig e nyílt pályázatra három tervrajz érkezett; az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlés a feladat kidolgozásával SCHLESINGER LAJOS 1. tagot bízta meg. Hatánap: 1907. december 31.

21. *Gróf Karátszonyi-jutalom* (komoly drámai művek), 200 arany.

Az 1905. szeptember 30. határnapig 47 pályamű érkezett; az 1906. április 30-án tartott összes ülés a jutalmat a 43. számú, „György barát” című „Pro rege” jeligéjű öt felvonásos szomorújátéknak ítélte oda. Felbontatván a jeligés levél, abból TARDOS VIKTOR neve tűnt elő.

22. *Kóczán-jutalom* (dráma Hunyadi János kormányzó és V. László korából), 100 arany.

Az 1906. május 31. határnapig 12 darab érkezett; a november 26-án tartott nagygyűlés a jutalmat a 8. sz., „Gyermeckirály” című, „Ha nem nevelték volna királynak stb.” jeligéjű történeti tragédiának ítélte oda. A felbontott jeligés levélből PORZSOLT KÁLMÁN neve tűnt elő,

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1906-ban.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral MCMVII-re. 1907. 285 lap. Ára 2 kor.

* *M. T. Akadémiai Értesítő.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtktár. XVII. köt. 1—12. füz. (193—204. sz.) — 1906., XV és 710 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. Szerkeszti: HAMPEL JÓZSEF. XXVI. köt. 1—5. sz. — 1906. XXXII és 448 lap. Két képmelléklettel, 26 táblával és 688 ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerkeszti: PAUER IMRE osztálytitkár. XV. évf. 1—4. füz. 1906. IV és 524 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON, XVI. évf. 1—4. füz. 1906. XVI és 506 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerkeszti: KÖNIG GYULA osztálytitkár. XXIV. évf. 1—5. füz. 1906, IV és 826 lap. Szövegközti ábrákkal és képtáblákkal. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. XXXVI. köt. 1—4. füz. 1906. 483 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Acsády Ignác.* A magyar adózás története 1598—1604-ben. (Történettud. Értekezések. XX. köt. 6. sz.) 1906. 124 lap. Ára 2 kor.

* *Angyal Pál.* A tömeg büntetetei. (Társad. Értekez. XIII. köt. 5. sz.) 1905. 69 lap.* Ára 1 kor. 20 fill.

* *Békefi Remig.* Emlékbeszéd Mátyás Flórián r. tag fölött. (Emlékbeszéd. XIII. köt. 1. sz.) 1906. 22 lap. Ára 40 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1510-ig. (Az Oltványi-jutalommal kitüntetett pályamű.) 1906. XXXVII és 558 lap. Ára 12 kor.

* *Carrillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai.* (1591—1618.)

Hazai és külföldi levéltárakban gyűjtötte és közrebocsátja dr. VERESS ENDRE. Carrillo egyik levele fénynyomatával. (Magyar Történelmi Emlékek. I. osztály. Okmánytárak XXXII. kötete.) 1906. LII és 739 lap. Ára 15 korona.

* *Concha Győző*. Emlékbeszéd Pulszky Ágost 1. tag fölött. (Emlékbeszédek. XIII. köt. 2. sz.) 1906. 38 lap. Ára 80 fill.

* *Dr. Cserép József*. C. Julius Caesar commentariusainak folytatásai és Asinius Pollio. (Nyelvtud. Értekezés. XIX. köt. 8. sz.) 1906. 38 lap. Ára 80 fill.

Dr. Domanovszky Sándor. Kézai Simon mester krónikája. 1906. 180 lap. Ára 3 kor. 20 fill.

Éhen Gyula. Vasvármegye közgazdasági leírása. (Megyei monographiák.) 1906. 50 lap. Ára 1 kor.

* *Erdélyi László*. A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekez. XXI: 3. sz.) 1906. 111 lap és három melléklettel. Ára 2 kor. 40 fill.

* *Escott T. H. S.* A mai Anglia. II. köt. Fordította GRÖRGY ENDRE. A fordítást átnézte HUSZÁR IMRE. (Könyvkiadó-Vállalat. Új folyam. LXVIII. kötet.) 1906. XI és 368 lap. Ára füzve 4 kor., kötve 5 korona.

* *Gombocz Endre*. Sopronvármegye növényföldrajza és flórája. (Mathemat. és Természettud. Közlemények. XXVIII. köt. 4. sz.) 1906. 177 lap. Ára 3 kor.

* *Gréb Gyula*. A szepesi felföld német nyelvjárása. (Magyarországi német nyelvjárások. 3. füz.) 1906. 89 lap. Ára 1 kor. 80 fill.

* *Hajnal Márton*. Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. (Magyarországi német nyelvjárások. 4. füz.) 1906. 63 lap. Ára 1 kor. 20 fillér.

* *Hampel József*. A Nemzeti Múzeum legrégibb pannoniai sir-táblái. (Történettud. Értekez. XXI. köt. 1. sz.) 1906. 74 lap. Ára 2 kor.

* *Haraszti Gyula*. Corneille és kora. A francia szinklészet fejlődése a középkortól Racineig. (Könyvkiadó-Vállalat. Új folyam. LXVI. köt.) 1906. 571 lap. Egy arczképpel. Ára füzve 4 kor., kötve 5 korona.

Hegedüs Stephanus. *Analecta recentiora ad historiam renascen-tium in Hungaria litterarum spectantia*. 1906. 431 lap. Ára 8 kor.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közléteszi dr. VÁCZY JÁNOS. XVI. köt. (1818. április 1.—1819. december 31.) 1906. XXXIX és 652 lap. Ára 10 kor.

Kollányi Ferencz. A magán kegyúri jog hazánkban a közép-korban. (Székfoglaló.) 1906. 298 lap. Ára 6 korona.

* *Kúnos Ignác*. Ada-kálei török népdalok. (Nyelvtud. Értekez. XIX. köt. 7. sz.) 1906. 119 lap. Ára 2 kor.

* *Mágócsy-Dietz Sándor*. Emlékbeszéd Staub Móricz 1. t. fölött. (Emlékbeszédek XIII. köt. 3. sz.) 1906. 44 lap. Ára 80 fill.

* *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból.* IV. kötet. Halmágyi István naplói 1752—53., 1762—69. és Iratai 1669—1785. Közli SZÁDECZKY LAJOS. (Magyar történelmi emlékek. II. osztály. Írók. XXXVIII. kötete.) 1906. XL és 770 lap. Ára 15 kor.

* *Mahler Ede.* Babylonia és Assyria. (Könyvkiadó-Vállalat. Új folyam. LXV. köt.) 1906. 368 lap. Képtáblákkal és szövegközti ábrákkal. Ára füzve 4 kor., kötve 5 kor.

* *Melich János.* Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. (Nyelvtud. Értekez. XIX. köt. 9. sz.) 1906. 141 lap. Ára 3 korona.

* *Nagy Ferencz.* A szövetkezetek alapelve. Székfoglaló értekezés. (Társad. Értekez. XIII. köt. 6. sz.) 1906. 25 lap. Ára 80 fill.

Nemethy Geyza. Lygdami carmina. Accedit Panegyricus in Messallam. (Editiones Criticae Graecorum et Romanorum a Collegio Philologico Classico Academiae Litterarum Hungaricae publici iuris factae.) 1906. 179 lap. Ára 3 kor.

Nyelvtudomány. Szerk. ASBÓTH OSZKÁR. I. köt. 1. füzet. 1906. 1—80 lap. Ára 1 korona 50 fill. — 2. füzet. 1906. 81—160 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1905. Présenté par le secrétaire général G. HEINRICH. 1906. 26 lap.

* *Dr. Sigmond Elek.* A könnyen átsajátítható phosphorsav jelentősége és meghatározása talajaink trágyaszükségletének megállapítása czéljából. Jutalmazott pályamű. (Mathemat. és Természettud. Közlemények. XXIX. kötet. 1. sz.) 1906. 158 lap és 15 melléklettel. Ára 4 korona.

Thúry József. A közép-ázsiai török nyelv ismertetései. (Előadások Körösi Csoma Sándor emlékezetére. 3. sz.) 1906. 37 l. Ára 80 fill.

* *Téglás Gábor.* Limes-tanulmányok. (Történettud. Értekezések. XXI. köt. 2. sz.) 1906. 106 lap. Egy térképmelléklettel és 11 szövegközti szemléltető ábrával. Ára 2 kor. 40 fill.

* *Vámbéry Ármin.* Nyugot kulturája Keleten. (Könyvkiadó-Vállalat. Új folyam. LXVII. köt.) 1906. VIII és 423 lap. Ára füzve 4 kor., kötve 5 kor.

Gróf Zrinyi Miklós költői művei. A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából a költő kézíratai alapján sajtó alá rendezte s jegyzetekkel kísérte SZÉCHY KÁROLY I. tag. — Széchy Károly jegyzeteit sajtó alá rendezte s hagyatékának felhasználásával a bevezetést írta BADICS FERENCZ I. tag. 1906. XLVIII és 428 lap. Pergament kötésben. Ára 16 kor.

Összesen 40 munka 799 iven.

A * csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A. M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák*: a) SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, b) idősb SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Élete és Munkái, c) FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára, d) ZOLNAI GYULA: Oklevélszótár. — 2. *Folyóiratok*: Budapesti Szemle.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok*: Ethnographia, Keleti Szemle, A M. Philosophiai Társaság Közleményei, Közgazdasági Szemle, Magyar Gazdaságtörtén. Szemle, Egyetemes Philolog. Közöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Rovartani Lapok, Orvosi Hetilap, Hungary. — 2. *Könyvkiadó-vállalatok*: Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat. Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Nemzetközi math. és természettudom. katalogus, Bibliographia Hungarica. — 3. *Munkák*: a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) dr. GYÖRY TIBOR: Semmelweis összes munkái. c) Id. Teleki Mihály levelezése. d) PÓRA FERENCZ: Synonymika. e) ALEXANDER BÉLA: A gerincoszlop. f) BOGDÁNFY ÖDÖN: Hydraulika. g) Akadémiák Szövetségének kiadványa: az Iszlám Encyklopaediája.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

Arad, Kir. főgymnasium.	Besztercze, Ev. főgymnasium.
„ Állami főreáliskola.	Beszterczebánya, Ág. h. ev. gymn.
„ Felsőkereskedelmi iskola.	„ Áll. fels. leányisk.
„ Kölcsey-Egyesület.	„ Áll. polg. fiúisk.
Aszód, Gymn. könyvtár.	„ Áll. főgymnasium.
Bábolna-pusztá, Magy. kir. Ménesbirtok igazg.	Bonyhád, Ev. algymn.
Bács-Gombos, Polgári Olvasókör.	Brád, Görög-keleti román algymn.
Baja, Csisztercei főgymn.	Brassó, Evang. gymnasium.
Bánffy-Hunyad, M. kir. áll. iskolák.	„ Görögkel. román főgymn.
Bártfa, Állami gymnasium	„ R. kath. főgymnasium.
Békés, Ev. ref. főgymnasium.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
Békés-Csaba, Ev. főgymnasium.	„ Áll. fels. keresked. iskola.
„ Áll. fels. leányiskola.	Budapest, Fő- és székv. könyvtár.
Bélenyes, Gör. kath. főgymnasium.	„ Tud. egyet. könyvtára.
Beregszász, Állami gymnasium.	„ Tud. egyet. philol. semin.
	„ Tud. egyet. földr. semin.

<i>Budapest</i> , Tud. egy. class. phil. „	<i>Budapest</i> , VI. ker. polg. leányisk.
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	„ X. ker. közs. el. népisk.
„ Műegyetemi könyvtár.	„ Szent-Imre Önk.-Egylet.
„ Meteorológiai intézet.	„ Országos nőképző-egylet
„ Ludovika-Akadémia.	„ leánygymn.
„ Állatorvosi főiskola.	„ M. mérnök- és építész-
„ Mezőgazd. Múzeum.	„ egylet.
„ Katholikus kör.	„ inárcsi Farkas László
„ Kir. Orvos-egyesület.	„ könyvtára.
„ Mintarajziskola.	<i>Csáktornya</i> , Áll. elemi népiskola.
„ M. kir. Technológiai ipar-	„ Áll. polgári iskola.
„ múzeum.	<i>Csik-Somlyó</i> , Róm. kath. főgymn.
„ M. kir. chemiai intézet.	<i>Csorna</i> , Premontr. könyvtára.
„ VII. ker. ág. h. ev. főgymn.	<i>Csurgó</i> , Ref. főgymn.
„ Kegyesrendi főgymn.	„ Áll. tanítóképzőintézet.
„ I. ker. kir. áll. főgymn.	<i>Czepléd</i> , dr. Hübner Emil könyvt.
„ II. ker. kir. kath. főgymn.	„ Áll. főgymnasium.
„ III. ker. állami főgymn.	<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár.
„ V. ker. főgymn.	„ R. kath. főgymnasium.
„ VI. ker. áll. főgymnas.	„ Állami főreáliskola.
„ VII. ker. főgymnasium.	„ M. kir. gazd. tanintézet.
„ VIII. ker. főgymn.	„ Keresk. tanintézet.
„ Tanárképző-int. gymn.	„ Csokonai-kör.
„ Ref. főgymnasium.	„ Ev. ref. főgymnasium.
„ Ref. theol. akadémia.	„ Ev. ref. fels. leányisk.
„ II. ker. áll. főreálisk.	<i>Dés</i> , Kir. állami gymnasium.
„ IV. ker. közs. főreálisk.	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.
„ V. ker. áll. főreálisk.	„ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
„ VI. ker. főreáliskola.	„ Áll. tanítóképző.
„ VII. ker. külső áll. főgym.	<i>Dicső-Szt.-Márton</i> , Olvasó- és tár-
„ VIII. ker. főreáliskola.	„ saskör.
„ Keresked. Akadémia.	<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.
„ I. ker. polgári fiúiskola.	„ Kath. főgymnasium.
„ M. k. áll. fels. leányisk.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ II. ker. tanítónő-képző.	„ Állami főreáliskola.
„ b. Eötvös-collegium.	<i>Eperjes</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Budapesti (budai) Könyv-	„ Ág. ev. collegium.
„ tár-egyesület.	„ Széchenyi-kör.
„ Orsz. izr. tanító-képző.	<i>Érsekújvár</i> , Közs. kath. főgymn.
„ Pesti izr. el. s polg. fiúisk.	<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. áll. főgymn.
„ Elemi isk. tanító-képző.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi fő-
„ Polgári isk. tanítóképző.	„ gymnasium.
„ Növendékpapság egy-	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ házirod. iskolája.	„ Városi könyvtár.
„ VI. ker. Erzsébet-nőisk.	<i>Fehértplom</i> , Főgymnasium.

- Félegyháza*, Kath. főgymnasium.
Felsőbánya, Városi tanács könyvt.
Felső-Lővő, Ev. tanint. igazg.
Fiume, M. kir. áll. főgymnasium,
 „ M. k. áll. fels. keresk. isk.
Fogarás, Áll. főgymnasium.
Gyöngyös, Állami főgymnasium.
 „ „Vachott-kör”.
Gyöngk, Ev. ref. gymnasium.
Győr, Kath. főgymnasium.
 „ Áll. főreáliskola.
Györgyfalva, Áll. elemi iskola.
Gyula, Kath. főgymnas.
Gyulafehérvár, R. kath. főgymn.
Hajdú-Böszörmény, Ev. ref. fő-
 gymnasium.
Hajdú-Nánás, Ev. ref. főgymn.
Hódmező-Vásárhely, Ev. ref. fő-
 gymnasium.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Ipolyság, Hontmegyei múzeum.
Jászberény, Állami főgymnasium.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
 „ Érs. főgymn. ifj. könyvt.
 „ Főszékesegyh. könyvtár.
Kaposvár, M. kir. áll. főgymn.
 „ Somogyvárm. könyvt.
Karczag, Ev. ref. főgymnasium.
Karlócza, Paedagogiai könyvtár.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ Állami felső leányiskola.
 „ Kazinczy-kör.
 „ Áll. felső keresk. iskola
 „ Múzeum könyvtára.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
 „ Ref. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Városi könyvtár.
Késmárk, Ág. h. ev. lyceum.
 „ Áll. p. és fels. ker. iskola.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 „ Kir. kath. főgymnasium.
- Kisbér*, Áll. ménesbirtok igazg.
Kisfalud, Tanítóttestület.
Kiskun-Halas, Ref. főgymnasium.
Kis-Szeben, Kegyesr. gymnasium.
Kisujszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozsvár, Gazdasági tanintézet.
 „ Egyetemi könyvtár.
 „ Ev. ref. theol. facultas.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Ev. ref. collegium.
 „ Unitárius főgymn.
 „ Keresk. Akadémia.
 „ Városi polg. fiúiskola.
 „ Áll. tanítóképzőintézet.
Kolozsvár, Áll. polg. leányiskola.
 „ Erdélyi múzeum-egylet.
 „ Kolozsm. Tanítóttestület.
 „ Tanítók Hunyadi-háza.
Komárom, Szt. Benedek-rendi
 kath. gymnasium.
Körmöczbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Künszentmiklós, Ev. ref. gym.
Léva, Áll. tanítóképző.
Liptó-Szt-Miklós, Áll. polg. isk.
Losoncz, M. kir. áll. főgymn.
Lőcse, Kir. főgymnasium.
 „ M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. akad.
 „ R. kath. gym.
Makó, Állami főgymnasium.
 „ Polg. leányiskola.
Máramaros-Sziget, Ev. ref. colleg.
 „ „ R. kath. gym.
 „ „ Áll. tanítókép.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
 „ „ R. kath. gym.
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-Túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
 „ Kir. kath. gymnasium.
 „ Felső keresk. iskola.
 „ Ev. ref. felső leányisk.
 ifjús. könyvtára.

- Miskolcz*, Ev. ref. felső leányisk.
 „ Borsodm. Múzeum.
Modor, Áll. tanítóképezde.
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskekerek, Közs. főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola
Nagy-Kálló, Állami főgymn.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgymn.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
Nagy-Kükönd, Áll. főgymnasium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgymnasium.
Nagy-Kőrös, Ev. ref. főgymn.
 önképzőköre.
 „ „ Benkó Jenő könyvt.
Nagy-Rócze, Áll. felső keresk. isk.
Nagy-Szalonta, Algymnasium.
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
 „ „ Ág. h. ev. gym.
Nagy-Szent-Miklós, Áll. polg. isk.
Nagy-Szombat, Érseki gym.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
 „ „ Kath. főgymnasium.
 „ „ M. kir. áll. főreálisk.
 „ „ Közs. isk. könyvtár.
 „ „ Felső keresk. isk.
Naszód, Alapítványi főgymnasium.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgymn.
Nyitra, Főgymnasium.
Ózd, Gyári tiszti casino.
Pancsova, Állami főgymnasium.
Pannonhalma, Főapátsági lyceum.
Pápa, Ref. főiskola.
 „ Sz. Benedek-rendi székház.
 „ Áll. tanítóképzőintézet.
Pécs, Püspöki joglyceum.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola
Petrozsény, Gymnasium.
 „ Casino.
Pozsony, Kir. jogakadémia.
 „ Ev. theol. akadémia.
 „ Kir. kath. főgymnasium.
 „ Ág. h. ev. lyceum
 „ Állami főreáliskola.
Pozsony, Felső keresk. iskola.
 „ Ev. theol. otthona.
Pozsony-Szt-György, Gymnasium.
Privigye, Kath. gymnasium.
Rimaszombat, Egyes. prot. főgymn.
Rozsnyó, Ág. h. főgymnasium.
 „ Kath. főgymnasium.
Sárospatak, Ev. ref. főiskola.
 „ Áll. tanítóképző-int.
Segesvár, Gymnasium.
Selmeczbánya, Kir. kath. gym.
 „ Ev. kerületi lyceum.
Sepsi-Szt-György, Ev. ref. coll.
 „ Székely nemz. múz.
Sopron, Sz.-Benedek-rendi főgymn.
 „ Ág. h. evang. lyceum.
 „ Ev. lye. ifj. m. társaság.
 „ M. kir. állami főreáliskola.
 „ M. k. áll. fels. ker. iskola.
 „ Állami felső leányiskola.
 „ Ev. tanítóképző-intézet.
 „ Honvéd főreáliskola.
Sümeg, Állami reáliskola.
Szabadka, Községi főgymnasium.
 „ Közkönyvtár.
 „ Milkó Izidor könyvtára.
 „ Nemzeti casino.
Szabolcsa, Kir. kath. gymnasium.
Szamos-Ujvár, M. kir. áll. főgymn.
 „ Örmény muzeum-egyes.
Szarvas, Ág. h. ev. főgymnasium.
Szász-Régen, Ág. hitv. ev. gymnas.
Szász-Sebes, Ev. gymnasium.
Szászváros, Ev. ref. Kún-collegium.
Szatmár, Ev. ref. főgymnasium.
 „ Kir. kath. főgymnasium.
Szeged, Kegyesrendi vár. főgymn.
 „ Áll. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ Kereskedelmi felsőiskola.
 „ III. polg. főiskola.
 „ Áll. felső leányiskola.
Szegszárd, Állami főgymnasium.
 „ Tolnavárm. múzeum.
Székely-Keresztúr, Unit. gymnas.

<i>Székely-Keresztúr</i> , Állami tanító- képzőintézet.	<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót társaság.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.	„ Áll. polg. felső keresk. iskola.
„ „ R. kath. főgymn.	<i>Uj-Verbász</i> , Algymnasium.
„ „ Állami főreálisk.	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.	„ Gör.-kel. szerb főgymn.
„ „ Főreáliskola.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ „ Fels. keresk. isk.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
„ „ Vörösmarty-kör.	„ Casino.
<i>Szentcsanak</i> , Állami főgymnasium.	<i>Vágújhely</i> , Áll. segély. izr. reálisk.
„ Casino-Egylet.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. gymnasium.	„ Közs. tanintézetek könyv- tára.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Felső keresk. isk.
<i>Szombathely</i> , Főgymnasium.	„ „ Áll. főgymnasium
„ Culturegyesület.	<i>Zenta</i> , Községi főgymnasium.
<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wessellényi-kolle- gium.
<i>Temesvár</i> , Kath. főgymnasium.	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
„ Áll. főgymnasium.	„ Városi könyvtár.
„ M. kir. áll. főreáliskola.	„ Bács-Bodrogm. Történ.- társulat.
„ Fa- és fémipari szakisk.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.
„ M. kir. felső leányisk.	Összesen 334 intézet.
„ Áll. tanítóképző.	
<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.	
<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.	
„ Áll. fels. leányiskola.	

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Albany</i> , New-York State library.	<i>Bécs</i> , K. k. Hofbibliothek.
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	„ K. k. Universitätsbibliothek.
<i>Alleghany</i> , Observatory.	„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alter- thumsforschende Gesellschaft.	„ K. u. k. Kriegsarchiv.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	„ Semin. f. Oest. Geschichts- forschung.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	„ K. k. Geograph. Gesellsch.
„ Kais. Deutsches Archaeo- logisches Institut.	„ Kais. Akad. der Wissensch.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	„ Kais. kön. Geolog. Reichs- anstalt.
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.	„ Centalkommission zur Er- haltung d. Baudenkm.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	„ Naturhist. Verein an d. Univ.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	„ Zoolog. botan. Gesellsch.
<i>Bécs</i> , Alterthumsverein.	

<i>Bécs</i> , Akadem. Verein der Naturhistoriker.	<i>Budapest</i> , Egyetemi olvasóköri.
„ Ungar-Verein.	„ M. kir. földtani intézet.
„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.	„ Magyarhoni föld. társ.
„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.	„ Magyar Nemz. Múzeum.
„ Bécsi magyar nemzeti szövetség.	„ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egyeslet.	„ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
<i>Belgrád</i> , Societé Savante Serbe.	„ Műegyetemi olvasóköri.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	„ MagyarTörtén.Társulat.
<i>Berkley</i> (California), University Library.	„ Nemz. színház könyvt.
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	„ Orsz. m. iparegyesület.
„ Gesellschaft für Erdkunde.	„ Földm. min. mezőgazd.-statiszt. oszt.
„ Kais. preuss. Statistisches Bureau.	„ Magyar kir. országos levéltár.
„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.	„ Országos m. k. statiszt. hivatal.
„ Bibliothek des Seminars für orientalische Sprachen.	„ Föv. statiszt. hivatal.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	„ Műemlékek országos Bizottsága.
<i>Bonn</i> , Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.	<i>Bukarest</i> , Academia Romana.
<i>Bordeaux</i> , Societé des Sciences Physiques et Naturelles.	<i>Calcutta</i> , Asiatic Society of Bengal.
<i>Boroszló</i> , Verein für Geschichte u. Alterthümer Schlesiens.	„ Indian Museum.
„ Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer.	<i>Cambridge</i> (Angolország), Cambridge Philosophical Society.
<i>Brünn</i> , Mähr.-schlesische Gesellschaft f. Ackerbau.	„ Museum of Comparative Zoology.
„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.	<i>Catania</i> , Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
<i>Brüsszel</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.	<i>Cherbourg</i> , Societé des Sciences Naturelles et Mathématiques.
„ Societé Numismatique.	<i>Christiania</i> , Societé des Sciences.
„ Societé d. Bollandistes.	„ Univers. R. d. Norvége.
<i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség.	<i>Cincinnati</i> (Ohio U. S. A.), Office of the Lloyd Library.
„ Vallás- és közokt. min.	<i>Danzig</i> , Naturforsch. Gesellschaft.
„ Képviselőh. könyvtára.	<i>Darmstadt</i> , Histor. Verein.
	<i>Déva</i> , Hunyadmegyei régészeti és történ. társulat.
	<i>Dijon</i> , Acad. des Sciences et Belles Lettres.
	<i>Dorpat</i> (Jurjev), Estnische Gelehrte Gesellschaft.

- Dorpat*, Meteorol. Observatorium.
Drezda, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 „ R. College of Physicians.
Erlangen, Physik. medicinische Societät.
Florenz, Accademia della Crusca.
 „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 „ Bibl. Nationale centrale.
 „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 „ R. Istituto di Studi Superiori storico-practici di Firenze.
Frankfurt a/M., Physikal. Verein.
Frankfurt a O., Naturwissenschaftlicher Verein.
Genf, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Univ. Biblioth.
Glasgow, Library of university.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
Graz, Hist. Verein f. Steiermark.
 „ Akademischer Leseverein.
 „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
 „ Bibliothek der k. k. Technischen Hochschule.
Gyulafehérvár, Batthyányi könyvt.
 „ Alsófehm. tört. rég. és természettud. egylet.
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Societät der Wissenschaften.
- Helsingfors*, Finnische Literarische Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 „ Finnische Alterthums-Gesellschaft.
 „ Soumalais Ugrilainen Seura.
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüringischen Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
Kassa, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egylet.
Kiel, Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
Königsberg, Physikalisch - ökonomische Gesellschaft.
Kopenhagen, Académie Royale.
 „ Société R. des Antiquaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandaise d'Antiquités.
Lemberg, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.
Liège, Inst. Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.

- Lipscse*, Museum für Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
Lisszabon, Académia Reale des Sciencias.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Inst. of Great-Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
Losonc, Közkönyvtár.
Lócse, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museums-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Lyon, Bibliothèque de l'Université.
Madrid, Acad. Reale de Sciencias exactas.
Magyar-Óvár, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.
Mainz, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
Manchester, Literary and Philosophical Society.
Manila, Departement of the Interior the Ethnological Survey for the Philippine Islands.
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseille, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montana, Biological Station
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
Moszkva, Société d'Archéologie.
 „ Société Imp. des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
Moszkva, Lazarevskij Institut.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Histor. Verein von Oberbaiern.
 „ Kais. Technische Hochschule.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ „ Szász nemz. levéltár.
Nagy-Szeben, Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
Nagy-Várád, Biharm. rég. egylet.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Nápoly, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Mathematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
 „ Bibliotheca Nazionale.
 „ Società Napoletana di Storia Patria.
New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society.
 „ „ New-York St. Library.
 „ „ Americ. Mathem. Society.
Nürnberg, Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
 „ Annuaire Géolog. Universal.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Penango-Monferrato, Deutsches Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
Philadelphia, Philos. Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egy.
Prága, Museum d. Königr. Böhmen.

- Prága*, K. Böhm. Ges. d. Wissensch.
 „ Verein für Geschichte der
 Deutschen in Böhmen.
 „ Verein böhm. Philologen.
 „ Český Lid.
 „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k.
 k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein.
 für die Oberpfalz.
Rennes, Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u.
 Alterthumskunde der russischen
 Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
Róma, Accademia de Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di
 Storia Patria.
 „ Direction générale de la
 Statistique.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
Sao Paulo (Brazilia), Museo
 Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
Simla (India), Archaeolog. Survey
 Departm. of India.
Spalato, K. k. Archaeolog. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets His-
 torie och Antiquitets
 Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u.
 Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer
 Zweigverein des Vo-
 gesenclub.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des
 Sciences.
 „ „ Comm. Imp. Archéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géogra-
 phique de Russie.
Szent-Pétervár, Császári egyetemi
 könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi ter-
 mészettud. társulat.
Temesvár, Délmagyarországi tör-
 ténelmi és régészeti
 Társulat.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storico Na-
 turali.
Triest, Società Adr. di Scienze Nat.
Ujvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst und Alter-
 thümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Varsó, Mathemat. - physikalische
 Abhandlungen.
Velence, R. Archivio di Stato.
 „ Istituto R. Veneto delle
 Scienze ed Arti.
Washington, United States Geolo-
 gical Survey.
 „ Department of Agri-
 culture of the United
 States of America.
 „ Smithsonian Institution.
Weimar, Statist. Bureau d. Ver-
 einigten Thüringischen Staaten.
Wiesbaden, Verein f. Nassauische
 Alterthumskunde u. Geschichts-
 forschung.
Zágráb, Akadémia könyvtára.
 „ Egyetem könyvtára.
 „ Múzeum könyvtára.¹
 „ Horvát arch. társaság.
 „ Horvát-szlavon-dalmát
 országos levéltár.
Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtárnokságot a rendes könyvtári munkálatokon kívül, minők a könyvek köttetése, lajstromozása, czédula-katalogus készítése, még egy fontos dolog foglalkoztatta. A könyvtárnak tudvalevőleg egyik becses része az akadémiák és tudományos társulatok kiadványai. Hogy a közönség tájékozhasssa magát, mely akadémiák és tudományos társulatok kiadványai találhatók a könyvtárban, továbbá minő folyóiratok vannak meg, az Akadémia összes ülése, a főkönyvtárnok indítványára 1905. május 29-én elhatározta, hogy a folyóiratok és időszaki kiadványok jegyzéke kinyomattassék. Ez egyúttal lehetővé teszi a hiányok könnyebb kiegészítését. E jegyzék összeállítása és sajtó alá rendezése különösen igénybe vette a könyvtárnokság munkaidejét. A jegyzék az év folyamán meg is jelent s az Akadémia tagjainak s nagyobb könyvtáraknak és tanintézeteknek meg is küldetett.

A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanúskodnak. A rendezett tudományszakok száma 54; ezek 74,750 munkát foglalnak magukban, és pedig:

Bibliographia 1280, Encyklopaedia 155, Philosophia 1697, Mythologia 123, Theologia 4869, Paedagogia 2442, Széptudomány 974, Anthropologia 560, Jogtudomány 1354, Magyar Jogtudomány 1939, Politika 3038, Magyar Politika 2794, Magyar országgyűlés 95, Történelem 6412, Magyar Történelem 3316, Életírás 3301, Földrajz 1115, Magyar Földrajz 606, Térképek 932, Utazás 1379, Statisztika 814, Schematismus 288, Haditudomány 1052, Régészet 1519, Éremtudomány 243, Matematika és csillagászat 1251, Természettudomány 248, Természettan 1043, Vegytan 470, Természettörténet 139, Állattan 742, Növénytan 474, Ásvány- és földtan 589, Gazdaságtan 4750, Orvostudomány 2613, Nyelvtudomány 2281, Classica-philologia 896, Görög irodalom 910, Latin irodalom 950, Új-latin irodalom 829, Magyar nyelvészet 630, Régi magyar irodalom 665, Magyar irodalom 5026, Germán irodalmak 1984, Francia irodalom 1067, Olasz irodalom 285, Szláv irodalmak 485, Keleti irodalmak 1946, Incunabulum 402, Akadémiák és társulatok kiadványai 645, Magyar Akadémia kiadványai 386, Magyar folyóiratok 401, Külföldi folyóiratok 306, Bolyaiana 39.

1905-ben a rendezett munkák száma 73,048-at tett. A lefolyt évben mintegy 1760 munkáról készült inventarium, szakkatalogus és általános czédula-katalogus számára czímmás.

A szakkatalogus áll 113 kötetből és 48 czédulatokból. Az általános czédula-katalogus 169 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása, a járulék-napló kimutatása szerint, a következő: Vétel útján 471 mű 934 kötetben, 656 füzetben és 9 kötet

kézirat. Köteles példányként 283 nyomda 8577 művet 1783 kötetben, 7142 füzetben, 310 zeneművet 13 kötetben és 381 füzetben, továbbá 138 lapra terjedő térképet küldött be. 216 akadémiától és tudományos társulattól 867 művet 558 kötetben és 770 füzetben, továbbá 1 térképet kapott a könyvtár. Magánosoktól ajándékképen 206 mű 83 kötetben, 147 füzetben érkezett a könyvtárba. Az Akadémia saját kiadványai-ból 31 művel 38 kötetben, 35 füzetben szaporodott a könyvtár.

A könyvtár olvasótermében a lefolyt évben 6543 olvasó 8891 művet használt, míg házi használatra 146 kölcsönző 693 művet vett ki.

Az Akadémia Goethe-gyűjteménye is szaporodott vásárlás és ajándékozás útján. A könyvgyűjtemény mintegy 25 kötettel gyara-podott. A gyűjteményt az elmúlt évben is számosan látogatták. Szá-muk körülbelül 300-ra ment, a kik közül többen használták is a könyvtárt. A használt munkák száma mintegy 180-ra tehető.

A kéziratárban a *M. Irod. Levelezés* című VIII-ik szak rende-zése folytatódott. 130 kötetben elhelyezett 396 kézitról, 19,136 levél-ről és 259 oklevélről 3192 czédula készült. Így a tavaly kimutatot-takkal együtt e szak katalógusa 5338 czédulából áll, a mely 170 kötetben elhelyezett 684 kézitról, 25,534 levélről és 259 oklevélről nyújt felvilágosítást. A levelek és kéziratok nagyrészből új palliumo-kat kaptak és az egyes köteteken belül úgy csoportosítottak, hogy könnyebben fellelhetők legyenek. Így pl. az oklevelek mindegyike külön palliumot kapott és ezek chronologiai sorrendbe tétettek. Az irodalmi levelek közül az ugyanattól a levélírótól ugyanahhoz az egyénhez intézettek közös palliumot kaptak, a melyen belül chrono-logiai egymásutánban vannak, míg a palliumok az egyes kötetekben az írók és a címzettek nevei szerint betűrendben vannak elhelyezve. KÉGL SÁNDOR úr, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, szíves volt a keleti (ú. m. perzsa, arab és török) kéziratokról részletes czédula-katalógus elkészítését magára vállalni s már eddig is 45 perzsa, 42 arab és 59 török kézirattal készült el. Rendezés alá került LINDNER ERNŐ gyűjteménye és az újabb szerzemények is.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1905—6-ban megvételtek:

Acta Salzbargo-Aquilejensia. I. 1. 2. Graz, 1903.

Acta Tirolensia. 1. 2. Bd. Innsbruck, 1886—1899.

Acta Tomiciana. XII. Posnaniae, 1906.

Analecta Vaticano-Belgica. Vol. I. Romae, 1906.

Briefe und Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. X. Bd. München, 1906.

BROGLIE, DUC DE. *Correspondance inédite.* Tome III. Paris, 1906.

Calender of State Papers, Domestic Series of Charles II. Vol. I—XVI. Lodon, 1864—1904.

Calender of State Papers, Foreign Domestic of the Reign of Henry VIII. Vol. XIX. 1. XX. 1. London, 1905.

Codex diplomaticus Cavensis. Vol. I—VIII. Mediolani, Napoli, 1874—93.

Die Chroniken der deutschen Städte. 29. Bd. Leipzig, 1906.

Denkwürdigkeiten des Markgrafen Wilhelm von Baden. Heidelberg, 1906.

Deutsche Reichstagsakten. X. 2. Gotha, 1906.

Fonti per la Storia d'Italia. Nro 1—9., 11., 12., 15—27., 29—36., 40. Roma, 1887—1904.

Hansische Geschichtsquellen. Neue Folge. I—III. Bd. Leipzig, 1899—1906.

KROLLMANN. *Die Selbstbiographie des Burggrafen Fabian zu Dohna.* Leipzig, 1905.

MARTENS. *Recueil général des traités.* 33. I—II. Leipzig, 1906.

Miscellanea di storia patria Veneta. Toms. X., XI. 1. Venezia, 1905/6.

Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. VI. 1. Hannover, Leipzig, 1906.

Monumenta Germaniae Historica. Leges IV. Constitutiones IV. 1. Hannover, Lipsiae, 1906.

Monumenta Germaniae Historica. Leges III. Constitutiones III. 2. Hannover, Lipsiae, 1906.

Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum Karolinorum. I. Hannover, Lipsiae, 1906.

Monumenta Historica Ducatus Carinthiae. IV. 2. Klagenfurt, 1906.

Monumenta Historiae Warmiensis. Bd. IX. 1. 2. Braunsberg, 1905/6.

MURATORI. *Rerum Italicarum Scriptores.* Fasc. 34—41. Citta di Castello. 1905—6.

NESSELRODE. COMT DE. *Lettres et Papiers.* 1760—1850. I—IV. Tome. Paris.

Neues Preussisches Urkundenbuch. Ostpreussischer Teil. II. Abt. II. Bd. 1., 2. Leipzig, 1891. — Westpreussischer Teil. II. Abt. I. Bd. Danzig, 1884—87.

Nuntiaturberichte aus der Schweiz seit dem Concil von Trient. I. Solothurn, 1906.

Oesterreichische Urbare. I. 1. II. 1. Wien, Leipzig, 1904—6.

Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. XXXI. Bd. Berlin, 1906.

Pommerisches Urkundenbuch. V., VI. Bd. 1. Stettin, 1903—6.

Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde. XX., XXVII. Bd. Bonn, 1906.

Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens. XXII. Bd. Hannover, Leipzig, 1906.

- Quellen zur Geschichte der Stadt Wien.* I. Abt. V. Bd. Wien, 1906.
Quellen zur Geschichte der Stadt Worms. I—III. Band. Berlin, 1886—93.
Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte. XI. Bd. Paderborn, 1906.
Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven. I—VIII. Bd. Roma, 1897—1905.
Quellen zur Lothringischen Geschichte. III., IV. Bd. Metz, 1906.
Quellen zur Schweizer Geschichte. XXIV. Bd. Basel, 1905.
Regesta Pontificum Romanorum. Italia Pontificia. Vol. I. Berlin, 1906.
Regesta Regni Hierosolymitani. 1097—1291. Oeniponti, 1893.
SCHOMBBAUM. *Zur Politik des Markgrafen Georg von Brandenburg.* München, 1906.
TACCONE-GALLUCCI. *Regesti dei Romani Pontifici.* Roma, 1902.
Urkundenbuch der Abtei St. Gallen. V. 1. St. Gallen, 1904.
Urkundenbuch der Stadt Aussig. Prag, 1896.
Urkundenbuch der Stadt Basel. I—IX. Basel, 1890—1904.
Urkunden u. Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. XIX. Bd. Berlin. 1906.
Württembergische Geschichtsquellen. I—IV., VIII. Bd. Stuttgart, 1894—1904.
Die Züricher Stadtbücher. I—III. Band. Leipzig, 1899—1906.

IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1906-ban.

Az Akadémia vagyona az év elején 5.731,323 kor. 56 fillért tett, az év végén pedig 5.764,133 kor. 16 fillért. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 32,809 kor. 60 fillér. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok:

a) Székely kivándorlási alap	51,549	kor.	93	fill.
b) herczeg Czartoryski-alapítvány	3,688	„	54	„
c) Reguly-alap	2,878	„	45	„
d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	1,058	„	88	„
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	26,797	„	49	„
f) Kazinczy-alap készpénzben	11,053	„	68	„
g) Semsey-alapítvány	200,000	„	—	„
h) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	9,884	„	30	„
i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	58,466	„	20	„
k) Goethe-alapítvány	4,203	„	97	„
l) Erzsébet királyné emlékmű-alap	7,323	„	32	„
m) Gr. Kuun Géza alapítványa	8,211	„	55	„

Bevétele volt az Akadémiának 391,345 kor. 75 fillér (ebből országos dotatio 99,000 kor.), *kiadása* pedig 424,123 kor. 28 fillér. Hagymányokból és alapítványokból befolyt a múlt évben 42,505 korona 49 fillér; pályadíjakra fordítottatott 33,066 kor. 66 fillér.

Az 1907. évi *előirányzat* 389,160 kor. 46 fillér bevételt és ugyanannyi kiadást tüntet fel.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő 206. füzetében.

X.

Az Akadémia halottjai 1906/1907-ben.

Igazgató tag:

GR. KÁROLYI SÁNDOR. *Meghalt 1906. április 24-én.*

Tiszteleti tagok:

BR. RADVÁNSZKY BÉLA, ig. t. *Meghalt 1906. május 2-án.*

GR. ZICHY JENŐ. *Meghalt 1906. december 26-án.*

Rendes tagok:

HEGEDŰS SÁNDOR. *Meghalt 1906. december 28-án.*

HÖGYES ENDRE. *Meghalt 1906. szeptember 8-án.*

KÖRÖSY JÓZSEF. *Meghalt 1906. június 23-án.*

Levelező tagok:

ACSÁDY IGNÁCZ. *Meghalt 1906. december 17-én.*

CSAPLÁR BENEDEK. *Meghalt 1906. augusztus 19-én.*

FAYER LÁSZLÓ. *Meghalt 1906. november 9-én.*

THURY JÓZSEF. *Meghalt 1906. május 22-én.*

TORMAY BÉLA. *Meghalt 1906. december 29-én.*

WOSINSKY MÓR. *Meghalt 1907. február 22-én.*

Külső tagok:

ASCOLI ÉZSALÁS. *Meghalt 1907. január 24-én.*

BERTHELOT MARCELLIN. *Meghalt 1907. márczius 18-án.*

BOLTZMANN LAJOS. *Meghalt 1906. szeptember 5-én.*

MENDELEEFF DIMITRIJ JOANOVICS. *Meghalt 1907. febr. 2.*

MOISSAN HENRY. *Meghalt 1907. február 20-án.*

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1907 április 8-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Baksay Sándor, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczy József, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlai Gyula, Hegedüs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kégl Sándor, Lehr Albert, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Csánki Dezső, Fejérpataky László, Ortway Tivadar, Pauer Imre r. tt. — Borovszky Samu, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

83. BAKSAY SÁNDOR r. t.: „Az Odisseia negyedik éneke.“ Székfoglaló. — Rendes tagsági oklevelének kiadása elrendeltetik.

84. ASBÓTH OSZKÁR l. t.: „Szláv jövevényszavaink.“

85. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és ASBÓTH OSZKÁR l. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1907 április 15-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, br. Forster Gyula, br. Nyáry Jenő, Plósz Sándor t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Hampel József, Kautz Gyula, Ortway Tivadar, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Csontos János, Ferdinándy Géza, Fináczy Ernő, Gaal Jenő, Kollányi Ferencz, Kunz Jenő, Magyar Gyula, Nagy Géza, Nagy Gyula, Reiner János, Réthy László, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Badics Ferencz, Katona Lajos, Melich János l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

86. SEBESTYÉN GYULA l. t. széklet foglalt „A hun-székely hagyomány“ cz. értekezésével. — Tagsági oklevelének kiadása határozottatik.

87. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HAMPEL JÓZSEF r. és SEBESTYÉN GYULA l. tagokat kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1907 április 22-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: ENTZ GÉZA, b. EÖTVÖS LORÁND, FRÖHLICH IZIDOR, HORVÁTH GÉZA, ILOSVAY LAJOS, KLEIN GYULA, KRENNER JÓZSEF, LENGYEL BÉLA, SZILY KÁLMÁN r. tt. — *Daday Jenő*, FRANZENAU AGOSTON, GALGÓCZY KÁROLY, KALECSINSZKY SÁNDOR, KÖVESLIGETHY RADÓ, LÖRENTHEY IMRE, MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR, ÖNÖDI ADOLF, RADOS GUSZTÁV, RÁTZ ISTVÁN, TANGL FERENCZ, ZIMÁNYI KÁROLY l. tt. — *Más osztályokból*: BERZEVICZY ALBERT t. t. — HEINRICH GUSZTÁV, ORTVAY TIVADAR, PAUER IMRE r. tt. — ASBÓTH JÁNOS l. t. — Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

88. ZIMÁNYI KÁROLY l. t.: „Haematit a Kakukhegyről a Hargitában.“

89. TANGL KÁROLY részéről: „A gázok dielektromos állandóságáról magas nyomásoknál“, előterjeszti br. EÖTVÖS LORÁND r. t.

90. Ifj. ENTZ GÉZA részéről: „A Tintinnidák szervezete“, előterjeszti Daday Jenő l. t.

91. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére br. EÖTVÖS LORÁND r. és ZIMÁNYI KÁROLY l. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s .

1907 április 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: báró FORSTER GYULA, PLÓSZ SÁNDOR t. tt. — CONCHA GYÖZÖ, báró EÖTVÖS LORÁND, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, FRÖHLICH IZIDOR, GOLDZIHER IGNÁCZ, ILOSVAY LAJOS, KAUTZ GYULA, KLEIN GYULA, KÖNIG GYULA, LÁNG LAJOS, LENGYEL BÉLA, ORTVAY TIVADAR, PAUER IMRE, SZILY KÁLMÁN, ifj. SZINNYEI JÓZSEF, VÉCSEY TAMÁS, WLAŚSICS GYULA, ZSILINSZKY MIHÁLY r. tt. — ANGYAL DÁVID, ASBÓTH JÁNOS, BADICS FERENCZ, BALOGH JENŐ, BOROVSKY SAMU, DÉZSI LAJOS, FERENCZI ZOLTÁN, GAAL JENŐ, KATONA LAJOS, KOLLÁNYI FERENCZ, KÖVESLIGETHY RADÓ, LÖRENTHEY IMRE, MARCZALI HENRIK, MELICH JÁNOS, NAGY GYULA, NÉGYESY LÁSZLÓ, ÖNÖDI ADOLF, ÓVÁRY LIPÓT, RADOS GUSZTÁV, REINER JÁNOS, TAGÁNYI KÁROLY, TÉGLÁS GÁBOR, THIRING GUSZTÁV, WERTHEIMER EDE l. tt. — Jegyző: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár.

91. ZSILINSZKY MIHÁLY r. t. fölolvassa emlékbeszédét báró RADVÁNSZKY BÉLA t. és ig. tag felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

92. Elnök úr jelenti, hogy az 1906. évi Wodianer-díj nyertesei, FÖLDES JÁNOS sopronmegyei rétfalusi állami igazgató-tanító és CSURKA ISTVÁN debreczeni felekezeti tanító, lakóhelyük távolága miatt nem jelenhettek meg személyesen, miért is a megszavazott jutalom nekik postán fog megküldetni. — Tudomásul van.

93. A III. osztály jelenti, hogy a nemzetközi zoológiai congressusra (Boston, 1907. augusztus) HORVÁTH GÉZA r. tagot, az Aldrovandi Ulysses-ünnepélyre (Bologna, 1907. június) ENTZ GÉZA r. tagot, a Linné-ünnepélyre (Upsala, 1907. május) MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. tagot küldi ki. — Tudomásul van.

94. Főtitkár jelenti, hogy a magyar jogászegyletnek Fayer László-ünnepélyén (április 14.) a M. Tud. Akadémiát Wlassics Gyula r. és ig. tag, a Szent-István-Társulatnak Csaplár Benedek-ünnepélyén (április 11.) a főtitkár képviselte. — Tudomásul van.

95. Főtitkár jelenti, hogy meghívók érkeztek a londoni geológiai társaság jubiláris ünnepélyére (f. évi szept. 26—28.), a II. nemzetközi egészségügyi congressusra (f. évi augusztus 5—10.), a győri Révai Miklós-emlékünnepélyre (f. évi május 12.) és az EMKE Árpád-ünnepélyére (f. évi május 5.). — Az első kiadatik a III., a második a II., a harmadik az I. osztálynak, a negyedik ünnepélyen az Akadémia képviselőtársaság Csengeri János l. tag kéréstől föl.

96. Főtitkár jelenti, hogy az Orsz. Magy. Kir. Zeneakadémia meghívta Akadémiánkat f. évi május hó 12—16-án tartandó jubiláris és házfelavató-ünnepélyére. — Közhírré tétetik.

97. Vonatkozással az 1907 márczius 19-én tartott összes ülésnek 70. sz. határozatára (főnt 332. l.), javasolja a III. osztály, hogy tartassék meg az Edl-Holczer-féle alapítvány célzata és ennek értelmében fordíttassanak kamatai utazási ösztöndíjakra oly módon, hogy minden második évben 2400 korona összegű ösztöndíj adassék fölváltva egy okleveles orvosnak, illetőleg technikusnak, a ki megelőző öt év folytán szerezte oklevelét és azóta is a tudományos pályára való rátermettségének bizonyítékait adta. — Elfogadtatik.

98. Vonatkozással az 1907 márczius 19-én tartott összes ülésnek 71. sz. határozatára (főnt 332. l.), javasolja a III. osztály, hogy az Udvardy-Cserna János-alapítványnak esedékessé vált kamatai fordíttassanak a mérnöki szakirodalom körébe tartozó munka támogatására. Tekintettel arra, hogy az esedékes összeg minden 25-ik évben áll rendelkezésre, legezelszerűbbnek tartanák, ha a mérnöki irodalom éppen 25 éves történetének megíratására fordíttatnék. — Elfogadtatik.

99. A III. osztály Kövesligethy Radó l. tag indokolt jelentése alapján javasolja, hogy Akadémiánk lépjen be az „International Union for Cooperation in Solar Research” tagjainak sorába és bizottságába küldje ki Konkoly Thege Miklós t. és Gothard Jenő l. tagokat. — Elfogadtatik.

100. Főtitkár jelenti, hogy a bécsi cs. kir. földrajzi társulat a fennállásának 50. évfordulója alkalmából kiadott Wolfgang Lazius-féle térképekből a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium közvetítésével egy tiszteletpéldányt küldött Akadémiánknak. — Köszönettel vétetik.

101. Főtitkár jelenti, hogy a Semmelweis-emlékbizottság emlékérmét küldött az Akadémiának. — Köszönettel vétetik és a könyvtárban elhelyeztetik.

102. A Széchenyi-Múzeum számára gróf Széchenyi Géza beküldte Kováts Józsefnek „Széchenyi István emlékezete” cz. odájának kéziratát. — Köszönettel vétetik.

103. Az akadémiai könyvtár számára az április havi kimutatás óta a következő adományok érkeztek: 1. Fabriczy Kornél t. tagtól: 7 drb. műtörténeti értekezés. — 2. Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól: Séták. — 3. Sebestyén Gyula l. tagtól: A hun-székely hagyomány. — 4. Herz Miksa k. tagtól: Catalogue raisonné des monuments exposés dans le Musée national de l'art Arabe. — 5. Setälä E. N. k. tagtól: Finnisch-Ugrische Forschungen. — 6. Jagić V. k. tagtól: Psalterium Bononiense. — 7. A M. Földrajzi Társaságtól: A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei (6 füzet). — 8. Az állatorvosi főiskola rektori hivatalától: 3 (füzet) értekezés. — 9. Gr. Zselénszki

Róberttől: Agrárpolitikai észrevételek. — 10. Dr. Veress Endrétől: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684—86-iki ostromáról. — 11. Dr. Weinek Lászlótól: Astronomische Beobachtungen an der k. k. Sternwarte zu Prag. — 12. Sándor Józseftől: Az E. M. K. E. 1907. évi jelentése. — 13. Scholtz Bélától: Nagyvárad várának története. — 14. Dr. Solymossy Sándortól: A lira és epika eredetéről. — 15. Ilirschfeld Károlytól: Emlékbeszéd. — 16. Kovács Miklóstól: Humoreszkek. — 17. Fodor Istvántól: A füstnélküli város. — 18. Szentgyörgyi György Gusztávtól: Pál Mester. — 19. Dr. Fialovszky Lajostól: Dziela Krasickiego. — 20. Oltványi Ottótól: Jubiláris tanyai alapítvány. — 21. Malagola Carlótól, a bolognai egyetem tanárától és a velencei állami levéltár igazgatójától, következő munkái: 1. Monografie storiche sullo studio Bologna, sok becses adattal a bolognai egyetemet illetőleg. 2. Il Cardinale Alberoni e la Repubblica di San Marino. 3. Della vita e delle opere di Antonio Urceo detto Codro. Studie sicerche. 4. La R. Deputazione di Storia Patria per le Provincie di Romagna dal 1860 al 1894. 5. Deutsche Revue Malagolának II. Rákóczi Ferenczről írt munkájával. 6. L'archivio di Stato di Bologna dalla sua istituzione a tutto il 1882. 7. L'Archivio di Stato di Bologna dal 1887 a tutto il 1892. 8. L'Archivio di Stato di Bologna Relazioni annuali. 9. Catalogo del Museo del'ottavo Centenario dello Studio Bolognese. 10. Programma per il corso di Paleografia e diplomatica latina. 11. Guglielmo Berchet e la sua opera storica. 12. Per le nozze di Sacripante-Vitutu Loratelli. 13. Nozze di Ferrari-Della Zoppa. — 22. A de Marignac-családtól: Oeuvres Complètes de I. C. Galissard de Marignac. — 23. Petrov A.-tól: 4 drb. értekezés. — 24. A „Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde“ szerkesztőségétől: Opuscula Selecta Neerlandicorum de arte medica. — 25. L. Langetól: The River Pilcomayo. — 26. Dr. Kuhlmann tanártól: Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde. — Köszönettel vétetnek.

104. A M. Tud. Akadémia kiadásában 1907 április havában a következő kiadványok jelentek meg: 1. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. 4. sz. (208. füz.) — 2. Mathemat. és Természettudományi Értesítő. XXV: 1. sz. — 3. Goldziher Ignác: Emlékbeszéd gróf Kuun Géza tiszteleti és igazgató tag felett. (Emlékbeszéd. XIII. köt. 4. sz.) — 4. Némethy Géza: P. Ovidii Nasonis Amores. (Editiones criticae scriptorum Graecorum et Romanorum etc.) — 5. Dr. Lukinich Imre: I. Rákóczi György és a lengyel királyság. (Történettud. Értekezések. XXI. 4. sz.) — Tudomásul vétetik.

105. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY és WLASSICS GYULA r. tagokat kéri föl.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

A nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom ez évben a nyelvészeti tudomány szakot illetvén, a javaslat tételre kiküldött bizottság (Ponori Thewrewk Emil t. t., Simonyi Zsigmond r. t., Asbóth Oszkár, Petz Gedeon és Gombocz Zoltán l. tt.) több ülésben szemlét tartott az 1900—1906-ig terjedő évkörben megjelent nyelvtudományi munkák fölött, a melyek az Akadémiához a kitűzött határidőig beküldettek, vagy a melyeknek megjelenéséről a bizottság tagjainak tudomásuk volt.

A bizottság, mérlegelve az utolsó hét év alatt megjelent kiválóbb nyelvtudományi munkák jelességeit és hiányait, egyértelműen a következő műveket tartotta első sorban kiemelendőknek:

Melich János: Szláv jövevényszavaink. I. köt. 1. és 2. rész. 181+448 lap. Budapest, 1903—1905. Az első részben a legrégebb szláv nyelvmlékek szókészlete alapján azt bizonyítja, hogy a X—XI. századbéli szláv eredetű köz-magyar szavak között a bolgár-szerbek mellett vannak dunántúli szlovén eredetűek is.

A második, terjedelmesebb és becsebb rész a magyar nyelv keresztény terminológiájával s a vele kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik és így tárgyánál fogva önálló egésznek is tekinthető.

E széleskörű s a részletekbe menő fejtegetések során a szerzőnek sikerült Árpád-kori művelődéstörténetünknek két fontos kérdését, a magyar nyelv keresztény terminológiájának s a latin-betűs írás eredetének kérdését tisztáznia.

Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény. I—IV. 1902.

Fontosságát főlegesen bővebben fejtegetnünk; a vogul nyelvre, a mely az osztjakkal együtt első sorban érdekli a magyar nyelvtörténet kutatóját, eddig csak kezdetleges vagy hiányos följegyzések állottak rendelkezésünkre. Munkácsi gazdag tartalmú, majdnem az egész vogul nyelvterületre kiterjedő gyűjteménye először juttatott megbízható nyelvanyag birtokába, s noha nem szorosabban vett elméleti munka, közvetve máris fontos szerepe volt a finnugor összehasonlító nyelvészet és a magyar nyelvtörténet újabb fejlődésében.

Pápay József: Osztják népköltési gyűjtemény. Budapest. 1905. LXXXII + 283 l. Pápay osztják népköltési gyűjteménye méltán sorakozik a Munkácsi-féle vogul gyűjtemény mellé. Az északi osztják nyelvre Ahlqvist kisterjedelmű s hiányos szöveggyűjteményén és szövegein kívül nyelvészeti földolgozásra alkalmas anyagunk nem volt. Reguly értékes gyűjtése az Akadémia kéziratárában megfejtetlenül hevert. Pápay, mint a Zichy-féle harmadik ázsiai expeditio nyelvész-tagja, egy esztendőt töltött az északi osztjakok földjén, nyelvüket elsajátította, s így sikerült neki az a rendkívül nehéz föladat, a melylyel elődei hiába próbálkoztak meg, t. i. a Reguly-féle gazdag s tartalmilag is értékes gyűjtések megfejtése s a tudomány számára való értékesítése.

Ezek alapján a bizottság egyhangúlag azt javasolta, hogy a nagyjuttalmat ossza meg az Akadémia *Melich János* „Szláv jövevényszavaink“ című műve s *Munkácsi Bernát* „Vogul népköltési gyűjteménye“ között; a Marczibányi-mellékjuttalommal pedig *Pápay József* „Osztják népköltési gyűjtemény“ című munkáját tüntesse ki.

Az osztály a bizottság javaslatát elfogadta.

Az osztály javaslata alapján a nagygyűlés a nagyjuttalmat *Melich János* és *Munkácsi Bernát* között megosztotta, a Marczibányi-mellékjuttalmat pedig *Pápay József*nek ítélte oda.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A Sámuel-díj ügyében kiküldött bizottság (Simonyi Zsigmond r. t., Szinnyi József r. t. és Petz Gedeon l. t.) az 1906. évben megjelent kisebb nyelvtudományi értekezések közül különösen *Schmidt Henrik dr.-nak A hangváltozás törvényszerűségről, a kfn. nyelvjárások fejlődése alapján cz. dolgozatát (Nyelvtudományi Közlemények XXXVI. köt.)* tartotta figyelemreméltónak. Az értekező mindenekelőtt a hangváltozások törvényszerűségére vonatkozó újabb nézeteket ismertetve és bírálva azt a fölfogást vallja helyesnek, hogy a hangváltozás lényegében véve nem egyéb, mint a beszélő szervek működése módjának változása a hangképzésnél, — e fölfogásból azután önként következik a minőségi hangváltozások kivételnélkülisége és törvényszerűsége. Majd a német nyelvjárások jelenségei alapján kimutatja, hogy főleg a magánhangzórendszer körében végbement *minőségi* hangváltozások között szerves kapcsolat van; a magánhangzók *menyiségi* változásaiban azonban nem lehet ily következetességet és törvényszerűséget megállapítani. Végül helyesen rámutat arra, hogy az egyes hangváltozások vizsgálatában az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani ezeknek egymással való kapcsolatára, s hogy

a nyelvjárások hangváltozásaiiban nem számtalan összefüggés-nélküli jelenséget, hanem egységes, szerves folyamatokat kell látnunk. Az értekezés az újabb nyelvlélektani irodalomban való alapos tájékozottságról, általános szempontok kereséséről és helyes nyelvészeti módszerről tanúskodik s ekkép kiválóan érdemes a jutalomra.

A bizottság e mellett dicsérettel említi meg *Horváth Endrének A bakonyulji nyelvjárás* cz. dolgozatát (Nyelvészeti Füzetek 34.) az anyaggyűjtés gazdagságáért és pontosságáért. Figyelemreméltó értekezések még *Szolár Ferencz és Szeremley Császár Loránd* jelentéstanulmányai (Ny. F. 35—36.) és *Buzás Győző* tanulmánya a németes összetételek történetéről (Magyar Nyelvőr XXXV.).

Az osztály a bíráló bizottság javaslatát elfogadta, s a nagygyűlés is hozzájárult.

III.

Jelentés a Nádasdy-pályázatról.

A Nádasdy-pályázatban 48 elbeszélő költemény vett részt. A kiküldött bíráló bizottság (Baksay Sándor r. t., Lehr Albert és Hegedüs István l. tt.) terjedelmes jelentésben számolt be az osztályban a pályázat eredményéről. E jelentés szerint csak nyolcz mű érdemel figyelmet, s ezek közül a XX. sz. (Úttalan utakon), XL. sz. (A krasznai körorvos), XLVII. sz. (Asszonyforradalom) és XLVIII. sz. (Verses beszély) már költői műveknek mondhatók, irodalmi színvonalon állanak, egyes jeles részleteket tartalmaznak, de azt a magasabb mértéket, a melyet a Nádasdy-pályázatnál alkalmaznunk kell, mégsem ütik meg.

Négy pályamű olyan alkotás, a melyre való tekintettel ezt a pályázatot sikerültnek lehet mondani. Négy különböző conceptio: egy népmese, egy bibliai eposz, egy Puskin szellemében írt eleven rajz a mai társadalom életéből és egy megkapó lelki rajz, a melynek nemes motivuma a hazaszeretet. A népmese az V. sz.: *Levente királyfi*; a bibliai eposz a XXV. sz.: *Sámson*; a jelen társadalmi életből merített két mű: a XXVIII. sz.: *Új emberek* és a XXXVI. sz.: *Bazsilkom* érték tekintetében egymással vetekednek. Az *Új emberek* a realitás kellő közepéből merített tárgy, a valónak hű, de nem „égi mása“. Egy előkelő ház gyermeke, Pendency Sándor azért válik új emberré, mert mérnök lesz, gyárat alapít; egy szerény plébános öcsce publicista, képviselő lesz, A leány, a ki előbb Pendency Sándor új eszméiért lelkesül, a léha, csécsap, de nagyúrías, mulatós Bak Józsiért hagyja cserben az előbb szeretett ifjút. Hibátlan, könnyű verselés, szép nyelv, jó rímek, eleven, törülmetszett realitás levegője vesz körül. E tulaj-

donságok okozták, hogy a bizottság kebelében hosszú vita folyt a felett, hogy ne adja-e a koszorút ennek.

De a bizottság többsége a pályadíjat a XXXVI. sz. pályaműnek ítélte oda, a melynek címe: *Bazsilikom*. Jeligéje: „Hazádnak rendületlenül“. Meséje nem gazdag, röviden ennyiből áll: Véghi úr, miután az apjától erősen megrongált vagyron maradványát szerencsétlenül elgazzdálkodta, kimegy Amerikába, ott egyik bukásból a másikba bukdácsolva, végre egy kétségbeesett utolsó ötletéből aranyat megy ásni; meggazdagszik, kihívja magához Erzsók nénit, a ki ki is megy hozzá és egy cserép bazsilikomot visz neki ajándékba. A bazsilikom illata felkelti lelkében az alvó honszerelmet, s haza megy. De mennyi névtelen, jól ismert alak, megszokott vagy új köntösében rajzik e főalak körül! Az olvasónak elgondolkodásra, sőt elmélyedésre anyagot szolgáltató mennyi mély gondolat, élénk rajz teszi életteljessé e lelki rajzot! Minő biztos kéz a festésben, tisztaság a színezésben, elegancia a kifejezésekben, változatosság a fordulatokban, nyugalom a humorban. Tiszta mély érzés, emberszerető humor, énekről-énekre emelkedő hangulat. Otthon a mélabús ősz, a gyászoló park, a maga pusztulásának költői mása, embergyűlölet, a mely mély honszeretetből fakad, a kivándorlás eleven képe, az amerikai élet színes rajza, az utolsó éjjel álma, melyet a bazsilikom illata által felkeltött visszaemlékezések rajzolnak a nyugtalanul álmódó lelke elé, és a váratlan fordulat, hogy egy pillanat elhatározásával hazatér: megható befejezésben, mint tiszta összhangban olvadnak össze, és intenzív erővel hatnak meg. E költemény egységes, kerek egész. A jutalmat teljes mértékben megérdemli.

Az osztály a bírálók javaslatához hozzájárult.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalom a XXXVI. sz., „Bazsilikom“ című, „Hazádnak rendületlenül“ jeligéjű pályamunkának ítéltetett oda. Felbontatván a jeligés levél, abból *Erdélyi Zoltán* neve tűnt elő.

IV.

Jelentés a Bulyovszky-pályázatról.

A pályázatra beérkezett 20 verses mű közül a bírálók (Lévay József t. t., Kozma Andor és Endrődi Sándor l. tt.) *egyét sem találtak jutalomra érdemesnek*.

A pályázók majdnem kivétel nélkül jámbor műkedvelők, kiknek egyikétől-másikától nem lehet valamilyes jóakaratot megtagadni, de pályaműveikben valódi költői értéket felfedezni a legjobb akarat mellett is hiábavaló vesződség.

A jutalom ódára volt kitűzve, még pedig lehetőleg hazafias eszmekörből vett tárgyú ódára. Óda azonban egy sincs e

versek között, s a mennyiben hazafiasak, azt a hatást keltik: bár ne volnának azok! A szokásos témák: Kossuth, Deák, Rákóczi, Vörösmarty, Washington, a Szabadsághoz, a Magyar nyelv, Április 11 stb. ezúttal is felvetődnek, de minden lélek nélkül, annyira, hogy szinte már nem is versek. A melyik még érne valamit, mint pl. a 10. számú. „Lantos“ jeligével ellátott, „Az éjszakához“ című vers, az e pályázatban azért nem jöhet tekintetbe, mert hiányzik belőle a — hazafias elem.

A bírálók egyértelmű véleménye: *ne méltóztassék a pályadíjat kiadni.*

A bíráló-bizottság javaslatát az osztály magáévá tette.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

V.

Jelentés a Rökk-alap kamatairól.

A Rökk Szilárd-alapítvány 1909. évi kamatait (1000 K.) az I. osztály „Bevezetés a nyelvtudományba, tekintettel a magyar nyelvészet szükségleteire“ című munka megíratására fordítja, s a munka megírásával Petz Gedeon I. tagot bízta meg, a ki 1909. december 31-ig tartozik azt benyújtani. A jutalom csak a kész munkának adatik ki.

Elfogadtatott.

VI.

Jelentés az 1904—5. évi Sztrokay-jutalomról.

A Sztrokay-jutalomra az idén a jog- és államtudományi szakot képviselő, 1904 vagy 1905-ben megjelent művek pályáztak.

A Sztrokay-jutalomnál figyelembe veendő munkák ennél fogva ugyanazok, melyek, nagyobb körben, az 1906. évi Nagy-jutalomnak képezték bírálati anyagát. Minthogy pedig az 1906. évi Nagyjutalom bíráló bizottságában a jelen bizottság tagjai (Plósz, Vécsey, Kunz) is működtek és e bizottság javaslata egyhangúlag kelt, következik, hogy a Sztrokay-jutalomnak ugyanazon, csak szűkebb versenykörébe eső munkákról általában és közülük azokról, melyek kitüntető megemlékezésre érdemesek, a bizottság ma sem mondhat mást, mint a mit az 1906. évi Nagy-jutalomról szóló jelentésében már előadott, és csak azoknak a munkáknak részletes bírálatára kell szorítkoznia, melyek pályázatra jelentkeztek, azután pedig indokolt javaslattételre abban a kérdésben, hogy a Sztrokay-jutalom a versenyre jogosult munkák közül melyiknek ítéltessek meg.

A főtitkári hivatalnak kimutatása szerint a kitűzött záros

határidő alatt (1906 szeptember 30.) pályázatra beküldött munkák ezek:

1. „A magyarság fejlődése az utolsó 200 év alatt“, írta Dr. Ajtay József. Budapest, 1905. Singer és Wolfner könyvkereskedése. 8-adrét. 64 lap.

2. Sági János és Vajda Adolf: Telekkönyvi mintatár. I. köt.: A magyarázó szöveg. II. köt.: A végzések, a telekkönyvek, a névjegyzék, a részletlajstrom és a szőlőváltási táblás előterjesztés stb. Második kiadás. Javította és bővítette Sági János. Budapest, 1904. (I. köt.: 592 l., II. köt.: 27 melléklet.)

Dr. Ajtay Józsefnek munkája élénk tollal, sok lendülettel irt mű, azonban sok fogyatkozása is van; általában könnyen állít és könnyen ítél és olyan dolgokat is mutat be új felfedezés gyanánt, a mit mások rég elmondtak.

Sági János munkája első kötetének első része röviden ismerteti a telekkönyvre vonatkozó törvényeket és rendeleteket, második része túlnyomólag mutatványos alakban foglalkozik azzal, hogy miképen kell a telekkönyvi okiratokat és beadványokat megszerkeszteni.

A munkának tudományos értéket tulajdonítani nem lehet és a pályázatra jelentkezett szerzőnek bizonyosan téves nézete volt a Sztrokay-jutalom céljáról.

A bizottság tehát nincs abban a helyzetben, hogy a beküldött pályaműveket jutalomra ajánlhatná.

Ennélfogva nem forog fenn körülmény, mely a bizottságnak a jog- és államtudományi szakban 1904. és 1905. évek alatt megjelent munkákról alkotott és az 1906. évi nagyjutalmi bizottság jelentésében kifejezett véleményét megváltoztatná.

Valamint akkor, mikor mint a Nagyjutalom bíráló bizottságának tagjai az 1899—1905-ig megjelent társadalomtudományi munkák közül Andrassy Gyula grófnak „A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai“ című művét és Concha Győzőnek „Közigazgatástanát“ ítélte a bizottság legkitünőbbeknek az önálló tudományos beccsel bíró munkák között: úgy a jelen pályázat során is ezeket kell legkitünőbbeknek minősítenie, s minthogy gróf Andrassy munkája a nagyjutalomban részesült, a Sztrokay-jutalomra Concha Győző „Közigazgatástanát“ kell ajánlania, mint a mely még csak nem is olyannak lett minősítve, mely Andrassy gróf művéhez becsre legközelebb áll, hanem olyannak, mely amazzal teljesen egyenrangú s a nagyjutalom odaitélésénél csakis azzal az indokolással mellőztetett, hogy az része „Politika“ című munkájának, mely 1899-ben Nagyjutalmat nyert. Ügyrendünk 97. §. c) pontja szerint pedig Nagyjutalmat nem nyerhetnek az olyan munkák, melyek — kivéve a Szilági-jutalmat — az Akadémia bármely jutalmában részesültek.

A mellőzésnek ez az oka jelenleg fenn nem forog. Mert ha Conchának 1899. évben jutalmazott „Alkotmánytana“ és 1905-ben megjelent „Közigazgatástana“ nem is volnának lényegileg önálló művek, melyeket csakis egy főcím („Politika“) hoz egymással külső kapcsolatba, hanem ha a „Közigazgatástan“ a jutalmazott „Alkotmánytan“-nak csakis folytatása volna: még ebben az esetben is Conchának „Közigazgatástana“ a Sztrokay-jutalomért való versenyből Ügyrendünk 97. §. c) pontja alapján ki nem rekeszhető annál fogva, mert a 97. §. a Nagyjutalomnak sajátlagos föltétele, de nem föltétele a Sztrokay-jutalomnak is.

Az osztály javaslata elfogadtatott s az 1904—5-ik évi Sztrokay-jutalom *Concha Győző* r. tagnak ítéltetett oda.

VII.

Jelentés a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából hirdetett pályázatról.

A „Pesti Magyar Kereskedelmi Bank“ alapítványának kamatai — 2000 koronányi összegben — az idén az 1902—1906. évek folyama alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent, a közgazdasági életre, vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyaló viszonylag legjobb munkának, vagy ily mű nem léteben annak adandók ki, mely a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számot tevő irodalmi termékek ismertetik el.

A kitűzött határidő letelte előtt tíz pályamunka érkezett be.

A beküldött pályamunkák közül azonban a kitűzött célra egyik sem mutatkozáván alkalmasnak, a bíráló bizottság a tudomására jutott aránylag nagyszámú idetartozó más irodalmi termékek körében kereste az okvetlen jutalmazandó munkát.

Sem abszolút becsü, sem a többiek mellett viszonylag szembeötlően kimagasló művet nem tud a bizottság ajánlani. Azonban van két olyan munka, melyek úgy tárgyük általános fontosságánál, valamint azok egyetemes, illetve széleskörű felfogásánál, tudományosságuknál, alaposságuknál és körültekintő mérésekletőknél fogva kiválóknak mondhatók. — Nevezetes azonban, hogy előnyeik és hátrányaik jórészt ellentétesek. Az egyiknél a tudományos alapozásban rejlő előnyt a gyakorlati következtetések hiányossága, a másiknál pedig a gyakorlati eljárás helyes megjelölésében álló érdemet a tagadhatatlan tudományos készültség daczára jelentkező fogyatékos alapozás csökkentti.

Az első munkát Thirring Gusztáv akadémiai levelező tag és a fővárosi statisztikai hivatal főnöke írta „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság“ cím alatt 1904-ben 366 nagy 8-r. lap terjedelemmel.

E jeles dolgozatnak mindazonáltal nem kis hátránya, hogy a jó diagnosis mellett a therapiára nem fektet kellő súlyt, mert a miket e részben mond, azok nagyon hézagosak. Ez irányban csak az ismételve tartott kivándorlási congressusok eredményeire utal, melyeket azonban nem dolgozott fel és nem vett behatóbb bírálat alá. A mű így meglehetősen egyoldalú lett, annak az egész pályadíjat tehát nem lehet odaitélni.

A másik szintén jeles munkát Bernát István akadémiai levelező tag, a magyar gazdaszövetség igazgatója és országgyűlési képviselő írta „A magyar földbirtok tehermentesítése” cím alatt 206 lapon 1905-ben. A magyar földbirtok súlyos adósságai lehető csökkentésének problémájával igen tüzetesen foglalkozik és e részben concret javaslatokat is tesz. A szerző a külföldi államokban a földbirtok terheinek könnyítésére irányuló mozgalmak és törekvések méltatása során tudományos készségének kétségtelen jeleit adja. Néha azonban szerepéből, mely ezen kérdésnek a legteljesebb tárgyilagossággal való elemzését követeli, mintha kiesnék, és akkor is, mikor a dolog érdekét helyesen fogja fel és adja elő, itt-ott olyan kifejezéseket használ, melyeket agitatorius tevékenysége közben szokott meg, de a melyek — helytelenül lévén alkalmazva — alaposabb nemzetgazdasági képzettségének megítélésénél zavarólag hatnak. Az ő alapozása ennél fogva nem is tűnik fel olyan kiválónak, mint az, melyre az előbbi munka szerzője fektette túlnyomólag statisztikai dolgozatát. Az azonban következtetéseivel nem elégit ki, míg Bernát István a jogosult kívánalmaknak ez irányban megfelel. Helyesen világítja meg a földbirtok eladósodott voltában rejlő nagy baj lényegét, s gyógyításának vagy enyhítésének módjaira nézve oly eljárást ajánl, mely határozottsága mellett, óvatosság, körültekintés, szakképesség dolgában kívánni valót nem hagy fenn. Ezt a munkát tehát az elméleti fejtegetéseknél inkább nyelvbontlás számba menő tévedései és ebből folyó kisebbszerű tévedései daczára, de ellentétes okokból, az előbb említettvel egyenlő értékűnek kell tekintenünk.

A bizottság lelkiismeretes, fáradságos kutatások és mérlegelések alapján azzal a javaslattal járul az osztály elé, méltóztassék a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank díjának ezen retrospectiv pályázat alkalmából Thirring Gusztáv és Bernát István szóban levő munkái közt való megosztását ajánlani a nagygyűlésnek. — Az osztály e javaslatához hozzájárult.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

VIII.

Jelentés a Bezerédj István élet- és jellemrajzára hirdetett pályázatról.

A kitűzött pályakérdésre 4 munka érkezett. Az I. számú pályamű, — melynek jeligéje „Negyvenöt évnek küzdése után felszólamlottunk sirunkból“, — nem egyéb, mint száraz, élet-telen krónika, melyben a Bezerédj életére vonatkozó nyers anyag van időrendben összegyűjtve. A krónikás arra nem is gondol, hogy a kezeügyébe eső adatokat csak valamennyire is feldolgozza. Még arra sem vesz magának fáradságot, hogy Bezerédj országgyűlési beszédeinek tartalmát ismertesse; hanem minden kritika nélkül egy-egy töredéket közöl belőlük.

S a mily kényelmes az anyag közzétételében és feldolgozásában: épp oly hanyag az anyag összegyűjtésében. Forráskészlete oly szegényes, hogy azzal sikeresen még akkor sem oldhatta volna meg feladatát, ha nagyobb ügyessége lenne is a rendelkezésre álló anyag felhasználásában. Jutalmat semmi esetre sem érdemel.

Az „Emléke oltva van a földbe, melyen élt“ jeligével ellátott III. számú pályamű szerzője, előszavában azt írja, hogy „dolgozatát ne annyira egészen kész, befejezett műnek, mint inkább mutatványnak tekintsük“ s hogy „a rendelkezésre álló ismert anyagot már nem dolgozhatta fel“. Ennek a kérdésnek és meglepetődzésnek azonban nincs semmi értelme. Mert befejezett egész az ő műve. Hiszen minden adatot felhasznált és leírt, a mit Bezerédj életírói, különösen Leopold Samu, a kezébe adtak. Ha egyéb adattal is rendelkeznék: azt az időt, melyet a gyakori szöszaporítás elrabolt tőle, bátran fordíthatta volna a rejtve maradt kincsek felszínre hozatalára.

A kérdéses pályamű szerzője az írói mesterségben nem egészen gyakorlatlan. Művének szerkezete jó. A bevezetés után, — melyben dicséretreméltó leleményességgel gr. Széchényi Istvánnak egy 1850-ben kelt s Bezerédjre nézve rendkívül hízalgő levelet idézi, hogy a közérdeklődést hőse iránt felkeltse, — Bezerédjt — a nélkül, hogy az időrendet szigorúan követné — mint magánembert, mint politikust, mint írókat mutatja be s ily módon egészen hü arczképet festhetne és mutathatna be a közönségnek, ha az ehhez szükséges egyéb feltételeknek is eleget tenne. Tanultsága szintén van és pedig nemcsak annyi, a mennyi súlyosabb tárgybéli botlásoktól, tévedésektől megóvjá, hanem a mi arra is képesíti, hogy — ott, a hol a tárgy megvilágíttatása szempontjából szükséges — külföldi analógiákra is hivatkozhasssék, a hazai és külföldi események közötti kapcsolatra is rámutathasson. Stílusa úgynevezett hirlapírói stíl; de eléggé élvezhető.

Ezeket a kétségtelen előnyöket azonban oly nagy mérvben ellensúlyozzák hibái és fogyatkozásai, hogy a mérleg határozottan kedvezőtlennek válik rá nézve.

A mű oekonomiáját bármily helyesen állapítja is meg abból a szempontból, hogy Bezerédj alakját tisztán és világosan kidomborítsa, ezt a célját nem éri el, miután a történeti események lapos, színtelen és nagy mértékben terjengős előadása folytán, Bezerédj személyéről folytonosan eltereli az olvasó figyelmét, a mi annál nagyobb hiba, mert azok a történelmi dátumok különben is minden iskolai kézikönyvben megtalálhatók s így Bezerédj életrajzában teljesen fölösleges volt azokat bő lére eresztve újból elbeszélni. Tanultsága nem párosul megfelelő forrásismerettel.

Az egész munka azt a benyomást teszi, hogy olyan író tollából származott, ki megszokta a népek dolgozni s kinek ideje és türelme nem volt specialis előtanulmányok megtételére, sem arra, hogy tárgyát kellő műgonddal dolgozza ki. Pályaművét talán éppen azért minősítette mutatványnak, mert maga is érezte, hogy ilyen sebtiben összetákolt munka a siker kilátásával nem vehet részt a pályázaton s hogy bírálóiban reményt keltsen föl az iránt, hogy tud ám ő nagyobb gondnal is dolgozni, csak bízzák meg munkával.

A fentebbi két pályaművön kívül két mutatvány is érkezett be. Az egyik II. szám alatt, „Minden törekvés szép, ha abból a hazára fény derül” jeligével; a másik IV. szám alatt „Örök igazság” jeligével. Egyik sem vehető számba komolyan.

A II. számú Bezerédj életét egész haláláig ismerteti s így tulajdonképen szintén nem tekinthető mutatványnak. Arra egyáltalán nem érdemes, hogy tüzetesebben foglalkozzunk vele. Nem egyéb az, mint zavaros, össze nem függő, rosszul, többnyire értelmetlenül formulázott gondolatok — vagy helyesebben: tételek zagyvaléka.

Végül a IV. számú pályamű csakugyan az, a minek szerzője minősíti, t. i.: töredék. Egy állítólag levéltári kutatások alapján készülő műnek másfél fejezete. Az egyik, a mely befejezetlen, Bezerédj ifjú koráról, a másik a büntető-törvénykönyv készítésében kifejtett tevékenységéről szól. De csudálatos, hogy éppen ebben a mutatványul benyújtott két fejezetben nyoma sincs a levéltári kutatásnak s hogy a legtöbb levéltári adat — a szerző állítása szerint — a Bezerédj társadalmi tevékenységére és 47-iki szereplésére vonatkozó ama két fejezetben van, melyet nem közöl velünk. Pedig ha már, mint mondja, két évig tartó betegsége akadályozta a teljes mű kidolgozásában; ha csak másfél fejezet megírására volt ideje: bizonyára czélszerűbb lett volna a levéltári adatokból meritett, tehát az ujság ingerével

ható két fejezet elkészítésére és bemutatására fordítania drága idejét. — Az osztály véleménya szerint a díj ki nem adható.

Az osztály javaslata elfogadott s a jelígés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

IX.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról.

A Lukács Krisztina-alapítványból ezúttal nyílt pályázat volt hirdetve: „*A magyar szarvasmarha-kereskedés története a XV. század végétől a XVIII. század közepéig*” című kérdésre.

E kérdésre egy 110 oldalas pályamunka érkezett, mely a pályaföltételeknek teljesen megfelelően, 34 oldalon az egész munka tervrajzát, a 35—110. oldalon pedig a munkának egyik kidolgozott fejezetét a hozzávaló levéltári jegyzetekkel adja elő. Szerzője: dr. Takács Sándor, munkáját négy részben tervezi.

Az első, általános rész: szarvasmarha-kereskedésünk általános fejlődését írná le Mátyás királytól kezdve Mária Terézia uralkodása közepéig, 50 igen érdekesnek ígérkező fejezetben.

Ezen általános történelmi fejlődés kifejtése után dr. Takács munkája többi részében a szarvasmarha-kereskedés egyes részleteire tér át.

Végül még a *kidolgozott fejezet* következik. Ez a II. rész 20. fejezetét, a német birodalmi városok közül Nürnbergnek marhakereskedését mutatja be, a nürnbergi városi és kerületi levéltárak gazdag anyaga alapján. A magyar marhának egyetlen számbavehető versenytársa: a lengyel marha volt. A német birodalmi városok is azelőtt a hozzájuk közelebb eső lengyelországi marhával éltek, de mihelyt a termetre sokkal nagyobb s mégis puhább húsú magyar marhát megismerték, azóta csak akkor vásároltak Lengyelországban, ha már magyart semmi áron sem kaphattak. A birodalmi városok eleinte maguk vásárolgattak nálunk, de ezt az irigy bécsi kormány sohasem nézte jó szemmel s csakhamar meg is tiltotta, sőt gyakran a bécsi és auspitzi vásárokról is kitiltotta, hogy csakis Bécs juthasson olcsóbb húshoz, s a vásárlás hasznát is csak ők élvezzék. E szerint Nürnberg marhakereskedésének története is tulajdonképpen nem egyéb, mint a város folytonos küzdelme a magyar marháért Béccsel s a bécsi udvarral. Sehogysem tudták ott megbocsátani, hogy a magyarok a nürnbergiekkel sokkal szívesebben s inkább olcsóbb árakon kötöttek üzleteket, s hogy a nürnbergi váltónak nagyobb beceje volt előttük a bécsiek készpénzénél. Viszont Magyarországgal s a magyarokkal a nürnbergiek is mindig nagyon rokonszenveztek. Jellemző, hogy például midőn 1629-ben a német

birodalmi városok bécsi raktárainak (Niederlag) összes nem katolikus kereskedőit s ügynökeiket Bécsből kitiltották, ezeknek legnagyobb része Magyarországra menekült, kik aztán „Emigranten-Compagnie“ néven társulatba verődve, a dunamenti városokban, üldöztetésük daczára, élénk marhakereskedést űztek. Végül meg kell emlékeznünk még a magyar bikaviadalokról is, melyek Nürnbergben nagy divatba jöttek s még a XVIII. század első felében is népszerűek voltak. Midőn pedig 1599-ben Nürnberg új vágóhidat építtetett, annak fölébe egy, 29 mázsás kőből kifaragott pompás, nagyszarvú magyar ökör szobrát helyeztette el, mely ott még ma is látható.

Összegezve most már az előadottakat, legelőször is az tűnik ki, hogy dr. Takáts tervezett munkája összesen 148 fejezetből áll, tehát előreláthatólag annak anyaga legalább is *két* kötetre fog terjedni. E nagy munka annál becsesebbnek ígérkezik, mert benne az idevágó összes fontosabb levéltáraknak, mint pl. a M. Kir. Országos Levéltárnak, a M. Nemz. Múzeum kéziratára s levéltárának, a bécsi közös pénzügyi s az osztrák belügyminiszteriumi levéltárnak, a brünni, insbrucki, gráci s laibachi tartományi levéltáraknak, a müncheni birodalmi s nürnbergi kerületi levéltárnak, Bécs, Nürnberg, Augsburg, Kecskemét, Debreczen, Győr stb. városok levéltárainak s több más családi levéltárak nagyterjedelmű s eddig teljesen ismeretlen elsőrangú anyaga fog napvilágra jutni. Egy minden tekintetben úttörő munkáról van tehát szó, mely gazdaságtörténetünkre, előreláthatólag korszakos hatással lesz. Nemcsak az e korbéli magyar kereskedelem legfontosabb ágát, hatalmas, eddig nem is sejtett arányokban, összes érdekes részleteivel együtt, van hivatva e munka bemutatni, hanem apróra meg fogjuk belőle ismerni azt a sohasem szünő, elkeseredett küzdelmet, melyet az osztrák önkénnyel szemben gazdasági létünkért vívni kényszerültünk. Erről is idáig alig szerezhettünk tiszta képet, jöllehet tanulságaira égető szükségünk van, mert hiszen e gazdasági harc részint kiegészítője, részint magyarázata politikai szabadságunkért vívott küzdelmeinknek; ennek is megvoltak a maga hősei és vértanúi!

Minthogy pedig dr. Takáts Sándor eddigi termékenységével, fölfogásával és stíljével egyaránt jeleskedő történetírói működése elegendő biztosítékot nyújt arra, hogy tervét sikerrel fogja megoldani, az osztály azzal a javaslattal járul a nagygyűlés elé, bizza meg dr. Takáts Sándort a magyar szarvasmarhakereskedés történetének tervezete szerinti megírásával.

Elfogadtatott.

X.

**Jelentés a Kereskedelmi Csarnok 1000 frankos alapítványából
(a legtöbb kedvezményre) kiírt pályázatról.**

A pályázatra csak egy mű érkezett 1906 szeptember 20-dikán, tehát a törvényes időn belül.

A munka címe: „A legtöbb kedvezés a mai politikában“, jeligéje: „Do ut des“. Terjedelme 158 nagy 4-edrétű lap.

A mit a múlt évi pályázat bírálata a tavaly hason jelige alatt pályázott munkáról kedvezőt és kedvezőtlen elmondott, azt szinte változatlanul mondhatjuk el a jelen munkáról is. A munka komolysággal, szép készültséggel van írva, és iránytalan volta mellett is bizonyos elfogulatlanságra törekszik, s a mellett a kérdést bővebben tárgyalja mint az eddig irodalmunkban történt. Ezek azok az érdemek, melyeket a tavalyi bírálat is kiemelt, és a melyeket mi is elismerhetünk. Másrészt azonban ismételnünk lehet azt is, a mit a tavalyi bírálat a munka hiánya gyanánt jegyzett föl, hogy t. i. az amerikai reciprocitási intézményt nem hozza elég benső összeköttetésbe az amerikai kereskedelmi politikával, nem tárja föl a különböző reciprocitási formák indító okait, és nem terjed ki azok hatására. Pedig minden iránt röviden, de igen alaposan tájékoztat bennünket Matlekovics Sándor kis munkája: „A vámpolitika mai helyzete 1905-ből“, melyet szerző különben ismer, sőt idéz is.

Nem hibáztatjuk a szerzőt azért, hogy reciprocitással hosszasan foglalkozik, de nem helyeselhetjük azt, hogy nem sikerült a reciprocitásról világos, tiszta képet adnia és túlzásaiban Amerika nagy föllendülését is ez intézménnyel akarja kapcsolatba hozni, mikor ennek eddig tényleg alig lehetett messzebbre menő hatása. Még előbb kell azonban kifogásolnunk azt, hogy a legtöbb kedvezménynyel nem foglalkozik elég behatóan és ítéletét szintén a védvamos ellenfelek érveiből alkotja. Hisz a legtöbb kedvezésnek megvannak fogyatkozásai, azt senki sem tagadja. Ha azonban a mai vámpolitika, mely éppen nem szenved a szabadkereskedelem túlzásaiban, mégis annyira ragaszkodik ez eszközöz, akkor annak bizonynyal nagy előnyöket is kell tartalmaznia, melyekkel közelebb kellett volna foglalkozni még akkor is, ha valaki, mint a szerző, abban a véleményben van, hogy hátránya nagyobb, mint az előnye.

Mindezek alapján, minthogy az alapító levél szerint a pályadij „csak absolut becsü munkának“ adatható ki, a bírálók a pályadij kiadását nem javasolhatják. Minthogy a pályázat már másodízben volt kítüzve, a jutalmul kítüzött 1000 frank az alapító levél értelmében az Akadémia tőkéjéhez csatolandó.

Az osztály a javaslatot elfogadta s e javaslatához a nagygyűlés is hozzájárult.

XI.

Jelentés a Lévy-pályázatról.

A beérkezett két pályamű közül az I. számú, melynek jeligeje: „A szövetkezet a jövő társadalmi élet alapja stb. Schulze“, egyáltalában nem üti meg azt a mértéket, melyet az Akadémia szem előtt tartott, midőn a pályadíjat most már ismételve kitűzte. A külföldi szövetkezeti mozgalmat csak hiányos és másodkezü források alapján ismerteti, az angol keresztény-socialistákról említést sem tesz, sem a német, sem a francia és más országbeli szövetkezetek fejlődését nem tárgyalja kellő rendszerességgel és alapos tanulmányok alapján. De a pályázat tulajdonképeni tárgyát képező hazai szövetkezeti ügy fejlődésének előadása sem kielégítő. A kereskedelmi törvény szövetkezeti részét és az 1898. évi XXIII. törvényczikket részletesen és gyakran találóan bírálja ugyan, s a különböző fajú szövetkezeteket, különösen a központi intézeteket elég bőven ismerteti, de hogy mennyire nincs alaposabban tájékozva, bizonyítja, hogy pl. a kereskedelmi törvény szövetkezeti részét Apáthynak tulajdonítja, holott az ez által kidolgozott tervezet a szövetkezeteket egyáltalában nem vette volt fel, hanem azoknak szabályozását csak az annak tárgyalására összehívott szakértekezlet határozta el s állapította meg Schnierer Gyula hevenyészve összeállított tervezete alapján; a hazánk déli vidékén a Raiffeisen-féle elvek szerint szép számban működő szerb szövetkezetekről nem vesz tudomást; a Nagy Ferencztől készített nagy javaslatok közül csak az elsőt említi s ezt is csak mellékesen, az új javaslatról egyáltalában nem nyilatkozik, daczára, hogy a reform elveit körülményesen fejtegeti stb. Hozzájárul, hogy szerzője nincs is egészen tisztában a szövetkezetek igazi természetével és jelentőségével, a midőn egyik helyen a szövetkezetekről elismeri, hogy nem nyerészkedésre irányuló vállalatok, más helyen azonban mégis kifogásolja a szövetkezetek nyerészkedésének korlátozását; a midőn továbbá a szövetkezeteket oly közvetlen kapcsolatba hozza a socialismussal, mintha ennek csak előkészítői és támogatói volnának.

A II. számú „Owen eszméi“ jelige alatt beérkezett pályamű sem kifogástalan. Így a külföldi szövetkezeti ügy ismertetése ennél is hézagos s különösen a francia és olasz szövetkezetekről alig tesz említést; a hazai reformmozgalom sincs elég behatóan, mélyebb belátással és kritikával méltatva; a közölt adatok néha hibásak, sőt ellentmondók; pl. a szász szövetkezetek száma egyik helyen 27, másik helyen 105, stb. De a részletekben mutatkozó fogyatkozások daczára e munka messze felülhaladja versenytársát úgy conceptiójában, mint a tárgy ismeretében s olyan harmonikus képet nyújt a szövetkezeti ügy egészéről s annak socialis és

gazdasági vonatkozásairól, mely határozott irodalmi értéket képvisel s a hiányok pótlásának feltétele mellett a közzétételre teljesen alkalmas. Ehhez képest a bírálók azzal a javaslattal járultak az osztály elé, hogy *a kitűzött díj e munka szerzőjének ítéltesse oda.* — Az osztály a javaslatot elfogadta.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *Szántó Menyhért* minisztr. osztálytanácsos neve tűnt elő, kinek is a jutalom kiadatott.

XII.

Jelentés a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület 1895—97. évi Fáy-jutalmáról.

A M. Tud. Akadémia a Fáy-alapítvány 6. pontja (109. §.) értelmében a következő kérdésre nyílt pályázatot hirdetett:

Kiváncsítik azon nagyjelentőségű változásnak magyarázata, mely korunkban a kereskedelmi politika terén beállott s a szabadkereskedelem visszaszorításával a védvámírányt érvényre juttatta, mik különösen ezen fordultnak kiindulási pontjai, okai, valamint a közelebbi jövőben kilátásai?

A nyílt pályázatra *Jónás János* nyug. kereskedelmi akadémiai igazgató jelentkezett, ki a megírandó munka tartalmának vázlatát és annak egy teljesen kidolgozott fejezetét mutatja be.

Bírálat tárgyává téve elsősorban a vázlatot, melyből az egész munka conceptiója iránt tájékozódunk kell, úgy látjuk, hogy egy széleslátókörű kutatóval van dolgunk. a ki azonban az Akadémia intenióját nem helyesen fogta fel. A vázlat szerint a munka tulajdonképp gazdaságtörténeti jellegű volna, a mely történeti rendben előadja a kereskedelmi politika alakulását 1815-től napjainkig. Ez az anyag hat fejezetre van felosztva és ezen hat fejezeten kívül egy síncs, melyben alkalom nyílik arra, a mi a pályamunka főfeladatát képezné, a jelenségek behatóbb bonczolása, kialakulásuk, élettani lefolyásuk ismertetésére. Figyelemmel olvasva a fent formulázott pályakérdést, világos, hogy itt a történeti előadás mellékes, annak ismerete mintegy föltételeztetik. Különben is a kérdés egyenesen egyetlenegy korszakra vonatkozik, a XIX. század utolsó negyedére, a melyben a védelmi rendszer ismét nagy erővel visszaszorítja a véglegesnek és örökletűnek képzelt kereskedelmi szabadságot. Ezen korszaknak és az ezen korszakban végbement ezen nagyfontosságú meglepő jelenségnek mintegy mikroszkopikus vizsgálódását óhajtotta az Akadémia, a működő gazdasági erők titkos műhelyébe való behatolást, nem pedig ismert, sokszor tárgyalt, majdnem közhelyivé vált tényeknek leírását. Mindamellet annak, hogy pályázó a pályakérdést nem jól fogta fel, nem akarunk túlságos fontosságot

tulajdonítani, ha meggyőződünk arról, hogy pályázó helyes útbaigazítás mellett azzal a tudományos képességgel bír, hogy a feladatnak megfeleljen.

E tekintetben tájékoztat az a fejezet, melyet kidolgozva beküldött. E fejezet címe: A munkások és a kereskedelmi politika. A fenforgó kérdés szempontjából a thema ugyan nincs szerencsésen választva. Midőn ugyanis a pályázat azoknak az okoknak ismertetését óhajtja, melyek következtében a szabadkereskedelmi politika kénytelen volt a védvámpolitika elől visszavonulni, pályázó éppen azt a jelenséget ismerteti, a mely szerint a munkások a szabadkereskedelem hívei és föltétlenül perhorreszkálják a védelmet. A megfjtendő jelenség tehát nemcsak megvilágítva nincs, hanem még inkább elhomályosul, mert az az új tényező, a munkásosztály, mely eddig a kereskedelmi politika irányának eldöntésénél nem szerepelt, a szabadkereskedelem mellett foglal állást. Pályázónak a kereskedelmi politika történelméből olyan tényezőt kellett volna mintafejezetének tárgyául választani, a mely nem hogy még jobban elhomályosítja a tájékozódásunkat, hanem mintegy villamos fénnyel mutatja, hogy igenis ezen átalakulásnak szükségkép be kellett következnie.

Azonban ezt nem tekintve, el kell ismerni, hogy pályázó nagy olvasottsággal rendelkezik, mely a szakirodalomban nehezebben megközelíthető munkákig terjed, solid közgazdasági ismeretek alapján áll, világosan magyaráz, szabatosan ír.

Hogy pályázónak is alkalom nyújtassék egy más fejezet feldolgozásával hivatottságát beigazolni, de egyúttal másoknak is alkalom nyíljk pályázatra, az osztály javasolja, hogy a pályakérdés újból irassék ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIII.

Jelentés a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület 1895—1897. évi Fáy-jutalmából adott megbízásról.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványának 1895—1897. évi kamataiból 2000 kor. a következő feladat kidolgozására lévén fordítandó: „Kivántatik oly munka, mely a valutaügy fontosságát a közgazdasági életben, valamint különösen a nálunk folyamatban levő valutarendezés mivoltát és jelentőségét hazánkra nézve népszerű tárgyalásban ismerteti. E munkában kifejtendők azon tényezők is, melyektől a készpénzfizetés felvétele és fentartása függ, különösen pedig a készpénzfizetés felvételének és fentartásának összefüggése a nemzetközi fizetési mérleggel“, a II. osztály, a Nemzetgazdasági Bizottság

javaslatára, a munka megírásával *dr. Fellner Frigyes* egyetemi m. tanárt javasolja megbízni, határidőül 1907 december 31-ikét tűzvé ki.

Az osztály javaslatát az 1906 május 28-án tartott rendkívüli nagygyűlés elfogadta.

XIV.

Jelentés a Flór-alap kamatairól.

A Flór-alapítvány kamataira nézve, a melyek egészben a Történelmi Bizottságot illetik meg, az osztály a magyar történelmi kutatások terén mutatkozó szükségletek tekintetbe vételével később fog határozni.

Elfogadtatott.

XV.

Jelentés a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából adott megbízásról.

A Magyar Tudományos Akadémia III. osztálya 1907 jan. 21-én tartott ülésén *König Gyula* r. és *Rados Gusztáv* l. tagokat bizta meg azzal, hogy a Fáy András-jutalom dolgában véleményes jelentést tegyenek. A III. osztály Bein Károly, Bogyó Samu és Havas Miksa szerzők „Politikai Számtan” czimű, két kötetes kézi könyvét megbirálás végett tette át a bizottsághoz, mely mű a Fáy-alapból adott megbízás alapján készült.

A 6000 koronás díjra nézve a Magyar Tudományos Akadémia ügyrendjének 109. §-a úgy intézkedik, hogy az csak oly magyar nyelven írt tudományos munkák jutalmazására fordítható, melyek az illető szaktudomány európai színvonalát emelik vagy legalább felérik és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesznek. Az ügyrend 117. §-a szerint pedig a jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni, s három példányt a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen feltételek teljesítése után fizettetik ki.

A bizottság az Akadémiától reá ruházott feladatnak legjobban vél megfelelni, ha a bírálatra átadott mű érdemleges méltatása előtt, ennek tartalmát nagy vonásokban ismerteti.

A mű I. kötete (394 l.) a gazdasági életben előforduló pénzügyi műveletek elméletével és gyakorlatával foglalkozik. Az I. fejezet behatóan ismerteti ama táblázatokat és számoló gépeket, melyek a gyakorlati számításnak ma már nélkülözhetetlen segédeszközei. A II. és III. fejezetben a szerzők a kamat fogalmának közgazdasági elemzése után, levezetik az egyszerű és

kamatos kamat kiszámítására vonatkozó eljárásokat és megmutatják az idevonatkozó táblázatok felhasználását. A IV. fejezetben az egyenlő időközökben esedékes egyenlő vagy szabályosan változó fizetéseknek, a járadékoknak elmélete és kiszámítása beható tárgyalásban részesül. Az V. fejezet a jelzálogos kölcsönök és törlesztésük módjait tárgyalja. A jelzálogos kölcsönök közgazdasági méltatása után megismerkedünk e fejezetben a telekkönyv és kataszteri birtokiv berendezésével, a becsérték megállapításának szokásos módjaival, a földhitel természetéből folyó legelőnyösebb kölcsönök fajaival, a jelzáloglevelekkel, a hazai kölcsönöket közvetítő intézetekkel. Ugyane fejezetben előadják a szerzők az előleges és utólagos kamatra vonatkozó törlesztőtervek készítésének módját és bemutatják az összes jelentékenyebb hazai pénzintézeteknél használatban levő s csak fáradságos utánjárással beszerezhetett törlesztő-terveket (így az osztrák-magyar bank, a magyar földhitelintézet, a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület, a magyar agrár- és járadékbank, a magyar központi takarékpénztárak jelzálogbankja, a pesti magyar kereskedelmi bank, a pozsonyi első takarékpénztár, a magyar országos központi takarékpénztár törlesztő-terveit). Ugyane fejezetben foglaltatnak a kölcsönök árfolyamával, árával, kölcsönök paritásának megállapításával és ajánlatok egybevetésével járó calculatiók. A VI. fejezet az államkölcsönöket, járadékokat, törlesztéses kötvényeket tárgyalja és a sorsjegykölcsönökkel ismertet meg bennünket. A VII. fejezet a jelzálogos kölcsönök lebonyolítását és könyvelését tárgyalja, míg a VIII. fejezetben az összes idevágó törvényes intézkedések gyűjteményét találjuk. Az első kötet a fontosabb szakmunkák, folyóiratok és katalogusok kimerítő lajstromával fejeződik be.

A műnek második kötete a terjedelmesebb és egyszersmind az, mely a politikai számtan magasabb problemaival foglalkozik. Benne tárgyaltnak az élet-, rokkantsági és nyugdíj-számítások elmélete és gyakorlata. Az I. fejezetben a szerzők a biztosítás ügyének közgazdasági jelentőségét méltatják és nagy vonásokban közlik ennek történetét. A II. és III. fejezet a valószínűségi számítás és hibakiegyenlítés elméletének főbb tételeit tartalmazza, mint olyanokat, melyek a mű további részeiben tárgyaltnak conjecurális számításoknak tudományos alapjait szolgáltatják. A IV. fejezetben az életbiztosítás elméletével ismerkedünk meg; a szerzők e fejezetben tárgyalják a halandóság mértékének fogalmát, bemutatják továbbá a halandósági táblázatok készítése és kiegyenlítése különböző módjait. A következő V. fejezet bevezetésében a szerzők nagy alaposággal méltatják az életbiztosítási ügy közgazdasági jelentőségét s előadják az egy vagy több ember életétől függő tőke- és járadékbiztosítások díjainak kiszámítására

szolgáló különböző módokat. A VI. fejezet a díjtartalék kiszámításának módjait tartalmazza, míg a VII. fejezet a rokkantsági és nyugdíjak számításának beható ismertetését foglalja magában. A VIII. fejezet pedig élénk képet nyújt az életbiztosítási üzlet technikájáról. A mű függeléke oly táblázatoknak becses gyűjteményét adja, melyek az életbiztosítás és nyugdíjra vonatkozó calculatiók végzésekor ma jóformán nélkülözhetetlenek.

A mint már e vázlatos ismertetés is mutatja, a bírálatra kiadott munka gazdag tartalmával majdnem teljesen kimeríti azt az anyagot, melyet a mathesis forensis régiebb és újabb irodalma felölel. Ezenfelül a mű minden része tanúskodik a szerzők szakavatottságáról és gondosságáról. A bírálók meg vannak győződve, hogy e munka érdekes közgazdasági fejtegetéseivel, matematikai alapon nyugvó világos elméleti tárgyalásaival, több helyen nyilvánuló eredeti felfogásával, az elméletet illusztráló és ennek megértését előmozdító gazdag példatárával, hazai pénzügyi viszonyainkra vonatkozó számos vonatkozásával és táblázatainak becses gyűjteményével: nélkülözhetetlen kézikönyve lesz mindazoknak, a kik pénzügyi műveletekkel vagy nyugdíj és életbiztosítással járó számításokkal foglalkoznak. Ily értelemben örömmel üdvözölhetjük e mű megjelenését, mely hazai irodalmunkra nyereséget jelent. Hogy pedig a mű megjelenése lehetővé tétessék, az osztály javasolja, hogy a Pesti Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András-jutalma e mű szerzőinek: Bein Károly, Bogyó Samu és Havas Miksa uraknak ítéltessek oda.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XVI.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

Az illető egyetemek bölcészetkari dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1907-ben

Kräuter Ferencz, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcészetkari hallgatója és

Kónya Sándor, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcészetkari hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1907-ben

Holub József, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója és

Puskás Endre, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1907. május 1-én tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv.
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Elnöknek: *Berzeviczy Albert*, tisz. és igazg. tag.

Másodelnöknek: *Than Károly*, rendes és igazg. tag.

Az I. osztályba:

Osztályelnöknek: *Goldziher Ignác*, r. t.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Asbóth Oszkár, l. t.

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Berczik Árpád, l. t.

Pasteiner Gyula, l. t.

A II. osztályba:

Osztályelnöknek: *Thaly Kálmán*, r. t.

Tiszteleti tagnak: *Fraknói Vilmos*, r. t.

Thaly Kálmán, r. t.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Ballagi Géza, l. t.

Vargha Gyula, l. t.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Kuzsinszky Bálint, régiségtudományi író.

Külső tagnak :

Liard Lajos, philosophiai és paedagogiai író Párizsban.

Malagola Carlo, történetíró Bolognában.

A III. osztályba :

Osztályelnöknek : *Than Károly*. r. t.

Tiszteleti tagnak : *Lenárd Fülöp*, l. t.

Rendes tagnak az A) alosztályba :

Rados Gusztáv, l. t.

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Buchböck Gusztáv, vegyésztudományi író.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1907 május 1-én és 3-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomtatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1908. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

3.

Kivántatik a születési- és termékenységi statisztika eredményeinek tudományos alapon való feldolgozása. Adassanak elő és bíraltassanak meg, úgy a statisztikai, valamint a biológiai

vizsgálódások alapján a születések és termékenység tekintetében, a hazai és a külföldi szakirodalomban elért eredmények, különös tekintettel a nemi arányra, a vitalitásra, a törvénytelen születésekre és a termékenység konkrét kérdéseire.

Jutalma a dr. Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

Határnap: 1908. december 31.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítélhető oda.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1907. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1901—1907. évkörben megjelent széptudományi munkák legjobbjainak lévén odaitéendő, az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1907. december 31-ig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg vagy könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

2.

Kivántatik ódai költemény, a melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből veendő.

Jutalma a Buljovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 kor.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

3.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, a mely lehet himnusz, óda, elégia, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy szatira.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki; a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

A Kóczán-pályázat az 1907. évre az Ügyrend 137. §. e) pontja értelmében fölfüggesztetik és az alapítvány kamatai a Magyar Történeti Szinműtár folytatására fordíttatnak.

5.

(Nyílt pályázat.)

Kivántatik *Kazinczy Ferencz életrajzának és munkássága* beható méltatásának tervezete, néhány kidolgozott fejezet kíséretében.

A pályanyertes tervezet szerzője megbizatik az egész munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülte után adatik ki, a Léway-alap 1907. évi kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

6.

Kivántatik elbeszélő költemény, a melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet az Akadémia az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

A Péczely-regénypályadíjra az 1907. és 1908. években megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből vett regények, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az 1907. és 1908. évben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hirlapban megjelent magyar történelmi vagy társadalmi regény. Minden munka azon évben megjelentnek tekintetik, a mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hirlap) czímlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból. A csak hirlapokban vagy folyóiratokban megjelent munkák azonban beküldendők.

A pályadíj (1000 arany forint) csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj, a mely meg nem osztható, az 1909. október havi második összes ülésen ítéltetik oda.

Felhivatalnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1908 deczember 31-ig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

8.

A gróf Teleki József-jutalomért 1907-ben verses formában írt szomorújátékok pályáznak.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, kiadásra a szerzőé marad.

9.

Az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra az 1904—1906. évkörben könyvalakban vagy könyvalakú folyóiratban megjelent olyan eredeti magyar szépirodalmi művek (egyes költemények, egész verskötetek vagy regények, elbeszélések, szindarabok) pályáznak, a melyeknek általános becsükön kívül az a főérdemük, hogy az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálják.

A jutalom (1000 korona) csak magasabb színvonalú, irodalmilag becses műnek ítéltetik oda.

A jutalomra igényt tartó művek nyomtatott könyv-alakban 1907. szeptember 30-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz, annak világos megjelölésével, hogy az Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra pályáznak. Azonban az Akadémia oly művet is megjutalmazhat, a mely nem küldetett be. A jutalom az 1908. márcziusi összes ülésen ítéltetik oda.

10.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1907. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Bármely más jutalmat nyert színmű nem jön tekintetbe,

A jutalom az 1908. évi februári összes ülésen ítéltetik oda.

11.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kitűz jutalmul a budapesti és a kolozsvári egyetemnek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kiténtetésre mint legkittünöbbit ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

1.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1907-ben vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték valamennyi fajtát.

Jutalma 200 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná művét, a kiadás joga tiz évig az Akadémiáé.

2.

Kivántatik színmű, melynek tárgya I. Mátyás király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tüzberki Kóczán Ferencz-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1907. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár a Kóczán-alapítványból” című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

3.

(Harmadszor.)

A magyar helyesírás története a legrégebb írott emlékektől napjainkig.

Jutalma a Marczibányi-alapítvány 1905—6. kamataiból 40 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik a magyar verses epikai költészet története a XIX. század második felében.

Jutalma a Lévy-alap 1902. évi kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik a Corvina-könyvtár méltatása és részletes története.
Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló (absolut) becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét; ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Fejtsék ki a progressiv adóztatás elmélete, különös tekintettel előnyeire és hátrányaira,

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak absolut becsű, kész munkának az Első Magyar. Ált. Biztosító-Társaság nevében adatik ki.

2.

(Másodszor.)

Kivántatik azon nagyjelentőségű változásnak magyarázata, mely korunkban a külkereskedelmi politika terén beállott és a szabad kereskedelem visszaszorításával a védvámírányt érvényre juttatta. Mik különösen ezen fordultnak kiindulási pontjai, okai, valamint a közelebbi jövőben kilátásai?

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványának 1895—1897. évi kamataiból 4000 korona.

A munka tervrajza, egy nyomtatott ivre terjedő kidolgozott fejezet kíséretében, 1907 december 31-ikéig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelígis levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

3.

Fejtsék ki a modern socialpolitika állása a főbb európai államokban, különös tekintettel Magyarországra.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetik ki.

4.

Fejtsék ki, hogy az önálló vámterület esetleges életbe léptetése nyomán gazdasági életünk terén milyen átalakulások várhatók; milyen előkészületek szükségesek, hogy az új állapotra való átmenet a lehető legkisebb rázkódtatással legyen elérhető és különösen milyen új útirányok lennének biztosítandók, hogy szükség esetén mezőgazdasági és ipari termelésünk fölszögének megfelelő új piacokat szerezhessünk és megtarthassunk.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványa 1904—1906. évi kamataiból 6000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

5.

Fejtsenek ki a hazánkból Amerika felé irányuló kivándorlás gazdasági hatásának főbb jelenségei.

Jutalma az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a Magyar Tudományos Akadémiára száll. A jutalom csak kész munkának adatik ki.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia, az alapító Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

6.

Az erkölcsi érték-fogalom történeti és kritikai tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű kész munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Irassék meg történelmi források alapján a Thököly- és Rákóczi-korbeli társadalmi élet (1670—1711-ig).

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona

Határnap : 1910. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitérzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitérítésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

1.

(Negyedszer.)

Adassék elő a török uralkodás története hazánkban. (Nyílt pályázat.)

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1908 szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jeligés levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

2.

(Nyílt pályázat.)

Dolgoztassék ki az agrár-politika rendszere, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére tett alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1907. szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jeligés levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

3.

Adassék elő a káptalani iskolák története Magyarországon az 1541. évig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 korona.

Határnap : 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azon-

ban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

4.

Kivántatik a belső vámok (száraz-, vízi és vásárvámok) története Magyarországon a mohácsi vészig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban.

Határnap: 1908. december 31.

A jutalom csak abszolút, tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

5.

Fejtsessék ki a vasuti tarifák elmélete.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 360 arany forint.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kivántatik a magyar királyi udvari kancellária története 1690-től 1848-ig, a korábbi fejlődést feltüntető bevezetés kíséretében.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Adassék elő a cseh husszita mozgalmaknak és uralomnak története Magyarországon. (A cseh történelmi források is felhasználandók).

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 kor.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalomban csak abszolút becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Az evolúciós rendszerek etikájának kritikai ismertetése.

Jutalma a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Irándó egy, a magyar történelemből vett politikai vagy művelődési korrajz, melynek időszakát a szerző az 1301—1711 közötti korból szabadon választhatja; terjedelme mintegy 10 nyomtatott ív lehet.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 800 korona.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak absolut becsű munkának adatik ki. A kiadás joga egy évig a szerzőé; azontúl az Akadémiára száll.

10.

Adassék elő II. Ulászló király udvartartása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Jellemeztessék essayszerű feldolgozásban az I. Lipót-féle absolutismus politikája a kormányzat minden ágában 1670-től 1705-ig.

Jutalma a kisteleki Lévy Henrik-alapítvány 1904. és 1908. évi kamataiból 2000 korona (kettőzött díj).

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

(Másodszor.)

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A III. osztályból.

Már hirdetett jutalomtétel.

1.

Kivántatik a magyar botanikai terminologia és nomenclatura fejlődésének története, a honi botanika történelme fonalán, a legrégebb időktől maig, különös tekintettel Diószegi-Fazekas munkáira.

Jutalma a Vigyázó-alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához“ ezimezve (tehát nem a főtítkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatik.

2. A pályamű *idegen kézzel, vagy géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el.

3. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól eszik.

6. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályaművek nem fogadtatnak el.

7. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

8. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többi pályázatoknál csak abszolút becsű munka nyerheti a jutalmat.

9. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

10. Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1907. május 1-én.

Heinrich Gusztáv, főtítkár.

Jutalomtétélek

SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1. Kivántatik tudományos magyar nyelvten, mely tárgyaúl a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régiebb nyelvalakokat felöleli: a fölveendő tények gondos megállapítása után főszű helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből merithető adatok kiegészítésére mindazon tanulságok is felhasználandók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — *Terjedelme legfőljebb 120 nyomtatott ív.*

2. Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfelelően a tudomány és művelt közönség igényeinek. — *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

3. Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzeti-ségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöl-tessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív.*

4. Kivántatik a Szent István koronája alá tartozó országok földrajza, a természettani viszonyok bő tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. — *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

5. A feladat: Magyarország közgazdaságát úgy tárgyalni, a mint az kifejtett és jelenleg előttünk áll. Tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotoknak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem *a tanulságok irányadó összefoglalása*, a multnak kritikája és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. — *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

6. Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával, oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, a további kutatásokra az alapot megvesse. — *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

7. Kivántatik Magyarország flórájának megírása. Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, neveinek és fajainak meghatározása s elterjedési viszonyainak megismerésére. — *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

* * *

A pályadíj külön-külön 20,000, azaz húszezer korona; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 3000 korona. A pályaművek benyújtásának közös *határideje 1907. szeptember 30-ika*, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. A követelmények részletezését l. Akad. Ért. 137. füzet.

Kelt Budapesten, 1907. május 1-én.

Heinrich Gusztáv, főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET.

1907. Június 15.

6—7. FÜZET.

A M. TUD. AKADÉMIA LXVII. KÖZÜLÉSE.

1907. május 5.

I.

Elnöki megnyitó beszéd

Berzeviczy Albert akadémiai elnöktől.

Tisztelt Gyülekezet!

Alapszabályaink első szakasza értelmében Akadémiánk feladata a tudomány és irodalom magyar nyelven való művelése és terjesztése.

Mult évi közülésünk alkalmával megkísértettem a fejlődés természetes menete alapján magyarázni meg azt a tényt, hogy irodalmunk és irodalmi intézményeink mai állása mellett, miért kellett Akadémiánknak — ha nem is teljes mellőzésével és elhanyagolásával a nemzeti szépirodalomnak — tevékenységét az újabb korszakban már főképp és túlnyomóan a tudomány művelésére s tudományos irodalmunk fejlesztésére irányoznia.

Működésünknek erre a főágára nézve is teljes érvénnyel bír alapszabályaink utasítása: nekünk a tudományt magyar nyelven művelnünk és terjesztenünk kell.

Úgy a művelés, mint a terjesztés legnagyobb részében irodalmi föladat, csak irodalmi úton valósítható meg teljesen. A tudományos kutatás és elmélkedés eredményei néhány beavatottal s — csak némely ismeretágnál — nagyobb hallgatósággal közölhetők élől szóval is; teljesen leszűrődötteknek s a jövő számára is megrögzítetteknek csak akkor tekinthetők, ha leiratnak, a nemzet s az emberiség közkincseivé csak akkor válnak, ha irodalmi formában elterjedtek.

Ennélfogva a tudományművelés kutató és elmélkedő oldalával teljesen egyenértékű az irodalmi, a mint pedig a tudományos működés irodalmivá lesz, becsét, hatását két szempont határozza meg: a tartalmi és a formai.

Midőn mai fejtegetésemben e két szempont másodikával: a formával a tudományos irodalomban, szándékozom foglalkozni, távol áll tőlem az az igyekezet, hogy ennek fontosságát a tar-

talmi szempont fontosságával szembeállítsam s összemérjem. A modern tudományos gondolkozás a maga sikereit legnagyobbbrészt annak köszönheti, hogy minden tárgyat a maga saját természetének és rendeltetésének nézőpontja alá helyez s kategóriáiban kerüli a rangsorolásokat. Különben is oly tényezőknél, melyeknek szükségessége egyaránt el van ismerve, az egymással szembe-helyezés csak meddő dialektikai játék. Hiába vitatkoznánk a fölött, hogy a levegőben élő lények életének föntartására a lélegzés fontosabb-e vagy a táplálkozás? mikor ezek bármelyikének nélkülözése szükségkép a halált vonja maga után.

A tudományos irodalomban a formai szempont a tartalmítól gyakorlatilag elválaszthatatlan, mert hiszen a fölkatott vagy alkalmazott s terjesztendő tudományos igazságok a kortársak legtöbbjére nézve is s az utókorra nézve már éppenséggel, tartalmilag is csak az irodalmi közlés formájában lesznek ismeretesekké, a mi nem zárja ki azt, hogy tartalmi értékök hatását másoknak beléjük kapcsolódó s talán formailag szerencsésebb közlései fokozzák. De még ez esetben is föltételeznünk kell az eredeti közlésnek oly formáját, mely másokra nézve a megértést s a gondolat fonának fölvételét lehetővé tette.

Tehát az új tudományos tételeknél azok megismertetése s az azok fölöl való meggyőzés, a tudományos ismereteknél általán azoknak elterjesztése, saját belső igazságuk és becsük mellett mindenestre attól az irodalmi formától is függ, melyben azokat kezeljük.

Ez a forma különböző lehet; általán el szoktuk ismerni, hogy vannak nagy tudósok, a kik nem jó írók, s vannak a tudományos téren is jeles stílisták, a kik a tudományos ismeretek tartalmi gazdagítása szempontjából nem mondhatók termékenyeknek.

Előbbi kiindulásomhoz híven, nem az ily egyoldalú érdek és fogyasztások mérlegeléséhez akarok szempontokat szolgáltatni. Csupán hozzá akarok járulni annak az elméletileg talán általánosán elismert, de a gyakorlatban gyakran megtagadott igazságnak a bizonyításához, hogy a tudománynak a legjobb szolgálatot azok teszik, kiknek tudományos irodalmi működése tartalmilag és formailag egyaránt kiváló, s hogy valóban virágzó tudományos irodalom csak ott található, a hol a tudományos megismerés anyagának gazdagítása együttjár bizonyos formakultusszal a közlésben és terjesztésben.

Midőn a tudományos irodalom e kettős ideálját tartva szem előtt, megkísértjük a formakezelés tekintetében támasztható követelményeket megállapítani, mindjárt első nehézségként e követelmények nagy változékonysága ötlük szemünkbe. Változnak a korról, változnak bizonyos tekintetben nemzetek szerint is, változnak az

irodalmi mű rendeltetéséhez, sőt a tudományos szak természetéhez képest is.

A régi sanscrit irodalom, a tudomány, épp úgy, mint a komoly költészet számára nem ismert mást, mint verses formát, a prózát csak a komikumban tűrte meg; a római irodalom szerette a tankölteményeket s nyomán a renaissance humanistái is becsülték e műfajt; az ismereteknek emlékeztetbe vésésére az iskola körében az újkorban is soká fentartotta magát a verses forma, hisz még magunk is versekben tanultunk néhány latin grammatikai szabályt. Goethe tehát némi joggal mondhatta, hogy a tudomány a költészetből fejlődött, a mihez azt a saját munkásságából merített jóslatot fűzte, hogy még idővel ismét találkozhatnak és egyesülhetnek is.

A tudományos és egyéb irodalom közé merev válaszfalat soká a nyelv állított. A középkor irodalmának latin nyelve a tudományban tartotta fenn magát legtovább; a nemzeti nyelv már lassanként meghódította a műköltészetet, mikor még az iskola és tudomány nyelve kizárólag latin maradt. Jellemző, hogy Dante Divina Commediáját olaszul írta meg, ellenben „De Monarchia“ című államtudományi munkáját latinul, habár ugyanő „Convito“-jával már példát akart adni a nemzeti nyelvnek tudományos irodalmi használatára is. Németországban csak a XVIII. század második felében alakul ki a német tudományos irodalmi nyelv. Nálunk a XVI. és XVII. századok vallási harczi folyamában a vallásterjesztés gyakorlati célja a hittani irodalomban hatalmas lendületet adott a nemzeti nyelv fejlődésének, de utóbb határozott visszaesés áll be, a folytonosság megszakad, még a XIX. század elején több magyar író latin nyelven írja tudományos műveit s a nyelvújítás bizonyos elhamarkodásainak és a régi eredeti források elhanyagolásának még ma is tudományos irodalmunk hordja magán legtöbb nyomát.

E történeti fejlemények után mai korunk irányzata az, hogy a tudománynak nem szabad magának külön nyelvet alkotnia, hanem követnie kell a nemzeti irodalom nyelvét; nemcsak oly értelemben, hogy az angol angolul, a francia francziául, a magyar magyarul írja tudományos műveit is, hanem abban a tekintetben is, hogy a tudományos irodalom nyelve magát szerkezet, forma, kifejezések tekintetében is minél kevésbé igyekezzék elszigetelni az általános irodalmi nyelvtől. Ezt a követelményt leglelkesebben és leghatározottabban hangoztatta Greguss Ágost egy 1868-ban „Tudósainkhoz“ intézett szövegében, kifejtván, hogy tudományos nyelvünknek „népszerűnek és magyarosnak“ kell lennie, de mindjárt hozzátette, hogy az a népszerűség, melyet tudományos nyelvünkben meghonosítva óhajtana látni, „egyaránt távol van mind a szokásos tankönyvek fagyosságától, mind a műkedvelők játszi

felületességétől, s hogy az csakugyan nem egyéb, mint az előadás szépsége“. Ez a követelmény tehát körülbelül ugyanannak felel meg, a mit Montaigne nagyon egyszerűen és találóan azzal fejezett ki, hogy ő „nem tanítani akar, de elbeszélni.“

Azonban Greguss tudományos nyelvünk magyarosságát is hangsúlyozta; ez a követelmény ugyan az előbbiből folyik, de már oly természetű, mely mutatja, hogy a tudományos irodalom nyelve a különböző nemzeteknél nemcsak hangzásilag, hanem a benne nyilatkozó szellem tekintetében is szükségkép különböző. A tudományos irodalomnak is, mint az egész irodalomnak, a nemzet szellemével, gondolkodásával kell megegyeznie. Nem lehet e tekintetben sem szabályokat, sem mintákat fölállítani, erre nézve is áll az, a mit Akadémiánk egy kiváló tagja néhány év előtt hangoztatott, mondván, hogy tudóstól úgy, mint művésztől, hiába követeljük „a nemzeti irányzat tudatos ápolását“, a nemzeti irány és nemzeti stíl csak „természetszerű, önkénytelen gyümölese lehet a gondolkodás és érzés hasonlatosságának“, s fejlődésének csak egy útja van: „a nemzet intelligentiájának intensív, erős, őszinte munkája“. (Gróf Andrássy Gyula.)

És ezzel ahhoz a következtetéshez jutunk, hogy a tudományos irodalom nyelve nemzeti jellegű is csak akkor lehet, ha minél őszintebben és igazabban nyilvánul benne az író egyénisége; vagyis nem az egyénnek a hagyományokba, vagy szokásba, vagy schablonba való temetkezéséből, hanem csak a sok egyéni stíl öntudatlan és véletlen rokonvónásaiból alakulhat az irodalomban a nemzeti jelleg, s minél értékesebb, tartalmasabb egyéniségek képeit adja a Buffon régi mondása szerint a stíl, annál színgazdagabb, annál értékesebb lesz az irodalom is, a tudományos épp úgy, mint a szépirodalom.

A tudomány természetesen le nem mondhat arról, hogy nyelve, stílje, egyes esetekben az átlagos értelmiség befogadóképességének mértékétől eltekintsen. Vagyis nem lehet a tudományos irodalom minden ágának minden termékétől megkövetelni azt, hogy egy általános műveltséggel bíró, de az illető szakban nem képzett egyénre nézve minden részében teljesen érthető legyen. A tudomány mai állása mellett a szakirodalomnak fenn kell hagyni azt, hogy művelőik a szakkörök számára irt dolgozataikban a fogalmak megjelölésénél s fejtegetéseiknél oly előismeretek föltevéséből induljanak ki, melyeket éppen csak a szakképzettség nyújthat, nem az általános műveltség. Tehát e tekintetben is lehetetlen a tudományos irodalom formakezezésére nézve egészen egységes követelményeket állítani föl.

Továbbá bizonyos változékonyságait a formának a tudományok mai differentálódása s a tudományos módszereknek a stíltre való kihatása is idézi elő. Még az újkor elején lehetséges volt

az, hogy egyesek — legalább kivételes képességekkel bíró egyének — az összes tudományokban tájékozottak legyenek; a tudományok egész köre sokkal szűkebb volt, mint ma s a módszerek majdnem valamennyiben ugyanazok. Ma ez lehetetlenség; a tudomány mai fejlettsége mellett a mélyrehatóbb szakképzettség megszerzése s a szakirodalommal való lépéstartás sokkal inkább igénybe veszi az egész embert, semhogy egyidejűleg más szakokban is igazi otthonosságot szerezhetne, s e mellett az ismeret-szakok elhelyezkedése is egészen más: egykor rokon és szomszédos disciplinák ma eltávolodtak egymástól s egykor távolállók lettek rokonokká és szomszédokká. Mindez szükségkép hatással van a formakezelés, a műszavak és kifejezésbeli sajátosságok közösségére és elkülönülésére, de a tudományos művek olvasó-közönségének alakulására is.

Tehát óvatosaknak kell lennünk, mikor a tudományos irodalommal szemben formai szempontból föllátható követelményeket tisztázni igyekszünk, de a tudományos téren is legelőhaladottabb nemzetek legjobbjainak ragyogó példáját látva, nem mondhatunk le arról, hogy tudományos stilitikánkat megóvni igyekezzünk oly veszélyektől, melyeket elkerülhet, és megnyerni igyekezzünk oly törekvésnek, mely tudományosságunknak úgy értéke, mint terjedése szempontjából csak javára szolgálhat.

Tagadhatatlan, hogy ma éppen az előbb vázolt fejleményekben és körülményekben bizonyos kísértés rejlik arra nézve, hogy a tudományos irodalom minden kimutatható ok nélkül is, könnyen túltegye magát a világos érthetőség és megnyerő egyszerűség, szóval a gondos és kellemes formakezelés követelményein s homályossá és nehézkessé vagy kuszálttá és pongyolává váljék. Hozzájárul ehhez korunk irányzata, mely mindenben gyorsaságot követel s nálunk talán még a szomszéd német birodalom hatása is, melyre nézve — bármily fényes példákat mutathat is föl egyes alakjaiban — saját illetékes bírálói elismerik, hogy az irodalmi forma, különösen a szavak szerencsés és gondos megválasztása tekintetében, átlagában mögötte áll akár a francia, akár az angol literatúrának. (Rich. Meyer.) A németeknek egy nemrég meghalt jeles történetírója (Gregorovius) naplóvallomásaiban arra a panaszra fakadt, hogy a pedanteria vállvonogatással tért eleinte napirendre az ő nagy műve fölött azért, mert szép formára való törekvését neki megbocsátani nem tudta.

Vannak mindenütt tudósok, kik azt látszanak hinni, hogy a tudománynak sohasem szabad a beavatottak legszűkebb körének fölfogási képessége alá leereszkednie, hogy méltósága és komolysága szenved sérelmet, mihelyt szélesebb körökre nézve érthetővé lesz, mert neki a nem szakértők táborában csak szent borzadályt szabad keltenie, nem pedig érdeklődést vagy éppen vágyat a

további megismerésre. Vannak, a kik megkövetelni látszanak azt, hogy az olvasó megszenvedjen azért, a mit tőlük tanul. Gyakran tapasztaljuk azt is, hogy tudományos munkának sokan csak azt tekintik, a mely a fölkatatott új ismeretanyag legnyersebb formában való föltalálásáig terjed s minden gondosabb földolgozástól fölmentetteknek, vagy talán arra képteleneknek érzik magukat. Itt persze ismét korunk sietsége is érezteti megrontó hatását; pedig megfigyelhetjük, mennyire gondosan öntik formába tudományos munkájuk gyümölcseit azok, kik érzik, hogy a jövő számára is dolgoznak; csak a kik tudatával vagy sejtelmével látszanak bírni annak, hogy csupán napi szükségletet látnak el munkájukkal, azok engedhetik meg maguknak az elsietés, a hebehurgyaság kényelmét.

A jó irodalmi stíl: a tudomány udvariassága; belső értéke a tudományos igazságoknak, kétséggel nélkül független tőle, de külső hatásuk és elterjedésük szempontjából a legnagyobb fontossággal bír; méltóságának sérelme nélkül szerez barátokat a tudománynak, mint a hogy az életben sem szoktunk csak azok önértékében binni, a kik a sima érintkezési formákat megtagadják. Nálunk, a hol a társadalomban úgy is aránylag csekély a tudomány iránti hajlam, a hol a mindig objectív Deák Ferencz nyilatkozata szerint is „csak a politika zaját és külfényét szeretik, de a fáradsággal járó komoly tanulmányok nem éppen kedveltek“, s a hol, mint Greguss találóan jegyzi meg, a formaérzék hiánya okozza a társadalmi életnek bizonyos sivárságait is, nálunk inkább, mint bárhol, megkívánható, hogy a tudományos irodalom a tiszta és világos, gondos és választékos forma követelményeit el ne hanyagolja.

Ez az elhanyagolás nagyobb felelősséggel is jár, mint sokan gondolják; a kifejezés szabatosága fontos a szépprózában is, de hiánya ott legfőljebb az író félreértésére és igazságtalan megítélésére szolgáltathat okot; ellenben a tudományos irodalomban súlyos, esetleg nagy következményű tárgybeli tévedéseket is idézhet elő; fordításoknál meg már éppenséggel megbocsáthatatlan sérelmeknek teheti ki az eredeti mű szerzőjét.

Ehhez járul, hogy a tudományos irodalmi stíl jelességei vagy fogyatkozásai nem mindig csak a tudományos irodalom határai között éreztetik hatásukat; szóképzései, nyelvrformái, kifejezései gyakran messze elterjednek a publicistikában, sőt a szépprózában is. Goethe azt vallja, hogy Shakespeare mellett Spinoza és Linné munkái voltak rá, mint íróra legnagyobb hatással; napjainkban a sok példa közül elég legyen rámutatni arra, hogy a Nietzsche bölcsészeti munkái milyen alakító hatással voltak és vannak az egész német prózairodalomra.

Nem akarom tagadni, hogy a jó és különösen a szép stíltre való törekvésnek a tudományban megvannak a maga természetes

határai, mert megvannak a maga veszélyei is; azonban azok a határok nagyon szembeötlők s azok a veszélyek nagyon könnyen elkerülhetők. A tudományos stíllel mindenesetre legkevésbé egyeztethető meg a tetszelgés, és kétségtelen az is, hogy a túlságig vitt csiszolás és finomítás, — a mit az angol „overfinish“-nek nevez — a tudomány irányát teszi leghamarabb erőtlenné. Gazdag képzelet egy tudományosan fegyelmezett főben — mint Aragoban, Carlyleben vagy Emersonban — megbeesülhetetlen eszközeit nyújtja a megragadó és meggyőző előadásnak, de annak hiánya nem fosztja meg a tudományos stílt szükségkép vonzó és ható erejétől, sőt minden szépségétől sem. A retorika könnyen csábít arra, hogy kiszínezzük a lényegtelen a lényegesnek rovására, magunkat a bizonyításban tovább ragadtassuk a tárgyilagosságnál; de az ilyen eltévedések nyomban megbosszulják magukat, mert elidegenítik a mélyebben gondolkozót s a tudományos eszmekörben utóvégre is mindenki tapasztalni kénytelen, hogy nincs az ékesszólásnak az a szemfényvesztő tűzjátéka, mely pótolhatná az igazság fényét és a meggyőződés melegét. A tudományos stíl a maga igazi szépségeit csak a tárgyba való elmélyedéstől kapja, „tárgyától kapja illatát és színét,“ (R. Meyer.) fő érdeme mellett fő szépsége is tárgyilagossága lesz mindig, s így ebben is igaznak bizonyul egy nagyérdemű tudásunknak (Than Károly) legújabbban nyilvánított nézete, hogy „a tárgyilagosságon gondolkodás legelőnyösebben befolyásolja az ethikai és az aesthetikai érzéket is,“ és a tudomány körében is megáll a Gustave Flaubert elve, mely szerint a stíl szépsége a kifejezés igazságától függ.

Az írói hivatottság öntudatlanul működő művészi ereje a tudomány minden ágát képes bizonyos költői magaslatra emelni. Dumas tréfásan, de találóan azt mondta Macaulayról, hogy ő a történetet regény rangjára emelte; Emerson megjegyzi, hogy a Platon tudományos tételei sonetteben is kifejezhetők volnának, Swedenborg anatómiai tanulmányait pedig legmagasztosabb költői stílusban írottaknak mondja; Arago, Humboldt, Brehm, Dubois-Reymond munkássága megmutatta, hogy a legexactabb tudomány-szakok művelése mennyire összefér a fölfogás bizonyos emelkedettségével és az előadás szépségével.

A természeti adományt bizonyára e téren sem pótolhatja egészen az igyekezet, de ha tudományos irodalmunkban általán nagyobb gondot fordítunk a formára, ez lehetetlen, hogy jótékony hatását ne éreztesse. „Tiszta határozott szavak, — mondja Széchényink, — magukkal hozzák a tiszta logikát.“ Ha igaznak fogadjuk el a Flaubert mondását, mely szerint minden fogalomra csak egyetlenegy kifejezés van, mely a legigazabb s a legszebb is valamennyi között, akkor keresni fogjuk azt a kifejezést és sok esetben meg is fogjuk találni. A tudományos irodalomban

erre annál nagyobb szükség van, minél inkább differenciálódnak a tudomány fejlődésével a fogalmak s minél inkább apad a synonym kifejezések száma.

A stíl is fejlődik és halad a koral; az amerikai Sherman kiszámította, hogy míg az angol renaissance irodalmának végnélküli periodusai gyakran 60—70 szót halmoztak össze egy mondatban, Macaulaynál a mondatok átlag 20, Emersonnál átlag csak 11 szóból alakulnak. Lessinggel kezdődik Németországban — francia nyomon — a rövid, kerek, kifejező mondatokra való törekvés. Míg régebben a tudományos irodalom a maga gyakran sovány szövegét a jegyzetek és kitérések egész özönébe fullasztotta, ma általános a törekvés, a tárgyalást lehetőleg egységes és teljes formába foglalni.

S vajjon a korszakok e nagy különbségeinek előidézésében nem működhet-e az egyesek öntudatos igyekezete is közre? Stendhalról olvassuk, hogy mikor írni készült, előbb elolvasott néhány sort a Code Napoleonból, így akarván stíljének józan világosságát s kifejezésbeli szabatosságát biztosítani; s a mit az értekező és széppróza a pragmatikus stíltől kölcsönözhet, azt a tudományos író nem találhatná meg közelebbi forrásokban? Nincs az a megállapodott írói egyéniség, kinek stíljét a széleskörű, gondosan megválasztott olvasmány nem képezhetné és fejleszthetné s a ki munkája folyamában, ha lelkiismeretes akar lenni, ezerszer nem érezné azt, hogy „a tökéletesedés útja az önmagunkkal való elégedetlenségek egész során visz keresztül.“ (Walt. Pater.)

Csak arról van szó, hogy gondot fordítsunk mindig a tudományos munka oly elemére is, melyet éppen a nehezebb földadatokra edzett erők olykor, talán akaratlanul elhanyagolnak s ezzel a nehezebb földadat körül elért sikerök teljességét csontkítják. Pedig a kik sokkal keményebb tusákat állanak ki, hogy a forró vagy fagyos égöv iszonyai közül, a föld gyomrából vagy a csillagok távolából, az élő szervezet sejtmikrokosmosából, vagy a lombik buborékaiból, az emberi társadalom szövevényeiből, a művészet és irodalom kinceiből, vagy a levéltárak fakult lapjaiból kiböngésszék a tudomány új igazságait, azok rászánhatják munkájokra azt az utolsó formálást és csiszolást is, melylyel annak irodalmi megjelenését keletkezésére méltóvá teszik. S ha van olyan, ki a tudomány komolyságát félti az írás művészetétől, azt nyugtassa meg az a gondolat, hogy ugyanaz az igazi lelkesedés, szeretet és gond, mely a nagy tudományos igazságok létrehozója szokott lenni, adja meg ez igazságok közlése módjának is legnemesebb szépségeit.

Ezzel az Akadémia hatvanhetedik közölését megnyitom.

II.

Főtítkári jelentés.

Heinrich Gusztáv r. tagtól.

Tisztelt Akadémia! Ügyrendünk szerint a főtítkár az ünneplés közülésén jelentést tesz az Akadémia munkálkodásáról. E föladatot teljességgel megoldja az a terjedelmes és részletes jelentés, mely kinyomatva a mélyen tisztelt közönség kezében van és pontos kimutatást tartalmaz Akadémiánk sokoldalú működésének minden ágáról. Tudományos és irodalmi tevékenységünk jellemzésébe vagy éppen bírálatába azért nem is bocsátkozom; nem érzem magamat erre hivatva: ez az illetékes szakférfiak és szélesebb értelemben az egész nemzet joga és tiszte. De annyit szabad megjegyeznem, a mit e kimutatás száraz adatai is kétségtelenné tesznek, hogy Akadémiánk a múlt évben is sokoldalú, gazdag és értékes munkásságot fejtett ki, úgy rendes fölolvásó és zárt üléseiben, mint nagyszámú kisebb és nagyobb kiadványaiban. E munkásság persze csak kis részben fordul közvetlenül a nagyközönséghez, mely természeténél fogva távolabb áll a különböző szaktudományoktól; de nyomot hagy az egyes tudományokban hazánkban épp úgy, mint a külföldön és idővel, népszerűsítő közvetítés útján, átmegy a művelt nagyközönség birtokába is. Hogy ez aránylag sokkal lassabban történik hazánkban, mint a nyugati népeknél, ennek főoka, hogy csak igen csekély számmal vannak föladatuk magaslatán álló folyóirataink, melyek, a mi pedig első sorban tisztök volna, a tudomány súlyos aranyát aprópénz alakjában forgalomba hoznák. Tudományos munkásságunk értékéről tehát nem akarok szólni; legyen szabad e helyett a múlt év néhány fontosabb mozzanatára föl hívnom jóakaró hallgatóim figyelmét.

A legfontosabb az Igazgató-Tanácsnak 1907. február 7-én kelt jelentése az Akadémia vagyonáról, mely évek hosszú sora óta első ízben tájékoztatta ismét a nemzetet Akadémiánk anyagi helyzetéről. E jelentésből kiderült, hogy az Akadémiát (kerek összegben) 100,000 kor. hiány terhelte, mely első sorban onnan származott, hogy az utóbbi években tetemes, ez adósságot mindenestre messze meghaladó összegeket kellett nagyobb helyreállítások

és átalakítások czimén bevételeinkből ingatlanainkba befektetni. Ha már most figyelembe vesszük, hogy épületeink bérjévedelme épp e beruházások következtében csak az utolsó két évben 12,000 koronával növekedett, világos tény, hogy tőkevagyonunk csökkent ugyan, de ingatlan vagyonunk jóval nagyobb arányban emelkedett, úgy hogy itt vagyonveszteségről szó sem lehet, mert csak vagyonunk egy részének igen kedvező állagváltozása állt be. E helyes fölfogásból kiindulva, az Igazgató-Tanács jó lélekkel és teljes megnyugvással leírta a kérdéses 100,000 kor. adósságot az Akadémia vagyonából, mely ezzel látszólag százezer koronával kisebb lett, de csodálatosképen 12,000 koronával többet jövedelmez.

Rendes bevételeink összege a lefolyt évben (mindig kerek számokban) 380,000 koronát tett, kétségtelenül oly summa, mely a tudomány szolgálatában nagy eredményekre vezethet. Csakhogy ennek az első pillanatra imponáló összegnek csak egy. aránylag kis része áll az Akadémiának tisztán tudományos czélokra rendelkezésére. Legyen szabad szélesebb köröknek tájékoztatása czéljából ez összegnek hováfordításáról néhány adatot közölnöm:

Személyes járandóságokra megy 70,000 kor., sok pénz, de még mindig sokkal kevesebb, mint a mennyit külföldi akadémiák e czímen elköltének, hisz külföldön az akadémiák rendes tagjai évi fizetést is húznak, a mi pl. Párizsban meghaladja a 100,000 frankot. Nálunk a személyi kiadásokat főleg a palota és bérház föntartása és a könyvtár emésztik föl, melyek több tisztviselőt és szolgát foglalkoztatnak. Könyvtárunk azonfelül könyvvásárlásokra évenként 15,000 koronát vesz igénybe, úgy hogy az Akadémia, fönnállása óta, egy félmillió koronánál többet költött könyvtárára. Ez nemcsak imponáló, de egyúttal páratlan eset is, mert nincs tudományos Akadémia a világon, mely a nagyközönség számára könyvtárt tartana fönn, a mi egyébként sem igen illeszthető bele ily tudományos intézet keretébe. Akadémiánk büszkeséggel tekint könyvtárára és örömmel látja, hogy a közönség oly tömegesen keresi föl olvasótermünket, hogy a jelentkezők sohasem nyerhetnek mindnyájan beocsátást. De tény, hogy Akadémiánk jövedelmének egy része, még nem is tekintve a könyvtár hatalmas helyiségeit, melyek egyébként erősen gyümölcsöztethetők volnának, a könyvtárra megy, mely maholnap nagyszabású növekedésével keresztül fogja tűrni a palota falait és még a bérházban is fog elfoglalni helyiségeket, melyek ezúttal még öröndetesen jövedelmeznek.

De vannak egyéb kiadásaink is, melyek nem esnek a tudományos munkásság rovátába. Épületeinek föntartása fölemeszt, évente vagy 30,000 koronát, mihez a könyvkiadás lebonyolítására még vagy 8000 korona irodai költségek járulnak. Akadémiánk ezenfelül kerek 50,000 koronával segívez húsz tudományos tár-

sulatot, melyek ezen anyagi támogatás nélkül üdvös munkásságukat nem folytathatnák. És végre fizet az Akadémia 30,000 korona évi adót. Igaz, hogy a magyar állam igaz hálára kötelező jónéhány év óta évi 99,000 koronával segíti az Akadémiát, de ha ezen összegből levonjuk az adót, marad 69,000 korona, ez az összeg pedig magában véve is igen csekély, de különösen valósággal eltörpül, ha tekintetbe vesszük, hogy a részben rendkívül gazdag külföldi akadémiákat miképen gondolja kormányuk. Így kap, hogy csak egy-két példát említek, az illető állampénztárból a bécsi akadémia 180,000 koronát, a berlini 260,000 márkát, a párisi 400,000 frankot és a szentpétervári 500,000 rubelt.

Íme, mélyen tisztelt Akadémia, ha 380,000 koronát tevő jövedelmünkől a most föl sorolt összegeket levonjuk: marad igen liberális számítással 180,000 korona, sőt ha tekintetbe vesszük, hogy ez összegből több mint 30,000 korona van részben igen csekély értékű vagy teljesen céltalan jutalmakra lekötve — Akadémiánk évente legfeljebb 150,000 koronát fordíthat tudományos munkásságára. Pénznek kétségtelenül ez is pénz, de ha figyelembe vesszük, hogy a magyar tudomány terén mennyi még a teendő, és ha különösen halljuk, hogy az ország mi mindent kíván, sőt követel az Akadémiától, akkor bizony a legrosszabbakaratú szakértő is kénytelen lesz bevallani, hogy az Akadémia a rendelkezésére álló eszközökkel többet nem tehet, mint a mennyit tényleg tesz. Hány egészséges eszme, hány szép terv és gondolat merül fel köreinkben minden évben, hogy elnémuljanak, a mint fölhangzottak, mert eszközeink nem elégségesek megvalósításukhoz. Igazgató-Tanácsunk évi jelentése, melyből kiindultam, nem maradt visszhang nélkül: gróf Széchenyi Béla és gróf Andrássy Dénes, kiknek kifogyhatatlan áldozatkészsége már közmondásossá kezd válni, nyomban nagyobb összegekkel siettek hiányunk pótlására. Öszintén óhajtjuk és biztosan várjuk, nem az Akadémia, hanem a magyar tudomány érdekében, hogy nemes példájokat mások is követni fogják.

Fölmerült és elhangzott eszmékről, nagy tervekről szóltam. Hadd említek csak egyet. Nemzetünk eredete és őstörténete mély homályba vész, de annyit tudunk, hogy kiindulási pontjai elvezetnek az Ural és Altai völgyeibe, Ázsia mélyébe, egészen a Chinai-tenger hullámaihoz, esetleg az Euphrates és Tigris partjait elborító óriási romokhoz. És Európa nemzetei vetélkedve iparkodnak a multnak e rejtélyes bányáit kiaknázni, százan meg százan, franziák és angolok, németek és olaszok fáradhatatlan kitaratással és nagy áldozatok árán dolgoznak ásóval és tollal, hogy a Sphinx rejtélyét megoldják; csak mi magyarok, a kik e problémák körül talán közvetlenebbül vagyunk érdekelve, nem

teszünk semmit, mert nincs pénz, és csupán méltó büszkeséggel emlegetjük Reguly Antalt és Körösi Csoma Sándort, a kik súlyos nélkülözések közt keresték népünk őshazáját, vagy Széchenyi Béla és Zichy Jenő grófok nagyszabású expedícióit, melyek e fenkölt szellemű főurak tudományszeretetét és áldozatkészségét fennen hirdetik. De nem is kell Mesopotámiáig vagy a Sárga-tengerig fáradoznunk: itt van küszöbünk előtt a Balkán-félsziget, melyhez történetünk számos szála kapcsol és melyhez anyagi érdekeink helyes fölfogása kellene, hogy ma is számos szállal kapcsoljon. Idegenek, pl. legközvetlenebb szomszédaink, nagy sikerrel fáradoznak a Balkán földrajzi és történeti, nyelvészeti és néprajzi viszonyainak tanulmányozásán és földerítésén; mi magyarok tétlenül nézzük, hogy mikép hódítanak el tőlünk a tudomány hatalmával egy területet, mely első sorban a magyar érdekek körébe esik, mert anyagi szegénységünk tétlenségre kárhoztat. Sőt még közelebb eső föladatakkal sem tudunk megbirkózni; így pl. a német kormány évek óta százezreket költ a németországi római limes fölkutatására; a magyarországi limessel csupán egy-két tudósunk bibelődik eddig magánbuzgalomból, és az Akadémia csak az idén fordíthatott e célra ezer koronát, oly összeget, mely száz évig évről-évre megszavazva sem vezethet célhoz. Az a feledhetetlen kítűnő tagtársuk, kinek emlékét a mai ülésnek egyik ünnepi szónoka fölidézi, gróf Kuun Géza, már évekkel ezelőtt sürgette egy keleti bizottság szervezését, mely a fönt vázolt föladatak megoldásán fáradozzék, sőt szerény vagyonából alapítványt is tett e célra, és hazánknak egy lelkes török barátja, Feridun bey, szintén bizott reánk nagyobb összeget török-magyar kutatásokra. De e nemes áldozatok a milyen megható és a legmélyebb hálára kötelezők, épp annyira elégtelenek a kínálkozó hatalmas munkákkal járó nagy költségekkel szemben. És ez állapot lenyűgöző hatással van egész lényünkre, úgy hogy most már nemcsak szegénységünk, hanem az ebből fakadt bámulatos nemtörődöm-ségünk is eredményez furcsa gyümölcsöket. Három századon keresztül mint Európa védőbástyái küzdöttünk a törökök ellen, a kik másfél századon keresztül hazánk urai voltak. Józan észjárással azt kellene tehát várnunk, hogy a törökség tudományos fáradozásaink előterében álljon. És mit látunk? Hogy Vámbéry tagtársunknak egy-két néprajzi dolgozatán kívül semmink sincs, sem a török állam és nép történetét, sem a török irodalom történetét nem bírjuk magyar nyelven, sőt tudományos török nyelvtanunk és török-magyar szótárunk sincsen. De minek folytassam? Rengeteg a mulasztásunk és tény, hogy ezeknek a legfontosabb okozója anyagi eszközeink elégtelensége, mely idővel országszerte keleti megadást szült a legégetőbb föladatakkal szemben. És ez állapot még egy más szempontból is igen sajnálatos: szakferfiak csak ott

teremnek, hol szakbeli munkásság folyik. Hidépítők nem támadnak, a hol nem építenek hidakat. Hogy a mai európai tudomány legnagyobb feladatainak megoldásában részt alig veszünk, mert szegények vagyunk, lehetetlenné teszi kiváló szakférfiak és a megfelelő tudományos irodalom létrejöttét. Így lesz a természet örök törvénye szerint az okozat idővel ismét okká, és a képzett szak-erők hiánya megnehezíti a tudományos világban való szereplésünket még akkor is, ha esetleg a szükséges anyagi tőke kínálkoznék. E rendkívül kedvezőtlen viszonyokon csak az állam és a társadalom vállvetett érdeklődése és áldozatkészsége segíthet, melyet a magyar tudomány érdekében ismételve és sürgősen kell kérnünk.

A múlt év ügyei közül még csak egyet akarok megemlíteni. Akadémiánk könyvraktáráról nem volt eddig leltárunk. Rögtön hivatalba lépésem után, a mint kiadványainkban letéteményezett vagyonunk e nélkülözhetetlen kimutatásának hiányáról értesültem, intézkedtem, hogy e leltár elkészíttessék. A fáradságos munkát Szentcs Károly irodatisztünk, Akadémiánk egyik legrégibb és legbuzgóbb munkása, a nagy szünidő fölázdozásával, kellő szak-tudással teljesen elkészítette, miért legmelegebb elismerésünkre és hálánkra tarthat számot. E leltárból kiderül, hogy kiadványaink igen tetemes része teljesen elfogyott, másokból csak igen kevés példány áll rendelkezésünkre. Hogy a nagyközönséget is tájékoztassam ez ügyben, elkészíttettem a még kapható kiadványaink jegyzékét, melyet az „Akadémiai Értesítő“ februári számában is közzétettem. Még raktáron levő kiadványaink névértéke megközelíti az egy millió koronát; de tekintve, hogy rendes vevőink, az iskolák és egyletek, 50, sőt 80% elengedésével, kivételes esetekben egészen díjtalanul is kapják az Akadémia munkálatait, ez első pillanatra tetemes összeg csak rendkívül csekély kamatokat jövedelmez.

Mint minden évben, úgy most sem végezheti a főtitkár e jelentését, hogy súlyos veszteségekről ne kelljen megemlékeznie, melyeket Akadémiánk kitűnő tagjai elhúnytával szenvedett. A lefolyt év statisztikája különösen szomorú, mert ez év alatt tizenkét belső és öt külső tagtársunk vált meg örökké tőlünk, köztük többen, a kik kiválóan nagy érdemeket szereztek a tudomány terén. Az Igazgató-Tanács már 1906 április 24-én vesztette el gróf KÁROLYI SÁNDOR-t, a ki egy negyed százada volt tagja e fényes testületünknek és mindig meleg érdeklődést tanúsított az Akadémiának mind anyagi, mind tudományos ügyei iránt. Tiszteleti tagjaink sorából 1906 május 2-án elhunyt báró RADVÁNSZKY BÉLA, a ki szintén tagja volt az Igazgató-Tanácsnak és lelkes munkása a történeti kutatásnak, melyet maradandó értékű művekkel gazdagított, és 1906 december 26-án gróf ZICHY JENŐ, a ki fajunk

őseredetét nyomozva két ízben is vezetett a Keletre kizárólag saját költségén tudományos expedíciókat, melyek nyelvtudományi, nép- és földrajzi gazdag aratásukkal a külföldnek is felköltötték méltó érdeklődését. Három kiváló rendes tagtársunk is vált meg tőlünk még 1906-ban: június 23-án dőlt ki sorainkból a statisztika kitünő művelője, KÖRÖSY JÓZSEF, a ki rendkívül gazdag és értékes munkásságával a külföldön is elismerést vívott ki a magyar tudománynak; szeptember 8-án fejezte be a tudománynak szentelt életét HÖGYES ENDRE, a kiváló természettudós, a physiologiai kutatás mestere, a ki a közegészségügy és orvosi tanítás terén is nagy érdemeket szerzett; és december 28-án hunyt el HEGEDŰS SÁNDOR, a ki lelkiismeretes buzgósággal érdeklődött Akadémiánk administratív és gazdasági ügyei iránt és főleg a gyakran terhes bírálati munkából mindig készségesen és megbízható alapossággal kivette részét. Levelező tagjaink közül hatan búcsúztak el tőlünk örökre: 1906 május 22-én hunyt el THURY JÓZSEF, a kitünő nyelvész, a ki a legkedvezőtlenebb viszonyok közt is teljességgel önálló és nagybecsű kutatásokat folytatott; augusztus 19-én az osztatlan mély tiszteletnek örvendő CSAPLÁR BENEDEK, a ki főleg Révai Miklós hatalmas életrajzával maradandó emléket emelt nemcsak a legnagyobb magyar nyelvésznek, hanem saját lelkiismeretes és alapos kutatásának is; november 9-én FAYER LÁSZLÓ, a büntetőjognak kiváló munkása, a ki tudománya művelésében azt az emberszeretetet és nemesszívűséget képviselte, mely őt mint embert is társai és tanítványai előtt oly kedvessé tette; december 17-én ACSÁDY IGNÁCZ, a hivatott történetíró, a ki munkáiban multunknak bonyolódott gazdasági viszonyait és társadalmi állapotait széleskörű kutatás alapján szerencsés kézzel megvilágította; december 29-én TORMAY BÉLA, a ki a gazdasági és állatorvosi szakoktatás és szakirodalom terén úttörő munkásságot fejtett ki és egyes mezőgazdasági ágazatokban irányító tevékenységével nagy érdemeket szerzett. Már a folyó évben, február 22-én tette örökre félre kutató ásóját WOSINSKY MÓR, a praehistoria és archaeologia fáradhatatlan munkása, a ki gróf Zichy Jenő keletázsiai expedíciójában is lelkes buzgósággal szolgálta kedvelt tudományát. Külső tagjaink sorából öten hunytak el: még 1906 szeptember 5-én BOLTZMANN LAJOS, a kitünő fizikus; és 1907-ben: január 24-én ASCOLI ÉZSAIÁS, a világhírű nyelvész, február 2-án MENDELEEFF DIMITRIJ JOANOVICS, február 20-án MOISSAN HENRIK és márczius 18-án BERTHELOT MARCELLIN, mind a hárman a chemia elsőrangú mesterei, a kik mindnyájau saját fényökkel diszt kölcsönöztek a mi Akadémiánknak is.

E súlyos veszteségeket az idei választások, sajnos, nem tudták legalább szám szerint is kipótolni. Huszonhét ajánlott szakférfiú közül csak tizenhárman nyerték el a szavazók bizalmát,

ezek közt is kilencz olyan, a kiket régen tisztelünk tagtársaink sorában és a kik ezúttal csupán az elismerés magasabb színvonalára léptek. Így tiszteleti tagok lettek: THALY KÁLMÁN, FRAKNÓI VILMOS és LENÁRD FÜLÖP, az első kettő a magyar történetírásnak, rendkívül gazdag és maradandó értékű munkásságuk révén, országszerte tisztelt és a külföldön is elismert büszkeségei, a harmadik a jelenkornak egyik legnagyobb természettudósa, a Nobel-díj nyertese, a ki idegen földön is igaz érdeklődést tanusít Akadémiánk munkássága iránt. És rendes tagok lettek: BALLAGI GEZA, a kiváló történetíró, kinek sokoldalú munkáit gazdag levéltári anyag, széles látkör és éles ítélet jellemzik; VARGHA GYULA, a statisztika elsőrangú munkása, a ki mint költő és főleg mint műfordító is mintaszerűt és maradandó becsüt alkotott; ÁSBÓTH OSZKÁR, a jeles nyelvész, kit legújabbán a szentpétervári és zágrábi Akadémiák is tagjukká avattak; BERCEK ÁRPÁD, a kedves novellista és színműíró, a tiszta magyar nyelvnek egyik leglelkeesebb védelmezője minden fajta idegenszerűség ellen; PASTEINER GYULA, a művészettörténetnek jeles munkása, a ki a hazai képzőművészetek fejlődését, sokszor töretlen utakon haladva, alapos készséggel és biztos ítélettel megírta; és RADOS GUSZTÁV, a matematikának önálló irányú munkása, kinek nagyszámú értékes szakdolgozatait a külföld is ismeri és elismeri.

De új munkás csak kettő lépett ezúttal sorainkba: KUZINSZKY BALINT, a magyarországi, különösen a pannóniai római emlékek fáradhatatlan és szerencsés felkutatója, az aquincumi ásatások vezetője és az aquincumi muzeum megteremtője, és BUCHBÖCK GUSZTÁV, a chemia nagytehetségű munkása, kinek külföldön is elismert dolgozatai fényes tanúságot tesznek alapos elméleti képzettségéről, kiváló kísérleti ügyességéről és önálló bűvárkodási képességéről. Külső tagjaink sorába léptek a francia LIARD LAJOS, az Institut tagja, a philosophia és paedagogia szellemes munkása, és az olasz MALAGOLA KÁROLY, a bolognai egyetem történettanára és a velencei állami levéltár igazgatója, a ki hazánk történetével is nagy előszeretettel foglalkozik.

Szívesen üdvözljük őket mindnyájukat sorainkban, de nem nyomhatom el teljesen sajnálkozásomat azon, hogy ily kevesen vannak és hogy a magyar tudománynak több jeles munkása nem tudta ezúttal a szavazók bizalmát elnyerni. Ez eredmény fölhívhatja figyelmünket a tagajánlások körül eddigelé divó eljárásra, mely talán némi módosítást igényel. Ügyrendünknek ősszel meginduló revisiója keretében bizonyára ez a kérdés is megnyugtató és szerencsés megoldást fog nyerni.

III.

Árpád vezér.

Halálának ezredik évfordulója alkalmából.

Csánki Dezső r. tagtól.

Történetet írok és nem költeményt. De a történetíró, a ki Árpád alakját akarja megrajzolni, mindig nehéz feladat előtt áll. Kettőt kell keresnie: a hitelest és az egyénit; s mindkettőt csak vékony ereken találja meg a kútfők vegyes halmazában. A hazai krónikások sokat beszélnek ugyan Árpád vezérről, de csak századok múlva; előadásukban a legélesebb szem is egymásba bonyolódva látja a történelmi tényeket és a néphagyományt. Egyikök, a Névtelen jegyző, a honfoglaló vezér halálának évét: a 907. évet is följegyezte. Meglehet, igazat mond; az ezer éves kegyelet ünnepéhez mindenesetre elég jó nekünk ez az évszám. A nyugat-európai egykorú, megrémült és gyűlölködő krónikások nem is ismerik Árpád nevét; a szintén egykorú, de már barátságos és jól értesült Leó görög császár, a „Bölcs“, a perzsa Ibn-Rosztah és arab társai sem tudnak róla. Legjobban ismeri és legbővebben beszél el a magyarok és Árpád vezér dolgait Leó császár fia: Konstantin, a „Biborban született“, Árpád fiainak és unokáinak kortársa, a ki, midőn Árpád felemeltetését előadja, e szavakkal jellemzi a magyarok első fejedelmét: „Bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és uralkodásra termett férfiú volt.“ A legnagyobb dicséret egy népvándorláskori fejedelemtől; bár egyéni jellemzésnek kissé színtelen; kevésnek pedig elég kevés. Ezért nem térhetünk ki az egyedül kínálkozó *kerülő út* elől: *alkotásaiban és fajának egykorú típusában* kell Őt keresnünk.

*

Délkeleti Európában, az Ural déli nyulványaitól az erdélyi határig, három hazáját ismerjük a honfoglalás előtt nomád őseinknek: a dombos uralit, a folyóktól szelt, sík Lebédiát és Etelközt. Az az Ural és Kaspi-tenger között elterülő sík azonban — Európa kapuja Ázsia felől; az az egész hatalmas puszta pedig — egyetlen nagy országút, melyen ősidők óta hullámszik a török-tatár eredetű

hunok, avarok, bolgárok, törökök, kozákok, szabírok, úzok vagy kunok, besenyők és más kisebb népek sokasága. Ebbe a délen irániaktól, északon finnes és szláv fajtáktól határolt nagy, törökös népfolyóba dobta magát a népvándorlás-kor végén a szintén Nyugat felé törekvő urali magyarság is, évezredekre döntve e lépésével saját és népek sorsa felett.

A magyarság ősi hazájának és eredetének kérdését újabban a legellentétesebb nyelvi, faji, földrajzi és más szempontokból kutatta a tudomány; de még ma sem képes népünket a finn és török-fajta népek sorában pontosan elhelyezni, sőt nagyjából is csupán annyit állapíthat meg, hogy ez az Ural mentén föltűnő, a mint az egykorúak nevezik: turk vagy ugor nép, török kultúrszavakkal kevert finnes nyelvet beszél, de nemzet- és államalkotásra, uralkodásra képesebb, merészebb törökös faj vezetése alatt áll. A magyar tehát fajilag és nyelvileg keverék-nép, s egyszerűsmind a Nyugatétól eltérő, de csinra és izlésre a Nyugatéval is vetekedő, perzsa jellegű műveltség részese, már abban az időben, mikor urali hazáját elhagyja.

Lenn a sikon, a Don, Deneper és Deneszter mentén elterülő Lebédiában és Etelközben aztán más népségekkel való érintkezés, küzdés és keveredés útján más erőteljes faji, nyelvi és műveltségi hatásokat fogad magába. Az életmódra rokon vad, törökös *besenyővel és úzzal vagy kunnal*, odább nyugaton a csak szolgának, zsákmánynak való települt *szlávokkal*, s a szintén szlávok felett uralkodó, de már keresztyén fejedelem egységes vezetése alatt álló *bolgárokkal* jut érintkezésbe vagy heves összeütközésbe.

De legállandóbb, közvetlen hatását érzi a *kozárságnak*, mely ekkor a Fekete-tenger mentének katonailag, társadalmilag és politikailag egyaránt legfejlettebb, uralkodó népe. A keverék magyar e még tipikusabb keverék-népnek lesz előbb vetélytársa és ellensége, majd szövetségese és szomszédja. A kozár szintén egy fő alatt álló törökös, finn-ugor és iráni eredetű nép, sémi keveredésekkel; vallása vegyesen samán, zsidó, mohammedán és keresztyén. E népnél már erősen lüktet a leszálló magyarság előtt ismeretlen, még egységesebb, anyagi és szellemi tekintetben egyaránt megragadó görög, keresztyén, tehát európai befolyás. Odaát, túl a tengeren ott ragyog mögötte a gazdag, császári *Bizancz*, a IX. század legműveltebb központja, a régi görög és római világ anyagi és szellemi hagyományainak szertartásos pompától környezett örököse.

Ez a kényelmeskedő, gyöngülő és hatalmára féltékeny központ életfentartási ösztönből tartja számon és ravasz diplomatiával játszsza ki egymás ellen az anyagi erőből duzzadó, ösztönöktől, indulatoktól hajtott törökös és szlávós népeket. A magyarság

is érzi hatását. A keleti császársággal való közvetett érintkezését csakhamar meghitt viszony váltja fel, eleinte a bolgárokkal szövetségben, majd ezek testén keresztül. S ugyanez időtájt a távoli nyugati szlávsággal és keleti frank császársággal szövetséges vagy ellenséges viszonyban való érintkezéseinek és összelitközéseinek is kétségtelen nyomait hagyja hátra.

Mi hatásuk van már most e feltünőleg keverék népre ez eddig ismeretlen népek és szövevényes viszonyok, új ismeretek, örök és világnézetek szakadatlan, zűrzavaros benyomásainak?

Ma már nekünk, a jogállamok és művelt társadalmak intézményeivel védett, elkényeztetett utódoknak nehéz elképzelniünk ezeket a nyers erő kétes védelmére bizott vándor-társadalmakat, a mint emberrel és természettel örök harcban állva, járnak legelő, rabszolgá és zsákmány után, s egyszerre idegen fensőbb, de erkölcsileg nem válogatós kultúra hatása alá kerülnek. E küzdelmes világ népcsoportjai állandóan fenyegetik, s a legkisebb ok miatt újra támadják, kergetik egymást; most összekeverednek, majd szétszakadnak; az üzött a szomszédban támad; az erősebb a gyöngébbet szétlépi, beolvasztja, vagy véres marokkal tartja féken, s úgy alkot időről-időre gyöngébb-erősebb birodalmat. Így nyomják az ujjur törökök az úzokat (kunokat), az úzok a kozárokkal szövetségben a besenyőket, a besenyők a magyarokat; egyenkint harcban állanak a települőben levő és birodalmat alkotó kozárokkal és bolgárokkal. s előbb ezek is egymással. Eközben részekre szakad, részben Keleten teng tovább, részben Nyugatnak vág a bolgár, majd a besenyő, sőt az úz és a magyar is: úz a besenyő, magyar a kozár egyes töredékeivel kénytelen tovább élni és elvegyülni.

A népek e nagy országútján járnak és hatnak ezenkívül két világ kulturája közt a jövő-menő kereskedelem karavánjaival és portékaival együtt a mindenféle értesülések és ismeretek is.

Nem az az elzárt, békésebb élet ez, mint odább észak felé, a hidegebb, erdösebb vidék finnes lakóié. A népek óriási olvasztó kohója forr itt a sikon előttünk, hol e szakadatlan tolongásban az anyagi és szellemi hatások vadul vagy szelidebben, de tarka össze-visszaságban rohannak át a népeken. E forró talaj élet-halál küzdelmei összetörlik, elégetik a gyengét; megacézlozzák az erőt, a győztest. Ily kiméletlen küzdelemben sok a halott, de képződnek kiváló, küzdeni tudó, önálló egyéniségek és jellemek is. Kipróbált tulajdonságokra van itt már szükség, főleg tapasztalatra és erőre; de nem csupán az izmok, hanem a lélek erejére is, fegyelmezettségre; önmegtagadásra, alkalmas pillanatokban pedig áttekintésre, találatkonyságra, sőt nagy gondolatokra. Minél inkább tartunk Nyugat felé, annál kevésbé folyik a harc csupán a mindennapi életért, vagy területért, hanem inkább gazdag-

ságért, hatalomért, összeköttetésekért, sőt feltűnésért, hirnévért is. Itt már benne vagyunk Európa történetében.

Mióta ez a turk-ugor népcsoport urali hazájából e déli sakra leszállott, végkép hátat fordít Keletnek, s tekintetét állandóan a déli görögség és nyugati Európa műveltebb világának híres, fényes, kincses birodalmai felé fordítja. Mint a vad, folyvást arrafelé szimatol, a merről a zsákmányt reméli, vagy arra rohan, a merre kergetik. De a talaj a Duna torkolata felé mind forróbbá válik. A természetes határokból szűkölködő etelközi síkon a magyarság kettős ellenség: a műveltebb bolgárok és görögök s a náluknál is vadabb besenyők közé ékelődik. Ily szorongatott helyzet, végzetes vereségek s az ellenséges szomszédok részéről felidézett bosszú összetalálkozásakor, végzetes zsákutczában bizonyulhat.

És ekkor ez a keverék-nép, e zürzavaros benyomások közepette, e veszedelmes helyzetében, zúllás vagy tönkremenés helyett hirtelen a fejlődés magasabb fokára szökken: *hatalmas egységekre emelkedik*. S ezek az egységek születésük pillanatában Árpád személyéhez kapcsolódnak, benne testesülnek meg először és érvényesülnek nemsokára.

*

A népek ily erős küzdelmében megmaradásra vagy éppen diadalra csupán az tarthat számot, mely kedvező földrajzi helyzetben, a különféle hatások közepette, elegendő erővel, ismerettel és akarattal bír, hogy a saját egyéniségét helyes irányban kiépítse és érvényesítse. A sikerhez azonban különösen két nevezetes feltétel jelenléte, egyensúlya szükséges. Egyik a szabadság, másik a kellő vezetés. Amaz a lendületet adja, emez összetart, rendez, irányít és fékeztet, ha kell.

Keverék-népünkél az egyéniség kialakulásának folyamata, a küzdelmes idők ez iskolájában, meglehetősen el van burkolva előttünk; inkább csak az eredményt s annak jelentőségét állapíthatjuk meg biztosan. A szabadság és vezetés ez időbeli állapotának megítélésénél pedig a századokkal későbbi krónikások adatai nehezítik a tisztánlátást. Alakulóban levő világ ez, melynél még inkább a részek szabadsága ad irányt.

„Szabad ez a nemzet“ — írja Bölcs Leó császár, mely mondat alatt egyformán érti e népnek más népekkel, uralkodókkal szemben való függetlenségét, valamint belső szabadságát is. Világosan bizonyítják ezt fiának, Konstantin császárnak a turkok vagyis magyarok vezér- vagy fejedelem-választásáról szóló tudósításai. Lebédiában még az egész nép egymástól meglehetősen független törzsekből lazán összerótt egyesülés vagy szövetség, melyben az egyes törzsek ismét nemekre, ágakra oszlanak.

A törzsek élén azonban külön főnökök állanak, a kik a törzs szabadságát az irányítás kedvéért részben már korlátozzák. E korszakban tehát a hét és egy (turk és kabar) főrészsre tagolt népnél a törzs a legmagasabb politikai, közkormányzati egység.

Azonban a küzdelmes élet veszély nélkül nem tűr sokáig ily fej nélkül való tagozottságot; nagyobb feladatra való vállalkozás még kevésbbé. A szabadság önelhatározásában rejlő nagy erőt ezért időnként még jobban össze kell fogni; a törzseknek, melyek legalább a közös védelemre szövetségben vannak, együtt élnek és egymáshoz szoktak, a csaknem állandó hadivállalatokra egyesülniök kell. E kényszerű egyesülés, a részek szabadságának újabb, de szintén szabad elhatározásából eredő megszorítását követeli. Ennek a további fejlődésnek kifejezése már az a lehéddiai állapot, a mikor a biborban született császár szerint: „Vajdaik között Lebéd az első“.

Milyen kimagasló már ennek a hasonlók közt első vajdának egyénisége, több körülmény mutatja. Róla nevezik a turkok (magyarok) egész országát Lebédiának; hozzá adott nőül a kozár kagán egy előkelő kozár hölgyet; ő vezeti át a népet az etelközi hazába; végül pedig ugyanőt akarja rábírní a kozár kagán, hogy népének első fejedelme legyen.

S ennél a pontnál váratlanul nagyot fordul a dolog. A turk-ungorok, kik egy idegen, de még vadabb nép: a besenyők támadása miatt hazát változtatni kénytelenek, egy másik idegen, de már fejlettebb nép: a kozárok tanácsára politikailag éretteknek és bölcsseknek mutatkoznak arra, hogy szabadságukat még jobban korlátozzák s biztosabb védelemre egy örökös fő alatt végkép egyesüljenek. De oly lobbanékony természetű, önérzetes, független hadinép és főnökei, mint a milyeneknek az ismertebb unokák után e távoli ősök is látszanak, csupán kiváló férfiú parancsava előtt fognak állandóan meghajolni.

S a kozár indítványra ekkép választott első-fejedelem, Árpád egyénisége csakugyan megfelel a századokra kiható komoly pillanat követelményeinek. Lebéd maga is „nemes, vitéz és bölcs férfiú“, a mellett, hogy „első a turkok között“; de a saját véleménye szerint nem való ily uralomra. Az utána való vajdát: Szálmust, vagy ennek fiát, Árpádot ajánlja tehát. „A turkok — írja a császár — úgy ítélték, hogy jobb lesz Árpádot tenni meg fejedelmüknek, mint atyját, mert méltóbb erre, mivel bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és uralkodásra alkalmas férfiú. Meg is tették fejedelmöknek, a kozárok szokása szerint pajzsukra emelvén őt.“

Nagy fontosságú alakulás ment itt végbe; egy új közkormányzati hatalom született, mely egy új állam csiráit hordja magában. Ez alakulásnál láthatólag a már központi szervezettel

biró barátságos kozárság, de ezenkívül a még egységesebb, szintén szomszéd bolgár és bizanci fejedelemség vagy császárság jól ismert példái kínálkoztak követésre. A külső befolyás azonban inkább csak az ösztönt, az alkalmat adja: maga a kialakulás folyamata belső, fokozatos, tehát egészséges, magában foglalja a tartósság feltételeit is. A vegyes alkátú nép szabad elhatárolásából, választás útján, fokozatosan emelkedik a család, nemzetség, törzs és törzsi szövetség fogalmától, az örökös fejedelemségben immár benne élő állam magasabb fogalmához. Az átmenetet a törzsek sorrend szerinti egymásutánja, hogy úgy mondjam, rangfokozata, s az első törzsből eredő Lebéd vajdának alkalmoszerű elsősege mutatja. E két körülmény világosan kedvez az örökös „első-vajdai” rang kialakulásának. S maga az új választás sem forradalmi, inkább konservatív természetű. Mert hagyományos szokáshoz látszanak alkalmazkodni, mikor az első törzsből való mostani ideiglenes első-vajda helyett, a ki nem akar vállalkozni, de mégis ennek ajánlatára, a sorrend szerint következő törzsből a legkiválóbbat, a ki maga is vállalkozik, emelik, állandó fejül, az összes törzsek élére. S az új fejedelemség véglegeségét a pajzsaemelés ünnepies szertartása is tanúsítja.

Ez az új főhatalom azonban még első sorban hadi, fejlődését tekintve tehát még szintén csak átmeneti jellegű. Lebéd első-vajdasága kétségkívül kimondottan ilyen volt: Árpádé pedig, különösen eleinte, a valóságban nem lehetett más. Még nemzedékeken át megmaradnak — Konstantin császár tudósításai szerint — politikai hatalmukban a törzsek és vajdáik, birói hatalmukban a szintén fejedelmi gyulák és horkák. E korszakban, szakadatlan katonai foglalkozás és hadivállalatok közepette, éppen ez a katonai jellege, másfelől pedig állandósága, örökölhetősége volt lényege ennek az első-fejedelemségnek. E kettős körülményen alapult az az egységes, Leó császár szerint gyakran kegyetlenül szigorú vezérlet és fegyelem, melyet a görög császárok joggal tekintenek e nomádok, törzsi önkormányzattal bíró, tehát szétbuzó hadi népeknél, köztük a bolgároknál és magyaroknál, a fejlettség magasabb fokának. Kétségtelen, hogy Árpád választásának is első sorban az ő katonai erényei: edzett testi ereje, kiváló vitézsége és vezéri képességei adták meg a végleges igazolást. E hadi erényekhez azonban — a császár tudósításai szerint — már ismert kormányzói bölcsesége járult, mely alatt bizonyára az emberek és dolgok ismeretét, lelki erő mellett mérsékletet kívánt érteni. Csupán ily kiváló férfiú vállalkozhatott arra a nehéz szerepre, hogy új fejedelmi hatalmának, mely egyelőre még csak egyszerű utánzat vagy keret is maradhatott, sőt a törzs-szövetségi állapotba is visszazökkenhetett, a belső, a politikai tartalmat is megadja.

Az Árpád fölemeltetésére következő pár évtized alatt újabb rendkívüli események: újabb honvesztés és honszerzés drámái zajlanak le előttünk. S a mi ez események jelentőségét fokozza: a színtér teljesen megváltozik. Kelet-Európa, pusztai, harcziás vagy települő, de rokon népeivel, végkép elmarad mögöttünk; a politikailag és hadilag egységes magyarság, első-fejedelmével élén, bevonul a települt, a római és keresztyén műveltség alapján fejlődő, de teljesen idegen Nyugat-Európa történetébe. E dicső események sok részletét évezredes homály takarja már; látható romjait átfőrték az ide szeretni, csodálni járó kései hagyomány, sőt itt-ott fölverte a támadott kortársak gyűlöletének burjánja is. Azt sem bizonyíthatjuk pontosan, hol s miféle szerepe volt ezekben az új első-fejedelemnek, a kit fölemeltetésekor oly nagy dicsőre méltat a császári író. De azért a mint az egymásra torló, hézagos események zűrzavarából óvatosan kiválogatjuk az értékes, igaz részleteket: mindenütt találunk nagy, — ha szabad a kifejezést használnom: Árpádi gondolatokat; láthatjuk az öntudatos, gyakorlott, a cél felé már kipróbált szabályok szerint törekvő vezető kezét.

Az első, egységes gondolat az a politika, mely ettől fogva az etelközi veszedelmes földrajzi helyzetben, a keleti kozárokon kívül a déli (görög) császársággal tart szövetséges viszonyt, egyfelől a szlávok és besenyők, másfelől a bolgárság ellenében. Mily nagyra becsülték e szövetséget, a kik azt keresték: a görög császárok, hátrahagyott műveikből kiolvasható. Bölcs Leó egyenesen az isteni gondviselés művének tekinti azt. A Bizanczezal való szövetség e politikája ugyan Etelközben, a bolgárok és besenyők közös bosszú-támadása alkalmával megbukott, de jó eredményei megmaradtak. A bolgárság túl-ereje a Duna mentén s kétségkívül a Dunától északra is meggyöngült; ezzel szemben a magyarság ereje hebizonyult, s jó viszonya a görög császársággal, főleg a bolgárok ellenében, továbbra is megmaradt. Konstantin császár felszárad mulva is szövetségeseinek nevezi Árpád akkor élő ivadékait.

De Etelközből távoznok kellett; s ilyformán az egész Keleten nem volt maradásuk többé. E helyzetük belátása, emberileg és politikailag véve, a másik bölcs gondolat. A „hová?” kérdésének megoldása pedig csodálatos keveréke a helyzet ismeretén alapuló józan politikai számításnak s a katonai elszántságnak és vakmerőségnek. Az új szervezet most állotta ki az első nehéz próbát; s a kétségbeesés helyett erős elhatározásokra vezetett. A vezér méltónak mutatkozott népéhez. Nagy volt a szerencsétlenségben; sőt a mi fő, politikailag a lehető legnagyobb hasznot húzta abból. Így fog megszületni az ezeréves haza, egy nemzeti szerencsétlenség egyetértő, bölcs és merész fölhasználá-

sának eredményeül. Nincs ennél fölemelőbb, tanulságosabb látvány emberek között, a kiket, egyeseket és népeket, mintha csupán azért próbálna meg a Gondviselés emésztő, megrázó szenvedésekkel, hogy lelküket fölemelje, erejüket megacézolja és jövődő feladatokra edzeni tanítsa. S vajjon ezer év múlva nincs-e szükségök a késő utódoknak hasonló fölemelő, tanulságos látványok buzdító szemléletére?

Nyugat-Európában végkép összeomlott már ekkor a nagy politikai holttest: a római imperium, melyet Nagy Károly, az avarok leverője, a század elején életre kelteni próbált. Az így darabokra tagolódott, külső csapásoktól is vérző társadalmakban a hűbériséget megelőző ököl-jog lett úrrá ismét. A század vége felé az erősebbnek látszó germán Keleten újul meg a császárság, mely azonban már a szellemi téren hasonló hatalomra törekvő pápasággal találja magát szemben. Részben ennek a kétes erejű császárságnak, részben pedig az észak-nyugaton ekkortájt alakult Nagy-Morvaországnak hatalmi körébe tartozik e pillanatban a Duna és Dráva vidéke, Pannonia, az előnyomuló magyarság jövődő birodalma. De a félelmes vetélytárs, a nagy morva egyesítő, államalkotó Szvatopluk, épp Árpád benyomulása előtt tűnik el a történelem színpadáról. Viszálykodó fiai maguk segitenek szétrombolni atyjok nevezetes építményét. A Tisza és mellékfolyói mentén a bolgárok (délen), avarok és más népmaradványok, főleg szlávok élnek, nagyobb politikai mozgalmak nélkül, lappangva és szétszórtan, ránk nézve ismeretlenül.

Ezen, a vizeinek folyása és hegységeinek menete szerint meglehetősen zárt és egységes területen tehát a legkülönbözőbb néprajzi, politikai és eszmei áramlatok szántanak keresztül-kasul. Dél felől a keleti császárság és a bolgár fejedelemség, Nyugat felől a germán császárság és a nagy morva birodalom hatalma ér át ide, s küzködik egymással. Egyidőben amonnan a görög, eminően a római vallás eszméi hatolnak előre s vetélkednek a szellemi diadalért, mely mögött azonban szintén politikai, hatalmi érdekek rejtőznek.

A magyarság tehát most is, épp úgy, mint mikor hajdan urali hazájából leszállott, egy zürzavaros világ közepébe fűrödött be. Csakhogy az akkori és a mostani helyzet közt nagy különbségek láthatók. Ez a nyugati világ már települt, földet mivelő, ipart üzö, templomot építő, tehát csendesebb, békésebb; hadilag védelmi állásban van, néprajzilag, politikailag és szellemileg pedig tagozott, söt meghasonlott. Holott a magyarság most is fiatal, nomád, pogány, harczias, támadó, söt hódító; mindenekefelett azonban öntudatos és egységes, s ezért egymagában is erős és veszedelmes.

Az ekként egymásba ütközö két világ műveltségében a

támadott, tehát gyűlölködő Nyugat csupán a mennyiségbeli különbséget látja. A magyar barbár; bizonyára, mert még nomád. Holott a pogánykori magyar sirok már — keleties jellegű — kultúrát mutatnak; a nyelv magasabb fogalmak jelenlétét hirdeti; az egybeforrnt állami és katonai egység pedig a társadalom magasabb fejlettségét bizonyítja. Ez az egész műveltségi ellentét különösen a magyarság sikereinek legfőbb eszközében: a hadi taktikában lesz láthatóvá, melyet Kelet szült, fejlesztett, próbált ki, és ott, úgy látszik, járatott is le; de a mely Nyugat-Európában, kétségtelen fensőbbiségével, egyszerre volt okozója gyakori győzelmeknek és rettentő átkozódásoknak.

Ritkán tüntet fel a történelem egymással szembekerülő népeknél a küzdők jellemére és a küzdelem eszközeire nézve kiáltóbb ellentéteket.

A nyugatiak — írja Böles Leó császár — szabadok, bátrak, de túlságosan önállók, fegyelmezetlenségre hajlók. Csak közéről, gyalog szeretnek harczolni, nem számítók, sőt a váratlan támadások miatt hamar kijönnek sodrukból, s a különféle bajok és nélkülözések miatt hamar elesüggednek. A magyar mind ennek épp a fonákja. Szabadok ők is, és bátrak, de egyszersmind fegyelmeztettek. Született lovasok; s ezért csak távolból, főleg nyíllal szeretnek harczolni. Csatában számítók, sőt álnokok; váratlanul támadnak. A bajokat, nélkülözéseket könnyen türik; csak a győzelemért élnek-halnak, s a vereség sem egyhamar hozza ki őket sodrukból.

Kelet népe, Árpád vezérlete alatt, mintegy saját ellentétéhez közeledik tehát — Nyugat határaihoz. A hagyomány szerint Attila öröksége vonzza, csalogatja. Ki tudja, nem maradt-e meg és dolgozott csakugyan firől-fira századokon át — a hová kétségtelenül eljutott — Kelet harczias népeinek lelki világában Attila egykori világverő birodalmának híre, hagyománya is.

Meglehet. A józanságra kárhoztatott modern történetíró azonban becsesebbnek találja annak hiteles igazolását, hogy a magyarság, mielőtt bevonult volna a Tisza és Duna síkjaira, több ízben járt már e folyók vidékén s odább Nyugaton.

Láttuk, hogyan kötötte le még Etelközben a déli két hatalmasságot: a görögöt és bolgárt, mikor hatalmi kérdésükbe beleszólt, amazt szövetségével, ezt erejének súlyával. Ugyanigy bánt el egyidejűleg már onnan a távolból, a Nyugaton élet-halálharcban álló másik két hatalmassággal is. Itt szintén a császárral lépett szövetségre és segített legyűrni az önmagát emésztő nagy morva fejedelemséget.

Nem lehet kétség azért, hogy Árpád és népe, illeténkép két császárság szövetségesei, nem csupán, mint némelyek vélik, valahogy ideiglenesen legeltetni, hanem csakugyan hazát foglalni

jöttek e tájakra. A gyakran ellentétesnek látszó körülmények egybevágoan bizonyítják e szándékukat. Jól ismerték ők már ezt az új világot. Lovaik legeltek már a tágas mezőkön s itták a bő folyók vizét. Ők maguk pedig saját szemükkel látták jövőendő ellenfeleiket: a nyugati császárságot és Nagy-Morvaországot, melyeket az egymás elleni gyűlölet heve elvakított és meggyőngített; valamint az egykori avar birodalomnak mostani tagolt, meg hasonlott állapotát, népeinek — az övékéénél hitványabb — hadiképességeit is. Különösen a szlávokban oly szervezetlen népségeket találtak itt, a melyeket már keleti hazájukból, mint velök nem mérkőzhető, támadás ellen hegyekbe, várakba menekülő, rabszolgának való ellenséget ismertek. Az alkalom hódításra mindenkép kedvezőnek látszott azért. És kétségkívül reményeket kötöttek vállalkozásukhoz. Ez lesz nekik való világ; jó zsákmány, biztos zsákmány!

Ehhez képest nem állapodnak meg a békésebb birtoklással s elegendő térrel kínálkozó Tisza mentén és Erdélyben; hatalmukba kerítik, bizonyára nagyobb erőfeszítéssel, a jóval távolabbi dunamenti és dunántúli vidéket is. Ez a föld, bár terjedelemben csekélyebb, földrajzi fekvésre az összes részeknél jelentékenyebb. Itt már nyugati, történelmi talajon járunk, melyet Róma megművelt; s a későbbi császárságok, itt lakott különféle népek, sőt újabbban a hittérítők is munkába vettek. E kulturéletnek kezdeteit az itt-ott emelkedő keresztyén egyházak, emlékeit a régi városok romjai mutatták, kijelölve egyszersmind a műveltségi központokat is; a régi utak, a római civilisatio e becses maradványai pedig mintegy önmagukat kínálták fel közlekedési eszközül egy bevonuló hadinép számára.

Erről a területről, ily utak segítségével, Árpád és népe mint egy központból folytathatták a hódítást a majdnem körös-körül kínálkozó természetes határok felé, melyeket innen nyugatnak: a Duna mentén fel egész az Enns folyóig és az Alpesek vidékéig kitolhattak. E terület elfoglalásával közvetlen közelébe férkőztek a germánságnak és szláváknak, s így végkép megszüntették azt az űrt, melyet e tájakon a rómaiak óta e népfajok egyike sem birt egységesen betölteni. E területről vethették meg alapjait annak az erős politikai-földrajzi egységnek is, melyet a Duna, Tisza és Erdély mélyéből jövő mellékfolyói által öntözött terület számára maga a természet kijelölt ugyan, de a melyet itt, a magyarság előtt, egyetlen nép sem birt megvalósítani.

Így lett a Duna és Balaton vidéke a honfoglalásnak hadi és politikai tekintetben egyaránt biztos alapja; nyugat felé bástyája, erőssége, kelet felé terjeszkedési, egységi központja, az új haza szíve; a mint azt a letelepedés részleteiről fenmaradt későbbi történelmi adatok is egyértelműleg bizonyítják. E vidéken

telepedett le maga az első fejedelem és nemzetsége, s a többi előkelő ősnemzetségek nagy része is.

Elfoglalása tehát egyformán mutatja a vezérlet öntudatoságát és a hódítás tervszerűségét. De mutatja egyszersmind ennek véglegességét is. Árpád és vezérei jól tudták, hogy itt a távol idegenben, települt népek között, germán szomszédságban, más viszonyok közé kerültek. Itt ugyan szintén kezdhetnek a maguk megszokott módja szerint zsákmányszerzésre vagy helyezettük biztosítására szolgáló hadi vállalatokat, de kényszerítve sem haladhatnak majd odább és odább nyugat felé, a mint azt Keleten, az Uraltól a Duna torkolatáig terjedő síkságon, szlávok és ide-oda mozgó nomád népek között tehették.

Még kevésbbé számíthattak elhagyott keleti hazájukra. Ez a gondolat ma már mi előttünk feleslegesnek tetszetik; de a honfoglalók, sőt, úgy látszik, még unokáik szemében is fontos körülményekkel függött össze. Csak a legfőbbet említem, mely ismételen, csaknem fejezetről fejezetre feltűnik előttünk, mikor Konstantin császár tudósításait olvassuk. S ez Árpád népének és vezéreinek a besenyőktől való nagy félelme.

A turkok — úgymond — nagyon tartanak a besenyőktől, mert gyakran szenvedtek tőlük vereséget és többször majd hogy megsemmisültek általuk. Ezért félelmetesek a besenyők a turkok előtt... A turkokat már lebediai hazájuktól is a besenyők fosztották meg, ... két részre szakították és országukból kikergették őket... Mikor pedig a turkok már Etelközben laktak, a besenyők a bolgárokkal szövetségben itt is rájuk törtek, családjaikat elpusztították és az egész népet, fejedelmével Árpáddal együtt csunyául kikergették onnan. A kiűzött turkok menekülve más országot kerestek... Később pedig, mikor egyízben a császár odaízent a turkokhoz, hogy foglalják el a besenyőktől földjüket s telepedjenek oda, hiszen úgyis ők laktak ott azelőtt: a turkok fejedelmei egy hanggal azt kiáltották: „Mi bizony nem megyünk neki a besenyőknek, mert nem birunk velük. Nagy azoknak a földjük, sok a népük és fenegyerek azok! Ne is beszélj többet erről, mert nem szeretjük!”

Árpád népe tehát a besenyővel szemben menekülő; vonulnia kell előle minél távolabb. A magyar ott a Keleten, a többi nomád népekével rokon hadi tudományával lejártá magát. De annál nagyobb fensőséggel léphetett fel ugyane keleti hadi taktikával a települt Nyugat ellen. S csakugyan ettől fogva több mint félszázadon át, midőn kisebb-nagyobb hadsereggel Európa szívébe s szélső határaihoz, a tengerekig száguldozott, ellentétben a besenyőktől való félelmével, a legvakmerőbb lenézésnek és kicsinylésnek szakadatlan jeleit mutatja a nyugoti népek iránt. S ne is gondoljuk, hogy a besenyőktől való félelme valami pusztító kétségbe-

esés karjaiba vetette. Csupán más helyet, más népet keresett, a melylyel fensőbbtségét éreztetheti. Keleti szokás ez is, melyre épp a „nemes, vitéz kangar besenyő“ nyújt példát, mikor megfutamodik ugyan az uz és kozár clől, de iszonyú erővel csap rá az útjában álló magyarra. Menekülőből válik hódítóvá.

A szilárd, germán Nyugat, és a félelmes, besenyő Kelet között ekként lett ez a terjedelmes, természeti határokkal övezett terület Árpád népének egységes, állandó hazájává. E határokon belül mozoghatott, abból időnkint ki is csaphatott, de nem távozhatott el többé. A költő szava már Árpádra és népére is ráillik: „Itt élned, halnod kell!“ S elfogadhatjuk történelmi tényül, hogy új hazáját, Nyugat összefogó támadása ellen, a bánhidai csatában, még maga Árpád, a honfoglaló vezér, ki népének hadierejét kezében bírta tartani, több mint egy évszázadra biztosította.

*

Foglaljuk össze és mérlegeljük a következtetéseket.

Ez a finnes nyelvű, pompakedvelő, lovas, törökös szokású hadinép már kelet-európai hazájában meglehetősen egyöntetű képet mutat; bár a pusztai, hadi élet viharai kisebb-nagyobb darabokat letörnek belőle, pl. Lebédiában, másokat pedig idegen népekből hozzájuk csapnak, mint pl. a kabarokat ugyanott. A vegyülések és küzdelmek inkább fejlesztik, mint rombolják egyéniségét. A veszedelmekkel szemben szívós; a benyomásokkal szemben fogékony. Így aztán a benyomások gazdagítják, de nem másítják meg; idő folytán inkább elválnak rokonszokású környezetétől, melyet egyben-másban utánzott, mintsem hogy összeolvadna azzal. Szigorúan tagozott társadalmi szervezete, mely inkább csak összetétel még, az egyéni fejlődésnek ily fokán természetszerűen válthat már ki egyöntetű elhatározásokat, cselekedeteket és intézményeket. Így születik meg, bár idegen mintára, de az eddigi fejlemények folytatásaként az állami közhatalom, melynek a nép főfoglalkozása hadijelleget ad. E főhatalom születése pillanatában egy kiváló férfiúban testesül meg; s ettől fogva a népek egységre hajló fejlődését két új tényező tartja még inkább ebben a szabadon felvett keretben. Egyik maga ez az új állandó, sőt örökölhető közhatalom, másik ennek erős karú, öntudatos viselője. E közhatalom befelé korlátozza ugyan a szabadságot, de kifelé emeli azt, mert az egységes vezetés összefogja a nép erejét s más népekkel szemben megszilárdítja függetlenségét. Ekként ez a vezér-egyénség és pár évtizednyi közhatalma, a forrongó és gyorsan fejlődő események újabb zürzavarában, hirtelen változó, idegen környezetben, gyors, fényes sikereket mutat fel s egy másik, hatalmasan szervezett egységet alkot: területi hódítást, új hazát.

Állam és haza így születendő, egységes fogalmai tehát e férfiú, Árpád személyével állanak elválhatatlan kapcsolatban. Az államhatalom megalakulását az ő egyénisége teszi lehetővé, vagy legalább mozditja elő, de mindenesetre igazolja; az egységes területet pedig már az ő öntudatos vezetése alkotja meg.

De abban a pillanatban, a mint a nép szabad elhatározásából a közkormányzati hatalom Árpád személyében megszületik, egyszerre előttünk állni látszik egy harmadik: a társadalmi egység, a nemzet, melynek elemei már eddig is megvannak a népnek szövetségen alapuló összetartásában, a szomszédos népekétől elkülönődő sajátságaiban, fogékony, de határozott jellemében. Mostantól fogva az első fejedelemség kényszerű korlátain belül, ennek összefoglaló hatása alatt, a nép minden oldalú vágyai, szokásai és tettei még határozottabb, még egységesebb irányt kell, hogy vegyenek, és az együtvértartozás, együttműködés oly közérzése alakuljon, mely mint láthatatlan, de eleven néplélek, a nemzet magasztos fogalmát alkotja.

S a jövő egységes nemzet gondolata szintén Árpád személyéhez kapcsolódik. A tudomány legalább azt az alapos nézetet hajlandó elfogadni, hogy ez a népkeverék, mely eddig turk, ugor vagy ungar néven fordul elő, mint nemzet, első fejedelmének, Árpádnak törzsről: a Megyer- vagy Magyar-törzsről vette fel a magyarit, miként előbbi hazáját első törzsfőnökéről, Lebédről nevezte el Lebédiának. Ebben az új „magyari“ névben, melyet az arab íróknál Árpád életének vége felé találunk meg először, már az ő életében egybeforrva szemlélhetjük azért a három új egységet: a közhatalmat vagyis államot, a nemzetet és hazát.

A fejlődés ez eredménye tehát épp úgy köszönhető a nemzet egyéni erejének és politikai érzékének, szabadság-szeretetének és a közhatalom iránt kezdődő tiszteletének, mint — Árpád vezér személyes tulajdonságainak. E két tényező egyensúlya működik össze oly sikeresen a honfoglalás dicső korszakában. Legvilágosabb bizonyítéka e jelenségnek az Árpád halálára következő néhány évtized, az európai kalandozások kora, a mikor Árpád erős egyénisége kihullván az egyensúlyból, csupán egyes népdarabok inkább csak zsákmányért jelennek meg hol itt, hol amott, Európa legkülönbözőbb vidékein, egységes vezetés és magasabb cél nélkül, olykor egymás hátára is torlódva.

A hódításokat követő visszaesés vagy tespedés időszaka ez. Nyomában bizonyos, az elért sikerekhez tapadó fennhéjázás észlelhető, mely a hódítás támadó eszközeit mint Keleten lejáratta, Nyugaton is le fogja jártni.

Kiválóbb egyéniségek, egy Bulcs, Botond és Lél, a törzsfőnökök és nem a nagyfejedelmek közül kerülnek már ki; az egység inkább csak az Árpád személyéhez fűződő hódítás emlé-

kében él. A bizanczi császárok is csak ezeket a törzsfőnököket látják ekkor; ezekhez és nem a nagyfejedelemez intézik üzeneteiket. Csalódásokra, hadi fensőségük megdőlését jelentő nagy vereségekre van szükség, hogy a nép itt a Nyugaton a tovább vezető utat megtalálja. Kiváló, de széthúzó törzsfőnökök helyett új Árpádokra, a kik a honszerző nyomdokain járva ismét egyesítsék és érvényesítsék a nemzet erőit s a megaláztatások után felelevenítsék a keleti küzdelmek iskolájából hozott ősi erényeket: az önbizalmat, fogékonyságot és józanságot.

A gondviselés e férfiakat is megadta a nemzetnek: a pogány Géza, majd a keresztyén István személyében. Új Árpádok ők, sok tekintetben méltó másai a honszerzőnek, új megalapítói, továbbfejlesztői politikájának, hazájának, dynastiájának. Amaz a szükséges, erős, kiméletlen átmenet; emez a kíváncs, korszerű, jámborabb befejezés. A régi helyes utat törlik tovább, melyre maga a szabad nép, az első-fejedelemség megalkotásának, Árpád felemelésének pillanatában lépett. Megzabolázzák, majd megsemmisítik a törzsfőnökök külön politikai hatalmát, s ezzel elhárítják az akadályt a kialakuló középkori magyar állami és nemzeti egység elől, melynek aztán a keresztyén vallás, királyság és kultúra egyszerre adja meg a felfrissítő erőt és a külső tekintély nimbusát. E két nagy Árpád kerekíti ki ősatyjuk legkiválóbb alkotását, az új haza területét is, melynek egyesítő hatása csak most kezd igazán nyilvánulni, nem csupán természetes határainak összefoglaló, védő erejében, hanem a köröskörül, sőt — sajnos — belül is idegen környezetnek kijózanító, mérsékletre és összetartásra intő hatásaiban is.

S a nép megérti ezt a nagy fordulatot. Az Árpádi egyensúly, közkormányzat és nemzet között újra helyreáll s egységesen munkálhat tovább. Nemzet és fejedelme védelmi állásba helyezkedik, majd végkép helyhez köti magát, tömörül és alkalmazkodik. Ellenségnek gyöngé, de baráttá idomítható új környezetével, s az emelkedő önértetű, műveltebb Nyugattal szemben egyszerre mutat rendkívüli fogékonyságot és saját lényegéhez: nyelvéhez, hazájához és nemzeti egyéniségéhez való hű ragaszkodást. Így válik bent a hazában a sok szláv fogalom, szó és helynév az ő tudásának, anyagi és szellemi életének, — sok néptöredék az ő népességének részévé; viszont így lesz maga Árpád népe, *mint magyar*, végkép urává ennek a kerek hazának, mialatt keleti társai: a hatalmas bolgár, kozár, besenyő és kún, az Al-Duna mentén és a dél-orosz síkságon, egyéniségüket vagy éppen létüket is elvesztették.

Íme a történelem Árpádja. Az események igazolják a császár értesülését, az alkotások szerzőjüket s a nép tettei a vezért. Nem Attila vagy Batu ő, a ki az egész világgal meg akar mérkőzni, vagy minden útjában állót elpusztítani. Alkotni kíván, hazát szerezni, a maga módja szerint: egyszerre karja és esze erejével, fegyverrel főkép, de csellel, hadi és politikai taktikával is. *Kormányzói és vezéri* képességeket mutat, mikor ennek a lobbanékony, önérzetes, széthúzó, sőt szökdöső népnek erejét egy kézben tudja tartani s egy célra irányítani; *bölcs*, hogy mint az új egységes vezéri hatalom első viselője, a nép és vezérei szabadságából csak annyit vesz el, a mennyi a célra szükséges; s *vitész*, hogy ily csupa hadi népnek mintájává, ellenségeinek urává lehet. A legnehezebb körülmények között áttekintti a politikai és hadi területet; kétségbeesett helyzetben erős elhatározásokat vált ki, nagy gondolatokat, melyeket nagy tettek követnek. Így kapcsolódik a történelemben az ő dicső nevéhez a három legmagasabb egység születése, melyeket mi, késő utódok, a magunk nyelvén, az ő nemzetségéről: magyar államnak, magyar nemzetnek és magyar hazának nevezünk. Ez az ő, dicső utódai által kifejlesztett és biztosított, immár a második ezerév magyarjainak gondjaira bízott drága öröksége.

S a krónikák regés hagyománya századokkal később magáévá teszi e történelmi felfogást; de egyszersmind naívvul ki is színezi és ki is bővíti azt. A mythos lengé ködébe burkolja s énekbe foglalja a honfoglaló vezérnek egyszerre vitéz és józan, vakmerő és ravasz alakját, a ki az új haza földjét, mint régi örökségét fegyverrel és rászedéssel keríti hatalmába. Egyszersmind a szentség nimbusával övezett ősmagyar dynastia alapítóját tiszteli benne, a kiben, a kinek ősnemzetségében, mint egyetlen központban, minden dicsőség fénye, minden ősi jog ereje egyesül.

Majdnem egy évezred lefutása után, a magyarságnak tudatára ébredő ivadékok előtt, a bűvös szavú költő, az éji homályban késő régi dicsőség már-már elfeledett eszménye, a hősök hőse gyanánt tünteti fel Őt. De mint gyakran, most is a nép jellemzi legegyszerűbben és legtalálóbban, e rövid két szavával: Árpád apánk. Minden Róla való tudásunk, minden Iránta való érzésünk egyesül e szópárban. Itt már nincs helye tudományos tárgyalásnak. Árpád apánk ezer éve meghalt, Árpád apánk örökre élni fog: Népe gyermeki tisztelettel ápolja emlékezetét.

IV.

A magyarok symphoniája.

Kozma Andor 1. tagtól.

Történik egyszer, régtelen régen,
Csanádi püspök nagy útra mégyen.
Gellért e püspök, Velence szülte,
Walther a sváb pap szolgál körülte.

A jó pásztor egy új báránya
Pogány farkasnak fogait bánja.
Gellért a püspök nem hímez-hámoz :
— Indulunk, Walther, István királyhoz.

S nyergel és indul, csak Isten vélek,
Nagy vad országban két szelid lélek.
Csak igazáért egy új báránynak,
Úttalan úton napokig járnak.

Áttörve füves tengernyi pusztán,
Folyamok zúgó árját megúszván,
Kerülve Ajtony pogány portyáit,
Dunának érnek túlsó partjáig.

Rengeteg erdők rejtelmes mélye
Rejti be őket nappal is éjbe.
Fenevadak közt törnek előre,
Isteneseknek Isten az öre.

Est közeledtén ritkul az erdő,
Rémlik a lomb közt alkonyi felhő.
— Nézz oda Walther, látod a füstöt?
Jó tanya vár ma, — szólal a püspök.

Erdei tisztást hamar elérik,
Túlhan élébük tanya fehérlik,
A' körül éji nyugalomba
Most terelődik rőfögő konda.

Derül szívében a két szent férfi,
Hova jutottak, menten megérti.
Makkos ez erdő, hízni a falkát
Messze vidékről mind ide hajtják.

Dicsértessék-et ők ott köszönnek
És *mindörökké* visszhangja ennek.
Süveget vonnak kanászlegények.
— Jó jel ez Walther, mind keresztények.

Házból a gazda s a tanya népe
Két jövevénynek járul elébe.
Nagy becsületje van a két papnak,
Lova sem koplal híján abraknak.

Az ágyasházba pihenni szállnak,
Erednek elsőb esti imának.
Majd a mély csöndnek Gellért örülve,
Szent olvasmányba mélyen merül be.

Walthert elnyomja út fáradalma,
Álomszerzőnek nincs mi jobb volna.
De im, a püspök neszel egy dalra, —
Vagy tán csak álom, tán nem is hallja?

Soha a mását e halk zenének!
A fele zúgás, a fele ének.
— Alszol-e Walther? — Nem, én sem alszom...
S ketten tűnődnek az éji dalszón.

— Én olasz földön sok zenét hallék,
De soha ilyet, mint ez a dal még.
— Én dalát értem több germán fajnak
S nem hittem, hogy még ilyet is halljak.

— Hallga csak Walther, mint apad s árad
Zengő folyója eme dal-árnak!
Sír is, vidám is... figyelj csak rája,
Ez a magyarság symphoniája.

Hallga csak hallga! . . . S Walther hallgatja.
Magasra csap fel a dal szózatja.
Mosolyg a püspök s ágyába terve
Egyre kíváncsibb ama zenére.

— Óh magyarázd meg Walther, hogy dallam
Mely titkos módon bujkál e dalban?
Szént olvasmánytól mért vont el engem,
Mért köll e furcsa dalra figyelnem? . . .

Tud zenét Walther s bölcsen gyanítja:
A hangfűzésben van e dal titka.
S hogy kikutassa: ki a zenélő,
Jó puha ágyból, íme, kikél ő.

Halkan nyit ajtót, azon kikémlel,
Kívül dereng a holdfényes éjjel.
Suttogva hoz hirt az éneklőről:
Az egy leányzó, ki gabnát öröl.

Kövét forgatván kézi malomnak,
Üzi borúját az unalomnak,
S szaporáz munkát, dalolva hozzá,
S mellé a zúgást a kő okozná.

Meghatja e hír a jó Gellértet
S dicséri a dalt, melyet nem ért meg:
— Óh fiam, Walther, áldott az ének,
Mely hü segítség dolgos szegénynek!

Bölcs mesterséggel még ez a nép itt
Gépet nem szerkeszt, malmot nem épít,
A kő nagy súlyát kezével hajtja,
De szíve gazdag, mert dalos ajka.

Ím, e lány sorsa éj-napon munka,
S nehéz robotját el még sem unta,
Jó kedvét hozzá a dal csinálja,
Ez a magyarság symphoniája.

A dal elhallgat, a derék lánynak
Gellért és Walther jó éjt kívánnak,
Bő ajándékkal tisztelik másnap,
S tovább indulnak új utazásnak.

* * *

Jó szent Gellértről szép híradás van
Régi időből régi írásban.
Abban olvasván, emlékül ébredt
Képzeletemben ez a történet.

Magam is mintha ott lettem volna,
A mikor örölt a lány dalolva.
Malomkő-zúgás dalát kísérte,
Hallgattam én is, csakhogy én értve.

Mert, a mik titkok az idegennek,
Bennem a hangok vissza-zenegnek.
Fel van húrozva szívem aképen,
Hogy az is úgy szól, mint magyar népem.

Követ forgatni nehéz robotban,
Éjt nappá téve magam is szoktam,
S hogy testem-lelkem jó kedvét lelné,
Én is magyar dalt dúdolok mellé.

Kilencszer mult el száz év azóta,
Hogy ott az éjben zengett a nóta, —
S mi tovább zengjük világ fogytáig
Az ős magyar nép symphoniáit.

V.

Gróf Kuun Géza t. és ig. tag emlékezete.

Goldziher Ignác r. tagtól.

Tisztelt Akadémiai közgyűlés!

Akadémiánk legfényesebb nevei közé tartozik azon jeles tudósunké, kinek emlékét kegyelettel újítjuk fel ez ünnepélyes évi gyűlésünkön.

Maradandó nyomot hagy az a széleskörű tudós tevékenység, melylyel gróf Kuun Géza Akadémiánk munkáját gazdagította, és felejtethetlen marad az az odaadó szeretet, melylyel a körünkben reá bízott feladatokat teljesítette.

1867 óta diszitette e Tudós Társaságot; 1883 óta mint annak tiszteleti, majd mint az igazgató-tanács tagja; az 1901—1904. évkörben a másodelnök tisztségét ruháztuk reá. Nem fog elenyészni e körben annak a megható lelkesedésnek emléke, melyet az Akadémiában elfoglalt állásához kapcsolt. Kinek ne volna élénk emlékezetében az a példátadó buzgalom, melylyel még gyengélkedésének ideje alatt is erdélyi Tusculumából évente több hónapra közibének zarándokolt, hogy szokott helyét elfoglalja, hogy személyes jelenlétével és közvetlen közreműködésével mintegy élő bizonyosságát nyújtsa annak a meggyőződésének, hogy érdemes s a haza szellemi életére üdvös munkát folytatunk üléseinken és tanácskozásainkban? S e hitével, melyben nem tántorithatta őt meg a kishitűek félnék kételkedése, és melyet ő maga volt az első, hogy tevékenységével is igazolja, egyike volt akadémiai életünk oszlopos embereinek.

Szeretettel parancsoló kedves egyénisége, az ellentéteket kiegyenlítő bölcsesége, az igazságszerető méltányosság, mely bájos lelkületéből kisugárzott, hivatottá tették arra, hogy középpontja legyen a fiatalabbak törekvéseinek. Az ő közelségében mintegy önkéntelenül visszavonult az ellentétek kiélesedése. A tudományos érintkezésben is mintha jelszava volna a biblia mondása a bölcseségről: „Útjai a gyönyörűségnek útjai és minden ösvényei a békességnek ösvényei“. (Példabesz. III, 17.)

Lelkesedő idealismus vonult át lelki életén. S erre tanította szüntelen azt a környezetet is, mely közvetlen szellemi hatása

alá helyezte magát. E világnézet lendületes hirdetése teszi kifogyhatatlan tárgyat és adja meg irányát elnöki szózatainak, jeleseinkről tartott emlékbeszédeinek és a hozzájuk kapcsolt elmélkedéseknek.

„Lelkesedtünk, — úgymond egyikében azon hunyadmegyei elnöki beszédeiben (1897), melyekkel a tudományszeretet tűzét élesztí közvetlen földie szívében — lelkesedtünk a látszatokért, lelkesedtünk agyrémekért, csalfaképekért és mégis, valljuk be, méltán szerencsénknak tarthatjuk egész életünkre, hogy lelkesedni tudtunk, mert a legmagasztosabb eszmék ragyogása a kétség ködét végre is eloszlatta, a csakép eltűnt, a látszat helyébe a valóság lépett s lelkesedésünknek immár volt méltó tárgya, melyet rajongó szeretettel ölelhattunk szívünkre“. S tovább: „A szeretet a lélek gyümölcse, lelkes és lelkesítő. Hogyan lehetne eszményünk, szeretetünk cultusa lelkesedés nélkül? Ha azt, a mi még nincs, mint létezőt képzelni nem tudjuk, hogyan hevülünk érte és sóvárogjuk eljövetelét. . .“ „Nem jól neveli gyermekét, növendékét az, a ki belőle a lelkesedés tűzét oltogatja“.

Bár magas társadalmi rangja és állása arra rendelhették, hogy cselekvő része legyen a politikai életben, hogy szellemi erejét a közügyek vezetésében is érvényesítse, gróf Kuun Géza élete egyedüli céljának és hivatásának a tudomány művelését ismerte. Kerülte a külső élet háborító zaját; a tudós szemlélődő, csendes, de tartalmas életben kereste boldogságát. Így indult élete gyermekkorától fogva; ide központosultak hajlamai zsenge évei óta; becsvágyának is az volt a tetőpontja, hogy a tudomány terén alkosson és gyarapítson. Szerény szavakkal jellemzi élete ez irányát barátai előtt, midőn egy magas kitüntetése alkalmából üdvözlök. „Igaz, — úgymond, — hogy a politika terén semmiféle, nem mondom nagyobb szabású, de még kisebb szabású munkálkodással nem dicsekedhetem; igaz, hogy nem nagy hivatalban, de még kis hivatalban sem forgolódtam, és *a mit tennem lehetett, az a tudomány és kultúra terén központosult*“.

Tudós természet volt ő minden ízében. Azaz nem oly értelemben érezte tudós voltát, hogy a tudomány mintegy csak díszét gyarapítaná a magas rangnak, melynek részese volt, ünnepi ékességet köicsönözne azon magas állásnak, melyet elfoglalt. A tudomány adta meg neki erkölcsi valóját, teljesen azonos volt ethikai egyéniségével; nem díszes függeléke egyéniségének, hanem valóságos jelleme, központi erénye mely teljes életfelfogását meghatározta és irányította, az élet minden vonatkozásaiban kísérte, melyről azt hitte — az imént bemutatott nyilatkozatából láttuk, — hogy benne merül ki életének gondviselészerű hivatása.

S magas tudományos értékét az igazi tudományosság legfőbb disze ékesíté: a szerénység. A kinek szerenésje volt, hogy tudományos érintkezést folytasson vele, nem győzött épülni a tudós férfiú keresetlen szerénységén, mely tudós foglalkozása nagy hivatásának önértékével párosult. Hogy is lehetne szerénytelen az *igazi* tudomány? Igaz szolgája apró és nagy dolgokban az igazság keresésével tölti életét. Még a legszerencsésebb is sok csalódást ér, sok vergődésen és kételkedésen át emelkedik céljának közelségébe. S mily gyakran kell újabb tapasztalatokon okulva, önkezevel lerontania azt, a mit nagy fáradozás árán felépített! Hogyan is telhetnék el szerzett ismereteinek önző bálványozásával? Szerény skepsissel kíséri biztosaknak látszó eredményeit és fáradsággal szerzett tudását készséggel rendeli alá az ellentétes nézetek meggyőző erősségeinek.

Ilyen volt gróf Kuun Géza tudományos jelleme.

*

Ha tudományos előszereteténel, munkálkodása irányánál fogva, mintegy a potiori *orientalistának* jellemezzük, nem akarjuk ezzel egyúttal állítani, hogy tudományos érdeklődése, produktív munkája a keleti világ tanulmányozásában merült ki. Önálló dolgozatai és különféle hazai és külföldi folyóiratokban szétosztott munkái arról tanuskodnak, hogy a keleti világon túl az ókori történelem kérdései egész terjedelmükben a legelénkebb módon foglalkoztatták figyelmét, hogy különösen még hazánk és e körben leginkább Erdély története és régiségei ismeretének gazdagítására törekedett. A tudományos érdeklődés e szövetkezése adja meg irányát irodalmi pályája legérettebb korszakának, midőn a nyolczvanas évektől kezdve a keleti irodalmak búvárását maradandó, kútforrásszerű munkákkal a magyar őskor felderítésének javára fordítja. Úgy látszik, ez volt tudományos rendeltetése.

A keleti nyelvek és irodalmak körül 1857 óta kifejtett kutató buzgalma, mely soká e céltól teljesen független körökben mozgott, mintegy — talán nem is egészen tudatos — készülődés volt e magas kifejlés felé, mely gróf Kuun Géza helyét a magyar tudományosságban megállapítja: a magyar történet kezdeteinek megvilágítása a keleti irodalomból kölcsönzött fénysugarakkal.

† Első gyermekkorra szellemi életét, melynek fejlesztésére finom műveltségű szülei magas tudományos színvonalon törekvő nevelőket rendeltek, gróf Kuun Géza maga rajzolta meg ama bájos visszaemlékezésekben, melyekkel *Gyermekeivéim* czimen közel halála előtt az Erdélyi Múzeum 1904-iki folyamában ajándékozta meg nagy egyéniségének tisztelőit. Nevelője, Gondol

Gedeon, szobájában bámulhatja a nyolcz éves gyermek legelőször az „Aristotelis Opera omnia“ felírástól könyvet, az ő kezében látja Hegel munkáit, az ő vezetése alatt már zsenge korában ébred érdeklődése a világirodalom nagy alakjai iránt, a magyar költészet kiváló termékei mellett. E körben már hét éves korában Csokonait olvasgatta nagy előszeretettel. A család régi barátjának, Döbrentei Gábornak rokonérzése, melyet e férfiú élete végéig tartott fenn számára, aranyozza meg gyermekkorának kezdő szellemi életét. Levelezést folytat vele, melyet 1847-ben azon kezd, hogy „bárcsak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait és kegyed nemes örömeit szaporíthatnám“. Döbrentei már két évvel ezelőtt intézett volt egy kedves verset „Kedves kis Geizám — Versmondó daliámhoz“.¹ Majd az elemi tanulás bevégezése után a középiskolai studiumra Pestre, később Nagy Kőrösre indul. Itt teszi le az érettségi vizsgálatot 1855 nyarán.

A középiskolai tanulmányok sikeres bevégezése után 1855/6—1857/8-ig a pesti tudomány-egyetem hallgatói közt találjuk; itt különösen a klassika philologia felé vonzódott. A klassika philológiát abban az időben a tiroli származású Halder Konrád, dicsőült Erzsébet királynénk első oktatója, képviselte egyetemünkön (1852—1858): a klassika philologia legelső tanára e főiskolánkon. E jeles nyelvtudós, kinek tudományos jelentőségét és hatását volt tanítványa, t. tagtársunk P. Thewrewk Emil egyetemi rektori beszédében behatóan méltatta, első és egy ideig egyetlen hallgatója volt gróf Kuun Géza; több éven át naponként még privatissimumokra is eljárt hozzá melyek a görög irodalmon túl a philologia egyéb ágaira is terjedtek.² E mesterére vezeti vissza gróf Kuun Géza a philologiai tanulmányok iránti vonzódását, az írók exegesisében tanusított methodusát, melyet később a keleti okiratok magyarázásában érvényesíthetett. A régiség-tudományi szakokat a kitűnő Kiss Ferencznél hallgatta, ki régebben a katonai mérnöki karnál volt alkalmazva és az ókori s a magyar régiség-tudomány iránt táplált szenvedélyét, melynek eredményességéről magyar és nemet nyelven közzétett munkái tanuskodnak, 1852—1859-ig fővárosunk egyetemén mint a régiség- és éremtan helyettes tanára fordíthatta a magyar ifjúság hasznára.

¹ *Gyermekéveim.* — Az életrajz részleteire nem terjeszkedem bővebben, minthogy ezeket a családi levéltár adatai alapján már Szádeczky Lajos az Erdélyi Irodalmi Társaság 1905. szept. 27-iki ülésén tartott emlékbeszédében kimerítően ismertette. (*Erdélyi Múzeum* 1905-iki 8. füzetében; külön kiadásban is.)

² Ponori Thewrewk Emil *Egyetemi beszédei* (Budapest, 1905.) 35—38. l.

Az irodalomtörténeti és egyetemes történelmi kollégiumokat Reisinger Jánosnál hallgatta.

E tanárai közül legmaradandóbb hatást Kiss Ferencz tette gróf Kuun tudományos fejlődésére. Néki tulajdonítja azt az archaeologiai czélzatot, mely később orientalis tanulmányait átalhatja és azt a cselekvő érdeklődést, melyet kezdettől mindvégig szűkebb szülőföldjének történelmi és tárgyi régiségei iránt tanusít és melylyel az erdélyi tudományos életre oly termékenyítően hatott és tágas köröknek példatadó buzgalmat fejtett ki. Ennek a tanárának emléke hálásan fordult meg még aggkorában is a szellemi adományok iránt oly végtelenül hálás tudós ajakán. E bizalmas tanárának kíséretére bízták szülei, midőn az első egyetemi év bevégeztével legelőször váltják valóra azt az eszményét, melyet Döbrentei Gáborhoz intézett első gyermeklevelében oly bájos naivsággal hangoztat, hogy „bárcsak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait“. Első nagyobb külföldi útja, Kiss Ferencz professor társaságában, Ausztria nagy városaiba, aztán éjszaki Olaszországba vezetik, az éjszako-laszországi tavakhoz, Milanoba, Genuába, Velenczébe, a honnan át ismét Pestre törekszik az egyetemi tanulmányok folytatására. Ez utazáson bontakozott ki lelkében Itália rajongó szeretete, melyet élete füszerének nevezett, és melynek a tudományra nézve is termékeny gyakori olasz utazásokkal fog eleget tenni.

De legközelebbi utazása még egyelőre a deák-érdekeknek szolgált. 1858 őszén, ifjúkori barátja, Szilády Áron tagtársunk társaságában a göttingeni egyetemet keresi fel és az ottani nagynevű tanárok, különösen Ewald oktatásán óhajtja kiszélesíteni tudományos látókörét és azon tanulmányok keretét, melyet — mint látni fogjuk — magánszorgalommal tűzött volt maga elé már az előző időben: az *orientalis*, különösen a semitikus *tanulmányokét*, melyeknek akkortájt a göttingeni egyetem volt egyik leghíresebb német tüzhelye. De honvágya, szüleihez való gyengéd ragaszkodása megrövidítették tartózkodását a hannoveri egyetemi városban, melynek körülményeivel, úgy látszik, nem igen tudott megbarátkozni.

E kirándulással fejeződött be tulajdonképeni deák-ideje.

Ezen idő alatt azonban már szorgalmasan lerakta volt későbbi szaktanulmányai alapját.

Mint teljes életében mindvégig, úgy különösen a tudományos fejlődés ez első korszakában is távol volt az egyoldalúságtól, szellemi érdeklődésének egy pontra való korlátozásától. A szó legnemesebb értelmében készült úgynevezett *speczialistának*.

A speczialisták ellen igazságtalan előítélete van azoknak, kik a tudomány mivélésében a nagy szempontokat szeretik kitűzni.

Egyoldalú pedánsoknak szokták őket tartani, kik a tudomány legmellékesebb, legaprólékosabb mozzanatait tartják szem előtt, parányiságokba mélyednek, észre sem véve azokat a pontokat, a melyeken a kutatás részletességei az emberi műveltség nagy kérdéseivel érintkeznek és nagy feladataihoz kapcsolódnak. Pedig bátran állíthatjuk, hogy a tudományos munkának nincsen iránya, mely a figyelem szerteágazását annyira feltételezné, mint éppen az e névre igazán méltó specialistaság. A tudomány végtelenségének egy kisebb-nagyobb részletére szegezi ugyan pillantását, ebből indul ki és reá tér vissza minden elmélkedése és bűvárkodása, erről óhajt, talán csakugyan kizáró módon, világosságot szerezni, reá világosságot deríteni: de erre csak úgy lesz képessé, ha a beláthatatlan egészhez képest parányi részlet egyetemes vonatkozásaiba is behatol, az általános nagy kérdésekkel méri össze, melyekből az ő részlete kisugárzik, a tudomány haladásának nagy mozzanatait a maga specialitására alkalmazza és világosabb megértésére fordítja. Az ilyen specialista nem fonja be lelkét a maga tudományos apróságának hálójába. Mindig az egésznek hatása alatt él; csakhogy arra a célra, hogy a részletnek hasznára fordítsa, mely feladatának középpontjában áll.

Ily értelemben indult specialistának gróf Kuun Géza is. Egyetemi kollégiumainak jegyzéke az emberi művelődés forrásainak nagy körére törekvő figyelmét bizonyítja. Hisz kezdő tanulmányainak e korszakában tudományos céljai mellett gyermekkorának szépirodalmi érdeklődését is nem csupán befogadó irányban érvényesíti.

Aztán, a mint egy fiatalkori meghitt barátjától tudom, tanuló idejében folyton keresi és műveli az érintkezést a fővárosban élő czelebritásokkal a legkülönbözőbb tudományszakok terén. Leginkább a polyhistorok tesznek rá kiváló hatást. Egyik alkalmi nyilatkozatából azt tudjuk meg, hogy szellemi gazdagodásának élő forrásai közé tartozott dr. Balog Pál, „a kinek — úgymond — e sorok írója örök hálával tartozik azon jótekonny befolyásért, melylyel szellemi fejlődését előmozdítani igyekezett: a legjelesebb polyhistorok egyike volt, természettudós, bölcsész, nyelvész, államtudós“.¹

E sokoldalú érintkezés és érdeklődés közt azonban jó korán domborodik ki a keleti tanulmányok felé irányuló vonzódása.

Húsz éves koráig folytatott munkálkodásáról és olvasmányairól közölt visszaemlékezéseiben maga avat be orientális tanulmányainak kezdeteibe, melyek pesti egyetemi kollégiumaival párhuzamosan folynak, sőt már középiskolai éveibe is visszanyúlni látszanak.

¹ *Keresztény Magvető* 1883. évf. 362. l.

„Feledhetetlen emlékü tanárain egyike — úgymond — Halder Konrád görög-latin philologust, Reisinger János történészt, Kiss Ferencz archaeologust szerettek volna belőlem csinálni, Téli Iván nem kívánta korlátozni elhatározásomat, Hunfalvy Pál, tanulmányaim nagy támogatója s előmozdítója a finn-ugor nyelvek tanulására, Ballagi Mór a sémi nyelvekre buzdított s hosszú időn át ezek vonzottak leginkább“.¹ „A mint Ballagi Mór *Héber nyelvtanából* megtanultam a héber nyelvet, a bibliát az eredeti szövegben kezdtem olvasni; a syr nyelvet Hoffmann nyelvtanából tanultam magam szorgalmából s ezt a nyelvet és keresztény irodalmát annyira megszerettem, hogy első nyomtatásban megjelent dolgozataim némelyikét *Philosyrus* névvel írtam alá“.²

De mily úton juthatott az ifjú ezen, az ő köreiben, de hazánkban általán, akkoriban nem igen ápolt, sőt teljesen paragon heverő tanulmányok varázskörébe? Ennek a kérdésnek is ő maga megadja nyitját a már idézett autobiographikus vázlatban. „Évek múlva — úgymond, miután a Gondol Gedeon Aristotelesét bámulhatta — egy más könyv tett nagy hatást reám, melyet egy gyermekkori barátom tudós atyjának könyvtárában fedeztem fel; ez egy héber *pentateuchus* volt . . . s a keleti nyelvek iránti érdeklődésem, biztosan mondhatom, ezen *pentateuchus* meglátásánál kezdődik“.³ Tehát a biblia és az egyházi irodalom révén tartja bevonulását a keleti tudományok nagy birodalmába, melynek csakhamar oly hivatott mukásává lett. Mely időben? Feljegyzései pontosan nem avatnak be e részletbe. De bizonyára elég korán, ha tekintetbe vesszük, hogy első dolgozata e téren *A sémi névimódról* már 1857-ben, tehát gróf Kuun alig 20 éves korában jelenik meg a Hunfalvytól szerkesztett *Magyar Nyelvészet* harmadik kötetében.

Első lépéseit e tudományok terén teljességgel az autodidakta küzdelmei közt kénytelen megkísérteni. Mert nyilvános oktatása e fontos tudományszaknak abban az időben a pesti egyetem bölcsészeti karán még nem jutott. A keleti kultúra ismertetése egyáltalán nem szerepel tanrendszerében. Remek akadémiai emlékbeszédében megható módon ismertette Toldy Ferencz, hogy mily nagy akadályokat kellett leküzdenie Repiczky Jánosnak, míg elérhette, hogy 1852—1855. a keleti philológiát, csak kevesektől észrevéve, mint privát-docens képviselte budapesti egyetemünkön.⁴ Nem éppen buzdító epizód. Csak 1865—1866

¹ *Legjelesebb könyveim*, összegyűjtötte és közrebocsátja Gyalui Farkas (Budapest, 1902 70. l.

² *U. o.* 69. l.

³ Gyalui Farkas id. 63. l.

⁴ V. ö. P. Thewrewk Emil, *Egyetemi beszédei* 49. l.

óta nyílik meg Vámbéry fellépésével a keleti tanulmányokra való oktatás és buzdítás hazánk akkori egyetlen egyetemén. Gróf Kuun Géza, a fiatal orientalista, tehát hajlamai követésében a fiatalok serkentésében kifogyhatatlan Ballagi Mór buzdító hatása mellett, az autodidaxis kenyerére volt utalva.

Azonban nem akarnám e hajlamai felcsirázását pusztán a héber biblia görbe betűi megpillantása külső véletlenségének tulajdonítani.

Bizonyára az ő szellemében gondolkodom és halhatatlan lelkének tetszésével találkozom, ha tudományos iránya és előszeretete kibontakozásában előkelő részt juttatok azon tényezőnek, mely az ő érzésének, gondolkodásának és cselekvésének oly hatalmas rugója volt gyermekéveitől mindvégig: a jó *hagyományok* tiszteletének.

Keleti tanulmányaival és a bibliai régiséggel való kapcsolataikkal több százados erdélyi tudományos hagyomány nyomába lépett. S érdemes ez előzményekre futó pillantást vetnünk, annál is inkább, mert maga az a jelesünk, kinek emlékét tiszteljük ez órában, szüntelen érdeklődést szentelt a keleti tanulmányok előzményeinek hazánkban, melyekről külön munkát is szándékozott írni. Ő azonban leginkább ez előzmények őskorába szeretett visszanyúlni. Sok érdekest tár fel a budai születésű Escadelinus Matthaeusról „natione Hungarus“, ki Zsigmond király idejében Khinában járt mint hittérítő; valamint ő irányozta a figyelmet legelőször egy Magister Thaddeus Ungarusra, ki a XII. században Tole-dóban az arab tudományos munkák latin fordításában közreműködött.¹

Célunkra inkább a későbbi korszakok adatai tartoznak, melyek gróf Kuun kimutatásai ötletéből figyelmünket felkeltik és egymás közt szerves kapcsolatot tüntetnek fel. Ily irányban a keleti irodalmak iránti tudományos érdeklődésnek nyomait a XV. századig vezethetjük vissza. Elég felemlítenünk, hogy Temesvári Pelbart könyvtárában nemcsak Maimóni „Útmutató“-ja (Móreh) volt meg, hanem helyet foglaltak benne Avicenna munkái is arab nyelven.² Munkái és prédikációi, a mint ezt Szilády Áron és Horváth Cyrill kimutatták, a keleti irodalomra való ügyelésről tanuszkodnak.

Élénk mozgalmat e tudományok körül a XVI. és XVII. században előkelő módon *Erdélyben* látunk, mely a XIX. században egy Körösi Csoma Sándort ajándékoz a tudományos világnak.

¹ Egy fejezet a keleti tanulmányok történetéből Magyarországon. (Keresztény Magvető 1883. évf.) — Adalékok a keleti nyelvek, irodalmak és utazások történetéhez. (U. o. 1892. évf.)

² V. ö. Marmorstein, *Zeitschr. für hebr. Bibliographie* VIII. köt. 83. l.

S itt két szempontból jut érvényre az orientalis ismeretek művelése: egyrészt gyakorlat-politikai, másrészt theologiai szempontból. Az elsőre maga gróf Kuun Géza szolgáltatott igen érdekes adatokat a heidelbergi orientalistákról szóló egy értekezésében,¹ melynek során azon ténnyel élénk, hogy az erdélyi fejedelmek a törökkel folytatott diplomáciai összeköttetés igényeitől indítva, török tolmácsokat képeztetek ki. E révén aztán számosan foglalkoztak erdélyi emberek a keleti ismeretekkel, kik közül többeknek neveit is megőrizték a történeti források.

E *politikai* érdekekkel párhuzamosan nagyon intensív módon domborodik ki a keleti tudományok másik szempontja: a *tudományos*, igaz, hogy egyelőre leginkább theologiai czélok kitűzése. S e téren dicsőséggel jár elül a XVI—XVII. században Péchi Simon kancellár, ki tudományos nagyságával ama kor bármely kiváló hebraistáját bátran versenyre hívhatja.² Egy erről tanuskodó magyar munkája melynek kéziratát a székelykeresztúri unitárius kollégium őrzi,³ már régóta van irodalomtörténeti bizottságunktól kiadásra kitűzve.

S itt nyomban megemlíthetjük Erdély egy másik kancellárjának nevét is, gróf Bethlen Miklósét, ki bár önálló munkákat e téren nem teremtett, az erdélyiek érdeklődésének a keleti tanulmányok iránt azzal adta tanujelét, hogy hollandi tanulmányaiba belevonja az arab philológiát is, mint — Önéletleírásában 1662-ről értesít — a híres leideni professor, Golius, az arab nyelv legelső behatóbb európai szótárírója, „kedvéért egynéhány hetet és tallért odavesztegetek az arabica lingua-ra; talán ketten vagy hárman voltunk abban tanítványai.”⁴

Ez az az idő, midőn a fejedelmek pártolásával is nagy számmal indulnak Erdélyből külső országokba a felsőbb tanulmányokkal foglalkozó ifjak, hogy Európa főiskoláinak legkiválóbb biblikusai és orientalistái oldalán e tudományokban tökéletesítsék magukat. Tanulmányaik bevégeztével egy-egy, néha több dissertatióval is gazdagítják az irodalmat és nem kevesen akadtak közöttük, kik ily igazi „specimen eruditionis” számba menő munkával a komolyan búvárkodó szellem tanujeleit nyújtják. E munkák, melyeket bibliographiánk, a melynek körébe kétségtelenül tartoznak, csak hiányosan tart számon, rendszerint külföldön jelentek meg, azon egyetemek helyein, a hol készültek; számosan Németországban, még nagyobb számmal Hollandiában, a hol a híres Golius meg

¹ *Keresztény Magvető* 1904. évf. 3. és kk. I.

² V. ö. Kohn Sámuel, *A szombatosok* (Budapest, 1899.) 182., 194. és 265. II.

³ U. o. 269. és kk. II.

⁴ Gróf Bethlen Miklós *Önéletleírását*, kiadta Szalay László. (Magyar Történelmi Emlékek II.) I. köt. 291. I.

a Schultensek Leidenben, és Leusden János Utrechtben sok magyar ifjút láthattak előadó termeikben. Ez utóbbi utrechti professor egyik munkáját Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, egy másikat e fejedelem híres kancellárjának Teleki Mihálynak dedikálja nagyérdékű előljáró levelekkel, melyekben nekik mint e tanulmányok bőkezű és áldozatra kész előmozdítóinak fejezi ki köszönetét. S mint mondtam, e külföldi, jelesül hollandi tanulmányutaknak nagyon szapora eredménye nyilvánul az irodalomban. Nem ismételtem el e helyen, a mit más alkalommal e holland-magyar irodalomról már egybeállítottam.¹ Csak érinteni óhajtanám azt a tényt, hogy egy Schultens Albert iskolájából kikerült *Sylloge dissertationum* című testes quartkötet majd csaknem kétharmadát magyar munkák foglalják el, köztük Tsepregi Ferenczé is, a későbbi kolozsvári professzoré, kinek tudományos véleményét a nagy hollandi mester kiválóan számba veszi és *Origines hebraeae* című munkájában nagy elismeréssel teszi magáévá. S a már kimutatott adatokat most számos magyar s köztük különösen erdélyreszi ifjú szerző nevével és a hozzá kapcsolódó könyvczímmel lehetne kibővíteni, melyekkel a hollandi tudományos bibliographiában bővében találkozunk. Ott van, Cassai G. M., Fay J., Köpetzi S., Szatmári D., Szatmári S. O., Szentesi, Wetsei G., Borosnyáni S. N., kiknek tudományos érintkezései az 1709—1722. terjedő időkörben Leidenben, Franequerben, Utrechtben és Groningenben láttak napvilágot.

E dolgozatok tartalmukkal pusztán a héber nyelvtudomány, a bibliai exegesis és régiségtudomány körében mozognak és e kutatások XVII—XVIII. századi állását tükrözik. De a külföldön iskolázó magyar ifjak csakhamar túllépik e korlátozást. Csak egy nevet óhajtok említeni és egy tényt, melyre orientalis tudományosságunk története mindig nagy büszkességgel hivatkozhatik. E név Uri Jánosé, ki nem Erdély fia ugyan, de az innen kiinduló szellem hatása alatt művelődik Debreczenben és ki a XVIII. század hetvenes éveiben Hollandiában és Angolországban megjelent kiváló munkákkal,² az arab, török és perzsa irodalom apparátusát gazdagítja.

S a tény a következő: Midőn 1770 körül a híres oxfordi

¹ *Adalékok a keleti tanulmányok magyar bibliographiájához.* Egyetemes Philologiai Közlöny. IV. köt. (1880.) 113—129. — *A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században;* u. o. VII. köt. (1883.) 42—44. Teleki Mihály és Leusden János; u. o. VIII. köt. (1884.) 666. l.

² Ezek közül hét fel van sorolva Balogh Ferencz: *Uri János magyar tudós Oxfordban* című czikkében (*Sárospataki Füzetek* X. köt. — 1866. — 409—13.) Az ott említett könyvek nem meritik ki Uri irodalmi munkáját, melyre talán más alkalommal visszatérek.

Bodleian-Library igazgatói arra határozták el magukat, hogy e keleti kéziratok kincsekben már abban az időben is gazdag könyvtárt egy kimerítő catalogussal hozzáférhetővé tegyék, nehéz volt oly tudóst találni, ki e nagy feladat végzésére elég sokoldalú nyelv- és tárgyszeretel rendelkezék. Sok keresés után Uri Jánost, a magyart, szemelték ki e feladat megoldására, ki — így mondják az 1787 február 2-ikáról keltezett előszóban — „már midőn Leidenben tartózkodott, a híres Schultensnél, foglalkozott a keleti nyelvekkel. Ezt a nekünk illyképpen ajánlott férfiút fogadtuk fel, és évi stipendiummal láttuk el, míg az ügyet teljesen végrehajtotta. Mert e feladattal több éven át fáradozott. Az egyes kódexeket, melyek héber, chaldaeus, aethióp, syr, arab, perzsa és török nyelven vannak szerkesztve, egyenkint megvizsgálta; tartalmukat néha rövid, vagy ha a tárgy fontossága szükségesnek mutatta, bővebb szóval fejtegette, a szerzők neveit és a könyvek czimeit, a mennyire lehetett, az eredeti nyelveken kimutatta a codexek rendezetlen tömegét rendbehozta és osztályozta.

Ennek a közel egy évszázadon át lappangó hagyománynak kapcsolatába helyezzük gróf Kuun Géza keleti tanulmányainak kezdeteit.

A héber nyelven és a biblia eredeti szövegein kezdi. Innen aztán a többi sémi nyelveket is bő terjedelemben bevonva tanulmányai, az általános sémi philologia kérdései felé irányul érdeklődése. Első, már 20 éves korában közzétett értekezését tekintélyes sora követi a sémi összehasonlító nyelvészet egyes kérdéseit tárgyaló dolgozatainak, melyekben a sémi nyelvtudomány művelésében érvényesülő újabb irány hívének bizonyul.

Ily szellemben 1865-től kezdve egymást érik szorgalmas nyelvészeti tanulmányai a Nyelvtudományi Közleményekben, majd első osztályunk Értekezései során. Kutatja „az örökkévalóság fogalmának kifejezését a sémi nyelvekben“ (1865); az éppen csirázó assyrológiának vonatkozásait a sémi nyelvhasznításra (1866), a sémi névszó számviszonyait (1868), a sémi nyelvek magánhangzóinak viszonyait e nyelvosztály különböző képviselőiben (1872); tárgyalja a sémi nyelvgyökök elméletét (1867), a héber nyelv *eth* szócskájának funkciót, az új-arab nyelv megkülönböztető jelenségét (1865); 1870-ben az Ascolitól tanított árja-sémi nyelvrokonság kérdéseit ismerteti kritikai módon. Szeret a phoenikiai és egyéb sémi epigraphikus régiségekkel is foglalkozni; tanulmányozza Cyprus-szigetének phoenikiai felírásait (1868) és az annak idején nagy feltűnést keltett moabita emlékkő szövegét (1874). A szorosan vett nyelvtudományi kérdéseken túl a bibliával kapcsolatos történelmi és irodalmi kérdésekre is ügyet vet. Korán elhunyt tudósunk Beöthy Leó egy munkájának (Juda, Izrael

és Aram) ötletéből a bibliai chronológiához nyújt adalékot (1875); ugyanabban az esztendőben a Ximenes bibornoktól kiadott polyglott bibliáról (Complutensis) teszi közzé tanulmányát.

Látnivaló, hogy elhunyt tagtársunk figyelme és tudományos érdeklődése ez évtizedben a sémi philologia legkülönbözőbb hajtásaira terjedt; sűrű publicatióiból az a törekvése sugárzik ki, hogy az Európa egyetemein és tudós társulataiban éppen akkor új virágzásnak induló, de tudományos irodalmunkban körülbelül teljesen parlagon heverő nagyfontosságú tudományágnak nálunk is némi hatását mutassa be. A tudománynak a tudós Európában szétliben művelt ez ágát a jelzett időkorben Ballagi Mór mellett leginkább ő képviseli az Akademián és tudományos irodalmunkban.

*

„Philosyrus“ azonban nem elégszik meg pusztán a sémi nyelvtudomány művelésével, a melyen tudományos írói pályája kezdődik. A sémi philologia iránt táplált érdeklődését ugyan mindvégig fentartja. Tanuságot nyújt arról azon tény is, hogy midőn másodelnöki minőségében 1902-ben (május 11-én) ő tartja a közülésünket megnyitó beszédet, ez alkalommal tudós értekezéssel kívánván megfelelni e feladatnak, a sémi nyelvek morfológiájának egy érdekes kérdését választja értekezése tárgyául.¹

De e mellett már jó korán a keleti nyelvek egyéb csoportjai felé is irányul figyelme. Abban az időben — a hatvanas években vagyunk — az orientalizmus körében még nem állott volt be a tudományos foglalkozásnak szoros körülhatárolása nyelvcsaládok szerint. Az arab nyelv és irodalom tanulmánya mintegy önként maga után vonja a perzsa és török irodalmakét. Az ember mintha saját tanulmányával is magának a keleti kultúrának fejlődési menetét tükrözné. Nem is annyira a szoros értelemben vett nyelvtudomány a céljuk, hanem inkább a nyelvismeret eszközével az emberiség *művelődésének* búvárlására törekedtek. Gróf Kuun Géza is — nem állapíthatom meg a pontos időt, de mindenesetre már a hatvanas évek közepe táján — már korán beleilleszti tanulmányainak körébe a török és perzsa irodalmat is. Első nyilvános kilépése az orientalizmus e körének irodalmában 1871-ből való. A „Rivista Europea“ ez évfolyamában közöl egy cikket *Sopra il conjunctivo delle lingue turche* és ugyanott ismerteti Vámbéry munkáit. Török tanulmányaival van kapcsolatban az a könyve, melyet sok éven át méh-szorgalommal folytatott tudományos munkálkodása legkiválóbb termékének

¹ *Akad. Értesítő* 1902. évf. 311. és kk. ll.

tekinthetünk: a *velencei Kún Codex*-ről írt nagy könyve,¹ mely-lyel gyakori velencei tartózkodásai alatt egy évtizeden át állan-dóan foglalkozott és melyet mint török tanulmányainak érett gyü-möleseit 1879-ben adott át Akadémiánknak. A keleti tudomány egy évszázadokon át érzett hézagát töltötte be e munkával, mely tudományos hírét a távol külföldön is megállapította.

Azon könyvek között, melyeket az olasz renaissance zász-lósa, Petrarca 1362-ben a velencei köztársaságnak ajándékozott, s melyeket a Marcus-könyvtárban őriznek, egy 1303-ból származó codex volt a legbecsesebb, mely latin betűs átírással egyebek közt a kún nyelvjárás grammatikai vázlatát, kún szójegyzékeket, kún-latin, kún-germán glossariumokat, terjedelmes kún vallásos és épületes szövegeket, világi darabokat foglal magában, tehát mód nélkül gazdag apparatust egy nyelvről, melylyel a magyar nemzetbe való teljes beolvadásuk előtt a kúnok itt hazánkban is éltek.

E codex régóta vonta magára a tudós világ figyelmét. Nem kisebb férfi mint Leibniz és hazánk tudósai közül Cornides és mások érdeklődtek iránta. A távoli törökség köréből Árpád-házi királyaink alatt ideszakadt néptörzs ez irodalmi maradványa nemcsak nyelvészeti, hanem történelmi és ethnographiai oktatással is kecsegtetett. Az érdeklődők nem igen voltak képesek a problémával megbirkózni. Klaproth, korszakának híres orientalistája, megfejtési kísérletével valósággal megnyomorította a nagybecsű anyagot. Most gróf Kuun Géza lép a sorompóba; s azzal a lelkiismeretességgel, mely munkáit jellemezi és a tudományos határvidékeken szerzett széles erudíciója segítségével a Petrarca-codex több százados problémáját közelebb hozta a megoldáshoz. Mély irodalmi tudással 134 lapra terjedő Bevezető értekezésében a kún kérdésnek állását adja elő a nyelvészetben és a történe-lemben és ezzel kapcsolatosan a tanulmány kiindulóját tevő codex jelentőségét, a körüle történt kísérleteket és azok értékét kritikai éleselműséggel feltünteti. Csak ezután tér rá a codex részleteinek úgyszólván mikroszkopikus vizsgálatára; a Vámbéry kimutatása szerint sokszor nagyon is megtévesztő latin átírásból, a meny-nyire ily romlott anyag alapján lehetett, helyreállítani törekszik a szövegek, glossák és szójegyzékek török aequivalenseit; mind-

¹ *Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum Divi Marci Vene-tiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit Comes Géza Kuun, Acad. Sc. Hung. Sodal. Buda-pestini, 1880.* — E munkához pótlásokat és újabb kutatásokat közölt: *Additamentorum ad codicem cumanicum nova series* (1883); *A kúnok nyelvről és nemzetségről* (Akad. Értek. 1885); *Quinquaginta aenig-mata cumanica* (1888); *Újabb adatok a Kún Petrarca-codexhez* (Akad. Ért. 1892).

ezek alapján meghatározza a kún törökség helyét a sok nyelvjárású törökség rendszerében.

Az európai turcologia nagy hálával fogadta a magyar tudós e munkáját. S volt miért elismeréssel fogadnia. Hiszen nagybecsű segédeszközt nyújtott a török dialektusok történetének és elágazásának ismeretéhez; kiinduló pontot a törökség azon rétegének, melyhez a kún nyelvjárás tartozik, történeti és dialektológiai tárgyalásában.

Ily értelemben vette kiindulópontul, Radloff a Codex Cumanicus adatait egy nyelvészeti tanulmányban.¹ S 1894-ben Houtsma utrechti professor a török nyelvészet hollandi képviselője, a Codex Cumanicus alapján világíthatta meg azt a török nyelvjárást, melyet Egyiptomban a XIII. században a mameluk szultánok körében használtak és melynek glossariumát egy régi kéziratból meg ő bocsátotta nyilvánosságra. E glossariumnak a kún adatokkal való egybevetése alapján kimutatja, hogy mindkét rendbeli törökség a kipcsaki ágból való. „Hogy ezt bebizonyítsam — úgymond — könyvem betűrendes indexében a török szók mellé a Codex Cumanicus megfelelő transscriptióit helyeztem, gróf Kuun kiadása alapján.”²

Mindezekből láthatjuk, hogy nem meddő munkát végezett elhúnyt tagtársunk lelkiismeretes fáradozásával; hanem hogy hatást tett vele ez európai turcológiára, a nyelvtörténeti ismeretek fejlesztésére bővebb körökben.

Nem szállítom alá későbbi nagy munkáinak értéket, ha ismételve hangsúlyozom, hogy tudományos kihatását tekintve a Codex Cumanicus feldolgozását becsülöm legfontosabb dolgozatául, mely állását a tudományos irodalomban a legmaradandóbb módon állapítja meg.

E nagy könyvvét latin nyelven írja. A latin nyelvvel úgy élt akár anyanyelvével és e képességét ezentúl is még több ízben mutatja be. Hiszen gyermekkora óta bizalmas barátai voltak a latin irodalom remekei. A római és görög írók műveit — úgymond Visszaemlékezéseiben — az eredeti szövegben már mint tizenötéves ifjú nagy előszeretettel és kedvteléssel olvasgattam s néha ezek olvasása közt virradt rám a hajnal³ és volt miért Halder Konrád professornak kívánnia, hogy görög-latin philologus váljon belőle.

Bár anyanyelvén kívül már ifjúkori neveltetése alapján is

¹ *Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus* (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences VII. sorozat, 35. köt. 6. sz.) Sz.-Pétervár 1887.

² M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar* (Leiden, 1894) 5. l.

³ Gyalui Farkas i. h. 69. l.

több európai művelt nyelvvel szóban és írásban egyenlő tökéletességgel élhetett — Keller Ottó prágai tanár azt mondja róla: „der reine Mezzofanti“,¹ mindamellett nagyobb munkáiban kiváló előszeretettel a latin nyelvet műveli. S talán nem esalódom, ha e tényt egy lélektani vagy talán inkább ethikai mozzanattal tartom kapcsolatban, melyre gróf Kuun Géza tudós jellemének meghatározásában már fentebb is súlyt helyeztünk. Egész jellemét, mint emberét, mint tudósát, mint hazafiút, mint egyháza tagját egy általános érzés hatja át, mely magatartásának a tudományban és a társadalomban mintegy központi elveként alakul ki: *a hagyományok kegyeletes tisztelete*, nem vak ragaszkodás hozzájuk, hanem tisztult historiai tudattal megbecsülésük és szerves feldolgozásuk a fejlődő szellemi élet javára.

A tudományban nem barátja a rontó tendenciáknak, a balomra döntő vakmerőségnek. Talán inkább túlmenő az óvatosságban, mintsem hajlandó a régiségtől átvett anyag kételkedő szemlélésére. S hagyomány-érzése, melyet tudományos élete zsenge kezdetében is tapasztalhatunk, úgy látszik, írásának alakiségében is, mindenestre nem megfontolt czélzatossággal, hanem mintegy természetes ösztönrel érvényesül, midőn a magyar tudományosság régibb módjára, a latin nyelven szeret megszólalni, historiai örököse magyar orientalista elődjeinek, Tsepreinek és Urinak.

A Codex Cumanicussal gróf Kuun Géza tudományos érvényesülésének új korszaka nyílik meg. Már nem pusztán *sémi* nyelvtudós. Érdeklődésének körébe mindinkább a *török* régiség is bele van illesztve: tudományos törekvéseinek igazi gazdagodása. Már most ezentúl kiváló módon vesz részt a török régiséggel kapcsolatos kérdésekben, a krimi tatárságtól kezdve, mely iránt már 1873-ban érdeklődött volt,² vissza a délszibériai Jeniszei és az éjszakmongoliai Orkhon folyamok partján talált, a VIII. századba nyúló legrégebb keleti török nyelvemlékekig, melyek az iszlámtól még nem érintett törökség lelki világáról hoztak közvetlen hirt és a Köktürk törzseknek (khinai Tu-kiu) a nagy khinai birodalomhoz való politikai viszonyáról tesznek hiteles tanúságot.³

E körben munkásságát a *historai ethnographia* módszere és céljai jellemzik. A kutatásának kerületébe tartozó népeket, az ő esetében különösen a magyar és a vele rokon török és tágasabb értelemben az összes ural-altáji népeket, régibb törté-

¹ Nachruf gehalten in Wissenschaftl. Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag am 24 Mai 1905.

² Adalékok Krim történetéhez (Akad. Ért. 1873).

³ Dr. Graf Géza Kuun, Kritische Beiträge zur ural-altaischen Philologie. (Westöstliche Rundschau III.) 1897.

neteikről tanuskodó irodalmi okmányokból tanulmányozni és a kiderített történelmi adatokat az újabkori tanulságokkal összehasonlítani: e törekvés indította szorgalmas kutatásait a múlt század nyolczvanas és kilenczvenes éveiben. Nagyszámú tudományos dolgozat tanuskodik e törekvéséről; mintegy előtanulmányok monumentális nagy munkájához, mely gróf Kuun Géza terjedelmes eruditójának legkimagaslóbb emlékjele: *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis Historia antiquissima* (2 köt. Kolozsvár, 1892—95.) „studiorum per multos annos assidue continuatorum fructus“, mint előszavában mondja.

E gazdag könyvnek csak nagyjában jelzem céljait és irányát, midőn azt mondom, hogy rendszeres és éretten feldolgozott alakban nyújtja repertoriumát mindazon tudositásoknak, melyeket a byzáncki és az arab irodalomból a magyar nép őshazájáról és vándorlásairól a honfoglalás határáig összegyűjtetett. A vándorló magyarokat az Altai vidékéről Jugriába, innen Baskiriába kíséri irodalmi adatgyűjtésével; majd a VIII. században a Káma partján találkozik velük, hol a *madsar* név először lép elő; innen a IX. század közepe felé Lebédiába indul velük; majd az Atelkuzu-ba történt letelepedésre tér át; aztán a Panoniába és Moraviába indított hadviselést kíséri forrástanulmányával, a bolgár háborút ismerteti, míg végre a honfoglaláshoz érkezik el. A görög és arab adatokkal krónikáink értesítéseit világítja meg, melyek iránt nem osztozik a skeptikus kritika minden szigorúságában; és e régi tanubizonyságok segítségével az újabb nyelvészeti és ethnographiai kutatások eredményeit is bírálatra bocsátja.

A históriai ethnographiának valódi tárházát gyűjti egybe az excursusokban, melyekkel a két kötet tartalmának egyes mellékesebb pontjaira tér ki.

A széleskörű irodalmi tanulmányok, melyek a „Relationes“-t eredményezték, egyúttal alapos előkészülésnek bizonyultak azon tudós munkához, melylyel a millenniumi ünneplés emlékére a történelmi bizottságunktól kiadott nagy forrásmunkához (A magyar Honfoglalás kútfői) hozzájárult¹ és melynek fokozatos előhaladásáról a munka folyamata alatt többrendbeli tudós értekezésben adott számot első osztályunk ülésein.² Ez emlékmunkában az ő természetes osztályrésze volt, hogy egy Corpusba gyűjtse össze a muhammedán világ X. és XI. századbeli íróinak azon adatait, melyek a magyarokra és a velük rokon vagy velük

¹ *Keleti Kútfők* (1898) 148 lap (4-ed rét).

² *Akad. Értesítő* 1893. évf. 172—181. l., 1894. évf. 169—182. l., 223—228 l.

kapcsolatban levő népekre (besenyőkre, alánokra, kazárookra, baszirookra, bolgárookra stb.) vonatkoznak, melyek akár közvetlenül, akár közvetve a honfoglalók régebbi viszontagságaira és vándorlásaira világot vetnek. Gondosan gyűjtötte egybe a keleti (arab és perzsa) szövegeket, lelkiismeretesen fordította azokat, minden egyes kútfőt tájékoztató bevezetéssel kísérve, azért, hogy e fontos irodalomban a nem-orientalista is feltalálhassa magát, s hogy belső viszonyait, a szerzők kritikai értékét megismerhesse.

E tanulmányai során a tudományos világnak legelőször mutatta be a keleti ethnographiai irodalom egy addig föl nem használt forrását, melynek a magyarokra és a velük kapcsolatos népekre vonatkozó részeit a *Keleti Kútfők*-ben feldolgozta és melynek részletesebb ismertetését egy későbbi munkában a *Kútfők* keretén túl is kiterjesztette.¹ Ez író Gardézi, a IX. század egy perzsa nyelven író föld- és néprajzi tudósa, kinek munkája egy egyetlen oxfordi kéziratban maradt fenn, melynek nyomán addig csak ritkán volt róla szó az európai irodalomban. Legelőször gróf Kuun Géza tanulmányai ismertették e fontos munkát s gazdag tartalmát és méltatták helyét a régi arab-perzsa néprajzi irodalomban.

A történelmi ethnographia keleti forrásainak tanulmányába mindinkább belemélyedvén, tudományos érdeklődése a szorosan magyar és áltáji vonatkozású tárgyak határain túlra is csábította. Körösi Csoma Sándor emlékezetének tisztelete volt az érintkezési vonal, melyen az ő kedvencz török és ugor kutatásairól Tibet rejtélyes országába is átbarangolt, főleg keleti források feldolgozásával, de a nyugatiakat is széles körben felhasználva, vázolván *Ismereteinket Tibetről*,² mely dolgozatával a Körösi Csoma emlékére alapított emlékelőadásaink sorozatát a keleti világ kutatásainak nagy magyar úttörőjéhez méltó módon megnyitotta.

*

Az emberiség szellemi életének nyilatkozásai közül kiemelkedő módon kötötte le gróf Kuun Géza figyelmét a *vallástörténeti* szempont. Nyelvtudományi és ethnographiai tanulmányaiban mindig kiváló czélja volt a népek vallásos fogalmainak és élő érvényesülésüknek ismerete és ismertetése. Már akkor, midőn a biblia tanulmányozásának kapuján tartotta ifjúkori bevonulását az orien-

¹ *Gardézi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei*; kiadta, magyarra fordította, jegyzetekkel ellátta gróf K. G. Budapest, 1903.

² Budapest, 1900. (M. Tud. Akadémia.)

talis tudományok tágas birodalmába, főképpen vallástörténeti érdeklődése vezette.

Ez alapon vált belőle előbb sémi nyelvész, érdeklődésének bővülésével az orientalis irodalmak mind tágasabb köreinek művelője. A vallástörténeti szempontok egész fejlődésén keresztül mindig szellemi látókörének előkelő sorába helyezkednek. Kell-e erre szembetünőbb bizonyítékot felhoznunk, mint azt a tényt, hogy a „Keresztény Magvető”-nek 1875-től kezdve 1903-ig szorgalmas munkatársa volt és hogy ez idő alatt a nevezett theologiai folyóiratnak nincsen kötete, melyhez egy-egy, némelykor több terjedelmes dolgozattal ne járult volna? A maga erkölcsi világnézetének alaphangulatát vallásos érzéséből merítette; erről életével és irataival szüntelen tanuságot tesz.¹ Nem csoda, hogy a tudóst is kiváló módon érdekelte, és hogy mint író kifogyhatatlan kedvet és hivatást érzett arra, hogy felkutassa és olvasóival megismertesse, hogy az emberiség évezredek történelmi fejlődése útján, s hogy az emberiség különféle körei mily módon törekedtek kapcsolatot alkotni és fentartani a végtelennel. Távol a szűkkeblű dogmatismustól, a vallásos élet megnyilatkozásait és tünetényeit a történelmi fejlődéstől nyújtott módszerekkel világította meg. A vallástudomány terén örömmel üdvözölte az összehasonlító és történelmi iskolák érvényesülését. E szemponton indul számos cikke, melylyel a hetvenes évek óta mindinkább erősödő módszerek alkalmazását ismerteti. Mert nagy fontosságot tulajdonít a tudomány önálló előbbrevitele mellett annak a sok tudóstól jogtalanul kicsinyelt feladatnak, hogy a tudomány haladásait és újabb eredményeit az értelmes nagy közönséggel megismertesse azon módszerek bemutatásával, melyeknek alkalmazása a tudás haladását elősegítették.

Első sorban természetesen a sémi népek vallásformái érdeklik. Két ízben mélyed a mandaeusok vallását illető újabb kutatásokba (1876 és 1879²); a másoktól felkutatott eredményeket saját olvasottsága alapján lényegesen kiszélesíti. Hogy azonban a vallástörténet kérdései a legtágabb körben érdeklik, mutatja azon essai-ivel, melyekben a legújabb kutatások alapján a *germán* népek mythológiájáról (1891), a *khinai* népvallásról (1895), a *tibeti* buddhizmusról (1900) nyújt tudományos tájékozást. A részletes ismertetéseken kívül számon tartja a vallástudomány terén előlépett új *általános* elméleteket, természetesen első sorban a Müller Miksa elméletét a vallás keletkezéséről (1878), az össze-

¹ Különösen reámutathatók a „*Millenniumi gondolatok*”-ra, melyeket Velencéből 1896-ban a Keresztény Magvető-nek küldött.

² A zárójelek közötti évszámok a Keresztény Magvető évfolyamait jelezik.

hasonlító mythologia módszerét, melyet barátja de Gubernatis egy munkája ötletéből ismertet (1880); a szerzővel ellentétes állását fejt ki Terenzio Mammiani vallásphilosophiai munkájának ismertetésében (1881) és ez alkalmat egyúttal arra használja, hogy a sémi, árja és altáji nyelvek megfelelő szókincsének alapján világot vessen azon különféle módokra, melyek szerint a *szen-ség* és *imádás* fogalmai e népek lelkeiben tükröződnek. E példából is láthatjuk, hogy nagyszabású ismertetéseihez, melyekben gyakran a szerzőkkel lényeges ellentétbe is lép, saját — legszívesebben philologiai alapon nyugvó — kutatásait is kapcsolja. Mélyreható, széles kutatásokon alapuló és alaki tekintetben is vonzó monographia-számba megy *Adalékok az imádság történetéhez* című tanulmánya (1889); ebben a primitív néptörzsektől, fel a műveltség magas fokáig felkapaszkodott népekig kutatja az imádság nyilvánulását, kezdve a bűbájosság alantjáró gyakorlatain a szellemi vallástól sugalt fenkölt hymnusokig, különös tekintettel itt is azon tanuságokra, melyeket a nyelv tényei szolgáltatnak az eszmék történetéhez. Az ember szinte sajnálná, ha e maradandó értékű kutatás egy speczialis körű folyóiratban maradna elrejtve. Mindenesetre előkelő helyre tarthatna számot egy gyűjteményes kötetben, mely gróf Kuun Géza kiválogatott értekezéseit foglalná magában.

1900-ban az összehasonlító vallástudomány művelői legelőször Párisban, aztán (1903-ban) másodsorra Baselben szerveztek nemzetközi kongresszust, mely azon hivatást teljesíti, hogy tanácskozásaival, tárgyalásra kitűzött általános és részletes kérdéseivel az új vallástudományi módszer érettségi fokát feltüntesse. Gróf Kuun Géza szívesen csatlakozott e mozgalomhoz, melynek céljait saját tudományos törekvésével azonosoknak ismerte. Mindkét kongresszus tagjai közé sorakozott, bár nem volt módjában személyes megjelenéssel is részt venni munkálataikban. A párisi kongresszus aktáit két cikkben behatóan ismertette (1903 és 1905); az utóbbi *Az összehasonlító módszer a vallástudományban*, mely Comte Goblet d'Alviela belga tudós kongresszusi előadásával foglalkozik, gróf Kuun tollának legutolsó terméke hattyúdala. Már csak halála után jelent meg. (Keresztény Magvető 1906-iki május—júniusi füzetében, 121—134. lapokon.).

*

Nagyterjedelmű tudományos kapcsolat körében mozgott gróf Kuun Géza. Már gyermekkorában nyilatkozó utazási kedvének nagy mértékben tehetett eleget férfikorában Európa művelt országaiban, a melyekbe évről-évre, nem turista kedvtelésből, hanem leginkább tudós célokkal rándult. Utazásainak legkedvel-

tebb célja Olaszország maradt. „Alig van — így beszéli hitves-társa — Olaszországban városka, melyet G. fel ne keresett volna; egy régi lámpa, egy fresco elég volt arra, hogy fárad-ságot ne kiméljen annak megtekintésére.“ Ez országban dolgozott leginkább a könyvtárakban is. A mit az imént élete főmunkájának tekinthetünk, a velencei könyvtárakban folytatott bűvárkodásá-nak gyümölese.

Ez úton is benső személyes baráti viszony szövődött közötté és neves európai szaktársai között, kikkel folytonos tudós eszme-cserét folytatott és kik közül többen nem egy ízben voltak a barátságos marosnémeti kastély vendégei. Schott Vilmos, az altáji nyelvészeti egyik megalapítója, Gablenetz György, a nagyemlékű sinolog és összehasonlító nyelvész, a szellemes indolog Angelo de Gubernatis, François Cumont, az úttörő belga régész, Emilio Teza páduai tanár, Michele Amari nagyhirű olasz orientalista és Sicilia történetírója, Jung Gyula és Keller Ottó prágai tudósok meghitt barátai voltak, kikkel évtizedeken át folytatott sűrű baráti kapcsolatot és kik közül többen halála után érzelmes irodalmi emléket is szentelnek elköltözött magyar barátjuknak. Emilio Teza a Kalidásáról írt tanulmányát az ő emlékének ajánlja, kegyeletes hálául azon tudós munkáért, melyeket Olaszország e magyar barátja ez ország tudományos kincsházáiból meritett.¹

Maga gróf Kuun rendkívül érdekes módon ismertette talál-kozásait és kapcsolatait, melyeket olasz utazásainak köszönt; ezek közül a Dora d'Istriával való ismerkedésének leírását² tanulság tekintetében még felülmúlja az a valóban bilincselő czikke, melyben a nagy Goethe unokájával, Wolfganggal folytatott sokéves baráti viszonyát ismerteti.³ 1863-ban Velenczé-ben ismerkedik meg az elzárkózott életmódú Goethe Wolf-ganggal, ki a Marcus-könyvtárban a Bessario bibornokra vonatkozó kutatásaival foglalkozott; majd ismét Bécsben, legutóbb Weimarban (1876) találkozni és érintkezni. 1864—1882-ig szakadatlan levelezést folytat Goethével, kinek halála után e férfi

¹ *I Raguidi di Calidasa. Tentata versione in stroffe di varia misura del primo canto.* (Venezia 1905): »Alla memoria del conte G. Kuun di Osdola offro queste poche pagine. Il dotto ungherese, gentile sangue animo gentile, diede gli studi all' oriente dei musulmani e lascia, in casa e fuori, onorato nome. Ebbe cara l'Italia: e dei tesori serbati nelle nostre librerie illustrò con sagacia e con dottrina il codice cum-anico della Marciana. Con affetto e con desiderio ripenso ad indulgente amico.«

² *Erdélyi Múzeum* 1889. 1—8. l.

³ *Münchener Allgemeine Zeitung* 1888 évf. 84. sz. (márcz. 24.) „Beilage“-ja; magyarra ford. Súlyom-Fekete Margit a kolozsvári *Nemzeti Hírlap* 1905. július 17. és 18. számaiban

jellemzésére forrásszámba menő bájos essait szentelt. E baráti viszony tárgyi emléket a grófné szívesességéből most Akadémiánk Goethe-szobája őrzi.

A külföld tudományos köreivel folytatott sűrű személyes érintkezésével az európai tudományos irodalomban való részvétele is lépést tart, melynek kiadványaiban gyakran találkozunk dolgozataival. Írt német és franczia, de legnagyobb előszeretettel, úgy látszik, olasz tudományos folyóiratoknak. Nevezetesen a *Rivista Europeában*, a *Nuova Antológiában*, a *Bolletino italiano degli studi orientali*ban, a *Giornale della Società Asiatica Italiana* füzeteiben stb. találkozunk cikkeivel.

S meghatározó vonása nagy tudósunk jellemének, hogy a nagy művelt világra kiható, sohasem szünetelő kapcsolatait egy nagy szellemi kör peripheriájának tekinti, melynek központja az ő hazafiúi kötelességtudása számára szűkebb szülőföldje *Hunyadmegye*. Ez az ő forró hazafiságának gyújtópontja, innen indulnak ki és ide központosulnak minden jobb érzésének sugarai. „A legközvetlenebb haza — úgymond egyikében azon elnöki beszédeknek, melyekben a legmagasabb feladatokról szóló meggyőződéseit tárja elénk — kinek-kinek megyéje, hol bölesője ringott, a melyhez a boldog gyermekkor dicső emlékei és benyomásai csatlólják, hol élete nagy útját hivatott megtenni, a kezdettől a végig“.¹

„Úgy voltam meggyőződve, hogy a hazafiak első kötelessége azon szűkebb hazában tenni és működni, melybe az isteni gondviselés helyezte. És hogy a kezdet nem *ott* van, a hol a hazafias működéseknek szélesebb körű kibővítései vannak, hanem kinek-kinek abban a körben kell a közhasznú munkához fogni, a melybe helyeztetett; ott tenni meg kötelességeit nem csak érdemes dolog, de hát igazán kötelességszerű dolog is. És én azért minden olyan hazafiúi törekvést, iparkodást, mely saját megyénk, Hunyadmegye boldogságát czélozza, támogattam a legmelegebben a múltban, és ha az isteni gondviselés életet és erőt ad, minden esetre a jövőben is ezen hozzám legközelebb álló czélokat fogom legmelegebben ápolni; és azt hiszem, hogy ezt téve, édes hazánk érdekeit is szolgálom“.

Ily szellemben állott ő élén alapítása óta a Hunyadmegyei Régészeti Társulatnak, előljárt a munkában, buzdította reá a társakat és e buzdítással és példaadással szülő megyéjében a tudományos munkások egy lelkes karába öntött életet és kitartást. Valamint azt a helyi patriotismust, melyet az imént idézett programmszerű szavaiban hangoztat, nem a szűk látókör korlátolt szempontjai vezérlik, hanem a hazafiúi kötelességtudás nemes

¹ *Hunyadmegyei Régészeti Társulat Évkönyvei*. XI. köt. (1900) 6. l.

buzgósága tölti el, mely a közvetlen feladatot a nagy egyetemes feladat szolgálatába helyezi: úgy az a tudományos munka, melyet Hunyadmegyébe és a kis Déva városába központosított, nem a kicsiszerű atomizálás jellegét ölti, hanem a nagy s egyetemes magyar tudományos feladat szolgálatáéé abban a körben, melyet a születés és a nevelés az egyénnek rendelt.

S Hunyadmegye mintegy gondviselészerű mintaiskolája az ily szellemű tudományos törekvés valóvá tételének. Történelmi multjával kínálkozott gróf Kuun Géza conceptiójának „Hunyadmegye klasszikus földje, melyben oly sokszor az ekevas a tudomány kincseit hozza fel rejtett helyeikről s a pusza véletlen nem egyszer vezetett jelentékeny felfedezésekre, a melyen át a történelem nagy útja derengésétől korszakokon keresztül napjainkig vezetett“. E megyében fekszik a régiek Sarmizegetusája, a dákok hajdani fővárosa, mely e nép politikai hatalmának letörése után nagy jelentőségét mint vallásos központ még tovább is fentartja, mely a római császárság idejében egyik csomópontja a Kelet és Nyugat érintkezésének. Ide telepíti Trajanus császár ázsiai zsoldosait, kik itt — mint feliratos emlékekből látjuk — hazai kultuszukat ápolják, a Pán istenét, a Dionysos Sabaziosét, Isisét, és Serapisét. Majd az Ázsiában mindinkább nagy tereket hódító Mithras-kultusz, a Zoroaster vallásának e hajtása is, mely a római birodalom területén messze elterjed, Sarmizegetusáig nyomul előre és a történelmi viszontagságok és felfordulások után az ekevasra és ásóra bizza az enyészettől megmenekült emlékeinek felderítését.

Hunyadmegye ennél fogva igazán „klasszikus föld“, a régi dákországi kultuszok, majd a Mithras-vallás történetének tanulmányozására. S ezért e dolgok külföldi tanulmányozói nem hagyhatták figyelmen kívül az ókori történet e telepét. Benndorf Ottó, a bécsi epigraphiai seminarium tanítványaival, Cumont a Mithras-kultusz tudós monographistája, dr. Münsterberg és dr. Oehler két ifjú német archaeologus (1901) ide zarándokoltak tanulmányaik kiegészítésére. Cumont *Textes et Monuments relatifs aux Mystères de Mithra* című nagy munkájában részletesen leírja a várhelyi Mithraeumot. Hogy a szülőmegyénk tanulmányozásában buzgón előljárjanak, erre buzdítja szüntelenül gróf Kuun Géza Hunyadmegye szülöttjeit és így a Hunyadmegyei Régészeti Társulatot oly munka középpontjává teszi, melyre jelesül Téglás Gábor és Király Pálnak Dácia történetére és a Mithras-kultuszra vonatkozó dolgozataiban a külföld figyelme is joggal irányult.

E kutatások előmozdítását nem csak tudományos, hanem társadalmi feladatnak is jelenti ki. Elnöki megnyitójában, a tudományos idealismus e remek okirataiban, szüntelenül reámutat a

nagy kapcsolatokra, melyek a hunyadmegyei régiséget a nagy világ tudományos törekvései körébe illesztik, gondos tanítóként jelzi a tudomány haladásának eredményeit, melyek szülőmegyéje történelmi felkutatásának hasznára fordíthatók és e buzdtításával lelkes gyülekezetet teremt maga köré, mely ájtatos érzéssel fogadja magába a tudomány ez avatott főpapjának oktatását. E szűkebb szülőföldjének szánt szózatait kell elolvasnunk, melyekben a szakszerű tudós munkához szokott kutató a magasán szárnyaló lelkesedés hangján szólal meg, hogy gróf Kuun Géza tudományos céljainak valójába behatolhassunk. S jól esik e szózatok visszhangját hallani a kolozsvári ereklyemúzeum igazgatóságának nyilatkozatában, melyben öt magas királyi kitüntetése alkalmából (1889 november 4-én) üdvözlí: „Hunyadmegyében őt, a mintaférfiút családfőnek tekintik, kinek lánglelke hevít, ösztönöz a munkára, irányít a haladás felé, nemes szívének melege pedig boldoggá teszi azokat, a kik vele ebben a békés családi körben együtt munkálkodhatnak“.

Így lett a dévai gyűjtemény, melyet a hunyadmegyeieknek gróf Kuun Gézától irányított értelmessége teremtett, Dáczia régiség-tudományának külsőleg bár szerény és kevésbé mutatós, ideiglenes jellegű, de tartalmi jelentőségénél fogva a tudományos ismeretre nézve igen fontos tárháza. Dr. Jung Gyula, a prágai egyetem tanára, e gyűjtemény megismerése után azon meggyőződését nyilatkoztatta, hogy azok, kik a Mithras-kultuszszal behatóan óhajtanak foglalkozni, jól teszik, ha a dévai Mithras-leleteket tanulmányozzák.¹ S a Mithras-emlékeken kívül az a három szoba, melyekbe a becses leletek összezsúfolva voltak, a sarmizegetusai kincsek mellett még Veczel (Micum), Kis-Kalán (Ad aquas) Gyulafehérvár (Apulum) földjéből előkerült számos nevezetes emléket gyűjt magába, melyek Téglás Gábor társunk szak-tudó gondozása mellett a dévai kis múzeumnak nagy tudományos értékét gyarapítják. Gróf Kuun Gézának nem adatott megérnie az elnöki beszédeiben évről-évre váltig hangoztatott kedves célját, hogy e gyűjtemény a jelentőségének megfelelő múzeumi helyiségben juthassanak külső érvényre.

A hazai archaeologia iránti lelkesedésében, meglehet, hogy egyetemi kedvencz tanárának Kiss Ferencznek hatását ismerhetjük fel, ki — mint említve volt, — „archaeologust szeretett volna belőle csinálni“. De valamint kiterjedt nyelvtudását atyai örökségnek mondhatták, úgy archaeologiai hajlamai érvényesülésében mindenesetre ébresztőül szolgált anyaaági őseinek példája is, kik a maguk idejében a marosnémeti kastély kertjét egy valóságos museum lapidariummá rendelték. Gróf Gyulay István,

¹ *Hunyadm. Rég. Társ. Évk.* IV. köt. 1885.

később Lajos már a XVIII. század utolsó évtizedeiben gyűjtötték ide a római régiségeket és feliratos köveket; tudós utódjuk egyre gyarapította a park-múzeum kincseit, melyekről most Téglás Gábornak köszönünk egy beható ismertetést¹ és melyet a régiség-tudomány nagy képviselői is dicsérő méltatással említenek. A marosnémeti park-múzeum lapidariumát tehát joggal tekinthette gróf Kuun Géza a hunyadmegyai társulat „előzményének és előjelének”.²

*

Valahány tudományos, irodalmi, közművelődési társulat működik Erdélyben, alig van egy, melynek gyászolt tagtársunk oszloposai közé ne tartozott volna. A tiszteleti elnökséget, melyet reá ruháztak, ő maga nem tekintette csupán elismerésnek, melylyel a Királyhágón túli művelt társadalom büszkeségének hódoltak, hanem komoly kötelességbresztőnek arra, hogy e társulatok első *munkása* is legyen. Az illető társulatok kiadványainak legszorgalmasabb dolgozóitársai közé tartozott; ezekben tette közzé leginkább Erdély történetének részleteire vonatkozó kutatásait, melyeknek méltatása túl esik illetékességem amúgy is már túllépett határvonalán.³ Egész kis irodalmat tesznek azon emlékbeszédek, melyekben e társulatok a körükben kifejtett munkásságát méltatva, a halála fölötti gyászukat örökítik meg.

Azonban előkelő helyet foglalt el itt a központban is mindazon mozgalmakban, melyek Akadémiákon kívül tudományos munkálkodása kedvelt szakmaival vannak kapcsolatban. Az 1892-ben válságba került *Néprajzi Társulat* csak akkor indulhatott új életnek, midőn a közkívánságnak engedve, gróf Kuun Géza ült elnöki székébe. Minden mozgalmat mely a keleti tanulmányok előmozdítására üdvösnek látszott, a legnagyobb érdeklődéssel istápolta, nevének fényével támogatott. S életének egyik eszménye valósul meg, ha sikerül neki, a keleti tanulmányok terén, melyeknek hazánkban is számra nézve ugyan elég, de törekvéseikben egymástól elszigetelt munkása akad, központosított és összhangzó tudományos életet teremteni, mely a külföldi tevékenységet kiegészítené, melléje egyenrangúan sorakoznék. Hiszen tagadhatatlan, hogy éppen hazánk volna arra hivatva, hogy az orientális tanulmányok fejlesztésében nem csak egyes részletekre nézve, hanem nagy s egyetemes kulturtörténeti vonatkozásaiban, az európai tudományos élet egyik előkelő mozgatója, de legalább is részese

¹ *Marosnémeti fénykorából*. Új idők, 1906. 17. sz.

² *Hunyadmegyei Rég. Társ. Évk. X. köt.* (1899. évf.) 105. l.

³ Ezekre nézve Szádeczky Lajos emlékbeszédére utalhatok. (L. fent a 442. lapon.)

legyen. Ez nem érhető el azzal a szétforgácsolt munkálkodással, melynél egyebet e téren ki nem fejthetünk.

Gróf Kuun Géza buzgósága Akadémiánk körében óhajtott ez állapotot segíteni. 1892 október 3-án egy megokolt indítványban terjesztette elénk gondolatait e kérdésről.

„Ha tekintetbe vesszük — úgymond ¹ — azon hivatást, melylyel hazánk épp a keleti tudományok fejlesztésére nézve bír, sajnálattal tapasztaljuk, hogy bár ez idő szerint nem szűkölködünk már erre képes munkaerőkben, a keleti tudományok terén aránylag mily elenyésző csekély, mily kevésbé tervszerű tevékenységet fejt ki Akadémiánk. S ez annál szembeötlőbbé válik, ha egyéb Akadémiák kiadványait szemlélve, arról győződhetünk meg, hogy azoknak mily tetemes részét foglalják el a keleti ismereteket előmozdító könyvek, értekezések, források, szövegkiadások stb.“ Az I. osztály keretében egy keleti bizottság felállításával óhajtotta az erők központosítását előmozdítani, egyrészt azzal a czéllal, hogy szervezett munkával az európai tudományosságban számottevő elemet alkossunk, de másrészt azzal a czéllal is, hogy a hazai művelt nagy közönséggel a keleti világ és ennek története terén felmerülő és a régi történet ismeretét gyökeresen átmódosító nagyszabású felfedezéseket rendszeres módon ismertessük. Ez utóbbit egy külön időszakos közlöny kiadásával óhajtotta elérteni, mely a nagy tudományos mozgalmakat szemmel tartaná, és csoportosított ismertetésekben, valamint nagyobb szabású essaikben, évi jelentésekben ismertetné, természetesen nem csupán a szaktudós, hanem a nagy művelt közönség és a rokontudományok iránt érdeklődők szempontjából.

Ez indítvány, bár beható megvitatás tárgyául szolgált, mindmáig nem valósulhatott meg. Vegyük át mint megdicsőült tagtársunk örökségét, ki 1900-ban a Körösi Csoma Sándor emlékének ünneplése alkalmával a keleti tudomány elhanyagolt helyzetét panaszolva el, mégis méltányló optimismussal „több jel oda mutat, — úgymond — hogy a keleti nyelvészetre hazánkban valahára egy jobb kor következik s vajha a tiszta virradat az egész láthatáron mindenütt feltűnnék! Figyelmezzünk a virradatnak immár látható jeleire“. ² Hogy a keleti tanulmányok felvirágoztatását hazánkban mennyire viselte szívéen, végrendeleti intézkedései is tanuskodnak róla. Nagylelkű alapítványainak, melylyel Akadémiánk anyagi eszközeit óhajtotta gyarapítani, egy részét külön a keleti tanulmányok fejlesztése javára rendelte. ³

*

¹ *Akadémiai Értesítő* 1902. évf. 679., 730. l.

² *Ismereteink Tibetről* (Budapest, 1900.) 4. l.

³ *Akad. Értesítő* 1906. 183. l. 59. pont.

De még részben sem felelnék meg a feladatnak, hogy megdicsőült tagtársunknak a szellemi életre tett buzdító hatását felmutassam, ha a tudományos közéleten túl nem idézném fel azokat a melegítő fénysugarakat, melyek tiszta és jóakaró egyéniségéből az *egyénekre* is hárultak, kiket a kedvező sors közelébe juttatott.

Határtalan volt elnéző elismerése a legparányibb részlet iránt is, melylyel valaki, akár a tudomány egy apró pontján, az ismereteket előmozdította. Nagy szelleme legtávolabb állott a kicsinyléstől. Mennél inkább nőtt saját jelentősége, annál erősebben mélyedt bele másoknak akármily gyenge törekvésébe. S párja nem volt azok vigasztalásában és cselekvő elősegítésében, kiknek rögzös pályája akadályokba ütközött; a szellemi téren is igazi megvalósítója a költő mondásának, kit már gyermek-játékaiban szeretett személyesíteni: ¹

Legyen a nemes
Segíteni kész, s jó,
Munkálja szünetlen
A helyest, a hasznost; (*Goethe.*) ²

vagy a biblia szavaiként: „Íme sokakat oktattál és megfáradt kezeket megerősítettél; az ingadozót a te szavaid lábra állítják, és a reszkető térdeket támogatod“. (Jób IV, 3. 4.)

*

1903-iki június óta a közelgő halál sejtelmei fordulnak meg levelein és egyéb nyilatkozatain. Ily hangulattal fogott *Gyermekéveim* megírásához. „Azon sok közé tartozom, kik földi életük végén a sir nyugalmánál s Isten kegyelménél egyebet nem kívánhatnak“. Egészsége állandónak látszó javulása 1904 telén lehetővé tette, hogy közénk jöjjön Budapestre és részt vegyen akadémiai életünkben és egyéb tudományos testületek munkájában. A míg csak tehette, ez időben sem hiányzott soha szokott helyéről akadémiánk heti ülésein. De csakhamar ismét erőt vett rajta a gyengélkedés. Pedig még ez időbdn is komoly feladatba fogott. A kazárokról óhajtott egy monographiát kidolgozni. Még utolsó betegségében is hatalmas arab kötetek környezik dolgozó asztalát; a fájdalmaktól nem háborgatva készíti kivonatait és jegyzeteit Tabariból és Al-Mukaddesziből és teszi a talált adatokat a tudományos eszmecsere tárgyává, míg állapotának súlyosbodása mind-

¹ *Gyermekéveim* 21. lap. 22. sor.

² *Lehr Albert* fordítása.

inkább elgyengíti erőit és állandóan, kevés megszakítással, a beteg-ágyra dönti. Az antik stoikus lelki hősiesség és a vallásos megadás szövegetek benne szenvedései türelmes, zúgolódás nélküli elviselésében. Még e szomorú időben is tudományos eszmecserével, emlékeinek közlésével szeretett lelki könnyebbséget keresni. Ez érintkezés csak rövid pár nappal halála előtt szakadt meg.

Utolsó dolgozata mely még életében megjelent, mintha tükrözné a sejtelmeket, melyek lelkét eltölték, de nem nyugtalaníták: *Der Glaube an den Seelenvogel bei den Morgenländern*¹ a keleti népek azon képzetéről, hogy a lélek röpke madár alakjában illan el a haldokló ember testéből. De nem ez utolsó publikációja. Még 1904 őszén írta *Az 1834-iki erdélyi országgyűlésről* czimű cikket nagybátyja, gróf Gyulay Lajos naplója nyomán, folytatásául azon nagyérdekű közleményeknek, melyeket részint külön könyvben, részint cikkek alakjában e fontos naplóból nyújtott volt. E közlemény már csak halála után (1905) jelent meg az Erdélyi Múzeumban² három folytatásban: az első közlemény tőszomszédságában a saját nekrológja Szádeczky Lajos tollából. Később 1905. januárban itt Budapesten Goblet d'Alviela vallástörténeti előadásáról írt egy essay-t, mely, mint már említve volt, szintén csak halála után jelent meg.

Ez a legutolsó tudományos dolgozata.

1905 április 10-ike véget vetett testi szenvedéseinek; április 12-ikén délután búcsúztattuk e palotánk oszlopcsarnokából.

„Csak az hagy ürt, — úgymond ő maga egyik erdélyi beszédében — a ki ürt betöltött, csak annak marad emléke, kinek emlékei voltak, valósággal csak az élt, a ki valóban élt“.

S néki emléke marad köztünk, és ő fájdalmas ürt hagyott sorainkban.

¹ *Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag* 12 éves fennállása alkalmával kiadott gyűjtő munkájában (1904).

² XXII. köt. (1905) 206--220; 271—281; 313—324. ll.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE februári számának tartalma. Kautz Gyula *Magyar imperialismus és hegemonia* című tanulmányában az imperialismus eszméjével foglalkozik tüzetesen, majd közelebbről szemügyre veszi, hogyan fogják fel nálunk az imperialismust. Végül annak a meggyőződésnek ad kifejezést, hogy biztosabb s nyugodtabb fejlődést, fennállást és boldogulást úgy a jelenben, mint az emberileg számbavehető jövőre nézve Deák Ferencz 1867-iki alkotása tesz lehetővé. — Kont Ignác *Eötvös és Montalembert* címmel kiadatlan levelek alapján ismerteti azt a benső viszonyt, mely a két nagy író közt volt. Ezen levelekből megtudjuk, hogy mily nagyra becsülte Montalembert a magyar államférfiú működését. — Vámbéry Ármin a *panislamismus*ról ír, mely a jelen körülmények között lehetetlenség, de a politikai törekvéseknek egyes helyi, vallási fanatismusba burkolt fellángolásai figyelmet érdemelnek. — Gróf Vay Péter *austráliai jegyzetek és naplótöredékekből* közöl részleteket. — Hegedűs Pál folytatja *A szabadelvű császárság*-ról szóló cikkét. — Ezután de Amicis *Furio* című elbeszéléséből a második rész következik Elek Artúr fordításában. — A *Költemények* közt találjuk Lévy József *Hazám* című eredeti versét, s Puskin *Bucsi*-ját Győry Károly fordításában. — Egy névtelen író *Az emberiség útja* címmel Albertinek az emberiség fejlődési történetéről szóló művéről irt ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben Radó A.: Római rhythmusok, Concha Gy.: A választójog reformja című munkák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi III. (márcziusi) füzetének első felét három értekezés foglalja el. Hornyánszky Gyula *Totemisztikus nyomok a görög történetben* cím alatt először a totemismus fogalmát határozza meg, a mint az a törzsjelvényből kiindulva genealogikus jellegű állat-cultus-szá fejlődött. Majd a totemismus görögországi nyomaira térve, a homerosi aigist fejt meg, a mely szerinte tulajdonképen a kecskét magát jelentette, mint czimerállatot, s a melyet később Gorgo szorított ki Zeus pajzsának közepéről. Ennek kapcsán megállapítja, hogy volt a görögöknél egy totemisztikus hagyomány, mely az ősöként tisztelt isteneket, herosokat vagy ezek emberi képviselőit állatmenekkel hozta szövet-

kezésbe. A totemismus körébe tartozik az állam- és városalapítókat dajkáló állatok s az állatok vezetése alatt történt alapítások mythosai. A totemismust igazolja a knossosi gemma is. — Erdélyi Pál *Várkonyi báró Amade László költészetéhez* című dolgozatának a második részében az előbbi hét ismeretlen Amade-vershez még 21-et közöl. — Székely Salamon értekezése *Az egyház a farce-ban és sottie-ben* Andrien de la Vigne (vagy Jean Bouchet), Pierre Gringoire, Louis de Berquin, Mathieu Malingre, Navarrai Margit, Theodore de Bèze azon darabjait ismertetvén, melyek az egyházat gúnyolják, a francia drámanak egyik fontos fejezetét, a XVI-ik századit, világítja meg. — A *Hazai irodalom* rovatában Pecz Vilmos ismerteti Vári Rezsőnek *A classica-philologia encyclopaediája* című művét, mely bevezetőül kíván szolgálni a classica-philologia módszertanába. A bíráló szerint a munka nemcsak megbízható eszköz lesz a kezdő philologusok kezében, hanem valódi tudományos mű, mely alapos tudásról és komoly gondolkodásról tanuskodik. — Lengyel Miklósnak *Tompa Mihály élete és művei* című irodalomtörténeti monographiájáról Mitrovics Gyula mond véleményt. Az életrajz vázlatos, új adatokat nem közöl, — maga a bírálat több új adalékkal járul a költő életének ismeretéhez — költészetének rajzolása közben részletekbe vészs és hősét nem tudja kellő perspectivába állítani: nem annyira tudományos munka, mint inkább ifjúsági olvasmány, de szerető gonddal készült kellemes olvasmány. — A *Külföldi irodalom* rovatát Heinrich Gusztávnak Hartmann Tardel könyvéről — „*Der arme Heinrich*“ in der neueren Dichtung — írott bírálatja nyitja meg. Hibáztatja, hogy a bemutatott 17 művet időrendben tárgyalja s nem fölfogás és földolgozás szerint, s Hauptmann e tárgyú drámájának dicsérő fölfogásával szemben kiemeli a bíráló a maga ellenkező álláspontját, de mint könyvet csinos és érdekes tanulmányuak tartja. — Ae. Martini és D. Bassi munkáját, *Catalogus codicum graecorum bibliothecae Ambrosianae*, Vári Rezső ismerteti. Elmondja a könyvtár történetét, ismerteti a szerzők eljárását a kéziratok leírásában, s egy pár kisebb jelentőségű tévedést a saját tapasztalatai alapján megigazít. — Katona Lajos Kont I.-nak *Geschichte der ungarischen Litteratur*-ját és G. Alexici *Geschichte der rumänischen Litteratur*-ját ismerteti. Az előbbiben, különösen a régi irodalom tárgyalásánál, sok a pontatlanság és tévedés, de az előző, hasonló célú munkákhoz képest, haladást jelent, az utóbbi tudományos és önálló. — Friedrich Leónak *Der saturnische Vers* című műve Förster Aurél szerint nem dönti el a kérdést, de azért igen értékes. — Paul Horn műve, *Geschichte der türkischen Moderne*, a mint bírálója Venetianer Frigyes, kifejti, alig több bő könyvezim-jegyzéknél. — Révay József szerint *Die griechische Tragödie* Hermann Ubeltől az eredeti görög s a modern írótól irt görögös tragédia hatását vizsgálja, nem mindig meggyőzően, de érdekesen. — A Philologiai programm-érte-

kezések rovatában Wünschendorfer Aladárnak *Hauptmann Gellért drámáját* Heinrich Gusztáv ismerteti (a maga egészében derék mű, de fölfogása nem mindig helyes), Vajthó Zoltántól *Kisfaludy Károly „Mátyás deák”-ját* Révai Sándor (változatos, ügyes). — A *Vegyesek* között *Steinschneider Mórról* olvasható nekrológ (Mar morstein Artúr-tól), — az 1906-ban elhunyt philologusok névsora, — Schmidt József helyreigazítja Vértesy Dezsőnek a *Vikramorvasi* fordításában és interpretálásában elkövetett hibáit, — Lukinich Imre adalékot szolgáltat az *iskolai dráma történetéhez* és *Cserei Mihály életéhez*, — Gragger Róbert Károly közöl magyar fordításban egy *arab népmesét*, melynek tárgya nagyon hasonlít *Schiller Bürgschaft*-jának cselekvényéhez. — A könyvészeti rovatban a *Hazai Könyvészet* című folyóiratról, Édes Jenőnek *A Balaton fel- idék nyelve* című dolgozatáról olvasható rövid ismertetés, s folytatódik az 1906-ban megjelent külföldi philologiai munkák jegyzéke.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

LXVII. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1907 május 1-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: báró Nyáry Jenő t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Gensersich Antal, Goldziher Ignác, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Károlyi Árpád, Klein Gyula, König Gyula, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Balogh Jenő, Borovszky Samu, Bodola Lajos, Ferdinándy Géza, Gaal Jenő, Hegedűs István, Hoór Mór, Magyar Gyéza, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tötössy Béla, Wertheimer Ede l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

1. Főtítká bemutatja a május 5-én tartandó ünnepélyes közülés programját, mely következőképen állapittatik meg: a) Elnöki megnyitó, BERZEVICZY ALBERT akad. elnöktől; — b) Főtítkári jelentés, HEINRICH GUSZTÁV főtítkártól; — c) Árpád vezér. Halálának ezredik évfordulója alkalmából, CSÁNKI DEZSŐ r. tagtól; — d) A magyarok symphoniája. Költemény KOZMA ANDOR l. tagtól; — e) Emlébeszéd gróf Kuun Géza t. és ig. tagról, GOLDZIHAR IGNÁCZ r. tagtól.

2. Olvassatik az I. osztály jelentése, mely szerint az akadémiai nagyjutalmat, mely az 1900—1906-ig terjedő évkörben megjelent nyelvtudományi munkákat illeti, MELICH JÁNOS és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagok közt véli megosztandónak, az elsőnek „Szláv jövővényszavaink“, a másodiknak „Vogul népköltési gyűjtemény“ cz. munkájáért. A Marczibányi-mellékjutalmat PÁPAY JÓZSEF-nek javasolja kiadni

„Osztyák népköltési gyűjtemény“ cz. munkájáért. (Fönt 373. l.). — Elfogadtatik.

3. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1906-ik évi **Sámuel-díjra** **SCHMIDT HENRIK** bölcsészetdoctornak „A hangváltozás törvényszerűségéről“ cz. dolgozatát ajánlja. Megdicsérendőknek mondja **HORVÁTH ENDRE** „A bakonyalji nyelvjárás“ cz. értekezését, figyelemre méltóknak **SZOLÁR FERENCZ** és **SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND** jelentéstanulmányait, valamint **BUZÁS GYÖZÖ** cikkét a németes összetételek történetéről. (Fönt 374. l.) — Elfogadtatik.

4. Olvastatik az I. osztály jelentése az 1906. évi **Nádasdy-jutalomról**, melyre a XXXVI. számú „Bazsilikom“ című és „Hazádnak rendületlenül“ jeligéjű pályamunkát ajánlja és dicséretre méltóknak mondja az V. sz. „Levente“ cz., a XXV. sz. „Sámson“ cz. és a XXVIII. sz. „Új emberek“ cz. pályaműveket. (Fönt 375. l.) — Az osztály javaslata elfogadtatván, a XXXVI. sz. pályamunka jeligés levele felbontatott és abból **ERDÉLYI ZOLTÁN** neve tűnt elő.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése az 1906. évi **Bulyovszky-jutalomról**, melynek ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése az 1907. évi **akadémiai nagyjutalomról** és **Marczibányi-mellékjutalomról**, melyek az 1901—1907. évkörben megjelent széptudományi munkák legjobbjainak lesznek odaitelendők. (Fönt 394. l.) — Tudomásul van.

7. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908. évi **Bulyovszky-jutalomra** ódái költemények pályáznak, 1908 szeptember 30. határidővel. (Fönt 394. l.) — Elfogadtatik.

8. Az I. osztály jelenti, hogy az 1907. évi **Farkas-Raskó-jutalomra** hazafias költemények pályáznak 1907 szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

9. Olvastatik az I. osztály javaslata, mely szerint az 1907. évi **Kóczán-pályázat** az Ügyrend 137. §. e) pontja értelmében felfüggesztessék és az alapítvány kamatai a Magyar Történelmi Szinműtár folytatására fordíttassanak. (Fönt 395. l.) — Elfogadtatik.

10. Olvastatik az I. osztály javaslata, melynek értelmében az 1907. évi **Lévay-jutalmat** nyílt pályázat útján, 1908 szeptember 30. határidővel „**Kazinczy Ferencz** életét és műveit“ tárgyaló munkára óhajtja kifizetni. (Fönt 395. l.) — Elfogadtatik.

11. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint a **Röck Szilárd-alapítvány** 1909. évi kamatait, 1909 december 31-iki határidővel „Bevezetés a nyelvtudományba, tekintettel a magyar nyelvészet szükségleteire“ cz. munka megírására óhajtja fordítani és e munka megírásával **PETZ GEDEON** I. tagot kívánja megbízni. (Fönt 377. l.) — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908. évi **Nádasdy-jutalomra** 1908 szept. 30-iki határidővel elbeszélő költemények pályáznak. (Fönt 395. l.) — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908-ik évi **Péczeley-jutalomra** 1908 decz. 31-iki határidővel az 1907. és 1908. években megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályáznak. (Fönt 395. l.) — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály jelenti, hogy az 1907-iki **gróf Teleki József-jutalomért** verses formában írt szomorújátékok pályáznak. (Fönt 396. l.) — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály jelenti, hogy az **Ormódi Ormódy Amélie-jutalomra** 1907 szeptember 30. határidővel oly eredeti magyar szépirodalmi művek pályáznak, melyek az örök női eszményeket kiválóképen szolgálják. (Fönt 396. l.) — Elfogadtatik.

16. Az I. osztály jelenti, hogy az **Özvegy Vojnits Tivadarné-jutalomra** az 1907-ben Budapesten előadott eredeti magyar színművek pályáznak. (Fönt 396. l.) — Elfogadtatik.

17. Olvassatik a II. osztály jelentése az 1904—5. évi **Sztrokay-jutalomról**, melyet **CONCHA Győző** r. t. „Közigazgatástan” cz. munkájának javasol kiadatni. (Fönt 377. l.) — Elfogadtatik.

18. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Pesti Magyar Kereskedelmi Bank** alapítványából hirdetett pályázatról. Az osztály a jutalmat **THIRING GUSZTÁV** l. tagnak „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság” és **BERNÁT ISTVÁN** l. tagnak „A magyar földbirtok tehermentesítése” cz. munkái közt javasolja megosztatni. (Fönt 379. l.) — Elfogadtatik.

19. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Bezerédj István** élet- és jellemrajzára hirdetett pályázatról, melyet eredménytelennek mond. (Fönt 381. l.) — Elfogadtatik és a díj nem adatik ki.

20. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-jutalomról**, melyből nyílt pályázat volt hirdetve „A magyar szarvasmarha-kereskedés történetére”. Az osztály **TAKÁTS SÁNDOR** l. tagot javasolja a munka megírásával megbízni. (Fönt 383. l.) — Elfogadtatik.

21. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Kereskedelmi Csarnok** alapítványából „A legtöbb kedvezményre” kiírt pályázatról, melyet eredménytelennek mond. (Fönt 385. l.) — Elfogadtatik és a díj ki nem adása határoztatik.

22. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Lévay-pályázatról**. Az osztály a jutalmat a II. számú „Owen eszméi” cz. pályamunkának javasolja kiadni. (Fönt 386. l.) — Az osztály javaslata elfogadtatik és a jelíges levél felbontatván, abból **SZANTÓ MENYHÉRT** minisztr. osztálytanácsos neve tűnt elő.

23. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek** 1895—97-ik évi Fáy-jutalmáról, melyet ki nem adhatónak vél. (Fönt 387. l.) — Elfogadtatik és a kereskedelmi politika köréből vett nyílt pályakérdésnek újból kiírása határoztatik.

24. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek** 1895—1897. évi Fáy-jutalmából a valuta-ügy tárgyában már az 1906 május 28-án tartott rendkívüli nagygyűlés által elfogadott és dr. **FÉLLNER FRIGYES** egyetemi magántanárnak adott megbízásról. (Fönt 388. l.) — Tudomásul szolgál.

25. A II. osztály jelenti, hogy az **Első Magyar Általános Biztosító-Társaság** alapítványából „A progressiv adóztatás elméletéről” óhajt pályakérdést kiírni, 1908 szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

26. A II. osztály jelenti, hogy a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület** Fáy-alapítványából „A modern socialpolitika állásáról a főbb európai államokban” cz. tételre óhajt pályakérdést kitűzni, 1909 szept. 30. határidővel. (Fönt 398. l.) — Elfogadtatik.

27. A II. osztály jelenti, hogy a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület** Fáy-alapítványából az önálló vámterület gazdasági következményeiről óhajt pályakérdést kitűzni, 1908 szept. 30. határidővel. (Fönt 399. l.) — Elfogadtatik.

28. A II. osztály jelenti, hogy az **Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár** alapítványából a hazánkból Amerika felé irányuló kivándorlás gazdasági hatásáról óhajt pályakérdést kitűzni, 1908 szeptember 30. határidővel. (Fönt 399 l.) — Elfogadtatik.

29. A II. osztály jelenti, hogy a **Flór-alap** kamatairól a magyar

történelmi kutatások terén mutatkozó szükségletek tekintetbe vételével később óhajt határozni. (Fönt 389. l.) — Elfogadtatik.

30. A II. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina**-alapítványból pályakérdést óhajt kitézni az erkölcsi értékfogalom történetére, 1910. szept. 30. határidővel. (Fönt 399. l.) — Elfogadtatik.

31. A II. osztály jelenti, hogy az ifj. **bojári Vigyázó Sándor**-alapítványból pályakérdést óhajt kitézni a **Thököly- és Rákóczi-kor**-beli társadalmi élet megírására, 1910. szept. 30. határidővel. (Fönt 399. l.) — Elfogadtatik.

32. A III. osztály jelenti, hogy a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy**-alapítványából kapott megbízás értelmében **BEIN KÁROLY**, **BOGYÓ SAMU** és **HAVAS MIKSA** tanárok megírták „Politikai Számтан“ cz. kétkötetes munkájukat, mely a jutalomra érdemes. (Fönt 389. l.) — Elfogadtatik és a Takarékpénztár-Egyesület fölkeretik, hogy a **Fáy András**-jutalmat **BEIN KÁROLY**, **BOGYÓ SAMU** és **HAVAS MIKSA** uraknak adja ki.

33. Főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékánjai az egyetemi hallgatók részére kitézött nyelvészeti jutalmat **KRÄUTER FERENCZ** budapesti és **KÖNYA SÁNDOR** kolozsvári IV. éves bölcsészethallgatónak ajánlják kiadatni. (Fönt 391. l.) — Elfogadtatik.

34. Főtitkár jelenti, hogy ugyanazon egyetemek bölcsészeti dékánjai az egyetemi hallgatók részére kitézött történettudományi jutalmat **HOLUB JÓZSEF** budapesti és **PUSKÁS ENDRE** kolozsvári IV. éves bölcsészethallgatónak ajánlják kiadatni. (Fönt 392. l.) — Elfogadtatik.

35. Elnök úr a jutalmat nem nyert összes pályaművek jeligés leveleinek elégetésére **SIMONYI ZSIGMOND** r. és **BOROVSKY SAMU** l. tagokat kéri föl, a kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízásukban eljárak. — Tudomásul van.

36. Főtitkár jelenti, hogy a **Vigyázó-** (A magyar regény története), a **Lévay-** (Faludi élete), a **Dora-** (Kézpénzfizetés), az **Ullmann-** (A parasztbirtokokról), a **Péczely-** (Hazánk összeköttetése Velenczével) és a **Sztrokay-alapokból** (Közigazgatás) hirdetett pályázatok meddők maradtak. — Tudomásul van.

37. Az osztályok kéri, hogy a tavalyi nagygyűlésen kitézött és még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

38. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok megválasztották elnököket, még pedig az I. osztály **Goldziher Ignác**z, a II. osztály **Thaly Kálmán**, a III. osztály **Than Károly** r. tagokat. — Tudomásul van.

39. Főtitkár bemutatja az osztályok tagajánlásait:

Az I. osztály részéről:

Rendes tagnak az A) alostályba:

Asbóth Oszkár l. t. . . . . 26 szavazattal 3 ellen.

Rendes tagnak a B) alostályba:

Berczik Árpád l. t. . . . . 25 „ 4 „

Pasteiner Gyula l. t. . . . . 25 „ 4 „

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Fraknói Vilmos r. és ig. t. . . . 40 szavazattal 4 ellen.

Thaly Kálmán r. t. . . . . 41 „ 5 „

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Ballagi Géza l. t.	37	szavazattal	9	ellen.
Vargha Gyula l. t.	39	"	8	"

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Kuzsinszky Bálint	49	"	4	"
Sörös Pongrácz	32	"	11	"

Külső tagnak:

Horn Emil	30	"	9	"
Liard Lajos	31	"	3	"
Malagola Károly	28	"	2	"

A III. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Lenard Fülöp l. t.	30	szavazattal	8	ellen.
----------------------------	----	-------------	---	--------

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Rados Gusztáv l. t.	29	"	10	"
-----------------------------	----	---	----	---

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Buchböck Gusztáv	34	"	4	"
----------------------------	----	---	---	---

40. A könyvkiadó-bizottságba jelölte az I. osztály BEÖTHY ZSOLT r. és ig. és GYULAI PÁL t. és ig. tagokat, a II. osztály FÖLDES BÉLA r. és KAUTZ GYULA r. és ig. tagokat, a III. osztály SZILY KÁLMÁN r. és ig. és WARTHA VINCZE r. tagokat. — Tudomásul szolgál.

41. Az I. osztály f. évi április 30-ikán tartott nagygyűlési zárt üléséből javaslatot tesz gróf Kuun Géza t. és ig. tag arczképének a képes teremben leendő elhelyezése ügyében. — A javaslat titkos szavazás útján egyhangúlag elfogadtatik.

42. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. EÖTVÖS LORÁND r. és ig. és BALOGH JENŐ l. tagokat kéri föl.

LXVII. NAGYGYÜLES.

Elegyes ülés.

1907 május 3-án.

KAUTZ GYULA másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Gróf Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, br. Eötvös Loránd, br. Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Pauer Imre, Plósz Sándor, gr. Széchenyi Béla, Szily Kálmán, Than Károly ig. tt. — Léway József, Ponori Thewrewk Emil t. tt. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Horváth Géza, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kherndl Antal, Klein Gyula, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Nagy Ferencz, Ortway Tivadar, Pecz Vilmos, Réthy Mór, Schuller Alajos, ifj. Szinnyi József, Thaly Kálmán, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Erdélyi László, Fabinyi Rudolf, Hegedűs István, Magyar Gyula, Nagy Géza, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

I. Másodelnök úr megnyitván az ülést, előadja, hogy a mai elegyes ülés egyetlen tárgya az Akadémia elnökének és másodelnö-

kének az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében három esztendőre való megválasztása. Fölhívja a jelenlévő igazgató, tiszteleti és rendes tagokat titkos szavazatuknak írásban beadására.

2. Először az elnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált 31 szavazatból esett **Berzeviczy Albert** t. és ig. tagra 29, **gróf Széchenyi Béla** t. és ig. tagra és **b. Eötvös Loránd** r. és ig. tagra 1—1 szavazat.

E szerint **BERZEVICZY ALBERT** t. és ig. tag az Akadémia elnökévé három esztendőre megválasztatván, Másodelnök úr a szavazás ez eredményét kihirdeti.

3. Ezután a másodelnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált 33 szavazatból esett **Than Károly** r. és ig. tagra 30 szavazat, **gróf Széchenyi Béla** t. és ig. tagra, **Kautz Gyula** r. és ig. tagra és **Entz Géza** r. tagra 1—1 szavazat.

E szerint **THAN KÁROLY** r. és ig. tag az Akadémia másodelnökévé három esztendőre megválasztatván, Másodelnök úr a szavazásnak ez eredményét kihirdeti.

4. Másodelnök úr a terembe hívott új elnököt meleg szavakkal üdvözlí, mire **BERZEVICZY ALBERT** megválasztott elnök úr a következő beszéddel válaszolt:

„Mélyen tisztelt Akadémia!

Kevesebb mint másfél év alatt másodízben részesülök abban a megtiszteltetésben, hogy a tekintetes Akadémia elnökévé választ meg. Fogadják ezért mindenekelőtt mély hálám kifejezését. Az Akadémia, mint teljesen független tudományos testület, szavazatra jogosult tagjai túlnyomó többségének határozatával úgy találta jónak, hogy én, ki nagybecsű bizalmukból mint az Akadémia nem régi tagja foglaltam el másfél év előtt e díszes helyet, továbbra is megtartsam azt és teljesítsem annak teendőit, abban a szellemben, melyben eddig teljesíteni iparkodtam. En szerencsésnek érzem magamat, hogy időmet és tevékenységemet egészen az Akadémiának és az irodalomnak szentelhetvén, csekély erőmmel ezzel a koncentrálásával igyekezhetem pótolni azt, a mit talán másoknak fényesebb természeti adományai és társadalmi posztója nyújthatnának ennek az állásnak. Ebben az igyekezetben nem lesz hiány, valamint nincs és nem lesz hiány részemről abban az erős hitben és meggyőződésben, hogy Akadémiánk nagyra van hivatva és nagy hivatását teljesítheti is, ha benn erős testületi szellem és buzgó munkásság, künn bizalom, tisztelet és áldozatkészség támogatnak céljaink követésében. E támogatást csak mindnyájunk összetartó akarata biztosíthatja s ezért kérem, hogy nagybecsű bizalmukat, melyben már most is életem munkájának legszebb jutalmát látom, tőlem jövőre se méltóztassanak megvonni; azt igazolni, sőt megerősíteni lesz becsvágyam legmagasabb célja. Ajánlom magamat szíves jóindulatukba.

Úgy érzem azonban, hogy e perczen még két kedves kötelességet kell teljesítenem. Az egyik az, hogy lelkem egész melegével üdvözöljem új elnöktársamat, **Than Károlyt**, a ki azt a sok fényes szolgálatot, melyet Akadémiánknak neve, tudománya nagy tekintélyével, ügyeink iránti buzgó érdeklődésével már eddig is tett, megkoronázza akkor, mikor a feléje irányuló bizalomnak megfelelően, vállalkozik a másodelnöki tisztség elfoglalására. Kérem őt, támogasson engem ebben az állásban azzal a baráti bizalommal és jóindulattal, melyet kitünő személye részéről eddig tapasztalhatni szerencsém volt s melyre büszke vagyok.

Második kötelességem, hogy eddigi elnöktársamnak — ki az új másodelnök-választás legfelsőbb megerősítéseig kegyes lesz teendőiben tovább is eljárni, — Kautz Gyulának, azt hiszem, nemcsak a magam, hanem az Akadémia nevében is mélyen érzett köszönetet mondjak másodelnöki minőségében három éven át kifejtett munkásságáért. Nehéz viszonyok közt vitte ő e tisztséget, bölcseségével és tapintatával vezérelve át az Akadémiát egy elnökválság kritikus pillanatain, soká egyedül vive az elnöki teendőket, korát megtagadó fiatalos buzgósággal, erélylyel, lankadatlan ügyszeretetével az oly férfiúnak, ki élete legjavát a tudomány szolgálatának szentelte. Mindnyájunk hálája és tisztelete kíséri őt, midőn alapszabályainknak megfelelően lejár megbízatása. Kérjük őt, őrizze meg személyeink és Akadémiánk részére továbbra is nagybecsű jóindulatát.

Az ülés e beszédet a tetszés nyilatkozataival ismételve félbeszakítja és végén a szónokot lelkes éljenzéssel ünnepli.

5. Másodelnök úr szívélyes szavakkal üdvözlí THAN KÁROLY megválasztott másodelnök urat, a ki mély köszönetét fejezi ki a megtisztelő bizalomért, mit az ülés lelkes éljenzéssel viszonzoz.

6. Másodelnök úr a maga részéről is legmelegebb háláját fejezi ki azon jóakaró támogatásért, melyben az Akadémia minden rendű tagjai őt három évi hivataloskodása alatt részesítették. — Az ülés Másodelnök úr szavait lelkes éljenzéssel viszonzozza.

7. A mai napon megejtett választások az Alapszabályok 41. és 43. §-ai értelmében Ő cs. és apost. kir. Felsége megerősítése alá fognak bocsáttatni.

8. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf APPONYI SÁNDOR t. és ig. és THALY KÁLMÁN r. tagokat kéri föl.

LXVII. NAGYGYÜLÉS.

Második nap.

1907 május 3-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak az előző elegyes ülés tagjai. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

43. Elnök úr megnyitja az ülést és fölhívja a nagygyűlés tagjait, hogy ejtsék meg a tagválasztást. Az osztályok sorrendje sors-húzás útján megállapíttatván, titkos szavazással, golyózás útján, megválasztattak:

A III. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Lenard Fülöp l. t. . . . . 34 szavazattal 3 ellen.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Rados Gusztáv l. t. . . . . 33 „ 8 „

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Buchböck Gusztáv . . . . . 37 „ 4 „

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Fraknoi Vilmos r. t. . . . . 40 szavazattal 1 ellen.

Thaly Kálmán r. t. . . . . 39 „ 3 „

Rendes tagnak az *A*) alosztályba:

Vargha Gyula l. t.	44	szavazattal	2	ellen.
Ballagi Géza l. t.	31	"	12	"

Levelező tagnak a *B*) alosztályba:

Kuzsinszky Bálint	40	"	7	"
-----------------------------	----	---	---	---

Külső tagnak:

Liard Lajos	36	"	3	"
Malagola Károly	34	"	4	"

Az I. osztályba:

Rendes tagnak az *A*) alosztályba:

Asbóth Oszkár l. t.	30	szavazattal	6	ellen.
-----------------------------	----	-------------	---	--------

Rendes tagnak a *B*) alosztályba:

Berczik Árpád l. t.	32	"	6	"
Pasteiner Gyula l. t.	26	"	10	"

44. A választások eredményének kihirdetése után Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró NYÁRY JENŐ t. és WARTHA VINCZE r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1907 május 2-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, gróf Csáky Albin, báró Eötvös Loránd, Kautz Gyula, Pauer Imre, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Szily Kálmán, Than Károly ig. tagok, Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. (Gróf Dessewffy Aurél, báró Forster Gyula, Samassa József és Wlassics Gyula ig. tagok a főrendiházban való elfoglaltsággal kimmentették távolmaradásukat.) — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

13. Főtitkár bemutatja a f. évi május 3-án tartandó elegyes ülésnek és a f. évi május 5-ikére megállapított ünnepélyes közülésnek programját. — Tudomásul van.

14. Főtitkár bemutatja gróf KÁROLYI ISTVÁN igazg. tagnak f. évi február 12-én érkezett levelét, melyben az Igazgató-Tanács tagjává megválasztásáért meleg köszönetének ad kifejezést. — Öröndetes tudomásul van.

15. Elnök úr jelenti, hogy gróf ANDRÁSSY DÉNES ig. tag az Akadémia alaptőkéjét 20,000 kor. adománnyal gyarapította, mely áldozatkészségeért az összes ülés a nemes adakozónak nyomban kifejezte az Akadémia legmelegebb köszönetét. — Ehhez örömmel hozzájárul az Igazgató-Tanács és kimondja, hogy őszinte köszönete a mai ülés jegyzőkönyvében megörökíttessék.

16. Főtitkár bemutatja gróf SZÉCHENYI BÉLA és báró EÖTVÖS LORÁND ig. tagok jelentését az Akadémia 1906. évi számadásairól. Minthogy a számadásokat a legnagyobb rendben találták, indítványozzák, hogy az Igazgató-Tanács a Magyar Földhitelintézetnek az 1906. évi számadásokra nézve a fölmentvény megadása mellett, azon jelentékeny szolgálatért, hogy az Akadémia vagyonát önzetlenül, minden díj nélkül kezeli, ezúttal is meleg köszönetét nyilvánítsa, az Intézet könyvvivőjének, MÉSZÁROS FERENCZ úrnak pedig pontos és lelkiismeretes fáradozásaiért elismerésül 120 darab cs. és kir. arany utalványoztassék. — E javaslat egyhangúlag elfogadtatik; gr. SZÉCHENYI

BÉLA és báró EÖTVÖS LORÁND ig. tag uraknak pedig Elnök úr fáradozásukért az Igazgató-Tanács köszönetét nyilvánítja.

17. Főtitkár bemutatja b. FORSTER GYULA t. és ig. tag jelentését az 1906. évi ügyészi és széphalmi számadásokról, melyeket a reájok vezetett záradék értelmében helyeseknek talált. — Egyhangúlag elfogadtatik, az előadó ig. tag úrnak pedig Elnök úr az Igazgató-Tanács köszönetét nyilvánítja.

18. Főtitkár bemutatja KAUTZ GYULA másodelnök úrnak jelentését az 1906. évi gondnoki számadásokról, melyeket teljesen rendben talált, úgy hogy a gondnoknak a múlt évre a fölmentvényt megadni javasolja. — Egyhangúlag elfogadtatik, a Másodelnök úrnak pedig Elnök úr fáradozásaért az Igazgató-Tanács köszönetét nyilvánítja.

19. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak 1907 február 19-én 114,395. sz. a. kelt következő leiratát (az előzmény 1. fönt 54. l., 44. pont):

„Nagyméltóságú Elnök úr! Nagyméltóságod m. é. decz. 17-én 52,112. sz. a. kelt becses értesítését, a mely szerint az Akadémia Igazgató-Tanácsa hozzájárult ahhoz, hogy az Amizoni Károly hagyatékából felállítandó nőnevelő intézet ne az alapítványi házban, hanem az alapítólevél értelmében a fővárosnak más megfelelő helyén nyitassék meg, őszinte köszönettel veszem tudomásul s ez alapon a tárgyalásokat a jelzett irányban haladéék nélkül meg is indítottam.

A felállítandó nőnevelő intézet szervezeti szabályzatát, mihelyt az itteni részről összeállítva lesz, esetleges nagybecsű észrevételei megtehetése végett idejekorán közölni Nagyméltóságoddal kötelességemnek ismerendem.

Végül van szerencsém az Amizoni Károly-féle budapesti polgári nőnevelő-intézeti alapítványnak az 1898—1906. évek végén fennállott tökeálladékaról [245,774 kor.] egybeállított kimutatást idezártan Nagyméltóságodnak szíves tudomás végett megküldeni.

Fogadja Nagyméltóságod“ stb. — Tudomásul szolgál.

20. Főtitkár bemutatja gróf APPONYI ALBERT vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak 1907 április 24-én 1396/eln. sz. a. kelt következő leiratát:

„Nagyméltóságú Elnök úr! Nagyméltóságodnak bizonyára tudomása van arról, hogy legnagyobb festőnknek, Munkácsy Mihálynak művei az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeumnak egyik külön termében vannak elhelyezve s hogy e terem Munkácsy művészetének nemzetközi értelemben is kiváltságos jelentőségénél fogva a múzeumnak legnagyobb vonzó erejét alkotja.

E múzeumi gyűjteménynek azonban egy nagy hiánya van: hiányzik belőle Munkácsy mint arcképfestő. A gyűjtemény, azaz az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum érdeke kívánja, hogy e hiányt mielőbb megszüntessük. Ismeretes, hogy a Magy. Tudom. Akadémia Munkácsy Mihálynak Haynald bibornokot ábrázoló festményének birtokában van, és hogy ez arckép nemcsak a mesternek, hanem az elmúlt századnak is legkiválóbb e nemű alkotásai közé tartozik.

Gyűjteményünk érdekében tehát nagyon kíváncsok lévén, hogy éppen e kép kerüljön múzeumunkba, tiszteletteljesen van szerencsém Nagyméltóságodat felkérni, hogy a Haynald-féle képnek letétkép az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeumban való elhelyezését kieszközölni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod“ stb.

Az Igazgató-Tanács hosszabb eszmecsere után, tekintettel arra, hogy tagjainak nagy része a mai ülésben meg nem jelenhetett, elhatározza, hogy a kérdéses ügyet legközelebbi ülésében fogja tárgyalni, midőn a meghívón ez ügy világosan megjelölendő lesz.

21. A III. osztály az **Edl-Holczér-féle** alapítvány ügyében, vonatkozással az összes ülésnek 1907 márczius 19-én 70. pont alatt (főnt 332. l.) hozott határozatára, javasolja, hogy „megtartatván az alapítvány célzata, fordítottassék utazási ösztöndíjakra oly módon, hogy minden második évben 2400 kor. összegű ösztöndíj adassék fölváltva egy okleveles orvosnak, illetőleg technikusnak, ki a megelőző öt év folytán szerezte oklevelét és azóta is a tudományos pályára való rátermettségének bizonyítékát adta“. — Az összes üléstől 1907 április 29-én helyesléssel fogadott javaslat egyhangúlag elfogadtatik és az Elnökség megbíztatik, hogy az alapítványnak ily értelemben módosítását Ó Felségénél kieszközölje.

22. A III. osztály az **Udvardy-Cherna**-alapítvány ügyében, vonatkozással az összes ülésnek 1907 márczius 19-én 71. pont alatt (főnt 332. l.) hozott határozatára, javasolja és az összes ülés 1907 április 29-én e javaslatot magáévá tette, hogy az alapítványnak 25 évenként esedékes kamatai a mérnöki szakirodalom körébe tartozó munka kiadásának támogatására használtassanak. Tekintettel arra, hogy az illető összeg minden 25-ik évben áll rendelkezésre, legezelszerűbbnek tartaná, ha a mérnöki irodalomnak éppen 25 éves történetének megíratására fordíthatnák“. — Egyhangúlag elfogadtatik.

23. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Földhitelintézet a **Peridun bey**-alapítvány ügyében eljár az Igazgató-Tanácsnak 1907 február 7-én 8. a) pont alatt hozott határozata értelmében (főnt 268. l.), hogy t. i. ez alapítvány külföldi értékpapirjait magyar földhitelintézeti záloglevelekre becserélje, de művelétével még nem készülvén el teljesen, csak legközelebb fog végleges jelentést tehetni. — Tudomásul van.

24. Az Akadémia ügyésze ismerteti az 1906. évről szóló és a M. Tud. Akadémiának összes függő jogügyeire kiterjedő jelentését, mely jóváhagyólag tudomásul vétetett és ezzel kapcsolatosan az alábbi jogügyekben a következő határozatok hozattak: a) a **Román-hagyaték** ügyében a Szernye-mocsárrész szakértővel megbecsülendő, oly célból, hogy az esetleges eladás esetén a becsár a vételár megállapításánál figyelembe vehető legyen; b) **Cséry Lajos** alapítványa ügyében az alapító örökösei felkérendők az ügy rendezésére; c) a **gróf Sztáray Antal**-féle hagyomány ügyében ugyanily eljárás követendő; d) a **de Gerando Attila**-féle feltételes öröklés ügye, mint tárgyaltan, a további nyilvántartásból törölendő; e) a **néhai Zichy Antal** hagyatékához tartozó Budapest-Wesselényi-utcai ház szakértői megbecsélése tudomásul vétetvén, — ezen ingatlan értékesítése elvileg elhatározatik s annak esetleges kereszttulvitelére az elnökség felhatalmaztatik.

25. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia könyvraktárának leltárát elkészíttette, és hogy e fáradságos munkát **SZENTES KÁROLY** akad. elodatiszt a legnagyobb buzgósággal, szünidejének fölládozásával, teljesen elvégezte. — Az Igazgató-Tanács **SZENTES KÁROLY** úrnak elismerő köszönetét fejezi ki, egyúttal fáradozásai jutalmául neki 500 koronát utalványoz.

26. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf **CSÁKY ALBIN** és **BEÖTHY ZSOLT** ig. tag urakat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1907 május 6-án.

GOLDZIER Ignác osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, r. tt. — Gombocz Zoltán, Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Ballagi Aladár, Ortvy Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

106. KATONA LAJOS l. t.: „Tundal látomásának töredéke a Sándor-codexben“.

107. GOMBOCZ ZOLTÁN l. t.: „Thúry József török-magyar összehasonlító szótára“.

108. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1907 május 13-án.

BÁRÓ FORSTER GYULA t. tag h. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Concha Győző, Hampel József, Kautz Gyula, Ortvy Tivadar, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Békefi Remig, Borovszky Samu, Gaal Jenő, Kunz Jenő, Magyary Géza, Reiner János, Szendrei János l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. és Katona Lajos l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

109. TÉGLÁS GÁBOR l. t.: „A limes dacicus igazolása és Kisebsestől a Gerebencz-hegyvonalon a Pojk-szorosig terjedő déli szakasza.“

110. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR r. és TÉGLÁS GÁBOR l. tagokat kéri föl.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1907 május 27-én.

SZILY KÁLMÁN r. t. helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Klein Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos r. tt. — Buchböck Gusztáv, Franzenau Agoston, Galgóczy Károly, Lörenthey Imre, Mágócsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berczik Árpád, Concha Győző, Fejérpataky László, Földes Béla, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Pecz Vilmos, ifj. Szinnyi József, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Ferenczi Zoltán, Katona Lajos, Magyary Géza, Reiner János, Szendrei János, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

111. KRENNER JÓZSEF r. t.: „A Schuller-féle arsensulfid kristálytani és optikai tulajdonságairól“.

112. SZABÓ PÉTER részéről: „Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához“;

113. DAVID LAJOS részéről: „Az algebrai iterációról“;

114. BAUER MIHÁLY részéről: „Elemi irreducibilitási vizsgálata“; előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

115. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF ÉS RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1907 május 27-én.

KAUTZ GYULA másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Berczik Árpád, Concha Győző, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Klein Gyula, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Szinnyei József, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Buchböck Gusztáv, Ferenczi Zoltán, Ferdinándy Géza, Franzenau Ágoston, Gálóczy Károly, Katona Lajos, Lörenthey Imre, Magyar Gyula, Mágócsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Reiner János, Szendrei János, Vári Rezső, Zimányi Károly l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

116. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy BUBICS ZSIGMOND t. t., Akadémiánknak 1893 óta tagja, a művészettörténet és archaeologia szakavatott és áldozatkész munkása, folyó hó 22-ikén meghalt. Temetésén MYSKOVSKY VIKTOR l. tag tette le az Akadémia koszorúját a ravatalra. — Az összes ülés őszinte részvétellel értesül kitűnő tagtársunk elhunytáról és fölhívja a II. osztályt, hogy méltó emlékezéséről gondoskodjék.

117. Főtitkár jelenti, hogy FABRICZY KORNÉL t. t. évek előtt tett 200,000 kor. alapítványát újabb 50,000 koronával gyarapította, a kamatokat ezúttal is saját magának tartva fenn. — Az Elnökség már kifejezte a nagylelkű adományozónak az Akadémia legmelegebb háláját, mihez az összes ülés is hozzájárul.

118. Főtitkár bemutatja az osztályok javaslatait az állandó bizottságokba választandó tagokról. Az összes ülés a beérkezett javaslatok értelmében határoz. E szerint az egyes bizottságoknak három évre megválasztott tagjai:

a) *Nyelvtudományi bizottság*: Asbóth Oszkár, Bánóczi József, Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Joannovics György, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kunos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, ifj. Szinnyei József, Szily Kálmán, Thewrewk Emil, Vámbéry Ármán, Zolnai Gyula.

b) *Irodalomtörténeti bizottság*: Badics Ferencz, Bánóczi József, Bayer József, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Dézsi Lajos, Endrődi Sándor, Ferenczi Zoltán, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Jánosi Béla, Katona Lajos, Nagy Gyula, Négyesy László, Pasteiner Gyula, Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula, Simonyi

Zsigmond, Szilády Áron, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József, Thewrewk Emil.

e) *Classica-philologiai bizottság*: Baksay Sándor, Bartal Antal, Csengeri János, Fináczy Ernő, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Thewrewk Emil, Vári Rezső, Vécsey Tamás.

d) *Szótári bizottság*: I. Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Joannovics György, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, ifj. Szinnyei József, Thewrewk Emil, Zolnai Gyula. — II. Alexander Bernát, Ballagi Aladár, Csánki Dezső, Karácsonyi János, Kováts Gyula, Tagányi Károly. — III. Entz Géza, Hosvai Lajos, König Gyula, Mágócsy-Dietz Sándor, Szily Kálmán.

e) *Történettudományi bizottság*: Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csánki Dezső, Csontos János, Fejérfataky László, Fraknoi Vilmos, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Kováts Gyula, Marczali Henrik, Nagy Gyula, br. Nyáry Jenő, Schönherr Gyula, Szádeczky Lajos, Szentkláray Jenő, Szilády Áron, Tagányi Károly, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály.

f) *Nemzetgazdasági bizottság*: Asbóth János, Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Bedő Albert, Falk Miksa, Földes Béla, Gaal Jenő, Galgóczy Károly, György Endre, Kautz Gyula, Kerpely Antal, Láng Lajos, Matlekovics Sándor, Medveczky Frigyes, Thüring Gusztáv, Vargha Gyula, Vécsey Tamás.

g) *Archaeologiai bizottság*: Ballagi Aladár, Bunyitay Vincze, br. Forster Gyula, Fraknoi Vilmos, Hampel József, Myskovszky Viktor, Nagy Géza, br. Nyáry Jenő, Ortway Tivadar, Pasteiner Gyula, Pór Antal, Réthy László, Schulek Frigyes, Szendrei János, Téglás Gábor, Thaly Kálmán.

h) *Mathematikai-természettudományi bizottság*: Bedő Albert, Chyzer Kornél, Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Horváth Géza, Inkey Béla, Klein Gyula, Klug Nándor, Konkoly Miklós, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Szily Kálmán, Than Károly, Thanhofer Lajos.

119. Az I. osztály, vonatkozással a vallás- és közoktatási miniszteriumnak f. évi február hó 9-én kelt leiratára, beadja jelentését **Somogyi Edének** a sumir kérdésre vonatkozó munkásságáról, mely elfogadjatik és a vallás- és közoktatási miniszter úrral közöltetni fog.

120. Főtitkár jelenti, hogy SZINNYEI JÓZSEF r. tag NÉGYESY LÁSZLÓ l. taggal f. hó 12-én jelen volt a győri RÉVAY MIKLÓS-ünnepélyen, hol rövid beszéd kíséretében letette az Akadémia koszorúját. — Tudomásul van.

121. Az I. osztály jelenti, hogy VOLF GYÖRGY törökbálinti szülőházának f. é. szeptember 15-én emléktáblával való megjelölése ünnepén küldöttséggel fogja magát képviseltetni. — Tudomásul van.

122. Az I. osztály engedélyt kér arra, hogy SCHMIDT JÓZSEF és DARKÓ JENŐ főgymnasiumi tanárok „Az itáliai nyelvelsalád helyzete az indogermán nyelvek körében“, ill. „A magyarokra vonatkozó népnevek a byzanci íróknál“ cz. elfogadott tanulmányaikat személyesen fölolvashassák. — Megadjatik.

123. Főtitkár javasolja, hogy a f. évi június 24-ére megállapi-

tott összes ülés a III. osztálynak f. évi június 17-ikén tartandó rendes ülése után tartassék meg. — Elfogadtatik.

124. Főtitkár jelenti, hogy az Elnökség f. hó 25-ikén a svéd tudományos akadémiát Linné-ünnepe alkalmából meleg táviratban üdvözölte. mivel Akadémiánk kiküldöttje, hivatalos elfoglaltsága miatt, az ünnepen személyesen meg nem jelenhetett. — Tudomásul van.

125. Főtitkár jelenti, hogy Akadémiánknak az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagjai közül LENARD FÜLÖP t. t., BERCZIK ÁRPÁD és RADOS GUSZTÁV r. tt., BUCHBÖCK GUSZTÁV l. t. és MALAGOLA KÁROLY k. t. melegen megköszönték megválasztatásukat. — Tudomásul van.

126. Főtitkár jelenti, hogy az orientalisták 1908 augusztus hóban Kopenhágában megtartandó congressusa meghívta Akadémiánkat. — Kiadatik az I. osztálynak.

127. Főtitkár jelenti, hogy Akadémiánkat a budapesti kir. tudományegyetem f. évi május 13-án megtartott ünnepén a főtitkár, a kolozsvári református collegium emlékünnepe és a vele kapcsolatos Apáczai Cseri-ünnepén BÖHM KÁROLY l. t., az erdélyi magyar közművelődési egylet évi közgyűlésén CSÉNGERI JÁNOS l. t. képviselték. — Tudomásul van.

128. Főtitkár jelenti, hogy Lukinich Imre dési főgymnasiunai tanár Akadémiánk irattárának a következő kéziratokat adományozta: gróf Teleki Józsefnek egy levelét, három darab követi utasítást Szabolcs vármegye követe részére és gróf Széchenyi István egy beszédének másolatát. — Köszönettel vétetnek.

129. Főtitkár jelenti, hogy a III. osztály az Akadémia képviseletére a londoni geológiai társulatnak százéves emlékünnepeére INKEY BELA l. tagot, a londoni iskolaügyi congressusra pedig ÓNÓDI ADOLF l. tagot kéri kiküldetni. — Elfogadtatik.

130. Az Akadémia könyvtára az április havi kimutatás óta a következő adományokat vette: 1. Pór Antal r. tagtól: Neszmélyi Miklós, Nagy Lajos király tanítója. — 2. Kuzsinszky Bálint l. tagtól: Budapest régiségei. — 3. Herman Ottótól: The international Convention for the protection of birds concluded in 1902 and Hungary. Historical sketch. Budapest, 1907. (1 köt.) — 4. Dr. Fayer Gyula és dr. Balog Arnoldtól: Fayer László 1842–1906. — 5. Dr. Walter Gyulától: I. Napoleon és a classikusok. — 6. Dr. Erdélyi Páltól: Erdélyi Múzeum. — 7. Ifj. Wessprémy Kálmántól: A magyarországi zsidóságról. — 8. Dr. Erményitől: Zum 100. Geburtstage von Josef Petzval. — 9. Az Eperjesi Széchenyi-Körtől: Évkönyv 1906. — Köszönettel vétetnek.

131. Az Akadémia kiadásában 1907 május havában megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. 209. füz. — 2. Archaeologiai Értesítő. XXVII. köt. 2. füz. — 3. Nyelvtudományi Közlemények. XXXVII. köt. 1/2 füzet. — 4. Magyar Gyéza: Újabb irányok a nemzetközi per jogban. — Tudomásul van.

132. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző és ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

Kisebb közlések.

— A szentpétervári Császári Tudományos Akadémia orosz nyelv- és irodalmi osztálya (La section de Langue et de Littérature Russes de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Petersbourg) megkereste Akadémiánkat, hogy az 1907—1909. évi ciklusra kiírt Michelson-féle pályadíjakért megoldandó jutalomtételeket Akadémiánk folyóiratában közöljük. Akadémiánk első osztálya, minthogy a jutalomtételek közt magyar vonatkozású is van, elhatározta, hogy e tételeket az Akad. Értesítőben közli s a közelebbi tudnivalókért az érdeklődőket a szentpétervári Csász. Tud. Akadémia orosz nyelv- és irodalmi osztályához utasítja.

A Michelson-féle jutalomtételek a következők:

1. Az orosz nyelvnek a tatárok betörése előtti török elemei.
  2. Az orosz nyelvnek a XV. század előtti germán, latin és újlatin (román) nyelvi elemei.
  3. Az orosz irodalmi nyelv lengyel elemei.
  4. A kicsinyítő, a nagyító stb. képzők az orosz nyelvben.
  5. Kimutatandók azok az orosz szavak, melyekben χ (= ch) hang van.
  6. Az orosz nyelv szókészletében lévő finn befolyás.
  7. Idegen elemek a művészetek és a mesterségek terminológiájában a moszkovita aera alatti Oroszországban a XV., XVI. és XVII. századi emlékek alapján.
  8. Skandináv elemek az orosz nyelvben.
  9. A mai orosz irodalmi nyelvbe került grammatikai és stílusbeli hibák.
  10. A magyar befolyás a Kárpátok közt beszélt orosz nyelvjárások szókészletében.
- E jutalomtételről ezt mondja a pályadíjról szóló hirdetmény:
- „Ezt a befolyást követni kell az írott emlékekben és a folklore adataiban, meg kell határozni a magyar kölcsönzések korát és elterjedésük területét. Az értekezésnek tartalmaznia kell a köznyelvi szavakon kívül a tulajdonneveket, hely- és személyneveket is.”
11. Orosz synonymák gyűjteménye.
  12. Az orosz nyelvben való görög kölcsönzések.

A Michelson-jutalmakról szóló szabályzat 4., 5 és 7. szakasza így szól:

Három Michelson-jutalom van: egy 1000 rubeles, egy 500 rubeles és egy 300 rubeles.

A Michelson-jutalmakra 1900 decz. 16-án három éves cyklus állapítatott meg. Az e jutalmakért pályázó dolgozatokat a három éves cyklus utolsó évének márczius elseje (ó-naptár) előtt kell beküldeni. Az itt kitűzött jutalomtétélekre adandó feleleteket tehát 1909 márczius 1-jére kell beadni Szent-Pétervárra. még pedig a nyomtatásban is megjelenteket két példányban, az írottakat pedig egy példányban a Császári Tudományos Akadémia örökös titkára (jelenleg Oldenburg Sz.) nevére czimezve. A Michelson-jutalmakért pályázhat minden olyan nyomtatott vagy nyomtatásban még meg nem jelent dolgozat, a mely egy tételt a hároméves cyklus jutalomtétélei közül tárgyal. Az értekezés nyelve lehet orosz, francia, német vagy bármely szláv nyelv. A beérkezett dolgozatokat az Akadémia orosz nyelv- és irodalmi szakosztálya tagjaiból való bizottság fogja megbirálni.

— A kolozsvári ref. collegium fennállásának 300-ik évfordulója alkalmából 1907 május 22-én *Böhm Károly* l. t. a M. Tud. Akadémia képviselőjében a következő beszédet mondta:

Méltóságos Elnök Úr! Mélyen tisztelt collegiumi elöljáróság! A Magyar Tudományos Akadémia meleg üdvözlét küldi a kolozsvári ref. collegiumnak, fennállása 300-ik évfordulójának alkalmából.

Háromszáz éves multja, melynek minden pillanatában a magyar nemzeti eszme és a hazaszeretet szolgálatában állott, — melyben a protestáns ember hit- és lelkiismereti szabadsága iránti szeretetet növendékei lelkébe csepegtette s gondosan ápolta, — melyben a collegium dicsősége, Apáczai Cseri János, a gondolkodás függetlenségét a tudományos kutatónak nemcsak jogául, hanem kötelességeül is hirdette, — eléggé indokolja a magyar nemzeti mivelődés értelmi középontjának örömét, melyet derék munkatársának sikeres működésén érez. Mert ezen magyar, protestáns, szabad szellemnek köszöni magyar hazánk az állam és egyház, a művészet és tudomány terén kimagasló alakjainak egyik díszes sorozatát, — férfiakat, kik a magyar nemzeti mivelődés emléksarnokában hervadhatatlan babérrel ékeskednek.

Ily kiváló szolgálatokat méltányolva, a M. Tud. Akadémia szíves örömmel jelenti általam a kolozsvári ref. collegiumnak meleg üdvözlétét a multért, hő kívánatait a jövő részére, hogy azon szellemben, mely eddigi működését átlengette, ezentúl is éljen, gyarapodjék és virágozzék!

— Apáczai Cseri János emlékünnepeán Kolozsvárt, 1907 május 23-án *Böhm Károly* l. t., Akadémiánk képviselőjének beszéde:

Nagyságos Elnök Úr! Tisztelt ünneplő gyülekezet! Hogy Apáczai Cseri János ünneplésére egyetértő lelkesedéssel ily nagy számban összegyülekeztünk, azt annak jeléül tekinthetjük, hogy azon

eszme, mely Apáczait hevíté, nyugtalan életét folytonos izgalomban tartá s idealista lelkét fiatal korban felemésztette, mindnyájunknak tudományos működését most is irányítja.

Apáczai egész munkásságát azon égető vágy indítja meg, hogy akkori elmaradottságunkat a tudás terén, „ama megmondhatatlan gyalázatot, mely miá nemzetségeknek tsudáivá és tsuvjivá lettünk volt“ — „nyakunkról lerázhassuk“. Ezért írta az első *magyar* tudós nappal-éjjeli munkával az első magyar Encyclopaédiát, vagyis „*Tudomány-tárkönyvet*“, melyben „a magyar ifjúság . . . anyai nyelvén minden szép és hasznos tudományokat olvashatna“.

Hogy ezen munkával az arra hivatottak bánni tudjanak, elibök „rakja a rendet és módot“ — miként? s a „rendtartást“, mely szerint iskolája hét „classisában“ az anyagot legalább részben elvégezhessék; s megnyitja a *magyar paedagogia* tövises pályáját, melyen a nemzeti nevelés legjobb módját ma is keressük.

De Apáczai még *magasabb* szempontból tekinti a dolgot. „Azok“, úgymond, „kik nagyobb gondot viselnek a testökre, hogysem a Lelkökre, szép dolognak tartják, ha valaki *egy* bizonyos tudománnyal mindeneket fellyül halad; de bizonyára sokkal szebb dolog, ha valaki *mindenféle tudománnyal* jeleskedik“. A tudományok nagy összefüggésére veti szemét, mint „Cartesius, a mi időnkben támadott nagy philosophus“ (a hogy ő nevezi) tette. Ezt a nagy egységet *előítélétektől menten*, biztos alapokon kívánja megalakítani s a kutatónak kötelességévé teszi az egyetemes kételkedés óvatosságát. „Minden tudománybéli dolgokról igyekezzünk kételkedni, valamelyeknek bizonytalanságok felől csak kevésbé gyanakodhatunk is“ — mondja Descartes rendszeres főmfívének szavaival. Ezen, akkor még teljesen új nyugati szellemmel ajándékozza meg az *első magyar philosophus* tudományos közszellemünket s „*Magyar Logikácskájának*“ új, sokszor sikerült terminusai megtanítottak arra, hogy *magyarul bölcselkedhessünk*.

Ezen bámulatos magokat hinté el Apáczai a korabeli iskolákba s a magyar közszellembé, honnan a századok viharai sem bírták elseperni. Mi mindnyájan, az Akadémia is, Apáczai eszméjének megvalósításán dolgozunk; talán terjedelmesebb tudással, elmélyedettebb kritikával, több önállósággal, — de bizonyára senki sem dolgozik a tudomány őszintébb megbecsülésével és tiszteletével, senki lángolóbb lelkesedéssel és hazaszeretettel.

Ezen sokoldalú érdemek, melyeket Apáczai az *úttörés emésztő munkájával* magyar nemzeti művelődésünk körül szerzett, ösztönzik a M. Tud. Akadémiát arra, hogy benső módon résztvegyen a kolozvári ref. collegium „Apáczai-ünnepélyében“, s én megbízatását teljesítem, mikor azon helyen, mely egykor működésének színtere volt, Apáczai Cseri János halhatatlan emléke előtt hódoló háláját tolmácsolom.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyí
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET. 1907. Szeptember 15. 8—9. FÜZET.

Oppianus kézirati hagyománya.

(Kivonat Vári Rezső I. tag márcz. 4. tartott székfoglalójából.)

Az értekezés *első* része egy tanulmánysorozatnak, mely Oppianus kézirati hagyományát igyekszik tisztázni s vele szoros kapcsolatban számos szövegproblemát megoldani. Az *első rész magáról a költőről és munkájáról szól, majd igazolni törekszik egy új, kritikai alapon felépülő kiadás szükségességét*; a második részben az értekező a kézirati hagyomány szövedékét szándékozik felbogozni; a harmadik rész kritikai és exegetikai észrevételeket fog tartalmazni. A tanulmánysorozat első, bevezető részéből egész terjedelmében — a jegyzetek elhagyásával — álljon itt az I. fejezet s hozzáfűződőleg a többiekről rövid áttekintés.

* * *

A görög irodalomtörténészek különbséget tesznek a ciliciai Oppianus között, kitől egy 5 énekből álló Halieutica című költemény maradt ránk s egy a syriai Apameából származó Pseudo-Oppianus közt, kitől egy a Halieuticánál későbbi s ezt nyilván utánzó Cynegetica cz. költemény (4 éneken) maradt csonkán korunkra. Értekező vizsgálódásainak és kutatásainak a tárgyát az előbb említett, a tulajdonképi Oppianus Halieuticájának kézirati hagyománya tette.

E ciliciai Oppianus életéről a reánk maradt ötféle forrás alapján meglehetősen valószínűséggel ezeket az adatokat állapíthatjuk meg:

Született Ἡρόπολις-ban, Ciliciában, 159 táján Kr. u. s fia volt Agesilausnak és Zenodotának. Apja, ki magára vonta Marcus Aurelius haragját, száműzetett Μελίτη (Malta) szigetére. A fiú követte apját a száműzetésbe s itt Μελίτη szigetén írta meg 177—178 között 5 énekből álló tankölteményét, a Halieuticát, melyet M. Aurelius császárnak ajánlott s Rómában fel is olvasott. Meghalt 30 éves korában, pestisben Honfitársai szobrot állítottak emlékének.

A régiek tehát nyilván kiváló költőnek tekintették s a kéziratok nagy száma a mellett tanúskodik, hogy a byzantiumi korban is kedvelt olvasmány volt költeménye. Hadd szenteljünk azért néhány szót ennek is.

Christ szerint a halfogásról szól; de ez nem egészen pontos állítás. Hiszen már a prooemiumban jelenti ki maga a költő, hogy a halak megszámlálhatatlan sokaságáról, tartózkodási helyökről, életmódjukról, szokásaikról s halászásukról fog énekelni. S tényleg a halak tartózkodási helyeinek leírása az I. ének 80—437. sorait foglalja le, általános tulajdonságaik jellemzése a 438—761. sorokat, míg jóformán az egész II. ének egyes halfajokat ismertet és specialisál s csak a III. énektől kezdve foglalkozik a költő a halak halászsága változatos módjaival. Pontosabban határozzuk meg tehát a Halieutica tartalmát, ha azt mondjuk, hogy tárgyát *a halak élete és halászásuk módja* teszi.

Ebben a minőségében a költemény egyetlen kerekesebb egészű képviselője a régiek *halieutikus* irodalmának. Elvesztek u. i. nemcsak epikus elődjének, mint az argosi Καίκαλος (v. Κίκαλος, Καίκλιος v. Κικλῖος ?)-nak, a heracleai Νορμήνιος orvosnak, az arcadiai Παγκράτης s a korintusi Ποσειδώνιος-nak halieutikus költeményei, hanem azoknak prózai munkái is, kiket részben költőnk forrásainak lehet tekinteni; vagyis a tarsosi Σέλευκος, a byzantiumi Λεωνίδας, az atraxi Ἀγαθοκλής, a byzantiumi Μητρόδωρος (Λεωνίδας atyja), Δημόστρατος s az, ki főleg Ἀριστοτέλης-ből, ill. ennek Ἀριστοφάνης-féle kivonatából compilált, myndusi Ἀλέξανδρος. Ez írók közül egészen bizonyossá tette a kutatás, hogy Λεωνίδας jelentékeny forrását képezte.

A költő *tárgyi ismerete* tehát nyilván bizonyos szaktudományi irodalomra megy vissza, noha mint corycusi születésű ember és maltai önkéntes száműzött előtt a tenger állatainak világa nem egészen ismeretlen lehetett, míg viszont az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a költeménynek azon részeiben, hol a halászatról beszél, a források határozottan gyéren buzognak.

Mégis, mi lehetett az oka, hogy ily nehéz tárgykört választott magának? Ha figyelembe vesszük azt a hasonlóságot, melyet az ovidiusi Halieutica-töredék s a mi Halieuticánk között megállapított Birt (mely hasonlóság nyilvánvalóvá teszi, hogy Oppianus olvasgatta az ovidiusi Halieutica-fragmentumot), a következtetés közelfekvő, hogy száműzetésben élő költőnk összemérte sorsát Ovidiuséval s e nagy költő megkezdett, de félbenmaradt költeményét a magáéval kívánta túlszárnyalni.

A szerkesztés valami különös mesterének persze nem bizonysult, akár csak Ovidius. Annak következtében, hogy a halakról különösebben 3—4 helyen is kell beszélnie, nem tudja elkerülni, hogy eredeti célja, az oktató és tanító cél, e feldarabolás foly-

tán némileg kárát ne vallja. A mivel pedig még Ovidius Ars amatoriája egyhangúságát szerencsés módon enyhítette s előadását színesebbé, vonzóbbá és elevenebbé tette, mythologiai mesék beleszővésével, ehhez az eszközhöz költőnk vajmi ritkán nyúl.

Inkább bizonyos rhetori pathos fellengősségét önti el művén. E rhetorikus dagályosság kivált ott jelentkezik, hol érzelmeket ír le, indulatokat fest. Ilyenkor folyamodik a hasonlatokhoz is, melyeket az emberi foglalkozások köréből s kevésbbé a szabad természet világából vesz; ezekben kevés az inventio, helyesebben mondva, csekély a költői érték, a homerosi hasonlatok megkapó szemléltetőségétől távol vannak.

A mű e hátrányaival szembenállanak el nem vitatható nem kis előnyei. Ezek közt első helyen kell megemlítenünk a tárgyba való elmélyedést, *azt a szerető gondot, melyet a talált anyagnak versbe öntésére fordít*. Aelianus *Περὶ ζῳων* és Plutarchus *Πότρα τῶν ζῳων προνυμώτερα* cz. műveiknek költeményünk egyes helyeivel való összehasonlítása után látjuk csak, hogy Oppianus mennyire nem szívesen tért el forrásaitól, Leonidastól s az ugyancsak myndusi Alexandrosnál talált Pseudo-Aristoteles-től. Tekintélyeihez való eme ragaszkodásának köszönhetette, hogy költeménye tökéletesen megfelelt czéljának; a ki a hanyatló ókorban s a byzantiumi korszakban leszűrt ichtyologiai ismeretekre vágyott, az úgy összefoglalva kapta azokat nála, mint sehol másutt, dallamos, igazán zengzetes formában.

Mert a mi a költemény *dictióját* illeti, minden túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy a későbbkori görög epika minden terméke között első helyen áll, még Apollonius Rhodius Argonauticáját vagy Musaeus bájos epylliumát sem véve ki. Valamennyi későbbkori görög epikus költő között Oppianus fejezi ki magát a legnagyobb könnyedséggel és a legkevesebb mesterkéeltséggel s függetleníti magát legjobban *Ὀμηρος*-tól; mind a mellett — mint azt Tycho Mommsen találóan megjegyzi — „nagyban s egészben a finom, gyakran lendületes, [az anyag megválasztásában] mindig jól átgondolt költemény epikus hangjában Homerost inkább felülmúlni, mint modernizálni törekszik“. Nagy szófaragó művész, akár *Νόννος*; vagy 250 szóval az ő költeményében találkozunk először, nem szólván azokról a szókról, melyeket sajátlagos jelentésben használt s vele költői nyelvének erőt s bizonyos idegenszerű báját kölcsönzött.

Harmadik erénye a mi költőnknek a meglehetősen szabatos *verselés*. Itt mindenekelőtt nem szabad szemére hányunk az aránylag gyakori versus spondiacusokat, mert ezektől csak Nonnos és néhány követője tartózkodott aggodalmasan; ezen a téren tagadhatatlanul bizonyos helyes középútat tart meg, nem oly vontatott, mint Aratos és a kynegetikus s nem oly pedans, mint

Nikandros. Mily szorgos metrikus, mutatja, hogy az *t-tövű* névszók *thema-hangzóját* nem használja a versben hosszúnak, holott Kallimachostól egészen az *Oracula Sibyllina* szerzőiig jóformán minden epikus részben homerosi példa után indulva élt ezzel a verselési szabadsággal. Gondosságát jellemzi, hogy mássalhangzóra végződő rövid hangzós szótagot *arsisban* hangzós szókezdet előtt fölötte ritkán vesz hosszúnak (e tekintetben a *nonnosi* iskolának figyelemreméltó előfutára), *palimbacchikus* és *tribrachikus* végű szóalakoknak alkalmazását kerüli, tehát az *ú. n.* metrikai nyújtás kisegítő eszközhöz alig-alig nyúl. Mint Homerosnál, kit metrikai tekintetben minden *Nonnos-előtti* epikus mintául szeretett venni, sőt valósággal tanulmányozott, *Oppianus* is a *3. trochaeus* után szereti alkalmazni a főcaesurát.

Végre tanító és ismertető eposa egyhangúságán iparkodott valamelyest segíteni is. Ezt akkép vélte elérni, hogy költeményébe helyenkint *hymnikus jellegű részeket* szúrt be, melyek között kivált a Földhöz intézett, a maga emelkedettebb hangjával, sőt valóságos hangulatkeltő csöndes *resignatiójával* üde pihenőhely a *halieutikus tudnivalók felsorolásának* hömpölygő és fárasztó áradatában.

A költő tehát mindenesetre megérdemli a vele való foglalkozást mind tárgyi, mind alaki okoknál fogva. De mi csakhamar látni fogjuk, hogy más görög epikusokat tekintve modern korunk nem sok figyelmet fordított rá s még szövegünk *sines*, mely behatőbb tanulmányoknak biztató kiindulópontjául szolgálhatna. Hogy egy ily új szöveg jogosultságáról felolvasó a philologus közönséget meggyőzhesse, az 1890., 1892. s 1903/04.-i években az Európa különböző könyvtáraiban őrzött *Oppianus-kéziratok* átvizsgálásához fogott, egyben azzal a szándékkal, hogy a költemény új kiadását is előkészítse.

Az eddig ismeretes 8 kiadás u. i. felette hiányos kézirati alapokon nyugszik. Értekező ezt bebizonyítandó, munkája III. fejezetében rendre megvizsgálja a kiadások értékét. Közöttük az első, a Firenzében 1515-ben Juntánál megjelent s a krétai *Μάρκος Μουσοῦρος* szövegmunkálataira visszamenő kiadás 3 régi firenzei s néhány Velenczében őrzött kéziraatra támaszkodik. Értekező néhány érvel valószínűvé teszi, hogy a három firenzei kézirat a *Mediceo-Laurentianus* 31, 39, a *Medic.-Laurentianus* 32, 16 s a *Mediceo-Laurentianus* 86, 33; ezek alapján javított Junta kritikusa a *Μάρκος Μουσοῦρος*-tól kapott szöveget. Ez utóbbinak a szövege kétségkívül az akkor tán Velenczében őrzött, most Heidelbergben található *Palat. gr. 40*-nek a figyelembevételével készült. Az első kiadás tehát meglehetősen értékes anyagnak a kiaknázására vezethető vissza, de a kritikai elveket s a kézirati anyag pontos hovatartozóságát illetőleg épp úgy tökéletes bizony-

talanságban és tudatlanságban hágy, miként a következő, az 1517-ben megjelent s elődjeihez képest bizonyos visszaesésről tanuskodó *Aldina*. Ennek menthetetlen hibája ugyanis, hogy a Juntina sajtóhibáinak jó részét változatlanul átveszi. De szövegkritikai szempontból az talán még súlyosabb beszámítás alá esik, hogy az *Aldina* csak a Juntina *eredeti* kézirataival (a Μουσούρος-éival s nem a kitűnő firenzeiekkel) operál s annyiban tér el a Juntinától, hogy ezeknek a kéziratoknak fokozottabb jelentőséget tulajdonít a szövegmegállapításban.

A visszaesést annál inkább sajnálhatjuk, mert a rája következő editio, a Hadrianus Turnebusé, mely Párisban 1555-ben jelent meg, noha hozzája képest haladást jelent, még sem tudta magát befolyása alól kellőképpen mentesíteni. Schneider ezt a kiadást nagyon feldicsérte. Úgyde a korábbi kiadásokhoz képest haladása csak abban áll, hogy szerzője megtekintette a Paris. gr. 2861-et, a jelenleg Londonban őrzött 11890-es számú kéziratot pedig kiadásának módfelett javára iparkodott fordítani. Hogy e kiaknázás milyen fokú, mutatja például az, hogy az I. ének 1—600. sorához adott javításai közül 20 esetben a londoni codexhez tér vissza, 9 esetben jónak látja a londoni kézirat olvasásaitól eltérni, tebát 31 helyet illetőleg 29 esetben nyilvánvaló szövegjavításainak a kapcsolata a londoni kézirattal. Turneboef szövegkritikai eljárása egyáltalában abban állott, hogy egyrészt a Juntina és *Aldina* consensusától irányítottatta magát, másrészt a londoni, kisebb mértékben a párisi codex olvasásai által. Saját conjecturái csekély számmal vannak. Mi az ő elméjének a sugallata, mi hagyomány: egy árva szóval sincs megmondva. Az időrendben rája következő kiadást Schneider annyira ócsárolta, hogy értekező kötelességének tartotta Schneider e véleményét közelebből megvizsgálni. Mert ha kiderül, hogy a kiadó „a *Halieutica* szövegéből mit sem értett meg“, a szövegmegállapításban nézetét, felfogását, javításait absolute mellőzni kötelességünk. Azonban Schneider véleménye túlzott, bizonyos tekintetben igaztalan. El nem vitatható u. i., hogy Conradus Rittershusiusnak 1597.-i kiadása bizonyos erényekben is bővelkedik. Így haladás a korábbi kiadásokhoz képest, hogy editiójában először közöl scholionokat is, de mivel kéziratainak csak egyike tartalmazza a maga egészében a *Halieuticát*, a IV. és V. énekhez scholionokat már alig közölhetett, jóformán csak glossákat. Haladás, hogy szövegét latin prózai paraphrasissal látta el s hogy először adott philologiai kommentárt. A szövegmegállapításban óvatos; jobbadán Turnebus szövegét nyomtatja le, saját javításait főkép a szöveg szélén közli, miként annak a 3 fiatalabb kéziratnak a variánsait is, melyek között a Palat. gr. 40-nek a lectióival ismét találkozunk. Persze a Juntina olvasásait nem vette

figyelembe; a kommentár csekély tárgyi ismereteket árul el, inkább retorikai és poetikai nézőpontból van megszerkesztve. Összesen 27 javítást kockáztatott; ezek közül némelyik (ú. m. I. 224. ὑπὸ τρόπιος, II. 17. ἐπιώνυμος, II. 603. αἰμοκορῆ, III. 37. ῥιμψαδὸν) arról tanuskodik, hogy R. nem igen volt tisztában a görög szóképzés törvényeivel, más néhány (mint I. 194. ἐνισχυμένω, 684. δελφῖσι νέοις, II. 137. κεκορημένος, 311. αὐτά, 528. ἐπεσσι, III. 7. ἀνέθηκον, 100. ὑψοῦ δ' ἀνθρώπτει, 386. ὥς δέ τ' ἀνὴρ ξυλόχοισιν, 559. ἔρκει, V. 680 ἀσφαλίως) olyan javítás, hogy mivel sem indokolható. Az is megtörténik, hogy a conjectura értelemellenes (mint I. 200. ναυτιλίας τετιμμένης), vagy előtte már más csinálta (I. 369. μέλαν θύωνων), vagy Turnebus sajtóhibájának javítása, a hogy azt már a Turnebus-előtti kiadásokban olvasni (így III. 261. χειρὶ, 453. ἐδήσατο). Viszont nem egy javítást Schneider vagy Lehrs elfogadták (I. 93. ἄρ, 327. ὁ, II. 558. τὸ καὶ, 653. ἀπέχουσιν, IV. 27. θοδὸν, 653. ὑπαγνόμενον, V. 492. εὔτρονι), egy másik (mint II. 626. ἐν), mivel a legjobb kéziratok egyike is megerősíti, elfogadható. Végso elemzésben azért arra a következtetésre kell jutnunk, hogy R. a szöveget nagyban s egészben megértette s így kiadását egészen mellőzni nem szabad. Ellenben tökéletesen mellőzhető az 5. kiadás, a Lectiusé, melyet Schneider, úgy látszik, nem ösmert, s mely 1614-ben jelent meg. Ennek szövege a Rittershusius-félének hanyag reimprimálása. Valamennyi editio közt a legtöbb tárgyi tudással s az idevágó szakirodalom meglehetősen teljes ismeretével készült a 6., a Joh. Gottlob Schneidernak ú. n. nagyobbik, 1776-ban megjelent edíciója. Szerzője felhasználta Rich. Ph. Bruncknak collatióit, melyeket ez a Paris. gr. 2735 és 2861 jelzetű kéziratok után készített s azokat a javításokat, melyeket ez a jeles kritikus a kijegyzett olvasásokkal kapcsolatosan kockáztatott. E javításokból 31-et a szövegben helyezett el, nyolczat az Animadversionesek közt említ meg. Maga 79 helyen javítja a szöveget, de olvasását csak 39 helyen viszi bele a szövegbe, a többinek a jegyzetek között szánt helyet. Javításai közül az V. ének 50. sorához javasolt πενώνωντα voltaképen a Bruncké, valamint a Bruncké a II. ének 131. sorához conjiciált ἰθόουσι, a mint az a párisi Bibl. Nationale Suppl. gr. 388 jelzésű kéziratából, melyben Brunck collatiója reánk maradt, kitetszik. De Bruncké azonfelül a II. ének 299. sorához javasolt οὐδ' ὧς is, a III. ének 223. sorában a ὁ' ὧς μιν, a IV. ének 543. verséhez javasolt νεάτης, az V. ének 397. sorához conjiciált ἀντρεψείεν, 458. sorához javaslatba hozott ἀέλησται s 489. verséhez ajánlott ἡΐθειον, a mint azt az ú. n. kisebbik kiadás 208., 219., 228., 240. s 247—249. lapjaiból látjuk. Sajnos. Bruncknak nem is minden kritikai észrevételét közli velünk. Ez azonban a kisebbik baj. Schneider nagyobbik kiadásának az

a főhibája, hogy kritikai apparatusa megbízhatatlan, új segítőforrásai szegényesek. Mindössze csak két kéziratnak az olvasásával gyarapította a philologus világnak addigi kézirati ismereteit költőnkre vonatkozólag s ez a gyarapodás sem vált a szöveg rekonstruálásának akkora hasznára, mint a hogy az a kéziratoknak lelkiismeretesebb kiaknázása mellett lehetséges lett volna. Értekező bebizonyítja, hogy a kézirati tudnivalókat illetőleg Schneider nagyobbik kiadása a Rittershusiuséhoz képest alig jelez némi haladást. Azt lehetett ennél fogva várni, hogy a következő kiadás jóval felül fogja mulni elődjét. Ez a kiadás a Schneider ú. n. kisebbik kiadása, mely 1813-ban mint a ma világhírű Teubner cég első nyomtatványa jelent meg Lipcsében J. A. G. Weigelnél. Úgyde a kiadásban mindenekelőtt meglehetősen sok a sajtóhiba. Továbbá csak egyetlen egy kéziratot használt fel a kiadó céljaira, a meglehetősen fiatal Dresdensis Da 26-ot (olvasásaira támaszkodva nem kevesebb, mint 27 helyen tér el szövegében a többi codex olvasásaitól), azonban ezt a codexet is, miként a többi, nem határozott elvek alapján, hanem, hogy úgy mondjuk, ötletszerűen aknázza ki. Régebbi javításaiból Schneider kisebbik kiadása szövegébe 48 conjecturát vett fel, új javítások gyanánt pedig 36-ot (egyet Bruncktól eredőleg); az apparatusban 13 conjecturának ad helyet (egyet ismét Bruncktól eredőleg). A szövegen eszközölt változtatásai között — néhány kitűnő emendatio mellett — van egész sereg olcsó conjectura is, mint pl. I. 367, II. 266, 271, 298, 377, 549, III. 616, IV. 681, V. 158, 501 és 524-hez. Végre felolvasó kimutatja, hogy a kisebbik kiadás egyes positiv állításaiban egyenesen félrevezet. A *Haliutica* 8., utolsó kiadását *F. S. Lehrs* eszközölte Párisban Didotnál 1851-ben, de voltaképp sajtó alá a híres *Carl Lehrs* rendezte s látta el előszóval. Bizony ez a kiadás sem mozditja valami sokat előre az oppianusi szövegkritikát. Új kézirati anyagot nem ad; Schneider kisebbik kiadását reimprimálja akként, hogy csak 74 helyen tér el tőle. A Schneider kiadása óta megjelent irodalomból felhasználja mindenekelőtt Koehly *Coniectanea*-it s a *Lehrs K. Quaestiones Epicae*-it s a maga részéről még tíz javítással gazdagítja Oppianus kritikai apparátusát; ezek közül azonban a II. ének 257. és 408. sorához javasoltakat már Schneider tartotta szükségeseknek nagyobbik kiadása 399. lapján, II. 377. fel van cserélve a hagyományozott olvasással, II. 495. és V. 534. interpunctió s eltérésre vonatkoznak, III 461 már a Juntinában és Aldinában áll. Nem használta fel azonban Gottfried Hermann-nak a Koehly *Coniectanea*-iról írt tanulságos recensióját s nem iparkodott hasznot húzni abból a collatióból, melyet Passow a *Pragensis* VIII. H. 36-ról készített volt. Latin paraphrasisa erősen a Rittershusiusénak nyomán balad.

Mai ismereteink szerint tehát az oppianusi szövegkritikának három régi nyomtatványnak és két XIV—XVI. századbeli kéziratnak a lectióival kell beérnie. A scholionokat, melyeket Bussemaker adott ki Párisban 1849-ben, a Schneider két párisi kézirata után adták ki, de mivel ezek az V. könyvhöz alig nyújtanak valamit, szintén hiányos segédeszközöknek bizonyulnak. Minthogy pedig a negyvenes évek óta eléggé számbavehető irodalom is gyűlt fel a Halieuticára vonatkozólag, — értekező az irodalmat műve 4. fejezetében összeállítja — egy új kritikai kiadásra természetesen már szükség van.

Az új kiadás segítőeszközeiről értekező munkája 2. fejezetében számol be. Összesen 57 kéziratról tudósít, melyek közül 31-nek teljes collatiójával rendelkezik. E kéziratok között van egy X. évszázbeli töredékes palimpsestus, egy XII. századbeli kézirat, hét XIII. századbeli, nyolcz XIV. századbeli, míg a többi XV—XVI. századbeli codex. Más 18 (csupa XV—XVII. századbeli) kéziratot szemelvényesen collationált.

Nem elégedett meg azonban értekező csak ezekkel a forrásokkal. Megvizsgálta a scholionokat is s róluk tanulmánya 5. fejezetében számol be. A scholionokat — a költeményhez írt eme byzantiumi magyarázatokat — megvizsgálva, arra az eredményre jutott, hogy nem számítva a régebbi kéziratokban szórványosan fenmaradt aprólékos megjegyzéseket, melyeknek hovatarozóságát manapság nem tudjuk megállapítani, három nagyobb corpussal van dolgunk. Ezek közül az elsőt már Rittershusiusból és Bussemakerből ismerjük; a második három milanói kéziratban maradt ránk s még kiadatlan; a harmadik a Casanatensis 306-ban. Az első két corpus a XII. században élt Tzetzes János neve alatt van hagyományozva s tényleg csak a XIII. századtól kezdve kísérhetjük nyomait a kéziratokban. Úgyde a két corpus egymástól meglehetősen különbözik. A *milanói* paraphrastikus jellegű és etymologisáló; a Bussemaker-féle, vagyis a *párisi*, exegetikus és glossáló. Egy negyedik milanói kéziratban, az Ambros. I. 47. sup.-ban, fenmaradt scholiongyűjtemény alapján, hol négyféle kézírását különböztethetjük meg s hol a manus glossatrixtól s a manus tertia-tól származó scholionok a párisi scholionokkal tartoznak egybe, az I. ének 479. sorához a manus glossatrixtól írt scholion kifejezetten Tzetzesnek van tulajdonítva. A müncheni 134. számú codexben, melynek scholionai a Bussemaker-féle scholionok, a corpus Tzetzes neve alatt szerepel. A párisi gyűjteményt tehát alappal vezethetni vissza Tzetzesre; kire a milanóit? még egyelőre kétséges. A harmadik corpus, úgy látszik, a másik kettőből együttesen szedi a maga anyagát. A Tzetzes-féle, még *aránylag* legértékesebb corpus javítása és kiegészítése czéljából értekező közli az Ambros. I. 47. sup.-nak a mgl.-tól és m³-tól írt

scholionait az I—IV. könyvhöz, az V. könyvhöz irt magyarázatokat pedig az imént említett kéziratnak, továbbá egy firenzei, egy római, egy nápolyi, egy bécsi s a fönt említett müncheni codexnek az olvasatai alapján.

Szláv jövevényszavaink.

(Kivonat Asbóth Oszkár I. t. 1907 április 8-iki felolvasásából.)

MELICH nagy 4 kötetre tervezett művének eddig megjelent I. kötete két részre oszlik; az első rész, a melylyel itt foglalkozni kívánok, hosszú bevezetés után a szláv jövevényszavaink közt észlelhető rétegek kimutatásával foglalkozik. Ebben a könyvben annyi a különös, meglepő részlet, hogy lehetetlen azt mind szóvá tenni; itt, fölolvassom kivonatában, éppenséggel csak egy párra mutathatok rá.

Már könyvének első lapjain kitűnik, hogy a szerző nem ismeri a szláv nyelvek hangfejlődését, nem ismeri még az óbolgár nyelvnek fejlődését sem, a mely pedig igen sok kérdésben a többi szláv nyelvek fejlődésének is a kulcsát adja kezünkbe és azért rendesen kiinduló pontul szolgál. Így a 10. s köv. l. azt állítja, hogy a magyar *szövétnék* nem lehet bolgár, mert egy *svétz* világ, világosság szóból képezett **svétznikz* „szövétnék” „óbolgárul csak *svéštznikz* lehetne”, pedig maga egy pár sorral lejjebb azt mondja, hogy *svéztz* „tanács”-ból szakasztott ilyen képzéssel lett — óbolgár *svéztznikz*!! Különben is tudnia kellene, hogy *-th* kapcsolat az óbolgárban nagyon gyakori és hogy az *št* keletkezésének föltételei egészen mások, hogy azonfölül a *t* jésítése következtében keletkezett óbolgár *št*-nek a többi szláv nyelvekben olyan hangok felelnek meg (horv.-szl. *č*, or.-szlovén *č*, cseh-tót-lengy. *c*), a melyekből a magyarban *t* nem keletkezhetik, úgy hogy ha *szövétnék* szavunk valóban a mondott okból nem lehet bolgár, egyáltalában nem lehetne szláv, pedig hogy szláv, az egészen kétségtelen és azt MELICH is vallja. MELICH állítása tehát egyúttal azt bizonyítja, hogy MELICH a többi szláv nyelvek hangfejlődését sem ismeri kellően.

Egy pár lappal odább a szerző nagyon veszedelmes elvet állít föl, a melyet azután többször alkalmaz az óbolgár szókészletnek a meglevő nyelvemlékekből való megállapításánál. „E kutatásomnál, azt mondja, az az elv vezet, hogy ha valami nincs meg a fordításban, pedig ha meglelt volna a fordító nyelvében, a fordításban meg kellene lennie, akkor az tényleg nem is volt a fordító nyelvében.” 14. l. Hogy ez milyen veszedelmes elv, azt mindjárt maga is egy csattanós példával mutatja ki.

A biblia latin fordításában megmaradt egy nehezen fordítható terminus görög köntösben: *gazophylacium*, a Müncheni codex fordítója szintén nem mer helyette egy közönséges magyar szót használni, a mely idegen fogalmat vihetne be az összefüggésbe, meghagyja inkább a latin szót, csak kicsit megmagyarosítja alakját: *gazoflanciom*. „Mivel a Jord. k., okoskodik most már MELICH, a megfelelő helyeket *szekrény*-nyel (és *kanrá*-val), KÁROLYI meg *ládá*-val fordítja, mi a fordítatlanul hagyott kifejezésekből következtethetjük azt, hogy a fordító a *szekrény*, *láda* szavakat nem ismerte.“ 15. l. Ezt a sajátságos okoskodást MELICH annyira meggyőzőnek tartja, hogy siet még ugyanazon a lapon, miután még egy pár hasonló példát említett, egész nagy általánosságban kijelenteni, hogy „a fordítatlanul hagyott kifejezések az illető nyelvmélek szókincsére s a fordító nyelvjárására döntő fontosságúak.“ El lehet képzelni, hogy az óbolgár nyelvmélek szókincséről ilyen elv használata mellett mennyi különös dolgot állíthat a szerző, ha a Müncheni codex fordítójára, mert meghagyta a latin fordításban is megmaradt görög terminust, ráfogja, hogy nem ismerte sem a *szekrény*, sem a *láda* szót; de ez elvégre nem okozna sok bajt, ha a szerző minduntalan meg nem feledkeznék arról, hogy a magyar nyelvbe került bolgár szavaknak voltaképp közvetlenül nincs is semmi közül az óbolgár nyelvmélekhez. E nyelvmélekben, legalább a legrégibb forrásokban, a Szalonikiból való szláv apostolok nyelvének többé-kevésbé hű tükrét várhatjuk, nem is egészen tiszta tükrét, mert a fordítások csak kis része készülhetett el otthon, a többi idegen földön, más nyelvű szlávok közt és azok számára készült, és ha a nyelv hangjaiban és alakjaiban meg is maradt bolgárnak, de éppen szókincsében, pedig minket ezúttal csakis ez érdekel, alig maradt egészen ment idegen hatástól. A magyarokra azonban nem Szaloniki nyelve hatott, MELICH, a ki a bolgár hatást szintén igen erősnek tartja, azt tanítja, hogy „mi a keresztény bolgárokkal érintkeztünk honfoglalásunk előtt“, 85. l., hogy hol, azt nem mondja meg, de Szalonikiben bizonyosan nem, hanem attól jól távol. Nézzük most már e tények világában a magyar *asztal* szó fejtegetését. MELICH azt mondja, hogy ez „csak éppen bolgár nem“ lehet, „mert itt sohasem hívták az *asztal*-t *stol*-nak, hanem *trapeza*-nak, *masa*-nak“, 94. l. A magyarok a honfoglalás előtt valahol, mondjuk a Duna torkolatánál, olyan sűrűn érintkeznek talán ott lakott bolgárokkal, még pedig, a mi a dolgot egyre bonyolultabbá teszi, nyugati bolgárokkal, mert MELICH is tanítja, hogy csak a nyugati nyelvjárás hathatott a magyar nyelvre, hogy nagyon sok bolgár szó átmegy a magyar nyelvbe, sőt, a mi még titokzatosabbá teszi az egészet, „keresztény bolgárokkal“, a kiktől nemcsak a *kereszt* szót veszik át, 1. 85. l., hanem a kiknek

szomszédságában már kezdenek a kereszténységgel is megbarátkozni és ótestamentomi keresztneveket fölvenni, a mint azt MELICH az I. kötet második részében tanítja, l. 88., 90., 97. l. stb. E bolgárok nyelvéből azonban a magyarok nem vehették át az *asztal* szót, mert a bolgárok „sohasem hívták az *asztal*-t *stol*-nak“. Hát MELICH ezt honnan tudja? Onnan, mert a görög-bolgár Szaloniki szülöttjei, CYRILL és METHOD, görög-ből fordított bibliában a görög *trapeza*-t használják, a melyet a magyarokkal érintkező, Szalonikitől mindenesetre messze lakó, még csak nem is azon a nyelvjáráson beszélő bolgárok talán nem is ismertek; no meg onnan, hogy a mai, megint csak máshol lakó bolgárok az *asztal*-t egy oláh szóval, a melyet MELICH, nem tudom miért, „török eredetű“-nek mond, l. 94. l., *masa*-nak hívják. Igaz, fölhoz MELICH még egy okot, a miért a bolgárban a *stol* soha sem jelenthetett olyasmit, a miből a magyar *asztal* jelentése keletkezhett volna, de ezt már csak restelkedve említem: „ugyancsak *masă* az oláhban is az *asztal*“, a hol pedig meg kellene lenni a *stol* = *tisch*-nek, ha a bolgárban meglelt volna“, u. o. Tehát ha a *stol* a bolgárban *asztalt* jelentett volna, akkor az oláhnak le kellett volna mondania a latinból öröklött, *mensa*-ból egészen szabályosan fejlődött *masă*-ról, minthogy azonban a *stol* a mai bolgárban nem *asztalt*, hanem széket jelent — az oláhnak ezt a szót nem kellett átvennie!!

Én nagyon nehezen tudom magamnak elképzelni egy a honfoglalás előtt a magyarok közelébe jutott bolgár néptöredéket, a mely olyan huzamos ideig érintkezett volna a magyarokkal, hogy a nyelvünkben észlelhető nagy bolgár hatást, a melyet MELICH sem tagad, meg lehessen érteni; fölteszem tehát, hogy a magyarok az új hazában találták azokat a bolgárokat, a kiktől annyi szót vettek át, és minthogy *Pest* neve bolgár voltában bajos kételkednünk ebben a névben is hajlandó vagyok ennek egy emléket látni. MELICH nem tagadja, hogy *Pest* neve szlávok bolgár, de mégis hitelt ad Anonymus „meséjé“-nek, a mely szerint Taksony idejében a Volga melletti Bulgáriából jött izmaelita, nem szláv bolgár telepesek kapták volna Pestet ajándékba; hogy Anonymus egy árva szóval sem mondja, hogy ezek adták a helynek e nevet, azt észre sem veszi, l. I: 2: 87. Bolgárok MELICH meggyőződése szerint csak az ország keleti részében laktak, Erdélyben és szomszédságában; ezek azonban keleti nyelvjárással beszéltek, tehát nem lehettek azonosak azokkal a bolgárokkal, a kiknek a nyelve a mi nyelvünkre hatott. Magában véve éppen nem lehetetlen, hogy a megjelölt területen laktak valaha bolgárok, de mily származású eszközökkel bizonyítgatja MELICH e föltevését: két semmit sem bizonyító esetet leszámítva csupa az oláh köznyelvben országszerte, még pedig nem csak minálunk,

hanem éppen úgy Romániában is ismert oláh szavakból lett helynevekkel! Hogy e szavak szláv, hogy éppen bolgár eredetűek, az nem változtat a dolgon semmit sem, mert nihelyt ezek a szavak, a melyek bizonyosan nem a mi hazánkban kerültek az oláh nyelvbe, hanem jóval délibb vidéken, az oláh nyelv közkinsévé lettek, használatukból, egy-egy helységre való ruházásából bolgár lakosokra következtetni teljes lehetetlenség.

Hogy MELICH mennyire könnyelműen járt el, kitűnik egy jegyzetből, a melyben az a sejtése megnyilvánul, hátha az említett helynevek nagyobbára közönséges oláh szavak, l. 5. l.**; azonban e helyes sejtése sem bírta rá, hogy a dolognak utána járjon. De ez semmi ahhoz a könnyelműséghez képest, a melylyel azt az állítást veti oda, hogy „számtalan régi szavunk van nekünk is nem csupán a bolgár nyelvemlékekben és nyelvjárásokban . . .” 81. l. E „számtalan régi szavunk” helyett, a melyekre méltán kíváncsiak volnánk, említ azután mindössze két szót: *ur* és *rusag* - ország, de ezeket sem találta „a bolgár nyelvemlékekben és nyelvjárásokban,” hanem — a *Trojanska priča*-ban, azaz egy forrásban, a mely tele van semmiféle más bolgár forrásban nem található dolgokkal és a mely az *ur* és *rusag* szavakat egyszerűen átvette — a horvát eredetiből sok egyéb szóval és alakkal egyetemben, a melyeknek párjuk nincs az egész bolgár irodalomban. Így jut el MELICH valahogy az első rész főföladatához, a rétegek kimutásához, mert hogy ez a főföladata, azt maga mondja: „Ez első részben tehát a rétegek meglételének a bizonyítása, a czélom.” 81 l. De már négy lappal később fordít egyet a dolgon és az egyes rétegek nagyjában való megállapítása helyett más, de egészen más lép vastag betűvel kiszedve: „Közkeletű magyar szavak, a melyek nem lehetnek bolgár eredetűek” 85. l. Tehát itt egyszerre pozitív cél helyett negatív célú tűz ki magának a szerző és csakis ez a negatív cél teszi némileg érthetővé a semmivel sem menthető, egészen czélszerűtlen abc-és sorrendet, a melyben a szavakat tárgyalja. Hogy mindig ez a negatív szempont érdekli elsősorban, azt mutatják azok a szavak is, a melyekkel nyomban a fönt kiírt cím alatt kitűzött célját újra formulázza: „Ebben a fejezetben néhány közkeletű s régi szavunkat akarom bemutatni, a melyek egyszerűen azért nem lehettek bolgárok, mert a bolgár nyelvben sohasem voltak meg.” Hogy a szerző azt milyen módon állapítja meg, hogy egy-egy szó a bolgár nyelvben sohasem volt meg, arról nem kívánok itt teljes képet adni, hisz minden józan nyelvész előre sejtethi, hogy az ilyesmi egyáltalában csak bizonyos esetekben bizonyítható be; én csak egy pár példán akarom a szerzőnek egyenesen erőszakos eljárását jellemezni. A *moly* jóformán az összes szláv nyelvekben egy és ugyanazt a nevet viseli még

ma is: or. *mol*, cseh-től *mol*, szlovén-horvát-szerb *molj*, de mivel a bolgár ma a töszó helyett egy egész közönséges kicsinyítőképzést használ és *molec*-nak hívja ezt az állatocskát, MELICH egész kerekén tagadja, hogy a magyar szó bolgár lehetne. Hasonló esettel áll szemben a *gerlicze* nevénél is, ő maga „összsláv *grlica“-ról beszél, 109. l., de mivel a bolgárban csak *grlička* alakot talál, a mi mindennapos kicsinyítőképzés (v. ő. bolgár *ptica* madár: *ptička*, *kukuvica* kakuk: *kukuvička*, *lastovica* fecske: *lastovička* stb. stb.) arra a merész állításra ragadtatja el magát, hogy az „összsláv *grlica“ (!) soha a bolgárban meg nem lehetett: „Ez összeállításból megint az tűnik ki, mondja, hogy csak a bolgárban nincs meg *grlica*, *grlica* szó „gerlicze“ jelentésben . . . . Nem az a kérdés, lehetséges-e egy bolg. *grlica*, *grlica* alak, mert hisz ilyet akár a Rylec-féle *grlička*-ból is ki lehet következtetni, de a tényt kell vennünk, s ez az, hogy itt nem hívják a *gerlicé*-t *grlica*-nak.“ 110. l. A tény pedig az, hogy a bolgárok még ma is hívják a gerlicét *grlica*-nak is! A *konkoly* szó mását meg is találta MELICH, de mert a bolgár nyelvet csak fogyatékosan ismeri, lelkifurdalás nélkül úgy segít magán, hogy fokozatosan lebecsüli a megtalált adat értékét. Kezdi így: „Kétségtelen dolog, hogy a bolgár nyelvjárások egy részében a *konkoly*-nak *kakól* a neve“, 127. lap, négy sorral lejjebb ezt így variálja: „Jól tudom, hogy a bolgár nyelv egy kis részében járatos a szó“, mire pedig a cikke végéhez jut, a szó már csak „nagyon szorványos elterjedésű.“ 130. l. Pedig meglehetősen területről mutathatjuk ki e szót, egyebek közt a maczedóniai, nyelvjárásokból is, a melyekben MELICH, nem tudom milyen alapon, tagadja előfordulását, de ez még mind semmi, a java még csak ezután jön: „Végül az is nyom valamit a bolgár eredet ellen, hogy a *konkoly* szó nincs meg az oláhban (ol. *neghină*, Cih. I. 177.)“ Hát mert az oláh a konkolyra megőrizte a régi, latin anyagból való szavát (l. Puscaru Etym. Wtb. d. rum. Spr.) és nem vette át a bolgár szót, a magyar szó nem lehet bolgár eredetű! A *varsá*-nál már az sem baj, hogy a bolgár szó át is ment az oláhba, a magyar azért még sem lehet bolgár, mert a szó „nincs meg a bolgárban.“ „Az oláhban, folytatja a szerző, ugyan éppen egy bolgársággal érintkező helyen előfordul egy oláh *vüršo* . . . , s így ebből azt is lehetne következtetni, hogy talán a bolgárban is megvan a szó. *Vrša*, *varsá* *vrzša szót azonban a bolgárban sem MIKLOSICH, sem DUVERNOIS, sem pedig CANKOF nem ismer, néprajzi gyűjtésekben sem találtam meg a szót.“ 176. s k. l. A hol pedig megtalálhatta volna a szót, GEROV nagy szótárában, nem kereste. De megesik MELICH-hel az is, hogy keres egy szót ott is, a hol megvan, azon a helyen, abban az alakban, és még

sem találja meg; így járt a *dorong* szóval, mely szintén ártatlanul került azok közé a szavak közé, „a melyek egyszerűen azért nem lehetnek bolgárok, mert a bolgár nyelvben sohasem voltak meg.”

De nem folytatom e rövidre szabott kivonatban; a könyvnek csak egy pár szembeötlő hibájára akartam rámutatni, mert óvakodtam olyan hibák említésétől, a melyek nem mutathatók ki egy pár tollvonással. Az eredmény, a melyhez a MELICH könyvében talált hasonló botlások egész sorozata alapján jutottam, az, hogy MELICH nagy művének I. kötetének első része teljesen elhibázott, a mit annál inkább lehet sajnálni, mert ugyanannak a kötetnek jóval terjedelmesebb második részétől, ámbár hiba van abban is szép számmal, nem tagadhatjuk meg azt az elismerést, hogy két nagy kérdést, a magyar helyesírás eredetének és a keresztény terminológia kérdését, erős kézzel kirántotta abból a kátyúból, a melybe került.

Hematit a Kakuk-hegyről a Hargitában.

(Kivonat Zimányi Károly április 22-én tartott előadásából.)

Csik és Udvarhely vármegyék határán emelkedő Kakuk-hegy déli lejtőjén található a Hargita-hegység gyönyörű, kristályodott hematitja. A legszebb és legnagyobb (60—85 mm. hosszú táblák) kristályok egy barnásvörös agyagban vannak; ugyancsak ebben találjuk a vörössesszürke andesit ököl- vagy fejnagyságú darabjait és nagyobb tuskóit is, a melyeken gyakran egészen rendetlenül apróbb (1—10 mm.), kevésbbé szép hematit-kristályok ülnek.

A megvizsgált kristályokon mérésekkel a következő tizenhárom alakot lehetett megállapítani:

$c \{0001\}$	$\mu \{01\bar{1}5\}$
$a \{1120\}$	$e \{01\bar{1}2\}$
$r \{1011\}$	$s \{02\bar{2}1\}$
$d \{10\bar{1}2\}$	$\pi \{11\bar{2}3\}$
$y \{01\bar{1}8\}$	$n \{22\bar{4}3\}$
$v \{01\bar{1}6\}$	$\chi \{12\bar{3}1\}$
$*j \{48\bar{7}1\}$	

A csillaggal jelzett skalenoéder egyáltalában új a hematitra, keskeny és görbült lapjának jelét egy közelítő mérés, továbbá

$[10\bar{1}1 : 2\bar{1}\bar{1}0 = 12\bar{1}]$ és $[4\bar{2}23 : 1\bar{1}05 = 7.17.2]$ övek határozzák meg. A véglap és az alaprhomboéder minden kristályon megvan, ezeken kívül a leggyakoribb alakok $a\{11\bar{2}0\}$, $e\{01\bar{1}2\}$ és $n\{2243\}$.

A combinatiók nagyon változatosak, akár az alakok számát, akár lapjaik viszonylagos nagyságát tekintjük. Úgy az egyszerű, mint az ikerkristályok sokszor ($c:r$), ritkábban ($c:a$) él irányában elnyúltak. A megfigyelt combinatiók típusai:

a) A véglap szerint táblás kristályok a leggyakoribbak, ezeknél a környező lapok közül majd $r\{10\bar{1}1\}$ és $e\{01\bar{1}2\}$, majd $a\{11\bar{2}0\}$ lépnek előtérbe.

b) Az uralkodó véglapon kívül még $\mu\{01\bar{1}\bar{5}\}$ nagy és rostos lapjai adják meg a combinatio jellegét.

c) Az előbbiekhöz hasonlók, csak vastagabbak, $a\{11\bar{2}0\}$ jól kifejezett lapjai pedig metszik egymást.

d) Zömök rhomboéderes kristályok, combinatiójuk többnyire nagyon egyszerű; a véglapnál nem sokkal kisebbek $r\{10\bar{1}1\}$, $a\{11\bar{2}0\}$ és $e\{01\bar{1}2\}$ lapjai.

e) Legritkábbak a rövidoszlopos kristályok, a melyeken $a\{11\bar{2}0\}$ lapjai nagyok, $r\{10\bar{1}1\}$ jól kifejezett, $e\{01\bar{1}2\}$ pedig kicsiny.

Az ikrek gyakoriak, de csak a szabad kristályokon figyeltem meg; közönségesebbek azok, a melyeknek ikersíkja a véglap $c\{0001\}$, mindig táblásak és az egyének egymással az elsőrendű oszlop lapja szerint nőttek össze. Az ikrek, a melyeknél az ikersík $r\{10\bar{1}1\}$ többfélék; leggyakrabban egy nagy táblás kristálynak véglapjára apró kristálykák nőttek ikerállásban. Vannak nagy táblás kristályok és ezek széléhez egy kisebb nőtt ikerállásban. Nagy táblák véglapján az apró ikeregységnek sűrűn egymás mellett, egyenes vonalakban sorakoznak és pedig mind a három rhomboéder lap szerint. A symmetriásan kifejezett ikreknél a két egyén körülbelül egyenlő nagy és combinatiójuk rhomboéderes vagy oszlopos jellegű. Nagy ritkán tökéletesen átnőtt ikrek is találhatók.

Túlvilági látomások codexeinkben.

(Kivonat *Katona Lajos* l. t. május 6.-án felolvasott értekezéséből.)

Középkori irodalmunk csekély kivétellel az épületes iratoknak abból a fajtájából való, a mely a latinul nem tudó egyháziak, tehát az apácák és a laikus fraterok, és még inkább a világiak lelki szükségleteinek kielégítésére volt szánva. Ebben az irodalomban a szorosabb értelemben vett lelkipásztorkodás céljaira szolgáló iratok (Szentírás, evangéliumi fejezetek, epistolák és egyéb bibliai részletek, ima- és énekes-könyvek, prédikációk és vallásos elmélkedések, erkölestanító munkák, legendák és példák stb.) mellett még olyanok is akadnak, a melyek a legendák és a kalandos elbeszélések határán lebegnek. Ezek sorába tartoznak a középkorban annyira kedvelt túlvilági látomások is, melyeknek különben már az ó-korban is számos elődjük van, még pedig nemcsak a keresztény vallással szorosabb genetikus viszonyú zsidó vallási iratokban, kivált némely apokryph könyvben és a Talmudban, hanem a görög-római, sőt a távolabb keleti pogányság irodalmában is. A classikus népek e nemű termékei közül elég itt csupán futólag az *Odysseia* XI. és az *Aëneis* VI. énekére hivatkoznom.

A középkori látomások e régibb források mindenik fajtájából tetemes kölesönzéseket merítettek, de újabb elemekkel is gyarapították a régieket, és mindig merészebb képzelemmel színezték ki és hovatovább művészi szerkezettel fűzték egybe a szüntelen ismétlődő egyszerű motívumokat. Az emberi lélek fejlődési törvényei magyarázzák, hogy e gazdag és változatos alakulatok között számával akadnak a torz, vagy legalább is a bizarr és a mai izlésünkre visszataszítón ható képződmények. S az imént jelzett népies és népszerűsítő vallási irodalom, a melynek egyetemes nyugat- és középeurópai körébe a mi kissé megkésett középkori irodalmunk is a XI. század óta belékapcsolódik, éppen ezeknek a torzképződményeknek is nem egy tanulságos példáját mutatja. Ezeknek a sorába tartoznak jelen értekezésem tárgyai: a középkori visionarius irodalom magyar reflexei is.

Bár számuk nem valami nagy, arra mégis elegendő, hogy rajtuk a középkori látomások összes jellemző típusait szemlélhessük. Más népekéhez képest valóban igen szerény középkori irodalmunk gyér maradványai tehát, melyeket az idők mostohasága számunkra mégis megkimélt, legalább azzal kárpótolnak bennünket csekély mennyiségükért, hogy a sors, a mikor egyik kezével nagyon is kegyetlenül irtogatta őket, a másikkal irgalmasabb volt irántuk, mert elég jól válogatta ki közülök éppen azokat, a melyek együttvéve egész kis példatárát alkotják a középkori gazdagabb irodalmak majdnem mindenik jellemzőbb műformájának. E mellett még az a nem kicsinylendő értékük is van, hogy számos nemzetközi elterjedésű, nevezetes művészeti tárgynak legalább a halvány tükörképét mutatják, vagy egy-egy célzással árulják el, hogy ide hozzánk is elhatott annak az egész akkori művelt világot betöltő hire.

A codexeinkben elszórtan található túlvilági látomások jóval nagyobb része nem önálló fejezetképen, hanem más terjedelmesebb iratokba beszótt, ú. n. „példa“ gyanánt szerepel. Nagybára nem is az eredeti forrásokból, hanem másod- vagy néha még ennél is alsóbbrendű közvetítőktől származnak; többnyire a középkori prédikátorok legkönnyebben hozzáférhető anyaggyűjteményeiből: a *Promptuarium* és *Speculum exemplorum*, a *Legenda aurea* s az ennél régibb *Vitae Patrum* épületes elbeszéléseiből; egy részük pedig már szentbeszédek erkölcstanító céljaira alkalmazottan, ilyenek latin előképeiből, a codexeink egyik családjára oly nagy hatású Temesvári Pelbárt prédikációiból van átvéve.

Az erkölcstanító célzat különben, a melyre e látomások kecsgetető vagy elrettentő képeit a prédikátorok oly sűrűn felhasználják, azoknak egy részétől már kezdet óta sem idegen. Sőt még legművészibb csúcspontjukon, a Dante Divina Comédiájában is, találkozunk ezzel az erősen kidomborodó tendenciával. Dante is a maga vallási és még inkább politikai meggyőződéséről, rokon- és ellenszenvéről akart tanúságot tenni, a melynek egyúttal ez ő jelenére és az utókorra ható tanulsága is legyen. És éppen ebben van művének az utókor szempontjából megszabódó örök becsén kívül, a tisztán művészi érték mellett a másik, inkább a saját kora érdekei- és uralkodó eszméiben határozódó jelentősége. A legtöbb előtte járó látomásnak persze, éppen fordítva, sokkal kisebb az utókorra kiható értéke, legalább a művészi és erkölcsi, mint akkor kivált az utóbbi volt, a mikor még megrázó valóságnak vették mindazt, a mit bennük a más-világ gyönyörűségeiről és kínjairól a legfelesigázottabb képzelem ki tudott gondolni. De azért a műveltségtörténelemnek egyik legérdekesebb problémája azokat a szellemi állapotokat is felderi-

teni, a melyeknek termő talajából az ilyenféle képzetek és azoknak mind nagyobb arányú rendszerei olyan hatalmas művekké nőhettek, a minő a Divina Commedia. Mert az csak nem szenved kétséget, hogy a középkor e legnagyobb költeményén nem csupán alkotójának inventiója és szerkesztő elméje a csodálatos, hanem az is méltán magára vonja figyelmünket, minő forrásokból ered annak századokon át felhalmozódott anyagkészlete.

Ebből a szempontból tartották már a mult század negyvenes éveitől kezdve fontosnak az épületes irodalom ezen ágát Charles Labitte (*Revue des deux mondes* 1842 szept.), Ozanam, (*Dante et la philosophie catholique au XIIIe siècle*, 1846), Th. Wright (*St. Patrick's Purgatory*, 1844), újabban pedig az orosz Batiouchkof (*Romania* XX. 1, 513; 1891), hogy csak a nevezetesebbeket említsem, a kik e tárggyal az összehasonlító és genetikus irodalomtörténeti módszer kalauzoló világa mellett foglalkoztak. Igen hasznavehető összeállítást adott továbbá a XII. század közepéig keletkezett túlvilági látomások irodalmáról Fritzsche (*Romanische Forschungen* II, 247 és III, 337). A nála olvasható sorozatban az első kettőnek kivételével megjeljük azokat a visiókat is, a melyeknek közvetett vagy közvetetlen reflexei codexekben is kinyomozhatók voltak. Ezek, a források időrendjében haladva, a következők:

1. A vámos Péter (P. telonarius) látomása Alamizsnás Sz. János († 616) Leontius püspöktől (590—668) való életrajzában. (*Vitae Patrum* Rosweyd-féle kiadás 178—205). Ennek a *Legenda aurea*-beli kivonatán (27. fejezet) alapszik a Debreczeni-codex 160—161. l. (Nyelvemléktár XI, 96. l.) előadása.

2. Jozafát látomása a róla szóló legendában, melyet a semmivel sem igazolható hagyomány Damaszkuszi Sz. Jánosnak († 754 előtt) tulajdonít, a mely azonban valószínűleg a VII. század első feléből, tehát jóval az említett egyházatya előtti időből való, s mint már a mult század hatvanas évei óta ismeretes, egy Buddháról szóló indiai iratnak, a Lalitavisztárának, keresztény szellemű átdolgozásából ered. A távol keletről alighanem ó-perzsa és szír vagy arab közvetítéssel jutott el a palaestinaiai Sz. Száva-kolostorig e szép legenda, s innen a legtöbb keleti és nyugati irodalomban elterjedt. Azonban az indiai alapszövegbe a görög feldolgozásban már sok későbbi keresztény járulék is került. Ezek sorából való Jozafát királyfi látomása is, mely az épületes elbeszélésnek a *Legenda aurea*-ban levő kivonata szerint (180. fejj.) van meg a Kazinczy-codex 132. s köv. lapján (Nyelvemléktár VI, 231).

3. Sz. Furseus látomása. A 650 táján meghalt lagnyi apát egyik legrégebb életrajzából Beda Venerabilis († 735) is elmondja e nevezetes visiót (*Hist. eccles.* III, 19. fejezet).

A *Legenda aurea* 144. fejezetét követi annak kivonatos előadása a Nádor-codex 669—681. lapjain. (Toldy F. kiadásában, Budán 1857, LXXXVI. s. köv. lev.)

4. Ugyancsak a Nádor-codexben a 82—88. lapokon (Toldy kiad. XI. s. köv. lev.) van a northumberlandi Driethelmus látomása. Csakhogy erre már kissé nehezebb ráismerni, mint az előzőkre, s így a forrás felkutatása is valamivel bajosabb volt, minthogy a magyar átdolgozó, illetőleg alighanem már a Nádor-codex közvetlen latin forrása is, elég szabadon bánt el a Beda Venerabilis (*Hist. eccles.* V. 12. fej.) szövegével. Bedánál e látomás idejéül a 696. év, helyéül Northumberland, az Anglia és Skótszág határán fekvő tartomány, közelebbről a Tweed folyó mellékén állott Mailros monostor környéke van megjelölve. A magyar szöveg ellenben a jámbor remetét, ki szörnyű látomása folytán megtért s önmagát felváltva dermesztő hideggel és forró hőséggel sanyargatja, nem nevezi meg; épp így a helyet is elhallgatja, a hol az eset történik, s az elbeszélés ideje és sorrendje is más; továbbá hiányzik a visiónak az üdvözültnek honára vonatkozó része, a melybe különben az eredeti forrás szerint sem juthat el Driethelmus.

5. Beda Ven. nyomban e látomás után (*Hist. eccles.* V. 13. fej.) egy másikat mond el, melyben az effajta visiók egy nevezetes elemével, a jó és rossz cselekedetek elkönnyvelésével találkozunk. A Coenred király (705 táján) bátor vitéze, ki megtérését csökönyösen mindaddig halogatja, a míg már késő, névtelenül, az igaz, és kissé másított körülmények között, két codexünkben is szerepel. A Bod-codex 27—31. lapján (Nyelvemléktár II, 395. l.) és a Lobkowitz-codex vele párhuzamos helyén (324—331. l., Nyelvemléktár XIV, 110. l.) olvasható „rettenetes példa“ azonban az imént idézett forráson kívül másnak hozzákeveredését is mutatja, s ezt a járulékot sejtethetjük is *Visio Baronti* egyes részleteiben. (L. *Acta Sanctorum* Boll. Mart. 25. T. III. 569—574. l.)

Ez utóbbi látomással még több vonásban egyezik egy másik az Érdy-codexben (445. s. köv. l., Nyelvemléktár V. 158. l.), a hol a Sz. Péter vasa szakadatának ünnepéről szóló beszédbe példaként van igen rövid, kivonatos előadással beleszöve, s közvetlenül a *Legenda aurea* 110. fejezetén alapul. Ez a hasonló történeteknek egy népes csoportjával abba a visio-körbe csap át, a melynek az a jellemző vonása, hogy benne a másvilágra került bűnöst az ördögök megütlegelik, védőszentje, vagy a Boldogságos Szűz pedig a további súlyosabb bántalmak és a végső elkárhozás elől megótmazzák. Érdekes, hogy az Érdy-codex elbeszélésében is megvan az a bizarr vonás, mely a gyanítható legrégibb forrást, a Barontus látomását jellemzi, t. i. hogy Sz. Péter apostol

itt is a kulcsával riasztja el a szegény bűnöstől az őt vádoló ördögöket.

6. Összehasonlító irodalomtörténeti szempontból az eddieknél sokkal érdekesebb a Nádor-codex 312—342. lapjain (Toldy id. kiadásában a XLI—XLV. lev.) meglévő *Visio Philiberti* v. *Fulberti*. Róla röviden már megemlékezett Akadémiánkban néhány évvel ezelőtt Szilády Áron, de mivel e tárgyról szóló érdemes dolgozata még nem jelent meg, kénytelen vagyok e fontos középkori tárgyra vonatkozó saját, az övétől független kutatásaim eredményéről röviden beszámolni. A *Visio Philiberti*, vagy szokottabb czimén a *Lélek és a Test vitája* (*Disputatio v. Conflictus Corporis et Animae*), a Nádor-codexben egy másik, a középkorban szintén nagyon elterjedt latin versezetnek a próza-fordításával van egybe szerkesztve. Ez a versezet a *Visio Philiberti* több kéziratában szintén annak kíséretében jelenik meg már latinul is, de rendesen követi azt (így az *Edélestand du Méril* kiadásában, *Poésies populaires latines ant. au XII. siècle*, Paris, 1843, 229. l.), holott a Nádor-codexben megelőzi. Ugyanígy a Clemens Blume kiadásában megjelenő *Pia Dictamina* VI. sorozata 265. l. említett gráci kéziratban (*Analecta hymnica medii aevi* XXXIII. Leipzig, 1899), valamint abban a drezdaiban, melyet néhány évvel ezelőtt magam vetettem egybe magyar szövegünkkel. Ennek latin eredetije kissé eltérő lehetett mindazoktól, a melyek mind a két költemény eddigi kiadásában, sőt az említett, még kiadatlan drezdai kéziratban is olvashatók. Az eltérés azonban mindössze egy-két sorra vonatkozik. Maga a *Visio* előadása a magyarban is akként folyik, a mint annak menete az összes kiadott és ismert kiadatlan változatok elég nagy számából helyreállítható. A XII. század óta nagyon megrongálódott szöveg e helyreállításában a magyar fordítás is némi segítségünkre lehet itt-ott, a mennyiben egy-két helynek kétes olvasását a magyar szöveg dönti el legalább olyanformán, hogy ennek alapján annyi megállapítható, mi volt a magyar fordító latin eredetijében.

7. A középkor későbbi századainak már kialakultabb túlvilági látomásai főkép a Sz. Patrick purgatoriumát szeretik színterüknek választani. Ennek igen tág irodalmi körébe vezet bennünket a *Példák könyvének* 13—14. lapján lévő kis elbeszélés „egy fráterről, ki gyakorta mevet (vagyis nevet) vala“, s ezért a csekély bűnéért keservesen megbűnhődött a másvilágon. A közvetetlen forrás ugyan itt a Discipulus (Herolt János német dómés a XV. század első felében). De az ő *Promptuarium exemplorum* című nagy gyűjteménye (R. 15) majdnem szóról-szóra a Sz. Patrick tisztítóhelyéről szóló hosszabb elbeszélés függelékéből (XXIII. fej.) veszi át e példát. A szöveg két változatát közli Mall Ede a *Romanische Forschungen* VI. köt. 194. s k. lapján.

8. Elérkeztünk végre a középkor túlvilági látomásainak e sorában ahhoz, a mely összes elődeit magasan túlszárnyalja művészi értékére nézve, s mikor a többiben elszórtan jelentkező motívumok átgondolt csoportosításával és kielevezett fokozásával valamennyit mintegy összefoglalja, egyúttal annyiban is kiváló figyelmet érdemel, a mennyiben gyaníthatólag nagy hatással volt Dante hasonló tárgyú költeményére. Valóban, a Divina Commedia költőjének csak a lángelme ihletével kellett az ókor ilyenféle termékeihez a középkor e legnagyobb szabású visiójának elemeit hozzáadnia, s összetételük arányait a maga főséges képzeletével nagyobb szabású méretekre átvinnie, hogy mindebbe még a saját egyénisége dús tartalmát beléöntve, megalkossa azt a páratlan remeket, a melynek embrióját megtekinthetjük *Tundal látomásában*. E visiónak a középkori latin irodalomban való nagy elterjedését már az is eléggé bizonyítja, hogy Wagner Albrechtől újabban kritikai pontossággal kiadott szövege 54 kéziratban alapszik. (*Visio Tnugdali*. Lateinisch u. altddeutsch. Herausgegeben von Albrecht Wagner. Erlangen, A. Deichert 1882.) A könyvnyomtatás feltalálását kevéssel követő időben (1475 táján) pedig már több hely- és évnélküli nyomtatványban is forgalomban volt, 1496-ban aztán Jacobus de Clusa Tractatus de apparitionibus cz. munkája (Köln) is gondoskodott a terjesztéséről. A XIII. század óta minden nevezetesebb középkori világhírnévű encyklopaedia- vagy történetíró (így Albericus Trium Fontium, Beauvaisi Vincze, Erfurti Henrik és Corner) megemlékezik róla vagy kivonatolva közli a tartalmát is munkájában. (Legrégibb említéseinek egyike a XII. századból való *Annales Pragenses* 1149-hez szóló rövid feljegyzése: *Tungdalis visionem vidit*. Mon. Germ. Hist. Scriptores III, 120.) Latin forrásból csakhamar eljutott aztán a legtöbb nyugateurópai nyelvbe is, és részint prózai, részint verses (köztük egy latin is), részben önálló, részben más összefüggésbe szőtt előadásban gyönyörködtette és borzongatta századokon át német, hollandi, angol, svéd, izlandi, spanyol, katalán, provençei, franczia és olasz nyelvű olvasóit.

A látomás szerzőjéről, illetve Tundal (v. helyesebben Tnugdál) elbeszélésének feljegyzőjeiről, valami Márk nevű barátát mondja magát, ki azt egy apáczakolostor főnöknője kértére írta meg, a mint szerényen mentegetődik, esetlen tollal és fogyatékos latinsággal. De ez a szerénykedés legfőleg az előszó csakugyan kissé nehézkes előadásával szemben állhat meg, mert az elbeszélés menete eléggé folyékony, élénk, színes és nem is éppen rossz latinságú, ha középkori mértékkel ítéljük meg. A kolostor helyét és az apátnő nevét, a kinek számára a mű készült, a latin eredetinek egy még a XII. század végéről való német verses feljegyzéséből, az Alber-félebből tudjuk meg, melyet Wagner szintén

kiadott a latin eredeti kíséretében, annak egy latin verses és egy alnémet, szintén versekben (1160 táján) írt származékával együtt. Wagner fejtegetései alapján valószínű, hogy az a Gisella nevű apátnő, kit az Alber-féle német verseszet bevezetése említ, s a ki a regensburgi apácza kolostor élén állott, csakugyan azonos a latin eredetinek előszavában csupán G. betűvel jelzett főnöknővel. A tudós kiadó elfogadható következtetései szerint a latin eredeti az 1150 és 1160 közötti évtizedből való lehet, de semmiesetre sem régibb 1148-nál, mert ebbe az évbe teszi Marcus a lovag látomását. A kéziratok ugyan és így a belőlük származó előadások is többnyire 1149-et mondanak, de ez, mint Wagner kimutatja, egy az elbeszélésből magából könnyen helyreigazítható chronologiai tévedés.

A magyar töredék a huszonhat fejezetre tagolt elbeszélésnek csupán egy, a 10-ik fejezetét mondja el a Sándor-codex 37—39. lapján (Nyelvemléktár II. 236. s k. 1). E fejezet czíme a latinban: *De pena sub habitu et ordine religionis fornicantium vel quacunque conditione immoderate se coinquantium*. Ezt az alábbi megjegyzéssel egybeszerkeszti a Sándor-codex átdolgozója: *Ista est enim* (scil. poena) *monachorum, canonicorum, sanctimonialium ceterorumque ecclesiasticorum ordinum, qui sive per tonsuram sive per habitum deo mentiri noscuntur*, midőn a következő czímet adja az egész látomás talán legborzalmasabb bizarrságú fejezetének: „Barátoknak, kananokoknak, apáczáknak és egyéb egyházi emböröknek, kik csak fejök megnyíretésével és ruha viselésökkel esmértetnek istennek hazudni; kik ő testöket meg nem tartóztatták tisztátalan dolgoktól; kik ondok bujassággal magokat förtöztették, elyen ként szenvednek pokolban“. (Mai helyesírás szerint, valamint az alábbi idézet is.) Az elbeszélés után pedig a fordítónak ez a megjegyzése olvasható, mely röviden összegezi az egész látomás tartalmát és megjelöli a forrását is: „Ez írást én találtam egy könyvben, Uronk születése után ezörszáz negyvenkilencz esztendőben mikort irnának, Hiberniában volt egy Tundalus nevű embör, kiben istennek semmi jó nem volt. Ez hertelen megbetegöle és ördögöknek látásától igön megijede. De az ő angyala melléje álla és ötet megbátorétá, hogy ne félne, és véle elhívá és megmondá neki, hogy jól eszében vennéje, az miket látna, mert esmég az testben volna térendő. És mikor megmutatta volna néki minemő kénjok volna az gylkosoknak, az hamis hitőknek, az kevélyőknek, az fősvényőknek, oszton úgy mutatá meg minemő kénjok volna az testi bönnel élő egyházi emböröknek, stb.“

A fordító elég híven követi az eredetit, csak egy helyütt botlik, mikor az *aculeos* szót, alighanem az eredetinek másolati hibája vagy téves olvasása következtében, *oculus*-nak nézte s így

szömök-kel fordítja, a minek az illető hely összefüggésében semmi értelme sincsen. A Nyelvtörténeti Szótár persze ezt a helyet is felsorolja a *szēm* szó 1. jelentése alatt, a mit aligha tenne, ha e szavak latin eredetije a szerkesztők előtt lett volna. (V. ö. még a *horog* szót is, a hol e hely még hozzá önkényesen meg is van változtatva.) Ismét egy példája annak, mennyire megbízhatatlan nyelvemlékeink legnagyobb részének olvasása és értelmezése, különösen pedig szótári czélokra való felhasználása mindaddig, a míg az illető szöveg latin eredetije azt meg nem világosítja.

De a Sándor-codex töredékének jellemző záradékából még egy ennél érdekesebb, legalább irodalomtörténeti szempontból becsesebb következtetést is vonhatunk le. Legalább is valószínű a megjegyzésből, hogy a kiválasztott fejezet fordítója előtt az egész Visio Tnugdali teljes szövege lehetett. Tartalmának az az összegezése ugyanis, mely e fejezetet követi, bár csak velős rövidséggel, de az egész elbeszélés minden lényegesebb részét felölelőleg mondja el a látomásnak előzményeivel együtt annak főbb részeit és záradékát, a túlvilágon járt léleknek testébe visszatérését is. Kétségtelen tehát, hogy hazánkba is elég korán eljutott a Sz. Patrick purgatoriumával együtt ennek a másik legnépszerűbb középkori vísiónak a híre is. Amannak tudvalevőleg a Zsigmond korába érő hagyomány szerint Tar Lőrincz volt a legnevezetesebb magyar látogatója, de az ő nyomain járva más magyar zarándokok is látták az épületes borzalmaikat. Emennek meg legalább egy nevezetes töredékét őrizte meg számunkra az a XVI. század első negyedéből, mindenestre a mohácsi vész előtti időből való kézirat, melynek a kis Sándor-codex valaha a befejező része volt. Benne sajátságos véletlen folytán a korábbi középkor latin költészetének egy nevezetesebb emléke, Hrotsuitha Dulcitus, közel szomszédja lett a Tundal látomásából kiszemelt fejezetnek. Érdekes tanújele mind a kettő annak, hogy többnyire apácák és laikusok számára dolgozó kolostori irodalmunk a középkor egyetemes irodalmának az értékesebb, vagy legalább a színesebb és regényesebb részéből is ültetett át egy-egy maradandóbb becsű terméket. Köztük nem egy olyat is, a mely általánosabb műveltség- és művészettörténeti szempontból is tanulságos körutazásra szolgálhat alkalmul és kiindulópontul. Így ez a látomás is, melylyel a hasonlóké jellemzőbb sorának méltó betetőzéseképen kissé behatóbban foglalkoztunk, mivel belőle nemcsak a Dante hatalmas költeményéhez, hanem a pisai Campo Santo falfestményeihez is átnyúlnak az eszmeszálak.

Thúry József „Magyar-török összehasonlító szótára“.

(*Gombocz Zoltán* 1. t. május 6-án felolvasott jelentése.)

Néhai THÚRY JÓZSEF özvegye megboldogult tagtársunk keleti kéziratgyűjteményével együtt kéziratot „Magyar-török összehasonlító szótárát“ is felajánlotta az Akadémiának megvételre. Az I. osztály engem bizott meg azzal a feladattal, hogy a kéziratot átvizsgálva, értékéről véleményt mondjak.

A terjedelmes kézirat két részre oszlik; első fele, 758 sűrűn teleirt oldal, a Bevezetésen és a magyar-török összehasonlító hang- és alaktanon kívül az *a—h*-ig terjedő szavak eredetének fejtegetését foglalja magában; ez a rész teljesen ki van dolgozva. A kézirat másik fele, a mely az *i—z*-ig terjedő szavak eredetével foglalkozik, inkább csak anyaggyűjtemény. Az első részt THÚRY, a Bevezetés datuma szerint, 1889. október havában fejezte be.

THÚRY JÓZSEF „Magyar-török szótáráról“ Akadémiánk nem első ízben mond véleményt. A szerző már ezelőtt 16 esztendővel, 1890-ben beküldötte kéziratát (illetőleg a kézirat említett első, kidolgozott részét) kiadás végett, s a bírálattal megbízott BUDENZ JÓZSEF terjedelmes s tanulságos jelentését, a mely érdemes arra, hogy egész terjedelmében ideiktassuk, 1891-ben a novemberi ülésen mutatta be:

Thúry József „Magyar-török összehasonlító szótára“-ból mutatványul adta be az Akadémiához az I. részt, az *a—h*-ig való czikkeket és bevezetésül magyar-török hangtant és szóképzést.

Thúry úr azon alapnézetből indul ki, hogy a magyar nyelv egyenes rokona a török nyelvnek, vagyis hogy a magyar nyelv szinte egyik török nyelv vagy dialectus. Úgy jár el munkájában, mintha egyéb altájiság, melyhez a magyaroknak valami eredeti közössége volna, nem is léteznék: jelesen az ugor nyelvek rokonságát teljesen ignorálja, — s az előtte sem ismeretlen magyar-ugor szöveggyezéseket, melyeket a törökségben nem lehet megtalálni, egyszerűen idegen elemeknek magyarázza, melyet a magyar nép vándorlásai közben föl-szedett és bekebelezett, csak úgy, mint holmi perzsa elemeket, vagy a német, latin, olasz, oláh stb. nyelvekből való szokat (IX. lap). Neki minden magyar-török szöveggyezés az egyenes és eredeti rokonsághoz való adat, különön vett török elemeket a magyar nyelvben általában

nem ismer el (tán csak a *csalma*-t, melyet csak a török hódoltság korában bejutottnak mond, s talán majd az *iker*-t is, ha rákerül a sor).

Mi ugristák ennek ellenében azt tartjuk, hogy a magyar nyelv alapjában az ugor nyelvek csoportjához tartozó nyelv — már csak annál fogva is, mert nem tudjuk elképzelni, hogy az (t. i. a magyar), ha ugyancsak török eredetű, azaz megállapodott török alakú szókinccsel és alakrendszerrel bíró nyelv volt, hogy tudott volna ebből (t. i. specialis törökségből) annyit elhányni s helyébe idegent (bár altájit) fölszedni az ugarságból. Nem lehet eredeti török nyelv, a mely pl. *bir*, *iki*, *üç*-t tudott elfeledni, mely a *köz*, *baş*, *tiş* helyett *szem*, *fej*, *fog*-at mond, melyben *kit*- és *bar*- nem közönséges igék, stb. stb. Igen jól tudjuk e mellett, hogy van magyar-török közösség is, részint specialis, csak e két nyelvben található szóegyezés, részint olyan, melyben a törökön kívül még más altáji nyelv is részes, pl. akár az ugor nyelvek. És pedig az egyezések egyik része világosan mutatja a kölcsönvétel jellemét, sok alaki tekintetben (a törökségen belül végbement változás, a melytől a magyar különben idegenkedik vagy pedig jelentésére nézve, kulturai műszó-féleségénél fogva). Másik része meg nem csak magyar és török szóegyezés, hanem pl. ugor is, s ezekre nézve még nem egyszer próbált momentumok mutatják magát a közvetlen egybetartozást is. Így pl. az *al*- „dormire“ helyesen egyeztethető a török *udu*, *uyu*-val, mert megvan az abszolút alaki egyezés lehetősége; de ugarságban is van *udo*-, *ode*- és *ol*-. *ul*-, a törökben, bár lehetne abszolút *l*-es alak, de tényleg *n* *n* *c*s (csak még *uzu*- van), de van az oszt.-vog.-ban az ugarság egy részében, a hol egyéb szó is a magyarral egyezőleg *l*-et mutat más ugor nyelvek *d*-je ellenében; így a m. *kel*-, t. *käl*-, „venire“ de nem „surgere“, mint a vog. oszt. *kil*-, *kual*; *öl*-interficere t. *öl*-mori (csak *öldür*- caus. = interficere), föltéve, hogy helyesen van egybevetve m. *gyalog* a t. *jadak*-, *jajak*-val, az ebből következtetendő „ire“ ige megvan a szamojéd *jada*-ban s így itt is (nem tekintve az ugor *jalga* „láb“ szót) voltaképen altáji eredetű igével van dolgunk. Ilyeneket tekintve állapodott meg abbéli nézetünk és felfogásunk, hogy a mi csak van, különben alaposan állítható magyar-török szóegyezés, az egy a) kölcsönvételen alapuló, b) ősrakonságon, t. i. nem közvetlen és egyenes magyar-török rokonviszonyt föltüntető csoportbeli eredetű, hanem az altáji csoportok hajdani egyezéséből folyó.

Hogy Thúry úr e felfogásban, melyet ő jól ismerhetett (NyK. X.) sehoggy sem tudott osztozni, annak oka, hogy praeoccupált véleménynyel fog a nyelvészeti munkához: a magyar nép nem z e t i s é g e a legrégibb historiai források tanúsága szerint török lévén, úgy véli, hogy a magyar nyelvnek is szükségképen török eredetűnek kell lenni — s ezt okvetetlen meg is kell hogy bizonyíthassa. Ez a hite pedig arra viszi, hogy világosan szóló tényeket ignorál, s nem veszi ki a tanúságot, melyet részrehajlatlan, elfogulatlan megfontolás azokból meríthetne. Tudja pl., hogy *hall*-, „audire“ ellenében van az ugor nyelvekben *küle*- (*kol*-, *kul*-) kész ige „audire“ jelentéssel, mégis ennél jobbnak tartja a török *kulak* (*kuljak*) szót, mely pedig „auris“ jelentésű, az ige *isűt* lévén. Eszre sem akarja venni, hogy ennek esetleges „hallás“ értelme (pl. *xulqazır*, süket) nem egyéb tropikus használatnál, mely az eredeti „fül“ jelentésen semmit sem változtathat. Meg nem tudja becsülni, hogy mit ér a magyar *fél* (*fele*) mellett a készen megállapodott ugor *pele* névszó és a török *böl*-, „osztani“ ige, melynek a török nyelvek mégsem használják valamely származékát a „fél, oldal“ fogalomra. A nyelvhasználatban pedig többet ér a kész szóegyezés, a melyhez nem kell okoskodás — mint a bár lehetséges, és akár tetszetős fejtegető (etymologizáló) egyeztetés.

Egyébiránt nem tekintve Thúry úr nyomozásának fent jelzett hiányos félszegségét és irányának elfogult célzatosságát, mégis el kell ismernem, hogy sok tanulságot szolgáltatthat, különösen a mellett, hogy szorgalmas kutatás a török nyelvek szókinszében, az adatok pontos följegyzése és megvilágítása, s általában magyarázó fejtegetéseinek ügyes intézése a munkának ajánló sajátságai, mely azt a nyelvész olvasó előtt érdekessé is tehetik. De pozitív becsé is van, bár ez kívül áll a szerző célzatán: bővebben, mintsem eddig, ismerjük belőle a magyar-török kölcsönvétel anyagát — meg másrésről segítséget vagy adalékot nyújt az altáji ősrakonságnak a magyar és török nyelvek részéről való nyomozásához. Ennél fogva ajánlom is a munkát, minden fogyatkozása mellett, kiadásra — ha szerző meg nem változtatja vagy módosítja is alapnézetét — azon szempontból, hogy legyen alkalmá az úgynevezett török-magyar íránynak a maga nézetét rendszeresen kifejezni és előadni, s ez által ismételt megvitatásra módot nyújtani.

Mégis óhajtom, hogy szerző a maga munkájára szigorú bírálatot alkalmazzon, jelesen arra ügyelve, hogy a jelentések való lényegét találja el s az esetleges fordításokat ne vegye mindjárt igazi alapjelentéseknek, a melyre a hasonlítást állapítja (v. ö. a fent idézett *hall* és *kulak* hasonlítást; más példa a székely *arté* derék, pompás pl. vendégség = török *artik* tkp. a több (jobb, többet erő) egyik dalban így fordítva „derék, kitűnő, szép, többet erő“, pedig a constructio pl. *adamdan artik katındardan artik*, mutatja, hogy csak comparativusi értelme van; a székely *arté* pedig jóformán = *némét artig*, mely nemcsak „jó viseletű, udvarias“, hanem azt is teszi, „csinos, jeles, módos, takaros“. A magyar *ad* igének sem lehet az *adogál* miatt „igérni“ jelentést tulajdonítani, mert ez következik a frequ. képzés conativ alkalmazásából (geben wollen). A magyar *aldi* „segg, alfel“ sem tartható valami régi magyar szónak, hanem inkább csak tréfás népies képzésnek.

A beosztásban a „Hangtani fejezet“, úgy a mint van, nem tartható meg. Tétéleinek bizonyítására nem veszi számba a hangok helyzetét, mely alatt és néha miatt esetleg változás történik. Célja már a magyar hangtant úgy mutatni be, mint a mely egészen törökös volna. Közöséges hangváltozások (pl. *r-l* csere), melyek akárhol fordulhatnak elő (rokon és nem rokon nyelvekben), nem tesznek török-magyar specialitást. Aztán esetleges hang-elejtésekből, melyeknek külön okuk van, összerántásokból nem lehet általános szabályt csinálni (pl. *kerbe: kert, tesvér: testvér, hetfen, tör. dos: dost, m. baracz: barackk*). Voltaképen egészen fölösleges az ilyen magyar hangtan, mert úgvis a hangalakok eltérése megengedhető mértékét a hasonlításban — az analog esetek összeállításával s általános hangtörténeti tapasztalat alapján óvatosan meg kell állapítani. Amúgy is történik efféle a Szótár egyes czikkeiben. Ezen magyar-török hangtan helyett kívánatosb volna a török dialectusok átnézhető, külön jellemzése, a melyre aztán hivatkozni lehetne. Hogy a magyar hangtant a török nyelvekébe beiktassuk, annak csak úgy volna helye, ha egyzersmind hangtani kritériumok alapján lehetne a magyar nyelvnek a török nyelvek (dial.) közt a maga helyét kijelölni.

Végre még egy megjegyzés az adatok közlése módjára. Helyeslem, hogy jelesen a török szók eredete (melyik dialectusból való) pontosan meg van jelölve, sőt szükség szerint használati példával illusztrálva. De a török nyelvek voltaképen dialectusok lévén, gyakran merőben identikus szóalakok ismétlődnek, pl. *apa* alatt: *kojb. aba vater, k. kirg. aba, tel. aba, szag. aba, sór aba, szoj. aba*; ezt ám rövi-

debben is lehet közölni; pl. a m. *ad* ige jelentéseit teljes alapossággal 3—4 sorban lehet elmondani, természetesen codex-idézetek alkalmazása és semmi különöst nem közlő példák nélkül. A török adatokban is fordul elő ily fölösleg, pl. *csikkan* alatt a *čikar*-hoz való példa az orenburgi Lukács-fordításból. Az ilyen szükségtelen terjengés kerülendő, kivált a közismeretes szóknál, melyek úgysis több dialectusból való fölhozás által kellően illusztrálva vannak.

Külső körülmények s más irányú tanulmányai megakadályozták THÚRY-t abban, hogy a kívánt módosításokat megtegye. Kézirata ma is abban az alakban van, mint ezelőtt majdnem húsz esztendővel; csak egy későbbi bejegyzést találtam, a mely arra mutatna, hogy az időközben megjelent kutatásokat is figyelembe vette.

Húsz esztendő minden tudomány életében nagy idő, hát még az olyan fiatal, fejlődése kezdetén álló tudományében, mint a magyar szófajtés. Nem csoda tehát, ha azoknak az egyeztetéseknek nagyobbik fele, a melyeket THÚRY JÓZSEF az általa vallott magyar-török rokonság bizonyítására összeállított, nem állja meg a mai kritika tűzpróbáját.

Igen sok esetben a magyar nyelvtörténet ismerete elégséges s nem kell magyarázatért a török nyelvekhez folyamodnunk. VÁMBÉRY a NyK. 8: 181. lapján a magy. *tökéletes* szót az ujj. *tökel*, kún *tügel*, csag. *tökel* „vollkommen“ szavakkal veti össze. Elfogadja ezt az egybevetést BUDENZ (NyK. 10: 90) és THÚRY is, pedig nyilvánvaló, hogy a régi magyar *tékélleni*, *tökélleni* „facere, perficere“ éppen olyan -*kél* gyakorító képzős származéka a *tesz* igének, mint a *járkál*, *bujkál*, *irkál*, *nézkél*, a *jár*, *buj*, *ír*, *néz* igéknek, s a *tökéletes* jelentésfejlődése ugyanaz, mint pl. a lat. *perfectus*-é a *perficere* igéből.

A nyelvtörténet adatai mondanak ellent az *orcza*, *útkoz*, *keres*, *érez*, *tündér*, *cserben hagy*, *irány*, *kérődzik*, *kocsi* stb. szavak török eredetének is.

Ki kell rekesztenünk továbbá a magyar-török rokonság bizonyítékai közül a jövevényszavakat, a melyek már mai hazájában kerültek a magyarság nyelvébe. A szláv jövevényszavakat: *akol*, *bodacs*, *irha*, *butor*, *déd*, *dolog*, *gomolya*, *görbe*, *kancza*, *kánya*, *köböl*, *rozs*, *takács*, *gomba*, *zuvat* stb. stb.; a németeket: *csődör*, *harcz* stb.; a latinokat: *arté* stb.

Az anyag e megrostálása után azonban még mindig marad több száz olyan eset, a midőn a magyar szónak csakugyan van köze a vele egybevetett török szócsoporthoz. THÚRY, elméletéhez híven, mindezen eseteket a magyar-török rokonság bizonyítékainak tartja. „A török-magyar nyelvegység korából fennmaradt és még kimutatható szavak összességét tekinti e Szótár — írja a Bev. 8. lapján — eredeti magyar szókinsnek, melyhez . . . a magyar nép történetének folyamában különböző idegen elemek

járultak érintkezés és beolvadás útján, még Ázsiában az ugor és perzsa népektől, Európában a szláv, német, latin, olasz, oláh stb. nyelvekből.

Kétségtelen evvel szemben, hogy azok a helyes vagy mai tudásunk mellett helyeselhető török-magyar szóegyeztetések, a melyek THÜRY szerint a rokonságot bizonyítják, legalább is négy, ill. öt külön csoportba tartoznak, s legnagyobb részük *jövevényszó* a már történeti időkbe eső török-magyar érintkezések és beolvadások korából.

Az első, a legfiatalabb réteg a hódoltság-korabeli oszmán-török jövevényszavak rétege. Nagyobbrészt nem is közvetlenül, hanem a délszláv nyelvek közvetítésével, bolgár-szerb úton kerültek nyelvünkbe, úgy hogy e szavak szorosan véve nem is a török, hanem a szláv jövevényszavak csoportjában volnának tárgyalandók. Ilyen czikkek pl.: *burnót, buzogány, csalma, csanak, csizma, csőrege, domosz, dögöny, kalauz, csuma, dalma, gajdina* stb.

A második réteget, a kún-besenyő jövevényszavakat legnehezebb külön választani egyrészt a hódoltság-korabeli, másrészt a honfoglalás előtti bolgár jövevényszavaktól. Mindemellett hangtani és tárgyi kriteriumok alapján ilyeneknek kell tartanunk egyebek közt a *boza, koboz, árkány* szavakat.

A legrégibb réteg a honfoglalás előtti bolgár jövevényszavak rétege. Ebbe a rétegbe tartozó török-magyar egyezést fejteget a szótár legtöbb czikke: *alma, arat, árpa, árok, báj, balta, bátor, barom, béka, békó* stb. Ezek a czikkek teszik THÜRY szótárának legértékesebb részét. Kevesebb gondot fordít az északi törökségre (a mongolt egészen figyelmen kívül hagyja), de annál jobban ismeri az oszmánit és a csagatájt. Részben saját nyelvtudása, részben a nehezebben hozzáférhető kéziratos szótárak alapján tanulságos példákkal és fejtegetésekkel világítja meg az egyes török szavak jelentését és használata körét. Sok az új egybevetés is, pl. ilyenek a *bégy, berke, beleget, birke, bodacs, boszú, bú, im, int, ívik* stb. Igaz, hogy azóta ezen egyezéseket, a melyek különben szerintem csak részben elfogadhatók, újabb kutatók is észrevették, de a prioritás kétségkívül THÜRY JÓZSEF-é.

A legvégére hagytam az egyezések negyedik csoportját, azokat az egyezéseket, a melyek kölcsönvételtől nem magyarázhatók, s így nem ugyan a szorosabban vett *magyar-török*, hanem igenis a *finn-ugor-török ősrakonságot* bizonyítanak.

A finn-ugor-török rokonság egyike azon feltevéseknek, a melyeket az utolsó félszázad alatt gyakran hangoztattak, szinte kész igazságnak vettek, a nélkül, hogy valaki rendszeres bizonyításokra vállalkozott volna. Hogy csak egy nyilatkozatot idézzek, SZILÁSI MÓRICZ „Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez” című értekezésében még legutóbb is ezt írja: „... az

a meggyőződése, hogy az ural-altáji nyelvcsaládba sorozott nyelvek, ha talán nem is mindannyian, de sokan közülük szoros rokonságba tartoznak össze egymással, például bizonyosan a finn-ugor és a török nyelvek“.

Az egyezések összeállításában természetesen a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel kell eljárunk.

Íme egy példa. A magy. *nyal* igét VÁMBÉRY (NyK. 8: 165) és THÚRY is összevetik a köztörök *jala-* „lecken“ igével. Az első pillanatra a finn-ugor nyelvi alakok alapján (vö. magy. *nyal*, osztj. *ñvl-*, vogul *ñál-*, zürj.-votj. *ñul-*, cser. *nělem*, mordv. *nolams*, finn *nuolla*, lapp *ñuolluot*) feltehető fi.-u. *ñelə-* csakugyan egyezni látszik a köztör. *jala-*val (csuv. *šola-*, jak. *salū-*); de mihelyt figyelembe vesszük, hogy a megfelelő mongol alak *dolo-žu* „lecken“ (vö. *Gombocz*, NyK. 35: 268), s ennél fogva az altáji alapalak *šelə-*, könnyű az egyezés látszatos voltát belátni.

Vannak persze, ha nem nagy számmal is, olyan esetek is, a hol az alapalakok egyezése meglepő. Csak néhány igét idézek példaképen.

1. Magy. *al-szik*, *ál-om*, vogul *ūlam*, *ōlām*, „álom“, osztj. *ālām*, *ōdām*, zürj. *un*, *on*, votj. *um*, *un*, id., mordv. *udoms* alszik, *udomo* „álom“, lapp *oadđet* „aludni“; finn-ugor alapalak: **šdš-* „dormire“ ~ kún, oszm., csag., kirg. *užu-* „schlafen, einschlafen, erstarren, gerinnen“, ujb. *udī-*, szoj. *udu-*, szag., kojb. sor *uzu-* id., jak. *utui* „einschlafen“; török alapalak: **šdš-* „dormire“. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8: 126, BUDENZ, NyK. 10: 76.

2. Magy. *ajang-*, finn *ujo-* „szégyenlős, félénk“ ~ csag. alt. kirg. *ujal-* „sich schämen“, kojb., szag. sor *ujat-* id.; alt., kirg., kojb., tob. csag. *ujat* „scham, schande“.

3. Magy. *csap-*, votj. *ššapki-*, zürj. *ššapki-* tapsol; hajít, dob,? md. *tappams*, finn. *tappaa* „üt, csap“, lapp *ššuppačč* vág (vö. SZINNYEI, Nyelvhas. 152, másképp SETÄLÄ FUF. 2: 237); finn-ugor alapalak **ššap-* ~ ujb., alt., csag., kaz., tar. *čap-* „mit einem schwunge schlagen“, csuv. *šap-* „ütni“; mong. *cab-čä-* „couper, abattre, trancher, faucher“; alapalak: **ššap-*. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8: 135, BUDENZ, NyK. 10: 79; SZINNYEI, Nyelvhas.³ 152.

4. Magy. *em-ik* „saugen“, osztj. *ēmām*, finn *imeä* „szopni“, fi.-u, **ēm(š)-* ~ kaz. bask. *im-*, oszm. csag. *ām-*, csuv. *ēm-*, „szopni“, jak. *āmī* „brust sitze“, alapalak *ēm(š)-*. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8: 141, BUDENZ, NyK. 10: 80, SZINNYEI, Nyelvhas.³ 153.

5. Magy. *hagy*, vogul *χūl-*, osztj. *χvi-*, zürj. *kol-*, votj. *kił-* „marad“, cser. *kođem* „hagy“, mordv. *kādoms*, finn *kadota*

elvész, lapp *guõððet* „relinquere“, finn-ugor alapalak: **kəð'*(*ə*)- „relinquere“ ~ kún, oszm., csag., kirk., alt., szag., kojb. *koi-* „lassen, verlassen, hinlegen, hinstellen“, ujj. *kod-* (KSz. 2 : 251); szag. kojb. *kus-* „ausgiessen, austreuen“, csuv. *χor-*, *χəvar-* „hagyni“, alapalak **kəð-*. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 148, BUDENZ, NyK. 10 : 82, SZINNYEI, Nyelv³ 154.

6. Magy. *kap-*, vogul *χāp-*, votj. *kabi* „megkap, elkap“, mordv. *kappôðams*, finn *kaappaa* „megkap“, alapalak: **kəp-* (? **kəp̃-*) ~ köztör. *kap-* „fassen, anfassen, ergreifen“, mong. *χab* „action de saisir avec avidité“. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 157, BUDENZ, NyK. 10 : 85, SZINNYEI, Nyh.³ 155.

7. Magy. *kel*, vogul *kāl-*, osztják *kil-*; cser. *kela'm*, mordv. *kālms*, lapp *källēt* „gázol“, alapalak: **kəl-* ~ ujj., kún, csag., alt. stb., *kāl-* „kommen, ankommen“, oszm. *gāl-* id., jak. *kāl-* id. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 158 [BUDENZ, NyK. 10 : 120].

8. Magy. *val-*, vol- „esse“, vogul *ālī*, osztj. *uvl-*, zürj. *vel-*, votj. *vjl-*, cser. *ālam*, mordv. *ulems*, finn *olla*, alapalak: **uəl-* „esse“ ~ csag., kaz., bask. *bol-* „lenni“, jak. *buol-*, csuv. *pul-* id.; mong. *bol-* „être, devenir“, alapalak: **bəl-*. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 187, BUDENZ, NyK. 10 : 92, SZINNYEI, Nyh.³ 158.

A finn-ugor és a török nyelveszaládok formális, alaktani és mondattani rokonsága tagadhatatlan; annál feltűnőbb, hogy a szókészletnek milyen kis része egyezik. Mert föltéve, hogy pontosabb utánjárással a ma ismert egyezések számát megtízszerez-zük, számuk még akkor is elenyészően csekély lesz ahhoz képest, a mit a törökség és a mongolság között fölületes vizsgálattal is kimutathatunk.

Van azonban fontosabb érvünk is a török-finnugor ősrokon-ság feltevése ellen.

Semmiféle okunk és jogunk nincsen arra, hogy a finn-ugorság [s velük együtt a magyarság] őshazáját Ázsiában keres-sük. A finn-ugorság ázsiai eredete egyike azoknak a minden alap nélkül való, valószínűleg a biblia hatása alatt keletkezett legen-dáknak, a melynek még annyi jogosultsága sincsen, mint annak a rég lomtárba került feltevésnek, hogy az indogermánság őshazája Ázsiában, pl. a Pamir-fensíkon lett volna.

Ellenben nyomós okaink vannak arra, hogy a finn-ugorság őshazáját is ugyanott keressük, a hova az újabb kutatók az indo-germánság őshazáját is teszik, t. i. Európában, szorosabban véve a nagy orosz síkságon. A finn-ugorság legrégebb iráni jövevény-szavai kétségtelenül még a finn-ugor nyelvközösség korából valók (ilyenek pl. *név*, *méz*, *száz*, *méh*); mivel pedig hangalakjuk az indogermánságnak úgyn. *satem*-csoportjára vall (vö. magy. *száz*, vog. *sāt*, osztj. *sōt*, zürj. *šo*, votj. *šu*, mordv. *šado*, cser. *šüðö*, finn *sata*, lapp *čuõtte*, alapalak: *šata < ó-ind. *ṣatā-m*, av. *satəm*,

litván *sziŋtas*, óbolg. *szo* — lat. *centum*, gör. *ἑκατόν*, ófelném. *hunt*, indogermán alapalak **kmtó-m*), fel kell tennünk, hogy az őskorban a finn-ugorság területi kapcsolatban volt valamely *satem*-nyelvvel, pl. az ársasággal vagy a thrák-phryg csoporttal (így SETÄLÄ, Journal 17:4:29). Ezzel tehát arra a területre jutotunk, a hova különben a többi, történeti és archaeologiai ok is vezet, t. i. a Volga és az Ural között elterülő végtelen rónaságra. Még inkább az európai őshaza mellett szólna az indogermán-finnugor ősrakonság hypothesis, a melyet legújabbán WIKLUND K. B. (Le monde oriental, I: 43—65, NyK. 37: 1—13) sok elmeállal védett.

Ezzel szemben kétségtelen, hogy a török-mongol őshazát a középázsiai felföldön kell keresnünk s a törökség első hullámai csak időszámításunk első századaiban érhatték el Európát.

Ezt az ellentétet mai ismereteinkkel nem tudjuk eloszlatni, s így egyelőre a finnugor-török ősrakonság problémáját is az okokkal nem támogatható feltevések közé kell sorolnunk.

E kis kitérés után, a melyre különben szintén THÚRY szótára adott alkalmat, véleményemet röviden a következőkben foglalhatom össze: Igaz ugyan, hogy THÚRY szótára mai alakjában közzé nem tehető, mindamellott tagadhatatlanul annyi értékes nyelvény, annyi becses észrevétel és megfigyelés van benne, hogy kíváncsún tartanám, hogy az Akadémia könyvtára, illetőleg kéziratára számára megszerezze. Ezzel Akadémiánk nemcsak kegyeletes kötelességét teljesítené elhunyt tagtársunk iránt, hanem a tudománynak is szolgálatot tenne.

Jelentés az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének 1907 május 27.-étől június 2.-ig Bécsben tartott III. nagygyűléséről.

(Olvasta *Goldziher Ignác* r. t. az 1907. jún. 17-iki összes ülésen.)

Tisztelt Akadémia!

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége (Association internationale des Académies), melynek eszméjéről, céljairól, szervezetről és történetéről már két előző jelentésben¹ volt szerencsénk a t. Akadémiát tájékoztatni, harmadik nagygyűlését f. évi május 27.-étől június hó 2.-ig tartotta. Ez alkalommal az 1905 – 1907 időközre, a *bécsi* cs. Akadémiára volt ruházva a vezető Akadémia (académie directrice) tisztje. A Szövetség szabályzatának megfelelően a bécsi akadémia a nagygyűlést megelőzőleg 1906 május 30.-tól június 2.-áig az akadémiák képviselőinek választmányát előkészítő tárgyalásra hívta volt egybe, hogy a közgyűlés napirendjét megállapítsa és az előterjesztéseket megrostálja. Mindkét alkalommal, a választmány ülésére és az imént tartott nagygyűlésre, a magyar tud. Akadémia az alulirottakat bízta meg hivatalos képviselőül, mely küldetésben az előző két 3—3 éves cyclusban is eljárunk volt (Párisban 1901, Londonban 1904).

I. A harmadik cyclus ismét nevezetes gyarapodását mutatta az Akadémiák nemzetközi Szövetsége eszméjének. Európa és Amerika tudós testületei mellett most legelőször a távol Keletázsia egy tudós társasága sorakozik: a tokiói császári tudományos Akadémia, melynek három képviselője foglalhatott helyet ez alkalommal nyugati kollégái közt. Két kiváló tudósát küldötte hozzánk Japán, *Kikuchi Dairoku* egyetemi tanárt, volt közoktatásügyi ministerét, és *Shigeno* egyetemi tanárt, kit a régi japán történet legkiválóbb ismerőjének tartanak; ez öreg úr mellé, ki mint a régi, az európai befolyást megelőző japán műveltség megszemélyesítője, nem igen járatos a Nyugat nyelveiben, egy fiatal tudós volt „délégué adjoint“ minőségben mint tolmács adva.

¹ *Akad. Értesítő* 1901. évf. 354. l. 1904. évf. 475—483. l.

A Szövetséghez ez idő szerint 21 akadémia tartozik, melyek összesen 70 kiküldöttel voltak képviselve: Amsterdam 2, Berlin 3, Brüsszel 2, Budapest 2, Christiania 1, Göttingen 2, Kopenhagen 3, Lipcse 3, a londoni Royal Society 9, a londoni British Academy 2, Madrid 1, München 4, a párisi Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 1, a párisi Académie des Sciences 4, az Académie des Sciences morales et politiques 4, Sz.-Pétervár 2, Róma 2, Stockholm 2, Tokio 3, Washington 2, kiküldöttel; kikhez a bécsi cs. Akadémia részéről 16 hivatalos delegatus csatlakozott.

A Szövetség élén a vezető akadémia elnökét, *Suess Eduárd* híres geologust láttuk, alelnöke a választmány 1906-iki ülése óta elhalálozott *Hartel* helyében dr. *Böhm-Bawerk*. A Szövetség első közülésén az elnök hatásos szavakkal emlékezett meg azon veszteségekről, melyek a Szövetséget utolsó londoni ülősszaka óta érték. Szaktudományaik nagy halottai: *Jebb*, a nagynevű angol philologus, kinek a British Academy alapításában a legelőkelőbb rész jutott, *Hiss*, a lipcei egyetem nagy anatomusa, ki a Szövetségtől megindított agyvelő-kutatás munkájának élén állt, *Sir Michel Foster*, a Royal Society és a Szövetség londoni ülősszakának elnöke, *Bezold*, a meteorologiai kutatások buzgó előmozdítója, *Hartel*, a hírneves philologus, a bécsi akadémia alelnöke, volt osztrák közoktatásügyi miniszter és *Gelzer* jenai professor, a byzanci történet úttörő kutatója.

Ugyanez alkalommal *Darboux* a Szövetséget egy nagy izléssel kieszelt emléktárgy bemutatásával lepte meg, a párisi Académie des Sciences-tól a Szövetség 1901-iki első nagygyűlésének megörökítésére készített emlékéremmel, melynek egy-egy példányával a szövetkezett akadémiáknak kedveskedik az időkör szerint legelső académie directrice.

II. A Szövetségben képviselt akadémiák kiküldötteik megválasztásában tekintettel vannak a két sectióra, melyben a Szövetség munkálatai lefolynak, a honnan aztán ezeknek eredményei a közülések központosító tárgyalása alá kerülnek. Akadémiánk is kiküldöttjeivel mindkét sectióban képviselve van; az egyik a természettudományok, a másik a szellemtudományok sectiójában foglal helyet.

A *természettudományi sectio* tárgyalásainak anyagáról áll főképen az a megjegyzés, melyet *Darboux* a záró közülésen a Szövetség hatásának jellemzésére tett. A Szövetség alkalmat nyújtott már nem egy eszme megpendítésére, melynek végrehajtását aztán külön szervezetek veszik kezükbe, autonom bizottságok, vagy helyi intézetek, melyeknek sikerét már eleve is a Szövetség tekintélye és erkölcsi támogatása mozdította elő. Konstatáltatott például többek közt, hogy az áldozatkészség, melylyel

a francia kormány és Páris városa a *Marey-intézetet* támogatja, csakis azon kapcsolatnak köszönhető, melyben ez intézet az Akadémiák Szövetségével áll. Az Akadémiák Szövetségéből kiinduló autonóm bizottságok, melyek ily minőségükben teljesen saját lábukon állnak, ennél fogva szívesen intézik működésükről szóló jelentéseiket a Szövetség elé, mely ezentúl már nem gyakorol rájuk irányító vagy ellenőrző befolyást, hanem védelmével mintegy fokozott tekintélyt kölcsönöz nekik, melylyel — tapasztalat szerint — az országos kormányok támogatását előmozdítja. Ily a Szövetségből kiindult, vagy hozzá jelentő autonóm bizottságok és működő testületek ez alkalommal az *agykutatások* bizottsága, melynek élén Hiss halála óta *Waldeyer* berlini tanár áll; a *föld-rengéseket tanulmányozó testület*, melynek központja itt Budapesten van *Kövesligethy Radó* tagtársunk vezetésével; az *egy szélességi kör* magnetikus méréseinek eszközzésére felállított bizottság, melynek munkálatai azonban elnökének, Bezold tanárnak, elhalálózása miatt fennakadást szenvedett.

Azon jelentések közt, melyek e bizottságok működéséről a Szövetség természettudományi sectiója és innen a teljes ülés elé kerültek, minket legközelebből *Sir George H. Darwin*-nak tanulságos jelentése érdekel, melyet az *Association géodésique internationale* működéséről és annak kíváncsiságáról terjesztett elő, hogy e nemzetközi tudományos szervezet is az Akadémiák Szövetségével közvetlen kapcsolatba kerüljön. Részletesen fejtegeti a geodésiai társulat működésének összes mozzanatait, és különösen kiemeli azon haladást, melyet *báró Eötvös Loránd* tanulmányainak eredményei e körben jeleznek; „elle (l'Association go désique) croit que l'appareil de M. le Baron Eötvös peut nous donner précisément les renseignements sur la distribution des masses dans l'intérieur de la terre que désirent tant les géologues.“ „Ainsi l'Association exprime le voeu que le Gouvernement Hongrois veuille favoriser les travaux de M. le Baron Eötvös et spécialement les mesures déjà inuagurées la plaine hongroise.“

E jelentés kapcsolatában a sectio, majd a nagygyűlés óriási lelkesedéssel vett tudomást *Than Károly* azon közléséről, hogy a közoktatásügyi és pénzügyi ministerek kezdeményezésére a magyar királyi kormány báró Eötvös eredményes kutatásai folytatásának lehetővé tételére tetemes anyagi eszközöket rendelt. E közlést a Szövetség nagygyűlésének azon egyhangú határozata kísérte, hogy az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége a magyar kormánynak a tudomány érdekében tanúsított ezen tényéért hálás elismerését juttassa kifejezésre.

A levegő elektromosságának megfigyelésére 1904-ben, Londonban megalakult nemzetközi bizottság jelentése alapján, az

idevágó módszerek fejletlensége miatt, e kérdés tárgyalását ez alkalommal a napirendről levették.

A régebben megindult mozgalmakon kívül újabb törekvések és eszmék is nyilvánultak a Szövetség természettudományi osztályának körében. Jelesül a londoni Royal Society néhány indítványa újabb bizottságok kiküldésére adott alkalmat: a hold egységes nomenclaturájának megállapítására, a nap-vizsgálatok körül működő nemzetközi társasággal való kapcsolat létesítésére; meteorológiai állomások felállítására a földkerekség különböző pontjain. Ez utóbbi indítvány a párisi Académie des Sciences köréből indult ki és azon határozatra vezetett, hogy a Szövetség ily állomások berendezése érdekében az illető országos kormányokkal fog érintkezésbe lépni. Egyelőre 37 pontot jelöltek ki, melyeken ily állomások alkotása kívánatos volna.

III. A *szellemtudományok* sectiójának tárgyai közt minket leginkább az a vállalat érdekel, melynek létesülését anyagi hozzájárulásunkkal elősegítjük, ez idő szerint az egyedüli, melyben részünk van, értjük: az *Iszlám encyklopaediáját*. A Szövetség körében megindított vállalatok sorában ez a legelső és eddig egyedüli is, mely a tervezés és előkészítés stadiumából már tényleg kilépett és melynek szemmel látható eredményének legelső mutatványa már ez alkalommal be volt mutatható. A végrehajtó bizottság elnöke, dr. Goeje, a munkálatok állásáról szóló jelentése kapcsolatában magával hozta a nagyszabásúnak tervezett munka első kész füzetét három, angol, német és francia, nyelven; a második füzet sajtó alatt van. Van szerencsénk ezennel az első füzet egy példányát a tek. Akadémiának átnyújtani. Ez által a bizottság eleget tett a részünkről az évi segély megszavazásához annak idején kapcsolt azon feltételnek, hogy a munka megjelenése öt éven belül kezdetét vegye. A bizottság elnökének jelentéséből azonban másrészt azon tény is világossá válik, hogy a tudós testületek részéről rendelkezésre bocsátott hozzájárulási összegek nem elegendők arra, hogy a munka fennakadás nélküli folytatását sok időre biztosítsák. A kiadó költségvetési kimutatása szerint az évenként szükséges összegből (21,000 márka) még évi 8000 márka hiányzik. A Szövetség, mely e vállalkozását, már látható eredményességénél fogva is, nagy előszere-ttel karolja fel, szívesen fogadta el a bizottság indítványát, hogy lépéseket tegyünk oly irányban, hogy a tudós testületek hozzájárulását azon államok kormányainak segélye egészítse ki, melyeknek mohammedán alattvalóik és gyarmataik vannak. Ezek közül az Iszlám encyklopaediája eddig csak az angol kormány támogatását élvezi az India Office útján, mely tíz éven át évenként 200 angol fontot szán a vállalatnak. Remélhető, hogy a Szövetségnek a többi kormányoknál alkalmas úton megindítandó

eljárása azzal a sikerrel fog járni, hogy a bizottság budgetjében kimutatott évi 8000 márka hiány fedezetet talál és ez Encyclopaedia fennakadás nélküli folytatása biztosítva lesz. Talán ezen kívül nem hiába reméljük, hogy eredményeink láttára sikerül még azon akadémiákat is részvételre bírni, melyek (mint a berlini és a göttingeni) e vállalatunk támogatásától eddig távol maradtak.

Ugyanezen osztályban megpendített egyéb vállalatok, melyekről 1904-iki jelentésünkben behatóan szóltunk, még most is a tervezetés stadiumában vannak. A *Mahābhārata* kritikai kiadásáról Schröder bécsi tanár azt jelenthette csak, hogy nem is tekintve a még nem rendezett anyagi feltételeket, a kutatások folyamán, melyekben a göttingeni akadémia támogatásával *Lüders* fáradozik, még inkább mutatkoznak a munka belső nehézségei és bonyodalmai. A folytatott szövegkutatás ugyanis azon eredményre vezetett, hogy az éposz szövegtypusainak szétágazása India különféle részein sokkal kuszáltabb, semmint az eszme megpendítésének idejében sejtették, úgy hogy még sok ideig kell az anyag egybeszerzésével foglalkozni, mielőtt a kritikai megállapításra csak gondolni is lehetne.

A *Görög okmányok Corpusá*-nak bizottsága arról tehet ugyan jelentést, hogy a vállalat érdekében a bajor akadémia segélyével nagyon fontos elmunkálatok folytatódnak. Dr. Marc-ot a vállalat érdekében az Athos hegyi klostromban őrzött okmányok tanulmányozására, és a mennyiben szükséges, fényképezésére utazási ösztöndíjjal látták el; a bajor akadémia Zographos-bizottsága 1908-ra kitűzött pályakérdésével „A byzancezi okmányügy technikája és története“, ugyancsak a Corpus érdekét óhajtotta szolgálni. Az 1904-ben közzétett Katalógus (I. jelentésünket) is folytatott kutatások révén egyre bővül. Azonban a vállalat anyagi körülményei még nem teszik lehetővé, hogy a bizottság az anyag szerkesztésébe fogjon, illetőleg egy könyvkiadóval e célra szerződést köthessen. Mai helyzetében még arra sincsen kilátása, hogy egyelőre lemondván az okmányok teljes szövegének kiadásáról, a végleg megrostált okmányokból *registákat* tegyen közzé. Nem bírná fedezni a szükséges segéd munkások és a különféle helyeken eszközözendő fényképezések költségeit. Ennek a fontos vállalatnak tehát még a sikeres végrehajtás kedvezőbb időpontjára kell várnia.

Jobb hír érkezett a Szövetség elé a *Corpus medicorum antiquorum* vállalatáról, melyet a berlini és kopenhageni akadémiák terveznek. A vállalat czime mutatja már, hogy a két akadémia az orvostudomány történetére nagyfontosságú forrásmunkát óhajt előállítani, egy Corpusba gyűjtve a görög-római világ orvostudománya irodalmi okmányait a Kr. e. V. századtól (Hippokrates) az ó-kor végéig. E tudományos vállalatot a berlini akadémia mintaszerű módon készítette elő a tőle kiadott értekezések során, melyekben (1905 és 1906) *Diels* két könyvszámba menő nagy

munkában a görög orvostudományi irodalom teljes kézirati anyagát az e tudóstól megszokott akribiával egybeállította. A két akadémia eredeti tervét, mely eleve a görög és római irodalomra terjedt, most azzal korlátozza, hogy Corpusával csakis a görög orvosi irodalomra szorítkozik. E megszorítás azáltal vált lehetővé, hogy a római orvostudományi irodalom gyűjtését és kritikai kiadását a lipesei egyetem vállalta magára, mely a nála ily czélokra kezelt *Puschmann-alapítványt* a Corpus medicorum latin részére, különösen *Celsus* kiadására és fordítására szándékozik felhasználni. A görög Corpus is teljesen biztosítva van; az Akadémiák Szövetségének csak erkölcsi támogatását kéri, minthogy a vállalkozó kiadó feltételül kötötte ki, hogy a munka a Szövetség meghatalmazása alapján és auspiciumai alatt induljon.

A szellemtudományi sectióhoz volt végül utalva a *kézirat-kölcsönzés ügyének* végleges szabályozása. A felszólított államok és tudós testületek közt csakis Egyiptom, Angolország, Franciaország, Spanyolország és Oroszország nem járultak hozzá a tervezett egyezmény szövegéhez. A francia delegatusok, a kormányuk felhatalmazásának hiányában, a jelen tárgyalások alkalmával sem fogadhatták el az előterjesztett Szabályzat 1. cikkének azt a kitételét, hogy a tudósoktól óhajtott kéziratokat és okmányokat diplomatiái közbenjárás kikerülésével *közvetlen úton* küldi meg a kölcsönkérő könyvtárnak. A most végleg megállapított és a hozzájáruló országokra nézve érvényes Szabályzat a kölcsönzés és használat minden apróságaira kiterjed, a fényképek eszközésének módozataira és feltételeire, a kéziratok biztosítására, a vámkezelésre sat. Ezeket most részletesen felemlíteni nem szükséges, minthogy a Szabályzat teljes szövegét a hozzájáruló akadémiákkal amúgy is nemsokára közölni fogják. A Szabályzat magyarázása és alkalmazása körül beállható kétségek, az előforduló kártérítési esetek elbírálása, úgymint egyéb e Szabályzatban előre nem látott eshetőségekben való döntésre a Szövetség egy külön bizottságot hatalmazott fel, melyben leginkább az akadémiai küldöttségek szakértő könyvtárnok és archivarius tagjai foglalnak helyet.

IV. A sectiók és bizottságok ülésein kívül három közös gyűlést tartottunk. Ezek tárgyait a sectiókban hozott határozati javaslatok megerősítésén, illetőleg módosításán kívül, egyrészt az általános szervezettel kapcsolatos kérdések alkották; egy *codificáló bizottságot* küldtek ki, hogy az 1901-ben megállapított alapszabályokon a három cyclus tapasztalatai következtében szükségessé vált pótlásokat és módosításokat az eredeti alapszabály szövegébe beleszerkeszsze. Másrészt közvetlenül idetartoznak oly tudományos ügyek is, melyeket a Szövetség választmánya mint általános természetűeket már eleve, a sectiók megkerülésével, közvetlenül a plenum elő bocsátott.

Ilyen általános érdekű kérdésnek tekintik első sorban *Leibniz összes műveinek* kiadását, melyre a berlini akadémia, a párisi Académie des Sciences és az Académie des Sciences morales et politiques szövetkeztek. E vállalkozás az Akadémiák Szövetségének leginkább kimagasló ténye és tekintettel magukra az e közös munkára szövetkező akadémiákra, legfényesebb tanujele az Associatio azon törekvésének, hogy a tudomány terén a nemzeteket egymástól elválasztó korlátokat lerontsa. E korszakos vállalat előkészítéséről 1904-iki jelentésünkben behatóan szöveltünk. Említettük, hogy a szövetkezett akadémiák azon kezdték munkájukat, hogy Leibniz összes irataiból és leveleiből azaz a kiadandó összes anyagról, mely az utolsó számítás szerint 50 egyenkint 600, 4° lapra terjedő kötetet fog elfoglalni, a különféle országok könyvtárainak és levéltárainak átkutatása alapján, melyre a segéd munkások egy karát szervezték, Catalogue raisonné-t készíttetnek. E kutatások számos kiadatlan munkát hoztak napfényre, a levelezésnek és emlékiratoknak pedig oly bőséget, hogy a Leibniz korának művelődési és tudományos törekvéseinek megismerésére váratlanul sok új anyag kerül a kutatás rendelkezésére; magának Leibniznak tevékenysége a legkülönfélébb tudománysszakok terén, a theológiától az astronomiáig, új világításba kerül.

Nagy érdeklődéssel hallgatták az egyesült akadémiák képviselői azon tanulságos fejtegetéseket, melyeket az előmunkálatok vezetői (a párisiak részéről *Boutroux Emile*, a berliniek részéről a külön e célra megjelent *Lenz Miksa*, a berlini egyetem történelmi seminariumának igazgatója) az előkészítő munkák haladásáról és módszeréről közölhettek. A vállalkozó akadémiák e képviselői bejelenthették ugyanis, hogy a Catalogue raisonné, mely a nagyszabású vállalatnak mintegy alapozásául tekinthető, sok éves serény fáradozás és körültekintő kutatás eredményeül teljesen elkészült, és hogy ennek alapján már most nem sokára hozzá láthatnak Leibniz összes munkái kritikai kiadásához, mely 30—40 évet fog igénybe venni, míg teljesen elkészül. A tanácskozás ez alkalommal csakis a katalógus közzétételének módozatáról folyt. Abban állapodtak meg, hogy provisorius segédeszközzől lévén szó, mely maguknak a munkáknak megjelenésével fölöslegessé válik, nem typographikus úton sokszorosítják, a mi 160,000 frankba kerülne, hanem a szükséghez képest nagyszámú mechanikus másolatot készíttetnek róla, melyeknek egy-egy példánya a nagy közkönyvtáraknak és az érdeklődő tudósoknak hozzáférhető lesz. E katalógus magában 10 kötetre fog terjedni, összesen körülbelül 5000 lapon; sokszorosítása kötetenkint 2500 frankot igényel.

Osztatlan kifejezésre jutott e jelentések kapcsolatában az

Akadémiák azon elismerő meggyőződése, hogy a berliniek és párisiak collegiális szövetkezése és egyetértő együttműködése egy monumentális alkotásra vezetett, mely az Akadémiák Szövetségének hatását a legkézzelérhetőbb módon mutatja be a kortársaknak.

Egyúttal azonban továbbmenő megfontolásokra is vezetett a Leibniz-vállalatról meghallgatott jelentés. *Lindemann Ferdinánd* a müncheni egyetem matematika-tanára, arra irányozta a figyelmet, hogy időszerű volna, a tudomány egyéb nagy úttörői, kiknek munkáit csak hézagos és nagyrészt megbízhatatlan kiadásokban bírjuk, *Opera omnia*-iról kritikai kiadásokkal gondoskodni. Különösen *Euler* irataira utalt, melyeknek hozzáférhető kiadásai a nagy matematikus tudományos élet-munkájáról csak fogyatékos képet nyújtanak. Mint halljuk, az Euler-kiadást első sorban a sz.-péterváriak fogják felkarolni.

Ily elsődrendű tudományos igények tárgyalása mellett a közüléseken megfordultak a Szövetség elé terjesztett egyéb kérdések is. Több sikertelen kísérlet után ez alkalommal a *segédnyelv* kérdése is átlépte a Szövetség küszöbét. Egyelőre az volt a kérdés, hogy az ez ügyben működő bizottság előterjesztése a Szövetség tárgyalásainak napirendjére tétessék-e; csakis e kérdés igenleges eldöntése után mehettünk volna át az indítvány érdemére. Ez ügyről az egyes akadémiák már írásban is közölték volt véleményüket. Magunk az első osztály megokolt jelentése alapján¹ úgy nyilatkoztunk, hogy a segédnyelv ügyét nem tartjuk az Akadémiák Szövetsége tárgyalási anyaga közé felveendő kérdésnek. Az akadémiák többsége éppen ily véleményt nyilvánított. Most szavazásra kerülván a kérdés, 20 szavazó akadémia közül 8 a napirendre tűzés mellett, 12 ellene szavazott; így a világnyelv kérdése ez alkalommal sem juthatott érdemleges tárgyalásra. — Hasonló volt sorsa egy beadványnak, mely egy *algebrai gép* vizsgálatát kívánta a Szövetségtől; 19 szavazó közt 9 a vizsgálás engedélyezése mellett, 10 ellene nyilatkozott.

V. A fentebbiekben, a mennyire ily általános áttekintésben lehetséges, Akadémiánk hivatalos képviselői tájékoztatni óhajtották a t. Akadémiát a tudományos törekvések irányáról, melyet a szövetkezett 21 akadémia képviselői a minap Bécsben folytattak. Mindinkább érezhetővé válik a nemzetközi együttműködés nagy hatása, melynek jeleit *Darboux* a záró ülésen tartott egy beszédben szellemes ékesszólással tüntette fel. Ugyanez képezte tárgyát a legtöbb felszólalásnak is, melyeket a bécsi akadémia elnökétől tiszteletünkre rendezett bankett alkalmával az akadémia és a közoktatásügyi kormány oszlopos férfiai szájából hallhattunk.

¹ L. Akad. Értesítő 1907; 334. l.

Ily tudományos gyülekezéseket, hiszen saját budapesti tapasztalatainkból is jól tudjuk, társadalmi ünnepségek is szokták környezni, melyekkel az idegen országokból egybegyűlő vendégeket megtisztelik. Az Akadémiák Szövetsége bécsi nagygyűlésének is bővében kínálták a megtisztelés ily tanujeleit.

Első helyen kell említenem azon kitüntető fogadtatást, melyre *Ő Felsége* az akadémiák képviselőit f. hó 1-jén este a Burg márványtermébe gyűjtötte.

Már érintettem az akadémia vendéglátását, mely a hivatalos banketten kívül egy sikerült semmeringi kirándulás rendezésében is nyilvánult. — *Gróf Wilczek*, a tudományok és művészetek nagy pártolója, a bécsi akadémia tiszteleti tagja, vendégeiül hívott meg kreuzensteini várkastélyába, melynek híres archaeológiai kincseit szaktudós vezetése mellett szemlélhettük. — *Lanckoronszki* gróf is alkalmat nyújtott a bécsi kastélyába gyűjtött festészeti remekművek megtekintésére.

* * *

Végül az 1910-ben tartandó IV-ik nagygyűlés székhelyéről, vagyis, az 1908—1910-ig terjedő triennium szempontjából, a *vezető akadémia* kijelöléséről kellett intézkedni.

Két meghívó érkezett: az egyik a brüsseli *Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, a másik a római *Reale Accademia dei Lincei* részéről. Az akadémiák képviselői csaknem egyhangúlag az utóbbi meghívás elfogadása mellett nyilatkoztak.

Ennélfogva a Szövetség vezérlő akadémiaja a következő három évre az *Accademia dei Lincei*; az 1910. évi nagygyűlés székhelye *Róma* lesz.

Than Károly

r. tag,

Goldziher Ignác

r. tag.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I. Jelentés a nagyjuttalomról és a Marczibányi-mellékjuttalomról.

A nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom ez évben a nyelvészeti tudományzakot illetvén, a javaslatételre kiküldött bizottság több ülésben szemlét tartott az 1900—1906-ig terjedő évkörben megjelent nyelvtudományi munkákon, a melyek az Akadémiához a kitűzött határidőig beküldettek (Erdélyi Lajostól: 1. Nyelvjárásaink tanulmányozásához. 2. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 3. Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban. 4. Egy érdekes mondattani jelenségről. 5. Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben. 6. A háromszéki nyelvjárások történeti alapon; László Gézától: Valerius Cato költeményei. 14 l.), vagy a melyek megjelenéséről a bizottság tagjainak tudomásuk volt.

A bizottság, figyelmen kívül hagyva az Ügyrend 97. §-a értelmében a formai okokból tekintetbe nem vehető munkákat, az utolsó hét év gazdag tudományos terméséből, az Ügyrendben megjelölt szempontokat szemmel tartva, a következő műveket tartja kiemelendőknek:

1. *Bartal Antal. A magyarországi latinság szótára.* Budapest, 1901. XXX + 722 lap. Gazdag anyaggyűjtemény, a mely hiányai mellett is hasznos előmunkákat a magyarországi latinság szókészletének végleges összegyűjtéséhez.

2. *Lehr Albert. Arany János Toldi estéje, magyarázta —.* Budapest, 1905., 239 l. Fejtegetései Arany szövegéhez fűződnek, s bár szorosabban véve nem tekinthető rendszeres elméleti munkának, mégis rendkívül gazdag tudományos szempontból is értékes jelentéstani és mondattani fejtegetésekben és megjegyzésekben.

3. *Melich János. Szláv jövevényszavaink.* I. kötet. 1. és 2. rész. Budapest, 1903—1905. 181 + 448 lap. A munka első felében a szerző rendszeresen ismerteti a szláv nyelvek legrégibb emlékeit, valamint a Cyrillre és Methodra vonatkozó kutatások mai állását. Ezen emlékek szókészlete alapján azt bizonyítja, hogy a X—XI. századbéli szláv eredetű közmagyar

szavak között a bolgár-szerbek mellett vannak dunántúli szlovén eredetűek is.

A második terjedelmesebb és becsesebb rész a magyar nyelv keresztény terminológiájával s a vele kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik s így tárgyánál fogva önálló egésznek is tekinthető.

E fejtegetések során, a melyek nemcsak nyelvészeti, hanem historiai és művelődéstörténeti szempontból is fontosak, a szerző a következő eredményekre jut: a) A magyar nyelv keresztény terminológiájában is ugyanazt a kettősséget tapasztaljuk, mint a szlávságában: a görög-keleti eredetű kifejezések és keresztnevek mellett (*kereszt, szombat, Dömötör* stb.) túlnyomó többségben vannak a dunántúli latin szertartású szlovénség terminológiájából valók (*apát, apácza, bérnál, pokol; husvét, pünkösöd, pilis; Balázs, Bertalan, Miklós* stb.); b) a keresztény terminológiától elválaszthatatlan latinbetűs írás eredetének kérdésében a szerző, megvizsgálván a X—XI. századi velencei és észak-olasz nyelvjárások hangtanát s emlékeik palaeographiai sajátosságait, Voltól eltérőleg arra az eredményre jut, hogy XI—XII. századi helyesírásunk a hangjelek hangértéke tekintetében fővonásaiban meg egyezik a legrégibb szlovén emlékek helyesírásával, a mely viszont, mint általában a katolikus népek latin kiejtése, a *lingua vulgaris* hangsajátságain alapul.

4. *Munkácsi Bernát. Vogul népköltési gyűjtemény. I—IV.* Eddig a szövegek négy kötete s a jegyzetek első kötete jelent meg, az utolsó kötet 1902-ben, s így e munka az Ügyrend 98. §-a értelmében az 1900—1906. évkörbe is beletartozik.

Fontosságát felesleges bővebben fejtegetnünk. A vogul nyelvre, a mely az osztjakkal együtt első sorban érdekli a magyar nyelvtörténet kutatóját, eddig csak kezdetleges vagy hiányos feljegyzések állottak rendelkezésünkre. Munkácsi gazdag tartalmú gyűjteménye, a mely majdnem az egész vogul nyelvterületre kiterjed s a Reguly-féle vogul szövegek megfejtését is magában foglalja, először juttatott megbízható nyelvanyag birtokába, s bár nem szorosabban vett elméleti munka, közvetve fontos szerepe volt a finn-ugor összehasonlító nyelvészet s a magyar nyelvtörténet újabb fejlődésében.

5. *Pápay József. Osztják népköltési gyűjtemény.* Budapest, 1905. LXXXII + 283 l. Pápay gyűjteménye méltán sorakozik a Munkácsi-féle vogul gyűjtések mellé. Az északi osztják nyelvre Ahlqvist kis terjedelmű s hiányos szógyűjteményén kívül nyelvészeti feldolgozásra anyagunk nem volt. Reguly értékes gyűjtése az Akadémia kéziratárában megfejtetlenül hevert. Pápay, mint a Zichy-féle harmadik ázsiai expeditio nyelvésztagja, egy esztendőt töltött az északi osztjokok földén, nyelvüket

elsajátította, s így sikerült neki az a rendkívül nehéz feladat, a melylyel elődei hiába próbálkoztak meg: a Reguly-féle gazdag s tartalmilag is értékes gyűjtéseket megfejtetni, s a tudomány számára értékesíteni. Saját gyűjtésének közlését, valamint a nyelvanyag feldolgozását a Nyelvtud. Közl.-ben kezdte meg.

6. *Szamota István és Zolnai Gyula. Magyar oklevélszótár.* Budapest, 1902—1906. A szótár anyagának legnagyobb része néhai Szamota Istvántól való, kinek eredeti terve — úgy látszik — az volt, hogy csupán a mohácsi vész előtti oklevelekben előforduló magyar szavakat gyűjtse össze; későbbi gyűjtésében mindamellett gyakran a XVI—XVII. századig is elkalandozott. Szamota halála után a hátrahagyott anyagot az Akadémia megbízásából Zolnai Gyula rendezte s szerkesztette lelkiismeretes gonddal s pontossággal szótárrá. Összefüggő nyelvemlékeink a XIII. század elejéről, a XIV. századból, terjedelmesebbek csak a XV. századtól kezdve vannak. Az Oklevél-szótár az 1055-től kezdve az egyre szaporodó oklevelekből a magyar szavaknak és tulajdonneveknek olyan gazdag sorozatait állítja össze, hogy némileg pótolja az összefüggő nyelvemlékek hiányát. Tévedései és hiányai mellett is nélkülözhetetlen forrásmunka mindenkire nézve, a ki magyar szófejtéssel vagy hangtörténettel foglalkozik.

7. *Szily Kálmán. A magyar nyelvújítás szótára.* Budapest, 1902. 16 + 404 l. Szily Kálmán ez alapvető munkájában úgyszólván minden előmunkát nélkül vállalkozott arra az egy ember erejét szinte meghaladó feladatra, hogy szótárba szedje azokat a szavakat (s a hozzájuk fűződő szólásokat), a melyeket a tágabb értelemben vett nyelvújítás helyesen vagy helytelenül alkotott, a régi nyelvből felelevenített vagy a népnyelvből irodalmivá tett. Mint első kísérlet e téren, nem nyújtja, de nem is nyújthatja a nyelvújítás teljes történetét; nem minden forrását aknázza ki elégségesen; mindamellett termékenyítő hatását eléggé bizonyítja a kisebb-nagyobb értekezéseknek, adatközléseknek egész sora, a melyek az általa tört úton haladva, a nyelvújításnak nem egy részletkérdését tisztázták.

A felsorolt munkák jelességeinek s hiányainak mérlegelése után a bizottság egyértelműleg azt ajánlja az I. osztálynak: méltóztassék az Akadémia nagygyűlése elé azt a javaslatot terjeszteni, hogy:

1. A nagyjutalmat ossza meg *Melich János* I. tag „*Szláv jövevényszavainak*“ című műve közt (különös tekintettel a munka második felére) s *Munkácsi Bernát* I. tag „*Vogul népköltési gyűjtemény*“ című munkája között. Az Akadémia ezzel nemcsak az említett munkákat jutalmazná, hanem méltányolná azt a buzgó s eredményekben gazdag munkásságot is, a melyet a szerzők a magyar szókészlet eredete, a magyar hangtörténet s nyelvtudo-

mányunk története, illetőleg a rokon nyelvek ismertetése s a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány terén kifejtettek.

2. A Marczibányi-mellékjuttalmat pedig ítélje oda, a fentebb kifejtett okokból, *Pápay József „Osztják népköltési gyűjtemény“* című munkájának.

Budapest, 1907 április 20.

Simonyi Zsigmond
r. t.

Ponori Thewreuk Emil
elnök, t. t.

Asbóth Oszkár
l. t.

Gombocz Zoltán
l. t.

* *Petz Gedeon*
l. t.

II. Jelentés a Nádasdy-féle pályázatról.

Alólirottak, mint a Nádasdy-féle pályázat bírálására kiküldött bizottság, f. hó 8-án tartott beható tanácskozás alapján a következő véleményben állapodtunk meg:

Beérkezett: 48 pályamű. E művek három csoportra oszthatók. Selejtes, semmitérő művek szomorú sivatagjain kellett átvergődnünk, a míg az I. csoportba osztott művekre mentünk át. Ide tartoznak: I., II., III., IV., VI., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIII., XIV., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XXI., XXII., XXIII., XXIV., XXVI., XXVII., XXIX., XXX., XXXI., XXXII., XXXIII., XXXIV., XXXV., XXXVII., XXXVIII., XXXIX., XLI., XLII., XLIII., XLIV., XLV. és XLVI., tehát nem kevesebb mint 40 pályamű.

Irodalmi színvonalon álló, mélyebb érdeklődést nem keltő, de azért költői alkotás a XX., XL., XLVII. és XLVIII. számú négy pályamű.

A fennmaradó négy pályamű oly értéket képvisel, hogy a silány termékek nagy tömege mellett valóságos viritó oázst alkotnak, hol az igaz költészet friss levegőjét élveztük: komoly, tehetséges íróemberek művei. Ezek az V., XXV., XXVIII. és XXXVI. számú pályaművek.

Az első csoportról nem érdemes bővebben szólnunk, habár ezek sem egyenlő értékűek. Vannak, kik úgy járnak, mint a XXX. sz. pályamű írója. E mű címe: *A rónán*, 9 versszak. A költő elmereng a rónán. Képzete előtt felbukkan a betyár, de újra ködbe vész. A költői olvasmányok hatása alatt felbuzdult, mondjuk ifjú, vágyat érez. Írni szeretne. Elbeszélésre lévén kitűzve a pályázat: tehát szeretne mesét alkotni, nem bír. Mások merészebbek, hozzányúlhatnak oly tárgyakhoz, melyek remek alkotásokba nyomultak be, a nemzet lelkébe, mint a XIV. sz. Hildegund

írója jár, ki Attila halálát meri lantjára venni és alkot egy képtelen alakot, ki Attilát a saját kardjával öli meg és a berontó hunok előtt felpattan a szegletből, a hol addig térdelt és kijelenti: „Walternek gyilkosa szerelemmel kínált, Megbosszultam férjem: megöltem a királyt“. Arany Mikoltája után merénylet a fenséges jelenet megrázó hatása ellen. Vagy a *Kékkői csoda*, hol a templomrablók után megy Szent Antal szobra, a megrémült rablók visszahordanak minden drágaságot. Arról tudódik ki a csoda, hogy a kőszobor ruhája csurronvíz. Arany Szent László-ja után kísérelte meg szerző e legendát.

Hozzáfognak történeti tárgyakhoz. Jegyzetekkel mutogatják, hogy olvasgattak, hogy tárgyat kapjanak, mint a II. számú *Álmos Etelközben* szerzője, ki 4800 sort és a XVII. számú *A skythák* szerzője, ki 28 éneket zeng össze. Vannak valóban gyerekképzemmel alkotott mesék, mint a X. *Bátor Misi*, XII. *Hunyadi János*, kit a költő Kont István és Mária királyné fiává tesz meg. XII. *Kálmán király*, XLI. *Andorás* (3500 sor).

Ha pedig a modern életből merít tárgyat: a mese erőszakolt, valószerűtlen, mint a XLIV.: *Sehonnai*. Olykor egy-egy futó ábránd, voltakép lyrai érzelemhez keresett, széthulló, ködszerű történet, nem az epikai szemlélet, a régi epika kifejezésével élve: Muzsa sugallatára fölidézett képe az élet küzdelmeinek, hanem csak szétfolyó keret, melyben a fellelkesült író vagy böleselkedik, vagy érzeleg. vagy hazafias kirohanást rendez, mint a XXXVII. sz. *Kürthy ezredes*, melyben a vezérczikkek hangja pattog: a próza és költészet határa összezavarodik s voltakép sem a próza numerusát, sem a vers zengzetét nem is érezzük.

De siessünk a második csoporthoz. Jobb a feledés jótékony fátyolával borítani az első csoport darabjait.

A II. csoportba osztott négy munka már költői műnek mondható, nem ugyan az elbeszélő költészet magas igényeit ki-elégítő alkotásnak.

Ilyen elsősorban a XX. sz. pályamű, melynek címe *Úttalan utakon*“. Jelige: Az igazság jegyében.

Boér Lili szerelmes Boér Zoltán poétába, de apja kicsinyli a poétát (s talán rokont) és Vas Endréhez kényszeríti, a ki kitűnő műveltségű, jóságú és nagyjövőjű ember a vármegyén; boldogok lesznek. De gyermekük születik; akkor az orvosok megállapítják, hogy ha a gólya még egyszer jön, halálmadár kíséretében jön. Ettől fogva Vas Endre megváltozik, léhává, játékoszá, tivornyázóvá lesz.

Az asszony gyönyörűségét találhatná szépen fejlődő fiában, de férje miatt kétségbe esik, elfásul; öngyilkosságra gondol, gyermekéért letesz róla. Egy hajnalban Vas Endre hazatér, —

szóváltás, szemrehányások. Boér Zoltán pedig jogászkodott tovább, küldözgette bokrétaít Lilinek, míg egyszer Vas Endre hirtelen leszámol az árnyékvilággal. Temetés; utána egy ház, mely összeomlik a férj adósságai, váltói és hamis váltói súlya alatt. Most megjelen Boér Zoltán, családós ember már, hívja a fővárosba, hol segítségére lesz. Lili elfogadja, Pestre megy, ott Boérék boldog, tiszta családjától segítettve él munkája után szegényesen, tisztán, boldogan. A munka idvezit; a munka megváltás. — A pályázat egyik értékes darabja, könnyen folyó tartalmas és elegáns beszéd, kellemes jambussorokban. De e sorok legtöbbjéből hiányzik valami: a rím, mely itt, ha akad, jó; ha nem akad, úgy is jó. Rímekbe öltözködve több joggal küzdhetett volna a pályadíjért, így — menyegzői ruhájáról hiányozván a csipke, elégedjék meg tehetsége méltatásával.

XL. *A krasznai körorvos.* Jelige: Anikó. Verses beszély. Rédy Dániel elszegényedett úrfi orvosi tanulmányait komolyan, s teljes odaadással folytatja, bevégi, s egy nyomorult falucskába megy körorvosnak. Itt első szerelme s jegyese tüdővészben meghal. Később újra szerelmes lesz, jegyet is vált Miczivel, de Miczi menyasszony korában találkat ad egy katonatisztnek, Dániel meglesi őket. Párbaj lesz, melyben Dánielt ellenfele meglövi. A mese alkalmas; személyei, a mellékalakok, a gyógyszerész, az esperes, a földesúr és neje, — az uri társaság, s maga Miczi, a ledér, s maga Dániel, a komoly, becsületes tudós, jellemükben eleven-séggel alkotva, — a mese morálja ügyesen elhallgatva és az olvasóra bízva; mind javára iratnak a darabnak.

Csak egy baj van, és ez nagy baj!

Ezt a darabot mintha két ember írta volna. Egyik egy képzett, tehetséges, szép nyelvű, jó verselő poéta, és egy másik, ügyetlen kontárkodó, ki a sorokat hányd-el vesd-el módra vilázza össze és a rímeket ács-szekerczével faragja:

Amaz így beszélteti az öreg esperest:

„Itt száműzöttnek érezzük magunk,
Kiket a sors ilyen helyekre vet;
Másoknál hitványabbak nem vagyunk,
Erdemelnék is méltóbb, jobb helyet,
És egyre várunk, egyre maradunk,
Míg a világ bennünket itt feled . . .
Megcsalt reménynek nincsen jobb szere,
Amice, hát dignetur bibere.

Emez, mikor rá kerül a sor, így fest:

„Ne hadd fiam elveszni őket,
A neveletlen két kis árvát,
Gondjuk viseld, szeressed őket,
Jobban mint eddig. Tőled várják

A kenyerök, csupán tetőled,
 Igérd. Könnyítsd meg a halálát
 Egy könnyelmű öreg embernek . . . .“
 Szeme felelt csak Dánielnek.

A XLVII. *Asszonyforradalom*. Jelige: Figurák. Ritka műfaj: furcsa hősköltemény. Tárgya szerencsésen választva. Dorottya és a Nagyidai cigányok mellé helyezhető. Egy székely község meghallja, hogy szeretett papjukat a püspök máshová rendelte; szövetkeznek, hogy nem engedik. A szövetkezésnek súlyos következményei: házi háborúk, ütögetések, karmolások szilvakékek az arczokon; az asszonyok győznek, megfutatják a bírót, a ki egy jegenyefára menekül előlük. Az új papot utoljára is katonaság helyezi be, a katonaság aztán kibékíti a lázadó amazonokat az új pappal. A cselekmény fejlődésével, az eseményekkel párhuzamos világításul egymásra következnek az általában művésziileg — de néha terjengőleg szemlélhető természeti jelenségek, megfelelők a szereplők kedélyes állapotának: a nyári nap, a szélesönd, vakmeleg, a közelgő vihar, a felhők alak-változtatásai (túlzottan s mégsem eléggé kidomborodva s megmagyarázva); a fergeteg; két kakas harca; szélvész, hajnal stb. Szép, a meddig a humor és komikum tart, de csúffá lesz az egész, mint illetlenségbe, durvaságba és fajtalanságba megy át. — A katonai brachium helyett lehetne más mulatságosabb expedienst találni, sőt be lehetne vonni ezt is — csinján; pórias szólamai-, hasonlatai-, durvaságaira nincs semmi szükség; ezek egy cseppet sem járulnak a komikumhoz. Írja meg jobban, szemérmesebben és rövidebben, jóval rövidebben és szép munkát végez. Így procul este profani!

A XLVIII. *Verses beszély*. Jelige: A birhatót. Csudálatos darab, mely felingerli az olvasót homályosságával, összefüggésnélküliségével, érthetetlenségével, terjengősségével és — tömörségével, rimeinek összezsengésével és összekongásával. Első olvasásra csak annyit tudunk belőle, hogy volt egyszer egy Zoltán, a kiivott az Aranyesigában, azután egy Erzsi, meg egy beteg leány. Második olvasásra világosodik egy kissé, s megállapíthatjuk, hogy volt egyszer egy asszony, hitves és anya, a ki hűtlen lett férjéhez. Férjét odahagyva, összekerül volt szeretőjével, de anyai szeretete (első férjétől lett gyermeke iránt) összeütközik második férje iránt való szeretetével, s ez összeütközés áldozata lesz. Férje ifjan maradt s ő megvénült mellette. Ennyit lehet kivenni gondos hűveléssel a hosszúra nyúlt érzelgős műből, mely, úgy látszik, a darab főalakjának naplója, monologjai. Íróját úgy képzelem mint egy mély érzésű lelket, a ki sohasem olvasott mást, csak Aranyt, de azt mindig; lelke Arany ruháit öltözte fel, csakhogy kifordítva vette magára;

„Eh, a vénülő kor földre nyomó átka,
Sohasem szűnő gond vált nekem is társra.
Mesebeli sárkány, — egyet le is ölte, —
Kiszökökkelő vérrel ezeret hajt törzse.

Mert velők eszembe örömök is jutnak
Emlékek áldott ma az egykori búknak;
Elűzve, követve, drága picziny kőnek
Művészi de setét foglalási lőnek“.

Megható a befejezés

Leküzdtem a részem, s ha le vagyok verve,
Lelkem a bukásban diadalát lelte,
Jutalmam elérem, többre nem is vágyom,
Újra enyim lettél én édes magányom.

E sorokhoz hasonló majdnem minden lapon található. Valakinek meg kellene tisztítani, rendezni: sokat érne tárgyánál fogva is. — Így sajnálattal teszszük félre.

A *harmadik* csoport négy darabja négy oly alkotás, melyért a Nádasdy-pályázatot sikerültnek mondhatjuk. Négy különböző műfaj: egy népmese, egy bibliai eposz, egy Puskin szellemében írt eleven rajz a mai társadalom életéből és egy megkapó lelki rajz, melynek nemes motivuma a hazaszeretet.

Az V. sz. *Levente királyfi*. Jelige: Az a gondolat szomorít. Egy székelv népmesét dolgozott fel, művészi érzékkel és kivitellel. Nyelvében, rímeiben Arany, de nem mint fonáka és utánzója, hanem mint tanítványa Aranynak. Meséje tárgya, és szövege is „Rózsa és Ibolyát“ juttatja eszünkbe. Sőt Levente királyfinak is van egy Csutora Gergelye, mint Toldynak Benczéje. Mint kisebb költői elbeszélés, megkülönböztetést érdemel; de a Nádasdy-díj magasabb járású epikumot illet.

A XXV. sz. *Sámson*. Jelige: Magam vagyok magamnak alkotója. Története közönségesen ismert a bibliából. — A biblia mint csodaerejű embert állítja előnkbe, de olyan embert, a ki anyja méhétől fogva Istennek szenteltetett, a kit megáldott, megerősített az Úr, a ki nagy tetteit az Úr lelkétől indítatva viszi véghez; a ki midőn megszomjúhozik, az Úrhoz kiált, hálákat adva és esedezve, a végső szomjában is Istenhez kiált: „Uram Isten, emlékezzél meg rólam, erősíts meg engemet, csak még ez egyszer, én Istenem“. Ez a (mondjuk úgy) történeti Sámson.

Ezzel szemben az író egy embert állít, a ki erejében hivatkozva, magát teszi a maga Istenévé.

„Ha új Istent választhatnék magamnak,
Imádnám véghetetlen éneket“.
„Inkább leszek puszták sívó vada,
Mint pusza báb Jehova vaskezeiben“.

„Te Isten! Míg szemem nem kapcsolom szemedbe,
Magam vagyok magamnak Istene“.

Manassénak, kitől tanácsot kér, azt mondja:

„Mutasd meg és ne prédikáld az Istent“.
„Húst, vért hiszek, más hit sötét nekem“.

Mikor a filiszteusokat leveré amaz állkapcsával:

„Jehova most nem jött segítségemre,
S bár cserben hagyott
Lettem s vagyok magamnak Istene;
Csak én magamban bizok és hiszek ...

De most nagyot dördül az ég, és Sámsonra gúnyolva azt mondja:

„Nyiladdal elkéstél, hatalmas Ur ...

Szerző maga is érzi, hogy ezt a nagy istentagadást indokolni kellene valahol, valamivel, de mivel erre semmi kilátás, tehát ismétli vagy kell, vagy nem, különféle változatban, hogy elhiggyék neki, a mit állít: „Sámson marad Sámsonnak Istene“.

Holott pedig történt valami, a mi az ellenkezőről meggyőzhette volna Sámson is és a szerzőt is, és minket is. Ott, a hol az a nagy szerep amaz állkapcsának jutott, melyet szerző néminemű euphemismusból *„esett vad bütykös szárcsontjának“* nevez. (Mit cifrázza? Szamár állkapcsának mondjuk ezt három-ezer esztendő óta!) Tehát itt történt valami természetfölötti, maga Sámson sem tagadhatja ezt! Sámsonnak nyíl fűrődik a czombjába, Sámson a nyilat, a mérgezett hegyűt kihúzza a sebből *sajátkezüleg*; ez természetes; azután kiszopja czombja mély sebéből *sajátszájulag*; ez már természetfölötti. Ám próbálja ezt megakármely halandó, megbirja-e tenni magikus erők nélkül, — ha még olyan sovány legény is, mint a minő vastag ifjú volt Izraelnek ez a birája. Aztán bizony ha szerző mindenképpen el nem szánta volna magát Sámsonnak rossz hirbe hozására, nem lett volna szabad feledékenységgel elhallgatni, a mi mindjárt a sebkiszopás után történt: Birák XV. 18—19. — „Aztán megszomjúhozék Sámson felette igen és kiálta az Úrhoz: Te adtad a te szolgálóidnak keze által ezt a nagy diadalmat, most pedig meghalok szomjúval! Akkor meghasította Isten egy zápfoghoz hasonló kösziklát és vizek jövének ki belőle, és ivék és ereje megjőve és megelégede. Annak okáért nevezé ezt a helyet „Isten nevének segítségül hívása forrásának, mely vagy a Lékhí nevű helyben mind e mai napig. — Bizony tűtő vak volt Sámson már ekkor is, ha e képtelenségben (sebkiszopás a tulajdon czombjából és a víz kiszökkenése a kösziklából) nem konstataulta a természetfölöttit.

Apróbb anakronizmusokat, midőn történethelylyé Jeruzsálemet teszi, mely még azután száz év múlva jutott az Izrael birtokába, vagy Sámson vetélytársává állítja Abdont, ki akkor már rég meghalt, nem róhatunk hibáknak: csak azt a kérdést vetjük fel: Lehet-e, szabad-e egy bölcsészeti mű hősétül szerepeltetni Sámson, és olyan szerepben és iránynyal, a melynek a történeti Sámson éppen az ellenkezője?

Bölcselmi költészeti alakká tenni Sámson, midőn a megoldás is természetfölötti nyílt ellenmondás. Jób patriarkát Quinet és Hugó a skepsis képviselőjéül tekinti, de nem Sámson.

Mellékalakja két nő: Miriam, Sámson első szerelme — kit előle Abdon ragad el, megtébolyodik, tébolyában Abdont és Sámson összezavarja. Oféliára emlékeztető jól kivitt alak.

Még inkább Delila, igazi Delila, kinek hűtlensége jól van indokolva.

Kiváló ereje nyilatkozik szerzőnek ott, hol Isten nagyságát, a gyötrődő ember szenvedését, a hivatalos átkozódásokat, a női szépséget, a zsoltárokból és az Énekek énekéből vett képekben és kifejezésekben foglalja össze, de ott már megtántorodik, midőn Sámson pártütésére:

„Zörgetheted fenn érczes boltodat,
Sámson marad Sámsonnak Istene,“

Az angyalok hajnali hymnusa a reformátusok 68. Dicséretével felel: A feltetszett hajnal piros ragyogása“ stb., egész versszakokban. Ez már nagyon a korhűség ellen van.

Nyelve nagyon szép, tömör, kifejezései velősek, élénk színekkel játszva fest. Érti erejét, vissza is él vele, mint egy gazdag világ leánya, a ki minden ékszerét magára rakja, hogy miatta mozdulni sem bír. — A sok ékszer miatt alig vesszük észre a tulajdonost: a cselekvényt. — Keressen szerző méltóbb alakot, azt ékesítse fel, de rimes ékszerekkel: szívesebben látjuk.

Néhány sorát — a minő pedig sok van s mind a britt óriásra emlékeztetnek — ide iktatjuk.

„Minden bokor fegyverben lábra kél“ ...
„Meddő vagy, mint a túlszántott talaj“ ...

Sámson mondja Delilának.
Mikor Delila levágta Sámson haját

„Úgy sirt a vas, míg szántotta fürteit,
Hogy a nő szíve megdöbrent belé
És újra csók — szemet pecsételő,
Testvére Júdás áruló jelének.
Tördelt hangokon
Sírját szaggatja fel bús történetének.“

A megvakított Sámsonnak

„Tündöklő ablakát a sors
Kimondhatatlanul falazta be“, míg a filiszteus
„Dobzódva iszsza a lopott dicsőség
Ingyen borát.“

Határozottan hatalmas nyelv, melyet kár volt egy erőszakosan elrontott mesére tékozolni.

De a hol ez termett, maradt ott még több is.

A XXVIII. *Új emberek*. A realitás kellős közepéből merített tárgy a valónak hű, de nem „égi mása“. Pendy Sándor előkelő ház gyermeke, kire Maróthy Lóra s ennek anyja is szívesen számít; de nem a dzsentrí szokott pályáján indul el: új ember lesz. Mérnöki pályára lép, gyárat alapít, hasznos munkát végez. Bak Józsi, a pap öcsese is új ember lesz. Beáll politikusnak, nagy lábon él, nagy széllal jár, fülig adós, de mutatós. Lóra, ki egyszer rajongott Pendy-ért, mint férfi ideálért, a köznapi embert cserbenbagyja, Bak Józsinak ad kezét, Pendynek kosarat. Boldog lesz-e? Szerző szarkasztikus mosolylyal az olvasóra bizza a többit. Hiszen: nem illuzió-e az egész élet?

Hibátlan, könnyű verselés, szép nyelv, jó rimek, eleven mese, töröl metszett realitás levegője vesz körül.

E sajátság okozta, hogy a bizottság keretében hosszú vita folyt a felett, hogy ne adja-e a koszorút ennek. De a bizottság többsége a pályadíjat egy más műnek ítélte, mely szintén a jelenből vette tárgyát, majdnem aktualis, az aktualitás prózaisága nélkül. E mű a

XXXVI. sz., melynek czime: *Bazsilikom*. Jel.: Hazádnak rendületlenül.

Az egész műnek egyetlen főalakja és egyetlen mellékalakja van. Főalak Véghy, keresztnéve nincs; mellékalakja Erzsók, a dajka.

Vajjon mi érdeklődést kelthet egy verses beszély két ilyen alakkal? És micsoda cselekvény, micsoda mese szövődhetik két ilyen alak mozgásából, kik közül az egyik egy deres szakállú úr, a másik az ő öreg dajkája?

Valóban a mese — nem is dióhéjba szorítva — ennyiből áll: Véghy úr minekutána az apjáról erősen megrongált vagyon maradt rája, ezt szerencsétlenül elgazdálkodta, kimegy Amerikába, s ott egyik bukásból a másikba esve végképpen tönkre jut, egy kétségbeesett utolsó ötletéből megy aranyat ásni; ott nagyon meggazdagszik, kihívja magához Erzsók nénit, a ki ki is megy hozzá, egy cserép bazsilikomot visz neki ajándékba.

A bazsilikom illata felkelti lelkében az alvó honszerelmet, s hazamegy.

De mennyi névtelen, jól ismert alak, megszokott vagy új köntösében rajoz e főalak körül! Az olvasó elgondolkodására, sőt elmékedésére anyagot szolgáltató mennyi mély gondolat élénkíti meg az itt rajzolt ismerős eseményeket! Minő biztos kéz van a festésben, tisztaság a színezésben, elegancia a kifejezésekben, változékonyság a fordulatokban, nyugalom a humorban!

Az I-ső énekben Véghy urat úton találjuk. Hova igyekszik, azt majd a II-ik ének mondja meg. Itt megismerkedünk Véghy úrral és családjával, de mindkettőből csak annyit s nem többet, sem kevesebbet, mint a mennyi elég arra nézve, hogy inkább megsajnáljuk, mint megszeressük. Olyan ember, a minő legtöbb van és olyan család, a minő igen sok van. — Mindezt nem a költő mondja el, nem is alakjával beszélteti el, — ügyesen szuggerálja az olvasót, hogy lesse el gondolatait ennek az úrnak.

Csak negyven év, mi nyomja vállát,
De már dér lepte meg szakállát
S nyílt homlokán árnyék borong . . .
Minek örülne?
Kiket szerettem mind elhagytak,
A kik szerettek mind meghaltak,
Magam maradtam, mint a hegy,
Melynek nincs bokra, fája,
Csak szakadékjá, gödre, árka,
S a mely felé madár se megy.

Azután :

Halvány, bús alkony jár eszében,
A ki nevetni nem tudott,
Mosolygott legfeljebb, — ha éppen
Egy kis fiú hozzá futott,
Milyen mosoly volt! tán sirásnak
Jobban beillett, — vagy tán másnak . . .
Csak épp mosolynak volt hideg;
Fény volt, mely reszket, s nincs melegje
S a nőt ő anyjának nevezte!

Apját, azt nagyrítkán ha látta,
Ott elnökölt, ott más tiszt várta;
Bizottság nem volt nélküle!
Egyessel közjó úgy elbánik,
A sok dologból ki se látszik
(Mondjuk rá, s rim is) . . . a füle.

Igaz, hogy közbe kártya játszik stb.,
Aztán vadászat, zene, bor,
Aztán mandátumot keres.

Végre az apát három választás tönkretette, s hogy meghaljon, haza siet. — Azután a gyász, azután váltók, számlák, panasz, gyanú, vád, mely sebet vág irgalmatlanul. — És a nő

Gyászolva férjét tiszta gyászszal,
Nem jajjal! . . . Önfeláldozással.
Virágot szórt rá, nem sarat.

Végby ekkor 20 éves volt

Árván maradt, elhagyatva,
A jussa két friss sírból áll.

A fiú felment a fővárosba, költ és mulat, míg végre gyámja hazahívja s nem volt rózsás a kép, a mit otthon látott. A terhelt vagyon eladva, hogy csak a kastély és parkja maradt meg és megy a vármegyére. Ott az ázsiai állapotok búsítják, reformálni kezd, e miatt pár év múlva a választáskor ki is buktatják. Hazamegy, újabb örökségén birtokot vesz és okszerű gazda lesz, de ebbe is (édes humorral rajzolt körülmények miatt) belebukik. De még mindig volt hite.

S hitét hogy veszté,
Elmondja más ének:

II-ik ének: Temetni jött. Temetik a leányt

Azt az egyetlent, ki érté,
Ki hitét még soh'se sérté,
Ez a szép, csöndes, bús halott.

Nem beszéltek ők sokszor együtt
S vágyakról nem volt szó soha.

De Véghyt e csapás leveri. Nincs többé senki, a ki érezen vele.

Körültekint a társaságban, Nincs egy igaz, egy jó barátja. Csak az a szótlan, szép halott . . . Most érzi magát igazán egyedül. Most van joga gyűlölni embert s mindent, mi körülötte van. A szertartás után kisurran, hazatérve elhatározza, hogy kiszáll az Újvilágba.

Ezt a szándékát erősen indokolva látjuk vagyoni ziláltságában, elhagyatottságában s mizantropiájában, s ráadásul még sorra veszi: Mit is hagy itt? Egy szép országot, a melyben dudva s gaz terem; hol a szegény magyar jussát törvény védi, de hasztalan; egy társaságot, mely napot lop és henyél, s dzsentrit, a mely úr *halálig*; a mágnást, ki Bécsben tart pazar lakást; a népet, mely jogokért kiabálva öklét mutogatja; stb. stb.

Elád tehát mindent,

„csak egy sarkot tart magának
Emlékül könynek, meg virágnak,
Az ős családi sírhelyet“.

A kriptá kulcsát odaadja a vén dajkának. Elbúcsúzik tőle. Megy Fiuméba.

Ez a második ének, festésben, érzésben, gondolatban sehol sem lankadva — sőt emelkedve.

III-ik Ének. Fiume, Carpathia, kivándorlók. Minden úgy alakítva, hogy sem a költő, sem a főalak nem beszél; maga az olvasó látszik beszélni, gondolkodni, érezni.

IV. Amerikában. Tíz év elszállott. Mister Végi — h-ját és ypsilonját nevéből kivette — üzletbe és munkába vág, egyikből a másikba bukik, végre északra megy az aranyásókkal, s tégláégetésbe kap (melyhez legkevesébbé értett), felgazdagszik s Erzsók nénit — elég pénzt küldve néki — magához hívja. Erzsók néni megy is. Egy cserép bazsilikomot visz ajándékba. Végi úr azonban, szombaton temérdek dolga lévén, ügyet sem vet az ajándékra, sőt Erzsók néniire is alig, — szabadul tőle holnapra: vasárnapra hagyván az ömlengést és kibeszélést, a mi Erzsók néninek látszólag megfájdítja a szívét. Végi úr késő este tér haza, fáradtan lefekszik. A bazsilikom illata áthatja érzékeit s egész éjjel rég elhagyott, meggyűlölt s feledett hazája mozgó képei váltogatják egymást álmodó lelkében. A sík puszták, a ménesek, a Tisza partja, hullámzó dombok. Nyugtalankodik, kél, fekszik, ismét kél s megpillantja a bazsilikomot. A hazai virág hazai földben életre kelti fásult lelke honszerelmét, s reggelre kelve, e szókkal köszönti vendégét:

Erzsók néni!
Haza megyünk.
Megértém, mit tanít virága:
Hazádnak rendületlenül.

A tárgy, mint látni, egy cseppet sem új! Ötven vagy ötvenhat esztendő óta — s kivált az utóbbi hat év alatt — vezér- és tárczaczikkokban új meg új alakban mondhatni elcsépelt, de végleg soha el nem csépelhető téma. Egyéb pályázatoknál (Farkas—Raskó—Bulyovszky) nem egy mélyen érző lélek nyilatkozott meg óda, szatíra és tanköltemény alakjában s nem egy ezek közül méltán érdemelt volna koszorút. Dis aliter visum. E művek között korra és értékre legmagasabban áll a Jókaié: Vándoroljatok ki. Mondhatni, a Bazsilikom Jókai művének — nem másolata, nem is árnyéka vagy visszhangja, hanem — iker-testvére. A cselekvénynek ugyanazon motívuma: „a sértett önértet és ki nem elégített ambíció“, ugyanolyan viszontagságok, amott tréfás, itt mély humorral rajzolva, s ugyanaz a megtérés, amott egy tragikum, itt egy kis virágcserep hatása alatt. — A morál a kettőnél ugyanaz: mindkettőt hazahajtja valami, hazaszeretet. Csakhogy a táblabíró hazamegy, mert odaát mégis csak nekivaló

világ van; Végi pedig hazamegy, mert noha az a világ éppen neki vált, — de mégsem neki való. Hazádnak rendületlenül.

Tiszta, mély érzés, emberszerető humor, énekről-énekekre emelkedő hangulat, a mélabús ősz, a gyászoló park, a temetés, a maga pusztulása, embergyűlölete, a töprengés: miért megy, mit hagy itt; a fumei sokadalom, a hullámvész; az amerikai üzletek, oly ismerős dolgok mind, és mégis oly újak e műben előadva, a szeplőtlenül hibátlan előadás, a sorok, rímek tisztasága, összecsendülése, a fordulatok, az ellentétek meglepő szépsége . . . .

A Bazilikomot nemcsak mint arányleg legjobbat, de mint feltétlenül értékes művet, a Nádasy-díjjal jutalmazandónak ítéljük.

Budapest, 1907 ápr. 20.

Hegedüs István.

Baksay Sándor.

III. Bizottsági jelentés az 1904—5. évi Sztrokay-jutalomról.

Az Akadémia II. osztályának 1906. november 15-iki ülése megbizta az alulírottakat, hogy azokról a munkákról, melyek az 1907-ben esedékes Sztrokay-jutalomért versenyezhetnek, bíráló jelentést és ennek alapján arról, hogy melyiket illesse meg a jutalom, indokolt javaslatot tegyenek (Akad. Értesítő 1906. decz.).

A LXVI. Nagygyűlésnek határozata szerint a Sztrokay-jutalomra pályázik minden, a jog- és államtudományi szakot képviselő munka, akár bejelentetett, akár nem, mely 1904 vagy 1905-ben megjelent és megítéltetik a jutalom a legkötönyebbnek, a mennyiben önálló becsesl bír és az Akadémia tagjainak róla tudomásuk van (Akad. Ért. márczius és április).

A Sztrokay-jutalomnál figyelembe veendő munkák ennél fogva ugyanazok, melyek, nagyobb körben, az 1906. évi Nagy-jutalomnak is képezték bírálati anyagát. Minthogy pedig az 1906. évi Nagyjutalom bíráló bizottságában az alulírottak is működtek és e bizottság javaslata egyhangúlag kelt, tehát a mi hozzájárulásunkkal is jött létre, következik, hogy a Sztrokay-jutalomnak ugyanazon, csak szűkebb versenykörébe eső munkákról általában és közülük azokról, melyek kitüntető megemlékezésre érdemesek, nem mondhatunk mást, mint a mit az 1906. évi Nagyjutalomról szóló jelentésükben már előadtunk. Utalva tehát ezen jelentésre, ezúttal szorítkozunk azoknak a munkáknak részletes bírálatára, melyek pályázatra jelentkeztek, azután pedig indokolt javaslat-tételre abban a kérdésben, hogy a Sztrokay-jutalom a versenyre jogosult munkák közül melyiknek ítéltessek meg.

A főtitkári hivatalnak kimutatása szerint a kitűzött záros határidő alatt (1906 szeptember 30.) pályázatra beküldött munkák ezek:

1. „A magyarság fejlődése az utolsó 200 év alatt“, írta Dr. Ajtay József. Budapest, 1905. Singer és Wolfner könyvkereskedése. 8-adrét. 64 lap.

2. Sági János és Vajda Adolf: Telekkönyvi mintatár. I. köt.: A magyarázó szöveg. II. köt.: A végzések, a telekkönyvek, a névjegyzék, a részletlajstrom és a szőlőváltási táblás előterjesztés stb. Második kiadás. Javította és bővítette Sági János. Budapest, 1904. (I. köt.: 592 l., II. köt.: 27 melléklet.)

1. Dr. Ajtay Józsefnek munkája élénk tollal, sok lendülettel irt mű. Káprázatos képekben festi meg a magyarság beolvastó erejének hatását és arra a végső következtetésre jut, hogy „a magyar nemzeti politika szédületesen nagyszerű conceptióját maga a Gondviselés rajzolta meg“.

Ajtay azt a népszámot veszi kiindulási alapul, melyet Acsády „Magyarország a pragmatica sanctio korában“ című munkájában az 1720. évre az egykorú adóösszeírásokból kiszámított. Azonban Acsády maga hangsúlyozza ezen összeírások hézagosságát és különféle számítási kulcsok alkalmazásával iparkodik az anyag fogyatékoságát kiegészíteni: a nélkül, hogy a reconstructio valódiságáról meg tudná győzni a figyelmes olvasót. Ajtay pedig azt csalhatatlannak veszi, erre építi minden okoskodását, mely ennél fogva épp oly ingatag, mint maga az alap. Abból a hypothesisből indul ki, hogy 1720—1787-ig, vagyis a József-féle népszámlálásig lefolyt 67 év alatt a természetes népszaporodás 80%-ot tehetett, úgy hogy a bevándorlók számának ezen rövid idő alatt legalább is $3\frac{1}{2}$ millióra kellett rúgni. Úgy a valószínűség, mint a telepítésekre vonatkozó számszerű adatok ellentmondanak ennek, tekintve az akkori viszonyokat, a teljesen lehetetlen és oly ingatag alapból merően csak következtetett nagy népvándorlásnak.

Mint tényt állítja, hogy 1787-től 1850-ig a magyarság 2 680,000-rel, vagyis 115%-kal szaporodott, míg a nemzetiségek szaporodása csak 632,000, vagyis 11·1%. Pedig maga mondja, hogy ez idő alatt a magyar községek száma nem változott jelentékenyen (34·7-ről 37·5-re), és csatlódik, mikor azt hiszi, hogy csak a magyar községek lélekszáma szaporodott nagy arányban, nem is enlítve, hogy 1787 után is több német, rácz és oláh telepítés történt az alvidéken.

Ajtay a magyarság csekély számát a XVIII. század végén és a XIX. század elején különösen Schwartnerrel is próbálja igazolni. Azt mondja, hogy „Schwartner szerint a magyarok száma Magyarországon (Erdély nélkül) felülmúlja úgy a németek, mint az oláhok számát, de már a sokágú szláv törzs, nagyság tekintetében, alig áll mögötte, sőt azt fölül is mulja; bár abból a körülményből, hogy a szláv községek száma (5789) messze

fölülmulja a magyar községeket (3668), nem lehet ennek megfelelően nagy különbségre következtetni.“ Ajtay egyszerűen csak Magyarországot említ (Erdély nélkül), Schwartznernél ellenben az idézet így szól: „Nach einer authentischen Liste, zählte man im Jahre 1787 in Ungarn, Dalmatien, Kroatien, Slavonien, ausser den k. k. FF. Staaten 11,402 Marktflecken und Dörfer, von welchen 3668 von Ungarn, 5789 von Menschen slavischer Herkunft, 921 von Deutschen und 1024 von Walachen bewohnt wurden“. Ez az összehasonlítás természetesen a magyarságra nézve a lehető legkedvezőtlenebb, mert Dalmácia, Horvátország és Szlavónia, a maga sok apró községével, aránytalanul megszorítja a szláv ajkú községek számát. De így is a 3668 magyar község $32\cdot2\%$ -át teszi az összes községeknek, holott Ajtay a magyarság arányát Horvátország és a határörvidék nélkül, de Erdélyvel együtt csupán 29, az egész magyar birodalomban pedig csak 25% -ra becsüli.

Nem vette észre Ajtay az ellenmondást a kétféle adatok közt? Ha azt hiszi, hogy a magyar községek kevésbé voltak népeseek, családok, mert épp a magyar mezővárosok és községek dicsekedtek aránylag nagy népességgel, a mint Schwartznernél is olvashatja, nem sokkal a fentebbi idézete után.

De számadatai idézésében sem elég gondos Ajtay. Így mondja, hogy Maurocordato trónraléptekor a havasalföldi lakosság száma volt 735,000, uralkodása végén már csak 35,000. Idézi Bauernek: Mémoires hist. et géogr. sur la Valachie című munkáját, — de rosszul, mert Bauer szerint a lakosság nem 735,000-ről olvadt 35,000-re — mi képtelenség, — hanem 147,000 családról 35,000 családra!

Még nagyobb pontatlanságot árul el Ajtay a közkézen forgó hivatalos adatok fölhasználásában. Azt mondja, hogy Biharban 1880—1900-ig a magyar többségű járások lakossága $21\frac{1}{2}\%$ -kal, a nemzetiségeké $5\cdot3\%$ -kal növekedett, holott tényleg a magyar többségüké 26% -kal, az oláh többségüké pedig $27\cdot2\%$ -kal nőtt.

A magyarság központi elhelyezkedésének előnyét nem Ajtay fűdözte fel, hangsúlyozták azt előtte és kellő nyomatékkal mások is. De ebből vont következtetései sem állhatnak meg teljesen.

Jogosulatlan az a kicsinylő hang is, melyet Ajtay a nemzetiégi kérdéssel foglalkozó publicistákkal és statisztikusokkal szemben használ; kivált mikor olyanért támadja meg őket, a mit egyáltalán nem mondtak. Tudunkkal egy magyar író sem állította, hogy a magyarság a maga egészében tért vesztett volna a nemzetiségekkel szemben. Hogy publicistáink és statisztikusaink a részleges veszteségek előtt nem hunynak szemet, gáncs őket azért egyáltalán nem érheti.

Ajtay általában könnyen állít és könnyen ítél és olyan dolgokat is mutat be új felfedezés gyanánt, a mit mások rég elmondtak.

2. Sági János munkája első kötetének első része röviden ismerteti a telekkönyvre vonatkozó törvényeket és rendeleteket, második része túlnyomólag mutatványos alakban foglalkozik azzal, hogy miképen kell a telekkönyvi okiratokat és beadványokat megszerkeszteni. A mű második kötete telekkönyvi és vonatkozó iró-mánymintákat szolgáltat. A munka gyakorlati segédkönyv azok részére, kik alapos jogász ismeret és készség híján, ilyenre szorúlnak. Bíró, jogtanár, ügyvéd, közjegyző, egyszerűen tudományosan képzett jogász, kényelmi szempontból használhatja, de reá utalva nincsen és egyedül vele nem boldogul. Azt mondja a szerző (I. köt. 91. l.), hogy „eddig nem ismerünk szakkönyvet, mely azt tűzte ki célul, hogy az okiratok és kérvényeknél a lehető legrövidebb szerkezet honosíttassék meg”. Mintha az okiratoknak és kérvényeknek merőben rövid szerkezete érdemleges és nevezetesen tudományos szempontból érdemleges cél volna. Mintha a konkrét esetekhez képest végtelenül változatos okmányokra és kérvényekre vonatkozólag a szerkezet rövidségét rendszerezíteni, vagy akár csak egyes különleges szabályokba szorítani lehetne: kivételével azoknak a szabályoknak, melyeket a logika a gondolatok minden ágára kiterjedőleg szolgáltat.

Azért kétségbe vonjuk azt is, mit szerző műve egyik vonásképen felemlít: miszerint művének meg lesz az a nemzetgazdasági előnye, hogy a felek és a hatóságok vele sok időt megtakarítanak. A ki iratmintákra szorul, az több időt fogyaszt, mint a ki az okmányokat és beadványokat önerejéből tudja megszerkeszteni és az idő oeconomiájának jobban szolgál az, ki járni tanít, mint a ki manókkal lát el bennünket. Ellenben igaz van a szerzőnek abban, hogy művének fővonása, sőt kizárólagos jellege a telekkönyvi technika. Azonban ismét téved, mikor azt véli, hogy ezen a téren egyedül áll. Azt, hogy milyen is a telekkönyv, értve a nyilvánkönyvet magát és nem az intéstitiót, illusztrálják maguk a törvénszabályok is. Ha pedig, mint szerző mondja, a törvény tanulmányozása lélekölő: e bajon szerző nem segített azzal, hogy telekkönyvi mintát közöl. Azért is a nyomtatásban bemutatott ajánlatok és elismerő levelek közül az illetékesek nem minősítik a művet másnak, mint olyannak, mely egyrészt az alsóbbrendű jogász gyakorlat embereinek, másrészt, tanulmányaik mellett, illustringképen, jogi tanulóknak tehet szolgálatot.

A munkának tudományos értéket tulajdonítani nem lehet és a pályázatra jelentkezett szerzőnek bizonyosan téves nézete volt a Sztrokay-jutalom céljáról.

A bizottság tehát nincs abban a helyzetben, hogy a beküldött pályaműveket jutalomra ajánlhatná.

Ennélfogva nem forog fenn körülmény, mely a jog- és államtudományi szakban 1904. és 1905. évek alatt megjelent munkákról alkotott és az 1906. évi nagyjutalmi bizottság jelentésében kifejezett véleményünket megváltoztatná.

Következésképen, valamint akkor, mikor mint a Nagyjutalom bíráló bizottságának tagjai az 1899—1905-ig megjelent társadalomtudományi munkák közül Andrassy Gyula grófnak „A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai” című művét és Concha Győzőnek „Közigazgatástanát” ítéltük legkitünőbbeknek az önálló tudományos beccsel bíró munkák között: úgy a jelen pályázat során is kell azokat így minősíteniünk.

Indítványozzuk pedig ezúttal, hogy a Sztrokay-jutalom egészében, megosztás nélkül ítéltessek meg Concha Győző említett művének.

Javaslatunk indokai:

Ügyrendünk 153. §-nak *b)* pontja így rendelkezik:

„Ha ugyanazon Nagygyűlésen a Nagyjutalom a jog- és államtudományi szak legjelesebb munkájának íteltetnék, melyet a Sztrokay-jutalom is megilletne: e jutalom azon munkának ítéltetik oda, mely amahoz becsre legközelebb áll.”

Igaz, hogy ennek a rendelkezésnek közvetlen alkalmazása nem foghat helyet abból az okból, mert a Nagyjutalom és a Sztrokay-jutalom ez úttal nem kerülnek egy és ugyanazon Nagygyűlésben elintézésre. Azonban analogikus alkalmazása kényszerítőleg lép eléünk, ha ama külső körülménytől, mint nem érdemlegestől, eltekintünk és Ügyrendünk szellemére figyelünk.

Miért rendeli Ügyrendünk parancsolólag, hogy a Sztrokay-jutalom azt a munkát illesse meg, mely becsre legközelebb áll ahhoz a munkához, mely a Nagyjutalmat kapta? Nyilván azért, mert a két mű a tudományszakot és megjelenésük periodusát szem előtt tartva, érdemileg ugyanegy versenykörbe eső munkák. A versenykör ugyanegy volta képezi közöttük a belső kapcsolatot és alkotja meg az Ügyrend idézett rendelkezésében kifejezett viszonyt principale és accessorium között. A Nagygyűlés ugyanazonossága láthatólag merőben külső kapcsolat, melyet az a gondolat létesített, hogy az érdemileg ugyanegy versenykörbe tartozó munkák ugyanegy Nagygyűlésen is kerülnek elintézés alá. Mert a Nagygyűlés egymaga nem hozhat létre belső kapcsolatot. Akárhány pályázatot intéz el ugyanegy Nagygyűlés, de pusztán e miatt azok semmiféle belső viszonyba nem lépnek egymáshoz.

Javaslatunk alapja tehát az a belső viszony, mely a Nagy-

jutalom és a Sztrokay-jutalom és következetesen Andrassy Gyula gróf és Concha Győző munkái között fenforog.

És inkább szól felfogásunk mellett, mint ellene, az a körülmény, hogy Concha műve még csak nem is lett olyanak minősítve, mely Andrassy gróf művéhez becsre legközelebb áll, hanem olyanak, mely amazzal teljesen egyenrangú.

Nem került el figyelmünket a II. osztálynak 1906 június 18-iki javaslata és a Nagygyűlésnek e javaslat alapján 1906 november 5-ikén kelt határozata (Akad. Értesítő decz.). Ezek Concha „Közigazgatástanát“ a Nagyjutalom megítélésénél mellőzik azzal az indokolással, hogy az része „Politika“ czimű munkájának; ez a munka 1899-ben kapta a Nagyjutalmat. Ügyrendünk 97. §. c) pontja szerint pedig Nagyjutalmat nem nyerhetnek az olyan munkák, melyek — kivéve a Szilágyi-jutalmat — az Akadémia bármely jutalmában részesültek.

A mellőzésnek ez az oka jelenleg fenn nem forog. Mert ha Conchának 1899. évben jutalmazott „Alkotmánytana“ és 1905-ben megjelent „Közigazgatástana“ nem is volnának lényegileg önálló művek, melyeket csakis egy főczim („Politika“) hoz egymással külső kapcsolatba, hanem ha a „Közigazgatástan“ a jutalmazott „Alkotmánytan“-nak csakis folytatása volna: még ebben az esetben is Conchának „Közigazgatástana“ a Sztrokay-jutalomért való versenyből Ügyrendünk 97. §. c) pontja alapján ki nem rekeszthető annálfogva, mert a 97. §. a Nagyjutalomnak sajátlagos föltétele, de nem föltétele a Sztrokay-jutalomnak is.

Az Akadémiának 46 jutalmi alapítványa van és mindegyik jutalom különleges feltételekhez van kötve. Az alapítóknak ezen határozmányaitól eltérnünk nem lehet; és eltérünk, ha az egyik alapítvány föltételeit más alapítványra átvisszszük.

Kunz Jenő l. t.

Vécsey Tamás r. t.

Plósz Sándor t. t.

IV. Bizottsági jelentés a „Pesti Magyar Kereskedelmi Bank“ alapítványából hirdetett pályadíj odaitélése tárgyában.

A „Pesti Magyar Kereskedelmi Bank“ alapítványának kamatai — 2000 koronányi összegben — az idén az 1902—1906. évek folyama alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent, a közgazdasági életre, vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyaló viszonylag legjobb munkának, vagy ily mű nem léteben annak adandók ki, mely a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számot tevő irodalmi termékek ismertetik el.

Az Akadémia nevében a mult évi nagygyűlésen és utána

hirlapilag is felhivatott e pályázatra a jutalom körébe eső munkák szerzőinek figyelme, hogy műveiket a kitűzött határidőig az Akadémia főtítkárához küldjék be. Az alapszabályok szerint azonban nincs kizárva az sem, hogy az a be nem küldött munka, melyről a bírálóknak tudomásuk van, ne pályázhassék. Az alulírt bizottság ezek szerint mindenekelőtt a beküldött műveket volt kénytelen bírálat alá venni, azután pedig szemlét tartott az utolsó öt év folyama alatt megjelent, de be nem küldött közgazdasági és pénzügyi tartalmú művek felett, a mennyiben azok létezéséről minden rendelkezésére álló segédeszköz felhasználása mellett tudomást szerezhetett magának.

A főtítkári hivatal által kitűzött határidő letelte előtt tíz pályamunka érkezett be. Az *első* számú, Kriesfalvi Lukács tollából, sem tartalmánál (jutalomsorsolás a rendes adófizetők és az adóhátralékot az engedélyezett részletekben pontosan fizetők számára), sem alakjánál fogva (14 lapra terjedő füzet) nem tarthat igényt a komolyabb figyelembevételre. — A *második* számú pályamunka, mely azonos a hatodik számúval, erre már érdemes. Címe: „A tengeri kereskedelem“; írta Kemény Ödön, az Adria m. kir. tengerhajózási részvénytársaság titkára. E 143 lapra terjedő mű első része a tengeri kereskedelem fejlődésének történeti vázlatát, a második pedig intézményeinek és műszaki eljárásainak egyszerű ismertetését adja. Abban magasabb szintjű közgazdasági fejtegetések egyáltalán nem foglaltatván, ezen — a maga nemében nálunk első — munkát dicséretes szorgalommal összeállított, lényegében magángazdasági dolgozatnak kell tekinteni, mint ilyen tehát a pályázat körén kívül esik. — A *harmadik* szám alatt Hegedűs Lorántnak két rendbeli munkálata érkezett be. Az egyik a szerzőnek három különböző időben megjelent tanulmányát tartalmazza a kivándorlásról. Ezek közül azonban a legjelentékenyebb (A magyarok kivándorlása Amerikába), mint a „Budapesti Szemle“ különlenyomata, 1899-ben kerülván könyvpiaçra, a pályázati időszakot megelőzte. A másik hasontárgyú két tanulmány (A székelyek kivándorlása Romániába, 1902. 105 lap; A dunántúli kivándorlás és a szlavoniai magyarság, 1905. 104 lap) ez időszak alatt szintén mint különlenyomat látott napvilágot. A szerzőnek abbéli fáradozása, melylyel a kivándorlás nagy horderejű kérdését a helyszínén, a hova az irányul, igen behatóan tanulmányozta, kétségkívül elismerést érdemel. Igen becses, részben új anyagot gyűjtött össze s adatai a szóban forgó kérdést több oldalról élesebben megvilágítani alkalmasok. Szorgalmánál nem kisebb odaadó buzgalma sem, melylyel tárgyát megragadta. Azonban anyagának feldolgozása, meglevő tudományos készsége daczára, ahhoz méltónak nem mondható, komolyságának nem megfelelő. A helyenkénti tárczaczikkszerű könnyed-

ségre való törekvés a közönség egy részének tetszhetik, de itt helytelenül van alkalmazva. Azonfelül a különczkedés hajhászata igen mellékes tényeket és körülményeket helyez előtérbe, minél fogva az olvasónak nyújtandó tiszta kép kialakulása igen gyakran lehetetlenné válik. Ennek folytán a bizottság ezen két tanulmányt a pályázatnál figyelembe veendőnek nem találta. — A *harmadik* szám alatt még egy munkát érkezett be ugyanazon szerzőtől. Ennek címe: „Adórendszerünk betegségei“ (Egyenes adók); terjedelme 177 lap. E munkát czimlapja azonban világosan megmondja, hogy azt a szerző a magyar gyáriparosok országos szövetsége ügyvivő igazgatóságának megbízásából írta. Sok becses adat és gondolat foglaltatik ugyan benne, melyekről azonban nem tudhatni, hogy mennyiben sajátjai a szerzőnek; irálya is (habár a helyenkivüli szellemesség erőltetésével itt is találkozhatni) jobb, mint az előbb említett két tanulmányé. Mindennek daczára a bizottság e dolgozatot sem véli kitüntethetőnek, mert az ily megbízásból készült munkálatok szerzőjének a megbízók nem ritkán egyoldalú felfogását kell szemei előtt tartani, ennél fogva azzal a teljes szabadsággal és részrehajlatlansággal nem dicsekedhetik, melyre még a gyakorlati irányú, de valóban tudományos alapon álló közgazdasági irodalom terén is nagy súlyt kell fektetni.

Ugyanez okból tartja mellőzendőnek a bizottság dr. Pap Dávidnak „A magyar vámterület“-ről írt terjedelmes (443 nagy 8-r. lap) és behatóbb tanulmányok alapján, de az országos magyar kereskedelmi egyesület megbízásából írt munkáját. Ebbeli elhatározására még az a körülmény is befolyással volt, hogy olyan tárggyal foglalkozik, mely közgazdasági nagy hordereje mellett napjainkban oly politikai jelentőséggel bír, hogy az arra vonatkozó irodalmi termékek akadémiai pályadíjjal való kitüntetése minden előzetes óvás daczára azt a hitet terjeszthetné el a közönség körében, hogy az Akadémia a vámterület kérdésének egy vagy más irányban való eldöntése mellett állást foglalt.

Az *ötödik* számú pályamű szerzője Krollop Hugó, a ki egy „Mezőgazdasági kereskedelemtan“-t írt meg és azt a földművelési miniszterium támogatásával adta ki. Ez utobbi körülmény nem egyjelentőségű a megbízatással. Nem is ez okból, hanem azért ajánlja a bizottság ennek is mellőzését, mivel a tagadhatlanul hasznos és szintén úttörő munka nem közgazdasági, hanem tisztán magángazdasági tartalommal bír.

A maga nemében hasonlóképp úttörő dr. Szilágyi Gyula műegyetemi magántanárnak terjedelmes munkája: „A szeszgyártás üzemének ellenőrzése“-ről. A belföldi és, miután német nyelven is megjelent, a külföldi szaklapok és előkelő szaktekintélyek nagy elismerés meleg hangján nyilatkoztak róla. Azonban nem közgazdasági, hanem határozottan alkalmazott technikai tartalmá-

nál fogva a jelen pályázatnál tekintetbe nem vehető. — A *nyolczadik* pályamű Kondor Alfrédnek „A vámkapcsolat és szakítás Svédország és Norvégia között” cím alatt megjelent érdekes gazdaságtörténeti beható tanulmánya. De annak tanulságai — a szerző várákózáásával ellenkezőleg — az egészen különböző viszonyok folytán egyáltalán nem értékesíthetők hazánk javára, e munkának tehát ennek szempontjából gyakorlati fontosságot, a mi most első sorban jön figyelembe, nem tulajdoníthatunk. — A *kilenczedik* pályamű czíme: „A pénzügyek adói és illetékei, elméleti és gyakorlati kézikönyv, részvénytársaságok és szövetkezetek részére”. Szerzője Schmidt Imre, a privygei takarékpénztár könyvvivője, voltaképp nem is közgazdasági, hanem oly művet akart írni, mely arra való, hogy a jelzett közterhek kirovásának ellenőrzése szempontjából a pénzügyi tisztviselőknek útmutatóul szolgáljon. — A *tizedik* számú pályamű nem ilyen természetű, hanem a „Népesedés”-ről írt közgazdasági tanulmány. Szerzője, dr. Balás Károly, kassai kir. jogakadémiai tanár, a címlapra is rányomatta ezt, s elméleti és gyakorlati szempontból a nemzetgazdaságtan egyik legnagyobb és legfontosabb problémáját tényleg behatóan és terjedelmesen (541 lapon) tárgyalja. Tudományos készségét tagadni nem lehet, de bizonyos, hogy az inkább széleskörű, mint mély. Előnyét képezik az összefoglalás, a rendszeresítés, a világos felfogás és előadás képessége, továbbá a gyakorlati érzék s a meleg emberi és nemzeti érzés. Hátrányai ellenben irányának terjengése, a mélység hiányára valló folytonos, gyakran csaknem tűrhetetlen ismétlés, mely nélkül művének előnytelen nagy terjedelmét felényire lehetett volna összeszorítani. Következtetéseinek bátor volta magában nem lenne hiba, de a szerzőt példátlan szertelenségekre, majdnem szörnyűségekre ragadta. Ha e műnek a jelzett kisebb arányoldalai nem válnának is ártalmára, minden figyelemreméltó előnyei daczára sem lehetne azt a huszonkettedik fejezetben foglalt, tudományosnak bemutatott, de tarthatatlan végső következtetései miatt akadémiai pályadíjjal kitüntetni.

A beküldött pályamunkák közül ilyformán a kitűzött czélra egyik sem mutatkozván alkalmasnak, a bíráló bizottság a tudomására jutott aránylag nagyszámú idetartozó más irodalmi termékek körében kereste az okvetlen jutalmazandó munkát. — A mi közgazdasági irodalmunk az utóbbi időben örvendetesen fejlődött. Ez alatt nem azt értjük, hogy absolut becsű munkák nagyobb számmal jelentek volna meg, de az bátran megállapítható, hogy évtizedről-évtizedre mind többen akadnak, a kik kisebb-nagyobb tudományos készséggel és gyakorlati érzéssel komolyan művelik a szakot, és a figyelmet igen megérdemlő dolgozatokkal jelennek meg a könyvpiaczon. Ezen jelesebb munkák egyik része

azonban olyan, mely valamely akadémiai díjat már nyert, másik része kizárólag vagy igen túlnyomólag gazdaságtörténeti tartalommal bír, azok harmadik része pedig napirenden levő oly közgazdasági kérdésekkel foglalkozik, melyekből az actualis pártpolitikai célzatokat elválasztani lehetetlen. Mindezen munkák félretétele után is maradtak azonban bizonyos számmal oly jelentősebb dolgozatok, melyek érdemességét a bizottságnak figyelmesen kellett mérlegelnie. Az összes tudomásunkra jutott ily művek felett ekkép lelkiismeretes szemlét tartván, arra a következtetésre jutottunk, hogy azok közt valamennyi felett úgyszólván egy fejjel kiemelkedő, azokat mind meglepően túlszárnyaló egy sincs. Így tehát sem absolut becsü, sem a többiek mellett viszonylag szembeötlően kimagasló művet nem tudunk ajánlani. Azonban van két olyan munka, melyek úgy tárgyük általános fontosságánál, valamint azok egyetemes, illetve széleskörű felfogásánál, tudományosságuknál, alaposságuknál és körültekintő mérésükletöknél fogva kiválóknak mondhatók. — Nevezetes azonban, hogy előnyeik és hátrányaik jórészt ellentétesek. Az egyiknél a tudományos alapozásban rejlő előnyt a gyakorlati következtetések hiányossága, a másiknál pedig a gyakorlati eljárás helyes megjelölésében álló érdemet a tagadhatatlan tudományos készült-ség daczára jelentkező fogyatékos alapozás csökkenti.

Az első munkát Thirring Gusztáv akadémiai levelező tag és a fővárosi statisztikai hivatal főnöke írta „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság“ czim alatt 1904-ben 366 nagy 8-r. lap terjedelemmel. A mű első része a nemzetünk szervezetét majdnem elvérzéssel fenyegető kivándorlást minden oldalról oly alapos és célirányos módszerrel világítja meg főkép statisztikailag, melynek már csak alkalmazása is lehetetlen volt volna szaktudományi készultség nélkül. A mű megírásáig rendelkezésre állott egész rengeteg anyagot felhasználta, abba áttekinthető rendet hozott, világos, tiszta képét adja a kivándorlás folyamatainak és veszélyeit plasztikusan domborítja ki. Ugyanigy tünteti fel a külföldön élő magyarság állapotát is úgy, a mint az néhány évvel ezelőtt létezett. Természetes azonban, hogy a helyzet mind a két tekintetben az utolsó évek alatt különösen nagy mérvet öltött kivándorlás folytán e pillanatig nagy változáson ment keresztül. A mű becseéből ez azonban nem von le semmit, mert kitünő módszere megmaradt az annyira kíváncsatos újabb és újabb felvételek számára. E jeles dolgozatnak mindazonáltal nem kis hátránya, hogy a jó diagnosis mellett a therapiára nem fektet kellő súlyt, mert a miket e részben mond, azok nagyon hézagosak. Ez irányban csak az ismételve tartott kivándorlási congressusok eredményeire utal, melyeket azonban nem dolgozott fel és nem vett behatóbb

bírálat alá. A mű így meglehetősen egyoldalú lett, annak az egész pályadíjat tehát nem lehet odaitélni.

A másik szintén jeles munkát Bernát István akadémiai levelező tag, a magyar gazdaszövetség igazgatója és országgyűlési képviselő írta „A magyar földbirtok tehermentesítése” cím alatt 206 lapon 1905-ben. A magyar földbirtok súlyos adósságai lehető csökkentésének problémájával igen tüzetesen foglalkozik és e részben konkrét javaslatokat is tesz. A szerző a külföldi államokban a földbirtok terheinek könnyítésére irányuló mozgalmak és törekvések méltatása során tudományos készségének kétségtelen jeleit adja. Néha azonban szerepéből, mely ezen kérdésnek a legteljesebb tárgyilagossággal való elemzését követeli, mintha kiesnék, és akkor is, mikor a dolog érdemét helyesen fogja fel és adja elő, itt-ott olyan kifejezéseket használ, melyeket agitatorius tevékenysége közben szokott meg, de a melyek — helytelenül lévén alkalmazva — alaposabb nemzetgazdasági képzettségének megítélésénél zavarólag hatnak. Az ő alapozása ennél fogva nem is tűnik fel olyan kiválónak, mint az, melyre az előbbi munka szerzője fektette túlnyomólag statisztikai dolgozatát. Az azonban következtetéseivel nem elégit ki, míg Bernát István a jogosult kíváncsnak ez irányban megfelel. Helyesen világítja meg a földbirtok eladósodott voltában rejlő nagy baj lényegét, s gyógyításának vagy enyhítésének módjaira nézve oly eljárást ajánl, mely határozottsága mellett, óvatosság, körültekintés, szakképesség dolgában kívánni valót nem hagy fenn. Ezt a munkát tehát az elméleti fejtegetéseknél inkább nyelvbotlás számba menő tévedései és ebből folyó kisebbszerű tévedései daczára, de ellentétes okokból, az előbb említetttel egyenlő értékűnek kell tekintenünk. — Kiemelendő végül, hogy a most bírált két mű nem most vonja első ízben magára az Akadémia figyelmét. Ennek egy pályázati bizottsága már a múlt évben (l. az Akadémiai Értesítő 1906. folyamának 187. lapját) igen ismerőleg így nyilatkozott azokról: „Thirring Gusztávnak „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság” című műve „szigorúan tudományos módszerrel s — mondhatnók — a jelenleg rendelkezésünkre álló egész tudományos anyag felhasználásával készült munka.” — Bernát Istvánnak „A magyar földbirtok tehermentesítése” című munkájáról pedig azt mondja, hogy az „nagy elméleti tudással és gyakorlati érzékkel tárgyalja azt a problémát, melynek sikeres megoldása a magyar társadalom nyugalmanak szempontjából a mily sürgős, épp oly életbevágó, s melylyel, hogy az illetékes körök immár komolyan kezdenek foglalkozni, abban a Bernát buzgólkodásának is nem csekély része van.”

Lelkiismeretes, fáradságos kutatások és mérlegelések alap-

ján vagyunk bátrak tehát ezennel javasolni, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának a *tisztelt második osztály* a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank díjának ezen retrospectiv pályázat alkalmából Thirring Gusztáv és Bernát István szóban levő munkái közt való megosztását ajánlani méltóztassék.

Budapest, 1907 márczius 6-án.

Kautz Gyula r. t.,
bíráló bizottsági elnök.

Gaul Jenő l. t., Ballagi Géza l. t.,
bíráló bizottsági tagok.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM f. évi első számában Pessina Henrik nápolyi egyetemi tanár és a római senatus alelnöke „A kiengesztelési elmélet történeti fejlődése” cz. hosszabb tanulmányát kezdi meg. A büntetőjogászok nagy része napjainkban azt tartja, hogy a büntetés alapja azon kiengesztelésnek a jogi szükségességében rejlik, a mely az embert az erkölcsi törvénynek általa megsértett szentségével kibékíti. A cikk ennek az elméletnek a történeti vázlatát akarja nyújtani. — Révész Géza „A psychophysikai teljes ingersorok módszerének elmélete” című dolgozatát fejezi be. Fejtegetéseiben először a már használt módszerekről emlékszik meg, majd a teljes ingersorok construálását írja le. Utóbb még az ezen módszernél fellépő hibaforrásokról és számítási eljárásról beszél. Végül bőven tárgyalja G. E. Müllernek a teljes ingersorok használatánál alkalmazandó eljárását. — Elek Oszkár „A halál motivuma és a haláltáncz” című tanulmányát kezdi meg. — Schneller István folytatja (VIII. közl.) „Egyetemi tanügyi irányzatunkról” szóló dolgozatát. — Vidá Sándor befejezi „Leibniz élete és bölcsészete” című hosszabb tanulmányát. Befejező közleményében Leibniz philosophiai munkásságának a századabeli műveltségre gyakorolt hatását vázolja, s a felhasznált forrásmunkákról számol be. — Kozáry Gyula „Az Eugenics kérdéséről” szóló dolgozatának utolsó részében Hegar, Grant Allan, Wallace, Ploetz, Maudsley, Wells stb. fejtegetéseiről szól, s Reimer J. L. minapában megjelent könyvét (Grundzüge deutscher Wiedergeburt. Leipzig, 1906.) ismerteti; e szerint a tárgyilagosan tudományos történelem megértésére az emberi egyéniség hangoztatása nem elegendő. A fajegyeniség sok esetben felette áll az emberi egyéniségnek. A történelmi kultúra és a civilisatio főképen kedvezőtlen fajkeveredésen, elfajulásan alapul és vallástársadalmi körülmények miatt hanyatlott. — Zalai Béla „A közvetlen tapasztalás összefüggés-rendszere” cz. dol-

gozatának befejezése kép: A lelki jelenségek összefüggéséről. A közvetlen tapasztalás folytonosságáról (III. fej.) és A közvetlen tapasztalás első fajú (totalis) discontinuitásairól értekezik. — Tihanyi Lajos „A magyar országgyűlés ujonczmegszavazási joga” című értekezésének ötödik közleményében az ujonczmegszavazási jog 1848 utáni alakulatáról; a védrendszer, a szolgálati idő, s az ujonczlétszám megállapításáról értekezik. — Farkas Sándor hosszabb tanulmányt kezd meg: „Az írásművek pszichológiai alapon vett kategóriái” czimen, melyből az első közlemény a bevezetésen kívül a történeti kategóriákat, nevezetesen a két első kategóriát: a verset és a prózát tárgyalja. — Székely György „Natorp Pál paedagogiai rendszere” című dolgozatából a negyedik közleményt vesszük, melyben a kategorikusságnak az alapja és jelentősége az ismeret területén és szerepe az akarat világában s az akarat elmélete került tárgyalás alá. — Az „Irodalom” rovatban: a „Rivista filosofica” 1906. III. (ism. Vida S.); „La philosophie de Charles Renouvier” par G. Séailles (Pauler Ákos); „Archiv für Geschichte der Philosophie” L. Stein (Pauler Ákos); s „A bölcséleti ethika legújabb német irodalma” I. közlemény (Szilávik Mátyástól) vannak ismertetve.

2. BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma: Thán Károly *Culturánk és természetbúvárkodás* címmel azt törekszik kimutatni, hogy exact tudományoknak nemcsak az alkalmazása, hanem főképen a bölcséleti iránya az, a mi a modern cultura fejlődésére a legnagyobb befolyással van. Hosszú tapasztalatai alapján egyszermind észrevételeket tesz arra vonatkozólag: miféle viszonyok azok, melyek hazánkban az ily irányú tudományos termelésnek útjában állanak. Teszi pedig ezt azon reményben, hogy idővel azokat a súlyos akadályokat az illetékes hivatottak elhárítani és így hazai magasabb culturánk egyik legfontosabb tényezőjének útját egyengetni fogják. — Hatvany-Deutsch Sándor *A magyar czukoripar* eredményesebbé tételéről értekezik. Hogy a magyar czukoripart az állandóság jellegével lehessen felruházni, szerző szükségesnek látja, hogy a parasztgazdával a répaművelés előnyeit kell megértetni, s utakat kell találni, hogy a répaművelés jövője biztosíttassék. — Berký Miklós *Brunctière*-ről, az elhunyt francia kritikusról irt ismertető tanulmányt. — Bogdánfy Ödön *A Duna és Tisza közötti csatorna* létesítéséről értekezik, melynek megalkotásánál arra kell tekintettel lenni, hogy az ne tisztán hajózható csatorna legyen, hanem igen fontos mezőgazdasági és ipari érdekeket is szolgáljon. — Gróf Vay Péter *Az ausztráliai jegyzetek és naplótöredékek* közlését folytatja. — Hegedűs Pál *A szabadelvű császárság*-ról szóló tanulmányából a harmadik közleményt adja. — Azután de Amicis *Furio* című elbeszélésének befejező része következik Elek Arthur fordításában. — *A költemények közt* találjuk Gyulai Pál *Vigas* című versét és Cowper Vilmos *Korai házasság* angol költeményét Zsoldos Benő fordításában. — Egy

névtelen író *Jókai életrajzáról* czimmal Mikszáth „Jókai élete és munkája” című két kötetes művéről írt ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben Kupcsay F.: A szeretet vize, Bodrogh P.: Idegen költők, Chlumetzky L.: Oesterreich-Ungarn und Italien, Márfy-Mantuano R.: Ködkép és valóság a Balkánon című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat áprilisi füzetének tartalma: Mika Sándor *Az erdélyi ház Konstantinápolyban* czimmal az erdélyi követség házának viszontagságairól ír történelmi adatok alapján. — Exner Kornél *Egyenes adóink újjáalkotása* czimmal Hegedűs Loránt „Adórendszerünk betegségei” munkájáról írt ismertető tanulmányt. — Gróf Vay Péter *Ausztrál-ázsiai jegyzetek és naplótöredékek* közleményéből a befejező részt adja. — Hegedűs Pál *A szabadelvű császárság-ról* szóló tanulmányát folytatja. — Ezután Jókay Lajos *Ötven év előtt* című elbeszélése következik. — A *költemények* között találjuk Vargha Gyula *A szalkai diadal* és Berki Miklós *Utcái bál* című eredeti verseit. — Egy névtelen író *Báró Kemény Zsigmond* czimmal elmésen érvel a mellett, hogy a címet a név elé kell tenni; tehát Báró Kemény Zsigmond és nem Kemény Zsigmond báró. — Az *Értesítő*-ben Nagy O.: A választójog problémái, Király P.: Magyar socialismus, Aigner L.: Ta = His, Castle E.: Lenau und die Familie Löwenthal (Heinrich Gusztaóvtól), Florenz K.: Geschichte d. japan. Literatur, Samaron et Mollat: Le fiscalité pontificale, Bury: The treatise de administrando imperio című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat májusi füzetének tartalma: Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi István történeti eszméiről* szóló akadémiai székfoglalójából az első közleményadja. Kivonatát lásd Akad. Értesítő ez évi 3-ik füzetében. — Nagyiványi Fekete Gyula *Strike és büntetőjog* czimmal tanulmányt kezd. Az első közleményben az ó- és középkori mozgalmakat, a modern strik-ok jellegét és hatását ismerteti. Végül azon intézményekről szól, melyekkel a strikokat korlátozni lehet. Ilyenek a munkásvédelem, a szövetkezetek alakítása, és az érdekviták elintézésének módja. — Joób Lajos *Socialista erkölcsan* czimmal Mengernek nemrég megjelent erkölcsanáról írt ismertető tanulmányt. — Hegedűs Pál *A szabadelvű császárság-ról* szóló dolgozatából az ötödik közleményt adja. — Jókay Lajos *Ötven év előtt* című elbeszélését folytatja. — A *költemények* közt van Lévy József *Egy fiatal leánynak* című költeménye, és Hugó Victor *Új dal egy régi dallamra* verse Thaly Loránt fordításában. Egy névtelen író a *Színházi Szemlé*-ben Hubay Jenő Lavotta szerelme dalművéről írt bíráló ismertetést. — Bérard Lucien *Anatole France skepticismusa és a görög szellem* czimmal Anatole France-ról szóló tanulmányának egyik fejezetét adja. — Az *Értesítő*-

ben gróf Széchenyi István munkái II. kötet, Hedin Sven: Ázsia szívében (Platz Bonifác), Muret M.: La littérature italienne d'aujourd'hui című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári számában Dénes István *Budapest székesfőváros pénzügyeinek rendezéséről* közöl beható tanulmányt. Három önálló fejezetben foglalkozik Budapest háztartásának bajaival és az ezeket előidéző okokkal, a székesfőváros pénzügyeinek rendezésére vonatkozó javaslatok bírálatával és végül a székesfőváros községi adója emelésének kérdésével. Az első fejezetben kifejti, hogy a székesfőváros háztartásában a zavarnak, az egyensúly megbomlásának szükségszerűen be kellett következnie és hogy az 1907. évi költségvetésben mutatkozó 2.686,875 korona deficit az előrelátásnak és a bevételekkel számoló, életképes pénzügyi programnak évek óta tapasztalható hiányából ered. — A főváros pénzügyeinek sivár állapota főleg a következő okokra vezethető vissza: 1. A főváros rohamos és nagyarányú fejlődése rendkívül költséges közművek (vízvezeték, csatornázás), közegészségügyi és kulturális intézmények (kórházak, iskolák) létesítését tette szükségessé. 2. A fővárosra az idők folyamán mind több és több feladat teljesítése ruházott át (anyakönyvek vezetése, adókezelés, középiskolák fenntartása stb.). 3. Számos bevételi forrás megszűnt (államvasutak nem fizetnek községi adót, regalemegváltás, útdadó és osztrák részvénytársaságok fiókjainak adója). — 4. Gáz- és villamvilágítási, továbbá a közuti-vasuti üzemeknek a magánvállalkozásnak való átengedése. 5. Általános gazdasági depressio. 6. Helyes telekpolitika és rendszeres szabályozási terv hiánya (a város rohamos külterjes terjeszkedése óriási utcanyitási, burkolási, csatornázási költségeket okoz). 7. A városi közigazgatás drágasága. Ezután részletesen foglalkozik a tanács gazdasági és pénzügyi osztályának az 1907. évi költségvetéshez fűzött jelentésében foglalt tervezettel, mely a pénzügyi egyensúly helyreállítását államsegéllyel, a háztartás továbbfejlesztését pedig csak adóemeléssel tartja lehetőnek. A tanács azt kívánja, hogy az állam a) vegye át a magasabb fokú iskolákat; b) engedje el az államrendőrség költségeihez való hozzájárulást; c) a községi népiskolák fenntartásához adott segélyt emelje fel egy millió koronára; d) az állami italmérési jövedék jövedelmének részesedési összegét emelje fel egy millió koronával. Új adónemekként pedig a következőket ajánlja a tanács: 1. iskolaadó; 2. szikvíz-, ásványvíz-, pezsgő-, játékkártya-, magánfogat-, automobil-adó; 3. községi örökösödési-adó; 4. lakás- és bér-adó; 5. betterment-adó; 6. szegényügyi-adó; 7. állami üzemek, állami hivatalnokok és katonatisztek községi-adó fizetésére köteleztessenek; 8. községi adó az általános jövedelmi pótdadó után; 9. magasabb ingatlan átruházási illeték; 10. progressív városi kiegészítő jövedelmi adó. Ezután Heltai Ferencz és Vázsonyi Vilmos tervezeit ismerteti. Szerző

nézete, hogy az esetre is, ha a kormány az államsegélyt a kívánt teljes mértékben megadná, a mi nem remélhető, feltétlenül szükséges lesz a polgárok áldozatkészségére appellálni és a községi adó emelése elkerülhetetlen lesz. A székesfőváros községi adójának emelésére vonatkozó fejtegetéseinek kiindulópontját azon megfigyelés képezi, hogy Budapesten az összes állami adóteher a 10 koronát tevő házbérfővedelemnek 80%-át, a 100 koronás fővedelemnek már csak 31³/₁₀-át, 1000 kor.-nak 24⁴/₁₀-át és 10,000 kor.-nak 23²/₁₀-át vonja el. Szerző tehát igazságosnak tartaná a nagyobb házbérfővedelmeknek a mostani 25%-nál magasabb és progressive emelkedő községi adóval való megrovását. — *Sztrájkstatisztika* czimen G é b e r A n t a l közöl értekezést. Rövid történeti visszapillantásban a sztrájkot a mai bérrendszernek sajátos folyományaként mutatja be, melynek alapja azon feltevés, hogy a munkaviszony: szabad egyezkedésen alapuló, kétoldalú magánjogi szerződés. Szerző anyagát a következő fejezetekbe csoportosítja: I. Az adatgyűjtés szervezete. II. Számlálási egység. III. A sztrájk és kizárás fogalma. IV. A sztrájkok (kizárások) kezdete, vége és tartalma. V. A sztrájk (kizárás) által érintett üzemek és munkások. VI. Indító ok, követelések és eredmények. VII. Egyéb kérdések. — E d v i - I l l é s L á s z l ó *Alföldi városaink emelkedéséről* ír. Hazánk agrikulturális egyoldalúsága mellett nagyon nehezen fejlődtek ki ipari, kereskedelmi és forgalmi góczpontok. A politikai elnyomatás az egy mást éró kisebb-nagyobb válságok, tőke és vállalkozó szellem hiánya okozták ezt. — Az utóbbi évtized azonban már örömdetes fordulatot jelez ebben az irányban. A gazdasági egyoldalúságból ugyan még ma sem bontokoztunk ki egészen és annak hatása hátrányosan befolyásolja a vidéki városok fejlődési törekvéseit. Mindazonáltal a lakosság nagymérvű szaporodása emeli az építkezési kedvet, a kiterjeszkedő vasúthálózat növeli a forgalmat. Növekszik az idegenforgalom, fejlődik a kereskedelem, gyarapodik az ipar, öregbedik a jólét. Kialakulnak a vidéki közgazdasági góczpontok. Legnehezebben és legkésőbbben ment végbe ezen átalakulás az alföldi és délvidéki városainknál, melyeknek jobbadán nagy parasztvárosokból kell modern emporiumokká alakulniok. Részletesen kimutatja szerző nagyobb vidéki városaink lakosságának százalékos szaporodását. Foglalkozik a lakosság szaporodása által szükségessé tett városias intézményekkel és ezek költségeinek mikénti viselésével. Az általános gazdasági helyzet jellemzésére Arad, Temesvár, Nagyvárad, Debreczen, Szeged és Szabadka városokra vonatkozólag a takarékpénztári betétek összegét, a részvényvállalatokba fektetett tőkéek nagyságát, a jelzálogkölcsonök álladékát, az osztrák-magyar bank e városbeli fiókjainak forgalmát, a váltó- és cheque-forgalom nagyságát közli. Az ipar terén az említett városok közül legfejlettebb Temesvár, egész sereg nagyszabású ipari telepe van üzemben, melyek száma évről-évre szaporodik. Ez után következik Debreczen, Arad, Nagyvárad és Szeged erősödő gyáripára. Vége-

zetül az említett városok posta- és vasútforgalmáról közöl néhány adatot. — *A közlemények és ismertetések* rovatában T é g l á s G á b o r a Magyar Földrajzi Társaság megbízásából dr. Brozik Károly, Erödi Béla és Berecz Antal által szerkesztett *Nagy Magyar Atlaszt* ismerteti, különösen rámutatva ennek a gyakorlati nemzetgazdaságra való jelentőségére. — *v i t s* — a Chamberlain által megindított védővamos mozgalom bizottságának Nagybritannia mezőgazdaságára vonatkozó, most megjelent 3-kötetes munkálatával foglalkozik. Kimutatja, hogy Anglia búzatermelése, mely fél századdal ezelőtt a lakosság 90°/_o-ának élelmezésére volt elegendő, ma már csak 10°/_o ot táplál. A többi gabonafajok termelése is lényeges csökkenést mutat. A gabonatermelés alá fogott terület 30 év alatt 40°/_o-al fogyott. 30 évvel ezelőtt Anglia állattenyésztése húsfogyasztásának 85°/_o-át szolgáltatta, ma ez csak 55°/_o. A külföldről behozott élelmiszerek értéke 205 millió angol font. Kifejti a bizottság a mezőgazdaságnak azt a hátrányos állapotát, mely a mezőgazdasági termények árának nagy eséséből származik. Legerősebben hanyatlott a búza ára. Az árhanyatlással kapcsolatosan a brit gazdára súlyosan nehezedtek a helyi adók és az országnak a földre vetett adója, a forgalmi viszonyok, melyeknél a brit termény nem kapott elég olcsó fuvardíjat, s végül az, hogy az állam nem törődik az angol gazda ügyeivel, holott a vele versenyző külföldi gazdák az állam erős gondozásában részesülnek. A bizottság ez okból kívánja, hogy a szállítási díjak akkép rendeztessenek, hogy ne legyenek hátrányban a tengeri kikötőkbe érkező külföldi termés szállításával szemben. A helyi adók rendeztessenek akképen, hogy a gazdát ne terheljék. Végül vámvédelmet is kívánnak és ez okból a következő vámokat hozzák javaslatba: búza, árpa, zab, rozs, tengeri után 6 pence; liszt után 1 sh 3 pence; állatok, szalonna, hús után az érték 5°/_o-a; tojás, baromfi, zöldség, burgonya, komló, széna, szalma után az érték 5—10°/_o-a. — *v i t s* — *Sombart: Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Socialismus?* című legutóbb megjelent munkáját ismerteti. Miért nincs socialismus az Egyesült-Államokban? E kérdésre igyekszik megfelelni Sombart. A válasz egyszerű: az Egyesült-Államokban a társadalmi elkülönítés egyetlen egy téren, sem az ipari, sem a politikai, sem az érintkezés téren nem ismeri azokat a korlátokat, melyekkel az európai országokban találkozunk. Az igazi demokratia, mely semmi téren nem engedi az arisztokratia megszülemlését, egyenlővé teszi az egyént a társadalmi élet minden ágában és ez megelője minden socialistikus mozgalomnak. — *M o l d o v á n y i I s t v á n* a K. k. Arbeitsstatistisches Amt im oesterr. Handelsministerium-nak az *ausztriai ipari üzemekben előforduló ölmérgezésekről és az ölmással foglalkozó munkások védelméről* szóló legújabb jelentéseit és javaslatait; M. Gy. pedig a *Bibliographie der Socialwissenschaften* 1906. évi kötetét ismerteti. — *A magyarországi dohánygyári munkáviszonyokról*, a Magyar Közgazdasági Társaságban folytatott vita ismer-

tetése és a Magyar Közgazdasági Társaság hivatalos közleményei zárják be e számot.

Ugyanez a folyóirat márcziusi számában Matlekovits Sándor *Az európai kereskedelmi politikának Észak-Amerika Egyesült-Államaival való viszonyáról* értekezik. Ismerteti a jelenlegi európai kereskedelmi politikát, a tarifaszervezeteknek azon hálózatát, mely Németországot, Oroszországot, Belgiumot Svájcot, Olaszországot, Ausztria-Magyarországot, Rumániát, Szerbiát, Bulgáriát és Svédországot összeköti. Míg így Európában a szerződések által biztosított kereskedelmi politika döntő a népek forgalmában, egészen más irány uralkodik az amerikai Egyesült-Államokban, hol a legmerevebb önérdek képezi a kereskedelmi politika alapját, mely európai értelemben vett tarifaszervezést, vagy legnagyobb kedvezést nem ismer. Pedig az Egyesült-Államok óriási gabonakivitelével már régóta, elsőrendű ipari termékeivel pedig legújabbán éreztetik nemzetközi gazdasági erejüket. Kitűnő magyarázatokkal ellátott tabellákban mutatja be szerző egyrészt az Egyesült-Államok mezőgazdasági és ipari termelését, másrészt az európai államokkal való cheque-forgalmát és ennek kereskedelempolitikai jelentőségét. Egyenkint tekintve az említett országok forgalmát, kitűnik, hogy az amerikai forgalomra vámpolitikai erővel nem bírnak; ugyanez áll, ha egymással közös eljárásra egyesülnének és középeurópai szövetséget alakítanának. Miként a közölt adatokból kitűnik, Amerika 1905-ben Németországba, Olaszországba, Ausztria-Magyarországba, és Svájcba, 244·8 millió dollár értékű árut vitt ki (tehát közel fele annyit, mint Nagybritanniába) s így ez országok Amerikával szemben érezhető módon érvényesíthetnék akarataikat; kivettek pedig Amerikába 187·8 millió dollárt (tehát 12 millióval többet, mint Nagybritannia), úgy hogy érdekük is nagy az amerikai piacon. Csakhogy azok az árúk, melyeket ezek az országok Amerikából hoznak, első sorban oly cikkek, melyek saját iparuk számára szükségesek, a melyek tehát nem alkalmasak arra, hogy vámügyi erős megtorlás vagy harc tárgyát alkossák. Az említett 244·8 millió dollárból nyerspamut, vörösréz, köölaj, trágyszerek, nyers dohány, margarin, mézga és terpentín 164·7 millió értéket képvisel; ezen áruknál vámok útján nem az Egyesült-Államokat, hanem saját közgazdaságukat sújtják az illető országok. A még megmaradó 80 millió dollár nagy része gabonafélékre, húsrá és zsírra esik és itt találkozunk az agráriusok összhangzatos kívánsága, mely az Egyesült-Államok kizárásában összpontosul és a mely tényre alapítják a középeurópai szövetség hatalmát. Ámde, ha Nagybritannia piacza az amerikai termények számára nyitva marad, az európai országokból (első sorban Németországból) való kizárása csak a forgalom eltolásában nyilvánulna, mert az Egyesült-Államok szerepét Németországban Oroszország fogja elfoglalni és Amerika az orosz mennyiségeket az angol piacon fogja helyettesíteni, szóval a világpiac

akkép fog berendezkedni, hogy a középeurópai vámszövetségnek Amerika ellen indított eljárása Amerika kivitelének nem fog megártani. A középeurópai vámszövetség tehát nem bír oly eszközzel, melylyél Amerika magatartására hathat, holott ellenkezőleg Amerika a középeurópai országok ellenében bármely pillanatban rontó befolyású intézkedéseket tehet, mert a középeurópai szövetség országai többnyire oly iparczikkeket visznek ki, melyek Nagybritanniában és Franciaországban is készíttetnek és így retorsionális eljárás esetében az Egyesült-Államok fogyasztását ezen két állam bőven fedezné, és könnyedén szoríthatná ki az amerikai piacokról a német, svájci és osztrák ipar termékeit. A középeurópai államok Nagybritannia és Franciaország nélkül tehát az Egyesült-Államok ellen erélyes és nyomatékos vámpolitikát nem követhetnek, mert gazdaságilag ők a gyöngébbek. Az Egyesült-Államok árthatnak vámpolitikájuk által a középeurópai államoknak, ezek pedig legfeljebb tűszúrásokkal bosszszanthatnák, illetőleg alárendelt mértékben bántathatnák az Egyesült-Államokat. — Lukács Károly *Sully mezőgazdasági és ipari politikájáról* közöl beható tanulmányt. Szerző Sullyt politikájának motivumai és célzatai szerint az első francia physiokratának tartja. Sokszor hangoztatta, hogy egyedül a földmives élet adja meg azt a testi és erkölcsi energiát, mely feltétele a hasznos és dicsőséges nemzeti munkának. Tudta, hogy Franciaország az ő mérsékelt klímájával s mindenre alkalmas termőtalajával Európa magtára lehet, de hogy az is legyen, először is a termelés főtényezőjét, a földmives lakosságot kell pártfogásba venni és a termelés eszközeivel felruházni. A föld népe volt az, melyre az adók a leg súlyosabban nehezedtek. Sully elengedi az 1597 előtti évek mindennemű adóhátralékát, mely az egész királyságban húsz milliót tett. Hasonlóképen csökkentették a földmives lakosság terheit az adómentesség nagy sikerű revisiójával és azokkal a rendeletekkel, a melyek az adóbehajtás körüli erőszakosságokat megszorították. A földmivelés intensitásának emelése érdekében lépések történtek az ünnepek számának leszállítására, de sikertelenül. Gondoskodás történt a mocsarak és árterek lecsapolásáról. Felismerte Sully a legeltetés és baromfitenyésztés fontosságát, azért a király dominiumain mintaréteket csináltatott, állami méntelepet és kanczatelepet létesített. Tartós rendet létesített a vizek és erdők igazgatásában. Elvül ismerte el a javak szabad forgalmát és kivitelét. Sully iparpolitikáját már nem jellemzi az a buzgalom, melyet a földmivelés istápolása körül kifejtett. Abban a serény, nagy reményekre jogosító iparfejlesztésben, melyet Henrik initiált, Sullynek semmi része sincs. Ezekkel szemben teljes passzivitást, sőt némely esetekben ellenállást tanúsított. — Edvi Illés László *Arad város közgazdasági leírását* kezdi meg. Ezen első közleményében vázolja a város gazdasági történetét, kifejti földrajzi fekvésének és éghajlati viszonyainak gazdasági jelentőségét. Behatóan foglalkozik népességének növekedésével, nemzetiségi, fele-

kezeti és foglalkozási statisztikájával. — A *közlemények és ismertetések* rovatában l. k. Jacques Bardeaux-nak *L'université populaire en France et en Angleterre* című, a Le Musée Social-ban megjelent értekezését ismerteti. Szerző kiválaszt kettőt a legújabb népegyetemek közül, melyek mindegyike kézművesek számára alakult: a párisi université populairet, mely 1898-ban és az oxfordi Ruskin Hallt, mely 1899-ben létesült és ezeknek megkülönböztető lélektani vonásait domborítja ki. Először szervezetüket mutatja be összehasonlítólág, majd szellemüket, végül módszerüket. A Ruskin Hallt egyetemi fegyelem, gyakorlati irány és különösen az jellemzi, hogy fenntartása a cooperatív egyesületek gondoskodásának tárgya, míg Franciaországban a gazdasági csoportok egyenesen ellenségei a népegyetemeknek. A Ruskin College vallásos civismusával a párisi népegyetem értelmi idealismusa, philosophikus, objectiv iránya áll szemben. — K o v á c s G á b o r Gróf Széchenyi Imrének *Az egyke* című és halála után családja által kiadott tanulmányát ismerteti. Az egész munka az egy-gyermekrendszernek Dunántúl, főleg Somogy vármegyében tett hódítását mutatja be, részint a szerző által közvetlenül beszerzett adatokra, részint pedig a dunántúli református lelkészek által készített, anyakönyvi és más egyházi kimutatásokon nyugvó statisztikára támaszkodik. Bemutatja Somogy vármegye 57 községének nagyrészt református lakossága körében a születések csökkenését feltüntető adatokat azon okokkal együtt, melyek szerinte az egy-gyermekrendszer forrásai. Ezeket részint „kizárólagosan egoistikus okok”-nak, részint a „gyermek jövőjéről való gondoskodásnak” nevezi, de rögtön hozzáfűzi: „természetes, hogy mindkét csoportba tartozó okok feltételezik a vallástalanság és erkölcstelenség okozta cinizmust, a mely nem átal emberrel kézzel belenyúlni Isten rendelkezésébe”. Állami és egyházi adóreform, a több-gyermekes családapának kedvezményben részesítése, a több gyermekes család egy férfitagjának katonáskodás alóli mentessége, teljesen ingyenes állami népoktatás, évjáradék a sok gyermekes szülőknek öregségük idején, a kötött birtok szabaddá tétele, telepítés, parcellázás, iparfejlesztés ezek, szerinte, az egy-gyermekrendszer elleni küzdelem eszközei. — vits, Dr. Fany Imle: *Die Tarifverträge zwischen Arbeitgebern und Arbeitnehmern in Deutschland* és Adam Brogsitter: *Der Tarifvertrag unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung in England, sowie der deutschen Buchdrucker-Tarifgemeinschaft* című műveket ismerteti. E két mű felvilágosítást nyújt arról, hogyan válik be a collectiv szerződés, vagyis volt-e másutt gyakorlati hasznuk azon szerződéseknek, melyeket a munkások szakszervezetei a munkaadók érdekszövetségeivel kötöttek. Imle főként a tarifaszerződések történeti fejlődését vázolja; Brogsitter ellenben vizsgálata tárgyává teszi azokat a jogi nehézségeket, melyek Németországban ily egyezmények útjában állanak. — K o v á c s G á b o r Ferenczi Imrének: *A munkáslakáskérdés, különös tekintettel Budapestre* cz. művét, M o l d o v á n y i

István pedig *A new-zelandi munkásügyi hivatal 1891—1906. évi működéséről* szóló hivatalos jelentést teszik ismertetés tárgyává. — A Közgazdasági Társaság közleményei zárják be a füzetet.

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK mult évi második füzetében Gombocz Zoltán befejezi az Asmarin nyelvtanából átirrt *csuvas szók jegyzékét*, melyben az egyes adatok mellett lehetőleg fel vannak sorolva az egyéb török nyelvekből való megfelelők is. — Melich János *A magyar szótáriróadalomról* írt nagyobb művét folytatva ezúttal Verancsics Faustus Dictionariumát s az ezt felhasználó Baldi Bernardino, Loderecker Péter, Megiser Jeromos és Henisch György-féle szótári műveket, továbbá a brassói latin-magyar szótár-töredéket, majd a német hatás alatt keletkezett szótárakra térve, Szecezi Molnár Albert Dictionariumának különféle kiadásait tárgyalja. Fejtegetéseit a következőkben foglalja össze: Molnár Albert a németországi humanista paedagogiai elvek hatása alatt készített egy iskolai latin-magyar és magyar-latin szótárt, a melylyel a hazai iskoláztatásnak akart szolgálatot tenni. Ez a szótár Dasypodius nyomán készült, kinek művében a német iskolákban olvasott latin auctorok szókészlete volt tárgyalva bő mythologiai és földrajzi magyarázatokkal. Molnár a magyar szókészlet összegyűjtésénél nem elégedett meg a maga nyelvi tudásával, hanem szorgalmasan gyűjtötte az anyagot. Főforrásai Calpinus, Szikszai, Fabricius és Decsi János munkái voltak. Polytonosan tökéletesítette művét, mely életében háromszor, halála után két kiadásban jelent meg. Nyelvészeti czélokra az 1621-ben megjelent harmadik kiadás legalkalmasabb. — Fokos Dávid *A votják nyelv locativus-féle határozóívről* értekezik. Az összes finn-ugor nyelvekben kimutatható egy locativus jelentésű *-n* határozó rag, mely a zürjénben és votjákban két irányban fejlődött. Egyrészt megelőző *-i*-tővégi hangzóval inessivus, másrészt megelőző *-ä*-hangzóval főleg instrumentalis-comitativus. Az inessivus *-in*, mint a rokon nyelvek bizonyítják, **-i-sn* helyett való, *-än* comitativus szerepe eredeti helyhatározó jelentéséből magyarázódik; a mennyiben t. i. ha két tárgy egymás mellett, vagy egymáson van, egyszersmind *együtt* van. A bevezető fejtegetést a votják hely-, idő- és állapothatározók részletes tárgyalása követi. — Erdélyi Lajos *Az értelmi egyezésre és hasonló incongruentdiákra* sorol föl több adatot a magyar, finn és török nyelvek köréből s ezzel kapcsolatban helyreigazító észrevételeket fűz Kertész Manóknak „Analógia a mondat szerkesztésben” cz. dolgozatához. — Az *Ismertetések és bírálatok* rovatában Szinnyei József Kunos Ignác „Oszmán-török nyelvkönyvével” foglalkozik. — A *Kisebb közlemények* közt Melich János az „uzsona” jelentésű pápavidéki *lóránt* s a régi szótárakban található „ütés, fricska” jelentésű *patok* szókról értekezik.

Ugyane folyóirat mult évi együtt megjelent 3-ik és 4-ik füzetében Nielsen Konrádnak *A török hangsúlyról* írt értekezése a bevezető közlemény. Előadja az e tárgyra vonatkozó eddigi

nézeteket, majd saját észleleteire térve megállapítja ama szabályokat, melyek szerint a kéttagú szavak hangsúlya hol az első, hol a második szótagon van. — Melich János folytatja *A magyar szótár-irodalomról* írt munkáját, ezúttal a Molnár Albert szótárának hatása alatt keletkezett szótári művekkel, jelesen Erdőbényei Deák János „Janua“, Comenius-Tsaholci-Bihari „Index vocabulorum“, Comenius „Lexicon januale“ és Wendelinus „Medulla Latinitatis“ czimű művével foglalkozva. — Erdélyi Lajos *A háromszéki nyelvjárásról* írt monographiájának bevezetését közli. Elősorolja s röviden méltatja a székely nyelvjárásokra vonatkozó eddigi irodalmat, azután kifejti a módszert, melyet a nyelvjárási adatainak feldolgozásában alkalmaz, különösen kiemelve a nyelvtörténeti és történeti szempontokat. Majd az al-nyelvjárások részletezésébe bocsátkozva hét egymástól többé-kevésbbé eltérő árnyalatot állapít meg, melyeknek jellemző sajátságait egyenként tárgyalja s egyszersmind utal amaz okokra, melyek e dialektusok megoszlására hatással lehettek. Végül rámutat ama tanulságokra, melyek a háromszéki nyelvjárási tüzetes tanulmányából a magyar néprajz, történet és ethnologia számára remélhetők. — Pápay József *Északi-osztják nyelvtanulmányok* czímen a maga gyűjtötte osztják népköltési termékeiből közöl mutatóványokat fordítás kíséretében. A bevezetésben előadja, hogy utazásának főczélja a Reguly-féle osztják gyűjtemény megfejtése volt; de a helyszínén csakhamar arról győződött meg, hogy a minden magyarázó jegyzet nélkül maradt szövegek értelmezéséhez elkerülhetetlenül szükséges az eredeti folkloristikai szövegek (mesék, hősi énekek, medveénekek és istenidéző igék) gyűjtése. Az így nyert anyag segítségével aztán lassanként sikerült behatolnia a Reguly-féle énekek rejtelseibe is. A közölt szövegek öt mesét tartalmaznak Obdorszk vidékéről. — Fokos Dávid folytatja tanulmányát *A locativus-féle votják határozókról*. — Az *Ismertetések és bírálatok* rovatában Schmidt József bőven ismerteti és bírálja az Upsalában megjelenő „Le Monde Oriental“ czimű új nyelvudományi folyóiratnak Wiklundtól származó ama közleményét, mely a finn-ugor és indogermán nyelvcsaládok rokonságával foglalkozik. — A *Kisebb közlemények* során Szinyei József a magyar *leg-* superlativust jelölő szócskáról, Gombocz Zoltán a *bálvány, bodza, görvény, göte, hinta, ívik, karvaly, herjő, katáng, kócsag* és *gém*. Melich János pedig a *bécs* szavakról írnak helyreigazító észrevételeket s új magyarázatokat. — Rövid nekrológ *Thury Józsefről* zárja be a közlemények sorát.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1907 június 3-án.

HEINRICH GUSZTÁV r. t. helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, r. tt. — Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Borovszky Samu, Sebestyén Gyula l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

133. SZILY KÁLMÁN r. t. előterjeszti VISZOTA GYULA vendégnek: „A Stadium megírásának története“ című értekezését — Az Értesítőben közöltetik.

134. SCHMIDT JÓZSEF vendég fölolvassa: „Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében“ cz. értekezését. — Bírálatra adatik.

135. DARKÓ JENŐ vendég fölolvassa: „A magyarokra vonatkozó népnevek a byzanci íróknál“, cz. értekezését. — Bírálatra adatik.

136. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ASBÓTH OSZKÁR r. és GOMBOCZ ZOLTÁN l. tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1907 június 10-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, b. Nyári Jenő t. tt. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánky Dezső, Hampel József, Kautz Gyula, Ortvy Tivadar, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Csontos János, Ferdinándy Géza, Gaal Jenő, Kunz Jenő, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Marczali Henrik, Reiner János, Szádeczky Lajos, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Katona Lajos l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

137. HAMPEL JÓZSEF r. t. bemutatja „Újabb tanulmányok a vezérek korabeli emlékeiről“ című értekezését.

138. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t. és HAMPEL JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1907 június 17-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos r. tt. — Buchböck Gusztáv, Galgóczy Károly, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Ónodi Adolf l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Borovszky Samu, Katona Lajos, Reiner János, Sebestyén Gyula l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

139. KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „Adalékok az eliminatio elméletéhez“. II.

140. DR. TUZSOR JÁNOS részéről: „A Nymphaea Lotus rendszer-tani tagolása“, előterjeszti Klein Gyula r. t.

141. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLEIN GYULA r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1907 június 17-én.

KAUTZ GYULA másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Eötvös Loránd, Fejérfataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, König Gyula, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Alexander Bernát, Bayer József, Borovszky Samu, Buchböck Gusztáv, Galgóczy Károly, Hegedűs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Magyary Géza, Ónodi Adolf, Óváry Lipót, Reiner János, Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

142. GOLDZIHÉR IGNÁCZ fölolvassa az Akadémia kiküldötteinek (Than Károly és Goldziher Ignác r. tt.) jelentését az **Akadémiák Nemzetközi Szövetségének** Bécsben tartott III. nagygyűléséről. — Öröndetes tudomásul szolgál. A fölolvadás után THAN KÁROLY r. t. külön felszólalásban előadja, hogy a Szövetség matematikai és természettudományi osztálya lelkes helyesléssel fogadta a magyar kormány nagylelkű áldozatkészségét, melylyel báró Eötvös Loránd r. t. nagyjelentőségű kutatásait anyagilag támogatja, és javasolja, hogy a M. Tud. Akadémia fejezze ki a vallás- és közoktatásügyi, valamint a pénzügyminiszter úrnak, kiknek kezdeményezésére a magyar kormány intézkedett, a tudománynak tett e kiváló szolgálatukért legmelegebb háláját. — Egyhangú lelkesedéssel fogadtatik.

Főtitkár az előbbi pont kapcsán bemutatja az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének első, Párizsban tartott nagygyűlésének emlékére készült emlékérmét, melyet a francia akadémia megküldött Akadémiánknak. — Köszönettel fogadtatik és a főkönyvtárnok őrízetre bizatik.

143. Főtitkár bejelenti az **állandó bizottságok** megalakulását: 1. *Nyelvtudományi bizottság*: elnök ifj. Szinnyei József r. t., előadó

Simonyi Zsigmond r. t., segédtagok: Balassa József, Frecskay János, Pápay József, Tolnai Vilmos, Vikár Béla. — 2. *Irodalomtörténeti bizottság*: elnök Heinrich Gusztáv r. t., előadó Szilády Aron r. t., segédtagok: Császár Elemér, Hellebrant Árpád, Horváth Cyrill, Récesey Viktor, Szinnye Ferencz, Váczy János, Viszota Gyula. — 3. *Classica-philologiai bizottság*: elnök P. Thewrewk Emil t. t., előadó Némethy Géza l. t., segédtagok: Bódi Jusztián, Cserép József, Geréb József, Kacsok Kálmán, Láng Nándor, Maywald József, Pruzsinszky János. — 4. *Történettudományi bizottság*: elnök Thaly Kálmán t. t., előadó Fejérváry László r. t., segédtag: gróf Teleki Géza ig. t. — 5. *Archaeologiai bizottság*: elnök báró Nyáry Jenő t. t., előadó Hampel József r. t., segédtagok: Fittler Camill, hg. Odescalchi Artur, Radics Jenő, Rauscher Lajos, Steinhilber Ottó, Steinhausz László, Szalay Imre. — 6. *Nemzetgazdasági bizottság*: elnök Kautz Gyula r. t., előadó Földes Béla r. t. — 7. *Mathematikai és természettudományi bizottság*: elnök Than Károly r. t., előadó Lengyel Béla r. t. — *Szótári bizottság*: elnök Szily Kálmán r. t., hely. előadó Tolnai Vilmos segédtag.

144. Főtitkár jelenti, hogy az idei *Kőczán-pályázat*ra a kitűzött határnapi (1907. május 31.) a következő 11 színmű érkezett be (jeligéjük zárjelben):

1. „Volt egyszer egy király...” Színjáték 3 felvonásban. (Mese-idők.) 2. „Tévedés.” Történeti színmű 4 felvonásban. Régi dal régi dicsőségről.) 3. „Mátyás.” Regényes színi költemény 3 felvonásban. (Sast nemzenek a sasok stb.) 4. „Corvin János.” Történeti színmű 4 felvonásban. (Sors bona, nihil aliud.) 5. „Beatrix.” Dráma 5 felvonásban. (Mi ez? ... Szerelem? ... stb.) 6. „Összedőlt trón.” Verses színmű 3 felvonásban. (Poeta vagyok stb.) 7. „Vitéz János. Történeti dráma 4 felvonásban. (Jobban szeretted népet stb.) 8. „Mátyás király.” Színmű 3 felvonásban. (Sok az ember stb.) 9. „A király szerelme.” Színmű 3 felvonásban. (... a király pedig Borbálát szereté stb.) 10. „Giskra bukása.” Színmű I. Mátyás korából 3 felvonásban. (Aranygyűrűs fekete holló.) 11. „Mátyás király.” Történeti színmű 3 felvonásban. (Történetben, nép szívében örökre él.) — Az I. osztály e pályamunkáinak bírálatára HEINRICH GUSZTÁV r. t., HERCZEG FERENCZ és RIEDL FRIGYES l. tagokat kérte föl. A jeligés levelek, közös borítékba zárva, elnökileg lepecsételtettek.

145. Főtitkár jelenti, hogy az Országos Szépművészeti Múzeum meghívta Akadémiánkat a *Történelmi Képcsarnok* megnyitására (1907. jún. 5.). — Az Akadémiát a megnyitáson Heinrich Gusztáv és Örtvay Tivadar r. t. képviselték. — Tudomásul van.

149. Főtitkár jelenti, hogy a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Bizottsága* meghívta az Akadémiát f. hó 29-én Pécsen tartandó közgyűlésére. — Az összes ülés az Akadémia képviselőit Fejérváry László és Rados Gusztáv r. tagokat kéri föl.

147. Főtitkár jelenti, hogy Sáros vármegye meghívta Akadémiánkat a sárosvármegyei múzeumnak Bártfán f. évi június 23-án megnyitására. — Az összes ülés az Akadémia képviselőit elnökét, Berzeviczy Albert t. és ig. tagot kéri föl.

148. Főtitkár jelenti, hogy az Arany-émlék-egyesület meghívta az Akadémiát Arany János mellszobrának f. évi szept. 15-én Nagy-Szalontán a csónka toronyban leleplezésére. — Az Akadémiát ez ünnepen nagyobb küldöttség fogja képviselni, melynek névsora azonban csak szeptember elején lesz megállapítható.

149. Böhm Károly l. t. jelenti, hogy Akadémiánkat a kolozsvári ref. kollégiumnak háromszázados ünnepén és a vele kapcsolatos

Apáczai-ünnepen képviselte, mind a két helyen tolmácsolva a M. Tud. Akadémia üdvözlését. — Örvendetes tudomásul van.

150. A II. osztály jelenti, hogy gondoskodni fog Akadémiánk képviselétéről a Berlinben 1908. aug. 6–12-én tartandó nemzetközi történelmi congressuson; a kiküldendő tagtársak névsorát azonban csak később jelentheti be. — Tudomásul van.

151. Főtítkár bemutatja a *Politikai Számтан*-t, melyet Bein Károly, Bogyó Samu és Havas Miksa Akadémiánk megbízásából írtak. — Tudomásul van.

152. A M. Tud. Akadémia Könyvtára az utolsó kimutatás óta a következő adományokat vette: 1. Fehér Ipoly t. tagtól: A Szent Benedekrend történetének IV. kötete. — 2. Balogh Jenő l. tagtól: Fayer László emlékezete (Magyar jogászegyleti értekezések 273. sz.) Budapest, 1907. — 3. Jalava (Almberg) Antal k. tagtól: Kansallinen Yhteistoiminta Unkarissa. — 4. Malagola K. k. tagtól: Catalogo della Mostra Geografica mell' archivio di stato di Venezia. — 5. Budapest székesfővárostól: Muzeuma katalogusát. — 6. A Magy. Történelmi Társulattól: A Zichy és vasonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. — 7. Dr. Elischer Gyulától: a) „Zwanglose“ Gedenkfeier des 150. Geburtstages von Mozart. Budapest, 1906; b) Elischer, J. v., Rembrandt und seine graphische Kunst. Budapest, 1903. — 8. Dr. Havass Rezsőtől: A dalmát vasutak. — 6. Peisner Ignácztól: a) Kosuth in England; b) Namensverzeichniss ungrischer Emigration seit 1849; c) Gedichte aus fremden Sprachen; d) Gesammelte Werke von Ludwig Kossuth. — 10. Heinlein Istvántól: Hertzberg, dr. Gustav Friedrich, Das Leben des Königs Agesilaos II. von Sparta. Halle 1856. — 11. Ifj. Leopold Lajostól: Gyárak nélkül. — 12. Körösi Albintól: Ephemerides calasactianae. — 13. Dr. F. Jousseumetől: De l'attraction et autres joyeusetés de la science. — 14. Rasmussen Sándortól: Unitarismen. — Köszönettel vétetnek.

153. Az Akadémia kiadásában 1907 június 1-étől 17-ig megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. 210/211. füzet. — 2. Nyelvtudomány. Szerk. Asbóth Oszkár. I. köt. 3. füzet. — 3. Irodalomtörténeti Közlemények. XVII. évf. 2. füzet. — 4. Pótfüzet a Corpus Nummorum Hungariae I. köt. 1-ső füzetéhez (Árpádházi királyok pénzei. Írta: Dr. Zimmermann Lajos.). — 5. Athenaeum. XVI. évf. 2. szám. — Tudomásul van.

154. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. Eötvös LORÁND r. és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl és a szünetidő beálltával kellemes üdülést kíván az Akadémia tagjainak. Az ülés a Másodelnök úr elzetésével ért véget.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET.

1907. Október 15.

10. FÜZET.

A límes Dacicus igazolása.

(A gerebenhegyi szakasz Kissebestől a Pojk-szorosig.)

(Kivonat Téglás Gábor l. t. 1907 május 13-iki értekezéséből.)

A berlini Tudományos Akadémia által fél század előtt megindított Corpus Inscriptionum Latinarum magyarországi munkatársai közül Rómer Flóris és Torma Károly a régészeti anyag gazdagítása mellett a límes Pannonicus és límes Dacicus napi-rendre hozásával is öregbíték nagy érdemeiket. Rómer Flóris 1864 tavaszától késő nyárig ritka önmegtadással járta a Duna mellékét és Henszlmann Imrével az alföldi sánczokat is több ponton kutatni kezdte. *Torma Károly* mindjárt Mommsen Tivadar erdélyi látogatása után 1858-ban ráakadt Kapjonban arra a Nemesis-oltárköre,¹ melynek (tr)ANSIAL(lu)M-ként olvasott betűiből egy *vallum*- és *transvallum*-ra következett. Pár év múlva (1864.) akadémiai székfoglalójában a Peutinger-tábla észak-dáciai állomásairól referálván, az általa szerencsésen felfedezett *Porolis-sum* alján „köfal-nyomokkal szegélyezett sánczvonala” bukkant s mert emberei szerint az hegyen-völgyön követné a Meszest le a Körösig s közbe-közbe őrházak romjait is mutatná, áradozó örömmel adja hírül: hogy a *transvallum*-nak magyarózott kapjoni betűk után feltételezett *vallumot* el is helyezheti Dácia térképén. Elragadtatásában nem riadt vissza attól sem: hogy Porolissumon túl az akkor még csakis egyesek ingadozó híradásaiból feltételezett vallumot límes Dacicusnak elnevezve, annak alapvetőjét Traianusban, befejezőjét a britanniai és germániai vallumairól emlegetett Hadrianusban nevezvén meg.²

¹ Torma Károly: Rómaiak nyoma Erdély északi részén. Az Erd. Múzeum-Egylet könyvei I. kötet. Kolozsvár, 1861. 40. l. B., 1. számú felirat a gróf Eszterházy-, illetőleg báró Huszár-féle és jelenleg a Voith-család tulajdonában levő kastély falából.

² Torma Károly: Adalékok észak-nyugati Dácia föld- és hely-iratához. A M. Tud. Akadémia Évkönyvei XI. kötet, II. darab 1865. 35 lap. Felolvasta 1864 június 15.

Ezzel a tudományosan el nem fogadható, bár részben utóbb beigazolódott fejtegetéssel Torma Károly egyenesen kihitta maga ellen az oknyomozó kritikát. Ortway Tivadar tagtársunk éles szeme fedezte fel először Torma felirati documentumának sebezhető oldalát s az aldunai sánczok tanulmányozásából visszatérőleg *Goos Károly* csatlakozásával¹ szemben, mindjárt 1875-ben, a Corpus dáciai kötetének elterjedésével, sietett óvást emelni a vallum rómaiságának ilyen talánszerű bizonyítgatása ellen, igen találólag kiemelvén: hogy az igazolásul hivatott betűsorban éppen a döntő V, illetőleg E betű hiányozván, vallumnak csak oly joggal olvashatnók ezt a szót, mint vallemnek s éppen ezen ingadozás miatt, abból *vallumot* kimagyarázni merő képtelenség.² Addig tehát, a míg a meszesi vallumról többi hazai sánczainkkal együtt a részletes felvételek világával a bizonytalanság homályát el nem oszlatjuk, ő a meszesi vallumot olyan *barbar* sáncznak tekinti, melyet a rómaiak készen kapván, szükség idején szintén igénybe vehettek, a nélkül azonban, hogy az egyidejűleg határvonalul is szolgált volna.

Ortway Tivadar találó kritikája indíthatá Rómer Flórist³ is arra a nézetre, hogy Budapesten az európai ősemléktani congressuson tartott 1876-iki felolvasásában, az általa még Fekete-tótól Tihóig feltételezett sánczot a hazai ördög-árkok egyik szakaszaként őskori alkotásul mutatta be, ő is abban a hitben élvén, mint Torma minden olvasója: hogy a mojgrád-zsádkfalvi Pomét alján látható *vallum* megszakítás nélkül halad a Sebes-Köröségig.

Kétségen kívül ezek a találó észrevételek bírták arra Torma Károlyt, hogy egészségének szembetűnő roskadozása daczára 1879-ben az Erdélyi Múzeum-Egylet segélyével, a Meszes vonal behatóbb átvizsgálását is munkába vette. Védekezőleg háritja ugyan el magáról a bírálatok igazságának még a látszatát is. „Nem az vezet“, írja Akadémiánk elé terjesztett monographiájában 1880-ban, „mintha Ortway vagy Rómer kifogásainak igazat adnék; hanem „régí óhajításomhoz képest a teljesen biztos autentikus adatok gyűjtésére azért szánom el magamat, mert a britanniai és germániai sánczokéhoz hasonló monographiával óhajtom irodalmunkat megajándékozni“.⁴

¹ Carl Goos: Studien zur Geographie und Geschichte des traianischen Daciens. A segesvári ág. ev. főgymnasium 1873/4. évi Értesítője s abból készült különlenyomat.

² Ortway Tivadar: Dacia és Moesia földén. Archaeologiai Értesítő IX. évf. 1875. novemberi 9-ik füzet 262—9. lapjain.

³ Fr. Rómer: Les fosses du diable en Hongrie. Résultats du moment archéologique en Hongrie avant la VIIIe session du congrès international d'anthropologie préhistorique à Budapest 1876. Second volume I-re partie 39—77. lap.

⁴ Torma Károly: A limes Dacicus felsőrésze. Hat fametszettel

Akkoriban Tormán, Rómer Flórison és Henszlmann Imrén kívül alig foglalkozott valaki őskori sánczaink kutatásával s a részükre juttatott pár száz forint is oly csekélység vala, hogy a vidék vendégszeretete és saját áldozatkészségük nélkül alig végezhettek volna hetekre terjedő expedíciókat. Torma Károly is egy nyári szünidő pár hetét fordíthatá feladatára s az Erdélyi Muzeum-Egylet adományánál a német birodalmi limes-bizottság egy-egy őrházra is többel látja el kiválasztottjait. Elképzelhetjük tehát, mekkora erőfeszítésébe kerülhetett a Torma gyenge szervezetével az a hat próbaszemle, melyet akadémiai értekezésében olvashatunk. Kénytelen-kelletlen rá volt utalva tehát „szavahihe-tőnek tapasztalt“ kalauzaira, s mert akkoriban a „*Vallum Hadrianum*“ mintáját világszerte érvényesnek képzelék mások is, Torma egész jóhiszeműséggel besorozhatta térképébe a fel nem keresett s csak hallomás után leírt részletekre a britanniai distantíák szerinti őrházakat. De ennél is hátrányosabbá vált reá nézve az az indokolatlan túlbuzgóság, melylyel a kapjoni oltárkőnek a Meszesre nem vonatkozó (tr)ANS\AL(lu)M¹ szőrejtvényét újból szóvá téve, annak védelmét annyi gonddal erőszakolta, hogy a távolról szemlélőben szinte önkénytelenül fel kellett ébrednie annak a gyanúnak: vajjon nem ezen a szerencsétlen szőrejtvényen fordul-e meg tulajdonképen a meszesi vallum, vagyis a limes Dacicus egész hitelképessége, sőt létezésének problémája.

Csoda-e aztán, hogy mikor Domaszewski Alfréd 1887-ben, a Corpus dáciai szaporulatának revisióját végezvén, Kapjonba is ellátogatott s ott az *Ortvay* kifogásai óta biztosra vehető tévedést megállapította, nem is tartotta szükségesnek a vallumra is kilátogatni; hanem annak rómaiságát ez alapon a leghatározottabban kétségesnek nyilvánítván, a magyarul értőkre hárítá a továbbiakat.²

s egy térképpel. Budapest, Magyar Tud. Akadémia Értekezései a II. osztály köréből. Német kivonat. Ungarische Revue 1882. 278 lapon egy térképpel. Utalás az Arch. epigr. Mittheil. III. p. 93. is.

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 827 szám.

² Corpus Inscriptionum Latinarum III. Supplementum 1376. lapján, 7633 (= 827) sz. felirat 9-ik sorának első fele egy közelebről még ismeretlen dák törzs ANS-sal kezdődő névtagja s az utána következő V. L. M (p) a szokásos fogadalmi záradék: V(otum) L(ibens) M(erito) (possuit). Domaszewski jegyzete ehhez a sorhoz: V. L. M. p. lapis habet, non quod Torma legit \AL(lu)M, quam ob rem de vallo illo, cuius vestigia Torma in summo monte (!) intra Kis-Sebes et Mojgrad deprehendisse sibi visus est, ut Romano recte dubites. Conferant tamen qui linguam Hungaricam norunt, quae de limite Dacico exposuit Torma in actis minoribus Acad. Hung.

Az illetéknépen véglegesen szövegezett Nemesis-oltár olvasási változatai tehát a következő alakulásokat mutatják:

I. Torma közlése. Erd. Múzeum. I. kötet. 1859—1861. 37. 1. 3. sz. II. Mommsen közlése Corp. Insc. Latin. III. 827.

DEAE // ESI	DEAE nemESI
REG // VAL VA	REG inVAL VA
LENTINVS BF	LENTinVS BF
COS MIL / S LEG	COS miles LE
XIII G. GORDI	5 XIII. g. GORDI
AED / L COL·NAP	AEDil COL·NAP
ACENS SVB SIG	ACENS SVBSig
SAMVM CVM REG	SAMVM CVM REG
// ANS·AL // M	trANS·ALlum
IMPDNMANT GORDIA/GVS	10 iNPDNMantGORDIA/GVS
TO ET AVIOL / COS X///	to et aVIOLaCOS. X///

A Torma pacskolata alapján Mommsen által is elfogadott első olvasás így szólt: Deae NEMesi | regiNAE Valerius Va | lentinus beneficiarius | consularis mil legionis | XIII geminae gordianae | aedIL(is) coloniae Napocae a censibus subsignavit | Samum cum regione | TRAns·valVum (Tormánál vagy „val LE m“) imperatore domino nostro M Antonio Gordiano augus | to et Aviola consulibus (239 e. Kr. sz. u.) Mommsen T. azonban a 7-ik sort már Agens sub signisre magyarázta, mint Domaszewski megállapítá, a Torma a censibus subsignavitjával szemben.

III. Domaszewski végleges megfejtése a Corp. Ins. Latin. III. Supplementum 7633 (= 827):

DEAE nemESI
 REG·M·VAL VA
 LE NTINVS BF
 COS miLes LEg
 XIII·G·GORDI
 AEDil COL·NAP
 AGENS·SVBSIG
 SAMVM CVM REG
 —————
 ANS·V·L·M·p
 IMP·D·N·M·A/T·GORDIA/GVS
 —————
 TO ET·AVIOLA COS·XIII

Deae Nemesi | Reginae M. Valerius Va | lentinus beneficiarium consularis miles legi | onis | XIII geminae Gordianae | aedilis coloniae Napocae | *agens sub signis* | *Samum cum regione* Ans . . . *votum* l(ibens) m(erito) (posuit) Imperatore domino nostro M. Antonio Gordiano Augusto et Aviola consulibus X | kal . . .)

Torma Károly idejében még a germániai limesbuvárlat sem haladta túl a puszta topographiai nyomozás szerényebb színvonalát s a Meszes magaslataihoz hasonló németországi limesrészletekről alig tudhatott a szűkebb környezeten túl valaki. Én a középdáciai feliratok revisoraként magától Domaszewskitől,

a kivel a dévai muzeumban, ásatásaim eredményének s különösen a Mithras- emlékeknek bemutatása közben huzamosabb ideig érintkeztem, még a Corpus Supplementumának kézhezvétele előtt értesülvén a limes dacicus hitelvesztettségéről, habár akkortájt Akadémiánk legfiatalabb közkatónái közé tartoztam, mégis eleven tudatában voltam annak: hogy Torma Károly teljes visszavonulása miatt Akadémiánk tagjaira hárul elodázhatatlanul ennek a fontos kérdésnek végleges tisztázása már azért is, mert hisz Tormának 1880-ban előterjesztett Limes Dacicusát Akadémiánk teljertalmúlag elfogadván, helyeslését Torma rendes taggá választásával még szembetűnőbben tetézni is sietett. Vártam tehát, vajjon Akadémiánk nevesebb és anyagilag is kedvezőbb helyzetben élő tagjai közül valamelyik lerójjá-e ezt a visszaautsíthatatlan erkölcsi tartozást? Miután azonban azt kezdém észlelni: hogy Domaszewskinak a *meszesi limes megtekintése* nélkül, pusztán epigraphiai combinatióként kimondott vetőja megfellebbezhetetlen döntvényszámba jő, gróf Kuun Géza biztatására 1891-ben egész csöndben ellátogattam a Meszes-hegységbe, meggyőződést szerzendő mindenekelőtt arról: valóban *oly elválaszthatatlan kapcsolat* fűzi-e a kapjoni oltárkönek kétségen kívül a britanniai vallumok hatása alatt megszületett *transvallum* szó rejtvényét a Meszesen részletenként mutatkozó *vallumhoz*, hogy az előbbinek czáfolatából törvényszerű kényszerűséggel következtethessük eme *vallum* rómaiságának lehetetlenségét is? És kémlelni óhajtam másodsorban a vallumnak taktikai elhelyezkedésével annak lehető kapcsolatát a háttéri völgyekben Torma által szerencsésen kinyomozott feltétlen hitelű római táborhelyekhez, minthogy a nélkül a származás és rendeltetés megítélését még a Domaszewskilhez hasonló nagy tekintélytől sem fogadhatjuk el.

A Zilahról egy hét leforgása alatt valami 40 kilométernyi körben megkísérlett próbaszemléimmal Tormának többrendbeli tévedése mellett mindjárt constatálhatám azt is: hogy a *kapjoni Nemesis-oltár lelőhelye 80 kilométerrel keletebbre fordulván elő, sem positiv, sem negativ értelemben nem befolyásolhatja a meszesi limes származási kérdését*. Épp oly kedvező tapasztalatokat szerezhettek a *vallum* mibenléte felől is, melyet alig számbavehető rövid szakaszokon, de kivétel nélkül mindenütt *római jellegű őrtornyok, castellumok tartozéka* gyanánt constatálhaték. És végül a római táborhelyeknek ezen szélbeli külső őrhelyekkel való kapcsolatáról is a leghatározottabban megbizonyosodhattam.

Már ezekkel az észleletekkel megörvendeztetetem vala Akadémiánkat s megdönthetem vala méltó büszkeségünk tárgya: a limes Dacicus ellen Domaszewskinek minden közelebbi tárgyi bizonyíték nélkül kimondott lesujtó itéletét. Azonban éppen a kérdés bonyolultságára való tekintetből *Szikszay Lajos*, Szilágymege

akkori alispánjával abban állapodtunk meg, hogy a megyének már tervezgetett monographiájában juttatjuk a limes kérdését végleges megoldásra. Ezt a módot ajánlotta a Torma nagyfokú érzékenysége való gyöngéd figyelem is.

Szikszay elhalálózásával ez a terv feledésbe menván, Szilágy-megye monographiája tudomást sem vett a limes hitelének megingatásáról, én pedig csupán Jung Gyula jelenlegi prágai tanárral, Dacia egyik szorgalmas buvárával és gyakori látogatómmal közölhetém benyomásaimat;¹ de súlyos hivatali elfoglaltságom miatt rá sem gondolhattam erre a sok időt és teljes nyugalmat igénylő vállalkozásra. Ezt a kényszerű szünetelést azonban a külföldön is előtérbe nyomult limes-mozgalmak eredményeinek megismerésével s az intéző szakemberek útbaigazításainak kinyerésével annál gyümölcsözőbben sikerült értékesítenem.

Igy a Mommsen Tivadar indítványára 1892 óta a német birodalom bőkezűségéből szervezett limes-commissio által évente átlag 60 ezer márka áldozattal foganatosított limes-kutatás menetét és eredményeit megismerendő, 1901 nyarán Hettner Félix archaeologiai dirigenshez utaztam Trierbe. A fájdalom, azóta elhunyt jeles szakember nagy örömmel üdvözölte vállalkozásomat s tájékoztató észleleteim alapján kitartásra buzdítván, ajánlatára felkerestem a Vilmos német császár költségén restauráltott Saalburgban, Homburg mellett Jacobi építész-tanácsost is, hogy vele, mint a legpracticusabb kutatók és ásatók egyikével, a mi Meszesünlőz alakulásra is közel álló Taunus vallumát és pár földvárát megismerhessem.

Közben *Haverfield* oxfordi tanár, s ismert britanniai limes-kutató is felkeresvén az általam létesített dévai muzeum kedvéért, vele szintén hasznos eszmecserét folytathaték. Majd a romániai orsz. történelmi társulattal ugyancsak a vezetésem alá csett dévai muzeumban megfordult Tocilescu Gergely bukaresti tanár, s a mi sánczainkhoz genetikailag is legközelebb álló dobrudzsai sánczok ismert tanulmányozója, a gróf Kuun Géza által az akkori cultus-miniszterhez a Földrajzi Társulatnak elnöke, dr. Lóczy Lajos egyet. tanár által a folyó 1907. évi január 11 és 18-iki szaküléseken hasonló szellemben hangoztatott magyar-román buvárlatok régészeti részének segélyezése ügyében eredménytelenül benyujtott

¹ Julius Jung: Fasten der Provinz Dacien. Innsbruck 1894, 133. lap 1. jegyzete. Hingegen verhält sich Domaszewski zu Corp. III. Suppl. 7633 (= 827) skeptisch gegen Torma's Angaben. Die regio transvalum beruht auf einer falschen Lesung Torma's. — *Téglás, den ich gelegentlich befragte, bestätigte Torma's Beobachtungen.* Eine Untersuchung dieses „limes“, mit Verwerthung der an anderen Orten gemachten Wahrnehmungen, gehört zu den Aufgaben der künftigen Forschung.

memorandum szellemében való munkásságra ismételten felszólítván, erőmtől telhetőleg többször ellátogaték Romániába is, a mint hogy az odavaló deldáciai sánczok tanulmányozása már territorialiter is Akadémiánk ez irányú feladatai közé számít. A Dobrudzsában tett rövid látogatásom alatt nem csupán a *valódi római* sánczok típusát ismerhetém meg, hanem egész sorozata tárult szemeim elé azoknak a *földváraknak* is, melyek ugyan *római téglát* és fedélserepet igen ritkán vagy egyáltalán *nem is* szolgáltatnak s ily módon az ásója erejével bölcseledő némely szakértársunk tudása szerint *nem is sorolhatók a rómaiak hagyatékai közé*, holott a valódi limes-kutató és ahhoz értő már messziről a római hadvezénylet legjellemzőbb emlékeit üdvözli azokban.

Majd a bécsi Akadémia kebelében szervezett Balkan-Commissionnak, fájdalom szintén elhalálozott nagytudású elnökével, *Benndorf Ottóval* is személyesen érintkezvén, az ugyancsak ott megalkotott ausztriai limes-bizottság előadójával, *Bormann E.* egyetemi tanárral Carnuntumban (Deutsch-Altenburg) és környékén végzett ásatásokat a limesvonallal szintén megsejmeltem.

E sokirányú utazás és érintkezés közben szerencsés voltam megismerhetni a tipikus római *sánczok* nagyon is lényeges morphologiai tulajdonságaival a kutatási módszereknek másként el sem sajátítható gyakorlati műfogásait s mindennekfelett szert tehettem arra a *strategiai látóképességre*, mely ott is eligazít, a hol az ásó mindenhatóságával képzelgő némely nagyhangú szakértársam tanácstalanul tűnődni kénytelen.

A mint hivatalom nyűgétől megszabadultan időmmel is korlátlanul rendelkezhettem, 1904-től kezdve — habár az arra illetékes bizottságok támogatását nem élvezhetem — házi szükségleteim megszorításával az esztendő legnagyobb részét alföldi sánczaink, a dáciai utak, határerődítvények és szomszédos muzeumaink tanulmányozására fordítottam. Ily módon a Dunától keletre fekvő sánczaink bonyolult szerkezetébe mélyebb bepillantást nyerve, miután azt is tapasztalni kezdém, hogy a Hargitában 1894-ben a Küküllők fejétől az Oltig, Ugron János Udvarhely megye akkori alispánja felhívására kinyomozott limes Dacicusom¹ rómaiságát is nyomasztólag diszcreditálják Domaszewskinek a meszesi vallumra vonatkozó kételyei; már ez okból is szükségét éreztem annak is, hogy a *Meszes hegyláncz* vallumának mibenlétét a német birodalmi limeskutatók munkálatainak és megállapodásainak szem előtt tartásával tisztázva, Akadémiánk egy nagyérdemű s kellőleg még ma sem méltányolt tagjának mind-

¹ Téglás Gábor: A limes Dacicus két Küküllő-Olt közti részlete. Archaeologiai Közlemények XIX. kötete. 1896. Különlenyomat 1—54. l. 35 rajzzal.

nyájunk büszkeségétől szolgálható vívmányaért s ezzel sok részben Akadémiánk tekintélyéért is sikra szálljak. Sarkalt erre az elhatározásomra az a készséges vállalkozás is, melylyel dr. Finály Gábor a külföldi eredmények tanulmányozása és összehasonlítása nélkül pusztán egyetlen mellékes s a döntő részében ott is alaposan félreismert pont, a Poguroj örhegy szemléletéből jogosultnak sietett nyilvánítani Domaszewski kételkedését nemcsak erre a részre, hanem Torma egész limesére nézve is.¹ Meg vagyok győződve ugyanis, hogy komoly szakembernek ilyen, az Akadémia tekintélyét, hírét is érintő kérdésben egy rövid s az egész határrendszerre egymagában irányadóul nem vehető szemlélettel a hátrányunkra szolgálható idegen nézetet erősítgetni se nem illik, se nem szabad.

A megelőző 1906 júniusában, a Gyarmathy Zsigmond előzenékenységéből tanulmányomra figyelmessé lett Wenczel Miksa bánffihunyadi főerdész segédkezése mellett kísértém meg a vidék előzetes megismerése után az annyira fontosnak talált Pojk-szorosból felvételeimet és próbaásatásaimat. Néhány nap mulva azonban le kellett szállnunk az erdős magaslatok sűrűségéből s csak késő ősszel, november, sőt december hónapokban folytathattam ott a vizsgálódást, a mikor a lombozat többé nem akadályozá a biztosabb áttekintést.

A nyári idő hátralevő részét a Nagy-Szamos forrásvidékére s a bukovinai határhegységre, valamint Romániára áldozám. Tanulmányom mai tárgyát azonban csakis a Meszes legdélibb szakaszúl szolgáló Gereben-hegység képezi. A jó minőségű dacitjáról elhíresült *Kissebes* a limes Dacicus kiindulópontja. Ott a sebesváraljai római végvártól három kilométernyire báró Jósika Sámuel ny. miniszter tulajdonában állott s azóta a bányászattal versenyt bővülő pályaudvar keleti részébe olvasztott telken találta Torma azt az 50 m. hosszú és 47 m. széles négyszögű castellumot, melynek igazi jelentőségét voltaképen csak most ismerhetjük fel, a mikor 1899 óta Loeschke tanár Hönningen és Rheinbrohl közt a felső-germániai limes fejét, a Caput limitist megállapította.² Fájdalom, Torma idejében még nem tartottuk első teendőnknek az ilyenek lefényképeztetését, s mert a könyvéhez csatolt vázlat is inkább képzeleti volt, örökre pótolhatatlan veszteségünkre ezt a várat nem hasonlíthatjuk többé kellően össze a rheinbrohlival, mert annak szélességét jelenleg a kőbánya igaz-

¹ Dr. Finály Gábor: A limes Dacicus és a poguroji földvár. *Archaeol. Értesítő*. Új folyam. 1904. XXIV. köt. 1. szám. Szerkeszti Hampel József. 15. lapján.

² F. Hettner: Bericht über die Thätigkeit der Reichlimescommission vom Ende November 1896 bis Ende Dezember 1897. *Archaeologischer Anzeiger* 1898.

gatóságának épülete, s a Glasner Antal-villa homlokzata előtt az országút testén szembetűnő emelkedés jelzi csupán. Ennek a limes-kutatásunk nagy kárára megsemmisült földvárnak emlékét az ott lefutó Parai Varadestilor, vagy *Váradokpatakának* neve azonban híven őrzi.

A Sebes-Körös szűk völgyét elzáró *határcastellumból* É. a Váradok-pataka mellett indult ki az a vallum, melyet a pataktól eltérőleg biztosan felismerhetünk. A *Carpin* (Gyertyános) nevű hegyoldalon *Dimbu Varadestilor* (Váradok útja) néven kikapaszzkodó hatalmas földtöltés teljesen emlékeztet a *Taunus* valumára¹ s a Hargita alján általam felvett, de Domaszewski skepsisének hatása miatt kellően még irodalmunkban sem érvényesülhető Kakas-barázdára.² Hol az erdei út el nem rongálja, így Palocsay Károly kertjében, hármasknak látszik, ú. m.: 1. mellvéd, 2. a fossa és 3. abból feldomboruló agger. Az egésznek alapszélessége 23—26 méter. A sáncz ÉNy felé fordul az agger meredekjével együtt. Torma egy őrházát észlelt a pataktól 600 méterre kikapaszzkodó töltés végénél. Én a derekánál is találtam egyet, tehát az elsőt, s így e rövid szakaszon már két őrház állott. A felső ásatása mutatja, hogy a kívülről kerek dombnak látszó *örtorony négyszögben* épült. Alapja kőből készült, de a felső része fából állhatott, mert kevés a szilárd építőanyag, habár ezt s különösen a téglát a falu közelsége miatt, mint a sütőkemenczék legkedveltebb anyagát, el is hordhatták. Az oláh-ság Cetecujanak (= váracska = várad) nevezi ezeket az őrházakat, melyektől a *Váradpatak* név is származott, a mikor még a magyarság innen ki nem pusztult vala. A *Várad* ősiségét igazolja az is, hogy az oláh nép abból formálta át a maga Parai Varadestilor nevét. S ez az elnevezés annyival tanulságosabb is, mert tényleg a kisbesei védkerület váradjai fel a Vurvu Sonuluj hegyig mind ennek és mellékágainak folyásához alkalmazkodtak.

A Carpin-tető őrtornyával (II-ik) az alig egy kilométeres vallum megszakad s Torma Károly szerint csak Ördökgútnál, a Meszes Szénégető verőfényénél ismétlődik. Részemről előbb s a Carpintól a *Pojk*-szorosig következő szakaszon is ráakadtam; de már itt constatálhatám, hogy egészben igen alárendelt szerepet töltött be a rómaiak határelzárásában. A Torma felirati *valumához* fűződő sok kételyt tehát már ez a körülmény is hatálytalanná tehetné.

¹ Lásd Téglás Gábor: Limestanulmányok. Értekezések a történettudományok köréből. XXI. kötet, 2. szám, 17. ábrája.

² Téglás G.: A *limes Dacicus* két Küküllő Olt közötti részlete. Archaeologiai Közlemények. XIX. kötet. Különlenyomat.

A Carpintól lapos hegyhátként folytatódó emelkedés már a Szamos vidékéhez tartozó *Almás* vizét választja el a Kissebesre lejtő kisebb patakoktól, illetőleg a Pojk szorosán nyugatra s azután délnyugatra a Körösbe kanyarodó Pojk (= Pajk) nagyobb völgyétől. A vallum helyett *sövényzet* vagy fadöntés útján készült *gyepű* haladhatott itt s a *Váradpatakra* néző Ny. hegylépcsőket szállották meg *örházai*kkal. Így a III-ik *várad* (Cetecuja) után a *Dosu Marculujon* már Hódosfalva határán a IV-ik, a Rimboşoja kúpján (789 m.) az V-ik őrtorony következnek. Odább a kincskeresőkötől erősen rongált Comoristye kettős emelkedésből a nyugatin jelezhetem egy fatorony nyomait. A Gereben-hegységnek tehát ez egyetlen kétséges emléke.

A 906 méter Cornyet bokrai közt hasztalan puhatolva, a Vurvu Sonulujon következik a hetedik őrtorony. A kincskeresők ezt is szét dúlták, mert Torma idáig hatolt s őt is kincsásónak nézván, távozása után még fokozottabb erővel kísérték meg szerencséjüket. Hódosfalva közelsége nagyban csábíttatta a szerencsevadászokat, kik mindenütt rejtett pinczéket, elásott kincseket emlegetnek.

A Váradpatak legtávolabbi forrása is elmaradván, az éles gerinczként kialakuló hegyvonalon könnyebb lett a védelem munkája. Az alig pár kilométer szélességre kiegyengetett hegyél természetes *vallumot* képezvén, az őrhelyek is megritkúlnak. A 978 méteres *Gereben* fősúcson a *La Tucu* nevű őrház tömegesebb kormeghatározó emléket is szolgáltatott. A párkányos fedélserepek többféle változata, a leborító kupás cserepek mellett mogyorós és diónagyságú kavicsokból vastag mészréteggel összefogott vakolat-conglomeratumok a római építkezés félreismerhetetlen bizonyítékai. Ime tehát a rómaiság kriteriuma, mely fényesen igazolja Torma Károly feltevésének helyességét! Igazi fátum, hogy éppen ezekhez Torma Károly nem érkezhett el s ásatási leleteit rajzolatlanul hagyva, következtetéseinek legnyomatékosabb bizonyítékai figyelmen kívül maradhattak.

A nehezen megközelíthető *Gereben* hegyélen csakis a járőrök útja fért el s helyenként a szirtfejek levágásával juthattak csak tovább. Itt tehát már távolabb helyezhették az őrtornyokat, mert a természeti alakulás magában is kellő védelmet biztosított. A Doda rétjén át gróf Bánffy Miklós és Szabó Gyula erdősegei közt a szép fenyőültetvényen túlhalolva, több apró csúcs és lejtősödés után a Vlasin-tető rétjén egyszerre meglep az Őriások útjának nevezett 130 méteres *vallum*-szakasz, mely épebb részein a kissebesihez hasonlít, védősánczával északra, a Kraszna ellen fordul; de mellvédje törpebb és kívül nem meredek. Ez is fontos átjárót s nagyobb őrhely közelségét jelzi, mint a kissebesi. Egyebütt *sövény* vagy *gyepű* képezhette a határzárt, mint Felső-

Germániában. Fa erre bőven kínálkozott, hisz most is alig járhatunk a Gerebentől É-ra az erdőség miatt. Az őrtornyokat keskeny őrzárati út kapcsolta össze, melynek egyes részleteit a Gereben-hegyvélen s a Várhát (Dosu Ceteti) és Márkhátja (Dosu Marculuj) váradjai (cetecuja) közt felismerhetjük.

A vlasinréti sáncz agger anyagában feltűnőleg sok követ találunk, mert a szelek váltakozó járása és ereje, erősebb próbára tette ezt a vallum-szakaszt, mint a kissebesit. Hasonló esetet constatáltam a Hargitában a Szelevész oldalán is.¹ A 983 m. Dealu Vlasenulujtól 1300 méterre a Pojk szorosra néző Gereben-hegyfokon helyezkedett el a IX-ik őrtorony: a Cetatea in Cornu Grebenuluj, melynek nagyobb méreteit a népies vár (Cetatea) elnevezés is kifejezi. Ebből még több fedőcserép, téglarészlet, sőt edényrészlet került ásatásunkkal napfényre; de mind olyan aprózott állapotban, a mi a legsíralmasabb rombolásra utalja a kutatót. *Óriások várának* tartja a nép s mesés kincsekről ábrándozva áogatják. Majdnem öt kilométerre (4900 m.) mértük a Greben-váratól a Gerebenfok őrtornyáig terjedő távolságot. Ebből láthatólag téved, a ki a külföldi vallumok distantiait keresi a mi limesünkön, mely a helyi viszonyok alapos kihasználásával vidékenként váltakozó berendezést mutat. A Kissebestől idáig mérhető 10 kilométeren talált kilencz jelzőtorony, illetőleg őrház átlagos távolsága 1·11 kilométer volna, holott a kezdő szakaszon alig fél kilométerre építették azokat s itt, az északi szárny öt kilométerjén már csak két őrhely mutatkozik, mert a természeti alakulás segíté a hafár elzárását és védelmét. Az általam constatált kötornyok közt azonban még néhány fatorony létezhetett, melyeket meghatározni már nem oly könnyű nálunk, mint Felső-Germániában, jöllehet éppen magával Wenczel Miksa főerdészszel és minden talpalatnyi helyet ismerő erdőkerülővel végeztem a puhatolozást. A Gereben-láncztól a Pojk szoros őrtornyáig már azért is fel kell tételeznünk pár fatornyot, mert a nagy távolság miatt sem láthattak át a Gereben-fokról a Gereben-csúcshoz.

A Gerebenfok castelluma a többinél nagyobb vala. Szilárd alapfalai mellett vastag téglatöredékei, conglomeratikus vakolat-részletei minden ásófogás kifestítő a fedőcserépféleségekkel és a nagy vakolattömbökkel együtt. A kincskeresők, fájdalom, erősen feldúltak s valósággal aláaknázva találtuk a folyó 1907 tavaszán Telegdy Árpád bánffyhungyadi tanárral végzett újabb ásatásunk idején. Ezzel záródik tehát limesünk első szakasza.

A Gerebenfok alatt keskeny völgyszoroson tör utat az éppen itt eredő Pojk vize. Ennek a 3 kilométer hosszú szoros-

¹ A limes Dacicus két Küküllő-Olt közti része stb. Archaeol. Közlemények XIX. köt.

nak két végéről ágazik el az út ÉNy-ra a Kraszna-völgyre, É-ra az Egregy mellé, majd keletre Nagymáson át Kolozsvár felé is. Torma ezt a völgyoszort nem érintette s ennek szerepéről nem tájékozódhatott, pedig a mult század elején még ott közlekedett Kolozsvár vidéke a régi Krasznamegyével. Az 1848 december 18-ikán a csúcsai szoros ellen itt intézett oldaltámadást Urban egyik hadosztálya. Nem csoda, ha a rómaiak is nagy súlyt fektettek erre s annak keleti kapujához: az *Arie* oldalon a germániai első *földvárakra emlékeztető* 25×30 m. (kivül 35×41 m.) méretű, kettősen elsánczott *Comara* nevű határcastrumot építettek. A Taunusban például Zugmantel, Saalburg, Capersburg¹ eredeti, de már átalakított ősi formái s az érintetlen Heldenbergen, az Odenwald gerincén a Majnától a Mumling völgyéig s a Muldtól a Neckarig (Wimpfen) Seckmauern² mutatják (bár kétszeres 80×70 m. méretekben) Fabritius, Wolff, Lachenmaier fejtegetéseiből láthatólag ezen limeserődök mintáit.

Innen keletre 22 kilométerre Nagymásnál torkollik az Almás vizébe a *Babonya* völgye. Ott állott a második auxiliaris táborhely, melyet a középkor templom- és várépítői úgy szét-hordtak, hogy nyomát is alig találjuk. Szerencsére mértföldmutatójával s a *Sánczköz*, *Várutca* nevű utcaelnevezésekkel is igazolja hollétét. A honfoglalás után is római nyomokon alapulhatott az Almásvidék, vagyis azt domináló Dezsővára fontossága.

Íme tehát a limesnek Kissebestől a Pojk-szorosig terjedő első szakaszán, alig is mutatkozik, az a *vallum*, melynek rómaiságát Domaszewski Torma kapjoni tévedése kiderítésével megtagadhatónak találta. De a mi kevés vallummal találkozunk, az annyira hozzásimul a római őrtornyok rendszeréhez, hogy habár felíratilag a limesalapítást igazolni nem is tudjuk, a római származás felett kétség nem foroghat fenn többé. Ám ha Domaszewski figyelmére méltatja annak idején a mi limes Dacicusunkat, aligha kockáztatja meg elítélő véleményét s nagyobb elismeréssel adózik Torma fáradozásainak, a ki minden előtanulmány nélkül, szegényes vizsgálódásai eszközeivel Akadémiánkat a limes Dacicus felfedezésének nem csekély dicsőségéhez juttatá.

Azóta már a Taunus és Wetterau hegyi limeseit, az Odenwald örházláncolatát a német birodalom jól dotált kutatói napfényre hozván, Rheinbrohlnál Loeschke tanár a Caput limitist is megtalálta, melynek párját Torma Kissebesnél jóval előbb deríté ki. Soldan, darmstadti iskolatanácsos a Taunus tetején ráakadt az 1300—4500 m., átlag tehát 2160 m. váltakozó 30—35—55

¹ O. v. Sarvey, F. Hettner: Der obergermanisch-englische Limes des Römerreiches. XIII. 1900. Nro 236.

² ORL. XIX. 1903. Nro 466.

méteres s így a kissebesi és pojki *határkilépőkhöz* hasonló első korbelti földvárakra, a minőket Wolf, Fabritius E., Schumacher, Lachenmaier a Wetterauban az Odenwaldban szintén ismertettek. Ezek között eleinte fatornyokban tanyázott az őrség, míg Hadrianus s még inkább Antoninus Pius kőbástyákat építettek s britanniai, helvéta és germán nemzetiségűekből privilegizált numerusokkal rakták meg azokat.¹ A mi limesünk a germániai első rendszert képviseli, melyet Trajanus Raetiában egészített volt ki; tehát nagy hihetőséggel Dáciában is ő épített s utódai csak fejleszthették.

A cohors-castellumok váltakozó távolságra helyezkedve alkotják a Sebesváraljától ÉK. kiinduló párhuzamos limesúttal a *belső limesvonalat*. Így a csucsai szoros-, illetőleg a Napocából kezdődő első limesút védelmére a Sebes-Körös völgyén *Sebesváralja* Kissebes mögött alig három kilométer távolságban a Körös és Sebes szigetközén épült. Helyőrségéből a Cohors II Hispanorum Traján hódítása idején a drobetai Dunahíd oszlopaiban² (Turnu-Severin), majd Ujpalánkánál³ hagyta emlékezetét. Verseczről 108-ból egy felirat⁴ vonatkozik rá. Kétségtelenül Trajánnal került tehát ide.⁵ A Cohors I. Hispanorum is résztvett a helyőrségben. Utána a Cohors I Gallorum⁶ ismeretes, mely 157-től Dacica jelzőt⁷ is viselvén, innen toborozhatták. Sebesváraljáról az Almás völgyére Hódosfalván s a három (felső, közép és alsó) Földön vezethetett ÉK. az az út, melynek mérföldmutatója 236-ból jelzi a limes-szolgálatot és Sebesváraljának a verespataki I. számú viasz-táblájáról már előzetesen ismert Resculum⁸ nevét *Vicus Anatorum*-ként is⁹ megörököltvén, a Ptolemaeus Geographiájából tudott *anartok*¹⁰ otthonát is beigazolta.

Habár még sok kiegészíteni való vár rám a Gereben-hegy-

¹ Téglás Gábor: Limestanulmányok. VI. 52—65. l.

² Corp. I. L. III. 1703.

³ Böhm M.: Archaeol. epigr. Mitth. IV, p. 176. Saját gyűjtéséből a dévai muzeum is bírja.

⁴ Corp. I. L. III. 6273.

⁵ Bélyegeit először Finály Henrik gyűjték az Erdélyi Muzeumnak Pogány Károly bánfihunyadi lakossal. Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei. II. Innen C. I. L. III. p. 168. Suppl. 8074, 19. három változatban. Torma gyűjtése Archaeol. epigr. Mitth. III. 114. l.

⁶ Torma K.: Archaeol. epigr. Mitth. III. 116. Corp. Inst. Latin. III. p. 168. Supplem. pa. 7468 jegyz. és n. 8074, 16 = (633, 7) megfordított betűsorral C(o)H(ors) I. AE(lia) G(allorum), 26. C I G S T = C(ohors) P(rimae) G(allorum) ST.

⁷ Corpus III. Diplom. LXVI.

⁸ Corp. Insc. Latin. III. 924. l. Cerata I.

⁹ Torma: Arch. epigr. Mitth. III. 92 n. 13. Corp. Inst. Latin. III. Supplem. 8060.

¹⁰ Ptolemaeus 3, 8, 3. Ἀναρτοι.

ségtől É-ra következő Arsura és Meszes vonalain is, azért már az előadottakból megállapíthatólag határozottan *Trajanust* tekintetjük, az ÉNy limes Dacicus megalapítójának. Erre vall az egésznek rendszere, alapterve s főleg viszonya a belső hadállásokhoz. Így a határőrhelyek útkoszorúján belül a Dácia belsejéből kisugárzó hadintak végváraira, úgy mondható fejállomásaira harántosan újabb és már kikövezett, mérföldmutatókkal felszerelt limesút következett. Íme Sebesváraljáról a Resculumból a Gereben Gürtelstrassejával párhuzamosan, az *Almás* mellé ÉK út a felső-germániai Mainzból Friedbergbe szolgáló belső limesúthoz hasonlíthatólag halad, mely a nagyalmási castellumon alul Zutor-nál, vagyis Largiánál kapcsolódott be a Kolozsvár helyén állott Napocából Porolissumnak irányuló főlimesútba. A kissebesi és a pojki határföldvárakat egyfelől fenn a Gereben heggyélen részletenként, főleg a III—IV. és V. őrházak közt constatalható őrzárati 3—4 méter szélességű hegyi út, másfelől a hegyvonal keleti alján Resculumból Hódosfalvára irányult hadi útból kiágazólag a Pojkig vezetett mellékút fűzé össze. Támadás idején tehát párhuzamos oszlopokban összpontosíthaták hadi erejüket akár a kissebesi, akár a pojki kijáró felé s a csapatpótlás, az élelmezés a hadművelleti alapul szolgáló Apulumból (Gyulafehérvár) s Marcus Aureliustól, illetőleg a marcomann háborúktól legio-székhelyülé emelt Potaissából (Torda) kivezető limesutakon tervszerűleg kombináltan lebonyolítható volt. Külső támadás idején a *jelző* s *híradó* szolgálatra hívatott őrtornyok, a mi előőrseink módjára, hihetetlen gyorsasággal biztosíták a cohors táborhelyeket a meglepetések ellen, mert az egymással nagyrészt optikailag is összefüggő őrházak vészjelei aránylag rövid idő alatt talpra állíthaták a háttér völgyeinek helyőrségeit. A berendezés tehát támadó jellegű vala s a Felső-Germániában Ernst Kornemann által Claudiustól Trajánig kiderített rendszert, vagyis Traján korát képviseli.¹

És ezzel Dácia ÉNy *határvonala* is kezd kibontakozni előttünk az eddigi bizonytalanság homályából, mert a leirtam limesen kívül a Kraszna vízválasztójára *már nem* terjedt át a rómaiak közvetlen uralma. Oda tehát csakis háborús mozgalmak idején, a szomszédság megfenyítése céljából, hatolhattak ki.

Az én kutatásaim, melyekhez a folyó 1907. évtől Akadémiaánk támogatását is megnyerhetém, idáig csekély nyugdíjamból s a vidéki értelmiség vendégszeretetéből telhetőkre terjeszkedvén ki, eredményeiben össze sem mérhetők a százazrekbe került germániai limesbuvárlatokkal. Boldognak érzem azonban magam, hogy jóllehet a limes-castellumok ásátására országos

¹ Ernst Kornemann: Die neueste Limesforschung im Lichte der römisch-kaiserlichen Grenzpolitik. Klio, 1907. I. füzet II. 83—85.

segély nélkül nem gondolhaték, fáradozásaimmal már is sikerült Akadémiánk eme nagybecsű sikerét megvédelmeznem s próbaásatásaimmal annyi igazolást gyűjthettem, melyekből Torma Károly felfogásának helyessége és limesünknek nemcsak kétségbe-vont *rómaisága*, de a külföldiekétől nagy részben elütő sajátos-sága is fényesen kiderült. Ime, a Torma által jogos büszkeséggel emlegetett római limesünk e rövid mutatvánnyal is megczáf-hatatlan valóság! S most teljes önbizalommal gondolhatunk álmai-nak megvalósítására: a britanniai és germániai limesekéhez hasonló monographiának a buvárlat szélesebb körű kiterjesztésével leendő előkészítésére. Ha a jó Ég erőimnek kedvez, a hátralevő limes-részletek topographiájának kiderítése után, legalább a teljesen szét nem rombolt limes-castellumok ásatásával óhajtanám Akadémiánk eme feladatát tovább szolgálni. Azt hiszem ugyanis, hogy már ezzel a tanulmányommal sikerült azt is kellően beigazolnom, hogy akár a Műemléki Bizottság, akár a Muzeumok Főfelügyelősége segélyét a limes Dacicusnál méltóbb kutatási objectum alig igényelheti, s hogy *alföldi sánczaink* régóta sürgetett tudományos megfejtését Dacia északi határainak és védelmi rendszerének végleges tisztázása előtt alig remélhetjük. Hogy azonban ezt a fontos s a külföld által is érdeklődve várt feladatot a Meszes hegyvonalán immár beigazolt limes Dacicusról elkészítendő helyrajzi mono-graphiával, sőt az ásatások bizonytalan sikerű kísérleteivel sem merithetjük ki, hanem tájképi ábrázolásokkal és térképfelvételek-vel is demonstrálnunk kell ennek a nagyfontosságú emlékeknek nem csupán szerkezetét, de tactikai elhelyezkedését is: azt az Akadémia tagjai előtt tán bizonyítgatni is felesleges. Csakhogy eleve jelezni kívánom azt is, miszerint a limes Dacicus a Meszes-sel sem éri végét s előzetes puhatolásaim szerint É. és K. is tovább nyomozható s egészben megközelíti a *germán-raetiai 580 kilométer hosszúságot*. Ily módon az is nyilvánvaló, a miről, azt hiszem, nemcsak Akadémiánk, de a hazai tudományosság min-den barátja őszinte örömmel értesülhet: hogy a *limes Dacicus révén*, a mi szinte hihetetlennek tetszik ma még a meszesi limes-sel szemben is bizalmatlankodóknál, *lassanként első helyre emel-kedik Dacia* a római birodalom többi európai tartományainak limes-berendezéseivel szemben. A limes Dacicus egészének tehát a Meszesről Torma által legelőször kiderített vonala is csak egy kicsiny részletét képezi, s az egész határvonal biztos helyrajza még további feladataink közé tartozik.

Részemről életem legfőbb czéljául tekintem az Akadémia által rendelkezésemre bocsátott segítséggel odáig fejleszteni, egye-lőre legalább, a Meszes-vonalat, hogy limes Dacicusunk lehető leghűbb képét állíthassuk a szakkörök s főleg a bizalmatlankodó külföld ítélőszéke elé. Nagy öröömömre szolgál, hogy ezzel a rövid

déli szakasszal is igazolhatám *Torma Károly* fölfedezésének jelentőségét s felszázados limes-perünket az ő javára eldöntve, bemutatathatám azt is: hogy erre a világtörténelmi problémára tisztán a magunk emberségéből, a külföld legkisebb irányítása nélkül fényt derítvén, igaznak bizonyult *Torma* amaz ábrándja is, mely szerint limes Dacicusunk nemcsak a vallum Hadrianum és Antonianum, hanem a limes Germanicus és Raeticus mellett is bizvást helyet foglalhat. Méltó és érdemes feladat tehát, azt hiszem, már Akadémiánk tekintélye érdekében is ennek további kiderítésére vállalkozni. Most azonban, mikor limesünk rómaiságát beigazoltuk, a fontosabb limes-táborhelyek ásatása sem halasztható tovább s ezt a külföldi szakemberektől is sürgetett munkát a Műemlékek Bizottsága a Pannoniában megkezdett ásatással párhuzamosan, remélhetőleg már legközelebb szintén felkarolandja. Ezen eredmények constatálásával azonban ne feledjük, hogy *Torma* minden hibája és gáncsolhatósága daczára a mi limesünk kinyomozásában még a németek Cohausenjénél is marandóbb érdemeket szerzett s az ő olvasási tévedése nélkül tán még ma is az ismeretlenség homályában lappangana, a tapasztalatok szerint, szakemberekre éppenséggel nem vonzó limes Dacicus, melynek alapvető monographiájához mostani felolvasásom a bevezető szakaszt kívánja szolgáltatni. Végül meg vagyok győződve, hogy a mennyire megismerhettem, maga Domaszewski is, ki azóta Európán kívül Arábia limesét szintén láthatta, örömmel vesz tudomást buvárlatim ilyen eredményéről, sőt, ha felirati revisiója annak idején másfelé nem tereli s kilátogathat a Meszes vallumára, már akkor kedvezőbb véleményre hangolódik *Torma* kutatásainak értékelésében.

Az itáliai nyelvcsalád helyzete az idegen nyelvek körében.

(Kivonat Schmidt József 1907. június 3-án tartott előadásából.)

Az itáliai 'nyelvcsalád' fogalma azon alapul, hogy az itáliai 'dialektusok' (a latin és umbro-samnit) nagyszámú phonetikai, morphologiai, syntaktikai és lexikális egyezést tüntetnek föl, a melyek alapján a többi idg. nyelvektől elszigetelhetők. Elszigeteltségük természetesen nem teljes: eltekintve azon sajátosságoktól, a melyek nekik az 'idg.' jelleget megadják, vannak olyan vonásaik, a melyek révén egyes idg. nyelvekkel közelebbi vonatkozásban állanak, mint másokkal. Hogy milyen vonások révén, mely idg. nyelvekkel, miféle vonatkozásban — erre akarok megfelelni tanulmányomban, a melynek anyaga következőleg van csoportosítva:

I. Az itáliai és az európai idg. nyelvek.

II. Az itáliai és a centum-nyelvek.

III. Az itáliai és a satem-nyelvek

I. Bizonyos nyelvjelenségek az összes európai idg. nyelvekben előfordulnak, de nem az indo-iráni nyelvekben (így az *e* vocalis, a schwából származó *a*, az *l* consonans); a szókinés, nevezetesen a kultúrhistóriai és mezőgazdasági terminologia, szintén sok oly egyezést tüntet föl, a mely az árja nyelvekben hiányzik. E jelenség magyarázata az, hogy az európai indogermánok, tehát az itáliaiak is, nyelvi és geographiai tekintetben már történetelőtti időkben is közelebb állottak egymáshoz, mint az áryákhoz.

II. A gutturálisok folytatásai tekintetében az itáliai tudvalevőleg a centum-nyelvek közé tartozik, a melyekben a velaris és palatalis zárhangok összeesnek, míg a satem-nyelvekben a velarisok a labio-velarisokkal esnek össze s a palatalisok mint spiransok folytatódnak. Ez a jelenség nem lehet más, mint — a minek a legnagyobb egyértelműséggel nyilvánítják is — *dialektismus*. Valószínű ugyan, hogy a velarisok és a palatalisok összeesése a centum-nyelvekben nem közös újítás, de igenis ilyennek tekintendő a *labialisatio* — az a jelenség, hogy a labiovelarisok a velarisra következő *w*-affectio hatása alatt bizonyos centum-dialektusokban úgy folytatódnak mint az eredeti labialisok (pl.

o. u. *pompe, gör. aeol. πέμπε, gall. πεμπε-δουλα, gót *fimf* $\angle$ *pempe, de: lat. *quinque*, gör. πέντε, ó-ír *cóic* [sváb *fuchzē* ,15'] $\angle$ *peŕk“e). A labialisatio, a mely nézetem szerint az umbro-samnit területről indult ki, alighanem az egyetlen közös kapocs a centum-nyelvek között, de phonetikai jellegénél fogva igen jelentős. Az itáliai nyelvcsaládnak minden esetre a centum-nyelvekkel kell szorosabb összefüggésben állania. S ez úgy is van. Vannak ugyanis *graeco-italo-kelta* partialis egyezések (pl. *al*, *ar*, *am*, *an*, $\angle$ *el*, *er*, *em*, *en*) és *italo-kelta-germán* partialis egyezések (pl. *ss*, *s* $\angle$ *tst*). Ezekből következik, hogy az itáliaiak a történetelőtti időkben huzamos ideig éltek a kelták, germánok és görögök szomszédságában — még pedig úgy, hogy a kelták, germánok és görögök *nem* voltak egymással közvetlen érintkezésben. Ez pedig abból következik, hogy számba vehető *graeco-kelta*, *graeco-germán* és *kello-germán* partialis egyezések nincsenek. De akkor az említett *graeco-italo-kelta* és *italo-kelta-germán* partialis egyezések csak az itáliai nyelvcsalád közvetítésével jöhettek létre. Ha már most az itáliai volt a közvetítő közeg a három centum-nyelv között, akkor közte és az utóbbiak között partialis egyezések várhatók. S csakugyan vannak *graeco-italiai*, *italo-kelta* és *italo-germán* partialis megfelelések.

Az itáliai és a görög között igen sok partialis egyezés van — sokkal több, mint az itáliai és bármely más idegen nyelv között. Az idg. medialis aspiraták csak e két nyelvben mentek keresztül a tenuis aspiraták stadiumán (lat. *fero*, gör. φέρω $\angle$ *pherō $\angle$ idg. *bherō). Csak e két nyelvben vannak nőnemű o-tövek (*haec fagus*: ἡ φαγός, *haec agnus*: ἡ ἀμνός). Az o-tövekből való úgynev. dat. plur. az idg. instr., loc. és dat. functióját egyesíti magában. Az *ā*-tövű femininumoknak csaknem az egész pluralisa analogikus újítás (így a nom.: lat. *datali*, *aquae*, gör. χώραι, ταί, de: ói. *ásvās*, gót *gibōs*, litv. *rañkos*; a gen.: lat. *equārum*, o. *egmazum*, u. *urnasiaru*, gör. hom. θεῶν $\angle$ *āsōm, de: gót. *gibō*, óisl *rúna*, litv. *rañku*, ószl. *raķz*, $\angle$ *ōm; a dat.: lat. *soveis*, *terrīs*, o. *Diumpais*, u. *teku-ries*, de: ói. *ásvabh̥yas*, litv. *rañkoms*, ószl. *raķkamz*, gót *gibom*; az acc.: lat. *equās*, gör. ἀφάς végzete csak látszólag idg. [cf. ói. *ásvās*, gót *gibōs*], mert az eredeti végzet a dialektusok bizonyossága szerint *-ans* [cf. o. *viāss*, u. *vitlaf*, gör. kret. τάνς, lesb. ταίς]). Igen sok az egyezés az infinitivus képzése terén (lat. *legiminū*: gör. λεγόμεναι; lat. *agi*: gör. εἶπαι; lat. *amāri*, *monēri*: gör. τιμῆσαι, φιλῆσαι; lat. *datūrum* $\angle$ *datū erom, o. *ezum*, u. *erom*, ital *esom: gör. syrak. 2. imperat. aor. θίγον, λάβον, és talán dór és arkad. inf. ἔχεν, φέρεν, etc. e helyett *έγον, *φέρον [cf. o. *acum*, u. *a-ferum*]; lat. *agere* $\angle$ *agesi: gör. att. ἄγε·ν, dor. el. ἄγγη $\angle$ *agesen, a mely

ἄγρευ hatása alatt keletkezhetett *agesi alakból). A conjugatio köréből ide való pl. a hangzós tövek futuruma (o. u. *fust* < *fuseti: gör. φῶσει, u. *furent*: gör. φέροισι). — Ily nemű, de ennyire még meg nem rostált egyezéseken épült föl régebben a *graeco-italiai alapnyelv* hypothesisa, a melyet Schleicher, Curtius és Ascoli tekintélye sokáig fentartott s Christ még legújabbán is védelmezett. Amióta azonban kitűnt, hogy az itáliai és kelta között éppen oly szoros, sőt szorosabb kapcsolat van, nemcsak a hypothesis veszítette el minden hitelét, hanem maguknak az egyezéseknek az értéke is mind egyre csökkent. Amily érthető ez a visszahatás, oly jogosulatlan: vannak ugyan ezen egyezések között kétségesek s egyik-másik talán véletlenül megmaradt idegen alapnyelvi örökség vagy önálló különnyelvi fejlemény, de hogy valamennyi véletlen volna, a mint például Sommer akarja, semmiképpen sem hihető. Oly tekintélyek, mint Brugmann, Hirt, Kretschmer távolról sem annyira tartózkodók; véleményüket körülbelül úgy lehetne formulázni, hogy a graeco-italiai partialis egyezések elég jelentősek, csak nem kell annyit építeni rájuk, a mennyit el nem bírhatnak: graeco-italiai nyelvegységről természetesen nem lehet szó, de igenis bizonyos számú nyelvjelenségek közösségéről a hullámmélet értelmében. Minden történeti bizonyíték hiányának ellenére pusztán nyelvi bizonyítékok alapján bizvást föltehetjük, hogy a görögök és itáliaiak valamikor szorosabb érintkezésben állottak s ez idő alatt közösen őriztek meg ősrégi nyelvjelenségeket s közösen létesítettek nyelvi ujtásokat.

A *italo-kelta* partialis egyezések (nevezetesen szókezdő *p* assimilatiója szóközépi *k^w* hatása alatt, az *i* genitívus, az *r*-passivum, az *ā*-conjunctivus etc.) oly feltűnőek és mélyre hatók, hogy ha ezekre építeni nem lehet, akkor minden nyelvhasonlítás hiábavaló. A tekintélyek tényleg inkább hajlandók ezen egyezések fontosságát kellenél többre becsülni, mint semmibe sem venni. Így ugyanazon Sommer, a ki az itáliai és görög részleges egyezéseket pusztán véletlenségnek tekinti, az itáliai és kelta egyezések nagy jelentőségét készségesen elismeri s a másik szélsőségbe esve egyenesen kijelenti, hogy az *italo-kelta ősn nyelv* föltevésének semmi sem áll az útjában. Magában véve ez sem volna lehetetlen, de mégis csak alighanem több, mint a mennyit partialis egyezésekre általában építeni szabad. Az 'alapnyelvi' közösségekre való következtetés csak akkor jogosult, ha a partialis egyezések száma igen nagy és igen sok közöttük a közös újítás. E követelményeknek megfelelőnek az ind és iráni, a balti és szláv egyezések (s csakis ezek!) s azért az indo-iráni, illetőleg balto-szláv 'nyelvegység' (s csakis ez!) kifogástalan hypothesis. De az itáliai és kelta egyezések nem ilyenek, tehát velük sem lehet többet bizonyítani,

mint bármely másféle, pl. itáliai és görög egyezésekkel: belőlük is csak az következik, hogy az itáliaiak és kelták történetelőtti időkben egymás szomszédságában laktak s relative huzamos és benső nyelvi érintkezésben állottak — huzamosabb és bensőbb érintkezésben, mint bármely más két centum-nyelv, de a különbség csak fokozati, nem lényegbe vágó.

Az *italo-germán* partialis egyezések (nevezetesen $z <$ intervoc. s , a distributivum-képző *no*-formans, a *nē*- és az $[e]rōd$, $[e]rōd$ -végű adverbium-képzések, a perfectum reduplicatioja és vocalisatioja, etc.) szintén csak azzal a föltevessel magyarázhatók, hogy az itáliai és germán törzsek valamikor egymás szomszédságában tanyáztak. Much ezt nem igen akarja elismerni; a germán és latin szókinsnek szerinte is feltűnő egyezéseiből csak az következnek, hogy az itáliaiak messzebb északra laktak ugyan, de a germánoktól a kelták által elválasztva; az egyezéseknek specialis italo-germán jellege onnan volna, hogy a 'közvetítő' kelta megfelelőek elvesztek, illetőleg hogy a gall nyelvet fogyatékosan ismerjük. A kelta 'közvetítés' azonban petitio principii, a melyet Ebel fogyatékos argumentumai alapján Joh. Schmidt valamikor elfogadott, de a melyben ma már oly tekintélyek mint Thurneysen nem osztoznak. Hogy egyes specialis italo-germán egyezések valamikor a keltával közösek voltak, az nagyon is lehetséges és a hullálmélellettel teljes összhangzásban van; hogy azonban az összes italo-germán megfelelőek megvoltak a keltában, ez oly föltevés, a mely a felsorolt fontos nyelvtényekkel bántó disharmoniában van s a melynek a kelta közvetítés hypothesisének megdőltével semmiféle jogosultsága nincs. Nem a kelta közvetít az itáliai és a germán között, hanem az itáliai a kelta és germán között.

A graeco-itáliai, italo-kelta és italo-germán partialis egyezések directe bizonyítják azt, a mit számba vehető graeco-kelta, graeco-germán és kelto-germán történetelőtti megfelelőek hiánya indirecte jelzett, hogy t. i. az *itáliai nyelvi szempontból a görög, kelta és germán között áll*. Ebből pedig következik, hogy az *itáliai törzsek történetelőtti időkben valamikor közvetlen érintkezésben voltak a görögökkel, keltákkal és germánokkal*.

III. Az itáliai nyelvcsaládnak a satem-nyelvekhez való viszonyát vizsgálva nagyjában arra az eredményre jutunk, hogy számba vehető partialis egyezés — a mennyiben tényleg van — kevés van közöttük, ez a kevés is kétséges jellegű s — a mennyiben nem véletlen, illetőleg nem idg. közkins — közvetítő retortán (thrako-phryg, illyr stb. rétegeken) szűrődött át: az *itáliai és a satem-nyelvek között nyelvhatárnak kellett lennie*, a mi teljes összhangzásban áll azzal a körülménnyel, hogy az idg. nyelvek két élesen elválasztott dialektus-csoportra, a centum- és satem-

nyelvek csoportjára oszlanak. Ez a nyelvhatár eredetileg nem volt szükségképpen áthághatatlan, de idővel azzá lett: azok a centum- és satem-törzsek, a melyek a két terület hullámain egy ideig közvetítették, idővel kivándoroltak, a minnek abszolút nyelvhatár lett a következménye. Ez az oka annak, hogy a tárgyalt centum-nyelvekben soha és sehol nem jelentkeznek gutturalisok helyett spiransok, a melyeket pedig szomszédsági érintkezés mellett várni kellene. *A centum-nyelvek tehát a közéjük beékelte itáliaival együtt teljesen elszigetelődtek a satem-nyelvektől.*

E nyelvi eredmények alapján kísérletet lehet tenni az itáliai törzsek ősi hazájának meghatározására.

Az itáliai őshaza problémája természetesen összefügg a hypothetikus idg. ősnép eredeti lakóhelyének kérdésével. Valamikor azt hitték, hogy az idg. népek ősi hazája Ázsiában van; szóba került nevezetesen India, Mesopotamia, Baktria (főleg a Pámir főnsík), Armenia, a Kaukázus, sőt Szibéria. Az ázsiai eredet utolsó neves védője, Joh. Schmidt, arra akart építeni, hogy az idegen nyelvű népek decimalis számrendszerében a babyloni duodecimalis, illetőleg sexagesimalis rendszer nyomai mutathatók ki. Ezek a nyomok csakugyan megvannak (v. ö. ahd. *einlif* ,11', *zwelif* ,12', de *drizehan* ,13' ói. *catváriját* ,40', *pañcását* ,50', de *šaštfis* ,60' etc.), de az ősrégi hatalmas sumeroakkad-babyloni kultúra nem szorítkozott Mesopotámiára és környékére, hanem mindenféle közvetítő csatornákon keresztül igen messzire eljutott, így pl. Indiába, tehát igen könnyen eljuthatott Európába is. Manapság általánosan az a nézet uralkodik, a melyet Latham hangoztatott először, hogy t. i. az idegen nyelvű népek eredeti lakóhelye Európában keresendő. Mivel e népek túlnyomó többsége Európában van, az őshaza kérdésében elfogulatlanul nézve a dolgot már a priori e földrésznek kellett volna tekintetbe jönnie. Európa határain belül az idg. őshaza helyének meghatározására a nyelvtudomány, állat- és növény-geographia, anthropologia és praehistoriai archaeologia segítségével igen szellemes kísérletek történtek, a melyeket itt reprodukálni és részletezni fölösleges és lehetetlen. Nagyjában a következő dilemma előtt állunk: a Fekete-tenger vagy a Keleti-tenger partvidéke. Kellő autopsia hiányában vakmerőség talán ebben a kérdésben állást foglalni, de még sem fojthatom el azt a meggyőződésemet, hogy nevezetesen az archaeologiai és anthropologiai kutatások számai inkább észak felé vezetnek. Igen valószínű, hogy északi Európában már a palaeolithban idg. törzsek laktak s hogy az idg. és tágabb értelemben az egész kaukázusi faj ősi hazája Skandinávia. Wisler, a ki először hangoztatta ezt a hypothesis, legújabbban is úgy vélekedik, hogy az észak-európai faj, a *Homo europaeus*, az összes idg. népek törzsfaja, a skandináviai fél-

szigetről indult ki, a hol a jégolvadás óta le volt települve, s folytatja a *Homo priscus* fáját, a mely a palaeolith folyamán főleg Európa nyugati részében élt. Egészen így nyilatkozik többek közt Driesmans: a francia iramszarvas-vadászok faja (a *race de Crô-Magnon*), az európai kulturnépek ősi faja, a jégkorszak végén a középeurópai melegebb klíma elől menekülő iramszarvast észak felé követte és Skandináviában fehér bőré és szőke hajú fajjá fejlődött. Ez a faj nem származhatott Ázsiából vagy Afrikából, mert itt ma sincs hozzája fogható fejlettségű faj, s ha tehát európai földön nem jött létre, legfőlebb sokkal északibb, ma már lakhatatlan, örök jég alá temetett vagy a tenger árjától elborított vidékekről vándorolhatott be, a mint Tilak ind. tudós és nyomában mások csakugyan az északi sarkvidéken keresik az idg. őshazát. Igaz, hogy északi Európában a palaeolithnak minden nyoma hiányzik, de a Jütland és Seeland partjain előforduló u. n. dán konykahulladékok (kjökken-möddinger) tanúsága szerint az idősebb neolithban, a Kr. e. 4. évezred folyamán, már biztosan éltek e tájakon emberek — hogy indo-germánok-e, azt persze nem állíthatjuk, de mereven nem is tagadhatjuk. Ha a palaeolith és a neolith között csakugyan áthidalhatatlan kulturális űr tátongana, ez az ú. n. „histus” aligha magyarázható más-keppen, mint hogy a palaeolith emberfajt új idegen faj váltotta föl — t. i. az indogermán. Mindez pereze csak lehetőség, a melyet éppen oly bajos bizonyítani, mint czáfolni, de az ifjabb neolithban már foszladozni kezd a kód: az összehasonlító nyelvtudomány által megállapított ősidg. kultúra archaeologiai szempontból nagyban és egészben a neolith czölöpépítmények kultúrájának felel meg. Ez a kultúra — úgy látszik — egészen eredeti s nem keleti befolyás alatt jött létre, mint eddig föltették, s az északi germán vidékekről, jelesül Skandináviából, származó nagyszámú neolith maradványok idg., nevezetesen germán lakosoknak tulajdonítandók. Az idg. őshaza kérdése általában szorosán össze van forrva a germán őshaza kérdésével. A germánok legrégebb kimutatható székhelye az Elba és Odera alsó és középső köze: Schleswig-Holstein, Mecklenburg, Előpomeránia és Brandenburg, tehát a Keleti-tenger déli partvidéke. Ide azonban minden bizonynyal a Keleti-tenger északi partjáról jöttek át, mert a bronzkorban már biztosan, a neolithban pedig minden valószínűség szerint germánok laktak a dán szigeteken és Skandináviában. De akkor a logika törvényei szerint a többi idegen népek ősi hazáját is e vidékeken kell keresnünk. A neolith óta megvan a kultúrtörténeti folytonosság: hogy a fémkor elején az indogermánok még mindig összefüggő tömeget képeztek, azt mutatja ói. *ayas*, av. *ayah*, lat. *aes*, gót *aiz* < idg. *ajos „réz” vagy „bronz” vagy mind a kettő, valamint a gör. *πέλεκος*, ói. *parašūš*

„fejsze”. — Szóval: az *idg. népek szétözönlésének középpontja a Keleti tenger partvidéke, minden valószínűség szerint Skandinávia.* Összhangban van ezzel, hogy a germánok és velük együtt a többi centum-népek a történelem hajnalán jóformán összefüggő területen laktak Európában, míg a satem-népek Középeurópától Indiáig szerteszét szórva s többé-kevésbé elszigetelten jelentkeznek.

A mi már most az itáliaiakat illeti, kétségtelen, hogy az apennini félszigeten nem autochthonok — itáliaiakon itt *idg.* nyelv és kultúra hordozóit érte. Mert, nyelv és faj az apennini félszigeten éppen úgy ellentétben van, mint pl. Hindusztánban — s nyilván ugyanazon okból. Indiában a bevándorló árja az autochthon negroid bennszülöttekkel, a drávidákkal és kolárjákkal való keveredés folytán lett azzá, a mi manapság: kis termetű, gyöngé, többé-kevésbé sötétszínű hindúvá. Éppen ilyen somatikus átalakuláson mehetett át a bevándorló idegen faj Itáliában, mert a történeti rómaiak testi és szellemi complexio tekintetében annyira elütnek a keltáktól, germánoktól és görögöktől, a mennyire hasonlítanak az utóbbiak egymáshoz: a régi kelták és germánok magas termetű, dolichokephal, szőke egyének, s éppen ilyenek lehettek a hőskori görögök, míg a rómaiak alacsony termetűek és sötét hajúak. Ily körülmények között egészen elfogadható az a föltevés, hogy az apennini félsziget ókori lakosai anthropologailag voltaképpen Európának prae-*idg.* lakosságát folytatják, a melynek roncsai a ligurok, pelasgok, iberek stb. s a melyet csak a bevándorlott árja' vérű itáliaiak tettek az *idg.* nyelv és műveltség részeseivé. Bármint álljon ez a dolog, az itáliaiak bizonyosan bevándoroltak az apennini félszigetre. Ebben az esetben természetesen csak észak felől jöhettek — és pedig északkelet felől, mivel az apennini félsziget északnyugat felől jóformán megközelíthetetlen s azonkívül e tájon a ligurok ősrégi időtől fogva autochthonok. Hogy honnan jutottak az itáliaiak az apennini félsziget északkeleti részébe, azt mutatják a partialis egyezések, a melyek szerint az itáliaiaknak a keltákkal és germánokkal kellett érintkezniök. Hirt Cseh- vagy Morvaországra gondolt. Az itáliaiak itt tényleg érintkezhettek a keltákkal, akik ősrégi időktől fogva laktak déli, közép és északi Németországban, de aligha a germánokkal. Tekintettel egyrészt arra, hogy számba vehető kelto-germán egyezések nincsenek s így a kelto-germán történetelőtti szomszédság semmiképpen sem valószínű, s tekintettel másrészt arra, hogy az italo-germán egyezések italo-germán szomszédsági érintkezés föltevését követelik, *az itáliaiak ősi hazáját messzebb északra kell helyezni: az Elba és Odera közébe, a hol északra a germánokkal, nyugatra a keltákkal, délre a görögökkel s keletre talán az illyrekkel voltak tőszomszédságban.*

A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál.

(Kivonat *Darkó Jenő* vendégnek f. év jún. 3.-án tartott felolvasásából.)

Eddig uralkodó nézet szerint a magyarokról szóló első híradás a bizánczi irodalomban a IX. század derekán élő Georgios Monachosnál található, a ki ugyanegy elbeszélés keretében egyszerre három nevét is említi a magyaroknak: 1. Ὀγγροι, 2. Ὀννοί, 3. Τοῦρκοι. E nevek közül a X. század közepén működő Konstantinos Porphyrogenetos s kortársa, Genesios csak a Τοῦρκοι-t tartják meg, a mely a biborban született császárral egykorú, részben az ő buzdítására készült (Symeon logotheta, Theophanes Continuatus, Pseudo-Symeon), vagy később az ezekre támaszkodó krónikákban (Leo Grammatikos, Skylitzes, Kedrenos, Zonaras) is állandó használatban marad egészen a XII. század elejéig, a mikor aztán végkép eltűnik a forrásokból, mint a magyarok neve. A XI. század végén dolgozó Skylitzesnél és az őt kiíró Kedrenosnál, valamint a XII. században élő Zonarasnál azonban már újra fölbukkan az Ὀγγροι, ill. Ὀγγαροι is az általánosan használt Τοῦρκοι mellett. A valamivel később élő chronographus, Michael Glykas így említi egy helyen a magyarságot: τὸ Ὀγγρικόν. Az Ὀγγρία országnevet megtaláljuk a XII. században Anna Komnenánál és Eustathiosnál. E század végén már egy egészen új név jelenik meg a magyarokra vonatkozólag Joannes Kinnamosnál, a Παζονς a Παζνονία országnév és a már Georgios Monachostól megpendített Ὀννοί mellett. Ugyane nevek ismétlődnek a XIII. század elején működő Niketas Akominatosnál, azzal a különbséggel, hogy ő ezek mellett még az Ὀγγροι-t is használja. E hirtelen névcsere szorosan összefügg a Komnenos-dynastia alatt teljes erejében kibontakozó irodalmi renaissance-al, mely többek közt abban is nyilvánul, hogy az írók a közhasználatba átment, vagy a bizánczi hagyományon alapuló népnevek helyébe ókori, különösen megfelelő Herodotos-féleket iktatnak. Mindamellet az Ὀγγρία országnév oly erős gyökeret vert volt a köztudatban, hogy még ebben a korban is s még a régieskedést annyira hajászó írónál is megjelenik, mint Georgios Akropolites. A XIV.

században Georgios Pachymeres, a nagy polyhistor természetesen csakis a *Ἰαῖους*-t ismeri el helyesnek, de viszont a népies nyelvű és szellemű Moreai Krónika kizárólag az *Οὐγγροι*, *Οὐγγαροι*, ill. *Οὐγγρία*, *Οὐγγαρία* neveket használja. E kétféle használat sajátos disharmoniában olvad össze Joannes Kantakuzenosnál, a ki majd *Ἰαῖους* (*Ἰαονία*)-t, majd *Οὐγγροι* (*Οὐγγρία*)-t ír. A XV. században Laonikos Chalkondyles, a kinél valamennyi társa között a legtisztábban és legnemesebben kel új életre Herodotos és Thukydides szelleme, következetesen ragaszkodik a *Ἰαῖους*-hez. Kortársai, Dukas és Phrantzes, kiknek műveltsége alig emelkedett az átlagos színvonalon felül s egész gondolkozásuk a népies irány felé hajlott, már csak az *Οὐγγροι*-féle alakoknál maradnak, melyekről az eddigi áttekintés alapján is észrevehettük, hogy első fölbukkanásuktól kezdve mindvégig megmaradtak a közhasználatban s állandóan helyet követeltek maguknak még a váltakozó irodalmi ízlés nevei mellett is. Túlélilik Bizánczot, a mint az *Ekthesis Chronica* s a mai újjörög nyelvhasználat mutatja. Az utolsó bizánczi történetíró, Kritobulos, a ki legalább a külsőségekben az ókori mintaképeket utánozza, a régies *Ἰαῖους* nevet alkalmazza a magyarokra.

Ezekén kívül egynémely írónál szórványosan még két neve fordul elő a magyaroknak, melyek azonban kétségkívül idegen (nem bizánczi) forrásból eredtek és semminemű továbbterjedésnek nem örvendhettek: 1. *Μάζαροι* (*Μάτζαροι*), 2. *Σαβαροταΐσφαλοι*, ill. *Σεβόρτιοι*.

Csoportosítva az egyes népnevekre vonatkozó adatokat, a következő tanulságokat nyerjük:

A *Ἰαῖους* név Herodotosnál még egy, Makedoniától északra, a Strymon folyó mellékén lakó és a monda szerint a teukroktól ide telepített néptörzsre vonatkozott. De már a Kr. u.-i I. században némely archaizáló író, a hangzás és a földrajzi helyzet durva kézzel szőtt analogiája révén e nevet átviszi az illyr eredetű pannonokra. Hiába tiltakozott ez eljárás ellen a római nevelésű és praktikus érzékű Dio Cassius, hiába hangsúlyozta nyomatékosan, hogy Dalmatia szomszédságában, az Ister mellett lakó pannonok teljesen különböző népfaj az egykor a Rhodope-hegység lejtőjén említett paionoktól, már az V. században Zosimos következetesen *Ἰαονία*-t ír mindenütt, a hol Pannoniáról van szó s utána legfeljebb annyi engedményt tesznek a gyakorlati élettel inkább számotvető írók, hogy a két formát vegyesen használják egymás mellett. Miután így a herod.-i *Ἰαῖους* értelme már a bizánczi kor előtt azonossá lett a Pannonii-val, önként kínálkozott ez a földrajzi helyzet azonosságánál fogva a magyarok neve gyanánt oly íróknál, a kik minden népek őseit Herodotosnál keresték.

Az Ὀὔνοι név Strabontól (Φοῖνοι) kezdve egészen Priskos rhetorig azt a népet jelöli, melyet a kínai évkönyvek Hiongnu-nak neveznek s mely a K. u. I. században a kínai birodalom közelében fekvő hazájából nyugat felé vándorolván, a Kaspi-tenger és a Maiotis irányában előrenyomult, majd a Közép-Duna mentén ütötte fel tanyáját s Attila alatt félelmetes hirre tett szert egész Európában. A hun birodalom bukása után az Ὀὔνοι. név még körülbelül ezer esztendeig él a bizánczi hagyományban. Elvesztvén faj-jelölő értelmét, bámulatos rugékonysággal kiterjeszthető lett mindazokra a nomád-népekre, melyekről a bizáncziak tudták, vagy legalább hitték, hogy északkeleti irányból jöve támadták meg az ő hazájukat. Egyedüli kivételt alkotnak e szabály alól a besenyők, a kik — habár kétségkívül a hunok útját követve törtek előre s telepedtek meg Moldva és Beszarábia területén — a bizáncziaknál sohasem neveztettek hunoknak, hanem e helyett Skylitzes és Anna Komnena a Σχόθαι. mellékevet alkalmazzák rájuk. Ennek oka abban van, hogy a besenyőket akkor ismerték meg a bizáncziak, a mikor azok a Don és Duna közé eső területeken kalandoztak, tehát azon a helyen, a melyen lakó barbár népekre Herodotos a Σχόθαι. nevet megállapította. Hogy a magyarokat sohasem nevezik Σχόθαι.-nak, ez a körülmény közvetett bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy őket még a Donon túli hazájukban ismerték meg s ez az észlelet nyer kifejezést az (Ὀὔνοι névben is, mely a magyarokra alkalmazva sem jelentett mást, mint olyan nomád népet, melynek hazája egykor a Don folyótól keletre feküdt.

Az a név, melylyel a magyarok önmagukat nevezték és nevezik ma is, csak, mint véletlenül becsúszott adat fordul elő a bizánczi íróknál, a nélkül, hogy valamelyes elterjedésnek és következetes használatnak örvendhetett volna. Konstantinos Porphyrogennetos említi a Μάζαροι és Οὔζοι népeket, mint a besenyők szomszédait az ő régi hazájukban, mely a Volga (Ἀττίλ) és az Ural (Ἰερήχ) között terült el. Ez a megjegyzése csakis arra az időre talál, a mikor a magyarok Etelközben (a Pruth és Szereth táján), a besenyők tőlük keletre (a Dnjeszter és Don között), az úzok pedig még keletebbre (a Don mögött) laktak, vagyis a IX. század második felére. Nyilván az az eset forog fenn, hogy Konstantinos az ekkori állapotot, melyre a korabeli besenyők, a kiktől ő ez értesüléseit szerezte, még élénken emlékeztek, hamis általánosítással kiterjesztette az ő őshazájukra is. Az adat azonban világosan mutatja, hogy a besenyők a mazar nevet nem csupán egy törzsre, hanem mindama törzsekre alkalmazták, melyeket Don-melléki hazájukból kiszorítva, folyton maguk előtt üztek egészen a Duna és Tisza közötti síkságon való letelepedésükig. Az összetartozó törzsek közös nemzetneveként hasz-

nálják az arab írók is már a IX. század elejéről a madsgar (Muslim ben Abū Muslim), basgar (Maszudi), modsgar (Ibn Rösztch) neveket.

Theophylaktos Simokattes tudósítása szerint a Maurikios császár idejében folyt bizánczi-perzsa háború alatt a bizánczi hadseregnek az a része, mely Θεόδωρος ὁ Παβδηγνός és Ἀνδρεας, a szaraczen tolmács vezérlete alatt állott, kijavította a mazaroknak régi és rozoga állapotban levő várát (προῶριον τῶν Μαρζάρων). Bury nyomán ez eseményt az 587. évre tehetjük. A vár fekvésének meghatározására többféle kísérlet történt ugyan, de egyiket sem tarthatjuk sikerültnek. Minthogy a perzsák és bizáncziak közti háború ebben az időben Amida város és Arzanene közt, azaz Armenia délnyugati szögletében folyt, valahol ezen a területen kell keresnünk a mazarok várát is. Igen valószínű tehát, hogy ez a vár azonos fekvésű volt a már az ókorban is ismeretes Mazara helységgel, mely Melitenével átellenben, az Euphrates balpartjától nem messze feküdt. A görög szövegből kitűnik, hogy a szóbanforgó vár a magyarok birtokában volt, a kiknek egy része e szerint már a VI. század második felét megelőző időkben az Euphratesig nyomult volt dél felé előre.

A Μεγέρη (mejeri < megyeri) forma, melyet Konstantinos a nyolcz törzs (γενεά) harmadika gyanánt említ, felhangú változata a magyarnak s így azonos vele. Magyar forrásból ered, a mint számos, Megyer-t tartalmazó helynevünk is mutatja. E tudósításból még nem szabad azt következtetnünk, hogy a megyer (= magyar) nevet Konstantinos korában, vagy akár a honfoglalás idejében is csak egyetlen-egy törzs is viselte volna. Valamint a törzsek hetes száma a kabarokon kívül, úgy a hozzájuk fűződő törzsnevek sem felelnek meg a IX.—X. század tényleges gyakorlatának s régebbi mondai hagyományon kell, hogy nyugodjanak. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy hazai krónikáink egészen más neveket őriztek meg a magyarok két seregének vezéreiről, mint Konstantinos. Az eltérés úgy érthető meg, hogy a kétféle történeti hagyomány a mondának két különböző rétegéből meritett, olyanformán, mint a bizánczi történetírás Kis-Ázsia tartományainak a hét ozmán szatrapa közt való felosztása tekintetében, melyet Chalkondyles és Dukas oly különbözőkép beszélnek el. Bizonyosra vehető, hogy a Μεγέρη (= megyeri) név eredetileg csupán egy törzsrre vonatkozott, de ennek kora a IX. századot jóval megelőző időkben keresendő.

A magyar nemzetenévvel szokás azonosítani a Μουράγρις személynevet is, mely Theophanesnél egy bizonyos hún király neve gyanánt van hagyományozva, kit Bosporus-vidéki alattvalói az 520. év körül tettek meg fejedelmükké testvére, Γορδᾶς helyett. Malalas, kinek krónikájából Theophanes ez adatokat majdnem

szószerint átvette, a keresztény hitre áttért király nevét Γρωδ-nak, örökébe lépő öcsesét pedig Μογγελ-nek írja. Ez utóbbi forma már igen közel áll az Anonymus „moger“-jéhez, minthogy az o és ou, λ és ρ váltakozása nem ritka a középkori görög nyelvben s a γ mögött eredeti gy is felvehető (v. ö. Μεγέρη = megyeri). Ha el is ismerjük e névnek a magyarral való azonosságát, mégsem tekinthetjük ezt a nép vagy néptörzs megszemélyesítésének, még kevésbé ősatyjának, hanem csakis annak bizonyítéka gyanánt, hogy a mogyer népnév, mint személynév is használatban volt, épp úgy, mint a Γόλα név, mely a besenyőknél egy törzset, a magyaroknál pedig egy bírói méltóságot és személyt is jelölt.

Látjuk, hogy a magyar, mint személy- és helynév, mint törzs- és nemzetnév a magyaroknak mai hazájukban való megtelepedése előtt is széles geographiai és chronologiai kiterjedésben használatban volt. Összevetve ez adatokat a más forrásokból nyert tudósításokkal, kiderül, hogy a magyar név emlékei megtalálhatók az Altai hegységtől kiindulva a Kuma mellett és a kimmeriai Bosporus vidékén, Tabarisztánban és az örmény fensíkon, le egészen a Tigris és Euphrates összeömléséig s a legrégebbi nyomok még az ókor küszöbén is átvezetnek. Ez önmagában véve is oly nevezetes tény, mely előtt a késő utókor magyarját a legmélyebb megilletődés fogja el. E nevek eredete s a magyarság töténetéhez való viszonya még mindig talány, melynek megfejtése méltó volna a legnagyobb fáradságra és áldozatra is. Ha a magyar név elterjedésének eme hatalmas arányait nézzük, jobban megértjük, hogy miért írta zászlójára e nevet az a kétségkívül különféle elemekből összeverődött hódító-sereg, mely a IX. században az orosz pusztákon át a Kárpátok felé vette útját s miért őrizték ezt évszázadok viharai közt oly féltett kincs gyanánt elődeink.

Egy neve van a magyaroknak a bizánczi történetirodalomban, a mely a mellett, hogy nem a régi forrásokból, hanem az élő nyelvhasználatból merítettett, nem csupán bizonyos írónál és korszakokban, hanem a magyarok első föllépésétől kezdve az egész bizánczi, sőt úgörög korszakon is végig használatban volt és van s a mely végül mindenha kizárólag csak a magyarokra vonatkozott s ez a név: Ούγγροι. Másik változata, az Ούγγροι csak később, a XI. század végén bukkan föl Skylitzesnél, a honnan kezdve a két forma egymás mellett, mondhatni teljes egyensúlyban használatos a nélkül, hogy egyik a másikat ki tudta volna szorítani. A nyugati kútfőkben szintén Ungri volt az eredeti alak, csakhogy itt az átmenet az Ungarihoz sokkal gyorsabban történt, mint Bizánczban s ezenkívül még egy új alak is jött létre, melyre Bizánczban nincs példa, a Hungari.

E nevek eredetét és történetét — főbb pontjaiban ismeretve — a következőkép gondolom :

A Kr. u.-i V. században ismeretessé válnak bizonyos, a Volga és Don közt élő, egymással rokon néptörzsek, melyeknek közös összefoglaló neve a velők érintkező és őket részben leigázó hun-turk népek ajkán — a mint az átvevő népek egykorú forrásaiból megállapíthatjuk — *ugur*-nak hangzott. Ezek a törzsek, részben rabló-kalandozásaik következtében elpusztulva, részben idegen törzsek uralma alá jutva, már a VI. század végével megszűnnek önállóan szerepelni s ennek megfelelően eltűnik nevük is az irodalmi hagyományból. De fennmarad a velük szomszédos népeknél, így a Don és Dnyeper között lakó és az ugurokkal már régi időktől fogva szorosabb kapcsolatban álló fekete bolgároknál, a kik e nevet régi jelentésében használva, a Don és Volga között lakó összes törzsekre kiterjesztik. Így alkalmazzák ők e nevet a kazárokra, továbbá a IX. század elején a Dont átlépő s mai hazájuk felé vándorló magyarokra is s átadják nyugati, legközelebb szomszédaiknak, a magyar betöréstől elsősorban fenyegetett orosz-szlávoknak. Az ó-orosz kiejtésben keletkezik a második, „u” synkopéjával a kievi krónikában hagyományozott Ugri forma, mely átszármazik először is az összes többi szláv nyelvekbe, hol bizonyos területeken a szó elején álló rövid „u” ma még eléggé meg nem magyarázható módon egy oly hangba ment át, mely az óesz. nyelvmélekekben a nasalizált o (ѡ) jegyével jelöltetett meg s ugyanazon hangfejlődési folyamatokat mutatta föl, mint az ószláv eredetű ѡ (— on). Az így keletkezett óesz. *ugrinz*-t aztán majdnem egyidejűleg átvették a görögök és a nyugati germánok is Οὔγγροι (ill. Ungri) alakban. A görög kiejtésben ez a forma többé nem is módosult, de többszörös bővülést szenvedett a nyugati germánban, hol ófn. és ósz. hangtörvény szerint fel lépett az anaptyktikus „a” az Ungariban. Ugyanitt keletkezett a Hungari is tudós etymologia folytán a „Hunni” analogiájára. Az Ungari (ill. Hungari) általánossá válik a közép- és újkori latin irodalomban s alapul szolgál az összes nyugateurópai népeknél a magyarok ma is divó elnevezésének. Az Οὔγγροι. Οὔγγρια formák Nyugatról kiindulva meghonosodtak a közép- és újkori görög nyelvben is.

Az itt előadottakkal szemben manapság az a nézet uralkodik, hogy az óesz. *ugrinz*, *vuginz* vagy *vzgrinz* alakok, melyek kétségkívül alapul szolgáltak a görög és latin Οὔγγροι. (Ungri)-hoz, ósszláv **ongru*-ra mennek vissza; ez utóbbi formát pedig hazai tudásaink az Unogur, vagy Onogur népnév össze-vont alakjának szokták tekinteni. Legyen szabad röviden ismertetnem az okokat, melyek engem ez állásponttól eltérítettek. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a szóbanforgó népnév mindig

Hunugur-nak hangzott; a mint ezt a források többségében található írásmódon kívül (Hunuguri-Jordanes, Ὀβνυρογοδοί-Theophylaktos Simokattes, Unnogur-Zacharias Mitylenaios, Ὀβνυρογοδοί-Menander) az is bizonyítja, hogy e név tulajdonképp a hun és ugur népnevek összetételéből származott, épp úgy, mint az Ὀβνυρογοδοί és Ὀβρυγώνται, melyeknek elseje a hun + ugendur, másodika az avar + hun összetétele. A névösszetétel oka abban a keveredésben van, melyet a K. u.-i I. században a Káspi-tenger környékén megjelenő hunok az ott talált ugur és avar törzsek közt előidézték. A Hunugur név keletkezése tehát okvetlenül a K. u.-i időkre teendő, mely körülmény kizárja azt, hogy e név az ősszlávba behatolhatott volna, minthogy ebben a korban Schafarik szerint is már folyamatban volt a szláv népegyedek különválása. A történeti források (Priskos, Agathias, Jordanes, Menander) tanúsága szerint a Hunugurok alapjában véve nem harcziás természetű, hanem békés, vadászattal és halászattal foglalkozó nép voltak, a kik a Kuban-melléki hazájukból az V. század közepén az ellenséges szabiروktól kiűzve és a rokon saraguroktól tovasodortatva a Kaukázuson át behatoltak a lazok földjére s itt tökéletes vereséget szenvedtek. A megmaradt töredék a VI. század második felében meghódol a türköknek. Semmi valószínűsége sincs annak, hogy a Hunugurok a Dont valaha átlépve, a szlávokkal érintkeztek s félelmetes fellépésükkkel nevüket köztük emlékezetessé tették volna. De másfelől — nyelvi oldaláról nézve a dolgot — nehéz belátni, hogy ősszláv *ongru hogyan keletkezhetett a Hunugur-ból. Mi legyen hát ez az *ongru? Kölesőnzött szó? Ebben az esetben feltűnő volna, hogy a görög források, melyek Herodotostól kezdve meglehetősen teljes lajstromát őrizték meg a Volga és Duna közt szereplő népeknek, nem mutatnak föl egyetlen nevet sem, melyet az *ongru szabályos megfelelőjeként lehetne odaállítani. Vagy talán eredeti szláv szó? A ki ezt állítja, annak be kell bizonyítania, hogy már a szláv nyelvegység korában volt egy nép, melyet így neveztek s meg kell magyaráznia azt a rejtélyes dolgot, hogy miként élhetett e név tovább az összes különvált szláv népegyedeknél s minő alapon alkalmaztatott a VII.—IX. századokban a kazárookra és magyarokra? Mindaddig, a míg ez meg nem történik, az *ongru > ugrinz stb. származtatás pusztán bizonyos nyelvtudományi elvek kedvéért föllállított hypothesis marad, melynek történeti föltételei teljesen ismeretlenek.

Ha a nyelvtudományi postulatumokat egyelőre figyelmen kívül hagyjuk s szigorúan a történeti adatoktól kijelölt úton haladunk, egyszerű és kézzelfogható megoldás kínálkozik. Ismeretes, hogy a XII. század első évtizedeiben keletkezett kievi orosz krónika, melyet közönségesen Nestor neve alatt említenek, a magya-

rokat *Ugri černii*-nek nevezi, szemben az *Ugri bělii*-vel, vagyis a kazárokkal. Ez elnevezések, a mellett, hogy úgy nyelvi, mint történeti szempontból kétségtelen bizonyítékokul szolgálnak, hangoosan hirdetik a maguk eredetét. A krónikás e neveket nem merithette máshonnan, mint orosz nemzeti hagyományokból, mert a magyaroknak a kazárokkal együtt *Ugri* név alá foglalása s aztán a 'fekete' és 'fehér' jelzőkkel való megkülönböztetése nem található meg a görög forrásokban, melyeket a kievi szerző használt, vagy használhatott. Az orosz hagyomány pedig nem származhatik sem korábbi, sem későbbi időből, mint a mikor a magyarok és kazárok együtt, egymás mellett laktak, vagyis, hogy kerek számot használjunk, a VII. század elejétől a IX. század elejéig terjedő időszakból. A hagyomány használata továbbá azt is elárulja, hogy az *Ugri* nem bennszülött, individuális népnév, mint pl. a magyar, a kazár stb., hanem idegenek által adott közös, összefoglaló fajnév. És itt önkéntelenül is eszünkbe jutnak a Volga, Don és Kaukázus között az V. század közepétől a VII. század elejéig szereplő ugurok, utigurok, kutigurok, hunugurok, és saragurok, kiknek neve mind a közös ugur népnevet tartalmazza s e névnek gyűjtő, több népre kiterjedő értelmét igazolja. Az ugur népnevek egyikének, a *Σαράγοροι*-nak etymológiája mutatja, hogy ez a török *sari* (csuv. *šurê*) = sárga (fehér) és az ugur összetétele. *Σαράγοροι* e szerint annyit jelentene: fehér ugurok s pontosan megfelelne az orosz *Ugri bělii*-nek. Örmény 'Szevordik' Marquart magyarázata szerint az örmény *szev* (= fekete) és *ogri (= *Ugri*) összetétele. Kétségtelen, hogy orosz *Ugri černii* és örmény *Szevordik* egy és ugyanazon népre, t. i. a magyarokra vonatkozik egy és ugyanazon időből, t. i. a VII—IX századból származik s hozzá még egy és ugyanazon értelmű kifejezés. De ekkor világos, hogy az orosz *Ugri* azonos az Ugur népnévvel. Valamint az örmény *Szevordik*, úgy az orosz *Ugri černii* s *bělii* elnevezés is valamely, az ugur törzsek szomszédságában élő s ezekkel régi időktől fogva történelmi érintkezésben álló néptől származik. A névközzvetítés ténye kényszerítőleg utal arra, hogy e név földrajzi helyzetét egyfelől a magyarok és kazárok, másfelől a szlávok közt közösen keressük. Konstantinos Porphyrogenetos több ízben is tesz említést Fekete-Bolgár-országról (ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία), mely az ő szavaiból kitetszőleg éppen a Dnjeper és Kazár-ország közé esett. A fekete bolgárokat, mint Cherson tájékán portyázásaikkal a bizánczi határt fenyegető népet az orosz krónika is ismeri. Ez a nép egy töredéke volt az V. század végén a Don mögül kimozduló s Európa különböző részein szétszóródó bolgár népnek, mely a VI. században az előre kalandozó kutigurokkal keveredvén, egy ideig a bizánczi forrásokban a *Κότταροι* nevet viselte, de

a mint a kutigur-törzs rablóhadjárataiban elpusztult, elmosódott a Κότταροι név is s újból előtérbe nyomult az eredeti letelepülő törzsnek régi „bolgár“ neve. Jogos tehát az a föltevés, hogy eme fekete bolgárok közt, kiknek régebbi időben ugur törzsszel való keveredése kétségtelen, élénken élt az a hagyomány, hogy a Donon túl, az ő szomszédságukban az ugurok laknak. E hagyományban gyökerezik az uguroknak fehér és fekete jelzőkkel való megkülönböztetése is, mely — mint a Σαράγουροι mutatja — szintén igen régi időkre megy vissza,

A kölcsönvett név az oroszban *Uguri többes számú alakban a második „u“ *synkopéja* után szabályszerűen elvezetett az Ugri alakhoz, melyet a kievi krónikában meg is találunk. Most az volna a történet rendje szerint a további természetes út, hogy az or. Ugri-ból vezessük le az óeszl. *ugrinz*-t, illetve a többi szláv alakokat. Itt azonban sajnálattal kell tapasztalnunk, hogy egy ilyfajta kísérlet teljes ellentétben állana a szláv nyelv-tudomány jelenlegi álláspontjával, mely ez alakok származtatásánál a nasalisos formát veszi kiindulópontul. A fölhozott történeti okok azonban annyira súlyosaknak tetszenek, hogy előlük a nyelvészet nem zárkozhatik el ridegen. Felhívjuk rájuk az illetékes szakférfiak figyelmét.

Konstantinos Porphyrogenetos, midőn leírja a magyarok régi hazáját Lebediában, a következő kijelentést teszi: „οὐκ ἐλέγοντο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τούρκοι, ἀλλὰ Σαβαρταιάσφαλοι ἔκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο.“ Már az ἔκ τινος αἰτίας hozzátétel mutatja, hogy itt nem közönséges tulajdonnévről van szó, mely egységes, oszthatatlan s éppen ezért magyarázhatatlan is, hanem e névnek, vagy legalább egy részének valami másra is átvihető, azaz magyarázható értelme van, melynek Konstantinos is tudatában volt, csak éppen az okát nem tudta adni annak, hogy miért alkalmazták e nevet a Τούρκοι-ra. Konstantinos kétségkívül e név második részében az ó-görög (irodalmi) ἀσφαλῆς melléknév közép- és újgörög népies alakjának (ἄσφαλος) többesszámú hímnemű nom.-át (ἄσφαλοι) értette, a mint ezt már Peez Vilmos részletesen kifejtette. De az a súlyos körülmény, hogy Konstantinos nem ismeri ez elnevezés okát, kizárja annak lehetőségét, hogy az ἄσφαλοι rész ő töle, vagy egyáltalán a bizáncziaktól, illetve görögül beszélő emberektől származott volna. Így vezet bennünket a kényszerűség arra az álláspontra, hogy az ἄσφαλοι csak népetimologikus elváltozása valamely idegen szónak, mely csak formailag simult a görög kiejtéshez, a nélkül, hogy valódi tartalma és létrejövetelének oka is ismeretessé válhatott volna a bizáncziak előtt. Az eredetéhez vezető utat mutatja a vele elválhatatlan kapcsolatban hagyományozott Σαβάρτοι, mely kétségtelenül nem görög szó. Thüry volt az első, a ki fölismerte,

hogy Σαβάρτοι azonos az örmény és arab krónikákban is ismeretes, azon bevándorolt, nem örmény fajú nép nevével, mely a X. század közepén a Kúr folyó mentén, a Tiflisz és Berdah közt levő területen, vagyis az örmény Udi tartományában lakott s melynek az örményekkel és arabokkal folytatott harezáról több ízben is tesznek említést a nevezett források. Első föllépésük az arab al Balāḍuri szerint a 754—757. évek közé esik.

Nevük úgy az arab, mint az örmény forrásokban különböző változatokban van hagyományozva s a zavart még fokozza az, hogy a modern tudósok néha még ugyanazon formákat is különbözőképpen írják át. Az örmény alakoknál ilyen átírásokat találtam: Szevordi, Szevorti, Szeavordi, Szjavorti és Szavordi. Az arab alakoknak pedig ilyen olvasásai vannak: Szāvardi, Szijāvardi, Szavordi, Sziavordi. Hogy e formák közül melyek az eredetiek s hogyan magyarázandók a többiek, annak eldöntését további kutatások számára kell fentartanunk. Egy dolgot azonban képesek vagyunk már most megállapítani. Azt t. i., hogy a Konstantinos-féle Σαβαρτοιασφαλοι nem származhatott az örményből, hanem csakis az arabból. Ő e névnek ugyanis még egy másik formáját is említi az Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως (II. 48. p. 687. ld. Bonn.) cz. munkájában, midőn a külföldi fejedelemekhez intézendő czímzések közé ezt is fölveszi: „εἰς τοὺς ὑψίστους τῶν Σεβροτιῶν τῶν λεγομένων Μαῦρα παῖδια.“ Kétségtelen, hogy Σεβροτιῶν csak helytelen olvasás eredeti Σεβορτιῶν helyett a jobban ismert Σέρβλοι analogiájára. Σεβορτιοι pedig csupán az örmény Szevorti-nak lehet az átvétele, mert az arab formák közt egy sincs, mely az első szótagban e-t tüntetne fel. Az örményből való kölcsönzés mellett szól még az is, hogy csupán e nyelvben jelent a kérdéses népnév annyit: fekete fiúk. A legnagyobb mértékben valószínűtlen már most, hogy Konstantinos egyszer Σεβορτιοι, másszor pedig Σαβάρτοι alakban vette volna át az örményektől ugyanazt a szót. Ellenben a Σαβάρτοι-nak arabból való kölcsönzése mellett szól először a hangtani egyezés (ar. Szāvardi), másodsor az a körülmény, hogy Konstantinos e név jelentését nem ismeri. A császár nem tudta, hogy Σεβορτιοι és Σαβάρτοι egy és ugyanaz a szó, mert míg az előbbi egészen helyesen lefordítja, addig az utóbbit semmikép sem tudja értelmezni. Kétségtelen tehát, hogy a két alak két különböző nyelvű forrásból ered.

Örmény Szevorti — a mint Konstantinos fordításából kitűnik s a mint erre Thúry is utalt — a szev (= fekete) és orti (= fiú) összetétele s annyit jelent: fekete fiú. Ha ezt összehasonlítjuk az örmény Szgaj-orti (= óriás fiú), Arkhaj-orti (= király fiú), Arev-orti (= nap fiú) kifejezésekkel, nyomban fel-tűnik egy lényeges különbség. Emezekben ugyanis az összetétel

első tagja birtokos viszonyban áll az orti-val, a Szevortiban pedig jelzői viszonyban. Az ilyen fajta örmény összetétel tehát erre a kérdésre felel: *kinek a fia?* és nem erre: *milyen fiú?* Ezt semmi sem igazolja fényesebben, mint egy örmény történetírónak, Joannes Katholikosnak azon eljárása, hogy ő ez összetétel első tagját, a „Szev”-et tényleg a Szevordik ösatyjának magyarázza. A többi források bizonyossága szerint Joannes Katholikos tévedett, mert a „Szev” itt nem személynév, hanem melléknév s annyit jelent: fekete, de az ő magyarázata mutatja, hogy a Szevorti összetétel bizonyos ellentétben állott az örmény nyelv szellemével s ő csak az ezen esett csorbát akarta helyreigazítani. Ez a csorba pedig csak úgy eshetett, hogy a szóban forgó elnevezés nem az örményből fakadt, hanem csak népetymologikus átalakítása volt valamely idegenből kölcsönvett névnek. Azért teljes mértékben helyeselnünk kell Marquart magyarázatát, a ki e formát értelmileg az orosz krónika Ugri černii-jével azonosítja s ily módon a Szevorti összetétel utótagját egy *ogri alapformára vezeti vissza, melyből alán közvetítés folytán, ill. az alánösszét mássalhangzócsere szabályai szerint keletkezett egy *orgi, ebből viszont örmény népetymológiával az orti. A Szevortik ill. Σαβάρτοι formák alapjelentése tehát: *fekete ugurok*.

Ha a görög Σαβάρτοι — mint előbb rámutattunk — csakis az arabból származhatott, akkor az ἄσφαλοι eredetét is itt kell keresnünk. Marquart itt az arab اسفل (= aszfal) szóra gondol, melynek jelentése szerinte: alsó, alant fekvő s a Σαβαρτοιἄσφαλοι az alsó, azaz a déli, az armeniai fekete ugurokat jelentené, szemben a felsőkkel, azaz az északiakkal, a Pannoniában letelepültekkel. Ez a magyarázat azonban elfogadhatatlan. Egy ilyfajta földrajzi megkülönböztetés a X. század közepén, mely időből e szó származik, megokolatlan volna. A pannoniak magyarok déli és az armeniaiak északi határa közt a földrajzi szélesség különbsége oly csekély (mindössze 3—4°), ellenben amazok keleti és emezek nyugati határa közt a földrajzi hosszúság különbsége oly nagy (kb. 20°), hogy a két különvált résznek földrajzi megkülönböztetésénél sokkal inkább az utóbbi nagyobb, mint az előbbi kisebb különbség szolgálhatott volna alapul. A X. század közepén könnyen érthető volna ugyan a magyaroknak nyugati és keleti, de már nehezen északi és déli részekre való osztása. De az „aszfal” szó jelentése is kizárja ezt az értelmezést. E szó ugyanis, jelent alacsonyít 1., helyi értelemben a magassági viszonyokra alkalmazva (pl. a dárda alsó része, törpe teve) 2., átvitt értelemben a lelki, erkölcsi viszonyokra alkalmazva (a hitvány, tévelygő, hitetlen ember), de nem tartalmazza azt a modern, térképi szem-

léleten alapuló fogalmat: alsó, azaz déli. Jelentései közül egyik sem illenék a Σαβάρτοι mellé.

Ezért én a görög ἄσφαλοι mögött egy másik arab szót vélek lappangani, az اسرد (= aszvad)-t, melynek jelentése: *fekete*.

Föl lehet tenni ugyanis, hogy az arabok, midőn átvették az örményektől a Szevorti népnevet, tudomást szereztek e szó jelentése felől s hallván, hogy benne, mint jellemző tulajdonság, a fekete szín jut kifejezésre a semmitmondó orti (= fiú) mellett, ezt a maguk nyelvén is megjelölték s mintegy magyarázatképpen az átvett névhez csatolták. Ugyanazon fogalomnak kétnyelvű, tautologikus megnevezése azokhoz a nyelvi következtetlenségekhez tartozik, melyeket idegenből átvett szóknál a népnyelv szokott feltüntetni. Ezért természetes, hogy az *aszvad*, mint a *Szāvardi* jelzője az arab irodalomban elő nem fordul. Arab kereskedőktől, vagy világjáróktól hallhatta tehát Konstantinos, illetve az ő görög informálója a Szāvardi aszvad nevet s igen érthető, hogy a Szāvardi-t, mely az arabban hímnemű egyesszámú nominativus, görög ember rögtön hímnemű többesszámú nominativusnak érezte (Σαβάρτοι) s ennek mintájára az utána következő s önálló szónak hallott aszvad-ot is kijavította *aszvadi-ra, illetve népetymológiával aszfali (ἄσφαλοι)-ra.

E magyarázat szerint a Σαβάρτοιἄσφαλοι név utótagja nem tartalmaz semmi újat, hanem csak megismétli a már az előtagban is benne rejlő, 'fekete' jelzőt. A Σαβάρτοι előtag azonban, mint az arab Szāvardi, ill. örmény Szevorti átvétele, azonos jelentésű az orosz krónikában található Ugri černii (= fekete ugurok) névvel, ugyanazon időből származik, ugyanazon népre (a magyarokra) vonatkozik, csak hogy míg az előbbi alán-örmény-arab közvetítéssel jutott el a görögbe, addig az utóbbit a fekete bolgároktól vették át a szlávok. Mindkét forma azonban szorosan a fekete ugurok közvetlen szomszédságából ered.

A Τοῦρκοι név is — épp úgy mint az Οὔννοι, — jóval régibb keletű a magyaroknak az európai történelemben való föllépésénél s a VI. század közepétől fogva több, különböző alakulatú nép megjelölésére szolgált. Kortörténetirő csupán kettő van olyan, a ki e nevet a magyarokra alkalmazza, u. m. a X. században Konstantinos Porphyrogennetos és Genesios. Minthogy azonban Genesios és a X—XII. századbéli krónikáirók Konstantinos és tudós környezetének hatása alatt állanak, tőlük tanulták el a magyarok Τοῦρκοι nevét is. A főkérdés most az lesz, hogy minő alapon alkalmazta Konstantinos és még ő előtte a krónikáirók Georgios Monachos e nevet a magyarokra? Erre nézve többféle vélemény is hangzott el az újabb világirodalomban, melyek legnagyobb részének gyöngéje abban van, hogy valamely előre

elfoglalt s bizonyára nem a bizánczi történetirodalomból sarjadzó állásponton épülnek föl. Még legtárgyilagosabban jár el Kuun, a kinél látjuk a kísérletet a Τοῦρκοι név értelmének a bizánczi kútfők nyelvhasználatából való megállapítására, de minthogy ebbeli kutatása kissé szűk alapon mozgott, a kívánt célhoz nem juthatott. A célhoz vezető út itt csak az lehet, ha egész kiterjedésében felölelve a bizánczi történetirodalmat, igyekszünk a Τοῦρκοι név értelmének genesisét és történetét az egyes írók és korok eszmekörén belül megállapítani.

A források egybevetése után kitűnik, hogy a Τοῦρκοι névhez az ő, majdnem egy évezredre visszanyúló hagyományában a bizáncziaknál két képzet fűződött kitörülhetetlenül: 1., *egy kulturális képzet*, mely a nomád életmódot tartalmazta és 2., *egy földrajzi képzet*, mely a Kaukázus környékére, ill. még pontosabban a Don és Kaukázus között elterülő vidékre vonatkozott. Az összes írók, a kik a Τοῦρκοι lakhelyéről nyilatkoznak, mint a VI. században Theophanes Byzantios és Theophylaktos Simokattes, a IX. században Theophanes, a XII. században Nikephoros Bryennios és Kedrenos, jóllehet e nevet korok szerint különböző etnikumú népekre vonatkoztatják, mégis mindannyian megegyeznek abban, hogy a turkok a Dontól keletre és a Kaukázustól északra laktak. A XV. században Laonikos Chalkondyles, midőn előadja a turkok eredetéről a korában elterjedt, különféle verziókat, legtöbb valószínűséget tulajdonít annak a nézetnek, hogy az oszmán-turkok nem mások, mint a *Don-folyó* mellékéről ezúttal már hetedizben kivándorló skythák. Érdekes vita fejlődik ki erre nézve két humanista, a platonista Plethon és az aristotelista Theodoros Gazes között. Plethon — úgy látszik — tudatában van annak, hogy az oszmán-turkok kiindulópontja nem az Armeniától északra fekvő Kaukázusban, hanem még jóval keletebbre keresendő. De nem mervén megsérteni a bizánczi hagyományt, mely a turkokat a Kaukázussal kötötte össze, az India határán fekvő Paropamisoshoz helyezi az ő őshazájukat, mivel e hegységet melléknevéen Kaukázusnak is hívták. Ellenfele Gazes azonban vércseszemmel fölfedezi az ezen eljárásban rejlő kétkulacsosságot és egy hosszú vitairatban bizonyítgatja, hogy a turkok őshazája a Fekete- és Káspi-tengerek közt elhúzódó Kaukázusban volt.

Hogyan nyerte a Τοῦρκοι név ezt a praegnans földrajzi értelmet? Első forgalomba kerülése alkalmával, tehát a VI. század történetíróinál, kétségkívül a Jaxartes mellékéről kiinduló, hódító türköket (az ú. n. ó-törököket) jelenti, a kik alávetették maguknak a Volga, Don és Kaukázus között élő ugur népeket is. Kr. u. 575-ben megostromolják és be is veszik a Cherson félsziget partján fekvő Bosporus városát, mely a Fekete tenger északi partján a bizáncziak legfontosabb hadi erődtímenye volt. A VI.

századbeli írók még jól tudták, hogy a turk birodalom központja nem Európában, hanem mélyen Ázsia belsejében, az ú. n. Aranyhegy körül feküdt, valamint azt is, hogy a Don és Kaukázus között ők csak jövevény hódítók s az ott talált népek közül különbözők voltak. S mégis azt látjuk, hogy már ezek az írók a Don keleti partjára helyezik a turkok hazáját. Ha meggondoljuk, hogy ez az a hely, a hol a turkok a bizáncziak közvetlen szomszédságába léptek s rájuk a kimmeriai Bosporus elfoglalásával érzékeny csapást mértek, kitűnik, hogy a turkok hazájának megjelölésénél a bizáncziak azt a pontot vették figyelembe, honnan az ő birodalmukat a turkok részéről a legveszedelmesebb támadás fenyegette. Így kapcsolódtak össze a turkok már a legelső bizánczi íróknál a Dontól keletre eső hazával. Ez a földrajzi fogalom szabatos kifejezést nyer a IX. században Theophanesnél, a ki *Τορξία*-nak nevezi a Volga, Don és Kaukázus közt elterülő vidéket. Bizonyos, hogy ő már mítsem tudhatott az eredeti türk népről, melynek Európában való uralma régen az ő kora előtt megszűnt volt s már a VIII. század folyamán csupán a Mandsuria és az Ili-völgy között elterülő Mongol-országra szorítkozott. Ő tehát a *Τορξοι* nevet sem használhatta tulajdonképeni, azaz ethnologiai, hanem csakis átvitt, azaz geographiai és kulturális jelentésében. Szorosabb értelemben *Τορξοι*-nak nevezi a Don és Kaukázus közötti szögletben élő népet, melynek individuális nevét ő közelebbről nem ismeri, de a melyen a VIII. század közepétől fogva kétségtelenül a magyarok ősei értendők. Ez kitűnik abból, hogy nála a 755—756. években említett, Armeniába betörő turkok ugyanaz a nép, melyet az örmények Szevordik, az arabok Szavardi néven ismernek s melynek Armeniában való első föllépését az arab történetírók éppen erre az időre teszik. Tágabb értelemben véve alkalmazza ő a *Τορξοι* nevet a magyaroktól keletre, a Volga és Kaukázus közt lakó kazárokra, kiknek már valódi nevét is ismeri s gyakran használja a *Τορξοι* eponymon nélkül. Tudjuk, hogy sem a kazárok, sem a fekete ugurok (magyarok) nem azonosak a mongolországi türkökkel, mert mindkét népnek a Kaukázus vidékén való szereplése már kimutatható azelőtt, mielőtt a türkök Európában megjelentek volna. A *Τορξοι* névnek tehát eredeti ethnikai tartalmától való megfosztása már Theophanesnél megtörtént. Így egész egyszerű a magyarázata annak, hogy miért alkalmazzák Georgios Monachos és Konstantinos Porphyrogennetos a *Τορξοι* nevet a magyarokra, ha tudjuk, hogy munkáik megírásánál Theophanest használták főforrás gyanánt. Ők mindketten és utánuk mindazok az írók, a kik belőlük merítenek, e nevet a Theophanes-féle, azaz átvitt értelemben használják. A *Τορξοι*-nak Theophanesnél való szereplése e név értelmének a későbbiekben még egy más irányú kibővülésére is

adott alkalmat. Miután ő többször tudósít arról, hogy a turkok a Kaukázuson átkelve betörték Armeniába s itt rabolnak és fosztogatnak, a későbbiek kiterjesztették e nevet azokra a nomád népekre is, a melyek Armenia felől fenyegették veszedelemmel a bizánczi határt, tekintet nélkül arra, hogy honnan eredtek. Így viszik át a *Τούρκοι* nevet a XI. században fellépő szelcsukokra, majd ezek utódaira, az oszmánokra.

A magyarok *Τούρκοι* neve ezek szerint oly időből származik, mikor ők még a Don és Kaukázus között laktak s a bizánczi nyelvhasználatban annyit jelentett, hogy a magyarok olyan nomád nép, mely a Don és Kaukázus közötti szögletből eredt. Ebben az időben pedig a *Τούρκοι* névnek semmi határozott ethnikai tartalma nem volt s így belőle a magyarokra nézve sem vonhatók ilyen irányú következtetések.

Az összes ismertetett népneveket eredetük szerint két csoportra oszthatjuk: 1., a melyek maguktól a bizánczi íróktól származnak (*Παύσης, Οἰωνοί, Τούρκοι*), 2., a melyek idegen forrásból vették. A második csoportba tartoznak: *Οὔγγροι*, mely szláv, *Μάζαροι*, mely besenyő, *Μεγέρη*, mely magyar, *Σαβάρτοι-αἰσφαλοί*, mely arab, *Σαβόριτοι*, mely örmény forrásból ered. Valamennyi közül csak az *Οὔγγροι* volt mindvégig a közhasználatban. a többiek részben egy írónál, részben az írók egy bizonyos csoportjánál fordulnak elő. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy azok a népnevek, melyek maguktól az íróktól származnak, a magyarokra való alkalmazásukban egytől-egyig hamisak. Egy olyan nemzetnél, mely önmagát bámulatos következetlenséggel *Ῥωμαῖος*-nak nevezte s részben nevezi ma is, egy olyan irodalomban, mely az ifjú, a történet színterére ujonnan bevonuló népekre oly szívesen alkalmazta minden korban az ugyanazon a helyen élt, régi népek nevét, ez egészen természetes.

Nagy értékűek azonban azok a népnevek, melyeket idegen forrásból eredőknek ismertünk föl. Ezeknek különböző változatai két alapformára vezethetők vissza: egyik az ugur, ill. fekete ugur, másik a magyar népnév. Rendkívül fontos az ugur népnév, mert ez három különböző forrásból is származik s mindhárom forrás a Don és Kaukázus közt lakó magyarok közvetlen szomszédságából s ugyanazon időből (VII—IX. század) ered. A fekete ugur népnévben a magyarokat a Don-tővi hazában környező szomszédnépeknek, az alánoknak és a fekete bolgároknak kétségbevonhatatlan tanuvallomását birjuk. Mindkét szomszédnép régi letelepülő volt azon a helyen, mindkettőnek jól kellett ismernie az V—VI. századokban a Volga és Don között szereplő ugur népeket s ha ezeknek nevét alkalmazzák a VIII—IX. században fellépő magyarokra, meg kell bízunk abban, hogy ez elnevezés helyes volt, el kell fogadnunk, hogy a kivándorló magyarok zömét

valóban ugurok alkották. Ha mi most szemügyre vesszük az V—VI. század ugurjainak, az uguroknak, utiguroknak, kutiguroknak, hunnuguroknak és saraguroknak történeti szereplését, kiderül, hogy e népek egyike sem volt képes tartós és sikeres történelmi akcióra. Vagy elpusztulnak erőtelen kalandos vállalkozásokon, mint a kutigurok, utigurok s részben a hunnugurok, vagy meghódnak az otthonmaradottak a VI. század második felében szilajon előre törtető turkoknak. A turkok nyomdokaiba a VII. századtól kezdve a kazárok lépnek, kiknek uralma a Volga és Don között olyan arányban növekszik, a milyen mértékben csökken az Ázsia belsejében székelő turkoknak hatalma. Kétségtől a kazár birodalom alapját is ugur törzsek alkották, a mint ezt az orosz Ugri béli elnevezés is mutatja, de e birodalom sem volt hosszú életű s a X. század végén megkapja a kegyelemdőfést az oroszoktól. Az uguroknak első tartós sikerű s világtörténelmi fontosságú szereplése a IX. század elején kezdődik s szorosan a magyarok nevéhez kapcsolódik. Most fölmerül a kérdés: milyen ethnikai és történeti viszonyban áll a magyar név az ugurhoz? Sajnos, erre az egész magyar történetnek cardinális fontosságú kérdésére a bizánczi kútfők alapján s általában a kutatások mai színvonalán nem tudunk biztos feleletet adni. A VII—VIII. században az áldatlan képháború s egyéb belső és külső zavarok miatt sajnálatos tespedés áll be a bizánczi kultúrában s egy pótolhatatlan hézag a bizánczi történetirodalomban. Ezért a magyar nemzet kialakulásáról s hódító útjára való szervezkedéséről tudósító kortársi feljegyzésektől örökre meg vagyunk fosztva. Mi csak a bevégzett tényt látjuk, azt t. i. hogy a IX. század elején a Don mellékéről kimozduló ugurok a magyar név alatt indulnak hódító útjokra. Így nevezik őket azok a népek, melyek ez időtájt lépnek velök először közvetlen érintkezésbe, t. i. a besenyők és arabok. Régi szomszédaik megtartják továbbra is a régi ugur nevet, jelölül annak, hogy az ugurok számbeli túlsúlyban voltak s ethnikai jellemük a magyar név fölvétele után sem változott meg lényegesen. Itt többféle hypothesis lehetne felállítani arra nézve, hogy a magyarok az ugurokhoz tartozó s közülök kiemelkedő törzs voltak-e, vagy pedig eredetileg az uguroktól különállván, később leigázták őket s rájuk kényszerítették nevüket. Leghelyesebb lesz, ha semmiféle állásfoglalással nem vágunk eleje a jövő e tárgyú kutatásainak s a kérdést teljesen nyitnak hagyjuk.

A „Stadium“ megírásának története.

(Bemutattatott az I. osztály 1907 június 3-iki ülésén.)

A néhány évvel ezelőtt megjelent „*A Stadium megjelenésének története*“ című értekezésemben feldolgoztam mindazon adatokat, a melyek Széchenyi „*Stadium*“ című művének censurai letiltására és a külföldön való megjelenésére vonatkozólag eladdig feltalálhatók voltak. Azóta egyrészt elrendeztem Széchenyi kéziratait a Széchenyi-Múzeumban, másrészt összegyűjtöttem a töle eredő vagy reá vonatkozó iratokat az Országos Levéltárban, s ezen alkalommal oly adatokat találtam, a melyek Széchenyi „*Stadium*“ cz. műve megírásának történetére teljesen kimerítő felvilágosítást nyújtanak, azonkívül tájékoztatnak arról, hogy ki volt a lipcei kiadás eszközlője, illetőleg közvetítője.

A „*Hitel*“ kiadói: Trattner és Károlyi, Széchenyi e művének 3-ik kiadásakor, 1830 június 10-ikén, jelentették a közönségnek, hogy a szerzőnél a „*Hitel második része*“ készülökben van.

Széchenyi „*Hitel*“ cz. műve után tényleg egy második részt akart írni s ehhez a nyomdai előkészületeket is megtette, mint az Drescher censorhoz 1830 november 14-én intézett leveléből (lásd a Függelék I. számát) kitetszik. De az írásra is készült. Szokása volt ugyanis ilyenkor, hogy először feljegyezte gondolatait, mások kifogásait, vagyis jegyzeteket készített. Erre elkészítette a mű vázlatát és csak azután kezdett a fogalmazáshoz. Fogalmazványában azonban gyakran javított, ezért művét letisztáztatta. A dolgozás e módja majdnem minden művénél kimutatható, de legpontosabban a *Stadium* címűnél.

Széchenyi iratai között egy 4° füzet maradt, melyben 16 lapnyi jegyzetet találunk és melynek borítékára e czím van írva: *Birói Zálog*.

Széchenyi 1830 szeptember 8-a körül, naplójában is megemlékszik e művéről¹ törökországi tartózkodása alatt. E napon sokat jegyez fel hazánk elmaradottságáról. Ezt írja: „*Birói*

¹ A füzetbe jegyzett egyik-másik gondolatot a Naplóban is feltalálhatjuk (pl. a pesti concentrálásról szólót okt. 29.-én stb.).

Zalog. Türkische Anecd. erzählen — lachen machen — und dann den Spiegel vorhalten“.

Ez a feljegyzés is azt sejteti, hogy itt egy irandó művéről szól, a melyet a *Hitel* után akart megírni. A füzet tartalma azonban *biztos* felvilágosítást nyújt. Legelőször ezt olvashatjuk: „Honunk Ifjúságának,“ valamivel alább meg Reviczky akkori kancellárnak a *Hitel*-re tett megjegyzését, „hogyan lehet ilyen könyvet nőknek ajánlani“.

Már e két feljegyzésből láthatjuk, hogy a *Birói Zalog* akart a *Hitel* második része lenni, s hogy e művét honunk ifjúságának akarta ajánlani.¹

A füzetben levő német, francia vagy magyar nyelven írt gondolatok egyik része a *Hitel*-re vagy Széchenyi működésére tett bíráló észrevételekkel, másik része pedig a társadalomban, politikai életünkben előforduló bajainkkal foglalkozik.

Gyakran találkozunk az észrevételt tevő nevével is, így pl. megtudjuk, hogy a *Hitel*-re és Széchenyi törekvéseire Reviczky, Beleznay, Horváth József, Cziráky, Zichy Miklós, Prényi Zsigmond, Teleki Ádám, Somsits, Ragályi, Bohus és más névtelenek tettek észrevételeket. Így pl.: „Unser Land ist aristocratisch — gut — setzen wir nach Montesquieu die Regeln. Soll auch bleiben. Ihr wollt aber die Lumpen Arist. aufhelfen, die Guten strafen. O gescheid! Cziráky alle Palatine etc. auswendig etc.“ Később pedig „Beccsület, Igazság 2 értelme van s hát Cziráky neked már nem kell új szó?“

Teleki Ádámról például feljegyezi, hogy ez azért haragszik reá, mert a hazát becsmérelte azt állítván, hogy Pest fél éven át sáros, a másik fél éven át pedig poros. Prényi Zsigmondról pedig azt írja, hogy ez diplomatiailag igazolja praerogativánk helyességét; Somsitsnak meg azt az állítását jegyzi fel, hogy ő (t. i. Széchenyi) be akarja csúsztatni a paraszti repraesentatiót. Feljegyezi egy vitatkozó névtelennek ezt a mondását is: „Ez mind jó, de a magyar még meg nem érett“, de odajegyzi a maga válaszát is: „800 esztendő alatt ugyancsak érettségre jutott volna.“

A füzetbe jegyzett legtöbb gondolat azonban társadalmi és politikai felszeg helyzetünkkel és a tenni valókkal foglalkozik.

Az egyik jegyzetben pl. a pesti tartózkodás kellemetlenségeit (az utcáknak piszkát, koreszmák kényelmetlenségeit, stb.) sorolja fel, egy másikban pedig az 52 vármegyét jónak tartja

¹ A füzet végén levő egyik jegyzet szerint: „Dedication“, „Jó-akaróimnak.“ Itt kell megjegyeznem, hogy Dessewffy *Taglatatát* honunk ifjúságának ajánlotta. Erre Széchenyi *Világát* jóakaróinak, *Stadiumát* pedig Magyarországnak képviselőinek ajánlotta.

ugyan, de félelmetesnek az így keletkező „divergentiát“ és kijelenti, hogy éppen ezért egyelőre társadalmi úton kell és nem törvényekkel „Budapestet“ koncentrálni. Egy helyütt megjegyzi, hogy *reform*-ról szól, de úgy hogy ne sértsen senkit; más helyütt meg így ír: „Wir können abrogiren und ändern, ist aber nicht nötig, wir müssen nur den Rost ausputzen, denn die Maschine ist gut. Nur verbessern wollen wir.“ Pas changer, seulement améliorer!

A reformátiót azonban több helyt szükségesnek tartja s mindenképen jobb — véleménye szerint — azt egyenesen és barátokkal, mint vérrel és ellenséggel végrehajtani. De kiemeli a bajt is, a mikor ezt jegyzi meg: „Wir erben ein enges aber prächtiges Kleid von unseren Eltern — die Aristocratie auf Aviticität gegründet — es ist aber so eng, dass wir keine Nahrung verdauen können! — Werfen wir es ab!“

Egy másik helyen a hiányokra mutat, s a baj forrásainak a fiscalitást tartja, azért ezt meg kell változtatni, a mi radicalis mód ugyan, de nem veszélyes, csak mindegyik fél nyerjen. Ismét másutt kiemeli a hitel áldásait, de odaveti, hogy hitel aviticitas mellett nem lehetséges.

Azt állítja, hogy az alapfeltétel mindennél „Schwung in der Seele“ és „nem tudni nem szégyen, tanulni nem akarni gyálat“, de megjegyzi, hogy honfitársainak halálát nem nézheti, s mindent megtesz, hogy életre ébreszsze őket.

Mind e gondolatok, jegyzetek nagyon hasonlóak a „*Stadium*“ cz. mű egyes gondolataival, sőt egyikét-másikát fel is találhatjuk benne, éppen azért kétségtelen, hogy a szóban forgó *Birói Zalog* czímet vi-elő füzetecske, a mely a *Hitel* második részének készült 1830 közepe (április—november) táján, Széchenyi „*Stadium*“ czímű művének első változata.¹

Széchenyi jegyzetéseit csakhamar abbahagyta, mert (1830 december elejétől) minden idejét elfoglalta az a törekvés, hogy Dessewffy József *Taglalat*-ára válaszoljon. Ezt meg is tette *Világ* czímű művével, mely 1831 július elején meg is jelent. Csak e művének elkészülte után gondol ismét a *Hitel* második részére, de már más czímmel, más alapon. *Naplója* szerint 1831 szeptember 6-án fog ismét a mű írásához, még pedig a vázlat megírásához s most már művét *Reformatio*-nak nevezi.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy e vázlat is reánk maradt. A czímlapra (egy iv nagyságú boríték) az van írva: *Reformatio* (Regeneratio). Kezdem Septemb. 6-ikán 1831. Sz. Ist. Czenk.

¹ A füzet egyik helyén egyébként megjegyzi Széchenyi, hogy minden országgyűlés előtt egy könyvnek kellene megjelenni. Il faut écrire et puis parler.

Ebbe a borítékba tartozó jegyzeteket is sikerült egybeállítanom.

A legfontosabb a 0 jellel ellátott iv, a „Reformatio Váza“. E szerint Széchenyi a következő részeket tervezte a műben: 1. Előszó. 2. Törvényjavaslatok felvilágosítással. 3. Szerencsebasisra van állítva (t. i. a javaslatok). 4. De a javaslott törvény mind a 4 rendnek szerencsáját nagyobbítja és bizonyosabbá teszi ex principio haszon- és kellemvágy. Et quidem a fejedelem etc. 5. A törvények egyhangzatban vannak — Jó és rossz oldalai. 6. Ál törvény javaslatok. 7. Végző. Az iv hátulsó lapján pedig a következő motto olvasható Horatiusból: Delicta majorum immeritus lues.¹ Van még egy 00 jelzett lap is, melyre az ajánlásban (Dedicatio) kifejezendő gondolatait jegyezte.

Széchenyi e vázlatot kidolgozta, jobban mondva az egyes fejezetekre vonatkozó gondolatait egybeírta. E jegyzetek (elég pontos jelzéssel ellátva) 38 sűrűn teleírt félvet töltenek meg és ide, az egyes szakaszokba felvette a „Birói Zálog“ jegyzeteit is.

Az Előszóra 2 iv vonatkozik. A törvényjavaslatok egységesen 5 féliven találhatók s itt látható, hogy kezdetben más sorrendben akarta a törvényeket elhelyezni és egyik-másik törvénye változásokon ment keresztül. Majd 13 féliven az egyes törvényekre vonatkozó jegyzeteket találhatjuk.

3 félívre meg azon gondolatai vannak jegyezve, a melyeket a „Szerencse-basisra állítva“ cz. szakaszban akart kifejteni. Itt a Világ cz. művéből kiindulva azt a gondolatot akarta fejtegetni, hogy mi a meglegedettség; hogy meglegedettséggel a reformatiós szellem nyugodtabb; hogy az állítás: a szerencse relativ, tiszta egoismus; hogy a mérséklet fontos s a mérsékelt aristocrata és democrata közel állanak egymáshoz; hogy szerencsések azok, a „kik mindannak bátorságos birtokában vannak, vagy mindannak birtokába jönni remélnek, a mi nem az izléstől, szenvedelemtől függ, hanem egyenesen az emberi nem sürgetőbb és kisebb szükségéhez tartozik“ és „minél több a valódi szerencsés ember egy honban, annál nagyobb minden convulsio elleni bátorság.“

6 féliven azon jegyzeteit találjuk, hogy törvényei a négy résznek (fejedelem, nagybirtokos, kisenemesség és jobbágyság) hasznát egyaránt előmozdítják.

Újabb 6 féliven az „Ál vagy időelőtti törvényjavaslatok“ cz. fejezetre vonatkozó jegyzetei vannak. Időelőttinek tartja nálunk mások ellenében a nevelésre, sajtószabadságra és miniszterek felelősségére vonatkozó törvényeket, mert a nevelés kérdésének

¹ Benne van a Birói Zálogban is.

feszegetése a politikai javulás előtt revolúcióra, a sajtószabadság partís primae-vel együtt anarchiára vezet, a miniszterek felelősége nemzeti erő nélkül pedig egy patkány felfuvása a kandur ellen. Az iskolának és sajtószabadságnak csak akkor kellene megelőznie az általa ajánlott törvényeket, ha a nép hozná a törvényeket.

Erre nincs is befolyása s csak néhány szavazat nyereséről van szó, azért ajánlja majd művét az ország képviselőihez. Sokan a nevelést tartják az elsőnek, ő inkább az igazságot s ez a képviselők többségétől függ. Épp így korai a vám és só kérdésének feszegetése is.

Végül 3 félvén találjuk a Végszóra vonatkozó jegyzeteit.

Miután Széchenyi e jegyzeteivel (körülbelül) 1831 november közepén elkészült, hozzálátott a mű megírásához. E mű ránk maradt ilyen állapotában is, természetesen Széchenyi kezeirésében, összesen körülbelül 290 félvü lapon. A fogalmazvány — a műnek tehát ténylegesen harmadik formája — felvilágosít bennünket arról, mikor kezdett Széchenyi művének megírásához, mely részt mikor írt meg, s mikor fejezte be az egészet. És ekkor meggyőződhetünk arról, hogy Széchenyi mily bámulatos munkásságot fejtett ki e művének megírásánál. A művet 1831 november 24-én kezdette meg és azontúl 1832 február 27-éig (január 6, 7, 12, 15. 19 és február 4, 11—15, 25, 26-a¹ kivételével) minden nap írt, sokszor 7 sűrűn teleírt félvét, úgy hogy a 290 félvre² terjedő művet 88 nap alatt írta meg.

A fogalmazvány és a „Vázlat“ egybevetéséből azt látjuk, hogy ez utóbbit Széchenyi nem mindig és nem teljesen használta fel, sőt a beosztáson is változtatott, mert az ajánlásnál kívül csak „Előszót“ és „Végszót“ alkalmazott, és közbül kifejtette egyenként a törvényeket, a melyekbe belevette a fenti vázlat 3., 4., 5. és 6. szakaszait.

Széchenyi még műve írása közben külön is feljegyezte a maga és mások észrevételeit műve irányzatára nézve, mert szokása volt, hogy írás közben egyes részleteket felolvasott barátai és ismerősei előtt. E jegyzeteit is egybeállítottam. Van összesen 6 félv, ily czímmel ellátva: „Reformatio az Egészre“, „Notaten auf des Ganze“, vagy „Das Ganze.“ Néhány jegyzet a félg kész műre,³ legtöbb esetben a már egészen készre vonatkozik.⁴

¹ Február 23-ikán kezdette meg *A magyar játékszínről* cz. értekezését.

² Az Akadémia 1906. kiadása szerint 256 nyomtatott lap.

³ Ilyen pl.: „A magyar privilegiumokat mind rendre elő kell számlálni,“ „Mindazt előhozni a mi a Lovakról. Hitelben és Világban ígértetett,“ vagy „Röviden, tömötten kell írnom.“

⁴ Pl. a czimre; lásd alább.

Széchenyi fogalmazványán sokat javított, úgy hogy ezt nem használhatta, azért letisztáztatta. Ilyen tisztázott példányban nyújtotta be azután művét a censurához, s ez a példány van a Széchenyi-Múzeumban kiállítva.

A *Stadium* cím csak e tisztázaton olvasható legelőször, mert a fogalmazványon a cím nincs kitéve, a vázlatokon és jegyzeteken pedig mindenütt „Reformatio“ (Regeneratio) áll. A mű tehát *Stadium* címét csak később, első nyomtatása alatt nyerte.¹ Széchenyi fentebb említett jegyzetei szerint a Reformatio címet sokan kifogásolták. Egy jegyzete szerint („Reformatio? Újalkotás! Újalkosítás“) magyar címet akart adni művének, egy másikban is (Nem kell Reformatiónak nevezni — Nur keinen pomposen Tittel) kétségtelenül egy barátjának véleményét jegyzi fel. Evvel szemben Széchenyi az utolsó pillanatig ragaszkodott a maga címéhez s inkább egy „*Tudni való*“-ban akarta a közönség előtt a címet megmagyarázni. E *Tudni való* is fenmaradt fogalmazványban (lásd a Függelékben). A mű első nyomtatása közben mégis megváltoztatta a címet, s mint Drescher censor egy későbbi jelentésében írja, ezzel azt akarta Széchenyi kimutatni, hogy a magasbra törekvő nemzetgazdaságnak és közművelődésnek csak első stadiumán, fokán vagyunk. Széchenyi maga is nyilatkozik művének előszavában a címről. Szerinte hátramaradásunk s hibáink felfedése a fő. Ő maga eddig már tett egyet-mást, de hogy mindent előadjon, még húsz kötet mű írására szánta el magát. A munkától nem riadt vissza s így közelített a kitűzött célhoz, a mely csak *stadiuma* egy magasbnak, a mint ez ismét egy másiké. Műve tehát egy lépés célja elérése felé.

Midőn műve elkészült s le volt tisztázva, Széchenyi szokása szerint átadta egyes barátainak, ismerőseinek bírálatra. Így fennmaradtak Orosz József hírlapírónak, Lunkányi Jánosnak jegyzetei; a tisztázaton látható, hogy a mű Drescher censor, Helmeczy Mihály kezein is megfordult. Minden jegyzetből látható, hogy e javítások csak a nyelvi részre vonatkoztak, ennek az érdekes kérdésnek fejtegetését azonban tisztán nyelvészeti szempontból fogjuk más alkalommal tárgyalásba venni.

Az Országos Levéltárban talált adatok az 1833-ban kinyomtatott *Stadium*-ra vonatkoznak.

Ismeretes, hogy Drescher censor saját belátására megadta a *Stadium* nyomtatására 1832-ben az engedélyt. Széchenyi az ő gondjaira bízta a nyomtatást s ez már annyira haladt, hogy 11 év ki volt nyomtatva. Ekkor 1832 június 12-én Sedlniczky

¹ Naplójában 1832 április 21-én használja a *Stadium* címet először.

bécsi rendőrminiszter jelentésére ¹ a nádor Wesselényinek *Bal-ítéletek* cz. művét a további nyomtatástól eltiltotta s ez kihatott Széchenyi művére is, mert a nádor június 22-én ennek további nyomtatását is megtiltotta. Széchenyi ugyan visszanyerte a nyomtatás költségeit, de Drescher censor a megindított vizsgálat folyamán állásából elbocsáttatott.

Széchenyi műve azonban egy évvel később, 1833 végén mégis megjelent. Wigand Ottó lipcei könyvnyomdájából került a könyvpiacra, azonban a művet itthon csakhamar (1830 nov. 8-án) lefoglalták. E lefoglalásból rögtön egy kis hivatali hatáskör-sértés keletkezett, a mint ezt két kancelláriai felségfelterjesztés tanúsítja.

A nádor ugyanis 1833 november 14-iki kelettel Mérey személynökök felsőbb helyről nyert parancs alapján arra utasította, hogy a *Stadium* lefoglalására vonatkozó ügyet egyelőre hagyja magára. Mérey ezt rögtön (november 17-ikén) megjelentette Reviczky kancellárnak. Reviczky a nádor utasításában a maga hatáskörének sértését látván, ez ügyben még november 19-én felterjesztést intézett a felséghez és arra kérte, hogy mivel a nádor felsőbb utasításra hivatkozik s ezt nem a kancellár útján nyerte, ez az ő tudtán kívül adott utasítás vele közöltessék. (Lásd a Függelék III. számát.)

Érdekes, hogy a felség nem a nádort vonta felelősségre, hanem a helytartótanácsot. Deczember 10-iki rendeletével ugyanis felszólította a nádort, hogy mivel hír szerint a helytartótanács a *Stadium* lefoglalása ügyében megszüntető rendelkezéseket tett, eddigi intézkedéseit a helytartótanács aktáival együtt terjeszse elő, s ha a hír igaz volna, jelentse azt is, hogy merészkedett a helytartótanács úgy intézkedni.

A nádor két jelentést terjesztett a felség elé: egyet deczember 14-én és egyet deczember 27-én.

E szerint ily művek lefoglalásakor a censuránál az volt eddig a szokás, hogy megvárták a később megjelenő bécsi censurái jegyzékeket, vajjon az illető mű fel van-e véve az engedélyezett vagy a tiltott művek közé. E műnél azonban a nádor

¹ Az Orsz. Levéltár kancz. elnöki 1832. évi 895. számú irata szerint Sedlniczky 1832 június 8-án írt Reviczky kancellárnak, hogy tudomása szerint Hartleben könyvkereskedő B. Wesselényi *Kartzo-latok* (Előítéletek) cz. politikai tartalmú kéziratát nyomatja, sőt már 2 iv Pesten el is terjedt; mivel a mű néhány helyen megbotránkoz-tató, feltűnő, hogy a censurától engedélyt nyert, azért kéri a vizsgálatot. Erre Reviczky június 10-én felhívta a nádor figyelmét a műre. A nádor rögtön eltiltotta, sőt Széchenyi nyomtatás alatt levő művét is elkérte a censurától s június 22-én eltiltotta és erről értesítette Reviczkyt, a ki viszont tudatta Sedlniczkyvel. Erre ez 1148. sz. iratában júl. 30-án megköszönte intézkedését.

elrendelte, hogy mint magyar mű itt vétessék tárgyalásba, addig is tartassék peesét alatt, míg a helytartótanács intézkedik. Mivel azonban ez a mű nem annyira a könyvkereskedés, mint inkább magánosok útján terjedt el, azt az utasítást adta, hogy a kereskedésekben levőket foglalják le, az ügy további szorgalmazását azonban későbbi intézkedéséig szüneteltessék. Ezután azonban a helytartótanács bírálata alá vette a művet, tehát nem hozott megszüntető intézkedéseket.

Ily módon tehát a nádor intézkedése szóba sem került. Midőn a felség a nádor két jelentését a kancellárnak jelentéstétel végett leküldötte, ez a nádornak felsőbb rendeletre való hivatkozását kiemelte ugyan, de kénytelen-kelletlen azt ajánlotta 1834 október 24-iki felterjesztésében (lásd a Függelék IV. számát), hogy a felség az ügyet egyszerűen vegye tudomásul. Ezt a király el is fogadta, de az intézkedésről csak 1839-ben nyert a kancellária értesítést.

Nagyon érdekes azonban e felterjesztések között Mérey személynök 1833 nov. 17-iki levele, még pedig azon beszélgetés közlése miatt, a mely közte és Széchenyi között lefolylt, továbbá azon adata miatt, a mely a Stadium kiadójára vonatkozik. A beszélgetésből érdekes, mennyi terve volt Széchenyinek ez időben (Csokonyai birtokának eladása, bazár építése Pesten). A Stadium kiadójára nézve pedig kiténik Mérey közléséből, hogy kétségtelenül Széchenyi adta ki művét és eszközölte a nyomtatást Lipcsében, de a félanonymus kiadóra, a Z***-re, az az általános vélemény, hogy az Zarka (János) fiatal vasmegyei ügyvéd, a ki nem régiben Farkas budai városi ügyészszel Németországban volt.

A fenti adat figyelembe vételével tehát kétségtelen, hogy a lipcei kiadást Széchenyi maga akarta és maga rendezte sajtó alá, künn Németországban azonban a munkát Zarka végezhette, Zarkát pedig Lunkányi nyerhette meg az ügynek és ő is oktathatta ki az egész ügyben.

Viszota Gyula.

F ü g g e l é k.

I. sz.

Pozsony, Novemb. 14^{ikén} 1830.

Kedves Drescher

Nov. 3^{ikán} írt levelét ma vettem, Czenki jószágombul vissza térésem után. A betűk sürűebben szedve igen tetszenek. Azomban a Hitel második részére egyetlen egy sor sinsz még írva. Dolgaim temérdekek, egészségem pedig hanyatló. Orsz. Gyűlésé

után tüstént Pestre megyek, 's lesz akkor idő mindenrül bővebben értekezni, egyezni és a szükséges előkészületekről gondoskodni.

Bár adná vissza honunknak a Mindenható Kisfaludyunkat. Anyi Embert veszteni, országos, 's kipotolhatatlan veszteség.

Úgy emlékezem — de bizonyos nem vagyok — Casinoba küldött Levelkáját kezeimhez vettem.

Igen sietve

Széchenyi.

II. sz.

*Tudni Való.*¹ Ezen munka czime² megütközésre adhatna alkalmat, mert annak értelmét a mindent elfacsaró emberi sokadalom, valamint teszem a philosophia 's liberalismusrulit, nem csak ezer meg ezer módra, de többnyire úgy annyira vissza szokta magyarázni, hogy az végre éppen ellenkezőkép használtatik mint a mit valósággal jelent. Ekkép minden tévedés elhárítása végett előlegesen ki akarom jelenteni, hogy én a Reformatio szavához tisztán ethimologiai értelmét kötöm, — — reformo — — reparo, emendo — — s. a t. a mi után reméllem az Olvasó nem annyira a Reformatiótól fog többé megijedni mellynek mint minden egyéb javításnak néha ámbár radicaliter, de jobbára csak lassudan s szinte minden órában szükségkép történni kell hogy a dolgot végelpusztulás ne érje — — hanem inkább azon fog eliszonyodni, hogy 900 esztendeig olly kevés javított honi alkotmányán — 's azon bámulni, hogy a hon annyi fiainak képzelete szerint — — éppen azért olly erős a régi épület, mert soha vagy csak mindig felszínleg reparáltatott — — a mi az egész roppant természet határtalanságában az egyedüli kivétel lenne, mert tudtunkra eddig legalább semmi sem volt tartós, a mi nem javított volna szünetlen.

III. sz.³

Allerunterthänigster Vortrag des treugehorsamsten königlich-ungarischen Hofkanzlers, mit der Bitte: um Allergnädigste Mittheilung wegen des Grafen Stephan Széchenyischen Werkes *Stadium* an S^e kais. Hoheit den Herrn EHerzog Palatin unmittelbar vom Allerhöchsten Orte erlassenen Aufträge.

¹ Széchenyi szándékolt hirdetése, midőn művét még *Reformatio*-nak akarta elnevezni.

² Széchenyi eredetileg „homloklója“ szót használta.

³ Orsz. Lev. kancz. elnöki 1833. év 222/ps.

Allerdurchlauchtigster Kaiser und König,
Allergnädigster Herr!

Graf Stephan Széchenyi hat im Jahre 1831 ein Werk in ungarischer Sprache unter dem Titel *Stadium* geschrieben, worin er dem Publikum 12 Gesetz-Entwürfe vorlegt, welche er sodann umständlich commentirt. Er wusste zwar die Druckbewilligung desselben, bei dem supplirenden Censor Drescher in Pest, der indessen nach der Hand desswegen zur Verantwortung gezogen, und jüngst seines Dienstes enthoben wurde, zu bewirken; doch als der Inhalt und die bedenkliche Tendenz dieses Werkes näher bekannt, und bei genomener Einsicht desselben bemerkt wurde: dass der Censor, in Zulassung des Druckes seine Amtswirksamkeit überschritten hatte, wurde die Drucklegung — wie S^e kais. Hoheit mir in der Anlage (1065/pr—832), gelegentlich eines, betreffend das Baron Wesselényische Werk *az Előítéletekről* an mich erlassenen Schreibens, zu wissen zu machen geruhen — alsogleich eingestellt, dem Grafen Széchenyi, der wegen des bereits begonnenen Druckes zugefügte Schaden ersetzt, und er angewiesen: insoferne er dieses Werk in Druck herausgeben wollte, dasselbe der höhern Censur zu unterziehen, was jedoch nicht erfolgt ist.

Nun ist dieses Werk in Leipzig bei Otto Wiegand in Druck erschienen, wobei bemerkenswerth ist: dass auf dem Titelblatte zwar allerdings Graf Stephan Széchenyi als Verfasser, aber ein gewisser Z**** als Herausgeber bezeichnet wird.

Als kürzlich von dem eifrigen, neu substituirten Revisor Reseta, 25 Exemplare dieses, den Repräsentanten des Königreichs Ungarn in einem aufregenden, sehr exaltirten Tone angelegneten Werkes, zu Pest in dem Wiegandschen Buchhandel vorgefunden wurden, hielt es dieser für seine Pflicht: dieses in mehrfacher Beziehung anstössige Werk zu sequestriren und hierüber die Anzeige zu erstatten; worauf der Praesidiiums-Verweser der k. ung. Statthalterey von Mérey, wie er mir im Anschlusse berichtete (167/ps.—1833), ein Exemplar dieses Werkes S^r kais. Hoheit dem Erzherzog Palatin vorlegte und Höchstdessen Befehle erbat: ob nämlich dieser Gegenstand, der vordem blos im Präsidialwege verhandelt wurde, ferner dabei belassen, oder auf den Dicasterialweg geleitet werden soll?

Da ich hieraus entnahm: dass die weitere Verhandlung von der, von S^r kais. Hoheit zu ertheilenden Antwort abhänge. so gab ich dem v. Mérey auf sein obiges Schreiben die Weisung: mich von dem Resultat seiner bei Höchstgedacht S^r kais. Hoheit gemachten Anfrage in Kenntniss setzen zu wollen; indem ich übrigens sowohl den Haus-, Hof- und Staatskanzler, als auch

den Praesidenten der Polizei und Censurshofstelle, mit den in Abschrift zuliegenden Noten, auf das in Rede stehende Werk aufmerksam machte (167/ps.—1833).

Nun zeigt mir v. Mérey im Anschlusse an (180/ps.—1833): er habe von S^r kais. Hoheit mittelst des in Abschrift beigebrachten Schreibens den Auftrag erhalten: zufolge einer *vom Allerhöchsten Orte erhaltenen* Weisung, die Verhandlung dieses Gegenstandes einstweilen einzustellen, vor der Hand aber die sequestrirten Exemplare unter Beschlag zu lassen.

Da an S^e kais. Hoheit durch mich durchaus nichts in dieser Sache ergangen ist, so muss ich voraussetzen: dass Höchst-dieselben die Weisungen, auf welche Sie sich in jenem Schreiben zu berufen geruhen, unmittelbar vom Allerhöchsten Orte erhalten haben — da es indessen zur Verhandlung dieses Gegenstandes von Wichtigkeit ist, in genauer Evidenz der diessfalls bestehenden Verhandlung zu stehen, so erlaube ich mir die allerunterthänigste Bitte: mich von jenem an S^e kais. Hoheit erlassenen Auftrage allergnädigst unterrichten zu wollen.

Wien, den 19. Nov. 1833. *Graf Adam Reviczky.*

A felség határozata így szól:

Die Beylage zeigt, was Ich unter Einem in dieser Angelegenheit zu erlassen befunden habe.

Wien, den 10. Sept. 1833. *Franz.*

Az említett irat, melyet a felség a nádorhoz intézett, így hangzik:

Es ist zu meiner Kenntniss gelangt, dass die Verhandlung wegen Sequestrirung von 25 Exemplaren des Graf Széchenyi'schen Werkes — Stadium betitelt, von dem Bücher-Revisor Reseta in der Wiegandschen Buchhandlung in Pesth veranlasst, die Verfolgung dieses Gegenstandes aber von der Statthalterey eingestellt worden sey.

E. L. haben Mir die hierüber stattgefundenen Verhandlungen allenfalls auch mit Abforderung der diessfälligen Acten von der Statthalterey vorzulegen, und falls sich diese Angabe bewährt, anzuzeigen, wie sich die Statthalterey erlauben konnte, die förmliche Verfolgung dieses der Wiegandschen Buchhandlung wiederholt zur Last fallenden Unfuges einzustellen.

Wien, den 10. Sept. 1833. *Franz.*

Mérey levele így hangzik:

Hochgeborner Graf! Euer Excellenz!

In Ansehung des Széchenyi'schen Stadiums habe ich heute eine nachträgliche — hier beifolgende Weisung erhalten: die Verhandlung der Sache einstweilen auf sich beruhen zu lassen.

Heute doctrinirte mich auch Széchenyi selbst volle 2 Stunden über seine Pläne und Wünsche theils is Bezug der Beglückung des Landes mit einem asiatischen, vielleicht auch allgemeinen Welthandel auf der seinem Gebothe überlassenen Donau -- theils in Hinsicht seiner eigenen Zukunft -- die Er mit dem Verkauf seiner Sümeger Herrschaft Csokonya an Montlear -- und mit der Erbauung eines Bazars in Pest -- und mit seinen in England auf $\frac{10}{100}$ angelegten Capitalien -- auch für die Zeiten möglicher Stürme in den Oesterreichischen Staaten begründen will -- in der Überzeugung, dass auf jeden Fall in der Stadt -- bey einem grossen Zinshaus mehr Sicherheit zu finden seyn wird als auf dem Lande. Zwischen den Angaben seiner Commissariatischen Exmission -- deren Misticismus Er nun ablegen will -- kam Er auch auf die Äusserung, wie ungerecht man mit ihm verfahren sey, indem man den Druck seines von Censor Drescher admittirten Stadium vor anderthalb Jahren sequestrirte -- Er halte die jetzige Herausgabe in Ausland für eine gerechte Nothwehre -- und obschon Er diesmal den Druck und die Vorrede nicht selbst veranlasst habe -- so bleibe Ihm doch für seine übrigen Werken -- welche in Manuscript noch für etwa 10 Bände vorrätbig sind, kein anderes Mittel übrig, als auch diese in Deutschland an das Licht treten zu lassen. Auf meine Bemerkung, die Irrthümer, ja wohl grobe Unbilligkeiten, welche in dieser Vorrede hinsichtlich des ämtlichen Verfahrens der Censur enthalten sind -- seyn gewiss die Rüge eines jeden Unbefangenen werth: -- erhielt ich die überraschende Antwort, dass selbst dasjenige, was so auffallend erscheint -- nämlich, dass auch Concipisten der Stellen an dem Geschäft theilnehmen, sey factisch wahr -- und Ihm und vielen bekannt -- weswegen bey der Hofkanzley die Übersetzung Montesquieus den Bemerkungen eines der minderen Beamten überlassen worden sey. Was den so dreist vulgirten Vorwurf betrifft, dass derley Werke bey der Statthalterey in Circulo verschwinden -- konnte ich nicht widersprechen, denn leider ist es wahr -- und mit den so stürmisch betriebenen, von Pázmándy und Consorten unterstützten kiconattya az 1830^d. Országgyűlésének -- ganz richtig -- selbes ist seit May 1832 in Circulo bey uns -- ohne Resultat. Ich zweifle keineswegs, dass der Graf den Druck seines Werkes in Leipzig veranlasst und die Einlieferung besorgt habe -- die allgemeine Meinung ist -- der halbanonyme Herausgeber sey ein junger Advocat Zarka aus dem Eisenburger Comitatz -- der unlängst mit den Ofner Städtischen Fiscalen Farkas in Deutschland gewesen seyn soll. Übrigens treibt ja Wiegand sein Wesen nun in Leipzig -- und unsere Buchhändler ziehen zu jeder Messe fleissig dahin. -- Was aber von derley verbotenen Waren am privat Wege hereingelangt --

lässt sich ohne Gesetz — als Eigenthum nicht abnehmen — sobald es in dem Besitze des Eigenthümers ist, — aber desto strenger muss die Sorgfalt seyn, derley Waren nicht in Handel treten zu lassen. Der Graf reiset übermorgen über Pressburg nach Wien — von dannen nach England — er hat mir die Absicht eröffnet, — für seine Donau Operationen auch Oesterreich und Bayern *und Deutschland* zu interessiren und wünschet deshalb mit Creditiven von Seite der Regierung versehen zu werden. Dieser Verband, der da mit Dampfheilbothen zwischen der Deutschthumlichkeit und Ungarn begründet werden soll — dürfte die Aufmerksamkeit Euerer Excellenz verdienen.

Ich geharre mit voller Ehrfurcht Euer Excellenz

Pesth, den 17. 9^{ber} unterthänigst

Mérey.

A nádornak Méreyhez intézett irata így szól:

Excellentissime etc.

In nexu Litterarum mearum quoad opus Comitiss Stephani Széchenyi cui titulus „Stadium“ per Substitutum Librorum Censorem Pestensem in Bibliopolio Wiegandiano sequestratum, die hesterna ad Excellentiam Vestram dimissarum, ex incidenti acceptae ab altissimo Loco Inventionis, ac reflexe etiam ad isthic readvolutam eo in merito Excellentiae Vestrae praestitam Librorum Revisoratus Officii Relationem, quam Eadem Excellentia Vsra penes ulteriorem Suam Remonstrationem dd^o 11^{ae} Novbris a. l. isthuc communicavit; Excellentiam Vestram praesentibus requirendam habeo: ut rite facta sequestratione dicti operis exemplarium in suo esse relicta, pertractationem praeadvolutae Revisoratus officii Relationis usquae superventuram abhinc ulteriorem Inventionem in suspenso relinquere velit. Queis etc.

Posonii die 14^a Nov. 1833.

Addictissimus *Josephus Palatinus.*

IV. sz.¹

A nádor két jelentést terjesztett fel a felséghez, ezeket ez leküldötte a kancellárhoz a következő levéllel:

Lieber Graf Reviczky! Die hier zuliegenden zwei Vorträge Meines Herrn Bruders des Erzherzogs Reichs-Palatin, vom 14 und 28ten Dezember 1833. betreffend die Einstellung der Verhandlungen bei der Statthalterey über das Graf Széchenyische Werk „Stadium“ theile ich Ihnen zu dem Ende mit, damit Sie Mir darüber Ihr Gutachten erstatten. Wien, den 21. Februar 1834. Auf allerhöchsten Befehl Seiner Majestät. *Ferdinand.*

¹ Orsz. Lev. kancz. elnöki 1834. év 39/ps.

Erre Reviczky a következő feltejesztést készítette :

Mit dem zulienden a. h. Kabinetsschreiben geruhten mir E. M. zwei Vorträge Sr k. Hoheit des H. E. H. Reichspalatin vom 14ten und 27ten X^{ber} 1833, betreffend die Einstellung der Verhandlungen bei der Statthalterey über das Graf Széchenyische Werk „Stadium“ zu dem Ende mitzutheilen : damit ich darüber E. M. das a. u. Gutachten erstatte.

Die Veranlassung zu dieser Verhandlung gab mein a. u. Vortrag von 19ten 9^{ber} 1833, den ich in der Nebenlage E. M. wieder vorzulegen mir erlaube.

Als mir nämlich der Oberste Provinzial Komissariats-Direktor Mérey als Präsidiumsverweser der k. ung. Statthalterey in Folge der hinsichtlich des erwähnten Werkes mit ihm gepflogenen Rücksprache, die Anzeige erstattete : er habe von Sr k. Hoheit dem H. E. H. Reichspalatin den seinem Berichte in Abschrift beiliegenden Auftrag erhalten : zufolge einer vom *Allerhöchsten Orte* erhaltenen Weisung die Verhandlung dieses Gegenstandes einstweilen einzustellen, vor der Hand aber die zu Pest sequestrirten Exemplare des Stadiums unter Beschlag zu lassen, nahm ich mir die ehrfurchtsvollste Freiheit, bei dem Umstande, wo an S^e k. Hoheit in dieser Sache durch mich nichts ergangen ist, ich daher voraussetzen musste, das Höchstdieselben die Weisungen, auf welche Sie sich in jenem Schreiben zu berufen geruhen, unmittelbar vom allerhöchsten Orte erhalten haben, E. M. allerunterthänigst zu bitten : da es zur Verhandlung dieses Gegenstandes nothwendig sey, in genauer Evidenz der diesfalls bestehenden Verhandlung zu stehen, mich von jenem an S^e kais. Hoheit erlassenen Auftrage allernädigst unterrichten zu wollen.

E. M. geruhten hierauf mit a. h. Kabinetsschreiben vom 10ten X^{ber} 1833 S. k. Hoheit a. g. anzuweisen : die, unter die durch den Bücherrevisor Reseta in der Wiegandschen Buchhandlung in Pest sequestrirten 25 Exemplare des Graf Széchenyischen Werkes „Stadium“ stattgefundenen Verhandlungen allenfalls auch mit Abforderung der diesfälligen Akten von der Statthalterey, vorzulegen, und falls sich die Angabe, dass die Verfolgung dieses Gegenstandes von der Statthalterey eingestellt worden sey, bewährt, anzuzeigen : wie sich die Statthalterey erlauben konnte, die förmliche Verfolgung dieses, der Wiegandschen Buchhandlung wiederholt zur Last fallenden Unfugs einzustellen.

In Folge dessen berichtet nun S^e k. Hoheit in Höchstem ersten Vortrage vom 14ten X^{ber} 1833 :

Bei Gelegenheit einer am 7ten 9^{ber} auf höheren Auftrag durch den Pester Bücherrevisor Reseta vorgenommenen Durchsuchung der dortigen Wiegandschen Buchhandlung seyen durch

denselben 25 Exemplare des neueren Graf Széchenyischen Werkes „Stadium“ aus dem Grunde mit dem Amtssiegel belegt und sequestrirt worden, weil dieses Werk die gewöhnliche Censur nicht passirte.

Über diesen Vorfall habe das interimal Präsidium der Statthalterey Sr k. Hoheit unterm 9ten 9^{ber} einen Bericht erstattet, und damit, aus dem Grunde, weil Se k. Hoheit die Auflage dieses Werkes im Jahre 1832 hintertrieben, die Anfrage verbunden: was sowohl mit diesen, als auch mit den allenfalls in andern Buchhandlungen noch aufgefundenen, oder sonst wie immer in den Handel gebrachten Exemplarien dieses Werkes zu geschehen habe?

Darauf sey demselben* am 13ten 9^{ber} erwiedert worden: dass, nachdem in Frage stehende Werk die inländische Censur nicht passirt, auch des Inhalts wegen nur nach vorläufiger Revision der Landes und Hofstelle hätte gedruckt werden dürfen, der darüber von dem Pester Bücherrevision erstattete Bericht bei der ung. Landesstelle in Verhandlung zu nehmen, und die Sache nach den bestehenden Normalverordnungen zu behandeln sey.

In einem weitem Berichte vom 11ten 9^{ber} 1833 habe ferner das erwähnte Präsidium angezeigt: dass das hiesige Bücher Censur und Revisions Amt seinen Bericht erstattet, und in demselben angezeigt habe: dass nach den bestehenden Normalverordnungen zwar ähnliche aus dem Auslande eingebrachte, in den gewöhnlichen Verzeichnissen der in Wien zensurirten Bücher noch nicht eingetragenen Werken, so lange bei dem Amte aufbewahrt zu werden pflegten, bis man aus den spätern Verzeichnissen ersehen kann, ob dieselben zu den erlaubten oder verbotenen gerechnet worden; es glaube jedoch in dem gegenwärtigen Falle aus Anlass dessen, dass dieses Werk in der ungrischen Sprache aufgelegt, mithin eigends für Ungarn bestimmt worden, darauf antragen zu sollen, dass die sequestrirten Exemplare noch ferners unter Siegel behalten und zur Revision an die Landesstelle befördert werden sollen.

Nachdem aus den Berichten des mehrgedachten Präsidiums zu ersehen war, dass das öfterwähnte Werk weniger in den Buchhandel gekommen, als durch Private vertheilt werde, mithin darüber vorläufig eine Untersuchung zu pflegen sey, so habe Se k. Hoheit dem besagten Präsidium am 14ten 9^{ber} den Auftrag ertheilt: die Sequestrirung der in Pest bei Wiegand vorgefundenen Exemplare aufrecht zu erhalten, die in Handel noch vorgekommenen mit Beschlag belegen zu lassen, die weitere Verfolgung des Gegenstandes aber einstweilen auf sich beruhen zu lassen, bis ihm von Seite Sr k. Hoheit die weiteren Befehle zugesendet werden würden.

Dieses sey nun in den ersten Tagen des Monats X^{ber} erfolgt, und S. k. Hoheit zweifle daher nicht, dass der ganze Gegenstand mittlerweile in die vorschriftsmässige Verhandlung bei der Landesstelle genommen, und seiner Erledigung näher gebracht worden sey.

Aus dieser Darstellung des Herganges der Sache sey daher zu ersehen: dass die Statthalterey die Verfolgung dieses Gegenstandes, weil er bis zu der letzten von S^r k. Hoheit erlassenen Weisung bei derselben nicht einmal in Verhandlung gekommen, auch nicht einstellen konnte. Um jedoch hierin falls die Sache in volles Licht zu bringen, werde S^e k. Hoheit das Präsidium der Landesstelle hierüber erneuert vernehmen und das Resultat EM. vorlegen.

In dem andern Vortrage vom 27^t December 1833 bemerken nun S^e k. Hoheit in Verfolg des vorausgelassenen Berichts: dass nach der, von dem erwähnten Präsidium eingelangten Auskunft, von Seite der Statthalterey die Verfolgung des Gegenstandes der Sequestrirung der Abdrücke des Graf Széchenyischen Werkes: „Stadium“ keineswegs eingestellt, sondern nur die Verhandlung des darüber eingesendeten Berichtes des k. Revisorats einstweilen aufgeschoben, jedoch nach Empfang der weiteren von hieraus erlassenen Weisung allsogleich begonnen und bei der Landesstelle verordnet worden, dass dieses Werk zur gewöhnlichen Zensur unterzogen, der fernere Verkauf desselben eingestellt, und die in Handel befindlichen Exemplare sequestrirt werden. Bei dieser Gelegenheit fühlen sich S^e k. Hoheit verpflichtet zu bemerken: dass sowohl dieses, als andere auf die Herabwürdigung der ung. Verfassung und die Verschlechterung der öffentlichen Meinung berechnete Werke in der Residenzstadt verkauft, und auch von da aus nach Ungarn eingeführt zu werden pflegen; S^e k. Hoheit daher die hierwegen allenfalls zu treffenden Anordnungen der Weisheit Eurer M. vertrauensvoll anheim stellen.

Mittlerweile hat mir der Präsidiumsverweser der k. ung. Statthalterey Mérey die beiliegenden Abschriften der von S^r k. Hoheit hinsichtlich des Stadiums erhaltenen nachträglichen Weisung und das Höchstdenselben durch ihn hierüber erstatteten Berichte (6/ps. 834) vertraulich zur Einsicht mitgetheilt.

Aus diesen ist zu ersehen: dass S^e k. Hoheit die in dem Vortrage vom 14ten X^{ber} ohne Angabe des Datums berührte Verfügung, damit dieser Gegenstand bei der k. ung. Statthalterey in die vorschriftsmässige Verhandlung genommen werde, unterm 10ten X^{ber} 1833 (mithin am Tage des an Höchstdieselben diessfalls erlassenen a. h. Kabinetsschreibens) aus Wien erlassen und mit derselben auch gleichzeitig die damit nicht ganz im Ein-

klänge stehende Auskunft darüber abverlangt: welche Verhandlungen allenfalls in dieser Hinsicht bei der Statthalterey seit der an Mérey unterm 14ten 9^{ber} 1833 erlassenen Weisung, die weitere Verfolgung des Gegenstandes einstweilen auf sich zu beruhen zu lassen, Statt gefunden haben, und welche Einleitungen die Statthalterey in dieser Beziehung treffen werde; worauf Mérey Sr k. Hoheit unterm 18ten X^{ber} 1833 berichtete: dass er, nachdem Höchst dieselben unterm 14ten 9^{ber} 1833 in Folge *einer allerhöchsten Weisung* von der weitem Verfolgung der Sache einstweilen bis zur weitem Verfügung abzustehen anordneten, sich diesem Befehle gefügt, somit auch keine weitere Verhandlung diessfalls stattgefunden habe; dass indessen nach Empfang des Erlasses vom 10ten Dezember 1833 dieser Gegenstand bei der Statthalterey sogleich berathen, und die in dem Vortrage Sr k. Hoheit vom 27ten X^{ber} 1833 angedeuteten Massregeln ergriffen worden sind.

Aller Unterthänigstes Gutachten.

Wenn es sich hier wirklich nur von der Erörterung dessen handelte: ob die Verhandlungen wegen des Graf Széchenyischen Werkes *Stadium* und aus welchem Grunde, von *der k. ung. Statthalterey* eingestellt worden seyen, so müsste die Auskunft, welche S^e k. Hoheit in Ihren vorerwähnten zwey Vorträgen über diesen Gegenstand zu geben geruhen, als vollkommen befriedigend erscheinen, da allerdings das diessfällige Benehmen der Landesstelle vollkommen gerechtfertigt ist: allein es ist E. M. aus meinen angeschlossenem Vortrage dd^o 19 Nov. 1833 bekannt: dass jene Verhandlungen nicht von der Statthalterey, sondern dd^o 14. Nov. 1833 von Sr k. Hoheit *bey* der Statthalterey und zwar, wie Sich Höchst dieselben in Ihrem diessfalls an das Interim Präsidium jener Stelle erlassenen, meinem vorgedachten Vortrage in Abschrift zuliegenden Schreiben auszudrücken geruhten, *in Folge einer allerhöchsten Weisung*, eingestellt, und dieser Befehl erst am 10ten X^{ber} d. J. aufgehoben worden sey.

Welche Gründe S^e k. Hoheit bewogen haben: sich des Ausdruckes: *ex incidenti acceptae ab altissimo Loco Inviationis* zu bedienen, — ist mir unbekannt; jedenfalls glaube ich dieselben weder untersuchen zu dürfen, noch zu sollen, und zwar um so minder: als der ganze Gegenstand mittlerweile, durch die bereits in Gang gesetzte Verhandlung desselben und die für alle Buchhandlungen angeordnete Beschlagnahme des in Rede stehenden Werkes bereits abgethan ist. Ich bin daher der ehrfurchtvollen Meinung: dass E. M. dieser Sache keine weitere Folge zu geben, und sie bloss zur wissenschaft zu nehmen geruhen dürften; das Eine erlaube ich mir nur, aus Anlass der Bemerkung Sr k. Hoheit: dass dieses Werk in Wien zum Kaufe

angeboten, und von hier nach Ungarn verführt wird — hinzufügen: dass ich, sobald ich von dem Erscheinen dieses Werkes unterrichtet ward, den H. Präsident der Polizei und Censurshofstelle mittels der E. M. a. g. unterm 19^t Nov. 1833 N^r 180/ps. in Abschrift vorgelegten Note, bereits darauf aufmerksam gemacht und um die Verfügung: dasselbe ausser Verkehr zu setzen, gebeten, seit der Zeit aber, und erst kürzlich wieder aus dem Anlasse, dass S^e k. Hoheit mir anzeigten, das Höllenwerk des Abbé Lammenais werde von Wien nach Ungarn eingeschleppt, jede Gelegenheit ergriffen habe, die hiesigen Behörden auf diese Klage aufmerksam zu machen.

24. Oct. 1834.

Jegyzőkönyvi melléletek.

Bírálat a Bezerédj István élet- és jellemrajzára
beérkezett pályamunkákról.

I.

Örömmel jelenthetem, hogy az idei pályázat eredménye kedvezőbb az 1904-ik évinél, a mennyiben a t. pályázó urak legalább részben figyelembe vették a m. évi bírálatokat, bár a jutalom most sem adható ki. A haladás abban van, hogy volna legalább két pályázó, a ki képesnek látszik a feladat megoldására, feltéve, hogy azt komolyabban venné.

Ezzel igazolva van az az eljárás, hogy a pályázat újra s újra kitűzendő, mindaddig, míg a nagyilekű adományozó nemes szándékának megfelelő munka be nem érkezik.

Tavalyi bírálatomban már kifejtettem e műfaj kellekeit.

A nagy történelemtudás vagy éppen nem, vagy csak futólag foglalkozhatik a történelem oly mellékalakjaival, kikkel behatóan foglalkozni mégis érdemes. Így és éppen csak így nyílik mód és alkalom betekintést nyerni az események, korok és szereplésük oly intimitásaiba, melyekre a nagy történelemtudás ki nem terjesz-kedhetik. Utaltam arra, hogy mit teremtetek e műfajban nevezetesen a francziák. Még a jelentéktelenebb alakokról és még a másodrendű írók által írt e nemű életrajzok is az anyag szorgalmas felkutatásával, gondnal, csínnal és szellemmel, élénken és színesen, ha nem fényesen, — és a mi minden irodalmi munkának sine qua non-ja, a nyelvnek irodalmi színvonalán és a száraz krónikáson túlemelkedő írói adománynyal és képzettséggel írva, legalább érdekes olvasmányt nyújtanak. Az ember legalább mulat és élvez, ha nem tanul. De a kornak és embereinek érdekes vonásai, egy-egy epizódnak újabb megvilágítása új szempontokból és új adatokkal, csaknem minden ilyen iratban megtalálható, becses tanulságul is.

Az I. számú pályamű szerzője — jelige: „Negyvenöt évnek küzdése után felszólamlottunk sírunkból“ — jóllehet tett némi javításokat irányban, compositióban, legkevésbé anyagban, de ezt a mértéket még távolról sem üti meg.

Előadása végig sivár, élet, szín, hangulat, melegség nélkül való. Csak egy-két hely az, a családi körből, és a forradalom utáni hangulatból, a hol igaz érzés csillan fel. Ezenkívül a száraz referáda unalmát csak azzal a fajta virágos phraseológiával ékesíti néha-néha, mely még a „Hölgyfutár“-ból ered, és ma már csak a legkisebb vidéki lapokban tengeti idejemúlt életét. Nyelvezete a kitaposott, elkoptatott ujságírói közhelyek; túlnehézesen döcög és pongyola. Lehetetlen fordulatokkal és szöfűzésekkel bővelkedve, élni csak akkor kezd, jellemző csak akkor lesz, mikor jeles írókat idéz hőséről. Minden ilyen idézet annyival inkább veri le saját írási modorát. S ennek az előadásnak tartalma száraz adatok chronologikus felsorolása, mely messze túlnyomóan inkább csak a viszonyokat és ügyeket ismerteti, melyekben hőse működött, mintsem ennek saját működését. Fejezeteken át csak a diaeták tárgyainak, Bezerédj egyes nyilatkozatainak száraz felsorolásával találkozunk, kellő commentár és válogatás, a nagy harcok drámai lüktetése nélkül. Hiába keresünk embert, életet, locais szint, korrajzot. Csak miután már áttettük magunkat az I. és II. rész kilencz fejezetén, üt meg bennünket a III. rész 1. fejezetében, Bezerédj Amália halálával némi meleg, hogy azt is mindjárt előntse megint a szemelvények árja beszédekből, ujságcikkekből, összeállítva hirlapi alantasabb munkatárs módjára, a kinek görnyedő napi pensuma abból áll, hogy felfegyverkezve nagy ollójával, előbb kivágja és aztán egy pár banális mondattal lazán összefűzi anyagát. A magáéból és közvetlen kutatásból vajmi keveset nyújt. Így nyersanyaggal terheli túl munkáját. Pedig a politikai beszédek és cikkek mindig napi vonatkozásuak és a napi szükség hatása alatt keletkeznek, tehát ephemerek. Ezért nem lehet a legnagyobb politikai szónoknak nyilatkozataiból sem politikai rendszert leszűrni, mert mihelyt hosszabb időre terjednek, szükségkép tele vannak ellentmondásokkal. Ezért lehet csak a legnagyobb politikai szónokoknak és ezeknek is ritka beszédjét korukon túl élvezettel olvasni, és ezek is a napi viszonyok és vonatkozások magyarázatát igénylik, hogy megelevenedjenek. Kiszakítva a milieuból és a vitából a politikai szónoklat hervadt és élettelen. Kutatásra való, nem lenyomatásra, hanem feldolgozásra. Válogatni kell a beszédekben és az egyes beszédekből, kapcsolatba kell hozni a jellemző helyeket a vitával, tárgyával, hangulatával, embereivel s az egész politikai helyzettel. És a pusztán chronologikai sorrend helyett, csoportosítani kell a tárgyakat, mert a nélkül fel nem elevenednek, meg sem érthetők. A szerző kivonatai kiszakítva az országgyűlés tárgyalásaiból, a politikai helyzetből is, Bezerédj életéből is, semmit sem világítanak meg. Nem adja a kérdések állását a korban és a viszonyokban: hogy nézték az egykorúak, hogy ítélték meg ma.

A mozgalmak forrásait nem keresi, a haladás és felvilágosodás jelszavain túl. Idéz magyarázat nélkül olyat, a mi magára már nem érthető, pl. a 117. lapon „görög szertartású vallás“-ról. A 123. lapon *Széchenyi* simpliciter maradi-párti. Széchenyi politikáját, *Grünwald Béla* nyomán, a ki maga idegbajos és elmekóros volt, simpliciter elmekórnak tulajdonítja. Pedig Világos mutatja, hogy Széchenyi milyen világosan látott. A nagy katasztrófák mindig csak nagy hibák következményei.

A 40-es évek reformmozgalmában a legnaivabb ideológiát is csak hámulni tudja, a helyett, hogy elválasztaná a nemes érzet az utópiától, és felderitené a naiv ideológiának és az utópiának keletkezését, és a jelesekre is ragályos hatását. Nem olvasta Kemény Zsigmondot Széchenyiről?

Élénkebb lesz a Bezerédj által kezdeményezett önkéntes adózásánál. Itt kezd a magáéból is adni. De mit, minőt és mikép? A 127. l. „a Budapesti Híradó is állást foglalt Bezerédj példaadása ellen, a melynek írója . . .“ — Bezerédj példaadásának írója? — A legjobb, a hogy Bezerédj-t a támadó Széchenyinek adott jeles válaszából jellemzi. Bezerédj maga is ebben az initiatívában és Széchenyi elleni védelmében culminált.

Végig vergődünk nagy kinnal a munkán, és nem látjuk sem a hőst, sem a kort, sem a nagy eseményeket, sem az intim részleteket. Bezerédj jellemzése a végső lapokra marad, a helyett, hogy az egészen végig menne. De ez is csak anthologia, más írókból idézve. A történelmi nagy eseményeket természetesen ilyen életrajzokban csak háttérül lehet adni, de mégis adni kell érthető összefüggésükben önmagukkal és a hőssel. Meg kell rajzolni a keretet, melyben ez szerepel. A szerző sohasem tud képet adni. Mert hőse nincs kapcsolatban az eseményekkel, az események sem önmagukkal. Még 1848-ban sem. Egyszerre csak azt halljuk, hogy a harctéri hírek izgatják az országgyűlést, és az Debreczenbe megy, a nélkül, hogy a harcztérről, sőt a harczról is, keletkezéséről, fordulatairól hallottunk volna. A mi kezeügyébe esik, pedánsan közli, jelentéktelen aprólékot is. Apró felszólalásokat is, jelentéktelen ephemer dolgokat is hosszasan, nagy dolgokat futólag ad, vagy nem is érinti. Semmi intim vonás. A hőst nem látjuk az eseményekben, nem működését, befolyását bennük.

Nyelvpróbák :

Az „extrem“ nála „extremitás“, 121. l.

„Ez az emlékbeszéd nem csak az elköltöztötet, hanem a szónokot sem kevésbbé jellemzi, melynek jellemzőbb helyei így szólanak“, — 135. l.

„a szabadelvű képviselőknek szolgált tanácskozási helyéül“. 137. l.

„Majdnem“ helyett „majd azt mondhatjuk“ — a mi más.
139. l.

Bezerédj második házasságáról azt mondja, hogy a 48-iki tavaszi politikai helyzet „feletti öröme belopja szívébe a szerelmet“ és „e szerelem is első neje emlékével foglalkozik“, mert annak nővérét jegyzi el. Ez legalább eredeti, bár rossz izlésű bombast. Igazán csak a legelmaradottabb vidéki lapocskák társaságában találja mását.

„A magyar nyelvnek államnyelvéül emelését“, — 163. l. Hiányos, hibás, csonka mondatok folyton akadnak.

Ez a multkori pályamű javított kiadása.

A 2. számú pályamű, valamint a 4. is, a pályázat feltételeinek meg nem felel. Mind a kettőnek szerzője t. i. úgy pályázik, hogy munkáját meg nem írta.

Az előbbinek benyújtója, — jelige: „Minden törekvés szép, ha abból a hazára fény derül“, azt mondja bevezető „jegyzet“-ben:

„E mutatóvány egy „Bezerédj István élete és munkássága“ czimen megírandó, kimerítő kutatások alapján feldolgozandó mű irányáról lehetőleg összefüggő keretben óhajt tájékozásúl szolgálni; a „Függelék“ bemutat egynéhány érdekesebb adatot, a műben pedig áttekinthetőség érdekében minden feldolgozott adat helyet foglalna.“

Látjuk tehát, hogy a munka *megírandó*. Az óvatos szerző talán megbízatást akar bevárni e mutatóvány alapján, minekelőtte munkájára vállalkoznék. Látjuk, hogy a megírandó mű kimerítő kutatások alapján lesz feldolgozandó. Tehát a mű nemcsak megírandó, hanem azután még feldolgozandó is lesz, a mi mindenképen biztató. A függelék „egynéhány érdekesebb“ adata áll a családi geneológiából Nagy Iván és családi közlések alapján, a cs. k. haditörvényszék ítéletéből Bezerédj és társai fölött és néhány siriratból. A végmondat értelme pedig sokkal mélyebb, semhogy fenekére tudnék jutni. Eredeti a „jegyzet“ és az „adatt“ írásmódja két-két „t“-vel.

A 71 és XV oldalnyi mutatóvány különben elmfuttatás Bezerédj kora és egyes életrajzi adatai fölött. Ebben a futtatásban a lelkes, de fegyelmetlen műkedvelő vadúl száguld végig az egész mindenségen és még némely kisebb dolgokon, de rebus omnibus et quibusdam aliis. Rettentő nagyképűséggel declamál örökös superlativokban bombastot az enyhébb esetekben, valószínű galimathiaszt a súlyosabb beszámítás alá esőkben és mindezt hol lapos közhelyek, hol pusztá együgyűségek vezérmotívumai fölött. Mindjárt eleintén belebonyolódik Bezerédj „két tanuló városának“ Pozsonynak és Sopronnak monographiájába, melyekből

csak nehezen tud kilábolni. Mert pegasusa ragadja a disciplina nélküli lovast.

Folyton megesik rajta, hogy az ellenkezőjét vitatja annak, a mit előbb állított, néha egyazon lapon, és önként értető, hogy keresztül gázol a nyelvtanon is.

A 4. számú pályamű, írója e jeligével: „Örök igazság“ — csak mutatványt, csupán másfél fejezetet küldött be, mint maga is vallja, Bezerédj életének kevésbé érdekes mozzanatairól. A csonka fél fejezet ifjúságáról, a másik a büntető törvényről szól. Betegségével indokolja, hogy nem készült el. Tudja, és mondja hogy így tekintetbe sem jöhet. De ha a jelen pályázat eredménytelen volna, esetleges újabb kiírásán kész munkával fog jelentkezni. Erre részemről bátoritanám. Mert a kevésből is, mit nyújt, látható, hogy egészen más szabású, mint imént említett társa. Felfogása józan, kritikája egészséges, előadása mégis meleg, lendületes, nem érdektelen, szárazabb témánál sem unalmas. Van írói adománya, jól ír, kereteit a koreseményekből helyesen alkotja meg és azokba jól állítja be hősét, néhány szóval is pregnánsan tud jellemezni; csak eléggé pallérozva, gondozva nincs ez az írói adománya, és különösen gondatlanul halmozza ugyanazt a szót egyazon mondatában. Képessége van rá, hogy jót alkosson, ha komoly gonddal dolgozik. Majd meglássuk, ha esetleges új pályázaton jelentkezik.

Lényegileg ugyanezt lehet mondani a 3. számú pályamű szerzőjéről, kinek jeligéje:

„Emléke oltva van
A földbe, melyen élt!“

De evvel behatóbban kell foglalkoznunk, mert ő is behatóbban dolgozott, két valóságos kötetben, melyet azonban szerényen maga sem akar kész befejezett munkának tekinteni, mert arra hivatalos elfoglaltsága miatt még rá nem ért, hanem csak mutatványnak. A teljes, befejezett művet csak az esetben meri majd bemutatni, ha erre felhivatni a jelen mutatvány alapján érdemesnek találtnak. Erre mindenesetre érdemes, bár önként érthető, hogy megbízatást a t. Akadémia ismeretlennek nem adhat, tekintve attól, hogy ez a pályázat feltételeinek alapján nem is volna lehetséges.

A jelen pályázat örvendetes eredménye az előző felett mindenesetre, hogy ime jelentkezett két író, a ki legalább képesnek látszik a feladatra s a jutalom elnyerésére, ha komolyabban látnak hozzá s a bírálat nem tagadhatja meg tőlük a bátorító útmutatást.

A III. számú pályamű szerzőjének van írói hivatása, azt művelte és ki is képezte. Előadása folyékony, sőt lebilincselő,

viszi az olvasót. Természetes és élénk, a maga helyén lendületes, emelkedni tud melegségre, színre, hangulatra a nélkül, hogy dagályos vagy czikornyás szóvirágokkal czifrázva volna. Szóval jó ízlésű. Hasonlatai jók: pl. „az eszmék a történelem határkövei“. Az a baja, hogy néha magának is nagyon megtetszenek, így mindjárt első lapjain az Arany-reminiscentia:

„Hullatja levelét az idő vén fája“

úgy hogy annyira belebonyolódik, hogy alig bír belőle kibonyolódni. Rövidebben hatásosabb, hangulatosabb volna. Agyon van lovagolva. Máskor, így a mű vége felé, a hol Bezerédjt méltatja, túlhalmozza a keveset mondó declamáló frázisokat. A lelkes méltatás is sokkal hatóbb, mert mélyebben hat az üres magasztalásnál, ha a méltatott dolgokat, tetteket, tulajdonságokat állítja élénk pregnánsan összefoglalva és megvilágítva.

Érdeklődést tud kelteni, tud hangzatos, sőt emelkedett lenni. Vannak fordulatai eredeti zamattal. De eredetisége néha túlságos: Bezerédj neje „fehér kedélyű hölgy“. (55. l.) Mindamellett stílusa nem eléggé gondos és tiszta. Gyakorlott író, a ki azonban inkább hevenyész semhogy gonddal írna. Helyes az, hogy mikor az író viszi a tárgy, a hangulat, nem keresgéli össze és nem vizsgálja a szavakat és mondatokat. De aztán ha meg van írva, gonddal és szeretettel vizsgálni kell, a mit írt, a jó helyett is keresni a jobbat, mindenekelőtt pedig a hibát. Egyetlen forró, tüzes öntésben önti ki szobrát a művész. De aztán a cisellírozás apró, gondos munkájával adja meg művészi tökélyét.

Ha az író ezt is gyakorolja, akkor eléri, hogy fény és hangulat által ragadva is megtalálja önként a legjobb kifejezést, a legjobb fordulatot és nem egykönnyen jön a tollába incorrectség. Minden írói adománya és gyakorlottsága mellett is ez a gyakorlata nincs meg, de tehetsége megérdemelné, hogy ezt is megszerezze és igyekezzék ne úgy írni, a hogy nálunk a sajtó úgynevezett fellendülése óta a hirlapokat írni szokás.

Többször esik meg rajta, hogy kezdi a mondatot egyben és végzi többesben. Az „egy“-et németesen használja. Azt mondja (395. l.), egy izben, hogy „másikoké“ — „alig pár város és megye *tette* az ellenzék táborát“, 151. l. — és a 154. lapon már megint: „az ez napi ülés szónokait“ — ezek és ezek „*tették* ki“. Sok az incisium. Mondatait egyugyanazon vagy hasonló hangzású szavak ismétlésével terheli. „Fennállott állapot“. — „A követválasztáson mindent elkövettek.“ Ok nélkül szaporítja a szenvedő igét. „Néhány főrend“ a sajtó legújabb szörnyszülötte. Egy ember nem „rend“. Ilyen hebehurgyán nem kell írni: „Az úrbéri munkálat egyes czikkelyeinek, a melyektől később külön törvény-czikkék lettek, minden §-a szorgos vizsgálat alá került

s sokszor megesett, hogy fél nap alatt alig hogy két §-sal is végezni tudtak.“ (176. l.) Bezerédjt „4 évi fogságra büntették“. (II. 211. l.)

Gyakran megesik, hogy idézetnél, bár idézetnek adja, nem jegyzi meg, honnan, kit idéz. Mondja valamiről, hogy „biztos tudomásunk“ van. De nem mondja, honnan? — a mi mégis megnyugtatóbb volna. Ezek mind hanyagságok. Miután együtt említette volna Madarász Józsefet és Lászlót, a „gyémántos minister“ eseténél csak Madarászt említ. Itt meg kell nevezni Lászlót.

Teljes elismerésre méltó, hogy hősét, a nélkül, hogy meg nem állható, túlzott dolgokkal akarná emelni, sőt megillető helyére állítva is, fényes világításba tudja helyezni, és hogy az elbeszélés folyama a dolgok helyes csoportosításával, arányos compositióval, mindig jól gördül. Helyes arányokban és vonásokban vázolja a hazai és az azokra ható külpolitikai eseményeket, habár nem mindig eléggé pregnánsak és jellemzők is a részletek és némi kiegészítést igényelnének. Így túlbecsüli a francia nagy forradalom hatását az akkori magyar közszellemre. Igaz, hogy az 1790/1-iki országgyűlésen érzik a nagy forradalom eszményi indulásának a szele. De annak vérben és szörnyekben való elfajulása az akkori „politikai“ magyar nemzetben csak visszahatást kelthetett. A magyar jacobinusok, a rajongók elszigetelt csoportja, kapcsolat nélkül áll az akkori magyar közszellemmel. Sőt olyan mély és tartós volt a visszahatás, hogy I. Napoleon inváziója is csak a legteljesebb kudarczczal hozta be az országba szuronyainak élén a függetlenségi proclamációt. Senki sem hederített rá, a nemesség mint egy ember kelt fel törvényes királya mellett. Az 1843/4-iki országgyűlés ismertetésében helyes nyomon keresi a táblabírói liberalismus eredetét és gyengéit. De bár felismeri, nem eléggé értékeli és még kevésbé fejti ki a júliusi forradalom, a polgárkirályság, az akkori francia parlamentarismus mély és tartós hatását a magyar közszellemre, mely egyenesen szülő anyja volt a 40-es évek magyar liberalismusának, elannyira, hogy ha ez katastróphára vitt, éppen az az oka, hogy nem hazai talajból fejtett szerves haladásban, hanem idegen import hirtelen improvisatiója volt, mindazzal, a mi ezzel jár, elégtelen gyökerek egyfelől, fejtelenség érett megfontolás nélkül túlfelől.

Midőn ezen liberalismus jellemzésére idézi Széchenyi akkori panaszát, hogy a dietán kevés a gyakorlati szellem, sok az elmélet, ki kellett volna fejteni, hogy nem az elmélet sok volta, hanem ellenkezőleg éppen annak igenis fogyatékos volta okozta a gyakorlati szellem hiányát. Nem azért nem voltak a jó táblabírák a gyakorlat emberei, mintha sok lett volna bennük az elmélet, hanem azért, mivel az elmélet felületes és zavaros volt. A francia

doctrinairek félreértették az angol parlamentarismust, a németek, a kienél Rotteck és Welker idézte mindennap a badeni nagyhercezség II. kamarája elé a világtörténelmet, félreértették a francziát, ezt a kettőzött félreértést hirdette mindennap örök igazságnak az „Augsburger Allgemeine Zeitung“, ezt olvasták mohón az avitikus alkotmányon és Horáczon nevekedett táblabírák és a kettőzött félreértést harmadszor félreértve alkották elméletüket, mely sem saját előképzettségükkel, sem a hazai concret viszonyokkal, sem Magyarország nemzetközi valódi helyzetének tudatával assimilálva nem volt és mivel rossz elmélet volt, nem szolgálhatott helyes gyakorlatot, hanem múlhatlanul katasztróphára kellett vezetnie.

Általán csodálatos, hogy az összes pályázók egyike sem jön arra a gondolatra, hogy ennek a katasztróphának mégis valami magyarázatát kellene adni, a mit oly fényes világossággal és oly tömören ad meg pl. Kemény Zsigmond Széchenyiről írt tanulmányában. Ha nemcsak az intentiók a legönzettelenebbek, nemesek és hazafiasak, a mi nem is szenved kétséget, ha a törekvések, az eszmék, felfogások mind helyesek, az egész politika a szerző urak szerint csak magasztalást érdemel, hogyan van az, hogy ez a politika mégis katasztróphára vezet? A tudós, a hit embere csak tanúságot tesz meggyőződése mellett, ha feláldozza érte mindenét egész a vérpadig. De a politikának feladata az illető politikus által képviselt érdekek érvényesülése, győzelme, diadala, a haza boldogulása a hazafias politikának, a dynastia nagysága a dynastikus politikának. Ha tehát valamely politika bukásra vezet, nem elég azt magasztalni, bámulni, nemcsak hazafiasnak, hanem helyesnek, igaznak, sőt bölcsnek hirdetni, és a bukást csupán az ellenség gonoszságának tulajdonítani. Mert hiszen a politika lényege, hogy ellenfél mindig van, sőt van több is, lehet sok is. Ezekből pedig annyival inkább válik nyílt ellenség, mentől több sikerrel biztató, tehát egyenesen provokáló támadási pontot nyújtunk neki, mentől gyengébb saját politikánk. A gyengeség pedig lehet kétféle. Pulyaság, mely semmit sem tesz és semmit sem mer, és minden alkalmat elszalaszt. De mivel a gyengeség relativ fogalom, ott van a gyengeség másik neme, mely ellenkezőleg abból áll, ha törekvéseink felülmúlják erőnket és a helyett, hogy erőnket növelnök, csak törekvéseinket csigázzuk fel: „Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka“. A bukást tehát mindig csak a hibák magyarázzák meg, és ha ezeket keresni nem keressük, látni nem akarjuk és úgy írjuk a históriát, hogy a hibát leplezzük, a helyett, hogy felfejtsük, akkor nekünk a história hiába „Magister vitae“.

Ha el vagyunk határozva, hogy tanulni még a saját kárunkon sem akarunk, ha az a hazafiság, hogy ámitsuk magunkat

és behúnyt szemmel menjünk neki a világnak, akkor kár históriát írni és politikát csinálni, mert az ellenféltől ne várjuk, hogy ő fog visszatartani a katasztrófától.

Épp úgy magasztalja a szerző a 40-es évek gazdasági vállalkozásait, a védegyletet, a gyáralapítási társaságot, a kereskedelmi bank alapítását, stb. Honnan tehát megannyinak a kudarcza? Hogy a politikai katasztrófa reájuk is visszahatott, természetes. De számtalan politikai katasztrófát túlélnek másutt a gazdasági vállalatok, legszembeeszköbben Franciaországban. A 40-es évek összes magyar gazdasági vállalatainak bukása onnan van, hogy gazdasági vállalatokat csak a gazdasági élet törvényeire lehet alapítani, nem chauvinizmusra. A politikában s a gazdasági életben válik be mindenekelőtt a mondás, hogy gyümölcséről ismerjük meg a fát.

Mindezeket kifejtteni éppen ma nem volna érdektelen.

Igaz, hogy nem lehet egyéni hiba rovására írni azt, a mi irodalmunkban szerte divik. De viszont a sablónos felfogás nem is igényelheti az Akadémia koszorúját, kivált, ha a sablón maga is rossz. Legalább az Akadémia magas fórumáról rá kell mutatni, hogy az egyoldalú, felületes felfogáson és legenda-képződésen túl kell hatolni a történelmi igazság mélyébe. Saját felfogását és meggyőződését az író ne tagadja meg. De igyekezzék az eseményeket érthetőkké tenni, az ellenkező felfogásokat is legalább megérteni, a hibákat az általa felkarolt táborban is felismerni és legalább annyira pártatlannak lenni, hogy minden párton embereket lásson, nem az egyiket angyalokat, a másikon ördögöket. Lám, Kemény Zsigmond liberális volt; de saját felfogása és pártállása nem gátolta a magyar hazafias conservatívek objectív méltatásában.

E részben elismerésre méltó, hogy szerzőnk helyesen értékeli Apponyi kancellár törekvéseit, melyek őszintén és jóhiszeműen a reformok felkarolására irányultak és csak azt a szellemi és törvényhozási anarchiát akarták megfékezni, mely a nemzet egységét és az állami souverainitást fenyegette, a közrendet a bomlásig veszélyeztette és tényleg a forradalom kezdete volt, midőn a vármegyék statutumalkotó jogukat odáig vitték, hogy souverain cantonok gyanánt kezdtek a nemzeti életbe vágó ügyekben is a nemzeti törvényhozástól függetlenül és egymástól messze elágazva legislálni. De ezt odavetett észrevétel helyett kézzelfoghatóbban kellene kifejteni, szorosabban megfogni, és pedig annyival inkább, mert ez hozzátartozik a kor valódi képéhez, sőt annak egyik legjellemzőbb vonása, de meg azért is, mivel a megye Bezerédj egyik legfőbb működési tere volt. Végre e kort megrajzolni nagy és vázlatos vonásokban sem lehet Dessewffy

Aurél említése nélkül. Nála találjuk meg a magyar conservatívek evangéliumát.

Baja továbbá a hazai és külviszonyokat ismertető fejezetek nagy részének az, hogy Bezerédjről éppen csak azt olvassuk, hogy ő is ott volt. Ha e fejezetek helyesen is vannak componálva, az írónak látköre megvan, tájékozottsága is, de mivel nem elég pregnáns, elúsznak az események is, és még inkább elúszik bennük hőse. Több kutatást és ahhoz képest több egyéni adatot várunk élet- és jellemrajztól. Nem elég összeszedni azt, a mi közkezen forog, azt is elégtelenül. Utána kell járni. Ott van a levelezés Csapóval, Wesselényivel, ott a hivatalos acták. És ma még lehet felkeresni és megszólaltatni embereket, a kik Bezerédjt személyesen ismerték, élete egyes fontos mozzanataiba befolytak, így b. Majthényi Lászlót, a ki életét mentette meg, vagy legalább hallomás után tudnak róla. Az akkori közélet, vármegye, diéta, társadalom egyéni jellemző vonásait az irodalomból is fel lehet eleveníteni, színesebben, mozgalmasabban, mint a hogy szerző festi. És ha aztán ezzel kapcsolathozza az író hősenek tevékenységét, életét, az ő egyénisége is jobban meg fog elevenedni. Éppen ebben a műfajban van helye az anecdotá szélesebb kezelésének is, melyet a nagy történetírás csak cum grano salis értékesíthet. Igaz, hogy utána kell járni. Igaz, hogy a szerző maga mondja, hogy a rendelkezésére álló összes anyagot nem dolgozhatta fel. Tehát dolgozza fel. Bezerédj megyei küzdelmeinél, pl. a híres követválasztásoknál mégis több couleur local-t, több életet, erkölcsfestést kell kívánnunk, és pl. mégis szeretnők hallani, hogy micsoda ürügyek, fogások, formások segítségével vagy formák sértésével tudta a királyi biztos kétszer megsemmisíteni és egyszer megghiúsítani Bezerédj megválasztását az országgyűlésbe?

Tágen prépost esetét a vallásügyi vitáknál hosszasan tárgyalja, de elfelejti röviden bár megemlíteni, hogy hát miből is állott? Gyakran szélesen tárgyalja az országgyűlési vitákat, a nélkül, hogy a kérdés velejét bár röviden formulázná. Az úrbéri javaslat ütköző pontjait és szempontjait precízebben kellene adni, Bezerédj 1834 november 10-iki nagyhatású és kiváló beszédét mégis ismertetni kellett volna. Gyakran sokat beszél és keveset mond.

Így a pályabér ki nem adható. De mivel két szerzőnk van, a ki annak elnyerésére képesnek látszik, óhajtandó, hogy a t. Akadémia a pályázatot újra kiírja és a szerző urak aztán komolyabban pályázzanak reá.

Asbóth János.

II.

Bezerédj István élet- és jellemrajzát megírni a leghálásabb feladatok közé tartozik. Egy jó emberrel, egy igaz emberrel ki ne foglalkoznék szívesen? Ki ne merülne belé a legnagyobb gyönyörűséggel ilyen ember lelkének vizsgálatába? Hát még ha az illető a maga erényeit, a maga fényes tehetségét nem csupán egy kisebb kör, hanem egy egész nemzet javára gyümölcsözteti? Bezerédj pazarul áldozott gazdag szellemének és harmonikus lelkének kincseiből a köz javára s azt a mozgalmas kort, melyben élt, ha új eszmékkel, új gondolatokkal nem termékenyítette is meg, ha vezetőszerpet nem játszott is: mégis elég erős egyéniség volt ahhoz, hogy befolyást gyakoroljon az eseményekre s hogy a nemzeti újjászületés történetében — föltéve, hogy annak hű képét akarjuk adni — az ő szerény, de annál jellegzetesebb alakjáról meg ne feledkezzünk. Még arra sincs szüksége, a mi másod-, harmadrendű szereplők életrajzának megírásánál elkerülhetetlen, hogy jelentéktelenségét mintegy elpalástolandó, életének tettekben és eseményekben szegény történetét egy széles ecsetvonásokkal festett korrajz keretébe illesszük be. Bezerédj élete tettekben annyira gazdag és saját korának szellemével annyira egybehangzó, hogy az ő biographiájából, mint a tükörből, visszaverődik korának képe is. Csakhogy ezt a rajzot természetesen avatott kéznek kell megrajzolni.

Így vezettem be három évvel ezelőtt a Bezerédj-féle pályamunkákról írt bírálatomat. S véleményem magára a feladatra és annak tárgyára vonatkozólag ma sem változott. De a mint akkor nem találtam a két pályázó közül egyiket sem érdemesnek a jutalmazásra: úgy most, midőn a másodizben kitűzött pályadíjra beérkezett négy pályamű felett kell ítéletet mondanom, sajnos, megint csak arra az eredményre jutottam.

Az I. számú pályaművet, — melynek jeligéje: „Negyvenöt évnek küzdése után felszólamlottunk sirunkból“, — mintha már olvastam volna. Nem hiszem, hogy csalódnám, ha azt állítom, hogy részt vett ez a három év előtti pályázaton is. Szerkezete, iránya, sőt még jeligéje is ugyanaz. Szerzője valószínűleg arra számított, hogy a mint 1904-ben akadt három közül egy jószívű bírálója, úgy most még nagyobb szerencse is érheti, s egy helyett két könyöröltes kritikusra tesz szert, mely esetben hozzájut a jutalomhoz. De ha csalódnám is: az kétségtelen, hogy az 1894-diki pályaműről írt bírálatom, a jelenlegi I. számúra jóformán mindenben ráillik.

Ez sem egyéb, mint száraz, élettelen krónika, melyben a Bezerédj életére vonatkozó nyers anyag van időrendben össze-

gyűjtve. A krónikás arra nem is gondol, hogy a keze ügyébe eső adatokat csak valamennyire is földolgozná. Még arra sem vesz magának fáradságot, hogy Bezerédj országgyűlési beszédeknek tartalmát ismertesse; hanem minden kritika nélkül egy-egy töredéket közöl belőlük. Bezerédj országgyűlési szereplését tehát a beszédeiből vett idézetek végtelen láncolata alapján mutatja be. S hagyján, ha legalább idézetei gonddal volnának kiválogatva; ha ügyelne rá, hogy olyanok legyenek ezek az idézetek, melyek vagy formailag kiválóan szépek, vagy tartalmuknál fogva jelentősek, vagy a szónokot különösen jellemzők. Az ellen például nincs semmi kifogásunk, hogy Bezerédjnek a halálbüntetés eltörlése vagy különösen a nemesek megadóztatásának ügyében tartott beszédeit, mint valóságos szónoki remekeket, melyek még hozzá Bezerédj legfőbb jellemvonásait: határtalan emberszeretetét, önzetlenségét és szigorú igazságérzetét is visszatükrözik, — reprodukálja. De ő csak azért idéz, hogy a beszédek tartalmát ne kelljen magának előadnia, vagyis hogy ily módon magát kimélje meg a munkától.

S a mily kényelmes az anyag közzétételében és — *lucus a non lucendo* — feldolgozásában: épp oly hanyag az anyag összegyűjtésében. Forráskészlete oly szegényes, hogy azzal sikeresen még akkor sem oldhatta volna meg feladatát, ha nagyobb ügyessége lenne is a rendelkezésére álló anyag felhasználásában. Hogy Bezerédj magánéletének, társadalmi tevékenységének megírásához jóformán csakis Leopold Samunak, ennek a lelkiismeretes történetírónak, a „Budapesti Szemlé“-ben megjelent jeles tanulmányát vette igénybe forrásul, ezen nem csodálkozunk, mert e tekintetben — különösen pedig magánéletére vonatkozólag — az összes források felkutatása rengeteg nehézséggel járt volna s a leggondosabb kutatás sem kecsegtethette őt valamirevaló sikerrel, miután Bezerédj tudvalevőleg összes iratait még életében megsemmisítette s kortársai és ismerősei közül már kevesen vannak életben, munkatársai meg mindannyian kidőlték. De hogy országgyűlési szereplésének megírására vállalkozni mert a nélkül, hogy az országgyűlési naplókba még csak belé is nézett volna, ez már valóságos documentuma az írói könnyelműségnek, lelkiismeretlenségnek, sőt a tárgyismeret hiányának is.

De ha már a pályázó oly nyomorúságos forráskészlettel dolgozott: kárpótolhatott volna legalább bennünket azzal, hogy a birtokában volt egy-két forrásnak gondos tanulmányozása alapján, szabatosan megismertette volna a Bezerédj korának vezérlő eszméit, azoknak jelentőségét, hatásukat az új Magyarország fejlődésére, valamint Bezerédjnek ez eszmék terjesztése és megvalósítása érdekében kifejtett tevékenységét. Ha mindezt kellő kritikai érzékkel megírja: akkor egy olyan élet- és jellemrajzot

mutathatott volna be, mely elfeledtette volna velünk annak a kérdésnek a bolygatását, hogy miféle forrásokból merítette adatait. Bezerédj jellegzetes képviselője volt annak a radikális-liberális iránynak, melynek az új Magyarország megteremtésében oly döntő szerep jutott. Az ő hiven és jól megírt életrajza tehát szükségképen korrajz is lesz, melynek írója akár azonosítja magát a Bezerédj által képviselt iránynyal, akár nem: egyformán kivívhatja magának a kritika osztatlan elismerését, csak kellő erővel s mindig a maga lábán járva végezze munkáját. Az egyoldalúságot ellenben, mely semmitmondó phrasisokba burkolt tudatlansággal és az önállóság teljes hiányával párosul, a kritika vissza fogja utasítani.

A kérdéses pályamű szerzője méltán megérdemli a visszautasítást. Lelkesedni látszik ugyan Bezerédj személyéért és eszméiért; de lelkesedését a mint kifejezni nem tudja, indokolni még kevésbbé. Tolla alól útszéli banalitásoknál egyéb nem kerül napfényre; gondolatai nincsenek; önálló ítélőképességének semmi jelét nem adja. A mikor Bezerédjt mint politikust, mindjárt műve elején, tizenhárom sorban jellemezni próbálja: három értelmetlenül fogalmazott mondatban végez vele. Bezerédj áldott lelkű feleségével pedig azt a tréfát követi el, hogy alig ír róla valamit és mégis így kiált fel: „Egy *ilyen* nő oldalán zavartalan boldogság lett Bezerédj osztályrésze“. Bezerédjnek az igazságügyi reformok tárgyában tartott beszédeiről egyebet sem tud mondani, csak azt, hogy „beszédeiben mindig felvilágosodott eszméket hangoztatott és általuk nemcsak a rendek, hanem a nemzet felvilágosodására is jótékonyan hatott; sok szép beszéd, sok szép gondolat hangozott el az idevonatkozó viták folyamán Bezerédj ajkáról“. Az önadóztatás kérdésében Széchenyi és Bezerédj közt kifejlődött irodalmi vitára vonatkozólag — melyet szintén idézetek alapján ismertet — Grünwald Béla kényelmes, de igazságtalan felfogását teszi magáévá, miután ő neki magának — a min különben nincs mit csodálkozni — fogalma sincs róla, miért volt Széchenyi annyira epés és kegyetlen ebben a vitában. Tehát mikor nem a maga lábán járva, kritikát akar gyakorolni: akkor is szerencsétlen a mankó megválasztásában.

Mindezek után ismételve és határozottan pálcát kell törnöm az I. számú pályamű felett.

Az „Emléke oltva van a földbe, melyen élt“ jeligével ellátott III. számú pályamű szerzője, előszavában azt írja, hogy „dolgozatát ne annyira egészen kész, befejezett műnek, mint inkább mutatóványnak tekintsük“ s hogy „a rendelkezésére álló összes anyagot már nem dolgozhatta fel“. Ennek a kérdésnek és mentegődzésének azonban nincs semmi értelme. Mert befejezett egész az ő műve. Azt pedig, hogy adatok állnának még rendel-

kezésére, nem hisszük el. Hiszen minden adatot felhasználott és leírt, a mit Bezerédj életírói, különösen Leopold Samu a kezébe adtak. Ha egyéb adattal is rendelkeznek: azt az időt, melyet a gyakori szószaporítás elrabolt tőle, bátran fordíthatta volna a rejtve maradt kincsnek felszínre hozatalára.

A kérdéses pályamű szerzője az írói mesterségben nem egészen gyakorlatlan. Művének szerkezete jó. A bevezetés után, — melyben dicséretreméltó leleményességgel gr. Széchenyi Istvánnak egy 1850-ben kelt s Bezerédjre nézve rendkívül hízelgő levelét idézi, hogy a közérdeklődést hőse iránt felkeltse, — Bezerédjt — a nélkül, hogy az időrendet szigorúan követné — mint magán-embert, mint politikust, mint írórt mutatja be s ily módon egészen hű arczképet festhetne és mutathatna be a közönségnek, ha az ehhez szükséges egyéb előfeltételeknek is eleget tenne. Tanultsága szintén van és pedig nemcsak annyi, a mennyi súlyosabb tárgybeli botlásoktól, tévedésektől megóvjá, hanem a mi arra is képesíti, hogy — ott, a hol a tárgy megvilágítása szempontjából szükséges — külföldi analógiákra is hivatkozhassek, a hazai és külföldi események közti kapcsolatra is rámutathasson. Stílusa úgynevezett hirlapírói stíl; de eléggé élvezhető.

Ezeket a kétségtelen előnyöket azonban oly nagy mérvben ellensúlyozzák hibái és fogyatkozásai, hogy a mérleg határozottan kedvezőtlennek válik rá nézve.

A mű ökonomiáját bármily helyesen állapítja is meg abból a szempontból, hogy Bezerédj alakját tisztán és világosan kidomborítsa, ezt a célját nem éri el, miután a történeti események lapos, színtelen és nagy mértékben terjengős előadásával, Bezerédj személyéről folytonosan eltereli az olvasó figyelmét, a mi annál nagyobb hiba, mert azok a történelmi datumok különben is minden iskolai kézikönyvben megtalálhatók s így Bezerédj életrajzában teljesen fölösleges volt azokat bő lére eresztve újból elbeszélni.

Tanultsága nem párosul megfelelő forrásismerettel. Arról nem is szólva, hogy a források idézését botránnyosan mellőzi, a mi megbocsátható egy Bartal Györgynek, a ki közvetlen tapasztalatok alapján, essay-szerűleg, a kortárs és jó barát jellemképét festette meg, de nem a kérdéses pályamű szerzőjének, ki positiv történelmi adatok alapján dolgozott; mondom — erről nem is szólva: forrásismereteinek hiányossága abból tűnik ki, hogy ha hébe-korba ráadja is a fejét, hogy forrását idézze, ezt éppen olyankor teszi, a mikor erre a legkevésbbé van szükség. Avagy kell-e a Marczali tekintélyére hivatkozni, hogy elhiggyük, miként az 1832/6. országgyűlésen Deák és Kölcsey mellett az ellenzék vezére volt Bezerédj is? Vagy elő kell-e állítanunk Pulszky Ferenczet annak a közismert ténynek bizonyosságául, hogy az

1839/40-iki országgyűlési választások több helyütt tettlegességgel voltak összekötve? Igen sokszor és észrevehetőleg bőbeszédűséggel igyekszik fedezni a rendelkezésére álló adatok hiányát. S a mi a legjellemzőbb — az egészen határozottan, könnyű szerrel megállapítható történelmi tényeket akárhányszor találgatásokkal helyettesíti. Azt írja például, hogy „biztos tudomása van arról“, hogy Bezerédj szintén jelentős tényezője volt a Tolna-megye által 1823-ban érvényesített vis inertiaenek. Hát ez nem egyéb üres combinationál. Mert az 1823-iki nemzeti ellentállás történetére vonatkozó összes adatok az országos levéltár egyik osztályában: a József nádor titkos levéltárában találhatók meg; onnan lehetne megtudni azt is, hogy Bezerédj milyen szerepet játszott ebben az ellentállásban. Hogy pedig az országos levéltárban a szerző járt volna valaha abból a célból, hogy művéhez adatokat szerezzen, azt bizonyára ő maga sem merné állítani.

Stilusa, előadása, ha nem is egészen élvezhetetlen, de sokszor bombasztikus, terjengős és általában pongyola. Láthatólag kevés gonddal, hirlapírói gyorsasággal dolgozik, mintha csak a szedőgyerek állna a háta mögött. Kifejezéseit nem válogatja meg, nem alkalmazza tárgyhöz. Izléstelen és anachronistikus elszólásaival a szó szoros értelmében megbotránkoztatja olvasóit. Az 1830-iki diaetát például „gutgesinnt“-nek, a negyvenes évek felirati vitáit „adresse-viták“-nak, Bezerédjnek a negyvenes évek országgyűlésein elért sikereit „parlamentari“ sikereknek nevezi. S az efféle anachronismusokat minden lépten-nyomon vegyíti a legközönségesebb közhelyekkel. Különös előszeretettel használja ez utóbbiakat ott, a hol a multat dicsőíti a jelen rovására.

Az egész munka azt a benyomást teszi rám, hogy olyan író tollából származott, ki megszokta a napnak dolgozni s kinek ideje és türelme nem volt sem speciális előtanulmányok megtételére, sem arra, hogy tárgyát kellő műgonddal dolgozza ki. Pályaművét talán éppen azért minősítette mutatóványnak, mert maga is érezte, hogy ilyen sebtiben összetakolt munka a siker kilátásával nem vehet részt a pályázaton s hogy bírálóiban reményt keltsen föl az iránt, hogy tud ő ám nagyobb gondal is dolgozni, csak bízzák meg a munkával. Ezt azonban én nem merném ajánlani.

A fentebbi két pályaművön kívül két mutatóvány is érkezett be. Az egyik II. szám alatt „Minden törekvés szép, ha abból a hazára fény derül“ jeligével; a másik IV. szám alatt, „Örök igazság“ jeligével. Egyik sem vehető számba komolyan.

A II. számú Bezerédj életét egész haláláig ismerteti s így tulajdonképen szintén nem tekinthető mutatóványnak. Arra egyáltalán nem érdemes, hogy tüzetesebben foglalkozzunk vele. Hanem midőn jelezzük, hogy nem egyéb az, mint a zavaros, össze nem

függő, rosszul, többnyire értelmetlenül formulázott gondolatok, vagy helyesebben: tételek zagyaléka: csupán arra szorítkozunk, hogy ezt az állításunkat néhány példával igazoljuk.

A szerző például azzal a fölfedezéssel lep meg bennünket, hogy az ország újjáalakulását a főnemesség készítette elő. Midőn Bezerédjt jellemezni akarja, semmitmondó általánosságokban mozgó előadása folyamán, hogy hogy nem, eszébe jut, hogy Bezerédjt Wesselényi Miklóshoz hasonlítsa, nem gondolva meg, hogy azzal a joggal, a mivel erre vállalkozott, Bezerédjt jóformán akármelyik kortársával összehasonlíthatta volna. Bezerédj István egyik ösét, Bezerédj Imrét, kit árulásáért II. Rákóczi Ferencz Sárospatakon lefejeztetett, mint kiváló karaktert mutatja be, kinek „jellem a magyar ügy hanyatlásakor megingott, de eszményeinek nem feladását jelenti, sem bátortalan feladást, hanem az eseményekhez és egy jobb jövőhöz való alkalmazkodott reményt“. Vagyis ezzel a gallimathiassal azt akarja kifejezni, hogy Bezerédj Imre azért volt kiváló jellem, mert a jobb jövő, már t. i. a saját jobb jövője reményében alkalmazkodott a viszonyokhoz olyaténképen, hogy ott hagyva Rákóczi zászlaját, átesapott a labanczokhoz. Megnyugtató azonban bennünket arra nézve, hogy a Bezerédj István szellemi és lelki fejlődésére a Bezerédj Imre példája befolyással nem volt. Hogy Bezerédj életrajzában jónak látja Pozsony város történetére is és pedig meglehetősen részletességgel kiterjeszkedni, ezt az extravagantiát azzal indokolja, hogy Bezerédj ebben a városban tanult. Hasonló jogezimen Horatiusról is értekezhetett volna, miután Bezerédj is tanulta Horatiust, vagy megírhatta volna a szent Benedek-rend történetét, miután Bezerédj tanárai benediktinusok voltak. Pozsonyt azután összehasonlíttja Sopronnal, miután ez utóbbi helyen is járt Bezerédj iskolába s olyan hévvel kardoskodik Pozsony város elsősége felett, mintha csak arról volna szó, hová helyezték a harmadik egyetemet: Pozsonyba-e vagy Sopronba?

De úgy hiszem, elég a példákból. Bárhol nyitjuk ki a könyvet, találni fogunk benne hasonló csodabogarakat. Viszont nem nagyítok, ha állítom, hogy szerzőjének egyetlenegy kifogástalan, ép mondat sem kerül ki a tolla alól.

Végül a IV. számú pályamű csakugyan az, a minek a szerzője minősíti, t. i. töredék. Egy állítólag levéltári kutatások alapján készülő műnek másfél fejezete. Az egyik, a mely befejezetlen, Bezerédj ifjúkoráról, a másik a büntető-törvénykönyv készítésében kifejtett tevékenységéről szól. De csudálatos, hogy éppen ebben a mutatóványul benyújtott két fejezetben nyoma sincs a levéltári kutatásnak s hogy a legtöbb levéltári adat — a szerző állítása szerint — a Bezerédj társadalmi tevékenységére és 47-iki szereplésére vonatkozó ama két fejezetben van, melyet nem közöl

velünk. Pedig ha már, mint mondja, két évig tartó betegsége akadályozta a teljes mű kidolgozásában; ha csak másfél fejezet megírására volt ideje: bizonyára czélszerűbb lett volna a levéltári adatokból meritett, tehát az ujság ingerével ható két fejezet elkészítésére és bemutatására fordítania drága idejét.

Különben ő maga is elismeri, hogy másfél kis fejezet alapján csupán „a legjobb akarat mellett“ lehet a műről bírálatot mondani. S a midőn neki e tekintetben igazat adok: a nélkül, hogy „a legjobb akarat“ nálam hiányoznék, fölmentve érzem magam a kritika alól.

Az előadottak után nem mulaszthatom el, hogy a már két ízben megkísérlett pályázat sikertelensége felett sajnálatomat ne fejezzem ki, annyival is inkább, mert — a mint ezt már kifejeztem — a théma a legvonzóbbak közé tartozik s mert Leopold Samu megmutatta, hogy Bezerédj életét, a jeles férfiú emlékéhez méltón is meg lehet írni.

Ballagi Géza.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM f. évi második számában dr. Pessina Henrik nápolyi egyetemi tanár s a római senatus elnöke folytatja *A kiengesztelési elmélet történeti fejlődése* cz. büntetőjog-bölcsészeti tanulmányát. Grotius Hugo, Seldenius, Leibniz és Vico tanainak a hatását méltatva, és Kant, Feuerbach, Rossi, Mamiani nézeteit ismerteti. — Dr. Elek Oszkár *A halál motivuma és a haláltánc* című tanulmányából a második közlemény a haláltánczra vonatkozó elméletet ismerteti. — Zalai Béla befejezi *A közvetlen tapasztalás összefüggésrendszere* cz. dolgozatát. Két problemát fejteget jelen közleményben: 1. A közvetlen tapasztalás részleges discontinuitásait, 2. A közvetlen tapasztalás analysis-termékeit és ezek összefüggését. Az abstract tárgyfogalom és az értelmi kategória problémáját. — Kornis Gyula új tanulmánya I. *Az ismerés a priori elemeit Platonnál* teszi kutatása tárgyává. A bevezetésen kívül első sorban a Sokrates előtti ismeretelméletet: az eleaiak, atomisták, a görög matematika és a sophisták, majd Sokrates álláspontját ismerteti. Majd Platon eszmetanának kifejlődését vázolja, s az idea kétféle szerepét fejtegeti. — Kenczler Hugó értekezése (I.) *A forma jelentőségének empirikus vizsgálata a művészeti alkotás pszichológiájában, különös tekintettel Michelangelo szobrászatára*, Michelangelo művészetének méltatását tűzi feladatául. — Schneller István *Egyetemi tanulmányi irányzatunkról* szóló nagyobb tanulmányából a nyolczadik közleményt vesszük. — Dr. Tihanyi Lajos befejezi: *A magyar országgyűlés ujonczmegszavazási joga* cz. dolgozatát. E jelen számban

az ujonczállítás megszavazását; az ujonczmegtagadást és jogi hatályát; s a magyar országgyűlés ujonczmegszavazási jogát s Ausztriához való viszonyunkat tárgyalja. — Farkas Sándor folytatja *Az írásművek pszichologiai alapon vett kategóriái* (II.) cz. értekezését. Jelen második közleményében „A szorosabb értelemben vett költői, vagyis verses alakú műfajok kategóriáiról: a lyrai vagy dithyrambusról, az epikai és drámai műfajokról értekezik. — Az *Irodalom* rovatban: Sebestyén Károly ismerteti Finácsy Ernő: *Az ókori nevelés története* cz. művét; és Pauler Ákos a *Revue phil. de la France et de l'étranger* cz. folyóirat XXVII. évf. 1—3 füzetét.

2. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma: Pivány Jenő *Amerika és Magyarország követei 1849-ben és a Hülsemann-levél története* címmel a két követség történetéhez ad egykorú források nyomán adatokat. Ugyanis a kis sardiniai királyság kivételével az Amerikai Egyesült-Államok volt az egyetlen ország, mely 1849-ben a független Magyarországhoz követet, helyesebben mondva, titkos diplomatiai megbízottat küldött. — Angyal Dávid folytatja *Gróf Széchenyi István történeti eszméiről* szóló tanulmányát. — Nagyiványi Fekete Gyula *Strike és büntetőjog* című tanulmányának befejező részét adja, melyben a büntető jogelvekről értekezik. — Hegedűs Pál befejezi *A szabadelvű császárság*-ról szóló cikkét. — Jókay Lajos *Ötven év előtt* című elbeszéléséből az utolsó közleményt adja. — *A költemények* közt van Vargha Gyula *Pusztán* című eredeti verse, és Horatius két ódája Kozma Andor fordításában. — Egy névtelen bíráló *Kazinczy Ferencz levelezése* címmel a Váczy által sajtó alá rendezett Kazinczy leveleinek tizenhatodik kötetről irt ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben Molnár F.: Rabok, Thomas A.: *Nouveaux essais de philologie française* (Bérard Lucien által) című munkák vannak ismertetve. A füzet végén új magyar könyvek vannak felsorolva.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma: Alexander Bernát a *Világirodalom*-ról szóló tanulmányát adja, melyben a világirodalom fogalmát és körét állapítja meg. Végül futó pillantást vet néhány világirodalmi tényre, a mint irodalmi művek vagy irányok hatásában, irodalmi műformák terjedésében, vagy irodalmi fejlődések párhuzamosságában nyilvánul. — Balkányi Kálmán *Versailles* címmel naplójegyzeteket közöl. — Angyal Dávid *Gróf Széchenyi István történeti eszméiről* szóló akadémiai felolvasásából a befejező részt adja. — Ezután Loti Pierre *Az Ébredők* című regényéből az első közlemény következik König György fordításában. — *A költemények* közt találjuk Erdélyi Zoltán *Búcsú* című költeményét mutatványul a Nádasdy-díjat nyert Bazsalikum című elbeszéléséből és Sully Prudhomme *Úton* című költeményét Thaly Loránt fordításában. — Egy névtelen író *Mistral* címmel Mistralnak múlt évben megjelent emlékeiről irt ismertető tanulmányt. —

Haraszti Gyula *Voltaire* czímmel Lanoonnak Voltaire-ről szóló művét ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Lengyel M.: Tompa Mihály élete, Bartha Gy.: Alvás és álom (Rácz Lajostól), Achelis Th.: Was sagt Goethe? (Bleyer Jakabtól), Petőfi: Nubi, traduzione di M. Norsa, Prévost M.: Monsieur et Madame Moloch, Macculloch J. A.: The childhood of fiction című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetének tartalma. Kármán Mór *A magyar egyetemek kérdése* czímmel a paedagogiai társaságban tartott szabad előadását közli, melyben az egyetemek szervezetére vonatkozó nézeteit adja elő. — Kégl Sándor *a Két Browningról*, a XIX. század két kimagasló angol költőjéről irt tanulmányt. — Viszota Gyula *Széchenyi első műve* című értekezésében Széchenyinek egy 1818-ban a lovak tenyésztéséről és nemesítéséről szóló német nyelvű cikkét ismerteti. — Vetési József *Róma és a modern szépirodalom* czímmel cikksorozatot kezd, melyben azt vizsgálja, hogy mikép rajzolják a modern, különösen a francia írók az örökvárost. Ezután Pierre Loti *Az ébredők* című regényének második közleménye következik König György fordításában. A *költemények* közt van Kozma Andor *Az erdő csábja* című eredeti dala, és Gautier Teofil *A párisi obeliszk honvágya* című költeménye Vargha Gyula fordításában. Erdei Aladár *Meunier*-ről, a belga festőművészről irt rövid tanulmányt. Az *Értesítő*-ben Ady Endre: Új versek; Kont I.: Geschichte der ungarischen Literatur, Rumbold H.: Final recollections of a diplomatist című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi számában gr. Mailáth József *a mezőgazdasági munkáskérdésről* értekezik. Szerző kifejti a munkáskérdésnek az üzem természetével való szoros összefüggését. A mezőgazdasági termelés a természeti törvények szerint mozog. Ebből a kényszerhelyzetből fakadnak a mezőgazdasági üzem előnyei és hátrányai. A mezőgazdaságnál nem létezik póthadsereg, sőt ellenkezőleg, a munkáshiány mind nagyobb lesz. Ily körülmények közt a bérharcz s a munkás és munkaadó közötti viszony más a mezőgazdaságban, más az iparban. A mezőgazdaságnál az egyéni kapcsolatok, a személyes mozzanatok jobban előtérbe lépnek. A mezőgazdasági munkás és munkaadó érdeke össze van forrva. Még élesebb az ipari és mezőgazdasági munkáskérdés jellege, ha figyelembe vesszük, hogy a mezei munka nagyrészt társas-munka, a mi lényegesen megkönnyíti azt. A munka ennyire eltérő jellege mellett a bérrendszer, az időbeosztás, a munkarend a fejlődési menetben is kifejezésre jut. A bérfizetés tekintetében ma már általános elv, hogy az ipari munkásnak nem fizethető ki munkájának egyenértéke az általa előállított cikkekkel, míg a mezei munkásra nézve előny, ha bérének legalább egy részét természetben kapja, mivel ezáltal az érdekek közössége

is szorosabbra fűződik. Tévúton vannak tehát, kik a mezőgazdasági munkabéreknek készpénzben való fizetését követelik. A szerződés-szegést is másként kell megítélni a két üzemben. Az ipari munkánál magánérdeket veszélyeztet többnyire, míg ha az aratás eredményét kockáztatja, közérdeket sért és pótolhatatlan javakat semmisít meg. A mezőgazdasági és ipari munkáskérdés egymástól eltérő természetét élesen megvilágítja, mert a socialisták azt hangsúlyozzák, hogy a munkáskérdés közös alapon nyugszik és egyformán oldandó meg. A mezőgazdasági munkáskérdés első sorban földkérdés. A földkérdés kizárja a szocialistikus megoldás lehetőségét; az a kérdés egyéni megoldást követel. Lehetővé kell tenni, hogy a mezei munkás egy darab földet szerezhessen, ezzel szocialis helyzete is megjavul. A mezei munkásbirtokok létesítése a szocialpolitikai törvények egész sorozatát tételezi fel. A mezei munkásoknak földdel való ellátása megfelelő szocialpolitikai intézkedésekkel karöltve, volna az első lépés a mezőgazdasági munkáskérdésnek úgy a gazda, mint a munkás előnyére való sikeres megoldása felé. — Bud János *Népünk halandósága és élettartama* czimű nagyobb tanulmány közlését kezdi meg. A halálozási és élettartami statisztika történetét vázolja, majd hazánk viszonyaival foglalkozva, kimutatja a halálozást és élettartamot befolyásoló körülményeket. Bizonyítja a kulturának, a gazdasági viszonyoknak és a vallásnak befolyását. Legkisebb a halandósága a műveltségileg, gazdaságilag és kulturailag legfejlettebb nemzetiségeknek: a magyarnak és németnek, míg legrosszabb a halálozási arányszám a szerbeknél, kiket az oláhok majd a tótok követnek. A szerbek és oláhok nagy halandóságában elég nagy súlylyal játszik szerepet a vallás is, mert e nemzetiségek túlnyomó része a görögkeleti és görögkatholikus vallás híve. E vallások mintegy 140 napon át szigorú böjtöt írnak elő, melynek jó része éppen a nyári munka idején van, a mikor a legnagyobb erőfeszítést kell végezni és a mikor leginkább kellene az elveszett energiát pótolni. — Szentkirályi Kálmán *Az adóreformról* közöl igen érdekes dolgozatot. Az 1893. évi hivatalos emlékiratot és az azóta megjelent újabb elaboratumokat beható ismertetés és bírálat tárgyává teszi. Ezen elaboratumok reformálni akarják a földadót, a házadót, a kereseti adót, a tőkekamat- és járadékadót, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek, valamint a bányaművek adóját és az általános jövedelmi pótagót. Szerző először is az ezen egyes adó-nemekre vonatkozólag tervbevett reformokat mutatja be, majd kiváló szakképzettséggel saját észrevételeit és javaslatait teszi meg. — Edvi Illés László *Arad város közigazgatási leírását* folytatja. Ezúttal a következő kérdésekkel foglalkozik szokott behatósággal és szakavatottsággal: Ipari viszonyok. Művelődési ügy és iskolai statisztika. Népmozgalom. Közigazgatás. Adózás. Városi budget és a város vagyoni állapota. Közbiztonság. Jótékonyági, irodalmi és tudományos viszonyok. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Kovács Gábor

Gaál Jenőnek *Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén* című kétkötetes munkáját mutatja be, mint egy tudós munkás életének 35 esztendőös eredményét. Nem az elmélet, hanem a gyakorlat kérdései, problémái nyernek feldolgozást. A két kötet 10 csoportra és két függelékre oszlik és tartalma a következő: Általános közgazdasági érdekű és társadalompolitikai tanulmányok és beszédek; nyerstermelés; ipar; kereskedelem; közlekedés; pénz- és hitelügy; munkásügy; társadalompolitikai tüzetesebb dolgozatok; államgazdaság; általános politikai tárgyú beszédek. Kovács nem a bírálatot, hanem az ismertetést tűzte ki céljául és az a benyomása, hogy hosszú évtizedekre terjedő gazdaságpolitikai, irodalmi s parlamenti tevékenység eredményeinek ily összegyűjtésével Gaál Jenőnek érdemei csak élénkebb fénybe helyeződnek. — W a l l o n Márffy Edének *A magyar határvám-igazgatás és vámkezelés szabályai* című könyvét ismerteti. A mű gyakorlati használatra készült, tehát számolni kénytelen azzal, a mi ily cél mellett szükséges és dicséretes, hogy tudni-illik minden lehetőséget tárgyaljon, a mely az árú minősítése, kezelése, szállítása, vámolása körül csak előfordulhat. de a mit tudományosan feldolgozni alig lehet. — M o l d o v á n y i I s t v á n *Die Arbeits-einstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1905* című hivatalos kiadványt ismerteti részletes tabellákkal és bő statisztikai anyaggal, melyet ismert szakavatottságával commentál. Ugyane szerző ismerteti *Die Gebarung und die Ergebnisse der Krankheits-, Mortalitäts- und Invaliditätsstatistik der Bergwerksbruderladen im Jahre 1903* című munkát. — A Közgazdasági Társaság közleményei, valamint igazgató választmányának 1906. évi jelentése és zár-
számadásai zárják be e számot.

Nekrolog.

Dr. Balogh Jenő lev. tag búcsuszavai dr. Ballagi Géza rendes tag ravatalánál 1907 jún. 19-én.

T. gyászoló gyülekezet! A M. Tud. Akadémia nevében, súlyos veszteségünknek közvetlen hatása alatt, szorongó érzésekkel kell szólnom *Ballagi* Géza tagtársunk ravatalánál.

Nyomasztólag hat rám teljes tudata annak, hogy az igazán hivatottaknak, e fájdalmas feladatra valóban méltóknak részben távolléte, részben gyengélkedése folytán a kegyeletnek csak néhány órával ezelőtt hozzám jutott parancsszava olyanra ruházta e szomorú kötelesség teljesítését, a ki mint teljesen elűtő tudományágak szerény művelője nem értékelhetem eléggé tudományos veszteségünknek egész súlyát. Legkevesebbé tehetem ezt ma, midőn a számomra megdöbbenően váratlanul jött halálesetnek lesújtó hatása alatt állok, s mikor

egyszerre szétfosztva látom azt a jogos reményünket, hogy elköltözött társunknak alapos tanulmányaitól, nagy tudásától és munkabíráásától még sok becses művet biztosan várhatunk.

Mélyen meghat az is, hogy épp *nekem* kell felszólalnom annak a kiváló tagtársunknak koporsójánál, a ki alig egy év előtt, — akkor még erejének és munkabíráásának teljében, — a M. Tud. Akadémia nagygyűlésén, tudományos kérdésben, meggyőződéséből fakadó egész hevesességgel állt velem szembe.

T. gyászoló gyülekezet! A tudomány szolgálatában, a magyar irodalomnak némely irányban úttörő művelése közben eltöltött élet után, méltán ékesíti a tudományos érdemeket megillető babér ezt a ravatalt.

Gyászoljuk az államtudományoknak és hazai történelmünk egyik nemes emlékü és jelentős korszakának íróját, a ki a magyar művelődés különböző munkaterein nevének maradandó emléket biztosított.

A sok tudományos egyesület közül, a melyek kebelében hosszú ideig munkálkodott, úgy érzem, egyik vesztéségének érzete sem oly élénk, mint Akadémiánké, melynek belső életében a megboldogult, kivált az utóbbi évek alatt, egyike volt a legbuzgóbb munkásoknak, azoknak, a kik bármely, — gyakran nem kellemes, sok felelősséggel és neheztelésekkel járó — kötelesség teljesítésére, ritka lelkiismeretességgel mindig készen állanak. Ilyen kötelességérző és feladatát hiven teljesítő tagtársunk volt ő még az utolsó hónapokban, ma már fájdalom tudjuk mennyire súlyos betegsége alatt is.

Ballagi Géznak a Gondviselés kedvező jóvoltából módjában állt az, hogy kora fiatalságától fogva vidéki főiskolának *csendes* tan-széken, melyet én a magyar tudós *legnagyobb szerencsésjének* érzek és tartok, nagy munkaerejének és kiváló, széleskörű tudásának egész teljét a tudományos munkásságnak szentelhette. E munkásságnak, a melyet a sárospataki kollégiumban huszonhat éven át, mint a magyar közjog és a politika tanára kifejtett, számos maradandó becsű terméke maradt. Sok becses czikk, értekezés és tanulmány mellett ebben az időben írta két fő művét is. Eredeti forrástanulmányok alapján, könyvtárakat, levéltárakat fáradszónal buzgósággal átkutatva és az általa összeállított gazdag gyűjtemény felhasználásával dolgozta fel, mint egyik úttörő *„A magyar politikai irodalom történetét 1825-ig“*, majd közel egy évtized múlva az ezredéves magyar történeti munkában ő írta meg *„A nemzeti államalakulás korát, 1815-től fogva 1847-ig.“*

Ezek a főbb művei biztosítják nevének fenmaradását a hazai történelem és politikai irodalom évlapjain.

Habár mint a magyar tudósok közül előtte is oly sokan, nagyon korán dőlt ki közülünk, ha súlyos betegségében volt lelkierője összegezni életének nagy számadását, nyugodtan elmondhatta a római lantossal: „non omnis moriar.“

Nagyrabecsült tagtársunk! Megdicsőült lelked hitünk szerint ott lebeg immár nemzeti államalakulásunk ragyogó korszakának ama halhatatlanjai közepette, a kiknek életét és a Haza javára, nemzeti államunk alapozása érdekében végzett nemes munkásságát művedben megírva, önmagad nevének emeltél emléket.

Mikor a porhüvelyt levetve, lelked a gyarló epigonok sorából *Azok* közé elszállt, mennyit izentünk volna Veled! Elmondtuk volna, hogy a Haza szeretetében buzgóbbak és önzetlenebbek, a nemzetért végzett munkában és vívott küzdelmekben kitartóbbak óhajtanánk lenni; megizennők, hogy szükségünk volna a „nagy idők nagy embe-reinek“ teljes odaadására, önmegtagadására; kérnénk, hogy e fényes korszak halhatatlanjainak lelkei mutassanak előttünk példát és sugall-janak lelkünkbe ihletet!

Kora kidőltödet érdemes társunk, meggyászolva, egyúttal iri-gyelhetünk is művéderért, amaz esztendőkéért, a melyeket azokkal a halhatatlanokkal szellemi közösségben töltöttél.

Könyvedet forgatva, késő nemzedékek is lelkesedést merítenek majd belőle arra, mikép kell a Hazáért zajtalanul és önzetlenül dol-gozni és ihletet nyernék ahhoz, mikép kell a nemzetet, érette küzdve, szeretni. S a népszerűség és tisztelet fénykoszorújából, a mely azok-nak a nagy időknek kimagasló alakjait kegyeletünkben régóta körül-veszi, ama korszak írójának nevére is esik majd egy fénysugár!

Nyugodjál békében! Tisztelt családodnak gyászos fájdalma mellett barátaidnak, munkatársaidnak és a M. T. Akadémia számos tagjának, a kik munkásságodat megismerték és nagyrabecsülni tanul-ták, hűséges kegyelele ott virraszt majd sírod felett!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET.

1907. November 15.

11. FÜZET.

Kazinczy Ferencz Levelezése.¹

Kazinczy Ferencz Levelezésének XVII-ik kötete az 1820 elejétől az 1821 végeig írott leveleket foglalja magában, számra nézve 230-at, a melyek közül 117-et maga Kazinczy intézett barátaihoz.

Az itt közlött levelekben Kazinczy az előbbi évben megjelent tanulmánya hatásáról tudakozza barátai véleményét, az *Erdélyi Levelek* tervezett kiadásáról és soha nem szünő javításáról, Cicero és Sallustius műveinek, valamint a *Yorick érzékeny utazása* című fordításai átdolgozásáról, egyszersmind Tacitus és Tasso főmunkáinak fordításáról értesít. E mellett történelmi életrajzeit dolgozza, tanácsosal és adatokkal támogatja gr. Majláth Jánost anthológiája és Igaz Sámuel a *Hebe* szerkesztésében; örvendve fogadja Kisfaludy Károlynak az *Aurora* kiadására vonatkozó szándékát s az elhunyt Vályi Nagy Ferencz műveinek kiadásán és szegénységben maradt családjának fölsegítésén fáradozik. Közben súlyos anyagi helyzetéről, pereskedéséről, a zemplénnvármegyei levéltár rendezéséről s kora közállapotáról is véleményt cserél rokonaival s barátaival.

Író társai általában nagy javalással fogadták tanulmányát. Ungvárnémeti Tóth László szerénynek s mégis mélyrehatónak ítéli annyira, hogy Bécsben mind a hozzáértőknek, mind a hozzá nem értőknek megtetszett, s ő már látja, mint hajlanak ellenfelei az igazságra, melytől a makacsság elvonta őket. Majláth János oly derék munkának ítéli, a melynek lehetetlen el nem hallgattatnia az ellenkezést. Valóságos Evangeliuma vagy Koranja az íróknak, mely megtéríti vagy megöli a hitetlent. Szentmiklóssy gyönyörrel, Döbrentei bámulattal olvasta az értekezést, Kis János pedig oly figyelemmel, mintha csak most látta volna barátja kiválóságát, holott éppen Kis János mindig többre becsülte

¹ A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közzéteszi dr. Váczy János. Tizenhetedik kötet. 1820 jan. 1.—1821 decz. 31. Budapest, 1907. N. 8r. XLII, 671 l.

Kazinczy műveit magánál a szerzőnél. B. Lakos János pedig azt írta Kis Jánosnak, hogy ő a *Tudományos Gyűjtemény* minden dolgozata között Kazinczynak nyújtja a pálmát 1819-ben, s ez érdemli meg a Trattner díját is.

De Kazinczy legjobban a gróf Teleki József véleményének örült, a mely szintén kedvezően hangzott. Az ifjabb írók között senki sem volt, a kitől Kazinczy többet várt volna, mint Teleki Józseftől, a kit mindig úgy említett, mint a mi ifjaink fejedelmét, a haza reményét, a kinek „sok lelke, sok tudománya, sok tüze van”; számos derék ifjaink között is legelől áll, még pedig „teljes ragyogásban”. Gyönyörűség olvasni minden sorát. Teleki gr. javalása kiengesztelte a széphalmi mestert apja, Teleki László, elnémulásáért, ki a tanulmányt szó nélkül hagyta. Igaz, hogy Kazinczy azt írta neki, hogy inkább akarja bírójának, mint ellenfelének. De Szabó János, a kis Vay bárók nevelője, kedvezőbb hírrrel lepi meg Kazinczyt: „Az öreg gr. Teleki László is becsülője a munkácskának — írja 1820 febr. 27. — pedig az is orthologus, már csak az apja iránt való tekintetből is”. Bizonyára Teleki László most sem állott Kazinczy pártjára; de ha az újítás módjai közül legalább csak azok nyerték is meg tettségét, a melyeket minden nagy író példája igazol: már ezzel az orthologia részéről is lehetőknek mutatkozott az egymáshoz való közeledés. A Teleki József kedvező ítélete következtében még Kulcsár is szokatlan figyelmet tanúsított Kazinczy értekezése iránt, noha csak nem rég kelt ki ellene az elisio kérdésében; sőt Virág Benedek nevenapján azt ígérte Kulcsár, hogy „a most következő nyáron (1820) Kazinczynak emlékére ő szentelend innepet”. Különben a pesti írók társasága, mint Szemere Pál észrevette, „retteg Kazinczyt nem szeretni”.

A fővárosban, a melyet immár az irodalom központjának tekintettek, Kazinczy értekezése általános javalást nyert. Szabó János még nem talált senkit, a ki ne dicsérte volna. Nem csoda. Tárgya mindenkit érdekel, mert az ész nemzetet illeti, mivel hogy „ritka az az olvasó, a kinek az orthologusok és neologusok között régen folyó háborúban valami része nem volna, a többi pedig mint neutralista legalább szemlélője annak”. Hogy nézhetné hát az igaz hazafi hidegen azt a pert, mely legdrágább kincsünkért foly? „Ez az értekezés — folytatja Szabó János — ítéletem szerint teljességgel kimerítette tárgyát, és bár sokan írtak is már ezen dologról ez előtt, szüksége volt a közönségnek mégis egy ilyen kinyilatkoztatásra. Reményem, ez meg fogja egyeztetni, legalább közelebb fogja hozni egymáshoz az ellenkező feleket, s az a jó következése lehet, hogy a nemzet felébred és feléled nyelve eszméjére, szeretetére és művelésére. És ekkor Füredi Vidának lesz az az érdeme, hogy ő adott alkalmatosságot

erre a jeles munkára. Az én kedves barátom pedig, mint egy bíró, elosztván a pert, érdeme érzéséből származott nemes büszkeséggel megengedheti, hogy a neologia vezérségének dicsőséges nevével tiszteltessen meg. Ezen túl *már semmi okos előtt nem lehet egyéb, hanem becsület az értekezésben meghatározott értelemben neologusnak lenni.*“ Annyira bízik Szabó János a Kazinczy igazságainak erejében, hogy azt hiszi, még b. Vay Miklóst is sikerül Kazinczy pártjára vonnia, pedig a báró „valóságos orthologus“.

Dessewffy azonban nem osztozik a pesti írók ítéletében Szépnek mondja ugyan a tanulmányt, de úgy látja, Kazinczy nem találta el az igazságot, midőn *haladók* és *veszteglők* között akarta a középutat megjelölni. Szerinte nem a haladók, hanem a *szaladók* és *veszteglők* közt forog a vitás kérdés. Az újításnak Kazinczy felsorolta módjai közül ő is helyesli a tájszók általánosítását, az elavult szók föllevenítését, a „gyökérre vágást“ és az összetétel által való képzéseket, vagy az idegen átvételeknek magyar rájárára vonását. Mert az idegen szót eredeti alakjában megtartani ellenkezik a nyelv természetével.

De feltűnő, hogy Dessewffy azon források közt, a melyeket az új szók alkotásánál figyelembe kíván vétetni, az etymológiát legutoljára hagyja, így: analogia, euphonia, nyelvszók és etymologia. De ha az euphoniát mindjárt az analogia után teszi: mikép ajánlhatja a *kukucs-káltató*, *szobaszennyes*, *hutyoró*, *széltevénytéség*, *mustrálgatás* szokat? Az ő újításai nem egyszer alkalmasok lettek volna éppen az újítás ellen ingerelni még a Kazinczy híveit is, mint a Pethe Ferenczéi. Pedig Dessewffy is kedvtelve rovatgatja meg az újítás túlzásait, a melyek — szerinte — onnan eredtek, hogy Kazinczy tanítványai sebesebben haladtak magánál a mesternél is. Kazinczy ugyan szóban levő értekezése egyik helyén azt mondja magáról, hogy azért tartják őt az újítás vezérének, mivel „ezen úton távolabb méne mint mindenek mások“, vagy azért, mivel „a mit mások csak példájok által tanítottak, ő védelmezni is merte.“ Dessewffy ebben sem ad igazat barátjának: Helmeczy túlszárnyalta mesterét.

Azonban Dessewffy is feltétlenül vezérnek ismeri Kazinczyt, a ki ugyan olykor-olykor megveti a grammatikát, megsérti a nyelv természetét, de izlése legtöbbször mégis megóvja a túlzásoktól. Nem is szabad más magyar írónak Kazinczyhoz mérnie magát. „Te — írja hozzá Dessewffy — *seregvezető vagy; ezer tökélyek fedik olykori siklásaidat*; de minden követő seregben találkoznak baromállati utánzók, ezeknek regulát kell adni, ezeket nem lehet önihletetésekre bízni.“ Most már csak arra legyen gondja a vezérnek, hogy jó és szép példája útát ne tévesztszen. Az újítás alkalmazásában szorosabb zsinórmértékre van szükség,

s úgy hiszi Dessewffy, hogy e szorosabb zsinórmérték sürgetésével ő is használ az újítás ügyének, mivel — mint mondja — „egy kevésbé töröttebbé teszi” a Kazinczytól tört utat s így a megegyezést könnyíti.

Még a Kazinczy tanulmányainak megjelenése előtt írta Horváth József Elek *A nemzeti csinosodásról* című értekezését, melyben a nyelvújításról is kemény bírálatot mond. Nem mintha nem volna híve a mértéket tartó újításnak, még az új szokat sem kárhoztatja, noha inkább az elavultak fölelevenítését kívánja; de azt szeretné, hogy az új szók használatában mértéket tartsunk, mint Kazinczy is hirdette pályája első felében, sőt még később is Helmecczyvel szemben. Ámde — panaszkolja — ezt a józan mértéket most már eldobta Kazinczy s „nagyon kirándult”. Nem kisebb váddal illeti Kazinczyt, mint hogy megtapodja „egy szabad nemzet nyelvének törvényeit”, erőszakosan akarja újításait elfogadtatni s az idegen szólásmódokat csaknem érintetlenül „adja a hazának”. Nem említi fület sértő sziszegéseit, de megrója elisióit, szócsonkitásait, a melyeket csak költői nyelvben tart megengedhetőeknek. De a német szokat átvenni eredeti alakjukban megbocsáthatatlan véték: *princzecske*, *muszkel*, a melyeket Dessewffy is elítél. Háttha még a meghonosodott idegen szokat újra német formára csigázzuk: *tempel*, *akt*, *thrón*, *plan*, stb., a melyeket már Horváth Endre is oly erősen ostromolt. E megrovás azonban nem tartóztatja őt, hogy ilyeneket ne írjon: *idyl-lion*, *szaksz*.

Mivel e támadás mindjárt a saját tanulmányának megjelenése után érte Kazinczyt, úgy hitte, hogy okai talán meggyőzik támadóját az újítás elméletének igazságáról, s bár eleinte nyilvánosan is felelni akart, utóbb lemondott e szándékáról, csak magánlevélben tett néhány megjegyzést Horváth J. E. észrevételeire általánosságban. Kazinczynak rosszul esett, hogy támadója a többség véleményével érvelt ellene, mintha a nemzet nagyobb részének véleménye kötelező volna az íróra, holott sokszor éppen az ellenkezőt mondani szoros kötelessége az írónak, ha az ellenkezőről van meggyőződve. Aztán — kérdi — melyek azok a törvények, melyeket ő lábbal tapod? „Hiszen — írja — a szabad nemzet szabad nyelve törvénye azt engedi, azt kívánja, hogy meggyőződésünk szavának engedjünk, s a mit az ügy javára valónak tartunk, szabadon kimondjuk.” Hogy áldozza fel ő a maga meggyőződését a nemzet nagyobb részének, holott állításait még senki sem czáfolta meg? Hogy elisiókat használ, hogy Sextuszt ír? Révai, Baróti Szabó és Rájnis is használtak, sőt még Verseghy is. Az idegen szók sz hangját már szintén Révai kezdte, s Dessewffy és U. Tóth László is követték. Nem hiba az — védekezik Kazinczy — hogy a nemzet nagyobb része kedvéért

elméletét vissza nem vonja; de az ellenfélnek igenis hibája, hogy tőle ezt kívánja. „Türni, tisztelni kellene a vélekedés szabadságát, valamint az teljesen meg nem czáfoltatik, s nem volna bajunk egymással.“ Az egész támadást a *Mondolat* folytatásának tartja; ezzel akarják őt a dunántúli írók elnémitani.

Horváth J. E. értekezése, noha — mint Kazinczy is vallja — lelket emelő tüzzel, szabad lélekkel, nagy tudományal van írva s csinos, velős magyarsággal, kevés hatással volt az újítás további folyamatára. Mind általánosabbá lett a béke vágya. Az újítók és ellenfeleik egyaránt szükségesnek tartották az irodalom fejlődése érdekében ha nem is a teljes megegyezést, legalább az egymáshoz való közeledést. Versegly még kényszerrel is hajlandó lett volna az egyességet előmozdítani, de ettől éppen Kazinczy óvta az írókat, hogy a gondolat szabadságot megőrizhesse.

Alighogy megírta Kazinczy e legfontosabb tanulmányát, ismét megjelent a harcztéren régi ellenfele, Beregszászi, a ki nem tudta elfeledni, hogy a *Dissertatio*-t Kazinczy oly élesen megbíráta, s e bírálatra írt válaszát a *Tud. Gyűjtemény* szerkesztősége visszautasította. S mivel nem akart adós maradni a felelettel, elhatározta, hogy Kazinczy bírálatának czáfolatát külön adja ki. Pesten — ha Kazinczynak hihetünk — nem nyerte meg a censor engedélyét, de megnyerte Sárospatakon, hol a leg nagyobb titokban nyomták művét, mert Beregszászi attól tartott, hogy ha Kazinczy megsejti, minden eszközzel megakadályozza megjelenését. Pedig Kazinczy nagyon is távol volt ettől. Figyelmét ugyan nem kerülte el, hogy Beregszászi válaszát a sárospataki sajtó munkába vette, sőt megjelenése előtt már alkalmasint ismerte is tartalmát, de koránsem akarta megjelenését gátolni.

Beregszászi válaszában az írói tekintély föltétlen uralmát teszi a támadás központjává, melyet már a *Dissertatio*-ban is keményen ostromolt épp úgy, mint Horváth E.; de ezen fölül pontról-pontra veszi Kazinczy bírálatát s egyetlen részletet sem hagy czáfolat nélkül. Azonban e czáfolat, még ha példáit (*hűtelen, könny, véd-vét, hornyol-hornyák, irgalom, diadal, jóslat, fenség*) az „etymologia mikroskopiám“ vizsgáljuk is, meglehetősen kétes becsű, midőn Kazinczy analógiáit kivételeknek állítja, holott nyelvünk szókincsének akkori csekély ismeretére ő éppen oly kevésbé támaszkodhatott, mint ellenfele. Beregszászi elismeri, hogy az írónak szabad új szokat alkotnia, de a nyelv törvényeit, az etymológiát kell alapul vennie. Tagadja, a mivel Kazinczy vádolta, hogy ő mindenben a szokás hatalmát hirdeti, csak az etymologia törvényeinek lábbaltiprása ellen emel szót s a gyökerig vagdalás ellen tiltakozik. Szerinte is az etymologia, analogia és a szokás a nyelv művelésének legfőbb forrásai. A „szokás szabad

kénye és hatalma szerint uralkodik a nyelvben“, mondja helyesen Beregszászi, Kazinczy pedig e kényt és hatalmat az íróra ruházza, noha ellenfele szerint a mindig tekintélyül idézett Horatius is ellene szól. Nem hiheti, hogy az etymologia szem elől tévesztése mellett készült új szokat száz év múlva akármily nyelvész fölismerje, s meg tudja mondani, hogy például a *rény* a „szegény fejevett *erénytől* származott legyen“.

Beregszászi három pontba foglalja az újítóknak adott tanítását s helyesen kívánja, hogy a ki új szót akar származtatni, előbb minden ízében ismerje meg a nyelvet, legyen grammatikus és etymologus. Az ilyen nyelvész nem sérti a nyelv törvényeit s az analogiát nem becsüli többre az etymológiánál. „A szófaragásban — mondja — a derivatio regulája a csapózsínor; az olyan szók által ékesítik nyelvünk alkotmányát, melyek a Quintilian meister (!) által rendeltetett pallérnak, az acre iudiciumnak felvigyázása s igazgatása alatt ezen zsínor szerint faragtattak.“ Sok szavunk van, a melyek bár a megavultaktól s kiholtaktól származtak (*beszéd, szeret, szoros, szorgos, szorgalom, izzad, piros, pozsgás, kies, ékes, kegyes*), analogiákul nem vehetők, s belőlük új szót képezni nem tanácsos. Minden pont magyarázatánál ismétli az etymologia föltétlen hatalmát s a tudatlanság vádját visszavágja Kazinczynak. Magát szinte a nyelv mártírjának tekinti. Azt mondja, hogy Kazinczy azért támatta őt meg, mert nyelvrontásait szemére hányta. Kazinczynak a Sárospatakról írt dolgozatával hasonlóan bánik el, adatait megbízhatatlannak s az egészet elhibázottnak állítja. Az újításokról itt csak melleleg emlékezik, de annál izetlenebb hangon. Megrója a *külvárost külső város*, a *koronaőrt koronaőr* helyett. Érthetetlen szóknak mondja a *rom, példány* és *alapkő* szokat. Azért írta Beregszászi e második bírálatát, hogy tudtára adja a magyar közönségnek, hogy a Kazinczy műveiben „előforduló újmódi szókban se Pataknak, se a Hegyaljának semmi része nincs, s az író ismervén a Hegyaljának egészséges ízlését, a Hegyalja nevében az ilyen szerencsetlen újítások, bitang szók ellen forma szerént protestáls ellentmond“.

Kazinczy e támadásra nem felelt. Az egésznek a hangját s előadását nem annyira bosszúsággal, mint inkább szánó mosollyal olvasta. Nem titkolta, hogy a Sárospatakról írott dolgozatában noha Vályi Nagy Ferenczcel együtt készítette, s a tudós Szombathy János is átvizsgálta, hibák estek; e hibákat Beregszászi észrevette s kijavította. De az újítás kérdéseiben Kazinczy nem tartja érdemesnek Beregszászi ellen ismét felszólalni. Ők — úgy mond — nem egymásnak valók. Igenis, tudnia kell az etymológiát is a nyelv művelőnek, de egyszersmind ízlésének is lennie kell; már pedig Beregszászi „ízlése felől bizonyosságot teszen mindaz, a mi tollából foly“.

A harcز különben szünőfélben volt. Kazinczy ellenfelei meggyőződtek az újítás szükségéről és lehetőségéről. Többé nem az volt a kérdés: szabad-e, hanem hogy mit szabad újítani. Beregszászi és Sipoș József, Horváth E. és Pápay Sámuel e tekintetben közeledtek Kazinczy felfogásához, a ki az új szók mértéktelen halmozását elvileg maga is elítélte s voltaképen az egész küzdelemmel a gondolatszabadságot akarta kivívni és biztosítani. Visszatekintve megfutott pályájára, az a boldogító érzés emelte lelkét, hogy midőn nyelvünk és irodalmunk haladását „az olvasók hidegsége s a grammatikusok fagya s makacskodása gátolá“, ő keresztültört rajtuk; és „midőn — írja Klauzál Imrének — ők a maguk egységét alku, kölcsönös feláldozások, a vokok többsége és még rútabb szerek által törekedének fellállítani, én velők az írők szabadságáért megvívtam s lelkesebb olvasóinkkal éreztettem, hogy *minden boldogulásunkat a szabadságtól várhatjuk* . . .“ „Minden igyekezeteim ennek éreztetésére voltak irányozva.“ Az olvasók idegennek találták az írők nyelvét s azt kiáltozták, hogy érthetetlen. A grammatikusok viszont azt hányták az írők szemére, hogy „nem jól *mernek*“. Látta — úgy mond — hogy mindaddig nem lesz nyugalom, míg a harcز az igazságot ki nem őrli, s elkezdette a harczt. „Sebet ők is kaptak — írja Prónay Sándornak — én is kaptam; de a hív katoná sem vagdalni nem irtózik, sem a sebeket, halált nem rettegi, s íme a harczon keresztülesénk, s úgy hiszem, hogy Verseghy és társai nem tartják magokat győzteseknek.“

Hogy azonban Kazinczy 1821-től fogva óvakodik a harcز tüzének felszításától, arra leginkább gr. Teleki József jeles műve volt döntő hatással. E mű *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által* czímmel a Marczibányi-jutalommal megkoszorúzva éppen akkor jelent meg. Teleki egészben véve a Kazinczy utolsó értekezése alapgondolatait fejti ki részletesen, mind a magyar, mind az idegen nyelveknek mélyreható ismeretével. Határozottan az újítás mellett nyilatkozik s a nyelvművelést a nagy íróktól várja, sőt hazafias érzésöktől egyenesen föltételezi. Prónay Sándor úgy fogja fel Teleki művét, mint a mely boszszút áll Kazinczyért. S valóban Teleki, jóllehet nem huny szemet Kazinczy hibái előtt, nyíltan megvallja, hogy „e buzgó hazánkfia némely nyelvbeli tévedéseit a hazai tudományosság és honi nyelvünk több izléssel leendő miveltetése körül tett számtalan fáradozásai, nagy érdemei könnyen elfelejtetik velünk“. Ezután a két fél kicsinyes torzsalkodásai meghallgatásra többé nem számíthattak, s lehet mondani, hogy a nyelvújító harcز be volt fejezve.

A nyilvánosság előtt elhallgatott Kazinczy, csak leveleiben bizonyíttatta elveit a Cicero és Sallustius műveinek fordításával kapcsolatban. Ezeket s az *Erdélyi Leveleket* szerette volna most

kiadni, hogy a gyakorlatban is megkisértse az ellentétek kiegyenlítését. Sallustius fordítását többszöri áldolgozás és a külföldi fordításokkal való huzamos és fárasztó összehasonlítás után teljesen elkészültnek gondolta a kiadásra, noha meggyőződhetett volna, hogy valahányszor kezébe veszi, mindannyiszor talál rajta igazítani valót, kivált mióta mutatóványokat is küldött barátainak, gr. Majláth Jánosnak és Cserey Miklósnak. „Nem pirulok kimondani — írja Cserey Miklósnak — hogy az én Sallustiusom hívebb, mint az általam ismert két francia s nyolcz német fordítás.“ Majláth a mutatóványra tesz ugyan néhány észrevételt, de megvallja, hogy Sallustiusnak ily fordításával még egy nemzet sem dicsekedhetik. Kazinczy szerint a fordítás hűségét a fordító célja és a fordítandó munka neve határozza meg. Egy méhészkönyvet bizonyosan másképp kell fordítani, mint a Vergilius Georgikáit. Amabban elég „a dolgot előadni minél érthetőbben“; emebben Vergilius szépségeit kell feltüntetni, s „nem kell gondolni azokkal, a kik fordításunkban a rejtett szépségeket meg sem sejtének s azoknak általhozásáért még neheztelnének“. Mi a Sallustius fordításának célja? Az-e hogy a Catilina zendülése és a Jugurtha háborúja történetét minél tisztább, minél érthetőbb magyarsággal elmondjuk? Vagy inkább az, hogy olvasóinkkal éreztessük a Sallustius beszéde szépségeit? A francia fordítók előtt az első cél lebegett, de Kazinczy a másodikra törekedett. A magyar fordítóknak és olvasóknak — úgy mond — „mániájok az, hogy mindenben csak azt kérdik: ha jól van-e ez vagy amaz magyarul mondva?“ Ezért a francziák szerint fordítanak, s munkájok „irgalmatlanul rossz“, mert náluk Sallustius is úgy szól, mint Cícero, s az egyéniség színe teljesen le van törölve. Ő a két római író azért óhajtaná egyszerre kiadni, hogy a stíl különbségeit szemléltethetné. Ciceróban szabadabban szól, s magyarsága valószínűleg tetszeni fog; ellenben Sallustiusra „sok ember azt fogja mondani, hogy nem érti, bár magyarul van“. Fő igyekezete, hogy az eredetivel ismerős olvasó az ő fordításait olvasván, mindenütt érezze a fordító stíljének sallustiusi szépségeit, noha tudja, hogy a magyar olvasók még mindig csak „a csecsebecséken kapnak, a mesteri művek előttük durva eledel“.

Senki sem tüzeli ez időben annyira fordításainak kiadására, mint gr. Majláth, a ki egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy Kazinczy halogatását tette ne indítsa, önmagával való elégedetlenségét föl ne bátorítsa s önmaga iránt gyakorlott szigorú kritikáját ne enyhítse. És ha már nyomtatásban nem olvashatja, legalább kéziratban akarja bírni az egészet, mely kívánságát teljesíti is Kazinczy. Ő a két klasszikus fordítást egymás nélkül nem adja ki, mert nem érné el célját; azt szeretné ugyanis gyakorlatban bizonyítani, hogy egy ugyan a nyelv, de Sallustiusnak is,

Cicerónak is más-más stilbeli szépségei vannak. Annyi átdolgozás után közelebb jutott ugyan az eredetihez, de még elég messzire van tőle, ha rejtett szépségeit vizsgálja. „Szélllyeltépném — írja Dessewffynek — valamikor a kettőt összehasonlítom. Ciceróm inkább kiállja az összehasonlítást. Szüntelen igazgatok rajta, s azon leszek, hogy az idén (1821) kiereszthessem mind a kettőt.” Az eredeti szöveggel akarná fordításait közrebocsátani: de e szándékáról lebeszélni törekszik Majláth, mivel az ilyen kiadás nagyon költséges.

Kazinczynak azonban ebbeli szándéka éppen úgy hajótörést szenved, mint az *Erdélyi Levelek* kiadására vonatkozó. Mióta Kazinczy a sárospataki censor engedélyét megnyerte, minden évben tervezte kiadását, de egyre fogyóbb reménynyel. Ez években is vándorútjára eresztette kéziratát. Elküldötte Döbrentének, Vay és Wesselényi Miklós báróknak, gr. Teleki Lászlónak és fiának, Józsefnek, hogy a szükséges igazításokat még jókor megtehesse kéziratán. Egyszersmind azt is remélte, hogy a főurak anyagi segélyét is megnyerheti. A gr. Teleki családnak egész történetét, Vay Miklósnak pedig szinte teljes életrajzát beleszötte művébe. Azonban csalódott reményeiben. A főurak közül senki sem segítette csak egy fillérrel is. De ő azt is jó néven vette, hogy mind Vay Miklós, mind a Telekiek javalták ügyekezését; Teleki József néhány becses észrevételt is tett adataira az oláhok politikai helyzetére s Erdély közigazgatására vonatkozólag. Egyszersmind kifejezte örömét, hogy a leveleket már kéziratban olvashatta. „Ezen munka — írja Teleki J. — azzal az ihléssel, erővel, az ismereteknek azon kiterjedésével és többoldalúságával varyon írva, melyet tudományosságunk egyik tisztelt veteranasától előre vártam. Annak kijövetelétől literaturánkra nézve a legnagyobb hasznokat várom, nemcsak az abban foglalt új tudósításokra, esméretekre, tekintetekre, hanem azon kellemes és gyönyörködtető formára nézve is, melybe ezek öntve vagynak. A tárgy újsága és nevezetes volta mind a két hazánkra nézve az előbbeniekkal reménylem közönséges részvételt fog ébresztetni, kivált ha annak külső kellemetes formája, a nyomtatás szépsége . . . belső érdemeinek is meg fog felelni.”

Kazinczy örömmel fogadta a bírálatokat, sőt panaszkodott, hogy munkája gr. Teleki Lászlótól és fiától, Józseftől, „úgy szólván semmi igazító vagy pótló, bővítő jegyzéseket nem kapott. Pedig ő olyakat szomjazott”. Majláthnak, midőn sürgette a mű kéziratát, szintén azt írta Kazinczy, hogy kivált azért siet leveleit még kéziratban hozzá küldeni, mivel az ő izlésétől, bírálatától nagyon sokat vár s örömmel elszánja magát a 11-ik átdolgozásra is. Majláth elhárítja magától Kazinczy fullasztó tömjénezését; ő fordítani akarja a munkát, nem bírálni. E célra Kazinczy két

részben csakugyan elküldi munkáját a grófnak, ki azonban nyugodtan átvizsgálván az egészet, más gondolatra jutott. A műben említett személyek rajzai, melyek a magyar közönség előtt igen érdekesek lehetnek, az idegen olvasót alig érdekeltethik. Például Naláczy s a többi erdélyi ember képe hidegen hagyja a külföldi olvasót, mert sem történelmi, sem tisztán emberi érdeket nem kelt. Aztán az erdélyi emberek kényeskedők (heiklich), a kik a magyar közönségtől nyert dicséret után azt várják, hogy az idegen olvasó is dicsérje őket. Vagy pedig a fordító kénytelen éppen a személyek rajzait kihagyni, a mi — tekintve az emberi hiúságot — szintén nehézséget okoz. Átdolgozni a művet az idegen olvasók számára, ismét nem vezet célhoz. Szóval: Majláth elakadt szándékában s utóbb le is mondott a fordításról.

Pedig Kazinczy egy ideig azzal áltatta magát, hogy műve magyarul és németül egyszerre jelenhet meg. Remélte, hogy anyagilag is jövedelmez valamit. Trattner azonban most már vonakodott elvállalni, mert — úgy mondá — a mely könyv drágább négy frtnál, nem kap vevőt. Az *Erdélyi Levelek* pedig — felelte Kazinczy — bizonyosan drágább lesz, és mégis elkél belőle legalább ötszáz példány. Csak ő kaphatna pénzt, ha uzsorára is, hogy kiadhatná. Közben Szemere tudósítja, hogy „János Tamás (t. i. Trattner), ki superint. Báthorynak egyházi beszédeiért ezen hetekbe fizete ezer frtot, az *Erdélyi Leveleket* nem vállalja fel“; kevés nyereségre számíthat, mert lám Kazinczy fordításából is esztendő alatt alig kél el egy-két példány. Kis János is attól fél, hogy az írók hiába dolgoznak; kivált a jobb munkáknak nincs közönsége. A Horatius epistoláinak fordításával ő is megkínálta Trattnert, de szintén nem vállalta el a kiadást. Így járt Wéberrel is. „Mely szerencsétlen kilátásaink vannak a magyar munkákra, kivált a jobbakra nézve!“ — sóhajt fel Kis János.

Irodalmi állapotaink nehézségeihez még más okok is járultak. A százszokról közlött részletek valóságos fergeteget zúditottak Kazinczyra. A százszok közül Seivert János, a Bruckenthal-muzeum igazgatója megirta a czáfolatot Kazinczy ellen. Azonban a *Tudományos Gyűjtemény* először nem közölte. Ekkor Seivert a czáfolatot a guberniumhoz nyújtotta be, hogy a censor engedélyével a nagyszebeni *Provinzialblätter*ben megjelenhessék. De a guberniumtól nyilván azt a választ kapta, hogy a czáfolatnak ugyanott kell megjelennie, a hol a támadást közölték. Így végre megjelent a terjedelmes czáfolat, mely Kazinczynak — úgy szólván — egyetlen mondatát sem hagyja szó nélkül. Kétségtelen, hogy Seivert Kazinczynak nem egy tévedését alaposan helyreigazítja; de az is kétségtelen, hogy Kazinczy némely csipős megjegyzését

a kelleténél fontosabbnak tünteti föl, sőt olyat is czáfol, a mit Kazinczynak eszeágában sem volt állítani, például, hogy a szászok nem lettek volna eléggé loyálisok.

Kazinczy azt vallja, hogy a szászokról írt levelét, mely a vita tárgya volt, a szokottnál erősebb hazafias érzéssel írta. Ő, ki a magyarban is az általános emberit szerette volna a legtöbbször kiemelni, a szászokat magyar nemzeti szempontból nézte, hirdetvén, hogy a ki a hazában lakik, megkívánhatja, hogy magyar polgárnak tekintsék, de hazánk is megkívánhatja, hogy ilyennek tekintse magát. Kazinczy az erdélyi magyarok között lakó szászok földét idegen szigetnek látja, pedig a szászok is a magyar alkotmány sánczai között élnek. Véleményét világosan kifejezi a Cserey Miklósnak 1821. júl. 21. írt levelében, midőn az érintett czáfolatra vonatkozólag így szól: „Sok beszéd, de nem olyan, a melyen általában megnyugtathatnám magamat. Sőt holmit velők rossz órájuk mondattata. Ha a magyar nemzetnek egy része a németek, francziák, olaszok közé vándorolt volna s századok mulva is magyarnak kívánna tekintetni, holott a német vagy franczia vagy olasz népnek *integrans* része s diotáján ülése van, azt mondanám, hogy a németté, francziává, olaszszá vált magyarnak nincs igaza. Én perleni velők nem fogok, sőt Erdélyi Leveleim úgy jelennek meg, hogy láthassák igazságszeretetemet, de a hol nekem van igazságom, nem haragudhatnak, ha azt kimondom.“ Fogadja, hogy a Döbrenteitől is kifogásolt részeket megigazítja, hogy kitűnjék elfogulatlansága.

Érzette Kazinczy, hogy a bátor szókimondás még mindig veszedelmes. E miatt nem haladhat a szabad kritikai vizsgálódás; a balitéletek még sok elmét elhomályosítanak. Igaza van Dessewffynek, hogy nálunk „nem szeretik az igazat hallani, akár hathatósan, akár érzékenyen, akár elmésen mondódjék“. Kazinczy két évtized óta küzd már e balitéletek ellen s még mindig azt látja, hogy törhetetlen elszántság nélkül el kell némulnia a kritikai szabad véleménynek, mint a Kölesey és U. Tóth László példája mutatja. Hanem ő azért nem csügged. „Látom — írja Cserey Miklósnak id. levelében — nemzetem elajjasodását, s még emlékezem, hogy a nagyatyám a gyűléseken bátor lélekkel kimondotta a mit érzett. Követni szeretem példáját, ha érte gyűlölség követ is. A maradék köszönni fogja azt, a hogy mi köszönnénk, ha mások azt tették volna.“

Ugyanekkor írta Kazinczy történelmi életrajzait is: Szilágyi Sámuelről, Martinuzzi Györgyről. Mind a kettő a *Tudományos Gyűjteményben* jelent meg. Amazt ifjúkori emlékeiből s azon adatokból írta, melyeket Szilágyi S. unokájától kapott; emezt a közkézen forgó latin művekből vázolta, s az elsők közé tartozott, kik e rendkívüli ember pályáját történelmi hűséggel s kritikai

éleslátással fogták fel. Amazt — mint Kazinczy panaszolja — a szerkesztőség másfélévig tartóztatta, emezt azonnal kiadta, s „Pesten valóságos sensatiót teve“. Kazinczy e részben is többé-kevésbé új ösvényt vágott. A nagy, de félreismert férfiú pályáját a részrehajlatlan kritika ítélőszéke előtt tisztázni, vagy legalább ezt megkísérteni nem a legbátorságosabb feladat volt ő reá nézve. Vigyáznia kellett, hogy a censura figyelmét föl ne gerjeszsze. Éppen ez időben tudósította Kis János, hogy Felsőbükki Nagy Páltól kihallgatásakor azt kérdezte a király: levelez e Kazinczyval? Ezért nem akart Nagy Pál a levelezéssel — beszélte Kis Jánosnak — sem önmagának, sem Kazinczynak ártani. Lehet, hogy ez adathoz szó fér; de annyi bizonyos, hogy nagy óvatosságra volt szüksége Kazinczynak Martinuzzi életrajza írásában. Pedig ő itt is követőkre számított. „Hány embere van édes hazánknak — írja Majlátnak németül — a kiknek képét tisztelet tárgyává lehetne tennünk, ha hozzá volnánk szokva, hogy őseinket ne a mostani szempontokból tekintsük, s ha bátorságunk volna irántok igazságosoknak lenni. Bár csak oly férfiak, a kiknek tehetségek és művelt nyelvük van, vállalkoznának e munkára; én magam nem vagyok oly erős, mint szeretném. azután meg korom sem engedi, hogy e téren valamit merjek.“ Még Nádasdy Tamás életrajzát akarta egyelőre megírni, mert a XVI. századból e két férfiú volt bálványa. El is dicsekedett vele barátainak. Igaz Sámeul örömmel vette volna készülő zsebkönyve számára, de Kazinczy egyre halasztotta.

Ugyanekkor szomorú kötelesség hárult Kazinczyra. Vályi Nagy Ferencz 1820 január 15. meghalt, s özvegye és árvái minden anyagi támasz nélkül maradtak. Kazinczy mintha a saját háza népe sorsát látta volna a Vályi Nagy árvaságra jutott családja sorsában, a türelmetlen izgató erélyével ragadt tollat, hogy barátja emlékét megörökítse, egyszersmind özvegye és gyermekei iránt a tehetős hazafiakat részvételre indítsa. Szemében is — mint írja — „felriadt az ember, hazafi, tanítvány és barát“, hogy a szorultságba jutott családot gyámolítsa. Kész is lett volna „bizonyos segedelempénzt öszvekérengeni“, de ismerte gyöngeségét s Kazinczytól várta a felszólítást. Kazinczynak nem kellett a sürgetés. Úgy vélte, hogy az elhunyt író munkáit a nemzet áldozó készségével közkincesé kell tenni s a begyűlt pénzből a család helyzetét biztosítani. Addig is, míg leveleivel a vagyonosabb hazafiakat fölkeresheti, hírül adja Vályi Nagy munkáinak kiadására vonatkozó tervét a *Tud. Gyűjteményben* s már itt felszólítja a nemzetet, hogy az életét neki áldozó férfiúnak „semmi fizetést nem vonó özvegýt s terhekkel hátrahagyott háza népét“ ne engedje a mindennapi szükséggel küszködni.

Azután röpíti leveleit szerte az országban. Ő maga nem segítheti a szegény özvegyet, hisz' maga is segélyre szorul; de a gazdagoknak nem szabad feledniök, hogy a ki a közügyeknek élt, méltán tarthat számot támogatásukra". „Tegyetek össze — kéri első sorban Dessewffy — annyi pénzt ti, a kiknek van miből öszvetenni valamit, hogy hozzáfoghassanak a nyomtatáshoz; hogy az a munka, mely a szegény Nagynak életét megrövidítette, nekik legalább valami nyereséget adjon.“ Hasonló kérelemmel fordul Kazinczy erdélyi, pesti és bécsi barátaihoz, az egyházi és világi nagyokhoz. De az ő megindító szavai is majdnem sikertelenül hangzanak el.

Kazinczy tehát annál inkább sietett Vályi Nagy munkáinak sajtó alá rendezésével, minél jobban meggyőződött, hogy csak ez úton sikerül célzt érnie. Mily készséggel ragad meg minden eszközt, hogy az emberek szívéhez férhessen; mennyire számít az emberek gyöngéire, hogy részvétöket megnyerhesse. Horvát Istvánt azzal óhajtja segélyre szólítani, hogy elmondja neki, mily élvezettel olvastatta a már súlyán levő Vályi Nagy Horvát Istvánnak a Schwartnerről irt bírálatát s „örömeiben felejté kinjait“. Csakugyan Horvát I. küldött is az özvegynek száz forintot s ígérte, hogy a megszorult családot másképp is pártfogásába veszi. Vitkovics Mihály szintén küldött húsz forintot.

Kazinczy a szellemi haladás útjainak egyengetésében soha ki nem fáradt. Mióta Zrinyi eposzát kiadta, prózai műveit is szerette volna közrebocsátani. „Nem mondhatom én neked — írja Dessewffynek — mint bájol el engem mind az, a mi a Zrinyi tollából folyt.“ Egyik prózai művéből ki is jegyezgeti, a kifejezéseknek micsoda új fordulatait találta Zrinyinél, s jegyzeteiből láthatni, mily finom stílérzéke volt Kazinczynak a kifejezések ereje, szabatossága és festőisége iránt. Jobban érezte, mint bárki más, milyen irányban kell a magyar stílnak fejlődnie, hogy a haladó műveltség eszméit jellemzetesen kifejezhesse; hogy ne csak a magyar, hanem az *európai magyar* gondolatalkotása módjának is hű tükre lehessen. Az *arkádiai per* óta mindig e szempontból indult ki csatározásaiban, a melyek szinte elkészerítették ellenfeleit.

De íme már közel jutottunk ahhoz, hogy a külföld is más véleményt alkot rólunk. Az ábitott szebb jövő hajnala pirosodni kezd. Kazinczy vérmesebb reménnyel tekint a jövőbe, mint bármikor az előtt. Igaz Sámuel már 1819-ben fölveti egy zsebkönyv szerkesztése tervét bécsi barátai körében, de mivel azt hallja, Kisfaludy S. a regéiért nyert Marczibányi-jutalmat hasonló czélra ajánlotta fel, egyelőre abbahagyja tervét. „Azonban a mult hétén — írja 1820. okt. 24. Kazinczynak — hiteles kútfőből esett értésemre a pestieknek képtelen késedelmezések, melynél fogva

még tán két esztendő múlva készülhetnek el almanachjokkal: elhatározza tehát, hogy most már önerejéből indítja meg vállalatát. Kazinczyhoz folyamodik útmutatásért, segítségért. Ugyanazon év decz. 28-dikán Kisfaludy Károly is arról tudósítja a széphalmi vezért, hogy „sokak unszolására eltökélé magát egy magyar almanach” kiadására, de siker csak úgy várhat, ha oly férfiak gyámolítják, mint Kazinczy.

A széphalmi mester egész pályája törekvéseinek szemmel látható eredményét ismeri föl a tervezett vállalatokban, a melyeket szokott buzgalmával gyámolít, különösen az Igazét, melynek címlapjára ő rajzolja meg a Tokaji-hegy képét; epigrammait, sonettjeit seregestül küldi a zsebkönyv számára. A *Hebe* nem sokára meg is jelenik, s Kazinczy elragadtatással forgatja a munkát, melyből csakhamar a második kiadást kell sajtó alá készíteni. E körülmény még azokat is meglepi, a kik az új irodalomról csekély véleménynyel voltak. A *Hebe* sikere feltűnő volt. Most már — mondogatták — lesz irodalmunk, mert lesz olvasó közönségünk. Kazinczyt különösen a Klauzál Imre *Róza és Kálmán* című elbeszélése, Papp József útirajzai, b. Podmaniczky Lajos elbeszélése és Szilágyi Ferencz történelmi dolgozata tölté el örömmel. Sietett is az előtte ismeretlen írókat azonnal fölkeresni leveleivel, hogy érdemeik méltánylásával törekvéseinek osztályosaivá tegye őket.

Kazinczy tekintélye a delelő pontra jutott. Mind a két zsebkönyv nemcsak az ő közreműködésével, hanem mintegy vezéri tekintélyével indult meg. A *Hebe* meg is maradt védszárnyai alatt, de az *Aurora* önállóbb, szabadabb pályát tört magának. Még most Széphalom a serdülő írók Mekkája. Nemcsak Bárány Ágoston és Ponori Thewrewk József, hanem a népszerűsége gyorsan jutott Kisfaludy Károly is Kazinczytól kér és vár irányítást, ösztönzést és javalást. Egész sereg író veszi körül, a kik mind vezéröknek tekintik. Régiek és újak egyaránt árasztják reá a tömjénfüstöt, a mi nemcsak természetes hiúságát éleszti, egyszersmind önértetét is erősíti s további küzdelemre hevíti.

Kézy Mózes a Vályi Nagy Ferenczről mondott beszédébe is beleszővi nevét, úgyis mint az elhunyt barátját, úgyis mint jóltevőjeét. Dessewffy tudja róla, hogy mindig jobban szerette irodalmunkat, mint önmagát, azért neki kell továbbra is a vezéri zászlót kezében tartania, hogy követői utat ne tévesztszenek. Döbrentei a hála érzésével fordúl feléje, s bár nem tagadja meg saját itéletét, tudja, mivel tartozik mesterének. Horvát István a lángoló hazafiságot, a józan ésszt s a sokféle érdemet becsüli Kazinczyban, szemet huny emberi gyöngeségei előtt, a melyektől ember nem lehet mentes. Cserey Miklós is „teménytelen érdemet“

lát működésében s éppen azért óvja a túlzásoktól a nyelvújításban. Gr. Majláth nemcsak leveleiben, hanem anthológiája előszavában is irodalmunk vezérének ismeri el és Sallustius-fordítását irodalmunk remekének állítja Bárány Ágoston felhevülve vallja meg. hogy Kazinczy lantja, mely „a két magyar hazát a legmélyebb csudálkozásra gerjeszté“, ösztönözte őt az írói pályára. A verseire tett észrevételeket, mint Kazinczy böles tanácsait, szenteknek tartja s büszkén mutogatja a mester leveleit, a melyek „minden nehézségnek elviselésére erősebbé teszik“. Igaz S. midőn értesül Kazinczytól, hogy őt barátjává fogadja s vállalatát tőle telhetőleg támogatja, mélyen elérzékenyedik s azokra gondol, a kiket Kazinczy barátsága „szent lángokra lobbantott s szerencsés kevélyek azzal írásaikban a világ előtt“. Ő kisebb ezeknél, de lelki gyönyörűsége szintoly tiszta és nemes. „Nagybecsű barátságod ajánlása — írja hozzá — fiaddá fogadott, s tőled a böles tanácsot, intést s dorgálást is főhajtva veszem.“ Fájjalja, hogy csak 35 éves koráig bírt oda fejlődni, hogy mesterét érteni tanulja.

B. Prónay Sándor, a kit Kazinczy ellenfelei mindig a maguk pártján szerettek látni, nem haboz kimondani, hogy Kazinczy élesztette föl a magyarság tűzét nyelve iránt. Kisfaludy Sándor, midőn békülő jobbját nyújtja Kazinczynak, ismétli, a mit többször bevallott már régebben is, hogy „az egész világ előtt mesterének“ tartotta és hirdette őt és pedig annyira, hogy saját érdemeinek is egy részét pirulás nélkül neki tulajdonította, sőt tagadhatatlan érdemeit még némely ellenfelei előtt védelmezte is. Midőn Kisfaludy S. kiengesztelődve fordul Kazinczyhoz, öcsese, Károly, már dicsekszik barátságával. A mint a dicsőség az ifjú költőt szárnyaira veszi, legott fölkeresi „honi nyelvünk és irodaturánk hathatós előmozdítóját“, hogy drámai kísérleteivel kedveskedjék neki, kecsegtetvén a remény, hogy „a buzgó tanulóinak első zsenyéjét a felszentelt mester méltányolni fogja s öntettségét mértékül nem veszi“. „Nincs hazámban — írja hozzá — kit nyugodtabb szívvel mernék magam felett bírónak meghívni, mint a Tekintetes Urat, kinek az irigység és rágalmazás törjei annyiszor lepergettek melléről, ki felemelkedve a tudóska ösvényről, mélyebben betekintett volna a művészség templomába.“ Ítéletet vár Kazinczytól, hogy pályáját a szerint irányítsa, noha már ekkor határozott jövőjére nézve. Kazinczy a pályatárs és vezér szeretetének azon lángjával fogadja őt, a mely mindig lobot vet lelkében, valahányszor új tehetség csatlakozik hozzá. Azonban kétszeresen örvend azon, hogy Kisfaludy K. a német és francia nyelvből szerez erőt, a melylyel „meg fogja nemesíteni a honit, általhozván ide azoknak kényességeket, de a mi szép nyelvünk virágairól meg nem feledkezvén“. Csakhamar aztán,

midőn *Az élet korai* című stanzáit olvassa, hűséges követőjének tekinti őt, a kinek stíljén a nyugati színezet gazdagabban ömlik el, mint bárki másén a magyar írók közül. De a mester dicsérete nem szédíti el Kisfaludy Károlyt. Jól esik neki, hogy méltányolja törekvéseit, s ő bebizonyíthatja hogy Kazinczyt választotta vezérül. Fogadja, hogy ezután is hűséges tanítványa lesz. „Te kedves barátom! — írja hozzá — ki a köznél feljebb állsz, a kinek annyi viszontagságok nyílt tekintetet adának, te légy ezentúl szent oltár, melyre leteszem áldozatomat, — ítélj munkáimról és a te javulásodnál híven megállok.“

Kazinczy nem szerénykedik maga sem bevallani, hogy „bár kis teremtese az Úristennek“, élete úgy folyt s ezután is úgy fog folyni, hogy „rőla egy ideig leszen szó“, s csak azt óhajtja, hogy a maradék közül mennél többen keljenek pártjára s védelmére azok ellen, a kik működését föl nem bírták fogni. És midőn pályájára visszatekintve, azt kérdi magától, mit ítélnek róla gyermekei: azzal vigasztalódik, hogy szerencsétlenségét jórészen kegyetlen sorsának fogják tulajdonítani. S ha beismerik is, hogy a gazdálkodáshoz nem igen értett, viszont nem tagadhatják, hogy életmódjában szerény volt s a czifrát soha sem kereste. „S az ő könyvcsinálásai — így szólnak majd gyermekei — legalább egy kis fényt vetnek ránk gyermekeire, mert nem igen mehetünk oly vármegyébe, hogy azt ne kérdjék tőlünk, ha Ferencznek vagyunk-e gyermekei, vagy más valakinek a Kazinczyak közül.“

Viszontagságokban megedzett lelke békével türi az anyagi zaklatásokat, ha szinte feljajdul is néha-néha, hogy ő és felesége a Tantalus családjából eredtek. Különbön munkakedve és lelkesedése még a régi. „Zöldelő öregsége“ Kis János és Szentgyörgyi József előtt csodálatosnak tetszik.

A zemplénavármegyei levéltár rendezéséhez kezdvén, véresre irta szemeit és sokat éjszakázott. Nehezen adta fejét a munkára, de midőn elvállalta, úgy dolgozott, mintha rövid idő alatt évtizedek mulasztásait akarta volna pótolni. Nemcsak rendezte a levéltárt, egyszersmind sok becses kivonatot készített családjá és mások történetére vonatkozólag s a kiválóbb emberek névaláírását egész kedvvel utánózzagatta; ha mással nem tudott, ilyenekkel kedveskedett barátainak. Szállása a vármegye házában volt. Gyalog járt Széphalomról Sátoralja-Ujhelyre s egész nap dolgozott. Munkája évekig eltartott s legalább némi csekély jövedelemmel kecsegtette.

E munkával csillapította háborgó lelkét, mely az idők mostohaságának súlya alatt oly gyakran önti ki panasztát meghitt baráti keblekbe. Évről-évre jobban nehezedett rá sorsa. Gyermekei szaporodnak és növekednek, jövedelme pedig inkább csökken, mint gyarapodik, mert adósságainak a kamatait is fizetnie kell.

Utolsó gyermeke Lajos, 1820 őszén született, s így hét élő gyermeke volt.

Szörnyű idők — panaszkolja Kazinczy — de nem tehetünk egyebet, mint hogy egészen összezsugorítjuk magunkat. Érző, hogy anyagi szorultsága előbb-utóbb elsüllyeszti. Úgy van, mint a Krisztus tanítványai a süllyedő hajóban, a kik fölkeltek a mestert: segítsen, mert mind elvesznek. Ő is ezt kiáltja az égbe. „Én — írja Dessewffynek — képzelhetetlenül szegényen élek; asztalom kevésbe kerül, rosszul öltözöm, nem megyek emberek közé, semmi könyvet nem veszek, még a posta örömeitől is csaknem egészen megfosztám magamat. És mégis adósságot csinállok, s az a legirtóztatóbb, hogy gyermekeimet nem nevelhetem.“ 1821 őszén nem bír dolgozni anyagi gondjai miatt.

Felesége örökségéből ipa halála óta egyetlen fillért sem kapott s most pörrel követelte jogait. Az eperjesi tábla már megállapította, hogy jogosan perli sógorát; de Török egyre azt erősítette, hogy Kázmér, mely iránt a per megindult, nem szerzemény, hanem ősi birtok, s így a leányok abból nem örökölhettek. „Ügyvédek azt mondják, — így szólt — hogy Kázmér egyedül az enyém; tehát lelkem ismerete nyugodt: ítéljenek a bírák.“ Kazinczy oly oklevelet mutatott, melyről még sógora ügyvéde is elismerte, hogy döntő bizonyítékú: de mindez semmit sem használt. Kazinczyné szép szóval, testvéri érzelmeire hivatkozva akarta bátyját engedékenységre bírni: mind hiába.

Kazinczy sógora ügyvédét, Kossuth Lászlót, is iparkodott felvilágosítani, de Kossuth azt felelte Kazinczynak, hogy a gróf más tanácsosokat is meghallgat s nem föltétlenül áll az ő szavára. Kazinczy, a ki eddig oly ritkán mozdult ki hazulról, most hetekig tartózkodott Eperjesen, hogy perét szorgalmazza. Másfelől pedig egyezkedni is megpróbált. Sógorának legjobb barátait ajánlotta az egyezkedő bizottság fejéül s jogot adott neki, hogy két bírót választhasson, ő maga megelégedett egygyel, mert bizott ügyéhez. Török azonban nem fogadta el az egyezkedés tervét, s így tovább folyt a per.

De midőn Kazinczyt, mint fölperest, elismerte a kir. tábla, Kazinczy azt hitte, gyorsan vége lesz az egész pernek, s nem sokára megtarthatják a végrehajtást is. Meg sem álmodta, hogy a törvények útvesztője s az ügyvédek furfangja mily szorultságba fogja hozni.

A pénz szűke, a nemzet anyagi romlása oly mérveket ölt, hogy még a gazdagok sem kapnak kölcsönt, legföljebb ha terményben, s mégis, midőn a király hozzánk látogat, a magyar urak nem ismernek határt a pompában s fényűzésben. A megyei küldöttségek, „csaknem nyakába, lábaihoz borultak“, mert úgy szólt a rendekhez, a hogy még király nem szólt alattvalóihoz.

Kazinczy örült, hogy hazánk egész Európa előtt megmutatta, milyen boldog (!) nyugalom van nálunk, holott máshol a nyugtalankodás mindent felforgat. A magyar hűség példátlan.

Mily más szemmel nézi Dessewffy a király budai látogatását. Szerinte a magyar nemesség neveltségessé tette magát. Elhitette a királylyal, hogy sorsával megelégedett s így megcsalta a jószívű, de rövidlátó fejedelmet. A királyné dicsekedett, hogy Prágában huszonnégy óra alatt több folyamodvánnyal zaklatták férjét, mint Budán két hétig. Csak egy ember, Wurm, a székesfejérvári püspök, mert igazán és okosan beszélni. A magyarok azt reménylik — így szólt a királyhoz — hogy ezután Felséged nem fogja őket patensek által igazgattatni. A nagyobb rész azzal kecsegtette magát, hogy alkotmányunkat „sok századokra megerősítették”. S vajjon mi lett az eredmény? Gustermann hirhedt munkájának III. kötete eltiltatott a nyomtatástól és „két zsidó nemessé lett”. De az újabb devalvatio iránti rendelet visszavonásáról tudni sem akartak Bécsben, sőt Metternich az ujonczok szedését is sürgette. Zemplén vármegye mind a két rendelet ellen fölirt a cancelláriához s megtagadta az ujonczok kiállítását. Kazinczy is azok közt volt, a kik a felírást pártolták.

Dessewffy állandóan el van keseredve a bécsi kormány iránt. Igaza volt szerinte annak az európai államférfiúnak, a ki nyíltan megmondta az angol parlamentben, hogy századok óta a bécsi kormánytól származott és háramlott minden rossz Európára. Nemzetünk elaléltsága megdöbbentette Dessewffyt. Nagy szerencsétlenségünkhöz nagy gyávaság járult. Mind az ég, mind a föld mindent elkövettek, hogy a romlás örvényébe sodorjanak bennünket. Nem tudom — úgy mond — min csudálkozzam inkább: azon-e, hogy sanyargatóink el nem unták még a sanyargatást, vagy pedig örökös elaljasodásunkon. „Sokszor gondolkodom ezen méltatlanságok végéről — írja Kazinczynak — és csak a történetek sorsában, nem pedig nemzetem lelkében találok reménységet. *Damus profecto grande patientiae documentum.*” Nem úgy hangzik-e Dessewffy panasza, mint Széchenyi Ferenczé, a kit oly gyakran látott fia buba merülni s romlásunkon tépelődni? . . .

A békés politikai fejlődésnek minden reménye enyésző félben van. De Európa déli részén a spanyoloknál és Nápolyban kivillan a szabadság napja. A fölkelők tábora egyre szaporodik, s a király seregéből is sokan hozzájuk csatlakoznak. „Hozza ide által hozzánk az Úristen a spanyol és nápolyi lángot — óhajtja Dessewffy — hogy szívesebben éljünk és nagyobb megelégedéssel halhassunk meg.

Kazinczy semmi jót sem vár a spanyol és olasz forrásoktól. Sajnosnak mondja, hogy az emberek a XIX. században

sem okulnak. Nápolyt idegen hadak özönlik el, a néhány fölkelő esztelensége keményen bűnhődik. De a természet örökké rombol, hogy örökké építhessen. A mely nép ezt megérti: nem esik kétségbe. Lassankint mindenhol belátják, hogy az az ország boldogul, a melynek népe megérti és szereti fejedelmét s viszont. Dőreség volna azt állítani, hogy a mi alkotmányunk hibátlan; de tőlünk függ, hogy jobba tegyük. Sokat irigyelhetünk másoktól, de a magunkét nincs okunk megvetni. Bár az Isten a mostani állapotban tartson meg bennünket s vezéreljen a bölcseségnek azon fokára, hol az idegen jót követni nem tartjuk szégyennek, hol hazafiak lehetünk, de egyszersmind világpolgárok is.

Íme Kazinczy nem a politikus szemével, hanem a műveltség apostolának a haladásért rajongó ihletével tekint a jövőbe. Ifjúkori ábrándjai megmaradtak, s a nemzet szenvedései sem tudták végleg elhalaványítani. Ő az újabb szellemi jelenségekből következteti biztosan, hogy a közéletünk iránt fölgerjedt fogékonyság áthatja az egész nemzetet, s a műveltség napja egész nemzetünkre szórja jóltevő sugárait. S az a tudat, hogy ez átalakulásban neki is része van: kiengeszteli minden szenvedéseiért.

Volf György szülőházánál.

(Elmondotta *Négyesy László* lt. Török-Bálinton 1907 szept. 15.)

Tíz évvel ezelőtt sirját álltuk körül, most nyolcz éve a hamvai fölé emelt emlékkövet avattuk fel, ma szülőháza előtt állunk Volf Györgynek. Nemcsak a baráti kegyelet, hanem a közkegyelet is vissza-visszatér ez értékes életre, s ime sirhelyétől szülőhelyéhez érkezett. És ez kivételes jelenség. Mert sokaktól végkép elbúcsúzunk a sírnál és csak kevesek emlékével keressük a találkozást a szülőházban is. A hideg, a rideg kő nem tud tenyészni, még ha emberi hamvakkal termékenyített földbe ültetik is; csak a kiváló emberek sírkövében van meg az az életerő, a mi ime megvan a Volf Györgyében, hogy belőle új emlékmű sarjad és szülőházának falán is feltűnik a büszke márványlap és az aranyos betű. Volf György azok közül való volt, a kiknél a pálya kezdetét is diszes határkövel kívánja megjelölni kegyeletünk, hogy e két határjel közé mintegy keretbe foglalva, annál kiemelkedőbb egységben lássuk pályájukat.

De minden rokonságuk ellenére is mennyire más természetű a szülőház emléktáblája. mint a siremlék! S mennyire más érzéssel jelenünk meg itt, mint mikor sirját látogattuk! A sirt a gyász hangulatával álljuk körül később is, a sir komor kedvet ébreszt, oda mindig mintegy búcsúzni járunk. De a szülőházhoz kedvesebb érzéssel jövünk; ez a hely az élet forrását jelenti, erről a pontról tekintetünk nem a mélybe irányul, hanem fölfelé, előre; ide mintegy üdvözlésünket hozzuk. Szívünk itt hálával telik meg a gondviselés iránt, mely őt nekünk ajándékozta; áldással köszöntjük a szülők emlékét, a kik megtanították keresztet vetni és tollat tartani, a szépet szeretni, a nagyot tisztelni, a jót művelni az igazat kimondani; köszöntjük a jó testvéreket, kikkel első érzéseit cserélgette, az alacsony szobát, a hol bölcsője ringott, a kis udvart, a hol első játékait és munkáit végezte, az utcát, a szőlőskertet, a hegyet és a mezőt, az eget és a felhőt, a község derék népét, az egész környezetet, melyben lelkének alapvonásai megalakultak. Ő érette mind rokonszenvesek előttünk.

És mintegy hallani véljük az udvart betöltő gyermekek harsány hangját. Német dialektusban csendül a szó a kis Gyuri ajkán is, de csak mintegy biológiai tünetképen; mikor hatodfél-éves korában a Budavárat vívó ágyúk dörgését hallgatja, a magyarok győzelmének örül, s bár azt a néhány magyar szót, a mit egyik, magyar származású nagyanyjától kicsiny korában megtanult, ismét elfelejtette, de német ajakkal is a magyar nemzethez tartozónak érezte magát.

Óh, e ház sokat beszél nekünk egykori lakóinak örömeiről, reményeiről és küzdelmeiről, — a nürnbergi nagyapától származott családfőről, a derék sváb szőlősgazdáról és istenfelő feleségéről, jó módjukról e hetedik gyermekök születése idején, örömukról élénk eszén és jó hajlamain, mikor már négyéves korában tudta az egész ministratiót, s büszke számításairól, hogy milyen derék pap lesz egykor belőle!

Fájdalom, a szülőházak felett sem mindig rózsafelhők úszkálnak. Tudna e ház beszélni csapásokról is, melyek a szorgalmas szülőket érték: elszegényedésükről, csalódásaikról, az atya korai haláláról és a szinte leküzdhetetlen akadályokról, melyek a kis Volf elé tornyosultak. Hogyan nem kezdhette meg anyagi eszközök híján a középiskolát, mikor arra került volna a sor, hanem meg kellett kezdenie a lemondás iskoláját; hogyan kellett számot vetnie azzal, hogy a költségesebb papi pályára nem mehet, tehát néptanító lesz; hogyan vesztegetett el teljes három évet, mialatt az itteni iskolamester mellett a tanítói pályára előkészületül abécére tanította a magánál kisebb fiúkat s maga hegedülni és orgonálni tanult; hogyan hiúsult meg a harmadik év végén az a szerény reménye is, hogy tanító lehessen. De tanúja volt e ház annak is, hogy a fiatal fiú nem hunyászkodott meg sorsa előtt, s mikor kisebbik reményében csalódott, akkor ismét a nagyobbikat vette elő. Érezte magában a tehetséget és a kitartást; szembe nézett a sorssal makacsul és daczosan, mintha azt mondaná neki: megtaníthat sz szenvedni, sanyarogni, de gyávává nem teszesz! S megválva a szülőháztól, ment a fővárosba, középiskolába, hogy pap lehessen. És a hírek, a mik felőle koronként hazavetődtek, mindig nehéz küzdelmekről szóltak. Hogy egy egész éve ismét elveszett, míg csak a mindennapi kenyeret biztosíthatta magának. Volt sekrestyésfiú, másolt kottákat, tanított, kész volt a fekvőhelyért és a száraz kenyérért végezni valamely elfogadható munkát, csak hogy megszerezze magának azt az örömet, hogy tanul, s anyjának, hogy pap lett. Tizenötéves korában kezdhette el a gymnasiumot, s huszonhárom éves lett, mire elvégezte. Pap végre is nem lett a törökbálinti fiúból, de önhibáján kívül, mert jeles bizonyítványa ellenére mellőzték a felvételnél, gyengébb előmenetelű, de pártfogolt ifjak

mellett. Szegény anyjának ez volt utolsó csalódása, nemsokára elhunyt; míg Volf végleg lemondott a papi pályáról s tanárnak készült. Ez a pálya volt legrokonabb azzal, melyre szülei szánták, magának erre volt legtöbb hajlama, itt tudományszomja is kielégítést talált. Mire az egyetemet elvégezte s az életbe léphetett, huszonhét éves volt. Mindössze pedig ötvennégy évet élt, tehát életének fele az igazi életre való előkészüléssel telt el. Sok küzdésébe, önfeláldozásába került, de végre is célhoz ért. Köszönet illeti azokat, kik küzdéseiben jólelküleg gyámolították, de az érdem és a diadal, hogy minden akadályt hősiesen leküzdött, az övé. Mint a fagyökér, mely sziklás talajba veszi magát, az ő elméje is megszokta a nehézségekbe hatolást.

A másik huszonhét évről már nem ez a kis ház beszél, hanem beszélnek az ő munkái, beszélnek országos intézetek, tudós társaságok, tudományszakok és beszélni fog a magyar ész története. S azok a küldöttek, a kik az ő kedvéért fölkeresték e hajlékot koszorújokkal, tanúságot tesznek e napon itt e ház és e község népe előtt, hogy Volf Györgyből, miután innen elszármazott és a nagy világba került, nemcsak derék ember, hanem kiváló ember lett, a kinek nevét országos tisztelet környezi.

Ez ünnep kerete szűk arra, hogy Volf György negyedszázados tudós pályáját ismertessem. Azért csak a legfőbb vonásokban fogom vázolni azt, hogy mi teszi e pályát nevezetessé.

Volf György jeles tanár, még jelesebb tudós lett, még pedig minden ízében magyar tanár és magyar tudós. Szakja is a magyar nyelv volt, motivuma is a magyar érzés. Hideg fővel, de meleg szívvel kutatott és dolgozott, s egész pályájával a nemzeti ügynek tett nagy szolgálatot.

Mert a kis sváb fiúból, a kinek gyermekévei a nélkül teltek el, hogy magyarul tudott volna, színültig magyar ember lett. Már azelőtt is érezte azt, hogy a magyar hazának a gyermeke, s hogy a ki e hazában él, ha ajka német is, a magyar nemzethez tartozik. És semmit sem óhajtott inkább, mint nyelvben is magyarrá lenni és a magyar nemzetnek élni. A német világban, az önkényuralom idején, mint serdülő diák, meleg részvétet és közösséget érzett elnyomott nemzetünkkel, és az akkor még német Pesten, abban a gymnasiumban, melyet az idegen kormány a germanisatio települ szervezett, nyelvben is magyar ifjává lett. És megtanulta a magyar nyelvet a legjobb forrásokból, legclassikusabb és legmagyarabb íróinkból olyan jól, hogy nyelvérzéke, mint egykor a szintén német származású Rájnisé, ki szintén serdülő korában tanult magyarul, a tősgyökeres magyar születésű emberekével kiállotta a versenyt. Szép csengő hangján kedvesen csengett a magyar szó; látszott rajta, hogy gyönyörködik a magyar beszédben. Sőt tanulmányainak tárgyául

is a magyar nyelvet választotta. Nemcsak azért, mert hajlama volt a nyelvészetre s legközelebb esett útjába annak a nyelvnek a tudományos vizsgálata, melyet oly alaposan megtanult, hanem azért is, mert tudta, hogy a magyar nyelvtudomány művelése nemzeti ügy is.

Mikor tanulmányait végezte, a kiegyezés után pár évvel a nemzet a visszaállított állami élet kereteiben a maga restructiójával foglalkozott. Ez a munka a szellemi életnek két körében volt legfontosabb és szembetűnőbb: az oktatásügy és a tudomány körében. Volf a maga hazafias lelkesedésével és szívós erejével azonnal a munkába vegyült: az oktatásügy és a nyelvészet terén. Tagja lett annak a tanárcsoportnak, melytől középiskolai oktatásunk reformja kiindult, s tagja annak a nyelvészárságnak, mely a magyar nyelvészetnek új, hatalmas lendületet adott, még pedig mindegyik téren a vezéreknek volt előkelő tagja. Csakhamar vezető tanára lett az akkor szervezett tanárképzőintézet gyakorló-gymnasiumának, később az ország ez első középiskolájának igazgatója lett s jeles tanárnemzedéket nevelt a hazának; nagy tekintélye volt a tanári közéletben s szavának és tollának súlya volt a paedagogiai közvéleményben. De még fontosabb volt munkásságának másik ága, s ha igazán számot vetünk azzal, hogy miért ünnepeljük Volf György emlékét, azt kell mondanunk, hogy első sorban nyelvtudományi érdemeiért.

130—140 év óta köztudatban van a magyar nyelvnek politikai fontossága; azóta mindenki tudja, hogy nyelvünk nemzeti létünknek, s nemcsak a magyar fajnak, hanem egész Magyarország szabadságának, fennállásának egyik legfontosabb biztosítéka, mely akkor is törhetetlennek bizonyult, mikor alkotmányunk csak papiroson volt meg, sőt akkor is, mikor alkotmányunk hatalomszóval érvénytelennek nyilvánított. A magyar nyelv nemcsak nemzetfenntartó, hanem államfenntartó erő is. Palladiuma nemcsak a magyar fajnak, hanem mindazon fajnak, melyet „e föld hord s egével betakar“, a mint hogy e földön egyedül a magyar fenhatóság birt maradandólag államot alkotni, s a többi, itt talált vagy utólag bevándorolt népfajnak oltalmat, virágzást biztosítani.

Érezték a nyelv ilyen fontosságát íróink és politikusaink egyaránt, s mind jobban átment a közfelfogásba, hogy a ki a magyar nyelvet műveli mint író, kutatja mint tudós, az a magyar nemzet és a magyar állam fennmaradásának biztosításán dolgozik. A magyar nyelvészetet is egy jó század óta nemzeti ügynek tekintik.

Különösen érezték a nyelv ügyének fontosságát oly korszakokban, mikor alkotmányosságunk válságba került. Az újabb

magyar nyelvészet, a magyar nyelv rokonsági viszonyainak felderítésével, az önkényuralom alatt kezdett fellendülni. Az alkotmányos rend visszaállítása után a magyar nyelv művelése és tudományos vizsgálata még jobban fellendült. A nyelvtudomány Európaszerte különben is nagy virágzásnak indult s nálunk is felvirágozott volna; de a mi nyelvészeinket az általános tudományos érdeken kívül a nemzeti érdek is lelkesítette. A nyelvtudományi elveket és a módszert megtanulták a külföldiektől és szigorú tárgyilagossággal dolgoztak, sok hiú balvéleményt szét is oszlattak, de erős nemzeti érzés lelkesítette őket. Az összehasonlító tanulmányt is tovább folytatva másfelől nagy buzgósággal meg akarták világítani exact módon nyelvünk saját törvényeit és rendszerét, feltárni gazdagságát, összegyűjteni anyagát és sajátosságait, mind az élő népnyelvből, mind a régiségből is. Együttal tudományos revisio alá vették az irodalmi nyelvhasználatot is. Jelesül a nyelvújítást, ezt a nagy forradalmi mozgalmat, melyet egykor szintén a nemzeti eszméért lelkesülő íróink indítottak meg, ők most ugyancsak a nemzeti nyelv érdekében felülvizsgálat és bírálat alá fogták, rámutattak túlzásaira, tévedéseire; hadat üzentek a germanizmusnak, a nyelvünk eredetiségét veszélyeztető idegen hatásoknak, éppen úgy, mint a természetes fejlődését megzavaró neologizmusoknak. Folyt az elméleti, a gyűjtő és a feldolgozó munka, s e mellett folyt a gyakorlati irányú, stilisztikai természetű munka is, a nyelvhasználat ellenőrzése, a nyelvtisztítás.

Volfnak az a feladat jutott, hogy kiadja a magyar nyelv legrégebb emlékeit, azokat az írott könyveket, melyeket még a könyvnyomtatás elterjedése előtt barátok szerkesztettek és többnyire apácák másolgattak, a tudósok nyelvén: codexeket. Ez egyhangú, és nagy türelmet, pontosságot kívánó, de nagyfontosságú munkára nála, a türelmes, kitartó, a legszárazabb munkából is élvezetet kisajtoló tudósnál alkalmasabb erőt nem lehetett volna találni. E vállalatnak, a Nyelvmélektárnak tizennégy kötetét, egy híján, ő rendezte sajtó alá a kor színvonalán álló tudományos pontossággal, s látta el azokkal a jeles bevezetésekkel, melyek az illető codex multját és viszontagságait, gyakran eredetét is oly szabatosan ismertetik s az irodalomtörténet számára annyi új ismeretet szolgáltatnak. Maga a Nyelvmélektár is tekintélyes monumentuma Volf György nyelvészeti munkásságának.

Míg azonban egyrészt a multba mélyedt és a szigorú kutató módszernek előkelő példáját adta, addig a Nyelvőr lapjain az élő nyelvhasználat vitáiba is egész tüzzel belevegyült. A codexek csendes, tárgyilagos kutatója éles, zajos cikkeket írt a nyelvrontás ellen, bírálta a nyelvújítást, melyet nyelvrontásnak bélyegzett, a hírlapok, az egyházi szószék, az orvosi műnyelv magyar-

ságát: A szelidlelkű ember ilyenkor, ha a magyar nyelv ügye volt szóban, éles, szenvedélyes tudott lenni s félelmesen tudott vitatkozni. A mit igaznak ismert meg, azt kimondta, makacsul védte és támadott érte. Ilyenkor mindegy volt előtte, ki az ellenfél: kis ember vagy nagy ember, ismeretlen vagy jóbarát, újságíró vagy esetleg befolyásos politikus; még egykori mesterét, a nagynevű Toldy Ferenczet is megtámadta. Abban, hogy a Nyelvőr a nyelvhasználat terén olyan tekintélyre jutott, hogy a közfigyelem ismét a nyelvészet felé fordult és sajtónk az 1870-es évek óta mindinkább gondot kezdett fordítani a jó magyarságra, neki jelentékeny része volt.

De még nagyobb érdeklődést keltett s nevét még ismeretebbé tette munkásságának harmadik nevezetes oldala, mikor nyelvészeti alapon a legrégibb magyar művelődés kérdéseit kezdte vizsgálni. Nyilvános működésének ez a második felébe esik. Kutatni kezdte a magyar írásmesterség eredetét, s ezen a nyomon tovább haladva, magát szokása szerint mind jobban-jobban beleásva tárgyába, mind érdekesebb hypothesisekre jutott.

Először is feleletet keresett arra a kérdésre, hogy kiktől tanult a magyar írni és olvasni? Nagy gonddal gyűjtött és szellemesen összeállított adatainak eredménye az a felelet lett, hogy nem a németektől, nem is a cselektől, mint addig tartották nálunk is, hanem az olaszoktól: velencezevidéki olasz papok tanították meg őseinket a latin betűre. Ez a tétel akkor meglepetésszerűleg hatott s nyelvészetünk meghajlott az érvek súlya előtt. Azóta e tétel erős kritikának vetették alá, módosították is, de végleg meg nem czáfolták. A módosítás az, hogy nem közvetlenül olasz papoktól, velencezevidéki olaszoktól vettük írástudásunkat, hanem közvetítéssel, az adriavidéki szlávság útján terjedt felénk.

Másodszor feltette azt a kérdést: kik voltak első keresztény térítőink? s nyelvészeti nyomokból azt a feleletet állapította meg, hogy a kereszténységet nálunk először olaszok kezdték ismertetni, olasz foglyok, olasz papok, Szent Gellért elődei és társai. Az újabb kutatások itt is a szláv közletést tételezik fel, de az irányt, hogy délnyugat felé keressük keresztény művelődésünk kezdeteit, Volf jelölte ki.

Harmadik nevezetes tétele, melyet a hazai szláv dialektusok, helynevek és az ú. n. egyházi szláv nyelv vizsgálatából állapított meg, az volt, hogy a honfoglaláskor itt talált szláv nyelv nincs meg többé, nem azonos a mai szláv nyelvekkel, az a szláv nép beolvadt a magyarságba, a mai szláv dialektusok később tűntek fel hazánk területén, tehát a honfoglalás idején a mai szláv népek épp úgy nem voltak itt, mint nem voltak a mai németek, vagy az oláhok, s a hazánk területén ma élő népek közül a magyar itt a legrégibb letelepült nép.

Ismét tovább haladva, a honfoglaló magyarok műveltségét kezdte nyomozni. A külföldi történetírás honfoglaló őseinket rendkívül kezdetleges, vad, barbár népnek szokta volt festeni; Volf az egykorú, jobban értesült keleti kútforrásokra is utalva, különösen a magyar nyelvkincs ősi elemeiből vett adatokkal igazolta, hogy népünk a honfoglalás idején, tehát pogány korában nagyobb fokán állt a szellemi érettségnek, mint álltak a germán népek a kereszténység felvétele előtt, mert több ismeretük volt a természeti, gazdasági, társadalmi és a lelki élet körében, s nyelvünk már a honfoglalás idején az elvont gondolkodásnak meglepően fejlett állapotát tüntette fel.

Így haladt tovább nyomról-nyomra; szándéka volt ezt az egész területet, melyet ő kezdett ilyen irányban művelni, egészen kiaknázni s megírni az ősmagyar műveltség történetét. Nagy kedvvel, nagy lelki örömmel szötte terveit s egészen ennek az eszméjének élt. De jött a halál, a kutatás félbemaradt. Nem maradt ideje, hogy művét befejezhesse, alapjait megerősíthesse, vagy maga megigazgathassa.

Munkáját, részben, mások folytatják. De akármilyen eredményekre jutnak is — és ezt maguk is elismerik: — Volf érdeme marad, hogy e kérdések vizsgálatát nyelvtudományi alapon megkezdette, új szempontokat tűzött ki s új területekre irányozta a figyelmet. Oly kérdéseket adott fel a tudománynak, melyeknek megoldásán az évtizedekig is dolgozhatnak. Hogy tételei mennyiben fognak ellenállni az időnek, az másodrendű kérdés, a földolog nem is a kész igazságok közlése, hanem az az erélymeunység, melylyel valaki az igazságot nyomozza s a melyet át tud örökíteni másokra is. Volf mélyen hitte, hogy az igazságot találta el, hitét nagy hévvel hirdette, e hevével lelkesített, izgatott, tudományos munkát idézett elő, s a tudomány ügyét ezen a téren közügygyé tudta tenni. Tőle sok energiát örökölt szellemi életünk.

Mi barátai, kik szeretetében is részesültünk, közvetlenül is érezzük, hogy tőle több maradt ránk a puszta emléknél. Sokszor szinte érezzük még keze hűsége szorítását, szürkés-kék szemének átható, de nyájas tekintetét, eszének élet, szívének meleg humorát. De tőle a hazai tudományra is jelentékeny örökség szállt, különösen az indítékok tisztaságában, erélyében, a hazafias motívumokban. Volf György a tudományt szigorú tárgyilagossággal, de mindig azzal az érzéssel művelte, hogy ezzel nemzeti hivatást teljesít. Ez a tudat nála szenvedélylyé, majdnem fanatizmussá vált. Egyike volt azoknak a német vérből való jeleseinknek, a kik éltek-haltak a magyarságért, a kik a magyar nyelv és szellem felmagasztalásának szentelték életüket, s a kiknek sorában ő a Toldy Ferencz nyomába lépett.

Ez volt Volf György. Egyik dísze újabb szellemi életünk-

nek és dicsősége Török-Bálintnak. Fényes, biztató, emelő példa arra, hogy az istenadta tehetség ellenséges viszonyok közt is nagygyá fejlődhetik, s a derék magyar ember itt is megteremhet. Nevét tisztelettel fogja emlegetni a magyar szellemi élet története, s a mely művelt magyar ember itt jár, hálával és áldással fog feltekinteni erre a táblára, melynek legfőbb ragyogását nem a márvány és az arany adja, hanem a Volf György neve és az a tény, hogy e táblát a szülőhely közönsége emelte a magyar nyelvtudósnak. Áldás Volf György emlékére és Török-Bálint hazafias törekvéseire!

Révai Miklós emlékezete.¹

(Részlet Dézsi Lajos lt. 1907 október 7-iki előadásából.)

Révainak minden munkája magán viseli a nagy szellem bélyegét. Minden művében új és eredeti felfogás nyilvánul, minden téren, melyre lépett, úttörő munkásságot végzett. Így először neki tűnt fel az a szegyenletes állapot, hogy költészetünk legbecsesebb alkotásai részint hozzáférhetetlenek, részint hivatlan kontárok által megvesztegetett kiadásokban forognak az olvasók kezén. Cornides Bécsben hívta fel figyelmét a „Pannoniai ének“-re s a nemzeti multunk minden hagyománya iránt szerető kegyelettel viseltető tudósban ez ébresztette föl a vágyat, hogy *közrebocsátja összes költői emlékeinket* „Költeményes Gyűjtemény“ czimen. A „Magyar Hirmondó“-ban (1782) névtelenül lép először a közönség elé tervével: látni akarja, hogyan fogadják azt. Ki akarja adni a régibb költők műveit, a „Pannoniai ének“-et, Beniczky Péter, Gyöngyösi stb. műveit, de az újabb költőket is, első sorban Faludinak már lemásolt verseit; azután az élő költőkre kerítene sort; nemcsak a nagyobb költeményeket adná ki, hanem az eddig rendszerint mellőzött „apróságokat“ is, nemcsak a vallásos és oktató költeményeket, hanem a „közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekeket is, melyeket szenteskedésből a költők gyűjteményeiből rendszerint kihagyogattak“. Mindezeket izléses kiadásokban akarja kiadni, melyek a kényes bibliophil igényeit

¹ Előadó ezen emlékbeszédében abból a gondolatból indult ki, hogy miként a politikai és vallásos meggyőződésnek, úgy az irodalmi is vannak mártirjai. Ezek közé tartozott Révai is, kinek egész élete nélkülözés, mellőzés, küzdés volt, de a kit mindez nem tántoríthatott el a maga elé tűzött cél felé törekvéstől: a magyar nyelv tudományos művelésétől. Az emlékbeszéd első részében a küzdelmes életet mutatja be, második részében, melyet itt közlünk, irodalmi működését ismerteti.

is kielégítik. „Nem érdemelt volna-e — úgy mond — ama halhatatlan nagy Gyöngyösi is egyszer már valaha szebb és ébresztőbb köntöst, hogy most a többiről ne szóljak? Így azonnal a kényesebb kezek is forgatnák . . . .“ Három év mulva egy „újonabb hirre adatás“-ban már előfizetést is hirdet: mesés olcsó áron fogja adni, havonta egy darabot hús-krajczárért, hogy jobban és többen vegyék. Most már Balassa és Rimai kiadását is igéri. Szegény idealista, azt hitte, hogy az olvasók törik magukat e művekért! Csakhamar be kellett látnia, hogy a közönyt megtörni s a közönséget irodalom pártolásra bírni sokkal nehezebb, mint képzelte s végre már nem hírré adatást, hanem „segedelem-kérés“-t bocsát ki, s a nyomtatási költséget kéregetéssel akarja összegyűjteni. De ez is lassan és nehezen ment. Mégis kiadta (1787) Faludi „Költeményes maradványi“-t két kötetben, csínal, izléssel, finom papíron, mely vetekedik a külföld egykorú amateur-kiadásaival. Még ebben az évben kiadta Faludi „Téli éjszakák“ és Orczy Lőrincz „Költeményes holmi egy nagyságos elmétől“ cz. művét és saját „Elegyes versei“-t, s két év mulva a „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei“ czimen Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrincz költeményeit. Tovább a közönség részvétlensége miatt nem folytathatta. Pedig ez volt legkedvesebb terve, melynek megvalósításán egész lélekkel csüngött. Mikor saját verseit kiadta, már látta, hogy újabb kötetek kiadását el kell halasztania; — mert holtáig nem hagyott fel a folytatás tervével, — ezért vette be ennek függelékébe a „Pannoniai ének“-et, a Peer-codex két énekét és Sylvester mértékes verseit betűhíven és átírt szöveggel. Mennyivel előbb volna irodalomtörténetünk, ha Révai terve sikerül. Az ő örökét Kazinczy vette át, de megakadt a „Magyar régiségek és ritkaságok“ egy kötetével. Azután Toldy karolta ismét fel s 1851-ben „Buzgó esdeklés“ czimen felhívást bocsátott ki a „Nemzeti könyvtár“ ügyében, melyben száznoloz „nevezett“ és sok névtelen költőt akart kiadni, — miként Révai. Ő is Maecenasok segédelmével. De a „Nemzeti könyvtár“ kötetei is nagyon lassan jelentek meg. Akkor lett tervének biztos alapja, midőn az Akadémia határozta el a „Corpus poetarum“ kiadását. Toldy ugyan első kötete megjelenését sem érthette meg, de vállalatának sorsa már biztosítva volt s a „Régi Magyar költők tára“-nak immár hetedik kötete készül elhagyni a sajtót.

Révait az *irodalomtörténet* úttörői közé is sorolhatjuk. Faludi-kiadása előtt jelent meg az első irodalomtörténeti életrajz. A halála előtti évben megjelent „alázatos segedelem-kérés“-ben kiadandó művei között említi a „Magyar Deákság“-ot is, mely következő három kötetből áll: I. A Deákság (= litteratura) története. II. A Széptollról. III. Chrestomathia. Ezek nem jelenhettek meg,

sőt teljesen el sem készültek, de kéziratban is örök bizonyosságai Révai lelkes buzgóságának, melylyel irodalmunk minden hiányán mentül hamarabb segíteni igyekezett.

Miként az „Emlékezzünk régiekről“ a „Költeményes Gyűjtemény“ megindítására indította Révait, úgy határozta el magát a „Halotti beszéd“ láttára *nyelvemlékeink kiadására*. Sajnovics, „Demonstratio“-jában 1781-ben akad ez kezébe s a következő évben már az eredetit másolja le Pozsonyban. Bizonyára ez indította a nyelvészettel behatóan foglalkozásra, ettől kezdve azután haláláig folyvást foglalkozik vele. Már 1783-ban ellátta magyarázattal s húsz éven keresztül dolgozott rajta s csak ekkor adta ki a vastag kötetre nevedezett művet „Antiquitates literaturae Hungaricae“ czím alatt. Az első dolgozat Révai nyelvészeti működésének kezdete, az utóbbi, lehet mondani, véghatára. E két műben egész nyelvészeti fejlődését áttekinthetjük. Amott még nyelvünk zsidó rokonságával hozakodik elő, itt már a finn rokonság híve. Itt már a szavak magyarázatánál segítségül hívja a nyelvtörténetet és összehasonlító nyelvészetet s ezzel a történeti és összehasonlító módszer első úttörői közé lép. Ha nem áll is a fejlődésnek azon fokán, mint Grimm, neve e tudomány megalapítói közt joggal emlittetik. A régi nyelv túlságos szeretete elfeledtette ugyan vele az élő nyelv tanulmányozásának hasonló fontosságát, de így is mélyebben bepillantott a nyelv életébe, mint kortársai közül bárki más. E művében már a szenvedő alak és az ikes ige rendületlen híve, melyért oly keserű harczot kellett Verseghyvel vívnia s meg is védett s Kazinczy segedelmével diadalra is juttatott annak „tisztasággal kérkedő tisztátalan“ „Magyarság“-a ellen. Melyért a harc talán még ma is folya, ha nyelvészeink a változó ikesek formulájának elfogadásával ennek útját nem vágják. E művében az 1803—6-ban megjelent „Tüzetes Magyar Nyelvtan“ (Elaboratio Grammatica Hungarica I., II.) alapelvei is bennfoglaltatnak. Ennek második és harmadik kötete lett volna a Bécsi codex, melynek ismertetésénél keserűen kiált fel: „Vajha az én szükölködő állapotom ne késleltetné kiadását!“ És folytatta volna még tovább is a mű elején felsorolt codexek és régi magyar nyomtatványok kiadásával, ha a szükséges költséget összegyűjthette volna. Révainak ezt a tervét is Akadémiánk hajtotta végre a „Régi Magyar Nyelvemlékek“ és a „Nyelvemléktár“ befejezéshez közeledő kiadványsorozatában.

Talán legkisebb volt Révai *mint költő*. Nem tartozik a nagy költők közé, de a költői tehetséget és eredetiséget nem tagadhatni meg tőle. Nemcsak az a költő, a ki minden kor számára alkotott örök becsű műveket, az is költő, a ki alkalmazkodva kora szelleméhez, híven fejezte ki vágyait, törekvéseit és eszmé-

nyeit, a kit kora megértett s a kinek műveiben gyönyörködött. A deákos iskola úttörőinek műveit ma nem olvassa senki, de korukban ugyan olvasták és gyönyörködtek benne. Ő a legkiválóbb az iskola első tagjai között. Ő is nehezen mozog a forma szoros korlátai között, de a gondolat nála nem vész el a forma miatt, a nyelven sem tett miatta, mint társai, különösen Baróti Szabó, minduntalan erőszakot. Az is helyes érzékről tesz tanúságot, hogy nem ragaszkodik kizárólag a classzikus versformához, a mellett szabadabb mozgást engedő rimes verseket is ír; — különösen a szerelmi költeményeknél alkalmazza e versnemet, ez is költői érzékre vall. Költeményeinek egy része alkalmi költemény, a hála kifejezései a szegény írótól elfogadott jótéteményekért: azok élvezték, a kiket magasztal, ezekkel nem foglalkozunk; de van több költeménye, melyekben igaz érzésnek őszinte hangon ad kifejezést: ezek maradandó becsűek. Ilyen a „Magam' képe“ cz. költemény, egy megható önéletrajz, vagy inkább, mint a költő mondja, egy félben maradt élet' rajza „A' mi lettem volna töredék képemből, Inkább azt olvassad szomorú versemből.“ Alagyái vagy a görög elégia versformáját alkalmazó versei közül őszinte tájdalmat fejez ki a Horvát Mihályt elsirató elégia; jó a haragos ember leírása (III. 4. alagya); a Baróti Szabó Dávidra irt szatira (III. 10.). Szerelmi költeményeinek egy része fordítás, más része eredeti ugyan, de affektált érzése miatt nem bír jelentőséggel; de itt is van egy szép kis költemény a „Szerető kívánság“, egy Petőfire emlékeztető bájos hasonlat és egy másik „Szomorú indulat“ czímmel, melyről már régen megjegyezték, hogy a „Kesergő szerelem“ költőjét juttatja eszünkbe. Műfordításai közt van Sappho és Horatius több éneke, továbbá Moszkhos pásztoréneke, Sonnenfels pásztorjátéka stb. Legnevezetesebb Homeros Iliasának fordítási kísérlete, melyről csak az I. könyv készült el, de figyelemreméltó, hogy költőink közül először ő vette észre, hogy e műnek nem szabad irodalmunkból hiányoznia. Mennyi költői terve volt még!

Az „Elegyes versek“ előtt azt mondja, hogy a mit kiadott, csak „mutatóba valók“. Egy „különös kötetet“ akar effélékből közre adni. „Ezek mind az Örömnek lésznek Énekei, a' Szerlemnek Enyelgési . . . , kivált Anakreont fogom követni, azt az Édes Énekeset, kihez hasonlót ebben a' nemben még nem látott a' világ. Adok egy második kötetet is, melylyben az Istenről, Felséges Dolgokról, Szép Erkölcsokról, Nagyságos Férfiakról fogok énekelni. Ezek is tehát Énekek lésznek. Adok még egy harmadik kötetet is, melylyben azt is, a' mi rút, mind igaz színe után le festem minden Rendbenn. Ez Satyrás kötet lesz.“ De ez is egy szép terv maradt.

De Révai nemcsak költő volt, hanem *poétikai elmélettel* is

foglalkozott. Faludi-kiadásában kiadta Batteux-nak „A pásztor költésről való oktatása“-t; s a következő kötetekhez is csatolni akart hasonló értekezéseket a többi költészeti műfajokról, s említi is a tervbe vett írók Rolin, Fontanelle, Voltaire neveit. De a Költeményes Gyűjtemény megszüntével ez is elmaradt. Nevezetes érdemei vannak Révainak a prosodia vagy a mint ő nevezte, a hangmértéklés törvényeinek megállapításában. Külön értekezést is írt „A verselés két különböző módjáról“ (1781), de ez nem jelent meg nyomtatásban s így hatással költőinkre nem lehetett. De volt hatása a korábban megjelent „Magyar alagyáknak I. könyvök“-ben a versek előtt álló tudósításnak, mely a verstan foglalata. Itt még az elisiót (hangkitörlést) nem engedi meg, a h-t nem veszi mássalhangzónak. De később más meggyőződésre jutott s e szerint átdolgozta verseit is. A prosodiai elvek tisztázásánál még nagyobb érdeme, hogy nyílt állásfoglalásával megátolta Baróti Szabó Dávid nyelvrontó verstani elméletének győzedelmét.

• Révait a magyar *újságírás* úttörői között is kiváló hely illeti meg. Sok hányatásai között, állás és pénz nélkül az inség erre is rákényszerítette. Az 1784. év kezdetén vette át a Magyar Hirmondó szerkesztését s május elsejéig ő írta az újság nagyobb részét. Új, addig szokatlan hang szólott ekkor e lapokból az olvasó közönséghez: ennyi tudománynyal, ennyi szellemmel és ilyen nyelven nem szóltak még hozzá e helyről. Olykor humorosan fogja fel helyzetét: gúnyolja a divatot, vagy önmagát vagy az olvasót. Alaposan megmagyarázza, mi az a repülő golyóbis, vagy léghajó, közbe-közbe a politikából is elmond egyet-mást. Ha prózában megunja, versre fordította. De itt is talál arra módot, hogy az „édes anyanyelv“ ápolását az olvasó lelkére kösse, sőt legkedvesebb tervére, a Magyar Versgyűjteményre is sort kerített. Mindazáltal bármily jól megfelelt itt is Révai tisztének, érezte, hogy nem neki való foglalkozás, magasabbra hivatott, s mihelyt csak tehetett, elbúcsúzott tőle. De már ekkor felismerte az újságok nagy jelentőségét a nemzeti nyelv fenntartására és művelésére. Később is foglalkozik ugyan velők, de csak azért, hogy megrója a hibás alkotású szavak terjesztése miatt.

Ha Révai kellő pártfogásban részesül, *szépirodalmi és tudományos folyóiratot* is ad ki. Éveken át foglalkoztatta ennek terve. „Amalthea, a jó iz és magyarság gyarapítására“ lett volna a címe, de az első számot sem tudta kiadni, nem kapott kiadót. Éppen így járt tehát ezzel is, mint egy másik hasonló tervével: egy nyelvészeti folyóirat megindításával.

Leglelkesebben és legnagyobb kitartással Révai az Akadémia felállítására érdeklődött. Bécsben a Bessenyei körében sokszor szóba kerülhetett az Akadémia terve s a lelkes

Révai annyira átérezte annak szükséges voltát, hogy egy tervezetet dolgozva ki, személyesen felment József császárhoz. Ugyanaz a fenséges jelenet, mint mikor Szenczi Molnár kis magyar zsol-tárjával megjelenik Mórícz hesseni fejedelem előtt s oly lelkesen beszél neki magyar őseiről, kik közt ott van „az istenes Erzsébet királyné aszszon is, Másod András király leánya“, hogy az kedvet kap egy magyar grammatika iratására. De József császárra Révai kérelme nem volt hatással. Révait még ezután is sokat foglalkoztatta az Akadémia eszméje. Ujságíró korában is, mint maga mondja, „sok szépet álmódzott“ róla. 1788-ban kezébe kerül Bessenyei „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék“-ának kézírata, melyet talán már Bécsben is olvasott: újra fel-lelkесedett rajta s ajánlással és előszóval ellátva kiadta azt. Hogy ne lelkesedett volna érette, mikor Bessenyei a „Tudós Magyar Társaság“ felállítását tekintette „a magyar nyelv kimivelése leg-egyenesebb útjának és legtekélletesebb eszközének“ éppen úgy, mint ő. Lelkes izgatásával országszerte sikerült érdeklődést keltenie, az Akadémia eszméje népszerű lett. De sem az országgyűlés, sem a helytartótanács nem karolta fel az ügyet. Révai még ekkor sem csüggedt el. Most maga dolgozta ki az Akadémia „Planum“-át, megjelölve célját, meghatározva osztályait, összeállítva költségvetését; sőt egy külön füzetben a tagajánlást („Candidati“) is elkészítette. De hiába fáradozott. A rendek át sem adták tervezetét a királynak.

Mennyi keserűség, mennyi megalázás egy lelkes férfúnak, mely annyival fájóbb, mert érzi, hogy hazája, a magyar tudományosság, a magyar nyelv veszít miatta. Valóban több joggal senki sem mondhatta, hogy „ha valaha a' meg újult Haza tisztelni fogja Nyelve' fenn tartásáért elegett szenvedett Mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számokba helyeztet“.

* * *

Nyugodjál csendesen dicső férfiú! Dicsőségedet hirdeti az Akadémia, melynek felállításáért annyit fáradoztál köz- és főrendeknél. Sőt nem áttallottál elmenni érte a trón zsámolyáig. Ez az Akadémia megértett, magára vállalta s immár megvalósította azokat a magasztos terveket, melyeket magad elé tűztél, melyek messze felülhaladták egy ember tetterejét. Nagy szel-lemed élni fog, s emléked mindig magasztalva emlegetik mind addig, míg az általad annyira szeretett magyar nyelv él honf-társaid ajakán. De legjobban hirdeti maga a magyar nyelv, mely a te tisztító munkád hatása alatt úgy él az irodalomban, a mint lángelméd megjelölte fejlődése irányát.

„A vén cigány“ francia változata.

(Az I. osztálynak 1907 nov. 4-én tartott üléséből.)

Midőn az alábbiakat úgy azon hatás megismertetése szempontjából, melyet irodalmunk képes a külföldre gyakorolni, mint általában a *folklore* képződését megértető adat gyanánt tiszteletteljesen vagyok bátor a tekintetes Akadémia becses tudomására hozni: mindenekelőtt azt tartom megjegyzendőnek, hogy hozzájuk nem hosszas kutatások árán jutottam, a mi talán érdem számába mehetne, hanem egyedül szerencsés véletlennek köszönhető baráti eszmecserék folytán.

Miután ugyanis egyik régibb ismerősünk, Devismes Iona asszonyság arról győzött meg, hogy a francia művelt és szellemes nők érdeklődésével kíséri az irodalmi eseményeket, alkalmilag közöltem vele a remekíróink műveiből eszközlött fordításaimat, melyek két év óta a „La Poétique“ című és Saint-Chamarand úr által sok tapintattal és nagy buzgalommal szerkesztett szemlében jelentek meg. S íme! Vörösmarty „A vén cigány“ elévülhetlen költeményének olvasása után a nevezett úrhölgy bámulata őszinte nyilvánításához azt a megjegyzést fűzte, hogy ismer az angol-normand jersey-szigeti tájszóláson írt egy verset, melynek hangulata és eszmemenete egészen azonos a Vörösmarty költeményeével és melyet boldogult édesatyja a kérdéses szigetről írt monographiájában közzé is tett. Kíváncsiságom kielégítése szempontjából azután közölte is velem a könyvet, melynek címe a következő: *Jersey, Guernesey, Auregny, Sark és az ezekhez tartozó normand szigetek tengere* (L'archipel des îles normandes Jersey, Guernesey, Auregny, Sark et dépendances). Írta *Le Cerf Tivadar, a normandiai régiség-buvárok társaságának tagja* (Par Théodore Le Cerf, de la Société des Antiquaires de Normandie). Paris, Plon kiadónál 1862.

Az inkább jogi, közigazgatási és történelmi vonatkozású munka irodalmi függeléke két, a nép nyelvén írt költeményt tartalmaz. A másodiknak címe: *Le sounneux — A zenész*, vagy jobban mondva *A hangász*. Mert a *sounneux* eltorzított alakja a *sonneur*-nek, ez pedig általában *hangszeren játszó*t jelent, spe-

cialisan „harangozót“, oly értelemben, mint az olasz szó: *sonare* és származéka a *sonata*, ellentétben a *cantare* igével és a *cantata* főnévvel, melyek az emberi hangon való zenélés megjelölésére alkalmazandók, tekintet nélkül a hangszer nemére, az általa előidézett hang terjedelmére, erejére és színezetére.

A költemény magyar fordítása körülbelül a következő szövegben állapítható meg:

„Zenélj már, zenész! Fenyítsd meg hegedűdet! Hogy oly hangot adjon, minőt csak adni képes, minőt csak egy hegedű adhat! Zenélj már, zenész!

„Búval-bánattal van telve a lelkem! Könyzáporban kellene azt kiöntenie! Megkönnyebbítné az! De, hajb! könnyü nem akar fakadni szememből! Ah! hegedű, eszközözd, hogy fakadjon! Zenélj már, zenész!

„Így van jól, zenész! Már teljesítetted kívánságomat! Nagy volt a teher, melytől megszabadítottál! Furfangos, de hát ez meg mi? Most már megneveztetni akarnál, pedig csak az imént zokogtam! De mindegy! Csak zenélj, zenész!

„Különös egy zenész vagy! Kényed-kedved szerint nevetetsz meg, azután hogy sirva fakasztottál. E pillanatban pedig annyira felizgatsz, hogy neki mennék bárkinek is, — veressem meg bár általa! Hagyd abba, zenész!

„De nem! Lelkemre! Zenélj, zenélj csak kérlek! Ne szünjél meg búbajos hangjaid hallatásával! És bizonyítsd be, hogy a kétségbeesés kifakadásai után lehet a szerelemét is kifejezni. Csak zenélj, zenész!

„És súgd meg halkan hegedűdnék, hogy onnan *felülről* lesse el a dallamokat! Köszönöm! Zenélj, zenélj! Behunyom szemeimet és oh gyönyör! úgy érzem magamat, mintha már a mennyországban volnék! Zenélj, zenélj, zenész!“

E négysoros versszakok elolvasása után, melyeket a jersiaisi tájszólás különlegességei miatt nem értettem meg mindjárt, be kellett magamnak vallanom, hogy itt a költői felfogás találkozásának egy, a hihetetlenséggel határos esete forog fenn csakugyan. Mert ha egyrészt kikapcsoljuk a bibliából és a mythológiából vett megkapó képeket, melyekkel Vörösmarty, a magas műveltségű és hivatásos költő bővítette ki az alapgondolatot, valamint az 1855-iki nemzetközi viszonyokra s az akkori Magyarország lelki állapotára célzó vonatkozásokat, — s ha másrészt nem veszítjük el szemeink elől az angol-normandi faj subjectivitását és vallásosságát, mely a jersiaisi népdalban is igen erőteljesen érvényesül: lehetetlen be nem ismernünk, hogy a két költemény kiindulási pontja egészen hasonló; hogy, miután egyformán pendítették meg a fájdalom húrjait, végül egyformán markolnak a reményeibe is, kihasználván egymásra emlékeztető refrainejeiket!

Szerény véleményem szerint ez azonosság igen kedvezőtlen világításban tüntette fel Vörösmartyt, mert bár meg voltam győződve annak lehetetlenségéről, hogy plagiumot követhetett volna el, — hiszen láttam a költemény eredeti kéziratát boldogult atyám asztalán, mikor „Vörösmarty bácsi“ utoljára ebédelt nálunk 1855 nyarán, evén mindenből, miből ennie nem lett volna szabad s érintetlenül hagyván a számára főzött gyöngye becsináltat, — mégis aggasztott az a körülmény, hogy egy francia olvasóban kétely támadhat az eszme eredetiségét illetőleg, nagyon természetesen a magyar költő hátrányára. Sovány vigaszomul csak az szolgált, hogy Le Cerf úr könyve „A vén cigány“ megírása után hét évvel jelent meg. De ez nem zárta ki annak lehetőségét, hogy koszorúsunk ne hallhatta volna esetleg a jersiaisi nép száján talán már ösrégi idő óta forgó dalt.

Szerencsénkre most egy újabb fordulat állt be, mely a plagium kérdését egészen váratlanul oldja meg, miután a fent nevezett úrhölgy pár nap előtt a következő jegyzéket volt szíves hozzám intézni: „Könyvtáramban legutóbb egy ily című kötetre bukkantam: *Jersiaisi rímek és költemények* (Rimes et poésies jersiaises), mely atyám munkája megjelenése után látott napvilágot. A benne foglalt versek különböző szerzőktől származnak. Normand-jersiaisi tájszólásban írottak, abban, melyet Jerseyben és Caen — Calvados megye székhelye — vidékén beszélnek. Olvasásuk könnyebben esik, mint a guernesiai verseké, de még elég fáradságos oly valakire nézve, ki nem jártas e tájszólásban.

„A *Le sougneux* című költemény e kötetben is közöltetik. Szerzője Manuel Henry-Luce úr, egy jersiaisi bankár, ama rendkívül vendégszerető házigazda, kinél az 1872 ik év nyarát töltöttük Jersey szigetén. Ő adta atyámnak a kérdéses kötetet, mely 1864-ben jelent meg, míg az atyámé már 1862-ben.

„A kis kötet előszava a következőket tartalmazza Manuel Luce úrra vonatkozólag: Manuel Henry-Luce úr versei nagy helyet foglalnak el e gyűjteményben. Jellegük tökéletesen elütő a többiekétől. E szerző magát kiválólag elegiai költemények írására adta; ezeket más még nem kísérlette meg előtte (már tudnillik jersiaisi tájszólásban) és kísérletei igen sikerültek. *A Semmi sem bizonyos az életben* (Il n'y a rien qui soit sûr dans cette vie) és *A Sorok nem rég elhunyt gyermekemhez* (Leignes à nin e fant qui vien d'muori) telve vannak lendületes versszakokkal. Számos a szép gondolat *Az órák-ban* (Les heures). *A halál közelében* (L'apprièche de la Mort). *A vég* (La fin) semmivel sem helyezhető az idézeteknél hátrább. A mi pedig *A zenész-t* (Le sougneux) illeti, mely a hírneves magyar művésznek, Reményi Edusnak (így) van ajánlva, ez maga az eredetiség!”

Reményi neve elolvasása után a szönyegen levő kérdés

fölött elterülő homály rögtön eloszlott előttem. Miután Manuel úr őt ismerte, ismernie kellett „A vén cigány”-t is, mert híres honfitársunk rendkívül élénk eszű ember lévén, annyit beszélt, a mennyit hegedült, s becsületére legyen mondva, beszédéből a magyarságnak egy vagy más ürügy alatti felmagasztalása soha sem maradt el. Így hát könnyen elképzelhető, hogy midőn az ötvenes évek végén Hugo Viktornál járt Saint-Hélíer mellett, a Saint-Clémenti öbölben fekvő „Marine-Terrace”-on, ott feldicsérte Vörösmartyt s a hegedűjátéka révén némileg reá is alkalmazható felséges költeményét. Manuel úr tehát bizonyosan tőle nyerte népdala eszméjét, mit őszintén azzal documentált is, hogy az ajánlat következtében Reményi nevét a vers címe mellé ragasztotta. A neki szóló ajánlatot ennél fogva úgy kell tekinteni, mint beismerését annak, hogy a költemény alapgondolata közvetlenül a magyar hegedűstől, s így közvetve Vörösmartytól származik: beismerés, melyről tudomást venni úgy a „Szózat” költőjének jó hírneve megőrzése szempontjából, mint a Manuel úr lovagias-ságából elmulaszthatatlan kötelesség.

E közleményből, mely, mint látni lehet, inkább Devismes asszonyosság jóakaró buzgalmának a műve, mint csekélységemé, azt a következtetést kénytelen az ember levonni, hogy a *folklore* forrásából merített adatok igen szigorú ellenőrzés alá veendőek, ha reájok valamely történelmi, anthropologiai, ethnographiai vagy sociologiai kérdésben hivatkozni akarunk. A jelen esetben például a jersiaisi sziget földrajzi helyzete, lakóinak eredete és multja azt tételeznék fel, hogy *A zenész* valami celta bárd egykori tüneményes szereplésének modern átirata, mely annál könnyebben mehetett idővel a köztudatba, mert a nép nyelvén van írva; holott valójában a velencei tó kies partjairól az atlanti ocean szikláira átültetett magyar felbuzdulás, melyet hegedűje tokjában csempészett Reményi az angol-normand eszmevilágba, mint csempészi a hazai földbe a vándor madár, szárnyain vagy csőrén, egy távolfekvő vidék növénymagvait!

Csak hogy az ily csempészet rendesen látatlanul és észrevétlenül történik meg, zavarba hozva nem egy tudóst, meghazudtolva nem egy theoriát; míg foganatosítása itt szemünk előtt és tudtunkkal megy végbe: rendkívüli körülmény, melyet szabadjon újabb mentségemül hozni fel, midőn merész vagyok a tekintetes Akadémia türelmével visszaélni.

Gacé (Orne), 1907 június havában.

Bertha Sándor.

Beérkezett pályaművek.

F. évi 1907. szept. 30-ig a következő pályaművek érkeztek a főtítkári hivatalhoz. (A jellege zárjelben.)

I. Gróf Teleki-pályázat (szomorújáték). 1. *Caius Julius Caesar*. Ered. szomorúj. 6 felv. (Philippi szelleme, én felidézlek stb.) — 2. *Heléna*. Tört. tragédia 3 felv. (Tragikum.) — 3. *Ecce homo*. Verses tragédia 3 felv. (Hit, remény, szeretet.) — 4. *A Báthoriak*. Szomorúj. 5 felv. (Helyes ítélet stb.) — 5. *Hódító Mihály*. Tragédia 4 felv. (Okul-e népe stb.) — 6. *Összeomlás*. Modern tragédia. 3. felv. (Az én országom stb.) — 7. *A füleki esküvő*. Tört. dráma 4 felv. (In illo tempore.) — 8. *Memento*. Tört. szomorúj. 3 felv. (1526.) — 9. *Lea*. Tört. színmű 3 felv. (Múló a világ stb.) — 10. *Salamon király*. Szomorúj. 5 felv. (Si valet, valeat.) — 11. *Arbues Péter*. Tört. verses szomorúj. 3 felv. (Hiszem, jön még stb.) — 12. *Aisa*. Verses szomorúj. 1 felv. (Férfi sorsa a nő.) — 13. *Martinovics*. Tört. tragédia 5 felv. (Nemzeti őserőnk — nemzetünk jövője.) — 14. *A honáruló*. Tört. szomorúj. 5 felv. (Quod cito fit, cito perit.) — 15. *Toldi*. Szomorúj. 3 felv. (S én a dicsőségben egyedül stb.) — 16. *Szerелеm*. Mysterium 5 szakaszban. (Szeretsz, vagyis élsz stb.) — 17. *Észter*. Tragédia 3 felv. (Tragikum.) — 18. *Érzések harcza*. Szomorúj. 5 felv. (Komoly munka.) — 19. *Eufémia*. Tört. szomorúj. 3 felv. (Summum jus stb.) — 20. *Honfoglalás*. Hősjáték 5 felv. (Sokszor áll elő stb.) — 21. *Az utolsó Czillej*. Tragédia 5 felv. (Él magyar, áll Buda még.)

II. Gróf Karátsonyi-pályázat (vigjáték). 1. *Szerелеm mutyiban*. Bohózat 3 felv. (Minden önálló munka stb.) — 2. *Tavaszi álom*. Vigj. 3 felv. (Tizenhárom.) — 3. *Fabula*. Vigj. 3 felv. (Hol volt, hol nem volt . . .) — 4. *Ráró Rózsa*. Mesejáték. (Volt egyszer stb.) — 5. *A pipa*. Verses vigj. 3 felv. (En vagyok a Szirt.) — 6. *A stratfordi ifjú*. Színmű 5 felv. (Exegi monumentum.) — 7. *A divat*. Vigj. 3 felv. (Karátsonyi pályamunka 1907.) — 8. *A lipityánka*. Vigj. 3 felv. (A hazáért élni stb.) — 9. *Egy házaspár története*. Vigj. 5 felv. (Quousque.) — 10. *Asszonyok iskolája*. Vigj. 3 felv. (Az asszony verve jó.) — 11. *Vili-papa*. Vigj. 3 felv. (Balsors szülötte!) — 12. *A haramia*. Vigj. 3 felv. (A szokás rabszolgái vagyunk.)

III. Farkas-Raskó-pályázat (hazafias költemény). 1. *Az öreg diófa*. (Haza.) — 2. *Csóka*. (Szabadság.) — 3. *Emese*. (Emlékezzünk régiekkel.) — 4. *Dorgadalom*. (Mondottam ember stb.) — 5. *Réka sirja*. (Alvónak álom.) — 6. *Rákóczi* (Mikes.) — 7. *Bodó Ferencz*. (Regulus.) — 8. *Betegek a virágaink*. (Lelki filoxéra.) — 9. *Új Márczius*. (Satira.) — 10. *Szülőföldemen*. (Egy porszem a haza földjéből.) — 11. *Képtárban*. (Farkas.) — 12. *Székelyek romlása*. (Távol túlkök hangja stb.) — 13. *Romilda*. (A haza minden előtt.) — 14. *Árpád ünnepén*. (Nézz Árpádra magyar.) — 15. *Az új földesúr*. (Van, igaz, egy tudományom stb.) — 16. *A newyorki világító torony*. (Romlásnak indult . . . .) —

17. *Egy maroknyi föld.* (Hazádnak rendületlenül.) — 18. *Isten kardja.* (Hivatás.) — 19. *Halál.* (Ki az étellel stb.) — 20. *Szabadság.* (Ő szabadság stb.) — 21. *Csóka Pali.* (Isten! Haza!) — 22. *Jeltelen hantok.* (Arma virumque cano...) — 23. *Látomások.* (Ne bántsd a magyart.) — 24. *Árpád hite.* (Megbűnhötte már e nép stb.) — 25. *A kalapos király* (— most értem én stb.) — 26. *Vissza a földhöz.* (Beatus ille stb.) — 27. *Kurucz világ.* (Haza.) — 28. *Petőfihez.* (Csak sast nemzenek a sasok.) — 29. *Blattrá magyar.* (Ezer pengőt tenyerembe stb.) — 30. *A vén cigány.* (Ne higgy magyar a németnek.) — 31. *Az első magyar dal.* (Ne menj rózsám...) — 32. *Magyarok csillaga.* (Ah hol vagy...) — 33. *Petőfihez.* (Probatum est.) — 34. *Idegenbe* (Hajn alka.) — 35. *Rákóczi.* (Cum Deo pro patria.) — 36. *Hazajött Rákóczi.* (Századok multanak el...) — 37. *Izgatók.* (Hazádnak rendületlenül...) — 38. *A szépesi fehér leány.* (A mondák a történelem kútforrásai.) — 39. *Magyar dalos éneke.* (Törött ugaron.) — 40. *Vészes napokból.* (Isten megáldjon fiaim!) — 41. *A gárda.* (Ismered, népem?)

IV. Lévy-pályázat (M. epikai költészet tört.). 1. *A magyar verses elbeszélő költészet története a XIX. század második felében.* (Teremtetek jó eposzt stb.)

V. Ormódy-pályázat (az örök női eszményeket tárgyaló szépirodalmi művek 1904—1906-ról): 1. **BAROSS LÁSZLÓ:** a) *Amuletek.* 1902. b) *Költők világa.* 1905. — 2. **LYKA EMIL:** A nők becsületéről. Év n. — 3. **G. BÜTTNER JULIA:** A méltóságos asszony emberei. Év nélkül. — 4. **GÖMBÖSNÉ GALAMB MARGIT:** Az úriasszony. 1906. — 5. **TELEKES BÉLA:** Rákóczi. 1906.

VI. Lukács Krisztina-féle nyílt pályázat (Az agrárpolitika rendszere). 1. **Dr. Czettler Jenő:** A rendszeres magyar agrárpolitika tervezete. — 2. **Dr. Kenéz Sándor:** Az agrárpolitika rendszere, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

VII. Ullmann-pályázat (Vasúti tarifák). 1. *A vasúti tarifák elmélete.* (Mercurius.)

VIII. Gorove-pályázat (II. Ulászló udvartartása). 1. *II. Ulászló udvartartása.* (Frustra vivit, qui nemini prodest.) — 2. *II. Ulászló király udvartartása.* (Questo re... e come una statua.)

IX. Vitéz-pályázat (A magy. hadsereg felállításának tört.). 1. *Az állandó magyar hadsereg felállításának története.* (Art. VIII. 1715. stb.)

X. Semsey-pályázat: 1. *Utilitas laboris* etc. jeligés növénytani pályázó fenntartja 15 év előtt beadott tervezetét. — 2. *A magyarok történelme I., II.* (Az Istenért és szabadságért.) — 3. *Általános magyar nyelvtan.* 9 részben (Nemo propheta in patria.) — 4. *Magyarország története. III. korszak.* (Az 1902 végén benyújtott mutatvány és tervezet folytatása.) (Historicorum est, res seu bonas stb.) — 5. *A magyar irodalom tüzetes története.* Két részben. (Mult.) — 6. *A magyar irodalom története.* (A németeket nevezik stb.) — 7. *Magyarország ásványainak tudományos leírása.* (Tellur, jeligés levél nélkül.)

Meddők maradtak: 1. **Marczibányi-pályázat.** (A magyar helyesírás története.) — 2. **Kanizsai-pályázat.** (Korrajz 1301—1711.) — 3. **Vigyázó-pályázat.** (A magyar botanikai terminologia.)

Megjegyzés: a Farkas-Raskó-pályázatra „Ne sirj hazám!” és „Emlékezzünk” czímű költemények jeligés levél nélkül érkeztek, tehát pályázatra nem bocsáthatók.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM f. é. harmadik számában dr. Pessina Henrik nápolyi egyetemi tanár befejezi *A kiengesztelési elmélet történeti fejlődése* cz. büntetőjog-bölcsészeti tanulmányát, Berner, Jarcke, Richter, Henke, Abegg elméleteinek ismertetésével. — Dr. Kornis Gyula folytatja *Az ismerés a priori elemei Platonnál* cz. dolgozatát; Platonnak a görög matematikában való szerepét világítva meg. — Kenczler Hugó értekezéséből *A forma jelentőségének empirikus vizsgálata a művészeti alkotás psychológiájában, különös tekintettel Michelangelo szobrászatára* a második közleményt vesszszük. — Schneller István befejezi *Egyetemi tanügyi irányzatunkról* szóló nagyobb tanulmányát. — Elefánt Olga *A tér és a testtömeg az építészetben* cz. tanulmányában először is az építészet mivoltára vonatkozó elméleteket ismerteti; majd azt állapítja meg, hogy az épületnek a tér a leglényegesebb jegye; mi után a téralkotás fejlődésének feltételeivel foglalkozik (I. közl.). — Székely György a *Natorp Pál paedagogiai rendszerét* ismerteti (V. közl.). — Farkas Sándor *Az írásművek psychologiai alapon vett kategóriái* czímen (III. közl.) történelmi fejlődésében ismerteti a problémát, kivált Herbart, Goethe fejtegetéseit emelve ki. — Dr. Elek Oszkár tanulmányából *A halál motivuma és a haláltánc* a III. közleményt vesszszük. — Illyefalvi Vitéz Géza *A társadalom és közigazgatás* czímen kezd új cikksorozatot. Jelen első közleményében a társadalom fogalmának megállapítását tűzi feladatául. — Az *Irodalom* rovatban ismertett művek: Friedrich Kuntze *Die krit. Lehre von der Objectivität. Versuch einer weiterführenden Darstellung des Zentralproblems der kantischen Erkenntnisskritik* és Oscar Ewald *Kants Methodologie in ihren Grundsügen.* (ism. Enyvvári Jenő); Brunschwieg *L'idéalisme contemporain* (ism. Elek Oszkár); *The Psychological Review* (ism. Pauller Ákos); *Rivista Filosofica* (ism. Vida Sándor).

2. A BUDAPESTI SZEMLE szeptemberi füzetének tartalma: Váczy János *Széphalom* címmel mutatványt közöl a Kisfaludy-Társaság megbízására készült Kazinczy Ferencz életrajzából. — Vámbéry Ármin a *tatárok kultur-törekvései* című tanulmányában a moszlim hitű orosz alattvalók szellemi törekvéseiről ír, melyek újabb

időben rendkívüli haladást tanúsítanak. Kulturmozgalmuk nemcsak az irodalmi munkásság terén mutat feltűnő fejlődést, hanem lassan-lassan áttérjed a mindennapi élet körébe is. — Egy névtelen író Vogüé marquis nyomán ismertetést ír az *Athos-hegyről*, a hol a IX. században az ide menekült remeték szerzetesrendekké csoportosulva megalapítják a még ma is fennálló csaknem teljesen autonom köztársaságot, melynek kolostorai és templomai igen gazdagok műkincsekben; a könyvtárak pedig, melyek alig félszázada nyíltak meg az európai kutatás számára, nyolcz-tízezer a X—XVI. századból származó értékes kéziratokat őriznek. — Vetési József *Róma és a modern szépirodalom*-ról szóló tanulmányából a második közleményt adja. — Berard Lucien a *római szellem és a keresztény középkor* Anatole France műveiben címmel kisebb tanulmányt közöl. — Ezután Pierre Loti az *Ébredők* regényének folytatása következik König György fordításában. — A *költemények* közt van Kozma Andor *Kertészet* eredetije és Longfellow *Csillagfény*-nél költeménye Györy Károly fordításában. — Egy névtelen író *Kemény Zsigmond tanulmányairól*, melyet Gyulai Pál nemrég bocsátott közre, irt ismertetést. — Heller Farkas a *népesedés kérdése* címmel Balás Károly a népesedésről szóló közgazdasági tanulmányát bírálja. — Az *Értesítő*-ben Molnár F.: Az ördög vigjátéka, Kaffka Margit könyve, Oláh Gábor költeményei, gr. Vay Péter Kelet császárai és császárságai, Brancsics Bl.: A magyar virágos kertből (ez utóbbi Jungerth Mihálytól) című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat októberi füzetének tartalma: Farkas László az orosz-japán háború hadegészségügyi tapasztalataiból általános érdekű adatokat közöl s különösen a vörös kereszt hasznos működését ismerteti. Végül összegezi azon vezérelveket, melyek a jövőben hadegészségileg követendők. — Marczali Henrik *Bereziczy Gergely államiratai* címmel a Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött két kiadatlan kéziratát tárgyalja, melyekben az író arról szól, hogy a törvényes örökös dynastia mellözésével más uralkodóházat kell emelni Szent István trónjára. — Schächter Miksa az orvosok és természetvizsgálók pozsonyi vándorgyűlésén a *haladás és conservativismus az orvostudományban* című felolvasását közli, melyben különösen a sebészet fejlődését ismerteti és ezzel kapcsolatban Kovács Józsefnek, a magyar sebésztudomány kiváló mesterének érdemeit méltányolja. — Vetési József folytatja *Róma és a modern szépirodalom*-ról szóló tanulmányát. — König György Pierre Loti az *Ébredők* című regényének fordításából a negyedik közleményt adja. — A *költemények* között van Vargha Gyula *Hangok* című eredeti verse és Swinburne *Az élet terhei* Hegedűs István fordításában. Négyesy László Arany János *kiadatlan levelét Tompa Mihályhoz* közli. — Az *Értesítő*-ben Jászi O.: Új

Magyarország felé, Kosztolányi Dezső: Négy fal között, Jodl: Geschichte der Ethik című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi IV. (áprilisi) füzetét Pecz Vilmosnak hat íves tanulmánya nyitja meg *A görög nyelv dialectusairól*, a melyet a szerző az Akadémiában mutatott be s az Akadémia beleegyezésével tett közzé a Közönyben. A tudomány legújabb eredményei alapján részletesen ismerteti a görög nyelv dialectusait. Bevezetésül a kérdés irodalmáról tájékoztat, azután a dialectusok fölosztását adja (ó-görög, új-görög, s mindkét csoportot újra ketté választva: népi és irodalmi) és a négy rekeszre osztott keretbe földrajzi elkülönödésük szerint csoportosítja a nagyszámú görög dialectust. Tekintettel van a szó-, alak- és mondattani eltérésekre is, de leg részletesebben, hajsza- finomságig menő pontossággal a hangtani jelenségeket figyeli meg és írja le. — Zlinszky Aladár tanulmányának e füzetben közölt első fele, *Toldi, a természetes ember*, Rousseau elméletének hatását vizsgálja a költészetre általában s a magyar irodalomra, majd a főhős jellemét elemzi, kapcsolatban az élő és élettelen környezettel, hogy alapot fessen a következőkben kifejtendő hypothesisének. — *A görög epikus hasonlatok és viszonyuk a Homeros-kérdéshez* című értekezés szerzője, Maróti Károly, megkísérli egy önálló rendszer vázlatát adni az epikus hasonlatok keletkezésére és fejlődésére vonatkozólag, majd általánosítva, rá kíván mutatni a szoros kapcsolatra, mely értekezésének tárgya, valamint a homerosi eposzok keletkezésének és fejlődésének kérdése között fönnáll. (A költemények népköltészeti eredetét vitatja.) — Cserép József folytatván *Bérard Odysseia*-fejtegetésének ismertetését, a Nausikaa személyével kapcsolatos földrajzi helyeknek localisálását kísérli meg (Alkinoos királysága = Corfű). — Verő Leó *Czvittinger és az Allgemeines Gelehrten-Lexicon* cím alatt azokat az átvételeket kutatja, a melyeket a Mencke-, Jöcher-féle és Adelung-féle lexiconok Czvittinger művének, a Specimennek, köszönnek. — A *Hazai Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Herzfeld Miksának *Zacharias Werner. Der vierundzwanzigste Februar* című munkáját. A tragédia elemzése helyes, de teljesen hibás az a viszony, a melyet a szerző Werner és Goethe között a munka létrejöttét illetőleg meg akar állapítani. Bíráló kimutatja, hogy a szerző téved, Goethének nincs része a dráma megírásában. — A Mikszáth Kálmán szerkesztésében megjelenő *Magyar Regényírók IV. és V. sorozatát* a bíráló, Császár Elemér, a tudományra nézve nyereségnek tartja, de nem a nagyközönségnek, a melynek készült. — Bajza József Kovács Dezsőnek *Beniczky Péter élete és költészete* című munkáját kissé hézagosnak s apró hibáktól nem tartja mentnek, de különben érdemes dolgozatnak ítéli. — Várdai Bélának Sallustius fordítása (*A Jugurtha-háború*) bírálója, Wirth

Gyula, szerint derekas munka, de a bevezetés tolmácsolása nem történt kellő gondnal. A *Külföldi Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Valentin Beyernek *Die Begründung der ersten Ballade durch Bürger* című művét. Bürger nyelvének, stíljének és verselésének elemzése sikerült, de a mit a szerző mint új tételt akar bizonyítani, hogy Bürger pusztán a német népdal, az egyházi ének, a biblia, a rémromán és Homeros hatása alatt alkotta meg a német műballadát, a nélkül, hogy Percy gyűjteményét ismerte volna — az tarthatatlan. — Sudraka király indu drámájának, *The Little Clay Cart*-nak, Ryder Artúr Vilmostól készített angol fordítását igen sikerültnek tartja Kégl Sándor s az ismertetés kapcsán jellemzi magát a drámát is. — Ugyanő Liebh B.-nek *Sanskrit Lesebuch*-ját nem tartja tudományos szempontból megfelelőnek, de tanulás czéljából igen jó segédeszköznek. — Gaston Paris műve, *Esquisse historique de la littérature française au moyen-âge* bírálója, Birkás Géza szerint egy élénk képzeletű, finom ízlésű embernek philologiai alapos-sággal készült munkája. — Kallós Ede a Diels H.-tól és Schubert V.-től dolgozott *Anonymer Kommentar zu Platons Theatet* ismertetésének keretében részletesen méltatja nemcsak a kiadók munkáját, hanem magát a névtelen kommentárt is. — Hasonló módon számol be Wiese Berthold *Altitalianisches Elementarbuch*-járól Kubicek Albert, kiterjeszkedvén a régi olasz nyelv fejlődésére. — A *Philologiai program-értékezők* rovatában a következő értékezősekről olvasható rövid bírálat: Márffy Oszkár, *Lukianos hatása az utókor irodalmára és művészetére*, Heinrich Gusztáv-tól (compilatio); — Király Pál, *A Forum Romanum*, Finály Gábor-tól (tudatlan kivonat, ill. fordítás); *Lukianos, Hogyan kell történetet írni*, ford. Márffy Oszkár Vértessy Dezső-től (hű, magyaros, de nem elég eleven); Névtelen, *Tompa Mihály mint elégia-költő*, Révai Sándor-tól (ügyes, vonzó, elfogulatlan); Tihanyi Gál, *Helyesírásunk kiizdelmei*. Nyilasi Lajos-tól (gondos). — A *Vegyesek* között Darkó Jenő Némäti Kálmán diletáns munkácskáját (*Nemzettörténelmünk ugor kút-fője a görög irodalomban*) czáfolja; — Viszota Gyula *Kisfaludy Sándor*-nak három ismeretlen levelét közli; — Fodor Árpád *Faludi Ferencz család*-jának viszonyaihoz nyujt ismeretlen adalékokat; — l. (Láng Nándor) a római sütömintá-król, *Myron Diskobolus*-ának új másolatáról, Grenfell és Hunt *papyrusleletei*-ről s a berlini éremtár gyarapodásáról számol be; — i. j. (Incze József) a Machailtól összeválogatott száz legszebb latin verset ismerteti. — *Külföldi könyvészet* rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat f. évi V. (májusi) füzete első helyen *Toldi, a természetes ember* című tanulmánynak második részét közli. A szerző, Zlinszky Aladár, a költemény tartalmának ismertetése kapcsán utal a Rousseau-féle világfölfogás hatására, majd keresi a Homér és Arany Toldija között lévő lélektani és erkölctani rokonságot,

végül megállapítja, hogy a költő romanticismus szertelenségei helyett a classikus művészi harmoniát tartja szem előtt. — Heinlein István értekezése, *Kritikai jegyzetek Herodotos V-ik könyvéhez*, szétbontja az ión lázadásról szóló könyvet azokra az apró fejezetekre, melyekből Herodotos összefűzte, s az egyes részekben foglalt mondasokat iparkodik visszavezetni forrásaikra, vagy a történeti adatoknak hitelességét megállapítani. — Cserépfalva József befejezi sorozatos ismertetését, melyet Bérard alapján az *Odysseia*-ról nyújt. Szól röviden az Odysseia csodás elemeiről, összeállítja azokat a nyomokat, melyek az egyiptomi műveltség és szokások hatását tüntetik föl, s közli Bérard nézeteit az Odysseia forrásairól, az anyag költői kezeléséről s az inventióról, végül a költemény koráról és hazájáról. — Biró Sándor értekezésében, *Arany János Nagykőrösön*, a nagykőrösi férfiakról szerzett tapasztalatai nyomán Arany nagykőrösi életének módját, ottani szokásait rajzolja s több ismeretlen adatot hoz napfényre. — A *Hazai Irodalom* rovatában Kiss Imre részletes bírálatban mutatja ki, hogy Mikszáth Kálmánnak *Jókai Mór élete és kora* című műve szerkezetében, beosztásában Szabó Lászlónak *Jókai élete és művei* című könyvére támaszkodik, sőt egész részleteket vesz át szósz szerint vagy némileg módosítva. Mikszáthnak önálló ítélete nincs, s az, a mit nem Szabó alapján mond, igaztalan támadás Jókai iránt. Sőt a könyv stílusát is gáncsolja a bíráló. — Zubriczky Aladárnak *Ókeresztény irodalom- és dogmatörténetét* Révay József ismerteti. Úttörő munka, mert egyetlen mű magyar nyelven a maga nemében, pontosan gyűjtötte össze az anyagot, de adatai mindenütt és mindenben megegyeznek Krüger hasonló rendeltetésű német munkájának adataival. — Vende Ernőnek *Istvánfi Pál: Volter és Gizeldis* kiadása bírálója, Révay József szerint, használható. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Heinrich Gusztáv ismertetése nyitja meg, a ki Richard M. Meyernek *Kriterien der Aneignung* című művét ajánlja figyelembe, mint a mely munka a tudományos módszertannak egyik legfontosabb kérdését sok szellemmel és széleskörű olvasottsággal tárgyalja, s megállapítja az átvétel négy lehetséges esetét. — Kallós Ede egy bírálat keretében két munkát ismert: Ulrich v. Wilamowitz-Möllendorffól a *Textgeschichte der griechischen Bukoliker*-t és a *Bucolici Graeci*-t, s a methodikai tanulságok levonása után kimondja, hogy Wilamowitz munkájából egyformán tanulhat az irodalomtörténet, grammatika, kritika, metrika és az interpretatio. — A G. Walchól szerkesztett *Anthologie des Poètes français contemporains* című francia költői anthologiai I. kötetét, mely az újabb francia líra (1816—1906) legjelentősebb termékeit gyűjti egybe, Gulyás Pál mond kedvező ítéletet. — Capelli A. *Cronologia e calendario perpetuo* című olasz nyelvű kortanát Császár Elemér ismerteti. Ügyes, praktikus könyv, de fő hiányossága, hogy csak a Krisztus utáni adatokra van tekintettel. — Kégl Sándor tollából két ismertetést kapunk. A

dán Jespersen Ottó *Growth and structure of the English language* című művében az angol nyelv történetj fejlődését és mostani állapotát ismerteti népszerűen, de igen érdekesen. — Montgomery Schuylernek könyvészeti munkája, *A bibliography of the Sanscrit Drama*, lehető teljességre törekvő összeállítása az ind drámáknak és európai meg indiai modern fordításainak. — Aug. Wünsche művéről, *Die Pflanzenfabel in der Weltliteratur*, Gragger Róbert Károly mond véleményt. Részletesen, de nem egészen kimerítően ismerteti a német növénymesét, a világirodalom efajta mesekincseivel azonban nagyon mostohán bánik. — A *Philologiai Programm-Értekezések* között Heinrich Gusztáv ismerteti Paal Gusztávnak Schiller *egyénsége* című értekezését (lendületes, szépen megírt népszerű dolgozat) és Császár Ernő a Burger Arthurtól írt *Báróczy Sándor pályáját* (Beöthy és Horváth János idevágó dolgozatainak átírása). — A *Vegyesek* rovatában Gálos Rezső Szentjóni Szabó Lászlónak három ismeretlen költeményét közli, Incze József egy belga iskolamesternek praktikus célú iskolakönyvét (*Nos in schola Latine loquimur*) ismerteti, s annak az angol bírálatnak kivonata van közölve, melyet a *Classical Review* hozott Némethy Gézának az Akadémia kiadásában megjelent Tibullusáról és Lygdamusáról. — *Külföldi könyvszet* fejezi be a füzetet.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE májusi számában Jankovich Béla *Az értékelmélet mechanikai alapelvei: a termények értékelése és elosztása* czímen folytatja ugyane lap 1906. évi márczius és július havi füzetekben megjelent fejtegetéseit. Előző értekezéseiben foglalkozott a physikai productivitással, mely minden értéktöbbletnek előfeltételét képezi, másrészt megállapítván a termelési együttható fogalmát, a melyben úgy a termelési költségek, mint a kereslet és kínálat esélyeinek hatása a kellő módosítással feltűntethető, most a gazdasági productivitás jelenségét vezeti le e tényezők együttes hatása gyanánt, a midőn kimutatni iparkodik azt, miként válik az anyag- és energia-többletből gazdasági értéktöbblet az árucseré és értékalakulás ismeretes törvényei szerint. Érdekes fejtegetései oda konkludálnak, hogy az energetika törvényei nemcsak a termelés physikai tényénél érvényesülnek, a hol megszabják az emberi munka érvényesülésének korlátait, hanem egyúttal a csereforgalom és értékalakulás terén is felismerjük azok hatását. A midőn tehát egyéni izlésünk és szükségleteink szerint termeljük a gazdasági javakat és azokat a munka arányában értékeljük, ezzel, habár öntudatlanul is, a jelzett természeti törvénynek felelünk meg. Hasonlóképp, ha az energiatöbblet egyenértéke a munka arányában oszlik el a termelők közt értéktöbblet alakjában, ebben szintén az erőkiegyenlítődség törvényét ismerjük fel, mely szerint minden szabad energia a potential arányában oszlik el a természetben. Ha tehát a fenti általános törvény szerint értékeljük a terményeket, még ilyen, látszólag teljesen öntudatos cselekedetekben is fel-

ismerhető az erőkiegyenlítődés törvényének hatása. — Bud János *népünk halandósága és élettartama* című tanulmányát folytatja és fejezi be. Végeredményként megállapítja, hogy úgy halandósági tábláink, mint egyáltalán halandósági statisztikánk, sok kedvező és biztató jelről tesznek tanúságot, de egyúttal sok hiányra is mutat rá (kivándorlás, nem megfelelő gazdasági viszonyok, közegészségügy elmaradottsága), melyeket mielőbb orvosolni kellene, hogy nemzetünk zavartalan és biztos fejlődése lehetővé váljék. — Edvi Illés László *Arad város közgazdasági leírását* folytatja. Röviden foglalkozik a gyümölcsstermelés kérdésével, majd részletes áttekintését nyújtja Arad gyáriparának részletes termelési és forgalmi adatok kapcsán. — A *közlemények és ismertetések rovatában* dr. Téglás Béla *Vasérczkivitelünk korlátozásáról* ír. Minthogy a vastermelés nemcsak nálunk, de világszerte az államok nemzetgazdasági függetlenségének alapja, vastelepeinknek a rohamos vasfogyasztás nyomában bekövetkezhető esetleges kimerülésére és az ez elleni védekezés szükségére hívja fel az illetékes körök figyelmét. Szerinte az európai vastermelés tanúságai teljesen megokolják a Bányászati és Kohászati Egyesület részéről a pénzügyministeriumhoz benyújtott emlékiratnak azt a javaslatát, hogy az idegen kézben levő vasbányák kisajátításával és a vasérczkivitel azonnali beszüntetésével siessünk vasiparunk jövőjét biztosítani, mert a vasércztelepek kiapadásával közgazdasági életünkre háruló megrázkódtatásoknak pár évtizeddel lehető késleltetése is óriási előny volna az országra nézve. De ha a szerzett jogok tiszteletben tartásában saját jól felfogott érdekünk ellenére is visszatartana a nem egyszer kárunkra szolgált magyar lovagiasság és nagylelkűség, legalább a jövőbeli bányászati jogosítványoknak magyar állampolgárok részére való privilegizálásával s a termelt vasércznek kizárólag belföldön való feldolgozásának feltételével kellene érdekeinket biztosítani. — (—vits) Jacob H. Epstein: *Die autonome Fabrik. Ein Versuch zur Lösung des Problems der Gewinnbeteiligung industrieller Arbeiter* című művet ismerteti. A könyv szerzője a majnai Frankfurthban egy börgyár tulajdonosa s mint ilyen gyári munkásait a gyár nyereségeiben valóban részesíteti; és az ő részesítési rendszerét, annak alapját és előnyeit kívánja közzétenni. Felhasználja egyúttal az alkalmat arra, hogy a nyereségben való részesítés ügyével és a vele kapcsolatos közgazdasági elvekkel is foglalkozzék. Ha előadásának és gondolkodásának módja nem is mondható rendszeresnek, könyve eléggé tanulságos és a munkáskérdés szempontjából olvasásra érdemes. — Ferenczi Imre Forbát Imrének: *A lakáskérdés és Budapest jövője* című könyvét ismerteti. — A Magyar Közgazdasági Társaság közgyűléséről szóló jelentés zárja be a számot.

Ugyane folyóirat júniusi számában Szántó Menyhért *A magyar társadalmi múzeum feladatairól* értekezik. A szervezés történetének rövid előadása és külföldi hasonló intézmények

bemutatása után részletesen foglalkozik a megoldásra váró kérdésekkel, feladatokkal, melyeknek csak felsorolása is meggyőző a gazdag, sokoldalú munkaprogrammról. Ide tartoznak: munkásvédelmi intézkedések összegyűjtése és kiállítása, a gyermekvédelem ügye, a szegényügy, árvaházak, a közjótékonyosság ezerféle alakja, az elbocsátott büntetettek oltalmazása, a munkások háztartásának kérdése a nyereségben való részesedés, a foglalkozásnélküliség, a szövetkezeti ügy, a tőke és munka közötti viszony százféle kérdései. Úgy a tudós, mint a gyakorlati sociopolitikus, keresi a társadalmi jelenségek törvényszerűségét, kutatja a bajok okait, az orvoslásnak módját, eszközeit. De ez a kutatás csak akkor lesz helytálló, a javasolt módok akkor lesznek megbízhatók, ha a társadalmi jelenségek okait részletes felvétellel fel tudjuk kutatni, az okok és következmények közti törvényszerű összefüggést megbízható módon ki tudjuk mutatni. — D é n e s I s t v á n értékes fejtegetéseket közöl *Budapest községi pénzügyi helyzetének javításáról*. A székesfővárosi községi adózásnak, az adóteher igazságos, arányos és egyenletes megosztásával keresztülvitt oly reformját megtalálni tűzte ki szerző feladatául, mely az állami adóktól megkímélt helyekben bírja alapját és mely által az eddig terhelt alapok megkímélésével, egyrészt a socialpolitikai követelmények kielégítésre találjanak, másrészt a székesfőváros ez idejű pénzügyi helyzete és a jövő fejlődés megkívánta fokozott bevételek biztosítva legyenek. Konkrét javaslatokat tesz a telekértékkadó, telekérték-növekedési adó és az ingatlan-értékkadó gyakorlati keresztülvihetősége tekintetében, mely újítások nem adóemelés, hanem csupán az eddig adózatlanul maradt vagyontárgyaknak a községi adózás körébe való bevonását jelentik. — E d v i l l é s L á s z l ó folytatja *Arad város közgazdasági leírását*. Ez alkalommal a kézműves ipar, a kereskedés, a közlekedési ügygyel foglalkozik, továbbá részletes adatokat közöl a pénzintézetek és postatakarék-pénztárforgalmáról. — P o l á n y i - P o l a c s e k A. *A japán valuta történeti fejlődéséről* szóló tanulmány közlését kezdi meg. — A közlemények és ismertetések rovatában T é g l á s G á b o r a *Dáciával kereskedelembe állott aldunai és pontus-melléki görög gyarmatok kereskedelmi súlymértékeiről* közöl értékes fejtegetéseket. — — v i t s, Dr. I. Wernike: *Kapitalismus und Mittelstandspolitik* és dr. E. Herz: *Der Zusammenbruch der Wirtschaftsfreiheit und der Sieg des Staatssozialismus in den Vereinigten Staaten von Amerika* című műveket ismerteti.

Ugyane folyóirat július havi füzetét V á g ó J ó z s e f nyitja meg *A kézálogüzlet államosítása* című cikkével. A legszegényebb néposztály egyedüli pénzhitelforrása a zálogház, s éppen ezek az intézetek szedik a leghorribilisebb uzsorakamatokat. A szorosabb értelemben vett Magyarországon, az összesen 280 zálogház közül, ingóságokra 180 adott kölcsönt. Ezek között 10%-ig terjedő kamatot szed 13, 10—15%-ot 45; a zálogházak zöme 18%-os zálogdíjat szed,

de van 17 olyan intézet is, hol a kamat 18—24%. Legolcsóbb a kamat a két budapesti állami zálogházban, mindössze 9%. Hogy azonban a szegény munkásnép minél könnyebben hozzáférhessen a fővárosban az olcsó kamatú kölcsönökhöz, létesítette a kormány a kir. zálogházak közvetítő intézeteit, számszerint 25-öt. Ez intézménynyel azonban éppen az ellenkező eredményt értük el. A közvetítő intézetek, bár szintén csak 9%-os zálogdíjat szedhetnek, de ezenkívül még minden egyes kölcsönműveletnél (elzálogosítás, meghosszabbítás, kiváltás) közvetítési díjat is szednek, melynek minimuma 6 fillér. E díj a kölcsön összegével emelkedik, s aránylag a legkisebb (2—20 koronáig terjedő) kölcsönöknél a legnagyobb. A közvetítési díj így az eredetileg 9%-os kölcsönt annyira megdrágítja, hogy az egy hónap alatt kiváltott tárgy után a kir. zálogház közvetítő intézeteinél egy 2 koronás kölcsönnél a zálogdíj a közvetítési díjjal együtt 81%, 4 koronás kölcsönnél 69%, s a 20 koronás kölcsönnél már csak 54-7%. A statisztika szerint a legtöbb kölcsön 20 koronán aluli, s a munkásnép elzálogosított holmiját a hét, legkésőbb a hónap végén feltétlen kiváltja, s így rövid apró kölcsönei után horribilis 60—80% kamatot kell fizetnie. Ugyancsak a fővárosban működnek még a Budapesti takarékpénztár és országos zálogkölcsön rtg. zálogházai is. E társulat a kereskedelmi ministertől azt a privilegiumot nyerte, hogy 12—15%-os zálogdíjakat szedhet, de a 4 koronán felüli zálogkölcsönök után a szedhető díj minimuma 40 fillérnél kevesebb nem lehet. E 40 filléres díjminimum az egy hónapon belül való kiváltás esetén kitesz az 5 koronás kölcsönöknél 96%-ot, a 10 koronás kölcsönöknél pedig 48%-ot. A mint látjuk ez utóbbi intézet még nagyobb uzsorás, mint a kir. zálogházak közvetítői. Legrosszabb helyzetben a magánzálogházak vannak a fővárosban. Mindössze 12—15% kamatot szedhetnek, de viszont minden egyes kölcsönügylet után I. és II.-od fokú illetéket kötelesek leróni, melynek minimuma 10 fillér. Így a 10 koronán aluli kölcsönökre egyenesen ráfizet, a 20 koronás kölcsönök az illeték levonása után pedig mindössze 6%-ot jövedelmeznek. Ebből kell fizetnie a házbért, adót, személyzetet, biztosítási díjat. Természetes tehát, hogy a magánzálogházak száma folyton fogy, s a ma még fennálló öt is állandóan veszteségekkel küzd. Mindezekből az tűnik ki, hogy normalis 10—15% kamat mellett a kézizálogüzlet a magánvállalkozásnak igen háládatlan, még a megélhetést sem biztosító tárgya, magasabb díjak és „privilegiumok“ engedélyezése mellett pedig a legelvetemültebb uzsoraüzletté válik. A kézizálog kölcsönüzleteket tehát a nem nyerészkedésre alakult intézetekre kell bízni. Ily intézetek fentartására pedig a községek, városok, jótékony testületek hivatottak, első sorban pedig az állam. A zálogházak államosítását dr. Éber Antal tervén elindulva, szerzünk a következőképen gondolja megvalósíthatónak: A szükséges tőke beszerzése végett bocsásanak ki a kir. zálogházak 4 $\frac{1}{2}$ %-os pénztárjegyeket, melyekbe a posta-

takarékpénztár köteles volna fölös tőkéit elhelyezni. Ezenkívül a magánosok is szívesen fektetnék tőkéiket ily allami kötvényekbe, sőt pénztári készleteit részben maga az állam is ily módon helyezhetné el. De még továbbmenőleg is a postatakarékpénztárt akarja szerzőnk az állami zálogházak kezelésére felhasználni, a mennyiben előzetes kiképzés után és megfelelő fizetési pótlék ellenében, a postatakarékpénztár hivatalnoki karára bízna a zálogházi teendők elvégzését is. A zálogtárgyak megbecsülésére pedig a bírósági és adóhivatali becsüsöket alkalmazná. Hogy pedig a kettős elfoglaltságnak egyik hivatal se vallja kárát, a vidéki állami zálogházi fiókok a napnak csak bizonyos, a rendes hivatali időn kívül eső óráiban állanak a közönség rendelkezésére. Szükségesnek tartja még annak keresztülvitelét is, hogy az elzálogosítók részletekben is törleszthessék zálogkölcsönüket, s így a tárgyak kiváltása minél inkább megkönnyítesék. — Ezután Polányi A. folytatja és befejezi *A japán valuta történetéhez* című cikkét. A japán kormánynak 1869., és 1870-ben kibocsátott papírpénzei, legalább elvben, beválthatók voltak, 1871-ben a kormány Európában készített új, és tetszetős alakú papírpénzre cserélte be az ekkor már több mint 60 millió yenre felszaporodott papírpénzt. Az új pénzjegyeken azonban még csak elvi elismerése sem volt a beválthatóságnak. A mindinkább szaporodó papírpénz értéke folyton csökkent, úgy hogy 1873-ban a kormány végre segíteni akart a bajon, s e célra 6%-os Kinsatsu beváltási kötvényeket bocsátott ki. A terv az volt, hogy Nemzeti Bankokat alapítanak, mely bankok alaptőkéjük 60%-át ilyen Kinsatsu-kötvényekbe fektetve, a kormánynál letétbe helyezik, s ezek alapján beváltható bankjegyeket bocsátanak ki. Az alaptőke 40%-a fedezetképen ércpénzben volt fentartandó. A terv azonban nem sikerült. 1876-ban a kormány az ércfedezeti kényszert leszállította a kibocsátandó bankjegy 20%-ára és a bankjegyeket minden törvényes fizetési eszközzel beválthatókká nyilvánította. Ezzel a bankjegyek szintén beválthatatlan papírpénzzé váltak és még ez esztendő folyamán összegük 1.800.000 yenről több mint 13 millióra emelkedett. A folyton rosszabbodó pénzviszonyokat még fokozta az 1877-ben kitört Satzuma-forradalom, mikor a kormány újra 27 millió yen papírpénzt bocsátott forgalomba. 1878-ban a papírpénz összege már 165 és fél millió yen volt. Ekkor foglalja el helyét Matsukata pénzügyminister, a ki csak egy erős központi jegybank felállításával remél a kétségbeejtő viszonyokon segíthetni. Erre vonatkozó terveit egy terjedelmes memorandumba foglalva, 1882-ben nyújtja át a kormánynak és a Bank of Japan még ez évben meg is alakul. Alaptőkéje 10 millió yen, melyből a kormány 2 milliót jegyzett. A bank működése igen eredményes volt, mind több és több papírpénzt vont be és érckészlete 1884-ben már meghaladta a 42 millió yent. A kormány ekkor már elérkezettnek találta az időt, hogy a papírpénz bevonására és a Japán Bank útján beváltható bankjegyek kibocsátá-

sára a szükséges lépéseket megtegye. A Nemzeti Bankok utasítást kaptak, hogy tartalékalapjaikat a Japán Banknál helyezték el és bankjegyek beváltására tartásuk fenn; továbbá üzleti nyereségük 2-5%-át ugyanezen célra a Japán Banknál fizessék be. A Japán Bank ebből az alapból keresztülviszi a bankjegyek beváltását, a melynek arányához képest a bankok a kincstárnál deponált kötvényeiket visszakapják. A készfizetéseket a kormány 1886-ban kezdte meg, még pedig ezüstben és a Japán Bank convertálható bankjegyei szintén ezüstre száltak. A beváltás rendben haladt, 1889-ig már több mint 41 millió állampapírpénz volt beváltva. 1897 február 25-én Matsukata pénzügyminister benyújtotta az arany valuta behozataláról szóló törvényjavaslatát, mely rövid egy hónap múlva már szentesítést is nyert. A Japán Bank a szükséges papírpénz fedezésére 1897-ig 197 millió aranyba váltható bankjegyet bocsátott ki, míg az ércpénz összesen 146 és fél millió yen volt. 1899-ben a beváltás műve teljesen be volt fejezve. — Az önálló cikkek sorát R á c z G y u l a zárja be. Az orosz föld-ről irt érdekes és igen terjedelmes tanulmányával. Az Oroszbirodalom az ő 23.500,000 négyzetkilométer területével magában foglalja egész Európa keleti felét, Ázsiának egész északi részét, valamint Közép-Ázsiának egy jelentékeny darabját. Ez ázsiai területből Európára 5 és fél millió négyzetkilométer, az összesen 142 milliónyi lakosságból pedig 125 millió lélek esik. És ez az egész, szinte határtalan birodalom, melyben Európa két és félszer kényelmesen elférne, egy egységes geophysikai szerves testet alkot. Egységessé teszi mindenekelőtt geographiai helyzete. Oroszország egy óriási síkság. Ez a síkság Ázsia keleti partján, a Bering-tengernél kezdődik, s nyugat felé haladva, mindinkább kiszélesedik; Közép-Szibériában már 1500, Nyugat-Szibériában és Turánban, valamint Európában pedig 4000 km. széles síkságot alkotva, a Kárpátokig megszakítás nélküli egységben húzódik. Földalakulata, éghajlata is teljesen egységes e két világrészen elterülő birodalomnak, melynek európai és ázsiai részei között az Ural hegység sem alkot válaszfalat az ő fokozatosan emelkedő terraceaival. Geographiai, geologiai, klimatologiai egységét tökéletessé teszi rendkívül érdekes folyamrendszere, úgy európai, mint ázsiai részében. Európai főfolyói egy középpontból eredve, mind különböző tengerekbe ömlenek, megkönnyítve ezáltal a különböző irányokban való közlekedést és a távoleső részek összetartozását. Ázsia folyói ugyan mind párhuzamosan dél-északi irányúak, de egyszersmind a délszibériai termékeny rónán mintegy legyezőszerűleg szétterülve oly közel jutnak egymáshoz, hogy egyikből könnyen átjutni a másikba, s így a közlekedést nemcsak dél és észak, hanem kelet és nyugat felé is rendkívül megkönnyítik. És ez egységes földet egységes nép is lakja. Az orosz társadalom egységét természeti törvények: a föld, a klíma, a folyamrendszer, a flóra és a fauna egysége alkották meg. A szapora orosz nép hamar megtöltötte a keleteurópai óriási alföldet, s minthogy megélhetését

a nagy latifundiumok, az orosz paraszt külterjes gazdálkodása s a falukban való közös birtoklási módja megnehezítették, a falu egy része asszonyostól, gyerekestől felkerekedett, s tovább mentek új földet és megélhetést keresni. Így népesedett s népesedik be manapság is az ázsiai Oroszország termékeny földje. A milyen egyforma, egyhangú az orosz síkság, olyan egyfajú a népe is; elütő, egymást nem értő nyelvjárások a távolabbi vidékeken sincsenek. A népviseletben is kevés a változatosság, még kevesebb a nép élete módjában, erkölcsiében, szokásaiban. Szerzőnk ezután igen érdekesen és színesen írja le az orosz föld természeti gazdagságát. Az Oroszbirodalom 2350 millió hektár területéből művelésre alkalmas 631 millió hektár és pedig Európában 371 millió, Ázsiában pedig 260 millió hektár. E művelhető területből ténylegesen művelés alatt áll Európában 98 millió hektár, vagyis az egész terület egyötöd része, míg kétötöd részét erdő borítja. Az egész Oroszbirodalom gabonatermése 1902-ben 672 millió métermázsá volt, ebből búza 165 millió métermázsá. A földművelés azonban nagyon alacsony fokon áll. Modern, intenzív gazdálkodást csak a nagybirtokosok földjein találunk. Ázsiai Oroszország meg pláne rendkívül el van maradva e téren. Az állattenyésztés, mint a lakosság főfoglalkozása, főleg Nyugat-Szibériában, a kirgiz pusztákon és a hegyes, erdős vidékeken fontos. E téren is rendkívül sok még a javítani való. Mennyiségre nézve Oroszország állatállománya igen jelentékeny, de a minőség már sokkal gyengébb. Erdőségekben rendkívül gazdag Oroszország. Hány száz millió hektárt borítanak az erdők a birodalomban, azt eddig a hivatalos adatok hiányában csak hozzávetőleg tudjuk; a félezer millió hektárt azonban mindenesetre meghaladják. A fahasználat az egész birodalomban rendkívül nagy, mert nemcsak építkezésre és házi tüzelésre, hanem a vasúti, gyári gépek fűtésére is fát használnak. Ásványokban szintén igen gazdag Oroszország. A nemes fémek közül főleg aranyban gazdag. Évi termelése 1902-ben 40 ezer kg. volt. Ezüst termelése szintén jelentékeny, bár az utolsó években igen nagy mértékben hanyatlott. Nagyon gazdag platinában, jelenleg a világ platina-szükségletének 96%-át Oroszország fedezi. Igen jelentékeny még réz-, mangán-, aszbeszt- és higanytermelése. Vastermelése negyedik a világon, köszöntelepeinek gazdagsága pedig mindjárt Khina és az Egyesült-Államok után következik, bár a köszénbányászat ma még igen csekély. Petroleumforrásai pedig leggazdagabbak a világon, melynek évi 200 millió métermázsát tevő szükségletéből egyedül Baku 105 millió métermázsát szolgáltat. Az Oroszbirodalom erőforrásait, természeti kincseit, alvó potenciáit tekintve, a világ egyik leggazdagabb birodalma, mely kincsek azonban még kiaknázásra várnak. — A *Közlemények és ismertetések* rovatát H. L. vezeti be, ki *Kivándorlás* címen Molnár Lajos: A kivándorlás ellen, és ifj. Leopold Lajos: Gyárak nélkül című könyveket ismerteti. — Ferenczi Imre, *Parasztjaink helyzete* címen, Szeberényi Lajos: „A parasztok helyzete Magyar-

országban" című könyvével foglalkozik. — Ezután (h) *A sztrájk* címen E. Bernstein: „Der Streik, sein Wesen und sein Wirken" című művét; *Munkaadók szervezkedése* címen pedig Dr. Fritz Tänzler: „Die Hauptstelle Deutscher Arbeitgeberverbände" című munkáját ismerteti. — Ugyancsak Ferenczi Imre méltatja *Közös munkaegyezmény* címen dr. Rác Lajos: „Az ipari béke megvalósítása kollektív munkaegyezmények által" című tanulmányát. — Végül (h) *Socialista államháztartás* címen Ph. Snowden: „The Socialist's budget." Labour ideal series című könyvét; (— v i t s) pedig *Munkás szakszervezetek* címen dr. Otto Heilborn: „Die „freien" Gewerkschaften seit 1890. Ein Überblick über ihre Organisation, ihre Ziele und ihre Verhältniss zur social-demokratischen Partei," című könyvét ismerteti.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1907 október 7-én.

THAN KÁROLY másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Gyulai Pál tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Kautz Gyula, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyi József, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Asbóth Oszkár, Balogh Jenő, Bánóczy József, Csengeri János, Dézsi Lajos, Ferdinándy Géza, Ferenczi Zoltán, Fináczy Ernő, Gaal Jenő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hoor Mór, Jánosi Béla, Kalecsinszky Sándor, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Melich János, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Reiner János, Szendrei János, Szinnyi József, Thirring Gusztáv, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főttkár.

155. Főttkár mély megilletődéssel jelenti az Akadémia súlyos veszteségeit a lefolyt szünet alatt. Elhunytak: júl. 31. Gróf Károlyi István, az Igazgató Tanács tagja, ki f. évi február 7-én választatott meg. Öszinte örömmel vette megválasztását, melyet melegen megköszönt; de súlyos betegsége megakadályozta abban, hogy Akadémiánk munkásságában tevékeny részt vegyen; — június 17. Ballagi Géza, ki 1888 óta volt lev. tag és a kit a nagygyűlés az idén május hó 3-án választott meg rendes tagnak. Rendkívül buzgó és mindig készséges munkása volt Akadémiánknak, melynek főleg mint lelkiismeretes és megbízható bíráló nagy szolgálatokat tett; — június 28. Hoffmann Pál, a hírneves jogtudós, a ki 1863 óta volt lev. és 1890 óta rendes tagja az Akadémiának, melynek munkásságában nyugalomba vonulásáig tevékeny részt vett; — július 22. Kerpely Antal, 1877 óta az Akadémia levelező tagja, a ki főleg a vas-bányászat terén számos felfedezésével és gazdag irodalmi munkásságával szerzett maradandó érdemeket; — szeptember 25. Akadémiánk nesztora, Kőváry László, a nagyérdemű történetíró, a ki 1883 óta lev. tagja volt Akadémiánknak és 88 éves korában vált meg tőlünk. E jelesünk ravatalára letettem kegyeletünk és részvétünk jeléül az Akadémia koszorúját, Ballagi Géza koporsójánál pedig BALOGH JENŐ l. t. és Kőváry László tetemei fölött MÁRKI SÁNDOR l. t. tolmácsolták az Akadémia fájdalmas részvétét. — Egy hírneves külső tagtársunkat is elragadta a halál: szeptember 7-én elhunyt Sully-Prudhomme Armand, a jeles francia költő, kit az Akadémia 1901-ben választott tagjai sorába.

Az összes ülés megilletődéssel veszi tudomásul jeleseink elhunytát, e jegyzőkönyvében örökíti meg fájdalmas részvétét és fölhívja az osztályokat, hogy az elköltözöttek érdemeit megörökítő emlékbeszédekről gondoskodjanak.

156. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatási miniszter úrnak f. é. júl. 12.-én 76372. sz. a. leirata szerint Ő csász. és apost. kir. Felsége Bécsben f. é. június 27-én kelt legfelső elhatározásával BERZEVICZY ALBERT t. és THAN KÁROLY r. tagnak az Akadémia elnökévé, ill. másodelnökévé három évre (1907—10) történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Öröndetes tudomásul van.

157. Főtitkár bejelenti a f. év szeptember 30-ig, mint kitűzött hatánapig beérkezett pályamunkákat. (I. fönt 681. l.), melyeknek jelígés levelei az Akadémia és THAN KÁROLY másodelnök úr pecsétjeivel lepecsételtetnek. (A Semsey-pályázat jelígés leveleit a Semsey-bizottság pecsételi le). A beérkezett pályaművek megbírálás végett kiadatnak az osztályoknak.

158. Főtitkár bemutatja a néhai Wahrmann József végrendeleti intézkedése értelmében készült alapító levelet, melyet az összes ülés előzetes tárgyalás végett az Elnökök és Titkárok értekezletének ad ki.

159. Főtitkár javaslatára az akadémiai *Almanach* ezentúl január második hetében fog szétküldetni, hogy az előző év adatai decz. 31-ig teljesen fölvehetők legyenek.

160. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS és FRÖHLICH IZOR r. tagokat kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hetedik ülése.

1907 október 7-én.

RÉVAI MIKLÓS halálának századik évfordulója alkalmából.

GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gyulai Pál t. t. — Asbóth Oszkár, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, r. tt. — Badics Ferencz, Bánóczy József, Csengeri János, Dézsi Lajos, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, id. Szinnyi József, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Concha Győző, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Kautz Gyula, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Than Károly, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Balogh Jenő, Fináczy Ernő, Gaal Jenő, Mocsáry Sándor, Reiner János, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

161. GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök az ülést a következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt Ösztály! Szünidőnk utáni első ülésünket, melyet ezenel megnyitni van szerencsém, a magyar történeti nyelvtan atyja, Révai Miklós halhatatlan emlékének szenteljük.

Eszményeinek hagyományában élünk.

Elhalálózása évének századik fordulóját kegyeletes alkalomnak tekinthetjük arra, hogy Révai Miklós tudományos életmunkáját, céljait és hatását fölelevenítsük körünkben.

Mai ünnepélyes emlékülésünknek ez a kizárólagos tárgya.

Erre hivatott társaink méltató előadásokkal fogják e feladatukat teljesíteni.

Mielőtt a szószerzőkhez szólítnám őket, van szerencsém bejelenteni, hogy ünnepélyünk kiegészítéséül nemzetünk halhatatlan tudósának egy irodalmi emléket is szentelünk. Ugyanis Nyelvtudományi Bizottságunk Révai *Elaboratio grammatica hungarica* című nyelvtani munkájának eddig kiadatlan III. (mondattani) részét Simonyi Zsigmond társunk által bocsátja közre. E kiadvány, mely technikai okokból, a mai alkalomra nem készülhetett el, ez idő szerint folyamatban van és rövid időn belül a sajtó alól kikerül.

162. DÉZSI LAJOS l. t.: „Révai Miklós emlékezete.“

163. MELICH JÁNOS l. t. „Révai Miklós nyelvtudománya.“

164. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GYULAI PÁL t. és id. SZINNYEI JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1907 október 14-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, t. tt. — Csánki Dezső, Fejérfpataky László, Földes Béla, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Ortway Tivadar r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Békefi Remig, Csontos János, Ferdinándy Géza, Fináczy Ernő, Gaal Jenő, Kollányi Ferencz, Magyary Géza, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Dézsi Lajos, Melich János, Katona Lajos l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

165. KARÁCSONYI JÁNOS r. t. felolvassa: „Hogyan lett szent István koronája a magyar szent korona részévé“ című tanulmányát.

166. MARCZALI HENRIK l. t. bemutatja: „Nádorválasztás 1790-ben“ című értekezését.

167. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t. és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1907 október 21-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Klein Gyula, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bugárszky István, Hoor Mór, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert tt. — Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

168. KLUG NÁNDOR r. t.: „Miért nem emésztődnek az élő gyomra és belei?“

169. MÉHELY LAJOS l. t. „Ősibb és újabbkori gyíkok. (Egy tudományos polémia kapcsán).“

170. ABDERHALDEN E., KÖRÖSY KORNÉL és LONDON E. részéről: a) „A fehérje emésztése“; b) „Dipeptidák emésztése“; előterjeszti Klug Nándor r. t.

171. KONEK FRIGYES részéről: „Kéntartalmú alkaloidák synthese“, előterjeszti Than Károly r. t.

172. BAUER MIHÁLY részéről: „A discriminans osztóiról“, előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

173. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR r. és MÉHELY LAJOS l. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1907. október 28-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Nyáry Jenő, Thaly Kálmán t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fröhlich Izidor, Klein Gyula. Krenner József, Lengyel Béla, Nagy Ferencz, Ortvay Tivadar, Pauer Imre, Szinnyei József, Than Károly, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Balogh Jenő, Bernáth István, Borovszky Samu, Ferenczi Zoltán, Gaal Jenő, Hegedűs István, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Reiner János, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

174. BALOGH JENŐ l. t. fölolvassa emlékbeszédét Fayer László l. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

175. FERENCZI ZOLTÁN l. t. fölolvassa a bíráló bizottság jelentését a Péczely-regénypályázatról, mely szerint GÁRDONYI GÉZÁNAK „Az öreg tekintetes úr“ és MIKSZÁTH KÁLMÁNNAK „A vén gazember“ cz. regényeit dicséretre méltatják, a jutalmat pedig HERCZEG FERENCZ l. t. „Lélekrablás“ cz. regényének javasolják kiadni. — Elfogadtatik.

176. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti hogy Akadémiánk egyik legrégibb (1859 óta) tagja, báró Podmaniczky Frigyes f. hó 19-én elhunyt. Az Akadémia koszorút tett ravatalára és számos tagjával volt képviselve a gyászszertartáson. — Az összes ülés mély részvételének e jegyzőkönyvben is kifejezést ad és fölhevja az I. osztályt, hogy emlékbeszéd iránt intézkedjék.

177. Főtitkár bemutatja a m. kir. honvédelmi miniszter úrnak f. évi jún. 12., 18951. sz. a. kelt leiratát, melyben vonatkozással az Akadémiának f. é. febr. 5., 75. sz. a. kelt fölterjesztésére kijelenti, hogy a legnagyobb örömmel veszi ugyan a „Hadtörténelmi közlemények“ tervezett fölállítását, de a maga részéről csak 110 példány megrendelésével segíyezheti a vállalatot. — Tudomásul szolgál és kiadatik a II. osztálynak esetleges további intézkedés végett.

178. Az I. osztály jelenti, hogy a f. évi szeptember 30-ig beérkezett pályamunkákhoz kiküldötte a bírálókat. Ezek a) a Teleki-pályázatnál: LÉVAY JÓZSEF tt., BÁNÓCZI JÓZSEF és BAYER JÓZSEF l. tagok; — b) a Farkas-Raskó-pályázatnál: BAKSAY SÁNDOR rt., LEHR ALBERT és ENDRÓDY SÁNDOR l. tagok; — c) a Léway-pályázatnál: BEÖTHY ZSOLT,

HEINRICH GUSZTÁV r. és RIEDL FRIGYES l. tagok; — d) a Karátsonyi-pályázatnál: HEINRICH GUSZTÁV, BERCZIK ÁRPÁD r., BAYER JÓZSEF, BADICS FERENCZ, NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagok; — e) az Ormódy Amélie-pályázatnál: HEGEDŰS ISTVÁN, KOZMA ANDOR és RÁKOSI JENŐ l. tagok. — Tudomásul van.

179. Főtitkár jelenti, hogy a Nemzeti Színház igazgatósága a Teleki-pályázathoz SOMLÓ SÁNDOR igazgatót és MIHALYFI KÁROLY színművészt küldte ki bírálókul. — Tudomásul van.

180. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908-ban Kopenhágában tartandó orientalista congressusra VÁMBÉRY ÁRMİN r. és ig. és GOLDZIEHER IGNÁCZ r. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

181. A II. osztály bejelenti a f. é. szeptember 30-ig beérkezett pályamunkákhoz kiküldött bírálókat. Ezek: a) a Lukács Krisztina-féle nyílt pályázatnál: GAAL JENŐ l. tag; — b) az Ullmann-pályázatnál: FÖLDES BÉLA és VARGHA GYULA r. tagok; — c) a Gorove-pályázatnál: CSÁNKI DEZSŐ r. és BÉKEFI REMIG l. tagok; — d) a Vitéz-pályázatnál: ANGYAL DÁVID és SZENDREI JÁNOS l. tagok. — Tudomásul van.

182. Főtitkár fölolvassa a II. osztály véleményét „A magyar irodalom ismertetése külföldön” cz. tételről (1907. okt. 14-iki üléséből). Az osztály szükségesnek tartja a tétel fenntartását; a benne kifejezett czél megvalósulását azonban csak egy oly folyóirat megindításával véli eszközölhetőnek, mely az I. és II. osztály köréhez tartozó tudományos kutatások eredményeit tárgyilagosan és megfelelő terjedelemben (német és francia nyelven) megismerteti a külfölddel. E végből fölkéri az Akadémiát, hogy ily vállalatot, ha létesülne, erkölcsileg és anyagilag támogasson. — Helyeslő tudomásul van.

183. Főtitkár jelenti, hogy a Semsey-bizottság f. hó 22-én tartott ülésében megválasztotta a beérkezett pályamunkák bíráló-bizottságának elnökeit, ú. m. a magyar nyelvтанhoz ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. t., a magyar történelemhez THALY KÁLMÁN t. t., a magyar irodalomtörténethez SZILÁDY ÁRON r. t., a növénytanhoz KLEIN GYULA r. t. és az ásványtanhoz SEMSEY ANDOR t. tagot, mire a főtitkár fölhívta az osztályokat, hogy az egyes szaktárgyakhoz két-két bírálót küldjenek ki. — Tudomásul van.

184. A Reiner-család f. é. okt. 15-én a következő levelet intézte a M. T. Akadémiához:

„Nagyméltóságú Elnök Úr! Fiam, ill. fivérünk, dr. Reiner Zsigmond, volt miniszterelnökségi miniszteri titkár, folyó évi jún. hó 29-én hirtelen elhunyt.

Fáradhatatlan munkálkodásának egyik részeként az általa sok szeretettel gyűjtött és sok szeretettel használt könyvtára maradt utána.

Ismerve felejthetetlen halottunknak a Magy. Tud. Akadémia iránti tiszteletét és szeretetét, az ő szellemében járunk el, a midőn ezen könyvtárt a M. T. Akadémiának följajlanljuk.

A könyvek jegyzékét tisztelettel mellékeljük és felemlítjük, hogy azok mindenike Ex libris-képpel van ellátva.

Óhajunk az, hogy e könyvek az általunk ezennel szintén följajlott s eddigi elhelyezésül is szolgált könyvszekrényekben helyeztessenek el s együtt tartva kezeltessenek; a szekrényeken az ajándékozó nevét feltüntető táblákat szintén mi kívánjuk adni. További óhajunk, hogy a könyvtár elidegeníthetetlen legyen és felejthetetlen halottunk ajándékának tekintessék.

Hisszük és óhajtjuk, hogy ezen ajándék nemcsak az ajándékozó nemesen küzdő, mindig csak szépért és jóért lelkesedő gazdag lelkének lesz emléke, hanem segíteni is fog terjeszteni az őt mindig letöltött szellemet, az alapos, a forrásból merítő tudás szellemét.

Fogadja Nagyméltóságú Elnök Úr és a Tek. Akadémia kiváló tiszteletünk kifejezését, a melylyel vagyunk

dr. Reiner Zsigmond anyja és testvérei“.

Egyúttal jelenti a főkönyvtárnok, hogy Reiner János l. tag úrral egyetértve, a hagyományozott könyvtárból kiválasztot 1000 drb könyvet a boldogultnak díszes könyvszekrényeivel együtt tényleg már átvette. — Az összes ülés mély megilletődéssel és igaz hálával veszi nagyműveltségű és nemeslelkű hazánkfiának e nagybecsű hagyományát és elhatározza, hogy a boldogult családjának, melynek ez adományt köszönheti, külön átiratban fejezi ki legmelegebb köszönetét.

185. Főtitkár jelenti, hogy az akadémiai szolgaszemélyzet orvosa, dr. Horváth Gyula f. évi július havában elhunyt és hogy helyébe az elnök úr dr. DIRNER LAJOS székesfővárosi gyakorló-orvost nevezte ki. — Tudomásul van.

186. A budapesti grafikai és rokoniparosok főnökegyesülete és külön az Athenaeum-nyomda részv. társaság jelentik, hogy a megélhetési viszonyok mindinkább súlyosbodó terhe alatt a budapesti könyvnyomdai munkások béremelése folytán elkerülhetetlenné vált, hogy a nyomdai termékek és könyvkötészeti munkák árai legalább is 10%-kal felemeltessenek. — Egyelőre tudomásul van.

187. Főtitkár jelenti, hogy ORDÓDY KÁROLY kir. járásbíró Nagybereznáról édes atyja, **ORDÓDY ISTVÁN KÁROLY** alapítványaként 3000 koronát fizetett be az Akadémia pénztárába. Az alapítvány kamataiból évenként fölválta a legjobb történelmi és irodalomtörténeti értekezés lesz díjazandó, oly feltétellel, hogy e jutalomban akadémiai tagok nem részesülhetnek. — Öröndetes tudomásul van. Az Igazgató-Tanács elé lesz terjesztendő.

188. Főtitkár jelenti, hogy a philadelphiai American Philosophical Society az Egyesült-Államok congressusa határozatából **Franklin Benjamin** születésének kétszázadik évfordulója alkalmából veretett emlékéremből egy példányt megküldött Akadémiánknak is. — Köszönettel vétetik és a könyvtárban helyeztetik el megőrzés végett.

189. Főtitkár jelenti, hogy Érsemjén biharvármegyei községben f. évi szeptember 22-én leplezték le **Kazinczy Ferencz**nek, a kis község halhatatlan szülöttének, ércszobrát és a szülőházán elhelyezett emléktáblát. A község már 1859-ben a nagy nyelvújító születésének százados évfordulóján emelt nagy fiának egy szerény emlékkövet, de ez a kő az évtizedek folyamán elkorhadt és kertjével együtt elpusztult. Az új emlék körül érdemeket szereztek **VÉGH JÓZSEF** helybeli evang. ref. lelkész, a ki évek óta lelkesen gyűjtött, **FRÁTER LÓRÁND** érsemjéni születésű honvédszázados, a ki az ércszobor költségeit fedezte, a M. Tud. Akadémia, mely az új kert parkozását és ékes bekerítését elvállalta és **KAZINCZY GÁBOR** debreczeni kir. táblai bíró, a nagy férfiú egyenes leszármazottja, a ki a kert fönntartásának költségeire 2000 korona alapítványt tett. A leleplezés ünnepén **NÉGYESZ LÁSZLÓ** l. t. mondotta az ünnepi beszédet, az Akadémia koszorúját, szintén beszéd kíséretében, a FŐTITKÁR tette le. — Öröndetes és helyeslő tudomásul van.

190. Főtitkár jelenti, hogy f. évi szeptember 15-én Nagyszalontán leleplezték **Arany János**nak a csonkatoronyban elhelyezett életnagyságú szobrát. Az Akadémia koszorúját beszéd kíséretében a FŐTITKÁR tette le. — Öröndetes tudomásul van.

191. Főtitkár jelenti, hogy f. évi szeptember 15-én leplezték le néhai **Volf György** r. tagnak, a jeles nyelvtudósnak, szülőházán elhelyezett emléktábláját, mely alkalommal **NÉGYESZ LÁSZLÓ** l. t. mondotta az ünnepi beszédet, az Akadémia koszorúját pedig ifj. **SZINNYEI**

JÓZSEF r. t. és osztálytitkár tette le. A rendező-bizottság nevében WEICHER MIKLÓS plébános úr, kinek a szép ünnep körül legtöbb érdeme van, szept. 17. kelt meleg levélben köszönte meg az Akadémia részvételét. — Örvendetes tudomásul van.

192. Főtitkár jelenti, hogy a következő intézetek vagy társulatok hívták meg ünnepélyeikre a M. Tud. Akadémiát, mely tagjaival képviseltette magát: a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület évi rendes és ezúttal jubiláris közgyűlésére szept. 12-én (ORTVAY TIVADAR r. t.); a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület aug. 25-én tartott jubiláris közgyűlésére (TÖRÖK AURÉL l. t.); a Puszta-szeri Országos Árpád-ünnep rendező bizottsága szept. 15-én (TÖRÖK AURÉL l. t.); a M. K. Állatorvosi Főiskola tanévmegnyitó ünnepélyére szept. 14-én (számos tagtárs); a M. Kir. Tudomány-Egyetem szept. 22-én tartott ünnepélyes közülésére (számos tagtárs); az eperjesi Széchenyi-kör október 13-án tartott Eötvös József emlékünnepeire, melyen az Akadémia képviselői, BERZEVICZY ALBERT tt. elnök és FERENCZI ZOLTÁN l. t. beszédet mondtak. A Széchenyi-kör október 14-én kelt levélben melegen köszönte meg az Akadémia részvételét; a Budapesti Ügyvédi Kamara október 7-én tartott Werbőczy István-emlékünnepeire (WLASSICS GYULA r. és ig. t.); — a debreczeni Csokonai-kör novemb. 3-án tartandó Diószegi Sámuel- és Fazekas Mihály-emlékünnepeire (MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. tag). — Tudomásul van.

193. Utolsó kimutatásunk óta a Széchenyi-múzeum DR. FRAENKL BERTALAN következő adományát vette: a) Egyesüljünk. Körtáncz gr. Széchenyi Istvántól. Kézirat. b) Gyászhangok gr. Széchenyi István halálára. Mosonyi Mihálytól. c) Farkas Miska Széchenyi-indulója.

194. Az Akadémia könyvtára a június havi összes ülés óta a következő újabb adományokat vette: 1. Fehér Ipoly l. tagtól: A szent Benedek-rend története. IV. köt. — 2. Horváth Géza r. tagtól: Annales historico-naturales musei nationalis hungarici. — 3. Márki Sándor l. tagtól: Nemzeti ünnepeken. — 4. Kövesligethy Radó l. tagtól: a) Comptes rendus de l'Association internationale de sismologie. — b) Revue générale des sciences pures et appliquées. — 5. Kalecsinszky Sándor l. tagtól: A magyar korona országainak ásványszenei. — 6. Mihalik József l. tagtól: a) Jelentés a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének 1906. évi működéséről. — b) Jelentés az 1906. évről. — 7. A budapesti kir. magy. tudományegyetemtől: a) Almanach 1905/6. — b) Ünnep, 1906 május 13., — c) Beszédek, — d) Tanrend I—II. — 8. A budapesti egyetemi természetráji szövetségtől: Évkönyv. 1906/7. — 9. A m. kir. állatorvosi főiskolától: a) A m. kir. állatorvosi főiskola tanévmegnyitó ünnepélye 1907. — b) A m. kir. állatorvosi főiskola évkönyve 1906/7. — 10. A nagyenyedi Bethlen-kollegiumtól: Értesítő, 1906/7. — 11. Az E. M. K. E.-től: a) Árpád vezér, — b) Emlékezés gr. Kornis Viktor és gr. Teleki Domokos alelnökökre. — 12. Szalay Imrétől: A magyar nemzeti múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése. — 13. Dr. Walter Gyulától: a) Az ifjúsághoz, — b) Trón és az oltár, — c) Paedagogia és bölcsélet. — 14. Darkó Jenőtől: Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez. — 15. Dr. Tuzson Jánostól: a) A növényország rendszeres áttekintése, — b) A növények belső szerkezete. — 16. Heinlein Istvántól: Kritikai jegyzetek Herodotos V. könyvéhez. — 17. Gr. Zselénszky Róbertől: 8 drb. tanulmány. — 18. A verseczi városi múzeum- és könyvtártól: Könyvtárának jegyzéke. I. rész. — 19. Az innsbrucki egyetemi könyvtártól: 4 értekezés. — 20. Macdonald Arthurtól: A plan for the study of man. 10 pld. — 21. Dr. Steinacker Haroldtól: Theodor v. Sickel. — 22. Boterno Vincenzo

Albanesetől: *Nota sui simboli della genti.* — 23. Waldeck Oszkártól: *Zur Analyse der ethischen Substanz.* — 24. Erdújhelyi Menyhértől: *A kat. hitelemzés története Magyarországon.* — 25. Höegh Károlytól: *Über Materie, Masse, Trägheit, etc.* — 26. Cabreira Antoniótól: *a) Demonstração mathematica, — b) Sur les corps polygonaux, — c) Sobre e calculo das reservas mathematicas.* — 27. Dr. Dénes István-tól: *a) Budapest községi pénzügyi helyzetének javítása. — b) Budapest székesfőváros pénzügyeinek rendezése.* — 28. Bricht Lipóttól: *Természettudomány a felső kereskedelmi iskolákban.* — 29. Dr. Liszt Nándortól: *Szemelvények régi magyar tudományos és népies munkákból.* — 30. Dr. Fekete Gyulától: *Strike és büntetőjog.* — 31. Dr. Diószegi Győzőtől: *Újabb törvényeink nemzeti jellege.* 2 pld. — 32. Barcza Imrétől: *Szent Erzsébet irodalma.* — 33. Ferenczi Józseftől: *Adatok a ehlor tulajdonságai megváltoztatásának kérdéséhez.* — 34. Szeremlei Samutól: *Hódmező-Vásárhely története.* — 35. Milleker Bódogtól: *Geschichte der Grossgemeinde Kussics, 1833—1907.* — 36. A veleneczei Szent-Márk-könyvtár emlékkönyve a Zecca-palotában lett elhelyezése alkalmából: *Frati igazgatótól.* — 37. Napoli Nobolissima, műtörténeti és topografiai folyóirat 12 évfolyama, följajánlva szerkesztője: *Benedetto Crocetól.* — 38. Gomperz Róza; *Die Familie Gomperz.*

165. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1907 július, augusztus, szeptember és október havában megjelentek: 1. Akad. Értesítő, 212/213., 214. füz. (1907: augusztus, szept. és október). — 2. Raport 1906-ról. — 3. Athenaeum. XVI. évf. 3. sz. — 4. Mathemat. és Természettud. Értesítő. XXV: 2, 3. — 5. Archaeolog. Értesítő. XXVII: 3., 4. sz. — 6. Irodalomtörténeti Közlemények. XXXVII: 3. — 7. Nyelvtudom. Közlemények. XXXVII: 3. füz. — 8. Czimlap a Nyelvtud. Értekezések XIX. kötetéhez. — 9. Ferdinándy Gejza I t.: *A rendi elemek a magyar alkotmányban. (Ertekezések a társadalmi tudományok köréből. XIII: 9. sz.)* — 10. Ferenczi Zoltán I. t.: *Petőfi és a socialismus. (Nyelvtudom. Ertekezések. XX: 1.)* — 11. Kégl Sándor I. t. *Dsélál Ed-din Rumi négysoros versei. (Nyelvt. Ertek. XIX: 10.)* — 12. Kräuter Ferencz: *A niczkylfalvai német nyelvjárás hangtana. (Magyarországi német nyelvjárások. 5. füz.)* — 13. Ortway Tivadar r. t.: *Az ősemlék táplálkozása. (Történettud. Ertekez. XXI: 5.)* — 14. Schmidt József: *Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. (Nyelvtud. Ertekez. XX: 2.)* — 15. Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. II. Vegyesházi királyok kora.* — 16. Zsilinszky Mihály r. t.: *Emlékbeszéd báró Radvánszky Bélá felett. (Emlékb. XIII: 5.)* — 17. Beküldetett: *Közzgazdasági Szemle. XXXVII. köt. 6. sz., XXXVIII. köt.: 1—4. sz.*

196. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BALOGH JENŐ és FERENCZI ZOLTÁN I. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Márki Sándor l. t. beszéde Kőváry László l. t. ravatalánál Kolozsvárt, 1907. szeptember 27-én.

Brassai Sámuel elhunyt a óta egy évtizeden át Kőváry László volt a M. T. Akadémia Nestora. Évtizedeken át egymásután két erdélyi, két kolozsvári tudós. Valami nagyon éltető erő rejlik abban a ritkán kelő hives szellőben, a melyet a kolozsvári ember belehel. Majdnem négyszáz méterrel a tenger fölszíne fölött nem csekély magasságból nézi azt a világot, a melyből talán még sem lát többet, mint a mennyit hegyek közé rekesztve láthat. De ez a világ azután egészen az övé. Ösmeri úgy, a hogy egész szépségében eléje tárul; de ösmeri rejtett bájaait, mélységes szakadékait is.

Kővárynál ki ösmerte volna jobban? Hatvanöt esztendő írói munkássága ebben a megösmérésben telt el. És abban, hogy a mit látott, megtudott, tapasztalt, másokkal is közölje.

Ágról-ágra szállt, mint a madár s a rege szájáról-szájra szállt vele. Ifjan Csaba népének, a székely honnak bemutatásával kezdte; elaggva Árpád ezeréves emlékének megszentelésével végezte: azzal a szép imádsággal, a melyet a honalapítóhoz írt és Magyarország történetének első kötetével, a melyet ő neki ajánlott.

Hatvanöt esztendő röpke pillanatnak is kevés volt, hogy megtörje eszményi gondolkodását, a mely nemcsak a nemzeti hagyományok, szokások, regék följegyzésében, hanem, mint Erdély első oknyomozó történetíróját, az adatok bírálásában is vezette. A történelmi materialismus híve volt abban, hogy a tényekből indult ki; hiszen különben is mint statisztikus kezdte irodalmi munkásságát. De e közben semmit sem engedett elpusztulni abból a nemes idealismusból, mely csordultig töltötte meg a negyvenes évek ifjának a keblét: Erdélyben Wesselényi és Bethlen János, Magyarországon Széchenyi, Kossuth és Deák kortársának a szívét.

A *szívét* kereste hatvanöt éves irodalmi munkásságának egész ideje alatt. És megtalálta Erdély régiségei közt, neves családainak sírhalmai fölött, a nép viseletének, szokásainak, regéinek szépségeiben, Erdély egész multjában, magyar hazája ezer esztendő történetében.

Hivatalos történetírója Bem hadjáratának, a hunnok harca eme megújulásának, a mely Petőfit dalra fakasztotta. Hivatott törté-

netírója az ötvenes éveknél, a mikor fölrebbentette a száraz ágon hallgató ajakkal ülő csüggedt madarakat, szembeszállt a censura ezer veszedelmével s jóformán egymaga végezte az egész erdélyi irodalom feladatait.

Nemcsak a történetírásnak, nemcsak Akadémiáknak, hanem a hírlapírásnak is Nestora volt: annak hatvanöt éve fáradhatatlan munkása. Magát a történelmet is hírlapírói könnyedséggel tárgyalta. Gondolatait nem mindig fejtette ki eléggé, de gondolatai mindig voltak. Cserey János óta egy erdélyi historikus sem izgatta fel jobban az erdélyi mozzanatok kereső regényírók és elbeszélők képzeletét. Hiszen oknyomozó történetíró léte magá is a romantikusok közé tartozott. Rövid, szagztatott mondatokban írt; de olvasóit stílusának sajátosságaival is érdekelte.

A tudóst a M. T. Akadémia már életében megkoszorúzta. Most azzal bizott meg, hogy sirjára is letegyem koszorúját. S én gyarló ember, a ki ezen tudományos és irodalmi intézet nevében szólok, azzal végzem, a mivel Kölcsey végezte Berzsenyi fölött a Magyar T. Akadémiában tartott emlékbeszédét:

„Árnyéka az elköltözöttnek! Sirod fölött zeng az engesztelő szózat . . . Emberek valánk: miért szégyenelnők azt? Az élet útjai keresztüljárnak egymáson s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől. De a sírdomb békesség laka s küszöbén földi érdek nem léphet be. Te a földi leplet s vele a halandó gyarlóságait levetkezed. Elköltözött az ember. A tudós a miénk, e nemzeté maradt végiglen; e nemzeté, a mely nevedet és dicsőségedet szent örökség gyanánt birandja.“

Erdély történetírója, Akadémiánk s a magyar historikusok Nestora, kedves László bátyánk: Isten veled!

Jegyzőkönyvi melléklet.

Ferenczi Zoltán l. t. beszéde a Széchenyi-kör Eötvös-
emlékünnepeén Eperjesen, 1907 okt. 13-ikán.

Midőn az Akadémia megbízásából eljöttem ide, hogy e szép ünnep alkalmából elmondjam az Akadémia üdvözlését, semmi sem lehet természetesebb, mint annak eszembe jutása, hogy alig van írónk, kinek egész élete és munkássága bensőbb kapcsolatban állana Akadémiánk életével, mint éppen br. Eötvösé. Még csak 22-ik évét töltötte be, midőn az Akadémia 1835 szept. 14-én levelező tagnak választotta meg és a külföldről csak imént visszatért költőt 1839 nov. 23-án tiszteleti tagjai közé sorozta, ki a következő napon, nov. 24-én, elmondta híres emlékbeszédét nagy mestere, az egy évvel azelőtt elhunyt Kölcsény felett, melylyel Toldynak egykorú tudósítása szerint: „minden szívét megrendíte s könnyeket facsart minden szemből”.

És nem méltán történt-e ez? — tisztelt Kör. Hiszen ez a beszéd nem, csak a mesternek lelkes dicsőítése, hanem a nagy tanítvány önvallomása és nagyszerű elhatározása a jövőre. A lelkes ifjú ugyanis nemcsak Kölcsényről, hanem önmagáról is vallomást tesz, midőn azt mondja mesteréről: „Szeretni kezdé hazáját nem azon hideg, önös szeretettel, mely önjavához ragaszkodva kiváltságokban vagy címerekben keresi azt, miért küzdenie kell; nem azon számító okossággal, mely vagyon vagy dicsőség után fáradozva nemes tettekre buzdíthat, de nem nemesíti azt, kinek keblét eltölté: de szeretni kezdé hazáját azon szent, véghetetlen szeretettel, mely nem számít, nem gondol magára, hanem áldozik, ha kell, vérént ontva egy pillanatban ha kell, évekig nehéz járomban szolgálja hazáját; szeretni kezdé multjában szép, de oly szomorú emlékeivel; szeretni jövőjében, mely iránt szívét több remény s aggodalom tölté el, mint saját jövőjéért”.

Vagy nem önmagáról is jósol, midőn ugyanitt olvassuk e szavakat: „Nem azon hideg művészet, melynek érdeme szavakban, szépsége ragyogó képekben áll, tévé költőnek őt; nem azon szívtelen mesterség, mely a világtól visszavonulva színlelt fájdalmakat s nem érzett gyönyört énekel, s egy perczig csodálva eltűnik mint a meteor, fényesen, de haszontalanul futva át a pályán, melyen soha meleget nem terjeszte, de költővé tévé őt a szent szeretet, mely a gyermeki lelket eltölté, azon lelkesülés, mely keblét nagy tettek emlékinél

áthatotta: a költészet, mely a szívből eredve a szívhez szól; a rejtélyes erő, mely a gyermeki kebelben támad, bizonytalanul, dalra vagy nagy tettekre fogja-e ragadni az ifjút; a tűz, mely a keblet sokáig kinokkal tölti, míg végre kitör s a meggyújtott szövetnekként, magának fényt, látkörének világot ad, ezen költészet élt, forrott, lángolt már a gyermekben is, — s ha a tizenegyéves tanuló, társaival zajos játék helyett, Debreczen véghetlen határain nagy Athenaet képzele magának s Hellas hőseinek gyermeki kezével a város homokhalmjai között emlékeket emelt: az, mi e foglalatosságokat oly kedvesekké tévé, azon költői lélek vala, mely miután a gyermek-emelte emlékek rég eltűntek, az ifjút nem hagyá megfeledkezni a gyermek szent lelkesüléséről, — s mely később is egész életének nemes irányát meghatározá.“

Sokszor jelent meg ezután Eötvös az Akadémia nagy ünnepein, mint ennek szónoka. Emlékezzünk csak vissza, hogy 1859 okt. 27-én, mint 1855 óta az Akadémia másodelnöke, ő tartotta a nemzet legnagyobb napjai egyikén, Kazinczy születésének százados emlékünnepe, majd a legnagyobb nemzeti gyászünnepek egyikén, 1860 okt. 13-án, gróf Széchenyi István felett az emlékbeszédet; emlékezzünk csak vissza, hogy mint 1866 márcz. 18-ika óta az Akadémia első elnöke, számos éven át nyitotta meg ünnepi beszéddel ennek nagygyűléseit; de soha jobban magát, mint elhatározott hazafit és küzdeni kívánó polgárt, mint a kor nagy érzelmeinek és eszméinek áldozni kívánó író és költőt nem jellemezte.

És úgy élt, a mint magában föltette, a mint a nemzetünk felett örökdő Gondviselés nagy szívét és nagy elméjét megalkotta, a mint ellátta hivatásának jellemző képességeivel. Úgy ment előre, mint egy hőskölteménybeli jellem: szemében hivatását sejtető tűzzel, szívében hivatásához méltó lángolással, lelkében nagy elhatározással és azzal a bizonyossággal, hogy az ügynek, melynek hőseül szegődött, győznie kell, győzni fog; mert ez a nemzetek felett örökdő hatalom akarata.

Nem az én hivatásom elmondani, hogy mindaz, a mit a költő, a szónok, az államférfiú, a tudós tett és alkotott, az mind ugyanegy cél szolgálatában állt: a szabadság alapján biztosítani az egyén boldogságát az államban a keresztyén művelődés tökéletesebbé tételével. Csak röviden említem meg tehát, hogy midőn a költészetet eszmék szolgálatára szentelte és némileg áldozta is fel: ezt nyugodt és biztos öntudattal tette, mert céljaihoz képest az volt meggyőződése, hogy a költészetnek a maga legfelsőbb, legtisztább alakjában nem szabad egyébnek lenni, mint a szó szerint valónak és igaznak virágalakban. Ezzel mint művészet, gyengébb, mert áldozatot hoz a szépség örökkévalóságából; de erősebb, mert a Gondviselés örökkévaló céljának szolgálatára, a tökéletesedésnek. Így gyöngesége erejének forrása; mint Pál apostol mondja: Quam infirmus, tum potens sum Midőn erőtlén, akkor erős vagyok.

Rendszerint mindenki el kívánja felejtetni az élet brutális valóságait, kora betegségeit, az idők szenvedéseit, embertársai nyomorát és ha teheti, az álmok, a bájos álmok meghódítására törekszik, a valóság elől a képzelet birodalmába menekül. Ezt a hívő a vallásban, a szenvedélyes ember a szerelemben, a tudós az ismeretlen kutatásában, a gyöngé az alkoholban, a költő a saját lángesze inspirációjában találja meg.

De Eötvös, a ki azt tanította, hogy századának legszebb vonása az emberszeretet, nem kívánt rózsaszínű felhőkbe emelkedni a valóság elől. Ő egyenesen az életbe merült, felhozva belőle jót, rosszat, am azt, hogy ne szünjünk meg remélni, emezt, hogy ne fáradjunk el javítani.

E nagy példa az, melyet ma, ez ünnepen, e férfi életéből ki akartam emelni s melyre rámutatni a tisztelt Kör is éppen az által akar, hogy emlékének ezt az ünnepet szenteli. Midőn tehát kívánom, hogy Eötvös emléke szívünkben állandó legyen, még inkább kívánom, hogy példája vezessen, hogy mint neki, fejünk felett ragyogjon tisztán, kéken, fenségesen a menny s szívünkben éljen nemesen, buzditóan, állandóan a legfőbb erkölcsi törvény, az emberiség szeretete s a legmagasabb kötelesség, az emberiség helyzetének javítása.

Üdvözlöm még egyszer e lélekemelő ünnep alkalmából az Akadémia, de legyen szabad hozzátenni, a saját szívem érzelmei nevében is, az Eperjesi Széchenyi-Kört.

Figyelmeztetés.

Fölhivom azon intézeteket vagy társulatokat, a kik a M. Tud. Akadémia részéről anyagi támogatásban részesülnek, hogy 1908-iki költségvetésükkel ellátott kérvényüket legkésőbbben december hó 15-ig hozzám beküldeni sziveskedjenek, különben 1908-ban nem fognak segélyben részesülhetni.

Budapest, 1907 november 1-én.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

Híbaigazítás.

Az Akadémiai Értesítő októberi füzetében (főnt 581. l.) Schmidt József cikkének czímében „idegen“ helyett, mint egyébiránt a tartalomról is világos, „indogermán“ olvasandó.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET.

1907. Deczember 15.

12. FÜZET.

Kazinczy Ferencz szobránál.

(Mondotta *Négyesy László* lt. Érsemjénben, 1907 szept. 22-én.)

Keletről tünt fel a csillag . . .

És vezetni kezdett bennünket, midőn irány nélkül bolyongtunk a pusztaságon.

Keletre vándoroltunk ma, hogy leboruljunk e helyen, a hol nemzetünknek egyik megváltója született.

Szívünk gyökeréig megindulva állunk meg e talajon, s a magyar szellemi élet új korszakának másfélszázados atmosphaerájának súlyát érezzük. Mert a nemzeti lélek egész nagyszerű fejlődése, s minden sikere és diadala, minden emléke és büszkesége, a mit másfélszázad óta felmutatott, összetartozik annak a nagy embernek működésével, s nagyrészt azon nyugszik, mint alapon, a ki hazánknak ez igénytelen pontján született. Átíhle-tett lélekkel érezzük itt éppen az ő szavainak igazságát :

Szent a hely, a hol egy nagy ember áll,
S példája századok multával is
Buzdítva szól a jóknak lelkeikhez.

Szent ez a föld, a hol Kazinczy Ferencz alakja előkerült a nemzet tenyésző öléből, s fajszeretetének szikrája lángra gyúlt a patriarchális földesúr nagyapa körében s a színmagyar környezetben, a hol nyolczadik évéig magyar szónál egyebet nem hallott, a hol diktálni kezdte első *leveleit*; e hely, a hol megtanulta a betűvetést s megkedvelte a szép magyar írás kultuszát; a hol gyakorolni kezdte a képzőművészet elemi műveleteit; a hol izlése a helybeli tiszteletes úr szép könyvein fejledezni indult, s első gerjedései támadtak a nagy és szép iránt.

Oh az itteni benyomások később sok mással kereszteződtek, míg az ő gazdagon összetett és finom lelki szervezete kialakult, életének fő színtere is más vidék lett; de ha rendkívüli kulturszellemét, melyet atyjától örökölt, más környezet fejtette ki, erős nemzeti érzését s a felsőbbség tapintatát és a kormányzó

erélyt, melylyel később az egész irodalmat szervezni és vezetni tudta, a nádfedelű érsemjéni kuria lakóitól, az anyai ágtól nyerte. E földnek megvan a maga lényeges része Kazinczy Ferencz egyéniségének kialakulásában, s az ő dicsőségéből egy fényes sugárnyaláb esik e helysége. Érsemjénnek van egy nagy díszé, hogy Kazinczy Ferencznek életet adott.

És ez a fény nem fog halványulni. Kazinczy Ferencz neve mindinkább eszmévé tisztul át, alakja eszménynyé magasztosul. A mint a büszke hegyesúcs a szemközti magaslatról tekintve magasabbnak tűnik fel, mint ha tövéből nézünk fel reá, mert egész alakja egységesebben kifejlik s láthatókká lesznek arányai a szemhatár többi méreteihez, úgy Kazinczy nagysága is annál jobban felmagasztosul, minél nagyobb a tér, mely tőle elválaszt s a melyen még mind uralkodik.

Születésétől majdnem másfélszázad választ el, halálától több mint három századnegyed. Azóta új vezérek, új költők és írók támadtak, nagyszabású alakok, kik jóformán elfelejtették a közönség előtt azt, a mit ő írt, s a kiknek fénye a nagy világba hat ki. De az ő egyéniségében van valami, a mi annyi nagyság között sem törpül el, s az ő alakja irodalmunk nagyjai közt is áttekint hozzánk és a messze jövőbe. Mert mindezen nagy írók nagysága őt is emeli, mindez írók nagyságában neki is része van, s ha egyes alkotásai elhalványodtak is, van egy nagy alkotása, a melyből minden későbbi magyar író olvasztott be a maga művébe: a magyar nyelv és stílus megújítása; és van egy öröksége, melyből mindenki merített, az ő lángoló lelke, melyben magyarság és európai műveltség összeolvadt.

Míg élt is, sokan sejtették nagyságát, mert hatását mindenki érezte, érezni voltak kénytelenek elvi ellenfelei is; de pályája jelentőségét kevesen fogták fel tisztán, inkább egy-egy oldalról méltányolták vagy ítéltek meg. Halála után egy évvel Kölcsey és születése után száz évvel Gyulai Pál méltatták őt egyetemes szempontból, mint a nemzeti eszme hőst. Amaz már 1832-ben megmondta, hogy Kazinczy munkássága „írókra és nemzetre elektromi szikra gyanánt“ hatott; hogy „dolgozásai ragyogó művek által fognak homályba tétetni, csak a lélek, mit ő az egésznek kölcsönzött, meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad“, s megmondta, hogy a nyelvújítás is az ébredő nemzeti élet tünete volt; az elmék — úgy mond — a szóval foglalkoznak először, de a szó után jön az idea, az idea után fog jönni a tett. Ezt Kölcsey még a reformkorszak elején megmondta, a mikor még csak az ideák jöttek. S 1859-ben a másik jeles kritikus ugyanazon eredményt állapította meg, midőn kimondta, hogy Kazinczy működését nemcsak irodalmi és aesthetikai szempontból kell

méltányolni, hanem sokkal inkább társadalmi és nemzeti szempontból, mert Kazinczy a nemzeti lelket egy korszakon át ébren tartotta és fejlesztette, pezsgő életet támasztott irodalmunkban, s a megifjult irodalom élén hirdette, hogy a magyar nem volt, hanem lesz, míg utána megjelent Széchenyi és hirdette, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz; az irodalom készítette elő társadalmi és politikai átalakulásunkat, Kazinczy az előbbi korszaknak oly hőse volt, mint Széchenyi az utóbbié.

Kazinczy jelentőségének ez a felfogása azonban még ma sem mondható általánosnak művelt társadalmunkban, vagy akár például törvényhozásunkban sem. Sokan ma is csak az író, vagy a költő, vagy a nyelvújítót, vagy legfőlebb az irodalmi vezért látják benne és bírálgatják, a helyett, hogy történeti szempontból egyetemes nagy hatását tekintenék. Még tudóskörök is sokáig csak hatásának egy-egy részletével foglalkoztak s gyakran ily részletalapon ítélték meg az egész Kazinczyt.

Oly erős hullámozást idézett ő elő, hogy még halála után szinte egy félszázaddal is úgyszólván személyes harcot vívtak ellene, mikor az újabb magyar orthologia revisio alá vette a nyelvújítást. De a modern tudomány fegyvereivel ellene intézett támadás sem ingatta meg nagyságának alapjait. A nyelvújítás túlzásait megvilágítva látjuk ugyan, de épp úgy megvilágítva látjuk az új magyar orthologia túlzásait, másfelől Kazinczy újtásában a maradandó elemet. Látjuk, hogy az ő nyelvújítása nemcsak szóalkotásban és talán idegenszerű phrasiskok átvételében állt, hanem lényegében stilújítás volt, a mely összefüggött nála az irodalom általános reformjával, egy forradalmi mozgalom, mely sok erőszakkal volt összekötve, de egészen véve üdvös eredménynyel járt. Egy lánczszem volt ez a nyelv és stílus ama reformmozgalmaiban, mely a XVI. század óta Európa összes nagy irodalmait bejárta és a stílus szabatoságát, választékoságát, izlésességét hozta magával.

Ma sem hallgattak még el a hibáztatások aesthetikája ellen sem. Felróják neki, hogy kevésre méltatta a költészet nemzeti stilelemeit, nem volt elég érzéke nemzeti egyéniségünk iránt, s idegen stílt, izlést terjesztett nálunk, a hazait elhanyagolta; elfogult eszményiségében, classicismusában üldözte az egyént, a jellemzetest, a népiest, elnyomta költészetünknek azt az eredeti irányát, melyből később Petőfi és Arany oly nemes és hatalmas nemzeti költészetet fejlesztett.

Mindezek éppen oly egyoldalú szempontok, mint a melyet hibáztatnak. Kazinczynak túlzásai is becses elemei voltak fejlődésünknek. Stílusunk akkori laposságával szemben szükség volt a mesterkélttségig menő műgondra; szűkkörű korlátoltságával szemben európai izlésre; pórias jelenségeivel szemben az ő

arisztokratikus irányára. Irodalmunknak jó volt kijárnia a classicismus iskoláját, mert ott lendületet, stílérzéket tanult, s Kazinczy el sem szakadhatott attól az aesthetikai iránytól, mely akkor Európaszerte a legjelesebb írók hitvallása volt. Mindennemű túlzásával erős visszahatást, feszültséget támasztott s fölpezsdítette az irodalom vérkeringését. Ő volt az éltető szellem, a lüktető erő.

Mennyivel igazságosabban és találóbban ítéli meg az ő jelentőségét az a későbbi nagy költőnk, a kinek költői irányát szembe helyezik az övével! Petőfi, midőn Széphalmon írt költeményében a hálátlan nemzetet korholva így szól keserű ironiával Kazinczyról:

Hiszen mit tett ő a hazáért?
 . . . Csak félszázadig
 Tartá vállán, mint Atlas az eget,
 A nemzetiségnek ügyét.
 Magyar nemzet, most nem volnál magyar,
 Ő akkor volt az, midőn senki sem volt.

Valóban az ő jelentőségét nemzetiségünk szempontjából kell mérlegelni, s ebből a szempontból ritka nagyságban emelkedik fel előttünk alakja.

Ő a nemzeti eszme prófétája volt, akkor, mikor ez eszmének a politikában hasonló jelentőségű és kitartású szószólója nem akadt.

Voltak előzői, voltak társai, előtte és mellette lelkes pályatársak; de senki sem volt, a ki a czélt oly tisztán látta volna maga előtt, s a ki oly kitartással és mindvégig egyenlő lelkesedéssel és önfeláldozással haladt volna czélja felé; a ki a maga lelkesedését és meggyőződését annyira szét tudta volna árasztani másokra, oly egyetemes műveltséggel és érdeklődéssel mindenki-vel érintkezésbe tudott volna lépni, az irodalmi törekvéseket úgy tudta volna egységbe hozni és szervezni, a ki egymaga képes lett volna irodalmi közvéleményt pótolni és teremteni, az irodalom öntudatosságát olyan erélylyel és olyan ösztönző hatással képviselni.

És senkiben annyi hit nem volt.

Ő kitűzte a czélt, hogy meg kell menteni és meg kell erősíteni nemzetiségünket; nem hatalmi eszközökkel, hiszen azok nem álltak rendelkezésére, nemcsak neki, hanem országgyűléseinknek se, — nem is alkotmányos biztosítékokkal, hiszen nem volt politikus, és ily biztosítékok törvénykönyvünk papírlapjain nem hiányoztak, sőt szaporodtak is. Hanem meg akarta menteni és erősíteni nemzetiségünket a műveltség által. Ő a nemzet *lelkét* akarta megújítani, megnemesíteni, beleoltva az európai műveltséget; de nem úgy, mint Mária Terézia vagy József császár, ráerőszakolva az idegen műveltség közegét is, az idegen nyelvet,

Ő a nemzet lelkét a nemzeti nyelv által akarta megtölteni a nagyvilági műveltséggel. Nemcsak művelté akarta tenni fajunkat, hanem meg is tartani magyarságában. Ki akarta művelni a nyelvet s ezáltal a nemzeti lelket. Sokoldalú műveltsége volt, a nyelvet is sokoldalúvá, hajlékonyá, minden stílváltozat kifejezésére alkalmassá akarta tenni; de első sorban *ízlést*, előkelőséget, lendületet akart oltani nyelvünkbe is, szellemünkbe is. Tehát *az ízlés által, aesthetikai eszközökkel akarta megtartani a nemzeti lelket*. Fölgerjesztette a lélekben a szép vágyát, mozgásba hozta a finomabb lelki műszereket, hogy mintegy gyönyörűségét lelje saját énjében s megtérjen életkedve, fölélnéküljön egész lelki szervezete. Nem annyira erkölcsi, nem annyira tudományos, mint egyenesen aesthetikai szükségleteire akart hatni a nemzetnek s e szükségletek fölkeltésével és kielégítésével birni új életműködésre szellemét.

Abban, a mit ő jó ízlésnek tartott, lehető és volt tévedés, vagy inkább egyoldalúság, de mindenesetre jó ízlés volt az. Tán heroikus kura volt műszellemünkre nézve az idegen ízlésformák nagy tömegének betódulása, talán zavart is okozott ideig-óráig, de a nemzetek életműködése nem napról-napra igazítható folyamat, s a fejlődés nagy áramlatai az évtizedek során kiválasztották a hatásból azt, a mi téves vagy fölösleges volt. És az ízlések változnak; csak ízlés legyen mindegyik.

Hitte volna-e valaki, a ki látta a XVIII. század derekán szégyenletes elfajulásunkat, a nemzet álomkorságát, a rendek megoszlását s más-más idegen műveltséghez csatlakozását, vagy műveletlenül elparlagiasodását, s a ki látta, hogy a nemzeti létnek papirosalkotmányán kívül más biztosítéka nincs, a nemesi előjogok jelképezik a nemzeti függetlenséget, s hogy egész nemzeti létünk ahhoz a bábvázhoz hasonlít, melyből a test kiveszett s egy érintésre összeomlik; hitte volna-e valaki, hogy annak a néhány rajongónak, a kik a nyelv kiművelésére adták magukat, sikerülni fog a nemzetet új életre kelteni? Alig hitte volna, a mint hogy szükségesnek sem gondolták azok, a kik nem látva a nemzet alatt tátongó örvényt, boldog elégtelenségükben az alkotmány porlatag bátyáit erős alapnak vélték s az írók munkáját kicsinyelték. Mennyi szent hév, mily kiapadhatatlan hit kellett ahhoz, hogy ekkora veszedelemben, ily közöny, gúny, kishitűség, élhetelenség láttára mindjárt a pálya elején kétségbe ne essék a siker iránt! S mennyi hihetetlen küzdés, míg figyelmet birtak gerjeszteni s mekkora suggestiv erő, hogy követőket birtak szerezni. És különösen Kazinczyban mily törhetetlen hitnek kellett élnie, mikor férfikora legszebb idején lesújtott rá a csapás és hét hosszú évre emberies eszményeiért börtönbe zárta! Mi adott erőt a negyvenkét éves korában kiszabadult, öszülő

férfinak, hogy mintegy új életet kezdjen, s a régi írók helyett, kiket a sors időközben lesújtott, új nemzedékkel még merészebben törjön a régi czél felé, mint Mózes az ígért földje felé. Nem valami könnyelmű gondtalanság, mely véletlenül sikerrel járt, hiszen ő tisztán látta céljait, se annyit hánytorgatott hiúsága, hiszen a hiúság oly nagy kitartásra és önfeláldozásra nem képes, hanem az ő szent hazafisága és hite a műveltség megváltó erejében, eszméjének sikerében. Ez a rendületlen hit avatja őt a magyar irodalomtörténet és szellemi élet páratlan hőségévé.

Ne képzeljétek, hogy nincsenek csodák, s hogy csodák csak azok számára vannak, a kik hisznek bennök. Igenis vannak csodák, melyeket mindenki elismer. Nemcsak hiedelemből fakadnak a csodák agyrémei, hanem az erős hitből származnak a tett csodái. Ilyen csoda volt az, hogy a halálos álomba merült magyar nemzetet írói felébresztették; s míg egy nagy külföldi néppszichologus, Herder, a magyar nemzetet az elhalásra megérett népek közé sorozta, addig a nagy magyar irodalmi agitatornak, Kazinczynak, társaival együtt sikerült e nemzet szellemi funkciót új működésre birni s nyelvét kiművelve előkészíteni arra, hogy az 1825-iki országgyűléstől kezdve öntudatosan intézze politikai, társadalmi és közművelődési újjáalakulását.

Ez csoda volt, s e csodát az tette lehetővé, hogy íróink hittek lehetőségében s mindent megtettek, hogy valóra váljon. És e csoda megvalósulásában a Kazinczy hite volt a leghatalmasabb tényező.

És e nagyszerűen merész hittel mekkora gyöngéd óvatosság párosult! Nagyot tenni a nemzetért, de semmit nem kockáztatni érte abból, a mi a nemzeté, de mindent feláldozni érte, a mi a magáé! Áldozni munkát és verejtéket, éjjeli és nappali gondot, áldozni vagyont és értéket, népszerűségét és lelke nyugalomát, a saját betevő falatját, sőt a forrón szeretett család jólétét is!

Nincs magyar író, a ki hivatásáért ennyit küzdött, szenvedett, áldozott volna, s a ki ennyi akadály közt ily erős hittel haladt volna végig pályáján. De nincs is magyar író, a ki csekélyebb előzmények után nagyobb eredményeket vívott volna ki s nagyobb szolgálatokat tett volna nemzetiségünk ügyének.

De nemcsak magyar író, hanem magyar ember is kevés van.

Hatásának nyomai egyetemesek; a hol a nemzeti léleknek szerepe van, ott mindenütt érezhetők. Egész magyarságunk, nyelvünk és műveltségünk érzi szellemének, lelkének atomjait.

Valóban a nemzeti lélek másfél százados fejlődésének nagyszerű atmosphaerája nyugszik rajtunk, midőn itt, Kazinczy szülőhelyén, az ő legújabb szobra előtt állunk, melyet emlékének pályája egyik követője, a magyar dal egy lelkes művelője, egy

mai troubadour állított. De ez az atmosphaera nem nyom le a maga kolosszusi tömegével, hanem élteti tudónket, emeli lelkünk szárnyait, közleti velünk a világosságot és az eszmék hanghullámait, hogy megérthessük egymást.

És legyen ez a szobor ne csak a tisztelet és a kegyelet jele Kazinczy szelleme iránt, hanem fogadalmi jele is annak, hogy a mit Kazinczy számunkra megszerzett, azt híven megőrizzük és gyarapítjuk, mi írók és mi magyarok mindnyájan. Legyen fogadalmi jel, hogy a mi hitünk sem fog megtörni nemzetiségünk jövőjében. Mert e hitre szükség van. Kazinczy kora óta nagyot emelkedett nemzetünk, de mióta ő és társai öntudatra ébresztettek bennünket, azóta folyton féltjük nemzeti létünket, mert látjuk veszélyeit. Ezek a veszélyek nem múltak el, s e veszélyek közt nem lehet lelkesítőbb és biztosabb vezérünk, mint a Kazinczy példája: hinni törhetetlenül, de okosan, a nemzet jövőjében, műveltség által megnemesíteni és kifejleszteni a nemzeti lelket, és e célért, soha a hazát nem kockáztatva, de a magunkét mindenkor feláldozni készen, mindvégig lelkesedéssel, a vész közt növekedő bátorsággal, elbukás után kétszeres erővel fölkelve küzdeni. Akkor a mi küzdelmünk sem lesz meddő és a nemzet dicsőségben fog élni. Te szent, te okos, munkás, önfeláldozó, éltető hit, élj bennünk, élj e nemzetben örökké!

Kazinczy Ferencz, áldásunk reád és a te áldásod mi reánk!

Révai Miklós nyelvtudománya.

(Részlet *Melich János* I. tagnak 1907 október 7-iki előadásából.)¹

Nagyon fontos dolog, hogy Révaitól való ez az összetétel: nyelvművelés (v. ö. Szily Nyelvúj. szót.). Nagy szükség volt e szóra a XVIII. század második felében. Az írók egymás közt élőszóval, könyveikben pedig pennával folyton arról vitatkoznak, hogyan kellene a magyar nyelvet kipallérozni: finomítani, bővíteni, egységessé tenni. A prosódiai viták, valamint később Kazinczy stílreformja velejében nyelvhelyességi, nyelvművelési harcz. Az írók előtt nincs olyan tekintély, a kinek nyelvtana vagy szótára e harczokban útbaigazítaná őket. S tegyük hozzá, hogy az akkori magyar nyelvtanok (vö. Meliboeus, Kalmár, Adami, Farkas), szótárak és szótárszerű művek (vö. P. Páriz szót., Wagner Phraseol., Pomey, és más jezsuita tankönyvek, továbbá Cellarius stb.) nem is adhattak felvilágosítást. A régibb írók sem voltak feltétlen tekintély. A katolikusok Pázmányt és Káldit sokszor idézték (vö. pl. Máriafi István.: Kis magyar frázeológiaiáját 1788-ból, továbbá Wagner Phraseologia-ja 1750-ből), a protestánsok előtt azonban ezek az írók sem tekintélyek. Az irodalmi nyelv szervezetlenségére jellemző, hogy mikor Ráth Mátyás a „Magyar Hirmondó“-t megindítja, a lap magyar nyelvéről azt mondja: „A mi a Magyarságot illeti, a mellyel a Hirmondó élni fog, az az alföldi Tisza-mellyéki, de a Duna-mellyékivel és Erdélyivel elegyedett lészen. Ezt tartja az Író leg-helyesebbnek. Maga magán mind egygyik igen szűk, és azoknak a sokféle dolgoknak meg-irattatására, mellyek itt elő fordulnak, nem elégséges. — A szóknak irásánn nem illő senkinek meg-ütközni; holott az aránt még semmi közönségesen bé-vett szokás vagy szabás nintsen“ (Magyar Hirmondó, 1780. 646. lapján; hasonlóan u. o. 1782. évfoly. 807. l.). Az erdélyi írók különösen sok vétséget vetettek a magyarországiak szemére. Az erdélyi irodalmi nyelv és az erdélyi nyelv-

¹ Az értekezés két főrészből áll: a) Révai nyelvművelő és helyesírási törekvései, b) Révai nyelvészeti nézetei. E két részt egy bevezetés előzi meg, a melyben közölve vannak a Révai nyelvészettel foglalkozó kutatóknak e nyelvészetről szóló nézetei. E helyütt az a) részt közöljük.

járások általában mind hang-, mind pedig mondattani tekintetben akkor is, ma is régiesebb fokon állottak, mint bármely magyarországi nyelvjárás. Ezt bármely XVII., XVIII. századi erdélyi íróból könnyű hebizonyítani. Baróthi Szabó Dávid 1787-ben megjelent „Ki nyertes az hang-mérséklésbenn?” cz. művében pl. azt írja, hogy Pázmány. minden jó Magyarok, s kivált Erdély a bizonyos dolgot jelentő vádoló esettel a tselekedő igének *ók-ők* végzetet adnak állhatatosonn, p. o. ezt, azt, Pétert, a várost *látók, láthatók, nézhetők* s a t. Ha ezt, azt, Pétert, e dolgot *látnók, szemlélnők, szerethetnők* s a t.“ (8. lap). Ugyanerről a tárgyról szól Baróthi Szabó „Orthographia- és grammatica-béli észre-vételek a magyar prosodiá-val egygyütt“ (Komárom 1800.) cz. műve 87. lapján is, s ugyane műben felsorolt több olyan eltérést, a melyekről az írók a XVIII. század második felében sokat vitáztak; így a mű 24. lapján tárgyalja az ige-kötők szórendjét (vö. erre Kaz. Lev. III. 320, VI. 184.), a 34. lapon szól az *esső* -ss-es kiejtésről, a 35.-en az *ű*: *u*-ról pl. szomorú sarkantyú stb.), a 36.-on a *-dogal*: *-dogál* képzőről. Részletesen tárgyalja az y-ista és a j-ista írásmódot (53. l.), továbbá az *ikes* igeik kérdését (75. l.). — Rosenbacher Ferencz „Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatiká“-jában (Besztertze Banyán [sic!] 1792.) azt írja, hogy „az erdélyi, és Hazánkbeli szókülömb-ség kötekedéseit . . . mind“ elhagyta, „mivel ez a kinyílt szemü, megérett eszü, s Tudományú Korhoz, nem pedig a kisdedekhez tartozandó“ (Elöl-járó beszédetske 3. l.). Rosenbacher a helyesírásban (13. l.) azt mondja, hogy az *y* betű tsak a Vezeték nevek végiben, és a Lágýúltak után belheztetik, p. o. Illésházy, másként pedig *i* betűt teszünk p. o. *városi, falusi*, Budai, Civicus, pagensis, Budensis“. — Szent-Páli István, Gyulafehérvár tanácsosa, a kinek nyelvtanára Révai is hivatkozik (vö. Antiquitates I. 146.;¹ ugyanúgy E. 886, 929), pontokba foglalta azon eltéréseket, a melyek az erdélyi és magyarországi nyelv között vannak. A pontokba való felsorolást pedig a következő írása előzi meg:² „Diversum esse in Inclyto Hungariae Regno, ac in Magno Transilvaniae Principatu. Linguae hungaricae usum; nemo, Linguae hungaricae gnarus, ibit inficias. Cujus praecipuam in eo sitam esse reperi causam: quod Grammatici Linguae hungaricae Scriptores uel non fuerint Nationis hungaricae, uti Meliboeus et Adami, vel, etsi ejusdem fuerint Nationis, naturam ac indolem Linguae hungaricae, uti oportebat, minus exhauserint . . . . . Cumque eadem mens mea, ac intentio fuisset: ut

¹ A következő sorokban csak *A*-val fogom idézni.

² Szent-Páli „Grammatica Hungarica“-ja Nagyszebenben 1795-ben jelent meg: a censura nyomtatásra való engedélme 1793-ból való.

in utrisque Regnis unus idemque Linguae hungaricae introducatur usus; majoris momenti diversitates, quae in duobus regnis vigent isthic in quantum vel ex Scriptoribus hungaricis, vel ex usu continuo, mihi innotuerunt, annotare necessum esse censui“ (Gram. hung. Praefatio, V., VI. lap). Azok a pontokba foglalt eltérések, a melyek Révai megítélésére is fontosak, a következők: a) Az ilyen mondat: „Hogy ha pedig a gazdálkodást értenénk, ha olvashatnánk a Francia és Német Tudosoknak . . . . . könyveit“ (idézve az 1790. évben megjelent Pannoniai Feniks 100. lapjáról) helytelen, mert itt *értenők*, *olvashatnók* a helyes; — b) Helytelen, ha *szeretsz*, *látsz* helyett *szeretel*, *látol* alakot mondunk, úgy szintén helytelen, ha azt mondjuk, hogy: *tselekedjen*, *tselekedne*, *tetszene*, *látszana*, *igyan* (sic!), *inna*, mert ezek helyesen így vannak: *tselekedjék*, *tselekednék*, *tetszenék*, *látszanék*, *igyék*, *innék*; c) Helytelen ez a mondat: „és a készítőknak szorgalmatosságára való nézve“ (idézve a Telemachus-fordításból); helyesen így kell mondani: és a készítőknak szorgalmatosságára vel *rectius* szorgalmatosságokra nézve; — d) Helytelen, ha a magyarországi írók *y*-t írnak a vezetéknevek végén, pl. Detsy, Halászy, Dévay; itt *i*-t kell írni, ellenben az *y*-nak csak a *gy*, *ly*, *ny*, *ty* betűkben van a helye (e pontokat lásd Gramm. hung. Praefatio-ja VI—XV. lapján). — Bőjthi Antal, „Királyi Zsoldon lévő Áldozó Pap“, is azok közé a nyelvtanárok közé tartozik, a kik a magyarországi írók magyarságában sok kivetni valót találtak; Révai többször hivatkozik Bőjthire is (vö. *Elaboratior grammatica hungarica* 929, 1047).¹ Bőjthi „A nemes magyar nyelv írásának, és szólásának tudománya“ cz. művében (íratott 1790-ben, megjelent M.-Vásárhelyt 1794-ben) ki meri mondani, hogy „a Magyar nem mind jól beszél magyarul“ (75. l.), s ki is kel több „ebusus“ (219. l.) ellen. Így hibáztatja a tárgyas ragozást, *látnánk*-ot mond, mikor *látnók* van helyén. „Mi Erdélyiek igen meg választtyuk ezeket egymástól“ (137. l.), mondja Bőjthi. Az *ikes* igéket is rosszul használják a magyarok (vö. 164 – 166. l.): arra pedig, honnan lehet a helyes használatot megtudni, illetve megtanulni, így felel: „Ezt először nem másunnan, hanem az igaz, tiszta, Nemes ajku Magyaroktól tanulhatod meg“ (utóbb ezt az okot megismétli a 218. lapon, mondván: „de ezeket soha egygy Magyar sem tudgya jól megválasztani. ha csak Anyja tejjével nem szopta“). *Másodszor*: Segítheted magadot azzal is, ha a Közép Igének (mikor abban kételkedel) két formáját képezed magadnak p. o.: Meg akarod tudni, mondatike: *Merevedek*, *merevedsz*, *mereved*, vagy pedig: *Merevedem merevedel*, *mereve-*

¹ A következő sorokban Révai *Elaboratior grammatica hungarica*-ját *E*-vel idézem, még pedig mindég a második kiadás alapján.

dik, már melyik tetszik néked jobbnak? Nékem jobbnak tetszik *Merevedem, merevedel, merevedik*. Nékedis így fog tetszeni, ha csak Bitang Magyar Tejet nem szoptál. De *Harmadszor*, hogy ezeket mind egygy aránt talállyuk, azt egygy nevezetes jó Szó-tárban kellene meg határozni“ (165. lap). Később, mikor védi, hogy a magyarban igenis van szenvedő ige (217. lap), újból szól a tárgyas ragozásról, az *ikes* igékről. Ekkor aztán hivatkozik „a Gothus betűkkel, és a Deák betűkkel nyomtatott leg régiebb Könyvek“-re (220. lap), a melyek bizonyítják, hogy „a régi jó Magyarok“ (221. lap) helyesen használták az *ikes* igéket. Csak „minek utánna meg abajdoczosodott a Magyar Nemzet, más Nemzetekkel, azoknak nyelvek pórászára kezdette maga Nyelvét is mérni“ (221. lap), csak akkor romlott meg a régi jó használat. Az erdélyiek azonban, elsősorban pedig a székelyek az egyedüli magyarok, a kik soha más néppel nem elegyedtek össze, egyedül itt van még meg a helyes használat. „A mennyit Erdélynek, és Magyar Országnak minden szegleteiben laktam, nem is tapasztaltam, hogy ezeket úgy meg tudná valaki egygy mástól választani, mint a Székely“ (221. l.). — Nyelvtana végén pedig ezt mondja Böjthi: „Abban áll valójában a nyelvnek ki pallérozása, ha minnyájon egygy ajakuak vagyunk; a pedig soha addig meg nem lészen, valameddig egygy Irás módgyát, egygy Élést, egy Szokást, egygy *Dialectust*, nem hozunk bé, és egygy ki tisztított, s válogatott jó Szó Táruk nem lészen, egygy bizonyos Nyelv Tanító Tudomány nem állittatik fel mindenütt; a melyet minden tartozzék követni. Mert: a mit én ma irok, azt hólnap mások el vetik, és a mit hólnap mások irnak, én is azt hólnap után a pad alá vetem, mivel még eddig kiki csak maga magának Regulája“ (313, 314. l.).

Az erdélyi „Magyar nyelv-mivelő társaság munkáinak első darabja“-ban (Szebenben 1796) is azt olvassuk, hogy „némelly Magyar ujj Irók“ (61. l.) nem használják helyesen a tárgyas ragozást, valamint az *ikes* igéket. A helyes használat részletesen fel van tüntetve „Az Igéknek Rendes — Forma Példái“ cz. értekezésben, a mely értekezésre Révai E. 930. lapján hivatkozik is.

Végül a nyelvművelő kérdések fejtegetésénél hadd említsem meg Verseghy Ferencz „Proludium in Institutiones linguae hungaricae, Ad Systema Adelungianum“ (Pestini 1793) cz. művét. „A *j* és *y* harcza, az *ikes* igék kérdése, a nyelvtörténet és élő nyelv vitája, a nyelvhelyesség kritériuma mind hallat magáról“ (vö. Császár Elemér, Verseghy Ferencz élete és művei, Bpest, 1903. 176. lapon) e kis könyvben.

E néhány író bizonyítja, hogy a XVIII. század második felében irodalmunkban a nyelvművelő kérdések napikérdések

voltak; e nyelvművelő kérdések eldöntését sokan egy tudományos magyar grammatikától, magyar szótártól várták. Ismét mások úgy vélekedtek, hogy legyen egy fórum: Magyar Nyelvművelő, illetve Tudós Társaság, a mely e kérdésekben döntsön, a mely grammatikát, szótárt szerkesztszen. „Elfogja é hinni a született Magyar, hogy Anyai Tejével beszopott Nyelvét nem tudja? reá fogja é venni magát, betekintsen elébb a Grammatikában, minekelőtte írni, és beszélni akar?” — kérdi Kármán József (Uránia III. 298. l.), s óhajtja, hogy támadjon a magyar írók közt „egygy Adelung, a ki egygy tökéletes, a Nyelv belső Állatjából folyó criticum Lexiconnal ajándékozza meg Hazánkat” (Uránia III. 297. l.). Míg Kármán a magyar grammatikát, magyar szótárt egy embertől várta, addig Verseggy Ferencz egy „Lexicon etymologico-philologicum” szerkesztését egy Magyar Tudós Társaság feladatának tekintette (vö. Proludium 116—122. §-okkal).

A kor napi kérdéseit óhajtotta megoldani, közóhajnak akart Révai megfelelni, a mikor egy Magyar Tudós Társaság felállításán fáradozott. Ennek a M. T. Társaságnak feladata lett volna a többek közt Révai szerint egy magyar nyelvtan, egy tüzetes, teljes magyar szótár szerkesztése is (vö. Planvm erigendae ervditae Societatis Hvngricaricae altervm elaborativs. Viennae, 1790. 14. l.). Ennek a M. T. Társaságnak a munkáját akarta megkönnyébbíteni, a mikor megírta „Elaboratior grammatica hvngarica” cz. művét, vagy a mikor szófejtő szótárt tervezett,¹ vagy pedig a mikor a nyelvművelő kérdések megvitatására „Nyelvvizsgáló Értekezések” czímen folyóiratot akart alapítani (vö. Kazinczy Level. IV. 348, 375, 606. l.).

A nyelvművelő kérdések eldöntéséhez, tüzetes nyelvtana megírásához azonban Révainak keresnie kellett egy vezető, egy segítő társat, egy elvet, a mely őt is, a majdan felállítandó M. T. Társaságot is biztosan kalauzolja. Ez a csálhatatlan kalauz a régi magyar nyomtatott könyvek és írott emlékek nyelve volt. Ezt a nyelvet többre becsülte a jelen közszokásnál (művelt köznyelv), többre becsülte a nép nyelvénél. De nem szabad azt hinnünk, hogy Révai akár a közszokást, akár a népnyelvet megvetette volna. A mikor Révai pl. azt vitatja, hogy *gróf* Széchenyi

¹ E szófejtő szótárból két kézirati töredékünk van; az egyiknek czíme: „Vocabula Hungarica Hebraicis cumprimis alisque orientalibus comparata” (M. N. Múzeum kézirattára, Quart. Lat. 2211), a másiknak pedig ez: „Vocabula orientalia Hungaricis comparata” (u. o. Quart. Lat. 2212). Révai, a mint azt az „Alázatos segedelem kérés”-ben (11. lap) és az A. 224. lapján olvashatjuk, e művet ki is akarta adni ezzel a czímmel: „Vocabula Hungarica cognata Orientalibus, cumprimis Hebraicis, Chaldaicis, Syriacis, et Arabicis, Turacis item, et Persicis. Quibus interserta sunt etiam Septentrionalia, Lapponica, Fennica, et Esthonica, otrisque affinia.”

Ferencz és Széchenyi Ferencz gróf használat közül az utóbbi a helyes, ezt a nézetét így okolja meg: „Én bizony inkább maradok a falukban a tiszteletes régiséggel megegyező bárdolatlan parasztok között” (Kaz. Lev. IV. 42. l.). A régi nyelvben levő alakokat Révai sokszor magyarázza a népnelyvből vett példákkal (vö. pl. A. 98, 99, 144. stb.), csak hogy nála a népnelyv csak addig fontos, a míg megegyező benne a használat a régiséggel. A göcseji nyelvet pl. „vivum linguae archivum”-nak nevezte azért, mert „némely szóllás formájuknak, s hangjaiknak Erdélyi szamatja” van (vö. Kaz. Lev. XI. 342, XIV. 15.), Erdélyben pedig pl. a többek közt az *ikes* igéket Révai szerint a régiséggel egyezően használják. Mihelyt a népnelyvben más van, mint a régiségben, akkor az eltérő használatot Révai hibának, tévedésnek tartotta.

A főbb nyelvművelő, s ezzel kapcsolatban helyesírási kérdések, a melyeket Révai vitatott, s a melyeknek érvényt akart szerezni, a régi nyelv, esetleg a régi nyelvvel megegyező népnelyv segítségével, a következők:

a) Az *ikes* igék szabályos használata. Kimutatták, hogy az *ikes* igék helyes ragozását már Pereszlenyi megállapította: fentebbi soraimból az is kitűnik, hogy Révaival egy időben Bőjthi és Szent-Páli is a helyes használatot követelte. Révai az *ikes* igékről először 1783-ban nyilatkozott. Itt ezt írja: „Ezt az írást *emdul* Faludi így olvassa *észend*, én pedig *eendel* . . . *észend*, ha ugyan így is írják¹ a jövőndő időt, inkább harmadik személy volna, hogy sem második, minthogy így mondanók¹ *észendek*, *észendesz*, *észend*: a mint valójában az idő másoló példa is így mutatja, *szeretendek*, *szeretendesz*, *szeretend*. De a szenvedő idő szavak, és a középszerűek, sőt a mivelők is, ha *ik* kimenetelű a gyökér személyök, nem így másoltatnak, hanem így, hogy az első személy *m*, a második pedig *l* kimenetelű, példának okáért, *igyekezem*, *igyekezel*, *igyekezik*, a jövőndő időben, *igyekezendem*, *igyekezendel*, *igyekezendik*. Tehát *eszem*, *eszol*, *eszik* idő szó is így adja, *eendem*, *eendel*, *eendik*, vagy rövidebben is a harmadik személyt úgy mint csak *eend*.“² Ugyanez értekezésben a HB.-beli *enneyc*, *horoguvec* alakokat *ennék*-nek, *haraguvék*-nek olvassa, a mire 1795-ben, Versegly-t támadó írásában hivatkozik is (vö. Magyar Hírmondó 1795. évi folyam 398. l., az idézetet lásd lejjebb).

¹ Én emeltem ki; vö. b., pont alatt.

² Ez az idézet „Révay János Miklós értekezése a régi magyar írásmódról” című kiadatlan kézirat (M. N. Múzeumban van, kéziratár, Fol. Hung. 614. szám alatt) 21. lapján van. Ez értekezésre többször fogok hivatkozni ezzel a rövidítéssel, hogy „1783. évi értekezés”. Kétségtelen ugyanis, hogy Révai ez értekezést 1783-ban írta (vö. a kézirat 17. lapján ezt: „Tsak a múlt (1782) esztendőben . . .”).

Hogy Révai mily sokszor és sokat írt az *ikes* ragozásról, bizonyítják nyomtatásban megjelent művei,¹ levelei (vö. Kaz. Lev. III. 384, IV. 42, XIII. 341.). Izgatásának, vitatkozásainak² eredménye volt. Kazinczy pártjára állott (vö. Kaz. Lev. IV. 6.) s Kazinczy aztán diadalra is juttatta az irodalmi nyelvben az *ikes* igék régi használatát.

b) Már az a) pont alatt láttuk, hogy Révai *írnók*, *látók* alakokat használt ott, a hol az irodalmi nyelv ma is a tárgyas alak helyett a tárgyatlanul él. Révai az erdélyi írókkal karöltve követelte (vö. A. 111—122, E. 969, Kaz. Lev. III. 383, IV. 41.), hogy a tárgyas ragozást a jelentő mód, elbeszélő mult és a feltételes mód jelen idejének többes első személyében is használjuk. Mondjuk és írjuk: ezt vagy azt *látók*, ha ezt vagy azt *látók*. — Révai e törekvése nem járt sikerrel; Kazinczy ugyan jónak tartotta a *látók* alakot, sőt maga is hallotta (vö. Kazinczy Lev. IV. 5.), azonban soha következetesen nem használta (vö. Kaz. Lev. XVI. 328.). S tudjuk, hogy *látók*, *látók* helyett irodalmi nyelvünkben ma is gyakoribb az „ezt v. azt *látánk*“, ha ezt v. azt *látánk*“.

c) Révai követelte, hogy a birtokos többségét a birtokoson kívül a birtokon is meg kell jelölni (vö. A. 317—322, Kazinczy Levelezése XIII. 34, Magyar deákság³ III. 78, 79.). Nem helyes, ha azt mondjuk: „a Magyarok királynéja, a szegények insége“, helyesen így kell szólni: „a Magyaroknak (vagy) a Magyarok Királynéjok, a szegényeknek v. szegények inségök“. Kazinczy Révai ezen törekvését se támogatta (vö. Kaz. Lev. VI. 184, VII. 162.) s nem is terjedt el az irodalmi nyelvben.

d) Révai a *gróf* s egyéb czimeket (öröklött és nem öröklött) a tulajdonnév után akarta írni; szerinte tehát „Széchenyi Ferencz gróf“ a helyes használat (vö. Kaz. Lev. IV. 43, M.

¹ Vö. A. 162—190. l.; E. 885—976, 977—1060 (ez utóbbi czíme: Vindiciae iustissimae de secvnda verborvm forma indeterminata).

² E vitairatok közül kettőt Révai írt v. Miklósi János, illetve f. Kardos Adorján néven (ez utóbbiról Toldy azt tanította, hogy Ferenczy János álneve vö. A m. n. irod. tört.⁴ 171. l.; de olv. Császár El.: Verseghy Fer. élete és művei, 184. l., Bánóczi, Révai M. élete, és munkái 304. l.), egyet pedig Horvát István b. Vig László álneven.

³ A mű kéziratban maradt ránk, s a M. N. Múzeumban *Quart. Hung. 1309.* szám alatt őrzik: teljes czíme a következő: „A magyar deákság. Első kötet, melyben a magyar deák történet adatik elő. Pest, 1805. Ez a kézirat csonka, a mennyiben a nyomtatásban megjelent 2. fejezet (vö. Tud. Gyűjt. 1833. II. füz.) kézírata nincs meg. Második kötet, melyben a magyar szép toll foglaltatik. Írta főképpen Adelung után . . . 1805.“ Ez a második kötet két részből áll, s Adelung, Ueber den deutschen Styl-, Berlin, 1800. I., II. munkájának az átdolgozása.

Deákság III. 77.). Kazinczy ezt a törekvését sem juttatta diadalra (vö. Kaz. Lev. IV. 87, 88, V. 271.).

e) Révai szerint *szakácsné* nem helyes „coca“ jelentésben, mert *szakácsné* tulajdonképpen „uxor coci“; ugyanígy helytelenek *mosóné*, *varróné* (vö. A. 67.). Helyesen akkor beszélünk, ha *mosó asszonyt*, *varró asszonyt* mondunk. Kazinczy Révai ezen nézetét se helyeselte (vö. Régiségek és ritkaságok XXVII. lap).

f) Révai erősen vitatta, hogy nyelvünkben van szenvedő igealak (vö. A. 263—267), s hogy helytelen úton járnak, a kik a szenvedő igealakot — *ódik* (ő) képzős igékkel helyettesítik. A szenvedő igealak e túlságos védelméből fakadt, hogy Révai szerint hibásan beszél, a ki azt mondja, hogy *fogadott szolgál* (vö. 1783. évi értekezés 24. l.), *tartott beszéd* (M. Deákság III. 83.), *költött történet* (Kaz. Lev. XII. 34.), mert helyesen ezeket csak így mondhatni: *fogadtatott szolgál*, *tartatott beszéd*, *költetett történet* stb. Ügyszintén helytelen kitétel: „a világ teremtetése“, a helyes: „a világ teremtetése“ helyett (vö. Magy. Deákság III. 82.).

Több ilyen nyelvhelyességi kérdés van tárgyalva, vagy érintve Révai „A magyar szép toll“ cz. munkájában,¹ továbbá „Propositiones ex lingua hvngarica primo semestri explanata, quas tentamini svbiectas academiei avditores in Regia Scientiarvm Vniversitate aptis constrvctionvm exemplis illvstrarvnt, planivsque probarvnt . . .“ (1804) cz. egyetemi syllabusában.

g) A nyelvhelyességi kérdésekhez szorosan hozzátartoznak a helyesírási viták is. A vitapontok közt volt nem egy, a mely nemcsak helyesírási kérdés. Révai e kérdésben nem követelte, hogy a régiséget kövessük, mert a régiek helyesírásában nincs következetesség. Az elődök közül neki csak egy embernek a helyesírása tetszett, s ez Tsétsi János „Observationes orthographico-grammaticae, de recta hungarice scribendi et loquendi ratione“ (megjelent Pápai Páriz-féle szótár mellékleteként 1708-ban) cz. művében kifejtett helyesírása. Tsétsit s helyesírását Révai egész életén át dicsérte (vö. 1783. értekezés, 4, 17, Magy. Hírmondó 1795. 396. l. A. 301, 318, E. 57, 85. 154.), sok nyelvhelyességi kérdés vitatására Tsétsitől, illetve Geleji Katonától kapta az ösztönzést (vö. Observationes, De recte loquendi ratione reg. I., III.: *híveknék üldöztetések*, az ember *teremtetése* stb.; ugyanígy Geleji Katonánál. Pedig Révai idejében az írók többsége Tsétsi helyesírását „tótos“-nak tartotta (vö. Kaz. Lev. III. 102.).

Révai Tsétsihez azért állott, mert Tsétsi helyesírási elve etymologiai volt, a mit ő Geleji Katonától vett át. Ezen elv segítségével lehetett a szavak egyes részeit ragozás és képzés

¹ Lásd fentebb.

alkalmával a legjobban feltüntetni. S ezt az elvet Révai így formulázta meg: „Orthographiae principium primum, et certissimum, est etymologia; quae tamen non omnem euphoniā negligat, communi consensione firmatam, ad vitandum tonum omnino durum, et ingratham . . . ubi etymologia deficit, qui casus . . . rarior est, . . . alterum . . . principium recta consuetudo (E. 152, 153.).

A Tsétsi alapján álló Révai a helyesírás alapelvét illetőleg mindig következetes volt; ugyanaz az alapelv van 1778-ban megjelent „A magyar nyelvnek helyes írása és ki-mondása-felől kettős tanúság a vagy ortográfia. A nemzeti iskolák számára. Budán 1778“¹ művében, ezt látjuk 1783. évi értekezésében és ugyanez van az Elab. gr. hung.-ban. És ez érthető is olyan embernél, a kinek elve, hogy minden képzés, ragozás tulajdonképp szóösszetétel, s a helyesírásnak a nyelv ez alaptételét ki-fejezésre kell juttatnia. A helyesírás egyes pontjait illetőleg azonban azt kell mondani, hogy egyes esetekben másképp írt pályája elején, s másképp pályája vége felé.² Alapelvét azonban elfogadta Kazinczy, s vele a később megalakult M. Tudós Társaság. A helyesírás terén Révai a következőket vitatta:

α) A *j* kezdetű ragok előtt a szóvégi *d* (ad), *l* (csodál), *n* (kin), *t* (mutat), *gy* (hagyni), *ly* (foly), *ty* (ponty), *ny* (hányni), után nem *gy* (ad-gya, hagy-gyon), *ly* (csodállya, folylyon), *ny* (kinnya, hánynyon), *ty* (mutattya, pontytya), hanem *j* irandó (adja, hagyjon, csodálja, folyjon, kinja, hányjon, mutatja, pontyja). Révai erről sokat ír (vö. A. 297—311 és E. megfelelő helyén), s hivatkozik Geleji Katonára, Tsétsire, a kik így írtak (vö. Tsétsi, Observationes I. 14, III. 2. stb.). Követeli pedig Révai a *j* írását az etymologia nevében, mert a *j* hozzátartozik a raghoz, a melyet egykor *j*-nek mondtak, még pedig az *sz* és *z* hangok után is (vö. H. B. *ilezie*, *helhezie*, A. 298.). „Nem arról folyt a vita, *j*-vel írjuk-e az említett esetben a szót vagy *y*-nal“ — írja igen helyesen Császár Elemér (vö. Verseghy Ferencz élete és művei 197. l.) —, hanem, hogy hozzátartozik-e a *j* a képzőhöz, vagy csak kötőhang, azaz — mint ők mondták — bélyegbetű-e a *j*.³ A mily helyes azonban ez a finom meg-

¹ E műnek következő kiadásai ismeretesek: 1780, 1781, 1782, 1790, 1793, 1795, 1798, 1807, 1811 (vö. Szinnyei M. írók, Révai). Hogy ez a mű Révaié, arra vö. azt is, hogy Prónai Antal piarista tanár birtokában levő, talán Horvát I.-féle „I. N. Révai opera edita serie chronologica collecta“ cz. kéziratban ez meg van említve.

² Vö. pl. hogy Révai a maga nevét 1790 táján *y*-nal írta (vö. Planum 116. l.), később *i*-vel.

³ Vö. Baróti Szabó D.: Orthogr. és gram. észrevételek 53. s köv. lap.

figyelés, épp oly igaz az is, hogy sokan a kérdés lényegét nem látva, pusztán helyesírási kérdésnek tartották a *j* és *y* háborúját. A vita hevében aztán mindkét párt szélsőségekre ragadtatta magát: Révai arra, hogy ő a régi ejtésnek megfelelően a *j*-vel való ejtést akarta visszaállítani (tehát *ad-ja* stb.), míg ellenben a másik párt Révai anyagi helyzetét akarta felhasználni s pl. Takáts József pénzen akarta Révait megvásárolni, hogy legyen *y*-istává (vö. Kaz. Lev. XII. 210, XIII. 24, 290.). — Révai törekvését Kazinczy juttatta diadalra, s melléje állt a M. T. Társaság 1832-ben kiadott „Magyar helyesírás és szóragasztás helyes szabályai“-val.

ρ) Volt egy másik *j*-ottista és *y*-pszilonista vitapont is, de ez tisztára helyesírási természetű volt. Tsétsi is (vö. Observationes Regula I.), Révai is (vö. E. 171.) követelte, hogy az *i*-ben végződő vezetékevekben ne írjunk *y*-t, hanem *i*-t, tehát Tsétsi, Révai, Váradí stb. Kazinczy és társai ezt az újítást nem fogadták el.

γ) Tsétsi s utána Révai a magyar *cs*, *cz* hangokat *ts*-sel, *tz*-vel írta. Kazinczy s a vele megalakult M. T. Társaság a *cs*-t, *cz*-t fogadta el (vö. Régiségek és ritkaságok XXXII. lap).

δ) Tsétsi s utána Révai a latin-görög, s általában az idegen neveket magyarosan írták (vö. Szily, Nyelvúj. Szót., nevek írása 235. l.). E törekvésük értékes a hazai latin nyelv kiejtésének megítélésére. Kazinczy nem fogadta el ezt az írásmódot, hanem követelte, hogy a latin és görög neveket latinosan, görögösen írjuk (vö. Kaz. Lev. XI. 352, XIII. 389.). Így fogadta el a M. T. Társaság is.

ε) Révai, „a rajzolás s polgári építés mesterségének“ tanítója (vö. Kaz. Lev. II. 303.) sokat foglalkozott a helyesírás palaeographiai részével: a betűk alakjával is.¹ Az egyik törekvése az, hogy Tsétsi nyomán követelte, hogy az *ő*, *ű* hangokat *ő*-nek, *ű*-nek írjuk. Maga az *ő*, *ű* jegy előfordul már Kalmár Prodrómusában (vö. 11, 12. lap), mai használatában a Debreczeni grammatikában (vö. Bánóczy, Révai M. élete és munkái, 169. l.). Kazinczy is az *ő*-t, *ű*-t fogadta el (vö. Régiségek és ritkaságok XXXIII., XXXIV. l.) s ehhez csatlakozott a M. T. Társaság is. Másik törekvése Révainak az volt, hogy a kettős jegyű mássalhangzókat kiküszöbölje abécéjéből. Révai azt akarta, hogy a *tz*, *ts*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, *sz*, *zs* helyett egy betűvel irt jegyeket fogadjunk el, s épp azért néhány diakritikus jegy felhasználásával a meglevőkből új betűket készített (lásd e betűket 1783. évi értekezése 50—52. lapján, továbbá E. 134—146, A. 54—

¹ Vö. hogy Révai volt gróf Széchenyi István rajztanítója (lásd Beöthy Zs.: Széchenyi és a magyar költészet), s hogy Révaitól való „Az ékes írásnak a nemzeti iskolákra alkalmaztatott eleji“ (Buda, 1779. utolsó kiadás 1846. Planum 84.) cz. szépirási könyvecske.

58. Sokféle VII. 108. lap). Révait a kettősjegyű mássalhangzók egyszerűsítésére Ráth Mátyásnak a Magyar Hirmondó-ban (1781. évi folyam 147—148. lap, és vö. 1783. évi értekezése 44. lapját) közölt cikke vezette, a ki az egyszerűsítést a betűszedők érdekében sürgette. Révai is az egyszerűsített betűket a betűszedők érdekében is ajánlja, de felhoz más okokat is; ilyenek: idegen nyelvek alfabetumai, régi magyar helyesírás, kevesebb idő a leírásra, kevesebb hely a nyomtatásban, könnyebbség a szemnek, a külföldinek a szótagolásban stb. Bizonyításában hivatkozik Rajnisra is, a ki a *zs* hangot Káldi nyomán *ž*-nek akarja íratni (vö. A magyar Helikonra vezérlő kalauz. Pozsony, 1781. 9. l.), hivatkozhatott volna azonban Tsétsire is, a ki 'z'-vel jelzi. Révain kívül egész a legújabb időkig sokan foglalkoztak a kettősjegyű mássalhangzók egyszerűkkel való helyettesítése kérdésével, ilyenek: Gyarmathi Sámuel (vö. Okoskodva tanító magyar nyelv-mester, Kolosvár, 1794. I. 390—396.), Vályi és Tóth Farkas (vö. Kaz. Lev. II. 469, 600.), M. T. Társaság, mely 1834-ben elvben hozzájárult az egyszerűsítéshez (vö. Vörösmarty, Összes munkái, teljes kiadás, Bpest, 1885. VI. 291—297: „Az összetett mássalhangzók egyszerűsítéséről“), Csalomjai (vö. Vázlatos jegyzetek a magyar nyelv és helyesírás körül, Balassagyarmat, 1859.), Hunfalvy Pál (Nyr. II. 1, VII. 4, 55, 99.), Szarvas Gábor (Nyr. II. 241, 289.). Az egyszerűsítés azonban, bármennyire is kívánatos, mindez ideig nem sikerült.

Az előző fejezetben pontokba foglaltam össze azokat a nyelvművelő és helyesírási kérdéseket, a melyek diadalra jutásáért Révai oly sokat küzdött. Láttuk azonban azt is, hogy e kérdések közt van nem egy, a melyért a XVIII. század második felében más írók is küzdöttek, úgy hogy e kérdések mintegy az akkori idők napi kérdései.

Az a kérdés már most, hogyan jutott Révai arra a gondolatra, hogy nyelvművelő kérdésekben a régiségre, a régi nyelvre hivatkozzék.

A kik a XVIII. század második fele magyar irodalmával foglalkoztak, tudják, hogy ez időben a régi emlékekből való idézés nem volt ritkaság nálunk. Gyarmathi Sámuel „Okoskodva tanító magyar nyelv-mesteré“-ben (1794. évben, Kolozsvár) a régi nyelvemlékek és könyvek helyesírása alapján ajánl a kettősjegyű mássalhangzók helyett egy jeggyel írottakat. Fabchich József, Révai barátja és rendtársa, 1786—1794 közt szótárírási tervekkel foglalkozik; kéziratban ránk is maradt egy szótára: „Magyar Kalepinus“-a,¹ melynek szókészlete Heltaiból,

¹ Fol. Hung. 14 alatt a M. N. Múzeum kéziratára őrzi; ugyanide való szótárszerű művei Fol. Hung. 13, 15 alatt.

Calepinusból, Apáczai Cseri Jánosból, Molnár Albertből, Pápai Párizból, Pázmányból van összegyűjtve. Rajnis József „A magyar Helikonra vezérő kalauz“-ában (1781-ben jelent meg) azt írja, hogy „az igaz Vers-szerzés már nem újság a Magyaroknál“ s kimutatja, kik irtak a legrégibb nyomtatott magyar könyv korától az ő idejéig mértékes verseket. Felfogására jellemző, hogy azt mondja: „Nem mind jó, a mi régi: nem mind rossz az, a mi szokatlan“ (Előlj. besz.). B. Szabó Dávid „Kisdedszótár“-ába (Kassa, 1784) sok szót hordott egybe „Pázmányból, Molnárból, Páriz-Pápaiból, Gyöngyösiből s más egyéb könyvekből“ (Előbeszéd) s tudjuk nagyon jól, hogy igen sok régi szót elevenített fel s tett irodalmivá (vö. Kaz. Lev. XIII. 367). Nézetei helyeségének támogatására ő is sokszor hivatkozott a régiek nyelvszokására. Így pl. „Orthographia- és grammaticabéli észrevételek a magyar prosodiá-val egygyütt“ (Komáromban, 1800) cz. művében az ígékötők szórendje vitatásában hivatkozik Apáczai Cseri Jánosra, Pázmányra, Lippaira, Göntzire és az erdélyi székely nyelvszokásra¹ (műve 23., 24. l.); ugyane műben az -n hangon végződő ragokat, képzőket (-ban, -ben, -an, -en, -on, -én, -ön, -ván, -vén) azért irtatja két -n-nel (tehát -bann, -benn, -ann, -enn, -onn, -enn, -önn, -vänn, -vénn), mert így irtak Molnár Albert, Károlyi Gáspár, Apáczai Cseri János, Balásfi, Pázmány, Sylvester, szóval a régi írók (vö. 24—27. l.). A mikor Bod Péter 1767-ben kiadta Pápai Páriz szótárát, az volt az első dolga, hogy történeti bevezetést írjon arról, kik irtak eddig latin-magyar szótárakat, illetve szójegyzékeket. S azok a függelékek, a melyeket e kiadáshoz a régi magyar személy-, illetve keresztnevekről, hazai latinul írt jogi emlékekben előforduló régi elavult magyar szavakról a hazai latinság szókészletében elszórva csatolt, élénk tanubizonysága Bod Péter történeti érzékének. Máriafi István (Szeitz Leo) 1788-ban megjelent „Kis magyar frázeológia“-ja „a magyar Tzitzerónak, kardinális Pázmány Péternek szép Magyar-ságú“ könyveiből készült. Hogy különben Pázmányt és a többi XVII., XVIII. századi kath. írók mennyire olvasták, bizonyítja Makó Pál 1792-ben megjelent „Egy Magyar Szótárnak Készítésére intéző vélemények“ cz. füzetkéje,² melyben Makó azt írja, hogy abba a szótárba, a melyre a nemzetnek szüksége van, „a régi elaggott“ szavakon kívül fel kell venni Pázmány, Káldi, Gyöngyösi, Benitzki, Faludi és más ékesen írók műveinek szókészletét; e művekből figyelmetes olvasás mellett sokat lehet

¹ V. ö. hogy Révai Szabó nézetét nem helyeselte s lásd Kaz. Lev. III. 320, VI, 184.

² „Brevis institutio linguæ ungaricæ adumbratio. Budæ MDCCXCII“ cz. mű mellékleteként jelent meg.

meríteni. S ott van a nagy tudású, józanítéletű Sándor István a maga 1791-től 1808-ig megjelent Sokféle¹-jével. Gyönyörködve olvassuk ma is, a mit ez az író Anonymus és a Várad regestrum tulajdonneveiről nyelvi és helyesírási tekintetben írt (vö. Sokféle VIII.), vagy a hogyan ő „A Magyar Helyeknek mostani s hajdani neveik”-et (Sokféle IX. 174—198) magyarázza. Sok régi tulajdonnév helyes magyarázata ered Sándor Istvántól (pl. Erdélynek nevezetjéről, Sokféle VII. 110, A Gejza névről, Sokféle VII. 143 stb.), a mely helyes magyarázatokat azonban mai tudásunk Szabó Károly, Hunfalvy Pál stb. neveivel hoz kapcsolatba. Ő az első bibliografusunk, a ki összeállítja a régi magyar nyomtatott könyvek és nyelvemlékek jegyzékét (vö. Sokféle III. 94; A 16-ik században nyomtatott Magyar Könyvek, VIII. 40; A Magyar Nyelv és Szókönyvekről, VIII. 85; A Nyelvünkbeli első Próbák stb.); ő az, a ki rendszeresen foglalkozik a magyar helyesírás történetével (vö. Sokféle V. 134—195). Sándor István lelkes munkásságából azonban ezúttal csak azt emelem ki, a mit ő a Halotti Beszédről az 1795-ben megjelent „Sokféle” egy jegyzetében mond (III. 81—82): „Találkoznak némelyek, kik ezen régi Magyarságnak Íróját Tót embernek tsak azért tarttyák, mert egynehány Magyar szavaknak benne Tót ejtések vagyon, úgymint *halulec, foianec, archangelt, angelent, jouben, rezet*, mellyeket most így íránk: *halálnak, fainak, arkangyalt, anggyalt, jóban*,² *rész*t. Nem különben a *Milostben* vagy-is *Milost* szó miatt, melly valóságos Tót szó, s még most-is annyit tesz a Tótoknál, mint nálunk Malaszt vagy-is kegy, kegyelem, kegyesség, *Gratia, Gnade*. De azok nem veszik észbe, vagy nem akarják észbe venni, hogy a mi Malaszt szavunk, melly még most-is az Üdvözlletben előjön, a Tót *Milostból* eredt, s *eleinten Milostnak mondattatott* Eleinktől-is² . . . Azután ki tudja, ha *nem mondatott-e* akkor halálnak, fainak, jóban és részt helyett *helyesen*: halálnak, fainek, jóben, és részt²?

E néhány példával, a melyeket Pray, Cornides, Katona, Schönvisner, Benkő, Kovachich munkássága részletezésével szaporíthatnám, kimutattam, hogy irodalmunkban akkor, mikor Révai tanult, mikor irogatni kezdett s működése egész ideje alatt volt történeti érzék nemcsak a históriai, hanem a nyelvi emlékek iránt is.

Lássuk immár, hogy jelentkezik ez a történeti érzék Révai-ban pályája különböző korszakaiban. Hogy Révai minő könyvekből tanult az iskolában, nem tudjuk. Hogy az ő tanulóéveiben a régi magyarság dicsérete egyik-másik tankönyvünkben meg-

¹ A *Sokféle* I. II. kötete 1806-ban második kiadásban is megjelent.

² A dölve szedett szavakat én emeltem ki.

volt, bizonyítja Wagner Ferencz jezsuita „Universae Phraseologiae latinae corpus“ szótári művének Nagy-Szombathban 1750-ben megjelent magyar átdolgozása, a mely tele van a régi magyarság dicséretével s azzal a kívánsággal, hogy a tudományokat *magyarul* lehessen tanulni (vö. Kármán Mór, Egy érdekes tankönyv, Irodalomtört. Közl. I. 51—57). Ha azonban tankönyveit nem tudjuk is megjelelni, ismerjük tanárait, tudjuk, melyiktől mit tanulhatott. Különösen két tanára, rendtársa lehetett rá nagy hatással, az egyik Horváth Benedek, a másik Hájos I. Gáspár. Mindkettő irt magyar grammatikát is, meg egyebet is (vö. Csaplár B. Révai Miklós élete I. 92, 93). Csaplár Benedek nagy szeretettel vázolja becses könyvében: „Révai Miklós élete“-ben azt a hatást, a melyet Révaira e két férfiú, különösen pedig Hájos gyakorolt; „e lángbuzgalmú jászberényi „szittya magyar“ volt az — írja —, ki már ekkorra nagy szorgalommal munkál vala Horváth Benedek székely származású rendtársával szövetkezve a magyar nyelv ősi mivoltának s történeti fejlődésének nyomozásában. E célra gondosan kutató s keresetét a régibb magyar nyomtatványokat s kéziratokat, tanulmányozá a népnyelv hagyományos sajátosságait“ (Csaplár B.: Révai Miklós élete I. 34, u. itt I. 94: „búvárlatai céljaira itt is sürgette a régi nyomtatványok és kéziratok gyűjtését“). Hájos munkái közül reánk csak egy maradt¹ s ez igazolja Csaplár állítását. Révai történeti érzéke kifejlődésének első szálait nekünk tehát a piaristarend akkori hazafias tagjaiban kell keresnünk, a kik Dugonics romantikus történeti érzékének is felkeltői, istápolói voltak. Révai történeti érzékének tulajdonítom, hogy 1778-ban megjelent „A magyar nyelvnek helyesírása és ki-mondása-felől kettős tanuság avagy ortográfia“ cz. művében Tsétsi 1708-ban megjelent „Observationes“ műve alapelvehez: az etymologiai-hoz csatlakozik, mert ezzel a szavak eredetét jobban lehet a szemnek is láthatóvá tenni. 1777-ben került először Bécsbe s itt az udvari könyvtárban a „régí magyarság kincsei“ közül sokat látott (vö. Simonyi, Révai Miklós és a korabeli nyelvtudomány, Beöthy: Képes m. irod. t. I. 743 s köv. lapok). Nem lehetetlen, hogy barátja Denis, az udvari könyvtár tisztviselője, a ki a mi Bécsi kódexünknek az irodalomban az első említője (vö. Nyelvemléktár I., bevezetés),² ekkor mufatta meg legrégibb

¹ A kézirati mű czíme: Szitósági Magyarnyelv tüköre, sive speculum lingvae Scythico Hunnico — Magyarico — Szekhelyico Hungaricae“ (vö. Csaplár, i. m. I. 94).

² A mi irodalmunkban a Bécsi-kódexet Sándor István említi először (Sokféle VIII. 86. lapon 1801-ben); közli könyvtári jelzetét: „Codex Man. Hung. Theolog. LXXXV. B. N. 81 sive Codex Man. rec. Nro 81“ s azt írja, hogy ő e fordítást „Bátori Lászlóéna“ tartja.

bibliai (ó-testamentomi) fordításunkat. 1780-ban olvassa Révai a *Pannóniai éneket*, a melyet vele Cornides D. közölt. 1782-ben másolja le magának Pozsonyban a Halotti Beszédet s az egyházi könyvtár akkori gondviselője, Aradi János pozsonyi kanonok „egyéb ritkaságokkal is önként kedvezett mohós“ kényének (vö. 1783. értekezés 17. l.). 1783-ban írta Révai első nyelvtudományi értekezését. Az értekezés kéziratban maradt ránk s Horvát István ezt a címet adta neki: „Révay János Miklós értekezése a régi magyar írásmódról“.¹ Ez értekezés rendkívül fontos Révai nyelvtudománya megítélésénél, azért tartalmáról itt néhány szót kell szólnunk. Az értekezés két főrésze osztható: a) A magyar helyesírás történeti tárgyalása, b) A Halotti Beszéd magyarázata.² E két részben mondhatni érintve van mind az a kérdés, a melyekért Révai harczolt, vagy a melyek a tudománya alapelvei közé tartoztak. E kérdések közül kiemelem a következőket: Révai már itt is az *írnók* alakot használja, szól az *íkes* ígéről, követeli a *j*-vel, *ts*-vel, *tz*-vel való írásmódot, úgyszintén a kettősjegyű mássalhangzók egyszerűsítését, a szenvedő igei használatot. A Halotti Beszéden kívül sok más régi nyelvemléket és nyomtatványt használ bizonyításaiban, A népnyelvet itt sem veti meg feltétlenül (vö. *hazoa* 20. l., *ge* = de, „még most is sok helyeken így ejtik *gye*“, 20. l., *mia* = miatt 24. l., *visszá* = vissza „sok helyeken . . . húzósan ejtik is“, -nek 21. l. stb.), a nyelvrokonságról ugyan — összehasonlításaiból ítélve — az a nézete, hogy a magyar napkeleti nyelv, de tudomása van a finn-ugor rokonságról is (vö. „Sajnovits János is bé iktatta ezt (t. i. a HB.-t) ama nagy álmélkodást okozó meg állatásába, hogy azon egy a Magyar és a Lappó Nyelv“ 16. l. 26.), a személyragokat személyes névmásokból magyarázza (vö. 18., 19. l.),³ a gyökerekről az a nézete, hogy egytagúak („Minthogy nálunk nagyobbára egytátiak az eredeti gyökér szavak . . .“ 23. l.). Vallja, hogy a magyar nyelv a Hal. Beszéd ideje óta keveset változott (26. l.). Külön emelem ki, hogy Bánóczi szerint is (vö. Révai M. élete

¹ Vö. a fentebb levő jegyzetet.

² Vö. A „Monitvm“ részében: „Paratum habui iam anno 1783 Commentariolum aliquot phillyrarum, patrio sermone conscriptum in has . . . Funebres Allocutiones antiquissimas“ és M. Hirmondó 1795. 398. l. Az A. I. kötetének, tehát a megjelent résznek ezenfelül még két latin kézírata van a M. N. Múzeumban; a nyomtatásban megjelent „2221 Quart. Lat. 1.“ jelzett alatt található, a kisebb terjedelmű, nagyobbára azonos tartalmú pedig „2221 Quart. Lat. 2.“ alatt.

³ Mindkét nézet az akkori nyelvtudomány alapelvei közé tartozó tanítás volt (vö. Delbrück B.: Einleitung in das Studium der indog. Sprachen“ 24. l. és nálunk Erdősi Sylvester, továbbá Tsétsi. Observations I. § 1. „Voces Originariae apud Hungaros maximam partem sunt Monosyllabicae“ és A. E.).

és munkái 87, 88), meg Simonyi szerint is (vö. Beüthy, Képes magy. irodalomtörténet I. 746) az 1783-iki értekezés azt vallja, hogy Révai ekkori nézete szerint a Hal. Beszédet nem magyar ajkú pap írta. Megvallom, én ezt nem tudom aláírni. Révai ugyanis azt bizonyíthatja, hogy a magyarok kereszténységre térésükkor átvették a latin betűket, a melyek elégtelenek voltak a magyar hangok leírására. A kik legelőször írtak magyarul, azok idegenek voltak — egy nézet, a mely ma is kísért tudósaink közt —, azért van a magánhangzók jelölésében a mai hangállapottól eltérés (vö. I. 15. l.). A magyarok aztán ilyen hibás alakban tanulták meg a saját hangjaik írását. Így értelmezem én Révai írását s a Halotti Beszéd magyarázatából, valamint a Magyar Deákságban irottakból (vö. Tudományos Gyűjtemény 1833. II. füzet) látom, hogy ez a magyarázat egyezik Révai felfogásával. Mikor Révai például a Halotti Beszéd *milostben, bratym, timnucebelevl* szavait értelmezi, ezt írja: „Ihol hogyan tettük az idegen szavakat, tsak egy kitsidet meg külömböztetve, és Magyarosabb tatókkal ki ejtve, már egészen mieinkké! Kivált hogy olyly nagy időtől fogva birtokunkban vagynak, alég mernők sokak előtt tsak vélteképen is azt mondani, hogy ezek a szavak, *malaszt, barát, tömlözt*, idegen, és pedig Tót eredetűek. De ez az írás nyilván elárúlja őket, annyival is inkább, hogy, még akkor nem olyly igen régen vevődvn a Magyar ajkokra, szinte azon nyers Tótosan ejtődnek, *milost, brat timnuc*, azaz, a mint most írnök, *miloszt, brat, timnítz*. De hiszem több ilylen is vagy on nálunk, hol ugyan a Tótoktól, hol más szomszéd nemzetektől. Láthatdsza erről Páriz Pápainak Szótára végén Tsétsi Jánost is a Meg szerzésben“ (17. l.). 1786-ban olvasta a Peer-kódexet (vö. A. 26.). Régi könyveket ad neki olvasásra vagy ajándékba Rájnis József, Szily János és mások s ő minden olvasmányáról pontosan beszámol (vö. A. 20—34). 1795-ben jelenik meg nyomtatásban első írása az ikes igékről s fontos, hogy nyelvművelő kérdések eldöntésében itt is hivatkozik a régi írókra, a régi nyelvre. „Sokan feladtak“ (!) — írja Révai — a már elég szerentsésen bé hozott Tsétsi János Orthographiáján, melly az Ethymologián épült. Isten neki! ezen nem annyira akadok fenn. Hanem azért haragszom, hogy a szenvedő idő szavakban, in verbis passivis, a harmadik személyt oly szörnyű solecismussal írják. Mi az? *iratasson, olvastasson* s több e féle... Ugy meg rémulök, hogy magamon kívül vagyok, ha azt az el *adatassont, parantsoltassont, mondatassont* hallom.¹... Teregette! el adattasson, el osztasson, hivatasson, s több ilyen

¹ Ez után *találtatom, említetttem, eszem, iszom, bátorkodom, emelkedem* igéket végig ragozza.

tsodák úgy e? Haragszom. De majd azt mondják sokan, *haragudjon ő kegyelme*, nem gondolunk véle. Mégis, ha azt mondanák, *haragudjék ő kegyelme*, örülnék neki, mert Pázmán, Károlyi, Káldi, Sylvester János, Pesti Gábor utánn mondanák. De még hátra van egy idő...¹ Tudom, Versegi is botorkázott ebben, de többet nyomnak előttem a Régi Magyar Írók, a kiket feljebb említék, s több mások is, a kiket most nem említhetek, Versegi Prolusiójánál. A többi apró Grammatisták tekintetbe se jöhetnek. Bizony tsak jó volna az igen igen régi Könyveket elő venni, szorgalmasan által olvasni. Jó azokban a Conjugatió, ha mindjárt az Orthographia nem a leg jobbik is. Az a kézzel írott Régiség, melyet Sajnovits is, Koller is hibásan adott elő, melyet 1210 esztendőben irtak, a mint ki puhatolhattam, bizony jobban szolgálnak. Én ezt a különös Régiséget izenként, és a mint bízom, szerentsésen fel fejtegettem. Vajha közre bocsáthatnám!... Ebben én így olvasom ezeket. „Tiltá őt egy fa gyümölsétől. De mondá néki, miért nem *ennék*. Hallá holtát teremő Istentől, de feledé. Engede ördöng intetének, és *evék*, és a gyümölsben halált *evék*. *Haraguvék* Isten.”² Szent Margit életében is, melyet Pray a 15-dik Századba helyezett, így iratik szüntelenül és állandóul: „Sem lágy beszéddel nem *látatnék* meg változtatni. A mostani Grammatista így mondaná *nem látatna meg változtatni*. Hát *Heltai* idejében a Fortunatus Históriajában, meg engesztel higye el, embert az ajándék, Isten *is szereti*, ki néki *áldoznék*. De a mostani Grammatista azt tanítja *áldozna! áldozna!* Nem érek többre“ (vö. Magy. Hirmondó 1795. 396—398). E kifakadásokról Simonyi azt tartja (vö. Beöthy, Képes m. irod. tört. I³. 744), hogy Bőjthi Antal hatása alatt írta Révai. Lehetséges; tény azonban, mint az 1783. értekezéséből kitűnik, hogy nem Bőjthi által vezetett az *ikes* igék szabályos használatának a gondolatára. 1796-ban másolta le Bécsben magának a Bécsi Kódexet,³ irt hozzá magyarázatokat s az volt a terve, hogy az Antiquitates Literaturae Hungaricae 2. és 3. köteteként kiadja.⁴ 1799-ben készült el a Halotti Beszéd azon latin nyelvű magyarázata, a mely az A. I.-ben nyomtatva

² Következik, *találtatnám, említtetném, enném, innám, bátor-kodnám, emelkedném* végig ragozása.

¹ Vö. Az 1785. értekezés 21. lap *emdul*-hoz irt jegyzet és itt.

² Vö. erre Nyelvelmléktár I. köt. X—XI. lap.

³ Vö. Alázatos segedelem kérés 12. l. Ez a második és harmadik kötet kéziratban a M. N. Múzeum kéziratárában van, jelzete „2221 Quart. Lat. 3“ és „2221 Quart. Lat. 4.“ czíme egyezik a Segedelem kérésben közölt czímmel. A két kötet tartalma: bevezetés a kódexről, helyesírásról, koráról, írójáról, kiadásáról maga az ótestamentomi szöveg, jegyzetek, szójegyzék (töredék, csak az *a-n* kezdődő szavak vannak meg).

is megjelent. S ha figyelembe vesszük, hogy Virág Kazinczynak 1803 október 23-án azt írja, hogy Révai Miklós János is azt hirdeti, hogy már inde a' 20 ex amplius annis dolgozza Grammatikáját...“ (Kazinczy Lev. III.), el fogjuk hinni, hogy Révai 1778-tól, sőt piarista növendék korától állandóan foglalkozott régi magyar könyvekkel, régi magyar emlékekkel.

A jurátusok felségsértési pöre 1834—1837.

(Kivonat Wertheimer Ede lt. 1907 nov. 11-iki előadásából.)

A jurátusok felségsértési pöre oly időre esik, melyben a bécsi kormány a magyar ellenzék mindennemű reformtörekvésében a Habsburg-háztól való elszakadásra irányuló szándékot látott. Előtte az ellenzéki követek minden lépése gyanús volt. De nem kevésbé gyanakodott az ú. n. „országgyűlési ifjúság“-ra is, mely a követekkel a legszorosabb összeköttetésben állott. Mindannyiuk fölött szakadatlanul örködött Sedlnitzky grófnak, a legfőbb rendőri hivatalnak („Polizei-Hofstelle“) szeme. Valamint a megelőző korszakra nézve Leurs rendőrtanácsos, azonképpen a mult évszáz huszas és harminczas éveire tekintettel, Ferstl Lipót lovag, a későbbi udvari tanácsos személyiségében a bécsi rendőrség egy magyarországi különlegességét kell látnunk. Midőn az 1832/36-iki országgyűlés korszaka közeledett, a kipróbált Ferstl „kiválóan megbízható tulajdonságainál“ fogva, titkos küldetésben, úgymint az már 1825-ben történt, Pozsonyba rendeltetett. Az ő jelentései és az udvari rendőri hivatal elnökének azokra alapított előterjesztései engednek mélyebb bepillantást vetnünk abba a felségsértési pörbe, melyet, a bécsi rendőrség kívánságára, a magyar hatóságok Pozsonyban 1834-ben létesült „jurátus-egyesület“ ellen indítottak. Ezt a pört óhajtanók fontos adalékul a mult évszáz magyar történelméhez a még kiadatlan anyag alapján, úgy, a mint ez a budapesti magy. kir. országos levéltárban és a bécsi cs. kir. belügyministerium levéltárában föllelhető, kifejtteni.

A jurátusok, az ú. n. „országgyűlési ifjúság“ műveltebb részében fogamzott meg egy este az a határozat, hogy a Lafayette-féle „société des droits de l'homme“ mintájára egy szabadelvű egyesületet létesítsenek. Ezt az eseményt Ferstl 1834 július 14-én a következő szavakkal hozta gróf Sedlnitzky tudomására: „Az itteni országgyűlési ifjúság excentrikus része helyiséget keres egy casino föllállításához, melyben az ifjúságnak az ő nézetük szerinti jobbik része, minden játék száműzésével, csakis eszmecserével és hasznos olvasmányokkal foglalkoznék“. Hozzáteszi: „Lehető-

leg örködni fogunk a terv megvalósítása körüli lépések fölött, hogy a továbbiakat felsőbb helyen tiszteletteljesen tudomásra hozhassuk“. Oly egyesület létesítése, a milyent a jurátusok terveztek, a kormány körében minden körülmények között csakis rossz vért szülhetett. Hisz az, az ilyesmi mögött azonnal forradalmi czélzatokat sejtített.

Ferstl legott kételkedett abban, mintha az új egyesület czélja kizárólag az irodalom művelése lenne. Észleletei megerősítették föltevését. Az ő meggyőződése szerint, szükséges a baj ellen föllépni, „mely — mint megjegyzi — első csírájában könnyen megsemmisíthető, de ha egyszer erős gyökereket ver, nehezen vagy egyáltalában nem fojtható el“. Ezért elhatározták az egylet szigorú megfigyeltetését.

Ámde nem csekély föladat volt a jurátusegylet tárgyalásainak sűrű kódébe behatolni. Soraik között olyan bizalmasra kellett szert tenni, ki hajlandó volna társai elárulására vetemedni. Ezt Ferstl nagyon is jól tudhatta és ezért kutatott a jurátusok között ilyen faux-frère után. A rendőr gyakorlott szimatja gyorsan fölfedezte a kellő embert, kire küldetésénél szüksége volt. Ez pedig a hirhedt Lapsánszky volt, kit Ferstl 1835 áprilisa óta a jurátusok ügyében titkos tudósítóként alkalmazott. De még mielőtt Lapsánszky szégyenletes szerepét megkezdte, Ferstl, saját közlése szerint, az egyesület főnnállásának első időszakában, egy másik jurátust alkalmazott besúgónak, a kinek neve, úgy látszik, örökre titok fog maradni. Annál hálásabbak lehetünk tehát rendőrünk irányában, hogy Sedlnitzkyhez intézett tudósításaiban ő maga nevezi meg a kémül alkalmazott Lapsánszkyt, mint az egyesület körében végbement események hírforrását. Többé nem lehet kétséges, hogy miután az első kém Pozsonyt, nem tudni minő oknál fogva, elhagyta, Lapsánszky volt barátainak tulajdonképpeni árulója. Lapsánszky nem lelkesedésből lépett be a jurátusok egyesületébe, hanem egyesegyedül azért, mert Ferstl megígérte az ő rendőri szolgálatainak örökös titokban tartását és azoknak a kormány részéről leendő megfelelő jutalmazását. És — a mi még megbocsátható volna — nem a vélt eltvelyedés miatt érzett megbánás tette őt árulónak. Ez az elvetemült feketelelkű gonosztevő azzal az eltökélt szándékkal csatlakozott a jurátusokhoz, hogy őket törekvéseik leleplezéseivel a rendőrség karmai közé juttassa. Valósággal előtérbe tolakodott, hogy a legtúlhajtottabb kijelentésekkel önmagát mulja fölül, hogy aztán elvállalt kötelezettség szerint, „hidegvérrel és szigorú lelkiismeretességgel“ pontos jelentéseket tehessen.

Lapsánszky, kinek emlékezetét történelmünkben örök időkhöz az áruló bélyege fogja szégyenletessé tenni, bőven rendelkezett az ily küldetés követelte mindennemű tulajdonságokkal. A nélkül,

hogy osztozkodott volna barátai érületében, kitünően értette a mesterséget, magát az ő emberükként föltüntetni, teljes hajlandóságukat megnyerni, a minthogy maga Ferstl is megemlíti, hogy ügynöke a jurátus-egyesület legkimagaslóbb tagjainak teljes bizalmát bírja.

Lapsánszky, kinek atyja kincstári haszonbérliő volt, a máramarosmegyei Körösmező egyik nem nemes családjából származott. A bölcséleti és jogi tanulmányokat kitünő sikerrel végezte Egerben. Miután erre egy ideig a szigeti kir. fiskulátusnál gyakor-nokoskodott, 1834-ben mint jurátus personalis Pozsonyba jött, hogy aztán az országgyűlési tárgyalások befejezésével Pesten ügyvédi vizsgára lépjen. Szemben a többi, hazulról bőségesen támogatott jurátusokkal, Lapsánszky abból volt kénytelen magát föntartani, hogy szorgalmasan irtokoskodott. Bizonyára az ő szűkös helyzete, visszavonult életmódja és az a körülmény, hogy 1833-ban szegényes viszonyai között is módot talált egy Ferencz császárt dicsőítő költeménynek saját költségén való közzétételére, irányította rá, mint a czél elérésére alkalmas eszközre, Ferstl figyelmét. A kisértés nem veszett kárba. Lapsánszky boldog volt, hogy havonta 30 forintnyi mellékkeresetre tehetett szert, mely sanyarú helyzetét elviselhetőbbé tette és így készségesen csapott bele a rendőrtanácsos feléje nyújtott kezébe.

Lapsánszky, „a derék bizalmas“ — a mint egy ízben őt Ferstl nevezi — nem késett megbízóját a legbehatóbb tudósításokkal ellátni. Ezek a jelentések csak megszilárdították Sedlnitzkyt abbeli meggyőződésében, hogy a „demagog párt“ kihasználja a „hevesvérű“ ifjakat kárhozatos czéljaira. Lapsánszky szerint Tormásy 1835 július 18-án rendkívül heves beszédet tartott az uralkodóház ellen, mint a mely az összes magyarokat rabszolgákká alacsonyította.

Egy másik összejövétel alkalmával arról esett volna szó, hogy „a légkör, melyet a kormány beszív, pestissel van megfertőzve és hogy az osztrák udvar a kárhozat és bűn tanyája“. Lapsánszky állításai alapján, Lovassy László és másik két társa — Lovassy Ferencz és Tormásy — Ferdinándot az uralkodásra képtelennek, magyar tanácsosait pedig olyanoknak jelentették ki, mint a kik Magyarország rovására káros befolyást gyakorolnak. Szerinte annak a tételnek föllállításáig mentek, hogy a magyar országgyűlés épp úgy, mint az 1793-iki francia convent, jogosult a királyt letenni és kivégeztetni.

A jurátusoknak különböző üléseken, de különösen márczius 28-án elmondott beszédei, a melyek — mint Sedlnitzky megjegyzi — „a vallás, ő cs. kir. felsége szentséges személye és a fönnálló rend ellen a legforradalmibb érületet tanusítják“, az államtanácsot erőyes föllépésre ösztönözték. Attól féltek,

hogy az állam nagy veszélynek lesz kitéve, ha ezeket az üzemeket még tovább is tűrik. „Elhatároztam tehát — ezt iratta az államtanács Ferdinánddal, 1836 ápr. 6-án, Sedlnitzkynek — hogy a jurátus-egyesület folyvást terjedő, féktelen vakmerőségének hatékonyan útját fogom állani.“ Sedlnitzky 1836 április 27-én tette meg döntő előterjesztését. Május 17-én következett aztán be Ferdinánd rezolúciója Sedlnitzky április 27-iki előterjesztésére. A nádor utasított, hogy Beöthy, caus. reg. directorral, „a legszigorúbb titoktartás mellett és minden közlés mellőzésével“ azonnal érintkezésbe lépjen, hogy a büntettel vádolt jurátusokat — Lapsánszkyt, a két Lovassyt és Tormásyt — katonai segítséggel, elfogassa. Egyetlen hanggal sem árulták el azonban, hogy Lapsánszkyt csak színlegesen kell letartóztatni. „Azontúl“ — így szól a legf. kézirat — „a caus. reg. direktor kötelessége, az ex capite criminis laesae majestatis indított pört tovább vinni és teljes odaadással és buzgalommal lejártni“. Lapsánszky letartóztatása Pesten a május 20 és 21-ike közti éjjelen ment végbe. Ferstl még késő éjjel Beöthytől abba a szállóba sietett, melyben lakott. Itt várt már rá Lapsánszky. Együtt mentek innen, magukkal vive egy az összes a jurátus-egyesületre vonatkozó jegyzőkönyveket és iratokat tartalmazó bőröndöt, az áruló lakására. Itt kellett ennek, a megállapodás értelmében, letartóztatását bevárnia. „Majdnem ugyanabban a pillanatban távoztam — meséli Ferstl — midőn a nyomozó kir. fiskális a katonai segédlettel, melyet egy cs. kir. kapitány vezényelt, közeledett és én a nyitott házkaput átadtam, megjelölve egyben a Beöthynél megismert kapitány úrnak Lapsánszky lakását, a miáltal utóbbi észrevétlenül maradt elfogatását lehetővé tettem.“ Az első beszállítás után türelmetlenül lesték a két Lovassy és Tormásy beszolgáltatását, a mi csakugyan egymásután meg is történt.

Mialatt azonban azonnal erélyesen vallatóra fogták a négy juratust, mely eljárásról, tekintettel a rövid időre, itt már nem beszélhetek, addig Ferdinánd július 29-én egy kéziratot intézett a nádorhoz, mely így szól: „Nem ajánlhatom elég nyomatékosan a legnagyobb komolyságot és odaadást Kedvességéd figyelmébe, hogy a pör megfelelő vezetése kellő eredményre vezessen és hogy a caus. reg. direktor utasíttassék, hogy kötelességét ebben a tekintetben a legszigorúbb felelősség mellett lássa el“.

A nádor helyzete a pörrel szemben annál nehezebb volt, mivel ő egyáltalában nem hitt a jurátus-egyesület forradalmi jellegében, melyre gróf Sedlnitzky és közegei valósággal esküdtek. Fölhívta tehát Sedlnitzkyt mindazoknak a tényeknek közlésére, a melyekből az egyesület forradalmi célja felismerhető. Ez a kívánság nem csekély zavarba hozta az udvari rendőri

hivatal elnökét. Annak teljesítésével betekintést engedett volna a főherczegnek abba a „nagyon kényes rendőri szolgálatba“, melynek útjain Magyarország politikai állapotának és a részéről forradalmiaknak megjelölt pártok viszonyainak megismeréséhez jutott. Kérésére föloldozást nyert az alól, hogy a nádor túlságosan nagy kíváncsiságát kielégítse. Sedlnitzky helyett Metternich herczeg, a kancellár, vállalta magára, hogy kereken megmondja a nádornak, miért nem adhatja meg a rendőrhivatal a kívánt fölvilágosításokat. Kötelességének tartotta a nádor szemeit kinyitni és a rendőri megfigyelések eredményét, úgy a mint azok az udvar rendelkezésére állottak, előtte felmutatni. Erre annyival jogosultabbnak tekintette magát, mert, mint bevallja, az Európaszerte létező ifjúsági egyletek üzelmeinek megfigyelése immár mintegy 20 év óta „hivatali tevékenysége állandó tárgyát“ képezi. Épp e szövetségek tevékenységének fáradságtalan figyelemmel kísérése vezette őt rá arra is, hogy a napirenden levő *királygyilkosság* is azoknak a műve és hogy e gonosztett szervezője nem kisebb személyiség, mint Mazzini. „Ma már — így kiált föl — épp úgy létezik egy ifjú Magyarország, mint a hogy az ifjú Olaszország és Franciaország és az ifjú Schweiz is megvan. Szigorú észleleteim alapján előbbire (az ifjú Magyarországra) már a külföldön is rábukkantam, a minthogy a külföldnek Magyarországra gyakorolt behatására is rájöttem. A sors könyvéből nyilván kiolvasható, hová fog a dolgok illetén állása vezetni.“ „Ez a sötét bepillantás a jövőbe“, mint magát kifejezi, annyival inkább aggasztja őt, mert úgy tetszik neki, Magyarország már is a teljes fölözslás állapotában van. „A kormányerő teljes súlydése mellett — e szavakkal fordul a nádorhoz — a legfőbb nemzeti jó, t. i. az ország belső nyugalma, már is jóformán a vak sorsra van bízva.“ A dolgok illetén állásában, ellentétben a nádorral, nyíltan kijelenti, hogy itt már csakis a *megelőző* avagy a *büntető* rendszer alkalmazásával lehet segíteni. Az előbbinek, mint jobbnak és sokkal emberiesebbnek elsőbbséget ad. Csak ha a megelőzési rendszer nem vezet sikerre, kell a büntető jogszolgáltatásához fordulni, melynek sikere persze kevésbé megbízható. Ennek gyógyító hatásában már alig mer reménykedni. „Nagyon félek, legkegyelmesebb Uram — írja Metternich a nádornak — hogy már eljutottunk az előbbi (megelőzési) rendszer legszélsőbb határához.“ És ebbeli meggyőződésében nem is várja a baj lényegesebb változását a folyamatban levő felségsértési pörtől, mert a büntető ítéletek csak egyeseket érnek, nem pedig az egészet. Habár azonban Metternich a csupán egyeseket érő büntető jogszolgáltatástól nem valami nagy eredményt várt, ez még sem akadályozta őt abban, hogy az illetékes hatóságokat az ifjak elítélésére sarkalja. Ők

vétkeztek nézete szerint az állam ellen, tehát bűnhődniök kell. Szó se legyen kegyelemről vagy enyheségről. Ilyesmiről még csak hallani sem akar. Saját elnöklete alatt mentek végbe a tanácskozássok a pör dolgában kibocsátandó utasítások érdekében. Ismételten belenyult ő azok folyamába és nem egy rendelkezés az ő tanácsára jött létre. A rendőrség, a fiskus és az összes udvari hatóságok legfőbb törekvése volt tényleg a jurátusok elmarasztaltatását egyesült erővel kieszközölni. Hadd legyen elrettentő példa az ifjúság körében, mely a netaláni követőket visszariassza. A királyi tábla februárius 22-én Lapsánszkyt és Lovassy Lászlót csakugyan 10 évi, Tormásyt $1\frac{1}{2}$ évi, fogva tartásuktól számítandó börtönre ítélte. Lovassy Ferenczet, a vizsgálati fogság betudásával, szabadlábra helyezték. Hét napon át tanácskoztak a kir. tábla birái, míg nem ezt az ítéletet hozták. Ennek kihirdetése a jurátusok előtt februárius 27-én délbén, a kir. tábla üléstermében ment végbe. Lovassy László az ítéletet azonnal igazságtalannak és törvényellenesnek jelentette ki. Lapsánszky, az áruló, sirt, Tormásyn pedig az érzékenyülés vett erőt. A hétszemélyes tábla márczius 8-ikán helybenhagyta a királyi tábla ítéletét. Ez pedig nem felelt meg Ferstl várakozásainak. Az ő törekvése odairányult, hogy az ifjakra a felségsértés elkövetése bizonyíttassék, a mi halálbüntetéssel járt volna. Csakhogy ő hiába fáradozott, Beöthy caus. reg. direktor nem ragadta meg a dolgot a kellő erélylyel. Nézete szerint olyan ember, mint Fejes — Beöthy utóda — a kívánalmaknak megfelelő eredményt ért volna el.

Habár az ítélet enyhébben ütött ki, sem mint udvari körökben várták volna, mégis fölmerült a vád, hogy a bírakat az udvar megvesztegette és megnyerte, és hogy ők nem legjobb lelkiismeretük és szigorú meggyőződésük szerint, hanem szolgálásból ítélték. Ezért föl is kell vetnünk azt a kérdést, ha vajjon igazak-e ezek a vádaskodások? Az idő rövidege nem engedi meg itt ennek a kérdésnek behatóbb tárgyalását. Azért legyen szabad itt csak egynéhány jellemző mozzanatot kiemelnem. Mindenesetre megütközést kelthet Beöthy caus. reg. directornak Ferstl-lel szemben tett abbéli dicsekedő kijelentése, hogy a kir. tábla még soha sem állott az udvarra nézve annyira megbízható férfiakból, mint éppen most. Ezzel szemben kevésbé bizott a hétszemélyes táblában, melynek egyes, kálvinista hitű birái, mint Perényi, Péchy, Matkovits bizalmatlanságot keltettek benne. Ha Beöthy kijelentése a kir. tábla befolyására enged következtetni, akkor viszont Pálffy Fidél gróf, az udvari kancellár, az ilyesmit határozottan tagadásba veszi. Ez a kijelentés igaz is annyiban, a mennyiben az magára az udvari kancelláriára, nem pedig a kancellárra vonatkozik, ki, mint maga is beismeri,

akarátát elnöki úton törekedett keresztülvinni. Valószínűleg örök titok marad, hogy akartak-e és ha igen, minő eszközökkel a bírák lelkiismeretére hatni. Döntő jelentőségű volna, ha birtokában lehetnének, a kir. tábla hét napig tartott tanácskozásairól fölvevett jegyzőkönyveknek. Mert csakis ezekből merithetnők a a kívánt felvilágosításokat. Csupán Kossuth Lajos naplójának egy fenmaradt töredéke vet pillanatnyilag némi világosságot a tárgyalások menetének némely mozzanataira. De más adatok is állanak rendelkezésünkre, melyek alkalmasak abbeli föltevésünk megerősítésére, hogy az irányadó udvari hivatalok a pör menetére jogtalan befolyást gyakoroltak.

Semmi esetre sem lehet meg nem engedettnek mondani, ha az udvar Beöthy caus. reg. directort, közvádloi minőségében a nádor útján a felségsértés elkövetésének gyanúja alatt állók elleni föllépésre utasította. De már az első lépésnél, midőn t. i. az a rendelkezés katonai erő alkalmazásával végrehajtatott, bekövetkezett az alkotmánybiztosította jogok megsértése. A letartóztatásnál az illetékes polgári hatóságoknak, nem pedig katonáknak kellett volna közreműködniök. Epp oly jogtalan beavatkozás volt az is, hogy az udvar, mely az elítéltetést mindenáron ki akarta eszközölni, a caus. reg. directort, a nádor és udvari kanczellária elkerülésével, mindig titkos utasításokkal látta el. Beöthy kezei teljesen meg voltak kötve egy gróf Pálffy, gróf Mailáth Antal alkanczellár, Bartal és Stettner udv. tanácsosokból alakult titkos udvari bizottság által, melynek létezéséről senkinek sem volt sejtelve. Nem kevésbé bizonyos, hogy a rendőrség és fiscus a legnagyobb nyomást fejtették ki az elmarasztaláshoz szükséges terhelő adatok előteremtése körül. De hát csakugyan olyan súlyos természetű volt-e ezeknek a tanuknak vallomása, hogy Lovassy Lászlót, a ki végre elsősorban jön figyelembe, tiz évi börtönre lehetett ítélni? Terhére rótták elvtársaihoz intézett leveleit, melyekben szabadelvű kijelentéseket tett. Vádolták azzal, hogy Wesselényit dicsőítette és az országgyűlés berekesztésekor lázító beszédet tartott. Mint legsúlyosabb vétséget, társadalomellenes irányzatát és a monarchia fönnállása ellen irányuló törekvéseit tudták be neki és hogy egy menekült lengyel emlékönyvében mint „republicánus“ írta alá magát. Pedig hát a leghatározottabban tagadta, hogy valaha, úgy, mint Parniczky tanú állította, a népkormány behozatala mellett szállott volna sikra. „Ezt én tagadom“ — mondotta 1836 december 21-iki kihallgatása alkalmával. „Hogy a főtáblának ellenkezését, mely önkénye szerint visszadobálta a nemzet legigazabb óhajait, nem szerettem — folytatja — hogy az aristokrátiának barátja nem vagyok, az igaz; mivel azonban a törvény csak tetteket, nem pedig véleményeket büntet, úgy hiszem, ez nekem vétekül nem tulajdo-

nittathatik.“ Ő mindig csak azt állította, hogy az egyesület „igazi célja művelődés volt és hogy nagyobb célt nem ismert“.

Bár Lovassy és két vele együttértő fogolytársa tagadták, hogy Ferdinánd és miniszterei ellen büntetendő kijelentéseket tettek volna, mindazonáltal az összes vallomások alapján meg lehetős bizonyosnak látszik, hogy politikai beszédjeik szenvedélyes hevében túllépték a megengedett határokat. De hogy mentek-e tényleg annak a tételnek föllállításáig, hogy szabad a királyt letenni és kivégezni, ugyan ki merné ezt az erre a célra „hangolt“ tanúk vallomásai alapján eldönteni? Persze, Bécsben ezt biztosra vették és a forradalmi izgatásoktól való félelem oly nagy volt, hogy a miniszterek fejében nem juthatott semmiféle kétségnek hely.

De épp mert a jurátusok ifjúi heveségből származó meg gondolatlanságot követtek el, kétszeres kötelessége lett volna a kormánynak ebben az ú. n. felségértési pörben a legszigorúbb törvényességet szem előtt tartani. Tagadhatatlan tény, hogy a kormány épp úgy tudott a jurátus-egylet létezéséről, mint a hogy az az egész világ előtt ismeretes volt. Ha már most annak működését károsnak tartotta, kötelessége lett volna a rögtönös föloszlatást elrendelni, nem pedig, a mint tette, az egyeseket agent provocateur alkalmazásával törvénybe ütköző cselekvények elkövetésére csábítani.

Ha pedig volt okuk az ifjak mozgalmának mélyebb megfigyelésére, hogy aztán jogos váddal léphessenek föl, durva hiba volt a törvény világos rendelkezésével szemben ama bizonyos régi gyakorlatra hivatkozni, csakhogy az ifjakat a szabad védelem jótéteményeitől megfoszthassák. Csakis a nyilvános, minden titkolódzástól mentes szabad védelem semmisíthette volna meg már csirájában azt a gyanút, hogy itt tulajdonképpen olyan irányzatos pörről van szó, melynek éle nem annyira néhány jurátus, mint inkább a kormányra nézve kényelmetlen ellenzéki követek ellen irányul. Épp ily elítélendő, hogy eljárási zsinór-mértékül amaz az 1794-ik évből származó rendeletet halászták ki, mely már a maga idejében, a Martinovics-féle összeesküvés korszakában is vajmennyire megtámadható volt, de a mult évszáz 30-as éveiben éppen semmiféle jogosultsággal nem birt. Igazolásul csak arra hivatkozhatott a kormány, hogy, a mint Szögyény „Emlékiratai“-ban megjegyzi, a Martinovics-féle pörök elbírálása óta tartott hét országgyűlésen soha az akkori eljárás ellen fel szólalás nem történt, sem pedig törvény nem szabályozta a módot. A szabad védelem kizárásával függött össze, hogy a bécsi udvar az ifjaknak a titkos följelentő megnevezésére irányuló kívánságát megtagadta.

Pedig ez lett volna az egyedüli út meggyőzni az országot,

miként a kormány a pört csakis az igazság kiderítése és a végett indította, hogy bírói eljárás útján tisztáztassék, fordultak-e csakugyan elő felségsértő üzemek, melyek a társadalmi rend fölforgatására irányultak? De hát miként nevezhette volna meg a rendőrség azt az egyént, kit ő maga alkalmazott az „agent-provocateur“ és „faux-frère“ szerepére? Ezért volt kényszerítve az 1741: 26. t.-cikk erőszakos értelmezéséhez folyamodni és Beöthy tanácsa értelmében — a törvény ellenére — még a kir. tábla elnöke előtt is elhallgatni, hogy ebben a pörben a barátok árulója képezi a titkos erőt.

Lovassy Lászlónak és Tormásynak, a hasonlóan gondolkozók elrettentő példájára kellett volna abba a börtönbe kerülni, melyben oly szomorú sors várt rájuk. Persze Lapsánszky, árulói érdeme elismerésül, jobb helyzetbe jutott. Ugyan határozatba ment, hogy őt a gradiskai fogságba kell szállítani, a hol, mint gr. Sedlnitzky elrendelte, vele „általában és szinlegetesen“ a felségsértőkre vonatkozó rendszabályok szerint kellett elbánni. Ámde valójában mégis meghagyták, hogy ott az egyik legjobb és legegészségesebb szobát bocsássák az ő rendelkezésére és hogy javára minden lehetséges megkönnyebbités megengedtesék. Lapsánszky azonban, legnagyobb bosszúságára nem jutott, mint maga is óhajtotta, Gradiskába, a hol, tervezgetései szerint, szabad lábon, de a legnagyobb visszavonultságban akart élni. Teljesen beleegyezett abba, hogy 1000 conv. forintnyi évi pótlékban részesüljön, mi mellett részére egy jövődöbeli hivatali állás biztosított. Kész volt, eddigi nevének elhagyásával, magát „Klein János hivatalnoknak“ nevezni. Ferdinánd azonban 1837 okt. 2-án úgy döntött, hogy Lapsánszky csakis 600 forintnyi évi segélyben részesüljön. A hiányzó 400 forint fejében pedig részére, idegen névre, 10,000 conv. forintnyi tőke letéteményezése mondatott ki, úgy hogy az, kamatai segélyével, bizonyos időn át 20,000 forintra növeltessek. Mihelyt Lapsánszky viszonyai újból megengedik a polgári életbe való belépését, ez a tőke, a 600 forintnyi évi segély megszüntetésével, rendelkezésére lesz bocsátandó. Nem tudjuk, minő okok bírták rá a kormányt Lapsánszky Bécsben hagyására, hol kezdetben az államtanácsban titkosabb munkákra és a dechiffáló kabinetben, később Klein János néven a kabinetirodában alkalmazták. Ő maga a múlt évszáz ötvenes éveiből származó egyik kérvényén „Klein es. kir. udv. és miniszteri fogalmazónak“ írta magát alá. A bécsi márcziusi forradalom kitörésekor elhagyta a császárvárost. Futva menekült, attól való féltében, hogy Kossuth és hívei, kik akkoriban Bécsbe jöttek, őt fölismerhetnék. Krajnába letelepedve, csak alkalomra várt, hogy az árulási díj fejében neki szánt 20,000 forint kiadását érvényesíthesse. Követelése 1855-ben

kielégítést nyert. Ettől kezdve semmiféle nyom nem maradt utána és még azt sem tudjuk, hol és mikor fejezte be életét.

Tormásyt, ki büntetését Budán állhatta ki, tekintettel nagyatyjának, Báthory superintendensnek állására és a kormány részéről kedvező megítélésben részesült gondolkozásmódjára, börtönében lényeges kedvezményekben részesítették. Magaviseletéről Metternichnek időről-időre jelentést kellett tenni, míg végre 1837 nov. 22-én megnyíltak e fogoly börtönének ajtói.

A legszerencsétlenebbül a tíz évre elítélt Lovassy László sorsa alakult. A magány, valamint az emésztő vágy a szabadság és a haza után bizonyára nagyban hozzájárultak a csupa tűz és szenvedélytől áthatott ifjú elméjének elhomályosulásához, mely őt spielbergi börtönében elérte. A közvélemény és maga Lovassy is az elmebetegség föllépését később a fogságbeli rossz bánásmódnak tulajdonította. A hivatalos jelentés ennek ellentmond és Sednitzky szerint megezáfolthatatlan bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy a fogolynak „minden megengedett kiméletben és enyhe bánásmód”-ban része volt. Az 1840 májusában kibocsátott amnesztia visszaadta Lovassynak szabadságát.

Lovassy visszaérkezésével szülőföldjére fejeződött be a hirhedt felségsértési pör, melynek ez a nagytehetségű ifjú áldozatául esett. Ezt a bünyenyítő eljárást tulajdonképpen csak előjátékaul kell tekintenünk ama sokkal nagyobb szabású eljárásnak, melylyel amaz idők egyik legbefolyásosabb és legkiválóbb férfit leverni akarták. A jurátusok megsemmisítése után Kossuth elnémitása volt tervbe véve, kit épp úgy, mint Lovassyt, Wesse-lényit és másokat, felségsértési vád alá vontak. Valamint a jurátusokat, azonképpen Kossuthot is 1837 májusában börtönbe vetették és több évi fogságra ítélték. De a kormány fölismerte, hogy ezen az úton többé nem boldogulhat. Deák Ferencz, a kire Beöthy, a korona ügyésze, szintén örömet rátette volna kezét, már akkor is, mint sok év multával, a korona és nemzet kibékítésén fáradozott. Ez volt ezen a téren az ő első kísérlete, mely azonban az 1848-iki bonyodalmak miatt meghiusult. De szerencsés siker koronázta fáradozásait 1867-ben. Határozottan állithatjuk, hogy az 1867-iki államférfúi alkotásnak köszönhető, hogy a fönt vázolthoz hasonló pörök hazánkban, szerencsére, örök időkre a lehetetlenségek közé tartoznak.

Révai Grammatikájának III. kötete.

(Simonyi Zsigmond r. t. jelentése 1907 december 2-án.)

Az idén mult száz esztendeje, hogy Révai Miklóst, első nagy nyelvtudósunkat, legjava munkássága köréből elragadta a halál. Az 1807. évben április hó első napja vetett véget sokat hányatott s csak kevéssel előbb révbe ért életének. Ez emlékezetes évforduló alkalmával a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága elhatározta, hogy közlésezi Révai Miklós nagy nyelvtanának III. kötetét, a melynek kézírata legnagyobb részben fennmaradt s meg van őrizve a Nemzeti Múzeum könyvtárában. A kiadás gondozását a Nyelvtudományi Bizottság alulirotra bízta, mint a bizottság előadójára és Révainak — egyetemi tanszékén — egyik utódjára.

Az *Elaboratior Grammatica Hungaricaból* Révai életében két kötet jelent meg, s úgy látszik, már a harmadik kötetnek is egy része a szedő kezében volt, mikor a halál közbeszólt. A harmadik kötetbe a szóképzést, az összetételt és a mondat-tant szánta. A szóképzés a kéziratban majdnem teljesen el volt készítve sajtó alá, a mondattanból csak egy fontos fejezet volt készen, az összetétel egészen hiányzik. A napokban megjelenik a munka; a kiadás módjáról a kötethez csatolt utószóban adok számot.

Révai nyelvtanának e harmadik kötetét csak igen röviden, csak néhány részlet fölemlítésével kívánom jellemezni.

A szóképzés s a mondattan tárgyalásában Révai természetesén ugyanazt a nyelvtörténeti módszert követi, a melyet a két első kötetből ismerünk. És noha a szóképzésben, különösen a ritkább képzőkre nézve, aránylag sokkal kevesebb nyelvtörténeti készség állott rendelkezésére, mint a ragozás tárgyalásában, mégis nem egyszer meglep a bizonyítékok bőségével s az alakok eredetének és fejlődésének találó magyarázatával. Legtöbbször idéz a régi nyelvből a szenvedő ígéről s a *magyarok fejedelmök-féle* birtokos szerkezetéről szóló szakaszokban. A műveltető képzők tárgyalásában már fölemlíti a régi *alat*, *feket*, *nyugat* [igy] alakokat, szintűgy más helyeken tanulságos elavult szokat és for-

mákat. A *ment* ige magyarázatára már említi a régi *men-ik* igét (47), az *Enyed* helynév megfejtésére az *enyett* névutót (228). A *-dalom -delem* példái közt idézi a hűvösséget jelentő *hiedelmet* (213). Érdekes, hogy a *fegyvernék* szó is előfordul nála a *-nok -nek* képző tárgyalásában a *tárnok, álnok* társaságában: „De *fegyver*, arma, est *fegyvernek*, armorum curam habens“ (231¹). De legnevezetesebb, hogy itt találjuk a híres *nyék* szóra az eddig legrégebbi jelentéses adatot, s e szerint kell helyreigazítani Szily Kálmán és Herman Ottó megállapítását (MNy. 1: 26). Révai azt mondja: „Fuit *nyék* apud antiquos nostros *ferarium*“ (233), tehát vadaskert, s így ezt a jelentést nem Garay János adta a szónak!

Különös, hogy egy-két esetben mégis vét a nyelvtörténeti módszer ellen. Legföltűnőbb ez a *-ben,ből, be* ragok magyarázatában. A *-be* ragot ugyanis elemezhetetlennek tekinti s a többi kettőt a *-be* és az *-n -ül* ragokból összetetteknek. Tehát megfeledeznek a HB. teljesebb *-belől* és *-belé* alakjairól.²

A képzők közül még a legritkábbakat is fölkeresve és magyarázza, s a miket mégsem tudott megfejteni, azokra nézve a rokon nyelvektől reméli a fölvilágosítást (259). A *hall-ik* féle szenvedő alakot már ő is összeveti, mint később Budenz, a rokon nyelvek *v* -képzős alakjával (lapp *kullowe-t*, andiri, 147). A denominális *-ít* képzőnek régi *ujojt*-féle alakját ebből magyarázza: *újjá-ít*, azaz újjá tesz, s hogy az *ujojt*-ból *ujejt* („*újé-ít*“) lett, ezt a hangváltozást igen helyesen az *i* hang szomszédságával okolja meg. Igen érdekes, hogy az *-s* képzős melléknevek között (248) külön foglalkozik az *alkalmatos*-féle szabálytalan képzésekkel, melyekből — mint ő mondja — szerencsére nem sok kapott lábra. Ezeket úgy magyarázza, hogy a „vigyázatlan emberek“ félrevezette a *folyamatos* és *éleletes*; nem vették észre a különbséget, hogy t. i. emezek *-m*-képzős igékből származnak (*folyam-ik, élelem-ik*). — Említést érdemel még az a körülmény, hogy Révai is, mint később Bopp, igen sok képzőt a létigéből származtat, még pedig különböző alakú létigékből: az *ú, ű* melléknévképző őszintén azonos a *va(gyon)* igével, a *-só, -só* a

¹ Már előbb Baróti Sz. D.-nál s a Debr. Grammatikában. Vö. különben Nyr. 28: 164. Különös, mesterkéltné kifejezés: „*fegyvernekes ír*“ (azaz fegyverrel ejtett seb ellen való ír, Tseh M. Lovakat orvosló könyv² 1797. 113).

² Néha meg szokatlan, magacsínálta példákat ad, pl. *fogyasztal, fenyegetkezik, jajgatkozik, feketik, alatik* (szenvédők). A *reszket* igét elemezve azt állítja (53), hogy volt valaha *reszkes* melléknév is és bizonyítékul idézi Csáktornyai Mátyásnak ezt a mondatát: „*Páizsom alatt a' mint valal reszkes* (De Aiace et Ulysse, Claudiopoli, (1592): sub clypeo meo ut eras tremulus“. Ez félreértés lesz, talán így kell olvasni: *reszkes*.

héber és perzsa létigének igeneve stb. (a -só, -ső a. m. „existens, geminum participio notiori, *való* et *lévő*“).

A keleti nyelvek mellett mindig több tért enged a finn-ugor egyeztetéseknek, és szinte azt lehet mondani, hogy tüzetesen tárgyalja a lapp, finn és észt szóképzést, s eközben sok szóegyeztetést fejteget. A *vénhed* ige *h*-ját azonosnak tartja a finn *vanha* „vén“ *h*-jával (45). Az -*ít* képzőnél idézi a lapp *patt-et-et* „duzzasztani, dagasztani“ igét, s azt mondja, hogy ennek a párja, a lapp *patt-an-et* „duzzadni, dagadni“ megfelel a magyar *patt-an-ás*-nak. „pustula“ (62); ugyanott a lapp *tsabb-et-et* $\sim$ m. *szép-ít*, az észt *ehh-ít-ama* $\sim$ m. *ék-ít-eni*, *waib-oma* $\sim$ m. *vaj-ud-ik* stb. S e képző tárgyalását avval fejezi be, hogy „bőségesen idézte a példákat, mert gyönyörűen és szembetűnően bizonyítják nyelvünk rokonságát, nemcsak azonos képzőknek azonos használatával, hanem a legtöbb gyökérszónak is csodálatos egyezéseivel“. Igen hihető, hogy ha Révainak e meggyőző fejtegetései akkor mindjárt megjelentek volna nyomtatásban, nagyon meggyorsították volna nálunk az összehasonlító nyelvészet fejlődését és megizmosodását, s elejét vehették volna sok későbbi meddő küzdelemnek!

Végül még a nyelv művelés és nyelvújítás szempontjából is érdekes a grammatikának ez a befejező kötete. Az ikes ragozás apologiájához (melyet a második részben tett közzé) csatlakozik itt a régi szenvedő alak tüzes védelme és a *magyaroknak fejedelmök*-féle szerkezet tüzetes megokolása. A szenvedő igének a közbeszédben való elzúllását nagyon fájlalja s az irodalmi hagyomány helyességét hangoztatja: „Literati nostri, fideles eorum conservatores, quae gens ipsa suae mentis vigore clare sensit“. Hevesen megtámadja a Debreczeni Grammatikát és (mint ő mondja) szégyenli Gyarmathi tévelygését. — A *magyaroknak fejedelmök*: ezt a régibb és logikusabb szerkezetet nagy készüllettel védi, s a *magyarok fejedelme* szerinte föltétlenül kárhoznatni való. Habozás nélkül helyreigazítja Mikes és Káldi eltérő kifejezéseit: *feleségünk* helyett azt kívánja *feleségeink*, *szemüket* és *nyelvüket* helyett *szemeiket* és *nyelveiket*; a *holtak lelke* helyett még a *holtak lelkei* sem elég neki, hanem így kell: a *holtak lelkeik*. Nyelvünknek újabb fejlődése ezekben a kérdésekben nem igazolta Révai fölfogását.¹ — Érdekes még, hogy a birtokviszony szerkezetében a *-nek* ragos kifejezésmódot utólag fejlődöttnek tartja s a ragtalan birtokost eredetibbnek gondolja

¹ Hogy a nyelvszokás ingadozása esetén visszatérjünk a régi nyelv szabályosságához és következetességéhez, az megbocsátható tévedés; hisz ugyanezt akarta még hatvan évvel Révai után Hunfalvy Pál és Szarvas Gábor az igeidők használatában. Csakhogy az uralkodó nyelvszokás ellen hiú minden erőlködés.

(holott más nyelvtanírók szerint emezt a *nek* rag kihagyásával magyarázták s ezt a kihagyást hiányjellel jelezte még az Akadémia is 1856-ig).

A mi a nyelvújítás szóalkotásához való viszonyát illeti, Révai szóképzéstana, ha a maga idejében megjelent volna is nyomtatásban, aligha sokat változtatott volna a nyelvújítók eljárásán. Megkülönböztet ugyan Révai olyan képzőket, melyek pl. minden igéhez járulhatnak, megkülönböztet továbbá gyakrabban és ritkábban előforduló képzőket. De nem teszi meg azt a lényeges és döntő fontosságú megkülönböztetést, melyet már egy évtizeddel később Verseghynél megtalálunk, s melynek elismerését utóbb Budenz József s a Magyar Nyelvőr vitta ki: hogy t. i. vannak élő képzők, melyek termékenyek maradtak, és vannak ezekkel szemben elavult, holt képzők, a melyekkel nem képezünk többé új szavakat.¹ Igaz, hogy Révai is hibáztat egyes új képzéseket (pl. a *-mány* képzőnél a *példamányt* és *körülményt*), de viszont sok szót olyan módon elemez, hogy önkénytelen és öntudatlan is mintegy példát és serkentést ad az úgynevezett gyök-elvonásra. Az *esmér* szóból kikövetkezteti a szerinte „elavult” *esme* szót, „notitia” jelentéssel (23), tehát ugyanazt a szót, melyet később a nyelvújítók is megcsináltak *isme* alakban. A *gépelyből* kikövetkezteti a *gépet* (235), épp úgy, mint három évtizeddel később a nyelvújítók. A *hevenyében* alakból *heveny* „fervida res” szót következtet (235; így már az 1750-i Phraseologiában). Említi még a többi közt a *terep* főnevet (216), mely Barótinál is megvan, de melléknévül, továbbá a *kegyet* (42, így már Antiqu. 87), melyet költeményeiben is használt (egyébíránt MA. szótárában is megvan), és a *kellemet* („placentia, libentia, placiditas, 195), melyet akkor már Kazinczy is használt munkáiban.²

Mint e néhány vonásból is látszik, a grammatika harmadik része már tartalmánál fogva is sok tekintetben érdekes. De még érdekesebb a tudomány történetére nézve, hogy Révai nagy alkotását most teljesebben ismerhetjük, és megelégedéssel tölthet el bennünket, hogy ezzel legmúltóbban rójuk le a kegyelet adóját nagy mesterünk iránt, ki szíve vérével — küszködve szűkséggel és betegséggel — dolgozott ez utolsó nagy munkáján.

¹ *Formativae verborum effoetae, ac proinde novis verbis formandis minus, imo nullatenus idoneae . . .* (Verseghy: Anal. inst. 1: 285). — Budenz J.: Szótaglalások és valami a magyar szóképzés iskolai tanításáról. (NyK. 1867.) — Budenz J.: A magyar szóképzés tárgyalásához. (A Nyr. első cikke, 1872.)

² Ellenben ha *A magyar deákság* című kéziratát kiadhatta volna nyomtatásban, az nagyobb hatással lehetett volna a nyelvújítás irányítására, mert annak II. részében igen élesen kikel a hivatlan szógyártók garázdálkodása ellen.

Kéntartalmú alkaloidok synthesiséről.

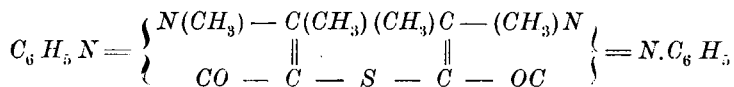
(Kivonat *Konek Frigyes* október 21-én bemutatott dolgozatából.)

A kétvegyértékű (nem oxydált) kén physiologiai hatására vonatkozólag eddigi tapasztalataink alapján tudjuk azt, hogy a vegyületek mérgező hatását jelentékenyen csökkenti, sőt teljesen meg is semmisíti. Ebből kiindulva szerző feladatává tűzte ki a kétvegyértékű kénnek a fontosabb természetes alkaloidok molekuláiba oly módon való beleillesztését, hogy azok belszerkezetükben semminemű változást ne szenvedjenek; azon reményben, hogy ily módon sikerülni fog olyan kéntartalmú (kénezett) alkaloidok birtokába jutni, a melyek a kiindulási anyagok legjellemzőbb és legértékesebb physiologiai tulajdonságainak megtartása mellett sokkal gyengébb mérgek lettek volna, mint a változatlan, növényi bázisok.

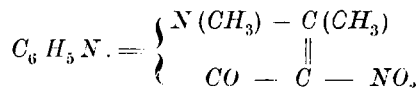
Munkájának bevezető részében azon nagyszámú kísérleteiről számol be röviden, a melyeket chinin, cinchonin, morphin és tarychninnek a kénchloridokkal és thiophosgénnel való reakciójának tanulmányozása céljából végzett és a melyeknek eredményét röviden abban foglalhatja össze, hogy keletkeznek ugyan ezen reakciók alkalmával kéntartalmú termékek, ezek azonban a kén annyira labilis kötésben tartalmazzák, hogy daczára minden fázadozásnak, mindeddig nem sikerült egy például $C_{20}H_{23}N_2O_4$ — S — $C_{20}H_{23}N_2O_4$ (monothiobischinin) összetételű és vízzel szemben állandó, illetve abban bomlás nélkül oldódó kristályos származékot, vagy annak anorganikus savakkal képezett sóját előállítani. Szerző ebbeli kísérleteit mindazáltal még folytatni kívánja.

Munkájának I. részében azon kísérletek vannak felsorolva, s melyeknek célja ezen reakciók átvitele a mesterséges (synthetikai) alkaloidok terére. Leírja a Vuk Mihály dr.-ral egyetemben végzett kutatásait, a melyeknek eredménye az antipyrin (1 — phenyl — 2—3-dimethylpyrazolon) és kénchlorid, illetve chlorür között végbemenő reactio mechanismusának felderítése, illetve a keletkező termékeknek a mono- és dithiobisantipyrinnek előállítása és ezen kénezett származékok összes sajátságainak a megállapítása volt. Két molekula antipyrin és egy molekula kénchloridból 0°-ra hűtött chloroformos oldatban majdnem quantitativ

eredménynyel képződik a „monothiobisantipyrin“, a melynek $C_{23}H_{33}O_2N_4S$ — tapasztalati képlete elemzésekkel és molekulasúlymeghatározással minden kétségen felül be lett bizonyítva.

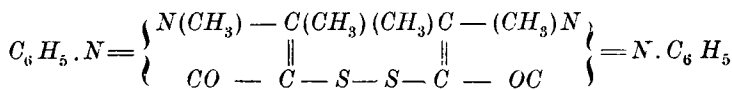
szerkezeti képlete pedig abból folyik, hogy az új vegyület már nem adja az eredeti antipyrinre olyannyira jellemző nitrosoreac-tiót; erős salétromsavval való kezelésnél pedig ugyanazt a nitro-antipyrint szolgáltatja, a melyet Knorr az antipyrinből is nyert és a melynek szerkezete:

A thioantipyrin más szóval ugyanazon a helyen köti a kénatomot, a hol a nitroso, illetve nitrocsoport foglal helyet ezen származékokban. A thiovegyület forró alkoholból nagy zömök, prisms vagy táblás kristályokban jegecedik, a melyek (Toborffy Zoltán dr. mérései alapján) a hatszöges rhomboéderez symmetriát követik; majdnem fehér színűek (igen gyenge sárga árnyalattal) és 246—247°-nál olvadnak, bomlás nélkül. Gyengébb bázis, mint maga az antipyrin; még a legerősebb ásványi savakkal képezett sói is feles vízben széjjel esnek savra és szabad thio-bázisra, a mely utóbbi — vízben teljesen oldhatlan lévén — mint hófehér túrós csapadék leválik; ebben a magatartásában is különbözik az új vegyület az antipyrintől; magyarázható pedig az olyanformán, hogy a belépő negatív kénatom a pyrazolon-gyűrű amúgy is gyenge bázicitását még jelentékenyen csökken-tette. A pharmacologiai tulajdonságok és physiologiai hatás tanul-mányozására a szabad thiobisantipyrint használtuk fel, a mely részt a mi laboratoriumunkban, részint a „Farbwerke vorm. Meister Lucius & Brüning“ höchsti gyárában a mi előírásunk szerint készült. A kísérletek fogantatásáért köszönetet mon-dunk Vámosy Zoltán (egyetemi gyógyszer-tani intézet) és Torday Árpád dr. uraknak (egyet. II. sz. belklinika). Ezen kísérletek eddigi eredményét abban foglalhatjuk röviden össze, hogy a thiobisantipyrin teljesen ártalmatlan anyag, mert a lehető leg-nagyobb adagolásnál sem mutatkoznak bármi csekély káros tüne-tek. Az állati szervezetben bomlást szenved olyan értelemben, hogy szabad antipyrin keletkezik, a mely a kísérleti állatok ürü-lékeiben kimutatható. Csökkenti a láztemperaturát, a nélkül, hogy

a szívre valami káros hatást gyakorolna, mert a betegek még a szer legnagyobb adagolása esetében sem panaszkodtak soha szívdobogásról vagy bármi más szívgyengeségi tünetről; úgy hogy a kísérletező a thiobisantipyrint az eddig rendelkezésére álló kísérleti anyag alapján egy mérsékelt hatású antipyretikumnak véleményezi, a mely oly esetekben nyerhetne alkalmazást, a melyeknél a láz elég könnyen lenyomható s a melyeknél — talán a szív állapotára való tekintettel — más, heroikusabb hatású antipyreতিকáktól tartózkodni kell.

Két molekula antipyrin és egy molekula kénchlorürből ugyanazon körülmények között egy analog th. $C_{22}H_{22}O_2N_4S_2$ összetételű és

szerkezetű vegyület, a „dithiobisantipyrin“ képződik, a mely chemiai magatartásában és oldhatósági viszonyaiban majdnem teljesen egyezik az előbb leirt monothioszármazékkal. Különbözik tőle, hogy szintén hatszöges rhomboédrikus, táblás habitussal bíró kristályai erősen kénsárga színűek és valamivel magasabban, t. i. $253-51^{\circ}$ -on olvadnak. A vegyület pharmacophysiológiai vizsgálata eddig azt mutatja, hogy a dithiobisantipyrin is teljesen ártalmatlan anyag, de egyúttal sokkal gyengébb antipyretikum is, mint a monothiovegyület; mert lázbetegknél csak egyes esetekben idézett elő hőcsökkenést, több esetben pedig egészen hatástalannak bizonyult; úgy látszik tehát, hogy a molekulában felhalmozott 15% -nyi kén igen jelentékenyen csökkenti a physiologiai hatást, a mely körülményre ilyen anyagok synthezisének a jövőben tekintettel kell lennünk.

Szerző munkájának II. részében az antipyrin és thionylchlorid között lefolyó reactiót tette kísérlet és tanulmány tárgyává, azon reményben, hogy sikerülni fog ily módon egy új és eddig ismeretlen „antipyrilsulfoxyd“ birtokába jutnia, a mely vegyület a „félíg oxydált“ ként tartalmazván, molekulájában érdekes például szolgálhatott volna a sulfoxyd csoport physiologiai hatásának tanulmányozására. A kísérlet azonban bebizonyította azt, hogy antipyrin és thionylchloridból nem a várt bisantipyrilsulfoxyd: $C_{22}H_{22}N_4O_3S$, hanem az egy atom oxygennel szegényebb és antipyrin és kénchloridból keletkező és fentebb leirt bisantipyrilsulfid $C_{22}H_{22}N_4O_2S$ képződik. Ezen, első pillanatra furesa eredményt talán úgy magyarázhatjuk, hogy a thionylchlorid a legnagyobb elővigyázat mellett is (absolut chloroformban 0° körüli temperaturánál) bomlást szenved ezen

egyenlet értelmében: $2 SOCl_2 = SCl_2 + SO_2 Cl_2$. Ezzel a megfigyeléssel nem állok egyedül, a mennyiben találunk az idevágó szakirodalomban több esetet, a melyek a thionylchloridnak ilyen értelemben való bomlását, és ezen bomlási termékek szerint való viselkedését egészen kétségtelenné teszik; így péld. Michaelis megfigyelése alapján acetylcetester és thionylchloridból ugyanaz a thiacetecetester képződik, a melyet Buchka és Delisle acetecetester és kénchloridból nyertek. Kísérleteimből tehát következik, hogy az antipyrin a kénessav chloridjával szemben éppen úgy viselkedik, mint az acetylcetester, a dologban nincs semmi feltűnő, mert hisz az utóbbi az előbbinek anyavegyülete.

Munkájának III. részében szerző leírja a „mercuriodithiobis-antipyrin” és ennek keletkezését dithiobisantipyrin és fémhiganyból. Ezen érdekes vegyület felfedezésére az a kísérlet vezetett, a melyet abból a célból végeztem, hogy eldöntsem, vajjon a kénchlorür a $Cl-S-S-Cl$ szimmetrikus, vagy pedig a

$S=S=\begin{Bmatrix} Cl \\ Cl \end{Bmatrix}$ thiothionylchlorid képlet illeti-e meg; fel volt

ugyanis tehető, hogy a kénchlorür és antipyrinből keletkező dithiobisantipyrinnek abban az esetben, ha szerkezeti képlete:

$S=S=\begin{Bmatrix} R \\ R \end{Bmatrix}$ volna, fémhigany behatására, az egyik kénatom

lehasadása közben, a kénchlorid és antipyrinből keletkező monothioantipyrin: $S=\begin{Bmatrix} R \\ R \end{Bmatrix}$ kellett volna adnia. A kísérlet nem ezt

az eredményt adta, hanem egy „ $C_{22}H_{22}O_2N_4S_2Hg$ ” összetételű új vegyülethez vezetett, a mely az elemzések alapján egy molekula dithiobisantipyrin és egy atom higanyok közvetlen egyesülése által keletkezett. A higanyaddíciónak eme feltűnő jelensége, a melyhez hasonlót a szakirodalomban nem sikerült feltalálni, vagy úgy magyarázható, hogy az antipyrilbisulfid reactio közben a megfelelő merkaptanná lesz és ez egyesül higanyval a megfelelő merkaptiddá, vagy pedig úgy, hogy a kénatomok egyike átmenve a következő magasabb vegyértékű fokozatba, közvetlen egyesül a higany egy atomjával; ezen felfogások szerint a mercuriodithiobisantipyrin a következő két szerkezeti képlet illetheti meg: I. $R-S-Hg-S-R$ (merkaptid) vagy

II. $R\begin{Bmatrix} \\ \\ \end{Bmatrix}S=S=S=Hg$ (additiotermék). Kísérletileg eldönteni,

hogy a kettő között melyik a helyes szerkezeti képlet, nagyon bajos dolog és eleddig nem is sikerült; I. ellen szól, hogy az antipyrin sorozat merkaptanját nem is sikerült eddig előállítani; és hogy eddigi tapasztalataink szerint a merkaptanok higanyosói, az úgynevezett merkaptidek, nem is a merkaptanból és fémhiganyból, hanem alkalikus közegben higanyoxydból képződnek.

Csak azt sikerült eddig biztosan megállapítani, hogy ez a higanyadditio a kettős kénkomplexussal függ össze, mert monothioabisantipyrin fémhiganyval összerázva nem ad higanyszármazékot. Más, eddig vizsgált bisulfidek fémhiganyval rázva csak nyomokban vagy egyáltalán nem adtak higanytartalmú származékokat. Annak biztos eldöntésére azonban, hogy ez a közvetlen higanyfelvétel csak az antipyrilbisulfidnak specifikus tulajdonsága-e, vagy pedig általánosságban szól minden organikus bisulfidra, egyelőre még nagyobb kísérleti anyag szükséges, a melynek összegyűjtésére a közel jövőben akarok vállalkozni.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Jelentés a Lévay-pályázatra beérkezett pályamunkákról.

I.

A beérkezett két pályamű közül az I. számú, melynek jeligeje: „A szövetkezet a jövő társadalmi élet alapja stb., Schulze“, egyáltalában nem üti meg azt a mértéket, melyet az Akadémia szem előtt tartott, midőn a pályadíjat most már ismételve kitűzte. A külföldi szövetkezeti mozgalmat csak hiányos és másodkezű források alapján ismerteti, az angol keresztény-socialistákról említést sem tesz, sem a német, sem a francia és más országbeli szövetkezetek fejlődését nem tárgyalja kellő rendszerességgel és alapos tanulmányok alapján. De a pályázat tulajdonképeni tárgyát képező hazai szövetkezeti ügy fejlődésének előadása sem kielégítő. A kereskedelmi törvény szövetkezeti részét és az 1898. évi XXIII. törvénycikket részletesen és gyakran találóan bírálja ugyan, s a különböző fajú szövetkezeteket, különösen a központi intézeteket elég bőven ismerteti, de hogy mennyire nincs alaposabban tájékozva, bizonyítja, hogy pl. a kereskedelmi törvény szövetkezeti részét Apáthynek tulajdonítja, holott az ez által kidolgozott tervezet a szövetkezeteket egyáltalában nem vette volt fel, hanem azoknak szabályozását csak az annak tárgyalására összehívott szakértekezlet határozta el s állapította meg Schnierer Gyula hevenyészve összeállított tervezete alapján; a hazánk déli vidékén a Raiffeisen-féle elvek szerint szép számban működő szerb szövetkezetekről nem vesz tudomást; az általam készített javaslatok közül csak az elsőt említi s ezt is csak mellékesen, az új javaslatról egyáltalában nem nyilatkozik, daczára, hogy a reformelveit körülményesen fejtegeti stb. Hozzájárul, hogy szerzője nincs is egészen tisztában a szövetkezetek igazi természetével és jelentőségével, a midőn egyik helyen a szövetkezetekről elismeri, hogy nem nyereszkedésre irányuló vállalatok, más helyen azonban

mégis kifogásolja a szövetkezetek nyereszkesedésének korlátozását; a midőn továbbá a szövetkezeteket oly közvetlen kapcsolathozza a socialismussal, mintha ennek csak előkészítői és támogatói volnának.

A II. számú „Owen eszméi“ jelige alatt beérkezett pályamű sem kifogástalan. Így a külföldi szövetkezeti ügy ismertetése ennél is hézagos s különösen a francia és olasz szövetkezetekről alig tesz említést; a hazai reformmozgalom sincs elég behatóan, mélyebb belátással és kritikával méltatva; a közölt adatok néha hibásak, sőt ellentmondók; pl. a szász szövetkezetek száma egyik helyen 27, másik helyen 105, stb. De a részletekben mutatkozó fogyatkozások daczára e munka messze felülhaladja versenytársát úgy conceptiójában, mint a tárgy ismeretében s olyan harmonikus képet nyújt a szövetkezeti ügy egészéről s annak socialis és gazdasági vonatkozásairól, mely határozott irodalmi értéket képvisel s a hiányok pótlásának feltétele mellett a közzétételre teljesen alkalmas. Ehhez képest a magam részéről is hozzájárulok ahhoz, hogy a *kitűzött jutalom e munka szerzőjének ítéltsék oda.*

Budapest, 1907 január 31.

Dr. Nagy Ferencz
rendes tag.

II.

Az idén — alulírt bírálók véleményéhez és javaslatához képest — a Lévai-alapból származó pályadíj újból a tavaly megoldatlanul maradt következő közgazdasági kérdés céljára vétetett igénybe: „A szövetkezetek fejlődése és jelenlegi állása hazánkban, különös tekintettel a külföldre“. A pályázati hirdetményben megállapított határidőre két azzal foglalkozó munka érkezett be. Az I. számú pályamű, melynek jeligeje: „A szövetkezet a jövő társadalmi élet alapja, a jövő gazdaság legnagyobb támasza, Schulze“, száztizenkét folio lapon s a bevezetés és befejezésen kívül nyolcz fejezetben foglalkozik tárgyával. A szövetkezet lényegének fejtegetése előtt az evolutio elméletéből indulva ki igen bő bevezetést nyújt, melyben sokkal több a szó, mint a gondolat. Általában szeret mindennek nagy feneket keríteni és tárgytól, miként egy helyen (51 l.) maga is beismeri, messze elkalandozni. Ha ehhez hozzá vesszük, hogy a hazai szövetkezeti adatokat és a szövetkezetekre vonatkozó törvényeket, sőt egyes alapszabályokat is felesleges terjedelemmel ismerteti, elemzi és bírálja, érthető, hogy munkájának úgy is szűkre szabott keretében a többi fontos tárgyak előadására nincs elég tere. De a mi van is, később soknak bizonyul, mert mélyebben nem hatol be tárgyába, hézagos. Osupán a közkézen forgó adatokat használja fel, az olyanokat pedig, melyek megszerzése egy kis utánajárást

tett volna szükségessé, habár igen fontosak a szövetkezeti ügy állásának feltüntetése, egyszerűen mellőzi. Különböztet magát a szövetkezetet is furcsán fogja fel. Ennek bizonyítékaul szolgálhat az a kijelentése, hogy ez az intézmény az önszegély és a socializmus uralmának megteremtésére van hivatva eszközül szolgálni és hogy azok, a kik a szövetkezetek dicsérete mellett a socializmus ellen küzdenek, tulajdonképp testvérharcozot szítanak. Szerinte ugyanis a szövetkezetnek kell a socializmus békés bevonulását elősegíteni, mert „kétségtelen ma már, hogy a socializmus a jövő tudománya és a bekövetkezendő társadalmi és jogi rend a társadalmi és gazdasági élet alapja“. Mindehhez járul, hogy nyelvezete sem méltó tárgya-hoz. Szereti a nagy szavakat, melyek nem egyszer rosszul vannak megválasztva és durvák. Kedveli a dagályos és a képekkel túlterhelt beszédet. Az első számú pályamunka tehát sem tartalmánál, sem alakjánál fogva nem üti meg az itt okvetlenül megkívánandó magasabb mértéket.

A II. számú pályamű, melynek jellegje: „Owen eszméi“, hasonlíthatatlanul jobb az elsőnél. A rövid bevezetésen és bővebb befejezésen kívül kilencz fejezetben összesen 245 nagy quart-lapon tárgyalja a pályakérdést. Úgy látszik, már nem is először vesz részt e pályázatban, és a szerző megszívlelte azokat a kifogásokat, melyeket műve ellen korábban bírálói emeltek. A szövetkezeti ügy jelen állását hazánkban úgy adja elő, hogy annak fejlődését a minden oldalról szorgalmasan gyűjtött adatok alapján szépen, annak egyes phasisairól képet nyújtva tünteti fel. Az adatokkal nem fukarkodik, mert azok bővében van, de nem is halmozza fel a tényeket, sem a számokat felesleges módon. Nem marad a felületen, hanem az egyes mozgalmak rugóit is felismeri és bemutatja. Erre a hazai viszonyok alaposabb tanulmányozásán kívül képesíti őt az, hogy a külföldi szövetkezeti fejleményekkel kellő mértékben foglalkozott. A közkézen fekvő tények mellett megismerteti az olvasót sok olyannal is, mely nagyon jellemző a szövetkezet természetére és követelményeire nézve, de a melyet csak az kutathat fel, a ki e tárggyal odaadóan foglalkozik. Ítéletében nem is követ el nagyobb hibát sehol sem. A kisebbek is olyanok, melyeket legalább vitatni lehet. Ilyen például az a felfogása, hogy a kölcsönös biztosítás helyesebben volna községi vagy járási, mint országos szövetkezet útján szervezhető. Feltűnő azonban, hogy ezt éppen a jégkár elleni biztosításnál tartja a legcélszerűsábbnak. Holott, ha valamikép, ez a biztosítási ág csak az esélyek minél szélesebb körű társítása mellett fizetheti ki magát. De ez oly részlet-kérdés, a melynél ha tévedett is, az nem von le a szövetkezeti ügy egészének és fő mozzanatainak megítélésénél és előadásánál tanúsított biztos ítéletének érdeméből semmit sem. A szövetkezetet ő sem tartja minden bajt meg-

gyógyító panaccaeának, de rendkívüli előnyeit és terjedésének nagy horderejét a közgazdasági haladás és a társadalmi béke szempontjából kellőleg tudja megvilágítani. Hozzájárul, hogy egyes kisebb botlásaitól eltekintve (a minők a 144., 146., 149., 187., 212. lapokon fordulnak elő), nyelvezete a tárgynak teljesen megfelelő: világos, egyszerű, szabatos és magyaros. E mellett ott, a hol annak helye van, emelkedett és választékos is tud lenni.

Mindezen előnyeinél fogva a második számú pályamű olyan-
nak ismerendő el, mint a mely a szövetkezeti ügynek fejlődését és jelen állását hazánkban a külföldre való tekintettel jól mutatja be, s nemcsak viszonylag jobb az előbbinél, hanem magában véve is becsesel bir, melynek valamely világnyelvre való lefordítása is kívánatos lenne, hogy a külföld ebbeli viszonyunkat alaposabban megismerhesse; annak a pályadíj tehát kiadandó lenne.

Budapest, 1906 nov. 25.

Gaal Jenő

l. t.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról.

A Lukács Krisztina-alapítványból, ezúttal, nyílt pályázatra: *a magyar szarvasmarhakereskedés története* tüzetett ki, a XV. század végétől a XVIII. század közepéig.

E kérdésre egy 110 oldalas pályamunka érkezett, mely a pályaföltételeknek megfelelően, 34 oldalon az egész munka tervrajzát, a 35.—110. oldalon pedig a munkának egyik kidolgozott fejezetét a hozzávaló levéltári jegyzetekkel adja elő. Szerzője: *Dr. Takáts Sándor* tagtársunk, munkáját négy részben tervezi.

Az *első, általános* rész: szarvasmarhakereskedésünk általános fejlődését írná le Mátyás királytól kezdve, Mária Terézia uralkodása közepéig 50 igen érdekesnek ígérkező fejezetben. Az első fejezetek, az ősi magyar szarvasmarha kiváló tulajdonságait, hizlalását, telelését s általában a régi magyar pásztori életet mutatják be. Mátyás király ismerte föl először a magyar marhakereskedés nagy jelentőségét, melynek utat a külföldre éppen az ő hódításai nyitottak, és pedig eleinte Csehországon át északra, majd Ausztria és Bécs elfoglalása után oda, a német birodalomba és Olaszországba. Ily módon e kereskedés hirtelen föllendülvén, az ország jövedelmeinek csakhamar legbővebb forrásává, szarvasmarhánk pedig az európai kereskedelem legkeresettebb cikkévé lőn, annyira, hogy már Mátyás utódai alatt a mindegyre óriásibb mérveket ültő marhakivitel törvényekkel kellett szabályozni. Ezek után szerző a marhakivitel egyes részleteivel fog behatóan foglalkozni, például: a marhahajtó utakkal, a har-

minezadvámokkal, marhavásárokkal, marhahajtókkal azaz hajdúkkal, de főleg a tősgyökeres magyar tőzsérséggel, vagyis Debreczen, Kecskemét, Szeged, Győr stb. gazdag marhakereskedőivel, kik ezen egész kereskedést, a marhatenyésztés főeszkében: a nagy magyar Alföldön s a külföldön egyaránt kezükben tartották, de a mellett a hazai kultúra szükségletei iránt is volt mindig érzékük, mert vagyonuk egy részét: iskolák alapítására, az egyház, a hazai irodalom s külföldi iskoláztatás támogatására fordították.

Csodálatos, hogy midőn a mohácsi vész után az Alföld török kézre került, marhakereskedésünk még sem vallotta kárát, ellenkezőleg, virágzása tetőpontjára ekkor emelkedett. Mert a mellett, hogy az elpusztult falvak föl hagyott határai a jobbnál jobb legelők számát szaporították s ennek következtében a marhatenyésztés is még inkább föllendült, másrészt marhakereskedésünk, a törökökben, mivel ez az ő vám- és vásár-jövedelmeiknek is leggazdagabb forrását képezte, mindig jóakaró és hatalmas pártfogóira talált. Sőt dr. Takáts fejtegetéseiből azt a nem is sejtett fontos tanulságot fogjuk merithetni, hogy nemcsak politikai szabadságunknak, hanem közgazdaságunknak is, vagy legalább is ezen akkor leghatalmasabb ágának, oltalmul szintén a török hódoltság szolgált, a politikai s kereskedelmi szabadságot egyaránt üldöző bécsi udvar önkénye és kapzsisága ellen. Bőséges bizonyítékul szolgálnak ezekre, az I. Ferdinándnak s utódainak vám- és kereskedelmi politikáját jellemző fejezetek. E politika következetesen, lépésről-lépésre, Magyarországnak mentül teljesebb elszigetelésére és kizsákmányolására törekedett, hogy lehetőleg minden haszon Ausztriának s főleg Bécsnek és a bécsi udvarnak jusson. Ezért kellett a külföldi kereskedőket hazánkban a közvetlen vásárlásnál mindenféle zaklatással gyötörni, utóbb pedig attól teljesen eltiltani s viszont a magyar tőzsérek kereskedését folytonos vámemelésekkel s a legkülönfélébb illetékekkel mindinkább megnehezíteni. Ezért helyezték át lassankint a magyar kincstár nyílt megkárosításával a legjövedelmezőbb marhavásárokat s vámokat osztrák területre, viszont a magyar vámok alól boldog-boldogtalannak tömérdek vámmentességet osztogattak. De érdekeink legsúlyosabb sérelmét, a legnagyobb rablást, kereskedelmi szabadságunk teljes felfüggesztésével vagyis a marhakereskedésnek időnkinti bérbeadásával, eleinte a kisebbszerű appaldókkal, majd a mindegyre nagyobb s általánosabb monopoliумokkal követték el rajtunk. Így 1651-ben egész marhakereskedésünket nyíltan állami monopoliummá tették, 1669—1678-ig pedig a Keleti Kompániának adták bérbe. E monopoliумokat ugyan, saját bűneik: a hallatlan vesztegetések és csalások buktatták meg, csakhogy egyúttal igen sok magyar tőzsért is koldusbotra juttattak. Marhakereskedésünk hanyatlása már innen kezdődik, bukása pedig a

török kiűzetésével következett be, mert hiszen ezáltal egész közgazdaságunk teljesen a bécsi udvar önkényének vált prédájává. A törökkel vívott szakadatlan háborúk alatt az Alföldön majdnem az egész marhaállomány tönkrement. Ezt követte tőzserségünk teljes pusztulása. Mint minden más téren, a magyarságot innen is kiszorították s helyébe ráczok, görögök, örmények stb. léptek, kik a Balkánról hozott marháikkal különféle betegségeket is hurczoltak az országba, az ősi magyar marhafaj veszedelmére. A háborúk elmúltával is még soká tartott, míg marhaállományunk megszorodhatott, mert a mindegyre sűrűbb betelepedésekkel mindinkább fogytak a legelők s szántóföldekké alakultak. III. Károly és Mária Terézia sokat tettek az állomány szaporítására és javítására, különösen az osztrák kezelésben álló Bánságban, de természetesen csakis abban a mértékben, a mennyiben azt Ausztria nem pedig Magyarország érdekei kívánták. Marhakereskedésünk régi fényét, egykori nagyságát többé nem nyerte vissza.

Ezen általános történelmi fejlődés kifejtése után dr. Takáts, munkája többi részében, a szarvasmarhakereskedés egyes részleteire tér át. Sajnálom, hogy a hátralevő három résznek mind a 98 fejezetét föl nem sorolhatom, mert legtöbbje igen érdekes s merőben ismeretlen adatokkal kecsegtet, melyek gazdaságtörténetünket új világításba helyezni vannak hivatva.

A második rész a Velenczével s a többi olasz államokkal üzőtt marhakereskedésről szól 30 fejezetben. Legrégibb piacunk Velence volt, de mivel oda a marhát csak Ausztrián, Laibachon és Görzön hajthatták keresztül, az odavaló kormányok persze mindent elkövettek e nekik kedvező helyzet kiszákmányolására. Az egyre súlyosabb vámok kivetésén kívül abban buzgólkodtak leginkább, hogy a marhakereskedést tőzséreink kezéből kicsavarják s minden hasznát maguknak biztosítsák. E czélból az olasz marhakereskedést, már a XVI. század legelején, egyes appaldátoroknak adták bérbe s valóságos monopoliummá változtatták. Dr. Takáts egyenkint leírja ezen összes bérletek történetét. A bérletekből persze Magyarországnak soha egy fillér haszon nem jutott, sőt, mivel a bérlőknek a magyar vámokat legtöbbször elengedték, tetemes kárára szolgált. Természetesen a bérlőket sem kimélték, csakhogy midőn például 1583-ban a kapzsi Károly főherczeg a görzi vámot egyszerre több mint tizszeresére emelte, az olasz kereskedők kijelentették, hogy egy darab marhát sem szállítanak többé Ausztrián keresztül, hanem megegyeztek a budai basával, hogy ezentúl török területen hajtják a zárai kikötőig s onnan hajókon viszik Velenczébe. Ez hatott; az osztrákok mindent elkövettek, hogy az olasz bérlőket újra Ausztriába csalogassák, a mi, sok új kedvezmény árán sikerült is nekik. Könnyen tehették,

hiszen a kedveskedések legtöbbje Magyarország számlájára történt. Az osztrák kormány egyáltalán állandó szokásba vette, hogy míg a bérlőket a bécsi és gráci udvar hasznára súlyosan megadóztatta, a magyarországi vámok és illetékek alól viszont teljesen fölmentette. Hiába tiltakozott ez ellen a magyar kincstár, sőt az ország rendei is, követelve a kereskedelmi szabadság alapján álló törvényeink kijátszásával, az ország megkérdezése nélkül kötött monopoliumok eltörlését, melyek míg egyes külföldieket kivételes jogokkal ruháznak fel, addig viszont a magyar kereskedőket, törvényben biztosított jogaiktól fosztják meg. A bécsi udvar azonban ettől a kényelmesen zsebelő rendszertől soha egy perezig sem tágitott. Nem csoda aztán, ha a bérlők is vérszemet kapva, a magyar tőzséreket és birtokosokat minduntalan rászedték, miért is aztán tőzséreink, a török oltalma alatt, inkább a zarái kikötőt vették igénybe, a gróf Zrinyiek pedig, a kanizsai basával kötött szerződés alapján, 1643-tól Buccari kikötőjükből kezdték a magyar marhát Olaszországba szállítani. Ez ellen meg a gráci és bécsi kamarák nem szüntek tiltakozni, majd pedig, midőn tengeri marhakereskedésünket az ország rendei ismételten törvényekkel vették védelmükbe, Buccarit megvásárolni s mikor ez nem sikerült, elrekeszteni akarták, ámde az érdekelt Velenceze fegyverrel is kész volt megvédeni Buccarit, s azontúl a marhaszállító hajókat mindig hadihajókkal kísértette. Az osztrák kamarák végre mégis csak elérték céljukat, 1673-ban, midőn az összekülvésben részes Zrinyieknek összes birtokait s köztük Buccari kikötőjét is elkobozták. Most már büntetlenül garázdálkodhattak tovább az appaldátorok és pártfogóik, és daczára annak, hogy a monopoliumok káros hatásaira, idővel Ausztriában is rá kezdtek jönni, még Mária Terézia alatt se tudtak szakítani e kárhozatos rendszerrel.

A *harmadik rész*: a Béccsel és azon át a nyugati államokkal üzött marhakereskedés történetét fogja magában foglalni 48 fejezetben, habár annak egy része — úgy tetszik nekünk — inkább az első részbe lesz való. Bécs kereskedelme még a XVI. század elején is jelentéktelen volt, nagyságának alapját első sorban a magyar marhakereskedés vetette meg, melynek csakhamar központjává, közvetítőjévé válik, nem annyira a természet kedvezéséből, mint inkább uralkodóinak következetes, erőszakos s legtöbbször Magyarországra rovására üzött pártfogása s dédelgetése következtében. A szerző ezután áttér a bécsi vásárok, rendtartások, a bécsi handgráfi hivatal, a magyar marhák fölhajtasának, piaci árúknak és súlyuknak, a bőriparnak, a tőzsérek és tőzsértársulatoknak stb. beható ismertetésére s azután a bécsi marhakereskedés részletes történetét írja le 1750-ig. Végül Augsburg, Nürnberg, Passau, Regensburg, Ulm, Würzburg és Strassburg

német birodalmi városok marhakereskedésének részletes történetével foglalkozik.

A *negyedik rész*; az éjszaknyugatra Morva- és Csehországon át irányuló marhakereskedésnek van szentelve 20 fejezetben. Főleg a híres morvaországi auspitzi, — vagy mint tőzszeink nevezték megmagyarosítva: pusztapécsi marhavásárokat, rendtartásait, a morva handgráfi hivatalt s az odavaló fölajtás összes részleteit ismerteti. Voltaképen Bécs kapzsisége hozta e vásárokat létre, hogy a kereskedők és vevők megszabaduljanak a bécsiek válogatott zaklatásaitól s illetekeitől. Különösen a XVI. század második felétől kezdve virágoztak e vásárok s olykor még a bécsit is túlszárnyalták. Ezért aztán a bécsi kormány is elkövetett mindent, hogy a magyar marhakereskedésnek ezt a nagyon kedvelt irányát Bécsbe terelje. Odáig ment, hogy e nagyjövedelmű vásárokat inkább megszüntette, s handgráfiát a bécsinek rendelte alá, de Auspitznak földrajzi helyzete mégis oly kedvező volt, hogy a régi rendet csakhamar megint vissza kellett állítani.

Végül még a *kidolgozott fejezet* következik. Ez, a II. rész 20. fejezete, a német birodalmi városok közül Nürnbergnek marhakereskedését mutatja be, a nürnbergi városi és kerületi levéltárak gazdag anyaga alapján. A magyar marhának egyetlen számbavehető versenytársa: a lengyel marha volt. A német birodalmi városok is azelőtt, a hozzájuk közelebb eső lengyelországi marhával éltek, de mihelyt a termetre sokkal nagyobb és mégis puhább húsú magyar marhát megismerték, azóta csak akkor vásároltak Lengyelországban, ha már magyart semmi áron sem kaphattak. A birodalmi városok eleinte maguk vásárolgattak nálunk, de ezt az irigy bécsi kormány sohasem nézte jó szemmel s csakhamar meg is tiltotta, sőt gyakran a bécsi és auspitzi vásárokról is kitiltotta, hogy egyedül Bécs juthasson olcsóbb húshoz, s a vásárlás hasznát is csak ők élvezzék. Eszerint Nürnberg marhakereskedésének története tulajdonképen nem egyéb, mint a város folytonos küzdelme a magyar marháért Béccsel s a bécsi udvarral. Sehogysem tudták ott megbocsátani, hogy a magyarok a nürnbergiekkel sokkal szívesebben s inkább olcsóbb árakon kötöttek üzleteket, s hogy a nürnbergi váltónak nagyobb bece volt előttük a bécsiek kész pénzénél. Viszont Magyarországgal s a magyarokkal a nürnbergiek is mindig nagyon rokonszenveztek. Jellemző, hogy például midőn 1629-ben a német birodalmi városok bécsi raktárainak (Niederlag) összes nem katolikus kereskedőit s ügynökeit Bécsből kitiltották, ezeknek legnagyobb része Magyarországra menekült, kik aztán „Emigranten-Compagnie“ néven társulatra verődve, a dunamenti városokban, üldöztetésük daczára, élénk marhakereskedést űztek. Végül meg kell emlékeznünk még

a magyar bikaviadalokról is, melyek Nürnbergben nagy divatba jöttek s még a XVIII. század első felében is népszerűek voltak. Midőn pedig 1599-ben Nürnberg új vágóhidat építtetett, annak fölébe egy, 29 mázsás kőből kifaragott pompás, nagyszarvú magyar ökör szobrát helyeztette el, mely még ma is látható.

Összegezve most már az előadottakat, legelőször is az ötlík szemünkbe, hogy dr. Takáts tervezett munkája összesen 148 fejezetből áll, tehát előreláthatólag annak anyaga, legalább is két kötetre fog terjedni. E nagy munka annál becsesebbnek ígérkezik, mert benne az idevágó összes fontosabb levéltáraknak, mint a m. kir. Országos Levéltárnak, a Magy. Nemz. Muzeum kéziratára és levéltárának, a bécsi közös pénzügyi s az osztrák belügy-miniszteriumi levéltárnak, a brünni, innsbrucki, gráci és laibachi tartományi levéltáraknak, a müncheni birodalmi s nürnbergi kerületi levéltárnak, Bécs, Nürnberg, Augsburg, Kecskemét, Debreczen, Győr stb. városok levéltárainak s több más családi levéltárnak nagyterjedelmű s eddig teljesen ismeretlen elsőrangú anyaga fog napvilágra jutni. Egy minden tekintetben úttörő munkáról van tehát szó, mely gazdaságtörténetünkre, előreláthatólag korszakos hatással lesz. Nemcsak az e korbéli magyar kereskedelem legfontosabb ágát, hatalmas, eddig nem is sejtett arányokban, összes érdekes részleteivel együtt, van hivatva e munka bemutatni, hanem apróra meg fogjuk belőle ismerni azt a sohasem szünő, elkeseredett küzdelmet, melyet az osztrák önkénnyel szemben, gazdasági létünkért vívni kényszerültünk. Erről, idáig, alig szerezhettünk tiszta képet, jóllehet tanulságaira égető szükségünk van, mert hiszen e gazdasági harc részint kiegészítője, részint magyarázata politikai szabadságunkért vívott küzdelmeinknek, melynek szintén megvoltak a maga hősei és vértanúi!

Minthogy pedig dr. Takáts Sándor tagtársunk eddigi, termékenységevel, fölfogásával és stíljével egyaránt jeleskedő történetírói működése, elegendő biztosítékot nyújt arra, hogy tervét sikerrel fogja megoldani, — mély tisztelettel kérem a Tekintetes Akadémiát, tegye lehetővé, hogy e nagyszabású munka mielőbb létrejöjjön s e célból bizza meg dr. Takáts Sándor tagtársunkat, a magyar szarvasmarhakereskedés történetének, tervezete szerinti megírásával.

Budapecsten, 1907. márczius 25-én.

Tagányi Károty
1. tag.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY június—júliusi kettős (VI., VII.) füzetében az első helyen Horváth János értekezése olvasható, *Dugonics „Cserei”-jének forrása*, a melyben a szerző kimutatja, hogy Dugonics regényének anyagát Voltaire *Zadig* című szatirikus regényéből merítette. A két regény cselekvényének részletes egybevetésével kétségtelenül bebizonyítja állítását, s utal az eltérő motívumokra vagy kidolgozásmódra. — Hornyánszky Gyula folytatván már régebben megkezdett tanulmányát, *Totemisztikus nyomok a görög történetben*, e füzetben az attikai bika-kultuszt elemzi, annak két jelentkezését, a krétai eredetűt (marathoni) és az athéni Buphoniát, s vizsgálja azokat a körülményeket és föltételeket, a melyek között a bemutatott áldozat végbement. — Bezard Lucien *Ronsard Péter családjának és nevének eredetéhez* cím alatt összefoglalja azokat az eredményeket, melyeket e homályos kérdések kiderítésére elértek, de a melyek végérvényeseknek ezután sem mondhatók. — Heinlein István *Kritikai jegyzetek Herodotos V-ik könyvéhez* című dolgozatában folytatja az előbbi füzetben kezdett vizsgálódását, Ugyanazzal a módszerrel, mint ott, apróbb részekre különíti az V-ik könyv 71—126. fejezeteiben elmondott eseményeket, és a régi megújabb történetírók és philologusok bírálatainak figyelembevételével iparkodik az elbeszélés valószínűségét megállapítani. — A *Hazai irodalom* rovatában Geréb József ismerteti az Egyetemes Irodalomtörténetnek a római irodalomról szóló részét (írta Csengeri János). Dicséri arányos dispositióját, széleskörű olvasottságon alapuló biztos ítéleteit, érdekes előadását. Csak az ellen van kifogása, hogy Ciceróval nagyon mostohán és igazságtalanul bánik. — Az ú. n. *Képes irodalomtörténet* harmadik kiadását Császár Ernő bírálja. Megállapítja pontosan, mennyivel és mi módon bővült az új kiadás. — James E. W. és Andrei Zalánnak *Az angol és magyar nyelv új szótára* című könyvéről Schmidt Márton megállapítja, hogy James német szótára nyomán készült, de hihetetlen fölületességgel és pongyolással. — A *Külföldi irodalom* rovatában Ernst Bergmannak *Ist die Braut von Messina eine Schicksalstragödie?* című munkáját Heinrich Gusztáv ismerteti. A szerző ugyanarra az eredményre jut, mint a bíráló már 15 évvel ezelőtt, s e nézetét sok apró részletkérdés és

polemizálás közben fejti ki. A bíráló ismertetése kapcsán részletesen bonczolja magának a végzetnek fogalmát s kimutatja, hogy valójában két különböző jelentésben használják e szót. — Kégl Sándor a *Blagavadgita*-nak német fordítását ismerteti, melyet Garbe eszközölt szanszkritből. Nem annyira a fordítással, mint inkább a bevezető értekezéssel és az eredeti költeménnyel foglalkozik. — A H. Dieltől kiadott munkát, *Die Handschriften der antiken Ärzte*, Vári Rezső ismerteti. Szerinte ez a kezdeményezés, mely egyike a legnagyobb nemzetközi tudományos vállalatoknak, az antik természettudományok s a régiek orvostudományának ismeretéhez nélkülözhetetlen alapnak ígérkezik. — Ferdinand Brunot *Histoire de la langue française des origines à 1900* című munka II. kötetét Birkás Géza méltatja. Bírálója szerint a nagy mű e kötete kimerítő képet nyújt a francia nyelv XVI. századbeli állapotáról. — Kégl Sándor ismerteti ezután röviden a *Persian historical text* harmadik kötetét, mely nagy gonddal közli 'Attár biographikus munkájának, a szűfizmus történetére elsőrendű forrásműnek első részét. — A *Philologiai programm-értekezések* rovatában Nyilasi Lajos két dolgozatot bírál: *Ányos és Virág hazafisága*, írta Czapáry László, mely gondolkodó ember munkája, de száraz, és *L. Annaeus Seneca Pázmány prédikációiban*, melyet szerzője, Lakatos Vince, gonddal, körültekintéssel állított össze. — Madarász Flórisnak *Jókai Mór regényeiről* szóló dolgozatát Császár Ernő fölfogásban és stílusban egyaránt kiváló dolgozatnak ítéli. — A *Vegyesek* rovatában h. b. (Horváth Balázs) Náthafalusy Kornél emlékének szentel pár sort; — h. (Heinrich Gusztáv) főlemli azt az érdekes dolgot, hogy egy osztrák író (Seidl) már 1855-ben iskolai olvasmánynak ajánlja Arany Toldiját; — Nagy Zsigmond a németalföldi akadémiának egy pályázatát közli (latin költeményre); — Kmoskó Mihály válaszol Révay Józsefnek, a ki Zubriczky Aladár Ókeresztény irodalom- és dogmatörténetét megírta. — A *Beküldött könyvek* között Buzás Győző (*A németes összetételek története*) és Fest Sándor (*Hangátvetés a magyar nyelvben*) füzetéről olvasható pár szó.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ augusztus havi füzetét Ruttkay Vilmos vezeti be *Az angol gyarmatügyi értekező* című cikkével. A folyó évi április és május hónapokban Londonban ülésezett angol gyarmatügyi értekező úgy előzményeit, mint eredményeit tekintve, nagyban különbözik az eddigi hasonló konferenciáktól. Az értekező programjának tárgyait fontos politikai és gazdasági kérdések képezték, így a kedvezményes vámok a gyarmatoknak egymásközi és az anyaországgal való forgalmában, a birodalom védelmére vonatkozó kérdéseknek közös szabályozása, egységes posta- és távírdailetek stb., vagyis mind oly tárgyú kérdések, melyek végeredményükben egy centralizált hatalmas összbirodalom alapítására irányulnak. E nagyhatalmi célokat szolgáló programnak azonban a politikai helyzet éppen nem kedvezett. Chamberlain imperialis propagandája az utolsó

választásokon megbukott. Az anyaország lakossága nem volt hajlandó a gyarmatok kedvéért az eddigi vámrendszertől eltérni, s az alsóházba egy óriás többséggel rendelkező szabadkereskedő pártot küldött. Természetes, hogy az uralmon levő liberalis kormány nem nagy örömmel nézett az elveivel homlokegyenest ellenkező, foederalistikus és védővamos irányra célzó conferentia elé, melynek eredménye az imperialistikus eszmék szempontjából fiaszkóval is végződött. Igen fontos eredmény azonban a conferentiának azon határozata, melyben kimondja, hogy tanácskozásait ezután állandóvá teszi és minden négy évben összeül. A tanácskozások állandó administrációjának céljából felállított egy titkári hivatal, melynek feladata lesz a tanácskozások anyagát összeállítani, előterjeszteni, az irattárt kezelni, a jegyzőkönyveket vezetni. Fontos eredmény továbbá egy birodalmi védelmi bizottság alakítása is. A gyarmati termékeknek az anyaországban kedvezményes elbánásban való részesedését illetően, a kormány minden erre irányuló javaslatot ridegen elutasított. Sőt annyira ragaszkodott szabadkereskedelmi politikájához, hogy még a jobb hajójáratok érdekében adandó állami subventiók iránt tett indítványt sem fogadta el. A conferentia végeredménye nyilvánvalóvá tette, hogy a gazdasági érdekközösségen alapuló foederatio megvalósítása legalább jelenleg, míg egy szabadkereskedelmi kormány vezeti az ügyeket, nem vihető keresztül. A mennyire rideg ellenállást tanúsított Anglia a gazdasági kérdésekben, viszont éppen olyan közömbös állást foglaltak el a gyarmatok a közös védelem költségeihez való arányosabb hozzájárulás eszméje iránt. Vajjon idővel fog-e sikerülni az anyaország és a gyarmatok között egy, a gazdasági, védelmi és politikai egyesülés alapján felépülő foederatiót létrehozni? Oly kérdés, melyre a lefolyt conferentia eredményéből következtetést vonni alig lehet, bár tagadhatatlan, hogy Angliában az utolsó időben a fiscalis reformtörekvésekkel karöltve az imperialistikus eszmék mindinkább tért hódítanak. Hogy az egyesülés vagy a szétválás felé törekvő áramlatok közül melyik fog felszínre kerülni, ezt úgy az angol birodalom belső fejlődése, mint a világpolitikának jövő alakulása fogja eldönteni. — Ezután *M a k a i E r n ő* nek *A socialista válságelmélet* című, igen tartalmas és terjedelmes czikke következik. A socialista íróknak a gazdasági egyensúly kérdéséről vallott teoriáit és nézeteit nevezi a közgazdasági tudomány socialista válságelméletnek. Szerzőnk tanulmányában e nézeteket két részre osztva tárgyalja, a szerint, a mint az egyes írók a termelés vagy a jövedelem-eloszlás körében kutatták főként azokat a gazdasági jelenségeket, melyekből elméletüket levezették. A francia írók közül Louis Blanc egyike az elsőeknek, ki a termelési rendszerben keresi a gazdasági válságok okát, s a féktelen versenyt tartja minden gazdasági baj kútforrásának. Ezen úgy vél segíthetni, hogy az állam vegye kezébe a termelést, állítson közös műhelyeket, melyekkel a magánvállalkozók nem tudván versenyezni, idővel az egész termelés

az állami közös műhelyekben összpontosulna. Bár Louis Blanc kétségkívül helyesen mutatott rá a szabad versenyre, mint egyik válságalkotó tényezőre, de míg egyrészt a szabad verseny korlátozása nem helyeselhető, másrészt pedig maga a szabad verseny is már egyik intézménye a modern termelési rendszernek, s így a válságok kérdése csak a termelési rendszer problémája kapcsán oldható meg. A német írók, első sorban pedig Marx Károly, már nagyobb gondot fordítottak a válságok és a termelési rendszer mélyén rejlő okok közti összefüggés felderítésére. Marx a termelésre fordított tőkében kétféle elemet lát, úgymint a változó és állandó tőkét. Változóznak nevezi a tőkének azon részét, melyet a termelő a munkabérekre, állandónak pedig azt, mit a nyersanyag beszerzésére fordít. E sajátos megkülönböztetés Marx értékelméletén alapszik, mely szerint az egyedüli értékalkotó tényező a munkamennyiség. Ennek az állandó és változó tőkének egymáshoz való viszonya nagy befolyást gyakorol a termelés alakulására s ebből a kölcsönhatásból vezeti le Marx a haszon csökkenése révén a gazdasági válságokat. Válságelméletének lényege az értéktöbblet alakulásából és a profitráta hullámzásából levezetett törvényeknek kifejtése. Marx tanaival egész iskolát teremtett, követői azonban nem annyira új eszmékkal, mint inkább tanainak népszerűsítésével tűntek ki. Követőinek nagy sorából Engels Frigyes és Kautzky Károly válnak ki. Engels szerint a gazdasági válságokat az okozza, hogy a termelés társadalmilag van szervezve, a vagyoni- és jövedelem-elosztás pedig individuális alapokon történik. Kautzky a válságok okát a termelési tevékenység tervszerűtlenségében találja. A nem a marxizmus alapján álló írók között első sorban Schäffle válik ki, ki a capitalismus általános bírálatát abban foglalja össze, hogy a hatalmas vállalatoknak túlságos tökeereje az egyesek monopoliumára vezet, a mi azonban lassan megy végbe, a kisebb vállalatok felszívásával, tönkretételével és válságok előidézésével. Azok a socialista írók, kik a kifejlődött capitalista termelőmód mellett vizsgálták a gazdasági élet egyensúlyának a törvényeit, a fennálló termelési rendszerben igen sok veszélyt láttak a gazdasági egyensúly szempontjából. A baj orvoslása céljából, a jelenlegi keretek lerombolását és a gazdasági berendezéseknek, a magántulajdon megszüntetése mellett, socialistikus alapon való szervezését proponálták. Szerzőnk azonban, — nem social-politikai hanem közgazdasági szempontból bírálva a kérdést, — úgy találja, hogy a fennálló gazdasági rendszer mellett is biztosíthatjuk annak egyensúlyát. E célra a trust- és cartell-rendszert tartja a legalkalmasabbnak, mint azon vállalati formát, mely a verseny csökkentése mellett egyúttal a túltermelés lehetőségének is elejét veszi. A termelési tevékenység máris ilyen irányban halad, s ha ezek az intézmények általánossá válva még tovább fejlődnek, úgy a termelő és a fogyasztó, a vállalkozó és a munkás nem közvetlenül, hanem a trustök, munkás-coalitiók útján fog egymással érintkezni és ha eddig nem is sikerült

az egyes ember érdekét a tömeggel szemben megvédeni, úgy bizonyára fog ez sikerülni a jól szervezett egyesüléseknek, melyek nem az egyesek, hanem az összes érdekeltek nevében lépnek fel. Azon socialista írók között, kik a jövedelem-eloszlás körében keresték a gazdasági válságok indító okait, a legkiválóbb Proudhon, ki a francia közgazdasági írók közt éppen olyan előkelő helyet foglal el, mint Marx a németek között. Proudhon szerint a gazdasági egyensúly csak akkor van biztosítva, ha a munkásosztály munkabérével képes az általa termelt összes javakat visszavásárolni a munkaadótól. Ez pedig a mai termelési viszonyok között természetesen nem lehetséges, mert a vállalkozó a munkabérekben nem adja ki a termékek egész értékét és így az igazságtalan jövedelem-eloszlási viszonyok folytonos tápot adnak a válságoknak. Julius von Kirchmann a gazdasági válságokat azon körülménynek tulajdonítja, hogy a vállalkozó nem osztozik munkásaival egyenlő arányban, a mennyiben a jövedelem egy részét elfoglalja tőkekamat fejében, mielőtt még osztozkodásra került volna a sor. Válságelméletét először dr. Karl Rodbertus Jagetzow tette beható bírálat tárgyává, ki főleg azt kifogásolta Kirchmann elméletén, hogy az a válságokat a munkások jövedelmének csekélységéből vezette le, holott Rodbertus szerint a válságok nem a munkások csekély részesedési arányából, hanem ezen arálynak a productivitáshoz képest mutatózó folytonos csökkenéséből erednek. A legtöbb socialista író, kik a jövedelem-eloszlás sphaerájában keresték a válságok okait, főképen a vállalkozói nyereség és a munkabér aránytalan megoszlásában látták a gazdasági egyensúly fenyegető veszélyét. George Henry amerikai nemzetgazda az egyedüli, ki a jövedelem-eloszlás egy másik iránya, t. i. a földjáradék felé fordította figyelmét és a földjáradék alakulásából igyekezett a válságokat levezetni. George Henry elmélete szerint a válságokat a föld értékének speculativ emelkedése okozza, a mi a munka és tőke remunerationját a termelés eredménye körül igazságtalanul csökkenti és ezáltal a termelési tevékenységet megfosztja minden további impulsustól. Ez az állapot üzleti pangással jár, mely csakhamar átesap romboló hatású válsággá, túltermeléssel, illetve fogyasztási hiánnyal kapcsolatban. Egy nagynevű magyar tudós, Hertzka Tivadar, szintén hozzájárult tudományos kutatásaival a válság fogalmának tisztázásához. Hertzka a túltermelésben nyilvánuló válságok okát egyrészt a kizsákmányolt munkások alacsony, a lét-minimum niveauját meg nem haladó munkabérében, másrészt pedig a kizsákmányoló munkaadóknak a jövedelmükkel arányban nem álló, csekély fogyasztásában, azaz túlságos takarékoságában találja. Szerzőnk ezután bírálat tárgyává téve a felsorolt elméleteket, ellentétben a socialista írókkal, arra a conclusióra jut, hogy bár a jövedelem-eloszlás szempontjából a most fennálló társadalmi rend és termelési rendszer mindenestre igen sok kívánni valót hagy hátra, de viszont bizonyos, hogy a munkások élete módjának rendszeres fejlesztése,

munkásjóléti intézmények teremtése, az állami sosialis törvények lényegesen hozzájárulhatnak a szegény és gazdag közti nagy ellentét elsimitásához és ezzel a társadalmi béke megteremtéséhez a nélkül, hogy a most fennálló kereteket erőszakosan kellene megbolygatni. — A *Közlemények és ismertetések* ezúttal igen gazdag rovatában (—vits) *Az osztrák socialdemokratia* czímen K. Schwechter: Die österreichische Sozialdemokratie —; *Az ipari béke* czímen Nicholas G. Gilmann: Wege zum gewerblichen Frieden. — Methods of industrial peace. — Autorisierte Übersetzung von dr. Bernhard Franke. —; *Vámpolitika* czímen pedig G. Oetelshofen. Das Schutzzoll und Prämienproblem című könyvét ismerteti. — Moldoványi István *Tarifaegyezmények a német birodalomban* czímen érdekesen ismerteti a német császári statisztikai hivatal munkás-statisztikai osztálya nagyarányú felvételének, nemrég három vaskos kötetben közzétett, eredményét, melyet 1903 év nyarán a német birodalomban érvényben levő kollektív szerződések rendszeres egybegyűjtésére megkezdett. Ezután ismét (—vits) foglalkozik *Czéhek* czímen dr. Balduin Penndorf: Das Innungswesen im Königreich Sachsen seit Einführung der Gewerbefreiheit, című munkájával. — H. L. *Eladósodás* czímen Pásztor Mihálynak, az immár második kiadásban megjelent, *Az eladósodott Budapest* című könyvét ismerteti. A *gyári munkásnők munkaideje Németországban*, e czímen Moldoványi István, Die Arbeitszeit der Fabrikarbeiterinnen című, a német birodalmi belügyministerium által összeállított hivatalos kiadványt ismerteti. Végül *Politikai Számtan* czímen Altenburger Gyula ismerteti Bein, Bogyó és Farkas: Politikai Számtan című könyvét.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb és régibb termékeit a francia közönséggel, mint minden évben, az idén is KONT IGNÁCZ hazánkfia, a Collège Rollin tanára ismertette, és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, melyek az illető szaktudománnyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et littérature* február 25-iki számában jelent meg Kont Ignác „Geschichte der ungarischen Literatur“ című összefoglaló munkájáról ismertetés, mely dicsérrel emlékezik meg a szerzőnek a magyar irodalom ismertetése körül szerzett érdemeiről.

Az április 1-i számban STEUER GEZA budapesti ügyvéd „Le Compromis entre la Hongrie et l'Autriche“ Párizsban kiadott tanulmányát méltatja. Azután ismerteti a Toldy Ferencz születése alkalmából az Ország-Világ szerkesztőinek, VÁRADI-nak és FALK-nak kiadásában megjelent „Emléklapok“ című alkalmi művet. Ugyanitt

mutatja be BEÖTHY ZSOLT Irodalomtörténeti Kistükkrét, mely legutóbb amateur-kiadásban jelent meg. BÜRNER SÁNDOR „Destouches és vig-játékai“ című doctori értekezéséről megemlékezvén, szól KÁRMÁN MOR Renan és Berthelot leveleit tárgyaló művéről, mely a Theisz és Matskássy szerkesztette Bibliothèque française során jelent meg. Az akadémiai értekezések közül a következőket ismerteti: MELICH JÁNOS „Szikszai Fabricius Balázs magyar-latin szótára 1590-ből“; CSERÉP JÓZSEF: „Julius Caesar Commentárjainak folytatása és Asinius Pollio“; HAMPEL JÓZSEF: „A Nemzeti Múzeum pannoniai síremlékei“; TÉGLÁS GÁBOR: „Limes-tanulmányok“.

A június 17-iki számban önálló cikkekben ismerteti a következő munkákat: FINÁCZY ERNŐ: „Az ókori nevelés története“ és VÁRI REZSŐ: „A classica-philologia encyklopaediája“; HARASZTI GYULA: „Corneille és kora“; LENGYEL M.: „Tompá Mihály élete és művei“.

A június 24-iki számban ismerteti RIEDL FRIGYES: „A History of Hungarian literature“ című angol nyelven megjelent művét s jegyzetben néhány helyreigazítást közöl. Ugyane számban még a következő munkákról ír ismertetést: SZÉCHY-BADICS: „Zrinyi Miklós költői művei“; HEGEDŰS ISTVÁN: „Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia“; VÁCZY JÁNOS: „Kazinczy Ferencz levelezése“ XVI. köt.; HATTYUFFY D.: „Költői levelezések“; NÉMETHY GÉZA: „Lygdami carmina“; THÜRY JÓZSEF: „A közép-ázsiai török nyelv ismertetései“; GRÉB GYULA: „A szepesi német nyelvjárás“ és HAJNAL MÁRTON: „Az isztiméri német nyelvjárás hangtana“; ESCOTT: „A mai Anglia“; MAHLER EDE: „Babylonia és Assyria“; SOLYMOSY SÁNDOR: „A lira és epika eredetéről“; „A Kisfaludy-Társaság Évlapjai“ új foly. XL. köt.; „Irodalomtörténeti Közlemények“ XVI. köt.; „Nyelvtudományi Közlemények“ XXXVI. köt.; „Nyelvtudomány“ két első füzet; „Magyar Nyelvőr“ XXXV. köt.

A *Revue Historique* május–júniusi számában ismertette vannak a Századok múlt évi júniusi, szeptemberi, októberi, novemberi és decemberi füzetei: a Budapesti Szemle múlt évi júniusi, júliusi, szeptemberi, novemberi és decemberi számai.

A július–augusztusi számában BÉKEFI REMIG: „A népoktatás története Magyarországon 1540-ig“ cz. művét és KOLLÁNYI FERENCZ: „A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban“ cz. történeti tanulmányát méltatja. Ugyanitt ismerteti FRISZ ÁRMIN-nak „Magyar-zsidó oklevéltár“ című kiadványát; továbbá még a következő műveket: VERESS ENDRE: „Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai“; SZÁDECZKY LAJOS: „Halmágyi István naplói és iratai“; SZINNYEI FERENCZ: „Bacsányi János életrajza“; BEÖTHY ÁKOS: „A magyar államiság fejlődése, küzdelmei“ III. köt.; „Kossuth Lajos beszédei“, „Kossuth Lajos hírlapi cikkei“; KOSSUTH FERENCZ: „Harmincz parlamenti beszéde“; „Szilágyi Dezső beszédei“; VÁMBÉRY ÁRMIN: „Nyugot kulturája Keleten“; LEDERER BÉLA: „Összegyűjtött munkái“; DOMANOVSKY SÁNDOR: „Kézai

Simon krónikája"; ERDÉLYI LÁSZLÓ: „A tihanyi apátság kritikus oklevelei”; RÉZ MIHÁLY: „Széchenyi-problémák”.

Ugyane folyóirat szeptember—októberi számában: a Századok ez évi januári, februári, márcziusi, áprilisi, májusi és júniusi füzetei; a Budapesti Szemle folyó évi januári, februári, áprilisi, májusi és júniusi számai.

A *L'Europe Politique et Littéraire* című folyóiratban több folytatásra terjedő tanulmányt közöl „La poésie hongroise de 1850 à 1900” czímen s ebben az újabb magyar költők jellemzésével foglalkozik; így a mult évi deczemberi számban közölt általános jellemzés után a januári és februári számban a Tóth Kálmán, a márcziusi és áprilisi számban a Vajda János, a májusi számban az Arany László, a júliusi és augusztusi számban az Endrődi Sándor, az októberi számban a Kiss József költészetét tárgyalja.

A *Revue Politique et Littéraire* ez évi márczius 2-iki és április 27-iki számában „Un homme d'état Hongrois” czímen báró Eötvös József irodalmi és államférfiúi pályáját állítja a francia közönség elé.

A *La Grande Revue* f. évi februári számában „Les Mémoires d'un voyageur hongrois” czímen Vámbéry Ármin életrajzát állítja össze „Küzdelmeim” czímű önéletrajza nyomán.

A *Revue de Philologie* ez évi folyamában ismertetéseket szentel az Archaeologiai Értesítő XXVI. kötetének s az Egyetemes Philologiai Közlöny XXX. kötetének.

A *Revue internationale de l'Enseignement* folyóirat ez évi június 15-iki számában „La Troisième Université hongroise” czímű tanulmányában a harmadik egyetem érdekében kifejlődött eszmeharcot írja le. Ugyanitt ismerteti a magyarországi elemi oktatás állapotát s a közoktatásügyi m. kir. miniszter jelentését Magyarország közoktatásügyéről az 1905. évben. Végül ugyane folyóiratban külön ismertetések során szól FINÁCZY ERNŐ: „Az ókori nevelés története” és GAGYHY D.: „Élet és álom” czímű műveiről.

Megjegyezzük itt, hogy KONT IGNÁCZ-nak Vörösmartyról, Petőfiről, Aranyról, Tompáról, Gyulairól, Szász Károlyról, Lévaíróról és Deákról írt tanulmányai az 1907. évben „Études hongroises” czímen külön kötetben is megjelentek (Paris, Rudeval).

KONT IGNÁCZ a párizsi egyetem *Faculté des Lettres* karán az 1906—7. évben (január 1-jétől fogva már mint rendkívüli tanár) a magyar lyrai költészetet adta elő 1850—1900-ig s folytatta a practicumban a nyelvtani előadásokat és stílusgyakorlatokat. Kezdők számára a nyelvtan elemeit, a haladottabbak számára Csiky Gergely: A nagymama cz. vigjátékát és a modern lyra legszebb darabjait magyarázta. A practicumban ez évben már negyven hallgató vett részt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1907 november 4-én.

GOLDZIER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *osztályból*: Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortway Tivadar r. t. — Balogh Jenő l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

197. HEGEDÜS ISTVÁN l. t.: „Janus Pannonius és Titus Vespasianus Strozza”.

198. GOLDZIER IGNÁCZ r. t.: „Úri János”.

199. BERTHA SÁNDOR: „A Vén Czigány francia földön”. Bemutatta HEINRICH GUSZTÁV r. t.

200. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és HEGEDÜS ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1907 november 11-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Hampel József, Kautz Gyula, Ortway Tivadar, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csontos János, Ferdinándy Géza, Gaal Jenő, Nagy Géza, Óvári Lipót, Reiner János, Thirring Gusztáv, Wertheimer Ede l. tt. — *Más osztályból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

201. WERTHEIMER EDE l. t. felolvassa „A jurátusok felségsértési pöre 1834—37”, című értekezését.

202. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTWAY TIVADAR r. és BALOGH JENŐ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1907 november 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Kherndi Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bugárszky István, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Franzenau Agoston, Hoor Mór, Istvánffy Gyula, Jendrassik Ernő, Kalecsinszky Sándor, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Tötössy Béla, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból:* Berzeviczy Albert tt. — Heinrich Gusztáv r. t. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

203. DADAY JENŐ l. t.: „Adatok Német-Kelet-Afrika mikrofaunájának ismeretéhez“.

204. ÓNODI ADOLF l. t.: „Az orr idegeinek viszonya az agyhoz“.

205. DR. ZEMPLEN GÉZA részéről: „A káliumpermanganat hatása cellulosera“, előterjeszti Than Károly r. t.

206. DR. TEZNER ERNŐ részéről: „Elegyek fagyáspontcsökkenése“, előterjeszti Klug Nándor r. t.

207. DR. SCHAFER KÁROLY részéről: „A családi vakságos idiótaságról“, előterjeszti Jendrassik Ernő l. t.

208. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR r. és DADAY JENŐ l. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE.

1907 november 24-én.

BERZEVICZY ALBERT elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Szily Kálmán, Than Károly, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Gróf Csáky Albin és Kautz Gyula ig. tagok, valamint Fejérpataky Kálmán akad. ügyész kimentették távolmaradásukat.

27. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti gróf Károlyi István ig. tagnak f. évi július 31-én bekövetkezett gyászos elhunytát. — Az Igazgató-Tanács mély részvételének e jegyzőkönyvben is kifejezést ad és elhatározza, hogy a megüresedett helyet legközelebbi ülésében fogja betölteni.

28. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr f. évi július 12-én 76,372. sz. a. értesíti az Akadémiát, hogy ő csász. és ap. kir. Felsége Bécsben f. évi június hó 27-én kelt legfelső elhatározásával dr. Berzeviczy Albertnek és dr. Than Károlynak a M. Tud. Akadémia elnökévé, ill. másodelnökévé az 1907—1910-iki időszakra történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Örvedetes tudomásul szolgál.

29. Vonatkozással a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak f. évi április 24-én 1396/eln. sz. a kelt leiratára, melyben ő Nagy-méltósága Munkácsy Mihály Haynald Lajos-arczképének a Szépművészeti Múzeum számára letétkép való átengedését kéri (l. fönt 476. l.

20. pont), — az Igazgató-Tanács egyhangúlag határozza, hogy a kérdéses képet a miniszteri átiratban foglalt indokok méltánylásával készséggel átengedi örök letétkép a Szépművészeti Múzeumnak, miről mind gróf Apponyi Albert miniszter úr, mind a kalocsai érsekség, mely ez arcképet az Akadémiának átengedte, értesítendő lesz. Az Akadémia arcképcsarnoka számára készítendő másolat ügyében később fog intézkedés történni.

30. Főtitkár jelentést tesz az érsemjéni Kazinczy-szobor létesítéséről és leleplezéséről (l. fönt 701. l., 189. pont), melynek költéségeihez a Kazinczy-alapból az Akadémia is hozzájárult. — Helyeslő tudomásul van.

31. Főtitkár jelenti, hogy Fabriczy Kornél t. t. az Akadémia javára tett régebbi alapítványát (l. Akad. Értesítő 1902. 359. l. 39. pont) hasonló föltételek alatt újabb 50,000 koronával gyarapította. — A nemes adomány a legmelegebb köszönettel fogadtatik.

32. Főtitkár bejelenti Ordódy István Károly alapítványát, melyet az Igazgató-Tanács meleg köszönettel elfogad (l. alább 772. l. 215. pont).

33. Főtitkár jelenti, hogy Dávid Vilmos volt budapesti lakos a maga és bold. neje Luczenbacher Matild emlékére kétezer koronát hagyományozott a M. Tud. Akadémiának, mely összeget az örökhagyó sógora, Hanák Kolos ítéltáblai bíró, f. évi október 31-én az Akadémia pénztárába már be is fizetett. — Köszönettel vétetik.

34. Főtitkár jelenti, hogy a Földhitelintézet a M. Tud. Akadémia folyó számlájára f. évi október 4-én 50,000 kor. névértékű 4%-os Magyar Földhitelintézeti korona-záloglevelet vásárolt és 1908. január 1-i szelvénynyel elszámolt. — Helyeslő tudomásul van.

35. Főtitkár előterjeszti Becske Bálint úrnak, a széphalmi Kazinczy-Mauzoleum felügyelőjének következő három kérvényét, melyeket a pénzügyi bizottság ajánl:

a) kéri a Mauzoleumban elhelyezett ereklyék katalogusának ki nyomtatását a múzeumot látogató közönség számára; — ki fog nyomtatni az Akadémiai Értesítőben és kellő számú példányban a Múzeum rendelkezésére bocsátatni;

b) a múzeumi kertész fizetésének (évi 384 kor.) emelését, mely 480 koronában állapíttatik meg;

c) a parkban levő istálló tetejének javítására 307 kor. engedélyezését, mely összeg utalványoztatik.

36. A könyvkiadóhivatal vezetője, Tiringér Béla lakbérért folyamodik. — A pénzügyi bizottság javaslatára a szokásos lakbér (1000 kor.) 1908. január 1-től engedélyeztetik. azon évi 300 korona törlesztéssel, melyet folyamodó eddig mint a kiadványok expedíciójáért járó külön díjat élvezett.

37. Az építési bizottság javasolja, hogy a fölépcső egyik oldalán korlát alkalmaztassék és a lépcső szőnyege a falig kiterjesztessék, mi 500—1000 kor. költséget okozna; ellenben a szóba hozott lift kérdését későbbre tartja halasztandónak. — A bizottság javaslata elfogadtatik.

38. Az ügyésznek írásban beadott jelentése a legközelebbi ülésre halasztatik.

39. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf APPONYI SÁNDOR és WLASSICS GYULA ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ü l é s.

1907 november 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, König Gyula, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Than Károly r. tt. — Balogh Jenő, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Magyary Géza, Négyesy László, Öváry Lipót, Réthy László l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

209. HEINRICH GUSZTÁV r. t. fölolvassa a bíráló bizottság (kívüle HERCZEG FERENCZ és RIEDL FRIGYES l. tagok) jelentését az 1906. évi Kóczán-pályázatról, mely szerint a bírálók a 2. („Tévedés“) és a 7. sz. („Vitéz János“) darabokat egyes részleteikért figyelemre méltóknak mondják, a jutalmat pedig az 5. sz. „Beatrix“ cz. „Mi ez? . . Szerelem?“ jeligéjű ötfelvonásos drámának javasolják kiadni. — A bizottság javaslata elfogadtatván, az 5. sz. jeligés levélből ZSIRKAY JÁNOS író (Nyitraudány) neve tűnt elő.

210. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére BOROVSZKY SAMU és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

211. A magy. kir. Miniszterelnök úr f. évi nov. 6-án 5309. M. E. I. sz. a. a következő átiratot intézte a M. Tud. Akadémiához:

„Dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának emlékére alkotandó művekről szóló folyó évi XXVIII. t.-cz. egyebek között rendeli, hogy az óbudai határban Árpád fejedelem emlékére emelt templom újból fölépitendő, körülötte liget és benne obeliszk létesítendő.

Ezen kegyeletes emlékművek megalkotásával kapcsolatos teendők intézésével egy hét tagból álló bizottságot szándékozom megbízni, a melyet akként óhajtanék megalakítani, hogy abba három tagot a Tudományos Akadémia küldene ki, négy tagját pedig a kormány nevezné ki, míg a bizottság elnökévé ezen hét tag közül dr. Thaly Kálmán urat óhajtanám megnevezni.

Van szerencsém ennél fogva a t. Tudományos Akadémiát tisztelettel felkérni, hogy a jelzett bizottságba a maga részéről kiküldendő három tagot megválasztani s ezek nevét velem lehetőleg mielőbb közölni szíveskedjék. — Budapest, 1907 nov. 6. WEKERLE.“

Főtitkár jelenti, hogy az illetékes II. osztály ez Árpád-bizottságba Thaly Kálmán t., Csánki Dezső és Hampel József r. tagokat küldte ki. — Helyeslő tudomásul van.

212. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908-iki nagygyűlésen odaítélendő Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom ügyében a következő tagokat küldte ki bíráló, illetőleg javaslattevő bizottságot: P. Thewrewk Emil t., Beöthy Zsolt és Heinrich Gusztáv r., Herczeg Ferencz és Riedl Frigyes l. tagokat. — Tudomásul van.

213. Főtitkár jelenti, hogy a III. osztály a másodelnökké megválasztott Than Károly rt. helyébe f. évi nov. 18-án tartott zárt ülésében titkos szavazás útján 26 szóval 12 ellen Entz Géza r. tagot választotta meg helyettes elnökül. — Elnök úr szívélyesen üdvözlö az új osztályelnököt, kit az egybegyűlt tagok lelkesen megéljenek.

214. Főtitkár jelenti, hogy az illetékes osztályok megválasztották a Semsey-pályázat egyes tudományszakaihoz a bírálókat: nevezetesen bírálók lettek: 1. Magyar Nyelvtan: Gombocz Zoltán és Melich János l. tagok; 2. Magyar Irodalomtörténet: Beöthy Zsolt rt.

és Riedl Frigyes 1. tagok; 3. Magyar Történelem: Csánki Dezső r. és Békefi Remig 1. tagok; 4. Mineralogia: Wartha Vincze r. és Schafarik Ferencz 1. tagok; 5. Botanika: Istvánffy Gyula és Mágócsy-Dietz Sándor 1. tagok. — Tudomásul van.

215. Mintán f. hó 24-én az Igazgató-Tanács is az összes ülés már f. évi október 28-án; 1. fönt 701. l. 187. p.) helyeslő tudomásul vette az Ordódy István Károly-féle alapítványt, főtitkár a következőben terjeszti elő az alapítvány ügyrendi szabályzatát:

„Ordódy István Károly markófalvai (Trencsén vm.) földbirtokos 1907. októberében 3200 korona névértékű értékpapírt bocsátott az Akadémia rendelkezésére a következő feltételek alatt:

1. Az Ordódy István Károly-féle alapítvány kamatai mindaddig a tőkéhez csatolandók, míg e tőke az 5000 koronát el nem éri.

2. Az 5000 koronára felszaporodott alapítványi tőkének meg nem osztható kamatai évenként fölváltva a páros években az előző két évben megjelent legjobb történelmi, a páratlan években az előző két évben megjelent legjobb irodalomtörténeti értekezésnek (tanulmányoknak) mindig kiadatnak.

3. Bírálókul az illetékes osztályok három-három tagot küldenek ki, kik együttes jelentésüket valamely összes ülésben bemutatják, mire azt az Akadémiai Értesítő egész terjedelmében, a hírlapok pedig kivonatban közzéteszik.

4. A jutalom kiadásáról, a megjutalmazott mű egy példányának csatolásával, az alapító, illetőleg törvényes utódai (Ordódy Aladár, Markófalva) esetről-esetre értesítendőek.

5. E jutalmat akadémiai tag nem kaphatja. — Az összes ülés e javaslatot elfogadja és az Ügyrendbe iktatja.

216. Főtitkár bemutatja Mágócsy-Dietz Sándor jelentését a debreczeni Diószegi-Fazekas-ünnepéről, melyen a M. Tud. Akadémiát képviselte (l. fönt 702. l. 192. p.) és a Csokonai-körnek (Géresi Kálmán elnök és Kardos Albert titkár) f. évi nov. 10-én kelt levelét, melyben az Akadémiának ez ünnepen való részvételért meleg köszönetet mond. — Örvendetes tudomásul van.

217. Főtitkár bemutatja az 1908. évi üléssort, mely egy sajtóhiba kijavításával elfogadtatott.

218. Az akadémiai könyvtár az októberi üléstől óta a következő adományokat vette: 1. Fabriczy Kornél 1. tagtól: három tanulmány. — 2. Simonyi Zsigmond r. tagtól: Die ungarische Sprache. — 3. Iványi Istvántól: Lugos története. — 4. Dr. Weiss Emiltől: Védekezés a ragályos nemi betegségek ellen. — 5. Dr. Thót Lászlótól: négy értekezés. — 6. Glück Kálmántól: Tannhäuser. — 7. Dr. Goppelskoeder Frigvestől: Neue Capillar- und Capillaranalytische Untersuchungen. — 8. Friedrich Gusztávtól: Codex diplomaticus regni Bohemiae. — 9. Roques Mariótól: a) Romania, — b) Recherches sur les conjuctions conditionnelles sa, de, daça, en ancien Roumain. — Köszönettel vétetnek.

219. A M. Tud. Akadémia kiadásában 1907 november 1-étől 25-ig a következő kiadványok jelentek meg: 1. Athenaeum. XVI. évf. 4. sz. — 2. Akad. Értesítő. 215. füzet. (1907: 11. füz.) — 3. Mathemat. és Természettudom. Értesítő. XXV: 4. füz. — 4. Nyelvtudomány. I. évf. 4. füz. — 5. Kazinczy Ferencz levelezése XVII. köt. — 6. Balogh Jenő: Emlékezés Fayer László l. t. felett. (Emlékezésedek, XIII: 6.) — 7. Dr. Bernátsky Jenő: A hazai Asparagus-félék monografiája. (Mathemat. és természettudományi közlem. XXIX: 3. sz.) — 8. Dr. Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése.

220. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző r. és OVARI LIPOT 1. tagokat kéri föl.